Naukeurige

BESCHRYVING

Van ganſch

PALESTYN,

OF

HEILIGE LANT;

Behelſende

De Geweſten van *Perea*, of *Over-Jordaen*, *Galilea*, *Byzonder Paleſtijn*, *Judea*, en *Idumea*.

VERTOONT

n een bondigh ontwerp van 's Lants benamingen, bepalingen, verdeilingen, ſteden, vlieten, bergen, gewaſſen, dieren, zeden en aert der inwoonders, beſtiering, godsdienſt, en geſchiedeniſſen.

VERRYKT

Met lantkaerten, en afbeeldingen der voornaemſte ſteden, en gedenkwaerdighſte gebouwen: inzonderheit der oude en nieuwe ſtad Jeruſalem, en oude en hedendaeghſche tempel Salomons, &c.

Na 't leven getekent, en in koper geſneden.

Getrokken

Uit verſcheide oude en nieuwe ſchrijvers, en berecht van oogtuige onderzoekers.

Door D^r. O. DAPPER.

t'AMSTERDAM,
By JACOB van MEURS, Boekverkoper, 1677.

ÆGYPTUS nunc
TERRA CHAM
MITSRAIM
Campus TERRA Zoans.
GOSEN.
MARE MED
MARE
ÆGIPTIACUM.
De Proph. Ionas in Zee geworpen wert hier van een vis ingeslockt Ionas.
DESERTUM SUR
DESERTUM PHARAN
EDOM
IDUMEA
DESERTUM SINAI
PETROSA
AMALECH
THEBAIS DESERTUM
't ROODE MEER
anders genaemt
DE SCHELF ZEE
ofte in Hebreeusch
Jamsuph dat is Riet Zee
Om de menichte der Biesen, die overal aen de oeven gesien werden
MARE RUBRUM
Hebraice
J A M S U P H
à copia Iuncorum littus illud cingentium.
Israel siccis pede transit mare.
Rex Salomon ex Urbe Esiongeber commercy causa naves suas Ophir mittit, quae exinde redeuntes aurum ipsi 420. Talentorum afferunt, singulis talentis 125 pondo seu 3000. Siclorum aestimatione constantibus, quorum summa ad 52500. pondo seu 1260000 Siclos redit. 1 Regum 9. 28.
De Koning Salomon sendt zyn Schepen van Esiongeber na Ophir om te handelen die van daer wederom komende hem mede brengende voor Suiveren winst 420. Talenten ofte Centener Gout ider Centener gerekent tot 125. Pont ofte 3000. Sikelen beloopende in alles 52500 Pont synde 1260000 Sikelen gout. 1. Regum. 9. 28.

PERIGRINATIE
ofte
VEERTICH IARIGE REYSE
DER KINDEREN ISRAELS.
Uyt Egypten door de Roode Zee ende de Woestyne;tot in't
Beloofde Landt Canaan
Met groote verbeteringe van nieuws geteeckent en uytgegeven
Door Jacop van Muers.
TERRA SANCTA
quae in Sacris
Terra Promissionis olim
PALESTINA
Urengaens yler inhoudende 24. Stadien dat is 3000 Paßen.
Horae itineris 24. Stadiorum 3000 Passuum.
ERRANEUM
Sive
MAIUS.
MARE
SIRIACUM.
SAMARIA.
MANASSE.
EPHRAIM.
BENIAMIN.
ISACHAR
GALILEÆ
ZABULON.
ASER.
NEPTALIM
PHŒNICIÆ
Mare Galileæ
et Mare Tiberiadis.
REGNUM BASAN.
REGNUM GALAADITIS
GAD.
RUBEN
Terra Bus DIMIDIA
Solitudo Cademoth
AMMONITARUM
GENS et REGIO
nunc PHILADELPHIA
DESERTUM
MOABITIS
DESERTUM
ARABIÆ.
ARABIÆ FŒLICIS
nunc
SABA.
Syria
Damasci.

Naukeurige
BESCHRYVINGE
van
PALESTYN,
of
HEILIGE LANT.

HEt grootſte geweſt, en edelſte gedeelte van *Syrie*, wort in de Schrift, en by verſcheide geeſtelijke en wereltlijke ſchrijvers, met velerleie namen getijtelt: welker voornaemſte zijn: 1. *Kanaan*, of *Kanaanéa*, anders *Chanaan*, of *Chanaanéa*. 2. *Paleſtina*, of *Paleſtijn*. 3. *Lant Iſraël*. 4. *Judea*. 5. *Heilige Lant*. en 6. *Beloofde Lant*. of *Lant van Belofte*. Daer en boven drukt de Schrift dit geweſt met verſcheide andere eertijtelen, toenamen en omſchrijvingen van eigenſchappen, onder verſcheide inzichten, uit, zonder den eenen of anderen eigen naem te melden: de welke alle vervolgens een weinigh breder t'ontvouwen zijn.

Kanaan, of *Kanaanéa*, was d'eerſte en alleroudſte naem dezes lants, en alzoo genaemt na *Kanaan*, *Chams* zoon, en *Noachs* neve: want als na den algemeinen water-vloet de gehele bekende aertbodem, onder *Noachs* neven uitgedeilt was, zoo ontleenden namaels d'uitgedeilde landen den oorſprong hunner benaming van de bezitters of eigenaers. Dien-volgens wiert deze oort, die *Kanaan*, *Chams* zoon, te beurt viel, na hem *Kanaan* of lant van *Kanaan* genoemt.

Maer wanneer namaels *Kanaans* elf zoonen (als *Sidon*, *Heth*, *Jebuſt*, *Emori*, *Girgaſt*, *Hiwi*, *Arki*, *Sini*, *Arvadi*, *Zemari* en *Hamathi*,) dit geweſt, na 's vaders overlijden, onder elkanderen quamen te verdeilen, zoo gaf ieder hunner aen het gedeelte, dat hy in bezitting nam, een eigen en byzonderen naem: gelijk, na den vader van allen, het ganſch beſtek dezes lants, *Kanaan* wiert geheten.

Zoo *Adrichom* en andere daer en tegen willen, was *Kanaan* eigentlijk en eerſtelijk dat gedeelte, welk van het geen, dat de *Fereſiten*, *Iebuſiten*, en andere volken bezaten, onderſcheiden wiert; maer namaels is die naem het ganſch geweſt komen te bedieden.

Dan niet alleenlijk, het geen aen te merken ſtaet, ſchijnt *Kanaan* na *Kanaan*, *Chams* zoon, genoemt te zijn; maer ook na den koophandel, dien d'inwoonders, *Kanaans* nakomelingen, in dit geweſt en deſſelfs ſteden eertijts gepleeght hebben: want *Kanaan*, gelijk de taelkundigen uitleggen, is eigentlijk een Hebreeuſch of Feniciſch woort, en betekent, volgens zijnen oorſprong, eenen *koopman* of *handelaer*. Dies kan de naem *Kanaan* tweederlei geduit worden: eerſtelijk, als een eigen: en ten tweede, als een gemeene naem. Naerdien hy deze beide betekeniſſen in 't Hebreeuſch heeft. Te weten, in d'eerſte bediet hy *Kanaan*, *Chams* zoon, en ook het lant *Kanaan*, en wort meerendeels in de Schrift, en wereltlijke boeken, in dien zin gebruikt: maer in de laetſte, eenen koopman of handelaer.

De naem Kanaan heeft tweederleie bediedenis.

Desgelijx heeft ook *Merkuur*, die voor een en den zelven met *Kanaan*, en beide voor zoonen van *Cham*, of Griekschen *Iupijn* gehouden wordt, zijnen naem van het Latijnsch woort *Mercari*, dat 's, *koophandel drijven*, bekomen.

Men vind dit gewest met den naem *Kanaan;* gelijk ook dessels steden met de namen van *Kanaans* zonen, op zeer vele plaetsen in de Schrift gedaght; en inzonderheit in de boeken van *Moses* en *Iosua*.

By de zeventigh Grieksche overzetters des Bybels wort *Kanaan* doorgaens *Fenicie* vertaelt: want velen houden het *Lant* Kanaan en *Fenicie* voor een en het zelve, gelijk reeds te voore in 't eerste deel wijtlopigh is verhaelt. Ziet Syrie pag. 14.

Pale-stijn. Het gansch gewest wort ook *Palestina*, of *Palestijn*, na den Hebreeuschen naem *Filistim*, geheten: inzonderheit by *Ptolemeus*, en, na zijnen voorgang, by meer andere: hoewel de Schrift den naem *Filistim* in dien zin zoo breet niet gebruikt; maer slechts voor het aen zee gelege gedeelte, het welk strekte van *Fenicie* tot aen Egypten, langs de middellantsche zee, en gemeenlijk in de zelve het lant der *Filistims* of *Filistijnen* wort genoemt. Desgelijx schijnen *Herodotus*, *Pomponius Mela*, *Dio Kassius*, en andere, den naem *Palestijn* voor dit aen zee gelege gedeelte alleenlijk te gebruiken: gelijk hier na breder zal gezeit worden.

Israël. Het is het *Lant Israël*, desgelijx de inwoonders *Israël* en *Israëliten* genaemt, ook zelf na de verdeiling des koningrijks onder *Roboam* en *Ieroboam*. Men vind dezen naem zeer duidelijk in het oud en nieuw verbont uitgedrukt: hoewel meermalen in het oud: en inzonderheit by den profeet *Ezechiël* op de volgende plaetsen: cap. 11: 17. 12:19,22. 13:9. 18:2. 20:1, 38, 42. 21:7.18. 25:3.6. 33:24. 38:12. 38:19. 40:2. als ook in het boek der Rechteren, cap. 19:30. *Noit is zulx in Israël geschiet.* Dat is, in het *Lant Israël*, of *Heilige Lant*: en by den
Ps. 75: 2. *Psalmist*: *in Israël is zijn naem groot.*

Weshalve, schoon de naem *Israël*, na de verdeiling des rijks, veelmaelen voor de tien stammen wort genomen, zoo bediet hy evenwel ook veeltijts het gansche volk en lant der Hebreen. Dit kan ook uit het nieu verbont, door het schrijven van den evangelist *Mattheus*, bevestight worden, daer de engel tot *Iosef* zeid: *Sta op, neme het kint, en zijn moeder, en trek na het Lant Israël.* cap. 2. 20. Alwaer d'engel door het *Lant Israël* eigentlijk niet dat gedeelte heeft verstaen, welk, na de verdeiling der stammen, en scheiding der tien stammen van den rijke *Davids*, het rijk *Israël* is genoemt; maer het gansche *Heilige Lant* in zijne volle brete en bestek. Want *Iosef* zou na *Ierusalem* getrokken zijn, de welke nochtans gene stad des koningrijks van *Israël*; maer van *Iudea* was, 't en zy hy *Archelaus*, lantvooght van *Iudea*, had gevreest. *Israël* is gezeid, *de sterke des Heeren*, of, volgens *Hieronymus*, *overwinnaer Gods.*

Wijders, dit lant is *Israël* geheten, na d'Israëliten, dessels bezitters, zonen en nakomelingen van *Israël*. (anders, voor de worsteling met den Heere, *Iakob* geheten,) wanneer zy in het zelve door bevel des Heeren getreden waeren: gelijk de Schrift in de boeken der *Rechteren*, *Koningen* en andere plaetsen, duidelijken doet blijken. Ge. 32. 35.

En in dezer wijze is de naem *Kanaan*, die behouden wiert, tot zoo lang de *Filistijnen* voor een groot gedeelte dit lant bezeten hebben, namaels een weinigh verduistert; hoewel noch veel meer na de komste der kinderen *Israëls* in het zelve, zedert zy dat t'onderbraghten en *Israël* noemden.

Ja de *Kanaaniten* schaemden zich namaels hunnes naems, en hielden op aldus genoemt te worden, van wege den vloek, die, door *Noach*, op hunnen vader *Kanaan* viel. Z Sy pa

Dies blijkt hier uit klaerelijken, hoe de naem *Israël* later zy, dan de namen van *Kanaan* en *Palestina*, of *Lant der Filistijnen*. De naem *Kanaan* verdient geen tegen-spreken altoos: desgelijx ook d'ander niet: naerdien die by *Moses* gedagt wort, wanneer *Jakob* noch ongehuuwt, en van name niet verandert was, veel min d'Israëliten tot dessels bezitting gekomen waeren.

Het gansch *Heilige Lant*, of gewest der twalef stammen, is ook het lant Ju
van

van *Juda* of *Judea* genoemt geworden, als blijkt uit de woorden van den
75: Psalmist: *God is in Judea*: want zekerlijk is, dat *David* aldaer niet van een gedeelte; maer van het gansch *Heilige Lant* spreekt: naerdien niet alleenlijk in een gedeelte, dat is, in het lantschap van *Iudea*; maer ook in dat van *Samaria* en *Galilea*, d'inwoonders Joden en uit Gods volke waeren.

Desgelijx blijkt zulx uit verscheide plaetsen des nieuwen verbonts: als uit Actor. 2:9. 10:37. 11:1. 15:1. 21:10. 26:20. 28:21. Rom. 15:31. 2. Cor. 1: 16. Gal. 1: 22. 1 Thessal. 12: 14. op de welke, door den naem *Iudea*, het gansch begrip of bestek des *Heiligen Lants* verstaen wort; gelijk ook by wijle, tot meerder verklaring, het woort *gansch* of *geheel* daer by gevoeght wort.

Des onaengezien wort ook door den naem van *Iudea* meenigmael slechts het koningrijk der twee stammen van *Iuda* en *Benjamin* verstaen, of voor een der vier delen, in de welke het gansche *Heilige Lant* verdeilt is, genomen: gelijk aenstonts breder zal gezeit worden.

Voor het gansch bestek of gewest schijnt ook *Plinius Iudea* genomen te hebben, wanneer hy *Iudea* binnen en over *Iudea* noemt, dat door den stroom de Jordaen als afgescheiden is. Desgelijx hebben *Ptolemeus*, *Strabo*, *Tacitus*, *Dio Kassius*, die gansche lantstreke, de welke alle de stammen der kinderen *Israëls* bewoonden, *Iudea* genoemt, en in een brede betekenis genomen.

Dio Kassius, een Romeinsche historischrijver, die onder keizer *Alexander* heeft geleeft, bekent ront uit d'oorzake of oorsprong des naems *Iudea* niet te weten: want na gezeid te hebben, dat het volk *Palestijnen* wort genoemt, voeght hy daer by: *Zy hebben daer en boven een anderen aengenomen of bastert-naem: want het lantschap zelf wort Iudea, en het volk Ioden genoemt. Van waer die toenaem zijnen oorsprong genomen heeft, weet ik niet. Ia ook andere menschen, die na hun inzettingen leven, voeren dien naem; onaengezien zy van een ander geslaghte zijn.*

Volgens schrijven van zekeren *Klaudius Iolaus*, by *Stephanus* in zijn stedeboek, zou *Iudea* alzoo genoemt zijn, na zekeren *Iudeus*, of Jood, *Sparton*, die uit *Thebe* met *Bacchus* ten oorlogh was getrokken. Beuzelen.

De naem *Iuda* wort *loving* of *belijding* uitgeleit. Waerom de Joden *belijders* genoemt worden: gelijk de Joden waerelijk in *Iudea* den Heere loofden en beleden: want onder hen bloeide eertijts het priesterdom, offerhande, tempel, goddelijke wet, en godsdienst. [Quaesm.]

Wijders, op welken tijt d'*Israëliten* zijn begonnen Joden, en het lant Israël, of Palestijn, I*udea* genoemt te worden, daer over is twederlei gevoelen. Volgens het een zijn d'Israëliten begonnen Joden, en dienvolgens het lant Judea genoemt te worden, na de scheiding der tien stammen van de twee, ten tijde van *Roboam*, *Salomons* zoon. Aldus gevoelt *Hieronymus*: want zoo deez berecht, bestaet het onderscheit van *Israël* en *Iuda* hier in: te weten, al het gansch volk wiert eerst *Israël* genoemt: maer daer na, wanneer *David* over den stam *Iuda*: en *Roboam*, *Salomons* zoon, over de twee stammen, *Iuda* en *Benjamin*, heerschte, wierden de genen, die in *Samaria* waeren, namelijk de tien stammen, *Israël* genoemt: maer de genen, over de welke de koningen uit den geslaghte *Davids* regeerden, *Iuda*. Het zelfste gevoelt ook zeker schrijver *Galatinus*. [Judea en Joden, wanneer, en waerom alzoo genoemt] [In cap. 5. Isai.] [Lib. 9. Arcanor. c. 7.]

Dan, volgens het ander en waerschijnelijkste gevoelen, zijn de Hebreen en Israëliten begonnen Joden genoemt te worden, op welken dagh zy uit de gevangkenis begonnen te treden. Wel wierden zy alle, geduurende de zeventigh-jarige Babylonische gevangkenis, in de welke ook de stam Juda, met het koninglijke zaet was, Hebreen en Israëliten, volgens *Iosephus*, genoemt; maer na zy door *Cyrus*, koning van Persie, met de vryheit van te vertrekken begiftight waeren, begonnen sedert de genen, die te vore Hebreen en Israëliten geheten wierden, Joden, en Palestijn, of lant Israël, Judea genoemt te worden. De reden dezer benaming is deze: dewijl *Zorobabel* d'Israëliten uit *Babylonie* na het *Beloofde Lant* gevoert heeft, als blijkt uit de boeken van *Esdra*: en hy zelf uit den stam van Iuda, en den stam *Davids* gesproten was. Insgelijx staet het met d'andere ge- [Lib. 11. c. 5.] [1 Esd. 11:2.] [3 Esd. 5:8.]

schapen, die d'Israëliten tot aen *Herodes* d'oude, geboortigh van *Idumea*, beheert hebben. En aldus blijkt, hoe de naem *Iuda* aen dit gewest, volgens dit laetste gevoelen, gegeven zy, en d'inwoonders *Iudeen* of *Ioden* genoemt zijn: te weten, na den koninglijken stam Juda, de voornaemste van alle d'andere: wiens vorst en overste, onder andere des Joodschen volks, de strijtbare *Iudas* was, de vierde zoon van den aertsvader *Iakob*; uit wien zeer vele deurluchtige mannen, en deze *Zorobabel* en andere gesproten zijn, die in het *Heilige* of *Beloofde Lant* het roer der regering in handen gehad hebben, na de wederkomste der kinderen Israëls uit de Babylonische gevangkenis, onder gelei van den zelven *Zorobabel*.

Eindelijk is dit gewest, sedert vele eeuwen, en ook noch heden, gemenelijken by de Kristenen van *Europe*, het *Heilige Lant* geheten.

Waerom Heilige Lant geheten. Wel worden deze naemen in de Schrift zeer zelden gedaght; maer evenwel duidelijken in het boek der *Wijsheit*: daer de wijze-man zeidt: *D'oude inwoonders van uw Heiligh Lant.* (cap. 12: 3.) Het welk, volgens *Lyranus*, na den letterlijken zin, op dit gewest te duiden is: als klaerelijken uit het vervolgh blijkt. Desgelijx vind men by den profeet *Zaccharias* (cap. 2: 12.) den zelven naem, of liever, volgens het Hebreeusch, *Lant der Heiligheit*, gespelt: als ook in het tweede boek der *Maccabeen*: hoewel eenigen by den profeet *Zaccharias*, door den naem *Heilige Lant*, de *kerke* verstaen. Van gelijken duiden zommige de woorden *Heilige plaetse*, by den evangelist *Mattheus*, (cap. 24: 15.) op dit gewest.

De naem *Heilige Lant*, schoon die later in oorsprong, dan alle d'andere, schijnt te zijn, overtreft hen des niet te min, onder verscheide inzichten, in uitstekenheit en waerdigheit: want dit gewest is het *Heilige Lant* niet genoemt, 'ten zy na de dienst Gods in het zelve gebloeit heeft, en het door *Krist* met zijne tegenwoordigheit en bloet wiert ingewijd en geheilight.

Zoo de godsgeleerden verklaren, is dit gewest het *Heilige Lant* genoemt; dewijl in het zelve, ten tijde der oude wet, de dienst Godes bloeide, en aen den onsterffelijken God aengename offerhanden geschieden: daer in andere oorden aen d'afgoden slachtoffers, en werken van menschen handen geeert wierden. Daer en boven, dewijl het uitstekende heilige mannen, aertsvaders, profeten, apostelen, evangelisten, en andere zeer vele heilige en geleerde mannen heeft voortgebraght, die het zelve met hunne leere en mirakelen verheerlijkt en vervult, en de meesten daer in gewoont, en den ganschen beloop des levens volbraght hebben: dewijl ook de Heilant en Zalighmaker zelf in dit gewest ontfangen, geboren en opgevoet, en het gansche werk der verlossing door hem volbraght is, zoo magh het met recht het *Heilige Lant* genoemt worden.

Belofde Lant. Het wort ook doorgaens by de Kristenen het *Lant van Belofte*, of *Beloofde Lant*, en in den brief van den apostel *Paulus* aen de Hebreen, (cap. 13.) enkelijk de *belofte* genoemt; ten aenzien van de meenighvuldige en dikwils herhaelde beloften, door Gode aen *Abraham*, *Isaak* en *Jakob*, en hunnen zade en nakomelingen gedaen. In welken zin *Abraham*, *Isaak* en *Jakob* gezeid worden gestorven te zijn, zonder de *beloften*, namelijk, het lant *Kanaan*, verkregen te hebben.

In den zelven zin wort dit gewest het lant genoemt, dat God by eede den voorvaderen der Israëliten belooft en gegeven had. Num. 14: 16. 32: 11. Jud. 2: 7. 1 Reg. 8: 34, 40, 48. 14: 15. 2 Reg. 21: 8. 2 Chron. 6: 25, 31, 38. Jer. 3: 18. te weten, aen *Abraham* *Isaak* en *Jakob*. Genes. 50: 24. Exod. 33: 1. Deut. 1: 8. 6: 10, 23. 7: 12, 13. 8: 1. 10: 11. 11: 9, 21. 19: 8. 26: 3. 28: 11. 30: 20. 31: 7, 20, 21, 23. 34: 4. Jos. 1: 6. 5: 6. als ook het lant, dat God den Israëliten gegeven heeft. Exod. 20: 12. Deut. 4: 1. 5: 16. Jos. 1: 2. 11: 15. of het lant, dat God zijnen volke tot eene bezitting gegeven heeft. 1 Reg. 8: 36. 9: 5. 2 Chron. 6: 27. 7: 20. of het lant, in het welk d'Israëliten getreden waeren, om het zelve by erfrecht te bezitten. Esd. 9: 11.

Derhalve had God dit lant *Abraham* en zijnen zade belooft. [Genes. 12: 7. 13: 12, 15, 17. 5: 7, 18. 24: 7. 28: 4. Nehem. 9: 8. Ezech. 33: 24. Hebr. 11: 9.] welke belofte hy aen *Isaak* vernieuwt

nieuwt heeft. Genes. 26:3,4. aen *Jakob*. 28:13. 35:12. 48:4. 1 Kron. 16:18. Psal. 105:11. aen *Isaak* en *Jakob*. Hebr. 11:9. aen *Moses* en d'Israëliten, die ten tijde van *Moses* leefden. Exod. 3:8, 17. Levit. 20:24. Ezech. 47:14. En aldus had God belooft het lant Kanaan aen *Abraham*, *Isaak* en *Jakob* te zullen geven. Genes. 50:24. Exod. 6:3. 13:5, 11. 32:13. 33:1. Deuter. 9:5. volgens welke belofte God gezeit wort, Kanaan aen Jakob gegeven te hebben. Ezech. 28, 25. 37:25. en aen d'Israëliten, na hy de Kananiten verdelgt had. Ps. 135:12. 136:21, 22. Habac. 3:6. &c. Wijders, de Heer heeft den Israëliten dit lant op twederleie wijze gegeven: eerstelijk, voor niet met allen, tot een teken van eene zonderlinge gunste tegen hen. Exod. 3:8. Deut. 9:4, 5, 6. Jos. 24:12. Ps. 44:3, 4, 5. en 105:11, 12, 13. en 111:6. het zelfste is te bespeuren uit Deut. 26:3, 9, 10. Waer over *Moses* wenschte in het zelve te treden. Deut. 3:25. maer den muitelingen, of oproerigen wiert aengezeit, dat zy niet in het zelve zouden komen. Ps. 95:11. Hebr. 3:11, 18, 19. uit Num. 14:22, 23, 29, 30.

Ten tweede, gaf hy hen dit lant tot een eeuwige woonplaetse of bezitting. Deut. 11:21. 2 Chron. 20:7. 33:8. Genes. 13:12. 17:8. 2 Sam. 7:10. Amos 9:15. hoewel zulx met voorwaerden te verstaen zy: te weten, indien d'Israëliten Gods bevelen onderhielden. 2 Reg. 21:8. 2 Chron. 33:8. Esdr. 9:12. Hier over wort den overtreders aengezeit, dat God hen uit het beste lant verdelgen zal, dat hy hen gegeven had. Levit. 18:28. Deuter. 28:63. 29:28. Jos. 23:13, 15, 16. 1 Reg. 9:7. 2 Chron. 7:20. het welk aen hen ook volbraght is: want God heeft de Israëliten uit Kanaan, om hunne zonden, verdreven: welke een zeer zware straffe tegen hen was, als te bespeuren is uit 1 Chron. 28:8. Jer. 24:10. Ezech. 33:25, 26. Os. 9:3. Mich. 2:10. Dan deze stoffe breder te verhandelen, laet ik den Godsgeleerden aenbevolen zijn.

Doch zoo *Adrichom* en andere willen, zouden de naemen, *Heilige Lant* en *Lant van Belofte*, veel meer op een zekere wijze geheimenissen schijnen te bedieden, en d'eigenschap van profesye te hebben, als van namen: behalve noch, dat zy juist in de Schrift zoo duidelijken niet gedaght worden. Doch hier op dient tot antwoort, dat schoon deze naemen juist zoo uitdrukkelijk en dikwils in de Schrift niet gevonden worden, en ingestelt zijn, om geheimenissen te betekenen, zoo hebben zy des niet te min d'eigenschap van ware namen, en zijn ingevoert, om dit gewest te betekenen. Ook heeft de Schrift deze namen niet vergeten of overgeslagen. Wel wort de naem van beloofde lant in de zelve eigentlijk en uitdrukkelijk niet gevonden; maer nochtans bedektelijk: te weten, zoo meenighmael van dessels belofte, gedaen aen *Abraham* en andere, gesproken wort: want het wort op gene andere wijze het *Lant van Belofte* genoemt, 't en zy om dat het den oudtvaderen belooft was.

Quaestim.

Wat belangt de naem *Heilige Lant*, dien vind men, gelijk gebleken is, op de boven-gemelde plaetsen in de Schrift uitdrukkelijk gedaght.

Dit gewest wort ook enkelijk, en met het byvoegen van het woort *gansch* of *geheel*, *aerde* of *lant* genoemt: als by den profeet [a] *Malachias*: desgelijx by den evangelist [b] *Mattheus*, [c] *Markus*, [d] *Lukas*, by [e] *Jeremias*, [f] *Isaias*, [g] *Ezechiel*, en den *Psalmist*. Op alle welke plaetsen de meeste uitleggers, door den naem *aerde* of *lant*, *gansch Kanaan*, en niet den ganschen aertbodem verstaen.

[a] cap. 4:6. [b] c. 27:45. [c] c. 15:23. [d] c. 23:44. [e] c. 1:14. [f] c. 34. [g] c. 7:2.

Het wort ook het *lant* of *aerde Gods* genoemt: dewijl God gezeidt wort [h] in het zelve te heerschen. Deuter. 31:43. 2 Sam. 7:23. 1 Reg. 8:3. 2 Chron. 6:27. 7:20. Psal. 10:16. 85:2. Esa. 8:8. 14:2. 25. Jerem. 2:7. 16:18. 50:11. Ezech. 36:5, 20. 38:16. Ose. 9:3. Joël 1:6. 2:18. 3:2. Zach. 9:16. Ook het *lant der levenden*: dewijl in het zelve de waere en levende God, die het leven en onsterffelijkheit geeft, gedient wiert.

[h] Psal. 73:12. Ezech. 26:20.

Ten aenzien van d'oude Heidensche inwoonders, wort het genoemt het [a] *Lant der Kanaaniten, Hetthiten, Amorrhiten, Heviten, Feresiten, Jebusiten*: ook het [b] *Lant der Kananiten, Hetthiten, Amorrhiten, Feresiten, Jebusiten* en *Girgaziten*: en het [c] *Lant der Kanaaniten*

[a] Exod. 3:8, 17. 13:5. 23:23. [b] Neh. 9:8. [c] Levit. 25:38.

d Amos 2:10. en *d lant der Amorrhiten*: want by den profeet *Amos* wort het lant der *Amorrhiten* voor gansch *Kanaan* genomen, die anders slechts een gedeelte bezaten. Act. 7:4. Het heet ook lant, in het welk de Joden woonden.

Esa. 14:25. Ezech. 38:21. Het wort ook bediet door den bergh Gods: of door den bergh der heiligheit: en aldus door den bergh der erfenis of bezitting Gods: want *Kanaan* was aen zommige oorden berghrijk: desgelijx door den bergh, dien Gods rechte hant voor d'Israëliten had verkregen.

Psalm 101:6. Het wort geheten het *erfdom der heidenen*, dewijl de heidenen dat allereerst bezaten: het *erfdom der Joden*: Lam. 5:2. naerdien de Joden dat bezeten hebben, na het uitdrijven der Heidenen: Exod. 15:17. het erfdeel Gods, dat van God den Israëliten of zijn volk gegeven was: de Hebr. 11:8.9. plaetse, dewelke *Abraham* tot een erfdeel zou ontfangen: de plaetse, de Exod. 23:20. welke God voor d'Israëliten had bereit.

Het wort by wijle genaemt de plaetse der ruste: alwaer de Heere Psalm 94:11. door zijnen profeet spreekt: *Indien zy in mijne ruste zullen treden*: dat is, in het *Heilige Lant*; gelijk de godsgeleerden doorgaens verklaren: aengezien het een voorbeelt der eeuwige ruste was, en tot de welke, als van den arbeit, d'Israëliten uit Egypte quamen. Deuter. 12:9. Desgelijx wort het de *plaetse der ruste* genoemt, de welke God den Israëliten Mich. 2:20. zou geven. Het wort ook bediet door de ruste, de welke God den Israëliten had gegeven, op dat zy in de zelve veiligh zouden blijven.

Genes. 48:21. Het wort ook, ten aenzien van *Abraham*, *Isaak* en *Jakob*, het *lant der vaderen van Israël* genoemt, die het zelve eertijts met hunne geslaghten bewoont hebben.

a cap. 50.7. By [a] *Ieremias* wort het genoemt *de stal der rechtveirdigheit*, [b] *en het lieve* b cap. 3:9.1 *lant*, en *schoone erve*: by den [c] *Psalmist* c Psal. 6:24. *begeerelijk lant*: en by [d] *Malachias*, *een* d c. 3. *weert lant*.

Het wort ook bediet door de woonstede Gods: door de woonstede des allersterksten: door de heerlijke woonstede der heiligheit Gods. Of het Exod. 15:13. wort genoemt de plaetse, welke God tot een woonstede gewroght had: desgelijx worden, door de woonsteden Gods, de steden des Heiligen Lants, of het gansche lant verstaen: want God had dit gewest verkoren, om aldaer te wonen. Waer over God gezeit wort in *Kanaan* te zijn. Ps. 8[?] 13. Ps. 46 5. Ps. 6[?]

Het wort ook genoemt de throon der glorie Gods, en grenspael of paelsteen der heiligheit Gods. 17. Ezech 35:1[?]

Het wort genoemt het lant der çieraet, dewijl het in vruchtbaerheit en dienst Godes uitmunte: desgelijx de çierelijke bezitting of eigendom der krijgsheiren van de Heidenen: en by den *Psalmist* de bezitting Gods: ook het lant *Emanuel*. Dan. 16:4[?] Jerem 3:19 Ps. 13[?] 4. Jes. 8:[?]

By *Ezra* daer en tegen een onrein lant, ten aenziene van d'onreinheit der oude inwoonders. 1 Ezr[a] 9:2.

Zoo eenige willen wort het Heilige Lant by den profeet *Habakuk* en *Zacharias* door den bergh *Liban* bediet, gelijk hy ook by den zelven *Zacharias* daer voor kan aengenomen worden: want den bergh Liban betrekken eenige onder het Heilige Lant. Deut. 1:7. 3:25. Jos. 9:1. &c. en was des zelfs grenspael, Deuter. 11:24. Jos. 1:4. cap. 2 17. cap. [?] 10.

Ten aenzien van des zelfs vruchtbaer en lustigheit wort het genoemt, *een lant, dat van melk en honigh vloeit*: dat is gezeit, dat overvloet en volheit van melk en honigh heeft. Exod. 3:8, 17. 13:5. 33:3. Levit. 20:24. Num. 13:28. 11:4. 8. 16:14. Deuter. 6:3. 11:9. 26:9, 15. 27:3. 31:20. Jos. 6:6. Jerem. 2:5. 32:22. Ezech. 20:6, 15.

Door het lant van Karmel wort ook het Heilige Lant verstaen: te weten, een zeer vruchtbaer lant; zoodanigh dit gewest eertijts was.

By den profeet *Zacharias* wort, volgens eenigen, door den bergh *Gelhad*, *Gilhad* of *Gilead*, het gansch Heilige Lant, of het lant van Gods volk, verstaen: of, by *Ieremias*, het gansch rijk der tien stammen. cap. 6.

By d'Arabische schrijvers wort dit gewest gemenelijk *Filestijn* geheten: hoewel zy door dien naem slechts een gedeelte schijnen te verstaen. d'Armeniers noemen het op Armenisch, *Hreastan*, dat 's eigentlijk gezeit *Ioden lant*: want *Hrea* bediet in d'Armenische tale eenen *Iode*; en *stan*, het welk een Persich woort is, *lant*.

Gren[s]palen. In het bepalen of stellen der grenspalen dezes gewests verschillen de schrij-

ſchrijvers, en zelf de Schrift, grotelijx.

Vier-derleie beteke-nis des Heili-gen Lants.

Wijders, dit geweſt, gemeenelijk het *Heilige Lant* geheten, kan op vierderleie wijze in de Schrift onderſcheiden, genomen en verſtaen worden. Eerſtelijk, voor het beſtek des lants, dat de *Kanaaniten* bezaten, en eigentlijk *Kanaan* wiert genoemt. Ten tweede, voor dat gedeelte alleen, 't welk d'Iſraëliten den Kanaaniten, door Gods gehengenis en wapenen, onder den veeltheer *Joſua*, hadden afgenomen en in bezit gekregen. Ten derde, voor het ganſch beſtek des lants, dat God den aertsvaders en hunnen zade had beloofte. Ten vierde, voor het vergroot of vermeerdert rijk Iſraëls, en voor het geen, door kloek beleit en gezagh van *Saul*, en voornamelijk van *David*, volbraght, en door *Salomon*, *Davids* zoon, behouden, beſchermt en verdedigt is.

anaan twee-rlei. ruſ. et g. 1.

Het Lant Kanaan, eigentlijk alzoo genoemt, kan weêr op twederleie wijze genomen, of tweezints geduit worden: te weten, in een enge en brede betekenis: of voor groot en klein *Kanaan*.

Groot Kanaan begrijpt het lant der elf volken: als *Sidoniers*, Hetthiten, *Iebuſiten*, *Amorrhiten*, *Gergeſiten*, *Heviten*, &c. dat zy voor d'intrede der kinderen Iſraëls bezaten.

Door *Klein Kanaan* is te verſtaen ſlechts het aen zee gelege gedeelte, dat by de Grieken *Fenicie* wiert genoemt.

chart . 4. 36.

Groot Kanaan begreep al het lant, dat ſtrekte van *Idumea*, ten zuide gelegen, tot aen den vliet *Orontes*, die ten noorde in de middellantſche zee ſtort.

Moſes bepaelt het geweſt der Kanaaniten enger, en in de volgende woorden: *De lantpalen der Kanaaniten waeren van Sidon aen, door Gerara, tot Gaza toe: en van Gaza tot aen Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim, en eindelijk tot Leſa of Laſa.*

neſ. : 19.

Door den naem *Sidon* is niet alleenlijk te verſtaen de ſtad; maer ook de lantſtreke der *Sidoniers*, die van de ſtad ooſtwaerts tot na by de grenspalen des Jordaens ſtrekte. Deez was de noorder grenspael des lants, dat de Joden aenſtonts in bezit hadden te nemen.

Al het overigh behoort tot de zuider grenspael. *Gerara* en *Gaza* zijn gebuur-ſteden der Filiſtynen: en *Sodoma*, *Gomorrha*, *Adama* en *Seboim*, waeren ſteden, ter plaetſe gelegen, daer nu het dode meir of zoute zee is.

Jonathan en *Hieronymus* houden *Laza* voor eene ſtad, by de Grieken *Kallirhoe* genoemt: daer nochtans *Ioſephus* en *Ptolemeus* *Kallirhoe* beooſte de zoutzee ſtellen. Ook heeft men met reden te twijfelen of *Laſa* al *Kallirhoe* zy *Laſa* was in de zuider grenspael des lants *Kanaan*: *Kallirhoe* niet desgelijx: naerdien de Joden bezuiden *Kallirrhoe* niet weinigh lants hebben bezeten. Derhalve zoo iemant de grenspalen van *Kanaan* of *Judea* na 't zuiden wijder wil uitgezet hebben, die heeft t'overwegen of *Laſa* of *Leſa* niet wel een Arabiſche ſtad *Lyſa* zy, welke *Ioſephus* *Luſſa* noemt, en by *Ptolomeus* ontrent in 't midden tuſſchen de dode en rode zee wort geſtelt.

Dit was d'oude woonſtede der Kananiten, welker middellantſche geweſten zy gedwongen wierden den Joden in te ruimen, wanneer de veltheer *Joſua* hen in het lant *Kanaan* braght, en de *Kanaaniten* na d'enge zeelantſtreke deed wijken: de welke ſchiet met een lange ſtreke, tonge, of ſtroke van *Kaſſiotis* af, in Syrie, tot aen het lant der Filiſtynen, of klein *Paleſtijn*, eigentlijk alzoo genoemt.

Aen den zelven zeekant hebben zy de ſteden *Paltos*, *Balanea*, *Aradus*, *Simyra*, *Orthoſia*, *Tripolis*, *Botrys*, *Sarepta*, *Tyrus*, *Sycaminos*, *Stratons toren*, *Marathus*, *Antaradus*, *Arka*, *Gabala* en *Kafarzaba*, (by *Strabo* de *Krokodille-ſtad* genoemt) van nieuws geſticht: daer en boven de reeds gebouwde ſteden, als *Gebal* of *Byblis*, *Berytus*, *Sidon*, *Akzib* of *Ekdippa*, *Akko* of *Ptolemais*, *Dora*, *Joppe*, *Jabneel* of *Iamnia*, veel vergroot en vermeerdert. Van daer hebben zy zich namaels op zee begeven, en nieuwe en uitheemſche woonplaetſen door de wapenen verkregen, en talrijke kolonyen of volkplantingen by na door de gehele werelt verzonden.

Sedert deden de verdreve Kananiten zich *Feniciers* noemen, en d'aen zee gelege lantſtreke voornoemt, *Fenicie*. Ziet Syrie, Pag. 12.

Wanneer het lant van Judea of Iſraël dat geen alleenlijk betekent, welk de Joden beſloegen en bezaten, worden aen het zelve in de Schrift tot lant- Lant, dat de Joden of Iſraëliten bezaten.

lantpalen toegevoeght, ten noorde *Dan*, en ten zuide *Berſabe*: als Jud. 20: 1. 1 Sam. 3: 20. 2 Sam. 3: 10. 17: 11. 24: 2, 15. 1 Reg. 4: 27. 2 Paral. 30: 5.

Door *Dan* (overgeſlagen verſcheide andere plaetſen van dien name) is hier een ſtad te verſtaen: de welke namaels *Paneas*, en eindelijk door den zoon van *Herodes*, d'oude, ter eere van *Ceſar*, of keizer *Tiberius*, *Filips Ceſarea* wiert genoemt: welken naem zy ten tijde van *Kriſt*, en noch heden voert. Deze ſtad is gelegen in 't noorde van het *Heilige Lant*, op de noorder brete van drie en dertigh graden, en op de lengte van zeven en zeſtigh graden en veertigh minuiten.

Door *Berſabee* is een ſtad te verſtaen, de welke, ten tijde van *Ioſua*, den ſtam *Simeons* ten erfdeel viel, en op de noorder brete van een en dertigh graden en vijftien minuiten, en op de lengte van vier en zeſtigh graden en dertigh minuiten gelegen is. Wijders, deze ſtad lagh eertijts op de zuider grensſcheiding des *Heiligen Lants*, vijf duitſche mijlen van *Hebron*, volgens *Hieronymus*.

Dies dit geweſt, binnen de gemelde grens-palen, van 't ooſte tot weſte, in de brete drie graden en vier en dertigh minuinen, een ſtreke van ruim drie en vijftigh duitſche mijlen: en in de lengte, van 't noorde na 't zuide, twee graden en vijftien minuiten, een ſtreke van ruim drie en dertigh mijlen, zal beſlaen.

Hieronymus brengt de palen der lengte, tuſſchen *Dan* en *Berſabee*, op een beſtek van hondert en zeſtigh Italiaenſche mijlen: (dier vier op een gemeene Duitſche mijle worden gerekent:) en de brete tuſſchen *Ioppe*, ten weſte aen de Middellantſche zee gelegen, en tuſſchen *Bethlehem*, ten ooſte, op zes en veertig, of op acht en vijftigh mijlen: indien aen die zijde de dode zee tot grenspael wort geſtelt: dewelke twaelf Italiaenſche of drie Duitſche mijlen van *Bethlehem* gelegen is.

Amos 6: 14. Dit beſtek des *Heiligen Lants*, dat zeer klein was, bezaten de Joden: dan
1 Reg. 9: 26. ten aenzien van de veroverde volken,
2 Paral. 9: 26. en die den Joden çijnsbaer waeren: of ten aenzien van het beſtek des lants,
1 Paral. 7: 8. dat den Hebreen door den Heere wiert beloofſt, waren deſſelfs grenspalen veel verder uitgezet. Hierom wort dit geweſt in de Schrift by wijle van de vliet of beke van Egypte, tot aen *Hamath* uitgebreit: of van *Hamath* tot aen de beke der wilderniſſe: en van de * grote zee tot aen de dode of zoute zee: of van de grote † riviere, of groot water, tot aen het lant der Filiſtynen, en tot aen de grenzen van Egypten.

* Middellantſche zee.
† Eufrates.

Door *Hamath* is hier te verſtaen klein *Hamath*, tot onderſcheidt van groot *Hamath*, welk eerſte namaels *Epiphania*, en by de Arabieren heden *Hama* wort genoemt. Ziet Syrie, pag. 163.

De vliet van Egypte wort by *Hieronymus* voor een ſcheute of tak des *Nijls* gehouden, die uit de Woeſtijne, of door het meir *Serbonis*, tuſſchen de ſtad *Rhinocolura* en Egypte, of tuſſchen *Rhinocolura* en den bergh *Kaſius*, in de Middellantſche zee ſtort.

Tot dit gevoelen gedragen zich meeſt alle de ſchrijvers, als *Adrichom*, *Andreas Maſius*, *François Ribera*, en *Benedictus Pererius*: desgelijx ſtelt *Strabo* boven den groten mont des *Nijls* een anderen kleinen mont, by den bergh *Kaſius*, en drie hondert ſtadien van den Peluſiſchen mont des *Nijls*.

Zoo daer en boven verſcheide ooghtuigen berechten, vloeit, vijf dagh-reizens van *Gaza*, na de zijde van Egypten, een kleine tak of arm des *Nijls*, die aldaer ontfangen, en *Karab* wort genoemt. Van daer tot aen de ſtad *Peluſium*, heden *Damiata*, is de wegh twintigh uuren, of anderhalve daghreizens te voet.

Deze vliet wort by *Moſes de vliet van Egypte* genoemt: en te rechte: Gene. 15: 1[8]
want hy is in 'er daet een vliet, en beſluit en bewatert Egypten.

In de boeken der Koningen wort hy een ſcheut van Egypten genoemt: dewijl hy uit den *Nijl*, een ſtroom van Egypten, is afgeleit. 1 Kon. 8: 6[5]. 2 Ko[n]. 24: 7.

By *Joſua* en *Eſaias* heet hy de *beke van Egypten*, en by *Amos* de beke der woeſtijne: dewijl zy niet door bebouwt lant, gelijk de andere takken des *Nijls*; maer door een woeſte lantſtreke van Egypte, na de middellantſche zee vloeit, in maniere eener beke. Joſua 15: 4. Eſa. 27: 12. Amos 6: 14.

By *Joſua* wort hy de *Sihor*, of drabbige vliet genoemt: van wegen zijn c. 13
drab-

drabbig water: gelijk dat van den *Nijl*. Dies scheit deze vliet, gelijk gebleken is, Judea van Egypten: en is des zelfs zuider en wester grenspael.

Door de *Grote Zee*, is in de Schrift de Middellantsche of Syrische zee te verstaen. Zy wort de *Grote Zee* genoemt, ten aenzien van de poelen en meiren, die ook in de Schrift zeen genoemt worden: of in vergelijking der andere zeen, de welke neffens Judea leggen. Zy wort ook in de Schrift d'*achter* of *Wester zee* genoemt; dewijl zy in het wester en achterste gedeelte is, ten aenzien van het Heilige Lant.

Wijders, in de Schrift worden eenige delen der Middellantsche zee gemelt: de welke of verre van het Heilige Lant, of na by het zelve leggen. De verre afgelege zijn d'Adriatische
ct. 27: zee, die by *Lukas* door *Adria* wort verstaen: de zee van *Tharsis* of *Cilicie*, de welke ook voor eene zee in 't algemein gestelt wort: dewijl de Joden de zelve bevoeren: en de boven-gemelde Syrische zee.

ır. 3: Andere delen, de welke na by het Heilige lant leggen, zijn de zee van
od. Joppe, en de zee der Filistynen, een
:31. grenspael van Kanaan. De gemelde wijde lantpalen van Palestijn, van Hamath tot aen de beke der wildernisse, of vliet van Egypte, en van de Middellantsche zee tot aen de dode of zoute zee, of tot aen den *Eufrates*, worden in de Schrift in volgende wijze beschreven.

m. De zuider grenspalen worden aldus
3. gestelt: het uitterste der zout of do-
15: de zee tegen 't zuide, of de woestijne *Sin*, de welke d'ooster grenspalen van Idumea raekt. Van daer strekken zy na 't zuide, tot aen den opgang van *Akrabbim* of des scorpioens: en na eene plaetse, *Sena* of *Sina* geheten. Van daer weêr na Kadesbarne, en dalen na Hezron, en gaen op na *Adar*, rontom Karkaa: doorsnijden *Asmon*, en komen tot aen den vliet van Egypten in de Middellantsche zee.

De geheele wester lantstreke wort bepaelt met de wester zijde der grote of Middellantsche zee, die van den gemelden vliet des *Nijls* tot aen den bergh *Liban* strekt.

Ten noorde wort tot grenspael gestelt een lijn, getrokken van de kuste der Middellantsche zee tot aen den bergh *Liban*: van daer na Hamath of *Emath*: daer na tot aen de lantpalen van *Sedada*, en eindelijk tot aen *Sefrona*, en de haeve *Eman*.

Eindelijk strekken d'ooster grenspalen van de haeve *Eman* na *Sefama*: en van daer neêrwaerts na *Rebla*, vervolgens na de zee *Cenereth*: of van *Galilea* aen de ooster hoek, langs het strant der zelver zee tot aen den Jordaen: daer na langs den Jordaen, tot aen de zout-zee, en eindelijk tot aen d'uitterste zuider hoek der zelve zee.

Iemant zou hier mogen tegen in brengen, dat de Jordaen geen ooster grenspael des Heiligen Lants zy; dewijl de kinderen Israëls, met verlof van *Moses*, over den zelven gewoont hebben: te weten, de stamme *Gad*, *Ruben*, en de halve stam *Manasse*. Dan hier op dient tot antwoort: dat de Jordaen de waere ooster grenspael des lants, dat de Joden door God belooft was, zy geweest. Wel hebben zy hunne bezitting verder gehad: maer zulx geschiede by geval: naerdien d'inwoonders dezes lants hen geenen doortocht vredelijk wilden vergunnen; maer deden hen oorlogh aen: doch wierden door d'Israëliten overwonnen, die hun lant, uit kracht van recht des oorloghs, in bezit namen.

Qua- resm.

Nicol. de Lyra in cap. 47. Ezech.

Den *Eufrates*, of ooster grenspael, (tot zoo verre *David* en *Salomon* de palen van hun rijk hadden uitgezet) vind men op verscheide plaetsen in de Schrift gedaght. Eerstelijk trok *David*, naer luid der Schrift, *henen, om zijn teken of zegebanieren aen den stroom Eufrates op te rechten.* Dan duidelijker geven de volgende woorden dezen grenspael te kennen: *En Salomon had onder zijn gebiet alle koningrijken, van de* † *riviere, tot aen het lant der Filistynen en lantpalen van Egypten*: want, gelijk daer na volght, *hy heerschte in den ganschen lande, aen deze zijde des waters, van Tipsfach aen tot* **Gaza toe. Tipsfach* is een stad, by de Grieken en Romeinen namaels gebroken *Tapsakus* genoemt: alwaer men zeit d'overvaert en † brug van den *Eufrates* geweest te zijn: gelijk *Strabo* op verscheide plaetsen getuight. Door het woort *riviere*, of *water*, is d'*Eufrates* te verstaen.

2 Sam. 8:3. 1 Paral. 19:4.

1 Reg. 4:21. † Versta Eufrates.

Vers. 24.

* Gaza is een stad aen de Middellantsche zee gelegen.

† Zeugma.

Boven *Tapsakus* was na by de stad *Helam*, by *Ptolomeus Alamata* geheten.

2 Sam. 10:16, 17.

Van gelijken breit de kronijkschrijver *Salomons* rijk wijd uit. *Hy was heere over alle koningen, van 't water af, tot der Filistynen lant, en tot aen de lantpalen van Egypten.* (2 Kron. 9:26.)

De Heere, in zijne beloften aen de kinderen Israëls, door den engel, stelt ook een brede bepaling dezes lants, in de volgende woorden: *Ik wil uwe lantpalen zetten van de zee Sufh (de rode of schelfzee,) tot aen der Filistynen zee, en van de woestijne, tot aen den vliet:* versta den *Eufrates.* (Exod. 23:31.)

Desgelijks stelt *Moses* wijde grenspalen in de volgende woorden: *Alle plaetsen, daer uwe voetsole op treed, zal uwe zijn: van de woestijne en den Liban, en van het grote water Frath, tot aen d'uitterste zee, zal uwe lantpale zijn.* Door d'uitterste zee is de Middellantsche zee te verstaen: de welke doorgaens in de Schrift de *grote zee* wort genoemt. (Deut. 11:24.)

Een weinigh anders; hoewel by na een en de zelve wijdstrekkende grenspalen, stelt de *Psalmist* in de profesye van des Heilants rijk: *Hy zal heerschen van d'eene zee tot d'andere: en van den vliet, (of water,) tot aen het einde der aerde.* (Psalm 72:8.) Van gelijken de profeet *Zacharias.* *Zijne heerschappye* (versta des Heilants) *zal zijn van d'eene zee tot aen d'andere; en van het water tot aen der werelt einde.* (cap. 9: 10.) De zin van deze woorden wil dit zeggen. Hy zal van de rode of schelf-zee tot aen de middellantsche zee heerschen: en van den vliet *Eufrates* tot aen de woestijne: want aldaer schijnt het einde der aerde te zijn. Altoos het bewoonde lant, ten opzichte van het Heilige Lant, neemt aldaer een einde.

Drusius, met den zin van de drie laetste bepalingen te volgen, geeft aen het Heilige Lant vier grenspalen. D'eerste is de zee *Sufh*, of schelf-zee, ten ooste: want tot dus verre had *David*, na het t'onderbrengen der *Idomiten*, de palen zijns rijks uitgezet: de tweede is der Filistijnen of middellantsche zee, ten weste: naerdien deze zee ten weste van het Heilige Lant leit: de derde is de vliet d'*Eufrates*, (by *Esaias* en *Jeremias*, de zee van Babylon genoemt) ten noorde: de vierde de woestijne *Pharan* of Zin, ten zuide: alwaer ook het einde des Heiligen Lants is.

Desgelijks stelt de profeet *Micha* tot grenspalen aen d'eene zijde *Mazor*, en aen d'andere den vliet: te weten, d'*Eufrates*: gelijk *Mazor*, een gebroken naem van *Mizraim*, volgens *Kimchi*, *Egypten* betekent: hoewel anders eigentlijk een vaste stad: gelijk het ook in dien zin in 't Neêrduitsch vertaelt is. (cap. 7: 12.)

Niet tegenstaende deze grenspalen des Joodschen rijks zeer wijd en zijd strekten, zoo waeren zy evenwel noch veel wijder uitgebreit, indien men de *Rabbinen* of Joden magh geloven: want zy *Sarphath*, by den profeet *Abdia*, of *Obadja*, voor Vrankrijk; en *Sepharad* voor Spanje willen gehouden hebben: vertalende dit volgende veirs aldus: *En de verdreven dezes heirs van de kinderen Israëls zullen erven het geen den Kananiten toequam, tot aen Sarphath toe. En de verdrevene Jerusalemmers zullen erven het geen in Sepharad is: te weten, de steden tegen 't zuide.* (Vers. 20.)

Wijders, *Sepharad* willen zy dat Spanje is, om dat het in de Chaldeeusche vertaling *Aspamja* wort overgezet: en *Sarphath*, Vrankrijk: dewijl uit de Hebreeusche woorden, aldus vertaelt, schijnt te volgen, dat *Sepharad* ten zuide van het lant *Sarphath* is: zoodanigh Spanje ten zuide van Vrankrijk leit. Dan met recht is dit beuzelzinnigh en ongerijmt: naerdien in het voorste deel des veirs *Sarphath*, *Sarepta* is, een stad tusschen *Tyrus* en *Sidon*: en het achterste is aldus uit te leggen: *En de verdrevene Jerusalemmers, die in Sepharad zijn, zullen de steden tegen 't zuiden erven.* Versta tegen 't zuiden van Judea. *Sepharad* is een gedeelte van Babylonie: of eene stad of lant in Assyrie, daer in de Joden gevangen waeren: als uit de text zelve blijkt. (Boch)

Johannes Pineda breit *Davids* rijk noch wijder uit, en maekt *Salomon* koning van Indie, Arabie, Egypten, Tyrus, Sidon, Fenicie, Ethiopie en Spanje.

De gebuur of aenpalende grens-gewesten en volken, ten opzichte van het Heilige Lant, waeren, volgens de Schrift, ten ooste, [a] *Mesopotamie*, de [b] Syriers, [c] *Persen*, den hof [d] *Eden*, [e] *Ausitis* of *Utz* of *Jobs-lant*, [f] Keder, [g] *Moab*, [h] *Ammon*, de [i] *Agarenen*, [k] *Madian*, en [l] alle de zonen *Abrahams*, die hy by *Ketura* gewan: ten noorde, [m] *Gomer* en *Torgama*, [n] *Magog*, *Rhos*, *Tubal*, en *Mesech*, [o] Media, [p] *Assyrie* en *Ninive*: ten zuide,

a Ge 29: b 2R 13: c Ef 12. d Ge 2:8 e Jo 3. f Jer 49: g Ju 11: h D 3: 17. i Par 10. k Ju 3. l Ge 25: m Ez 38: n 39 o Jer 50:3 p Se 2:1

Num. :3. Dan. :5. zuide, [q] *Idumea* of geberghte *Esaus*, [r] *Egypten* en de [s] *Sabeen*: ten weste, de [t] *Filistijnen*, of lant der *Filistynen*.

Matt. :42. Ef. 11: Wijders, eenige gewesten worden in de Schrift, ten aenziene van het Heilige Lant, verscheidentlijken geplaetst en bepaelt. Aldus wort het

Num. :30. ap. 6: lantschap van *Amalekitis* by [v] *Moses* ten zuide gestelt: en in het [x] boek der Rechteren ten ooste: dewijl het midden tusschen beide is. Desgelijks wort Syrie, dat midden tusschen 't ooste en noorde is gelegen, by [y] *Esaias* in 't ooste gestelt, en by [z] *Daniel* tegen 't noorde. Het zelfste kan men van *Mesopotamie* zeggen, het welk by [a] *Jeremias* voor een noortsch, en by [b] *Moses* voor een oostersch gewest wort gehouden. Alzoo is het ook met *Babylon* gelegen, dat *Ieremias* zoo dikwils met den naem van *Noorde* uitdrukt: daer nochtans by [c] *Ezechiel* de Babyloniers te recht *kinderen van 't Ooste* worden genoemt: naerdien zy veel meer na 't Ooste waeren gelegen.

Andere grenspalen worden by de wereltlijke schrijvers gestelt, en in dezer wijze. Te weten: het Heilige Lant is omringt aller wege met Syrie, Arabie, Egypten, en met dat gedeelte der middellantsche zee, het welk Syrie en Egypten bespoelt.

Volgens *Strabo* wort het binnenlantsch gewest van Syrie, dat gelegen is tusschen Fenicie, ten *Weste*, en Arabie, ten *Ooste*; en tusschen Gaza, ten *Zuide*, en den bergh Antiliban, ten *Noorde*, *Iudea* genoemt.

Tacitus stelt zeer duidelijk de bepaling des Heiligen Lants, by hem *Iudea* genoemt, in de volgende woorden ten toon. *Het lant en de grenspalen van Iudea worden ten ooste met Arabie bepaelt: ten zuide daer tegen aen leit Egyptus: ten weste Fenicie en de † zee: ten noorde leggen de Syrien ter zijde verre uitgestrekt.* Of het leit tusschen Syrie, ten noorde, en tusschen Egypten, ten zuide, besloten: paelt ten ooste aen Petreesch Arabie, en ten weste aen de Syrische zee.

Andere stellen tot grenspalen, ten noorde, Fenicie: ten ooste, Celesyrie: ten zuide, Petreesch Arabie: ten weste, een gedeelte van het zelfste Arabie, en de Syrische of Middellantsche zee. Of het Heilige Lant heeft, volgens *Adrichom*, dien vele en de meeste hedendaeghsche schrijvers volgen, ten ooste Syrie en Arabie: ten zuide de woestijne van Faran en Egypten, (of de bergen van Seir, Idumea en de woestijne van Bersabe:) ten weste de Middellantsche zee, en ten noorde den bergh Liban.

Dan t'onrecht stelt *Adrichom* tot uitterste grenspalen des Heiligen Lants, ten noorde, binnen den Jordaen, den bergh Liban, voor zoo veel als hy van den Antiliban of voor-Liban wort onderscheiden: voegende aldus by na op de zelve grenspalen den Antiliban aen den zelven, dien hy nader aen de Middellantsche zee plaetst: want alhoewel deze bergh, die den Liban wort genoemt, in een ruimer betekenis zoo wel den Liban, als Antiliban of voor-Liban kan begrijpen, en in de Schrift doorgaens de Liban wort genoemt, die het Beloofde Lant ten noorde naest aen besluit, zoo is nochtans, volgens *Ptolemeus*, en andere lantbeschrijvers, (die den Liban en voor-Liban van elkandere onderscheiden,) ontwijfelijk deze bergh, die het Heilige Lant ten noorde besluit, de gehele voor-Liban: want de Liban, voor zoo veel als hy van den voor-Liban wort onderscheiden, raekt het Heilige Lant niet, noch leit op des zelfs grenspalen. Waer over de zeventigh overzetters, wanneer de grenspalen des Heiligen Lants gedaght worden, voor het geen in 't Hebreeusch staet *Libanon*, en in de Latijnsche en Neêrduitsche vertaling *Libanus*, *Antilibanus* of *voor-Liban* overzetten.

Zoo zeker Arabische schrijver *Aledris* melt, beginnen d'uitterste einden van Palestijn aen het Damascenisch gebiet: en desselfs grenspalen strekken, ten weste, in de lengte een streke van vier dagh-reizens: te weten, van *Romh* tot aen *Allagium*: maer de brete is twee dagreizens, van *Jaffa* of *Joppe*, tot aen de stad *Jericho*.

Eenige *Rabbinen* stellen tot grenspalen, ten ooste, *Rekam*, *Rekem* of *Rekim*, anders *Petra*, een stad van Arabie: ten zuide, *Askalon*, en ten noorde *Akko*, anders *Ptolemais*, beide aen de middellantsche zee gelegen.

Het Heilige Lant, volgens meest alle de lantbeschrijvers en lantkaerten, is gelegen tusschen de twee en vier en der- Gelegentheit.

Bonfrer.

dertigh graden, noorder brete: te weten, het begint, ten zuide, op twee en dertig, en eindigt, ten noorde, op vier en dertigh graden, noorder brete, een ſtreke van dertig Duitſche mijlen, vijftien mijlen gerekent op een graet. Hier meê komt wonder wel de noorder grenspael *Hamath* over een, de welke by *Moſes* wort geſtelt: naerdien d'Arabiſche ſchrijvers (als *Naſir Eddin*, *Vlug Beig*, en andere) de ſtad *Hama* of *Hamah*, de welke ongetwijfelt een en dezelve met Hamath is, op de noorder brete van vier en dertigh graden en veertigh minuiten plaetſen.

De lengte, ten opzichte der *Meridiaen* of middagh-lijn, wort by de ſchrijvers verſcheidentlijk geſtelt: hoewel by de meeſte en voornaemſte van d'achte tot de negen en zeſtigſte graet; het begin der lengte genomen van de Kanariſche eilanden. Andere nemen de *Meridiaen* of middaglijn tien graden ooſtelijker, en ſtellen de zelve tuſſchen d'acht en negen en zeventighſte graet.

Petr. à Ker. Deſcrip. Aſ. & Afric.

Lengte en brete des Heiligen Lants.

Elias Levita en andere *Rabbinen* brengen ongerijmt de lengte en brete des Heiligen Lants op vier hondert *Parſots*, ieder *Parſot* gerekent op vier of vijf Italiaenſche mijlen, of eene Duitſche mijle: daer het naulix het twee of drie hondertſte gedeelte van zulk een yzelijke grote heeft gehad.

Joſeph. lib. 1.

Zeker filoſoof, Hekatens *Abderita*, tijtgenoot van *Alexander de Grote*, die een ganſch boek van de Joden heeft geſchreven, brengt de brete van *Judea* op 3000000 of tienmael drie hondert duizent bunderen lants. Een bunder is een ſtuk lants, zoo veel een jok of paer oſſen op een dagh kan beploegen, en beſlaet, volgens *Plinius*, *Columella*, *Varro* en andere, twee hondert en veertigh voeten in de lengte, en hondert en twintigh in de brete.

1 Reg. 14: 14.

Volgens *Eugenius Roger* ſtrekt het Heilige Lant, in de lengte, zuide en noorde: te weten, van de bronnen van *Jor* en *Dan* af, (aen de voet des bergs Libans gelegen,) tot aen de bergen van *Seir* en de woeſtijnen van *Berſabe*, een ſtreke van acht en veertigh Duitſche * mijlen: en, in de brete, ooſt en weſt: namelijk, van de bergen van Arabie, en het lant der Amorriten, tot aen de Middellantſche zee, een ſtreke van twalef Duitſche † mijlen.

* of 80 Franſche

† of 20 Franſche

Borchard brengt de lengte op vier of zes en zeſtigh mijlen: ieder van een uure gaens: maer de brete, van de Middellantſche zee tot aen den Jordaen, op zommige plaetſen op zeſtien, en op andere op achtien mijlen. *Adrichom* ſtelt de lengte, van *Dan* tot *Berſabe*, op zeven en zeſtigh mijlen van een uure gaens, of op † hondert en zeſtig Italiaenſche mijlen: maer komt met *Borchard* in de brete overeen: hoewel naulix zekere mate der brete kan gegeven worden. *Arias Montanus*, *Genebrad*, en *Abulenſis* breiden de lengte veel verder uit, en tot acht, negen of tien dagh-reizens. Zoo men nu de brete verder wil uitbreiden, over den Jordaen, tot aen den bergh *Galaad*, daer dit geweſt op zijn breetſte is, zoo zal de zelve ten hoogſte op vier en twintigh mijlen van een uure gaens uitkomen; of ontrent zeſtigh Italiaenſche mijlen. Wijders, hondert en zeſtigh Italiaenſche mijlen der lengte, vermeenightvuldight met zeſtigh der brete, maeken negen duizent zes hondert Italiaenſche mijlen in 't vierkant uit. Maer vier hondert *Parſots* der lengte, genomen ſlechts een voor vier Italiaenſche mijlen, brengen zeſtien hondert Italiaenſche mijlen uit. Deze, vermeenighvuldight met zoo vele mijlen der brete, maeken twee hondert duizent mael duizent vijf hondert en zeſtigh duizent vierkante Italiaenſche mijlen uit: welke grote de vorige grote twee hondert zes en zeſtig mael, en een weinig meer, zal overtreffen: 't welk beuzelzinnig is.

† H. ron.

Bon in P tat.

Hier uit blijkt, hoe het ganſche Heilige Lant de helft niet, ja naulix een derde gedeelte van ons Neêrlant zal beſlaen: want Neêrlant ſtrekt, genomen op zijn grootſte lengte, tot ontrent negentigh mijlen van een uure gaens: en in de brete op zommige plaetſen op zeſtigh, vijftigh en veertigh mijlen.

Dies niet tegenſtaende wort het Heilige Lant een † *ruim lant* genoemt: dan dit is te verſtaen, ten aenzien van het *lant Goſen*; het welk veel kleinder was, en door de kinderen Iſraëls in Egypten wiert bewoont.

† Ex 13:

Dus verre van de bepaling of grenspalen des Heiligen Lants, vervolgens zal ik des zelfs verdeiling ten tone ſtellen: en met die en de beſchrijvinge van het *aelond Kanaan* beginnen.

Aelond

Aeloud Kanaan.

Het lant of gewest van *aeloud Kanaan* was by ouds, ten tijde van *Abraham*, (ontrent des jaers, na de schepping der werelt, twee duizent en een hondert: en voor de geboorte des Heilants, negentien hondert,) in verscheide koningrijken verdeilt, en ieder voorname stad by na een hooft en hof-stad eenes koningrijks: als blijkt
en.14. uit het schrijven van *Moses*, die in het dal *Siddim* alleen, namaels de zoutzee genoemt, vijf koningen gedenkt. Op een zelve wijze als eertijts, vol-
b.16. gens schrijven van *Strabo*, ieder stad van *Fenicie*, te vore *Kanaan* genoemt, door een byzonderen koning wiert bestiert. De namen dezer vijf koningen, behalve eenen, en steden, waren de volgende:

Bera,		*Sodom.*
Birsa,		*Gomorra.*
Sinab,	koning van	*Adama.*
Semeber,		*Seboim.*
		Zoar of *Bela.*

Desgelijx was *Salem*, namaels *Jerusalem* genoemt, de hoofstad van een byzonder koningrijk, en gebood daer over, als koning, *Melchisedek*, die t'effens priester des Allerhooghsten was. Genes. 14: 18. Hebr. 7: 1, 2, 3.

Ten tijde van de komste en intoght der kinderen Israëls, onder gelei van den veltheer *Josua*, was alleen het gedeelte des lants Kanaan binnen den Jordaen, dat de Heere den Israëliten in bezitting gaf, en door de Kanaaniten bewoont wiert, in een en dertigh koningrijken verdeilt, die alle door de kinderen Israëls wierden t'ondergebraght, en hunner koningen met de scherpte des zweerts verslagen en gebannen. Ontrent des jaers 2560 na de schepping, en voor de geboorte des Heilants 1441.

De namen dezer koningrijken, die hunne benamingen van de hoofsteden ontleenden, vind men by *Josua* in volgende orde gerangt; waer by wy hier de stammen Israëls voegen, onder de welke ieder verviel. cap. 12.

Koningrijk van	1 *Jericho*	verviel aen den stam	1	
	2 *Ai*		2	*Benjamin.*
	3 *Ierusalem*		3	
	4 Hebron		4	
	5 *Iarmuth*		5	*Iuda.*
	6 *Lachis*		6	
	7 *Eglon*		7	
	8 *Geser*		8	*Efraim.*
	9 *Debir*		9	*Iuda.*
	10 *Geder*		10	*Iuda* en *Simeon.*
	11 Homa		11	*Simeon.*
	12 Harad		12	
	13 *Libna*		13	*Iuda.*
	14 Adullam		14	
	15 *Makkeda*		15	*Benjamin.*
	16 *Bethel*		16	
	17 *Tappuah*		17	*Manasse* binnen
	18 Hefer		18	den Jordaen.
	19 Aphek		19	*Aser.*
	20 *Lassaron*		20	Zebulon.
	21 *Madon*		21	*Nephthali.*
	22 Hazor		22	
	23 *Simron* Meron		23	Zebulon.
	24 Achsap		24	*Aser.*
	25 *Taänach*		25	*Manasse* binnen
	26 Megiddo		26	den Jordaen.
	27 Kedes		27	*Nephthali.*
	28 *Jokneam*, aen den Karmel		28	Zebulon.
	29 *Dor*, tot *Naphath Dor*		29	*Manasse.* *Issachar.*

Koning-rijk van	30 *Gojim*, of der denen, te *Gilgal* 31 *Tirza*	verviel aen den ſtam	30 *Benjamin.* 31 *Efraim.*

In den rang dezer koningen worden *Sihon*, koning der *Amorrhiten*, noch *Og*, koning van *Baſan*, gerekent: die ten ooſte over den Jordaen heerſchten.

Met name worden gene dezer koningen by *Ioſua* gedaght: als alleen

Adonibezek, *Hoxam*, *Piream*, *Iaphia*, *Debir*, *Horam*,	koning van	*Ieruſalem.* *Hebron.* *Iarmuth.* *Lachis.* *Eglon.* *Geſer.*

Wie d'eerſte inwoonders en bezitters des Lants van Kanaan waren.

Een groot geſchil, hoewel noch heden onbeſlecht, is van overlang onder de godsgeleerden, over d'eerſte inwoonders of bezitters des lants Kanaan, ontſtaen: te weten, of *Cham*, *Noachs* zoon, en by gevolgh *Kanaan*, *Chams* zoon, en zijnen nakomelingen: dan of zijnen broeder *Sem* het lant van Kanaan, in d'eerſte werelt-verdeiling, door lot, te beurt viel.

Naer het gemein en waerſchijnelijkſte gevoelen, viel in d'eerſte werelt-verdeiling dit geweſt en een groot gedeelte van Syrie: als ook Egypten, Afrika, en het meeſte lant van Arabie, *Cham*, *Noachs* zoon, ten dele; maer namaels kreegh *Mitsraim*, by erfenis of uitdeiling, Egypten: *Kus*, Arabie, en *Kanaan*, het lant van Kanaan (die alle drie *Chams* zoonen waeren) in bezit.

In Gen. 12:6.

Dit gevoelen drijven onder de nieuwe ſchrijvers, *Benedictus Pererius*, *Quareſmius*, *Bochart* en andere, en beweren het zelve met de volgende bewijsredenen.

Quareſm. lib. 1. c. 10.

Eerſtelijk: dewijl *Moſes*, in het eerſte boek, op het tiende hoofdſtuk, van het vijftiende tot aen het twintigſte veirs ſchijnt genoechzaem duidelijk te kennen te geven, dat het lant, welk namaels *Judea* of *Heilige Lant* is genoemt, noit door *Sem* of des zelfs zoonen is bezeten geworden; maer *Kanaan*, *Chams* zoon, te beurt was gevallen, en door hen, na des vaders naem, het *Lant van Kanaan* of *Kanaanea* genoemt wiert, gelijk reeds te vore is verhaelt.

Daer en boven blijkt klaerelijken uit het ſchrijven van *Moſes*, dat dit geweſt (het Heilige Lant) *Chams* en niet *Sems* nakomelingen te beurt viel. Tot beveſting dient: dewijl in het zelfſte hoofdſtuk, op het dertighſte veirs, van den aertbodem gehandelt wort, die onder de nakomelingen van *Sem* en *Iafet* gegeven is. Dienvolgens moſt die ook aen de nakomelingen van *Cham* gegeven worden: naerdien de aertbodem, naer luit der Schrift, aen de drie zoonen van *Noach* en hunnen nakomelingen verdeilt is geworden. Genes. 10:1

By aldien nu de genen, die het tegendeel gevoelen, een ander gedeelte, buiten het Heilige Lant, als het geen de Schrift den nakomelingen van *Cham* toevoeght, weten of kunnen toevoegen, dat dienen zy te doen.

Ten twede: het Heilige Lant wiert den Hebreen door Gode toegevoeght, als een gifte voor niet met allen, en als een geſchenk van loutere Goddelijke miltdadigheit: gelijk uit verſcheide ſchriftuur-plaetſen blijkt: waerom het ook *Lant van Beloſte* wiert genoemt: dewijl het, uit loutere miltdadigheit Gods, *Abrahams* nakomelingen belooft was.

Maer by aldien het den nakomelingen van *Sem* had toebehoort, wanneer het hen overgelevert was, zoo had het zoodanigh niet moeten genoemt worden: maer veel meer eene herſtelling eener zake, de welke den wettigen Heeren toequam.

Ten derde: indien *Kanaans* zoonen onrechtvaerdelijk, en met gewelt het lant Kanaan, dat *Sems* zoonen gegeven was, hadden ingenomen, zoo zou, om deze oorzake alleen, de Heere hen uit het zelve verdreven hebben: doch de Heere brengt deze oorzake hunner uitdrijving niet by; maer een andere: te weten, de zonde: als blijkt uit Geneſ. 15:16. en Deut. 9:4. alwaer de Heere, de reden by brengende, waerom de bezitting dezes lants voor vier hondert jaren den zade *Abrahams* niet gegeven was, aldus

zeid:

zeid: *D'ongerechtigheit der Amorrhiten is tot noch toe niet volkomen (of vervult.)*

Maer by aldien de Kanaaniten met gewelt dit lant ingenomen hadden, zoo was d'ongerechtigheit vervult geweest: waer door de Kanaaniten verdienden eerder daer uit gedreven te werden, en het lant aen de wettige heeren weder over te leveren.

Eindelijk: zoo het lant Kanaan met recht den Hebreen, of *Sems* nakomelingen, toebehoorde, hoe heeft God dan tot *Abraham* kunnen zeggen? *Gaet uit uw lant, en uit uw maeghschap, en uit uw vaders huis, na het lant, dat ik u wijzen zal.* Hoe kon hy, komende na dit lant, uit zijn lant gaen, enz. indien dit lant den zoonen en nakomelingen van *Sem* was gegeven? uit welker getal *Abraham* zelf was. Dies moet men zeggen, dat Mesopotamie *Abrahams* natuurlijk vaderlant, en Kanaan hem een vreemt lant was; maer een natuurlijke erfenis der nakomelingen van *Kanaan*, *Chams* zoon. Derhalve hebben *Chams* nakomelingen, naer allen schijn van waerheit, na den algemeinen watervloet, dit lant allereerst in bezit genomen.

Zoo anderen daer en tegen willen, wiert dit lant allereerst aen *Sem*, *Noachs* eerstgeboorne zoon, gegeven. Dienvolgens waeren hy zelf en zijne zonen des zelfs wettige bezitters en heeren: dewijl *Noach*, naer hun zeggen, door bestier van Gods geest, den aertbodem, voor zoo veel die toen bekent was, onder zijne drie zonen, *Sem*, *Cham* en *Japheth*, verdeilt had: en was zijnen eerstgebooren zoon *Sem*, onder andere landen, het Heilige Lant ten dele gevallen: want *Sem* (zoo *Epiphanius*, een Hebreen van afkomst, deze verdeilingh uitleit) viel het gewest, van *Persie* en *Bactre* af, na 't ooste, tot aen Indiën: en van 't weste, tot aen het lant der *Rhinoculuriers*, welk midden tusschen Egypten en Palestijn leit, ten dele. Daer na spreekt hy noch klaerder, en rekent de Palestijnen en Hebreen onder het lot van *Sem;* met by voegen, dat Palestijn, en des zelfs gebuur-lant, *Sem* ten dele was gevallen: maer Kanaan, *Chams* zoon, uit gierigheit en staetzucht, of van wege d'overgrote hitte van zijn eigen lant, het geen hem door zijnen vader *Cham* tot erfdeel was toegevoeght, namaels verlaten, en dit gewest besprongen en geweldiger hant ingenomen had.

Tot dit laetste gevoelen gedragen zich de Joden, *Augustinus*, *Kassianus*, *Lyranus*, *Villapand*, *Torniellus* en meer andere oude en nieuwe Roomsgezinde schrijvers, en inzonderheit *Epiphanius* voornoemt.

Eerstelijk dient, tot bevestiging dezes gevoelen, een oude overlevering der Syriers: volgens de welke *Noach* het geraemte van *Adam*, t'effens met de gewesten der werelt, aen zijne zoonen zou uitgedeilt, en aen *Sem* het bekkeneel, met dit gewest, het Heilige Lant, of Kanaan, overgelevert hebben. Doch dit wort, als beuzelzinnigh, by de tegenpartyen verworpen.

Ten tweede, trachten de navolgers dit hun gevoelen uit het eerste boek van *Moses*, en uit den brief aen de Hebreen, wijder te bewijzen: alwaer *Melchisedek*, koning van *Salem*, wort gedaght: dewijl zy, en alle de Joden, *Melchisedek* voor een en den zelven met *Sem* houden, en *Salem* voor de stad, dewelke namaels *Jerusalem* is genoemt: hoewel de tegenpartyen, als *Pererius*, *Bochart* en andere, dit bewijs krachteloos maken, met door verscheide bewijsredenen te toonen, dat *Sem Melchisedek* niet zy: gelijk t'zijner plaetse breder zal gezeit worden.

Ten derde, zoo schijnt *Moses* daer na het zelfste te kennen te geven: want na gesproken te hebben van de komste *Abrahams*, in de plaetse *Sichem*, en het eiken bosch *More*, voeght hy daer by: *de Kanaaniten waeren te dier tijde in den lande.* Als of hy daer meê wilde te kennen geven, dat het lant Kanaan onrechtveirdighlijk door de Kanaaniten ingenomen was: naerdien het *Abraham* toebehoorde; dewijl hy uit *Sem* afkomstigh was.

Dan deze woorden van *Moses* nemen de tegenpartyen tot hun voordeel op; want twederleie redenen, volgens *Pererius* en *Abulensis*, kunnen gestelt worden: waerom *Moses*, na hy van *Abrahams* komste, in de plaetse *Sichem*, en eike bosch *More*, gesproken had, die woorden daer by voeghde. D'eene was, ten einde hy toonde, welke

[Margin notes: Genes. 12:1. — Genes. 14:18. Heb. 7:1. — Genes. 12:6.]

ke volken in die plaetſen woonden: in de welke het boſch was, tot aen het welk *Abraham* was doorgeboort; wanneer hy uit Meſopotamie allereerſt in het lant van Kanaan gekomen was. D'andere reden is, dewijl *Moſes* door deze woorden wilde te kennen geven, dat *Abraham* by zijn leven niets van dat lant, ſchoon God hem de bezitting beloofde, bezeten; maer als een vreemdeling en aenkomeling in het zelve gezworven had: als blijkt uit Geneſ. 11:12, 20. en cap. 21. Heb. 11:8. Act. 7:4.

Villa-pand. Ten vierde: by aldien men *Sem* met zijne nakomelingen niet den eerſten bezitter dezes lants maekt, zoo is niet wel te verſtaen, hoe de woorden vervult zijn, de welke tot twee mael toe, door *Noach* in de zegening van *Sem*, en ten derde maele in de vervloeking

Geneſ. 9:25. van K*anaan*, herhaelt worden. *Hy zy zijnen broederen een knecht der knechten*:

verſ. 26. en weder: *gezegent zy de* Heere, *de God* Sems: *en* Kanaan *zy hem een knecht*. Verſta door het woort *hem*, *Sem*: naerdien de herophaling des zelven een bekrachtiging en beveſtiging der profeſye, en een uitdrukking van een beledight en toornigh gemoedt is.

Hoe, of wanneer, zeggen zy, zal dit waer zijn: indien aenſtonts na den watervloet *Sem* met zijne zonen na verre gelege geweſten van Indiën week? gelijk de tegenpartyen willen. Wanneer is deze dienſtbaerheit aen *Sem* bewezen? want als de kinderen Iſraëls, op hunne wederkering uit Egypten, vergunt was in het lant der Kanaaniten te vallen, zoo had reeds de dienſtbaerheit gene plaetſe meer: uit oorzake de kinderen Iſraëls door

1 Reg. 15:13. Deut. 7:16, 22. den Heere belaſt waeren, alle d'inwoonders van Kanaan uit te roeien, en alles te verdelgen. Weshalve men zeggen moet, dat de Kanaaniten hen gedient hebben; wanneer *Melchiſedek* in het zelve lant heerſchte: dienvolgens waeren ook *Sem* en zijne nakomelingen, en niet K*anaan*, d'eerſte bezitters en inwoonders dezes lants.

Onder verſcheide andere antwoorden geven de tegenpartyen hier op het volgende ten antwoort.

Toen is vervult geworden, het geen *Noach* in de zegening van *Sem*, en in de vervloeking van K*anaan* zeide, en de Kanaaniten hebben toen den Hebreen, die uit *Sem*, door *Abraham*, afgedaelt waeren, gedient, wanneer zy uit Egypten in het beloofde lant van Kanaan gekomen waeren. Ook kan zonder eenige ongevoeghelijkheit en ongerijmtheit toegeſtaen worden, dat eenige van *Sems* nazaten na Ooſtindiën getrokken zijn: hoewel niet alle: niet *Abraham* noch zijne nazaten: en dien hebben de Kanaaniten gedient.

Noch men behoeft, om het volbrengen der zegening van *Sem*, of vloek van *Kanaan* vaſt te ſtellen, te zeggen, dat aenſtonts *Sem* of zijnen naeſten nakomelingen door *Kanaan*, of des zelfs naeſten nazaten, dienſtbaerheit bewezen is: maer 't is genoegh, dat zy in tijt en wijle, ſchoon lang daer na, door de nakomelingen is betoont: gelijk ook de beloften *Abrahams*, nopende het geven van het lant Kanaan aen hem, gezeit worden in zijne kinderen vervult te zijn, wanneer hen, na verloop van vier hondert en veertigh jaeren, het lant overgelevert wiert.

Dat nu de Kanaaniten den Hebreen, na zy in het Lant van Belofte getreden waeren, gedient hebben, is hier uit te beſpeuren: dewijl altijt eenigen hunner zijn overgebleven, (want niet alle wierden zy door de kinderen Joſ.

Iſraëls uitgeroeit, hoewel de meeſte; 13.

maer d'overgebleven tot ſlaven gemaekt:) die hen op velerleie wijze hebben kunnen ten dienſte ſtaen: gelijk zy in'er daet hen gedient hebben, inzonderheit ten tijde van *David* en *Salomon*.

Hier uit blijkt, 't zy men het een of ander gevoelen volght, hoe de genen zonder eenigh bewijs en grontregelen ſpreken, die d'eerſte inwoonders dezes lants Egyptenaren of Arabieren maken, die zich derwaerts, tot ontlaſting van hun vaderlant, begaven: of *Kreters*, die met *Saturnus*, uit vreze voor *Jupijns* wapenen, hun vaderlant verlieten, en nieuwe landen opzochten: of eenigh ander onedel volk, dat met lazerye of aengeboorne ſchurfte beſmet was, en derwaerts te verreizen gedwongen wiert, ten einde d'ingewortelde quale onder de gezonden niet zou voortkruipen.

Zoo eenige *Rabbinen*, in zeker boek *Bereſith Rabba*, beuzelen, is het lant van

van Kanaan allereerſt onder alle geweſten des aertbodems, en aenſtonts na de ſchepping der werelt begonnen bewoont te worden: en had zich *Adam*, balling des paradijs, derwaerts begeven: wiens grafſtede ook in *Hebron* zou zijn; welk *Kirjath-Arba* wiert genoemt: dat 's, *ſtad van vieren:* uit oorzake aldaer vier uitſtekende mannen, als *Adam, Abraham, Iſaak* en *Jakob*, beneffens zoo vele vrouwen, (*Eva, Sara, Rebekka* en *Lea*) begraven laegen. Desgelijx plaetſen *de la Peyre*, en andere het aertſch paradijs, of hof van Eden, in het lant van Kanaan.

Tot dit gevoelen ſchijnt ook *Hieronymus* ten dele te nijgen: hoewel het ganſch verdichtſel op deze averrechts verklaerde woorden van *Joſua* ſteunen.
14: *De naem van Hebron was eertijts Kirjath-Arba, die een groot menſche onder de Enakims was.* Welke woorden de Joden in dier wijze verdraeien, als of *Hebron* een ſtad van vier uitſtekende mannen genoemt zy geweeſt: welker een *Adam* was, die aldaer onder de *Enakims* begraven lagh. Wel bediet *Arba* in 't Hebreeuſch *vier*; maer hier wort *Arba* voor een eigen naem genomen: en wil *Kirjath-Arba* niet anders zeggen, als ſtad van *Arba*.

Even beuzelzinnigh is het geen, dat *Moſes Barceſa* uit *Jakobus Orrohaita*, leermeeſter van den groten *Efrem*, heeft getrokken: te weten, dat *Noach* in het lant van Kanaan zijn zetel zou geveſtight, en in het lant der Sodomiten çederen-bomen geplant hebben: waer van hy d'arke te *Jaffa*, heden *Joppe*, had doen bouwen.

Dan overgeſlagen vele andere wederleggingen van dit ongerijmt gevoelen, zoo dient alleenlijk aengemerkt, hoe niet waerſchijnelijk is, dat de çederbomen, die veeltijts op verheve plaetſen groeien, ontrent *Sodoma* zouden gewaſſen zijn: dat een dal en lage oort was. Zoo andere, zonder eenig bewijs van waerſchijnelijkheit, verdichten, zouden de ſteden van Kanaan door de drie zoonen van *Noach* geſticht zijn: te weten, *Salem* door *Sem*, (dien eenigen voor een en den zelven met koning *Melchiſedek* houden) *Hebron* door *Cham*, en *Jaffa*, of *Joppe*, door *Jafet*.

D'aeloude inwoonders des lants van *Kanaan* beſtonden in velerleie volken, als blijkt uit verſcheide ſchriftuur-plaetſen, die uit *Kanaan*, *Chams* zoon, en uit *Kanaans* elf zonen, als *Zidon, Heth, Jebuſt, Emori, Girgaſt, Hivvi,* Geneſ.
Arki, Sini, Arvadi, Zemari en *Hemathi*, 10.
hunnen oorſprong hadden, en meeſt alle na hen genoemt waeren.

Dan grote verſcheidenheit beſpeurt men in de Schrift, in het ſtellen van het getal dezer volken: want nu worden ſlechts twee t'zamen geſtelt: als Kanaaniten en Fereſiten: Geneſ. 13: 7. dan drie, Heviten, Kanaaniten en Jebuſiten, Exod. 23: 28. Num. 30: 13. Vijf, Kanaaniten, Hethiten, Amorriten, Heviten en Jebuſiten, Exod. 13: 5. of Hethiten, Amorriten, Fereſiten, Heviten en Jebuſiten, 1 Paral. 8: 7. Zes, Kanaaniten, Hethiten, Amorriten, Fereſiten, Heviten en Jebuſiten, Exod. 3: 8, 17. Joſ. 12: 8. Deuter. 20: 17. Exod. 23: 23. 33: 2. 34: 11. Zeven, Kanaaniten, Hethiten, Heviten, Fereſiten, Girgaſiten, Amorriten en Jebuſiten, Joſ. 3: 10. en Deuter. 7: 1.
Tien, als Keniten, Keniziten, Kad- Geneſ.
moniten, Hethiten, Fereſiten, Re- 15: 19, 20, 21.
faims, Amorriten, Kanaaniten, Girgaſiten en Jebuſiten: hoewel by de zeventigh Griekſche overzetters ter zelver plaetſe elf worden geſtelt: met het by-voegen der Heviten: maer in de gemeene Latijnſche, Neêrduitſche, en zelf in de Hebreeuſche text, vind men ſlechts tien gerekent.

Des niet te min kan deze verſcheide oprekening der volken, waer meê de Schrift haer zelve zou ſchijnen tegen te ſpreken, ten beſte geduit worden: met te zeggen, uit den mont der godsgeleerden, dat door verandering, of verſcheidenheit des tijts, ook de volken hebben kunnen veranderen: en het geen op d'eene plaetſe der Schrift overgeſlagen; op d'andere vervult is.

Mogelijk waeren ook ten tijde van *Abraham* tien in het lant Kanaan; gelijk zy by *Moſes* opgerekent worden: hoewel zy namaels weiniger in getale geworden zijn. 't Zy eenige ſedert verdelght, of onder het gebiet en heerſchappye van d'andere gebraght zijn. Of zy worden ten getale van zes of zeven gerekent: dewijl die machtiger en talrijker, als d'andere, waeren: en aen welker overwinninge d'Iſraëliten meer arbeits te beſteden hadden.

Actor. 13:19. Waerom *Lukas* schrijft: *En hebbende zeven volken uitgeroeit in het lant Kanaan.* Dewijl deze zeven de voornaemste waeren. Of zy worden zeven genoemt: dewijl dit getal, als het volmaekste, een geheelheit of ganschheit bediet, en daer onder ook d'andere begrijpt. Of dewijl deze zeven door een verborge; hoewel rechtveirdig oordeel Gods, ten verdelge en doot, sedert *Noachs* vloek op hunnen vader *Cham*, door den Heere gedoemt waeren: daer d'andere nakomelingen van *Kanaan*, als Sidoniers, Arkiten, Siniten, Aradiers, Samareen en Hamathiten, van dien vloek bevrijt waeren.

Op vele plaetsen in de Schrift worden alle *Kanaans* nakomelingen, of d'oude inwoonders des lants Kanaan, met een algemenen naem Kanaaniten genoemt: als Exod. 13: 11. Deuter. 11: 36. Jos. 17: 13. 16:18. hoewel ook by den profeet *Amos*, cap. 2: 10. door den naem van Amorriten, alle d'inwoonders des lants Kanaan verstaen worden. Anders worden door den naem van Kanaaniten een der tien volken verstaen, die in 't byzonder Kanaaniten waeren genoemt: als blijkt uit Num. 13: 29. Jos. 11: 3. Exod. 3: 8, 17. en 13: 5. en 23: 23. en 33: 2. en 34: 11. Deuter. 1: 7. en 7: 1. en 20: 17. Jos. 3: 10. en 9: 1. en 11: 3. en 2: 8. en 24: 11. Jud. 3: 5. 2 Sam 24: 7. Esdr. 9: 1. Nehem. 9: 8.

By deze tien volken kunnen ook andere gevoeght worden, die meê uit *Kanaans* zoonen gesproten waeren, en, neffens d'andere, in of ontrent het lant van Kanaan woonden: als de Siniten, Arvaditen, Sydoniers, Arkiten, Samareen en Hamathiten.

Hitthiten. Num. 13: 30. De Hitthiten of Hethiten, *Heths* kinderen, hebben ontrent de steden *Hebron* en *Bersabee*, op 't geberght, met de Jebusiten en Amorriten gewoont, aen de zuitzijde des lants Kanaan.

Zoo vervarelijk waren deze by hunne gebuur-volken, dat het Hebreeusch woort *Hittha*, welk daer van gesmeet is, sedert angst en schielijke vervaernis heeft betekent. Zoodanig den Syriers voor het belegh van Samarie bevong: wanneer zy de genen vermoeden Hethiten te zijn, die by den koning van Israël tegen hen gehuurt waeren. Te weten, *Arba* was een Hethiter, wiens zoon *Anak*, en neven *Achiman*, *Sesai* en *Thalmai*, en d'andere nakomelingen *Anakim* of *Enakim*, (alzoo na den voorvader genoemt,) zoo geweldig grof en groot van lichaem waren, dat d'Israëliten, ten aenzien van hen, in hunne oogen dwergen en springhanen geleken.

(Margin: 2 Reg. 7: 6. — Num. 13: 34.)

By de Hethiten zworf *Abraham* als vreemdeling, en verkreeg van *Hebron* de Hethiter een erf-grafstede voor zijne vrouw *Sara*: want de Hethiten bejegenden *Abraham* met een zonderlinge beleefhteit. Uit de Hethiten troude *Esau* vrouwen: hoewel tegen de zin van zijne ouders, *Isaak* en *Rebekka*. Genes. 26: 34, 35. en 27: 46. Gen. 23:

Salomon heeft hen, neffens d'andere volken, onder schatting gebraght. Ten tijde van *Salomon* schijnen de Hethiten noch byzondere koningen gehad te hebben, als blijkt uit 1 Reg. 10: 29. 2 Chron. 1: 17. desgelijx ten tijde van koning *Joram*, 2 Reg. 7: 6. *Salomon* hield ook, onder zijne by-zitten, Hethitische vrouwen. Waer uit blijkt de Hethiten niet ganschelijk zijn verdelght. 1 Re. 9:

De Jebusiten, of Jebuseen, die in strijtbaerheit voor de Hethiten niet besweken, hebben de stad *Salem*, of *Jerusalem*, en het kasteel of slot *Sion*, in weêrwil der Joden, tot aen de tijden van *David*, een reex van acht hondert vier en twintigh jaren bezeten: want de kinderen van *Juda* konden hen niet verdrijven: waer over zy by elkanderen tot dus lang bleven wonen. Jebusiten. Jos. 15: 63. Jud. 1: 21. 19:

Wanneer *David* het slot *Sion* quam belegeren, stelden de Jebusiten, op steun der plaetse, en tot smaet des konings, geene andere, dan kreupelen en blinden, tot beschermers aen de wallen: drijvende hen by wijle schimps-wijze deze woorden toe: *dat zy tot hen niet zouden genaken, of blinden en kreupelen zouden hen afkeren. David*, hier door getergt, borst in deze woorden uit. *Wie eerst de Iebusiten ter neêr geslagen heeft, zal overste en veltheer zijn.* En weder: *Die d'eerste de Iebusiten zal verslagen hebben, werpe in de gracht, na-by de muuren, zoo wel blinden als kreupelen, die by David zeer gehaet zijn.* 2 Sa. 5: 8 1 Chr. 11:

Na de Jebusiten is ook de stad *Ierusalem*, een lange wijle te voore, *Iebus* en *Iebusalem* genoemt.

Men wil de naem der Jebusiten aen *Ebusus*, heden *Ebissa*, een eilant by Spanje,

Spanje, zou gebleven zijn: derwaerts de Feniciers met kolonyen of volkplantingen waeren overgeſcheept.

evi- n. De Heviten, Hiviten of Chiviten, geſproten uit *Hevi*, de zeſte zoon van *Kanaan*, en alzoo na hem genoemt, woonden in den lande *Mizpa*, ontrent, of aen de voet van den bergh
ſ. 11: *Hermon* of *Liban*: want de *Hermon* is een gedeelte des *Libans*: waer over zy,
d. 3: naerdien deze bergh allermeeſt beöoſte het lant van Kanaan ſtrekt, na de verklaring van den Chaldeeuſchen vertaelder, uit den Pſalm 89: 13. te recht by *Moſes*, *Kadmonim*, of *Kadmoniten*, dat zijn Ooſterlingen, worden genoemt.

Sam. : 7. Naer het ſchijnt hadden zy ontrent *Sidon*, aen de Middellantſche zee, en by de Kanaaniten, (alzoo in 't byzonder genoemt) hunne woonplaetſen, en vele ſteden.

. 10: De hoofdſtad der Heviten was *Gabaon*. De Heviten alleen, inwoonders
. 11: der ſtad *Gabaon*, maekten vrede met de kinderen Iſraëls.

Uit de *Kadmonim* en *Hermon* is ongetwijfelt de naem van *Kadmus*, en *Hermonie*, of *Hermione*, deſſelfs vrouw, herkomſtigh, die Heviten waeren: als ook hier uit kan blijken, dewijl zy beide, zoo de fabelen verçieren, in ſlangen verandert wierden: want de naem *Heviten* betekent by de Syriers *ſlangen*. Zoo de Hebreen willen, zouden zy alzoo genoemt zijn, uit oorzake zy Troglodyten waeren, en, gelijk ſlangen, in holen, onder d'aerde kropen: op een zelve wijze als d'aeloude volken, de Troglodyten, woonden. Derhalve waeren de Kadmoniten en Heviten een en de zelve volken.

De Jeruſalemmer vertaelder ſtelt de woonplaetſe der Heviten by *Tripolis*: want in plaetſe van Heviten heeft hy Tripolitaners.

Met de Heviten worden door-
eut. 3. gaens by velen de † *Aviten* of *Hauviten* vermengt; ook by de Hebreen zelfs: hoewel met gene waerſchijnelijkheit: naerdien de naem niet overeen komt; noch de woonplaetſe een en de zelfde was: want de Heviten, gelijk gezeit is, bewoonden den bergh
ſ. 3. *Hermon*: maer de † Hauviten Paleſtijn, te *Hazerim*: van waer zy door de *Kaf-*
er. 3. *torims* verdreven wierden; en over den *Eufrates*, zoo men gelooft, trokken, en van daer door d'Aſſyriers na *Samarie* vervoert wierden. 2 Reg. 17: 31.

Dies ſchijnen d'Aviten niet uit den geſlachte der Kanaaniten geweeſt te zijn.

De Gabaoniten en Sichemiten waeren kolonieren of volkplantelingen der Heviten: welker eerſte te *Ieruſalem*, en de laetſte na-by en in de ſtad *Samarie*, meer na 't weſte woonden. Joſ. 11: 19. Geneſ. 34: 2.

De Heviten worden in de Schrift op de volgende plaetſen gedaght. Exod. 3: 8, 17. en 23: 23, 28. en 33: 2. en 34: 11. Deuter. 7: 1. en 20: 17. Joſ. 3: 10. en 9: 1, 7. en 11: 3, 19. en 12: 8. en 24: 11. Jud. 3: 3. 2 Sam. 2: 4, 7.

De Siniten bewoonden, zoo *Hieronymus* getuight, een ſtad *Sin*, niet verre van *Arka* gelegen: dewelke namaels door den oorlogh ganſch verwoeſt is, en niet als den naem heeft behouden. Siniten.

D'Arabiſche overzetting, tot *Parijs* gedrukt, zet Siniten Tripolitaners over. Andere houden de Siniten voor gebuur-volken van den bergh *Sina*: *Ionathan* en *Onkelos* leggen de Siniten Amathuſiers uit: de *Ieruſalemmer* Cypriers: quanſuis als of de Siniten na *Cyprus* waeren over-geſteken, en de ſtad *Amathus* geſticht hadden.

Bochart wil de Siniten voor de Peluſioten gehouden hebben: welker ſtad by de Siriers *Sin*, en by de Grieken, *Peluſium*, en heden *Damiate* wort genoemt: gelegen in Egypten. Van deze Siniten ſpreekt de profeet *Eſaias*. cap. 49: 12.

D'Arvaditen, of Aradiers, nakomelingen van *Arvadi*, *Kanaans* negende zoon, hebben het eilant *Aradus*, gelegen op de kuſte van *Fenicie*, aen den mont van den ſtroom *Eleuther*, en een gedeelte van het na-by gelegen vaſt lant, als de ſteden *Antaradus*, *Marathus*, *Laodicea* en andere, bezeten. Arvaditen.

Van wege de na-by gelegentheit aen zee, waren d'Arvaditen zeer ervaren in de ſchipvaert: waerom zy zich ook, neffens die van *Sidon*, voor roejers, ten dienſte van *Tyrus*, lieten gebruiken: als ook ten oorlogh. Ezech. 27: 8.

De Gergeſiten, of Girgaſiten, anders Gergeſeen, die van *Girgo*, *Kanaans* vijfde zoon, afgedaelt zijn, zouden zich noch voor een gedeelte, zoo eenige willen, ontrent de ſtad *Gadara*, of *Geraſa*, over of beooſte den Jordaen, Gergeſiten.

na-by de zee van *Tiberias*, tot aen de tijden des Heilants onthouden hebben: als eenighzins te bespeuren is uit het schrijven der evangelisten, in zonder- Matth. 8:28. heit van *Mattheus*, die een lantschap der Gergesenen gedenkt: het zelfste, Marc. 5:1. Luc. 8:26. welk *Markus* en *Lukas* met den naem van Gadarenen noemen: neffens het welk de duivel, op bevel van *Krist*, uit de bezetenen in de kudde der zwijnen voer, en met haer in gemelde zee storte.

Talmud Hierosol. Zoo de Joden daer en tegen willen, waeren de Girgasiten, op de komste van *Josua*, na *Afrika* geweken.

Misschien zijn de Gergesiten alzoo genoemt, na den klayachtigen gront: want *Garges* bediet in 't Hebreeusch *klay-aerde*.

Bochart twijfelt of de Gergesiten niet wel de stad *Circesium*, aen de by-eenkomste van den *Eufrates* en *Aborrhas* gelegen, zouden gesticht hebben.

Exod. 3:8. De Gergesiten worden by *Moses*, in het optellen der zeven volken, uitgelaten en over-geslagen: uit oorzake zy misschien de kleinste van allen waeren.

Amorrhiten. Genes. 10:16. 1 Kron. 1:14. D'Amoriten, of Amorrhiten, alzoo genoemt na *Amori*, of *Emori*, *Kanaans* vierden zoon, (uit wien zy hun herkomen hadden) bezaten en bewoonden het geberghte van *Iudea* of *Kanaan*, en onder andere den bergh *Hermon*: maer Num. 13:30. Deuter. 1:7. 20:41. de meesten hunner trokken namaels over den Jordaen, en beoorloghden, onder hunnen koning *Sihon*, de Moabiten en Ammoniten, ontweldighden hen *Basan* en *Hesbon*, en al het lant tusschen de stromen *Jabok* en *Arnon* gelegen. Ter gedachtenis van deze zege ontworp zeker Kananitische poëet Num. 21:27. een lofgedicht: het welk *Moses* gewaerdight heeft onder zijne schriften te vlechten.

D'Amoriten stonden by ouds onder de bestiering van koningen: als blijkt Num. 21:21. Deuter. 2:26. Jud. 11:19. Jos. 12:2. 1 Reg. 4:19. uit eenen, met name *Sehon* of *Sihon*, die, ten tijde van de komste der kinderen Israëls in Kanaan, koning der Amoriten was, en zijn hof in de stad *Hesbon* had. Ook worden by *Iosua* vijf koningen der Amoriten gedacht, die tegen de Gabaoniten een eetgespan hadden opgerecht, cap. 10:5.

Joseph. antiq. lib. 4. c. 4. Het lant of koningrijk van koning *Sihon* was vruchtbaer en groot, en strekte van *Arnon* tot aen de beke *Iabok*, en van de woestijne tot aen den Num. 21:25. Jordaen.

Wanneer *Sihon* den Israëliten tocht Jos. 12:2. door zijn lant weigerde, en hen ten Num. 21:24. strijde te gemoet trok, wiert hy overwonnen en gedoot: en desselfs lant den kinderen van *Gad* ten erfdele gegeven: te weten, alle de steden van *Galaad*: het halve gedeelte des lants der kinderen van *Ammon*, en het overigh gedeelte des koningrijks van *Sihon*.

D'Amoriten waeren inzonderheit met afgoderye, en andere gruwel-daden, besmet: als te bespeuren is uit het eerste boek *Moses*. Waerom zy by cap. 15:16. 1 Reg. 21:26. den profeet † *Ezechiël*, als zeer onreine luiden, en voor een volk buiten Gods † c. 16:3, 45. verbont, ten tone worden gestelt.

Zy wierden ten tijde van *Abraham* Gene. 14:7. door d'Oosterlingen geslagen: en versloegen weêr d'Israëliten, die, tegen Deut. 1:14. Gods bevel, op hen aengevallen waeren.

Zy beoorloghden den Gabaoniten, of inwoonders der stad *Gabaon*, uit oorzake die vrede met d'Israëliten hadden gemaekt; maer wierden door Josua 10:1. *Iosua* overwonnen.

Zy dreven de kinderen *Dans* op Jud. 1:34. 't geberghte, en lieten hen niet toe in de leeghte te komen.

De Heere beval t'eenemael hen te Deut. 20:17. verdelgen: volgens het geen in 't eer- Gene. 15:21. ste boek by *Moses* wort gezeit: hoewel Jud. 1:34. zy niet geheellijken door d'Israëliten wierden verdelght; maer zijn eenige hunner overgebleven, die onder den huize *Iosefs*, en daer na onder koning *Salomon* çijnsbaer wierden. 1 Reg. 9:21.

D'Amoriten was een zeer machtigh volk: en wort hunne hooghte by die Amos 2:9. van de çederen, en macht by d'eiken vergeleken. Waer over zy, uitstekenheits halve, voor alle de volken des lants Kanaan, of voor alle de Kanaaniten by wijle in de Schrift worden genomen: ja voor alle de volken, die 1 Sam. 1:1. rontom d'Israëliten woonden. Desgelijx wort by den profeet *Amos*, door cap. 2:10. het lant der Amoriten, het gansche lant van Kanaan verstaen.

Kiniten en Kiniziten. De Kiniten, en Kiniziten, worden nergens anders in de gansche Schrift gedaght, als op de gemelde plaetse, Gen. 15:19. want de Keniten, herkomstigh van *Ietro*, *Mozes* zwager, was Jud. 1:16. een

een ander verscheiden volk van deze Kiniten. Alleenlijk worden zy in zeker gedight van *Eustathius*, bisschop van *Antiochie*, gemelt: alwaer hy zeidt: *dat de Kiniten ontrent den bergh Liban en Aman woonden.*

De namen dezer twee volken, en de volken zelfs, schijnen, 't zy door krijgh of sterfte, in den tusschen-reex des tijts van *Abraham* en *Moses*, verniettight en uitgeroeit te zijn. Dit is altoos zekerlijk, dat zy ten tijde van *Iosua* in duister verborgen lagen: die hen, noch in de verdeiling des lants, noch in d'optelling der volken, de welke door hem overwonnen wierden, nergens gedenkt.

Zoo *Augustijn* voor waerschijnelijk hout, waeren de Kiniten en Kiniziten van die volken, die buiten de grenspalen der Kanaaniten woonden, en namaels çijnsbaer onder d'Israëliten wierden.

Rafaims. Refaims of Rafaims, anders Rafaiten, waeren reuzen, die alzoo, in het Hebreeusch, van het woort *Rafa* genoemt worden, het welk *behouden* of *genezen* bediet: dewijl zy *behouders des vaderlants*, dat zy gewoonelijken van de vyanden verlosten, wilden genoemt worden: of zy wierden Rafaims geheten, na de reuze *Rafa*, [1 Paralip. 20: vers 6. 2 Sam. 21: 16, 22] hunne vader, die zeer lang was, en aen ieder hant zes vingeren, en aen ieder voet zes tenen had. Dan eenigen houden ter gemelder plaetsen den naem *Rafa* voor een gemeinen, en niet voor een eigen naem, als blijkt uit het voor-gehecht Hebreeusch woort-ledeken ה *ha*.

Het is zeer gemeen en gebruikelijk in de Schrift, den naem Rafaims voor reuzen te stellen. Desgelijks vertalen de zeventigh overzetters by-na doorgaens het woort *Rafaim, reuzen*: waerom by *Moses*, Deut. 2: 20. en 3: 13. het lant der Rafaims, *het lant der reuzen* wort genoemt: want ter zelver plaetsen staet in 't Hebreeusch *Rafaim*. Ook zet *Hieronymus*, by Prov. 9: 16. Esai. 14: 9. en 16: 14, 19. *Rafaim*, *reuzen* over: hoewel het woort *Rafaim* op de gemelde plaetse, in de Neêrduitsche vertaling, *dode* is vertaelt: gelijk ook *Rafaim* die betekenis heeft.

De volken Rafaims worden nergens meer in de Schrift, als by *Moses*, Genes. 15: 20. onder de Kanaaniten, die door d'Israëliten waeren te verdelgen, gedaght: behalve by *Iosua*, die hen nessens de Feresiten stelt. Jos. 17: 15.

Zy hadden hunne woonsteden in het lantschap van *Basan* of *Batanea*, over den Jordaen: als genoechzaem klaerlijk te bespeuren is uit Jos. 12: 4. en 13: 12. want ook *Og*, koning van *Basan*, wort een overblijfsel der Rafaims, of reuzen, genoemt.

Men wil, dat de Rafaims in holen der bergen hunne woonplaetsen hadden: zoodanigh de Cyklopen, volgens verçiering van *Homeer*, woonden: naerdien *Esaias* dit woort voor menschen, die onder d'aerde leven, of, gelijk eenige uitleggen, voor onderaertsche geesten of schimmen schijnt genomen te hebben. cap. 26.

Eenigen houden de reuzen Rafaims ook voor een afkomst der reuzen Enakims.

Men had in het lant van Kanaan verscheiden slagh van Rafaims of reuzen, die de Schrift met name gedenkt: als *Zamzummins*, *Zuzims*, *Emins*, *Enakims*, en *Nefilims*.

Zamzammins. De reuzen, *Zamzammins*, of *Zomzommins*, waeren alzoo door d'Ammoniten, *Loths* nakomelingen, genoemt, en door hen verdelght. Eenigen houden hen voor een en dezelve met de *Zuzims*, die *Moses* gedenkt. Deut. 2: 20, 21. Genes. 14: 5.

Zamzummin wil eigentlijk zoo veel zeggen, als *quaetdoenders* of *struikrovers*; dewijl zy in roven en stropen boven andere volken uitstaken.

Emins. *Emins*, of Emiten, was een groot, verschrikkelijk en vervarelijk volk, en uit den geslaghte der Refaims of reuzen gesproten: gelijk zulx ook de naem Emin, dat *schrik* of *verschrikkelijk* bediet, te kennen geeft. Of zy wierden, volgens de *Rabbinen*, alzoo genoemt, om dat schrik en angst op hen quam vallen, die hen aenzagen. *Het was*, zeid *Moses*, *een groot, sterk en lang volk, als d'Enakims. Deze wierden ook voor reuzen gehouden, als d'Enakims: en de Moabiten noemden hen Emins.* Deuter. 2: 10, 11.

Ten tijde van *Abraham* woonden de Emins in de stad *Asteroth Karnaim*, en wierden door d'Oostersche koningen, als *Kedor Laomer*, en zijne bontgenoten, in den velde van *Kariathaim* verslagen. Genes. 14: 5.

Deuter. 2:9,10. gen. Zy wierden ook namaels door de *Moabiten* verslagen, en uit hun lant verdreven.

Enakims. Jos. 21: 11. De *Enakims* of *Enachims*, of, gelijk andere spelden, *Hanachims*, *Anaceen* en *Anakeen*, was ook een volk en geslagt der reuzen, als d'*Emins*, en alzoo na *Enak* (anders, by *Josua*, *Hanok*) genoemt, die een zoon van *Arba* of *Arbah* was, een Hethiter, en de grontlegger des stams der kinderen Enakims: want deez *Anak* was de beroemste in die eeuwe, en, van wege zijne lengte, doorgaens vermaert.

De vader *Arba*, zoo *Iakob Kapel* uit den naem *Arba* besluit, was vier ellen lang: want *Arba* bediet by de Hebreen *vier*: waer onder veel maelen de naem van ellen verstaen wort

Jos. 14: 15. Dan naerdien men leest, dat *Arba* een groot mensch, dat is, de grootste onder d'Enakims was, zoo zou de gestalte van vier ellen, kleinder of minder zijn, als daer hy voor vermaert

Deut. 3: 11. was: ja minder dan die van *Goliath*, of

Jos. 15: 13, 14. van *Og*, koning van *Basan*: wiens yzere betstede, lang negen ellen, in de stad

Bochart lib. 1. c. 1. *Rabbatha* wiert bewaert. Derhalve schijnt liever *Arba* voor *Abiarba* gezeit te zijn, dat is, *vader van vieren*: op een zelve wijze, als men leest *Iezer*, of *Hiëzer*. Num. 26: 30. voor *Abihezer*, Jos. 17: 2. Te weten, onder de nakomelingen van *Arba* noemt de Schrift vier, die in strijtbaerheit en sterkte boven alle d'andere uitmunten, als *Anak*, zoon van *Arba*, en de drie neven *Achiman*, *Sesai*, en *Telmai*. *Anak* heeft den naem aen den geslachte gegeven. *Achiman* bediet van woort tot woort: *Wie is mijn broeder*. Betekende aldus met den naem zelven, dat hem niemant zijns gelijk was.

De *Talmudisten* leggen *Achiman* uit: *hoger met de rechte hant, als de broeders.* *Sesai* wil misschien zoo veel zeggen, als *Sextius* of zeste, na de stal van zes ellebogen: zoodanigh *Goliath* was: gelijk ook *Thalmai* na de voorn eener koren-akker alzoo genoemt was: dewijl hy met zijne hooghte des lichaems die lengte scheen te bereiken.

Zoo eenige willen wierden de drie zoonen van *Enak Nefilims* genoemt: het welk zy besluiten uit de volgende woorden van *Moses*: *Alwaer wy Nefilims zagen, de zoonen van Enak onder de reuzen. Nefilim* wort ook gemenelijk reuzen overgezet.

De voornaemste steden, de welke de *Enakims* in het lant van Kanaan bezaten, waeren *Hebron* en *Debir*. *Hebron*, anders gebynaemt *Kirjath-Arba*, was het kasteel des oorloghs: gelijk *Debir* de setel der letteren: dewelke hierom ook *Kirjath-Sepher*, dat's, stad der boeken, en *Kirjath-Sanna*, dat's, stad der leere wiert genoemt.

Anak, *Achiman*, *Sesai*, en *Telmai*, waeren de hoofden en voornaemsten des volks: welker gedaente alleen de verspieders des lants Kanaans der mate vervaerde, dat zy, na de wederkomste by de hunnen, op d'Enakims alleen geduurigh lagen te malen, en hen altijt in den mont hadden, zonder d'overige Kanaaniten naulix eens te gedenken. Ja d'Israëliten geleken by hen als springhanen.

Het is, zeiden de verspieders, *een sterk volk: en wy hebben daer ook Enaks kinderen gezien.* En op een andere plaetse: Num. 13: 2[?] 33. *Wy hebben ook Nefilims [of reuzen] gezien; de kinderen Enaks*, (gesproten) *uit de Nefilims* (of reuzen.) *En wy waeren als springhaenen in onze oogen: alzoo waeren wy ook in hunne oogen.* En weder: *De kinderen* Enaks *zijn een groot en lang volk.* Deut. 9: 2. Hier over was een grote verslagenis, beving en morren, onder de Joden, die riepen: *Wie zal tegen de kinderen* Enaks *bestaen.*

Dies niet tegen staende wierden zy Jos. 1[?] 21. door *Iosua* overwonnen en verdreven: ja gedwongen uit het lant van Kanaan te trekken, en na de Filistynen te wijken: alwaer hunne overblijffelen zich tot aen *Davids* tijden opgehouden 1 Chr. 20: 4 hebben: want ook *Goliath*, die door 2 Sam. *David* met een slinger-ter doot getrof- 21: [?] fen wiert, en de gebroeders *Lachmi*, 22. *Sippai*, *Isbibenob*, en de reuze met zes vingeren, die door *Ionathan* gedoot wiert, waeren *Enakims*: het welk de Hebreeusche leeraers hier uit besluiten: naerdien zy alle, naer luit der Schrift, van de stad *Gath* geboortigh waeren: de welke eene dier steden was, werwaert d'Enakims, zijnde door *Iosua* verbannen en verdreven, zich met de vlucht begaven.

Hier tegen strijt niet, dat zy gezeit worden, tot vader gehad hebben *Rafa*:

even

even als of zy uit de nakomelingen der Refaims, en niet uit die van d'Enakims waeren. Want ter bovengemelder plaetse is *Rafa* een gemeine, en geen eigen naem van eenen man: als blijkt uit het voorgestelt woortledeken. Derhalve bediet *Rafa* eenen iegelijk reuze.

Daer en boven, zoo veele gevoelen, zijn ook de reuzen Refaims een afkomst der Enakims.

Behalve in de stad *Gath*, hebben d'overblijfselen der Enakims ook in de steden *Asdod* en *Gaza* gewoont: hoewel nergens anders, als klarelijk uit de
of. 11: volgende woorden blijkt: *Daer bleef niemant van d'Enakims overigh in het lant der kinderen Israëls: alleenlijk bleven zy overigh te Gaza, te Gath* en *Asdod*.

b. 5: Volgens schrijven van *Josephus* wier-
p. 2. den noch by zijnen tijt de geraemten der Enakims in de stad *Hebron* getoont, de welke groter waeren, als iemant zou willen geloven, die de zelve niet gezien heeft.

Van gelijken verhaelt de Jood *Benjamin*, eene rib van zekeren Enakim, lang negen palmen en twee breet, te *Damaskus* in het paleis gezien te hebben.

Deez wiert gezeit uit d'oudste koningen Enaks gesproten te zijn, en was geheten Abchamas, of Abkamazi, (misschien *Achimas*,) als men kon bespeuren uit het opschrift van zijn grafsteen: waer op geschreven stont, als dat hy over de gehele werelt zou geheerscht hebben.

Hier op slaet ook het geen *Pausanias* schrijft: hoe op het eilant *Asteria*, by *Malta*, een doot lichaem of geraemte, lang tien ellen, van zekeren helt *Asterius* gevonden zy, die een zoon van *Anax*, vader der aerde, was. Hier van schijnt ook gekomen te zijn, dat by de oudste poëten de naem *Anax* in eere, even als heiligh en gewijd, en den koningen en helden eigen zy.

Weshalve blijkt hier uit, dat de reuzen Enakims zeer beroemt waren: en de Kanaaniten met geen groter en waerdiger loftijtel konnen beschonken worden, als hen voor kinderen der Enakims uit te krijten.

t.in By de Grieken worden Enaks kinderen *Inachiden* genoemt: want zekerlijk is, dat d'Enakims in aeloude tijden uit 't ooste na Griekenlant zijn overgekomen.

Uit het koppel-woort, *Phene-Anak*, of liever *Bene-Anak*, dat 's, *zonen van Anak*, schijnt de naem van *Fenicie* gesmeet te zijn, gelijk reeds te voore is verhaelt. Ziet Syrie p.10.

By *Moses* worden ook reuzen, in 't Hebreeusch met den naem van *Nefilim*, gedaght: die voor den watervloet op den aertbodem waeren: hoewel deze, gelijk eenigen willen, niet uit *Rafa* en *Enak* voortgekomen zijn: want deze laetste waeren ouders der reuzen, die na den watervloet geweest zijn, en hierom na hen *Rafaim* en *Enakims* genoemt wierden. Genes. 6:4. Bonfrer. in Pentateuch. p.145.

Nefilim is herkomstigh van het Hebreeusch *Nafal*, dat *vallen* bediet: uit oorzake hunne schrik en gewelt op eenen iegelijk viel.

De Feresiten woonden op berghrijke plaetsen: waer uit te besluiten is, dat de Feresiten een wilt en woest slagh van menschen is geweest, die niet t'onrecht, naerdien zy verre van de steden in eenzame dorpen woonden, alzoo geheten waeren: want de Hebreen noemen de dorpen *Ferazoth*, en de dorpelingen of inwoonders der dorpen, *Ferazim*. De *Ferisiten* worden by eenigen voor de Sidoniers gehouden. Feresiten.

De Kanaaniten, alzoo in 't byzonder genoemt, en een der tien volken, bezaten een gewest van d'andere volken afgezondert, en woonden ten dele aen de Middellantsche zee, en ten dele aen den oever des Jordaens, als blijkt uit Num. 13: 11, 29. Jos. 11: 3. En met d'Amalekiten in een dal, Num. 14: 25.

Misschien zijn deze byzondere Kanaaniten alzo na de daet of zake zelve, te weten, na hunne hantering genoemt: want Kanaan bediet in 't Hebreeusch *koopluiden*: zoodanige de genen waeren, gelijk men billijk geloven magh, die aen de Middellantsche zee, en aen den oever des Jordaens, met der woon laege landen bezaeten, die wel ten koophandel lagen: 't en zy men wil, dat hen de naem der Kanaaniten zy gegeven, uit een byzonder voorrecht: uit oorzake zy onder Kanaans nakomelingen d'opperste of voornaemste plaetse bekleden. Ziet pag. 1.

Deze Feresiten en Kanaaniten, al-

zoo

zoo in 't byzonder geheten, die *Moses* doorgaens onder *Kanaans* nakomelingen, door d'Israëliten te verdelgen, oprekent, moeten ook onder Kanaans nakomelingen betrokken worden. Maer onder welk geslagt dezer tien zy behoorden, is bezwaerlijk te zeggen: naerdien de Schrift daer geen gewagh altoos van maekt, en alleenlijk hunne woonplaetsen aenwijst.

Deuter. 20:7. Jud. 1: 4, 5. God beval den Israëliten de Feresiten, neffens d'andere, ganschelijk te verdelgen: gelijk zy ook door de gebroeders, *Juda* en *Simeon*, overwonnen en verslagen wierden: hoewel zy door d'Israëliten niet ten gronde uitgeroeit zijn: als te bespeuren is uit Jud. 3:5. en hunne overblijfselen waeren, neffens d'andere Kanaaniten, (1 Reg. 9:20, 21. 2 Chro. 8:7.) çijnsbaer onder koning *Salomon*; en ook noch in Kanaan overigh na d'ontslaning der Babylonische gevangkenis.

Sidoniers. De Sidoniers, gesproten uit *Sidon*, *Kanaans* eerstgeboorne zoon, waeren by ouds ook inwoonders van Kanaan: en inzonderheyt van de stad *Sidon* en d'omleggende lantstreke. Zy hebben een langen tijt veilighlijk in rust en vrede geleeft: als uit Jud. 18:7. te bespeuren is: alwaer de Sidoniers, tot een exempel der hooghste veiligheit, ten tone gestelt worden.

d'Arkiten. Ziet Syrie, pag. 137. d'Arkiten zijn gesproten uit *Arki*, *Kanaans* zevende zoon, die de stad *Arce* of *Arka*, gelegen op of aen de voet van den bergh *Liban*, tusschen *Tripolis* en *Antaradus*, bezeten hebben.

Zamareen. De Zamareen hadden hunnen oorsprong uit Zemari, *Kanaans* negende zoon. By H*ieronymus* worden de Zamareen voor inwoonders der stad *Edessa* gehouden: maer veel liever had hy *Emesa*, of *Emisa*, (heden H*ims*,) mogen schrijven: naerdien *Edessa*, volgens *Strabo*, *Ptolemeus*, *Eusebius* en andere, over den stroom *Eufrates*, in *Mesopotamie* is gelegen: behalve de overzetting des Bybels van *Jonathan* en de *Jerusalemmer*, in plaetse van Samareen, Emesinen heeft. Misschien heeft de stad *Samarajim*, in den stam van *Benjamin*, en de stad *Simyra*, op den zee-oever van *Fenicie*, by *Orthosia* gelegen, deze Samareen tot haere stichters gehad. Eenigen vermengen, hoewel t'onrecht, deze Samareen met de Samariten, of Samaritanen van den bergh *Semron*: want de Hebreeusche naem *Samareen* (overgeslagen vele andere wederleggingen) wort heel anders geschreven, als de naem *Samaritaen*.

De Amathithen, of Hamathiten, gesproten uit *Hamathi*, *Kanaans* elfde en laetste zoon, worden gehouden voor inwoonders der stad *Amath* of H*amath*, welk namaels *Ephania* is genoemt, en heden H*ama* by d'Arabieren heet. Hamathiten. Ziet Syrie, pag. 163.

Alle deze gemelde volken waeren K*anaans* nakomelingen, die meest alle hunne benamingen van des zelfs zoonen ontleent, en het gewest, dat zich strekt van *Iduméa* en *Palestijn*, tot aen den vliet *Orontes*, ontrent een reex van zeven hondert jaren bezeten hebben.

Wel brengt *Moses* het lant van Kanaan onder enger grenspalen, en niet verder ten noorde als tot aen *Sidon*. Dan zijn voornemen was slechts een gedeelte van het voornoemt gewest te beschrijven, het welk God den Israëliten in bezitting gaf.

Onder deze gemelde volken, d'inwoonders des lants Kanaan, worden de Filistynen, of inwoonders van het lant *Filistim*, of *Filistea*, niet gerekent: wiens vijf vorstendommen het zuid-wester gedeelte van Kanaan besloegen: uit oorzake zy niet uit K*anaan*; maer uit *Mitzraim*, K*anaans* oudste broeder, gesproten waeren.

De Kanaaniten waeren menschen groot en grof van lichaem, en mannen van grote lengte. Numer. 13:32, 33. Daer en boven bevonden zich onder hen verscheide *Rafaims* of reuzen: als blijkt uit het boven verhaelde. Wezen der Kanaaniten.

Naer het schijnt was de tale van alle de volken van Kanaan slechts eenerhande: waerom zy by *Esaias* in dier wijze de *tale* K*anaans* wort genoemt, niet anders, als of onder alle de Kanaaniten een eenige tale was. Hun tale. cap. 19. 28.

Deze tale was een en de zelve met de Hebreeusche, of verschilde niet veel van dezelve: want *Isaias*, zoo meest alle de Joden en uitleggers gevoelen, verstaet door K*anaans tale* de Hebreeusche.

Ook geven dit zelfste de namen van steden, plaetsen en mannen, die de Schrift gedenkt, en door de Kanaaniten gegeven zijn, genoechzaem te kennen: want *Jericho*, *Salem*, *Kirjath-Arba*,

Arba, Kariath-Sepher, Kariath-Baal, *Bethagon*, en meer andere woorden van steden en plaetsen: als ook *Melchisedek*, *Adoni-Besek*, *Abimelek*, en diergelijke andere namen van Kanaanitische mannen, hebben uit de Hebreeusche tale hunnen oorsprong. Daer en boven, hoe zouden anders d'aertsvaders met de Kanaaniten hebben kunnen spreken, en hunne verbonden maken? hoe zou de hoere *Rahab* met de verspieders hebben kunnen handelen? hoe de Gabaoniten met *Iosua*? indien de Hebreeusche en Kanaans tale verscheiden waren geweest.

De Kanaaniten leiden een goddeloos leven, munten in alle versoeielijke gruweldaden uit, bedreven onnatuurlijke byslapingen, en bloetschandige huwelijken: als te bespeuren is uit Lev. 18. van veirs 8. tot 18. geleken by veirs 3. en 24.

Zy offerden hunne kinderen den afgoden; met hen door het vuur voor den *Moloch* te doen gaen: als te besluiten is uit Levit. 18: 2, 21, en 24. En verbranden hunne zonen en dochteren met vuur, den afgoden ter eere. Deuter 12: 31. en 18: 9. 10.

Zy waeren guigelaers, gingen met waerzeggeryen en guigelaryen om: gaven acht op vogel-geschrey, en andere waengelovige konstenaryen: als blijkt uit Deut. 18. van veirs 9. tot 15.

Zy waeren zeer genegen tot afgoderye, als te bespeuren is uit 1 Reg. 21: 26. Ezech. 16: 29. en dienden *Baal*, *Baalim*, en *Astharoth*, Jud 2: 11, 12, 13. en de bosschen, Jud. 3: 7. 10: 6, 8. en 27: 33. en eerden gegoten beelden, Num. 23: 12.

Hier uit blijkt, hoe de Kanaaniten een zeer onrein volk, (Ezech. 16: 7.) dat buiten het verbont Gods was, is geweest: als ter zelver plaetse wort te kennen gegeven: alwaer gezeit wort, dat d'afkomste der godlozen uit het lant der Kanaaniten zy. Weshalve, wanneer de Schrift goddeloze en boosaerdige menschen wil noemen, zoo stelt zy gewonelijken de Kanaaniten tot een exempel ten tone.

Het lant van Kanaan, ter oorzake van de vuil en onreinheit dezer volken, en van wege de gruweldaden, daer meê zy het zelve van het een tot het ander einde vervult hadden, wort by *Esdra* een *vuil lant* genoemt: desgelijx, door de volken dezer grouwelen, de Kanaaniten verstaen. cap. 1: 2, 9.

Op het gerught van de komste en intogt der kinderen Israëls over de Jordaen, wierden de Kanaaniten met grote schrik en vreze bevangen: zulx hun herte smolt, en geen moedt meer onder hen was, om voor het aengezight der kinderen Israëls te bestaen: desgelijx bezweek hunne herte, wanneer zy de grote en wonderlijke werken hoorden, die God uit genade den Israëliten bewezen had, Exod. 15: 15, 16. Jos. 2: 9, 10, 11. eerstelijk met hen door het Roo meir te geleiden: en daer na voor hen den Jordaen op te drogen.

God heeft de zeven volken der Kanaaniten verdelght, Actor. 13: 19. om hunner zonden wille, Genes. 15: 16. Deuter. 9: 4. en 20: 17. want de Heere, by *Moses* d'oorzake by-brengende, waerom hy niet aenstonts, na de belofte, aen *Abraham* gedaen, het lant overleverde, spreeckt aldus: *Want d'ongerechtigheit der Amorrhiten is tot noch toe niet volkomen, of vervult.* Door d'Amorrhiten zijn hier alle de Kanaaniten te verstaen. En Deuter. 20: 17. zeidt *Moses*: *Om de godloosheit dezer volken, verdrijft de Heere hen voor uw aengezichte uit de bezittinge.* Waerom de Kanaaniten verdelgt wierden.

Zoo *Epiphanius* en andere willen, wiert den Kanaaniten, behalve om hunner zonde wille, met recht het lant van Kanaan ontnomen, en de zoonen van *Sem*, of Israëliten gegeven: naerdien zy het onrechtveirdiglijk ingenomen hadden: want volgens den zelven *Epiphanius*, behoorde den Hebreen, die uit *Sem* waeren afgedaelt, uit kracht van recht, het lant van Kanaan. Ziet p. 14. Daer en boven was den Joden een gedeelte des Heiligen Lants, uit recht des oorloghs, te beurt gevallen, wanneer *Jakob* tegen d'Amorrhiten street, als blijkt uit *Jakobs* woorden aen zijnen zoon *Josef*: Genes. 48: 22. *En ik heb u een stuk lants gegeven boven uwe broederen: het welk ik met mijnen zweerde, en met mijnen booge, uit der Amorrhiten hant genomen heb.*

De Heere belooft, door middel van horselen, de Kanaaniten van voor het aengezighte der Israëliten uit te sluiten. Deut. 7: 20. Jos. 24: 12. 2 Sam. 7: 23. Psalm 44: 3. en 78: 55. en 8: 2.

d Amos

Amos 2 : 9, 10. hoewel hy hen niet op een jaer heeft uitgesloten; maer allengs, ten einde het lant niet zou woest, en het wilt gedierten boven d'Israëliten vermeenighvuldight worden, Exod. 23 : 29, 30. Deut. 7 : 22. en om den Israëliten te verzoeken.

D'Israëliten hebben de Kanaaniten niet geheellijk verdreven.

Dies dreven d'Israëliten de Kanaaniten niet geheellijk uit hun lant, als blijkt en te bespeuren is uit Jos. 13 : 1. tot 7. en veirs 13. cap. 15 : 63. en 16 : 10. en 17 : 12, 13. Jud. 1 : 19, 21, 27, tot veirs 36. cap. 18 : 1. 1 Sam. 2 : 14. 1 Reg. 9 : 16. 1 Chron. 11 : 4. 2 Chron. 8 : 7, 8. Esai. 23 : 11. Desgelijx bevonden zich ten tijde des Heilants noch Kanaaniten in het Heilige Lant: als te bespeuren is uit het schrijven van den evangelist Mattheus, cap. 15 : 22. die eener Kanaanitische vrouwe gedenkt: want de Israëliten waeren slap en traegh in het uitdrijven der Kanaaniten. Ook heeft de Heere, om de zonde des volks, de Kanaaniten niet geheellijk verdreven: Jos. 23 : 13. Jud. 2 : 3, 21, 22, 23.

Wel had hy bevolen alle d'inwoonders des lants uit de bezittingen te verdrijven en verdelgen. Num. 23 : 52. Deut. 7 : 2. en 20 : 16, &c. Jos. 9 : 24. en 10 : 40. of anders zouden de genen, die overbleven, tot doornen in d'oogen der Israëliten zijn, en hen benauwen in het lant, daer zy in woonden. Num. 23 : 55. Jos. 23 : 13. Jud. 2 : 3.

Maer d'Israëliten, ten tegendele, rechten een verbont met de Kanaaniten op, Jud. 2 : 2. en 3 : 6. Psalm 106 : 34, 35. het geen God hen uitdrukkelijk verboden had, Exod. 23 : 32. en 34 : 12, &c. Deuter. 7 : 2, 3, 4. Jos. 9 : 6, 7. en 23 : 7, 12. En hoewel d'Israëliten de Kanaaniten niet ganschelijk verdreven, zoo maekten zy hen evenwel çijnsbaer. Jos. 16 : 10. en 17 : 13. De Kanaaniten, die de Israëliten niet konden verdrijven, worden by Jud. 3 : veirs 1, &c. gedaght.

Namaels wierden de Kanaaniten ook onder *Salomon* çijnsbaer gemaekt, en op slaefschen uitschot gebraght. 1 Reg. 9 : 21. 2 Chron. 8 : 8.

Kentekenen en overblijffelen der Kanaaniten in Afrika.

Ten tijde van *Prokopius*, die onder keizer *Justinianus* heeft geschreven, des jaers, na den Kristen stijl, vijf honderd en veertigh, stonden noch in het *Tingitanisch Afrika* twee kolommen, de welke door de Kanaaniten waeren opgerecht, die van voor het aengezight van *Josua* gevlught waeren, naer uytwijzing van het opschrift. Zoo ook *Eusebius* getuight, hebben de Kanaaniten, die door d'Israëliten uit hun lant op de vlught gedreven wierden, kolonyen of bou-troepen na de stad *Tripolis*, in *Afrika*, gevoert; en de zelve bewoont: naerdien *Afrika* in *Chams* erfdeel was.

Daer en boven schijnt, dat de naem der Kanaaniten aldaer langer en bestendiger behouden is geworden, als in Kanaan of Fenicie zelf: want als iemant, ten tijde van den outvader *Augustijn*, (geboortig van de stad *Karthago*, of *Hippo*, in *Afrika*, dat is, ontrent negen hondert jaren na d'eerste schipvaert der Feniciers of Kanaaniten, in *Lybie* of *Afrika*,) onder de gemeene lantluiden, om en by *Karthago*, of *Hippo*, gevraeght wiert, wie hy, of wat lantsman hy was, zoo antwoorde hy op *Punisch*, een *Chanani*, dat is, een Kanaaniter: volgens schrijven van *Augustijn* zelf, in zijne uitlegging van den brief aen de Romeinen.

Oude schipvaert der Feniciers of Kanaaniten.

Wijders, de schipvaert der Feniciers of Kanaaniten vind men by de ouden zeer duidelijk en klaer gedaght. Niets is gemeender noch deurluchtiger in de historien der ouden. Wie weet niet van *Didoos* schipvaert uit de stad *Tyrus* na *Lybie* of *Afrika*, en van het stichten der stad *Byrza*, door *Dido*, te spreken? Hierom, en te dezer oorzake, voldeden die van *Karthago*, gedachtigh aen hunnen oorsprong, jaerlix aen den *Tyrier Herkules* de tiende. Wanneer zy die een wijle hadden verwaerlooft, en daer na door *Agathokles* op velerleie wijze geplaeght wierden, zoo docht hen, dat zy zulx tot straffe van den verwaerloosden godsdienst leden. Dies zy de beledighde godheit door grote giften traghten te verzoenen: ook wiert dit namaels niet gestaekt, zoo lang *Karthago* stont. Derhalve, wanneer de stad *Tyrus* door *Alexander*, koning van Syrie, belegert was, zoo steunden en betrouden de *Tyriers* op die van *Karthago*, hunne neven, en besloten kinderen, vrouwen, en stok-oude luiden, na *Karthago* over te voeren.

Ver-

Verdeiling des *Lants Kanaan* onder de twalef ſtammen Iſraëls.

NA het t'onderbrengen en veroveren des Lants Kanaan, voor een groot gedeelte, en verdrijven der meeſte inwoonders, onder beleit van den veltheer *Joſua*, wiert het zelve geweſt, zoo buiten, als binnen den Jordaen, door Gods bevel in twalef erfdelen, na de twalef ſtammen Iſraëls, verdeilt, en eenen ieder ſtam een gedeelte by loting toegevoeght, en na zijnen ſtam genoemt: dan noit is deze verdeiling te deegh in 't werk noch ter uitvoering geſtelt: naerdien de ſtammen noit de voorgeſchreve erfdelen volkomentlijk bezeten hebben: maer wel is, ten tijde *Salomons*, het ganſch geweſt onder de Joden, door de wapenen, cijnsbaer geworden. Ook kan deze verdeiling zoo eigentlijk niet op het lant, als wel op het volk zelf, gepaſt worden; dat reeds, voor hunne komſte in het lant van Kanaan, in ſtammen was verdeilt.

Wijders, het gedeelte, over den Jordaen, wiert den twee ſtammen, *Ruben* en *Gad*, en den halven ſtam *Manaſſe*, door *Moſes* zelf by zijn leven toegevoeght, eer zy over den Jordaen trokken. Num. 32: 10. 19: 22, 33. Joſ. 1: 13. doch op beſprek en bedinge van met d'andere ſtammen (Joſ. 1: 15.) te zullen optrekken, om het ander gedeelte binnen den Jordaen, dat onder d'overige ſtammen moſte verdeilt worden, te bemachtigen en t'onder te brengen.

D'overige negen ſtammen, als *Juda*, *Simeon*, *Benjamin*, *Efraim*, *Iſſachar*, *Zabulon*, *Neftalin*, *Aſer*, en de halve ſtam van *Manaſſe*, namen het gedeelte des lants Kanaan, binnen den Jordaen, in bezit.

In het gedeelte, over den Jordaen, lagh het koningrijk van B*aſan*, het lantſchap van T*rachonitis*, het koningrijk der Amorrhiten, en de lantſtreke, in 't Griekſch *Perea*, dat 's *over* gezeit: verſta daer onder den Jordaen.

In het gedeelte, binnen den Jordaen, was gelegen *Galilea*, *Samaria* en *Judea*, en daer en boven het lant der *Paleſtijnen* en van *Idumea*. Het eerſte gedeelte lagh na 't ooſte en zuide, en had tot grenspalen de bergen en woeſtijne van Arabie: het laetſte, ten opzichte van 't eerſte, na 't noorde en weſte.

Het gedeelte binnen den Jordaen, zijnde het voornaemſte, wort by wijle, ja dikwils, door den naem van *Paleſtijn*, of *Judea* en het Heilige Landt verſtaen: gelijk wanneer men zeidt, *Paleſtijn*, of Heilige Landt, wort in *Judea*, *Samaria*, *Galilea*, en *Idumea* verdeilt.

De verdeiling des Heiligen Lants, onder de twalef ſtammen, is niet alleenlijk een eenige male, noch op een en de zelve plaetſe, wijze en tijt, maer drie onderſcheidelijke malen gedaen. *Waer en hoe meenigmael het Heilige Lant onder de ſtammen wiert verdeelt.*

D'eerſte verdeiling geſchiede in de velden van *Moab*: te weten, wanneer dat gedeelte, het welk over den Jordaen leit, door *Moſes* zelven, ten einde zijns levens, op het veertigſte jaer, na het trekken uit Egypten, zonder loting, den twee ſtammen van *Ruben* en *Gad*, en den halven ſtam van *Manaſſe*, op hun bede wiert toegewezen en verdeilt. Welke toewijzing en verdeiling namaels door *Joſua* is beveſtight, en in'erdaet ter uitvoering geſtelt, voor het trekken over den Jordaen. *Joſ. 1: 12.*

De twede verdeiling is gedaen door *Joſua*, op het zelfſte jaer, na het trekken over den Jordaen met het ganſche volk Iſraëls: want als *Joſua* de koningen der Kanaaniten binnen den Jordaen had verſlagen, en hunne koningrijken zich onderworpen, begon hy, door bevel des Heeren, hun lant onder de ſtammen te verdeilen. Hy vond dan raetzaem eerſt op een zekere wijze, in 't ruigh en rou, de bezitting den ſtammen van *Juda*, en den kinderen van *Ioſef*, namelijk den ſtam *Efraim*, en den halven ſtam *Manaſſe*, toe te wijzen: want deze ſcheen in waerdigheit, krachten, en meenighte van menſchen, alle d'andere ſtammen t'overtreffen, als te beſluiten is uit Num. 26: 28. alwaer elk opgetelt wort: hoewel het gedeelte, dat hen toegewezen was, niet aenſtonts door de zelve bezeten wiert; maer eindelijk een wijle daer na, na het t'onderbrengen *Joſ. 14: 4. en 4: 15, 16, 17.*

gen hunner vyanden. Deze verdeiling geschiede door loting, gelijk in het boek *Iosua* vervolgens wort verhaelt.

Eindelijk is een derde verdeiling onder de zeven overige ftammen, door *Iosua*, by loting, te *Silo* gedaen, en niet in *Gagal*, gelijk eenige willen. Maer wanneer deze verdeiling zou gefchiet zijn, daer over is onder de fchrijvers een groot verfchil en verfcheiden gevoelen; hoewel zy ontrent een jaer na d'eerfte verdeilinge (zoo *Torniell*, tegen het gevoelen van meeft alle andere, drijft,) wiert in 't werk geftelt.

Jof. 18.

Annal. Anno mundi 2590.

Wijders, deze verdeiling gefchiede in dezer wijze. Wanneer *Iosua* het leger Ifraëls had overgebraght van *Galgal* na *Silo*, dat is na zijnen ftam: (want *Silo* was in den ftam van *Efraim*, en aldaer is allereerft de hutte des ftichts opgerecht, en nergens leeft men dat de zelve in *Galgal* op eenige andere plaetfe des lants Kanaan te voore opgerecht of geplant zy,) zo trachte hy met groot verlangen, na de hutte des ftichts opgerecht, en eeniger wijze de dienft Godes weer begonnen was, voor zijne doot, het werk, hem van Gode aenbevolen, te volbrengen: te weten, de verdeiling des gehelen lants Kanaans.

Deuter. cap. 12.

Hy deed dan het volk vergaderen, en beftrafte de zeven ftammen over hunne lui en traegheit, die tot noch d'eige erffeniffen of erfdelen niet bekomen, noch zich befchaert hadden. Daer na beval hy een en twintigh mannen, drie uit ieder ftam, die kundigh in de lantbefchrijving, en het meten van akkers waeren, het lant te door-reizen, *Paleftijn*, en alle de geweften der Kanaaniten, die binnen den Jordaen, van den bergh *Liban* tot aen de grenspalen van Egypten gelegen, en noch niet verdeilt waeren, te bezichtigen.

Deze, derhalve, befchreven het gansch geweft met hunne fteden, vlekken, bergen, dalen, en andere vlakke plaetfen, in een boek, brief, of tafereel: het geen zy, na het getal der zeven ftammen, in zeven taferelen of ftukken verdeelden; hoewel overgeflagen de ftam van *Juda*, in 't zuider; en de kinderen *Jofefs*, in 't noorder gedeelte.

Na verloop van zeven maenden, keerden zy weder te ruch, en bragten de taferelen, of het boek der lantbefchrijving, by *Jofua*: die, na het zelve bezichtigt te hebben, het gansche lant onder de zeven ftammen by loting uitdeilde. Wanneer deze befchrijvers, in het uitvoeren van hun ampt, veilicht bemerkten, dat het lant te klein en eng was, om daer van zoo vele delen, als de zeven ftammen van doen zouden hebben, aen de zelven toe te voegen, en het geen, dat den ftam van *Iuda* was toegevoeght, groter was, als voor een eenigen ftam noodigh was, zoo vonden zy dienftigh, ook een zeker zuider gedeelte van het zelve te befchrijven, het welk genoegh voor een anderen ftam zou zijn: gelijk dit daer na den ftam van *Simeon* ten deele viel: daer en boven ook andere fteden van *Iuda* te befchrijven, de welke een ander kleinder gedeelte zouden kunnen toegevoeght worden; en daer na den ftam van *Dan* te beurt vielen, als te befpeuren is uit *Iofua* cap. 19. Jof. 18. en 19.

Men vind een grote zwarigheit onder de fchrijvers aengeroert: te weten, of de verdeiling des Heiligen Lants by loting onder de zeven ftammen, door gelijke of ongelijke grote delen, is gedaen geworden.

Of het Heilige Lant onder de ftammen Ifraëls in gelijke grote delen wiert verdeilt.

Volgens antwoort van *Lyranus*, uit het gevoelen van anderen, zouden deze delen niet gelijke groot zijn geweeft; maer zommige groter en andere kleinder: gelijk ook de ftammen ongelijk in grote waeren: want eenige begrepen een groot getal van geflaghten en hoofden, en andere een klein. Dit bewijft hy uit het geen by *Iofua* in het zelfde hooftftuk wort gezeid: dat zy befchrijven het lant, na het getal van ieder meenighte: en uit het geen men by *Mofes* leeft: *Velen zult ghy een groter gedeelte geven.* Maer aenftonts werpt hy zich zelven hier tegen op, het geen *Iofua* tot den lantbefchrijvers zeide, die reisveirdigh ftonden: *Gaet hene, doorwandelt het lant, en befchrijft het, en komt weder tot my, op dat ik hier voor 't aengezight des Heeren u lieden het lot te Silo werpe.* Namelijk, om te weten, wat gedeelte ieder ftam mofte hebben.

In cap. 18. Jof. Jof. 18: 4. Numer. 26: 54. cap. 18: 8.

Maer zoo nu de verdeiling gefchiet was, door groter en kleinder deelen, na groter en kleinder meenighte van ieder ftam, men zou hier door geweten

ten hebben, wat gedeelte aen ieder ſtam zou hebben moeten te beurt gevallen zijn: en zou dienvolgens de lotwerping, door *Iosua,* niet alleen vruchteloos; maer ook ſchadelijk geweeſt zijn, zoo een groot gedeelte, by loting, eenen ſtam, die een klein getal van menſchen had, te beurt was gevallen: en een klein gedeelte eenen ſtam, die een groot getal van menſchen had.

Hier op geeft *Lyranus*, met zijn gevoelen te verdedigen, tot antwoort: dat door Gods beſtier het lot van ieder ſtam, op het gedeelte des lants, dat met den zelven gelijkmatigh was, na de veel en weinigheit der huisgeſinnen en geſlaghten, in het zelve begrepen, was gevallen: gelijk *Salomon* zeid:
v. 33. *Het lot wort in de ſchoot geworpen: maer door den Heere geſchikt.*

In dier wijze zou 't lotwerpen niet vruchteloos noch ſchadelijk zijn geweeſt; maer zeer nut: dewijl aldus d'oproeren konden gedempt worden, de welke anders ſtonden op te rijzen, zoo door menſchelijke beſchikking de verdeiling was geſchiet. Hier op
mer. 51. ſchijnen ook de woorden, van den Heere tot *Moſes*, te ſlaen.

Quareſmius en andere verwerpen dit gevoelen: als het welk zonder noot tot een mirakel zijn toevlught neemt. Daer en boven zou dien ſtammen, in de welke een grooter getal van geſlaghten was, zoodanige lotwerping niet aengenaem zijn geweeſt: uit oorzake zy altijts zouden hebben kunnen bevreeſt zijn voor het te beurt vallen van een kleinder gedeelte, als hen, om te wonen, van noden was: waer over zy ook zouden hebben kunnen oproerigh worden: dewijl zoodanige verdeiling en lootwerping niet billijk ſcheen te zijn: want na gelang der geſlaghten moſten de woonplaetſen en erffeniſſen gegeven werden.

Zoo andere willen waeren de delen gelijke groot, en was ieder gedeelte onder de geſlaghten van ieder ſtam uitgedeilt: hoewel het een geſlagt groter deel ontfing, als het ander: na het meer hoofden begreep: (en na de-
ner. 54. zen zin wort verſtaen het geen te voore uit *Moſes* is bygebraght: *Ghy zult velen een grooter gedeelte geven, en weinigen een kleinder*) en niet ten aenzien van d'ongelijke grootheit der loten of delen, de welke aen ieder ſtamme wierden toegewezen.

Om in 't kort na deze uitlegging en verklaring te ſpreken: zoo waeren die delen ongelijk in grote, zoo deze verdeiling wort aengemerkt, na de delen van een zelve hoe-grootheit: naerdien het behoorelijk en rechtmatigh was, dat den ſtammen, die meer huisgezinnen en geſlaghten dan d'andere begrepen, groter delen wierden gegeven: want zy groter moeite, in het lant te bemachtigen, hadden aengewent.

Maer zoo men wil ſpreken, nopende de verdeiling, gedaen na de proportionale of evenmatige delen, zoo waeren zy even groot: want na de proportie of evenmatigheit der geſlaghten, ontfingen zy bezittingen.

Hier op zou iemant mogen vragen: waerom dan de lotingen wierden geworpen? Waer op tot antwoort dient: dat de lotingen niet gedaen wierden, om de grootheit des lants; maer veel meer om de hoedanigheit: waer op meer te zien was: naerdien een tamelijk groot gedeelte vruchtbaer lants overvloediger vruchten brengt, als veel onvruchtbaer lants: want d'oorzake, waerom de twee andere ſtammen, *Gad* en *Ruben*, en de halve ſtam van *Manaſſe*, voor zich hunne bezitting over den Jordaen verkoren, was de vruchtbaerheit des lants.

Dewijl derhalve onder de ſtammen, aen de welken het lant uit te deilen was, eenigh krakeel kon ontſtaen, en eenige het zuider, andere het noorder, ooſter of weſter deel zouden hebben willen begeren, zoo wiert, tot voorkoming van 't zelve, het lot geworpen.

Dit is te beſluiten uit de woorden van *Moſes:* daer in God beveelt het lant by loting uit te deilen: want aldaer ſpreekt hy van de verdeiling na de hoedanigheit te doen: gemerkt hy van d'andere, te doen na de grootheit, daer na komt te ſpreken. *Velen zult* Numer.
ghy breder lant geven: en weinigen enger. 33:54.

Het zelfſte is door exempel te bewijzen: want de ſtam van *Benjamin*, die het engſte lantſchap verkreegh, had evenwel zoodanigh een gedeelte, dat in luſtigheit, vruchtbaerheit des gronts, en edelheit van ſteden, den anderen gelijk was. Derhalve, ſchoon

die delen in grootheit ongelijk, zoo waeren zy evenwel in waerdye, en vruchtbaerheit van vruchten en inkomsten even gelijk.

Erfdeel van Ruben. Het erfdeel of lantschap des stams *Ruben* lagh over den Jordaen, en besloegh een gedeelte des koningrijks van *Moab*, of van koning *Sehon*, d'Amorrither, tusschen de bergen van Arabie en de dode zee, een streke van twalef mijlen in de lengte, en drie in de brete: of het lagh tusschen den vliet *Arnon*, ten ooste, die in de dode zee stort, en tusschen den Jordaen, ten weste: door den welken het van *Benjamin* en *Manasse* binnen den Jordaen gescheiden wort. Andere bepalen het ten ooste met de bergen van Arabie, en ten noorde met het erfdeel des stams *Gad*.

Heden bewoonen d'Arabieren deze lantstreke: en kan onmogelijk eenigh ander volk dien oort aendoen, of wort berooft en uitgeschut, boven het rantsoen of losgelt, dat d'Arabieren hen doen betalen.

Dit gewest had eertijts onder andere vijf en dertigh steden: waer onder drie koninglijke steden waeren: de welke onder oppermachtige Heeren stonden, die den tijtel van koningen voerden.

Alle de steden van dezen stam zijn geheellijk verwoest en van name verandert. D'aeloude namen waren de volgende:

Jos. 13. *Abelsathaim*, of *Belsathim*.
Abila.
Aphek.
Asedothphasga.
Baalmeon, *Baelmon*, of *Beelmeon*.
Bamoth-Baal.
Beerelim.
Bethabara, of *Bethania*.
Bethiesimoth, of *Bethsimoth*.
Bethphogor.
Bosor, of *Besor*.
Cademoth, of *Cedimoth*.
Cariathiaim.
Carioth.
Damnaba.
Deblathaim.
Dibon Gad.
Edoria.
Eleale.
Emath.
Esbon, of *Esebon*, koninglijke stad.
Galim, of *Gallin*.
Helon.
Iasa, of *Iessa*, en *Iazha*.
Ieabarim.
Iethon, of *Iethson*.
Lasa.
Livias, of *Libias*.
Luith.
Madian, koninglijke stad.
Macherus.
Mathana.
Medeba, of *Madaba*.
Mephaath.
Massepha.
Misor.
Moab.
Nab, of *Nebo*.
Nemrin, of *Nemerin*.
Oronain.
Petra, koninglijke stad.
Remmon.
Sabama, of *Sibma*.
Saor.
Sarathasar.
Saue.

Onder deze waeren vier vry-steden: als,
Bezer.
Jaza.
Cedemoth.
Mephaath.

In dezen stam was ook gelegen de bergh *Phogor*, *Phasga*, het dal *Tofet*, en het dal *Baras*.

Erfdeel van Gad. Jos. 13. Het erfdeel van den stam *Gad* bezat het lant der Amorrhiten, over den Jordaen, paelde ten zuide aen dat van *Ruben*; ten noorde aen *Manasse*: ten weste aen den Jordaen, en aen het einde der zee *Genesareth*: en ten ooste aen de bergen van Arabie. Het strekte van de zee *Tiberias* tot aen de dode zee, en besloegh een gedeelte des lants *Galad*, tot aen het lant *Basan*. Het was een lustigh en vruchtbaer gewest.

De grens en uitterste steden van dezen stam waeren achtien in getale: (waer onder een koninglijke stad *Rabba*,) namelijk:
Abel.
Alimis.
Arnon.
Aroer, en *Ar*.
Barasa.
Bascama.

Bethara.

TRIBUS RUBEN, et GAD et partes orientales tribuum BEN

IN, EPHRAIM, et DIMIDIÆ MANASSE intra Jordanem

rfdeel
ınMa-
ıſſe
nnen
en Jor-
ıen.
ıſ. 15.

DIMIDIA TRIBUS MANASSE ultra Jordanem TRIBUS NEP

LIM et partes orientales tribuum ZABULON et ISACHAR .

Bethara.
Bethnemena, of *Bethnemira.*
Bethorim.
Casbon.
Dabir, of *Debir.*
Datheman.
Dibon, of *Dimon.*
Gaddi.
Jazer, of *Jezer.*
Jecbaa, of *Jegbaa*, en *Jogbeha.*
Mageth.
Maspha, of *Masphat.*
Menuith.
Nabatha.
Nobe.
Rabba, koninglijke stad.
Ramothin Galaad, een vry-stad.
Rogelim.
Roth, of *Astharoth.*
Safon.
Saron.
Sephan.
Thesba.

Erfdeel van Manasse buiten den Jordaen. Jos. 15.

Het erfdeel van den halven stam *Manasse* paelde ten zuide aen den stam *Gad*, en besloegh, neffens *Gad* en *Ruben*, het lant over den Jordaen: te weten, voor zich alleen het halve gedeelte van het lant *Galaad*, en het gansch gebiet des koningrijks van *Basan*, of reuzenlant: het welk in de lengte van de stad *Manaim*, neffens de beke *Iabok* gelegen, tot aen *Aram Dammesek*, of *Damascenisch Syrie*: maer in de brete, van de bergh *Galaad Seir*, en *Hermon*, tot aen de zee van *Galilea* en den Jordaen strekte.

Dit gewest was zeer vruchtbaer, en overtrof, in gras-rijkheit, alle andere landen over den Jordaen. Het had vele treffelijke en vaste steden: en het koningrijk van *Basan* alleen zestigh: de welke *Iair*, zoon van Manasse, veroverde, en na zijnen naem, *Aroth Iair*, dat's, *steden van Iair*, deed noemen.

De namen eeniger steden, die men in de Schrift, en by de schrijvers gedaght vind, zijn de volgende:

Abela.
Abila.
Adrach.
Amatha, en *Amathus.*
Aram, of *Aran.*
Argob.
Aroër, of *Haroër.*
Astaroth.
Auran.
Bosra, of *Bosora.*
Camon.
Canath, of *Canatha* en *Cana.*
Carnaim.
Casphor.
Cedar.
Corozain.
Damaskus.
Edrai.
Efron, of *Hephron*, en *Effron.*
Enganna.
Gadara.
Galaad, anders *Sebei*, en *Seber.*
Gamala.
Gaulon.
Gerasa, of *Ierasa*, en *Gergesa.*
Gerson.
Gessur.
Hippos.
Iabes-Galaad, of *Iabis-Galaad.*
Iair.
Iulias, of *Iuliada.*
Maamath.
Machati, of *Maacha.*
Machet.
Manaim.
Naamath.
Pella, anders *Butis*, en *Berenice.*
Raphon.
Selcha, of *Salecha* en *Selcha.*
Seleucia.
Soba.
Sogane.
Theman.

Onder deze waeren zeven koninglijke steden: als,

Astharoth.
Gessur.
Edrai.
Damaskus.
Machati.
Soba.
Theman.

In dezen stam wort ook geplaetst het lantschap van *Trachonitis*, en 't lant *Hus* of *Iobs-lant*; hoewel dit laetst t'onrecht.

De halve stam *Manasse*, binnen den Jordaen, lagh tusschen den stam *Efraim* en *Issachar*, en strekte in de lengte van den vliet Jordaen, tot aen de stad *Dora*, en de Middellantsche zee: en reikte over dwers in de brete van de stad *Machmata* tot aen de stad *Betsan*, heden *Scythopolis* geheten. Te weten,

Erfdeel van Manasse binnen den Jordaen. Jos. 15.

Pars maxima TRIBUS JU

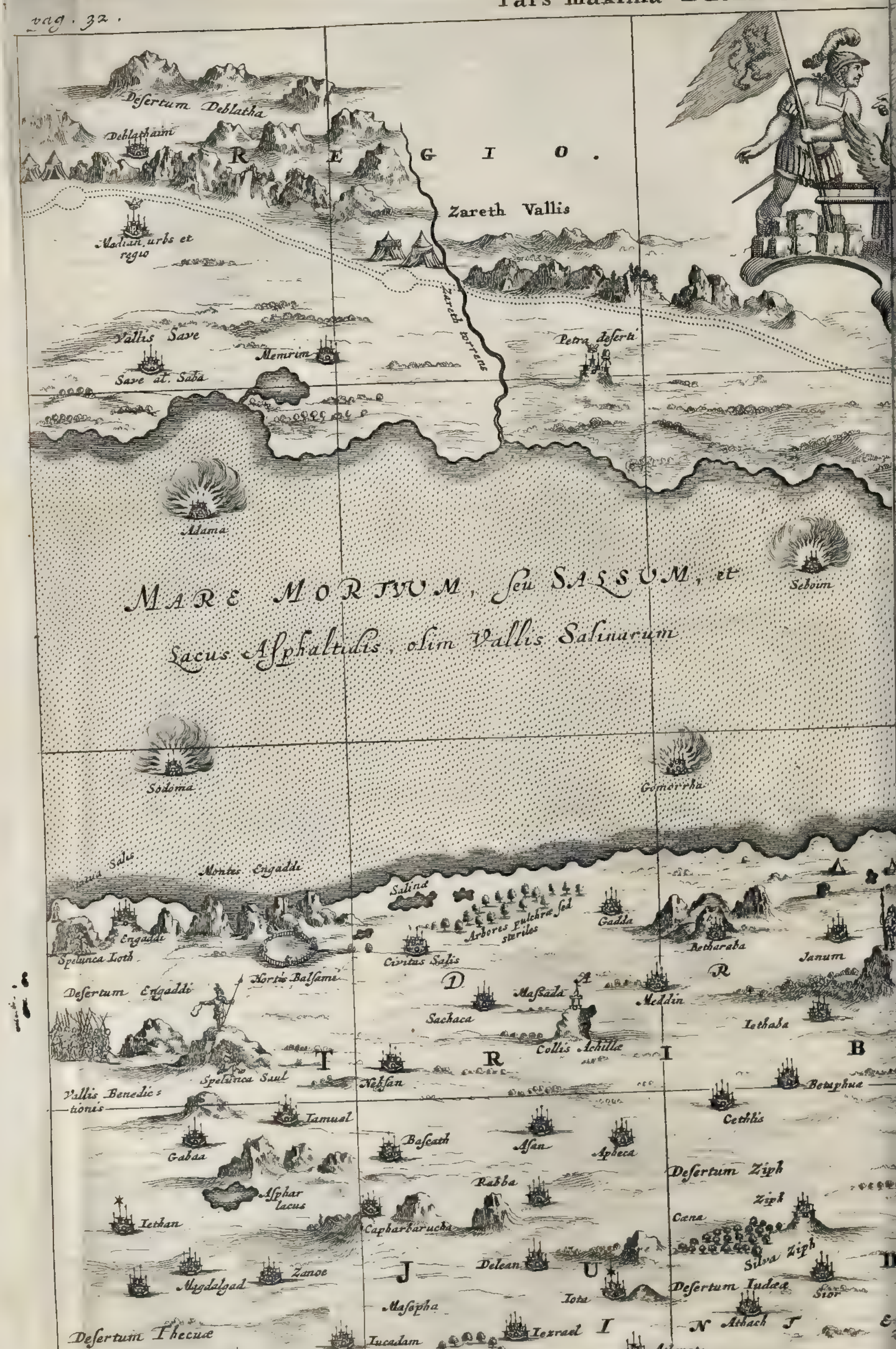

versa Orientem .

zijn, lagh wijd en zijd het allerbreetste uitgestrekt: te weten, het reikte ten zuide tot aen *Kadeshbarnea*, en de woestijne *Pharan*: ten weste, aen *Simeon* en *Dan*, en, met een stroke tusschen beide, aen de Middellantsche zee: ten noorde, aen B*enjamin*, van de Middellantsche zee tot aen den mont des Jordaens: ten ooste, tot aen, en langs de dode zee, van den mont des Jordaens af, die in de zelve stort.

Dit gewest begreep eertijts by-na ontallijke steden, zoo op de grensscheidingh, en te landewaers in, als aen de Middellantsche zee, en op vlakten en bergen gelegen. Men had'er ook priesterlijke steden: onder andere, *Hebron*: dewelke ook eene vrystad was.

5. Het zuider gedeelte van *Ierusalem* lagh ook in dezen stam. Dies begreep het erfdeel van *Iuda*, in zijn bestek, gansch zuid *Palestijn*: van waer ook het derde gedeelte van gansch *Palestijn* zijnen naem bekomen heeft.

De steden worden ontrent ten getale van hondert en veertien gestelt: waer onder acht koninglijke.

5. *Accain.*
Achzib, of *Nezib.*
Adada, of A*darsa.*
Adar, of *Daran.*
Adaza, of *Hadasa.*
A*dithaim.*
A*duram.*
A*hoi.*
A*lul*, anders *Halbul.*
A*man*, of A*mam.*
A*nab*, of A*nob.*
A*nim*, of *Enim*, anders *Evim.*
A*pheca*, of A*feca.*
Arab.
Arad, koninglijke stad, of *Hered en Hadar.*
Arebba, of A*remba*, en *Rabba.*
A*semona*, of *Hessmon.*
A*sena.*
A*skalon.*
A*sor.*
A*sornoba*, of A*sorneba.*
A*thach.*
A*sernai*, of *Esron* en *Hesron.*
A*thmata*, of A*mmatha.*
A*zecha*, of A*zeca.*
B*aloth*, of B*alaath.*
B*ascath*, of B*esecath*, en B*asechad.*
B*ethacara*, of B*ethacarem.*
Bethanoth, of *Bethaloth.*
B*etharaba*, of *Bethabara*: of in *Benjamin.*
B*ethdagon.*
B*ethsames.*
B*ethlehem.*
B*ethsur*, of B*ethsora.*
B*ethsimoth.*
B*etaphua.*
B*ezek*, koninglijke stad.
B*izjotheia*, en gebroken *Ebezinthia.*
Cabseel, of *Capseel* en G*abseel.*
Cariatha.
Cariathsenna, of *Cariathsepher*, en *Dabir.*
Carioth.
Cedes, of *Cades.*
Ceila.
Cesil, of *Chisil.*
Cethlis, of *Cethlie*, en *Chaphtis.*
Chaslon, *Cheslon*, of *Cheselon.*
Charmel.
Chebbon, of *Chabbon.*
C*hebron*, of *Hebron.*
C*ina*, of *Tina.*
Danna.
Debera.
Dibon.
Dedan, of *Delean.*
Dommim, of *Aphesdommim.*
Dimona.
Eder.
Eglon, koninglijke stad.
Eleutheropolis.
Emaus.
Enaim.
Engaddi, of *Gadda.*
Engannim.
Esaan.
Ereb, of A*rab.*
E*saan*, of *Tesan.*
Esau.
Esna, of *Asna*, en *Asernai.*
E*sron*, of *Hesron*, of A*sernai.*
E*stamo*, of A*stemek.*
E*tha*, of E*ther*, en *Athar*: of in Simeon.
E*tna.*
G*abaa.*
G*adda*, anders E*ngaddi.*
G*ader*, of G*edra.*
G*aza.*
G*addera.*
G*ederothaim*, of G*iderothaim.*
G*ideroth*, of G*aderoth.*
G*ilo*, of G*ilon.*
G*ison*, of G*osen.*
G*omorrha.*
Hadasa, of A*dasa*, en A*darsa.*
Halbul, of *Alul.*

Hebron, of *Chebron*, koninglijke ſtad.
Holon, of *Helon*, en *Olon*.
Iagur.
Iamuel, anders *Iebneel*, of *Iabneel*, en *Iamnia*.
Ianum.
Iektel.
Iepta.
Ierimoth, *Iarimoth*, of *Iarmuth*, en anders *Iermus*.
Ieſue.
Ietaël, of *Iektel*, en *Iokteël*.
Iethan, of *Ieta*, en *Iota*, anders *Iettan*, en *Aſan*.
Iether, of *Iekter*.
Iethnam.
Iezraël.
Iim: of in *Simeon*.
Iukadam, of *Iokdeam*.
Laboth, anders, in den ſtad *Simeon* *Bethlebaoth* genoemt.
Lebna, of *Lobna*, en *Labana*, koninglijke ſtad.
Labem, anders *Lebeman*.
Leemas.
Maceda, koninglijke ſtad.
Magdalgad, of *Magdala*.
Maon.
Mareſa, of *Mareſia*.
Mareth.
Maſepha, of *Maſpha*.
Medemena, of *Madmanna*.
Middin, of *Meddin*, *Maddin* en *Maddi*.
Moraſthi.
Naas.
Naama.
Nebſan.
Nezib.
Netupha.
Odolla, of *Odollam*, en *Adullam*, k. ſt.
Ruma, of *Duma*.
Sachaka, anders *Sacha*, of *Schatha*.
Sama, anders *Samaa*, *Same*, en *Sema*.
Samir.
Sanan, of *Zenan*.
Segor, anders *Bala*, of *Baalſaliſſa*.
Selei, of *Selim*, en *Silhim*.
Sin, of *Zin*, of *Sina* en *Senna*.
Sior.
Socho, en *Sochot* van *Iuda*.
Sodoma.
Thaphua, koninglijke ſtad.
Talem, of *Telem*.
Thecua, of *Tecue*.
Zanoe, of *Zonoa*, en *Zanoach*.
Zanohura.
Zif.

Men heeft in den ſtam *Iuda* ook de woeſtijnen van *Zif*, *Maon*, *Thekua*, *Terpentijn-boom-dal*, het meir *Aſphar*, den berg *Efron*, en *Adams* ſpelonke, &c.

Het lant, of erfdeel *Simeons*, verkreegh het uitterſte van den ſtam *Iuda*, en van het ganſche Heilige Lant, en ſtrekte zuidwaerts aen de woeſtijne van *Berſabee*; en aen de bergen van *Idumea* en *Arabie*, en paelde ten ooſte en noorde aen den ſtam *Iuda*: ten weſte, aen, of by de Middellantſche zee: of liever, volgens *Bonfrerius*, tot aen de lantſtreke der ſtad *Askalon* en *Gaza*: want de ſteden, *Askalon* en *Gaza*, beide aen de Middellantſche zee gelegen, vervielen aen den ſtam *Iuda*: hoewel de zelve, na zy door den ſtam *Iuda* ingenomen waeren, niet lang daer onder bleven: want de Filiſtijnen namen de plaetſen weer in. Jud. 1.

Nergens in de Schrift worden de grenspalen des ſtams *Simeons* rontom beſchreven, gelijk die van d'andere: dewijl reeds te voore de lantpalen van den ganſchen ſtam *Juda*, waer van *Simeon* een gedeelte ten erfdeel kreegh, beſchreven waeren: te weten, *het erfdeel der kinderen Simeons, was onder het ſnoer der kinderen Juda: want het erfdeel der kinderen Juda was te groot voor hen: daerom erfden de kinderen Simeons in het midden huns erfdeels.* Joſ

Alle de ſteden *Simeons* wierden den ſtam *Juda* afgenomen, en den *Simoniten* gegeven. Dies alle de ſteden, de welke den ſtam *Simeons* toegevoeght wierden, te voore in het erfdeel des ſtams *Juda* waeren.

Wijders, de ſteden *Berſabee*, *Molada*, *Haſerval*, *Eſem* of *Aſem*, *Elthobad*, *Harma*, *Siceleg*, *Bethlebaoth*, *Sarohen*, of *Saraim*, *Ain*, *Remmon*, *Athar*, *Aſan*, in het vijftiende hoofdſtuk van *Joſua*, onder den ſtam *Juda*, worden hier in het negentiende hoofdſtuk in den ſtam *Simeons* gerekent. D'overige, de welke cap. 10: 19, in den ſtam *Simeons* genoemt zijn, worden aldaer cap. 15. of overgeſlagen; (het welk desgelijx met d'andere is gedaen) of aldaer met andere namen uitgedrukt.

In het erfdeel *Simeons* worden de volgende ſteden geſtelt: waer onder twee koninglijke ſteden, *Dabir* en *Gerara*. Joſ.

Aſan.
Ain, of *An*, *Ahim* en *Aijim*.

Azam,

TRIBUS SIMEON et pars meridionalis TRIB

S DAN, et orientalis TRIBUS JUDA.

Tribuum EPHRAIM, BENIAMIN. et DIMIDIÆ. MANASS

Jordanem partes occidentales, et partes septentrionales DAN et JUDA.

Azam, of *Asan*, en *Esem*.
Asan, of *Jeta*.
Atach, of *Athar*, en *Ether*.
Asergadda.
Asersua, of *Asarsusim*, en *Asarsusa*.
Aserval, anders *Asarsual*.
Assemon, of *Assemoth*.
Baala, of *Bala*.
Balaath, of *Balath-Beer-Ramath*.
Baziothia, of *Ebezinthia*.
Berramoth, anders *Berkameth*.
Bersabee.
Bethberai.
Bethlebaoth, anders *Lebaoth*.
Bethmarchaboth.
Bethphaleth.
Bethul.
Cesil.
Dabir, koninglijke stad.
Eltholath.
Etan.
Gerara, koninglijke stad.
Harma.
Iim.
Medemena, of in *Iuda*.
Molathi.
Mochona.
Molada.
Ramath.
Remmon.
Sabee.
Saarim, of *Saroben*.
Selim.
Sensenna.
Sifeleg.
Tochen, of *Thocen*.
Thalca.

Erfdeel van Benjamin. Het erfdeel *Benjamins* was by-na in het midden des lants gelegen, en de kleinste van allen, zoo in de lengte als brete: hoewel vruchtbaer van gront. Het paelde ten zuide aen *Juda*; ten noorde, aen *Efraim*, en aen eene hoek van *Manasse*; strekte, ten ooste, langs den Jordaen, tot aen de Dode zee: en reikte ten weste met een hoek aen de Middellantsche zee: of door tusschen komen des lants *Suph*, volgens *Bonfreer*.

Het begreep ontrent een getal van zestigh steden: waer onder vier koninglijke: als,

Abenboen.
Almath, of *Almon*.
Amsa, of *Amosa*.
Aphara, of *Affara*, en *Cephri*.
Amonai.
Anania.
Anathot.
Asor.
Avim.
Azmaveth, of *Azmoth*.
Baal-Pharasim.
Bama.
Bethania.
Bahurim.
Bethagla, eertijts *Areaatad*.
Bethaim.
Bethel, koninglijke stad.
Beroth, *Beeroth*, of *Borroth*.
Betherron.
Bethabara, anders *Betharaba*.
Caphira.
Debera.
Eleph.
Emek Keziz, of *Kassis*.
Ensemes.
Ephrem.
Emaus, of *Nicopolis*.
Gabaa, koninglijke stad.
Gabaon.
Gabim.
Gallim.
Gethaim.
Galiloth, of *Baliloth*.
Galgala.
Hadid.
Hai, of *Chai*, en *Ai*.
Hemona.
Jarephel.
Jericho, koninglijke stad.
Ierusalem.
Lod.
Lodadid, of *Lodhabid*.
Maspha, of *Masphat*.
Megbis.
Neballat.
Nobe, of *Nob* en *Gob*.
Ono.
Ophni, of *Gnopha*.
Ophora, of *Offora*.
Rama.
Recem.
Remmon.
Sabarim.
Samaraim, of *Semarajim*.
Sela, of *Sella*.
Seboim.
Tharela.

Het erfdeel van *Dan* lagh westwaerts, na de zijde van het lant der *Palestijnen*, of *Filistea*, en grensde aller wege aen *Iuda*, inzonderheit ten ooste en zuide: (waer over *Bethsames*, Erfdeel van Dan.

 of

of Bethſama van *Juda*, in de kaerten *Dan* wort toegevoeght) desgelijx aen *Benjamin* en *Efraim* ten noorde, aen *Simeon* by na ten zuide: hoewel met een zeker gedeelte van *Juda* tusſchen beide.

Eug. Rog. Eenigen plaetſen *Dan* tusſchen *Iuda* en de Middellantſche zee: te weten, van de ſtad *Iaffa* af, heden *Ioppe*, tot aen Askalon, beide aen de Middellantſche zee gelegen.

De ſtam *Dan* zette de lantpalen na 't noorde uit, tot aen de grenzen van Sidon, in de erfdelen van *Aſſer* en *Nephtalim*, door het innemen der ſtad *Laïs* of *Leſem*, aen de voet des Libans gelegen: de welke daer na *Dan* wiert genoemt: als blijkt uit de volgende woorden van *Iosua*. *Doch de lantpale der kinderen Dan was hen te kleine uitgekomen. Daerom toogen de kinderen Dan op, en krijgden tegen Leſem, en namenze in, en ſloegenze met de ſcherpte des zweerts, en erfdenze en woonden daer in. En zy noemden Leſem, Dan, na den name hares vaders Dan.* (cap. 19: 47.)

Het lant, dat den ſtam *Dan*, aen de Middellantſche zee, te beurt viel, was te voore den ſtam *Iuda* toegevoeght: dies geen wonder, zoo men by wijle in het erfdeel van *Dan*, en ook in dat van *Simeon*, ſteden vind, de welke te voore *Iuda* waeren toegevoeght.

Dans ſteden waeren de volgende:

Accaron, of *Accharon*, koningl. ſtad.
Adiada.
Ajalon, of *Elon*.
Azotus.
Arekon.
Balaath.
Bane.
Barach.
Bethchar, of *Bethcur*.
Bethanan.
Bethſames, of *Hairſemes*.
Elthece.
Eſtahol.
Geth, of *Gethremmom*.
Gamzo.
Gebbethon.
Hairſemes, of *Bethſames*.
Ioppe: of in Efraim.
Iud.
Iethela.
Modin.
Salebim, of *Salim*.
Sen.
Thamna, of *Thamnata*.

Efraim, of de ſtam of erfdeel van *Efraim*, beſloegh een gedeelte van *Samarie*, van den Jordaen af, tusſchen de zee *Tiberias* en de Dode zee, tot aen de Middellantſche zee, een ſtreke van ontrent acht mijlen: en ſtrekte in de brete langs de Middellantſche zee, van *Iaffa* tot aen *Antipatris*, een ſtreke van drie mijlen en een halve. Hy paelde ten zuide aen *Benjamin*, en ſtrekte aldaer van den Jordaen, tot aen de Middellantſche zee: hoewel allengs met een ſmalder ſtreke. Ten ooſte lagh de Jordaen, en op desſelfs grenſen de lantſtreke van *Iericho*: ten noorde, de halve ſtam van *Manaſſe* binnen den Jordaen. (Erfdeel van Efraim. Eugen. Rog. — Bonfr. in Jof.)

Efraim, en het erfdeel des halven ſtam van *Manaſſe*, lagen neffens elkanderen: waer door de zuider lantpale van deze t'zamen-gevoeghde ſtammen by *Joſua* t'effens beſchreven wort: hoewel in'er daet die zelve lantpale geene ander was, als de zuider grensPael des ſtams *Efraim*: die ten zuide *Benjamin*; maer ten noorde *Manaſſe* had. (Bonfr. in Jof.)

De zuider grens-pael van *Efraim* ſtrekt van den Jordaen tegen over of na-by *Iericho*, en van het water aen *Iericho* ooſtwaerts: van daer gaet zy op door de woeſtijne *Bethaven*, en klimt op na den bergh *Bethel*: komt van *Bethel* uit na de ſtad *Luza*, en gaet door de lantpale van † *Archi Aſtaroth*, weſtwaerts na de zee, neffens de lantpale *Iephleti*, tot aen de lantpale van *Neer-Bethoron*, of daelt neêrwaerts na *Aſtaroth Addar*, aen den bergh, die by *Neer-Bethoron* is: en van daer na *Gazer*, niet verre van de Middellantſche zee: aen de welke desſelfs lantpalen eindigen. (Jof. 16. — † of Aſtaroth Addar.)

De verdere grenspael, of ſnoer, voor-by *Neer-Bethoron*, tot aen de zee, is met *Benjamin* niet gemein: want de lantpale van *Benjamin* begint van *Neer-Bethoron* om te draien, en wort desſelfs weſter grenspael beſchreven, by *Ioſua* cap 18: vers 14.

De noorder grens-pael ſtrekt van *Opper-Bethoron* neffens *Machmethath*: daer na voor-by *Taphua*, of *Tappuah*: komt vervolgens aen het *Riet-dal*, (of beke of dal *Kana*) en raekt eindelijk aen de Middellantſche zee.

De noorder grenspael ſtrekt van *Opper-Bethoron*, verre van den Jordaen gelegen,

legen, na 't oosten en den Jordaen toe, met eenen bocht, en niet lijn-recht: zulx dit snoer niet met den Jordaen kon besloten leggen: want de noorder grenspael raekte aldaer niet aen den Jordaen.

Waer uit men besluiten magh, dat de kinderen van *Manasse* een streke langs den Jordaen bezeten hebben: dewijl zy zich eeniger mate tusschen *Efraim* en den Jordaen, na 't ooste, inwikkelden: zulx zy d'oever des Jordaens, die tegen over *Efraim* lagh, en andere tusschen-gelege landen bezaten. Te weten, de ooster grenspael van *Efraim* strekte door de steden *Thaneat-Silo*, *Ianoë*, *Astaroth*, *Naaratha*: quam daer na aen of neffens *Iericho*, en raekte eindelijk aen den Jordaen, en eindighde ter zelver plaetse: alwaer het begin der zuider grenspael aenvang nam.

Efraim was ten weste, na de Middellantsche zee toe, op zijn breetste: te weten, van *Astaroth-Addar*, op de zuider grenspael gelegen, tot aen *Opper-Bethoron*, op de noorder grenspael daer tegen over gelegen.

Dit gewest overtrof in vele delen verscheide andere gewesten. De gront was wonder vruchtbaer; hoewel doorgaens bergh-rijk.

Het lant *Efraim* bezat ontrent veertigh steden: waer onder vier koninglijke. De hooftstad was *Samaria*.

Aharaton.
Antipatris.
Ajat.
Archiatharoth, of *Atharothadar*, en *Atharoth*.
Aza, of *Asa*.
Adasa, of *Adarsa*, en anders *Adazer*.
Bethel.
Bethoron, *Opper* en *Onder*.
Bethaven.
Baalhasor.
Gabaath Phinees.
Galgal.
Gazer, koninglijke stad.
Gethremmon.
Gophena, of *Gophna*, en *Gufna*: of in *Benjamin*.
Hei.
Ianoe.
Iekmaan, of *Kibzaim*.
Iephlethi.
Iesona.
Ioppe: of in *Dan*.
Lebona, of *Lebna*.
Lydda, of *Lyda*, anders *Diospolis*.
Machmas, of *Magmas*.
Mello.
Naara, of *Naaratha*.
Noran, of *Noaran*.
Ozensara.
Phanuel.
Pharathon.
Phaselu, of *Phaselum*.
Rama, of *Ramatha*.
Ruma, of *Aruma*.
Sabarim.
Samaria, of *Sebaste*, koninglijke stad.
Samir: of in *Iuda*.
Saron, koninglijke stad.
Seirath.
Sareda.
Sichem, of *Neapolis*.
Silo.
Thamnatsara.
Thanatselo.
Thersa.
Thaphua, koninglijke stad.

In het midden des erfdeels der kinderen *Efraims* lagen ook steden, de welke voor hen *afgezondert* waeren: hoewel men niet eigentlijk weet, welke de steden zijn geweest, die *afgezonderde* genoemt wierden. Te weten, eenige steden, de welke onder de landen en erfdelen der kinderen van *Manasse* waeren, wierden evenwel aen die van *Efraim* toegevoeght: niet tegenstaende d'akkers en het lant aen die van *Manasse* verbleef.

Wijders, deze steden waeren afgezondert, uit oorzake d'Eframiten in hunne steden, van wege d'engte huns erfdeels, of klein getal der steden, te eng woonden: onaengezien zy een volkomen erfdeel, ten opzichte van de goetheit des lants, (dat met het getal der hoofden van dien stam genoechzaem over-een quam) ontfangen hadden.

Welke nu deze afgezonderde steden waeren, dier is men, gelijk gezeit is, onbewust: naerdien zoo wel deze, als d'andere van *Efraim*, (behalve de gemelde, op de lantpalen gelegen) in de Schrift niet gedaght worden.

Het erfdeel van *Zabulon* lagh binnen den Jordaen, in het vruchtbaer gewest van *Galilea*, en strekte in de lengte Erfdeel van Zabulon.

lengte van het meir *Genezareth*, tot aen den oever der Middellantsche zee, neffens den bergh *Karmel*: maer besloegh in de brete, van den bergh *Tabor*, na 't noorde, een streke van vijf uuren gaens. Of *Zabulon* had, volgens de verklaring van *Bonfrerius*, ten zuide tot grenspalen den halven stam van *Manasse* en *Issachar* (of beke *Cison*:) ten noorde *Nephtali*: ten ooste, de zee *Tiberias*: en ten weste, de stam *Asser*, die tusschen *Zabulon* en de Middellantsche zee was. Ten weste lagh in dit gewest de bergh *Karmel*, en midden in 't lant de bergh *Thabor* en *Hermonium*.

Dit gewest bezat ontrent een en veertigh steden, en daer onder twee koninglijke: als,

Ajalon, of *Elon*, en *Athalim*.
Amthar, of *Amathar*.
Anna.
Bethdagon.
Bethlehem.
Bethsaida.
Belma, of *Abelina*.
Bethulia.
Cana.
Cartha, of *Carta*.
Catheh, of *Catheteh*.
Cetron, of *Cethron*, en *Tethron*.
Chelmon.
Cheselethtabor, of *Chislothtabor*.
Debbaseth, of *Dabbaseth*.
Damna.
Dothaim, of *Dotan*.
Esdrelon.
Gathefer, of *Gethefer*, en *Getacopher*.
Hanathon, of *Anathon*.
Japhie, of *Jafie*.
Ieconam, of *Iekanam*.
Iedala, of *Iedaba*, en *Idala*.
Marala, of *Medalaa*.
Naalool, anders *Naalon*, en *Naaloth*.
Nahalal, of *Neela*.
Nazareth.
Naim.
Nepheth.
Noa, of *Nea*.
Remmon, of *Remmono*.
Sarid, of *Sarith*.
Semeron, of *Sameron*, en *Simron*.
Sephoris, of *Dioscesarea*.
Tharasim.
Tacasim, of *Eth-Casim*.
Tiberias.
Thabor.
Zabulon.

Het erfdeel van *Nephtali*, of *Neptalim*, besloegh al het lant beooste *Asser*, en begreep by-na gansch *Opper-Galilea*, *Ior* en *Dan*, de bronnen des Jordaens, en een gedeelte des berghs *Libans*, tot aen *Damaskus*, of de lantstreke *Damascene*, en *Iturea*, en den berg *Hamanah* ten noorde: of het begon van de steden *Bethsaida* en *Kapernaum*, beide aen de zee van *Galilea* gelegen, en eindigde aen de bronnen des Jordaens. Het strekte in de lengte van den zelven *Liban*, na 't zuide, tot aen de zee van *Galilea*, en raekte ten zuide aen *Zabulon*. Maer desselfs brete reikte van de koninglijke stad *Asor* tot aen den Jordaen, en den stam *Iuda*, ten ooste. Erfdeel van Nephtali.

Dit gewest lagh in het allernoordelijkste gedeelte des Heiligen Lants, na 't ooste: gelijk *Simeon* in het zuiderlijkste.

In dit bestek waeren vijftigh steden: en daer onder drie koninglijke.

Adami, of *Neceb* en *Ademne*.
Akrabatena.
Amothodor, of *Ammonothdor*.
Assedim, of *Asseddim*.
Ahion, of *Ajon*.
Arama, of *Amath*.
Asanoththabor, of *Azanoth*.
Asor, koninglijke stad.
Abel-Bethmacha, of *Abelmaim*.
Bethanath, of *Bethana*.
Bethemer.
Bethsames.
Capharnaum.
Cariathaim, anders *Carthan*.
Cedes, koninglijke stad.
Cenereth, of *Ceneroth*, en *Cenneroth*.
Charthan, of *Cariathaim*.
Dan, of *Lesem*.
Edema.
Edrai.
Elon, of *Helon*.
Emath, of *Hamath*, koninglijke stad.
Enan, of *Henan*.
Enhasor, of *Enasor*.
Galgala Gojim, of der Heidenen.
Hamon, of *Hamothdor*, of *Amon*.
Haroseth, of *Aroseth*, en *Asiroth*.
Heleph, of *Heleb*, en *Beleb*.
Horem, of *Horez*, en *Oram*.
Hukuka, of *Ukuka*.
Ianoe.
Iebnael, of *Iebnahel*.
Lecum, of *Lecun*.
Magdadel, of *Magdiel*.

Magda-

TRIBUS ASER et partes occidentales trib

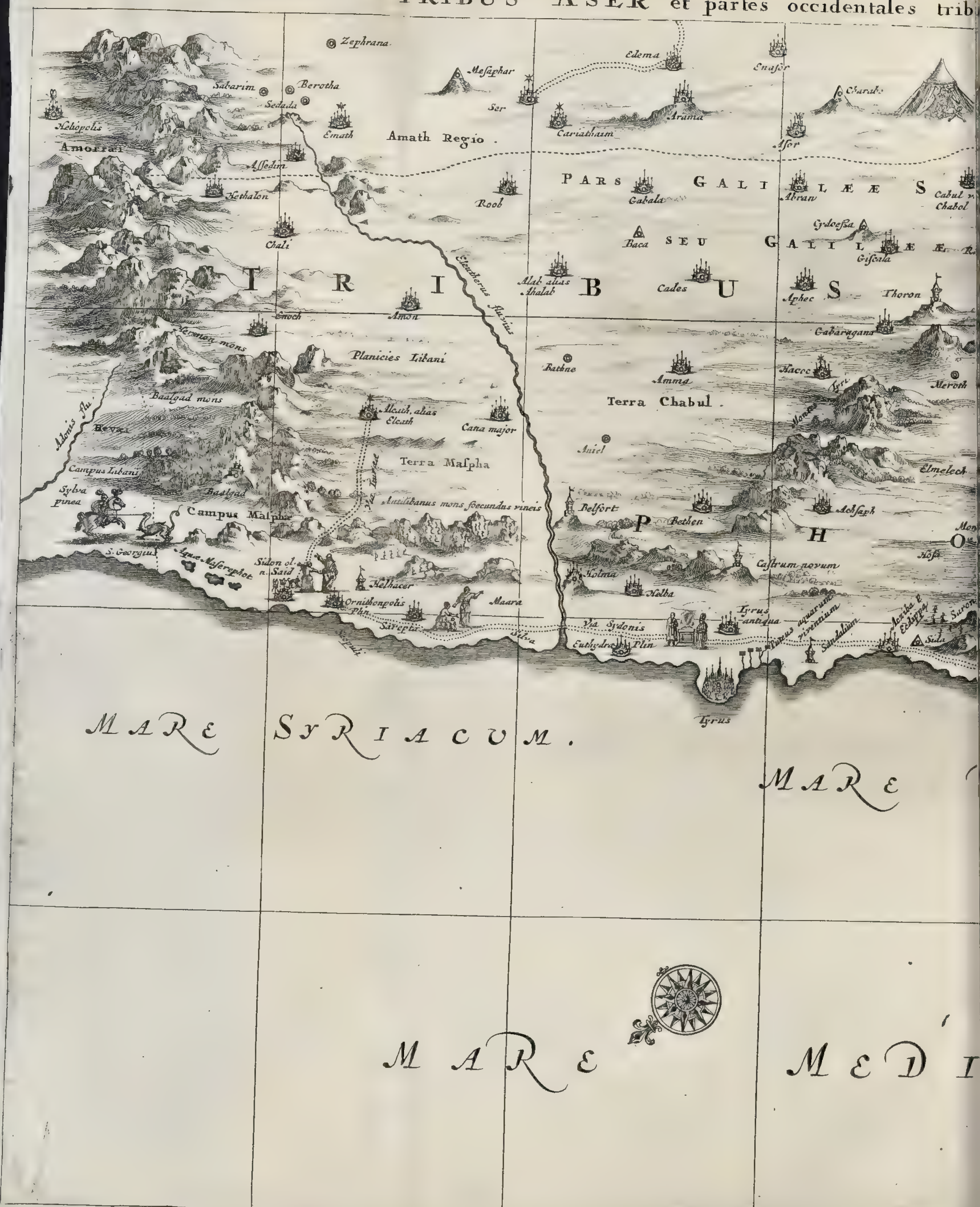

ZABULON et ISACHAR .

Naaſon, of *Naaſſon.*
Nephtali, of *Nephtalin.*
Rama, of *Arama.*
Rebla, of *Reblatha.*
Rekath, of *Rechad.*
Sephama, of *Saphama.*
Sedada, of *Sadada.*
Sepheth, of *Cephet*, en *Saphet.*
Ser.

Erfdeel van Aſſer. Adrich. Den ſtam van *Aſſer* viel het lant by loting ten dele, dat in de lengte, van groot *Sidon*, tot aen de zee van *Karmel* ſtrekt, een ſtreke van twintigh uuren reizens: en in de brete van de Grote of Middellantſche zee, tot aen *Aſor* en *Naaſon*: een ſtreke van acht uuren reizens. Of *Aſſer* bezat het gedeelte van *Fenicie*, van den vliet *Adonis* af, langs de Middellantſche zee, tot aen de beke *Jeptael.* Het ſtrekte na 't Weſte tot aen de grenspalen van *Tyrus* en *Sidon*, en de Middellantſche zee: paelde ten ooſte aen den ſtam *Nephtalin*: ten zuide aen *Zabulon* en den bergh *Karmel*: was ten noorde met de ſtad en het lantſchap van *Dan*, en den *Anti-Liban* belent.

Het lant van dezen ſtam heeft, door zijne gelegentheit aen zee, verſcheide havenen, en is zeer vet en vruchtbaer in het voortbrengen van wijn, olye, en inzonderheit van tarruwe: dies in dezelve de profeſye der zegening *Jakobs* vervult is: *Zijn broot zal vet zijn: en hy zal koninglijke lekkernyen leveren.*

Dit beſtek des lants begreep zeven en dertigh ſteden: waer onder drie koninglijke.

Abdon.
Ahalab, of *Chalab.*
Abram.
Axaph, of *Achſaph*, koninglijke ſtad.
Aphec, of *Afeg.*
Achziba, of *Achzib*, en *Ecdippa.*
Alcath, of *Elehath.*
Almelech, of *Elmelech.*
Amath, of *Amaad.*
Amma.
Bethen, of *Bathne.*
Baalgad.
Bethdagon.
Chalab, of *Ahalab.*
Cana, groot.
Cabul, of *Chabol.*
Chali, of *Ooli.*
Hakok, of *Hukok*, en *Elehath.*
Hamon, of *Amon.*
Helba, of *Elba.*
Heleph: in *Neptali.*
Hoſa, of *Oſa.*
Horma, of *Rama.*
Labanath.
Meſſal.
Nehiel, of *Aniel*, en *Neiel.*
Omelech.
Ptolemais, of *Akko.*
Paletyrus, of *Tyrus.*
Rohob, of *Bethrechob.*
Roob.
Sarepta.
Sidon.
Tyrus, of *Paletyrus.*

De ſtam van *Levi*, of de *Leviten*, welker geeſtelijken het prieſter-ampt en altaer bedienden, verkregen geen erfdeel in de loting van *Joſua*, neffens d'andere ſtammen, Num. 18: 20, 23, 24. en 26: 62. Deut. 10: 9, en 12. en 14: 27, 29. en 18: 1, 2. Joſ. 13: 14, 33. en 14, 3, 4. en 18: 7. Maer zy hadden tot hun erfdeel God. Numer. 18: 20. Deuter. 10: 8, 9. en 18: 2. Joſ. 13: 33. Ezech. 44: 28. of *den dienſt Gods*, en *'t prieſterdom.* Joſ. 18: 7. Ezech. 44: 28. Erfdeel van Levi.

Dewijl dan de *Leviten* geen erfdeel verkregen, zoo wierden hen (behalve het genot der eerſtelingen en offerhanden) door alle de ſtammen Iſraëls, of in het midden van ieder ſtam, acht en veertigh der voornaemſte en braefſte ſteden toegevoeght, t'effens met voorſteden: te weten, 't lant onder de wallen der ſteden, tot duizent ſchreden in 't ronde, om hun vee te weiden. Dies de ſtam Levi door alle de ſtammen verſpreit lagh. *Den Leviten*, zeid *Joſua*, *gaven zy geen deel in den lande; maer ſteden om te bewonen, en der zelver voorſteden voor hun vee en voor hunne bezittinge.*

Maer behalve deze acht en veertigh ſteden ſchijnen den *Leviten* naderhant, wanneer zy ſterker in getale wierden, ook andere ſteden toegevallen te zijn, de welke *Adrichom* op zeventigh begroot. Want in het eerſte boek der Kronijken, cap. 6. worden den *Leviten* verſcheide andere ſteden, boven de gene van *Joſua*, toegevoeght: 't en zy men de meeſte voor een en dezelve ſteden wil houden onder andere en verſcheide namen: het geen wel het waer-

waerschijnelijkste is, als in 't vervolgh zal blijken.

De namen der gemelde acht en veertigh steden waeren de volgende:

Jos. 21. In den stam Ruben, *Bosor*, *Iedhson*, *Jaser*, (of *Kademoth* en *Iasa*, 1 Par. 6: 8.) en *Mephaat*.

In den stam Gad, *Ramoth* in *Galaad*, *Manaim*, Hesebon, *Iaser*.

In Manasse over den Jordaen, *Gaulon* in *Basan*, *Bosra* of *Astaroth*.

In den stam Manasse binnen den Jordaen, *Gethremmon* en *Thanach*, (of 1 Paral. 6: 70. *Aner* en *Balaam*.

In den stam Neptalim, *Hammothdor*, (of 1 Paral. 6: 36. *Hamon*.) *Karthan* (1 Paral. 6: 62. *Kariathaim*) *Cedes* in *Galilea*.

In den stam Zabulon, *Iekna*, *Kartha*, *Damna* en *Naabol*. Doch 1 Par. 6: 77. worden slechts twee vry-steden gestelt; en met andere namen, als by *Iosua*: namelijk, *Remmono* en *Thabor*.

In den stam Juda, *Estremon*, *Hebron*, *Holon*, *Ain*, *Ieta*, (1 Paral. 6: 59. *Asan*, of in Simeon) *Iether*. *Dabir* (of deez was in den stam Simeon) *Bethsames*, *Lobnam*, of *Lebna*.

In den stam Issachar, *Cesion*, (1 Paral. 6: 62. *Cedes*) *Dabereth*, *Iaremoth* (1 Par. 6: 73. *Rameth*) *Engannim* (1 Paral. 6: 62. *Anem*.)

In den stam Efraim, *Sichem*, *Gazer*, *Kibsaim*, (1 Paral. 6: 68. *Ieknaam*) *Bethoron*.

In den stam Dan, *Eltheco*, *Gabathon*, *Ajalon*, (1 Paral. 6: 69. *Helon*) *Gethremmon*.

In den stam Benjamin, *Gabaon*, *Gabae*, *Anathot*, *Almon*.

In den stam Aser, *Masal*, *Abdon*, *Alkath*, of *Helkath*, (1 Paral. 6: 62. *Hukok*, of *Hakak*) *Rohob*.

Priester-steden. Onder deze acht en veertigh steden der *Leviten* waeren dertien priester-steden: maer dezelve lagen in gene andere stammen, als in die van *Benjamin* en *Iuda*, Jos. 21: 4. 1 Paral. 6: 60. dewelke alle by *Iosua* met name worden genoemt: hoewel 1 Paral. 6. slechts elf: dies men uit *Josua* twee daer by moet voegen, als *Ain* en *Gabaon*.

De namen dezer dertien priester-steden waeren de volgende: *Hebron*, *Libna*, *Iathir*, *Esthemoa*, *Ain*, *Ieta*, of *Asan*, *Bethsames*, *Gabaon*, *Gaba*, *Anathoth*, *Alimon*, of *Allemet*. Dit getal is namaels met *Nobe* en andere vermeerdert.

Het dient aengemerkt, dat de steden, die op de grensscheidingen van twee stammen lagen, dikwils in de Schrift beiden stammen worden toegevoeght.

Behalve de boven-gemelde steden, brengen *Hieronymus*, *Eusebius*, en inzonderheit *Adrichom*, en andere beschrijvers des Heiligen Lants, verscheide andere steden, vlekken en lantstreken, onder ieder stam: hoewel meer by gissing, als op vast bewijs en bevestiging der Schrift. Ziet de kaerten.

Ook waeren in 'er daet, ten tijde der Kanaaniten, en des intochts der kinderen Israëls, vele meer andere steden in het lant *Kanaan*: als by *Iosua* in de verdeiling des lants gedaght worden: naerdien hy doorgaens by-na die steden alleenlijk schijnt te beschrijven, de welke grens en scheid-palen der stammen waeren: zonder alle de middel-steden, welker getal groter was, te noemen.

Dit blijkt onder andere uit de stad *Bethlehem* van *Efrata*, in den stam *Juda* gelegen: de welke by *Josua* niet gedaght wort: daer dezelve nochtans lang te voore, te weten, al ten tijde van den aerts-vader *Iakob* gestaen heeft: als klaerelijk blijkt uit Genes. 35: 19. en 48: 6. Ook was zy een weinigh na de tijden van *Iosua* noch in wezen: als de geschiedenis, Jud. 19, uitwijst.

Ja is heden geen gewest of lantschap op den ganschen aertbodem, dat in zulk een klein begrip en bestek zoo vele treffelijke en grote steden begrijpt, als het lant *Kanaan* te dier tijde.

Het koningrijk van *Basan* alleen, dat over den Jordaen was gelegen, begreep zestigh steden.

Daer en boven zijn namaels door d'Israëliten verscheide andere steden op 't nieu gestight. Vry-steden.

Uit alle deze steden waeren zes tot toevlught of vrysteden, door Gods bevel, gekoren en geschikt: derwaerts allen de genen moghten vluchten, die buiten vyandschap, en niet alwillens; maer tegen wil en dank, eenen manslaght

ſlaght begaen hadden, ten einde zy door den bloetverwant, of mage van den gedode, in weêrwrake van het geſtorte bloet, niet zouden gedoot worden.

Fag. De vry-ſteden worden anders, na den letterlijken zin, in de Chaldeeuſche vertaling, ſteden van *ontkoming* of *behoudenis* genoemt, uit oorzake de gevluchte man-ſlaghter, met na de zelve zich te begeven, het ontquam, en aldus behouden wiert. Anders waeren zy in 't Hebreeuſch *Are-Miklat* geheten: dat 's, *vergader* of *verzamel-ſteden*: dewijl aldaer de vluchtelingen zich vergaderden en verzamelden.

Drie dezer zes vry-ſteden waeren over den Jordaen gelegen, en door *Moſes* zelf, voor de komſte der kinderen Iſraëls in het lant Kanaan, ingeſtelt: als *Boſor*, in den ſtam *Ruben*: *Gaulon*, in den halven ſtam van *Manaſſe*: en *Ramoth Galaad*, in den ſtam *Gad*. D'andere drie waeren binnen den Jordaen gelegen, en door *Joſua*, in de laetſte verdeiling des lants, te *Silo* ingeſtelt en verordent: als *Cedes Neptalim*, in den ſtam *Neptalim*: *Hebron*, in den ſtam *Juda*: en *Sichem*, in den ſtam *Efraim*.

Deze ſteden lagen ontrent even verre van elkandere. De wegen, de welke na de zelve liepen, waeren geeffent, ten einde de dootſlager, in het vlughten, gene hindernis zou mogen hebben. Deuter. 19: 3. Op de twee of drie-ſprongen, en kruiswegen, was een pael opgerecht, daer op geſchreven ſtont, *Miklati*: tot berecht voor den vluchteling. Deze ſteden moſten van behoorelijke grote en niet te klein zijn, om geenen mangel van lijfs-behoeften te hebben.

Wijders, deze toevoeging en verdeiling des Heiligen Lants, onder de ſtammen Iſraëls, is niet altijt even eens, en een en dezelve, gelijkze door *Ioſua* gedaen wiert, gebleven: maer by verloop van tijt een weinigh verandert: want de *Daniten*, gelijk kennelijk is, ſtonden aenſtonts na andere woonſteden, buiten of behalve de genen, de welke hen toegepaſt waeren: als by Joſua 19: 47. wort aengeroert, maer in 't brede Jud. cap. 18. beſchreven. D'erfdelen der ſtammen Iſraëls zijn by wijle verandert. Ziet pag. 36.

Ook verhuisden de *Simeoniten*, of *Simeons* nakomelingen, die ten tijde van *David*, of liever van *Salomon*, door de Joden, of door die van den ſtam *Juda*, verdreven waeren, na eenen anderen oort: of trokken onder de regering van koning *Ezechia*, als met kolonyen, na vetter weiden voor hunne ſchapen, als te beſpeuren is uit 1 Paral. 4: 39.

De ſtad *Ieruſalem*, de welke in het erfdeel *Benjamins* begrepen was, is daer na in het erfdeel van *Iuda* overgegaen: dewijle *David*, uit den ſtam *Iuda*, de Jebuſiten, of inwoonders van *Ieruſalem*, die de Joden, Joſ. 15: 63. noch de Benjamiten, Jud. 1: 21. konden veroveren, eindelijk van daer verdreven had.

Zilkag, of *Siceleg*, dat den erfdele *Simeons* was toegevallen, wiert desgelijx aenſtonts onder het erfdeel van *Iuda* gebraght. Joſ. 15: 31.

Het ganſch geweſt of lant, dat eenen iegelijk ſtam was toegevoegt, wiert ook niet aenſtonts door den zelven bekomen en bezeten: maer verſcheiden volken, als Jebuſiten en andere, d'aeloude inwoonders des lants Kanaan, die de ſtammen niet konden verdrijven noch verdelgen, woonden t'effens onderling met hen: als klaerelijken uit de boeken van Joſua en der Rechteren blijkt.

Verdeiling des Heiligen Lants in het koningrijk van *Juda* en *Iſrael*.

NAmaels vervielen de ſtammen onder eenen koning: te weten, eerſt onder *Saul*, en daer na onder *Salomon*: waer door het ganſche lant tot een eenigh koningrijk wiert opgerecht: hoewel ieder ſtam zijn erfdeel ſchijnt behouden te hebben.

Na de doot van *Salomon* wiert het een eenigh koningrijk, in twee koningrijken verdeilt: te weten, in het koningrijk van *Iuda* en *Iſraël*: welke verdeiling uit twee-ſpalt, opſtending der gemeente, en afvallen der tien ſtammen, door *Rehabeams* hooghmoet en trotsheit, en dreigementen van eene wreder heerſchappye, ontſtont.

1 Reg. 12: 14, 16, 18. want *Iſraël* ſcheurde zich van den huize *Davids* af. 2 Reg. 17:21.

Het koningrijk van *Iuda* begreep dat gedeelte des Heiligen Lants, het welk de ſtam *Iuda*, en een gedeelte des ſtams *Benjamins* en *Simeons* bezaten: of het beſtont alleenlijk uit den ſtam *Iuda* en *Benjamin*: waerom ook dit gedeelte het koningrijk der twee ſtammen wort genoemt: hoewel gemeenelijken het koningrijk van *Iuda*, na den machtighſten en voornaemſten ſtam, en zelden het koningrijk van *Benjamin*. Desgelijks wierden des zelfs koningen, na den zelven voornaemſten ſtam *Iuda*, de koningen van *Iuda*, en ook na *Ieruſalem*, de hooftſtad des koningrijks, de koningen van *Ieruſalem* genoemt. Dan by wijle wort ook het koningrijk van *Iuda* met den algemeinen naem van *Iſraël* geheten. 2 Chron. 15: 17. waer over des zelfs koning, de koning van *Iſraël*, 2 Chron. 21: 2. en des zelfs vorſten, de vorſten *Iſraëls*, vers 4, en cap. 28: vers 27. genoemt worden.

Het koningrijk van *Iſraël* beſloeg die ganſche lantſtreke, de welke de tien overige ſtammen, als *Efraim*, *Manaſſe*, *Ruben*, *Gad*, *Iſſachar*, *Aſſer*, *Sabulon*, *Nephtali*, *Dan*, en een gedeelte des ſtams *Benjamins* by loting in bezit verkregen hadden, en door twee-ſpalt van den huize *Davids* afgevallen waeren, met *Rehabeam*, *Salomons* zoon, te verlaten, en *Ieroboam*, *Salomons* knecht, tot koning op te werpen.

Amos 5: 6, 15. Het zelfſte koningrijk *Iſraël* wort ook by wijle het huis *Joſefs* genoemt, naerdien *Ieroboam*, die allereerſt, na de verdeiling des rijks, over Iſraël geheerſcht heeft, uit *Efraim*, *Joſefs* zoon, geſproten was. Waer op de woorden van den pſalmiſt ſlaen: *Doch hy verwierp de tente Ioſefs, en den ſtam Efraims verkoos hy niet:* het geen, volgens de woorden van *Hieronymus* over *Ezechiel*, van het koningrijk *Jeroboams* is te verſtaen. Voegh hier by, dat de ſtam *Efraims*, *Joſefs* zoon, de voornaemſte dezes koningrijks was. Pſal. 77:

Waer over doorgaens *Efraim* voor het rijk der tien ſtammen wort geſtelt, Jeſa. 7: 2, 5, 9, 17. en 9: 9. Hoſ. 4: 17. en 5: 3, &c. Het wort daer en boven ook 't huis Iſraël genoemt, 1 Reg. 12: 21. en, na zijne hooftſtad *Samaria*, het koningrijk van *Samaria*: desgelijx het koningrijk van *Iezraël*, *Bethel* en *Bethaven*, na des zelfs voornaemſte plaetſen.

Wijders, de ſtam *Levi* komt hier niet in betrachting: dewijle hy gene eige erfenis des lants had; maer was verſpreit door d'andere ſtammen. Ook ſtont hy niet op; maer hing den wettigen koning *Rehabeam* aen, en viel in die verdeiling den koningrijke van Juda toe.

En aldus wierden, door *Rehabeams* trotsheit en tweeſpalt der ſtammen, uit een eenigh, twee koningrijken, Juda en Iſraël, die ieder afzonderlijk, door byzondere koningen, (ſedert Iſraëls afval van den huize *Davids*, of *Ieroboams* aenvang des rijks tot aen den laetſten koning *Zedekia*) een reex van drie hondert en negentigh jaren, zijn beſtiert geworden.

Dan deze oprechting der ſtammen tot een eenig koningrijk, en de volgende ſcheuring, of verdeiling der ſtammen in twee koningrijken, ſchijnt veel meer op de verdeiling der beſtiering, als eigentlijk op de verdeiling des lants te ſlaen en paſſen.

Verdeiling des Heiligen Lants, onder den tweeden tempel.

HEt Heilige Lant, na de wederkomſte der twee ſtammen uit de Babyloniſche gevangkenis, ter tijt toe het door de Romeinen in bezit genomen wiert, was verdeilt in vier lantſchappen, als in *Iudea*, *Samaria*, *Galilea*, en *Idumea*: hoewel de Joden, in de verdeiling des lants, *Samaria* uitlaten, uit haet tegen de Samaritanen, van wegen hunne verſcheide zeden, en verbaſterden ontaerden godsdienſt. Hier by kan een vijfde gedeelte gevoegt worden, in 't Griekſch *Peréa* genoemt, dat 's, *over:* verſta daer door het lant over den Jordaen.

Galilea en *Samaria* beſtaen in het rijk van Iſraël of der tien ſtammen: en

en Judea in dat van *Juda* en *Idumea*: want na de wederkomste des koningrijks van Juda, uit de Babylonische gevangkenis, (wanneer het lant onder de Chaldeen stont, 2 Reg. 25: 24. Jerem. 39: 9. en 52: 15.) wiert het weêr in twee koningrijken verdeilt, gelijk te voore: te weten, in dat van Juda en Israël: en het eerste weêr in Judea en Idumea: en laetste in Samaria en Galilea: de welke alle verscheiden van zeden en godsdienst waeren.

Deze gemelde lantschappen zijn ieder byzonder, en leggen van elkanderen afgescheiden, volgens getuigenis der Schrift zelf: dewelk ook deze verdeiling van Syrie schijnt te kennen te geven, en t'erkennen.

Het onderscheidt tusschen Galilea en Judea is uit den evangelist *Lukas* te bespeuren, die, sprekende van *Iosefs* opgang uit Nazareth na Bethlehem,
: 4. aldus zeidt: *En Iosef ging op van Galilea, uit de stad Nazareth na Iudea.* Desgelijx
: 4. uit *Lukas*, die, onder het melden van *Maryaes* wederkeren uit Egypten na Nazareth, Judea en Galilea afzonderlijk gedenkt. Ook gedenkt *Lukas* in de Handelingen der Apostelen drie delen zeer duidelijk en klaer, daer hy zeidt, dat de kerke door gansch Judea, Galilea en Samaria, vrede had.
: 3. D'evangelist *Iohannes* stelt ook het onderscheidt tusschen Judea, Samaria en Galilea, daer hy van *Krists* reize, uit Judea na Galilea spreekt, bescheidelijk ten toone. Dies blijkt hier uit klaerelijk het onderscheit der drie lantschappen van Palestijn of Heilige Lant.

Daer en boven verklaert d'evangelist *Markus* de gelegentheit en stant van het vierde gedeelte, of Idumea, als afgescheiden en afgelegen van de drie andere, in de volgende woorden: *En* c. 3: 8.
een grote meenighte van Galilea, en van Iudea, en van Ierusalem, en van Idumea, en van over den Iordaen volghde hem na.

Mattheus. c. 4: 25. en *Lukas*, c. 6: 17. verhalen den voorval der geschiedenis, by na met de zelve woorden; hoewel zonder den naem van Idumea te melden.

Peréa, of over Jordaen, schijnt *Mar-* c. 3: 8.
kus duidelijk in 't Grieksch met den naem van *Peran tou Iordanou*: dat 's, *over den Iordaen*, te kennen te geven.

Onder deze lantschappen zijn vele andere kleine lantstreken begrepen, de welke de Schrift zonder of met den naem van lant gedenkt: als *Dekapolis*, dat 's, *tien-stad*: het lant [a] *Hepher*: lant [b] *Dor*: lant [c] *Suf*: lant [d] *Sahalim* †: en in 't nieu verbont het lant [e] *Gennesareth*, en meer andere: gelijk t'zijner plaetse breder zal gezeit worden.

Onder de heerschappyen der Romeinen was het Heilige Lant in verscheide *Tetrarchien*, of vier-vooghdyen of vier-vorstendommen verdeilt: te weten, in zeventien, zoo *Plinius* getuight: hoewel deze verdeiling eigentlijk meer op de regering, als op de verdeiling des lants ziet.

[a] 1Reg. 4: 10. [b] 1Reg. 4: 11. [c] 1Sam. 9: 5. [d] 1Sam. 13: 17. † of Sual. [e] Matth. 14: 34. Mark. 6: 53.

Verdeiling des Heiligen Lants onder de Kristen keizeren.

18. **P**Alestijn, zoo *Iosephus* schrijft, was een byvoeghsel of aenhangsel van Syrie, en het laetste der Syrien, volgens *Ammianus*, en stont, beneffens het overigh Syrie, onder een zelven lantvooght. Daer na wiert gansch Palestijn van Syrie afgescheurt, en had zijnen eigen bestierder onder keizer *Iuliaen*: en wiert, zoo *Zosimus* schrijft, *Hiliarius*, door keizer *Theodosius de Grote*, tot bestierder van gansch Palestijn gekoren.

Namaels is gansch Palestijn in drie Palestijnen, en in zoo vele delen of lantschappen, zoo kerkelijke als wereltlijke, verdeilt: te weten, in Palestijn, alzoo in 't byzonder genoemt, of in eerste, tweede en derde Palestijn: welke laetste anders in 't Latijn *Salutaris*, of *heilzaem Palestijn* wort geheten, van wegen den overvloet der heilzame wateren: op een zelve wijze, als *Syria salutaris*, of *heilzaem Syrie*. Deze verdeiling van gansch Palestijn, in drie delen, is ongetwijfelt geschied op het einde der regering van keizer *Theodosius de Grote*, of in den aenvang van keizer *Arkadius*, ontrent des jaers vier hondert, na den Kristen stijl.

Notit. Imper. Notit. Præf. Orient. Procop. de Ædific. Lex. 30. Theod. Jun. de Prostasia.

Lex. Ult. de Judæis. Zoo eenigen willen, hoewel t'onregt, was gansch Palestijn onder keizer *Gratianus* alleenlijk in twee delen, of in twee Palestijnen verdeilt: naerdien keizer *Theodosius de Jonge* de Palestijnen slechts met den naem van beide Palestijnen gedenkt: met byvoegen, dat in beide Palestijnen *Synedrien*, of rechtbanken der Joden waeren, zonder de rechtbanken van een derde Palestijn te noemen: als of te dier tijde geen derde zou geweest zijn. Waer op tot antwoort dient, dat misschien te dier tijde in het derde Palestijn gene *Synedrien* der Joden waeren.

De hoofdstad van 't eerste Palestijn was *Cesarea* van Palestijn: die van het tweede, *Scythopolis*, en die van het derde, *Petra*: welke laetste te voore de hoofdstad van Arabie was: gelijk *Rabba-Moab* van dit derde Palestijn.

Carol. à Sanct. Paul. Notit. Antiq. Græc. Deze drie kerkelijke Palestijnen, en hare hoofdsteden, stonden onder het gebiet des aerts-bisschop van Jerusalem; hoewel zy niet een en de zelve grenspalen in het kerkelijk, (of geestelijk) en wereltlijk hadden: want het gedeelte van Petreesch Arabie, dat in 't wereltlijk onder een eigen lantvooght stont, behoorde in het kerkelijk tot het derde Palestijn.

Wijders, de grenspalen en bestekken van ieder kerkelijk Palestijn zijn te bespeuren uit d'onderhorige steden, de welke ieder Palestijn begreep. Het eerste Palestijn lagh in 't weste: het tweede in 't noorde, en derde in 't zuide.

Het eerste kerkelijk Palestijn begreep de volgende onderhorige steden: de welke meest alle bisdommen waeren: als *Cesarea*, de hoofdstad van Palestijn, *Dora*, *Antipatris*, *Diospolis* of *Lydda*, *Jamnia*, *Nikopolis*, doorgaens *Emaus*, *Sozuza*, *Majuma*, *Joppe*, gemeenlijk *Jaffa*, *Askalon*, *Gaza*, *Rhaphia*, anders *Rhama*: *Anthedon*, gemenelijk *Larissa*, *Eleutheropolis*, *Neapolis*, by de Hebreen *Sichem*, *Elia*, *Sabaste*, anders *Samaria*, *Petra*, *Hiericho*, *Libias*, *Azotus*, anders *Asdot*, *Zabulon*, *Araklia*, of *Heraklia*, *Baschat*, *Archelais*.

Het tweede kerkelijk Palestijn begreep de steden, *Scythopolis*, of *Bethsan*, *Nysa*, *Pella*, *Kaparnaum*, of *Kaparcotia*, *Gadora*, of *Gadara*, *Kapitolias*, anders gemenelijk *Sunete*, *Maximianopolis*, by ouds *Adremmon*, Zach. 12. *Tiberias*, *Mennith*, Jud. 11. *Hippus*, *Amathus*.

Het derde kerkelijk Palestijn begreep *Petra*, anders gemeenelijk *Krach* en *Arach*, *Augustopolis*, *Arindela*, *Arad*, *Ariopolis*, *Eluza*, *Zoara*, of *Zegor*, *Sodoma*, *Phenon*, *Pharan*, *Aila*.

Het lantschap van het derde wereltlijk Palestijn bezat de volgende steden: Not. Ant. *Petra*, de hoofdstad, *Augustopolis*, *Arindola*, *Charachmucha*, *Areopolis*, *Mapsis*, *Elusa*, *Zoora*, *Birosabon*, *Elas*, *Pentacomia*, *Salton*, *Mamopsora*, *Mitrocomia*, *Hieratikon*.

De steden van het eerste en tweede wereltlijk Palestijn vind men by de schrijvers niet gedaght.

Borchard, anders *Brokard*, verdeilt Palestijn in drie delen. Het eerste gedeelte heeft tot hoofdstad *Jerusalem*, en begrijpt des zelfs heuvelen en bergen, en strekt tot aen de Dode zee en woestijne *Kadesbarne*.

Het tweede gedeelte heeft tot hoofdstad *Cesarea*, aen de Middellantsche zee gelegen.

Dit gedeelte begrijpt *Filistea*, of gansch lant der Filistijnen: het begint van het Beevaerts-kasteel, en strekt zuidwaerts tot aen *Gaza*, een stad der Filistijnen.

Het derde gedeelte heeft tot hoofdstad *Bethsan*, op den bergh *Gelboë* gelegen, neffens den Jordaen. Dit gedeelte wort eigentlijk *Galilea*, of het groote velt *Esdrelon*, en anders ook *Mageddo* genoemt.

D'Arabieren, *Jakut* en *Abulfeda*, en zeker Syrische schrijver, gedenken in hunne vijf-deelige verdeiling van Syrie eenige deelen, de welke onder het Heilige Lant schijnen begrepen te worden: als de twee eerste deelen der verdeiling van den Syrischen schrijver: welker eerste deel Gaza, Rama, Palestijn en Jerusalem: en het tweede Jordanes, Tiberias en Algauta begrijpt. Zi Syri pag.

In de verdeiling van *Jakut* en *Abulfeda* vind men twee deelen, Palestijn en Jordanes, door de welke zy het gansch Heilige Lant schijnen te verstaen.

Onder alle deze verdeilingen schijnt de gene de gevoeghelijkste, en onder de voornaemste schrijvers de gebruikelijkste te zijn: waer door het Heilige Lant in Peréa, Idumea, Judea, Sama-

Samaria en Galilea, wort verdeilt: naerdien deze delen uitdrukkelijk, en byzonder in 't nieu verbont gedaght worden: gelijk de verdeiling in die van de twaelf ſtammen in 't oud verbont.

Zommigen willen Idumea niet onder het Heilige Lant begrepen hebben: maer plaetſen het zelve daer buiten: dienvolgens ſtellen zy ſlechts drie delen, Judea, Samaria, en Galilea: met uitſluiten daer en boven van Peréa: en verſtaen door het Heilige ſlechts het geweſt binnen den Iordaen.

Dan zoo men de bepaling des Heiligen Lants, van de beke of wilderniſſe van Egypten, tot aen Hamath wil volgen; (gelijk de zelve in de Schrift op verſcheide plaetſen gedaght wort) zoo dient ook het aen-zee-gelege lantſchap van Paleſtijn, of Filiſtea, alzoo in 't byzonder genoemt, daer onder betrokken te worden.

Dies dit ganſch geweſt dan zes deelen zal begrijpen: als *Perea*, *Idumea*, *Galilea*, *Judea*, *Samaria* en *Paleſtijn*. *Eugenius Roger*, en andere, verdeilen het Heilige Lant in *Galilea*, *Fenicie*, *Samaria* en *Paleſtijn*: genomen *Paleſtijn* voor een en het zelve met *Judea*.

Het Lant van Over-Jordaen.

HEt geweſt en gedeelte des Heiligen Lants, beooſten over den Jordaen gelegen, kan des wegen gevoeghelijk het Lant van Over-Jordaen, en op Griekſch *Peréa*, uit kracht en eigentlijke bediedenis des woorts, genoemt worden; want *Peréa* betekent *over*: verſta daer onder het lant over den Jordaen: hoewel *Peréa* eigentlijk ſlechts deſſelfs zuider gedeelte begrijpt. Desgelijx wort dit zelfſte geweſt by den evangeliſt *Markus*, cap. 3: vers 8. in 't Griekſch *Peran tou Jordanou*, dat's, *Over-Jordaen*, en by de ſchrijvers in 't Latijn in dien zelven zin *Tranſamnana*, of *Tranſamnana regio*, en by *Hermolaus*, *Trans-Jordanis regio* geheten: welk eerſte lantſchap *Over-ſtroom*, en laetſte lantſchap *Over-Jordaen* betekent: op een zelve wijze, als het lant over den Yſel hier te lande *Over-Yſel*, en dat over de Maes gelegen is, *Over-Maes* genoemt wort. Van gelijken noemt *Plinius* het zelve geweſt *Judea Ulterior*, dat 's, *over* of *buiten Judea*: ten opzichte van zijne gelegentheit over den Jordaen, dat door den zelven van *Judea Citerior*, of binnen Judea geſcheiden wort.

Het wort in de Schrift veeltijts *het lant der kinderen over den Jordaen* genoemt: want het begreep de landen of erfdelen der drie ſtammen: als, ten noorde, dat van den halven ſtam van *Manaſſe*: en, ten zuide, dat van *Gad* en *Ruben*: te weten, het ſtrekte ten ooſte aen den vliet *Arnon*; ten zuide, aen de ſtad *Macherus*, aen de Zout-zee gelegen; ten weſte aen den Iordaen, en ten noorde aen den bergh *Hermon*.

De Schrift drukt het ook by wijle onder den naem van *Galaad* uit: daer nochtans *Galaad* gemeenelijk voor deſſelfs gedeelte genomen wort.

By *Lichtfoort*, na den voorgang van *Plinius*, wort ook de lantſtreke van *Decapolis*, of *Tien-ſtad*, voor het ganſche lant van Over-Iordaen gehouden: hoewel t'onrecht, gelijk daer na breder zal gezeit worden.

Het lant van Over-Iordaen begreep by ouds verſcheide geweſten en lantſchappen: als, ten noorde, *Batanea*, en 't koningrijk van *Baſan*, *Trachonitis*, *Guſſur* of *Iturea*: ten zuide *Peréa*, alzoo in 't byzonder genoemt: in het welk by ouds lagh *Ammonitis* en *Moabitis*, of het lant der *Ammoniten* en *Moabiten*, en namaels het lant der *Amorriten*, na d'innemers, genoemt: daer en boven meer andere lantſtreken, als uit het vervolgh zal blijken.

Peréa.

PEréa, alzoo in 't byzonder genomen, begrijpt het zuider gedeelte van Over-Iordaen, en het lant der twee ſtammen, *Ruben* en *Gad*. Het paelt ten zuide, volgens *Joſephus*, aen de ſtad *Macherus*: (aen de Dode zee gelegen) ten noorde aen de ſtad *Pella*: ten ooſte aen *Philadelphia*, *Arabie*, en *Silbonitis*: en leit ten weſte met den Iordaen beſloten. *Plinius* ſtelt *Peréa* na

by Arabie en Egypten, en ſcheit het door den Iordaen van het overigh Iudea: waer uit te beſluiten is, dat *Plinius*, door den naem *Peréa*, ook het zuider gedeelte van ganſch Over-Iordaen verſtaen heeft: naerdien Egypten en Arabie ten zuide leggen. *Joſephus* maekt *Peréa* veel groter als *Galilea*.

Joſeph. *Peréa* is meerendeels woeſt en rou, en onbequaem tot het voortbrengen van tamme vruchten: hoewel het overigh gedeelte molliger en vruchtbaerder is, en landouwen bezit, die met velerhande bomen bewaſſen zijn: inzonderheit was het by ouds rijk van wijn en olijf-bergen, en beplant met dadel-bomen. Het wort overvloedelijk met beken uit het geberghte, en geduurigh lopende bronnen, bevochtight: wanneer in de hitte der hontsdagen het aertrijk van drooghte wil ſplijten.

Na de doot van *Herodes* de oude, koning der Ioden, verkreegh een zijner zoonen, *Herodes Antipas*, by uiterſte wille des vaders, en door toeſtaen en beveſtiging van keizer *Auguſt*, de heerſchappye van *Peréa*, en t'effens die van *Galilea*, met den tijtel van *Tetrach* of vier-vorſt. Joſeph.

Het koningrijk en lantſchap van *Baſan*, of *Baſanitis*, anders Reuzen-lant.

Baſan, of, volgens de ſpelling der zeventigh overzetters, *Baſanitis*, is een lantſchap van Over-Iordaen. Het ſtrekt in de lengte van de ſtad *Manaim*, neffens den vliet *Iabok* gelegen, tot aen de grenspalen van *Selcha*, (Ioſ. 13:11.) *Geſſuri* en *Machati*: maer reikt in de brete van de bergen *Galaad*, *Seir* en *Hermon*, tot aen de zee van Galilea en aen den Iordaen.

De naem *Baſan* wort by wijle in 't groot of ruim genomen, en begrijpt dan het lantſchap van *Argob*, *Baſan* (alzoo in 't byzonder genoemt) en een gedeelte van *Galaad*, over den vliet *Jabok*.

Eenige, als *Bochart*, *Lichtfoot*, en andere, na den voorgang van *Euſebius*, verwerren, om de gelijkheit en overeen-koming van name, *Baſanitis*, of *Baſan*, met het lantſchap van *Batanéa*; hoewel t'onrecht en verkeert: naerdien het vruchtbaer *Baſan* zeer veel van het onvruchtbaer en berghrijk *Batanéa* verſchilt: dat na woeſt Arabie toe, en meer na 't ooſte lagh: als uit *Joſephus* is te beſpeuren.

Baſan, na d'uitlegging van *Hieronymus*, is *vet* of *weelderigh* gezeit: want dit geweſt heeft van den aert des lants zijnen naem bekomen: naerdien het (inzonderheit het geberghte) mollige, zeer weelderige, vruchtbare en grasrijke weiden had, en alle de landen over den Iordaen in vruchtbaerheit overtrof, als te beſpeuren is uit Eſa. 33:9. Ierem. 50:19. Mich. 7:14. Nah. 1:4. Hier over waeren aldaer zeer vette beeſten. Deuter. 28:14. Ezech. 39:18. want de ſtieren van *Baſan* waeren zeer ſterk en vet: waerom zy door de machtigen, vyanden der godvruchtigen, uitgebeelt worden. Pſ. 22:13.

De lammeren, rammen en bokken, die in *Baſan* ter weide gingen, waeren zeer vet: dies de Schrift de beeſten, die in *Baſan* weiden, meenighmael, van wege hunne vetheit, prijſt.

Het geberghte was ook zeer rijk van boſſchen: inzonderheit van dikke en hoge eiken: als blijkt uit Eſa. 2:13. Ezech. 27:6. Zach. 11:2. Ezech. 27:6. Waer over de eiken van *Baſan* doorgaens by de profeten voor de beſte en uitſtekenſte geroemt worden. Uit d'eiken van *Baſan* wierden riemen gemaekt, Ezech. 27:6.

Het lant van *Baſan* wiert by ouds door zeer ſterke reuzen bewoont, en hierom ook het lant *Rafaims* of Reuzen-lant genoemt, die door koning *Chodorlahomor*, en zijne ſtrijtgenoten, in *Aſteroth-Karnaim* verſlagen wierden. Geneſ. 1:4, 5.

Na verloop van vier hondert en vijftigh jaren, heerſchte een uit het overblijfſel dier reuzen, met name *Og*, als koning over het ganſche lant van *Baſan*, en gebood over (behalve ontallijke onbemuurde ſteden) zeſtigh grote ſteden, de welke met zeer hoge muuren, poorten, kopere grendelen, en yzere ſloten ſterk geveſtight waeren. Deut. 3:14. Ioſ. 13:30. 1 Reg. 4: vers 13.

vers 13. 1 Par. 12: 23. Des onaengezien worden de zelve in de Schrift, en by *Hieronymus* by wijle vlekken of dorpen genoemt: waer uit te verſtaen is, dat met den naem van vlekken grote ſteden in de Schrift uitgebeelt worden.

Naer het ſchijnt, uit Deut. 3: 13, 14, 15. beſtont het gebiet van koning *Og* in drie delen, of in drie koningrijken: als in het lantſchap van *Argob*, *Baſan*, (alzoo in 't byzonder genoemt,) en in een gedeelte of helft van *Galaad*, over den vliet *Jabok*: des niet te min worden dikwils met den naem van *Baſan*, of *Galaad*, en *Argob*, alle d'overige of reſt verſtaen. Koning *Og* was boven mate lang van ſtal: wiens yzere bedſtede, lang negen en breet vier ellebogen, te *Rabba*, der kinderen *Ammons*, ſtont. Deut. 3: 11.

Wanneer koning *Og* zich met zijn krijgsheir tegen d'Iſraëliten, op hunnen reistoght na het Heilige Lant, ſtelde, wiert hy door hen overwonnen, en neffens zijne zoonen en krijgsheir by de ſtad *Edrai* verſlagen. Num. 21: 33, 35. Deut. 14. en 3: 1, &c. en 29: 7, 8. en 31: 4 Joſ. 2: 10. en 9: 10. en 13: 11, 30, 31. en 24: 10. 1 Reg. 4: 19. Neh. 9: 22. Pſalm 135: 11. en 136: 70.

Daer na veroverde de ſtrijtbare veltheer der Iſraëliten, *Iair*, een aengenome zoon van *Manaſſe*, de boven-gemelde zeſtigh ſteden, en noemde de zelve na zijnen naem *Avioth-Iair*, of *Havoth-Iair*: met welken naem zy meenighmael in de Schrift gedaght worden; als Iud. 10: 4. en 1 Reg. 4: 13. Num. 32: 41. Deuter. 3: 14. *Havot-Iair*, of *Avoth-Iair*, is gezeit, *ſteden van Iair*: welke verklaringh de Schrift zelf daer by voeght: als Num. 32: 41. Deut. 3: 14. Jud. 14.

D'inwoonders des koningrijks van *Baſan* overtroffen alle d'Amorrhiten in rijkdom en vruchtbaerheit des lants, zoo *Ioſephus* getuight.

Zoo *Hieronymus* ſchrijft, wiert ook het lant van *Baſan Avioth-Iair* genoemt: het geen tegen de Schrift ſtrijt: want niet het lant; maer de ſteden, in het zelve gelegen, zijn *Avoth-Iair* geheten, naer luit der Schrift.

Wijders, of de gemelde ſteden van *Iair* het ganſche lant van *Baſan* beſloegen: dan of *Baſan* ook tot aen de Gaditen lagh uitgeſtrekt, zulx kan met gene zekerheit gezeit worden: hoewel uit 1 Paral. 5: 11. geleken by veirs 5 en 16, blijkt, dat *Baſan* ook den ſtam van *Gad* begreep.

Alle de zeſtigh ſteden van *Iair*, of het ganſche lant van *Baſan*, wiert den halven ſtam van *Manaſſe* door *Moſes* ten erfdeel in bezit gegeven.

Koning *Salomon* gaf, boven *Argob*, ook het ganſche lant van *Baſan*, en de zeſtigh ſteden, aen den zoon van *Geber* te beſtieren. 1 Reg. 4: 13.

Ieſaias ſpelt den lande van Baſan
verwoeſting en verdelging te voore. cap. 26.
De twee koninglijke en voornaemſte ſteden van Baſan, of koning *Og*, en 36.
waeren *Aſtaroth* en *Edrai*: de welke in de Schrift doorgaens te zamen worden geſtelt: als Deuter. 1: 4. Ioſ. 13: 4. en 14: 12.

Edrai.

EDrai, in 't Hebreeuſch *Edrehi*, of *Edrei*, en by Hieronymus *Eſdrai*, was een ſterke en vermaerde ſtad des koningrijks van Baſan. Numer. 21: 33. Deut. 1: 4. en 3: 1. Ioſ. 12: 4. en 13: 12, 31. en op eenen bergh gelegen, volgens de vertaling des naems. Zoo *Hieronymus* ſchrijft, was de zelve by zijnen tijt *Adara* geheten, en een uitſtekende ſtad van Arabie, zes mijlen van *Osdra* gelegen: waer over eenige de zelve onder Arabie, en andere onder *Celeſyrie* brengen. Dan duiſter is het, wat ſtad *Osdra* zy, dewelke *Hieronymus* gedenkt: dies men veilight in plaetſe van *Osdra*, by Hieronymus *Boſtra* of *Boſra*, eenen ſtad van Arabie, moet lezen.

Edrai was gelegen aen de zuider grenspael des koningrijks van *Og*, en des halven ſtam van *Manaſſe*: als de ſchriftuur-plaetſen van Numer. 21: 33. en Deuter. 3: 1. ſchijnen te vereiſchen. Daer en boven wort *Edrai* op een zelven grenspael met *Selcha* geſtelt: welk op den zelven zuider grenspael was gelegen: als blijkt uit 1 Paral. 5: 11, 12, 16.

Adrichom ſtelt Boſra zes duizent ſchreden van *Aſtaroth*.

Aſtaroth.

Astaroth.

ASTaroth, anders *Hastaroth*, en *Aseroth*, 1 Paral. 6:71. en, met het byvoegen van *Karnaim*, *Astaroth-Karnaim*, of *Karnaim-Astaroth*, Genes. 14: 5. wort ook enkelijk by wijle *Karnaim* geheten: als 1 Mach. 5: 26, 43, 44. alwaer uit d'omstandigheden genoechzaem te bespeuren is, (naerdien het gansch bedrijf over den Jordaen, en in het lantschap van *Galaaditis* zich toedraeght,) dat *Karnaim* met *Astaroth*, of *Astaroth-Karnaim*, een en de zelve stad is. Zy wort met het zelfste woort; hoewel een weinigh gebroken, *Karnaion*, of *Karnion*, geheten. 2 Mach. 12: 21, 26. want aldaer wort een en de zelve zege van *Juda*, de Machabeer, verhaelt: de welke by 1 Mach. 5. alwaer *Karnaion*, *Karnaim* is genoemt.

Astaroth wort ook anders *Beesthera* en *Bosra* genoemt, Jos. 21: 27. want *Astharoth*, *Bosra* en *Beesthera* zijn een en de zelve steden: naerdien de Hebreeusche spelling of schrijving van beide woorden over-een komen.

Astharoth was een aeloude en grote stad, gelegen over den Jordaen, en wiert eertijts door *Rafaims*, of reuzen, bewoont: waerom ook die oort het lant der reuzen wiert genoemt: die koning *Chodorlahomor*, met bystant zijner bontgenoten, versloeg. Gen. 14. Een lange wijle daer na was deze stad de koninglijke zetel van koning *Og*; maer wiert, na zijn sneuvelen, neffens het gansche lant, den halven stam van *Manasse* ten erfdeel gegeven, en namaels den Leviten, met haere voorsteden, toegevoeght, 1 Paral. 6:71.

Uit deze stad was *Ozias*, anders *Azarias*, een van *Davids* strijtbare helden, geboortigh. 1 Paral. 11.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Astharoth* slechts een groot vlek, op de hoek van *Batanéa* gelegen, en wiert genoemt *Karnea*: in het welk, volgens overlevering, het huis van *Job* was geweest, of, zoo *Eusebius* schrijft, getoont wiert.

Hieronymus en *Eusebius* schijnen *Astharoth* en *Astharoth-Karnaim* van elkandere te onderscheiden: want door *Astharoth* verstaen zy de stad van koning *Og*: en door *Astharoth-Karnaim*, het lant der reuzen. Dan op een andere plaetse noemen zy *Karnaim-Astharoth* een vlek.

Ten tijde van *Hieronymus* en *Eusebius* waeren noch twee vlekken of kastelen, *Astharoth* geheten, twee grote mijlen van elkandere gelegen, tusschen *Edrai* (of *Adara*) en *Abila*.

De stad *Karnaim* wiert door *Judas de Machabeër* ingenomen, en hare kerken, t'effens met de geenen, die in de zelve gevlucht waeren, verbrant. 1 Mach. 5.

Hieronymus gedenkt eene stad *Gerson*, anders *Gergasi*, de welke in *Basanitis* was gelegen, en daer de kinderen Israëls de *Gessuriten* niet konden uitdrijven. Benoorde *Astharoth* lagh eene stad *Abila*. Men had'er verscheide andere steden: als uit het vervolgh zal blijken.

Het lant of koningrijk van *Moab*, of *Moabitis*.

HEt lant van *Moab* is alzoo genoemt na de Moabiten, of liever na *Moab*, de grontlegger des stams der Moabiten, die uit *Loth*, by zijne eige eerstgeboorne dochter in bloetschande geteelt was. Genes. 19: 37. Dies de Moabiten *Loths* nakomelingen en kinderen waeren. Deut. 2: 19.

Het lant van *Moab*, anders *Moabitis*, of koningrijk en gebiet der Moabiten geheten, lagh van het lant of koningrijk der Amorriten, voor de komste der kinderen Israëls in het Beloofde Lant, door den vliet *Arnon* gescheiden: *want Arnon was de lantpale van Moab, tusschen Moab en d'Amorriten.* Num. 21: 13. &c. 22: 36. Iud. 11: 18. Esa. 15: 12: 4. en 16: 7, 8. Ierem. 48: 1, 2, 3, &c. Ezech. 25: 9. Amos. 2: 2. Namaels wiert het zelfste lant van *Moab*, door den zelven vliet *Arnon*, van het lant, dat d'Israëliten, als de stam *Ruben*, *Gad*, en de halve stam *Manasse* over den Iordaen bezaten, gescheiden: te weten, na zy het lant der Amorriten, onder den veltheer *Iosua*, zich hadden onderworpen. Waer over d'Israëliten doorgaens in de Schrift gezeit worden het gansche lant van Over-Iordaen, van den vliet *Arnon* tot aen den

den bergh *Hermon*, bezeten te hebben.

Van d'Amorriten ziet pag. 20. De Moabiten en Ammoniten hadden in aeloude tijden een groot gedeelte desselven lants binnen den vliet *Arnon* bezeten en bewoont: maer waeren door *Sihon*, koning der Amorriten, ten tijde van hunnen koning *Vaheb*, daer uit gedreven: gelijk de Moabiten de *Enakims*, een reuzen-volk, en d'eerste oude inwoonders uit het zelve gewest eertijts verjaeght hadden. Deut. 2: 1, 9, 10, 11.

Maer eindelijk schijnen de Moabiten het zelfste gewest, na het vervoeren der tien stammen Israëls, in Assyrie, weêr in bezit genomen en herwonnen te hebben: als uit *Ieremias* en *Esaias* te bespeuren is: daer den Moabiten, als eigenaers, verscheide steden binnen den vliet *Arnon* worden toegeschreven.

Het lant van *Moab* was rijk van vee, als blijkt uit 2 Reg. 3: 4. desgelijx uit Mich. 2: 12.

Het lant van *Moab* begreep oulings vele steden: welker eenige met name gedaght, als Numer. 21: 15, 28, 30. Ezech. 25: 9. Deut. 2: 9, 18. Esa. 15: 1, 23. en 16: 7, 8. Jerem. 48: 1, 2, &c. Ezech. 25: 9. Amos 22. en in 't vervolg, nessens andere steden, zullen beschreven worden.

De Moabiten voerden zeer grote vyantschap tegen Gods volk: en waeren dien volgens bittere vyanden der Joden en Israëliten: als te besluiten is uit Psal. 60: 10. en 83: 7. en 108: 10. Ezech. 25: 8. Soph. 2: 8, 10. Zy oorloghden, in het leger van *Nebukadnezer*, tegen de Joden, 2 Reg. 24: 2. desgelijx onder *Antiochus*. Waer over voorzeidt wort, dat hun lant door hem niet zou verwoest worden. Dan 11: 41. By *Moses*, Exod. 15: 15. wort den Moabiten voorzeit, dat de machtigen der Moabiten, met grote schrik en bevinge, over Gods werken, aen d'Israëliten, na hunnen toght uit Egypten, bewezen, zouden bevangen worden: welke voorzeggingh vervult wiert, Numer. 22: 1, 2, &c. alwaer verhaelt wort, dat *Balak*, koning der Moabiten, *Balaam*, of *Bileam*, ontbood, om den Israëliten te vloeken: voor wien zy vreesden, Jos. 24: 9. Mich. 6: 5. Apoc. 2: 24. Des onaengezien wierden d'Israëliten, wanneer zy uit Egypten opgetogen, verboden, vyantlijk met de Moabiten te handelen, en het van hun lant (versta het geen zy toen noch bezaten) in bezit te nemen. Deut. 2: 8, 9. Jud. 11: 15. uit oorzake misschien zy magen en zoonen der belofte *Loths* waeren.

Den Israëliten was ongeoorloft na vrede met de Moabiten, en na hunne goederen, te staen, of dingen: dat is te zeggen, met hen een verbont op te rechten, Deut. 23: 6. hoewel d'Israëliten, wanneer zy in de woestijne waren, met de dochteren der Moabiten boeleerden, en zich voor hunne Goden buighden. Num. 25: 1, 2.

De zoonen *Naboms* trouden aen de Moabitinnen, wanneer zy in hun lant reisden, Ruth 1: 2, 3, 4. Het zelfste deed zeker Benjamijt, als te bespeuren is uit 1 Paral. 8: 8. die in het lant van Moab eenige kinderen wan.

Salomon beminde Moabitische vrouwen, 1 Reg. 11: 1. en diende haerer afgod. vers 7.

De Joden, na hunne wederkomste uit de Babylonische gevangkenis, namen ook Moabitinnen ten wijve. Esd. 9: 1. Neh. 13: 23.

Volgens de voorspelling van *Balaam* of *Bileam*, mosten de Moabiten den Israëliten onderworpen, en de lantpalen der Moabiten door hen verslagen worden, Num. 14: 17.

Saul heeft tegen hen geoorloght, 1 Sam. 14: 47. en *David* hen verslagen en t'eenemael t'ondergebraght: dien zy çijnsbaer wierden, 2 Sam. 8: 2, 12. 1 Chron. 18: 2, 11. vergelijk hier by Psalm 60: 10. en 108: 10.

Daer na zijn zy ook, onder hunnen koning *Messa*, den koning van Israël çijnsbaer geworden: dan vielen, na de doot van *Achab*, den zelven af. 1 Reg. 1: 3, 5. Waer over *Ioram*, zoon van *Achab*, hen den oorlogh aen-deed.

Eenigen uit de nakomelingen van *Selah*, zoon van *Iuda*, voerden eertijts de heerschappye over de Moabiten, 1 Paral. 4: 22.

De Moabiten was een hovaerdigh en trots volk, Esa. 16: 6 Jer. 48: 29. naerdien zy van overouds her grote voorspoet genoten hadden, vers 14. Zy beroemden zich machtige en strijtbare mannen in den oorlogh te zijn.

Zy eerden valsche goden, Numer. 25 : 2. Jud. 10 : 6. en inzonderheit den afgod *Chamos*, 1 Reg. 11 : 7, 33. 2 Reg. 23 : 13. Jerem. 48 : 7, 13. waerom de Moabiten het volk *Chamos* worden genoemt. Numer. 21 : 29. Jerem. 48 : 46. Zy waeren ook genegen tot wichelarye en toverkunde. Jerem. 27 : 3, 9.

Van wegen het goddeloos leven, en bedrijf van vele gruweldaden, hebben de profeten vele vloeken op dezen landaert uitgebraekt : gelijk zy ook hun deel aen de rampen, in het verwoesten van Israël, door d'Assyriers, geleden hebben. De toekomende onheilen worden hen by *Jeremias* voorzeit, cap. 25 : 21. als ook hunnen koning, cap. 27 : 3, &c. en dienvolgens den ondergang, Esai. 15 : 16. en 25 : 10. Jer. 9 : 26. en 48 : 2, 4, &c. Ezech. 25 : 9. Amos 2 : 1, 2, 3. Soph. 2 : 8, 9.

De Moabiten leefden onder eene koninglijke heerschappye, en wiert by hen den eerstgeboornen zoon des konings het koningrijk en de kroone opgedragen, als te bespeuren is uit 2 Reg. 3 : 27.

Het rijk der Moabiten was zeer maghtigh, aenzienelijk, en uitstekend : waerom het ook by *Jeremias*, cap. 48 : vers 17. *De sterke staf*, of *staf der sterkte*, en *stok der çierelijkheit*, genoemt wort. Hier over hebben ook de Moabiten doorgaens groot gezag gevoert : ja zijn by wijle zoo machtigh geworden, dat zy over Israël geheerscht hebben.

Eenige koningen der Moabiten worden met name in de Schrift gedaght : als *Vaheb*, die door *Sihon*, koning der Amorriten, overwonnen wiert. Num. 21 : 14, 16. *Balak*, *Zippors* zoon, ten tijde van *Moses*, Numer. 22 : 24. en 29 : 18. Jos. 24 : 9. Jud. 11 : 25. Mich. 6 : vers 5. Apoc. 2 : 14. *Messa*, of *Messcha*, ten tijde van *Achab* en *Joram*, die een vee-handelaer was, en aen *Ioram*, koning van Israël, hondert duizent lammeren, en hondert duizent rammen met wolle opbraght, 2 Reg. 3 : 4.

Ar-Moab rijxstad. De voornaemste rijxstad van *Moab*, of der Moabiten, was geheten *Moab*, en anders te voore *Ar*, en, met het byvoegen van *Moab*, *Ar-Moab*, Deut. 2 : vers 29. Es. 16 : 1. en ook in 't Hebreeusch *Rabbath*, Jos. 13 : 25. of eigentlijk *Rabbath Moab*, dat 's, grote, of hoofstad van *Moab* : op een zelve wijze, als de hoofstad der Ammoniten *Rabba*, of *Rabbath Ammon*, dat 's, hoofstad van *Ammon*, of der Ammoniten, wiert genoemt.

De overgebleve kentekenen des naems *Moab* bespeurt men noch by *Ptolemeus*, in de namen van twee steden in Petreesch Arabie : hoewel zeer gebroken. D'eerste wort in de Griekshe text *Xaracoma*; maer beter in de kaerten *Characmoba* geschreven. Desgelijx gedenkt ook *Stephanus*, uit *Ptolemeus*, eene stad *Characmoba* van het derde Palestijn : als ook *Theodoretus* over *Esaias*. Zy wort ook, met het omzetten der woorden, *Mobocharax* gespelt. D'andere stad wort in 't Grieksch *Rhabathmoma* geschreven : desgelijx by *Stephanus* : maer op beide plaetsen moet men lezen *Rhabathmoba*, en, na 't Hebreeusch, *Rabbath Moab*: dat 's, grote stad van *Moab*, gelijk reeds gezeit is.

Ar wiert namaels, met het byvoegen en aenhechten van het Grieksch woort *Polis*, dat 's *stad*, by de Grieken *Areopolis*, of *Ariopolis*, dat 's, *Ar-stad*, genoemt; en geplaetst in het derde Palestijn. Steph.

Een andere stad was *Aroer*, de welke by wijle ook onder de Moabiten stont : hoewel *Adrichom* *Ar* en *Aroer* voor een en de zelve stad hout : dan t'onrecht : naerdien d'Israëliten (gelijk genoechzaem kennelijk is,) *Aroer* bezeten en bewoont hebben, en in den stam van *Gad* gelegen was : daer nochtans *Ar* altijt onder de Moabiten gebleven is : ja den Israëliten was geheellijk en volkomen verboden, Deut. 2 : 36. een eenigh gedeelte des lants van *Moab* (te weten, het geen zy toen noch bezaten) in te nemen. Stad Aroer.

Aroer was gelegen aen den oever van den vliet *Arnon*, op de grensscheiding der Moabiten, Ammoniten en Amorriten, in het midden van een dal: Jos. 13 : 9, 16. Desgelijx wort 2 Reg. 24 : 3. *Aroer* gezeit in het dal van *Gad* gelegen te zijn. Dies uit het schrijven van *Hieronymus* onwaerschijnelijk blijkt : daer hy zeidt, dat by zijnen tijt deze stad op den kruin des berghs getoont wiert.

Aroer wiert in oude tijden, zoo *Hieronymus* getuight, by zeker aeloud volk, *Omnijin*, bewoont : het welk een gebro-

broken naem van *Enakim*, een reuzenvolk, is. Deut. 2: 10, 11.

Ontrent *Aroer* street *Jefte* tegen d'Ammoniten, Jud. 11: 33. *Hieronymus* noemt de plaetse, daer ontrent *Jefte* street, gebroken *Aruir*, en stelt de zelve t'onrecht voor een hoeve: gelijk de zelve by zijnen tijt, volgens zijn schrijven, was, vijf mijlen ten noorde van *Jerusalem*, op eenen berg: want noch in 't Hebreeusch, noch by de zeventigh Grieksche overzetters, wort *Aruir*, in plaetse van *Aroer*, geschreven. Daer en boven lag deze plaetse niet ten noorde: maer ten ooste van *Jerusalem*: naerdien de Dode zee, en vliet *Arnon*, die zich in de Dode zee ontlooft, en neffens den welken *Aroer* gelegen was, beooste *Jerusalem* lagen.

Nemrim, en by *Eusebius Necerim*, is een stedeken des lants van *Moab*, aen de Zout-zee gelegen: het welk, en desselfs wateren, *Esaias* cap. 15: vers 6. en *Jeremias*, cap. 48: vers 34. gedenken: misschien van wege zijne waterige gelegentheit, door de na-byheit der Zout-zee. Ten tijde van *Hieronymus* was het een vlek, *Benamerium*, of *Benamarem*, volgens *Eusebius*, geheten, en gelegen benoorde de lantstreke van *Zoara*.

Nophe was een stad of stedeken van *Moab*, de welke nergens, als Numer. 21: 30. wort gedaght. By aldien de zelve na de komste der Israëliten in het Beloofde Lant gestaen heeft; (hoewel men des niet bewust is: naerdien zy nergens onder de steden der Rubeniten of Israëliten gedaght wort,) zoo moet zy onder de grenspalen des stams van *Ruben* gebraght worden: gelijk de overige steden vereischen: de welke Num. 21. opgehaelt worden, en by na alle onder den stam van *Ruben* waeren.

Horonaim, of *Oronaim*, by *Hieronymus*, *Arnonim*, en *Aronniim*, schijnt de naem van een stedeken van *Moab* te zijn, zoo veel men uit *Jeremias* kan bespeuren, cap. 48. hoewel men met recht magh twijfelen, of het niet de naem van eenen wegh zy: gelijk uit *Esaias* te besluiten is, die schrijft: *Op den wegh Oronaim*, cap. 15: 65. Doch daer door kan verstaen worden, den wegh, langs den welken men na de stad *Oronaim* gaet. *Hieronymus* plaetst *Oronaim*, of *Arnonim*, tegen over *Moab*; en *Eusebius*, op den bergh, tegen over het lant van *Moabitis*. Het was by zijnen tijt een vlek, *Eglim* geheten, twee mijlen bezuiden *Areopolis* gelegen: dies deez laetste het buiten het lant van *Moab* schijnt te plaetsen. Horonaim.

Volgens *Adrichom*, uit *Hieronymus* en *Eusebius*, gedenkt *Esaias* in zijn gezicht, tegen *Moab*, eener plaetse *Remmon*. Dan de zelve wort by de zeventigh overzetters, noch in de Neêrlantsche vertaling, noch ook in 't Hebreeusch, in de bediedenis van een gemeinen naem, nergens by *Esaias* gedaght.

Sabama, of *Sabam*, en *Saba*, was een stad van *Moab*, in het lantschap van *Galaad*. Zy stont eerst onder de Moabiten: daer na onder d'Amorriten, en verviel eindelijk den Rubeniten ten erfdeel: als te bespeuren is uit Num. 32: 38. Jos. 13: 19. en was dienvolgens binnen den vliet *Arnon* gelegen. Eindelijk wiert zy weêr den lande van *Moab* ingelijft: als blijkt uit Esai. 16. en Ierem. 48. Sabama.

Het lant of koningrijk der *Ammoniten*, en anders *Ammonitis* en *Ammanitis*.

HEt lant der *Ammoniten*, of lant van *Ammonitis*, (alzoo na de stad *Ammon* genoemt) was voor een groot gedeelte een en het zelve met dat van *Basan*; het welk de reuzen *Emims*, onder hunnen koning *Og*, bezeten, en d'Ammoniten den *Emims* namaels met de wapenen ontweldight hadden.

D'Ammoniten hadden hun oorsprong uit *Ben-Ammi*, geteelt uit *Loth*, in bloetschande, by zijne jongste dochter, Genes. 19: 38. *Ben-ammi* bediet *zoon mijns volks*: welken naem hem de moeder gegeven had, tot een bewijs, dat hy niet uit het vervloekt volk, dat God met het vuur des hemels verdelght had, voortgekomen was.

Dies zijn d'Ammoniten alzoo na den zoon van *Loth* genoemt, de grontlegger huns geslaghts: waerom zy ook de kinderen en nakomelingen van *Loth* doorgaens in de Schrift geheten worden.

D'Ammoniten stonden onder koningen: welker eenigen in de Schrift met name gedaght worden: als

Heglon, ten tijde van *Iehu*, Iud. 3: 12, &c.

Naas, ten tijde van *Saul*, 1 Sam. 11: 1.

Hannon, zoon van *Naas*, ten tijde van *David*, 2 Sam. 10: 12. 1 Paral. 19: 2, 3, &c.

Bahalis, ten tijde van *Nebukadnezar*, Ierem. 40: 14.

De koningen der Ammoniten pronkten met een kostelijke goude krone, rijk van edele gesteenten: want de gene, de welke koning *Haunon* droegh, had de zwaerte van een talent gouts, en was bezaeit met edele gesteenten. 2 Sam. 12: 30.

D'Ammoniten en Israëliten voerden tegen elkanderen grote vyantschap: waer over zy zich over de rampen en ellenden der Israëliten verblijden, Ezech. 25: 3. Soph. 2: 8, 10. en waeren grimmigh over hun voorspoet. Neh. 4: 7. het welk, nopende *Tobia* de Ammonijt, eenen knecht of leenman, by name gedaght wort. cap. 10: 19.

D'Israëliten moghten na de vrede, noch goederen der Ammoniten, niet staen: dat is, geen verbont met hen oprechten. Deut. 23: 6. hoewel *Salomon*, tegen dit verbont, Ammonitische vrouwen tot byzitten had. 1 Reg. 11: 1. om welker wille hy hunne afgod diende, cap. 5: 7. ook gewan hy by *Naama*, de Ammonitin, eenen zoon *Roboam*, cap. 14: 21, 31. 2 Paral. 12: vers 13. Desgelijx huuwden de Joden, na hunne wederkomste uit de Babylonische gevangkenis, met Ammonitische wijven, Esd. 9: 1. Nehem. 13: 23.

Gene Ammoniter moght in de gemeinte Gods, Nehem. 13: 1. of in de vergadering des Heeren komen, Deut. 23: 3. Anders schijnt zeker Ammoniter, die onder *Davids* strijtbare helden wort gerekent, godvruchtigh geweest te zijn, 2 Sam. 27: 37.

Den Israeliten was niet geoorloft d'Ammoniten te beoorlogen: te weten, hun lant in te nemen: het welk God hen, wanneer zy uit Egypten quamen, verboden had. Deuter. 2: 19. 2 Paral. 20: 10. Des onaengezien beoorloghden d'Ammoniten d'Israëliten, over hun boos bedrijf, onder beleit van hunnen koning *Heglon*, die die d'Israëliten zich onderwierp, den tijt van achtien jaren: doch wierden eindelijk, door kloek beleit van *Ehud*, uit de tierannye van *Heglon* verlost. Jud. 3.

Na de doot van *Jair*, rechter van Israël, quelden en plaegden zy d'Israëliten met oorlogh, Jud. 10. maer wierden door *Jefte* overwonnen. Jud. 11. Zy belegerden, onder koning *Naas*, die van *Jabes-Gilead*; maer wierden door *Saul* geslagen. 1 Sam. 11. en 14: 47. Zy hoonden *Davids* gezanten zeer schendigh: waer over zy door *David* zeer zwarelijk gestraft wierden. 2 Sam. 10. en cap 12. 1 Paralip. 19. 2 Sam. 8: 12. 1 Paral. 18: 11.

D'Ammoniten rechten een eet-gespan tegen Gods volk op, ten tijde van *Iosaphat*. Psalm 83: 8. beoorlogden het zelve; maer *Iosaphat* bevocht op hen de zege. 2 Paral. 20. Zy woedden gruwelijk tegen de zwangere vrouwen van *Galaad*, en sneden haer, om hunne lantpalen te verwijderen, de buiken op. Amos 1: 13. maer wierden door *Uzzia*, anders *Ozia*, koning der Joden, ter zelver tijt verwonnen, dien zy, met het geven van geschenken, bevredighden, 2 Paral. 26: 8. geleken by Amos 1: 1. alwaer *Amos* gezeit wort ten tijde van *Uzia* geprofeteert te hebben.

Namaels wierden zy door *Jonathan* overwonnen. 2 Paral. 27: 5. Zy oorloghden, onder *Nebukadnezar*, tegen de Joden, 2 Reg. 24: 2.

Dat d'Ammoniten den Joden, na de wederkomste uit de Babylonische gevanghkenis, zouden gehoorzaem zijn, wort by *Esaias* voorzeit, cap. 11: vers 14. hoewel zulx niet na den letterlijken zin, zoo de godgeleerden uitleggen; maer op een geheime wijze te verstaen is: want de zin dezer woorden wil dit zeggen: *Onder het rijk des Heilants zullen de Ammoniten, door de preke des Evangeliums, der kerke onderworpen worden.*

D'Ammoniten dienden vele afgoden,

den, als blijkt uit Jud. 10:6. en, neffens de Moabiten, den afgod *Chamos*, Jud. 11:24. maer inzonderheit den afgod *Malkom*, Jerem. 49:1, 3. anders *Milkom*, en *Molech* of *Moloch*, Amos 5: vers 26. geheten: voor den welken zy de kinderen door het vuur deden gaen, of in het vuur verbranden. Levit. 18:21. en 20:3, 4, 5. 1 Reg. 11:7. en 23:10. Jerem. 32:35. Actor. 7: vers 43. 1 Reg. 11:5, 33. 2 Reg. 23: vers 13.

Deez afgod der Ammoniten wort doorgaens in de Schrift een gruwel en verfoeisel der Ammoniten genoemt. Eenigen houden dezen *Moloch*, naerdien d'afgoden-dienaers, hem ter eere, hunne kinderen verbranden, voor *Saturnus*, dien de Heidenen ook offerhanden van menschen gewonelijken deden: anderen voor den Egyptischen *Mars*, of *Tyfon*: gelijk breder t'zijner plaetse zal gezeit worden.

Namaels zijn ook de Joden, en zelfs eenigen hunner koningen, als *Achaz* en *Manasse*, in het dal *Hinnon*, onder de wallen van *Ierusalem*, tot het plegen dezer afgoderye voortgeslagen, als blijkt uit 2 Paral. 28:3. en 33:6. Jerem. 7:31. en 32:35.

D'Ammoniten en Moabiten worden veeltijts in de Schrift neffens elkanderen gestelt: 't zy uit oorzake van den algemeinen haet, en vyantschap in het stuk van oorlogh tegen de Israëliten: of uit gemeinschap van een en de zelve zeden en godsdienst: en inzonderheit van gebuurschap der landen.

D'eerstelingen, of beginselen der kinderen *Ammons* zijn door koning *Antiochus* niet verdelght geworden; maer zijne hant ontkomen, Dan. 11: 41. Des niet te min wort hen op een andere plaetse voorzeit, dat God yzelijke en vervaerlijke oordelen tegen hen in 't werk zal stellen, Jer. 9:26. en 25:21. en 49:1, 2. Ezech. 21: 33, &c. en 25:2, 3, &c. Amos 1:13, 14. Soph. 2:9. Desgelijx ook tegen hunnen koning, Jer. 27:3. Amos 1:15.

D'Ammoniten waeren waerzeggers, guichelaers, droom-bedieders, wichelaers en tooveraers, en gaven acht op vogel-geschrei, Jerem. 27:8. geleken by vers 3.

Rabba, en anders *Rabbatha*.

RAbba, en anders *Rabbatha*, dat 's *groot* gezeit, Jos. 13:25. 2 Sam. 11:1. 1 Chron. 20:1. Ezech. 25:5. Amos 1:14. wort ook by wijle, met het by-voegen der oude bezitters des lants, *Rabba* der kinderen Ammons genoemt: als Deut. 3:11. 2 Sam. 2: 26. Jerem. 49:2. tot onderscheit van *Rabba* der Moabiten.

Het was een koninglijke of rijxstad, en hof der koningen van Ammon, en gelegen in *Celesyrie*, op de noorder grenspael des lants, neffens den vliet *Iabok*.

By *Hieronymus* en *Eusebius* wort zy *Amman*, en by *Stephanus*, *Ammana*; (ongetwijfelt een gebroken naem van den eersten grontlegger des volks Ammon) maer wiert namaels, volgens den zelven *Stephanus*, *Astarte*, en eindelijk, na den overwinnaer des lants en stad, door *Ptolemeus Philadelphus*, koning van Egypten, *Philadelphia* genoemt. Ptolemeus. Strabo.

Deze stad wiert by ouds door de reuzen, *Zamzommims*, bewoont, en door den koning van *Basan* verovert: in de welke zijne yzere betstede, van negen ellen lang, en vier breet, getoont wiert.

Daer na heeft *Ioab Rabba* belegert, en quam *Urias* in desselfs belegh, door snoot beleit van *David*, te sneuvelen. Eindelijk heeft *David* de zelve stad verovert, verwoest, en alle d'overige steden der Ammoniten en het gantsche lant verdelght.

Na deze stad, de welke in den stam van *Iuda* lag, Jos. 15:60. stelt *Hieronymus* dikwils den afstant der andere steden.

Kariathaim.

KAriathaim betekent twee steden, of een dobbele stad: dewijl zy veilight uit een oude en nieuwe, of uit een lager en hoger stad bestont. Zy lagh in den stam van *Ruben*, Num. 32: 37, 38. Jos. 13:19. en was een stad

van *Moab*, en ſtont te voore onder de reuzen *Emims*, en wiert door de Rubeniten herbouwt en hermaekt.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Kariathaim* een vlek, gelegen drie mijlen ten weſte van *Medeba*, een ſtad van Arabie, by eene plaetſe *Bare*, en wiert genoemt *Koraiatha;* en bloeide van allerleie Kriſtenen.

Jeremias en *Ezechiel* hebben over *Kariathaim* profeſye gemaekt.

Helon, en anders, by *Hieronymus*, *Chelon*, en *Elon*, was een ſtad van *Moab*, Jerem. 48 : 21.

Jaſa, of *Jaſſa*.

JAſa, *Iaſſa*, of *Jahza*, en *Jeſſa*, anders *Geſſa* en *Iahaſah*, was een aeloude ſtad van *Moab*, in den ſtam *Ruben* gelegen, Joſ. 13 : 18. en wiert den Leviten gegeven, Joſ. 21 : 36. 1 Paral. 6 : vers 78.

Zy was buiten het Heilige Lant gelegen, en is noit, na men leeſt, door de kinderen Iſraëls bezeten geworden: dewijl zy over den vliet *Arnon*, aen de Dode zee lagh : alwaer te dier tijde het koningrijk der Moabiten eindigden.

Eſaias, cap 15. en *Ieremias*, cap. 48. gedenken deze ſtad in de profeſye, of gezight tegen *Moab*. Noch ten tijde van *Hieronymus* wiert *Iaſa* tuſſchen *Medaba* en *Deblatai* getoont.

Ontrent *Iaſſa* lagh een woeſtijne, Num. 21 : 23.

Jazer.

JAzier, *Iazer*, of *Iezer*, en *Iahzer*, en anders, ook by *Hieronymus*, *Azer*, was eertijts een ſtad der Ammoniten, en viel namaels den ſtam van *Gad* ten erfdeel, Num. 32 : 35. Joſ. 13 : 25. en wiert den Leviten toegevoeght. Joſ. 21 : 37. 1 Paral. 6 : 81.

Zy was gelegen neffens de bronnen van den vliet *Arnon*, en den bergh *Galaad:* en deswegen op de ooſter grenspalen des ſtams van *Gad*, en niet op de zuider, gelijk *Maſius* wil. *Hieronymus* en *Euſebius* plaetſen de zelve twee mijlen en een halve beweſten *Philadelphia*.

D'omleggende lantſtreke had grasrijke weiden.

Over *Iazer* hebben *Eſaias*, cap. 16. en *Ieremias*, cap. 48. geprofeteert.

Jegbaa.

JEcbaa, anders *Iegbaa*, was een vaſte ſtad, en in den ſtam van *Gad* gelegen, en door den zelven herbouwt. Num. 32 : 34. boven de welke *Gedeon* het overblijfſel des heirs van *Sebee* en *Salma* ter neêr velde, Jud. 8.

Lodebar.

LOdebar, of *Lodabar*, en *Ladabar*, (hoewel *Hieronymus Lodabar* ſchijnt van *Ladabar* t'onderſcheiden : want uit *Lodabar* was *Machir* geboortigh : en te *Ladabar*, *Miphiboſeth* opgevoet) wort 2 Sam. 9 : 4, 5. en 17 : 27. gedaght. *Joſephus* noemt *Lodebar*, *Labatham*.

Waer eigentlijk deze ſtad gelegen was, is onzeker. Dan zekerlijk ſchijnt hy over den Jordaen gelegen te zijn, niet verre van *Machanaim :* in welke ſtad, over den Jordaen, *Isboſeth* zijn hof geplant had : en na de welke zich namaels ook *David*, in het vluchten voor *Abſalon*, begaf. Dit vereiſchen alle omſtandigheden : te weten, het vlughten van *Mephiboſeth* : en *Isboſeths* hof in de zelve lantſtreke : als ook de dienſten, die *David*, gaende na 't leger, door *Ammiel*, van *Lodabar* bewezen wierden.

Adrichom plaetſt *Lodebar* met eenige waerſchijnelijkheit in den ſtam van *Gad*. *Bonfrerius* ſchijnt meer tot den halven ſtam van Manaſſe te nijgen.

Dibon.

Dibon.

Dibon, en anders *Debon*, was een grote en vaste stad, en gelegen aen den vliet *Arnon*, en wort dikwils in de Schrift gedaght: als Num. 21: vers 30. en Jos. 13. alwaer aengewezen wort, hoe veel lants de Amorriten den Moabiten hadden ontnomen: te weten, van *Hesebon* tot aen *Dibon*. *Hesebon* lagh na 't noorde: *Dibon* na 't zuide.

Dibon was eerst een stad van *Moab*: en wiert daer na door *Sihon*, koning der Amorriten, ingenomen: maer eindelijk door de kinderen *Israëls* verovert. Zy wort by Jos. 13. den stam van *Ruben* toegevoeght: maer Num. 32: 34. den stam van *Gad*: uit oorzake misschien zy op de grensscheiding van beide stammen gelegen, en beiden stammen gemein was: het geen men in verscheide andere steden vind geschiet te zijn.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Dibon* een groot vlek, neffens den vliet *Arnon*. Daer waeren geduurigh lopende bronnen, stille wellen, en waterrijke lantdouwen.

Naer het schijnt, is *Dibon* namaels weêr onder de Moabiten geraekt, by voorval van het verhuizen der tien stammen, als te bespeuren is uit Esai. 15: 2. 48: 18, 22. en Jerem. 8: 48. die beide over de zelve geprofeteert hebben. Waer op de profesye van *Esaias* schijnt te slaen: te weten, dat in de verwoesting van *Moab*, neffens *Dibon*, de vlieten zelfs van het bloet der gesneuvelden menschen zouden overvloeien.

Een ander *Dibon*, of *Dimona*, was in den stam *Juda*, Neh. 11: 25.

Mephaat.

Mephaat, of *Mephet*, en anders *Miphaat*, Jos. 21: 37. Jerem. 48: vers 21. wort by *Hieronymus* Mophat, en by *Iosephus*, *Melle* en *Mella* genoemt, en was een stad in den stam van *Ruben*, Ios. 13: 18. en den Leviten toegevoegt, 1 Par. 6: 79. Wanneer de zelve t'eener tijde verovert was, deed *Judas de Machabeer* al het manvolk doden, en alle de huizen in kolen leggen. Joseph.

Maspha.

Maspha, en, by *Hieronymus*, *Massepha*, was een stad in het lant van *Moab*: tot de welke *David*, voor de hinderlage van *Saul*, vluchte. 1 Sam. 22: vers 3.

Nabo.

Nabo, of *Nebo*, was een stad in het lantschap van *Moab*, of in het lantschap van *Galaad*, en alzoo na den bygelegen bergh *Nebo* genoemt. Zy lagh in den stam *Ruben*, en wiert door de Rubeniten herbouwt, Num. 32: 38.

By *Esaias*, cap. 46: 1. en by *Jeremias*, wort, in het gezight van *Moab*, *Nabo* gedaght.

Ten tijde van *Hieronymus* wiert noch eene woeste plaetse, *Nabo*, twee mijlen van *Hesebon*, getoont. In *Nabo*, zoo *Hieronymus* gevoelt, wiert d'afgod *Chamos*, anders *Beel-Phegor* geheten, geëert.

Luit.

Luit, en *Luith*, en anders *Luhith*, en *Luchith*, en by de zeventigh overzetters in 't Grieksch *Aloeth*, *Alooth*, of *Alaoth*, was een stad van *Moab*, op eenen bergh gelegen, Jesai. 15: 5. Jer. 48: 5.

Voor het Hebreeusch *Luith*, of *Luhith*, heeft *Hieronymus*, by *Jeremias*, gelezen *Aabaoth*: hoewel die een gebroken naem van *Alaoth* schijnt te zijn: want in gene boeken der zeventigh overzetters wort *Aabaoth* gelezen. *Hieronymus* en *Beda* leggen *Luith* een kakebeen uit.

Mattana.

M*Attana* was een ſtad, Numer. 21 : 18 : 19. gelegen, volgens Hieronymus, in *Arnon*, twee grote mijlen beooſte Medaba.

Euſebius noemt de zelve ſtad *Maththanem*, en wiert by zijnen tijt *Maſchana*, en, ten tijde van *Hieronymus*, *Mathana* geheten. Na-by Mattana was eene woeſtijne, de welke de kinderen Iſraëls doortrokken.

Bozra.

B*Ozra*, of *Boſra*, en anders *Botſra*, is een ſtad van M*oab*, Jerem. 48: 24. en wort by M*icha*, cap. 2 : 12. voor het gantſche lant van Moab genomen.

Medaba.

M*Edaba*, en anders M*adaba*, of M*edeba*, was eertijts een ſtad van Moab of der Moabiten; maer raekte daer na onder d'Amorriten, die de zelve met eene muur omringden, en eindelijk onder den ſtam van *Ruben*, Joſ. 13 : 16. beneffens de ganſche vlakte en velden rontom de zelve, die hierom ook het pleyn en vlakte van M*edaba*, of velden van M*edaba*, worden genoemt, Joſ. 13 : 9, 16. Wanneer de burgers van M*edaba Iohannes de Machabeër* gedoot hadden, wierden vele hunner, in weêrwrake, door hem gedoot. 1 Mach. 9.

Namaels heeft H*irkanus* de zelve ſtad, in de zeſte maent; hoewel niet zonder grote moeite, verovert.

Zy heeft, tot aen den tijt van H*ieronymus*, den ouden naem behouden.

Het lantſchap van *Galaad*.

HEt lantſchap van *Galaad*, of *Gilhaad*, en *Gileaad*, en anders het lant van *Gilead*, en *Galaaditis*, of *Galaaditim*, en by *Ioſephus*, *Galaadina*, en *Galadena* genoemt, heeft zijnen naem van den bergh *Galaad* bekomen: neffens den welken het gelegen is. De naem *Galaad* kan driederlei genomen worden. Door den naem van *Galaad* wort inzonderheit verſtaen het erfdeel, welk de halve ſtam van M*anaſſe* over den Jordaen bezat, Joſ. 17 : 1, 5. naerdien de naem *Galaad* aen dat gedeelte des berghs voornamelijk is gebleven: in het welk, door den aertsvader *Iakob*, het verbont met *Laban* wiert opgereght. Ten tweede, wort gemeenlijk, door den naem *Galaad*, het lant verſtaen, dat de halve ſtam van M*anaſſe*, en de ſtam *Gad*, aen den bergh *Galaad*, van M*oſes* ten erfdeel kregen. Ten derde, begrijpt de naem *Galaad* by wijle al het lant, dat de drie ſtammen, als *Gad*, *Ruben*, en de halve ſtam van M*anaſſe* over den Jordaen bezaten: te weten, het ganſche lant over den Jordaen, dat anders ook *Baſan*, en lant der kinderen Iſraëls over den Jordaen, en in 't Griekſch *Peréa* wort genoemt. Maer men vind den naem *Galaad* zeer zelden in zulk een ruime en brede betekenis gebruikt: hoewel by Joſ. 22 : 9, 13.

Het paelde tot aen H*esbon*, des konings van *Sihon*, Joſ. 12 : 5.

De Galaaditen waeren ſterke en ſtrijtbare mannen, en munten in kloekmoedigheit uit, als te beſpeuren is uit 2 Reg. 15 : 25. Zy voerden oorlogh, onder gelei van *Iefte*, tegen d'Ammoniten, Jud. 10 : 8. en 11 : 1, &c. en ſtreden tegen d'Efraimiten, en ſloegen hen twee en veertigh duizent man af, die tegen hen ten ſtrijde waeren uitgetogen, Jud. 12.

Maer wanneer zy namaels tot afgoderye, moorden, en andere booshheden en gruweldaden vervielen, Oſ. 6 : 8. wierden zy zelfs overwonnen, en by die van *Damaskus* wredelijken gehandelt, en met yzere dorſchwagens gedorſcht, Amos 1 : 3. want H*azaël*, koning van Syrie, verſloegh het ganſche lant, 2 Reg. 10 : 35. Ook wiert het lant

van

van *Galaad* door *Tiglath-Pileser*, koning van Assyrie, verovert, 2 Reg. 15: vers 19.

Galaad had vele steden, als blijkt uit Num. 32: 26. Deut. 3: 12. Jos. 13: vers 15. Jud. 21: 7. Jerem. 22: 6. hierom wort het als een der voornaemste en edelste lantschappen des rijks Israëls en der tien stammen geroemt, 2 Sam. 2: 29. Ps. 60: 9. en 108: 9. Jer. 22: vers 6. Abd. 19.

Hieronymus, *Eusebius*, *Adrichom*, en andere, stellen in het lantschap van *Galaad*, en op den bergh, eene stad van een zelven name; als eenighzins zou te bespeuren zijn uit Jud. 12: 7. en Hos. 6: 8. de welke *Galaad*, zoon van *Machir*, en neve van *Manasse*, den Amorriten, volgens schrijven van *Hieronymus*, ontweldight had. Dan of'er oit eene stad *Galaad* geweest, en op den bergh *Galaad* gestight zy, zulx kan met recht in twijfel getrokken worden: naerdien de zelve nergens uit de Schrift kan bewezen worden. Wel schijnt de plaetse Jud. 12: 7. eenige aenwijzinge te doen: alwaer gezeit wort, dat *Jefte* in zijne stad *Galaad* begraven zy. Maer hier op dient tot antwoort; dat de naem *Galaad* aldaer voor een lantschap, en niet voor eene stad genomen wort, en onder den naem *van zijne stad*, *Maspha* te verstaen zy: hoewel eigentlijk in 't Hebreeusch staet, *in de steden Galaads*, of *Galaadis*: maer dat is te zeggen, in een der steden des lantschaps van *Galaad*.

Het geen *Hieronymus*, nopende *Galaad*, neve van *Manasse*, daer by voegt, die was reeds over lang, voor de komste der Israëliten in Kanaan, in Egypten overleden.

De plaetse, by den profeet *Hosea*, cap. 6: 8. *Galaad is eene stad*, worden by eenigen uitgeleit: *elke stad van Galaad is eene stad.*

Esebon.

E*sebon*, *Hesebon*, of *Hesbon*, was een beroemde uitstekende stad, gelegen in het lantschap van *Galaad*, op eenen bergh, en op de grensscheiding van den stam *Ruben* en *Gad*: hierom wort zy by Jos. 21: 37. in den stam *Ruben*, en 1 Paral. 6. in den stam van *Gad* geplaetst.

Zy was zeer vast, en omringt met muuren van gebakke steenen. Zy stont te vore onder de Moabiten; maer wiert door d'Amorriten ingenomen, en tot een koninglijke hoofdstad gemaekt: want in de zelve had *Sihon*, koning der Amorriten, zijn rijks-stoel opgerecht. Wanneer deez koning door de kinderen Israëls was verslagen en gedoot, wiert deze stad den Leviten toegevoeght, Jos. 21: 37. 1 Paral. 6: 81.

Ten tijde van *Hieronymus*, die de zelve *Esbus* noemt, was het een uitstekende stad, op de bergen van Arabie gelegen, vijf mijlen van den Jordaen, tegen over *Jericho*.

Jeremias, cap. 48 en 49. en *Esaias*, cap. 15 en 16. hebben over de zelve, in het gezight van Moab, geprofeteert.

In de poorten der stad, of neffens de zelve, schijnen twee vijvers of waterbakken geweest te zijn, Cant. 7: 4. het welk, zoo veel men ramen kan, een beziens-waerdigh en uitstekend werkstuk was: dewijl de bruidegom beide d'oogen van de bruit daer by gelijkt. Eenigen vertalen, ter gemelder plaetse, vijvers van H*esbon*, vijvers met *gedaghte* of *bedenkinge*.

Gallim.

G*Allim*, anders, in 't Hebreeusch, *Eglaim*, was een stad van Moab; (en een ander van *Gallim*, binnen den Jordaen, 1 Sam. 25: 44.) de welke *Esaias*, in zijn gezicht tegen Moab, gedenkt, cap. 15: 8. Zy was een vertoefplaetse der kinderen Israëls, Num. 21: vers 15. Eenigen leggen, Num. 21: 15. *Eglaim*, *afloop der beke* uit.

Lantſchap van *Gaulonitis*, en ſtad *Gaulon*, of *Golan*.

NA de ſtad *Gaulon* wiert de gansche omleggende lantſtreke *Gaulonitis*, of *Gaulanitis* genoemt: de welke by *Joſephus* dikwils gedaght wort, en in *Baſan* gelegen was, en aen zeker vlek *Solyma* eindighde.

Gaulon, alzoo by *Hieronymus* en *Euſebius*, en anders in de Schrift *Golan*, *Cholan*, *Golam*, *Galon*, en by *Joſephus*, *Gaulane*, *Gaulademan*, en *Gaulalim* genoemt, was by ouds een treffelijke ſtad van *Baſan*, en wiert met haere voorſteden den Leviten toegevoeght, als blijkt uit Joſ. 21:27. 1 Par. 6:71. en daer na onder de vryſteden gerekent, Deut. 4: 43. Joſ. 20:8.

Hieronymus en *Euſebius* maken *Gaulon* tot een prieſter-ſtad: hoewel t'onrecht: naerdien de prieſterſteden alleen in den ſtam van *Juda* en *Benjamin* waeren.

Ook noch heden, zoo *Hieronymus* ſchrijft, wort een zeer groote hoeve, in *Bethania*, (of liever in *Batanéa*) *Gaulon* genoemt: van waer d'omleggende lantſtreke haeren naem bekomen heeft.

Deze ſtad wiert door *Alexander*, koning der Joden, t'ondergebraght. De lantſtreke, t'effens met de lantſchappen van *Trachonitis*, *Batanéa* en *Panéas*, viel, na de doot van *Herodes* d'oude, *Filip*, des zelfs zoon, ten dele. Joſeph.

Sogane.

SOgane, anders *Soganne*, is een ſtad der lantſtreke van *Gaulonitis*, en in het bovenſte gedeelte, op een zeer vaſten oort, gelegen: de welke ook door *Joſephus*, tegen de Romeinen, met muuren omringt wiert: hoewel koning *Agrippa* de burgery, en t'effens die van *Seleucie*, in het begin van het afvallen, zich tot bontgenoten maekte, en door verbont op zijne zijde kreegh.

Julias.

JUlias, of *Julia*, en *Juliada*, en anders ook *Bethanarea* geheten, was een treffelijke ſtad, over den Jordaen, in de lantſtreke *Gaulonitis* gelegen, en op de zuider grenspael van *Trachonitis*, aen den Jordaen, op den ooſter-oever van het meir *Genezareth*, tegen over *Bethſaida*.

Eertijts was deze ſtad, onder het gebiet van de ſtad *Bethſaida*, ſlechts een over-zee-dorp. Maer *Filip*, zoon van koning *Herodes* d'oude, en viervorſt van *Iturea* en *Trachonitis*, heeft de zelve, ten tijde van *Kriſt*, met een muur doen omringen.

Kaſphor.

KAſphor was een grote en ſterke ſtad des lantſchaps van *Galaad*, gelegen op eenen bergh, volgens de verklaring des Hebreeuſchen naems: want *Kaſphor* bediet in 't Hebreeuſch een zilveren of begeerlijken bergh. 2 Mach. 5:26.

Kamon.

KAmon is eene ſtad, in de welke *Jaïr* de *Galaaditer*, en rechter des volks van Iſraël, was begraven, Jud. 10: vers 5. Dies was *Kamon*, naer het ſchijnt, een ſtad des lants van *Galaad*, in den halven ſtam van *Manaſſe* gelegen.

Kamon wort qualijk in den bybel der zeventigh overzetters *Rhamnon* genoemt, als blijkt uit den Hebreeuſchen text, en *Joſephus*, ja ook uit andere boeken der zeventig overzetters.

Hieronymus gedenkt ook een *Kamon*; maer ſtelt het binnen den Jordaen, in het groote velt van *Galilea*, tuſſchen *Legio* en *Ptolemais*: dan veilight

light is dit een ander *Kamon*: want ongetwijfelt is *Iair* over den Jordaen begraven, die zijn leven, en tijt zijner heerschappye, in het lant van Over-Jordaen had doorgebraght: 't en zy men wil zeggen, dat hy by geval in een anderen stam gestorven en begraven zy.

Alimis.

ALimis, of *Alimi*, was eene stad van *Galaad*, 1 Mach. 5: 36.

Kasbon.

KAsbon was een stad van *Galaad*, 1 Machab. 5: vers 36.

Datheman.

DAtheman was een kasteel, vesting, of stedeken, op den bergh, of in het lantschap van *Galaad*, tusschen *Bosor* en *Maspha*: alwaer *Iudas de Machabeër* de belegerde Joden verloste, en zeeghbaer acht duizent Ammoniten versloegh, 1 Mach. 5.

Mageth.

MAgeth, een vaste en grote stad van *Galaad*, 1 Mach. 5: 26. en 36.

Manaim.

MAnaim, in 't Hebreeusch M*ahanaim*, is een verkort woort van M*achanaim*, of M*achanaum*, dat *legers*, of liever *twee legers*, bediet: hier over wort in eenige vertalingen deze plaetse, of stad, in de Schrift *heir-legers* geheten: als 2 Sam. 2: 9, 12, 29. en 17: 24, 27. en 19: 32. 1 Reg. 2: 8. en wiert alzoo genoemt na de twee heir-legers der engelen, die ter zelver plaetse d'aerts-vader *Iakob* zagh. Gen. 32: 1, 2. Deze plaetse was na-by, en benoorde de beke *Iabok* gelegen, en op de grensscheiding van den stam G*ad*, Jos. 13: 26, 30. en wiert den Leviten toegevoeght, Jos. 21: 37. 1 Paral. 6: 80.

Namaels wiert ter zelver plaetse eene stad van een zelven naem gesticht, en was een der treffelijkste steden van Over-Jordaen: naerdien *Isboseth*, *Sauls* zoon, in de zelve zijn rijk had opgerecht, en *David*, in het vluchten voor A*bsalon*, een wijle zich aldaer ophield. By 2 Sam. 17. wort ook een woestijne van M*anaim* gedaght; in de welke *Davids* krijgsheir zich gelegert had.

Hieronymus plaetst ook M*anaim* in den stam van G*ad*, en in het lantschap van G*alaad*.

Maspha, of *Mizpa.*

NAer het schijnt waeren in het lantschap van G*alaad* twee steden, M*aspha*, en in 't Hebreeusch, M*itspa* of M*izpe* geheten. Het een viel den halven stam van Manasse ten erfdeel, of was altoos daer ontrent gelegen: en wort by Jos. 13: 26. gedagt: en na het zelve d'omgelege lantstreke, (het lant aen de voet des bergs *Hermon* gelegen) het lant van M*aspha* genoemt: welk lant A*drichom* te verre van den bergh *Hermon* plaetst: naerdien hy het na-by *Sidon* stelt. Nu woonden de Manassaniten, en niet de Gaditen, aen den voet des bergh H*ermon*: dies M*aspha*, dat *Iosua* ter gemelder plaetse gedenkt, niet den Gaditen kan toegeschreven worden.

Een ander M*aspha* was in de stam van Gad gelegen, Jos. 13: 26. want dit M*aspha* kan met het voorigh M*aspha* der Manassaniten niet voor een en het zelfste gehouden worden: naerdien de Schrift het M*aspha* van den

ſtam Manaſſe te verre van den ſtam Gad brengt: te weten, aen den voet des berghs *Hermon*: en dienvolgens op d'uitterſte noorder grenspalen des halven ſtams van Manaſſe: daer de ſtam Gad aen den zuider oort des zelven ſtams lagh.

Een derde *Maſpha* was in 't lant van Moab, 1 Reg. 22: 3. en een vierde, of noch een vijfde, binnen den Jordaen: te weten, een in den ſtam Benjamin, en een ander in dien van Juda.

In een van beide *Maſpha*, over den Jordaen gelegen, woonde *Iefte* de Galaaditer, Jud. 11. en wiert de zelve door d'Ammoniten tot overſte opgeworpen. Hy heeft in de zelve ſtad zes jaren over Iſraël geheerſcht. De gene, die *Iefte* een Gaditer maken, ſtellen zijne woonſteê in *Maſpha* van den ſtam Gad: maer die hem voor eenen Manaſſaniter houden, in *Maſpha* van Manaſſe: welk laetſte de meeſte waerſchijnelijkheit heeft: naerdien hy zijnen oorſprong uit den ſtam Manaſſe had.

Maſpha bediet in 't Hebreeuſch eenen *wacht-toren*: waerom ook de zeventigh overzetters, Jud. 10: 17, 18. *Maſpha* een wacht-toren vertalen: hoewel zy, op andere plaetſen des zelven hoofſtuks, den eigen naem *Maſpha* behouden hebben. Desgelijx vertaelt *Ioſephus* *Maſpha*, *klaerſchijnelijk*: waer uit te beſpeuren is dat *Maſpha* op een verheven plaetſe moet gelegen hebben: 't zy dan waer het zelve lagh.

Maſpha in Gad maekt *Hieronymus* een ſtad der Leviten: hoewel zonder bewijs der Schrift.

Ramoth, of *Ramoth-Galaad.*

RAmmoth, of *Ramoth*, en *Ramath*, 2 Reg. 8: 29. wort doorgaens, tot onderſcheit der andere ſteden van een zelven name, *Ramoth-Galaad*, of *Ramoth* in *Galaad*, Ioſ. 20: 8. 21, 38. van wegen zijne gelegentheit in het lant van Galaad, en anders ook *Ramath Mizpe*, of *Maſpha* genoemt: Joſ. 13: 26. dewijl ook de lantſtreke zelf *Maſpha* was geheten: en deze veilight een en de zelve is, in de welke *Jefte* woonde: wiens huis, Jud. 11: 34. te *Maſpha* in *Galaad*, of *Mizpa* in *Gilead*, wort gedacht.

Ramoth-Galaad was in den ſtam van Gad gelegen, 1 Par. 6:80. Num. 4:43. en een Levitiſche en vry-ſtad voor dootſlagers, en wort onder de ſteden der Leviten gerekent, Joſ. 21: 37. 1 Paral. 6: 80. maer onder de vry-ſteden, Deut. 4: 43. en Joſ. 20: 8. 21: 38. Dies dolen *Hieronymus* en *Euſebius*, die *Ramoth-Galaad* een prieſter-ſtad maken: naerdien de prieſter-ſteden alleenlijk in de ſtammen van *Juda* en *Benjamin* waeren.

Joſephus noemt *Ramoth Arimanus*, of *Arimna*.

Deze ſtad wiert door de koningen van Syrie, met recht des oorlogs, den Iſraëliten afgenomen. Wanneer *Achab*, koning van Iſraël, met byſtant van *Ioſaphat*, koning van Juda, de zelve traghte te belegeren en heroveren, wiert hy in een gevecht, op den veltocht derwaerts, met een dodelijke wonde gequetſt; de welke hem uit het leven weghrukte; volgens de profeſye van *Micha*, 1 Reg. 2: 1. 2 Paral. 18: 22. In deze ſtad wiert *Iehu* tot koning over Iſraël gezalft, 1 Reg. 19: 16. Ten tijde van *Hieronymus* was het ſlechts een vlek, vier mijlen ooſtwaerts van *Filadelphia* gelegen.

Thesba.

DE ſtad *Thesba*, alzoo by *Hieronymus* en *Euſebius* genoemt, was gelegen in het lantſchap van *Galaad*: als blijkt uit de Schrift: dewelke *Elia* de profeet, de Thesbiter, of geboortigh van *Thesba*, eenen der inwoonders van *Galaad* maakt, 1 Reg. 17: 1. desgelijx ſchrijft het zelfſte *Ioſephus*. Maer of *Thesba* in den ſtam van Gad, of in den ſtam van Manaſſe, over den Jordaen, gelegen was, kan niet wel vaſt geſtelt worden. Wy hebben de zelve, na den voorgang van *Adrichom*, in den ſtam van Gad geſtelt: hoewel Ziet pag. 3

Bon-

Bonfrerius haer in den halven ſtam van Manaſſe wil geplaetſt hebben: naerdien deze halve ſtam Manaſſe, in een eige en engſte betekenis, inzonderheit *Galaad* is genoemt.

Het lant *Toubin* en *Tob*.

HEt lant *Toubin*, of *Tubin*, over den Jordaen, in het lant van *Galaad* gelegen, 1 Mach. 5: 13. wort by *Bonfrerius* en *Serrarius* voor een en het zelfſte met het lant van *Tob* gehouden. Desgelijx zijn de Toubianer Joden, 2 Mach. 12: 17. van het zelve lant *Tob*, na alle waerſchijnelijkheit, genoemt: want 't is klaerblijkelijk, dat deze plaetſen en volken in het lant van Over-Jordaen, na de zijde der Ammoniten, lagen. Derhalve ſchijnt *Adrichom* te ſtruikelen, die de *Tubianen* in woeſt Arabie plaetſt, en voor een en de zelve met de Nabathener Arabieren hout, en *Iſmaëls* nakomelingen maekt: inzonderheit dewijl de Schrift zoo duidelijk getuight, dat de *Tubianen* Joden waeren.

Na het lant *Tob*, by de Rabbinen *Suſitha* genoemt, vluchte *Iefte*, Jud. 11.

Livias.

LIbias, of *Livias*, is een ſtad over den Jordaen gelegen: de welke *Hieronymus* dikwils gedenkt, en door *Herodes*, ter eere van *Livia*, moeder van keizer *Tiberius*, gebouwt of herbouwt, en, na haer, *Livias* genoemt wiert. Zy wort dikwils by *Hieronymus* gedaght, en voor een en de zelve gehouden, de welke by de zeventigh overzetters *Betharam*, Joſ. 13: 27. en Num. 32: 36. *Betharan* wort genoemt; het welk alle beide met het Hebreeuſch over-een-komt: want by Joſ. 13. wort zy met een ם *mem*, en Numer. 32. met een ן *nun* op het einde geſchreven. *Betharan* bediet *huis der ontfangkenis*: en *Betharam*, *huis der ontfangkenis dier genen*.

Bethnemra.

BEthnemra, of *Bethnimra*, in de Schrift, Joſ. 13: 27. en by de zeventigh overzetters *Bethnamra*, en *Bethanamra*, Num. 32. wort gebroken by *Hieronymus* *Bethamnaram*, en by *Euſebius*, *Bethnaram* genoemt.

Deze ſtad was gelegen over den Jordaen, in den ſtam *Gad*, Num. 32: 6. Ioſ. 13: 27. door wien zy geſticht wiert.

Ten tijde van *Hieronymus* was het een hoeve, *Bethamnaris* geheten, en gelegen vijf vierendeel mijls van *Livias*.

Bonfrerius wil dit *Bethnemra* voor het geen gehouden hebben, dat *Hieronymus* *Narama* noemt, en in het lantſchap van *Batanea* ſtelt: want ook *Batanea*, ſtrekte zich tot aen den ſtam van Gad uit.

Bethonim.

BEthonim, en anders *Bethanim*, was een ſtad in den ſtam van Gad, en over den Iordaen, Ioſ. 13: 26.

Abel.

ABel, by *Hieronymus* *Abela*, wort in 't Hebreeuſch, Iud. 11: 37. *Abel Keramim*, dat's, *Abel der wijnbergen*: desgelijx by de zeventigh Griekſche overzetters, op Griekſch, *Abel Ampelonoon*, of *der wijnbergen*, genoemt: ongetwijfelt na de meenighte der naby-gelege wijnbergen. Eenigen leggen *Abel*, *pleyn*, andere *betreuring* uit. Men heeft meer andere ſteden in de Schrift, *Abel* of *Abela* genoemt; maer worden alle van dit *Abel der wijnbergen*, en met by-voegen van het een of ander woort, tot onderſcheit, van elkanderen onderſcheiden.

Abel Keramim, of der wijnbergen,

was by ouds een ſtad der Ammoniten, (alwaer *Jefte* in het lant der Ammoniten ſtrect,) en noch ten tijde van *Hieronymus* een hoeve, twee kleine mijlen van *Philadelphia* gelegen.

Ahie.

Hieronymus ſtelt tegen over *Moab*, of *Areopolis*, eene plaetſe *Ahie*, of *Aie*, en anders *Achalgai* geheten: het welk *Symmachus* en *Aquila*, *in heuvelen*, Numer. 21 : 11. vertalen. Doch deze beide namen zijn boven mate bedorven en gebroken. In 't Hebreeuſch, Num. 21 : 11. wort gelezen, *Hije Habarim*: het welk bediet, *eenzaemheden*, of *woeſtheden der doorgangen*: 't zy van wegen de meenighvuldige ſtrooperyen, de welke ter zelver plaetſe gepleeght wierden, alzoo genoemt: of na de by-gelege groote woeſtijne: waer in de door-reizers niemant vonden: of eindelijk betekent het *woeſtheden van Abarim*: van de welke deze woeſtijne zijnen aenvang nam.

Eenige vertalingen voegen die twee namen, als tot een eigen naem behorende, in een. De zeventigh overzetters hebben in eenige boeken *Ajebarim*, met het afbreken van het woort *Aie* of *Ahie*. In de Neêrlantſche vertaling leeſt men, *in de heuvelen van Abiram*.

Wat belangt den naem *Achalgai*, of *Achelgai*, die heeft geene gemeenſchap met het Hebreeuſch.

Nobe.

TWee ſteden, *Nobe* genoemt, waeren over den Jordaen gelegen: een in den ſtam van Gad, en een in den halven ſtam van Manaſſe.

Nopende *Nobe*, by *Hieronymus Nobbe*, in den ſtam van Manaſſe, blijkt klaerelijk uit Num. 32 : 42. Jud. 8 : 11. en noch klaerder uit 1 Paral. 2 : 23. alwaer *Kanath*, welk een en de zelve met *Nobe* is, den ſtam van *Manaſſe* wort toegeſchreven: 't en zy iemant wil, dat het een en het zelve zy geweeſt, en niet in den ſtam van Manaſſe, maer op de grensſcheiding van Gad gelegen was: alwaer ook de ſtad *Jegbaa* lagh.

Een ander *Nobe*, en prieſter-ſtad, was in den ſtam van Benjamin of Juda gelegen: gelijk zy ook beide in de Hebreeuſche ſpelling van elkanderen verſchillen: want dit *Nobe*, over den Jordaen, wort eigentlijk in 't Hebreeuſch *Nobach*; en dat in den ſtam Benjamin, *Nobe* of *Nob* genoemt.

Fanuël.

FAnuël, of *Pnuël*, en *Penuël*, was by ouds eene plaetſe, ten zuide, neffens den vliet of overvaert *Iabok* gelegen: de welke by *Jakob*, na hy een gantſchen nacht met den engel geworſtelt had, alzoo genoemt wiert: uit oorzake hy God van aengezicht tot aengezicht had gezien: want *Fanuël* bediet *Gods-gezight*. Gen. 32.

Namaels wiert ter zelver plaetſe eene ſtad geſtight: de welke den naem van *Fanuël* behield, Jud. 8 : 8, 17. en was gelegen in den ſtam Gad.

Wijders, de burgers der ſtad *Fanuël* hebben naderhant, zoo veel men uit het vervolgh van Jud. 8. kan beſpeuren, een braven en ſterken toren, tot beſcherming der ſtad, gebouwt, om zich daer op in tijt van noot te begeven: die door *Gideon*, uit oorzake de burgery zijnen krijgsheir broot weigerde, geſloopt wiert; beneffens het neêrmatſen der ſtedelingen.

Namaels wiert de ſtad *Fanuël* door *Ieroboam* herbouwt, 1 Reg. 12 : 25.

Adrichom ſchijnt een ander *Fanuël* in den ſtam Efraim te ſtellen, dat door *Ieroboam* herbouwt wiert: hoewel het een en het zelfſte is, met dit in Gad over den Jordaen: want ook het lant van Over-Jordaen behoorde onder het gebiet van *Ieroboam*.

Roge-

Rogelim.

R*Ogelim* was een ſtad van Over-Jordaen, in *Gilaad*: van de welke *Berzelai*, de Gilaaditer geboortigh was, die *David*, in het vluchten voor *Abſolons* aengezicht, met ſpijze had onderhouden. 2 Sam. 17:27. en 19:31, 32.

Ataroth.

A*Taroth*, Numer. 32: 35. en anders *Athroth* en *Roth*, ſchijnt, met het by-voegen van *Sophan*, *Atharoth-Sophan*, by Hieronymus, en in de Neêrlantſche vertaling, Numer. 32:35. genoemt te zijn. Daer nochtans *Sophan* de naem van eene byzondere ſtad in den zelven ſtam van Gad was.

Of de ſtad *Saphon*, dewelke Hieronymus op den Jordaen ſtelt, een en de zelve met *Sophan* zy, kan met recht in twijfel getrokken worden: naerdien *Saphon* by *Ioſua* cap. 13: vers 27. met een צ; en *Sophan*, Num. 32: vers 35. met een ש, in 't Hebreeuſch geſchreven wort.

Betezobra.

B*Etezobra*, anders *Bethezob*, dat is vertaelt, *huis des Yſſops*, is een vlek over den Jordaen: van waer *Marya*, de Jodin, geboortigh was: de welke in de ſtad *Jeruſalem*, door hongersnoot, haeren eigen zoon dode, kookte, en at. Joſeph. lib. 7. cap. 8. Euſeb. lib. 3. Hiſtor. Eccl. 6.

Lantſchap en ſtad *Argob.*

HEt lantſchap van *Argob*, des koningrijks van *Baſan*, dat *Moſes* den halven ſtam van Manaſſe ten erfdeel gaf, was gelegen, volgens *Hieronymus*, op den Jordaen: doch het ſtrekte zich verder uit, als tot op den Jordaen; ja wijd en zijd tot over den Jordaen, en aen dat ganſch geweſt, welk deez halve ſtam tot aen den berg *Galaad* bezat: tot zoo verre ooſtwaerts *Argob* ongetwijfelt uitgebreit lagh: het welk met vele ſchriftuur-plaetſen kan bewezen worden, dewelke het ganſche erfdeel des halven ſtams Manaſſe met zeſtigh grote en bemuurde ſteden bepalen: maer de zelve zeſtigh ſteden worden den lande van *Argob* toegevoeght. Deut. 3:4. 1 Reg. 4:13.

De zoon van *Geber* gebood, ten tijde *Salomons*, als lantvooght over *Argob*, 1 Reg. 4:13.

Argob bediet, volgens *Euſebius*, uit *Symmachus*, een omtrek: 't geen weinigh waerſchijnelijkheits heeft. Dan veel liever is het lant van *Argob* alzoo genoemt na zekeren koning der Amorrhiten, die in dien oort heerſchte: en is miſſchien de gene met dien name genoemt, die allereerſt dit lant innam: want de Amorrhiten en Kanaaniten bezaten niet van begin af, gelijk genoechzaem kennelijk is, het lant van Over-Jordaen; maer hebben het met recht des oorloghs in bezit genomen.

Adom.

A*Dom*, of *Edom*, was een ſlecht ſtedeken, gelegen op den ooſter oever des Jordaens, ter zijde *Zarthan*: waer uit d'opgereze baren des opgedrooghden Jordaens, ten tijde van *Ioſua*, door de kinderen Iſraëls gezien wierden. Ioſ. 3:16.

Eleale.

E*Lealé*, of *Elealeh*, was een zeer vaſte ſtad der Amorrhiten, in het lantſchap van *Galaad*, en in een wijnrijk lant, de welke den ſtam van *Ruben* ten erfdeel viel. Numer. 32:3. door den welken zy gebouwt, of veel meer hermaekt

maekt wiert. vers 37. *Esaias* gedenkt de zelve in het gezight tegen *Moab*, cap. 15:4. en 16:9. desgelijx *Ieremias* in de profesye tegen de Moabiten, cap. 68: 34. Waer uit men genoechzaem kan bespeuren, dat *Eleale* namaels weêr onder het gebiet der Moabiten is gebraght geworden.

Noch ten tijde van *Hieronymus* en *Eusebius* wiert een grote hoeve van dien name getoont, een vierendeel mijls van *Hesbus*, of *Hesbon* gelegen.

Zeredatha, of *Zaradatha*, en *Zarthan*.

Zaradatha, of *Zeredatha*, en anders *Zardacha*, 2 Paral. 4: vers 17. schijnt een plaetse of stad geweest te zijn over den Jordaen, in den stam van Gad: dewijl ook *Sochot*, het welk ter zelver plaetse gedaght wort, (tusschen welke beide *Salomon* de kopere vaten des tempels deed gieten) in den zelven stam van Gad gelegen was.

Zaradatha schijnt volkomentlijk een en dezelve stad te zijn, de welke anders op verscheide plaetsen in de Schrift *Zarthan* of *Sarthan* wort genoemt: naerdien het zelfste van *Zartan* wort gezeit, 1 Reg. 7: 46. het geen van *Zaradatha*: te weten, dat tusschen *Sochoth* en *Zarthan* de zelve vaten gegoten zijn.

Zarthan was neffens de zee van *Galilea*, aen haere zuider grenspael, en na-by den ooster oever des Jordaens gelegen: gelijk de voornoemde Schrifttuur-plaetse, 1 Reg. 7: 46. schijnt te vereischen: want by aldien *Sochot* over den Jordaen was, gelijk zekerlijk is, zoo moet ook dit *Zarthan* over den Jordaen zijn geweest. Anders had de Schrift veel liever mogen zeggen, tusschen *Sochoth* en den Jordaen, als tusschen *Sochoth* en *Zarthan*: by aldien *Zarthan* op den over-wester-oever des Jordaens was geweest.

Daer en boven verscheenen de wateren bergswijze op een hoop verheven, niet verre van de stad *Adom*, neffens en ter zijde de stad *Zarthan*, den Israëliten, wanneer zy noch over den Jordaen niet getrokken waeren; maer noch op den ooster oever des Jordaens stonden: derhalve lagen ook *Adom* en *Zarthan* op een zelven ooster oever: want anders hadden zy van d'Israëliten niet kunnen gezien worden, indien zy op den wester oever waeren geweest: dewijl de verheventheit des waters den Israëliten al het gezicht over den oever des Jordaens, tegen 't noorde, benam.

Ontrent *Zarthan*, en tegen over *Iericho*, trok het volk Israëls over den Jordaen, Jos. 3:16.

Adrichom stelt drie *Zarthans*: te weten, een in den stam Manasse, verre van den Jordaen; hoewel binnen den zelven, en aen de voet of beneden *Ierzaël*, neffens de stad *Betsan*, of *Scythopolis*, gelegen. 1 Reg. 4: 12. Een tweede in den stam *Gad*, neffens het meir *Genezareth*: en een derde in den stam *Ruben*, neffens *Betharan*, en den oort van den overtoght der kinderen Israëls: welke laetste een en het zelve is, dat te voore hier beschreven, en by Jos. 3:16. gedaght wort.

Dan een eenigh *Zarthan* schijnt, tot voldoening der verscheide schriftuurplaetsen, genoech te zijn: gelijk *Bonfrerius*, tegen het gevoelen van *Adrichom*, wijtlopigh aenwijst.

Hippos.

Hippos, of *Hippus*, en anders *Hippene*, en by de Talmudisten *Chusita*, was eertijts een vermaerde stad der Joden, gelegen over den Jordaen, op den ooster oever der zee van *Galilea*: ter wederzijde, dertigh stadien oostwaerts van *Tiberias*, en westwaerts van *Gadara*, en in *Celesyrie*: en † ten zuide na-by *Magedan*.

† Eug. Rog. Josephus.

Pompejus, veltheer der Romeinen, herstelde deze stad, wanneer zy door de woede des oorloghs verwoest was, en door Heidenen en uitheemschen bewoont wiert, aen haere inwoonders. Namaels hechte keizer *Augus*t de zelve aen de heerschappye van *Herodes d'Askaloniter*: maer scheide haer, na de doot van *Herodes*, uit oorzake de stedelingen, beneffens die van *Gadara* en *Gaza*, zich aen de Grieksche zeden en

en wetten hadden overgegeven, van den rijke der Joden, en lijfdeze den rijke van Syrie in.

Na verloop ontrent van zestigh jaren, verbranden de Joden, onder andere steden, ook *Hippos*: waer over d'inwoonders van *Hippos* de Ioden, die neffens hen in de stad woonden, niet lang daer na, in d'algemeine neêrmatsing der Ioden, aller-wegen zeer qualijk handelden.

Joseph.

Verscheide schrijvers, als *Plinius*, *Ptolemeus*, *Hieronymus*, *Tyrius*, *Marius Niger*, en andere, gedenken deze stad.

Roger.

Noch heden worden de puinhopen der stad *Hippos* gezien: alwaer zich tien of twaelf huisgezinnen der Arabieren onthouden, die een weinigh lants bebouwen, en by wijle zich op andere plaetsen ter neêrslaen, en ginz en weêr in Syrie, en ook op deze zijde des Iordaens, om her zwerven. Buiten de stad *Hippos* dreef de Zalighmaker de duivelen uit den bezeten, en dwong hen in de verkens-kudde te varen; de welke in de zee van *Tiberias* storten: want te dier tijde had men in dit gewest vele Grieken, die verkens voeden en aten.

icht-ot.

Chusitha, of *Susitha*, wort anders ook by de Talmudisten het *lant van Tobh* genoemt, en beide by hen voor een en het zelfste gehouden, na het welk *Jefte* voor zijne broeders vluchte. Jud. 11.

Ziet Pag. 61.

Susitha was, ontrent ten tijde des Heilants, eene stad des Heidendoms, of haer grootste gedeelte bestont uit Heidenen: doch ook uit niet weinige Joden: als blijkt uit de Schriften der Rabbinen: hoewel *Pompejus* haer weder aen de Ioden of oude inwoonders herstelde.

In deze lantstreke onthout zich heden een koning der Arabieren, genoemt *Rebba*, die over de twee duizent gewapende Arabieren onder zich heeft, alle met vrouwen en kinderen. Zy nemen noit, als in het velt, onder paveljoenen van geiten-hair, hun verblijf, en zwerven in de na-bygelege lantschappen om her. Zoo ouden, als jongen, en vrouwen, branden asch van zeker gewas *Kali*, dewelke zy na *Damaskus*, *Sidon*, en *Barut*, te koop brengen: daer een glasmakerye is.

Ten tijde van den Arabischen vorst *Emir Fecchreddin*, deden zy gene velttochten, noch stroperyen, op zijne landen: uit oorzake koning *Rebba* zich met den gemelden *Emir* had vereenight, om den *Bassa* van *Damaskus*, die een doot vyant van alle beide was, weerstant te bieden.

Jabes-Galaad.

JAbes-Galaad, of *Jabes in Gilead*, en, by *Hieronymus*, *Jabis*, en *Iabis-Galaad*, en by *Iosephus Iabisus*, en *Iabissa*, was de voornaemste stad des lantschaps *Galaaditis*, en over den Iordaen, in den halven stam van Manasse, op eenen bergh, anderhalve mijle van de stad *Pella*, aen den wegh na *Gerasa*, gelegen.

Deze stad, wanneer d'elf stammen Israëls, over het verkrachten van een Levitische vrouwe, den stam Benjamin by-na ganschelijk verdelght hadden, wiert door de stammelingen der andere stammen verovert: uit oorzake zy alleen, in het gevecht tegen de Benjamiten, geweigert had bystant te doen.

Na het veroveren der stad wierden alle inwoonders, zoo mannen, vrouwen als kinderen, ter neêr gematst: behalve veertigh maeghden, de welke aen zoo veel mannen des stams Benjamins, die alleen met twee hondert andere door list ontkomen waeren, in den echt verknocht wierden. Iud. 21. *Ioseph. lib. 5. c. 6.*

Na verloop van ruim drie hondert jaren wiert *Iabes-Galaad* door *Naas*, koning der Ammoniten, met een sterk en groot krijgsheir belegert, die weigerde de stad by overgift, schoon op vrywillige aenbieding der stedelingen, in te nemen: 't en zy elk zich zijn rechter oogh liet uithalen: ten einde zy hier door (naerdien het schilt het linke oogh het zien benam) geheel onbequaem ten oorlogh zouden worden, en gansch Israël ten spot en schimp zijn. Wanneer koning *Saul* des, door gezanten der *Iabes-Galaaditen*, verwittight was, vergaderde hy aenstonts uit gansch Israël krijgstroepen, en monsterde hen in *Bezek*, ten getale

van drie hondert en dertigh duizent mannen. Met dit heir trok hy over den Jordaen, verstroide en dreef alle d'Ammoniten op de vlught, en dode onder andere koning *Naas*, en verloste de stad en burgery van het belegh en gevaer.

De *Iabes-Galaaditen* waeren namaels gedaghtigh aen dezen weldaet, en bewezen koning *Saul* en zijnen zoonen gunste, met hunne lijken van de muuren der stad *Bethschan*, of *Scythopolis*, af te nemen, en met brant-reukwerken te berooken, en onder het geboomte, of eiken-bosch van *Iabes* te begraven: betreurende daer en boven de doden met het vasten van zeven dagen. 1 Sam. 10:31. en 21:12. 1 Par. 10. *Ioseph. lib. 6. c. 14.* Hier over wierden zy by koning *David* geprezen; met belofte van vergelding dier gunste. 2 Sam. 2:5, 6.

Deze stad heeft strijtbare mannen voortgebraght: als te bespeuren is uit 1 Sam. 31:12. en blijkt uit het schrijven van *Iosephus*, in zijn zeste boek, op het laetste hoofdstuk.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Iabes-Galaad* slechts een vlek.

Bosch van Iabes-Galaad. Het bosch, of geboomte, ontrent *Iabes-Galaad*, was, naer het schijnt, een eiken-bosch: naerdien het lant van *Basan* met meenighte van eiken bewassen was. 1 Sam. 31.

Joseph. 3. Bell. 17. en 19. In het zelve bosch deed keizer *Vespasiaen* hout kappen, tot het bouwen van schepen, om in den oorlogh op de zee van *Genezareth* tegen de Ioden te gebruiken. *Nig. Geogr. Az. comm.* 4.

Saor. Hieron. *Saor* was een stad over den Iordaen, in den stam van Ruben.

Saratha-sar. *Sarathasar*, Jos. 13:19. schijnt by *Hieronymus Saorth*, en by *Eusebius Saor* genoemt te worden: want ook by *Josua* wort ter gemelder plaetse, in de zuiverste boeken der zeventigh overzetters, *Sarth* gelezen. Maer het dient aengemerkt, dat zy het koppel-woort *Sara-Thasar*, met het tusschen-voegen van het woordeken *en*, in twee verdeilt, en uit een eenige stad twee steden schijnen gemaekt te hebben: het welk ook in de Neêrduitsche vertaling is nagevolght: alwaer men leest, *Zereth*, *Hassahar*, in stede van Sara-Thasar.

Saron. *Saron*, en een ander van *Saron* by den bergh Thabor, binnen den Iordaen, is een vlakke lantstreke in het lantschap van Galaad: de welke 1 Par. 5:16, 27. wort gedaght: alwaer door de voorsteden van Saron de vlekken en hoeven, buiten de stad gelegen, te verstaen zijn. *Adrichom* en andere verstaen door *Saron*, ter zelver plaetse, eene stad: hoewel t'onrecht: naerdien *Saron* eigentlijk een vruchtbare en vette lantstreke bediet. Ziet p. 188.

Beta-ramph-tha. *Betaramphtha*, Betharantha, of *Bethanarea*, en anders Betharan, is een stedeken, dat namaels door *Herodes* de viervorst, die het met eene muur deed omringen, na de gemalin van keizer *Tiberius*, *Iulias* wiert hernoemt. Het lagh in het lant van Over-Iordaen, ter plaetse, daer de Iordaen in het meir van *Gennesareth* treet: als duidelijk blijkt uit *Iosephus* schrijven, daer hy zeid: *De Iordaen, na een loop van hondert stadien, uit het meir Samachonitis, doorsnijt, neffens de stad Iulias, het meir Gennesar.*

Een ander *Iulias* lagh in het lantschap van *Gaulanitis*, en over den Iordaen: het welk voorhene, zoo *Lichtfoot* uit *Iosephus* wil besluiten, *Bethsaida* wiert genoemt: hoewel de meeste lantbeschrijvers Bethsaida in Galilea, en binnen den Iordaen, stellen. Ziet pag. 58.

Kademoth, of *Kedimoth*, Jos. 13:8. was een stad der Leviten, in den stam van Ruben, en binnen den vliet *Arnon* gelegen. 1 Paral. 6:79. en was anders ook *Iethson* geheten, Jos. 21:36. volgens eenige vertalingen. Kade-moth.

Een ander *Kademoth*, en woestijne van *Kadimoth*, wort by *Moses*, Deut. 2:26. gedaght: uit de welke *Moses* gezanten tot *Sihon*, koning der Amorriten, zond, met verzoek van veiligen doortoght, dien hy afsloegh.

Kademoth bediet, in het meersout getal, *oosterſche* gewesten.

Dit laetste *Kadimoth* verschilt van 't eerste: gelijk ook *Hieronymus* de zelve te recht schijnt t'onderscheiden. Te weten, het laetste lagh in de woestijne, en, zoo veel men uit Deut. 2:26. kan bespeuren, over den vliet *Arnon*: daer het eerst in bewoont lant, binnen den vliet *Arnon*, lagh: hoewel zy beide niet verre van elkanderen schijnen gelegen te hebben.

De

De bergh *Hermon.*

DE bergh *Hermon*, of, na 't Hebreeusch, *Chermon*, Deuter. 3: 8. Jos. 11: 3, 17. en 12: 1, 5. en 13: 5, 11. Psalm 42: vers 7. en 133: 3. Cant. 4: 8. wort by *Hieronymus Ærmon* en *Ermon*; by d'Amorriten *Sanir* en *Senir*, Cant. 4: 8. en by de Sydoniers *Sirion* of *Sarion*: of, na 't Hebreeusch, *Schirjon* en *Schirion*, Deut. 3: 9. 1 Chron. 5: 23. Ezech. 27: 5. Psalm 29: 6. en, by verkorting, *Sion* of *Seon*, Deut. 4: 48. Psalm 133: 3. genoemt: hoewel by den Psalmist, door de bergen van *Sion*, alle de bergen van Ierusalem, en dien-volgens alle de berghrijke plaetsen van Iudea schijnen verstaen te worden. By *Strabo* schijnt hy *Trachon*, en by andere *Trachonus*; maer by *Ptolemeus Alsadamus*, of *Hippos*, genoemt te worden. De zelve bergh, of des zelfs gedeelte, heet ook *Baal-Hermon*, Iud. 3: 3. en by *Hieronymus* en *Eusebius Baal-Ermon*: dat zoo veel gezeit is, als *Hermon* van *Baal*, of bergh van dien afgod: want op zijnen kruin was, ter eere van den afgod Baal, een prachtige tempel gestight. Andere daer en tegen verstaen door *Baal-Hermon* een dal, aen den voet des berghs *Hermon*: want *Baal* bediet ook by de Hebreen een dal. Men vind'er, die ook door *Baal-Hermon*, de lantstreke, onder dezen bergh gelegen, de welke anders *Baal-Gad* is geheten, verstaen.

De *Hermon* wort anders by de Talmudisten de *sneeu-bergh* genoemt, van wegen zijne sneeu-rijkheit.

Hy leit over den Iordaen, in een gedeelte van Woest-Arabie, oostwaerts tegen over den bergh Liban, en besluit het gansche lant van Over-Iordaen ten noorde. Volgens *Adrichom*, uit *Hieronymus*, *Breidenbach*, en *Brokard*, leit hy ten ooste, tegen over de stad Panéas, raekt ten zuide aen den bergh Seïr, en vereënight zich ten noorde, daer hy het lantschap van Trachonitis omringt, by de stad Damaskus, met den Liban. Van wegen de gelegentheit dezes berghs vind men veel malen in de Schrift, dat het lant der kinderen Israëls over den Iordaen, zich na 't ooste van de beke *Arnon* tot aen den bergh Hermon uitstrekte.

Deez bergh is van eene uitstekende hooghte: want alhoewel de bergh Galaad den zelven met zijne verhevenheit der toppen overtreft, zoo is evenwel de *Hermon* veel hoger en groter, als een andere bergh Hermon, binnen den Iordaen, neffens den bergh Thabor, en ook als de bergh Hermon, in het noorder gedeelte des stams Aser gelegen. Hierom leit hy ook, op zijne kruinen, geduurigh met sneeu bedekt: de welke, ten tijde van *Hieronymus*, na de stad Tyrus, om den drank, tot wellust der kele, des Zomers te temperen, gevoert wiert.

Op den zelven groeien overvloedelijk zeer hoge en treffelijke dennebomen, die tot verscheide werken, en inzonderheit tot den scheeps-bouw, zeer bequaem zijn: waer over men ook by den profeet *Ezechiel*, cap. 27. leest, dat de verdekken of denningen der schepen van Tyrus uit dennebomen, van *Senir*, gebouwt waeren.

Zoo eenigen uit de volgende woorden van *Salomons* Hoge-liet besluiten, hielden op den Hermon leeuwen en luipaerden. *Komt, ô bruyt! by my, van den Liban af. Ziet van den top van Amana, van den top* Senirs *en* Hermons*: van de wooningen der leeuwinnen: van de bergen der luypaerden.*

Deez bergh, naer het schijnt, had ook zeer grote spelonken of holen: welker een, zoo *Marius Niger* schrijft, vier duizent menschen kon bergen.

By ouds bezaten de Heviten en Amoriten den bergh Hermon: want de Heviten woonden in 't geberghte van Liban, van den bergh Baal-Hermon af, tot aen Hamath, Iud. 3: 3. Namaels nam *Og*, koning van *Basan*, den zelven in bezit. Ios. 12: 1, 5. Wanneer d'Israëliten dien gedoot had, viel de Hermon den kinderen des halven stams van Manasse in hun erfdeel te beurt.

Kasteel *Macherus*.

M*Acherus* was een zeer vast, fraei en groot kasteel, gelegen op de uitterste grenspael van *Perea* na 't zuide, of lant van *Moabitis*: of op de grensscheiding des koningrijks van *Aretas*, d'Arabier, en van *Herodes*, na de grensen der Arabieren toe, en benoorde, en niet bezuide de Dode zee, gelijk de woorden van *Plinius* schijnen meê te brengen. Of *Macherus*, als *Josephus* eigentlijk schrijft, was de grensscheiding zelf van die beide rijken.

Macherus, de zuider grenspael van *Peréa*, of lant van Over-Jordaen, was gebouwt op eene hoge en ronde steile rotse, of stenigen heuvel, die van alle zijden met dalen omringt lagh: welker diepte voor het gezight onbereikelijk was: dies men niet lichtelijk daer door kon gaen, noch onmogelijk op eenigerlei wijze de dalen, met het inwerpen of aen-hogen van eenige stoffe, vullen. Het dal, dat ten weste lagh, strekte tot zestigh stadien, en had de Dode zee tot grenspael. Ten noorde en zuide wiert het met dalen van een zelve grote omringt, die desgelijx het voor belegering bevrijden. Het dal, ten ooste, schoot tot de diepte van ruim hondert ellen neêrwaerts, en eindighde aen eenen bergh, die tegen over *Macherus* lagh: dies deze plaetse onaenkomelijk en by-na onoverwinnelijk was.

Alexander, koning der Joden, de natuur en welgelegentheit van deze plaetse en oort bemerkende, was de eerste, die dit kasteel deed stichten: het welk namaels door *Gabinius*, veltheer der Romeinen, in den oorlogh tegen *Aristobulus*, gesloopt wiert.

Namaels wiert deze plaetse, door koning *Herodes de Grote*, boven alle andere waerdigh gekeurt om gesterkt te worden, inzonderheit van wegen de na-byheit der Arabieren, als in 't gezight van hunne grensen gelegen. Dies deed hy deze plaetse met een grote muur omringen, en met torens versterken, en aldaer beneden voor d'inwoonders eene stad bouwen: van waer men na het kasteel opwaerts ging. Daer en boven deed hy rontom den kruin, of steenigen heuvel zelf, daer op het kasteel stont, eene muur ophalen, en op de hoeken torens, van zestig ellebogen hoogh, oprechten. In het midden des omtreks bouwde hy een paleis, met zeer grote en fraeie vertrekken, en maekte op bequame plaetsen vele waterbakken. Hy leide een grote meenigte van pijlen en oorloghs-gereetschap in het kasteel, en voorzagh het met allerlei vonden van krijgs-gereetschap, ten einde d'inwoonders een lang belegh zouden kunnen verduuren.

In het paleis zelf was een wijnruit van eene wonderlijke grote: want geen vijgeboom moght tegen haer in hooghte noch grote op. Zy had'er gestaen, naer men zeid, van *Herodes* tijden af, en zou gewisselijk langer zijn gebleven, indien zy niet door de Joden, die de plaetse ingenomen hadden, was uitgeroit geworden.

Onder de regering van keizer *Otho* hadden de rovers en muitelingen het kasteel *Macherus*, beneffens dat van *Herodium* en *Massada*, in bezit genomen.

Na het verwoesten van Jerusalem, door keizer *Vespasiaen*, ter zake van het afvallen en muiten der Joden, waeren noch drie kastelen onverovert overgebleven, als *Herodion*, *Macherus*, en *Masada*. Om die dan meê ter gehoorzaemheit van de Romeinen te brengen, trok *Lucilius Bassus*, veltoverste der Romeinen, met het overgenomen krijgsheir van *Cerealis Detiliaen*, ter belegering van het kasteel *Herodion*, het welk hy, beneffens de krijgsbezetting, met verdragh verroverde. Macherus door de Romeinen verovert.

Daer na verzamelde hy zijn gansche krijgsmaght en tiende legioen by een, en besloot het kasteel *Macherus* te beöorlogen en bestormen: want het docht hem hoogh nodigh dit kasteel uit te roien, op dat het, door zijne vastigheit, geen meerder luiden tot afvallen zou lokken: naerdien de natuur der plaetse den inwoonders een vaste hope van behoudenis gaf, de welke den beleggers daer en tegen deed vrezen en twijfelen, om tot een goede uitkomste te komen.

Dies besloot *Lucilius Bassus*, na dat hy

hy van alle zijde de plaetſe wel bezichtight had, met het aenvullen van het ooſter dal, eenen toegang tot de ſtad te maken: gelijk hy ook gezwint eenen ſchanze, of dijk, deed opwerpen, om, door middel van den zelven, de beſtorming des te lichter voort te zetten.

De Joden, die zich daer binnen bevonden, ſcheiden zich van de vreemdelingen, en hielden die voor een onnut graeuw: waer over zy hen dwongen de beneden-ſtad te bewaren, en d'eerſte de rampen uit te ſtaen: maer het boven-kaſteel hielden zy zelfs bezet, eensdeels om de ſterkte der plaetſe: en ten andere, tot hun eige behoudenis: naerdien zy zich lieten voorſtaen wel vergiffenis van de Romeinen te zullen verwerven, indien zy de plaetſe aen hen over-gaven. Maer voor-al wilden zy beproeven, of ook eenige hope was, om den vyant van het belegh te doen opbreken. Ten welken einde zy alle daeghs klockmoedelijk uitvallen deden: waer door velen, onder het vechten, zoo van de Joden, als Romeinen, te ſneuvelen quamen. Wie van beide zijnen ſlagh het beſte wiſt waer te nemen, die bevocht de meeſte zege. Te weten, de Joden, indien zy de Romeinen onverhoeds beſprongen: maer de Romeinen, die op de ſchanze lagen, wanneer zy den onvermoeden uitval der Joden, met de wapenen in de hant, ſtutten. Doch hier meê nam het belegh geen einde: maer zeker voorval dwong den Joden het kaſteel onvermoeds over te geven.

Onder de belegerden was zeker ſtoute en ſtrijtbare jongeling, met name *Eleazar*, die met zijn geduurige uitvallen grote beroemtheit bekomen, en den Romeinen het aenvullen des dals, en opwerpen der ſchanze grotelix verhindert, en zware neêrlagen in 't vechten altijt aengebraght had.

Door zijne ſtoutheit gaf hy zijnen ſtrijtgenoten hert en moedt in 't lijf, en braght hen bequamelijk aen den vyant, en zonder gevaer weêr daer af: ſchoon zelf in 't laetſte achter aen.

Wanneer nu op zekeren dagh het vechten was geſtaekt, en beide parthyen afgeweken waeren, bleef hy, zonder vreze voor den vyant, buiten de poorte, en ſprak tot de genen, die op de wallen ſtonden. Zeker Egyptenaer, met name *Rufus*, uit het leger der Romeinen, nam dezen kans waer, en valt op *Eleazar* toe, en ſleept hem, met de wapenen aen 't lijf, in het leger der Romeinen: het welk onder de genen, die op de wallen ſtonden, grote verſlagenis baerde.

Na de veltöverſte *Baſſus* bevolen had *Eleazar* naekt uit te trekken, en opentlijk ten tone te ſtellen, en in het gezicht der ſtedelingen te doen ſlaen en geeſſelen, wierden alle de Joden over het ongeval des jongelings geweldigh ontſtelt, en deden niet als kermen en klagen. *Baſſus*, dit beſpeurende, nam zulx tot zijn voordeel, en diende zich daer van tot een begin van zijne raetplegingen tegen den vyant: en beſtont noch groter meedogen en ontferming in hen t'ontſteken: ten einde zy het kaſteel voor de behoudenis des jongelings zouden overgeven: want hy deed eene kruis of galge oprechten, quanſuis als of hy aenſtonts *Eleazar* wou ophangen. Wanneer die van het kaſteel dit zagen, wierden zy noch met groter droefenis bevangen, weenden en klaeghden, en riepen, dat die ellende hen niet te verdragen was. Ook bad *Eleazar* hen, dat zy toch hem niet wilden verwaerlozen, en zoo ellendigh laten ſterven: en daer en boven op hun eigen behoudenis denken: naerdien reeds alle volken door de maght der Romeinen waeren t'ondergebraght. De Joden, door zijn reden bewogen, en uit oorzake vele van binnen voor hem baden, (want hy was van een groot en machtigh geſlaght) wierden, tegen hunnen aert, door deernis overwonnen. Waer over eenige gezonden wierden, die met *Baſſus* in geſprek traden, en aenboden en verzochten 't kaſteel over te leveren: doch met beding van *Eleazar* onverhindert t'ontſlaen. Wanneer *Baſſus* hier in bewilligt had, beſloot het graeu van de beneden-ſtad, op kuntſchap des verdraghs, met de Joden afzonderlijk gemaekt, des nachts heimelijk te vertrekken. Maer wanneer zy de poorte geopent hadden, vervoeghde zich een der genen, die het overleveren des kaſteels belooft

hadden, by *Bassus*, 't zy uit wangunst van hunne behoudenis, of uit vreze, om niet by de Romeinen te schijnen hen gelegentheit en oorzake tot vluchten gegeven te hebben. Dan de strijtbaerste der vluchtelingen, die voorgegaen waeren, ontquamen het: doch d'overige, ten getale van zeventien hondert mannen, wierden gedoot, en de vrouwen en kinderen gevangen genomen en in slavernye gebraght. Voorts hield *Bassus* den genen, die hem het kasteel hadden overgelevert, zijne beloften, en liet hen vry trekken, en gaf hen *Eleazar* weêr over.

Macherus was eertijts het tweede kasteel des Heiligen Lants, naest Jerusalem.

Ziet p. 176. Na het kasteel *Macherus* wiert *Johannes de Doper*, door bevel van *Herodes*, geknevelt ter gevangkenis gebraght, en op het zelve onthooft.

Joseph. Door deze plaetse vloeien warme water-bronnen van zeer verscheide smake: want eenige zijn bitter, andere zoet. Men heeft'er ook koude water-wellen.

Dicht daer by ziet men een ondiepe spelonke, die met eenen steen bedekt is: boven den welken twee verheventheden, als twee vrouwen borsten, een weinigh van elkanderen, uitsteken: welker een een zeer warmen, en d'ander een zeer kouden bron uit-levert. Beide deze wateren, onder malkanderen vermengt, maken een zeer aengenaem wasch-bad, dat zeer heilzaem voor vele ziekten en qualen, en inzonderheit voor krimping der zenuwen dienstigh is: want niet alleen zijn deze wateren aengenaem van smake; maer ook heilzaem van kracht. Deze wateren vloeien van daer in de Dode zee. Hieron.

Koning *Herodes d'Oude* deed zich, door raet der artzen, op zijn sterven derwaerts brengen, om in deze warme wateren te baden en gewassen te worden: hoewel te vergeefs: naerdien hy niet lang daer na in de stad Jericho quam t'overlijden. Joseph.

Plinius stelt ook bezuide de Dode zee een warmen bron met heilzaem water, die op Griekſch hierom *Calirrhoë* of *Callirhoë* wort genoemt: dat is, *fraeie* of *schone vliet*.

Solinus stelt *Callirhoë* na-by Jerusalem; hoewel t'onrecht.

By deze warme wateren schijnt *Josephus* ook eene stad, met name *Callirhoë*, (alzoo na den bron geheten) te stellen: gelijk ook *Ptolemeus* eene stad van dien zelven name gedenkt; maer steltze aen d'ooster streke des Jordaens. Antiq. lib. 17. 8.

Desgelijx gedenkt ook *Hieronymus* eene stad *Callirrhoë*, en hout haer voor een en de zelve stad met *Lasa*, of *Lasha*, anders *Lesa*, de welke, by *Moses*, Gen. 10: 9. beneffens *Sodoma*, tot ooster grenspael des Lants Kanaan gestelt wort. *Lasa* wort anders, by de Grieken, *Dasan* genoemt. Van gelijken vertalen meest alle de Rabbinen, by *Moses*, *Laza*, *Callirrhoë*. Quæst. Hebr.

Zoo *Lichtfoot* wil wort de bron *Callirrhoë* anders ook met een half Hebreeusch woort, *Chammath van Pella* genoemt: dat is, *baden van Pella*, tot onderscheit van *Chammath*, of baden van *Gadara*.

Kasteel *Amathus*.

Hieronymus stelt eene hoeve, met name *Amathus*, over den Jordaen, en vijf grote mijlen van de stad *Pella*. *Josephus*, daer en tegen, noemt *Amathus* 't sterkste en grootste van alle de kastelen, die over den Jordaen gelegen zijn.

Joseph. In dit kasteel had *Theodoor*, *Zenons* zoon, zijne dierbaerste schatten en goederen te bewaren geleit: het welk *Alexander de Janniter*, koning der Joden, besloot te veroveren; doch ging eerst de steden *Gaza*, *Anthedon*, en de Galaaditen en Moabiten overwinnen. Na dit verricht te hebben begaf hy zich weêr na het kasteel *Amathus*. Maer *Theodoor* quam gezwint op 't mad, berghde zijne eige goederen, vluchte uit het kasteel, en nam des konings omslagh meê, en dode ontrent tien duizent Joden: want hy was over den gelukkigen voortgang van *Alexanders* wapenen verslagen en bevreest geworden, en derfde hem geenen slagh leveren. Dies kreegh *Alexander* het kasteel ledigh en zonder krijgsbezetting in, het welk hy deed slopen.

Amathus was een der vijf rechtbanken, of pleithoven, die door *Gabinius* in Judea opgerecht wierden. *Joſeph. Antiq.* 14. *c.* 11.

Seleucie.

SEleucie was eene ſtad over den Jordaen, in het † lantſchap van *Gaulanitis*, by het meir *Merom*, of *Samechonitis*, en op een luſtigen en bronrijken oort gelegen. Zy wiert, naer men zeid, alzoo genoemt na haeren ſtichter *Seleucus*, koning van Syrie.

Appianus gedenkt ook eene ſtad *Seleucis*, de welke door *Pompejus* in Paleſtijn geſticht wiert.

De ſtad *Seleucie* wiert door *Alexander Janniter*, koning der Joden, verovert, en den Syriers ontnomen, en, beneffens vele andere, den rijke der Joden ingelijft.

Joſephus, de hiſtori-ſchrijver, heeft de ſtad *Seleucie*, de welke door haere gelegentheit van natuur ſterk was, door de kunſt noch veel ſterker doen maken, en met weerbare veſtingen, tegen de Romeinen, omringen.

Die van de ſtad *Seleucie*, beneffens die van *Sogane*, *Gamala* en andere plaetſen, ſloegen tegen de Romeinen aen 't muiten: hoewel zy zich daer na by hen vervoeghden: want *Agrippa* had hen, in den aenvang des afvals, door verbont, zich tot bontgenoten gemaekt. Ioſeph.

Pharaux, of dal van *Antiochus*, was eene ſtad, naer het ſchijnt, beneffens *Seleucie* gelegen, de welke door *Alexander de Janniter* ter zelver tijt verovert wiert. Ioſeph. Antiq. lib.13. cap.21. de Bello lib.1. c.4.

Ephron.

EPhron, en anders *Hephron*, *Effron*, en *Enfron*, was eene grote en vaſte ſtad, gelegen, naer het ſchijnt, in het lantſchap van *Galaaditis*, dicht aen den Jordaen, en by-na tegen over de ſtad *Betſchan*, of *Scythopolis*, en aen den ingang des lants van Judea, de welke door *Judas de Machabeër*, met byſtant der Joden des lantſchaps van *Galaaditis*, verovert wiert: wanneer hy hen met vrouw en kinderen, en huisraet, uit het lant van *Galaaditis* na Judea overbraght. Want als d'Iſraëliten, onder gelei van *Judas*, uit *Galaaditis* voor de ſtad *Ephron* gekomen waeren, konden zy de zelve ter rechte noch ter linke zijde niet voor-by trekken: maer moeſten midden door de zelve trekken, 't en waere zy hadden willen wederom keeren: miſſchien uit oorzake de ſtad ter weder-zijde met bergen beſtuuwt lagh: of veilight, dewijl daer ontrent geen andere overtoght over den Jordaen was, als door de ſtad *Ephron*.

Dan die van de ſtad ſloten d'Iſraëliten buiten, en ſtopten de poorten met ſteenen toe. Hier op zond *Judas* tot hen, en liet hen met vreedzame woorden zeggen: *Ik zal ſlechts door uw lant trekken, om in ons lant te komen: en niemant zal uw luiden eenigh quaet doen. Wy zullen alleenlijk te voet daer door trekken.* Maer de ſtedelingen wilden hem genen doorgang vergunnen, noch de poorte voor hem openen. Dies beval hy, dat men de ſtad rontom zou belegeren en beſtormen: de welke, na eenen dagh en nacht beſtrijdens, met gewelt ingenomen, verdelght en uitgeplondert wiert: niet tegenſtaende de dappere jongelingen, ſtaende voor de muuren, kloekmoedelijk weêrſtant hadden geboden, en de ſtad met krijgstuigh en pijlen wel voorzien was. Al wat mannelijk was quam door de ſcherpte des zweerts te ſneuvelen, ten getale van vijf en twintigh duizent zielen: zulx d'overwinnaer, in het gaen door de aſſche der ſtad, over de lijken hene trat. 1 Mach.5. 2 Mach.12. Joſeph. Ant. lib. 12. c. 12.

Te dier tijde wiert de ſtad *Ephron* met velerleie volken bewoont.

Een ander *Ephron* lagh in den ſtam Ephraim, en een derde in dien van Juda.

Batha-

Bathanea.

BAthanea, anders *Batania, Bethania*, en *Betaldis*, is een lantstreke, palende aen *Trachonitis*, en gelegen over den Jordaen: het welk eenigen der voornaemste schrijvers, als *Bonfrerius*, *Lichtfoot*, *Samuel Bochart*, en andere, met het koningrijk van *Basan*, of *Basanitis*, om eenige na-byheit en overeen-koming van name, t'onrecht verwerren, en voor een en het zelfste houden: daer zy nochtans, by *Josephus*, als verscheide gewesten, beschreven worden: want dit *Batanea* was een onvruchtbaer gewest, naer het schijnt, van woest Arabie: daer *Basan* den overvloet van allerlei vee en vruchten had.

Gool, uit de schriften van den Arabischen lantbeschrijver *Jakut*, stelt een lantstreeke of vlek *Bathania*, in het lantschap van *Trachonitis*: alwaer, volgens overlevering der Arabieren, *Job* zou geboren zijn: gelijk ook eenige der voornaemste schrijvers *Utz*, of *Jobs* lant, aen dien oort, in *Trachonitis* stellen: desgelijx *Theman* en *Sueta*, steden van *Iobs* vrienden: hoewel t'onrecht, en zonder eenigh vast bewijs: naerdien *Utz*, of *Iobs* vaderlant, met meerder schijn van waerheit, in woest Arabie kan geplaetst worden.

Hieronymus stelt in *Batanea* twee kastelen, met name *Atharoth*.

Neila is een vlek in *Batanea*: desgelijx stelt *Hieronymus* eene plaetse *Narama* in *Batanea*.

Magedan.

† Hieronymus.

MAgedan, † anders *Magedon*, of, gelijk eigentlijk d'evangelist *Mattheus* in 't Grieksch heeft, cap. 15: 39. *Magdala*, wort by *Markus*, cap. 8: 10. *Dalmanutha* geheten. Het is eene plaetse over den Jordaen, en aen d'oostzijde der zee van Galilea, ontrent de stad Gerasa gelegen: welker lantstreke by *Hieronymus*, in zijnen tijt, *Magedena* wiert genoemt.

Jansen. in Concord. Evang. c. 63.

Hier uit blijkt, hoe *Brokard* t'onrecht schrijft, die *Magedan* en *Dalmanutha* voor een en de zelve plaetse hout, de welke d'Arabieren *Medan* noemen; dat is, *water van Dan*: versta daer door den hooft-bron, uit den welken de Jordaen allereerst zijnen oorsprong neemt, anders by *Iosephus Phiala* genoemt: want deze bron leit zeer verre van de zee van Galilea af: daer deze plaetse *Magdala* na-by de zelve zee lagh, als blijkt uit het verhael van des Heilants reize, by d'evangelisten, *Mattheus* en *Markus*, ter gemelder plaetse.

Desgelijx begaen de genen een groven misslagh, die deze plaetsen, *Magedan* en *Dalmanutha*, binnen of op deze zijde der zee van Galilea stellen, tusschen de zelve zee en den bergh Thabor: gelijk men in eenige oude kaerten ziet afgebeelt: daer nochtans de zelve, gelijk *Hieronymus* duidelijk getuight, ontrent *Gerasa* was gelegen, en dien-volgens over de zee van Galilea: waerom *Magdala*, by de Talmudisten, by wijle *Magdala van Gadara* wort genoemt, en een Zabbath-dagh-reize van *Chammath* gestelt.

Wanneer de Zalighmaker vier duizent menschen met zeven gerste broden en weinigh vischs had verzadight, klam hy met zijne jongeren te scheep, en quam in de delen of lantpalen van *Dalmanutha*: alwaer de Fariseen en Sadduceen een teken uit den hemel van hem begeerde: dien hy het teken van den profeet *Ionas*, een voorbeelt van zijne doot en verrijzenis, voorleide. Matth. 15. en Mark. 8.

De Talmudisten leggen *Dalmanutha huis der weduwenarye mijner dochter* uit. Dan zoo *Lichtfoot* wil, is de naem *Dalmanutha*, of *Dalmon*, van *Zalmon* gesmeet, met de צ *tsad* in ד *daleth* te veranderen: het welk onder de Syriers en Arabieren gebruikelijk is: welk *Zalmon* geen naem van den bergh *Zalmon*, ontrent *Sichem*, is; maer van eene plaetse of oort na-by de stad *Tiberias*: alwaer een hoge schole der Joden was.

Het

Het lantſchap van *Hauran*, of *Auran*, en *Auranitis*.

HEt lantſchap van *Auran*, of *Hauran*, wort alzoo by de Syriers en Arabieren: maer by den profeet *Ezechiel*, cap. 47: 18. *Chauran*, en by *Iosephus*, *Ptolemeus* en andere, na de ſtad of na den bergh Hauran, *Auranitis*, en heden, volgens *Ferrarius*, *Cavan* genoemt: hoewel *Adrichom Cavan* van *Hauranitis* onderſcheidt, en ontrent de vlakte des Jordaens plaetſt.

Hauran, of *Auranitis*, is een lantſchap van Over-Jordaen, niet verre van *Damaskus* gelegen: of een gebuur en grens-geweſt van de lantſchappen *Damaſcene* en *Trachonitis*. Ook ſchijnt *Ioſephus* Auranitis over den Jordaen te plaetſen: naerdien hy het zelve over-al by de lantſchappen van *Trachonitis* en *Batanea*, over den Jordaen, voeght.

Ptolemeus plaetſt *Auranitis* (het welk eenigen averrechts, by den zelven, *Auchanites* vertalen) aen den *Eufrates*, in het geweſt van Babylonie. Andere houden *Auranitis*, hoewel zonder eenigh bewijs, voor eene kleine lantſtreke van Paleſtijn, en ſtellen haer by het meir of de zee van *Tiberias*, en in de zelve de ſtad *Tiberias*. Zommige, als *Ravanel* en *Spanheim*, maken *Auranitis* een lantſchap van woeſt Arabie.

Ezechiel ſtelt *Chauran* tot lantpale des Heiligen Lants, ten noorde. cap. 47: vers 16, 18.

Auranitis, zoo men *Bochart* magh geloven, die *Ptolemeus* ſchijnt te volgen, was gelegen ter zelver plaetſe, daer het *Ura* van *Plinius* lagh: te weten, op de verdeiling van den *Eufrates*, tegen 't ooſte.

Eenigen houden dit *Ura* van *Plinius*, en by *Eupolemus Uria*, en anders *Camarina* geheten, voor het geweſt, dat in de Schrift *Ur*, en lant der Chaldeen, of Chaldeen-lant, wort genoemt, en *Abrahams* geboorte-plaetſe was. Geneſ. 11: 28, 31. en 15: 7. Nehem. 9: 7. hoewel andere, met meer waerſchijnelijkheit, *Ur* voor een gedeelte van Meſopotamie, na-by Aſſyrie, houden, en met *Ammianus*, tuſſchen den vliet *Tigris* en de ſtad *Niſibis* plaetſen.

Keizer *Auguſt* ontnam het lantſchap van Auranitis *Zenodoor*, die het te voore bezat, en voeghde het, beneffens de lantſchappen van *Trachonitis* en *Batanea*, door een milde gifte, aen de heerſchappye van Herodes *d'Oude*, koning der Joden. Na de doot van Herodes gaf keizer *Auguſt* de zelve lantſchappen aen *Filip*, zoon van Herodes *d'Oude*: en eindelijk, keizer *Klaudius* aen *Agrippa*, zijne neve. Joſeph.

In Hauran, of *Auranitis*, was een ſtad gelegen, meê *Auran*, of Hauran, en by *Ptolemeus Aurana* geheten.

De naem van den vliet *Orontes* ſchijnt uit dien van Hauran geſmeet te zijn.

Hauran wort onder de bergen getelt: Talmud. Lichtſ. uit welker kruin, door d'opgeheve of uitgeſlage vlammen, het teken des nieuwen jaers by de Joden geſchiede. Dies blijkt, hoe *Auran* ook de naem van een bergh zy geweeſt: waer na *Auranitis* is genoemt geworden. Mogelijk was een gedeelte van den Voor-Liban Hauran genoemt: 't zy na een Syriſch woort, Havar, dat *wit* bediet: van wegen des zelfs ſneeurijkheit: of na 't Hebreeuſch Hor, dat 's een *ſpelonke*, van wegen d'onderaertſche holen.

De ſteden *Gadara* en *Geraſa*.

DE ſtad *Gadara*, alzoo by *Polybius*, *Joſephus*, *Euſebius*, *Hieronymus*, *Ptolemeus*, *Stephanus*, en by *Plinius Gaddara* genoemt, wort nergens in de Schrift gedaght: maer wel d'inwoonders der omleggende lantſtreke, by Luk. 5: 1. en by Mark. 4: 16. met den naem van *Gadarenen*; of, na 't Griekſch, *Gadarenoon*.

Zoo eenigen willen, zou ook *Strabo* deze ſtad *Gadara*, en haere lantſtreke *Gadaris* noemen: hoewel t'onrecht: naerdien *Strabo* de ſtad, de welke hy *Gadara* noemt, aen de Middellantſche zee, tuſſchen den bergh *Kaſius*, en de ſtad *Peluſium*, (heden *Damiate*) plaetſt: zonder ergens dit *Gadara*, over den Jordaen, by hem gedaght wort: daer en

tegen wort het *Gadara* van *Strabo*, by *Iosephus*, *Gazara*, en by Jos. 16 : 3. *Gezer* genoemt.

Ziet p. 128. *Gadara* wort by eenigen onder de lantstreke van *Decapolis*, of *Tien-stad*, gerekent, en in †*Celesyrie* gestelt.

†Steph. Het *Gadara* van *Ptolemeus*, en andere gemelde schrijvers, was gelegen over den Jordaen, ten ooste tegen over de stad *Tiberias*, en *Scythopolis*, in den halven stam van Manasse, een stuk weeghs van de zee van Galilea, en een weinigh westelijker, als de stad *Gerasa*: welke gelegentheit en stant, door het schrijven van *Iosephus*, kan bevestight worden, die *Gadara* zestigh stadien van de stad *Tiberias* af stelt; daer de zee van Galilea slechts veertigh stadien in de brete heeft, volgens getuigen van *Iosephus* en *Hegesippus*: maer *Tiberias* lagh aen den oever der gemelde zee, binnen den Jordaen.

Plinius stelt Gadara op eenen bergh, dien de vliet H*ieromiace*, anders H*ieronis* en H*ippodion*, voor-by vloeit.

Joseph. *Gadara* was de hooftstad van *Perea*, en daer en boven, door de natuur des oorts, zeer sterk, en had vele rijke inwoonders.

Alexander de Ianniter, koning der Joden, heeft deze stad, na een belegh van tien maenden, om zekere oorzake, verovert en doen verwoesten: de welke *Pompejus de* Grote, die te dier tijde in Syrie, over het krijgsheir der Romeinen, gebood, ter gunste en gevalle van zijnen vrygemaekten knecht *Demetrius*, geboortigh van Gadara, deed her-opbouwen.

Door Gabinius, veltheer der Romeinen, wiert Gadara tot een der vijf pleit of raethoven van Palestijn opgerecht.

Joseph. Namaels hebben die van G*adara* de Griekische zeden en gewoonten aengenomen: waer over ook de stad, naer het schijnt, door de Joden is verwoest geworden. Daer en tegen hebben de Gadarenen de stoutsten der Joden, die nessens hen in de stad woonden, ter neêr gematst; maer de vervaerelijkste zorgvuldelijk bewaert.

Niet lang daer na heeft ook *Vespasiaen*, veltheer der Romeinen, de stad Gadara besprongen, en in den eersten aenval, naerdien zy van krijgsvolk ontbloot was, verovert, en, benessens alle d'omleggende dorpen, en eenige kleine steden, in kolen doen leggen.

Kort daer na wiert hy by de groten, en burgery van Gadara, met toejuiging, in de stad ontfangen, op belofte van hem getrou te zijn. Voorts verzagh hy de stad met krijgs-bezetting van ros en voetvolk.

Gadara was, ten tijde van *Kristus*, een stad des heidendoms: gelijk zulx, behalve het schrijven van *Iosephus*, uit het groot getal der verkens, die aldaer gevoet wierden, te besluiten is: welker opvoeding den Joden, by d'inzettingen der Talmudisten, zoo wel verboden was, als 't eeten, door *Moses* wet.

De stad G*erasa*, of G*eraza*, en *Ierasa*, en eertijts G*ergesa*, en, by *Plinius*, G*alasa*, wort by *Iosephus* G*erasis*, en by H*ieronymus* G*argasi* genoemt: want G*erasa*, en G*argasi*, schijnt een en de zelve stad te zijn: en alleenlijk in de klink-letteren te verschillen. Gerasa. Ziet pag.

A*drichom* plaetst G*erasa*, na den voorgang van H*ieronymus* en *Eusebius*, op eenen bergh, en op of nessens den ooster oever der zee van Galilea, na-by Gadara, tegen over de stad Tiberias, en een weinigh noortwaerts van de zelve. Dan hier in schijnt hy de waerheit niet getroffen te hebben: dewijl G*erasa* niet nessens de zee van Galilea was gelegen; maer ook oostelijker, als G*adara*: want *Iosephus* stelt duidelijken G*erasa* op d'uitterste grenzen van Over-Jordaen, na 't ooste, en nessens *Philadelphia*: naerdien hy het lant *Peréa*, ten ooste, met de steden van *Philadelphia* en G*erasa* besluit. *Ptolemeus* gevoelt het zelfste, zoo in zijne lantkaerten: alwaer hy G*erasa* oostelijker en verder van de zee van Galilea stelt, als in zijn boek der lantbeschrijving: in het welk hy G*adara* op de lengte van acht en zestig graden; maer G*erasa* op acht en zestigh, en vijftien minuiten, plaetst. Lib.5 c. 15. Na de steden G*erasa* en G*adara* wort, by d'Evangelisten, een en het zelve omgelege lant, de * lantstreke der *Gergesenen* en † *Gadarenen* genoemt. * Ma 8. † Ma 5. Luc.8

Uit de stad G*erasa* waeren verscheide beroemde mannen, zoo filosofen, als redenrijkers, geboortigh, die *Stephanus* gedenkt: en, onder andere, *Simon*, zoon van *Giora*, die beruchte straetrover, en belhamel der muitelingen, tegen de Romeinen, in het belegh van *Jerusalem*. Joseph

By

enes. 10: 15. Joseph. By ouds hebben de Girgasiten, naer het schijnt, de stad *Gerasa*, of *Gargasi*, bewoont, die van *Girgasi*; *Kanaans* vijfde zoon, afkomstigh waeren: maer als naderhant de kinderen Israëls de Girgasiten verdelght hadden, viel de stad *Gerasa* den halven stam van Manasse te beurt.

Joseph. Wanneer *Theodoor*, heerscher van *Philadelphia*, zijne schatten in deze stad ter bewaring had doen brengen, wiert de zelve door *Alexander*, koning der Joden, uit begeerte na deze schatten, met een drie-dobbelen omtrek omringt, en eindelijk verovert.

Een weinigh voor den ondergang van Jerusalem, ten tijde van *Nero*, wiert *Gerasa* door de Joden verwoest: zonder d'inwoonders daer na den Joden daer over, in hunne vervolging, eenigh leet aen-deden.

Niet lang daer na veroverde *L. Annius*, veltoverste van *Vespasiaen*, in den eersten aenval en storm, de stad *Gerasa*; en gaf, na het ter neêr-matsen van duizent jongelingen, de goederen den krijgsknechten tot roof en buit, en deed de huizen in kolen leggen.

Zoo *Hieronymus* getuight, was *Gerasa*, by zijnen tijt, slechts een vlekje, en lagh lang, uit vreeze voor vyant, woest. Maer eindelijk wiert des jaers elf hondert en twintigh, op haeren sterksten oort, door *Boldequijn*, koning van *Damaskus*, met grote onkosten, een vesting van vierkante stenen opgehaelt: de welke hy van lijftoght en krijgstuigh voorzagh, en aen eenige ervare en trouwe krijgsknechten ter bewaring gaf: maer zy wiert, des zelven jaers, na haren stichting, door *Balduwijn van Burgh*, kristen koning van Jerusalem, na het uitstaen van felle stormen, verovert: en aenstonts (naerdien de zelve niet, als met grote onkosten, veel krijgsvolk, en groot gevaer, te houden was) ten gronde gesloopt.

Het lantschap van *Ituréa* en *Trachonitis*.

HEt lantschap van *Ituréa* is alzoo genoemt, zoo eenigen willen, na *Ietur*, of *Ithur*, zoon van *Ismaël*, Genes. 25: 15. Anderen vertalen *Ituréa*, in 't Chaldeeusch, *berghachtigh*, na den aert des lants.

Waer *Ituréa* en *Trachonitis* eigentlijk gelegen was, en of zy twee verscheide lantschappen waeren, en buiten de lantpalen der Israëliten lagen, vind men in de Schrift, noch by de wereltlijke schrijvers, niet zeer duidelijk aengewezen.

Ortelius, desgelijx *Eusebius* en andere, onderscheiden deze lantschappen niet van elkanderen: naerdien *Ortelius Trachonitis* en *Ituréa* voor een en het zelve met *Peréa* hout: hoewel de genen veel waerschijnelijker gevoelen, die deze lantschappen van elkanderen, en ook van *Peréa* onderscheiden. Inzonderheit schijnt *Iosephus Ituréa* en *Trachonitis* van *Peréa* t'onderscheiden, die gansch *Peréa*, van de stad *Pella* af, tot aen het lant van *Moab* uitbreit: welk het gansche lant der Israëliten was, die over den Jordaen woonden: maer by geenen schrijver vind men *Ituréa* en *Trachonitis* tot aen het lant der Moabiten uitgestrekt.

Daer en boven was, zoo *Bonfrerius* gevoelt, naer het schijnt, gansch *Ituréa* en *Trachonitis* buiten de lantpalen der Israëliten gelegen. Wijders, dat de Trachoniten buiten den geslachte der Israëliten waeren, getuigt *Iosephus*, die schrijft, dat d'inwoonders van *Trachonitis* uit *Hus*, of *Uts*, *Arams* zoon, voortgesproten waeren. Het zelfste bespeurt men ook genoechzaem uit het geen de zelve *Iosephus* van den aert der Trachoniten schrijft: te weten, dat zy volken waeren, die gene steden noch akkers bezaten; maer zich erneerden, en in spelonken leefden, als wilde beesten: het welk niemant lichtelijken van d'Israëliten zal zeggen.

Dat ook *Iturea* buiten de lantpalen der Israëliten was gelegen, blijkt klarelijk uit het volgende. Eerstelijk, deden d'Itureen, of volken van *Iturea*, (die ook zelfs Ismaëliten, en onder het getal der Agarenen waeren) den Agarenen, tegen d'Israeliten, als Rubeniten, Gaditen, Manasseniten, die over den Jordaen woonden, bystant. 1 Paral. 5: 19.

Ten tweede, blijkt dit zelfste uit het verhael van *Iosephus*, nopende *Ari-*

stobulus, koning der Joden, die het lantschap van *Ituréa* den oorlogh aendeed, en des zelfs inwoonders dwong de besnijdenis, en andere Joodsche zeden, t'aenvaerden: uit al het welk genoechzaem te bespeuren is, dat die van *Ituréa* vreemt van het Joodsche volk waeren: en dienvolgens buiten de lantpalen der Joden woonden.

Wijders, het onderscheit tusschen *Ituréa* en *Trachonitis*, als twee verscheide lantschappen, schijnt d'evangelist *Lukas* niet duisterlijk aen te wijzen, met *Filip*, broeder van *Herodes Antipas*, en zoon van *Herodes d'Oude*, viervorst van *Ituréa* en *Trachonitis* te noemen, Luk. 3: 1. welke wijze van spreken genoechzaem het onderscheit tusschen beide te kennen geeft.

Eindelijk, schijnt ook *Strabo Trachonitis* en *Ituréa*, of beide d'inwoonders, t'onderscheiden.

Ituréa was, buiten eenigh tegenspreken, en naer uitwijzing van alle omstandigheden, over den Jordaen gelegen. Dies *Adrichom*, niet tegenstaende hy *Ituréa* en *Trachonitis* onderscheit, in het plaetsen van *Ituréa*, een groten misslagh schijnt te begaen: naerdien hy het zelve binnen den Jordaen stelt: want het strekt, volgens zijn schrijven, in de lengte, aen den voet des berghs Libans: en neemt van den vliet de Jordaen zijn begin, en strekt westwaerts tot aen de bergen van *Tyrus* en *Sidon*. Zoo eenigen willen, voeght hy daer by: *Strekt Ituréa ook aen de noortzijde des berghs Libans, en wort in de Schrift dikwils het wout des Libans genoemt.*

Zommigen houden *Ituréa* voor een gedeelte des lantschaps van *Trachonitis*, en voor een en het zelve, met het geen, dat by ouds *Gessur*, of lant der *Gessuriten*, wiert genoemt.

Lantschap van Trachonitis.

Trachonitis, of *Traconitis*, anders ook *Tracon*, en *Trachon*, is een Grieksch woort, en eigentlijk zoo veel, als *rouheit*, gezeit: van wegen de steenrijkheit en meenighte der rouwe bergen, en onderaertsche holen, in dit gewest: want *Trachon* betekent by de Grieken een steenigen oort, en *Trachones* worden by hen onderaertsche holen en gaten genoemt.

Men bespeurt onder de schrijvers een groot verschil, in het plaetsen van dit gewest. *Trachonitis*, zoo *Plinius* getuight, is niet klein; maer een lantschap, als een koningrijk, en gelegen over den Jordaen, tusschen Palestijn en Celesyrie. Het heeft ten noorde Damaskus, en paelt ten ooste aen de woestijne van Arabie, de welke dicht aen *Bosra*, de hooftstad van woest Arabie, grenst: want *Trachonitis*, als *Iosephus* schrijft, begint van den bergh Liban, en van de hooftbronnen des Jordaens, en breit zich uit, in de brete, tot aen het meir Genezareth, of Tiberias; maer strekt, in de lengte, van het dorp *Archias* tot aen de stad *Julias*. Andere plaetsen *Trachonitis* tusschen den Jordaen en den bergh Galaad, of Hermon. *Heidmannus* stelt des zelfs begin aen den bergh Liban, en einde aen den vliet Hieromace. Dan deze twee laetste bepalingen schijnen weinigh van de gene, de welke *Josephus* stelt, te verschillen: want de Hermon is een en de zelve bergh met den Liban, of een gedeelte des zelfs: en de vliet Hieromace vloeit voor-by den bergh, op den welken de stad Gadara, tegen over Tiberias, gelegen is.

Volgens *Ferrarius*, is *Trachonitis* gelegen in Celesyrie, tusschen de wateren Meron, (waer door de Jordaen loopt, voor zijnen val in het meir Genezareth) en tusschen den bergh Hermon, en het lant Hus, en het koningrijk van Basan, dat ten noorde leit.

Andere plaetsen het benoorde en beooste Judea, of Heilige Lant, en zuid en westwaerts van Damaskus, tusschen Damascenisch Syrie en de Bataneërs, volken van woest Arabie: in dier voegen, dat *Ptolemeus* de Trachoniten in Arabie zelf, boven of achter de bergen, stelt: desgelijx ook *Arias Montaen*, in zijn afbeelding van Oud-Kanaan. Spanh. Histor. Job.

Vatablus, *Heidmannus*, *Spanheim* en andere, houden *Trachonitis* voor een en het zelve gewest, dat by *Moses*, en vervolgens in de Schrift, *het lant van Gilead* of *Basan*, of *der Amorriten*, of *Argob*, of *Ammon*, &c. en *reuzen-lant*, wort genoemt; 't geen niet zonder waerschijnelijkheit gesproken is: hoewel *Adrichom* en andere van ieder een byzonder lantschap maken.

Andere willen, dat *Trachonitis* heden *Bakar* wort genoemt. Ziet Syrie, pag. 6 Tyr.

Dit

Dit gewest is gansch bron en beekeloos: waerom d'inwoonders het regen-water, door middel van onderaertsche kuilen, of pijpen, in bakken en putten, zoo uit de natuur, als door de kunst gemaekt, naerstelijk vergaderen.

'yr. Tiger. Joseph. De meeste inwoonders hebben hun verblijf in holen en spelonken, en schuilen, als beesten, onder d'aerde. Zy leven op den roof, en doen gewonelijken velttochten op d'akkers en dorpen ontrent Damaskus, roven en stropen wijd en zijd, plagen de huisluiden, en drijven het vee ten roof in hunne holen. Wijders, zy hebben altijt in hunne spelonken voorraet van spijze, en overvloet van water, om, wanneer zy door buiten-gewelt wierden aengetast, een wijle den oorlogh in hunne holen te kunnen uitherden: want deze spelonken hebben smalle gaten: en geven niet meer, als aen eenen mensche te gelijk, toegang: maer zijn van binnen zeer ruim, en boven met vlakke aerde bedekt.

Wanneer, ten tijde van keizer *Octaviaen August*, *Zenodoor*, vorst of overste der Trachoniten, aen deze struikroveryen, om het toevallen des genots, de hant bood, zoo ontnam de zelve keizer hem *Trachonitis*, en het aengrensende *Batanea* en *Auranitis*, en voeghde het aen de heerschappye van *Herodes d'Oude*: hoewel met beding van de struikrovers het roven en stropen te beletten.

Deez, met bystant van oversten en krijgsknechten, doortrok gansch *Trachonitis*, veroverde de schuilhoeken der struikrovers, en beval hen dat werk te staken, en op den lantbou te leggen: het welk tot groote veiligh en gerustheit der gebuuren gedeegh.

Maer als deze wijze van leven den Trachoniten, die gewoon waeren op de roof te leven, niet geviel, stonden zy t'elkens tegen *Herodes* op, en vielen hem af, en begaven zich weêr tot roven en stropen: maer wierden weêr, door vlijt van *Herodes*, getemt, en gedwongen te gehoorzamen.

Wijders, wanneer, op het zevende jaer des Heilants, *Herodes* op zijn sterven lagh; droegh hy, by erfenis, het lantschap van *Trachonitis*, als ook dat van *Gaulonitis*, *Batanea*, en *Paneas*, aen zijnen zoon *Filip*, broeder van *Herodes*, viervorst van Galilea, over: waerom hy by den evangelist *Lukas*, als viervorst van *Trachonitis* en *Ituréa*, gedacht wort: waer over hy, zoo *Josephus* getuight, zeven en dertigh jaren gebood.

Daer na bezat koning *Agrippa*, neve van den gemelden *Herodes*, door gifte van keizer *Klaudius*, de zelve lantschappen.

Na deze lantstreke worden de naby-gelege bergen, die in de Schrift *Seir* en *Hermon* zijn geheten, by *Strabo* *Trachones*, en by † *Ptolemeus* *Hippos* genoemt, en ontrent *Damaskus* geplaetst. Adrich. †Ferrar.

Zoo *Adrichom* uit *Hieronymus* verhaelt, zou *Hus*, zoon van *Aram*, en neve van *Noach*, de stichter der stad Damaskus, deze lantstreke allereerst bewoont, en d'inwoonders onderwezen hebben: hoewel, zoo *Hieronymus* daer en tegen op een andere plaetse schrijft, *Korah*, *Ezaus* zoon, deze plaetse allereerst bewoont en bebouwt heeft. Ziet Syrie, Pag. 17.

De bergh *Galaad*.

Onder verscheide bergen, over den Jordaen gelegen, is de geen de hooghste, die gemeenelijk *Galaad*, in 't Hebreeusch *Galhed*, *Ghilhad*, en *Gilead*, en by *Iosephus* *Galades*; maer by *Ptolemeus* *Hippos* wort genoemt.

Hy is d'uitterste grenspael des Heiligen Lants, ten ooste, strekt tot de lengte van ontrent vijftigh mijlen van eene uure gaens: te weten, hy begint van 't zuide, neffens de stad *Jaër*, en de rotse *Arnon*, en strekt na 't noorde door den stam van Ruben, en door den halven stam van Manasse, door het koningrijk der Amorriten, en door dat van Basan; maer reikt oostwaerts door woeste plaetsen, met verscheide takken en toppen, tot aen den bergh Liban, en neemt op verscheide plaetsen verscheide namen aen: want van de rotse van Arnon, tot aen de stad Cedar, wort hy *Galaad* genoemt: alwaer hy vruchtbaerder en hoger, dan alle d'andere is: dies hy hier, van wegen

zijne verheventheit, als het hooft der overige delen, ſchijnt te zijn. Van daer tot aen de ſtad Bosra, of tot aen den bron Phiala, wort hy *Seir* genoemt. Schiettende van daer rontom het lantſchap van Trachonitis, voert hy den naem van *Hermon*. Wanneer hy uit de lantſtreke der ſtad Filips Ceſarea, tot aen de ſtad Damaskus gekomen is, vereenight hy zich, tuſſchen beide deze ſteden, met den bergh Liban: waerom de profeet *Jeremias* den zelven tot een begin van den berg Liban ſtelt, daer hy zeidt: G*ilead ghy zijt my het hooft des Libans*. cap. 22: 6. Dies zijn alle deze bergen ſlechts een doorgaende en geduurige ry van een eenigen bergh, die op verſcheide toppen, met verſcheide namen wort genoemt.

Volgens ſchrijven van H*ieronymus*, leit de bergh Galaad achter Fenicie en Arabie, en aen de heuvelen des Libans gehecht, en viel den kinderen van Ruben, Gad en Manaſſe, ten erfdeel.

De Galaad is de vruchtbaerſte van alle de bergen over den Jordaen, en boven mate rijk van bomen, ſpeceryen en gras: en inzonderheit van hers-rijke pijnbomen: waer over op den zelven de beſte en overvloedelijk veel hers gezamelt wort. Hier op ſchijnen de woorden van *Jeremias* te ſlaen. *Is'er dan geene hers* (hoewel eenige *zalve*, andere *theriakel*, vertalen) *in Gilead? of is'er geen arts? waerom is dan de dochter mijns volks niet genezen?* cap. 8: 22. en 46: 11. *Gaet hene op na Gilead, en haelt hers, ghy jongvrouwe dochter uit Egypten.*

Van wegen de grasrijkheit was deez bergh zeer bequaem tot de vee-hoedery: gelijk ook vele geiten op den zelven ter weide gingen: als blijkt uit Cant. 4: 1.

Op dezen bergh heeft d'aertsvader
Geneſ. 31. *Jakob* met *Laban*, op zijne wederkomſte uit *Haran*, of *Charris*, een ſtad van Meſopotamie, een verbont van vrientſchap opgerecht, en met eede bekrachtight: met beding van elkanderen niet te beledigen. Tot beveſting des eedts wiert een hoop ſteenen altaers-wijze opgerecht, en op den zelven brant-
Hieron. offer aen Gode gedaen. Na dezen opgerechten ſteenhoop heeft de bergh den naem van G*alaad* bekomen: want *Laban* noemde den zelven, op Syriſch, *Igar Saadutha*, of *Iegar Sahaduta*: maer *Iakob*, op Hebreeuſch, *Galhed*, of G*ilead*: welke beide namen, zoo in 't Hebreeuſch, als Syriſch, een *hoop des getuigenis* betekenen. Eenigen leggen G*alaad getuigh-huizen* uit.

Na den zelven bergh is ook de lantſtreke, neffens of aen dezen bergh gelegen: desgelijx de ſtad, zoo *Euſebius* en andere willen, op den zelven geſtight, G*alaad* of G*ilead* genoemt.

Dan of'er oit eene ſtad G*alaad* ge- Bonfr.
weeſt, en op dien bergh geſtight zy, zou men met recht mogen in twijffel trekken: naerdien de zelve nergens uit de Schrift kan bewezen worden. Wel ſchijnt de Schriftuur-plaetſe, Jud. 12: 7. eenige aenwijzing daer toe te geven: alwaer gezeit wort, *dat Iefte in zijnen ſtad Galaad begraven zy*. Dan de naem G*alaad* moet aldaer voor een lantſchap en niet voor eene ſtad genomen: en onder den naem, *zijne ſtad*, de ſtad *Maſpha* verſtaen worden: hoewel eigentlijk in 't Hebreeuſch ſtaet, *in de ſteden* G*alaads*: doch dat is te zeggen, in eene der ſteden des lantſchaps Galaads.

Seir, anders *Seyr*, op Hebreeuſch Bergh Seir.
Sehir, en by *Ioſephus Seira*, en ook by wijle met een anderen naem *Sanir* geheten, is een hoge bergh, over den Jordaen, in ooſter Iduméa, aen † d'ooſtzijde des lants van *Hus* gelegen, en raekt ten noorde aen den bergh Galaad: of de *Seir* is eigentlijk een tak of gedeelte des berghs Galaads. † ... drich.

De naem *Seir* is herkomſtigh van *Eſau*, d'inwoonder des lants of des berghs *Seir*, die, van wege zijne hair en rouheit, *Seir* was gebynaemt, Geneſ. 32: 37. en te dier tijde in dit geweſt woonde, als zijn broeder *Iakob*, met zijn gezin en vee, uit Meſopotanie keerde.

De bergh *Seir* viel den ſtam van Manaſſe, over den Jordaen, te beurt, en is vele eeuwen door hen bezeten geworden. Joſ. 12. 1 Paral. 5.

Het geweſt, in het welk dezen bergh lagh, was ook *Seir*, en anders *Ooſter-Idumea*, of *Edom*, genoemt: uit welk *Ooſter-Idumea* de nakomelingen van *Eſau* na het *Zuider-Idumea* verhuisden. Geneſ. 32. en 33: 14.

Een

Een andere bergh *Seir* was in Zuider-Iduméa gelegen.

In dit *Seir*, of *Idumea*, wort ook een ſtad van een zelven name geſtelt: de welke *Jeremias* in zijne klaghliederen ſchijnt te gedenken: *Weeſt vrolijk, en verblijdt u ghy dochter Edoms, die in het lant Hus woont.* c.4:21.

Pella.

DE ſtad *Pella*, of *Pelle*, en *Pellentis*, en anders namaels † *Butis* en *Berenice* geheten, wiert door *Seleukus*, koning van Syrie, geſtight, en alzoo, naer men zeid, na *Pella*, hoofſtad van Macedonie, genoemt: naerdien ook dit *Pella* over den Jordaen, voor een groot gedeelte, en byna meeſt door Macedonen (die in Aſie, onder *Alexander de Grote*, geöorloght hadden) is bewoont geworden: want d'inwoonders, als blijkt uit *Joſephus* ſchrijven, waren uitheemſchen en Heidenen, die de Joodſche wijze van leven niet wilden aennemen.

Pella was eene ſtad van Celeſyrie, en gelegen over den Jordaen, anderhalve mijle van *Jabes-Galaad*, na de zijde van Geraſa toe.

Adrichom plaetſt Pella eensdeels op de grensſcheiding van *Decapolis*, en eensdeels op die van *Perea:* want het was ten zuide de grenspael van *Decapolis*, en ten noorde die van *Perea.*

Hieronymus neemt na Pella veeltijts den afſtant van andere ſteden.

Onder de Romeinen was Pella een der elf lantvooghdyen van Judea, en de zevende in orde.

Uit oorzake d'inwoonders van Pella de Joodſche zeden niet wilden aennemen, heeft *Alexander*, koning der Joden, de ſtad Pella, de welke hy, beneffens vele andere ſteden, van Syrie, Fenicie, en Idumea, te voore had verovert, doen verwoeſten.

Pompejus, gebynaemt *de Grote*, veltheer der Romeinen, ontnam de ſtad Pella, beneffens vele andere, den Joden, en herſteldeze aen haere eigen inwoonders, en voeghdeze aen het lantſchap van Syrie.

Namaels wiert P*ella*, met vele andere ſteden en vlekken van Syrie, door de Joden verwoeſt.

Na P*ella* begaven zich alle de Kriſtenen uit de ſtad Jeruſalem, wanneer de zelve door *Veſpaſiaen* en *Titus* zou belegert en verwoeſt worden.

Heden is P*ella* ſlechts een groot vlek: hoewel het noch den ouden naem behouden heeft. Niger.

Hieronymus ſtelt een vlek *Arkel*, of *Arkella*, op de grenſen der ſtad P*ella:* hoewel het in de Schrift nergens gedaght wort. Arkel.

Dium, alzoo by Ptolemeus, en by *Ioſephus Dion*, en anders, by den zelven *Ioſephus*, volgens Adrichom, *Dioſpolis*, dat 's *Jupijns-ſtad*, genoemt, was eertijts een ſtedeken van Syrie, neffens P*ella* gelegen: welk *Dion* door A*lexander de Ianniter*, koning der Joden, met gewelt ingenomen, en onder de heerſchappye der Joden gebraght; maer namaels door *Pompejus de Grote* aen d'eige inwoonders herſtelt wiert. Dium.

Het lantſchap van Geſſuri.

HEt lantſchap van G*eſſuri*, of *Ieſſuri*, of G*eſuri*, en, na 't Hebreeuſch, G*heſuri*, en by *Ioſephus* G*eſura* en G*eſſiri*, (na den naem van des zelfs hoofſtad G*eſſur*, of *Ieſſur*, of G*eſur*) wort by H*ieronymus* en *Euſebius* dikwils, met het by-voegen van het woort *Syrie*, G*eſſuri in Syrie* genoemt. Zoo wel het lantſchap, als de ſtad, dat den halven ſtam van Manaſſe over den Jordaen te beurt viel, was een grenspael des Lants der kinderen Iſraëls over den Jordaen, ten noorde, en gelegen op d'uiterſte grenzen van Over-Jordaen, neffens den bergh Hermon. Waerom dit erfdeel des halven ſtams over den Jordaen, tot aen de lantpalen van G*eſſuri* en *Machati* uitgebreit wort. Deuter. 3: vers 14. Joſ. 12: vers 4, 5. Hierom wort ook by Joſ. 13: vers 11. de lantpael van G*eſſuri* en *Machati* aen den bergh Hermon gevoeght.

De Manaſſeniten van Over-Jordaen, ſchoon hen dit geweſt en de ſtad ten erfdeel viel, als klarelijk uit Joſ. 13: 11. blijkt, zoo hebben zy evenwel noit de Geſſuriten, d'oude inwoonders, daer uit kunnen noch willen drijven: en dien

dien volgens noit de stad, noch 't lant, bezeten, Ios. 13 : 13.

Gessur was een koninglijke stad: want ten tijde van *David* was een der Heidenen koning van *Gessur*, met name *Tholmai*, of *Tholenai*, *Ammuds* zoon, wiens dochter, *Maacha*, *David* ten wijve nam, 2 Reg. 3 : 3. waer uit *Absalom* geboren wiert. 2 Sam. 33. en 13 : 37. Hier over vluchte *Absalom*, wanneer hy zijnen eerst-geboornen broeder *Amnon*, over het verkrachten en schenden zijner zuster *Thamar*, gedoot had, na dezen koning *Tholenai*, zijne grootvader van moeders zijde: by wien hy drie volle jaren verbleef: ter tijt toe hy, met verlof van *David*, door *Joab* na Ierusalem wiert gebraght.

Naer luit der Schrift, 1 Paral. 2 : 23. zou *Jair*, de Galaaditer, *Gessur* ingenomen hebben: het welk strijt tegen het geen men by *Josua* leest: dewijl, naer luit van *Josuas* woorden, gansch *Gessur* noch onverovert was, cap. 13 : 2. want die zege-daet van *Jair* was reeds voorgegaen, als blijkt uit Num. 32 : 41. Deut. 3 : 14. Dies schijnt men, om de schriftuur-plaetse van 1 Paral. 2 : 23. te moeten zeggen, dat deez *Jair* iet van het lantschap van *Gessur* ingenomen heeft, en misschien de stad *Gessur* zelf; maer evenwel de Kanaaniten, die in het lant van *Gessur* woonden, weder ingenomen hadden, dat hen afgenomen was: naerdien by *Josua* gezeit wort, dat gansch *Gessur* moste ingenomen worden.

Het lantschap van *Iturea*, alzoo by de Grieken genoemt, en een gedeelte des lantschaps van *Trachonitis*, wort by velen voor een en het zelfste met dat van *Gessur*, of *Gessuri*, gehouden.

Een ander *Gessuri* leit neffens d'Amalekiten, over de beke *Besor*: uit het welk *David*, wanneer hy in *Siceleg* was, roofde. 1 Reg. 27 : 8. Want dit *Gessur* is van het ander t'onderscheiden: als blijkt uit de verscheide gelegentheit der plaetsen.

Maachati, of *Maacha*, was eene stad der Amorriten, gelegen op den Iordaen, neffens den bergh Hermon, en lantstreke *Gessuri*. *Maachati*, of haere omleggende lantstreke, ook *Maachati* genoemt, wort tot uitterste grenspael des koningrijks van Basan, en lants van Over-Iordaen, ten noorde, gestelt. Men hout dit *Maachati*, en niet zonder eenige waerschijnelijkheit, voor een en het zelve met *Aram Maacha*, of *Syrie Maacha*, 2 Reg. 10: 6,8. 1 Par. 19:6. gelijk ook *Aram Maacha* veel meer een stad der Kanaaniten, als Syriers, was: als blijkt uit 2 Sam. 10 : 6. 1 Paral. 19. welker koning door *David*, neffens die van *Soba*, *Rechob* en *Tob*, die tegen hem den Ammoniten tot bystant quamen, verslagen wiert. D'inwoonders wierden *Maachatiten* genoemt, Deut. 3 : 14. Ios. 12 : 5. en 13 : 11. Maachati.

Ziet Syrie, pag. 4.

De stad *Maachati* viel den halven stam van Manasse over den Iordaen ten erfdeel: hoewel hy des zelfs inwoonders, de Maachatiten, niet kon verdrijven.

De kinderen Israëls verdreven de Gesuriten noch de Maachatiten niet: maer Gesur en Maachath woonden in 't midden van Israël tot op dezen dagh. Ios. 13 : 13.

Maachati, of *Maacha*, wort op vele plaetsen in de Schrift, als grenspael, gedaght.

Eenige maken Gessur, beneffens Istobh, en het lant Tob, een onderhoorigh gedeelte van Maacha.

Hieronymus en *Eusebius* maken Maacha een lantschap des konings van *Gessur*: het welk niet aenneemelijk schijnt te zijn: want schoon Gessur van Syrie na-by Syrie Maacha was, zoo is het nochtans niet een en het zelve: want ook doorgaens worden de grenspalen van Gessuri en Maachati onderscheiden.

Galilea.

GAlilea, alzoo by de Joden, desgelijx op Griekſch, in 't nieu verbont, en by de wereltlijke ſchrijvers genoemt, ſmeden eenige Hebreeuſche taelkundigen van het Hebreeuſch woort *Galal*, het welk *her-om-wentelen*, of *her-om-rollen* betekent: zulx *Galilea her-om-wenteling*, of *her-om-rolling*, zou bedieden. Zoo andere willen, wort dit geweſt, in 't Hebreeuſch, by Eſai. 9:1. Ezech. 47:8. 2 Reg. 15:29. *Galil*, of *Gelil*, en by Joſ. 13:2. *Geliloth* geheten. *Galil* wort een lantſtreke of geweſt: en *Geliloth*, lantpalen of grensſcheidingen, (uit oorzake *Galilea* dicht aen het lant der Heidenen paelde) uitgeleit.

eph. *Galilea* is een zeer groot geweſt van Paleſtijn, ſtrekt wijd en zijd, en beſlaet des zelfs noordergedeelte, tuſſchen den bergh Liban en het lantſchap van Samaritis, en wort met Syrie en Fenicie omringt: te weten, het paelt ten noorde aen Tyrus, en aen de lantſtreke of lantpale der Tyriers: ten zuide, aen het lantſchap van Samaritis, en aen de ſtad Bethſan, namaels Scythopolis en Nyſa genoemt: ten weſte, aen het gebied der ſtad Ptolemais: ten ooſte, aen de zee of meir Geneſareth, en aen een gedeelte des lants van Over-Jordaen. Of het ſpringt, volgens *Adrichom*, ten ooſte wijd en zijd over den vliet, de Jordaen, en bevangt aldaer de lantſchappen Gaulanitis, Hippene en Gadaris.

By eenigen wort het gedeelte van *Galilea*, neffens of aen de zee Genezareth gelegen, voor het lantſchap van Decapolis, of Tien-ſtad, binnen den Jordaen, gehouden.

Galilea, binnen den Jordaen, bevangt het lant der ſtammen Neftalim, Zabulon, Iſſachar en Aſſer, en over den Jordaen, den halven ſtam van Manaſſe.

Door het woort *Galgal*, of *Gilgal*, (tegen over het welk, by *Moſes* Deut. 11:30. gezeit worden de bergen Garizim en Ebal te zijn; en dat *Joſua*, cap. 12:23. Gilgal Gojim, of Gilgal der Heidenen noemt,) verſtaen *Maſius* en anderen het geweſt van *Galilea*, of het *Galilea* der Heidenen: en willen, dat de koning van *Gilgal* over het *Galilea* der Heidenen zou geheerſcht hebben: want dat dit *Galgal* een ander van het geen is, dat *Joſua*, cap. 5: vers 9. met dien zelven naem beſchonken heeft, en in het welk d'Iſraëliten, na het trekken over den Jordaen, zich legerden, is klaerblijkelijk: naerdien te dier tijde, als *Moſes* die reden voerde, en voor de komſte der Iſraëliten op die plaetſe, by Iericho, noch gene ſtad gebouwt was. Daer en boven ontfing eerſt namaels de zelve oort van het beſnijden der Iſraëliten, ter zelver plaetſe gedaen, den naem van *Gilgal*. Ook kan op het *Gilgal* by Iericho, wanneer het dien naem ontfangen had, niet gepaſt worden, het geen by *Ioſua*, cap. 12:23. nopende de Heidenen van *Gilgal*, verhaelt wort. Dies men op beide plaetſen door *Gilgal*, *Galilea* verſtaen moet: als uit d'over-een-koming der woorden blijkt: want *Gilgal* en *Galil* zijn herkomſtigh uit een zelfſte gront-woort en bediedenis, als uit den zin zelf der Schriftuur-plaetſen te verſtaen is: naerdien by *Ioſua* zommige koningen van eenige byzondere ſteden in *Galilea* opgetelt worden, als *Kedeſch*, *Iokneam*, *Dor*, &c. zoo wort daer by-gevoeght, *de koning der Heidenen van Gilgal*, of *Galilea*: namelijk, die over meer ſteden en lantſchappen in *Galilea* heerſchte.

Dit gevoelen, of liever ramen, wort beveſtight door de vertaling der zeventigh overzetters, die het Hebreeuſch *Gilgal*, *Galilea* vertalen. Desgelijx door het vergelijken van *Ioſephus* ſchrijven, met het boek der *Machabeen*, in de hiſtorie van *Demetrius*, koning van Syrie. *Hy legerde zich*, zeidt *Ioſephus*, *in Arkela, een ſtad van Galilea:* daer in het eerſte boek der *Machabeen*, cap. 9:2. gelezen wort: *En zy trokken den wegh na Galgala toe, en legerden zich te Maſaloth, in Arkela.* Waer uit blijkt, hoe by de *Machabeen* een en het zelfſte *Arkela* in *Galgal*, of in *Gilgal*, en by *Joſephus* in *Galilea* geſtelt wort: tot geen klein bewijs van dat *Gilgal* een en het zelfſte met *Galilea* zy.

Dan dit gevoelen wraekt en wederleit *Bonfrerius*, en brengt, onder andere bewijsredenen, daer tegen in, dat

Galilea niet *Gilgal*, of *Galgal*, in 't Hebreeusch; maer *Galil* gewonelijken wort genoemt.

Zoo eenigen willen, was by ouds *Peréa*, of lant van Over-Jordaen, ook *Galilea* genoemt: of het een gedeelte van *Galilea*, te weten, het Opper-Galilea, anders *Galilea* der Heidenen, ſtrekte tot over den Jordaen. Tot dit gevoelen gedragen zich *Kalixtus*, *Galarza*, *Ianſenius*, *Abulenſis*, *Baradus*, *Adrichom*, *Quareſmius* en andere. *Ioſephus* ſchijnt ook het zelfſte in de volgende woorden te kennen te geven: *De Neftaliten namen de delen na 't ooſte, tot aen de ſtad Damaskus, in Opper-Galilea gelegen, en tot aen den berg Liban, en de bronnen des Iordaens, in bezit.* Maer Damaskus, de bergh Liban, en bronnen des Jordaens, waeren over den Jordaen gelegen. Daer en boven bepaelt *Ioſephus Galilea* ten ooſte met *Hippos* of *Hippene*, *Gadara*, en met het lantſchap van *Gaulanitis*. Dan deze plaetſen waeren alle over den Jordaen, en in den halven ſtam van Manaſſe gelegen. Desgelijx rekent d'Evangeliſt *Iohannes* het ganſch viervorſtendom onder den naem van *Galilea*; daer nochtans des zelfs grootſte gedeelte *Peréa* of Over-Jordaen was. Het zelfſte ſchijnt ook uit de woorden van den evangeliſt *Mattheus*, na den voorgang van *Eſaias*, cap. 9: 1. bevestight te worden, daer hy zeid: *De* (cap. 4: vers 15.) *wegh der zee, over den Iordaen, het Galilea der Heidenen.* Als of hy zeggen wilde: *Galilea der Heidenen: het welk over den Jordaen leit.* Tot meerder bewijs: *Judas*, de belhamel der oproerigen, tegen de beſchrijving der Romeinen, wort een Galileër genaemt Act. 5: 37. die evenwel by *Joſephus* een Gauloniter wort geheten, en *een man uit de ſtad, met name Gamala*: daer nochtans *Gamala*, gelijk kennelijk is, over den Jordaen gelegen was.

Hier tegen zou iemant kunnen opwerpen, en zeggen: *Galilea* is dat gedeelte des Heiligen Lants, het welk den ſtam van Neftalim, Iſſachar, Zabulon en Aſſer, en een gedeelte van Dan, wiert toegevoeght. Maer dit gedeelte des Heiligen Lants was binnen den Jordaen: want het geen over den Jordaen is, wiert den ſtam van Ruben, Gad, en den halven ſtam van Manaſſe, door *Moſes*, voor zijne doot, en daer na door *Ioſua*, die hem volghde, den zelven ſtammen toegeſtaen, en onder hen verdeilt: gelijk het ander gedeelte des Heiligen Lants den anderen ſtammen gegeven wiert.

Ten tweden kan hier tegen opgeworpen worden, het geen *Lukas*, nopende des Heilants jongeren, zeidt: (cap. 8: 26.) *En zy voeren voort na het lant der Gadarenen: welk is tegen over Galilea.* Nu lagh het lant der Gadarenen over den Jordaen, binnen de lantpalen, geſtelt in de bepaling van *Galilea*, en na-by den Jordaen. Derhalve was het in *Galilea.* Maer zoo het in het zelve was, hoe kan het dan gezeit worden tegen over *Galilea* te zijn? want een en de zelve zaek kan niet tegen over zich zelf zijn.

Dan op de eerſte tegenwerpingen kan met *Quareſmius* geantwoort worden, dat de verdeiling des Heiligen Lants, in *Iudea*, *Samaria*, en *Galilea*, niet de verdeiling des ganſchen Heiligen Lants, dat binnen den Jordaen is: (gelijk in de tegen-opwerping ſchijnt genoemt te worden;) maer ook een gedeelte van het ander, welk over den Jordaen leit, begrijpt. Want deze verdeiling is geſchiet, na de Joden en Iſraëliten ter gevangkenis na Babylon gevoert, en weêrom gebraght waeren: gelijk te voore is gezeit. Nu ſloegen de genen, die deze verdeiling invoerden, en Heidenen waeren, geen acht op de delen, die door *Ioſua* den ſtammen toegevoeght waeren: naerdien zy alle hen onderworpen waeren. Derhalve het ook geen wonder is, zoo *Ioſephus* gezeit heeft, dat de ſtam *Efraim* het gedeelte over den Jordaen, tot aen Damaskus, heeft gehad: want hy ſpreekt miſſchien van die weinigen, die gebleven of uit de gevangkenis weder-gekeert zijn: dien dat gedeelte te beurt viel, en niet gelijk het hen allereerſt overgelevert was.

Op de tweede tegenwerping kan gezeit worden, dat *Lukas*, door den naem van *Galilea* dat gedeelte heeft verſtaen; welk binnen den Jordaen is: aen het welk, naerdien het des zelfs voornaemſte gedeelte was, hy te recht den naem van het geheel heeft toegeſchreven. Zulx de woorden van den evangeliſt, *tegen over Galilea*, moeten uitgeleit worden, tegen over het

het voornaemste gedeelte van *Galilea*, welk is binnen den Jordaen. Gansch *Galilea* begreep het lant of d'erfdelen van vier stammen: als dat van Issachar, Zabulon, Asser, en Neftalim, en ook voor een gedeelte dat van Dan.

lilea twe- lei. By *Iosephus*, en in de Schrift, worden twee *Galileas* gedaght: een Opper- en een Neder-Galilea: hoewel de Grieksche en Romeinsche schrijvers slechts van een eenigh, en met den enkelen naem van *Galilea* weten te spreken.

ne- h l.2. Desgelijx wort, by de Talmudisten en Rabbinen, Galilea in Opper- en Neêr-Galilea, en in het dal verdeilt.

Door *Galilea*, enkelijk by d'evangelisten en by de wereltlijke schrijvers alzoo genoemt, schijnt voornamelijk het Neder-Galilea verstaen te o- r. ad worden. Andere daer en tegen, als *Lichtfoot*, willen, dat Opper-Galilea, uitstekenheits halve, alzoo by wijle genoemt wiert.

Opper-Galilea, alzoo van wege zijne hoge gelegentheit en bergh-rijkheit genoemt, wort anders in de Schrift, op Hebreeusch, by *Esaias*, cap. 9: 1. *Gelil* of *Galil Gojim*, en by *Mattheus*, cap. 4: 17. in 't Grieksch, *Galilea Ethnoon*, dat 's, *Galilea der Heidenen*, genoemt: 't zy uit oorzake dit gedeelte van Galilea het uitterste van Palestijn was, en met de Heidenen, als Syriers, Feniciers, Egyptenaers, Arabieren en andere, doormengt was; of, en inzonderheit, van wege en ter zake van de gebuurschap en nabyheit der Tyriers en Sidoniers, die ook dit gedeelte van Galilea bewoonden: gelijk Neêr-Galilea door d'Israëliten bewoont wiert.

Zoo andere willen wiert het Galilea der Heidenen genoemt: dewijl *Salomon* aen *Hiram*, Heidensche koning van Tyrus, twintigh steden in het zelve had vereert: het welk weinigh waerschijnelijkheits heeft; aengezien *Hiram* die steden, naerdien zy hem niet aen-stonden, niet wilde aenvaerden, als blijkt uit 1 Reg. 9: 12. 2 Paral. 8: 2.

Eenigen leggen het woort *Gojim* en *Ethnos*, *volken* uit, en willen het *Galilea der volken*, van wegen des zelfs volkrijkheit, genoemt hebben: want zoo wel *Gojim* als *Ethnos* bediet beide *Heidenen* en *volken*: ook had, volgens *Iosephus*, eertijts het minste vlek van Galilea vijftien duizent inwoonders.

Zoo eenigen willen, wort ook het gansch Galilea, zoo wel het Opper, als Neêr, by *Esaias*, cap. 9: 1. door *Gelil Gojim*, of *Galilea der Heidenen*, verstaen: naerdien de profeet van gansch Galilea, en niet alleenlijk van het Opper sprak.

Opper-Galilea grensde, met zijn Hieron. gedeelte binnen den Jordaen, aen de steden, *Filippyner Cesarea*, *Kapharnaum*, *Tyrus* en *Ptolemais*, en was gelegen in de stam van Neftalim en Aser, of besloegh het lant van Neftalim, en een gedeelte van Aser. Het strekte in de lengte van het vlek *Baka*, dat het lant of gebiet der Tyriers scheit, tot aen de stad *Bersabe*: maer in de brete, van het vlek *Thella*, neffens den Jordaen gelegen, tot aen *Meroth*: een streke van anderhalve dagh-reizens, zoo in de lengte, als brete. Opper-Galilea wort by de wereltlijke schrijvers voor een gedeelte van Fenicie gehouden: in het welk de bergh *Karmel* was gelegen.

Dit Opper-Galilea, of Galilea der Heidenen, zoo *Drusius*, na den voorgang van *Masius*, waerschijnelijk dunkt te zijn, was het geweest, dat *Thadeal*, of *Thideal*, koning der *Gojim*, of Heidenen of volken, bezat en beheerde, Genes. 14: 1. *Symmachus* daer en tegen houdt *Thideal* voor eenen koning van *Scythie*: andere voor eenen koning van *Pamphylie*, in Griekenlant: het welk veilight even zoo veel waerschijnelijkheits heeft, als het schrijven van *Masius* of *Drusius*: want zoo *Thideal*, een koning van *Galilea*, of dien oort was geweest, waerom zou *Abraham* die koningen van 't ooste, beladen met rijken buit, tot aen *Dan* en *Hoba*, vervolght en verslagen hebben? Genes. 14: 14, 15. Waer van gene andere reden kan gegeven worden, als dat *Thideal*, en d'andere vier koningen, zijne strijtgenoten, uitheemschen en vreemdelingen der Kanaaniten waeren.

Neer-Galilea, dat vlakker en lager landouwen heeft, strekt in de lengte van de stad of zee van *Tiberias*, tot aen de lantstreke van *Chabul*, anders *Chabulon*, (en niet *Zabulon*, gelijk eenigen by *Josephus* qualijk le-

Scalig. Adrich. zen) na-by de stad *Ptolemais*, aen den oever der Middellantsche zee gelegen, een streke van veertien uuren gaens; maer in de brete van het vlek *Xaleth*, in een groot velt gelegen, tot aen *Bersabee*: het begin der breete van Opper-Galilea; zijnde een streke van twintigh uuren gaens.

Adrichom plaetst Neêr-Galilea in het erfdeel van *Zabulon* en *Issachar*: of Neêr-Galilea begreep het erfdeel of lant van *Issachar* en *Zabulon*, en dat gedeelte van *Nephtalim*, het welk aen het meir van *Genezareth* gelegen is.

Sche. vyth cap. 9. Hal. 2. By de Talmudisten en Rabbinen wort Opper- en Neêr-Galilea door *Caphar Hananiah*, of *Hanan*, (en anders, by *Juchasis*, *Caphar Cana*,) gescheiden: want te *Caphar Hananiah* was, zoo *Juchasis* schrijft, het begin van Neêr-Galilea: waer uit blijkt, (voeght *Lichtfoot* daer by) dat het begin van Neêr-Galilea niet is, als men treet uit *Samaritis* in *Galilea*; maer uit Opper- in Neêr-Galilea.

Cap. 9. Hal. 2. Al het lant, volgens *Schevith*, van *Caphar Hananiah*, en daer boven, dat gene *Sycomoren*, of wilde vyge-bomen, voortbrengt, is Opper-Galilea: maer het lant van *Caphar Hananiah*, en daer onder, dat wilde vyge-bomen voortbrenght, is Neêr-Galilea: want *Sycomoren*, of wilde vyge-bomen, groeien in de leegte, 1 Reg. 10: 27.

Steden. Men had'er by ouds, ten tijde des Heilants, zeer vele steden en dorpen, en ten getale van vier hondert en vier, door malkanderen: welker eenigen in 't oud en nieu verbont gedaght worden: te weten, in 't oud verbont *Kedes*, de welke eene stad van *Galilea* wort genoemt, Jos. 10: 7. en in 't nieu verbont, onder andere, *Bethsaida*, *Kana*, *Kapernaum*, *Chorazin*, *Naim*, en *Nazareth*. Eenigen houden *Tiberias*, *Seforis* en *Gabara*, voor de drie grootste steden van *Galilea*.

Kluver. De hoofstad van *Galilea* was *Stratoos* tooren, of *Cesarea* van *Palestijn*, aen den oever der Middellantsche zee: te landewaerts in, *Kapernaum*, *Julias*, *Bethsaida*, *Tiberias*, en haere lantstreke, *Tarichea*, *Nazareth*, *Kana* van *Galilea*, of *Klein-Cana*.

Eugen. Rog. De voornaemste steden van Opper-Galilea waeren *Kmach*, *Kades*, *Nephtalim*, *Filippyner Cesarea*, *Saphet*, *Kapernaum*. *Kluverius* stelt in het zelve den bergh *Karmel*, en een stedeken van een zelven name, en voorhene *Ekatana* geheten. In het zelve lagh ook *Groot-Cana*: gelijk *Klein-Cana* in Neer-Galilea. In Opper-Galilea waeren, volgens *Josephus*, *Acharabon*, *Petra*, *Seph*, *Jamnith*, *Mero*, *Ptolemais*, en meer andere.

De voornaemste steden van Neêr-Galilea waeren *Nazareth*, *Naim*, *Salem*, *Bethulie*, *Tiberias*, *Cana*, *Seforis*, *Bethsaida*; en onder de bergen, de bergh *Gelboë*, *Hermon*, en *Thabor*.

In Neêr-Galilea lagh, onder andere steden, de welke door *Josephus* gesterkt waeren, *Jotopata*, *Bersabee*, *Salamis*, *Pareccho*, *Japha*, *Sigo*, *Tarichea*, *Tiberias*, en de bergh *Itaburion*. Joseph. lib. 2. cap. 42.

Om in 't kort te zeggen: alle de steden, dewelke by ouds onder de stammen *Issachar*, *Zabulon*, *Asser*, en *Nephtalim*, behoorden, lagen ook in *Galilea*: (naerdien het gewest van *Galilea* het lant dezer vier stammen begreep,) de welke alle vervolgens zullen beschreven worden: te beginnen aenstonts met *Nazareth*.

Heden 's daeghs heeft men in *Galilea* by-na niet dan vlekken en gehuchten, die meerendeels by Arabieren, Turken en Moren, bewoont worden, en door hen gestight zijn: te weten, onder andere, *Mahhrequech*, alzoo in 't Arabisch by hen genoemt, twee kleine mijlen van den mont des vliets *Kasimich*, die qualijk d'*Eleuther* by velen geheten is. Een kleine mijle van daer leit *Beithlouth*, en verder, op een gelijken afstant, *Scabou*, en meer na 't zuide *Teryebnau*: vervolgens *Tebnin*, en hoger na 't ooste, *Koumin* en *Ajaleh*: alwaer een zeker kasteel of vesting leit. D.S.A.

In *Galilea* lagh ook aen den zeekant de lantstreke van *Chabul*, of *Chabulon*, in de welke de twintigh steden waeren, die koning *Salomon Hiram*, koning van *Tyrus*, vereerde. Eenige houden dit *Chabul* voor een en het zelfste met Opper-Galilea, of Galilea der Heidenen.

Aert des lants. Hoogh- en Neêr-Galilea was by ouds een zeer vet en vruchtbaer gewest, en rijk van springende fonteynen en beken. Het leverde allerwege koren, wijnen, en allerleie vruchten, inzonderheit olyven en olye, overvloedelijken uit: waer over het gansch gewest door d'inwoonders bebouwt, en

en met allerhande ſlagh van bomen beplant was: zonder eenigh gedeelte ledigh of braek te leggen.

Noch heden zijn de landouwen meerendeels goet en vet; doch leggen meeſt onbebouwt, en by-na woeſt, door lui en nalatigheit der inwoonders.

In het noorder-gedeelte van Hoog-Galilea groeien heden de lange rozijnen van *Damask*, als ook overvloedelijk veel vijgen, amandelen, *ſebeſten*, *jujuben*, katoen, en zeer ſchone terruwe in groten overvloet. Daer groeien ook vele moerbeziën-bomen, tot voetſel der zy-wurmen: want de zyteelt is de hooft-nering der inwoonders.

Desgelijx geeft Neêr-Galilea noch heden de volheit van olye, tarruwe en katoen.

Galilea was by ouds, door des zelfs vruchtbaerheit en rijkdom, zeer volkrijk: want het minſte dorp kon, zoo *Joſephus* getuight, vijftien duizent man uitleveren. Daer en boven waeren de Galileërs van jongs af ſtrijtbaer en ſterk.

Ten tijde des Heilants was *Herodes*, van wegen de Romeinen, viervorſt of lantvooght van *Galilea*, Luc. 3:1. en 23:6, 7. die op den dagh zijner geboorte een maeltijt voor zijne groten en overſten over duizent, en voor de voornaemſten van *Galilea*, aenrechte: op den welken de dochter van *Herodias* in het midden danſte. Mark. 6:21. Matth. 14:6.

Door welke volken *Galilea*, na de wederkomſte der Joden uit Babylonie, is bewoont geworden, magh met recht gevraeght en in twijfel getrokken worden: naerdien die in de boeken van *Ezdra* en *Nehemia* naulix gedaght worden: maer alleenlijk die genen, die *Judea* en *Benjamitis* bewoont hebben.

Dan, naer het ſchijnt, beſtonden d'inwoonders van *Galilea* meerendeels uit d'overblijfſelen der tien ſtammen: en daer en boven uit Heidenen.

De Galileërs verſchilden zeer veel van de Joden in eenige zeden, en niet weinigh in tale: gelijk zy ook door het lantſchap van *Samaritis* van elkanderen afgeſcheiden waeren, en het zelve tuſſchen beide hadden leggen: het geen ongetwijfelt niet weinigh het onderlingh verſchil veroorzaekt heeft.

In de vorm en maniere van een bruitſchat te ſchrijven, verſchilden eenighzins de Galileërs byzonder van d'inwoonders van Judea. De Galileërs, volgens ſchrijven der Gamariſten, kreunden of bekommerden zich des geruchts, en niet des gelts. D'inwoonders van Judea, ten tegendele, des gelts, en niet des geruchts. In Judea wiert onderzoek, nopende den bruidegom en bruit, drie dagen voor den bruiloft gedaen: in Galilea niet desgelijx. In Judea wiert den bruidegom met de bruit een heimelijke by-een-komſte, een uur voor den bruiloft, toegeſtaen: in Galilea niet. In Judea waren twee vrienden der nieu-gehouwden: een uit den geſlaghte des bruidegoms, en d'ander uit den geſlaghte der bruit. In Judea ſliepen deze vrienden ter zelver plaetſe, daer de bruit en bruidegom geſlapen hadden: in Galilea niet alzoo. In Judea wiert op Paeſch-avont tot aen den middagh gearbeit: in Galilea geheellijk niet.

Niet tegenſtaende de Galileërs, en neffens hen alle de Joden, ten tijde des Heilants, in het Heilige Lant, Syriſch ſpraken, zoo verſchilde evenwel de tale der Galileërs in ſpelling, of uitſprake, van die van de Joden: als onder andere duidelijk blijkt uit het ſchrijven van den evangeliſt *Mattheus*, cap. 26:75. daer tot *Petrus* wiert gezeit: *Waerelijk, ghy zijt ook van die: want uwe ſprake maekt u openbaer.* Of, gelijk d'Evangeliſt *Markus* ſchrijft, *Waerelijk, ghy zijt een van die: want ghy zijt ook een Galileër, en uwe ſprake gelijkt*: cap. 14: vers 70. verſtae daer onder, *na hunne ſprake*: te weten, de tale der Galileërs was, zoo in uitſprake, of ſpelling, als door uitheemſche woorden, rouw en onbeſchaeft. Deswegen ſchrijven de Talmudiſten: *dat den volken van Judea, dewijl zy naukeurigh in hunne tale waeren, de wet in hunne handen beveſtight is: maer den volken van Galilea, dewijl zy niet naukeurigh in hunne tale waeren, is de wet in hunne handen niet beveſtight.* Tot bewijs kan zijn, dat de Galileërs, zoo de zelve Talmudiſten verklaren, *Immar*, een *lam*: *Amor*, *wol*: *Hamor*, een *ezel*: *Hamar*, *wijn*: in het uit-

Tale.

Babyl. Erubbin.

Buxtorf. lex Thalmud. Lichtfoot Chorophr.

uitspreken niet onderscheiden: want zoo onbescheidelijk en onduidelijk spraken zy de letteren uit, dat de toehoorders niet konden weten, of zy *Hamor*, een *ezel*, of *Hamar*, *wijn*, of *Amar*, *wol*, of *Immar*, een *lam*, wilden zeggen.

De Zalighmaker heeft Galilea met zijne tegenwoordigheit, preken, en wonderdaden, gewaerdight te verheerlijken: als blijkt uit Matth. 3 : 13. en cap. 4 : 12, 18, 23, 25. en 15 : 29. en 17 : 22. en 19 : 1. Mark. 1 : 9, 14, 16, 28, 39. en 3 : 7. en 9 : 30. Luc. 4 : 14, 31, 44. en 5 : 17. en 17 : 11. en 23 : 5. en 24 : 6. Johan. 1 : 43. en 2 : 1, 11. en 4 : 3, 43, 45, 46, 47, 54. en 6 : 1. en 7 : 1, 9. Actor. 10 : 37. Want in Galilea is de Heilant ontfangen en opgevoet. In Galilea heeft hy meerendeels gewoont en verkeert. In Galilea heeft hy t'allereerste het zaet der evangelische preke begonnen te zaien, en is, tot voortzetting van het verkundigen des evangeliums, t'effens met de Apostelen, tweemael gansch Galilea omgereist, en heeft alle de steden en vlekken doorwandelt, met over-al in de synagogen te leeren, duivelen uit te drijven, en ziekten te genezen. Met hem trokken d'apostelen uit Galilea na Jerusalem op. Actor. 13 : 31. *Josef*, des Heilants genaemde vader, week met hem na de delen van Galilea. Matth. 2 : 22. Luc. 1 : 26. en 2 : 4, 39. Hier over, en ter zake van des Heilants opvoeding en verkering in Galilea, wiert hy de Galileër genoemt, Luc. 23 : 6. Matth. 21 : 11. en de Galileër gebynaemt, Matth. 26 : 69. gelijk ook keizer *Juliaen, d'Afvaller*, den Zalighmaker, hoewel schimps wijze, gewonelijken de Galileër, en na hem, na de Galileesche apostelen, alle de Kristenen, Galileërs gebynaemt heeft: als *Socrates, lib.* 3. *c.* 10. *Theodoretus, hist. eccl. lib.* 3. *c.* 18. en 25. *Eusebius*, 10. *hist. eccl. Nicephorus, hist. eccl. c.* 4. en 20. en andere verhalen.

Uit Galilea volghden eenige godvruchtige vrouwen *Krist*, t'zijnen dienste, na. Matth. 27 : 55. Marc. 15 : 41. Luc. 23 : 49, 55. Hy beloofde zijnen jongeren, in Galilea, na zijne opstending, voor te gaen. Matth. 26 : 32. en 28 : 7, 10, 16. Marc. 14 : 28. en 16 : 7.

In Galilea wierden de kristelijke gemeynten, of kerken, door de preke der apostelen gestight. Act. 9 : 31.

De Galileërs waeren jongeren of leerlingen des Heilants, Matth. 4 : 18. Actor. 1 : 11. en 2 : 7. en met name *Petrus*, Matth. 26 : 69, 73. Marc. 14: vers 70. Luc. 22 : 59. *Nikodemus* was een Galileër, Johan. 7 : 52. desgelijx *Iudas*, de belhamel des oproers tegen de Romeinen, ten dage der beschrijving. Actor. 5 : 37. De Galileërs ontfingen den Zalighmaker, na zy alle de dingen gezien hadden, de welke hy te *Ierusalem* op het feest gedaen had. Joh. 4 : 45. De Galileërs wierden door *Pilatus* gedoot, en hun bloet met d'offerhanden gemengt, Luc. 13 : 1.

Zoo eenigen voor waerschijnelijk houden, waeren deze Galileërs gene Joden van afkomst: naerdien het den Joden ongeoorloft was, op een andere plaetse, als in den tempel van *Ierusalem*, offerhande te doen. Dies zy de genen voor Samaritanen houden, die ter gemelder plaetse by *Iohannes* Galileërs worden genoemt: dewijl hun lantschap aen dat van Galilea grensde. Galilea wiert door *Tiglat-Pileser*, koning van Assyrie, verovert, 2 Reg. 15 : vers 29.

Nazareth.

NAzareth wort alzoo in 't nieuw verbont by d'evangelisten doorgaens genoemt; maer nergens in 't oud met dien naem gedagt: 't zy uit oorzake van de slechtigheit en onvermaertheit dier plaetse in vorige tijden; of dewijl het toen een anderen naem voerde.

Onaengezien *Nazareth* by ouds, en voor de komste en ten tijde des Heilants, slechts een vlek was, zoo wort het evenwel by den evangelist *Mattheus*, c. 2 : 23. en by *Markus*, c. 1 : 29. en 2 : 4, 29. eene stad genoemt. Dan hier tegen dient aengemerkt, dat de Schrift by wijle de naemen van steden, dorpen en vlekken, zonder onderscheit, den een voor den ander gebruikt.

De naem *Nazareth* is tot heden ongeschonden onder d'oostersche Kristenen,

nen, en zelfs onder de Joden en Arabieren gebleven: hoewel d'Arabieren heden ook, gebroken, *Nazara*, en by ouds *Nazareth*, in 't Arabisch, *Medina Abiat*, dat's *witte stad*, noemden. Eenigen leggen *Nazareth*, *bloem*, *rijsken*, *scheute*, of *heester*, uit: gelijk ook *Nezer*, of *Nazer*, (waer uit *Nazareth* schijnt gesmeet te zijn) die bediedenis in 't Hebreeusch heeft. Hier op duiden zommigen de volgende woorden van den profeet *Esaias*, cap. 11: 1. *Daer zal een rijsken uit d'afgehouwen tronk Isai voortkomen, en eene † scheute uit zijne wortelen zal vrucht voort-brengen.* Of, gelijk andere deze laetste woorden vertalen, *een bloem zal uit zijn wortel op-komen.*

Nazareth is gelegen in Galilea, volgens schrijven der evangelisten zelfs: als blijkt uit Matth. 21: 11. en Luc. 1: vers 26. en 2: 39. of eigentlijk in Neêr-Galilea, op de grensscheiding des stams *Issachar* en *Zabulon*, ten weste, in het hangen, en aen de zijde, of op den ruch, of aen de voet van eenen bergh, of † op eene kleine verheventheit, en aen het einde van een lustige en grote vlakte, *Esdrelon* geheten. Hier meê komt wonder wel het schrijven van *Lukas* over-een, die *Nazareth* op eenen bergh, met een top of steylte, plaetst, cap. 4: 29. het welk gevoeghelijk in het hangen, of op de ruch des berghs, ten aenzien van des zelfs top, kan uitgeleit worden. *Nazareth* leit drie dagh-reizens, of ontrent vijftien mijlen noortwaerts van *Ierusalem*; zeven mijlen oostwaerts van de stad *Ptolemais* of de Middellantsche zee, twee uren gaens van den bergh *Thabor*, en vier mijlen van de stad *Kapernaum*. Het is van alle zijden en rontom met bergen omringt, tot grote belemmering van des zelfs uitzicht, die zeer lustigh met groene heesters, bomen, en allerleie slagh van *aromatijke*, en geurige kruiden bewassen leggen: dies niet t'onrecht de naem *Nazareth* heester, scheute of bloem wort uitgeleit.

Nazareth is heden een arm vlek, en by-na gansch verwoest; bestaende slechts uit dertigh huisgezinnen: waer onder vier Maronitische en zes Griekssche: d'overige bestaen uit Moren, Arabieren en Turken.

Hieronymus, desgelijx *Beda*, stelt in *Nazareth* twee kerken: d'eene is in het midden der stad: alwaer voorhene een huis stont, daer in de Zalighmaker

in

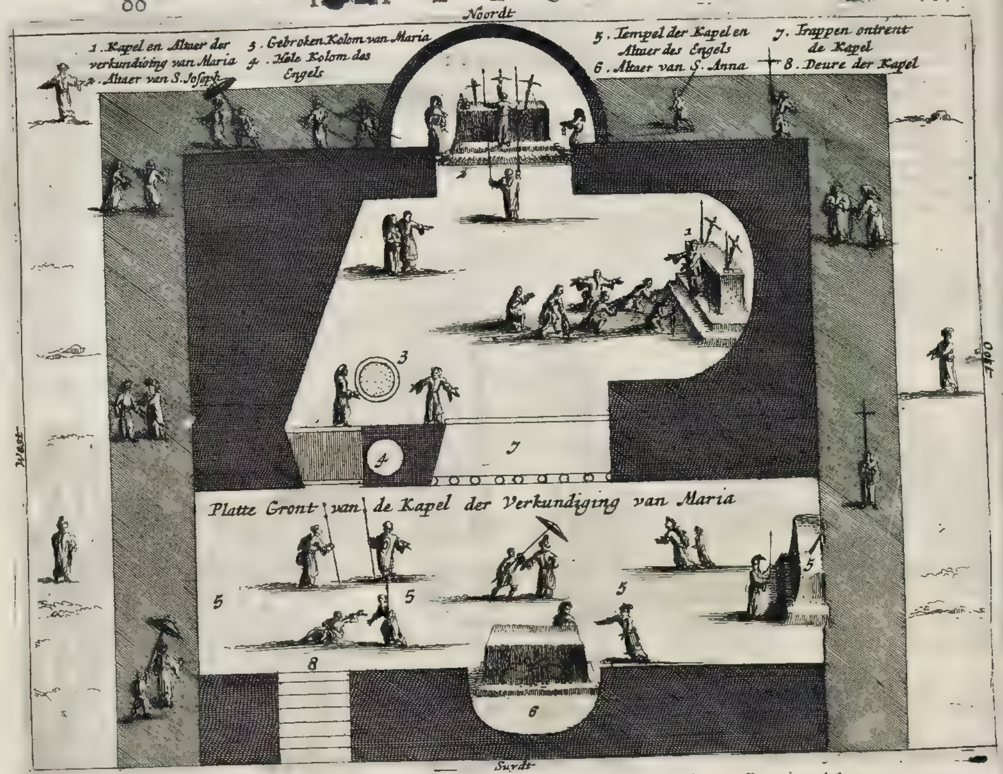

in zijne kintsheit wiert opgevoet. De andere is ter plaetse gestight, daer eertijts een huis stont, in het welk de engel *Gabriël* by *Marye* quam, en haer d'ontfangkenis en geboorte des Heilants verkundighde. Luc. 1. Joh. 1.

Het gedenkwaerdighste, onder *Nazareths* aeloutheden, is een spelonke of hol, uitgeholt en gehouwen in de rotse, in het hangen des berghs, en in † het midden der stad gelegen; hoewel in het laegste gedeelte, na 't ooste. Dit is heden eene kapel, en maekte eertijts een gedeelte des huis van *Marye* uit: alwaer d'aerts-engel *Gabriël* haer de geboorte en mensch-wording des Zalighmakers quam verkundigen: volgens verhael der evangelisten.

† Rog.

Te weten, eenige inwoonders hadden te dier tijde op de rugh, of in het hangen des berghs, op den welken *Nazareth* gebouwt was, in de rotse zelve kleine spelonken, of holen, uitgeholt, in vorm van kabinetten, en bouwden daer voor een kleine huizing, bestaende slechts in eene lage zale of kamer: naerdien de gemeene huizen gewonelijken niet meer als van eene verdieping waren: gelijk men noch eenige van dien slagh heeft. Deze twee plaetsen, of vertrekken, waeren alleenlijk door eene muur en deure afgescheiden: en maekten niet meer als een eenigh huis uit: waer uit men van het een in het ander, gelijks d'aerde, trad: als uit eene kamer in een kabinet. Aldus, en in dezer wijze, bestont het huis van *Marye* uit een spelonke in de rotse gehouwen, als uit een kabinet, en uit een lage zale, kamer, of voorhuis, tegen de straet aen gestight.

Het hol, of de spelonke, begrijpt binnen 's muurs zestien of † veertien voeten in de lengte, of diepte, en vijf en een halve voet in de brete aen de oost-zijde, en tien voet aen het ander eind, ten weste: uit oorzake de muuren een weinigh krom, en ontrent negen of tien voet hoogh zijn.

† R

De zale, kamer, of voorhuis, voor de spelonke, heeft zes en twintigh voet in de lengte, dertigh in de brete en hooghte, na gelang. Op het oosteinde is een kleine schoorsteen, en ter zijde, in de dikte der muur, een klein kasje, en in de wester muur een klein venster, om licht te scheppen. D'ingang of deure is tegen 't zuide.

Zoo men d'oude overlevering geloven

loven magh, hadden *Joachim* en *Anna*, ouders van *Marye*, in dit huis, als hun eigen goet en erfdeel, ten tijde van d'ontfangkenis des Heilants, hun verblijf: het welk zy na hunne doot by erfenis haer na-lieten. In dit zelfste huis zou *Marye* met haren man *Iozef* gewoont hebben. In 't kort, in dit huis zou de Heilant ontfangen, en, na zijne geboorte te *Bethlehem*, opgevoet en groot gemaekt zijn; en met *Iozef* het hantwerk van timmeren gepleeght hebben: ja men toonde noch ten tijde van *Cyrillus*, de *Ierusalemmer*, eene knoop, die men hield, (ô groote lichtgeloovigheit!) door de hant van dezen kunstenaer, aldaer gemaekt te zijn.

Ten aenzien van zulke grote wonderen en merken van heiligheit, hebben d'apostelen, na de verrijzenis des Zalighmakers, het huis tot eene kapel ingewijd, en aldaer kerken-dienst gedaen.

Des niet tegenstaende zou men mogen zeggen, dat de zale of kamer, en de spelonke, twee verscheide kapellen zijn; ieder voorzien met haere altaren: hoewel zy neffens aen elkandere raken: en dat de Zalighmaker in d'eene ontfangen, en in d'andere groot gemaekt en opgevoet was.

Deze plaetsen, de zale (of kamer) en de spelonke, bleven in dien staet, tot aen de tijden van keizerin *Helena*, de welke de zelve, ter eere en gedachtenis, met eene der fraeiste, prachtighste, en grootste kerken van gansch ooste deed omringen: hoewel zy mogelik het huis in haere eerste geboorte en eenvoudigheit heeft gelaten: het welk niet anders is als een dik en grof messelwerk van herde stenen, in vorm van ticchel-stenen.

Dit zelfste huis, of liever het eerste en voorste gedeelte des huis alleen, wiert namaels, (zoo de Roomsgezinden voorgeven) ter zake van d'ongeloovigheit, verlaten des Kristen godsdiensts, overgrote heerschzucht, ongebonde dertelheit, baeldaet en schelmeryen der Kristenen, die te dier tijde het Heilige Lant bezaten; of uit oorzake *Seraf*, *Sultan* of *Melik* van Egypten, gansch Syrie en het Heilige Lant had verovert, de steden verwoest, de kerken gesloopt, en de Kristenen, onder andere ook die van *Nazareth*, verdelgt, op bevel van *Marye* en den Heilant, door d'engelen, over zee, door de lucht, wonderlijker wijze na de gewesten der Kristenen overgevoert, met nalaten en overblijven alleen van de grontvesten in *Nazareth*. Te weten, het wiert eerst uit *Nazareth*, op den bodem van *Dalmatia*, (heden by d'Italianen *Schiavonia*, en by de Duitschen *Slavonie* geheten,) by een stedeken *Flumen*, door arbeit en handen der engelen, overgebraght. Maer wanneer d'inwoonders het zelve huis niet achten, en ongeëert lieten, wiert het hen, als onwaerdige bezitters, ontnomen, en, op den tienden van Winter-maent, des jaers twaelf hondert vier of een en negentigh, in een bosch van zekere edele vrouwe, met name *Laureta*, geplaetst. Dit bosch is gelegen in *Picenum*, heden by d'Italianen *la Marca d'Ancona* genoemt, een lantschap van Italie, en in het gebiet van *Rekanati*, een stad des lantschaps *Picenum*. Hier over wiert dit zelfste huis, na *Laureta*, de heerin des boschs, *Marye van Laureta* genoemt.

Derwaerts begaven zich uit alle oorden van *Europe* een ongeloofelijk getal van menschen, ter eere van dit huis: hoewel meenighten door de struikrovers, die zich in het bosch ten dien einde verscholen, uitgeplondert en gedoot wierden. Hier over wiert de maeght *Marye* vertoornt, en beval haer huis te verplaetsen. Dies wiert het op een bergh van twee gebroeders overgebraght, en door een groten toeloop van menschen bezoght, en met dierbare geschenken en giften verrijkt, tot groot gewin der gemelde broeders: doch ook niet zonder onderlingen tweespalt, die uit het gewin ontstont. Des wegen wiert dit huis, voor de vierde male, op den gemenen lantwegh van *Rekanati* verplaetst: alwaer het een vaste rustplaetse bequam.

Hoe wonderlijke, en hoe vele weldaden de menschen aldaer bekomen, wijzen de plaetse zelf en kerke uit: met het welk zy het huis, dat slechts uit vier muuren zonder grontvest bestaet, omringt hebben. Behalve een ontallijk getal van wasch-keerssen, en andere giften, ziet men in de zelve kerke nu noch d'afbeelding van *Marye* Adrich.

m in

in haer geheel, door den evangelist *Lukas* geschildert.

Zoo eenigen willen, zou het huis voornoemt, na *Lorette*, by ouds *Lauretum* genoemt, eene stad in Italie, in gemelder wijze zijn overgebraght: alwaer het heden by eenen iegelijk, ten getale dikwils van tien duizent, bezocht en geëert wort. Doubd.

In dezer wijze verhalen de voornaemste Roomsgezinde schrijvers het geen, dat zich ontrent 't huis van *Marye* zou toegedragen hebben: als *Kanisius, Baptista van Mantua, Hieronymus Angelita*, eertijts sekritaris der stad *Rekanati*, in zijn boek, getijtelt, *de maeght Laureta*: *Baronius*, *Rutilius*, *Benzonius*, *Adrichom*, *Quaresmius* en andere: tot welker gevoelen de lezer zich met bescheidenheit kan gedragen.

Kapel. Dan eenige jaren daer na hebben de Kristenen, tot bewaering der gedachtenis, ter zelver plaetse van *Nazareth* een kapel, van gestalte by-na als die van *Lorette*, en van een zelve lengte van zes en twintigh voet; maer niet van een zelve brete, doen bouwen: naerdien zy niet boven acht voet breet is: uit oorzake de muuren, die drie voet en een halve dik zijn, in het bestek van d'eerste, de welke dertien voeten breet was, begrepen zijn: dien volgens most de zelve veel breder zijn.

D. S. A. begroot de lengte dezer kapel op een en twintigh voet, en de brete op zes voet en een halve: de muur na buiten toe, op de dikte van drie voet, min drie duim: en de muur, na de zijde der spelonke, op twee voet: aldus zal de brete der kapel, zoo binnen als buiten 's werks, op twalef voet min drie duimen uitkomen.

De deure is tegen 't zuide, en drie voet breet; en slechts vier voet hoogh.

De kapel is gansch slecht, hebbende gene andere çieraedje, als twee altaren. Het eerste staet aen d'oost-zijde, ter plaetse van de schoorsteen der kamer, en is gewijd aen *Joachim*. Het ander staet aen de zuidt-zijde, in eene boge van de muur, en is gewijd aen *Anna*: boven het welk een klein venster is, daer het licht door schijnt.

Alles is zeer fraei van gehouwen steen gebouwt, en met een gewelf overslagen.

Heden klimt men in deze kapel by vier stene trappen: uit oorzake het voor-hof, of de voor-plaetse, door de puinhopen der gebouwen, is opgehooght.

Uit deze kapel treet men, by eene trap van eene trede, in de spelonke; doch niet door eene deure, de welke by-na toe is; maer door eene opening van eenen boge van zes voeten en een halve breet, recht tegen over d'anderen, in den welken het altaer van *Anna* is. Door dezen boogh, en daer na door een venster, boven het altaer, ontfangt zy het dagh-licht. Spelonke.

De spelonke is in haer geheel uit de natuur, en de rotse naekt, en byna gansch ontbloot: uitgezeit de wester en zuider muur, de welke van gehouwen steen gemaekt is, om het boven-werk t'ondersteunen.

Het gewelf is ook bloot, en uit de natuur, en bestaet uit zeker slagh van zachten steen.

Naderhant hebben de Kristenen, die deze plaetsen deden hermaken, gelijk zy heden zijn, aen de oost en zuid-zijde twee altaeren: en aen het ander eind, een weinigh meer na 't zuide, twee dikke graeuwe marmere kolommen doen oprechten. Deze kolommen hebben den luister of gedaente en herdigheit van marmer: hoewel men niet weet van wat slagh van steen zy zijn. Eenigen houden de zelve voor gegote stenen: (gelijk men by ouds had de kunst van steen te gieten) andere voor een slagh van porfyr-steen.

Een dezer kolommen staet ter plaetse, daer *Marye*, zoo d'overlevering hout, zou gestaen hebben, wanneer d'engel haer, over het ontfangen des Heilants, begroete: en d'andere ter plaetse, daer d'engel was, wanneer hy tot haer sprak: te weten, tot merktekenen dezer plaetsen, en om by de nakomelingen de zelve in eere te doen houden. Waer over d'eerste, de kolom van *Marye*: en d'andere, d'Engelenkolom wort genoemt. Ieder kolom heeft vijf voet en een halve in den omtrek, en negen in de hooghte: of, volgens *Roger*, dertien voet in de hooghte, en zeven in de dikte.

De kolom van *Marye* staet in de zelve spelonke, daer zy haere gebeden

den ſtorte; maer die van den engel in het midden der deure, de welke den doorgang belet. Zy ſtaen twee voet van elkandere, en zijn in dezer wijze geſtelt: dat *Marye* het aengezight tegen 't zuide, na den tempel van *Jeruſalem*, zou gekeert hebben gehad.

De kolom van *Marye* is in de lengte twee voet onder afgebroken, en zit met haer boven-eind, of hoofdſtuk, aen het gewelf vaſt: dies zy, als in de lucht, zonder ſteunſel, ſchijnt te hangen: het welk de Roomsgezinden als voor een boven-mate groot mirakel houden: ten aenzien van de grote zwaerte der kolom, en zwakheit des gewelfs.

Men zeid deze kolom, door d'Arabieren of Moren, in dezer wijze zou gebroken zijn: uit vermoeden van hol te zijn, en gout of zilver, dat de Geeſtelijken in de zelve zouden verborgen hebben, daer in te zullen vinden. Zoo eenigen willen, zou zeker *Baſſa*, ten zelven einde van *Damask* getrokken, met name *Ebn Elferekh*, op aenraden van zekeren *Megrebin*, (dat 's een Arabier van 't weſte of *Barbarye*,) de zelve kolom doen breken hebben. Maer als de *Baſſa* zich in zijne hope bedrogen vond, deed hy al het marmer, daer deze ſpelonk meê gevloert en bekleet was, weghnemen. Dees *Megrebin* zou ook niet lang ongeſtraft gebleven zijn; maer was, in het gaen uit deze plaetſe, doot ter neêr gevallen.

Ter zake van het wonderlijk hangen dezer kolom in de lucht, wort zy by d'inwoonders, zoo Kriſtenen, Moren, als Arabieren, zeer hoogh geacht, die de zelve, op hunne intrede ter kerke, kuſſen, met hunne gordels meten en omwinden. De zelve gordels, met deze kolom aengeraekt, zouden kracht hebben, om de vrouwen vruchtbaer te maken, en haer zonder pijne te doen verloſſen. Ook begeven zy zich, op het ontſtaen van pijne in de ſchouderen of nieren, derwaerts, op hope van, door de zelve ſlechts aen te raken, genezen te worden: gelijk zy ook (zoo de Roomsgezinde ſchrijver *Quareſmius* verhaelt,) genezen worden: *want het zou*, voegt hy daer by, *een ſchandael of ergernis zijn, aen zoodanigen te vragen, of zy gezontheit bekomen hadden? als of er aen te twijfelen was, of de genen, die in dezer wijze de kolom aenraken, genezen waeren.*

De Roomsgezinde beêvaertreizers houden de zelve kolom ook in grote eerwaerdigheit, en bewaren d'afgeſchraepte ſtukjes en brokjes, als heilige reliquien of overblijfſelen. Zoo ook *Eugenius Roger* ſchrijft, brengen de Moren en Arabieren, zoo wel als de Kriſtenen des lants, hunne kranken, om deze kolom aen te raken, met een grote eerbiedigheit daer by: te weten, zy laten hunne ſchoenen, voor hunne intrede ter kerke, ſtaen, kuſſen de kolom met zonderlingen aendaght, en ſlaken duizenderleie lofredenen op de maegt *Marye*, zoo verre hunne wet toe-laet: als, *Ya Mariam eladra! Ya btoul elbtoulate! Ya amelmſie, ſala la gelna, atini elaphie*: dat is, *ô maeght der magen! ô maeght Marye! ô moeder van Meſſias! bid voor ons, en geve ons gezontheit*: het welk zy al wenende en zuchtende zeggen. De genen, die derwaerts niet kunnen gaen, of gedragen worden, zenden daer hene hunne tulbanden of hemden, gordels en neusdoeken, de welke zy aen de kolom laten ſtrijken: door welk middel zy vele genade met gezontheit bekomen: zonder evenwel hun ongeloof te ſtaken.

Aen de noort-zijde heeft men een ander klein hol, met een zeer duiſtere trap: by de welke de geeſtelijken des kloosters in de zelve neêr-klimmen.

Uit deze ſpelonke komt men in een andere, de welke een *Sacriſtie* verſtrekt.

Na *Selim* en zijn nazaet *Soliman*, beide Turkſche keizeren, zich van het ganſche Heilige Lant hadden meeſter gemaekt, wiert *Nazareth* door de Kriſtenen verlaten, uit oorzake van de grote woede en tierannye der Turken, die deze plaetſe beſtonden te verwoeſten, de gebouwen te ſlopen, en de puinhopen daer en boven onder vulnis en meſthopen ſtelpten, om den naem dier plaetſe den Kriſtenen uit de geheugenis en gedaghten te brengen.

Het huis der verkundiging of bootſchapping van *Marye* behoorde van overouds den Françiskaner monniken toe, die in het zelve hunne woonplaetſe hadden: gelijk het ook, des jaers zeſtien hondert en twintigh, hen

door *Emir*, of vorst *Fecchreddin*, die een vrient derKristenen was, en over dien ganschen oort, *Galilea* en *Fenicie*, te dier tijde voor een korten tijt heerschte, weêr overgelevert wiert: en allereerst aen zekeren *Thomas van Novaria*, Françiskaner monnik. Deez trok, met brieven van voorschrijving van *Emir Fecchreddin*, aen *Sapheth*, (die *Kadi* of lantrechter van *Galilea*, van wege *Fecchreddin*, was,) en van daer, in gezelschap van eenen *Chiaus* van *Sapheth*, en verscheide krijgsknechten, na *Nazareth*, en nam de plaetse, in het by-zijn van verscheide Roomsgezinde overheden des Heiligen Lants, als getuigen, in bezit: het welk met brieven, op bevel van *Emir Fecchreddin*, bevestight wiert. Voorts wiert de kerke door hen gereinight en gezuivert, het altaer, door de Kristenen eertijts opgerecht, ingewijt, en de plaetse met lampen verçiert. Tot bewaerder des huis was, door *Thomas van Novaria*, zeker ander monnik, met name *Jakob van Vendosme*, gestelt, die met zonderlingen yver en arbeit alles trachte te herstellen en hermaken.

Na het uitbrengen van alle vuiligheden en onreinigheden, vond hy onder de puinhopen der grote kerke, in het noorder gedeelte, zekere muuren en gesloopte woningen, de welke hy, na zijn beste vermogen, deed hermaken, en tot woon of schuilplaetsen bequaem maken, en voorts een klooster en kapel op den ouden gront bouwen. Na veel afslovens, en verloop van zes maenden, verviel hy in eene ziekte: maer na hem sloegh zijne knecht het werk ga, en maekte de plaetse in korten tijt der mate bequaem, dat de monnikken en beêvaertreizers aldaer ter herbergh konden ontfangen worden. Dezen *Jakob* bleef, tot aen den jare zestien hondert drie en twintigh, de bewaernis dier plaetse, zoo met misse, als kerken-dienst te doen, aenbevolen: als wanneer hy, tot verrichting der zaken des Heiligen Lants, na *Europe* wiert verzonden.

Niet tegenstaende de Mahometanen *Nazareth*, en de gemelde kolom van *Marye*, grote eerbiedigheit toedragen, zoo hebben zy evenwel meenigmael fel daer tegen gewoet, zoo met branden en blaken, als ter neêr vellen en slopen van gebouwen, verwoesten der kerken en kloosters, en plagen en verdrijven der geestelijken uit den geslaghte van *Ierusalem*.

Dit heeft men inzonderheit voor eenige jaren, en ontrent des jaers zestien hondert en vijftig, zien gebeuren: als wanneer *Ali-Aga*, een gezwore vyant der Kristenen, die van *Nazareth* boven mate en geweldigh plaeghde: waer door zy gedwongen wierden voor zijne tierannye te vluchten, en dezen oort te ruimen. Hier op wierden aenstonts alle de plaetsen of gebouwen der kerken en kloosters ter aerde gevelt, en by-na tot stoffe, door de Mahometanen, verbreiselt, die alle de deuren en vensters, desgelijx al het hout en yzer der af braken, weghsleepten en meê namen: latende de plaetse niet alleenlijk onbewoont; maer ook onbewoonelijk en in een deerlijken staet: hoewel de spelonke en kapel niet aengeraekt noch beschadight wierden.

Niet lang daer na togen de geestelijken weder derwaerts, die de plaetse met grote moeiten zuiverden en reinighden, en vijf of zes kleine çellen, daer niet als de gebroke muuren van overgebleven waeren, met loot, takken van bomen, en aerde bedekten.

Door d'overgrote strengheit van dezen *Bassa* waeren ook d'inwoonders van *Nazarèth* gedwongen hunne huizen te verlaten, die alle gesloopt wierden: desgelijx hunne landeryen, die over de drie jaren braek bleven leggen, zonder bebouwt te worden.

Naderhant quamen die van *Nazareth* onder het gebiet van den *Emir*, of vorst *Melehem*, een Arabier: die in 't eerst eenige genegentheit tot de Kristenen scheen te hebben: maer heeft daer na de Roomsgezinde geestelijken van *Nazareth*, door zijn wreet bedrijf en quade heerschappye, gedwongen deze plaetse weêr te verlaten. Dies de beêvaert-reizers, die sedert na het Heilige Lant getogen waeren, deze plaetsen van *Nazareth* niet hebben kunnen aendoen noch bezichtigen.

Een steenwerp, of hondert en dertigh treden, of drie hondert schreden, volgens *Doubdan*, noortwaerts van het huis der verkundiging van *Marye*, en dicht aen de noort-zijde des kloosters, vint Josefs Winkel.

vint

vint men eene plaetſe, de welke van over ouds, tot op heden, het huis en de winkel van *Joſef*, en in 't Arabiſch *Ducan*, of *Hana*, en gebroken *Chania*, wort genoemt: het welk in 't Neêrduitſch ook eene winkel bediet.

Ter zelver plaetſe ſtaet heden een boeren-huis van gehouwen ſteen: als een van d'anderen: maer eertijts, volgens verhael der Moren en oude Kriſtenen des Lants, ſtont 'er een fraeie kerke of kapel geſticht, naer uitwijzing der brokken van muuren, en overblijfſelen van fraeie pylers. Zoo *Doubdan* getuight, is de zelve heden half verwoeſt. Zy was aen *Joſef* gewijd, en groter dan de kleine, en kleinder dan de grote kerke der verkundiging: te weten, hondert en twintigh voet lang, en ontrent vijftigh breet.

Men wil, zoo d'inwoonders uit een oude overlevering voorgeven, dat *Joſef* met zijnen zoon, de Zalighmaker, in het zelve huis, na zijne wederkomſte uit *Egypten* in *Nazareth*, zijn timmermans-winkel op had, en het timmermans ambaght zou gedaen hebben. Dan een groot geſchil is onder de godsgeleerden: of *Joſef* een timmerman, ſmit of metſelaer was: naerdien het Griekſch woort by Matt. 13: 55. *Tectos*, en het Latijnſch woort *Faber*, een algemeine naem van by-na alle kunſtenaers, of hantwerkers, is, die uit eenige ſtoffe iet maken: hoewel de meeſte ſchrijvers hem het ambacht van timmeren toevoegen.

Alle d'inwoonders des lants komen deze plaetſe ten dien einde met aendaght bezoeken en bezichtigen.

Wel hebben de geeſtelijken van *Nazareth* meer als de waerde voor deze plaetſe den genen, dien de zelve toe-komt, willen geven: maer die wilde haer niet afſtaen.

Deze plaetſe diende eertijts tot een *Metzid* of *Moske*: maer verſtrekt nu zekeren Moor, d'eigenaer, eene woonſtede, die geenen Kriſten daer in wil laten komen.

Ontrent hondert ſchreden van het klooſter, en by-na in het midden van *Nazareth*, en een weinigh na de weſtzijde, ziet men een oud gebouw van gehouwen ſteen: of, volgens *S. A. D.* een zale of kamer, gewelfs-wijze gemaekt: waer van het zuider gedeelte verwoeſt en vervallen is. Het wort voor een overblijfſel der *Synagoge*, of kerke, gehouden, in de welke de Heilant den profeet *Eſaias* las, en alle de toehoorders, door zijne aengename woorden, tot ſtommens toe, deed verwonderen: als *Lukas*, cap. 4. in 't brede verhaelt. Dan wanneer hy den Nazareenen een ſtreke van hun zondig en boos leven over-dwers begon te geven, wierden zy daer over op hem vertoornt, leiden hem ter ſtad uit, en brachten hem op eenen top of ſteylte des berghs: waer op *Nazareth* gebouwt was. *Maer hy ging*, gelijk d'evangeliſt zeid, *door het midden van hen bene, en vertrok zich.*

Deze plaetſe, ſteylte of top des berghs, in 't Arabiſch by d'inwoonders, in dien zelven zin, *Caphie* geheten, leit een kleine mijle zuid-ooſtwaerts van *Nazareth*, en by-na op het uitterſte einde des berghs, die van deze ſtad van 't noord-weſte na 't zuidooſte ſtrekt. Zy is een der vervaerelijkſte ſteylten, de welke met oogen mogen aenſchouwt worden, en boven-mate hoogh. De zijde des bergs, waer langs die van *Nazareth* den Heilant dachten af te ſtoten, ſchiet geheel ſteyl neêr, en eindight aen een engh dal, dat met zware ſtenen beſtuuwt leit, die door het ſterk ſtromen der beken, by winter-tijt, glat ſchuuren.

Aen den oort, daer de Nazareenen den Heilant braghten, om af te ſtoten, ziet men een boven-mate grote ſteen opgeheven, en, als met voordaght, op het hoogh der rotſe, na de zijde van de ſteylte, of top toe, opgerecht. Deze ſteen, naer men zeid, zou zich van zelf opgerecht hebben, op het wegh-ſlippen des Zaligmakers, onder de handen der Nazareen, als tot een merkteken dier plaetſe, en tot een gedachtenis van hunnen gruweldaet en voorgenomen gods-moort.

Kajetaen wil dezen bergh voor den bergh *Thabor*, tegen alle waerſchijnelijkheit, en het gevoelen van meeſt alle de ſchrijvers, gehouden hebben: naerdien de bergh *Thabor* over d'anderhalve mijle van *Nazareth* gelegen is: daer *Nazareth*, volgens ſchrijven van *Lukas* zelf, op den bergh van dien top of ſteylte leit.

m 3 Zoo

Zoo *D. S. A.* als oog-tuigh schrijft, is deze bergh, daer op het klooster en de steylte leit, van den bergh, op den welken *Nazareth* gestight is, door een klein en zeer eng dal gescheiden. Waer over men heeft te twijfelen, of deze de steylte is ter plaetse, daer zy nu getoont wort: naerdien zy, gelijk *Lukas* duidelijk schrijft, cap. 4 : 29. *op den bergh was, daer op Nazareth gebouwt lagh.* Om dit te beantwoorden, vind men gene kleine zwarigheit.

De Arabische *Truchemans* zeggen hier op: dat die van *Nazareth* het niet waeren; maer d'inwoonders van een na-by gelegen vlek of dorp: het welk op dezen bergh was: en welker voetstappen, die den Heilant ter afstorting sleepten, noch gezien worden: daer nochtans d'evangelist zeer duidelijk schijnt uit te drukken, dat zy Nazareenen waeren.

Men zou ook kunnen zeggen, dat een gedeelte van *Nazareth* op dezen bergh gestight was; maer te dier tijde zulk een kleine stad niet was, als zy haer nu vertoont.

Onder of beneden den top des bergs was ten tijde des Heilants eene rotse, met een hol, spelonke, of vak: daer in zich *Krist*, in het ontkomen uit handen der Nazareenen, en neêrzakken langs de steyle rotse, zou vertrokken hebben: en de welke haer ten zelven oogenblik, na hem ontfangen te hebben, had toegesloten. Het zy daer meê hoe 't wil, noch heden wort beneden dezen top, of steylte, eene spelonke, of hol, van ontrent vier of vijf voet breet; hoewel ondiep, getoont.

Doch zoo men *Doubdan, Adrichom*, en anderen Roomsgezinden schrijveren, geloven magh, zou deze rotse, wanneer de Heilant, in het wijken voor de woede der Nazareenen, van de hoek der steylte, langs de zelve rotse, zachtelijk neêrgleedt, door het aenraken met zijn lichaem, of slechts met des zelfs kleet, zoo week als wasch geworden zijn, en hem in dit vak, dat even zoo groot als zijn lichaem was, en ten zelven oogenblik, door zijne almogentheit, ô wonder! ontstont, even als een klomp eener weke stoffe haeren vorm, ontfangen hebben.

Men zach'er eertijts, naer men zeid, de stappen der voeten, en kentekenen van alle de strepen, fronselen, vouwen en ployen van des Heilants kleet, zoo als de zelve tegen de rotse aenquamen, even als met de beitel, door kunst gehouwen: gelijk men ook noch heden, volgens *Doubdan*, een stap of speur van des Heilants eene voet bespeurt: zijnde de rest uitgesleten. Zoo *Quaresmius* en *D. S. A.* daer en tegen willen, ziet men daer heden gene tekenen van des Heilants voeten, merken van gewaet, of iet diergelijk.

In dit vak is heden een kleine rustbank van de zelve rotse, de welke tot een altaer dient: op het welk voor de beêvaertreizers Misse wort gedaen. Het zelfste vak verstrekte eertijts eene kerke voor het klooster, dat aldaer was.

Namaels wiert, door bevel van keizerin *Helena*, in de zelve rotse een gewelf en kapel, boven spits toe, uitgehouwen, en met kalk bestreken, en beeltwerk verçiert, naer uitwijzing der overblijfselen.

Men ziet'er noch eenige afbeeldingen of schilderyen; hoewel dermate uitgewist en vergaen, dat zy niet te kennen noch t'onderscheiden zijn.

Na-by deze spelonke, in het keeren na *Nazareth*, krijght men twee waterbakken te zien: d'eene heeft ontrent twalef voet in den omtrek, en ook water: d'andere is eens zoo groot; hoewel ledigh. Zy strekten alle beide tot gebruiken des kloosters.

Na den boven-gemelden top, of steylte, loopen twee wegen: te weten, een langs steyle bergen en heuvelen: hoewel eerst over eene vlakte.

Ten halven wege, en ontrent een vierendeel mijls van het *huis der bootschapping*, worden, op eenen heuvel of bergh, eenige overgebleve puinhopen van eene kerke en klooster der geestelijken, gezien. Men zeidt de zelve, tot een gedachtenis, ter plaetse zou gesticht zijn, alwaer *Marye*, wanneer zy het vervoeren van haeren zoon, de Zalighmaker, door die van *Nazareth*, na de gemelde steylte, om van boven neêr gestort te worden, met schrik en vreze vernam, plotseling ter aerde neêr storte: waer over deze kerke, gelijk ook noch heden by d'inwoonders, *de kerke van Marye der vreze:* Kerke van Marye der vreze.

ze: of *heilige Marye der vreze*, genoemt wiert.

A. Aen dien zelven oort, en eenige treden van deze kerke, heeft men eenen steen, dien de Kristenen des lants boven mate hoogh achten, ter oorzake van zekere gestalte, als van diep ingedrukte knyen, de welke voor indruksels der knyen van *Marye* gehouden worden, die op het gerucht van het ontkomen haerer zoon, uit handen der Nazareenen, Gode, met het vallen op haere knyen, zou gedankt hebben: waer door in dezen steen, even als in zacht wasch, de gestalten der ingedrukte knyen blijven staen waeren.

Voor eenige jaren wilden de Rooms-gezinde geestelijken dezen steen van daer by hen in *Nazareth* vervoeren: maer staekten het aengevangen werk, quansuis uit vreze van Gods verbolgentheit op den halze te halen. Dies zy den zelven ter plaetse lieten blijven, daer zy hem reeds te voore gebraght hadden.

A. Recht tegen over den hogen bergh der gemelde steylte, ziet men eenen noch veel hoger bergh, en die niet minder rou of steyl is. Zy leggen met de toppen niet boven een grote musketscheut van elkandere: maer raeken onder, of met de voeten, in het dal by-na elkanderen. Eene beke, de welke in grote regen-tijden tusschen beiden schiet, maekt alleenlijk eene scheiding. Een mijle van deze bergen vloeit de beke *Cisson*.

Ontrent vier hondert schreden van 't klooster, na 't weste, is, in het hangen van een heuvel, na de zijde der stad *Nazareth*, en een weinigh boven de laetste huizen, een kleine bron of fonteyn, die by de lantzaten de *fonteyn der Apostelen* wort genoemt, op steun van zekere aeloude overlevering: de welke gedraeght, dat d'apostelen aldaer zouden gerust, en van des zelfs water gedronken hebben.

Aen d'andere zijde des weghs, of ontrent † twee hondert schreden boven de stad *Nazareth*, en een kleine halve mijle van de gemelde steylte, ziet men op eenen bergh, aen de westzijde, een groten, dikken, rontachtigen en rouwen steen, als een meulensteen, of in vorm van een ronde tafel, van drie voet hoogh, en zeven en veertigh spannen in den omtrek: waer aen twaelf of vijftien personen kunnen zitten. Volgens bericht der overlevering, zou de Zalighmaker met zijne apostelen daer op gegeten en gedronken hebben, ook zelf na zijne opstending: waerom deze steen, by d'inwoonders van *Nazareth*, de *tafel van Messias* wort genoemt.

Naer het schrijven van zekeren Jesuït, *Bisson*, zou hy op dien steen den oort bespeurt hebben, alwaer de Heilant zich ter neêr zette: en dicht daer by de plaetse van den apostel *Peter*: de welke even als een kleinen throon haer vertoont, en den rang aenwijst, dien hy boven de anderen hield. Voorts zou men de plaetsen van alle d'apostelen kunnen onderscheiden: met by-voegen, dat men door een onbekent wonder, tot op heden, by hellen zonne-schijn, aen den zelven oort, op den welken den Heilant met zijn hooft ruste, het beeltenis van zijn aengezigt, op de rotse ingedrukt, of liever verhevens-gewijze, met zulke schone, lustige, aertige en prachtige trekken uitgehouwen ziet, dat hy daer over gansch als verstomt en verslagen stont. Desgelijx heeft *D. S. A.*, des jaers zestien hondert en zeventigh, op d'eene zijde des steens, als ployen of vouwen van eene rok vernomen. Dan heden ziet men de zelve niet meer, uit oorzake de steen aen het ander eind met aerde bedekt leit. Derhalve *Doubdan*, die alle deze plaetsen voor eenige weinige jaren naukeurigh bezichtight heeft, wel te recht magh schrijven, het geluk niet gehad te hebben van zulx te kunnen zien.

Deze steen wort by de Roomsgezinden in zonderlinge eerwaerdigheit gehouden, en op den zelven dikwils misse gedaen.

Eenige schreden van daer is een bron of fonteyn, die de Kristenen den *bron van S. Peter* noemen: dewijl, wanneer de Zalighmaker *Peter* derwaerts om water te halen zond, (onaengezien hy wel wiste, dat geen water daer was) deze bron zou begonnen hebben te ontspringen en lopen. Hierom wort hy ook in 't Arabisch *Aâen* of *Aain Gedîde* genoemt: dat 's, *nieuwe fonteyn*. Dan sedert vijftien of twintigh jaren is deze fon-

Bron van S. Peter.

fonteyn niet verschenen. Van gelijken is ook de gemelde grote steen zeer diep in het hangen des berghs gezonken, door het ontstaen van eene aertbeving en donder: waer door alles t'onderste boven wiert gesmeeten, en de fonteyn opgedrooght.

Wanneer het Heilige Lant onder het gebiet der Kristenen stont, was *Nazareth* met den tijtel van aertsbisdom verheerlijkt, en de derde *Metropolitaen* of hooftstad van het patriarchschap van *Jerusalem*. D'aerts-bisschop was verplicht te geven en onderhouden, in het leger van den Kristen koning van *Jerusalem*, vijf hondert soldaten.

Men ziet'er noch het huis of woonstede des aerts-bisschops, en de huizen der kannonniken, ontrent de puinhopen der grote kerke: hoewel by-na alle verwoest, en onder stof, aerde en vuilnis begraven, ten dienste en gerijf slechts van eenige arme Moren, die zich aldaer met hun vee vertrekken. Men ziet'er noch grote gewelven, pylers, en kolommen van gehouwen steen: tuigh-tekenen van d'aeloude pracht en heerlijkheit dezer plaetse.

De overgebleven huizen van *Nazareth* zijn ten dele in het hangen des berghs, en ten dele op een vlakte gebouwt, de welke beneden wort gemaekt, met na het dal te nadeien.

Zoo *Roger* getuight, had men in *Nazareth*, des jaers zestien hondert en twintigh, ontrent twee hondert haertsteden, zoo van Moren, als Grieken.

Men had'er voorhene altijts tien of twalef Françiskaner monniken van d'orde der *Recollecten*, die aldaer een huis, tot hunne woonstede en verblijf, hebben: het welk eertijts een prachtigh klooster was.

Bron van Jesus en Marye. Ontrent twee hondert schreden van de *Dukîn*, of Josefs-winkel, aen de zelve zijde, en aen de voet des berghs, wort een fraeie fonteyn of springbron getoont, die gemenelijk de *bron van Jesus en Marye*, en ook enkelijk de *bron van Marye*, en by d'Arabieren des lants, in dien zelven zin, *Aain Meriam* wort genoemt: naerdien *Jesus* in zijne jongheit uit dien bron voor zijne moeder *Marye*, en ook *Marye* zelve, uit den zelven water zou gehaelt hebben. Zoo de Roomsgezinde schrijvers, en onder andere *Sanutus*, na hunne gewoonte, wonderlijker wijze verhalen, zou *Jesus* t'eener tijde, wanneer zijne aerden kruike door ongeval in stukken brak, in zijne kleet of voorschoot, uit dien bron, aen zijne moeder water gebraght hebben. Hier over wort het water van dezen bron voor zeer heilzaem en smakelijk gehouden.

Deze bron verschaft noch heden den inwoonders van *Nazareth* water, die ook geen ander voor hen, noch voor hun vee hebben. De Grieken hebben dicht daer by, onder d'aerde, een kerke: door de welke van binnen een scheut des brons loopt.

Het water vloeit uit dezen bron door twee gangen, of door een bedekten wegh, in een grote bak, de welke dicht daer by staet, en zeven of acht voet onder d'aerde gemetselt, en met çement, op den bodem en rontom, bestreken is. Zy is vijftien schreden lang, en zeven of acht breet, en heeft op d'eene hoek een trap, langs de welke men in de zelve afklimt.

Des jaers zestien hondert en vijftigh was deze bak droogh; niet tegenstaende de bron altijt waterrijk loopt: maer het water zinkt in de vuiligheden en aerde wegh.

Op den rant der bak zijn twee of drie zeer grote stene kommen, om het vee te drenken, en linnen-goet te wasschen, die zeer fraei gehouwen, en, na de Moorsche wijze, met verheven beelt en loofwerk verçiert zijn. Deze water-bak en kommen zouden door bevel van keizerin *Helena* gemaekt zijn.

Een weinigh boven den bron van *Marye*, en wat verder na de rechte zijde, klimt men by eenige trappen neêr in zeker onder-aertsche kapelletje, aen den aerts-engel *Gabriël* gewijd. Het is vier en twintigh spannen lang, veertien breet, en ontrent vijftien hoogh. In des zelfs midden, aen d'oostzijde, is een altaer, om de misse te doen. In het zelve zijn vele schilderyen: maer door d'onderaerdigheit, vochtigheit der plaetse, en outheit, by-na uitgegaen. Kapelletje van Gabriël.

Aen het einde der kapelle is de mont des brons: waer uit gezeit worden

den des zelfs wateren te ſpringen. Aldaer was ook eertijts een trap en deure: waer by men na het klooſter der geeſtelijken op-klom: het welk in aeloude tijden, zoo d'overlevering hout, daer boven ſtont. Heden ziet men gene kentekenen des klooſters meer: noch de kapel kan zonder leitsman niet gevonden worden: naerdien zy haer van bovenen niet vertoont: want het gewelf leit met d'aerde gelijk. De Grieken doen bywijle in de zelve kerke dienſt.

Zy wort by eenigen de kerke van den aerts-engel *Gabriël* genoemt: dewijl hy aldaer bywijle aen *Marye* zou verſcheenen zijn, en de hemelſche geheimeniſſen haer geopenbaert hebben: of dewijl zy door de Kriſtenen hem toegewijd wiert.

Bonifacius ſtelt de kerke, aen den aerts-engel *Gabriël* gewijd, op het einde der ſtad *Nazareth*: 't zy miſſchien in aeloude tijden eenige huizen der ſtad tot zoo verre uit gebouwt waeren: of dewijl de kerke niet verre van de ſtad was.

Gene lantſtreke is ontrent dien oort, welke by die van *Nazareth*, in luſtigheit, kan vergeleken worden: inzonderheit van wegen het groot getal van fraeie en aengename bloemen, en aromatijke gewaſſen: welke daer in alle ſaiſoenen des jaers groeien: want van Wintermaent af, tot aen Grasmaent, zijn alle de heuvelen, velden, en boorden der wegen, geſchakeert met *Anemones, Calcedonie, Ranunculiſen, Narciſſen, Cyklamen, Iriſen*, of lis van allerleye kleure, *Moly, Lavendel, Stechas, Ambroſie*, en meer andere: beneffens groene heeſters en bomen: zulx men door het gezicht van d'eene, en reuk van d'andere, ſchijnt in een aertſch paradijs te zijn. De lucht is'er zoo wel getempert, dat men daer weinigh zieken ziet.

Op het hoogh des berghs van *Nazareth* ſtaet een kleine *Metszid*, door de Moren geſtight. Als aldaer *Mahometh*, naer men zeid, eertijts gekomen was, zoo wilde hy de heilige plaetſen van *Nazareth* niet betreden: ter oorzake, en van wege zijne goede genegentheit tot de Kriſtenen: ten einde zijne navolgers hen de plaetſen van *Nazareth* niet zouden ontnemen, en daer van *Metsziden* maken.

Tiberias.

DE ſtad *Tiberias* is alzoo door den
ſtichter, *Herodes Antipas*, zoon
van koning *Herodes*, d'oude, ter eere
van keizer *Tiberius*, genoemt: want
.bul- *Herodes* deed de zelve ſtad, op het † ze-
:. vende jaer van des zelfs keizerrijk,
bouwen, en met prachtige werken ver-
18. çieren: gelijk *Joſephus* duidelijk aen-
3. wijſt: en niet herbouwen, zoo eenige
willen: als of voorhene, ter zelver
plaetſe, eene ſtad gelegen was, *Cenereth* geheten: op welker puinhoop *Tiberias* herbouwt zou zijn.

Te weten, *Adrichom, Maſius, Arias Montanus, Quareſmius*, en anderen, houden *Tiberias*, na den voorgang van *Hieronymus*, voor een en de zelve ſtad, de welke by *Joſua*, cap. 19: 35. te voore *Cenereth* genoemt was; hoewel zonder eenigh vaſt bewijs der Schrift: naerdien, volgens de Schrift, *Cenereth* in den ſtam van *Neftalim* geplaetſt wort, Joſ. 19: 35. daer *Tiberias* niet binnen de grenspalen van *Neftalim*; maer veel meer binnen die van *Zabulon*, gelegen was. Daer en boven lagh *Cenereth* aen de zee van *Galilea*, ter plaetſe, daer de kleine Jordaen in de zee van *Galilea* valt; maer *Tiberias* meer na 't zuide. Zelf *Hieronymus* zeit niet uitdrukkelijk, dat *Tiberias* eertijts *Cenereth* genoemt was: maer voegt'er by: *Men zeidt, dat* Tiberias *eerſt Cenereth wiert genoemt.* Ook is *Tiberias* door *Herodes Antipas* geſtight, onder de regering van keizer *Tiberius*, lang na d'opbouwing van *Cenereth*: gelijk gezeit is. *Tiberias* wort heden, by d'Arabieren van Syrie, *Taberia*, of *Tabariyah*: of, volgens *Niger, Tabarie*, en, by *Quareſmius, Tabaria* genoemt: en onder de lantſtreke *Giund Al-Jordaen* gerekent. By de Talmudiſten en Joden wort de ſtad *Tiberias* voor een en de zelve gehouden, de welke by Joſ. 19: 35. *Rekkath*, en anders *Rakath* wort genoemt.

Tiberias is gelegen beooſte aen de zee van *Galilea*, (de welke ook, na deze ſtad, de zee van *Tiberias* wort genoemt,)

noemt,) ten weste met bergen omringt, en oostwaerts, dertigh mijlen, van een uure gaens, van *Tyrus* of de Middellantsche zee, en zeven Fransche, of ontrent vijf Duitsche mijlen oostwaerts van *Nazareth*, op de noorder brete van twee en dertigh graden, en veertigh minuiten zuidelijker als *Tyrus*.

Tiberias (onder de Romeinen een stad van het twede *Palestijn*) was by ouds een treffelijke stad, en hooftstad en grenspael der lantstreke van *Decapolis* en *Neêr-Galilea*; en eene der twee uitstekenste steden van *Galilea*, naer uitwijzing haerer puinhopen, en groot getal van neêrgestorte huizen, eene kerke, en gebroke kolommen, die wijd en zijd gezien worden, en, na 't zuide, tot een halve mijle, en aen de warme baden, haer uitstrekken.

Tot luister, aenwas, pracht en heerlijkheit van *Tiberias*, strekte niet weinigh het verplaetsen en overbrengen der Hoge Schole, uit de stad *Zipporis*, derwaerts, door zekeren *Rabbi*, *Juda* geheten, de welke vele eeuwen sedert aldaer gebleven is, en veel groter wiert, als zy oit te *Zipporis* geweest was. Zy was verheerlijkt met dertien *Synagogen:* waer onder een oude, de *Serongianische Synagoge* genoemt. In *Tiberias* was ook de *Sanhedrin* of wereltlijke rechtbank der Joden.

Men hout dat in *Tiberias*, door *Rabbi Juda*, de Joodsche Talmudische *Misna*, verzamelt, en de Jerusalemmer *Talmud*, op 't jaer twee hondert en dertigh, na den Kristen stijl, geschreven zou zijn: daer nochtans keizer *Diokletiaen*, of, na de spelling der Talmudisten, *Dikletin*, of *Dokletian*, in het zelve gedaght wort, die eerst namaels, op het jaer twee hondert en acht en tachentigh, begon te heerschen.

Zoo eenige Joden willen, zou ook de Hebreeusche bybel, door de geleerden, of Rabbinen van *Tiberias*, gepunteert of gestipt zijn geworden: het welk *Lichtfoot* voor ongerijmt en beuzelzinnigh hout: met by-voegen, dat de stipping der bybelen een werk des Heiligen Geests was, en niet van verblinde, uitzinnige en verdwaelde menschen: zoodanige de grootste geleerden van *Tiberias* waeren; die niet als beuzelen, deunen, en belaggelijke dingen, in den *Talmud*, voor den dagh brengen.

Dan zoo men uit den omtrek haerer muuren wil oordelen, die noch in goeden staet, zeer hoogh, en by-na in wezen zijn, schijnt *Tiberias* een zeer kleine stad geweest te zijn.

Het hedendaegsch *Tiberias* is niet zeer oud, en veel jonger, als het oud *Tiberias*. Het is by-na vierkant, en vertoont zich van buiten als een klooster: gelijk het ook niet ruimer als een klooster is. *Roger* begroot de lengte der aeloude stad, naer uitwijzing der overgebleve merken van haere aeloutheidt, van 't noorde tot het zuide, op duizent, en de brete ontrent op twee hondert schreden: de welke namaels tot een bestek van vijf of zes hondert treden in den omtrek gebraght is.

Daer zijn twee poorten: d'eene en grootste is in het midden der stad, aen de westzijde, en zeer kunstigh van wit en zwart marmer gewroght; maer staet toegemetselt. D'andere, de welke veel kleinder, en aen de zuidzijde is, staet open, en verleent uit en ingang.

In dit bestek ziet men de puinhopen van een kasteel, welk met een gracht omringt is, daer het water uit de zee van *Galilea* inloopt.

Men heeft 'er ontrent vijf en twintigh geslaghten van Arabieren, die in de puinhopen en hutten hun verblijf hebben: daer en boven tien of twaelf huisgezinnen van Portugeesche Joden, die zich na deze plaetse begeven hebben, om in d'onderhouding der Joodsche wet te leven en sterven.

Zy hebben, tot een Synagoge, een magazijn of pakhuis, op den oever der zee van *Galilea:* alwaer een *Rabbi* van *Safet* zich gewonelijken op Zabbath-dagh bevind, om hen te leren, en de gewonelijke kerkelijke plechtigheden te doen.

Op zekeren tijt, des jaers zestien hondert en negen en zestigh, bevond zich niet een eenigh mensch in deze stad: want de weinige inwoonders waeren, uit vreze voor d'Arabieren, wegh gevlucht, en hadden al laten staen, dat zy niet konden meê krijgen.

Zoo *Bonifacius* daer en tegen schrijft, zou de stad *Tiberias* gansch onbewoonbaer zijn, van wegen de meenighte

nighte der ſlangen: het welk *Roger* beveſtight; maer *Quareſmius*, als ooghtuigh, voor onwaerheit verklaert.

Tiberias gaf zich aen *Veſpaſiaen* over, wanneer hy ter verovering van *Judea*, met het krijgsheir der Romeinen, derwaerts was getogen, en zijn leger in *Emmaus*, een vlek van *Galilea*, had neêrgeſlagen.

De Mahometanen hebben de ſtad Tiberias, niet lang na het veroveren der ſtad *Damaskus*, des jaers 636, op de zelve voorwaerden in genomen.

Na verloop van vijf eeuwen wiert zy door de Kriſten Franken den Mahometanen ontweldight.

Des jaers elf hondert twee en negentigh wiert deze ſtad, en haer kaſteel, weder door *Saladin* verovert.

Wanneer daer na tuſſchen *David*, koning van *Damaskus*, en tuſſchen *Ajob*, koning van Syrie, beide na-neven uit den broeder van *Saladin*, vyantſchap was ontſtaen, rechte *David*, des jaers twalef hondert drie en veertigh, met de Franken een verbont en bontgenootſchap op: herſtelde hen de ſtad Tiberias, en andere van dien oort, weer in handen, die de zelve met een vaſt kaſteel deden verſterken. Maer des volgenden jaers beroofde *Ajob* den Franken van het kaſteel, en de ſtad en het ganſche lant, die tegen hen de *Choraſmier Scythen* tot byſtant had ingeroepen. Door welke, en meer andere volgende oorloghs-rampen, de ſtad Tiberias geweldigh gekrenkt, en allengs verwoeſt is geworden.

Wanneer Tiberias in handen en bezit der Kriſtenen ſtont, was het met den biſſchoplijken zetel verheerlijkt. *Tyrius* gedenkt zekeren biſſchop, *Herbert*. Ook heeft een biſſchop *Johannes*, den kerkenraet van *Jeruſalem*, onder *Petrus*, ondertekent.

Over deze ſtad gebood te dier tijde *Tankred*: daer na *Hugo* van *S. Audemar*: eindelijk wiert de zelve aen *Joſcelijn* gegeven: de welke haer troulijk beſtierde, en de grenspalen verwijderde: want *Balduwijn*, koning van *Jeruſalem*, ſtelde grote hope op het kloek beleit van dien man.

Een groot vierendeel mijls, of eenige hondert treden zuidwaerts van Tiberias, en vijftigh ſchreden van de zee van *Galilea*, zijn bronnen of baden van warme en minerale wateren, dienſtigh tot baden, de welke ook den gehelen zomer door een groot getal van gichtige, verminkte, en verleemde luiden, gezontheits halve, bezoght worden.

Ioſephus ſtelt deze wateren in *Emmaus*, of *Ammaus*, een vlek van *Galilea*, niet verre van Tiberias gelegen, en by de *Thalmudiſten* in 't Hebreeus *Chammath*, van wegen de warme baden, genoemt.

De baden dezer lantſtreke zijn zeer vermaert, en munten door d'overblijffelen van aeloud en prachtigh werk uit. Onder de wonderlijkſte worden inzonderheit de genen geroemt, die beooſte het vlek *Alhaſebei*, dicht by een oude kapel, uit twalef bronnen ontſpringen: naerdien ieder gehouden wort tot een byzondere ziekte dienſtigh te zijn: hoewel dit miſſchien hier door by komt: dewijl zy veel meer tot d'eene, als andere ziekte, waengeloovelijk gebruikt worden.

Zoo *Quareſmius*, als ooghtuigh, beveſtight, vloeien deze wateren uit den na-by gelegen weſter bergh, die uit des zelfs kleure, en zwaerte der ſtenen, minerael beſpeurt wort. Zy vloeien door onderaertſche gangen, en loopen in de badſtove, en ſtorten van daer in de na-by gelege zee van *Galilea*.

Volgens ſchrijven van *D. S. A.*, uit verhael der inwoonders, is het water van deze bronnen, zwavel, yzer en vitriool-achtigh, ziltigh, en ziedend heet: als of het in een pot over het vuur te koken had geſtaen: zulx men de hant daer niet kan in houden.

Dan by, of neffens deze hete bronnen, is een bron van friſch of koel water, dat zich met het heet in een zelve ſcheute vereenight: waer uit zy beide in een badſtove vloeien, daer men zich in waſcht. Wanneer Tiberias met inwoonders is bevolkt, komen die zich aldaer waſſchen en baden. De badſtove is een hut of klein huis van twee verdiepingen.

Hier uit blijkt, hoe *Bonifacius* deze heilzame wateren en baden t'onrecht in de ſtad Tiberias zelve plaetſt: met by-voegen, dat de Romeinen de kraght dezer wateren, met letteren, op eenen ſteen gegraveert, hebben nagelaten: de welke door den tijt uit-

gesleten en vergaen waeren: dies hy daer uit gene volkomen kennis en bereght kon vernemen. Dan deze letteren, zoo *Quaresmius* schrijft, worden heden daer niet meer gezien.

Wijtlopigh schrijven de Talmudisten van de baden van *Tiberias*. Zeker Rabbi, *Josua Ben Levi*, wiesch zich by wijle in de baden van *Tiberias*, leunende op de schouderen van *Rabbi Chaja Barba*. Volgens schrijven der Rabbinen, zijn drie baden na den watervloet overgebleven, onder de welke die van *Tiberias* eene is.

De baden van *Tiberias* worden ook by *Josephus*, die de zelve *Tiberiër waeteren* heet, gedaght: desgelijx by *Plinius*, die *Tiberias*, *heilzaem*, van wegen de warme wateren, noemt.

Zoo *Anselmus* schrijft, zou in *Tiberias* de tafel van dat avontmael noch gezien worden: het welk de twee jongeren van *Emaus* aen *Krist*, ten dage zijner opstanding, gaven: hoewel *Quaresmius* getuight de zelve tafel of eenigh merk of gedenkteken daer van in *Tiberias* niet te hebben kunnen vernemen noch zien.

Naer het schrijven van *Nicephorus*, zou keizerin *Helena* in *Tiberias*, wanneer zy daer quam, ter plaetse, daer *Krist* de vijf duizent menschen, met twee visschen en twalef broden spijsde, een tempel der twalef thronen, tot een gedachtenis van dien wonderdaet, gestight hebben.

Dan of *Helena* in *Tiberias* eenen tempel, ter gedachtenis van dien wonderdaet, zou gestight hebben, zulx magh met recht in twijfel getrokken worden: naerdien men nergens leest, dat *Krist* in de stad *Tiberias* zich oit zou bevonden hebben; maer wel in haere lantstreke geweest zy.

Ten andere, zoo was hy te dier tijde op eenen berg, en in eene woeste plaetse, volgens schrijven van *Lukas*, c. 9: 12.

Na-by de muuren der stad *Tiberias*, ten noorde, staet, op den oever der zee van *Galilea*, een fraei gebouwde kerke van dertigh schreden in de lengte, en twalef in de brete. Zy is den apostel *Petrus* toegewijdt, en wort gezeidt ter zelver plaetse gestight te zijn, op de welke de Heilant, na zijne verreizenis, *Petrus* tot hoeder zijner schapen maekte: na hy hem, en *Thomas*, *Nathaël*, en zijnen anderen jongeren, een rijken vischvangst beschaert, en gebraden visch en broot met hen gegeten had. Luc. 5. Johan. 21. Namaels is deze kerke door de Turken in een *Metszid* verandert: maer verstrekt heden een stal voor kemels en geiten.

In, om, en by de stad *Tiberias*, groeien overvloedelijk wijngaerden, dadel en vijgebomen. Zoo *Breidenbach* schrijft, zou haere lantstreke vruchtbaer zijn. *Roger* daer en tegen hout de zelve voor onvruchtbaer en onaengenaem, en de lucht voor quaetaerdigh.

Capher-Kan, Sepher-Kana, en *Kana in Galilea.*

In de Schrift, en by de geestelijke schrijvers, wort een tweederlei *Kana*, of twee *Kanaas*, gedaght: een by *Josua*, cap. 19: 28. in den stam van *Aser*, ontrent *Sidon* en *Tyrus*, aen de Middellantsche zee gelegen, en gemeenelijk *Groot-Kana* geheten, en een ander by den evangelist *Johannes*, en, tot onderscheit van het voornoemt, na zijne gelegentheit, *Kana in Galilea*, by den zelven, cap. 2: 1, 11. en 4: 46. en 21: 2. en by *Hieronymus*, *Klein-Kana* genoemt.

Daer en boven wort by de *Nazareenen*, en andere gebuur-volken van dien oort, en by de Rabbinen en Talmudisten, een driefout *Kana van Galilea* (behalve het gemelt *Groot*) gedaght: te weten, een enkelijk *Kana van Galilea*, en een ander, *Sepher-Kana*, en een derde, *Capher-Kana*, of *Capher-Kan*, geheten.

Of deze drie ieder verscheide, en byzondere *Kanaas* zijn, of slechts een eenigh en het zelfste *Kana*, onder verscheide namen, magh met recht in twijffel getrokken worden. *Quaresmius* en andere maken van *Kana van Galilea*, en van *Sepher-Kana*, twee verscheide plaetsen: te weten, *Sepher Kana* is gelegen, volgens *Quaresmius*, vier Italiaensche of eene Duitsche mijle van *Nazareth*, aen des zelfs noordooster hoek, op eenen bergh. Het heeft rontom eene ruime boomrijke vlakte, en begrijpt vele huizen en eenige kerken.

Capher-

chas. *Capher-Kana*, by d'inwoonders, en anders *Capher-Kan*, en by de Talmudisten *Capher-Kana*, en anders *Caphar Hananiah* genoemt, is gelegen, volgens *Roger*, eene kleine en een gemeene Fransche mijle van *Nazareth*, in het hangen van eenen bergh; die tegen 't noorde ziet.

De Talmudisten plaetsen *Caphar-Hananiah*, of *Caphar-Kana*, op de grensscheiding van *Opper-* en *Neêr-Galilea*, als een scheitpael: want by *Caphar-Kana* was het begin van *Neêr-Galilea*.

ger. Zoo de Joden willen was *Capher-Cana*, *Capharath*, een aeloude stad in *Galilea*, niet verre van *Jotapata* gelegen: welk *Capharath Iosephus* tegen de Romeinen heeft gesterkt.

Na allen schijn was *Capher-Kana* by ouds een lustigh vertrek: want het heeft een lustigh gezicht, en een zeer goede landou. Alle de velden zijn met olijf, vijge en moerbeziën-bomen, tot voetsel der zy-wurmen, bedekt. Dan het is heden niet meer dan een klein vlek; hoewel verciert met een zeer fraeie *Moske*. Aen haeren ingang is een grafstede van wit marmer: waer op verhevens-gewijze een walvisch gehouwen is, de welke *Ionas* uitbraekt: het welk de Kristenen ter eere van dien profeet hebben doen maken: die gezeit wort op deze plaetse begraven te zijn.

En onaengezien de Mahometanen een schrik en grouwel voor beelden hebben, zoo houden zy evenwel deze in hunne *Moske*.

S. A. D. stelt de grafstede van *Ionas* op eenen der bergen, anderhalve Fransche mijle beweste *Kana van Galilea* gelegen: waer boven de Mahometanen een kapel doen bouwen hebben.

Quaresmius gedenkt eene plaetse, *Michieth*, een mijle noortwaerts van *Nazareth*, aen de linke zijde, op eenen bergh gelegen: dewelke voor het vaderlant van *Ionas* gehouden wort: alwaer ook zijne grafstede zou zijn: want aldaer wort een fraeie Turksche *Moske* getoont: waer in het lijk van *Ionas* gezeidt wort begraven te zijn. De Turken laten, ter eere van den profeet, eene lampe door een gat neêrwaerts, en zien aen de zijde door een ander gat in de grafstede. De Kristenen is geoorloft in deze *Moske* te komen; hoewel zonder schoenen, en de grafstede te bezichtigen.

Zoo de Nestorianen of Chaldeen verklaren, zou het lijk van *Ionas* in *Chaldea*, in de stad *Nieu Ninive*, en in 't Arabisch *Medineth el Musol*, of *Mousol* geheten, begraven leggen: welk twee grote mijlen van het *Oud Ninive* afgelegen is. De plaetse, daer gezeit wort het lijk van den profeet te zijn, is ontrent een vierendeel mijls over den stroom der stad, en in 't Chaldeeusch, *Nebi Ionam*, en in 't Arabisch *Nebi Iunes* geheten: dat is, *profeet Ionas*.

Hieronymus stelt de grafstede en geboorte van *Ionas* in zeker vlek *Geth*, in het lant van *Epher*, of *Hepher*, gelegen: gelijk ook in het tweede boek der Koningen, cap. 14: 25. uitdrukkelijk de geboorte-plaetse van *Ionas* in *Geth-Hepher* gestelt wort.

Andere, volgens schrijven van den zelven *Hieronymus*, stellen de geboorte-plaetse en grafstede van *Ionas* neffens de stad *Lidda*, anders *Diospolis*. Dan t'onrecht, zeid *Hieronymus*: naerdien zy niet verstaen, dat het geen daer by gevoeght wort: namelijk *Hepher*, tot het onderscheidt van d'andere steden *Geth* behoort: de welke, neffens *Eleutheropolis*, of *Diospolis*, noch by zijnen tijt getoont wierden.

Geth-Hepher, of *Gath-Hepher*, is zoo veel gezeidt, als *Geth in het lant van Epher*. Geth-Hepher. *Geth-Hepher* was ten tijde van *Hieronymus* een klein vlek, een halve mijle van *Sephoris*, anders *Diocesarea*, op den wegh na *Tiberias* gelegen.

Het lant van *Hepher* wort gedaght, 1 Reg. 4: 10. en was gelegen in den stam van *Zabulon*, aen de zee van *Galilea*, en stont onder *Hesed*, een van *Salomons* twalef bestelmeesters. Onder de koningen, door *Iosua* gedoot, wort een koning van *Hepher* gedaght, Jos. 12: 17.

Dicht by een kleinen heuvel, tusschen *Kana van Galilea* en *Nazareth*, is eene plaetse op het midden des weghs, die niet als een rotse is, neffens d'aerde: op de welke drie of vier voetstappen meer, als vier vingeren diep, ingedrukt staen: hoewel zeer verre van elkanderen. Men hout de zelve voor voetstappen van den profeet *Ionas*.

Klein Kana.

Klein-Kana, of Kana in Galilea, is gelegen in den ſtam van *Zabulon*, (en niet in dien van *Aſſer*, gelijk *Hieronymus* t'onrecht ſchrijft: naerdien *Groot-Kana*, het welk by *Iofua* wort gedaght, cap. 19: 28. in *Aſſer* lagh) anderhalve Franſche mijle, of twee uuren gaens noortwaerts van *Nazareth*, en drie of een Franſche mijle zuid-ooſtwaerts van *Seforis*: hoewel *Aranda* en *Quareſmius* het tien Italiaenſche, of twee en een halve Duitſche mijlen noortweſtwaerts van *Nazareth* plaetſen.

Klein-Kana, of *Kana in Galilea*, (en niet *Capher-Kana*, gelijk *Bonaventura* en *Quareſmius* t'onrecht willen,) wort voor het geen gehouden, in het welk de Heilant het beginſel zijner tekenen en eerſte mirakel deed, met water in wijn te veranderen, op de bruiloft van den evangeliſt *Iohannes*, volgens gemeen gevoelen: of, zoo *Nicephorus* wil, op die van *Simon de Kananiter*, Joh. 2: 1, 11. Desgelijx genas hy ter zelver plaetſe den zone des hovelings van koning *Herodes*, die te *Kapernaum* aen het zieltogen lagh, ſlechts met een woort te ſpreken, van de koortſe, Joh. 4: 46.

Van *Kana in Galilea* was *Nathanaël* geboortigh, Joh. 21: 2. als ook *Simon* d'apoſtel, die hierom de *Kananiter* wort genoemt, om hem van *Simon Petrus* t'onderſcheiden, Matth. 10: 4. Marc. 3: 18. *Rupert* en *Salmeron* willen dezen *Nathanaël* voor *Bartholomeus* gehouden hebben: wiens huis tot eene kerke wiert ingewijd; maer namaels is de zelve in een *Metzid* verandert.

Kana ſchijnt eertijts eene zeer grote ſtad geweeſt te zijn, naer uitwijzing der overgebleve puinhopen, en was ten tijde van *Hieronymus* noch een klein ſtedeken.

Het hedendaegs *Kana* is gelegen ten noorden, in het hangen, of aen de voet van een hogen en ronden bergh, of heuvel, die allengs opwaerts gaet, en het daelt tot aen den bodem van een dal, hebbende ten zuide en weſte hoge bergen, en ten noorde een luſtige vlakte. Het is heden niet meer als een gehucht, of klein en ſlecht dorp, en een rechte moortkuil. Het wort bewoont by Moren, die doot-vyanden der Kriſtenen zijn, en hen met ſtenen goien, wanneer zy in het dorp komen.

Ter zelver plaetſe van het bruiloftshuis, of op het erf van het bruiloftshuis, dat *Kriſt* met zijn eerſte mirakel verheerlijkte, heeft keizerin *Helena* namaels ter gedachtenis eene kerke doen bouwen: hoewel de zelve heden by-na ganſch verwoeſt, en naulix kenbaer is. Zoo *Brokard* ſchrijft, was al by zijnen tijdt deze kerke vervallen: zulx de plaetſe, door het aenhogen der aerde, zoodanigh ondergebleven was, dat men by een trap daer in moſt klimmen. Roger.

By zijnen tijt wiert ook noch de eetzale en plaetſe getoont, op de welke de zes water-kruiken geſtaen hadden.

Zoo *Doubdan* daer en tegen ſchrijft, zou deze kerke noch ten dele in wezen zijn: te weten, het is een zeer aeloud gebouw, ganſch van gehouwen ſteen, beſtaende in twee grote vertrekken. Het een, op de rechte-hant, is eene kerke: welke is een gewelf van ontrent veertigh treden langh, en twintigh breet, en ruſt in 't midden op eene ry kolommen, en heeft verſcheide venſters, om 't licht daer door te ſcheppen.

Zy is ganſch woeſt: hoewel noch geheel in wezen, en dient den Turken tot een *Moske*, die de zelve *Gamea Elashar* noemen, dat 's, *Bloem-kerke*. D.S.A.

Onder deze kerke is een kapel, de welke men zeid ter zelver plaetſe geſtight te zijn, daer de Heilant het wonderwerk deed.

Het ander gedeelte is een groote vertrek, of huizing, de welke voorhene een verblijf-plaetſe der Roomsgezinde geeſtelijken was: maer heden zijn daer de *Santons*, of Moorſche heilige prieſters in gehuisveſt. Tuſſchen deze twee gebouwen is een zeer ruim hof: boven des zelfs poorte of ingang ziet men een groten ſteen, die tot een boven-drempel dient: in den welken drie potten, of kruiken uitgehouwen zijn, met eenigh oud geſchrift, tot berecht en kenteken der plaetſe des gemelden mirakels: hoewel half uitgeſleten. Deze drie kruiken zijn by-na van geſtalte als bloempotten, dan zoo ront van buik niet, maer vierkanter: en hebben desgelijx

gelijx ooren, en een voet. De middenste kruike is groter, dan de twee andere: gelijk ook de steen, waer op zy staen, zeer klein is. *Scaliger* getuight eenige dezer kruiken gezien te hebben. Ja de schatkamer van *Sant Denijs*, in *Vrankrijk*, stoft eene van deze kruiken te bewaren: desgelijx zou de kerke van *Sant Savier* van *Onese*, in *Spanje*, een tweede bezitten. Men dient zich noch heden in die gewesten van grote aerde kruiken of vaten, om daer water en wijn in te bewaren: welker eenigen by-na vijf hondert ponden, of twee hondert mengelen nats konnen houden. Het gebruik van tonnen daer te lande is alleenlijk onder de koopluiden van *Europe*.

Voor aen in het dorp, of een musketscheut van de kerke, is een zeer lustige en waterrijke bron: waer uit een scheut of beke ontstaet, de welke langs het dorp hene vloeit, en dient, om het vee te drenken, en de tuinen te bevochtigen. De bron is geheel in d'aerde, en rontom met gehouwen steen opgehaelt. Aen de twee zijden zijn twee trappen, tot afgang na het water, het welk zeer versch en treffelijk is. Men zeit het water, dat de Heilant in wijn veranderde, uit dezen bron geput wiert.

Dicht daer by is eene zeer grote en fraei gebouwde *Moske* of kapel, met een fraei bevloert voorhof: de welke de Mahometanen tot een *Moske* hebben gemaekt. Door het bestek dezer *Moske* schiet de beke, en vloeit van daer in het dorp. De landou rontom is goet en vruchtbaer.

Alle deze velden, tusschen *Nazareth* en Kana, en daer ontrent, krielen des Zomers van spier-witte oyevaers, en schijnen, wanneer zy haer opheffen en vliegen, witte wolken in de lucht te vertonen en verbeelden. Des nachts rusten zy op de bomen. D'inwoonders doen hen geen quaet: uit oorzake zy alle vergiftigh gedierte, als slangen en padden, eeten, en het lant daer van zuiveren.

Een kleine mijle van *Capher-Cana*, na de zijde van *Nazareth*, leit eene plaetse *Menseq* geheten: waer van men noch de muuren eener kerke ziet: dies zy veilight by ouds niet een van de minste steden des stams van *Zabulon* was: hoewel men haeren naem niet weet. Dicht daer by is een lustige bron. D'inwoonders zijn alle Moren. Menseq.

Dicht daer by, en een halve mijle noortwaerts van *Nazareth*, is een klein vlek, *Arena* genoemt. Arena.

Na-by *Capher-Can*, ten ooste, en een grote halve mijle van K*ana in Galilea*, en ontrent twee uuren reizens, over grote vlakke velden, van den *bergh der zaligheden*, leit een lustigh groot velt, of kamp, gemeenelijk het *koren-airen-velt* genoemt: uit oorzake des Heilants jongeren ter zelver plaetse, op een *Zabbath*, uit hongers-noot, de koren-airen zouden afgeplukt hebben: waer over de Fariseen hem bestraften, als dat zijne jongeren de *Zabbath* gebroken hadden. Men toont nu noch een ouden terpentijnboom ter plaetse, daer K*rist* de verdediging zijner jongeren tegen de Fariseen zou opgenomen hebben. Koren-airen-velt.

Noch heden is dit velt gansch bebouwt: want men heeft'er rontom vele dorpen: welker meeste eertijts steden des stams van *Zabulon* waeren.

Sephoris, of *Seforis*, en anders *Diocesarea*.

S*ephoris*, of *Seforis*, by ouds *Sephorine*, volgens *Josephus*, wort by *Egesippus* en *Hieronymus*, *Diocesarea*, en by *Brokard* en *Breidenbach*, *Sephoron*, *Sephorum*, en *Sephorus*: by *Benjamin*, *Sifuria* en *Tsipori*, en by de Rabbinen *Sipporis* genoemt; maer nergens in de Schrift met dien naem gedaght: 't en zy men *Sephoris*, met de Talmudisten, voor d'aeloude stad K*itron*, anders *Cetron*, en T*ethron*, wil gehouden hebben. Jud. 1.

Sephoris was eertijts de rijkste en grootste stad van gansch *Galilea*, op een zeer vasten oort, volgens *Josephus*, gestight, en in het hertje of midden des lants gelegen; en gesterkt met een kasteel, poorten, vestingen en muuren: hoewel zonder torens, en slechts voorzien met borstweringen of bolwerken.

De stad is *Sipporis* genoemt, zoo de Rabbinen uitleggen, van wegen haere gelegentheit op eenen bergh.

Benjamin, de Jood, ſtelt T*ſipori* vijf *paraſangen*, of twintigh duizent ſchreden van T*iberias*.

Heden wort *Sephoris* by d'Arabieren gebroken *Saphouri*, of *Saffouri*, en anders *Sephoria*, geheten.

Door *Gabinius*, veltheer der Romeinen, wiert *Sephoris* tot een der vijf parlementen, of pleithoven van *Judea*, opgerecht.

De ſtad *Sephoris* heeft grote oorloghs-rampen, en verſcheide toevallen, geduurende de beroerten, uitgeſtaen. Na *Antigonus* zich meeſter van *Sephoris* gemaekt had, wiert hy door *Herodes* daer uitgedreven, die de zelve vol krijgstuigh en leefttoght vond, tot grote ververſching zijner krijgsknechten, in het winter-ſaizoen.

Joſeph. Na verloop van eenige jaren maekte zich zeker *Judas*, een belhamel en roervink van ſtruikrovers, met een groot getal van overgeve luiden, die aller wege roofden en ſtroopten, meeſter van de ſtad, bemachtighde het koninglijke paleis, nam al het zilver, dat daer in was, en al het krijgs en wapentuigh, dat hy in de magazijnen vond, wegh, op toelegh van zich tot koning op te werpen. Maer niet lang daer na nam *Varus* de ſtad weêr in, en leide de zelve in kolen, en maekte alle de ſtedelingen tot ſlaven.

Wanneer *Herodes* daer na zagh, dat deze plaetſe van belang was, tot beveiling van zijn Vier-vorſtendom, zoo deed hy de zelve niet alleenlijk weêr herbouwen, en met brave muuren verſterken; maer maekte haer ook, als tot hooft en voornaemſte veſting van ganſch *Galilea*.

Als daer na *Ceſtius*, lantvooght van *Syrie*, van wege de Romeinen, de muiterye der Joden wilde ſtraffen, zond hy *Ceſennius* met een heir in *Galilea*. Aen wien, zoo dra hy gekomen was, d'inwoonders van *Sephoris* zich aenſtonts vrywilligh overgaven: desgelijks, na hunnen voorgang, vele andere ſteden: de welke door dit middel de gedreighde onheilen, indien zy weêrſtant boden, afwenden.

Dies niettegenſtaende deden zich een groot getal der oproerigen, die zich op den hoogen en holrijken bergh *Aſamon*, of *Aſachron*, na-by of tegen over *Sephoris* gelegen, vertrokken hadden, hem een wijle tegenſtant; maer wierden eindelijk, na het ſneuvelen van twee hondert Romeinen, ten getale van twee duizent gevangen, en op de plaetſe ter neêr gehouwen.

Midlerwijle de binnenlantſche oorlogen dit gantſche lant ſchonden en verwoeſten, deed *Joſephus*, die tot opper of algemeinen geweldige van *Galilea* gekoren was, een grote zomme gelts vergaderen, om alle de ſteden te verſterken, en haer in ſtaet te brengen van de Romeinen en muitelingen te kunnen wederſtaen: maer de ſtad *Sephoris* liet hy met haer zelve geworden, en aen de vryheit der inwoonders over, om haer zelf te verſterken en veſtigen: uit oorzake zy rijk, ook uit de natuur edelmoedigh, ſtrijtbaer en machtigh waeren, om zich te beſchermen.

Dan wel haeſt misbruikten zy deze vryheit: want uit vermoeden van dat *Joſephus* zich zelven, door liſt en loosheit, aen den vyant zou overgeven, ſloegen zy tegen hem aen het muiten, en ſloten de poorten voor hem toe. Maer gelijk hy wel ter tale was, zoo misleide hy de meeſten, en raekte door hen in de ſtad, de welke hy aenſtonts deed plonderen, en den buit onder het gemeine volk uitdeilen: dat hem hier over namaels grotelix genegen was: wanneer het zagh, dat hy zulx niet gedaen had, om zich zelven te verrijken.

Uit vreze veilight van namaels niet weêr tot die rampen en onheilen te vervallen, vonden die van *Sephoris* raetzaem zich aen keizer *Veſpaſiaen* over te geven, die hen, op hun verzoek, onder beſcherming nam, en behoorlijke krijgsbezetting toeſtont: te weten, tien duizent voetknechten, tot bewaring der ſtad, en duizent ruiters, om 't velt aller wege t'ontdekken: die over-al grote moetwil en overdaet pleeghden.

Zipporis is by de Talmudiſten, door haere Hoge ſchole, en oefening der letteren, zeer beroemt en vermaert geworden: de welke *Rabbi Juda*, de Heilige gebynaemt, aldaer heeft opgerecht. Hy ſterf ook in *Zipporis*, na zeventien jaren lerens, zoo in T*iberias*,

Zipporis,

Zipporis, als *Beth-Schaarim*: maer wiert in *Beth-Schaarim* begraven.

In *Zipporis* waeren vele Synagogen, de welke, ten getale van achtien, in de historie van de doot van *Rabbi Iuda*, gedaght worden: desgelijx worden in den Talmud verscheide namen van geleerde Rabbinen gemelt, die van *Zipporis* geboortigh waeren: als, onder andere, *R. Honna Rabba*, *R. Abudma*, *R. Bar Kafra*, *R. Chaninah*.

De Hoge schole van *Zipporis* was zeer beroemt: hoewel die van *Tiberias* haer in grote overtrof.

Rog. Het hedendaeghs *Saphoury* is gelegen een † kleine uure, of twee Fransche mijlen reizens van *Nazareth*, en drie Fransche mijlen oostwaerts van de stad *Zabulon*, op een kleinen ronden bergh of verheven plaetse, die by-na ontoegangelijk is: uitgezeidt aen de zuitzijde.

Het aeloud *Seforis* is gansch verwoest, en leit onder haer puinhopen begraven.

Het tegenwoordigh *Saphoury* is slechts een groot vlek, bestaende uit eenige boeren-huizen en puinhopen.

Op den top des berghs ziet men noch d'overblijfselen van een aeloud kasteel.

Ontrent des jaers zestien hondert een en twintigh kreegh *Eugenius Roger* verlof van *Emir*, of vorst *Fecchreddin*, om een kapel in *Saphoury*, ten dienste der beêvaertreizers, te mogen stichten: dan, ter oorzake van het ontstaen der oorlogen, te dier tijde, kon zulx niet in 't werk gestelt worden.

Men heeft in dezen oort gene putten. Daer en boven leggen alle de regenbakken, tot groot ongerijf der plaetse, tot bovenen toegestopt. Dies het water uit eenen bron, *Ras-el-ain* in 't Arabisch geheten, en een vierendeel mijls van *Saphoury* gelegen, moet gehaelt worden.

Saphoury is eene der beste lantstreken van *Galilea*: maer de Moren, des zelfs inwoonders, zijn onmenschelijk, als verwoede beesten. Daer woont niet een eenigh Kristen.

Tusschen *Nazareth* en *Saphoury* leggen heuvelen en bergen.

Na-by *Zipporis* lagh eene stad *Ieshanah*. Desgelijx was *Ketsarah* de naem van een stedeken, buiten *Zipporis*, en onder des zelfs gebiet gelegen. Talmud.

Asochis, anders *Asochitos*, was een stedeken op een groot velt gelegen, niet verre van *Seforis*: het welk *Ptolemeus Lathyrus*, koning van Egypten, onverziens besprong, en op eèn Zondagh stormender hant innam. Hy matste vele inwoonders neêr, en sleepte ontrent tien duizent gevangenen meê, behalve groten buit van andere dingen. Asochis.

Twintigh stadien van *Seforis* leit een plaetse, *Garisima*, of *Garisimes* geheten: alwaer *Iosephus* t'eener tijde zijn leger had neêrgeslagen. Garisima.

Derde-halve mijle oostwaerts van *Seforis*, of *Diocesarea*, leit een hoeve, *Ulama* genoemt. Ulama.

Araba was een hoeve, op eene vlakte gelegen, op de grensen van *Seforis*: welk *Araba* met *Aruboth*, of *Araboth*, 1 Reg. 4:10. een en het zelfste schijnt te zijn: over het welk, als bestelmeester, de zoon van *Hesed*, van wegen *Salomon* gebood. Araba. Hieron. Jos. 15.

Azanot-Thabor, of *Aznoth-Thabor*, en anders enkelijk *Azanoth*, was ten tijde van *Hieronymus* een vlek, op een vlak velt gelegen, in het gebiet van *Seforis*, of *Diocesarea*. Azanoth-Thabor.

Gabatha was een hoeve op de grensen van *Diocesarea*, neffens een groot velt van de stad van *Legio* gelegen. Gabatha.

Saffa, of *Deir*.

EEn kleine *a* vierendeel mijls, of *b* drie uuren gaens, zuidwestwaerts, of *c* een Fransche mijle zuidwaerts van *Nazareth*, over 't geberghte, leit, op eenen bergh, zeker klein vlekje, of stad, volgens *Adrichom*, *Saffa*, of *Saffra*, en in 't Arabisch nu *Deir*, dat's *klooster*, geheten. Daer zijn eenige weinigh boeren-huizen. In het opklimmen, na des zelfs uitterste eind, vind men eenige onder-aertsche holen: welker monden of openingen met grote en zware stenen toegestopt leggen. In de zelve holen, zoo de Moren geloven, zouden grote schatten verborgen zijn.

Aldaer is een treffelijk gezight. Aen de linke zijde ziet men het groot

O velt

velt van *Esdrelon:* ten zuide, de bergen van Gelboë: en daer over den berg *Hermon:* een weinigh na 't ooste, aen zijnen voet, de stad *Naim:* op de rechte-hant, tegen 't zuid-weste, den bergh Karmel.

Saffa wort voor de geboorte-plaetse van Zebedeus gehouden, vader van d'apostelen, *Iohannes* en *Iakobus.*

Op zijne geboorte-plaetse, of van des zelfs huis, wiert namaels eene kerke gemaekt: waer van niet meer, als een onderaertsche kapel, is overgebleven: derwaerts de Minrebroeders van Nazareth de beêvaert-reizers geleiden, om aldaer gezamentlijk hun aendaght te plegen. *Quaresmius* heeft'er des jaers zestien hondert twee en twintigh gene kerke vernomen: 't zy de zelve misschien reeds te voore gesloopt was.

Saffa is heden slechts een vlek van ontrent zestigh huizen: hoewel het by ouds een der aengenaemste steden des stams van Zabulon was. De lantstreke is vruchtbaer, en wort door lopende bronnen bevochtight.

Tarichea.

TArichea, of, in 't meer-fout getal, Taricheen: en by *Suetonius*, *Tarrachia* genoemt, was een aeloude stad; maer is heden gansch verniettight. Zy lagh aen den oever der zee van *Galilea:* dertigh stadien, of, zoo veel men uit *Iosephus* kan bespeuren, een nacht reizens van de stad Tiberias. *Roger* stelt d'assche en puinhopen der stad Tarichea in het hangen van eenen bergh, drie of vier hondert schreden van den oever der zee van *Galilea.*

Josephus, wanneer hy lantvooght van *Opper-* en Neêr-Galilea was, heeft deze stad met eene sterke muur doen omringen, die binnen haeren omtrek een getal van veertigh duizent burgers besloot.

Kassius heeft allereerst deze stad voor de Romeinen verovert, en drie, of, gelijk andere willen, dertigh duizent Joodsche inwoonders gevangkelijk wegh-gevoert.

Namaels is *Tarichea*, door *Vespasiaen* en de Romeinen, met grote moeite verovert: naerdien de stedelingen zich in een schipstrijt, op de zee van Galilea, den Romeinen slagh leverden: dan quamen deerlijk te sneuvelen. Wanneer *Vespasiaen* een groot getal van vreemdelingen in de stad gevonden had, dode hy d'oude en onweerbare luiden, en zond het jongmanschap ten dele aen Nero, na *Istmon*, en verkocht het ten dele tot slaven.

In d'aeloude stad Tarichea was eene renstrijt-perk.

Van deze stad, tot aen het uitterste der zee van Galilea, na 't zuide, is ontrent een streke van eene grote mijle: alwaer eene aerde vesting is, omringt met het zeewater, tot grote versterking der plaetse. Boven de stad Tarichea, ter plaetse, daer de vliet *Cison* in de zee van Galilea valt, lagh eertijts een schoon en sterk kasteel, en hierom ook *Bellifort* genoemt. Het was door de Kristenen gebouwt, en behoorde den broeders, of monniken van *S. Jans* ordre toe.

Strabo gedenkt ook de stad *Taricheen*, en neffens de zelve eenen poel, die treffelijke zoute visch, en aen zijnen oever vruchtbomen, als, appelbomen, &c. voortbrengt. Tarichea wort heden *Jefferkin* geheten.

Het lant *Gennesar*, of *Gennesareth.*

HEt lant, by d'evangelisten Matth. 14: 34. en Mark. 6: 53. *Gennesareth*, of Gennesaret; en by *Josephus*, Gennesar, en anders Gennesaritis geheten, is gelegen neffens het meir van een zelven name, en anders de zee van Galilea genoemt. Het strekt in de lengte tot dertigh, en in de brete tot twintigh stadien, en lagh onder het erfdeel van Nephtalin: hoewel anderen het t'onrecht in dat van *Zabulon* plaetsen.

Het lant wort Gennesar, volgens verklaren der Rabbinen, van wegen de tuinen of lusthoven der vorsten genoemt: (want de Groten hadden eertijts ter zelver plaetse lusthoven) of na de stad Gennosar, en anders *Chineroth*, *Cineroth*, *Cenneroth*, 1 Reg. 27: vers 20. Jos. 19: 35.

Te

Te weten, het lant *Gennezar*, of *Gennezareth*, schijnt een en het zelfste met het lant *Cinnereth*, (anders *Cineroth*, of *Ceneroth*, en *Chennereth*,) te zijn, of een klein gedeelte daer van, dat alzoo na een stad van een zelven name geheten wiert: de welke in Galilea, of neffens den kleinen Jordaen, ter plaetse, daer hy in de zee van Galilea vloeit, gelegen was, en zijnen naem, gelijk Tiberias, aen de zelve zee meêgedeelt heeft: want de Rabbinen noemen Gennesar ook *Cinnereth*, en plaetsen het na-by Tiberias.

nfr. Wijders, de stad Cinnereth was een en het zelfste met Kapernaum, of op een zelve plaetse, dicht daer by gelegen: hoewel een andere en verscheide stad van Tiberias: gelijk reeds te voore is gezeidt.

De stad Cinnereth was in den stam van Nephthalim gelegen. Jos. 19: 35.

Adrichom stelt Cinnereth tweemael op verscheide plaetsen: eerstelijk, in den stam van Nephthalim: en ten tweede, in den stam van *Zabulon*, daer hy Cinnereth voor een en het zelfste met Tiberias hout.

Het lant en de stad Cinnereth wiert door *Benadad*, koning van Syrie, verovert, 1 Reg. 15:20.

Het lant van Gennesar, zoo *Josephus* schrijft, is wonderlijk, uit de natuur, met vruchtbaer en lustigheit gezegent, en brenght dien volgens allerhande gewassen en plantsoenen voort. De lucht is 'er, door haer temper, bequaem tot het voortbrengen van verscheide vruchten. Aldaer komen gewassen overvloedelijk voort: zoo wel die koelte, als hitte vereischen. Op den eenen oort groeien en bloeien note-bomen, die meerder winter-vruchten zijn: en op den anderen dadel-bomen, die door hitte tieren: en neffens hen vijgen en olyven: die een zachter lucht vereischen.

Desgelijx prijzen ook de Talmudisten en Rabbinen het lant *Gennesar*, van wegen des zelfs vruchtbaerheit, en tuinen der groten, (d'oorsprong der benaming,) als een aertsch paradijs, en roemen des zelfs vruchten doorgaens boven mate hoogh.

Kapernaum, heden *Telhhoum.*

S.A. Capharnaum, of na 't Grieksch *Kapernaum*, wort heden by d'Arabieren Telhhoum, of, volgens *Quaresmius*, *Menich* geheten.

Kapernaum was by ouds, ten tijde des Heilants, eene treffelijke en vermaerde stad, en een der tien voornaemste steden van *Decapolis*, en de bloeienste hoofstad van Galilea: want zy overtrof in çieraet, rijkdom, pracht en overdaet, alle d'overige steden van Galilea: dies d'evangelisten, *Mattheus* en *Lukas*, *Kapernaum*, in de voorspelling van haeren val, wel te recht, *tot aen den hemel toe verhooght*, hebben mogen noemen, Matth. 11: 23. Luk. 10: 15.

Kapernaum was gelegen in Opper-Galilea, in het lant van *Gennesareth*, als te besluiten is uit Matth. 14: vers 34. en Mark. 6: 53. vergeleken tegen Johan. 6: 22, 24. op de grensscheidingen van Zabulon en Nephtalim, en op den † wester oever der zee van Galilea, Matth. 4: 13. (want d'evangelist noemt *Kapernaum* het aen zee gelegen *Kapernaum*: het welk ten opzichte van de zee van Galilea te verstaen is,) vier dagh-reizens van *Ierusalem*, anderhalve, of eene grote mijle westwaerts van de plaetse, daer de Jordaen de zee van Galilea begint te maken, of in de zelve vloeit. Dies eenige schrijvers, en meest alle de Kaerten, Kapernaum t'onrecht ter plaetse stellen, daer de Jordaen in de zee van Galilea valt: die des zelfs wallen ten ooste, volgens *Adrichom*, zou bespoelen: gelijk de zee van Galilea ten zuide.

Het leit op een vruchtbaren oort: waer over eenigen den naem *Kapernaum* niet t'onrecht *hoeve*, of *velt*, of *landou der geneughte* of *lustigheit* en *çieraet* uitleggen: want Kapernaum, een Hebreeusch woort, heeft die bediedenis: indien de laetste lettergreep met een ע *hain* geschreven wort: of anders, zoo met een ח *heth*, betekent het een *hoeve der vertroosting*: welk laetste niet ongerijmt op d'evangelische beloften en mirakelen, die de Heilant aldaer gedaen en uitgewerkt heeft, kan

gepaſt worden. Zoo andere daer en tegen willen, zou de ſtad alzoo na zekeren na-by-gelegen bron, *Kapernaum* zijn genoemt: of, ten tegendeel, deze bron na den naem der ſtad.

Wanneer de Heilant *Nazareth*, zijne geboorte-plaetſe, had verlaten, quam hy in de ſtad *Kapernaum* zijne woonſtede nemen. Mark. 9: 33. Luc. 4: 31. Joh. 2: 12. en 6: 17, 24. en had daer, met zijne twalef jongeren, drie jaren, geduurende de preke der Evangeliſche leere, zijn verblijf. Ter oorzake van het lang verkeren en verblijf aldaer, wort *Kapernaum*, by Matth. 9: 1. *zijne ſtad* genoemt.

Des Heilants wonderwerken in Kapernaum.

In *Kapernaum* heeft de Zalighmaker meer, als in eenige andere ſteden, verkeert, allereerſt opentlijk het evangelium begonnen te preken, Matth. 4: 17. Marc. 1: 21. en 2: 1. en in des zelfs Synagoge geleert. Luc. 4: 31. Joh. 6: 59. daer en boven vele wonderdaden uitgewerkt, en krachten gedaen. Matth. 11: 23. Luc. 4: 23. en 10: 13. Te weten, hy genas met een woort een geraekten knecht des hooftmans over hondert, Matth. 8: 5. Luc. 7: 1. desgelijks eenen anderen geraekten: als ook twee blinden, en eene vrouw van hare twalef-jarige maentſtonden, door het aenraken van zijn kleet, Matth. 9. Hy wekte ook de dochter van *Jaïr*, overſte der Synagoge, door zijne ſtemme, van den dode op, Luc. 8. en genas den zoon des hovelings, van koning *Herodes*, van de koortſe, Joh. 4: vers 46. Hy dreef uit eenen menſch den geeſt eens onreinen duivels, Luc. 4: 35. De gemelde hooftman over hondert was een grote vrient der Joden, en voorſtaender des Joodſchen godsdienſts, en had zelf, op zijne eige onkoſten, in de ſtad een Synagoge doen bouwen: waer in de Heilant leerde. Luc. 7: 5.

De verwoeſting van Kapernaum door hem voorzeit.

Wijders, wanneer die van *Kapernaum*, door hunne rijkdommen, tot hovaerdye, pracht, en andere gruweldaden waeren voortgeſlagen, en, door de preke des Heilants, noch uitwerking zijner mirakelen, tot boete en aflaten hunner zonden bewogen wierden, heeft hy den val en verwoeſting der ſtad in de volgende woorden voorzeit, Matth. 11: 23. Luc. 10: 15. *Ghy Kapernaum, die tot den hemel toe zijt verhooght, zult tot de helle toe nedergeſtoten worden. Want zoo in Sodoma de krachten waren geſchiet, die in u geſchiet zijn, zy zoude tot op den huidigen dagh gebleven zijn.*

Deze voorſpelling heeft men ook zien vervult worden: want alhoewel *Kapernaum*, ten tijde van *Hieronymus*, volgens zijn ſchrijven, een ſtedeken was, zoo is het nochtans daer na der mate verwoeſt geworden, en is heden noch zoo woeſt, dat men de plaetſe of oort dezer rampzalige ſtad bezwarelijk en naulijks vinden of bekennen kan: dewijl hare puinhopen met zant overſtelpt leggen. Dan tot een teken ſtelt *Bonifacius* twee dadelbomen, die in het midden der verwoeſte ſtad zouden ſtaen. In 't kort, het is niet als een ſlecht en laegh vlek, en begrijpt niet boven zeven viſſchers hutten, zoo *Adrichom* uit *Brokard* en *Breidenbach* getuight. Of het heeft heden, volgens *Roger*, ſlechts twintigh huisgezinnen van Moren, die in de puinhopen, de welke meer hutten als huizen gelijken, hun verblijf hebben: zonder men daer iet waerachtighs van haere aeloutheden beſpeurt. Te weten, behalve vele andere rampen en verwoeſtingen, de welke der ſtad *Kapernaum* zijn overgekomen, heeft eindelijk de Turkſche keizer *Soliman* haer tot een aſch en puinhoop gemaekt.

Alles is'er ter aerde neêr-gevelt, en tot den gront toe geſleght. Men ziet'er vele puinhopen, en brokken van ter neêr gevelde kolommen, friſen, en kunſtigh door-wrochte kapitelen of kroon-ſtukken. De gront eener kerke, de welke daer eertijts was, is noch zeer zichtbaer. Het beſtek is genoechzaem kennelijk: desgelijx de grontveſt of voetſtal der kolommen, de welke de buik of gewelf der kerke maekte. Wat de reſt belangt: men ziet'er niet als ſteenen: behalve een gewelf, en zeker vierkant gebouw, die noch tamelijk in hun geheel, en ongeſchonden zijn. Daer is een ſlechte *Chan*, of gemene lants herbergh, tot een verblijf en pleiſter-plaetſe der reizers. D.S.

By *Kapernaum* was een woeſtijne of woeſte plaetſe, in de welk *Kriſt* zich dikwils vertrok en bad. Marc. 1: 35. Luc. 4: 5. en 5: 16. Deze plaetſe kan niet, als met groot gevaer, moeite en onkoſte,

onkoste, by de Kristenen aengedaen en bezocht worden, ter oorzake van d'Arabieren, die de zelve bewonen, en eenen ieder Kristen, daer komende, acht gulden doen betalen.

Een halve mijle van *Kapernaum*, na de zijde van *Bethsaida* en *Tiberias*, staet aen den oever der zee een *Chan*, of 's lants herbergh, *Elmenieh* in 't Arabisch geheten. Dicht daer by is een grote plas waters: de welke met de zee van *Galilea* gemeenschap heeft. Deze plaetse, naer het schijnt, was eertijts eene kleine haeven, en heeft misschien die naem aen deze *Chan*, en aen de stad of vlek, dat eertijts daer was, gegeven: wiens overblijffelen noch gezien worden: want *Mina* (van waer *Elmenieh* of *Menieh* schijnt gesmeet te zijn) betekent in 't Arabisch eene haven of ree.

Bonfrerius twijfelt, of *Kapernaum* niet de stad zy, de welke by Jos. 19: 35. *Cenereth* wort genoemt.

ron Ka- um. Het lant van *Genezareth* wiert bevochtight met het water van den bron *Kapernaum*. Deze bron was zeer waterrijk, en met een muur omtingt, die, zoo *Josephus* getuight, alzoo met dien naem by de gebuurvolken en lantzaten wiert genoemt: maer by andere, *de levendige bron*.

Hy ontspringt uit den voet van *Krists* bergh, en verdeilt zich in drie scheuten of vlieten: welker eerste midden tusschen dezen bron en de stad *Kapernaum* vloeit, en in de zee van *Galilea* stort: de tweede loopt met zijnen kil voor-by de stad *Bethsaida*: Joseph. maer de derde bevochtight het lant van *Genesar*, of de lantstreke *Genezaris*, die het allerdrinkbaerste water heeft, en stort eindelijk ook zijn water in de zee van *Galilea*.

Vijf en twintigh schreden oostwaerts van de beke des brons *Kafarnaum*, en een mijle westwaerts van de stad *Kapernaum*, wort ook de plaetse op strant der zee van *Galilea* getoont, daer de Heilant, na zijne verreizenis, zich aen zijne jongeren, *Petrus*, *Thomas*, *Nathanaël*, *Jacobus*, *Joannes*, en andere, vertoonde, en hen een rijke vischvangst beschaerde. Joh. 21. Broc. Breidenb.

Men zeit op deze plaetse drie voetstappen, door *Krist* in eenen steen, als in wasch gedrukt, vele eeuwen gezien zijn: die, zoo *Saligniacus* schrijft, in het begin der voorige eeuwen, door de Mahometanen, wiert wegh-genomen.

Tien schreden van daer zou de plaetse zijn, daer de overige zes jongeren de gebrade visch op kolen vuur, en daer neffens broot vonden leggen. Joan. 21.

Bethsaida.

Bethsaida, of *Bethzaida*, was eertijts een beroemde stad van *Galilea*, Joh. 12: 21. en wort onder de tien voornaemste steden der lantstreke van *Decapolis* gerekent: hoewel nergens in 't oud; maer wel in 't nieu verbont gedaght: als Johan. 1: 45. en 12: 21. Matth. 11: 21. Luc. 10: 13. Marc. 6: 45. en 8: 22. Luc. 9: 10. Dies zy op haere outheit zoo zeer niet schijnt te kunnen roemen.

Bethsaida is gezeidt, *huis* of *plaetse der jaght*, of eigentlijk, *huis der vischvangst* of *visshing*: want *Beth* betekent een huis, bewoonde oort of plaetse: en *Sidon*, volgens schrijven van *Trogus*, wiert by de Feniciers eene *visch* genoemt: van waer *Saida* by de Syriers gesmeet is, en vischvangst bediet: en ook is niet t'onrecht *Bethsaida* alzoo genoemt: naerdien het aen een visch-rijke zee van *Galilea* gelegen was.

Bethsaida, of de puinhoop en plaetse der stad *Bethsaida*, is gelegen benoorde boven *Kapernaum*, en eene mijle benoorde de stad *Tiberias*, † aen de voet van eenen tamelijken hogen bergh, op den oever der zee van *Galilea*, en eene mijle van den oever des Jordaens, aen een kleinen vliet, die zijn water in de zee van *Galilea* loost; en heeft ten weste vele kleine bebouwde heuvelen leggen. † D. A. S.

Adrichom, *Roger*, en andere, stellen *Bethsaida* in den stam van *Sabulon*: *Jansenius* in dien van *Issachar*.

By Markus 8: 23. wort *Bethsaida* een vlek, en by Johan. 1: 45. eene stad genoemt: te weten, (zoo *Jansenius*, *Maldonatus*, en *Quaresmius*, tot verklaring van beide deze benamingen, daer

by voegen) *Bethsaida* wort ſtad genoemt: dewijl het in 'er daer eene ſtad was: maer het wort een vlek geheten: dewijl het eene kleine ſtad was: of dewijl, gelijk reeds te voore is gezeit, de Schrift de naemen van ſteden en vlekken by wijle, zonder onderſcheit, door malkanderen gebruikt.

Bethſaida was de geboorte-plaetſe van den apoſtel *Petrus*, *Filippus* en *Andreas*, Joh. 1:45. en 12:21. en wiert, door de tegenwoordigheit en mirakelen van den Heilant en zijne apoſtelen, grotelix verheerlijkt. In *Bethſaida* gaf de Heilant eenen doven zijn gehoor weêr: en herſtelde buiten *Bethſaida* eenen blinden zijn gezicht. Marc. 7:33. Ja zoo meenighvuldigh waeren de mirakelen, de welke *Kriſt*, voor de bekeering van die van *Bethſaida* en *Corozain* had aengewent en uitgewerkt, dat hy hier over, ziende hunne halsſterrigheit en onboetveirdigheit, tegen hen met deze woorden uitvoer: *Wee u Corozain: wee u Bethſaida: want zoo in Tyrus en Sidon de krachten geſchiet waeren, die in u geſchiet zijn, zy zouden eertijts, in zakken en aſſche zittende, boete gedaen hebben.* Matth. 11:21. Luc. 10:13.

Roger. Niets is van deze ſtad overgebleven, als eenige onaenmerkwaerdige puinhopen, in de welke zich, ontrent des jaers zeſtien hondert zes en dertigh, tien of twaelf huisgezinnen van Moren hadden vertrokken, die een weinigh lants beploeghden, en in het meir van *Galilea* viſchten, en hunnen vangſt aen de Joden van *Safet* te koop braghten.

D.S.A. Men ziet'er noch de kentekenen of merken eener kerke, de welke eertijts daer was.

Tuſſchen *Bethſaida* en *Tiberias* leit een tamelijk hoge bergh: in wiens hangen een wegh loopt: van waer men de lengte en brete der zee van *Galilea* gemakkelijk kan beoogen.

Een kleine mijle van de *Chan Elmenieh*, na de zijde der ſtad *Bethſaida*, vloeit een kleine vliet: en een weinigh verder een of twee andere vlieten, of liever kleine ſcheuten: naerdien de honden die kunnen over-lobberen.

Kaſteel Magdalum. Rog. Tuſſchen de ſtad *Bethſaida* en *Tiberias*, en vier duizent ſchreden zuidwaerts van de ſtad *Bethſaida*, ziet men op het ſtrant der zee van *Galilea*, bezuide en beooſte eene grote vlakte, op een kleinen heuvel, d'overblijfſelen der muuren van een kaſteel, by ouds *Magdalum*, of *kaſteel van Marye Magdalene*, en by d'Arabieren noch heden in 't Arabiſch, *Kalla Meria el Megedame*, en anders *Magdalia* gebroken genoemt. Het wiert *Magdalum* genoemt, van wegen de torens en veſtingen, met de welke het prachtigh geſterkt was: want *Mage*, een Hebreeuſch woort, bediet eenen toren. Waerom, zoo *Hieronymus* ſchrijft, *Marye*, zuſter van *Martha* en *Lazarus*, wel te recht *Magdalena* is genoemt geworden, dat is, *getoornde*, om haere zonderlinge ſtantvaſtigheit van trou en liefde. **Adrich.**

Men zeid *Marye Magdalena* van *Magdalum* geboortigh was, en door *Kriſt* aldaer zou gezont gemaekt zijn, met het uitdrijven van zeven duivelen uit haer. Marc. 16:9. Luc. 8:2.

Ook zou noch ter zelver plaetſe haer huis getoont worden, 't welk haer by erfenis van haeren vader en moeder was nagelaten. **Breidenb.**

Joſephus gedenkt dit kaſteel, derwaerts koning *Agrippa* krijgs-troepen zond, om het te veroveren: maer die hadden het niet derven beſtaen te belegeren.

Een kleine vierendeel mijls van *Bethſaida* ziet men aen den oever der zee van *Galilea*, onder eenen berg, een overblijfſel en de puinhopen van eenen toren, by d'inwoonders *Elaâſcheq* genoemt: dien *D. S. A.* voor het kaſteel *Magdalum* hout. Dit kaſteel was op geen zeer voordelige plaetſe gelegen: want het dal, daer men bemerkt dat het geplaetſt was, is zeer eng, en heeft de zee zeer dicht by haer. Ook is het niet zeer luſtigh, 't en zy voor de genen, die vermaek hebben in een grote plas waters te zien, met bergen omringt.

Adrichom en andere ſtellen in de kaerten, by *Magdalum*, een kleinen vliet, en des zelven bron aen den voet des berghs, daer op zy de ſtad *Bethulie* plaetſen: hoewel niet zonder groten miſſlagh; want men van *Bethſaida* af, tot aen de baden van *Tiberias*, en noch verder, geenen vliet heeft.

Ontrent een kleine vierendeel mijls van *Bethſaida*, na den oever der zee

zee toe, en beneden eenen bergh, heeft *D. S. A.* een overblijffel van een toren, en eenige puinhopen, vernomen: het welk hem docht het aeloud *Magdalum* te zijn.

Een halve mijle ooſtwaerts, tegen over *Bethſaida*, wort, op ſtrant der zee van Galilea, een vlekje gezien, met name *Taboga*: het welk eenigen, volgens *Kootwijk*, voor *Magdalum* houden. Het beſtaet uit zes of acht hutten van Moren, en is met dadelbomen beplant.

Daer ontrent, en na-by *Tiberias*, leit eene plaetſe, *Burge Elaâſcbeq* in 't Arabiſch genoemt, dat 's, *liefde tooren*.

Een kleine mijle van *Bethſaida*, na 't weſte, leit een rots-bergh, de welke van den top, tot aen de voet, ſteyl als een muur afgehouwen is: alwaer op tien of twalef vadem, van den voet af, een ingang van eene ſpelonke van tien voet in 't kruis is: in de welke vijf hondert mannen kunnen in bezetting leggen. Deze ſpelonke wort by *Joſephus*, de ſpelonke van *Genezareth* genoemt; maer by de Arabieren des lants heden *Megara Ebu Men*, dat 's, *ſpelonke des zoons Men*. Lib. 2.

Fecchreddin, *Emir* of vorſt der *Druſen*, heeft daer een onoverwinnelijke veſting doen van maken, en in de zelve, behalve de water-bakken, de welke te vooren daer waeren, andere met de beitel doen houwen, tot bewaernis van olye, rijs, beſchuit en andere lijftocht en krijgsbehoefte. Hy onderhielt 'er een bende krijgsknechten, die het krijgsheir van den Groten-heer, onder gelei van den *Baſſa* van *Damask*, meer als een jaer, des jaers zeſtien hondert drie en dertigh, weerſtant boden.

Zabulon.

Ier. DE ſtad *Zabulon* is gelegen ontrent twee kleine mijlen van *Ptolemais*, na 't ooſte, aen een luſtigen en rijken landouw, van vier of vijf mijlen in de lengte, en anderhalve in de brete: de zelve is overal bebouwt, en geeft treffelijke terruwe en katoen. Men heeft 'er gehele boſſchen met olijf-bomen.

In deze lantſtreke viel *Foulques*, koning van *Jeruſalem*, met zijn peert, in het jagen na eene haes, en brak den hals.

De ſtad is gelegen op eenen heuvel van twee hondert treden hoogh, die eenen top van acht of negen hondert treden in de middellijn heeft.

Eertijts was zy ſterk, door haere gelegentheit: maer wiert verwoeſt, met het veroveren van *Ptolemais*: zulx het heden niet meer dan een dorp is: daer men niet merkwaerdighs ziet: hoewel het by ouds een bisdom was.

Joh. Wanneer *Ceſtius*, veltheer der Romeinen, aen deze ſtad was gekomen, en de burgery op de naeſte bergen zagh gevlught, ſtak hy de ſtad, die rijk van allerleie goederen, en den krijgsknechten tot buit gegeven was, in brant: niet tegenſtaende hy zich over de ſchoonheit en çieraet der gebouwen ongemeen verwonderde: als niet minder in pracht met die van *Tyrus*, *Zidon*, en *Berytus*.

Uit deze ſtad was de rechter *Elon* geſproten; maer is in de ſtad *Ajalon* geſtorven en begraven. Jud. 12: 12.

Een mijle van *Zabulon*, na 't zuide, is een dorp, welk d'Arabieren *Soſembre*, of *Seſambre*, noemen. Het was by ouds een ſtad van den ſtam van *Zabulon*, gelegen op eenen bergh, tuſſchen twee andere bergen.

Van deze plaetſe, volgens beveſting van alle de Joden en Grieken des lants, waeren de zeven broederen der Machabeen geboortigh, die alle met hunne moeder, wanneer *Antiochus Epiphanes* den tempel van *Jeruſalem* plonderde, gemartelt wierden, uit oorzake zy weigerden ſpijze, door de wet verboden, t'eeten.

De Roomſche kerke viert hun feeſt den eerſten dagh van Oogſtmaent.

De plaetſe van hun huis is aen de weſtzijde: daer keizerin *Helena* een kerke deed bouwen, die de Moren na zich genomen, en in een *Moskee* verandert hebben: hoewel zy in die plaetſe zeer weinigh zijn: want de meeſten der inwoonders zijn Grieken: die daer ook eene kerke hebben gebouwt.

De twee bergen, ter wederzijde van *Soſembre*, zijn bewaſſen met wijnſtokken en olijf-bomen, en beplant met ſchone tuinen, tot een zeer luſtvertrek. Daer en boven zijn de naeſtby-

by-gelege boſſchen vol groene bomen en heeſters. Daer valt een boven-mate rijke jaght, op wilde zwijnen, ree-bokken en hazen.

Aſſedim. *Aſſedim*, by *Hieronymus Aſſeddim*, en by *Euſebius*, *Aſedim*, was eene vaſte ſtad des ſtams van *Neftalim*. Joſ. 19 : 35.

Beerim. Beerim is eene lantſtreke, 2 Sam. 20: vers 14.

Berothi. Joſeph. *Berothi*, anders B*erotha*, is eene ſtad van *Opper-Galilea*, in den ſtam van *Neftalim*, gelegen tuſſchen *Cedes Neftalim* en de wateren van *Meron :* neffens de welke de koningen der Kanaaniten gelegert waeren.

Bethanath. Bethanath, by *Hieronymus* Bethana, en by *Euſebius* Bethanata, was eene vaſte en volkrijke ſtad in den ſtam van *Neftalim*. Joſ. 19:38. Waer over *Neftalim* de inwoonders van B*ethanath* niet kon verdrijven: doch die wierden eindelijk, neffens die van de ſtad B*ethſames*, hem çijnsbaer, Jud. 1 : 33.

Bethſames. De ſtad B*ethſames*, of B*ethſchemeſch*, was in den ſtam van *Neftalim*, en ook een ander in *Iſſachar*, Joſ. 19 : 22. gelegen. B*ethſames* is gezeidt, *huis*, of *ſtad der zonne :* miſſchien alzoo genoemt na een kapel der zonne, de welke in de zelve was. Joſ. 15: 38. Jud. 1 : 33.

Cariathaim. *Cariathaim* is eene Levitiſche ſtad des ſtams van *Neftalim*. 1 Paral. 6 : 62.

Charabe. *Charabe* is een vlek van *Opper-Galilea*, op een ſteilte gelegen: het welk ook *Joſephus*, wanneer hy lantvooght van *Galilea* was, tegen de Romeinen geſterkt heeft.

Edema. *Edema* is een vaſte ſtad des ſtams van *Neftalim*, Joſ. 19 : 36.

Elceſe. *Elceſe*, of *Helcheſeir*, is, volgens *Hieronymus*, een vlekje van *Galilea*, en de geboorte-plaetſe van den profeet *Nahum*, die hier van *d'Elceſiter* wort genoemt. Nah. 1 : 1. Dan waer deze plaetſe gelegen was, (naerdien zy nergens anders gedaght wort) is een weinigh duiſter. Het was, zoo *Hieronymus* ſchrijft, by zijnen tijt, klein, en toonde naulix in haere puinhopen de kentekenen der oude gebouwen: evenwel was het den Joden bekent, en wiert *Hieronymus* door zijnen wegh-wijzer getoont.

Enan. *Enan*, *Henan*, of *Enon*, en, na 't Hebreeuſch, (met het by-voegen van *Hazar*, of *Chatſar*,) *Hazar-Enan*, of *Chatſar-Enan*, dat's, *vlek*, of *voor-hof van Enan*, wort by *Ezechiel*, cap. 47 : 17. en 48 : 1. tot noorder grenspael van *Damaskus* geſtelt: of tot aen het welk de grenspalen van *Syrie van Damaſcene* ſtrekten: welke grenspael ook, ten noorde, de grenspael des Heiligen Lants was: als blijkt uit Numer. 34: 9, 10. *Hieronymus* noemt *Enan* gebroken *Eman*.

Karmeleon. *Karmelon*, of *Karmeleon*, is een zeer fraei, vruchtbaer en luſtigh dal, alzoo na den na-by gelegen bergh *Karmel* genoemt. Het leit ten zuide met eenen bergh, die van het vlek *Rama* na *Nazareth* ſtrekt, beſloten, en ſtrekt noortwaerts tot aen *Kana van Galilea*, en ooſtwaerts tot aen *Seforis*.

Cartha. *Cartha*, anders *Carta* en *Charta*, was een ſtad der Leviten Joſ. 21 : 34.

Catheth. *Catheth*, anders *Cathetheth*, was eene ſtad op de grenzen van *Zabulon*. Joſ. 19: vers 15.

Berſabe. Berſabe, anders B*erſabee*, en B*erſobe*, (en een ander van B*erſabe* in den ſtam *Simeons*,) was by ouds eene ſtad, en de grenspael van *Opper-Galilea*, en begin van *Neer-Galilea :* de welke *Joſephus*, om haeren voordeligen oort tegen de Romeinen, met een vaſte muur ſterkte, en met koren en krijgstuigh voorzagh.

Hieronymus ſtelt eene plaetſe *Bethagon*, op de grensſcheiding van den ſtam *Zabulon* en *Iſſachar :* dan t'onrecht: naerdien de zelve by Joſ. 19. nergens in de beſchrijving van die ſtammen gelezen wort: maer wel wort eene plaetſe, B*ethdagon*, gedaght: hoewel niet op de grensſcheiding van *Zabulon* en *Iſſachar ;* maer op de grensſcheiding van *Zabulon* en *Aſſer*, neffens den bergh *Karmel*, Joſ. 19 : 27.

Bethlehem. B*ethlehem*, Joſ. 19 : 15. was een ſtad van *Neer-Galilea*, (en een ander van B*ethlehem van Juda*) de welke voor het vaderlant en geboorte-plaetſe van *Abeſſan*, of *Lotſan*, rechter van Iſraël, wort gehouden: hoewel *Ioſephus* zijne geboorte-plaetſe in B*ethlehem van Iuda* ſtelt. Jud. 12 vers 10

Ajalon. *Ajalon*, na de Hebreeuſche ſpelling, en anders na 't Chaldeeuſch, met de zelfſte letteren, en andere punten, *Elon*, wort by de zeventigh overzetters gebroken, *Elim*, *Ælim* en *Ælan*, en by *Hieronymus* noch meer gebroken *Athalim*, en by *Euſebius Ajalin* genoemt. Het was eene ſtad in het lant van *Zabulon*,

bulon, en de geboorte en begraef-plaetse van den rechter Israëls, *Elon*, Jud. 11: vers 11.

Belma. *Belma*, en anders *Helma*, en *Belthem*, was eene plaetse neffens *Bethulie*, *Dothain*, en *Esdrelon* gelegen. Jud. 7: 3. de welke, by *Brokard* en *Adrichom*, *Abelina* genoemt, en op een hoge en vaste plaetse, ontrent een mijle van *Bethulie*, gestelt wort, en voorhene een grote hoeve was.

Door *Belma* trok *Holofernes* met zijn krijgsheir tegen *Bethulie* op. Jud. 7: 3. Zoo *Brokard*, na zijne gewoonte, schrijft, zouden daer noch vele marmere kolommen en grote puinhopen gezien worden: tuightekenen van haere aeloude glorye.

Rekkath. *Rekkath*, anders *Rakkath*, *Rakath*, en *Rechat*, was eene stad in den stam *Neftalim*.

Zephrona. Hieron. *Zephrona*, of *Sephrona*, anders *Ebrona*, was een stad of vlek, en een noorder grenspael des Heiligen Lants, Num. 34: 9. en dien-volgens neffens den *Liban* of *Anti-Liban* gelegen.

Sedada. *Sedada*, by *Hieronymus Sadada*, is een stad of vlek, en de noorder grenspael des Heiligen Lants, binnen den Jordaen, neffens den bergh *Liban*, Num. 34: 8. Ezech. 47: 15.

Tichon. *Tichon*, anders *Thicon*, en *Ethicon*, was eene stad of vlek, gelegen neffens de grenspael des lantschaps van *Auranitis*. Ezech. 47.

Thella. Joseph. *Thella*, anders *Thalla*, is een vlek, aen den Jordaen gelegen, en de ooster grenspael van *Opper-Galilea*.

Ukuka. *Ukuka*, anders *Ukoka*, *Hukuka*, *Hukoka*, en *Hakkok*, was op d'uitterste einden des stams van *Neftalim*, of op de grensscheiding des stams van *Neftalim* en *Zabulon*, en niet verre van *Asser* gelegen. Jos. 19: 34.

Saananim. *Saananim*, anders *Sannanim*, *Sahannim*, *Sahananim*, en *Zaanannim*, Jos. 19: vers 33. wort gebroken, by *Hieronymus*, *Sienaim*, en Jud. 4: 11. *Sennim* genoemt: want beide plaetsen, *Saananim* en *Sennim*, lagen in den stam *Neftalim*, en worden beide, op 't Hebreeusch, by-na op een zelve wijze geschreven: waer over ook *Pagninus* en andere, by Jud. 4: vers 11. voor *Sennim*, *Saananim* vertalen.

Eenigen leggen het Hebreeusch woort *Elon*, dat voor *Saananim* staet, een lantstreke of dal uit: andere, een *eiken-bosch*, of *eike*: als de zeventigh overzetters, *Pagninus* en *Kajetanus*: want ongetwijfelt wort door *Elon* eene plaetse bediet met deze bomen bezet: naerdien de *Ciniters* gemenelijk in de woestijnen en bosschen woonden: hoewel niet verre van eene stad. Waer over ook ter gemelder plaetse by-gevoeght wort, *by Kedes*. Waer uit blijkt, dat dit dal, of eike-bosch *Saananim*, in de lantstreke van *Kedes Nephthali*, en dienvolgens in den stam van *Nephtalim*, niet verre van de steden *Asor* en *Haroseth* lagh. *Heber* de *Keniter* had zijne tente in dit dal opgeslagen, in de welke *Sisara* gedoot wiert. Jud. 4. *Bonfrerius* hout *Sanaanim* voor een zeker volk, of lantstreke aen de voet des berghs *Libans*.

Sabul, anders *Cabul* en *Chabul*, en by de Mahometanen *Zabul* genoemt, was eertijts een sterk en vast kasteel, twee mijlen van eene uure gaens, oostwaerts van het dal *Sennim* gelegen, en even zoo verre noortwaerts van de stad *Sephet*. Na het zelve kasteel wort ook de omleggende lantstreke, het lant *Sabul*, of *Zabul* genoemt. Sabul. Brokard. Breid.

Gagala, een stad des stams van *Nephtalin*, 1 Macch. 9. Gagala.

Hamon, of *Amon*, anders *Ammon* en *Hammon*, was een Levitische vry-stad, en in den stam van *Nephtalim* gelegen, 1 Paral. 6: 76. en wort by *Josua*, cap. 21: 32. *Hamothdor*, anders *Ammothdor* en *Hammothdor*; maer by *Hieronymus*, *Emathdor* genoemt. Hamon.

Helon, of *Elon*, en *Heleb*, anders *Helef* en *Beleb*, waeren steden des stams van *Nephtalim*, en by *Saananim* gelegen, Jos. 19: 33. en op des zelfs uitterste noorder grenspalen, na by den bergh *Liban*, en niet verre van den stam *Asser* en de grensen van *Sidon*; hoewel *Adrichom*, *Masius*, en *Serrarius*, de zelve, zonder eenigh vast bewijs, op d'ooster grenspalen des zelven stams stellen. Helon.

Iotapa, anders *Ionitera*, en *Iacopata*, en by zommige *Ionapa* en *Iosapata* geheten, was een stad der lantstreke van *Decapolis*, en de vaste van alle de steden van *Galilea*: want zy was by-na niet anders als eene steile rotse, en aen de eene zijde met onmetelijke diepe dalen omringt: zulx het gezight scheemerde in het neêrzien na den gront. Men kon van d'oostzijde alleenlijk de stad gena- Jotapa. Joseph. Eges.

genaken: alwaer zy op de zijde des neêrgaenden berghs over-dwers gestigt was: de welke *Iosephus*, de histori-schrijver, wanneer hy, op raetslot van die van *Ierusalem*, voor veltöverste na *Galilea* gezonden, en lantvooght van beide *Galileen* gemaekt was, binnen de muur der stad deed begrijpen: ten einde de bovenste kruinen des berghs voor den vyant ontoegangkelijk zouden zijn.

De zelve stad lagh met andere bergen omringt: zulx zy, voor al eer men in de zelve quam, van niemant kon gezien worden.

Na een lang en zwaer belegh, en een groten neêrlaegh, zoo van belegerden, als beleggers, wiert zy eindelijk met list door *Vespasiaen* verovert.

In het verwoesten der stad quamen veertigh duizent inwoonders van *Iotapata* te sneuvelen: en wierden twee hondert duizent, en zelf *Iosephus* gevangen.

Gabara. *Gabara* was eertijts eene voorname stad, op een vlak velt gelegen, veertigh stadien van *Iotapa*.

Japha. Joseph. *Iapha* was een stedeken van *Galilea*, na-by *Iotapata*, en zeer sterk, om een beleg en storm uit te staen: want het was uit de natuur, door zijne gelegentheit, zeer vast, en daer en boven met een dobbele muur omringt: dies onaengezien wiert het door *Titus* verovert, met het ter neêr matsen van vijftien duizent stedelingen in den eersten aenval, en bekomen van een en twintigh hondert en dertigh gevangenen.

Semeron. *Semeron*, en anders *Semron*, *Simron*, *Sameron*, en *Samaron*, en by Jos. 12: 20. *Simron Meroon*, en by de zeventigh overzetters *Simoon*, was by ouds een machtige stad, in den stam van *Zabulon* gelegen, als blijkt uit Jos. 19: 15. welker koning door *Iosua* gedoot wiert.

Deze stad *Semeron* is een andere en verscheiden stad van *Semeron*, of *Samaria*, en namaels *Sebaste* genoemt: naerdien *Samaria* in den stam van *Efraim* was gelegen, en ruim vijf hondert jaren daer na door *Amri*, koning van Israël, gebouwt wiert. *Semeron* is heden slechts een vlek.

Damna. *Damna*, een stad der Leviten, in den stam van *Zabulon*, Jos. 21: 35.

Debbaseth. *Debbaseth*, anders *Dabbasath*, by *Hieronymus Dasbath*, by *Eusebius Damase*, en by de zeventigh overzetters *Dabasthe* geheten, was een stad op de grensscheidingh van *Zabulon* en *Aser* gelegen, Jos. 19: 11.

Ethim is een vlek en bequame water-plaetse, daer *Saladin*, koning van Syrie, (des jaers elf hondert negen en tachentigh, het krijgsheir der Kristenen afmatte.

Frobeleth is een vlek van *Galilea*, welk *Willem de Tyrier* gedenkt.

Gaba, een der voornaemste steden van Galilea, niet verre van *Ptolemais*, en twintigh stadien van het stedeken *Besara*, en aen den bergh *Karmel* gelegen. Derwaerts wierden door *Herodes* de ruiters, voor kolonieren of volkplantelingen, gebraght: waerom *Gaba* ook de *ruiter-stad* wiert genoemt: maer de stedelingen, by *Iosephus*, nu *Gabeers*, dan *Gabarenen* en *Gabariten*. Gaba.

Marala, anders *Merala*, was een plaetse, of stad, op de grensscheiding van *Zabulon* en *Aser* gelegen, Jos. 19: vers 11.

Naalol, anders *Naalon*, en *Nahalal*, by Jos. 19: 15. en by *Hieronymus*, *Naaloth*, en *Neela*, wiert uit den stam *Zabulon*, in den welken het gelegen was, onder de steden der Leviten gerekent, Jos. 21: 35. hoewel de Zabuloniten d'oude inwoonders, de Kanaaniten, daer niet konden uitdrijven, Jud. 1: 30. Naalol.

Tacasin, of *Thacasin*, was eene stad in den stam van *Zabulon*, Jos. 19: 13. en op den ooster grenspael des zelven stams gelegen: en dienvolgens nessens de zee van Galilea. Tacasin.

Rama is een hoeve of vlekje aen een bergh, (die van Nazareth strekt, en het dal *Karmeleon* besluit) en op eenen heuvel gelegen, nessens den wegh, die van *Seforis* na *Tiberias* loopt. Rama.

Rooba, een vlek der Leviten: welk ten tijde van *Hieronymus* noch in wezen was, en eene mijle van *Scythopolis* lagh. Rooba.

Salumnias, een vlek, twee mijlen van *Scythopolis* gelegen, op een velt. Salumnias.

Seesima, anders *Sehesima*, of *Seseima* en *Sesenna*, en by *Hieronymus Sasima*, was een stad op de grensen van Issachar, ten weste, gelegen. Jos. 19: 22. Seesima.

Seon, of *Sion*, en anders *Senon*, was een stad des stams Issachar, Jos. 19: 9. en wiert, noch ten tijde van *Hieronymus*, een hoeve van dien name, nessens den bergh *Thabor* getoont. Seon.

Cedes, een stad der Leviten, in den stam

stam van Issachar, 1 Paral. 6: 72. de welke by Josua 21: 28. *Cesion*, anders *Cesien*, *Cision*, en *Kisjon*, wort genoemt.

Dabe-reth. *Dabereth*, anders, by Hieronymus, *Dabrath*, en by *Iosephus Dabarita* en *Dasbath*, was eene vry en Levitische stad, in den stam Issachar, Jos. 21: 28. 1 Paralip. 6: 72. hoewel op de grensscheiding van den stam Zabulon gelegen, als blijkt uit Jos. 19: 12. De vliet *Cisson* had door deze stad zijnen loop.

Enadda. *Enadda*, anders *Enhadda*, is eene stad des stams Issachar, Jos. 19: 21. *Enadda* bediet een *scherp oogh*.

Jaramoth. *Jaramoth* is een stad der Leviten, in den stam van Issachar, Jos. 21: 29. en wort op eene andere plaetse *Rameth*, Jos. 19: 21. en 1 Paral. 6: 73. *Ramoth*, maer by *Hieronymus Jermoth*, en by *Eusebius Iermon* genoemt: dan t'onrecht door hen tot een priester-stad gemaekt: naerdien de priester-steden alleenlijk in den stam van *Benjamin* en *Iuda* lagen.

Adrichom, na den voorgang van *Hieronymus*, stelt eene stad Rethon in den stam van Issachar: hoewel nergens een stad van dien name, in den stam Issachar, by *Iosua*, cap. 11. gedaght wort.

Sunem. *Sunem*, of *Sunam*, *Suna* en *Sula*, en by *Hieronymus Sonam* en *Sulem*, was eene stad in den stam van Issachar, Jos. 19: 18. en gelegen aen de zuitzijde des berghs *Hermons*, en elf uuren reizens van *Bethsan*.

Ter zelver plaetse legerden zich de Filistijnen tegen *Saul*, wanneer hy op den bergh *Gelboe* quam.

Sunem was de geboorte-plaetse van *Abisagh*, de Sunamitin, *Davids* boelin en koesteraerster, in zijnen ouderdom van zeventigh jaren, 1 Reg. 3. Door deze stad trok dikwils de profeet *Elise*, op zijne reize van den bergh *Karmel*, na den Jordaen, Galgala of Jericho: alwaer hy by zekere weduwe, een Sunamitin, voor gast-genoot lagh: welker zoon hy van den dode opwekte, 2 Reg. 4.

Noch ten tijde van *Hieronymus* wiert een vlek, met name *Sulem* of *Sanim*, op de grensen van *Sebaste*, in de lantstreke *Akrabatene*, getoont.

Abes. *Abes*, of *Ebetz*, Jos. 19: 20. was een stad in den stam Issachar, en wort by *Hieronymus Æmes*, en by *Eusebius Alin*, en in eenige boeken der zeventigh overzetters, *Aame* genoemt: dies waerschijnelijk is, dat zy in 't Hebreeusch, voor *Abets*, *Aame* hebben gelezen.

Anaarath, of *Naaroth*, Jos. 19. is eene stad des stams Issachar, de welke anders by *Hieronymus* en *Eusebius Anerith* wort genoemt.

Anem, 1 Par. 6: 73. is een stad der Leviten, in den stam Issachar gelegen, en wort by Jos. 19: 22. *Engannim* genoemt. Te weten, *Anem* is uit *Engannim* gesmeet: als klarelijk in het ontleden blijkt. Het welk noch klaerder zal blijken, indien iemant beide plaetsen, op de welke van de Levitische steden in ieder stam gesproken wert, overweeght: als, by Jos. cap. 21: 29. en 1 Paral. 6. want een en de zelve plaetse, welk 1 Paral. 6. *Anem* wort genoemt, wort by Jos. 21. klaerlijk *Engannim* gespelt. Anem.

Engannim wort heden *Ienine* genoemt, en is slechts een hoeve of vlekje: maer zeer lustigh, door zijne tuinen, waranden en wateren.

Op den ganschen wegh van *Damaskus*, tot *Ierusalem* toe, heeft *Biddulf* geenen vruchtbaerder gront of oort gezien, als t'*Engannim*: en aldaer zoo veel t'zamen en t'effens, als tusschen den bergh *Thabor* en *Engannim*, eene streke van twee en twintigh Engelsche of vijf grote Duitsche mijlen.

Naim, in 't Grieksch *Nain*, Luc. 7. was by ouds een fraeie en schone stad: als blijkt uit de bediedenis des naems: want *Naim*, een Hebreeusch woort, is *schoon* of *lustigheit* gezeit. Naim.

Hieronymus stelt *Naim* neffens den vliet *Cison*, een halve mijle zuidwaerts van den bergh *Thabor*, op de noordzijde van den bergh *Hermon*, niet verre van *Endor*: het welk noch by zijnen tijt getoont wiert.

In den aenvang dezer eeuwe wiert een zeer klein en onvermaert vlek, en bewoont by eenige Moren, met den naem van *Naim*, op de noortzijde van den bergh *Hermon*, getoont.

Roger plaetst het hedendaeghs *Naim* ten noorde, aen de voet van den bergh *Hermon*.

Men ziet'er heden geen bestek of omtrek, noch eenige aeloutheden, noch poorten der stad; maer wel puin-

hopen, in de welke zich ontrent honderd huisgezinnen van Moren onthouden, die zoo wilt als tigers zijn. Waer over de Kristenen zich zelden derwaerts begeven.

Voor de poorte van *Naim* wekte de Zalighmaker den eenigen zoon eener weduwe van den dode op. Luc. 7. Ieder Kristen, die door deze plaetse trekt, moet twee gulden voor tol, of *Kafar*, betalen: hoewel die door den prins des lants niet opgestelt is.

Volgens *Bonifacius*, bestont deze plaetse, daer *Krist* dezen wonderdaet deê, uit acht of tien kleine huisjes.

Naim wort by de Talmudisten in den stam van Issachar geplaetst, en was, zoo veel men uit *Josephus* kan bespeuren, op d'uitterste grensen des zelven stams gelegen.

Lichtfoot wil *Naim* en *Engannim* voor een en de zelve stad gehouden hebben: het welk eenige waerschijnelijkheit heeft: te weten, *Engannim*, volgens getuigen der Schrift, en *Naim*, zoo de Rabbinen getuigen, waeren beide in den stam van Issachar gelegen.

Naim bediet *schoon* of *lustigheit*, en heeft bronnen en tuinen: desgelijx heeft *Engannim* bronnen en tuinen.

Engannim, gelijk gezeit is, was een en het zelfste met *Anem*: en *Anem* is een en het zelfste met *Naim*, of *Naem*: want zoo men de letteren van *Anem* omkeert en verzet, zal daer uit komen *Naem*. Voegh hier by, dat *Engannim*, zoo men den weghwijzers, die den beevaert-reizers de plaetsen tonen, geloven magh, recht op den wegh gelegen was, die van *Galilea* na *Jerusalem* loopt, gelijk ook het *Naim*, of *Naem* voornoemt lagh.

Dan hier tegen zou eenighzins het schrijven van *Biddulf* schijnen te strijden, die *Engannim* twee en twintigh Engelsche, of vijf en een halve Duitsche mijle van den bergh *Thabor* plaetst: daer *Naim*, volgens schrijven van *Hieronymus*, slechts eene halve mijle zuidwaerts van den bergh *Thabor* lagh: 't en zy men zeggen wil, dat aen *Biddulf* eene verkeerde plaetse zou getoont zijn.

Neceb. *Neceb*, of *Nekeb*, en by *Hieronymus* *Nezeb*, en anders *Adami*, of, met een koppel-woort, *Adami-Nek* genoemt, was een stad des stams van Neptalim.

Neptalim. Adrich. uit Brokard. *Neptalim*, *Nephtalim*, of *Naphtali*, en *Nephthali*, was eertijts eene uitstekende stad van *Opper-Galilea*, en drie mijlen, van eene uure gaens, oostwaerts boven *Naason* gelegen: een mijle zuidwaerts van de stad *Sephet*, en drie noortwaerts van de stad *Dothaim*, en even verre westwaerts van de stad *Bethsaida*.

Door de gelegentheit, oort en natuur der plaetse, was de stad *Neptalim* sterk en vast: want ten weste lagh zy met een zeer hogen bergh gesterkt, die nergens, als aen d'oostzijde, door een smallen wegh, opgangh verleende.

Ten tijde van *Salomon* gebood over *Nepthali*, *Achimaas*, anders *Ahimaaz*, die *Salomons* dochter, *Basmath*, ten wijve had: tot geen klein bewijs van haere aeloude heerlijkheit. 1 Reg. 4.

Men wil, dat *Nepthali*, onder de Kristenen, een bisdom was.

Roger. Een kleine mijle zuidwaerts, beneden *Saphet*, wort de plaetse der aeloude stad *Nepthali* getoont: alwaer tien of twalef huizen staen, zonder eenige kentekenen der stad, of puinhopen.

Zoo eenige willen, hoewel t'onreght, wiert *Nepthali*, ten tijde der verwoesting van *Jerusalem*, *Jonapam*, of *Josapatam*, genoemt.

Heden heet *Nepthali*, of de plaetse, daer eertijts de stad lagh, de welke al overlang verwoest is, by d'Arabieren, *Suziz*, *Siziz*, of *Syrin*.

Afor. *Asor*, anders *Azor*, *Assor*, *Hasor*, *Hazor*, *Eser*, en *Hezer*, en by *Josephus* *Asora*, *Asorum*, en *Asara*, was een zeer sterke en vaste stad, (als uit de Latijnsche overzetting, Jos. 11:13. is te bespeuren) en by ouds de zetel des rijx, en hooftstad des gehelen lants *Kanaan*, en voerde de heerschappye over alle de koningrijken der Kanaaniten.

Zy was gelegen, volgens *Josephus*, op den oever van het meir *Samachonitis*, en dien volgens dicht by den Jordaen, na den bergh *Liban* toe, niet verre van *Filips Cesarea*. Dies stelt *Adrichom* *Asor* t'onrecht verre van den Jordaen, en van het meir *Samachonitis*, en tien uuren reizens van de Middellantsche zee.

Azor wiert den stam van *Nepthali* toegevoeght, als blijkt uit Jos. 19:36. hoewel de Kanaaniten de zelve een

lange wijle, na haere heropbouwing, bezeten hebben: als uit Jud. 4:2. te bespeuren is.

In *Azor* woonde de machtige koning *Jabin*, die, met bystant van vier en twintigh koningen, en een ontallijke meenighte van menschen, als zant der zee, tegen *Iosua* ten strijde trok, en hem by het meir *Samachonitis* slagh leverde. Dan *Iosua* dreef hen op de vlucht, en baerde onder hen een groten neêrlaegh, dode vele koningen, en vervolghde d'overigen tot aen *Sidon*. Op zijn wederkomste verover-de hy de stad *Asor*, en leide de zelve, na den koning en inwoonders met de scherpte des zweerts ter neêr gematst te hebben, in kolen. Jud. 4. 1 Sam. 12. Jos. 11:12, 19.

Namaels wiert *Asor*, naer het schijnt, door de Kanaaniten herbouwt, en door een anderen koning, ook *Iabin* genoemt, geregeert, Jud. 4:2. te weten, op het drie hondert en zeven en dertighste jaer na den neêrlaegh van den eersten koning *Iabin*.

Na de Kanaaniten uit de stad *Azor* gedreven waeren, deed koning *Salomon* de zelve herbouwen, 1 Reg. 9:15. maer wiert, na verloop van twee hondert en zestigh jaren, door *Tiglatphalasser*, koning van Assyrie, verovert.

Ten tijde des Heilants was deze stad eene der voornaemste steden van de lantstreke *Decapolis*: maer wiert namaels een vlek, en *Antiopia* genoemt. Zoo *Brokard* getuight, wierden noch by zijnen tijt de puinhopen van deze aeloude en prachtige stad gezien.

Een ander *Azor* is in den stam van *Benjamin*, en een ander in dien van *Juda*. *Azor* bediet een voorhof of woonstede.

Sephama, en anders *Sepham*, en *Schepham*, Num. 34:10, 1. of *Siphmot*, en *Siphamot*, 1 Sam. 30:28. is een stad, vlek, of plaetse, aen den kleinen Jordaen, tusschen de hoeve *Enan*, en de stad *Reblata*: of, volgens *Bonfrerius*, tusschen de bronnen des Jordaens, en het meir *Samachonitis* gelegen, en verstrekte, ten ooste, een grenspael des Heiligen Lants, binnen den Jordaen. *Salmeron* plaest *Sephama* beweste den Jordaen.

In den Chaldeeuschen bybel wort *Sephama*, *Apamia* overgezet. Waer op ook *Hieronymus* schijnt gezien te hebben, met te schrijven, dat de Hebreen *Sephama*, *Apamia* noemen.

Dan t'onrecht wort *Sephama* voor *Apamia* gehouden: naerdien de grenspalen des Heiligen Lants, die *Moses*, Num. 34:11. beschrijft, noit zoo verre na 't noorde zich hebben uitgestrekt.

Kades, of *Cedes*, wort gemeenelijk *Neptalim* gebynaemt, tot onderscheid van twee andere steden van een zelven naem, welker een in den stam *Juda*, en d'ander in Issachar gelegen was: gelijk deez in *Neptalim*. Anders wort zy in de Schrift, na het lantschap van *Galilea*, *Kades in Galil*, in 't Hebreeusch, of *Galilea*, Jos. 20:5. 21:23. en by *Josephus Cædesa*, *Cedesis*, *Cydida*, *Sesecha*, *Cades* en *Tarsa*, en ten tijde van *Hieronymus Cidissus* geheten. Kades Neptalim.

Kades Neptalim was eertijts de beroemste stad van *Galilea*, en gelegen eigentlijk in *Opper-Galilea*, op den bergh *Neptalim*, vier mijlen noortwaerts van de stad *Saphet*, en even zoo verre noortwestwaerts van *Kapernaum*, en vijf, volgens *Hieronymus*, van † *Tyrus*, nessens *Paneas*.

† Een ander Tyrus van Tyrus in Fenicie.

Zoo *Roger* daer en tegen schrijft, is de plaetse, daer eertijts *Nepthalim* lagh, een kleine halve mijle zuidwaerts van *Saphet*: alwaer tien of twaelf huizen, of veel meer hutten staen.

Kades Neptalim wiert door den veltheer *Josua* verovert, en tot eene vry en Levitische stad gemaekt, Jos. 20. en 21. 1 Paralip. 8. maer was gene priesterstad, gelijk *Hieronymus* t'onrecht schrijft: naerdien zy niet in den stam van Juda of Benjamin lagh.

Uit deze stad was de veltheer *Barak* geboortigh, die *Sisara*, veltöverste des heirs van koning *Iabin*, by den bergh *Thabor*, overwon.

Wanneer *Tiglatphalasar*, koning van Assyrie, in het Heilige Lant gevallen was, wiert ook deze stad door hem verovert: maer namaels door de Romeinen, t'effens met de negen andere, onder de voornaemste steden van *Decapolis* gerekent.

Ten tijde der Kristenen was zy met den bisschoplijken zetel verheerlijkt.

Iechonam, *Iekonam*, *Iokneam*, of *Ioknam*, Jos. 19:11, 21, 34. wort anders *Ieknal*, *Iahanan*, of *Iokneam aen den* Jekonam.

Karmel, Jos. 12: 22. van wege haere nabyheit en gelegentheit aen dien bergh, en by *Hieronymus Iethonam* genoemt. Zy was by ouds een koninglijke stad: welker koning door *Iosua* gedoot wiert. Jos. 12: 22.

Iokneam was een stad der Leviten, als blijkt uit Jos. 21: 34. maer is heden slechts een vlek.

Legio. Hieron. *Legio* was eertijts eene stad beooste den bergh *Thabor*, in den stam van Zabulon, of op de grensscheiding der drie stammen, Nepthalin, Zabulon en Issachar, gelegen, en ten tijde van *Hieronymus* zeer beroemt: want van de zelve, als de bekentste, neemt hy veeltijts de mate of afstant van andere plaetsen.

Legio is heden niet als een vlek, zonder men daer eenen Kristen heeft, of iet schrijfwaerdighs ziet.

Janua. Een kleine vierendeel mijle zuidwaerts van *Legio* stelt *Hieronymus* een hoeve *Ianua*.

Nazara was ten tijde van *Hieronymus* een vlekje in *Galilea*, drie grote mijlen oostwaerts van *Legio*, en beooste den bergh *Thabor* gelegen. Nazara.

Cimana was ten tijde van *Hieronymus* een vlek, op een groot velt gelegen, anderhalve mijle benoorde de stad *Legio*. Cimana.

Op een zelven afstant van *Legio*, ten noorde, stelt *Hieronymus* een hoeve, *Affara* by zijnen tijt geheten.

Twee mijlen en een vierendeel van *Legio*, stelt *Hieronymus*, op een zeer groot velt, een vlek, *Arkel*: het welk 1 Macch. 9: 2. *Arkella*, en ook by *Iosephus Arkela* schijnt genoemt te worden, die het voor een stedeken van *Galilea* hout. Arkel.

Gabatha is een hoeve op de grensen van *Diocesarea*, neffens het groot velt van *Legio*. Gabatha.

Simonias is een vlek op de grensen van *Galilea*, zestigh stadien van het groot velt gelegen. Simonias.

Aroset.

AROSETH, of *Haroseth*, en by *Hieronymus Asiroth*, en eigentlijk in 't Hebreeusch, Jud. 4: 2, 13, 14. *Charoscheth Gojim*, dat's, *Charoscheth der* Heidenen of *volken*, was eene stad van *Iabin*, koning van *Asor*, en eene woonplaetse van zijnen veltöverste *Sisara*. Dan eenige twijfelen of H*aroseth* ter gemelder plaetse een eigen naem van eene stad of een gemeine naem zy: want *Cajetanus*, *Vatablus*, en andere vertalen niet H*aroseth der* Heidenen; maer *in het bosch der* Heidenen: desgelijx zetten de koninglijke en Baselsche boeken der zeventigh overzetters, vers 13. in plaetse van: *tot* H*aroseth der* Heidenen, *tot aen het bosch der* Heidenen, over.

Hieronymus daer en tegen, en de zeventigh overzetters, en meest alle de godsgeleerden, houden ter gemelder plaetse, en vers 13. H*aroseth* voor een eigen naem.

Daer en boven wort *Charoscheth* nergens in de bediedenis van een *bosch* gevonden: maer wel een ander woort, afkomstigh van het zelfste grontwoort: te weten, *Chorescha*, of in 't Syrisch *Churescha*.

Beda leit *Charoscheth*, *quaet zaet, onbehoorlijke stelling*, *wakende scheute*, en *opwekking der verrijzenis* uit.

Volgens A*drichom* en anderen, bediet *Charoscheth*, in 't Syrisch een bosch: en willen dat de stad alzoo na een by-gelegen bosch zou genoemt zijn: want het meir *Samachonitis*, was zeer lustigh en rontom zeer boomrijk.

Adrich. *Bonfrerius* leit *Charoscheth* een *hantwerk*, *kunst*, of *kunstwerk* uit: naerdien het zelve woort in dien zelven zin, Exod. 31: 5. gebruikt wort. Te weten, dewijl in deze stad 's lants magazijn of wapenhuis was, en alle de yzere çijns-wagens, ten getale van negen hondert, door timmerluiden en smitten, gemaekt wierden: zoo is daer uit met grote waerschijnelijkheit te besluiten, dat deze stad, na dit hantwerk, *Charoscheth* genoemt zy. Bonfrer. in Jud. 4.

Deze stad lagh op het einde van het meir *Samachonitis*, aen des zelfs zuider gedeelte, na de zijde van de zee van *Galilea*; en niet verre van het zelve meir: gelijk ook de stad *Asor* niet verre van het zelfste meir gelegen was.

Bethu-

Bethulie.

Brich. Bethulie was eertijts eene vermaerde stad van *Galilea*, gelegen op eene vlakte van *Galilea*, of op het groot velt van *Esdrelon*, tusschen de steden *Esdrelon* en *Dotham*, als te bespeuren is uit Jud. 7: 13. en in den stam van Zabulon.

Adrichom stelt *Bethulie*, na den voorgang van *Brokard, Fretellus*, en *Saligniac*, een uure gaens zuidwaerts van *Dothaim*, en een weinigh meerder oostwaerts van *Abelina*: twee zuid-oostwaerts van de stad *Tiberias*, en drie westwaerts van het kasteel *Magdalum*, tusschen het geberghte, en op een hogen, schonen, vasten en bronrijken bergh, die by-na door gansch *Galilea* kan gezien worden.

Roger plaetst het hedendaeghs *Bethulie* een mijle van *Iozefs* put, en in het hangen van eenen bergh: welker overgebleve puinhopen en afbraken ter zelver plaetse noch zouden gezien worden, tot tuightekenen van haere aeloude fraeiheit en lustigh vertrek.

Holofernes, veltoverste des konings van *Assyrie*, had de stad *Bethulie* met een heir van hondert en twintigh duizent voetknechten, en twee en twintigh duizent ruiters, belegert: dien, in zijne dronkenschap, *Iudith*, een weduwe, het hooft afhieuw: het welk aenstonts aen de muuren van *Bethulie* wiert opgehangen: als wanneer alle d'Assyriers door de Bethuliers op de vlucht gedreven wierden, Jud. cap. 7: vers 13, 14.

Zoo *Brokard* schrijft, zou men noch by zijnen tijt, op den bergh, zeker kasteel, vele fraeie gebouwen en puinhopen der stad, gezien hebben: als ook op het velt, na de zijde van *Dothaim* toe, noch eenige kentekenen of voetstappen des legers van *Holofernes*.

Ruma was een vlek van *Galilea*, en vaderlant der twee strijtbare veltoversten, *Netira* en *Filip*. Ruma. Joseph.

Saab was het vaderlant van *Eleazar*, zoon van *Sameus*, een prijswaerdigh en gedenkwaerdigh man. Saab.

Sarid, anders *Sarith*, was een stad en grenspael des stams Zabulons, Jos. 19: 10, 12. Sarid.

Remmon was een stad in Zabulon, Jos. 19: 13. en een ander van *Remmon*, in den stam van Simon of Juda. Remmon.

Anathon, of *Hanaton*, anders *Nathon*, was eene stad op d'ooster grenspael des stams van Zabulon. Anathon.

Anua wort by *Hieronymus* voor een stad of vlek van den stam Zabulon gehouden. Anua.

Amthar, of *Amphar*, anders *Methoar*, en *Hammethoor*, Jos. 19: 13. wort by Hieronymus *Amathar* genoemt, en voor eene stad van den stam Zabulon gehouden. Andere houden dit woort voor een gemeinen naem; doch met weinigh waerschijnelijkheits. Amthar.

De lantstreke en stad *Arbela*, of *Arbelen*.

Arbela, of *Arbelen*, alzoo by *Hieronymus*, *Josephus*, en 1 Mach. 9: 2. genoemt, was een stad, of stedeken, na het schrijven van *Josephus*, van *Galilea*, of eigentlijk van *Opper-Galilea*, tusschen † *Zipporis* en *Tiberias*, en, volgens Hieronymus, op een groot velt, twee mijlen van de stad *Legio* gelegen. Na *Arbela* wiert ook d'omleggende lantstreke, *Arbellen* of *Arbelen*, genoemt.

In *Arbelen* lagh een stad of plaetse, *Masaloth* geheten, 1 Mach. 9: 2. alwaer *Bacchides*, veltoverste van *Demetrius*, koning van Syrie, ten tijde der Machabeen, zich legerde, en de zelve innam, en d'inwoonders ter nêer-hieuw.

By den profeet *Oseas* schijnt *Arbel*, het welk by zijnen tijt een vlek was, *Beth-Arbel* genoemt te worden: hoewel andere die plaetse verscheidentlijk uitleggen. cap. 10: vers 14.

By de Talmudisten wort een dal van *Arbelis* gedaght: het welk *Josephus* mogelik eene spelonke noemt: de welke door *Bacchides*, in het trekken met zijn heir door *Arbelis*, verovert wiert. Derwaerts was een groot getal van Joden gevlught.

Iosephus heeft de zelve spelonke, tegen de Romeinen, sterk gemaekt.

Een ander *Arbela* stelt Hieronymus

over

over den Jordaen, op de grensen der stad *Pella;* en maekt een derde tot ooster-grenspael des stams *Iuda*: dan dit laatste wort nergens in de Schrift gedaght. *Adrichom* stelt drie *Arbelen*: te weten, een in den stam Nephtalim: een tweede in dien van Zabulon: en een derde in Issachar: daer nochtans een eenigh genoech is, 't zy de zelve in den stam Zabulon, Issachar, of Nephtalim, was gelegen: want zulx kan met gene zekerheit vast gestelt worden.

Enhasor. *Enhasor*, by *Hieronymus Enasor*, en by *Eusebius*, *Henasor*, en anders *Hasor* en *Nasor*, was eene stad in den stam van Nephtalim, Jos. 19: 37. boven *Asor* gelegen, volgens *Hieronymus*. *Enhasor* bediet, *oogh* of *bron* van *Asor*: hoewel d'eerste bediedenis veel meer op haer past, en is veilight alzoo genoemt, uit oorzake *Asor*, eene koninglijke stad, aldaer, haeren wachttoren, als een wakend oogh op haer, had leggen.

Orem, of *Horem*, en by *Hieronymus Oram*, was eene vaste en sterke stad des stams Nephtalim, Jos. 19: 38. Orem.

Iamnia, en *Chorabe*, zijn twee vlekken van *Opper-Galilea*, op eene steilte gelegen, de welke *Iosephus*, wanneer hy lantvooght van *Galilea* was, tegen de Romeinen versterkt heeft. Jamnia.

Ieron, anders *Giron*, en in 't Hebreeusch *Iron*, is een stad des stams Neptalim, Jos. 19: 38. Jeron.

Lekum, anders *Lecum*, in 't Hebreeusch *Lakum*, of *Lakkum*, en by *Hieronymus*, *Lachum*, was eene stad des stams Neptalim, aen den Jordaen. Lekum.

Magdalel, anders *Magdiel*, en *Migdal-el*, en by *Hieronymus*, *Magdihel*, was eene vaste en getoorende stad des stams Neptalim. Jos. 19: 38.

Dothaim.

Dothaim, anders *Dothain*, *Dotaim*, *Dothan*, en *Dotha*, is een aeloude stad des stams van Zabulon, gelegen tusschen twee lage bergen, een kleine mijle westwaerts van *Magdalon*, en een vierendeel mijls van den bergh van *Bethulie*, en anderhalve Fransche mijle van *Saphet*, op een vlak velt.

Hieronymus en *Eusebius* stellen *Dothaim* drie mijlen noortwaerts van *Samarie*, of *Sebaste*: daer nochtans de tusschen-wijte groter schijnt geweest te zijn, naerdien de stammen, Manasse en Issachar, en een gedeelte des stams Zabulons, tusschen beiden lagen.

Het is heden slechts een vlek, en wort bewoont by Moren, die zeer rijk zijn, ter oorzake van de vruchtbaerheit der lantstreke.

Brokard. Men heeft in de stad noch fraeie springbronnen, die de tuinen bevochtigen: de welke vijgen, limoenen, en olijven, overvloedelijken voortbrengen.

Wanneer de profeet *Elise* in deze stad *Dothan*, door de Syriers, belegert was, wierden zy alle door den Heere, op bede van *Elise*, met blintheit geslagen, die hen toen na *Samaria* geleide, 2 Reg. 6.

D'omgelege lantstreke had by ouds een en den zelven name met de stad, en was bron en grasrijk: alwaer *Iosef* zijne broederen het vee te hoeden vond, Genes. 37.

Van zekere *Chan*, staende by *Josefs* put, en van noch hoger, strekt eene vlakte, tot aen de zee van *Galilea*, ten zuide, en schiet in de brete, van 't weste na 't ooste, zeer verre: want in het reizen van deze *Chan*, of Jozefs put, na de zee van *Galilea*, doen zich ter weder-zijde grote velden op. Deze velden, of vlakte, wordt by d'inwoonders des lants voor het velt van *Dothaim* gehouden: het welk een lustige en vette oort is.

Merrus, anders *Marrus*, is een klein vlek neffens de stad *Dothaim*: en twee mijlen en een halve van de stad *Sebaste*, of *Samaria* gelegen. Merrus.

Dan, by ouds *Lesem*, en namaels *Filips Cesarea*.

De stad *Dan* (by *Josephus Dana*) wort alzoo doorgaens enkelijk in 't oud verbont genoemt: hoewel zy eerst, by de Kanaaniten, *Lays*, en

Laisa,

Laiſa, en anders *Layſa*, *Leſen*, of *Leſem* geheten was, Jud. 18: 29. Maer als eenigen der kinderen van *Dan* de zelve ſtad *Leſem* den Kanaaniten hadden afhandigh gemaekt, en met den vuure verbrant, bouwden zy ter zelver plaetſe weêr een nieuwe ſtad, en noemden haer na *Dan*, den grontlegger en oprechter des ganſchen ſtams, *Dan*, of, met een koppel-woort van den ouden en nieuwen naem, zoo eenige willen, *Leſen-Dan*, als by Joſ. 19. te lezen is. By 2 Sam. 24: 6. ſchijnt zy *Dan-Jaan* genoemt te worden.

Wanneer namaels *Filip*, zoon van *Herodes d'oude*, en viervorſt van *Iturea* en *Trachonitis*, de vervalle ſtad had doen vergroten, en met wonderlijke gebouwen her-opmaken, verkoos hy haer tot zetel van zijn vier-vorſtendom, en noemdeze, ter eere van *Ceſar*, of keizer *Tiberius*, en tot geheugenis van zijnen eigen naem, en tot onderſcheit van *Ceſarea* in *Paleſtijn*, *Filips*, of *Filippijner Ceſarea*: dat zoo veel zeggen wil, als *keizerlijke Filipsſtad*: met welken naem van *Filips Ceſarea*, of *Ceſarea Philippi*, zy ook in het nieu verbont gedaght wort: als Matth. 16: 13. Marc. 8: 27.

By de Griekſche en Latijnſche ſchrijvers van d'eeuwe der Romeinen, wort zy *Paneas* geheten: miſſchien door een kleine verwiſſeling of verandering, van den naem *Dan* in dien van *Pan*: of na *Paneas*, de bron des Jordaens.

Ptolemeus noemt haer, met een koppel-woort van beide namen, *Ceſarea van Panea*, of *Paneas*. Desgelijx ſchrijft *Plinius*, dat *Ceſarea*, *Paneas*, na den bron *Paneas*, was gebynaemt.

Wanneer namaels koning *Agrippa* de ſtad *Filips Ceſarea* had doen vergroten, veranderde hy haer van naeme, en noemdeze, ter eere van keizer *Nero*, *Neronia*, of *Nerodias*: doch zy behield niet lang dien naem: naerdien zy, volgens ſchrijven van Hieronymus, by zijnen tijt met den ouden naem *Paneas* wiert genoemt.

Ten laetſte wiert *Dan* by de Mahometanen *Belina*, *Bellena*, *Bellina*, en *Belenas* geheten.

De ſtad *Dan*, of *Filips Ceſarea*, was gelegen verre van *Sidon*, Jud. 17: 7. of *a* een dagh-reizens ooſtwaerts van *Sidon*, of, volgens andere, drie kleine mijlen van *Sidon*, of *b* zeven mijlen en een halve van de Middellantſche zee, en ooſtwaerts van *Tyrus*, en twee van den bergh Liban: of *c* by-na aen de voet van den Liban, en tuſſchen *Jor* en *Dan*, de hooft-bronnen des Jordaens: hoewel Hieronymus die bronnen eene mijle van *Paneas* ſtelt.

b Baurr.
c Adrich. Bonfr.

Ptolemeus maekt *Ceſarea van Paneas* een der middellantſche ſteden van *Fenicie*: hoewel zy eigentlijk ook in *Galilea* lagh, en eene ſtad der lantſtreke van *Decapolis* was.

Dan was gelegen by-na op d'uitterſte noorder grenspalen des Heiligen Lants: van waer by-na in de Schrift de ganſche lengte des Heiligen Lants, van 't noorde na 't zuide, gewoneſijken genomen wort.

Wijders, gelijk *Dan* op den uitterſten grenspael des Heiligen Lants, ten noorden, alzoo lagh *Berſabe*, op den uitterſten grenspael, ten zuide. Dies de Schrift, wanneer zy de beide grenspalen der lengte wil afpalen, de twee uitterſte ſteden des lants, *Dan* en *Berſabe*, ten tone ſtelt. Hier van heeft men in de Schrift het berucht ſpreekwoort: *Van Dan tot* Berſabe. 1 Sam. 3: 17, 24. &c.

Die van *Dan* waeren met d'afgoderye beſmet: want in *Dan* wiert een van *Jeroboams* kalveren aengebeden, 1 Reg. 12: 29, 30. Jerem. 4: 15.

Zoo *Nicephorus* en *Euſebius* getuigen, was de vrouw, de welke te *Kapernaum*, met het aenraken van des Heilants kleet, van haeren verouden vloet der maenſtonden genezen wiert, van deze ſtad geboortigh. In de welke ook vele eeuwen haer huis zeer prachtigh gebouwt: beneffens zeker wonderlijk gedenk en tuigteken van des Heilants weldaet en gunſte tegen haer, gezien wiert. Te weten, zy had voor de deuren van haer huis, by zekeren bron, onder den bloten hemel, op eene verheve plaetſe, en op eene voetſtal, twee treffelijke koopere beelden doen oprechten. Het een vertoonde de vrouwe zelve, in vrouwen geſtalte, op geboge knyen, en met een dadel of palmbomen tak in de hant, ſmeekender wijze. Het andere beelt, daer tegen over geſtelt, verbeelde een ſtaende mans-perzoon, met een lange rok aen, dat de neêrgeboge vrouw quanſuis de

Hiſtor. Eccl. lib. 7.
Matt. 9.
Marc. 5
Luc. 8.

hant scheen toe te reiken. Aen de voeten van dit beelt groeide uit de voetstal zeker kruit, dat nieu en van een byzonder slagh, en genen artzen bekent was. Wanneer het zelve tot aen de zoom van de rok opgeschoten was, en die met zijn top bereikt had, zoo ontfing het daer van onfeilbare krachten, tegen allerleie ziekten, krankheden en flaeuwten: met slechts een weinigh nats, daer dit heilzaem kruit in gelegen had, in te nemen. Dan het kruit was krachteloos, zoo het afgeplukt wiert, eer het de zoom des kleets had aengeraekt. Zoo de gewisse en zekere overlevering der ouden gedragen, zou dit beelt na de gelijkenis, wezen, en gestalte des Heilants, gemaekt zijn, en hem levendigh verbeelt hebben.

Dit tuigh-teken was in wezen gebleven tot aen de tijden van *Eusebius*, bisschop van *Cesarea van Palestijn*, die ten tijde van keizer *Konstantijn de Grote* derwaerts was gereist, en het met oogen aenschouwt had.

Des jaers 363.

Dan keizer *Juliaen Apostata*, of *afvaller*, deed het zelve beeltenis ter neêr vellen, en het zijn in des zelfs plaetse stellen: waer op aenstonts vuur uit den hemel was gevallen, en had het hooft en hals van den romp afgescheurt, en ter aerde gesmeten. Tot gedenkenis van dien daet was in het geknotte beelt een vuile of roetige plek des blixems, als ofze op een kolom gegraveert was, een lange wijle vast blijven zitten.

Daer na hadden de Heidenen het beelt des Heilants, met een tou aen de voeten gebonden, midden langs de straten gesleept, en met allerleie wederwaerdigheden bejegent, en het hooft van het lijf afgesmeten. Dan de Kristenen namen het hooft, met d'andere afgebroken delen des lichaems, heimelijken wegh, om te bewaren, en stelden het op een der aenzienelijkste plaetse in de kerke, om met behoorelijke eere gedient en bejegent te worden.

Wijders, zoo *Sozomenus* in zijne kerkelijke historien (de welke hy ontrent het jaer vier hondert en dertigh aen keizer *Theodosius de Jonge* heeft opgedragen) getuight, zou het voornoemt beelt des Heilants, en t'effens het geknot beelt des keizers, noch by zijnen tijt op den gemelden plaetse gestaen hebben.

Dan wiert door *Benadad*, koning van Syrie, verovert. 1 Reg. 25:20.

Na het verkundigen der Kristen leere, wiert *Cesarea* met den bisschoplijken zetel verheerlijkt.

Eindelijk is *Cesarea*, neffens d'andere steden, door de Mahometanen ingenomen, en een lange wijle bezeten geworden; maer wiert daer na wêer door de wester Kristenen herwonnen: doch ten leste weêr verloren, en staet heden onder het gebiet der Turken.

Cesarea is heden niet als een vlek, Roger.
bewoont by Moren, zonder eenen Kristen of kerke: gelijk ook de Moren zelfs daer gene *Moske* hebben. Men ziet'er niet merkwaerdighs: als alleen, dat de vliet de Jordaen in deze plaetse zijnen naem aenneemt: uit oorzake de wateren van de bronnen, *Jor* en *Dan*, in haere lantstreke zich vereenigen.

Roger schijnt de stad *Dan* van *Filips Cesarea* t'onderscheiden: desgelijx *Hieronymus Dan* van *Paneas*: die *Dan* een vlekje noemt, en eene mijle van *Paneas* plaetst: doch t'onrecht: naerdien *Dan*, *Paneas*, en *Filips Cesarea*, een en de zelve plaetse of stad zy: gelijk ook *Hieronymus* het zelfste in zijne uitlegging over *Ezechiel*, *Amos*, en *Mattheus*, getuight.

Een mijle van *Dan* stelt *Roger* een vlek, *Jor* geheten, zuidwaerts aen de voet van den bergh Liban: alwaer de voornaemste bron des Jordaens ontspringt.

De steden van *Jor* en *Dan* zijn heden, volgens *Roger*, niet als vlekken, bewoont by Arabieren, *Druguemens* geheten, die zeer veel geiten en schapen houden, en moer-bezyen-bomen queken, tot voetsel der zyde-wormen.

D'omleggende lantstreke wort ook, na de stad *Paneas*, *Paneas*, of *Panias*, volgens *Plinius*, genoemt: de welke, t'effens met de lantstreke van *Trachonitis*, *Batanea*, en *Gaulonitis*, *Filip*, zoon van *Herodes d'Oude*, met den tijtel van Viervorst, van keizer *Tiberius* verworf.

Nigraguarda is een kasteel, op eenen Nigraguarda.
bergh gebouwt: van waer men de stad *Paneas* kan zien.

Endor.

Endor.

ENdor was eene ſtad des ſtams van *Manaſſe* binnen den Jordaen, als duidelijk blijkt uit Joſ. 19: 11. Dies onaengezien plaetſt *Adrichom* de zelve in den ſtam van *Iſſachar*, of in beiden: hoewel zy mogelik namaels aen den ſtam van Iſſachar gegeven is.

Endor is gezeidt, *bron* of *oogh* van *Dor.*

Hieronymus plaetſt *Endor* een mijle bezuide den bergh *Thabor*, en neffens het ſtedeken *Naim*: dat by zijnen tijt een groot vlek was, en een klooſter van geeſtelijke dochters had.

D.S.A. Het hedendaegſch *Endor* leit aen de voet van den bergh Hermonium, of op de zijde of rugh des berghs Hermon.

Doubd. Het is heden by-na ganſch verwoeſt, en niet als een puinhoop vol holen en hutten.

Te *Endor* wiert het heir van *Siſara* verſlagen: waer op de woorden van den Pſalmiſt ſlaen: *Die verdelght te Endor, en tot drek der aerden geworden zijn,* Pſal. 83: 11.

In *Endor* woonde zekere beruchte waerzeghſter of toveres; de welke koning *Saul*, op zijn verzoek, den geeſt van *Samuel* deed verſchijnen, 1 Sam. 28.

Na-by den top des berghs Hermon hebben de Moren eene fraeie *Moske* doen ſtichten.

Doubd. Men vind ook eenen bron of beke, *Endor* gedagt, die by zommigen anders *Ciſon*, en wateren van *Mageddo*, Jud. 5: 19. wort genoemt. Te weten, de beke *Kiſon*, of *Ciſon*, komende uit den bergh Thabor, verdeilt zich in twee ſcheuten: welker een weſtwaerts na en in de Middellantſche zee haeren loop neemt. D'andere vloeit ooſtwaerts, neffens de voet van den bergh Hermon, en de ſtad *Endor*, ſtortende haer water in de zee van *Galilea*. Deze wort anders eigentlijk, volgens *Serrarius*, *Doubdan*, en andere, *Kadumum*, of *Kadumin*, en in 't Hebreeuſch *Cedumim*, Jud. 5: 21. en by Hieronymus *Kadomi* genoemt. Ziet Syrie; p. 83.

Andere houden den gehelen vliet *Kiſon* voor een en den zelven met den *Kadumim*. Het welk ook de Chaldeeuſche vertaling in d'aengeroerde text uitdrukt: naerdien de zelve leeſt: *Hy zelf* (verſta *Kadumim*) *is de beke Ciſon.* Dit blijkt inzonderheit ook uit den trant van ſpreken: *de beke Kadumim: de beke Kiſon.* By Hieronymus, en verſcheide godsgeleerden, wort Kadumim voor een eigen naem gehouden; maer by andere, en ook by de zeventigh overzetters, daer en tegen, voor een gemeinen naem, die Kadumim *aeloutheden*, of *der ouden*, vertalen; en lezen, *beke der aeloutheden*: in plaetſe van *beke* Kadumim.

Neffens den vliet Kiſon hebben *Barak* en *Debora* tegen *Siſara* oorlogh gevoert, en op hem de zege bevochten: Jud. 4. Pſalm 83: 10.

Jezraël.

JEzraël, of *Jezreël*, een koninglijke ſtad, en, volgens Hieronymus, hooftſtad der tien ſtammen, was een wijle, in de volgende eeuwen, de zetel, of altoos de tweede, der koningen van Iſraël: naerdien zy een koninglijk paleis en luſthof had, als uit 1 Reg. 21: 1. is te beſpeuren: niet tegenſtaende toen ook het koninglijk hof in *Samaria* bleef, naer uitwijzing der gantſche hiſtorie van *Achab* en de volgende koningen.

Over *Jezraël*, en andere plaetſen, wiert ook *Isboſeth* tot koning geſtelt. 2 Sam. 9: 11.

Dies was in *Jezraël* een paleis, met tuin, wijnbergen, en andere luſt-plaetſen, tot vermaek en welluſt der koningen.

Adrichom, na den voorgang van Hieronymus en *Euſebius*, ſtelt *Jezraël* in den halven ſtam van Manaſſe binnen den Jordaen: daer nochtans de Schrift dezelve ſtad den ſtam van Iſſachar duidelijk ſchijnt toe te ſchrijven, Joſ. 19: 18. en nergens, zoo veel men des bewuſt is, den Manaſſaniten: 't en zy men haer den beiden ſtammen wil toevoegen: naerdien zy op de grensſcheiding van beide lagh. Bonfr.

Ook dient niet tot verſchoning voor den ſtam Manaſſe, het geen uit

 Joſ. 17:

Jos. 17: 16. zou konnen by-gebraght worden: want aldaer wort *Jezrael* den Manassaniten niet toegeschreven: maer de Manassaniten zelfs geven slechts te kennen, dat zy voor de Jezraëliten, hunne gebuuren, te vrezen hadden, indien zy iet nieuws moghten in 't werk stellen.

D'aeloude stad *Jezraël* was gelegen aen den ingang van een gelijknamigh dal, en aen de wester voet van den bergh *Gelboë*. *Roger* plaetst *Iezraël* twee Fransche mijlen oostwaerts van de stad *Antipatris*, aen de voet van eenen bergh.

Lib. 22. cap. 26. Zoo *Willem de Tyrier* getuight, wiert *Iezraël* by zijnen tijt *Klein Gerondin* genoemt: en ten tijde van *Brokard*, *Zaracin*, of *Zanachim*, en anders *Charaty*, en had te dier tijde naulix dertigh huizen.

Iezraël was ten tijde van *Hieronymus* een zeer groot vlek, tusschen de stad *Scythopolis* en *Legio*, op een groot velt gelegen, en een grenspael van Issachar, neffens de stad *Maximianopolis*.

Roger. Daer zijn heden ontrent hondert en vijftigh huizen, zoo van Moren als Joden, die niet min als d'Arabieren op den roof leven: dies het derwaerts gevaerelijk reizen is. Men bespeurt'er gene tekenen of merken van haere aeloutheden.

Een ander *Iezraël* was in den stam van Juda.

By *Iezraël* wort een fontein gedaght, de welke namaels *Tubania* wiert genoemt: daer by *Saul* zijn leger had neêr-geslagen, om tegen de Filistijnen te vechten, 1 Sam. 29: 31.

Deze stad wort meenighmael in de boeken der Koningen en Kronijken gedaght.

In de stad *Iezraël* deed *Iezabel*, gemaelin van koning *Achab*, onnozel, en zonder schult, *Naboth*, de *Iezraëliter*, steenigen: uit oorzake hy *Achab* geweigert had zijnen wijnbergh, als zijn vaders erfdeel, te verkopen. 1 Reg. 21: vers 13. Waer over *Iezabel* zelve, door bevel van *Iehu*, koning van Israël, uit het venster, of uit de poorte der stad gestoten, en door de honden verslonden wiert. 1 Reg. 21: 23. 2 Reg. 9: 10, 36. Neffens deze stad wiert ook koning *Ioram*, zoon van *Achaz*, verslagen.

Noch ten tijde van *Brokard* wiert d'akker, of wijnbergh, het lant van *Naboth*, voor de stad getoont.

Neffens en bezuide de stad *Iezraël*, tusschen de bergen *Hermon* en *Gelboe*, en bezuide de zee van *Galilea*, was een dal, het welk wijd en zijd van 't ooste na 't weste strekte: en in de lengte (by *Hieronymus*, over *Oseas*) tot meer als tien duizent schreden, of twee Duitsche mijlen: en in de brete, door *Adrichom*, tot twee mijlen, van een uure gaens, uitgebreit wort. Dal van Jezraël.

Dit gansch of by-na het gansche dal was in den stam van Issachar gelegen.

Brokard maekt dit dal het begin van het dal *Aulon*, of *deurluchtigh dal*. Of het paelt met het een eind aen den Jordaen, en met het ander aen het dal *Schaue*.

Iosua, cap. 11: 2. schijnt dit dal of vlakte, in de volgende woorden te kennen te geven: daer hy zeidt: *en op de vlakte, tegen 't zuide, van Cinnereth. Cinnereth* is een en het zelfste met de zee van *Galilea*.

In plaetse van vlakte behouden de zeventigh overzetters den Hebreeuschen naem *Araba*, welk by wijle ook voor 't weste wort gestelt.

In dit dal zijn nu en dan vele veltslagen voorgevallen: als tusschen *Gideon* en de Midianiten, Jud. 6. tusschen *Saul* en de Filistijnen, 1 Reg. 31. desgelijx tusschen *Achab* en de Filistijnen, 1 Reg. 20. Namaels hebben de Tartaren den Sarracenen in het zelve dal slagh gelevert. Brokard.

Cheselethabor.

C*Heselethabor*, of *Ceselethabor*, of, na 't Hebreeusch, *Chislothabor*, Jos. 19: 12. wort by *Hieronymus Chaslelatabor* geheten, die het in den stam van *Zabulon* stelt: hoewel het veel meer eene stad des stams Issachar was, of op de zuider grenspael, of grensscheiding, des stams Zabulons, neffens den bergh *Thabor*, lagh. Bonfr.

Cheselethabor schijnt met *Chasaloth*, anders *Chesulloth*, van den stam Issachar, Jos. 19: 18. een en de zelve stad te zijn: want het wort in 't Hebreeusch met een en de zelve letteren geschreven,

ven, als *Ceſeleth-thabor* : behalve de punten of ſtippen een weinigh verſchillen. *Hieronymus* noemt het zelfſte *Chaſaloth* , (van wegen zijne gelegentheit aen den bergh *Thabor*,) *Chaſelath* neffens den *Thabor*, en maekt het tot grenspael van den ſtam *Zabulon*. Anders noemt *Hieronymus*, op eene andere plaetſe, *Chaſaloth* ook *Acchaſeluth* : hoewel hy dat in den ſtam Iſſachar plaetſt: gelijk ook by de zeventigh overzetters de naem *Chaſaloth* op verſcheiderleie wijze gelezen wort, als *Chaſetloth*, en *Achaſeloth* : welk laetſte met het *Achaſeluth* van *Hieronymus* over-een komt.

Ten tijde van *Hieronymus* was ook een vlek, volgens zijn ſchrijven, *Chaſaluz*, of *Chaſalus* geheten, en neffens den bergh *Thabor*, op een vlak velt, twee mijlen beooſte *Diocesarea*, gelegen.

Thabor is (by Joſ. 19 : 22.) de naem van eene ſtad in den ſtam Iſſachar: want anders zou het getal der zeſtien ſteden niet volkomen zijn: het welk een weinigh daer na in het zelfſte veirs geſtelt wort: hoewel zy van den na-by gelegen bergh, of de bergh van deze ſtad, den naem bekomen heeft.

Wijders, *Thabor* is ook de naem van eene ſtad, 1 Paral. 6 : 77. dan de zelve wort aldaer den ſtam van Zabulon toegevoeght: hoewel zy een en de zelve ſtad ſchijnt te zijn : maer uit oorzake zy op de grensſcheiding van beide ſtammen lagh, zoo wort zy nu den eenen en dan den anderen ſtam toegeſchreven.

De ſtad *Thabor*, naer het ſchijnt, was aen de voet van den bergh *Thabor* gelegen, en zou veilight, en met eenigh ſchijn van bewijs, voor de ſtad *Cheſelethabor*, anders *Chaſaloth*, kunnen gehouden worden: 't en waere de ſteden *Chaſaloth* en *Thabor*, in het optellen der ſteden des ſtams Iſſachar, by Joſua 19. onderſcheiden wierden. Dies *Chaſaloth* en *Cheſelethtabor*, met meerder waerſchijnelijkheit, een en de zelve ſtad ſchijnt te zijn: maer T*habor* van beide een verſcheiden ſtad.

Beneden den bergh T*habor* leit een zeer groot vlek, heden, by d'Arabieren, *Dabouri* geheten: het welk *D. S. A.* voor d'aeloude ſtad T*habor* hout: hoewel zonder eenigh bewijs. Zoo andere willen, en veilight met noch minder waerſchijnelijkheit, zou dit *Dabouri* alzoo genoemt zijn na *Debora*; de profeterſſe, de welke *Barak*, in den ſtrijt tegen *Siſara*, vergezelſchapte.

Beneden *Dabouri* is, op den bodem van eene ſpelonke, ontrent twintigh ſchreden onder d'aerde, een bron. Men gaet in den zelven, met geduurigh neêr te klimmen, in grote duiſternis: naerdien het licht alleenlijk door den ingang komt, die, behalven zijnen verren afſtant, niet recht tegen den wegh over leit.

Eenige treden van daer is eene kerke, *de kerke der negen apoſtelen* genoemt, ter gedachtenis van het verblijf der negen apoſtelen ter zelver plaetſe, wanneer de Zalighmaker, met *Johannes*, *Jakobus* en *Petrus*, op een hogen bergh geklommen was, om zich voor hem in zijne glorye, en gedaente-verwiſſeling te vertonen. Zy is noch tamelijk gaef en in wezen: hoewel zy ſlechts uit eene buik of lichaem beſtaet: gelijk de kapellen der Roomsgezinden in *Europe*: doch nergens na zoo ſchoon en net van bouwkunſt.

Matth. 17 : 1.

Voor eenige jaren deed zeker Turk van aenzien, ter zelver plaetſe d'aerde opdelven, op hope van eenige ſchatten, die de Kriſtenen daer eertijts zouden verborgen hebben, te vinden. Dan vond zich wel te deegh in zijne hope bedrogen.

Te weten, de Turken en Moren, van dien oort, beelden zich voor vaſt in, dat de Kriſtenen van Europe, op verſcheide plaetſen des Heiligen Lants, eertijts grote ſchatten en rijkdommen zouden verborgen hebben.

Hieronymus gedenkt een klein vlek, of hoeve, met name *Dabira*, en plaetſt het op den bergh *Thabor*, in de lantſtreke, onder het gebiet van *Diocesarea*.

Kaſteel Aain Togar.

Ontrent zeven uuren reizens van T*iberias*, zes of zeven duizent ſchreden van *Nazareth*, en een halve mijle beooſte den bergh T*habor*, ſtaet, aen den groten wegh van *Damaskus*, een veſting of kaſteel, by de Moren en Arabieren *a Aain* Togar, of *b Aain Eſtudgiar*, of *c Aain Eſtogiar* geheten, dat is, *bron der koopluiden*: te weten, na eenen by-gelegen bron en koopmerkt, de welke ter zelver plaetſe des Dingsdaeghs gehouden wort. Men vint 'er grote meenighte van beeſten, de welke zekere Arabieren, *Druguemens* genoemt, aldaer te koop

a Rog. b Thev. c Valle.

Roger.

 brengen.

brengen. Daer zijn ontrent dertigh of veertigh hutten: in de welke eenige Joden hun verblijf nemen, ter oorzake van den groten koophandel, die ter zelver plaetſe niet alleenlijk met kemels, peerden, buffels, geiten en ſchapen; maer ook met velerhande ſlagh van koopwaren gedreven wort.

Wijders, naerdien deze plaetſe voorhene, van wegen d'Arabieren, die zich daer ontrent gewonelijken onthouden, gevaerelijk was, zoo deed *Emir Fecchreddin*, vorſt der *Druſen*, aldaer eene kaſteel of veſting bouwen, en hield'er eenen *Soubachi*, met eene bezetting of rot van hondert Mahometaenſche krijgsknechten, om het verſtoren des koophandels den Arabieren en rovers te beletten, en den wegh vry en veiligh te houden. Hier voor betalen, zoo wel Kriſtenen, Turken, als Joden, die deze plaetſe aendoen, ieder een *Teſton:* van gelijken de kemels en andere vrachtbeeſten; want langs dezen wegh, aen den welken de veſting gelegen is, reizen alle de karavanen der koopluiden, die van Egypten en Jeruſalem, na *Damaskus*, gaen en komen.

Tot gerijf der koopluiden deed *Emir Fecchreddin*, ontrent twee hondert ſchreden van de veſting, een *Chan*, van hondert ſchreden in 't vierkant, ſtichten, en met hoge muuren van fraeien gehouwen ſteen omringen, om reizers en reistuigh te herbergen, ten einde d'Arabieren, menſchen, beeſten, en reistuigh, niet zouden wegnemen.

Neffens het kaſteel leit een vlek, *Sabbato* geheten.

Kaſteel Eunegiar. Een halve uure reizens van *Sabbato* leit een ander vierkant kaſteel, *Eunegiar* geheten, en is geſterkt met eenen tooren op ieder hoek. Dicht daer by is eene fraeie vierkante *Chan.*

By dit kaſteel, naer men zeid, zou *Jozef*, door zijne broederen, aen eenen Iſmaëliter koopman zijn verkocht geworden. Men toont'er, tot bewijs, noch de put, kuyl, of waterbak, daer zy hem te voore hadden ingeſteken, Geneſ. 37. Jozefs put. Thevenot.

Eugenius Roger ſtelt *Jozefs* put, of kuyl, eene Franſche mijle van de ſtad *Dothaim*, op het uitterſte einde des ſtams van Zabulon, vijftien ſchreden van den wegh, die van *Damask* na *Gaza* loopt: die in de plaetſe met *Thevenot* by-na ſchijnt over een te komen. *Kootwijk* en *D. S. A.* ſtellen de zelve na-by de ſtad *Dothaim. Quareſmius* plaetſt *Jozefs* put in eene wijtſtrekkende en berghrijke woeſtijne van twee of derde-halve mijle groot: in de welke men komt, in het trekken uit *Kapernaum*, noortwaerts, na Syrie en Damaskus: latende de zee van *Galilea* op de rechte-hant leggen.

Zy leit op de hoek van eene fraeie vierkante *Chan*, (by d'inwoonders, na deze put, *Iozefs Chan* genoemt) en is overdekt met een koepel of dom van marmer-ſteen, de welke op drie kleine marmere kolommen ruſt: want de vierde kolom is uitgevallen, of weggenomen. Zy is ganſch met vuilnis en drek opgevult: waer in het water, dat 'er in komt, aenſtonts weg-zinkt. Dies zy den meeſten tijt geen water heeft: daer zy nochtans, tot op den bodem, vijf vadem diep is. Neffens de *Chan* ſtaet eene kleine *Moske:* boven welker poorte of deure eenigh Arabiſch opſchrift gelezen wort. Theven.

Naer het ſchijnt waeren in dezen oort vele putten of kuilen: naerdien men by *Moſes*, Geneſ. 37: 10. leeſt: *in eene dezer putten*, of kuilen. Zoo *Rabbi Salomon* ſchrijft, krielde de gene, in de welke *Iozef* wiert geſteken, van ſlangen en ſcorpioenen.

Het lant *Kabul.*

HEt lant K*abul*, of *Chabul*, en by *Ioſephus Chabelon*, of *Chabulon*, was eene lantſtreke, of lantſchap, in het lant van *Galilea*, 1 Reg. 9: 11. of *Galilea der Heidenen*, niet verre van de grenspalen van *Tyrus* en *Sidon* gelegen, en ten noorde aen den ſtam van *Aſſer*, als blijkt uit Joſ. 19: 27. doch de meeſten nemen K*abul*, of *Chabul*, by *Ioſua*, ter gemelder plaetſe, voor den naem van eene ſtad, en niet van een lantſchap: hoewel op beide plaetſen geen onderſcheit van letteren in den naem is.

K*abul* was ten tijde van *Hiram*, koning van T*yrus* en *Fenicie*, en ten tijde

Salomons,

Salomons, bebouwt met twintigh ſteden, 1 Reg. 9: 11. de welke koning *Salomon*, tot eene gifte, aen *Hiram* vereerde, in vergelding van veel gouts en zilvers, en een grote meenighte van hout en ſteen, van den bergh Liban: het welk *Hiram*, tot opbouwing van den tempel en hof van *Jeruſalem*, verſchaft had. Sedert wiert het zelve Lant, door *Hiram*, *Kabul* of *Chabul* genoemt.

Eenige Rabbinen begroten het getal der ſteden op twee en twintigh: dan tegen het gevoelen van den Hebreeuſchen gront-text en alle overzettingen.

Maer waerom, en uit wat reden, *Hiram* het lant, of die lantſtreke van *Galilea*, met de welke *Salomon Hiram* beſchonk, *Kabul* noemde, is onzeker. Zoo *Joſephus* verklaert, wiert hierom het lant *Kabul* of *Chabulon* genoemt: dewijl de gifte *Hiram* mishaeghde, en *Salomon* liet weten, dat hy dier ſteden niet van noden had: want by aldien men *Chabulon*, na de Feniciſche ſprake, vertaelt, zoo bediet *Chabulon* (gelijk *Ioſephus* ſchrijft) het geen, dat *mishaeght* of *onaengenaem* is.

De zeventigh Griekſche overzetters vertalen het woort *Kabul*, in 't Griekſch, *Horion*, dat 's, *grenspael*, als of *Kebul*, het welk in 't Hebreeuſch een grenspael bediet, een en het zelfſte met *Kabul* was. Het welk grote waerſchijnelijkheit heeft: want te recht wort die lantſtreke een grenspael genoemt: met de welke *Galilea* na de zijde van *Ptolemais* toe, wiert bepaelt: gelijk ook *Ioſephus* de lengte van *Neer-Galilea*, aen d'eene zijde naby *Ptolemais*, met *Chabulon*: en aen d'andere met *Tiberias* bepaelt.

[Z]iet [pa]g. 83.

Eenigen der Talmudiſten leggen het woort *Chabul* een *onvruchtbaer lant* uit: andere, een *ziltigh* en *ſplijtigh lant*, of een *ſlijkigh*, *zandigh*, en *moeraſſigh lant*: in het welk de voeten tot aen de knyen zakten.

Gelijk *Salomon*, met twintigh ſteden, koning *Hiram* beſchonk: alzoo beſchonk *Hiram* daer en tegen *Salomon* weêr met eenige ſteden, de welke hy deed bouwen, of liever herbouwen of hermaken, en den Iſraëliten te bewonen gaf: als blijkt uit 1 Paral. 8: 2.

Men vind'er, die twijfelen, of *Hiram* die ſteden van zijn eigen gaf, of de gene wederom gaf, die *Salomon* hem gegeven had, en hem niet gevielen.

Eenige overzettingen vertalen het Hebreeuſch woort niet, *hy heeft gegeven*; maer *hy heeft wederom gegeven*. In welken zin *Salomon* de ſteden, de welke *Hiram* aen *Salomon* wederom had gegeven, geſtight heeft. Als of *Hiram* die twintigh ſteden in het lant *Chabul*, uit oorzake zy hem niet gevielen, niet had willen behouden; maer met eenige onbenoegen aen *Salomon* wederom gaf.

Dan, volgens ſchrijven van zekeren *Rabbi Kimchi*, over deze plaetſe, gaf *Hiram* aen *Salomon* de ſteden in zijn lant, die daer in d'Iſraeliten, tot zijne verſterking, plante. Desgelijx gaf *Salomon* ſteden in *Galilea* aen *Hiram*, tot beveſting van een onderling verbont. Te weten, in de boeken der Koningen wort verhaelt wat *Salomon* aen *Hiram* gaf: en in de boeken der Kronijken, wat *Hiram* aen *Salomon* gaf. Welk ſchrijven van *Rabbi Kimchi* grote waerſchijnelijkheit heeft: want dat *Hiram* eenige ſteden in zijn gebiet aen *Salomon* heeft gegeven, blijkt hier uit zonder tegen-ſpreken: dewijl *Salomon* gezeit wort de ſtad *Tadmor* in de woeſtijne geſticht te hebben. 1 Reg. 9: 18. Nu was *Tadmor Palmira*, een ſtad van *Fenicie*, onder koning *Hiram*. Dies moet men geenzins meinen, dat *Hiram* de ſteden, de welke *Salomon* hem gegeven had, heeft verworpen, ſchoon zy hem niet behaeghden; maer voor de zijne behouden: het welk ook *Salomon* met zijne ſteden deed, de welke *Hiram* hem gegeven had.

Ziet Syrie, pag. 186.

Het lantſchap van *Decapolis*, of *Tien-ſtad*.

DEcapolis is een Griekſch woort, en betekent eigentlijk *Tien-ſtad*, of lantſchap van tien ſteden: want na het getal der tien voornaemſte ſteden, met de welke het (behalve vele andere) allermeeſt uitmunte, heeft het dien naem bekomen.

Decapolis wort in 't nieu verbont, by d'evangeliſten, Matth. 4: 25. Marc. 5: 20. en 7: 31. desgelijx by *Ioſephus*,

Plinius,

Plinius; en andere oude wereltlijke ſchrijvers, gedaght.

Wijders, waer, en binnen welke grenspalen *Decapolis* beſloten lagh, en hoe de tien ſteden genoemt, of welke de zelve waeren, daer over is onder de ſchrijvers een groot verſchil en geſchil, en noch heden onbeſlecht: naerdien niet alle ſchrijvers (gelijk ook *Plinius* al by zijnen tijt heeft aengemerkt) een en het zelfſte gevoelen van het lantſchap *Decapolis* hebben: of een en de zelve ſteden ſtellen.

De meeſten ſtellen *Decapolis* in *Galilea*, en binnen den Jordaen. *Brokard* en *Adrichom* ten dele binnen en ten dele buiten. Te weten, *Decapolis*, volgens *Adrichom*, ſtrekt in de lengte tot dertigh mijlen van eene uure gaens: en in de brete een weinigh minder. Het heeft ten noorde, tot grenspalen, den bergh *Liban* en *Damaskus*: ten weſte, de ſtad *Sidon*: ten zuide, de ſtad *Betſchan*, of *Scythopolis*: maer reikte ten ooſte over den Jordaen, en de zee van *Galilea*, tot voor-by de ſteden *Gadara*, *Hippos* en *Pella*. Voorts ſtelt hy, zonder eenigh bewijs van oude ſchrijvers, met *Brokard*, de volgende ſteden in *Decapolis*: als *Filips Ceſarea*, *Aſor*, *Cedes Neptalim*, *Sephet*, *Korozaim*, *Kapernaum*, *Bethſaida*, *Iotapata*, *Tiberias*, *Bethſan* of *Scythopolis*.

Wijders, *Adrichom* breit *Decapolis* zoodanigh, tot aen *Damaskus* en *Sidon*, uit: dat hy nochtans de zelve ſteden daer buiten ſchijnt te beſluiten: want wat reden zou anders zijn, waerom zy, indien die onder *Decapolis* begrepen wierden, naerdien de zelve zeer edele ſteden waeren, onder 't getal der tien ſteden niet gerekent wierden.

Tot het plaetſen van *Decapolis* in en binnen *Galilea* en den Jordaen, zijn de meeſte ſchrijvers, door het averrechts verſtaen der volgende woorden van den evangeliſt *Markus*, bewogen geworden: *En weder uit de lantpalen (of grenſen) van* Tyrus *en* Sidon *gegaen zijnde, quam hy (Kriſt) aen de zee van Galilea, door het midden der lantpalen van Decapolis.* Matth. 7:3.

Dies naulix, zoo men door de woorden, *de lantpalen van* Tyrus *en Sidon*, eene plaetſe na-by de poorte van *Sidon* verſtaen moet, met gedachten kan begrepen worden, hoe de Heilant door het midden van *Decapolis*, na de zee van *Galilea*, getrokken zy: 't en zy men ook vaſt ſtelt, dat *Decapolis* binnen den Jordaen en binnen *Galilea* gelegen was.

Plinius daer en tegen voeght de lantſtreke van *Decapolis* aen de zijde van Syrie, en ſtelt haer, behalve *Scythopolis*, buiten *Galilea* en over den Jordaen: als blijkt uit het noemen der tien ſteden, die de meeſten by zijnen tijt in deze lantſtreke ſtelden: namentlijk, *Damaskus*, *Opotos*, *Chryſorrhoa*, *Philadelphia*, *Raphana*, *Scythopolis*, *Gadara*, *Hippos*, *Pella*, *Galaſa* (of *Geraſa*) en *Canatha*.

Uit welker getal de vier eerſte buiten het Heilige Lant, naer het ſchijnt, gelegen waeren, als *Damaskus*, en *Opotos*, in *Syrie Damaſcene*: *Philadelphia*, in het lantſchap van *Ammonitis*, *Rhaphanea* in *Chalcis*, of, gelijk *Ptolemeus* wil, in *Caſſiotis*. Alle d'overige zijn ſteden van *Iudea*: maer by-na alle over den Jordaen gelegen: uitgezeit *Scythopolis*.

Hieronymus ſtelt desgelijx *Decapolis* over den Jordaen, ontrent de ſteden *Hippos*, *Pellon* en *Gadara*.

Ioſephus ſchijnt ook in het optellen van eenige ſteden in *Decapolis*, met *Plinius* en zijne navolgers, of voor een gedeelte altoos, over een te komen, en de zelve in *Syrie* en niet in *Galilea* te ſtellen: want het geen hy op d'eene plaetſe verhaelt, dat de veltoverſte *Iuſtus de* Tiberier tegen die van *Hippos* en *Gadara*, met branden en blaken, vyantlijk had gepleeght, dat zeidt hy daer na in de lantſtreke van *Decapolis* geſchiet te zijn: dies blijkt hier uit, hoe hy *Hippos* en *Gadara* in *Decapolis* plaetſt, en met *Plinius*, de ſteden van *Decapolis* in *Syrie* en niet in *Galilea* ſtelt: en dienvolgens *Decapolis* buiten *Galilea* over den Jordaen: naerdien *Hippos* en *Gadara* over den Jordaen lagen.

Wat belangt het gevoelen der genen, die, op ſteun van d'aengeroerde woorden van den evangeliſt *Markus*, *Decapolis* in *Galilea* ſtellen, daer op geeft *Lichtfoot*, tot wederlegging, ten antwoort, dat het Griekſch woort *Horia*, of *Horion*, dat 's eigentlijk, *grens* of *lantpale* in 't Neêrduitſch gezeit, niet moet genomen worden voor eene

eene grens of lantpale van *Tyrus* en *Sidon*, na-by de poorte van *Sidon;* maer door *Horion*, een lantstreke, op d'uitterste noorder oorden van *Galilea* gelegen, te verstaen zy: de welke in *Chabul* lagh, of een en de zelve met *Chabul* was: gelijk ook de zeventigh overzetters het Hebreeusch woort *Chabul* in't Grieksch *Horion* vertaelt hebben. Te weten, die plegen de plaetsen gemenelijken niet met dien name te noemen, met den welken zy in de Hebreeusche text genoemt worden; maer met den welken zy in de volgende tijden, onder den tweeden tempel, bekent waeren.

Dies kan men zeggen, en niet zonder reden, dat *Krist*, wanneer hy de bezete dochter genas, in de gemelde lantstreke, *Horion* of *Chabul*, zy geweest, en niet verre van de stad *Filips Cesarea*, en van de bronnen of vliet des Jordaens. Als wanneer hy, zijnde den zelven overgetrokken, niet aen de zee van *Galilea* kon komen, 't en zy door de lantstreke van *Decapolis:* want dat de *Horia*, of lantpalen van *Tyrus* en *Sidon*, niet na-by *Sidon* of *Tyrus* lagh; maer eene lantstreke was, hooger na 't ooste, ontrent het lant *Gennesareth* en de zee van *Galilea* gelegen, schijnt ook eenighzins te kunnen bespeurt worden uit het vergelijken van vers 53: cap. 6. tegen vers 24. Mark.
van cap. 7: naerdien op d'eerste plaetse de Heilant gezeit wort, na het schepen over de zee van *Galilea*, uit *Bethsaida*, in het lant van *Gennesareth*, en daer na, na het trekken door vele dorpen en vlekken, in *Horia*, of grenspalen van *Sidon* en *Tyrus*, gekomen te zijn, zonder evenwel eenige voorname steden, in eene streke van over de twintigh mijlen, tusschen het lant van *Gennesareth*, en dat van *Sidon* en *Tyrus* gelegen, te noemen: daer nochtans zoo vele voorname steden tusschen beiden lagen.

Daer en boven is niet geloofelijk, dat *Krist* oit buiten de lantpalen des Heiligen Lants, of Lants Israëls, getogen zy: want naerdien hy van zich zelven spreekt, *ik ben gezonden alleenlijk, om de verloren schapen Israels:* en tot zijne jongeren zeit, *gaet niet op den wegh der Heidenen:* en, *zoo deze wonder-werken in Tyrus en Sidon geschiet waeren*, &c. zoo is hier uit te besluiten, dat hy noit tot aen de poorte van *Sidon*, te dier tijde eene Heidensche stad, getrokken zy.

Dien volgens blijkt hier ook uit, hoe t'onrecht, beuzelzinnigh en ongerijmt, in eenige kaerten, de vrouwe, geboortigh van *Syrofenicie*, aen de poorte van *Sidon*, voor den Heilant op haere knien, quansuis als biddende hem voor het gezont maken van haere bezeten dochter, afgemaelt wort: beneffens een geschrift: *Hier bad de Kanaanitische vrouw voor haere dochter.*

Desgelijx stelt *Adrichom*, uit *Brokard* en *Breidenbach*, d'afbeelding dezer vrouwe voor d'ooster poorte van *Sidon*: met by-voegen, dat de Kristenen namaels ter zelver plaetse een kapel gesticht hebben.

Roger stelt de zelve plaetse eene kleine mijle van de stad *Sidon:* alwaer noch heden een klein gebeden-huisken der Mahometanen is, dat zy den Kristenen, door hen tot een gedachtenis aldaer gesticht, afgenomen hebben.

Dies bespeurt men een groot geschil der gevoelens, nopende de eigentlijken oort der lantstreke van *Decapolis:* ja kan met gene gewis en zekerheit (gelijk *Bonfrerius* wel te recht heeft aengemerkt) iet vast gestelt worden: als alleenlijk, dat onder den naem van *Decapolis* schijnt inzonderheit en allermeest die lantstreke begrepen te zijn, de welke neffens de zee van *Galilea* en den kleinen Jordaen, 't zy buiten of binnen den zelven, gelegen was.

Het stellen van *Scythopolis* binnen den Jordaen, gelijk *Plinius*, *Brokard* en zijne navolgers doen, keurt ook *Lichtfoot* voor goet: maer in d'andere komt hy naulix in eene eenige met *Brokard* over een: hoewel ook in alle niet met *Plinius:* want hy hout voor ongerijmt, dat *Brokard*, en zijn gevolgh, d'edelste steden van *Galilea*, voor steden der lantstreke van *Decapolis* stellen: naerdien, zoo wel by geestelijke als wereltlijke schrijvers, geheellijk *Galilea* van *Decapolis* onderscheiden wort. Desgelijx voeght *Plinius* ongevoeghelijk de steden *Damaskus* en *Philadelphia*, hoofsteden van *Syrie* en *Ammonitis*, met de stedekens *Gadara* en *Hippos*, te zamen. Bonfr.

Eindelijk uidt *Lichtfoot* zijn gevoelen,

len, en hout, met *Plinius* en *Iosephus*, dat ten minste een groot gedeelte van *Decapolis*, over den Jordaen, lagh: en by aldien eenig gedeelte in *Galilea* lag, zoo was het in desselfs noorder gedeelte gelegen: uitgezeit *Scythopolis* of *Betschan.*

Safet.

Safet, of *Saphet*, en anders *Sefet*, *Sephet* en *Zephat*, is, naer het schijnt, de naem van eene stad, de welke by Tobias 1:1. in de gemeene Latijnsche vertaling, en by *Hieronymus* gemelt, en op de linke zijde van Neptali geplaetst wort. Dies men hier uit kan bespeuren, dat *Saphet* ook in den stam van Neptali was gelegen. Maer gene stad van dien name wort in de Hebreeusche text, noch in de Griexsche, Syrische, of Neêrduitsche overzetting ter gemelder plaetse gedaght.

Adrichom plaetst *Safet* eene kleine mijle benoorden *Neptalim*, drie mijlen zuidwaerts van het kasteel *Zabul*, en even verre westwaerts van *Krists* bergh: vier mijlen zuid-west-waerts van *Kades Neptalim*, en tien mijlen oostwaerts van de Middellantsche zee.

Roger. Het hedendaeghs *Safet* leit een grote Fransche mijle van *Bethulie*, en anderhalve van *Dothaim*, op den top van eenen zeer hogen bergh, of † op eenen der hooghste bergen des lants. Deze bergh is aen de zijde, daer hy van 't weste na 't zuide strekt, met huizen, die de stad uit maken, bedekt. De huizen schijnen als op elkanderen gebouwt te zijn: want de rugh, en neêrgang, of 't hangen des berghs, is zoo steyl, dat de grontvesten van d'eene schijnen te beginnen, daer de daken van d'andere eindigen. Maer hy begint naer om hoogh een weinigh vlak te worden: en die oort is heden het meeste bevolkt: ook zijn daer de fraeiste straten en huizen: hoewel in 'er daet weinige den naem van huizen verdienen. Naer het schijnt alleenlijk waeren 'er eertijts eenige aenzienelijke gebouwen. Men ziet 'er ook noch eenige kerken; hoewel nu in *Metsziden* verandert, de welke haer zeer fraei in 't oogh vertonen.

† D. S. A.

Op eene aeloude muur ziet men een lam, op eenen steen, in 't verheven of half ront uitgehouwen, voerende eene baniere of vane; zoodanige men in de beelden van *Johannes de Doper* afgeschildert ziet. De Mahometanen hebben het by-na gansch geschonden: hoewel men het noch zeer bescheidelijken kan bekennen.

Het is niet zeer lang geleden, of deze stad was den Joden als een tweede *Jerusalem*, die aldaer in groten getale hun verblijf hadden. Daer was, t'hunnen dienste, een ruime *Chan*, en gansch met loot overdekt, de welke haer als eene vierkante vesting vertoonde: beneffens eene fraeie *Synagoge.*

De Joden hadden ook in deze stad *Akademien*, of Hoge-scholen, om de jeught in hunne sekte t'onderwijzen, en haer hunne wetenschappen in te scherpen: de welke by-na alleenlijk in het verstaen der Hebreeusche tale, en kennis van de Talmud, bestaet.

Zy hadden daer achtien *Synagogen*, de welke door verscheide volken, of lantdaerden, als Portugesen, Arragonners, Italianen, en diergelijken, onderscheiden waeren. In 't kort gezeit: zy bloeiden aldaer.

Zoo *Roger* schrijft, zijn'er in *Safet* ontrent twee hondert huisgezinnen van Joden, die zich uit alle oorden van 't ooste, op vermaen van hunne Rabbinen, derwaerts begeven hebben: want deze doen hen geloven, dat heden d'eeuwe zy, in de welke de *Messias*, dien zy verwachten, in de stad *Saphet* moet geboren worden: gelijk zy zich ook des jaers zestien hondert drie en dertigh, ten dien inzichte, in groten getale, uit alle gewesten van 't ooste, aldaer bevonden.

Maer de Turk, door het sterk afperssen van veel gelts en schattingen, heeft alle hunne glorye doen verdwijnen en dempen, en hen gedwongen zich meerendeels van daer te vertrekken.

De genen, die overgebleven zijn, en noch zeven *Synagogen* bezitten, leven daer in een zeer ellendigen staet. De grootste *Synagoge* is zeer slecht, en heeft niet byzonders als de plaetse, daer in de vijf boeken Moses bewaert worden. Dit is een zekere kevi of

kasse:

kaſſe: de welke een weinig meer, als het overigh, opgepronkt is. Alle deze boeken zijn geſchreven met grote letteren, op een blat van een groot opgerolt papier, dat uit vele andere t'zamen-gehechte bladeren beſtaet, en rontom een ſtok in eene kas opgerolt leit: het welk zy af of uitrollen, na mate en gelang van het geen, dat zy lezen willen.

De Joden beminnen *Safet* boven mate, en houden het in grote waerde: eensdeels, uit oorzake het eene ſtad van het Heilige Lant is: en ten andere, dewijl aldaer de graffteden van eenige hunner profeten zijn, die zy voor grote Heiligen, en voor d'eerſte vinders van den *Talmud* houden: als onder andere, *Semaoun Ebn*, *Hhaoui*, en *Lazar*, zijn zoon.

Eenige dezer boeken worden meer als drie en vier hondert jaren oudt gehouden.

In een andere kas zijn veel meer andere opgeſloten: hoewel die vol ſchrijf-fouten zijn.

Safet was by ouds een der treffelijkſte ſteden der lantſtreke van *Decapolis*, en, ten tijde der Kriſtenen, met een vaſt kaſteel, op den top des berghs, geſterkt, dat hen tot eene veilige, onoverwinnelijke, en ſterkſte vryburgh van ganſch *Galilea* ſtrekte. Na den val des Kriſtendoms, in het Heilige Lant, quam dit kaſteel, en t'effens de ſtad, by overgift, in handen van *Sultan* of koning *Saladin*, die, door middel dezes kaſteels, als een der veilighſte ſchuil-plaetſe, ganſch *Galilea*, en het lant tot aen *Ptolemais*, *Tyrus* en *Sidon*, zich t'zijner gehoorzaemheit onderworp.

Safet is meenighmael, zoo door de Kriſtenen, als Mahometanen, verovert en verwoeſt: waer over het een lange wijle verlaten, en als tot een doen-niet heeft gelegen.

Na *Emir Fecchreddin*, vorſt der *Druſen*, zich, ontrent des jaers zeſtien hondert acht en twintigh, meeſter van *Galilea* had gemaekt, deed hy dit kaſteel, tot verblijf van zijnen oudſten zoon, *Emir Ali*, herbouwen: die het verſterkte, en deze ſtad weêr op de been braght. Maer des jaers zeſtien hondert en drie en dertigh wiert *Fecchreddin*, door een heir van den Groten-heer, onder gelei van den *Baſſa* van *Damask*, verſlagen.

Ziet Syrie, pag. 65.

Sedert dier tijt is het kaſteel en ſtad onder het gebiet van den Groten-heer gekomen, die aldaer eenen *Mouſalem*, als overſte des kaſteels, hout; beneffens twee rotten Janitzaren.

Het kaſteel is groot, en by-na ovaels-wijze van geſtalte, en een der fraeiſte en ſterkſte, die men onder d'oude ziet. De ſterkten, of veſtingen, zijn wel niet na de hedendaeghſche wijze, noch zeer geregelt: maer zouden evenwel goet en vaſt zijn, indienze noch alle in wezen waeren. Daer zijn noch prachtige en zeer gaeve overblijfſelen. Men klimt na het kaſteel, langs brede overwelfde wegen, die, aen verſcheide oorden, op magazijnen, kamers, zalen, en diergelijke vertrekken uit-komen. Daer is noch een grote achtkantige zale, de welke haer licht alleenlijk door een dom of koepel ontfangt: die een ront is, ganſch open en zonder eenigh ander dak. Mogelik was deze zale eertijts de kerke of kapel des kaſteels.

Aen het ander eind des kaſteels, tegen 't noorde, had men ook ſchone hoge gebouwen: hoewel die heden verwoeſt en vervallen zijn. Zy waeren, na 't noorde, met eenen hogen en vierkanten toren bedekt: waer van niet, als een der vier muuren, overgebleven is: de welke van haeren grontveſt, tot boven toe, noch recht en vaſt ſtaet. Beneden aen de voet des berghs, aen d'ooſt en weſt zijde, of na-by de muuren, zijn water-bronnen: en in de ſtad vele water-bakken.

Aen de zijde des kaſteels, tegen over *Safet*, is een groot dorp, dat by-na tot aen de voet des kaſteels komt, en zoo na daer by leit, dat het eertijts een gedeelte der ſtad ſchijnt uitgemaekt te hebben: en het kaſteel daer van het hert of hooft was.

Safet is heden ſlechts een vlek, en beſtaet des zelfs grootſte gedeelte by-na in puinhopen. D'inwoonders zijn Moren, ten getale ontrent van hondert huisgezinnen: beneffens twee hondert Joden.

Aen d'ooſtzijde, eene kleine vierendeel mijls van de ſtad, leit een bergh, die met eenige omzwaien opgaet. De kruin, of top, heeft eene

vlakte, die, met eenen langzamen of vlakken neêrgang, tot aen den bergh van *Dothaim* reikt. Eer men op den top komt, vint men eenige wegen tusschen bergen.

Tusschen de stad *Safet* en dezen bergh leit een dal.

Aain Elzaitoum. D.S.A. By-na aen de voet van den bergh, na 't weste, leit een groot dorp, *Aain Elzaitoum* in 't Arabisch geheten, dat is, bronnen der olijf-bomen: uit oorzake aldaer eene bron, beneffens zeer vele olijf-bomen, is. Het geberghte van *Safet* is aen die zijde zeer steyl en hoogh. Aen de zelve zijde leit eene vlakte van eene kleine mijle.

Yaroun. Wat verder, na 't weste, leit een ander dorp, *Yaroun* geheten. Men ziet'er na-by d'oude puinhopen van een zeer fraei klooster, gebouwt op een verheve plaetse. De kerke is gansch ter neêr gesmeten: daer van alleenlijk d'omtrek en voetstallen der kolommen bemerkt worden, de welke den buik met twee vleugelen ondersteunden. Daer was eene galderye, de welke op vier kolommen ruste: en voor deze galderye een grote water-bak. Aen de noort-zijde der kerke was een andere galderye.

Aen zekeren oort des dorps ziet men overblijffelen van kolommen: en, op eene, zeker opschrift, met Griekſche letteren: hoewel in eene onbekende tale: naerdien niet een eenigh woort oprecht Grieksch is.

Daer zijn ook eenige huizen, die by Grieksche Kristenen bewoont worden: en eene kerke: hoewel zonder priester: of altoos heeft de geen, die de zelve bedient, daer zijn woonplaetse niet: maer komt'er by wijle des Zondaeghs van eene andere plaetse.

Neffens *Jezraël* leit, op of neffens het vlak velt van *Mageddo*, en in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen, een aeloude stad *Adadremmon*, en anders, by Zachar. 12: 11. *Hadadrimmon*, of Hadadrimmen, en namaels, volgens *Hieronymus*, *Maximianopolis* genoemt. Adadremmon.

In *Mageddo*, by *Adadremmon*, wiert koning *Josias*, door *Farao Nechao*, koning van Egypten, gedoot. 2 Reg. 23: vers 29. Hier over wort by *Zaccharias*, ter gemelder plaetse, het geschrei of de rouklage van *Hadadrimmon* gedaght: te weten, van wegen den neêrlaegh van *Josias*.

De Chaldeeusche vertaling daer en tegen hout *Hadadrimmon* voor den naem des konings van Syrie, door den welken *Achab* overwonnen en geslagen wiert. 1 Reg. 22: 33. Te weten, die alzoo zou genoemt zijn van *Hadad*, of *Hadar*, dat 's *glorye*: en van *Rimmon*, eene afgod der Syriers. Dies het geschrei van *Hadadrimmon* gezeit wort te zijn, een geschrei gemaekt over den neêrlaegh, dien deze koning aen *Achab* en d'Israëliten deed. Doch d'eerste verklaring is bewijzelijker.

Eenigen leggen *Adadremmon*, *stemme* of *weêrklank des granaet-appels* uit.

Men vint'er, die de rouklachte van *Hadadrimmon*, als eene voorspelling van *Zaccharias*, op die van den Heilant, aen den kruize, in zijn overlijden, duiden.

Baccades.

Tyr. lib. 21. **B***Accades*, anders gemenelijk *Buccabel* geheten, is een zeer lustige en vermakelijke oort, op de grensen van Zabulon gelegen, en op de toppen van bergen: des niet te min zeer waterrijk, en beplant met eene grote meenighte van vruchtbare bomen.

D'inwoonders dezer plaetse waeren voorhene zeer talrijk: en hier door zeer stout en opgeblazen, en veirdigh met de wapenen in de hant: ja verachten alle andere volken, en braghten hen onder gehoorzaemheit, en 't gansche platte lant en de gebuurgewesten onder schatting: want allerhande quaetdoenders, booswichten, dieven, straetschenders, en struikrovers, namen derwaerts hunne toevlucht. Ter oorzake van deze hunne vermetel, trots en volkrijkheit, waeren zy allen hunnen gebuuren, zoo Kristenen, als Mahometanen, tot eene schrik: waer over men meenighmael getracht en bestaen had, hen ten gronde uit te roeien: hoewel altijt met een ongelukkigen uitgang: het welk hen hoe langer hoe stouter en opgeblazender maekte. Eindelijk heeft *Bauduwijn*,

duwijn, de vierde Kristen koning van *Jerusalem*, die niet langer hun onverdraeghelijke trotsheit kon dulden, des jaers elf hondert en acht en zeventigh, op zekeren dagh, hen onverziens overvallen, en de gemelde plaetse met gewelt ingenomen: alwaer hy alle de genen, die gekregen wierden, met eene wrede dood deed sterven. Maer d'andere, zoo dra zy *Bauduwijns* komste vernamen, staken op de vlucht, en begaven zich met vrouw en kinderen na de grensen van *Damaskus*: zonder aldaer ook hun roven en stropen te laten: hoewel bedektelijk.

Buria.

BUria is eene stad, neffens den bergh *Thabor* en de stad *Naim*, op een vruchtbaren oort gelegen.

Wanneer des jaers elf hondert negen en zeventigh *Saladin*, koning van Syrie, den stilstant van wapenen, die tusschen hem en *Baudewijn*, de vierde Kristen koning van *Jerusalem*, gemaekt was, had gebroken, toogh *Saladin* met een sterk heir te velde: gelijk ook *Baudewijn*, met de gansche maght des rijks, hem tegen trok: hoewel tot groot nadeel der Kristenen: want de Mahometaensche prinsen en heeren van *Saladin*, die rontom de steden van *Damaskus*, *Bostra*, *Bohabel*, en *Emisen* waeren, ziende de krachten des Kristenrijks weggenomen, en het gantsche lant van krijghs-bezetting ontbloot, deden alle de lantzaten, die wapenen konden voeren, by een vergaderen. Toen togen zy alle te gelijk over den Jordaen, na-by de zee van *Galilea*, en vielen op de grenspalen en in de landen der Kristenen, liepen een groot gedeelte van *Galilea* af, en quamen tot aen de stad *Buria*.

De stedelingen van *Buria*, die zich op den stilstant van wapenen betrouwden, en geen vermoeden op het breken des bestants hadden, (naerdien de tijt noch niet verlopen was) leefden hier door des te veiliger en onbeschroomder, en zonder op hunne hoede te zijn.

De Mahometanen, dan, quamen des nachts onverziens voor de stad, en berenden en omringden de zelve van alle zijde met hunne ruiterye: dies den belegerden onmogelijk viel, om van daer t'ontkomen, en zich te bergen en vertrekken op het na-by-gelegen geberghte: het welke zy tot hun hertret, in diergelijke voorvallen, namen. Wanneer die van *Buria* des uchtens een ontallijke meenighte van vyanden rontom hen zagen, begaven zy zich met alle man na eenen toren, die dicht daer by stont, en tot bescherm dezer plaetse was: maer deez wiert door de vyanden belegert, ondergraven, en in den tijt van vier uuren ten gronde toe ter neêr gevelt: hoewel de belegerde Kristenen, wanneer zy den val te gemoet zagen, zich aen den vyant hadden overgegeven. Voorts sleepte de vyant, beneffens een grooten buit, zoo uit deze als andere omleggende plaetsen, ontrent vijf hondert gevangenen, van vrouwen en mannen, met zich. Daer en boven waeren vele in 't bestormen gesneuvelt. Want naerdien deze plaetse zeer vruchtbaer en van groot belang, en toen d'oogst-tijt was, zoo hadden zich een groot getal der rontom gelege volken, om t'ooghsten, derwaerts begeven, die alle, neffens de stedelingen van *Buria*, zonder eenigh belet of hindernis, wegh-gevoert wierden.

Achsaph, anders *Axab*, of *Axaph*, en by *Hieronymus*, *Acisap*, was by ouds een koninglijke en machtige stad, Jos. 11:1. en in den stam Asser gelegen, Jos. 9:25. welker koning door *Josua* verslagen wiert. Jos. 12:20. Achsaph.

Alab, anders *Achlab*, en *Ahalab*, en, by *Hieronymus*, *Chalab*, was eene stad des stams Asers: uit de welke de Aseriten de Kanaaniten, d'oude inwoonders, in d'eerste jaren niet konden verdrijven. Jud. 1:31. Alab.

Amaad, of *Amad*, en, by *Hieronymus*, *Amath*, was eene stad des stams Asers, en ontrent de Middellantsche zee gelegen. Jos. 19:25. Amaad.

Amma, en, by *Hieronymus*, *Amna*, was eene stad des stams Aser. Jos. 19: vers 30. Amma.

Amon, of *Hamon*, was een stad des stams Aser, Jos. 19: 28. en een ander van *Hamon* in den stam Neptalim. Amon.

Nehiel. *Nehiel*, of *Neiel*, anders, by *Hieronymus*, *Aniel*, en by de zeventigh overzetters, in verscheide boeken, *Nael*, *Inael*, en *Aniel* geheten, was eene stad des stams Asers, Jos. 19: 27.

Baca. *Baca* was een vlek, van waer Opper-Galilea begint, en het lant der Tyriers scheit.

Beten. *Beten*, Jos. 19: 25. wort by *Hieronymus Bathne* genoemt, en was gelegen in den stam van Aser.

Ten tijde van *Hieronymus* was'er een vlek *Bethebem*, twee mijlen oostwaerts van *Ptolemais* gelegen. Bethebem.

Bethemek, en anders *Bethemeth*, en by *Hieronymus Bethemech*, was eene stad des stams Asers, en in eene dal gelegen: van waer zy den naem bekomen heeft: want *Bethemek* is gezeit, plaetse des dals. Bethemek.

Hali, of *Chali*, wort by de zeventigh overzetters *Hooli*, by *Hieronymus Ooli*, en by *Eusebius Oli* geheten, en was een stad des stams Asers, Jos. 19: 25. Hali.

Bethschan, of *Scythopolis*.

Bethschan, anders *Bethsean*, en *Bethschean*, wort alzoo doorgaens in 't oud verbont, op Hebreeusch, genoemt, 1 Reg. 4: 12. Jos. 17: 11, 16. Jud. 1: 27. 1 Sam. 3: 1, 10. 2 Sam. 21: 12. 1 Reg. 4: 12. maer by *Josephus Bethsana*, en namaels by de Grieksche en Latijnsche schrijvers, *Scythopolis*, dat is, *Scythen-stad*: gelijk de zeventigh overzetters, (want in plaetse van *Bethsean* hebben zy *Scythopolis*, Jud. 1: 27.) en *Josephus* doen blijken: desgelijx de schrijver des tweeden boeks der Machabeen, cap. 12: 29. hoewel die eigentlijk *Scythoon polis*, dat is gezeit, *stad der Scythen*, heeft. *Bethsan* is gezeit, *huis des vyants*.

Scythopolis, zoo *Plinius* schrijft, was te voore. van *Bacchus*, *Nysa* geheten, na zijne voedster *Nysa*, de welke hy aldaer begraven had.

Hy voeght'er by, dat derwaerts de Scythen (zekere aeloude Noordsche volken) met der woon gebraght waeren, zonder den gene te noemen, door wien zy daer hene gebraght waeren.

Zoo *Solinus* daer en tegen beuzelt, die den zin der woorden van *Plinius* ten dele schijnt averrechts opgevat te hebben, zou *Bacchus* de stad gestight, en *Nysa* genoemt, en t'effens de Scythen derwaerts met der woon gebraght hebben: met byvoegen, dat die zijn reisgenoten waeren, en hy hen toestont de stad, na hunnen naem, tot belooning, te mogen noemen.

Wanneer de Scythen die stad in het midden van *Palestijn* bezeten hebben, weet men eigentlijk niet te zeggen. Maer wel is zeker, dat de Scythen, zoo *Augustijn* uit de historien der Heidenen berecht, by-na gansch *Asie* hebben ingenomen gehad. *Herodoot* schrijft het zelfste in zijn eerste boek, en voeght'er daer en boven by, dat de Scythen de Meden, die de heerschappye in *Asie* bezaten, verovert hadden, en daer na, onder hunnen koning *Madyes*, in *Syrisch Palestijn* gekomen waeren: het welk hy schrijft onder *Cyaxares*, koning van Medie, geschiet te zijn, die voor koning *Cyrus*, en dienvolgens voor de komste der Joden, uit Babylonie, in het Heilige Lant, geregeert heeft.

Desgelijx schrijft *Eusebius*, dat de Scythen *Asie* afgelopen, en *Baisan*, dat is *Betschan*, ingenomen, en de zelve stad na hunnen naem *Scythopolis* doen noemen hebben.

Bethschan, of *Scythopolis*, was in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen gelegen, Jos. 17: 11, 12. Jud. 1: vers 27. niet verre, of † eene halve mijle van den Jordaen, neffens de stad *Zarthan*, 1 Reg. 4: 12. en ten zuide, op den oever der zee van *Galilea*, ter plaetse, daer de Jordaen uit de zelve treet, naby *Tiberias* en *Bethsaida*, of hondert en twintigh stadien zuid-oostwaerts, volgens *Josephus*, van *Tiberias*, en zes hondert stadien van *Jerusalem*, 2 Mach. 12: vers 29. op een groot velt of vlakte, tusschen de bergen *Gelboë* en den Jordaen: of † tusschen de steden *Gadara* en *Neapolis*, op eenen afstant ter wederzijden van zestien duizent treden, en zeven en veertigh duizent van *Jerusalem*, en, volgens *Strabo*, na-by of ontrent *Galilea*.

† Brokard.

† Anton. Itiner.

Strabo en *Hieronymus* schrijven *Scythopolis Palestijn* toe: *Plinius* de lantstreke van *Decapolis* binnen den Jordaen: *Ptolemeus*, en ook, op eenige plaetsen, *Josephus*, *Celesyrie*. Waer over *Stephanus*, stellende beide gevoelens, *Scy-*

Scythopolis een ſtad van *Paleſtijn* of *Celeſyrie* maekt.

Indien derhalve *Scythopolis* in den halven ſtam van Manaſſe binnen den Jordaen lagh, zoo was het binnen de grenspalen van *Samarie* gelegen: hoewel het in'er daet eene van de voornaemſte ſteden der lantſtreke van *Decapolis* was.

Betſchan, of *Scythopolis*, was by ouds eene edele, vermaerde, en treffelijke ſtad, en had onder de Manaſſaniten geen klein gebiet en rechtsdwang: en ſchijnt met haer gebiet over den Jordaen geſtrekt te hebben: want volgens ſchrijven van zekeren ouden lantbeſchrijver *Æthicus*, wiert *Scythopolis* midden met den Jordaen deur-ſneden: daer het nochtans een ſtuk weeghs van den Jordaen afgelegen was. Dies heeft de Jordaen niet de ſtad; maer haer gebiet door-ſneden. Ja *Scythopolis* ſtrekte met haer gebiet tot in *Peréa*, of lant van Over-Jordaen.

De Talmudiſten ſtellen *Bethſchan*, of *Scythopolis*, meenighmalen, als een byzonder exempel, ten toone, en houden het doorgaens voor eene ſtad, de welke, in aert en eigenſchap, van d'andere ſteden des lants Iſraëls verſchilt; ter oorzake van de verſcheide zeden der Heidenſche inwoonders.

Bethſchan wort ook by hen voor eene ſtad gehouden, de welke buiten het lant Iſraëls lagh: niet tegenſtaende zy geheellijk binnen het zelve gelegen was. Dit geſchiede, uit oorzake zy den Iſraëliten of Joden, ten tijde van *Joſua*, noch in d'eerſte, noch in de tweede verovering of t'onderbrenging des Lants, wanneer zy, ten tijde van *Cyrus*, uit Babylon derwaerts optrokken, te beurt viel; maer altijt in het bezit der Heidenen bleef, en door hen bewoont wiert.

Men is onbewuſt, wie d'inwoonders van *Betſchan* waeren, wanneer de Joden, ten tijde van *Cyrus*, uit Babylon optrokken, en die door de Joden niet wilden of konden t'onder-gebraght worden. Dan ten aenzien van de bediedenis des woorts *Scythopolis*, en uit het ſchrijven van *Plinius*, zou men hen voor *Scythen* mogen houden: hoewel uit het ſchrijven van *Herodoot* blijkt, daer hy van de heerſchappye der Scythen in *Aſie*, en inzonderheit van *Paleſtijn*, ſpreekt, dat die heerſchappye reeds verdelght was, als noch naulix de grootvader van *Cyrus* geboren was. In de later tijden wierden d'inwoonders van *Scythopolis*, by de Joden, voor vreemdelingen gehouden, als blijkt uit 2 Mach. 12: 30. en uit het ſchrijven van *Joſephus* en *Hegeſippus*, en waeren ten tijde des Heilants Syriſche Grieken.

Aen de muuren van *Bethſchan* hingen, of hechten, de Filiſtijnen de lijken van *Saul* en zijne zoonen, die op den bergh *Gelboë* geſneuvelt waeren. 1 Sam. 31: 10, 12.

Uit de ſtad *Betſchan* konden de Manaſſaniten d'oude inwoonders niet verdrijven. Joſ. 17: 11, 12. Jud. 1: 27.

Joſephus gedenkt ook eenen byzonderen en wreden daet der inwoonders van *Scythopolis*, die de Joden, gedwongen tegen hunne ſtam-genoten de wapenen op te vatten, aenſtonts wredelijken ter neêr matſten, daer zy nochtans door hen gewonnen hadden.

Saladin, koning van Syrie en Egypten, heeft deze ſtad, ontrent des jaers elf hondert en negentigh, uitgeplondert, en van lijftoght en krijgstuigh berooft: want d'inwoonders, op het gerucht van zijne komſte met een ſterk heir, verlieten de ſtad, en in de zelve al hun goederen en omſlagh, en trokken na *Tiberias*: naerdien zy de ſtad en het kaſteel, van wegen haere onſterk en weêrloosheit, niet zagen te houden.

Scythopolis was by ouds een treffelijke ſtad, als men uit de puinhopen der oude gebouwen, en meenighte van marmere ſtenen, voorhene kon beſpeuren, de welke des jaers twalef hondert, ten tijde van *Tyrius*, noch aldaer gezien wierden. Maer ſedert, en tot heden, is de ſtad tot niet gebraght, en wert weinigh of niet bewoont: ja was toen al ſlechts een klein ſtedeken of vlek.

Scythopolis was, ten tijde der Kriſtenen, de *Metropolis* of hoofdſtad van het tweede kerkelijk *Paleſtijn*, en bezat den tweeden aerts-biſſchoplijken ſtoel, onder het patriarchſchap van *Ieruſalem*, en had onder zich negen bisdommen: als *Capitoliades*, *Miru*, of *Mirum*, *Gadarum*, *Pelon*, of *Pelle*, *Philippus*, *Terracomias*, of *Terratomias*, *Klima*, of *Klimagaulanis*, *Comanas* en *Tiberias*. Maer van over lang, en al ten tijde van *Vitry* en *Tyrius*, ontrent des Notit. Græc.

jaers

jaers dertien hondert, was de ſtoel van daer na *Nazareth* verplaetſt, ter zake van d'eerbiedigheit der plaetſe, en geboorte des Heeren.

Wat belangt d'overige ſteden in *Decapolis* over den Jordaen, de zelve zijn reeds ten dele te voore beſchreven.

Orbo. Op d'uitterſte grenſen van *Betſchan* ſtellen de Rabbinen eene ſtad, *Orbo* geheten.

Schezor. Na-by *Zephat*, of *Safet*, is, in Opper-Galilea, een ſtedeken, met name *Schezor*.

Gabala. Joſeph. *Gabala* is eene middellantſche ſtad van *Galilea*: de welke *Herodes*, d'Askaloniter, heeft doen herbouwen.

Helba. *Helba*, en, by *Hieronymus*, *Elba*, is eene ſtad des ſtams van Aſer: uit de welke d'Aſeriten d'oude inwoonders niet konden verdrijven, Jud. 1: 31.

Hethalon. *Hethalon* is eene plaetſe op de grenspalen des lants Iſraëls, ten noorde, gelegen. Ezech. 47: 15. en 48: 1.

Gabaragana. Van de ſtad Giskala ziet Syrie, pag. 96. *Gabaragana* en *Gadara* zijn twee ſtedekens, neffens *Giskala* gelegen: welker inwoonders de ſtad *Giskala* aen kolen leiden.

Horma. *Horma*, anders, by de zeventigh overzetters, *Rama*, en in 't Hebreeuſch *Harama*, was eene grenspael des ſtams Aſer, Joſ. 19: 29. de welke *Adrichom*, na den voorgang van *Breidenbach*, neffens den vliet *Eleuther*, op eenen heuvel ſtelt: hoewel niet zonder groten misſlagh: zoo by aldien hy, door den vliet *Eleuther*, den *Eleuther* van *Strabo* verſtaet: naerdien die verre ten noorde, buiten het Heilige Lant, en boven *Tripolis*, zijnen loop had.

Bonfrerius twijfelt of deze ſtad niet de gene zy, de welke by *Strabo*, en andere oude ſchrijvers, *Ornithon* wort genoemt, en tuſſchen *Sidon* en *Tyrus* gelegen was: want *Rama* bediet *hooghte*: desgelijx *Ornithon*, dat is, eene *vogel*, veilight alzoo na de vogelen genoemt: dewijl de ſtad verheven, als een vogelsneſt, haer vertoonde.

Hoſa. *Hoſa*, by *Hieronymus Oſa*, is eene ſtad des ſtams Aſers. Joſ. 19: 29.

Meroth. Joſeph. *Meroth* is eene grenspael van Opper-Galilea.

Miſal. *Miſal*, anders *Meſſal*, of *Maſal*, en *Maſaal*, wort gebroken, by *Hieronymus*, *Maſam*, en by *Euſebius Maſan* genoemt. Het was eene ſtad op d'uitterſte grenſen des ſtams Aſers, Joſua 19: 26. maer wort by Joſ. 21: 30. en 1 Paralip. 6: vers 74. onder de Levitiſche ſteden genoemt.

Sihor, anders *Sior* en *Syor*, is eene plaetſe des ſtams Aſers, neffens den bergh *Karmel* en de Middellantſche zee gelegen. Joſ. 19: 26. *Sihor* bediet *zwart* of *zwartheit*. Sihor. Hieron.

Labanath, of, na 't Hebreeuſch, *Libnath*, was eene ſtad des zelven ſtams. *Libnath* bediet *witheit*. Labanath.

Zoo eenige willen, worden door deze twee woorden niet twee plaetſen betekent: maer een en de zelve plaetſe *Sihor Labanath* genoemt: dies *Sihor Labanath* zoo veel als een koppel-woort is: want in 't Hebreeuſch wort het koppel-woort-ledeken *en* niet gevonden. Des onaengezien deilen de zeventigh overzetters deze woorden en plaetſen niet ongevoeghelijk, en ſtellen ook het koppel-woort-ledeken tuſſchen beide.

Die de twee woorden, *Sihor* en *Labanath*, tot een eenigh woort, *Sihor-Labanath*, ſmeden, verſchillen van elkanderen, wat plaetſe alzoo genoemt wiert. Eenigen willen dat daer door de ſtad *Ptolemais*, anders *Acco* of *Ace* geheten, verſtaen wort.

Zoo *Maſius* by giſſing gevoelt, wort door *Sihor-Labanath* zekere vliet gemeint, *Belus* geheten, die glas-zant geeft. Te weten, hy wort *Sihor* genoemt, om zijne zwart en drabbigheit: maer *Labanath*, of *Libnath*: dewijl hy kriſtallen geeft: *want de Hebreen*, zeit hy, *noemen eene kriſtal Libnath*. Welk gevoelen *Bonfrerius* door verſcheide bewijsredenen wederleit. Andere verſtaen, door den naem *Sihor*, een diergelijke drabbige vliet, als een kleine *Nijl*, die desgelijx na de zwarte ſlik, die hy voert, *Sihor* in de Schrift genoemt wort: maer door *Labanath* verſtaen zy de *witte kaep*, in 't Arabiſch *Raiz Albeitha* genoemt. Ook is 'er weinigh aen gelegen: of men de woorden t'zamen koppelt of deilt: want zoo men de zelve t'zamen koppelt, zal men zeggen, *Sihor-Labanath*: dat is, *zwarte vliet van de witte kaep*: maer zoo men de zelve deilt, zullen het twee verſcheide plaetſen zijn. Dan dit gevoelen heeft ook weinigh zekerheits: naerdien dusdanige zwarte en drabbige vliet nergens te vinden is, noch by geenen ſchrijver, Ziet Syrie, pag. 91

ſchrijver,

schrijver, ontrent dien oort, gedaght wort. Anders zou men met *Bonfrerius* mogen zeggen, dat *Sibor* en *Labanath* twee kapen of uithoeken des berghs *Karmel* zijn: welker een de *zwarte* en d'ander de *witte* genoemt is.

Alamelech, of *Allammelech*, na de Hebreeusche spelling, wort by de zeventigh overzetters, in verscheide boeken, *Alimelech*, *Elimelech*, en *Elmelech*, en by *Hieronymus Alimelech* genoemt. *Alammelech* bediet *onvruchtbaren* of *onnutten koning*.

Kabul, en *Chabul*, na de Hebreeusche spelling, wort by *Hieronymus Chabol* genoemt: en was eene stad des stams Asers, op d'uitterste grensen gelegen. Wel is tusschen den naem der stad *Chabul*, en dien van het lant *Chabul*, geen onderscheit: maer hebben nochtans beide een verscheide bediedenis.

Bethdagon is eene stad des stams van Aser, en een andere van *Bethdagon* in dien van Juda. Jos. 19: 27. *Bethdagon* is gezeit, *kapel* of *huis van Dagon*. *Dagon* was een afgod der Syriers en Palestijnen.

Emath, anders namaels *Epiphania*.

IN de Schrift worden twee steden met den naem van *Emath* gedaght: maer het een by den profeet *Amos*, cap. 6: 1. met den bynaem van *Rabba*, *Emath Rabba*, of *Groot Emath* geheten, tot onderscheit van een kleinder, als een ander, en namaels *Epiphania* genoemt. *Hieronymus* en andere houden dit *Emath Rabba*, of *Groot Emath*, voor de stad Antiochie der Grieken, de welke aen den vliet *Orontes*, ten noorde, buiten het Heilige Lant gelegen was.

[Ziet ... yrie, ...144.]

Het ander, of *Klein Emath*, wort enkelijk, en zonder by-voegen, *Emath*, en anders *Hemath*, *Amath*, Hamath, *Ammath*, *Ammad*, Hammath, en in 't Hebreeusch eigentlijk *Chamath*, en *Chammath*, en by *Josephus Amathe*, *Amathi*, *Amatheos*, en *Emathin* genoemt, en doorgaens in 't oud verbont en by de profeten gedaght.

Emath, of *Chammath*, wiert alzoo of na *Amathi*, *Kanaans* elfde zoon, Genes. 10: 17. en stichter der stad, genoemt: of, zoo andere willen, na de warme baden of bronnen, de welke in deze stad waeren, en in 't Hebreeusch *Chamma*, of *Chammath*, en in 't Arabisch *Hamma* worden genoemt: gelijk ook de Grieken, zoo *Egesippus* getuight, de zelve stad namaels, in dien zelven zin, op Grieksch, *Thermas*, dat's, *warme baden*, van wegen een warmen bron, ter zelver plaetse, hebben genoemt: want *Amathus*, voeght *Egesippus* daer by, wort gezeit, in 't Syrisch, een *warme waterdamp* te bedieden: hoewel *Amathi*, in 't Hebreeusch en Syrisch, veel meer alleenlijk warmte, als damp of walmte van water, betekent.

[...nfr.]

Emath was binnen de grenspalen des Heiligen Lants gelegen, als blijkt uit Num. 34: 8. Jos. 19: 35. Jud. 3: 3. 2 Reg. 14: 28. en in den stam Neptalim, Jos. 1: 19. en in des zelfs noorder gedeelte, neffens den bergh *Liban*: waer van ook de gansche lengte des zelven lants meenighmael in de Schrift beschreven en genomen wort: te weten, *van den ingang van Emath, tot aen den vliet van Egypten*: als Num. 13: vers 21. en 34: 8. Jos. 13: 5. Jud. 3: 3. 1 Reg. 8: 65. 2 Reg. 14: 25. 1 Chron. 18: 3. Ezech. 47: 16, 17, 20. en 48: 1. Amos 6: 14.

Zoo veel men uit 1 Paral. 18: 3. en 2 Paral. 8: 3. kan bespeuren, schijnt *Emath* in *Syrie Soba* gelegen te zijn: want aldaer wort *Emath* met den bynaem van *Soba* genoemt.

Zoo *Hieronymus* door opspeuring heeft bevonden, wiert *Emath* eene stad van *Celesyrie* genoemt. Over welk schrijven men zich met recht heeft te verwonderen: naerdien gansch *Celesyrie* buiten de grenspalen des Heiligen Lants, welk binnen den Jordaen is, schijnt gelegen te zijn: te weten, het is tusschen den bergh *Liban* en *Anti-Liban*, en tusschen de na-by-gelege bergen begrepen.

By de Talmudisten wort ook eene plaetse *Chammath* gedaght, en een vierendeel mijls van *Tiberias* geplaetst, en, met den by-naem van *Gadara*, *Chammath Gadara* genoemt, eensdeels tot onderscheit van *Chammath Pella*, dat is, *Callirhoe*: maer inzonderheit uit oorzake Licht-foot.

oorzake ook des zelfs een gedeelte op den kant der lantstreke van *Gadara*, over den Jordaen, gebouwt was: gelijk het ander deel in de lantstreke van *Tiberias*, in *Galilea*, en binnen den Jordaen: te weten, op beide oevers des Jordaens: welke beide delen door eene brugh, over den Jordaen geslagen, aen elkanderen gehecht waeren.

Chammath wiert, volgens de Talmudisten, alzoo genoemt van wegen de warme baden van *Tiberias*: welk *Chammath Josephus Emmaus*, of *Ammaus*, een vlek, schijnt te noemen, die in het zelve ook heilzame warme wateren stelt.

Hieronymus gedenkt ook een hoeve na-by *Gadara*, met name Amatha: alwaer warme wateren ontspringen: desgelijx eene stad *Æmath*, in den stam van Ruben, over den Jordaen: hoewel geen van beide in de Schrift gedaght wort.

Van wegen de gelijkenis en overeen-koming van name, zou men dit *Chammath* der Talmudisten, en het geen in de Schrift gedaght wort, met eenige waerschijnelijkheit, voor een en de zelve stad mogen nemen: want by Josua 19: 39. wort *Chammath*, of *Emath*, neffens *Rakkath* gestelt, als twee gebuur-plaetsen: welk *Rakkath* de Talmudisten en Rabbinen voor een en het zelfste met *Tiberias* houden.

Daer en boven wort doorgaens in de Schrift *Emath* of *Chammath*, als een vermaerde ingang, of intrede en aenkomste, tot het Heilige Lant, ten tone gestelt: gelijk dit *Chammath* der Talmudisten, na-by *Tiberias* gelegen, ook niet t'onrecht, door middel van zijne brugh, over den Jordaen geslagen, een ingang en intrede tot het Heilige Lant was: inzonderheit, ten aenzien der genen, die derwaerts uit het Lant van Over-Jordaen quamen getogen: als *Moses* en Gods volk, die van 't zuide uit de woestijne van *Kadesh*, of *Tsin*, en 't lant van Over-Jordaen, hunnen wegh na 't Heilige Lant namen.

Niet tegenstaende de stad *Emath*, in de verdeiling des Heiligen Lants, den Neftaliten wiert toegevoeght, zoo konden zy de zelve evenwel niet veroveren; maer wiert namaels noch een langen tijt door de Kanaaniten bezeten: als blijkt uit Jud. 3: 5. Ja ook ten tijde van *David* bezat zeker Kanaanitische koning, *Thoi* of *Thou* genoemt, de zelve stad, 2 Reg. 8. en 1 Paral. 18. die *David* met de zege, op zijne vyanden bevochten, door zijnen zoon, *Joram* of *Hadoram*, geluk deed wenschen, en een verbont van vrede, op zijn verzoek, met hem oprechte. 2 Sam. 8: 9. 1 Paral. 18.

Eindelijk heeft koning *Salomon* deze stad verovert, en d'inwoonders, de Kanaaniten, verdreven, en deze, en andere krijgssteden, in de lantstreke van *Emath* doen her-opbouwen. 2 Paralip. 8. (Joseph. lib. 8.)

Jeroboam, koning van Israël, heeft de stad *Emath*, na zy door de Syriers ingenomen was, weder den rijke van Israël ingelijft. 2 Reg. 14: 28.

Namaels hebben d'Assyriers de zelve stad zich onderworpen: als te bespeuren is uit 2 Reg. 18: 34. Esai. 10: vers 9. en 36: 19. en haeren koning gedoot. 2 Reg. 19: 13. Esai. 37: 13.

De val van *Emath* wort by *Jeremias* voorzeit, cap. 49: 23. Zach. 9: 2. welker inwoonders, by den zelven, zich op hunne wijsheit beroemen.

Emath wiert namaels door *Antiochus Epiphanes*, of *deurluchtige*, koning van Macedonie en Syrie, herbouwt, en na den zelven, (zoo Hieronymus meenighmael, na den voorgang van *Iosephus*, getuight,) by de Macedonen, in 't Grieksch *Epiphania*, dat 's, *deurluchtigheit*, genoemt: het welk Hieronymus neffens *Emesa*, heden Hims, stelt. Des onaengezien wiert zy, ten tijde van *Iosephus* en *Hieronymus*, als wanneer zy noch bloeide, zoo wel van de Syriers, als Hebreen, nu *Amathe*, en dan in 't Syrisch Amath, of *Emath* genoemt: hoewel ook doorgaens *Epiphania*. (Emath Epiphania genoemt.)

Dan by aldien men de gelegentheit van beide, namelijk, *Emath* en *Epiphania*, wel te deegh tegen elkanderen inziet en overweeght, men zou met recht mogen twijfelen, of *Emath* de stad Epiphania al zy. Te weten, *Epiphania* wort by de voornaemste lantbeschrijvers aen den vliet *Orontes* gestelt, ten zuide van Antiochie, en ten noorde van *Damaskus*, hondert vier en vijftigh duizent schreden van de laetste, zestien duizent schreden van *Arethna*, (Ortel. Anton. Itiner.)

rethna, en tusschen *Emisa*, of *Hims*, en *Chalcis*, twee en dertigh van d'eerste, en negen en vijftigh duizent van de laetste, na-by de stad *Larissa* en *Seleucie*, aen den *Belus*.

Dies blijkt hier uit, hoe *Epiphania* te hoogh na 't noorde in Syrie, en buiten het Heilige Lant geplaetst wort: daer nochtans *Emath* in het Heilige Lant lagh, en des zelfs noorder grenspael was.

Derhalve blijkt hier uit, hoe *Epiphania*, zoo het ter gemelder plaetse gelegen was, *Emath* niet kan zijn: of by aldien men, met *Josephus* en *Hieronymus*, *Epiphania* voor *Emath* wil houden, zoo zou men een ander *Epiphania*, meer na 't zuide, en ontrent den *Liban*, moeten stellen.

Ziet ...yrie, ...163. Met meerder waerschijnelijkheit zou men de stad, by d'Arabieren *Hama* genoemt, met *Bochart*, voor *Hamath* mogen houden: inzonderheit van wegen d'overeenkoming van name: 't en zy iemant desgelijx daer tegen wilde inbrengen: dat *Hama* te verre na 't noorde op vier en dertigh graden en veertigh minuten gelegen zy: daer d'uitterste noorder grenspael des Heiligen Lants niet hoger als op vier en dertigh graden gestelt wort.

Abulensis en anderen, na zijnen voorgang, houden dit klein *Emath* voor de stad *Antiochie* der Grieken: hoewel zeer ongerijmt, en ook tegen het gevoelen van *Hieronymus*: want dit *Emath* was binnen de grenspalen des Heiligen Lants gelegen, als blijkt uit Num. 34:8. en uit Jos. 19:35. en Jud. 3:3. maer *Antiochie* van Syrie, welk de hooftstad van Syrie was, wort by geen kundigen lantbeschrijver binnen de grenspalen des Beloofden Lants gestelt: naerdien dit *Antiochie* niet verre van de Middellantsche zee, en aen den vliet *Orontes*, noortwaerts verre over den *Liban*, en niet aen den *Liban* gelegen was.

Na de stad *Hamath* wiert ook de gansche onderhorige lantstreke, het lant van *Emath*, en *Amathitis*, en by *Josephus Amathetis*, genoemt: de welke tot over den Jordaen, en voor-by de lantpalen van *Damaskus* strekte.

Rebla, of *Reblatha*.

Rebla, anders *Reblatha*, en in 't Hebreeusch *Ribla*, was eene vermaerde stad, in het lant, of op de grensen van *Emath*, of *Emathitis*, 2 Reg. 23:33. en 25:21. Jerem. 39:5. en 52:27. en in den stam van Neptalim, en neffens het meir *Samachonitis* gelegen.

By *Iosephus* wort *Reblatha* eene stad van Syrie genoemt, zonder meer daer van te melden: desgelijx by *Hieronymus*, over *Ezechiel*. Op eene andere plaetse noemt *Iosephus* de zelve stad *Rebla*, *Samathan*; maer veel liever zou men *Samachan*, of *Samachona*, mogen schrijven: naerdien veilight het na-by gelegen meir *Samachonitis* na deze stad genoemt was.

Zoo *Hieronymus* schrijft, wiert *Rebla* by zijnen tijt *Antiochia* genoemt: dan t'onrecht en ongerijmt: en zonder eenigh bewijs der Schrift, en gevolgh van voorname schrijvers: aengezien *Rebla* alzoo weinigh *Antiochia* kan zijn, als *Emath*, anders *Epiphania*, *Antiochia* was: want *Moses* Num. 34:11. stelt *Rebla* neffens den Jordaen, en op de grenspalen des Heiligen Lants: ja het wort noch meer inwaerts geplaetst, als *Emath*.

Nu te willen zeggen, dat *Antiochia* op de grensen des Heiligen Lants, of neffens de zee van *Galilea*, was gelegen, gelijk *Rebla* lagh: zulx is gansch ongehoort. Wel wort doorgaens in de Schrift *Reblatha* gezeit in het lant van *Emath* te zijn, en by *Iosephus* en *Hieronymus* eene stad van Syrie genoemt. Dan ter gemelder plaetsen is *Reblath* een ander *Reblatha* van dit *Reblatha*: of liever heeft men, door *Emath*, dat *Emath* te verstaen, welk neffens den bergh *Liban*, en binnen de palen des Heiligen Lants besloten wiert: en niet *Emath-Rabba*, of *Groot Emath*: met welken laetsten naem, volgens schrijven van *Hieronymus*, *Antiochia* in de Schrift uitgedrukt wort. Wijders, het zelfste *Reblath* is, by *Josephus* en *Hieronymus*, eene stad van Syrie genoemt, en niet van Judea of het lant Israëls,

dewijl de Heidensche Kanaaniten zoo wel *Emath*, als d'overige plaetsen aen het meir *Samachonitis*, bezeten hebben: ook na d'Israeliten het Heilige Lant bewoonden, die aldaer met den naem van Syriers gedaght worden. Daer en boven wort *Epiphania*, en dat gedeelte des Jordaens, welk aen de zee van *Galilea* leit, by *Ptolemeus*, Syrie toegeschreven.

Bron Dafnis. Tegen over of na-by *Rebla*, en neffens het meir *Samachonitis* wort by *Moses*, Num. 34: 11. eene plaetse of bron gedaght, en by den zelven in eenige overzettingen, en inzonderheit in de gemeene Latijnsche, een eigen naem *Dafnis*, of *Dafne*, gevoegt: hoewel die naem in 't Hebreeusch, Chaldeeusch, en in 't Grieksch, by de zeventigh overzetters, ontbreekt: ook volgens getuigenis van *Hieronymus* zelven, die evenwel ter zelver plaetse, door den naem van *bron, Dafnis* wil verstaen hebben.

Lyranus verstaet door den naem van bron, het begin en den bron-ader des Jordaens: desgelijx *Oleaster* de twee hooft-bronnen des Jordaens, *Jor* en *Dan*, uit welker by-een-komste de Jordaen gezeit wort t'ontstaen.

Dan tegen deze stelling, van *Lyranus* en *Oleaster*, strijt de naem van bron *Dafnis*, dien men in eenige overzettingen vind, als in die van *Sixtus* en andere: desgelijx blijkt genoechzaem aen d'uitlegging van *Hieronymus* over *Ezechiel*, dat hy den naem *Dafne*, of *Dafnis*, tot meerder verklaring, daer by gevoeght heeft.

Hieronymus wil uitdrukkelijk hier door den naem van *bron*, het lustigh, bronrijk, en laurier-wout *Dafnis*, of *Dafne* van *Groot Antiochie*, verstaen hebben: hoewel zonder eenigh bewijs en waerschijnelijkheit: naerdien de zelve te verre na 't noorde, en buiten het Heilige Lant gelegen was.

Maer zoo men den naem *Dafne* by den bron wil behouden; gelijk *Bonfrerius* en andere, tot meerder verklaring, dien willen behouden hebben; zoo moet door den naem *Dafne* een ander *Dafne* verstaen worden, de welke *Josephus* aen het meir *Samachonitis* gedenkt, en, even als de *Dafne* van *Antiochie*, zeer lustigh, water en laurierrijk was: en by *Adrichom* en *Bonfrerius* voor den bron, tegen over *Rebla*, gehouden wort.

Sabarim was eene stad of vlekje, en wort tot lantpael van *Damaskus*, en grensscheiding des lants van *Emath*, gestelt. Ezech. 47: 16. Sabarim.

Sinnabris, alzoo by de Talmudisten geheten, wort by *Josephus Sennabris* genoemt, en was dertigh stadien van *Tiberias* gelegen: want *Vespasiaen*, volgens zijn verhael, sloegh zijn leger dertigh stadien van *Tiberias* neer, neffens een lustige rust-plaetse, de welke by de nieuwelingen *Sennabris* wert genoemt. Sinnabris.

Sinnabris, desgelijx een andere plaetse *Bethjerath*, houden de Talmudisten voor een kasteel van *Cinnereth*.

Hy gedenkt ook een stedeken, of vlek, *Ginnabris* geheten, aen het einde of begin van een groot velt gelegen. Ginnabris.

Isachar wort ook voor eene stad des stams Issachar gehouden. 1 Reg. 4: 17.

Iaphie†, of *Iaphie*, en anders *Iasie*, wort by *Hieronymus Iaphic*, en by *Eusebius Iaphet* genoemt, en by *Adrichom*, na den voorgang van *Hieronymus*, in den stam van Zabulon geplaetst: gelijk zy ook met grote waerschijnelijkheit in den zelven schijnt gelegen te zijn: niet tegenstaende zy neffens de stad *Dabereth* gestelt wort: de welke in den stam Issachar lagh: want *Iasie* wort nergens onder de steden van Issachar opgetelt. Japhie. † Jos. 19: 12.

Ongetwijfelt was *Iasie* een en de zelve stad, de welke *Iosephus Iasa* noemt, en na-by *Iotapa* plaetst.

Na-by den bron *Kapernaum* leit een vlek of gehucht, in 't Arabisch *Hatin* genoemt, en by d'inwoonders *Beleth-scide Sciech*, dat is, *gehucht des heiligen Heers*, en by de Hebreen en Kristenen, met een half Syrischen naem, *Mar Cephas*: dat is, *heilige Cephas*: want *Mar*, een Syrisch woort, bediet eenen *heiligh*. Hatin. Quaresm.

In dit gehucht is een *Metszid*, en in de zelve een grafstede: waer in, zoo de Mahometanen voorgeven, een hunner voornaemste en uitstekenste heilige mannen begraven leit. Desgelijx houden de Joden den zelven voor eenen heiligh van hun volk. De Kristenen des lants willen van gelijken, dat aldaer een van des Heilants twee en zeventigh jongeren, met name *Cephas*, begraven

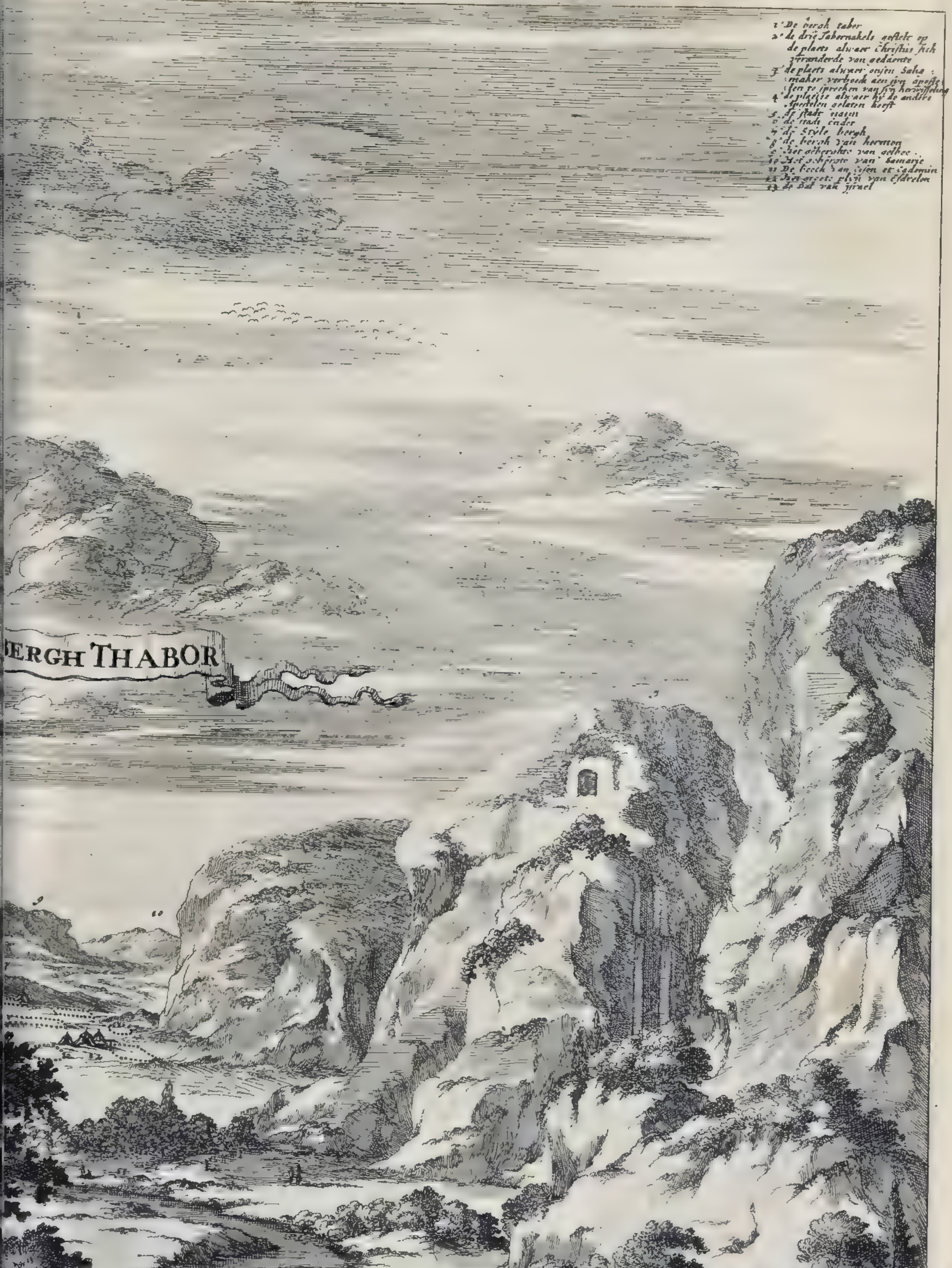
1. De bergh tabor
2. de drie Tabernakels gestelt op de plaets alwaer Christus sich veranderde van gedaente
3. de plaets alwaer onsen Salig-maker verboodt aen sijn aposte-
4. de plaetse alwaer hij de andere
6. de stadt ender
7. de Style bergh
8. de bergh van hermon
11. De beeck
13. de Dal van Israel
ERGH THABOR

begraven zy: gelijk het ook waerschijnelijk is, dat deze grafstede van dien haeren naem bekomen hebbe: want de Turken, die zich zeer geirne met de zaken der Joden en Kristenen zien verheerlijkt, eigenen gewonelijken het geen zich zelven toe, dat den Kristenen toe-komt.

Dus verre van d'aeloude steden van *Galilea*: welker eenige ook te voore in Syrie en Fenicie beschreven zijn: want *Galilea*, beneffens *Samaria*, wort, volgens *Hieronymus*, by de historieschrijvers, onder *Fenicie* gebraght.

Het gewest van *Galilea* is zeer bergrijk, en heeft verscheide vermaerde bergen, als den *Thabor*, *Hermon*, *Gelboë*, *Krists bergh*, en *Krists tafel*, en andere.

De bergh *Thabor*.

De bergh *Thabor* wort alzoo doorgaens in de Schrift genoemt; maer by de zeventigh overzetters, en by *Hieronymus*, *Symmachus*, *Aquila*, en *Iosephus*, gebroken *Itabyrium*, en by *Polybius Atabyrion*, en anders ook by den zelven *Mastocis*, of *Mastois*: en heden by d'inwoonders *Tor*, of in 't Arabisch *Gebel Tour*, dat is, *bergh Tour*.

…och. Wijders, wat *Thabor* of *Itabyrium* bediet, des is men niet volkomen bewust. *Hesychius* leit *Thabor* eenen bergh uit, alwaer wilde dieren vergaderen. Het welk hy veilight niet qualijk heeft verzonnen: aengezien *Thabor* na *Bara* zwijmt: en de Syriers aldus een ongehavende plaetse of oort noemden, de welke tot opvoeding van wilde dieren geschikt was.

Hieronymus en *Beda* leggen *Thabor*, *komende licht*, of *aenkomste des lichts*, uit: en zou veilight alzoo genoemt zijn, ten aenzien van des Heilants hervorming of gedaent-verwisseling op dezen bergh: andere, als *Serrarius*, *verkiezing*, *zuiverheit*, en smeden *Thabor* van het Hebreeusch woort *Barar*: het welk verkiezen of zuiveren bediet. Dien volgens zou *Thabor* zoo veel gezeit zijn, als *verkoren*, *zuivere*, *schone*, of *lustige bergh*: gelijk hy in'er daet by alle schrijvers voor een lustigen bergh uitgekreten wort: als aenstonts zal blijken.

…infr. …Iud. …4. Men vind'er, die *Thabor* van het Chaldeeusch of Hebreeusch woort *Thobar* smeden: het welk te *verpletteren*, *vermorselen*, en *verniettigen* bediet, en duiden het op de zege van *Barak*, de welke hy op *Sisara*, neffens dezen bergh, bevocht. Op vele plaetsen wort hy, na zijnen aert en eigenschap, de zeer lustige en hoge bergh genoemt.

De *Thabor* is gelegen in *Galilea*, en in den stam van *Zabulon*: hoewel ook op de grensscheiding van Issachar en Manasse, en niet op de grensscheiding van Issachar en Neptalim, gelijk *Hieronymus* wil. Hy leit by-na in het midden van het groot velt van *Galilea*, *Esdrelon* geheten: (het welk te verstaen is, ten aenzien van de lengte, en niet van de brete: uit oorzake hy veel nader aen de bergen van *Nazareth*, als aen den tegen over gelegen bergh *Hermon* leit) twee en een halve Duitsche mijle oostwaerts van *Diocesarea* of *Seforis*, en twee grote mijlen oost of zuidoostwaerts van *Nazareth*.

De *Thabor* is * dertigh stadien, of † drie vierendeel uurs, of eene halve uure, volgens *Thevenot*, opklimmens hoogh, en een weinigh langer, als breet, en heeft de gestalte van een ay of zuiker-broot: want hy is onder breet, en loopt allengs boven spits toe. Hy verheft zich boven d'andere bergen, doet zich, op eenen afstant van tien of twalef mijlen, van verre op, en is van alle de bergen of heuvelen een weinig afgezondert: hoewel daer meê ten weste en noorde, op het einde der vlakte, omringt. Dies blijkt hier uit, hoe *Biddulf* t'onrecht schrijft, dat de *Thabor* wel een weinigh steyl; maer niet zeer hoogh en breet is. Desgelijx twijfelt *Lichtfoot*, op steun van *Biddulfs* schrijven, te vergeefs, of de hedendaeghsche bergh, die voor den *Thabor* gehouden wort, de rechte *Thabor* al zy: naerdien *Iosephus*, zeid hy, de hooghte des *Thabors* op dertigh stadien brenght, daer *Biddulf* den zelven niet zeer hoogh maekt.

* Joseph. † D. S. A.

Wanneer men dicht by den zelven gekomen is, en wel te deeg van de zuit-zijde bezichtight, zoo ziet men opwaerts, als drie onderscheidelijke delen. Het middenste, dat het D.S.A.

hooghste en verhevenste is, wijkt een weinigh naer buitenen, en heeft ter weder-zijde, als twee kleine bergen, die op het zelve rusten: doch zijn evenwel daer niet van afgescheiden.

De hoge uitstekentheit des *Thabors* schijnt ook by *Jeremias* † in de volgende woorden, daer hy koning *Nebukadnezars* komste in Egypten voorzeit, uitgebeelt te worden: *Ik leve, spreekt de Heere: wiens naem is Heere der Heirscharen. Hy zal voorzeker, als Thabor onder de bergen, en als Karmel by de zee, aenkomen.* De zin van deze woorden wil dit zeggen: koning *Nebukadnezar* zal komen, en d'afgoderye der volken van Egypten straffen, en met zulk eene maght en onwederstaenelijkheit boven den koning van Egypten verschijnen, als de *Thabor* boven d'andere bergen verheven is: en de *Karmel* over de zee gebiet, en haer gewelt der baren wederstaet.

† c. 46: vers 18.

D.S.A. D'omtrek aen zijne voet is drie uuren gaens: hoewel *Roger* dien slechts op eene Fransche mijle begroot.

Joseph. De noort-zijde des berghs *Thabors* heeft eenen moeielijken of zwaren, ja † onaenkomelijken opgang: doch niet de zuit-zijde. * Men kan den zelven niet, als met grote moeite en arbeit, beklimmen: ter oorzake men daer geen wegh of voet-pat heeft, en den zelven niet met omgangen, al zwaiende en wendel-traps-gewijs, maer recht, als een ladder, moet opklimmen. *Thevenot* daer en tegen hout den *Thabor* gemakkelijk van opgang: naerdien men den zelven te peerde kan opstijgen. Van wege de rouheit stijght men den zelven te peert op, uitgezeit aen eenige bekommerlijke oorden: alwaer men te voet moet gaen.

† Rog. *Doub. D.S.A.

De top of kruin bestaet uit eene fraeie, vruchtbare en puinhoop-rijke vlakte van zes en twintigh stadien in 't ronde, en vijf hondert treden in 't kruis: hoewel op eenige plaetsen holen en kleine verheventheden of heuvelen zijn: inzonderheit ten zuide en weste. Op eenige plaetsen groeien heester-gewassen en kreupel-bosschen. Van deze vlakte kan men het grootste gedeelte des Heiligen Lants overzien en beoogen: doch zeer weinigh van de zee van *Galilea*: uit oorzake de bergh *Saron* tusschen den bergh *Thabor* en de zee van *Galilea* leit.

Zoo eenigen willen, wort de kruin, of vlakte des *Thabors*, met de woorden van, *op de hooghte des velts* bediet: gelijk de zeventigh, en meest alle andere overzetters vertalen. Ten tegendele heeft *Hieronymus* de zelve woorden, *in de lantstreke van Merome*, overgezet: als of *Merome* een eigen, en gene gemeene naem was. Jud. 5: vers 18.

De *Thabor* is de lustighste en schoonste bergh, onder alle bergen, van *Galilea*. Hy is met een grote meenighte van dikke bomen bezet: waer door hy, in het zien van boven nederwaerts, niet anders als een dik bosch schijnt te zijn. Hy heeft zijne zuid en west-zijde, na de zijde van *Nazareth* toe, gansch met heester en kreupel-bosch bedekt, en leit in de schaduwe van *kastanie, terebinth, storax, olijf, lentiskus, kuisch, laurier, hagedoorn*, en andere altijt groene bomen, en heeft op den top vygebomen. *Brokard* stelt op den zelven ook wijnbergen, olyf, en verscheide vruchtbomen. Hy is daer en boven gestoffeert met bloemen, en allerhande welriekende kruiden. In 't kort gezeit: deez bergh strekt, door zijn aengenamen, groenen en lustigen stant, tot vermaek der oogen, en verquikking der geesten.

Ter oorzake van deze groente en boschrijkheit, hout op den zelven berg velerlei slagh van wilt en ook gevaerelijk gedierte, als bokken, beeren, en inzonderheit meenighte van wilde zwijnen, de welke overvloedelijk aldaer voorttelen: naerdien de Joden, door de wet, het eeten van verkenvleesch verboden is. Onder andere, hout op den *Thabor* zeker zeer wilt gedierte, dat de gedaente van eenen egel en yzer-verken heeft: want het heeft een kleine en scherpe kop, geschakeert met wit en zwart. De ooren zijn klein, de voorste benen laegh en kort; maer d'achterste zeer hoogh, met lange en scherpe nagelen. Het hair is graeu, borsteligh, als dat van een egel, rou en zeer lang. Doubd.

Men heeft 'er ook velerlei gevogelt. Daer houden tortel en wilde duiven in zulk eene meenighte, dat *Roger* met eene musket-scheut elf heeft zien schieten. De profeet *Oseas* schijnt ook de

de wiltrijkheit des *Thabors*, met de woorden van *uitgeſpannen op den Thabor*, cap. 5: 1. te kennen te geven. De lucht, op den top, is koel en friſch, zelf in de grootſte hitte, ter oorzake van de geduurige koele winden, en inzonderheit van de regenbakken.

Ge- nk- drijf den ha- r.

Vele gedenkwaerdige dingen, de welke in de Schrift en by de kerkelijke ſchrijvers gedaght worden, hebben zich op dezen bergh toegedragen. Inzonderheit wort deze bergh voor den gene gehouden, op den welken de Zalighmaker voor *Petrus*, *Jakobus*, en *Johannes*, in zijne hervorming of gedaente en geſtalt-verwiſſeling, met blinkenden aengezichte, als de zonne, en witte klederen, als het licht, in zijne heerlijkheit verſcheen: gelijk d'Evangeliſten, Matth. 17: 1. Mark. 9: verſ. 2. en Luk. 9: 28. verhalen. Waer over d'apoſtel *Petrus* den zelven berg, op den welken deze hervorming geſchiede, den *heiligen bergh* noemt.

Pet. 1: vs 18.

Wel noemen de evangeliſten den bergh, daer op deze heerlijke vertooningh geſchiede, niet by name: maer zeggen alleenlijk, *dat het was een hogen bergh, van d'anderen afgezondert*: welke woorden evenwel niet ongevoeghelijk op den T*habor* kunnen geduit worden: die ook alleen, gelijk gezeit is, van d'andere bergen leit afgezondert.

Daer en boven wort dit gevoelen door eene oude overlevering der Kriſtenen, en door alle de kerkelijke Roomsgezinde ſchrijvers beveſtight. Ook zijn, tot gedachtenis van dien wonderdaet, door keizerin *Helena*, een kerke en klooſter op den zelven bergh geſticht, die ook met andere gebouwen door de Kriſtenen verheerlijkt is.

Op den bergh T*habor* was *Barak*, *Abinoams* zoon, en veltheer der Iſraëliten, verzelſchapt met de profeterſſe *Debora*, en tien duizent krijgsknechten uit den ſtam Zabulon en Nephtali, getogen: van den welken hy, met tien duizent man, afklom, en *Siſera*, krijgsoverſte van *Jabin*, koning van *Haſoreth der Heidenen*, en zijn ganſch krijgsheir, verſloegh, Jud. 12: 1. Te weten, *Barak* lagh op den zelven bergh, van wege d'ontoegangkelijkheit, in zijn voordeel. Deez bergh, en zijne vlakte, was wonder bequaem, zoo om *Siſara* uit den na-by-gelegen oort te dagen; (want *Aſor* en *Haroſeth*, ſteden des konings *Jabin*, waeren niet verre van daer in het erfdeel van Nepthali gelegen) als ook om zijn krijgstroepen te monſteren, en in ſlagh-orden te ſtellen: naerdien hy midden in het velt van *Galilea* lagh.

Op den zelven bergh ſloegen *Zebagh* en T*ſalmuna*, vorſten der Madianiten, eenige Iſraëliten doot, die zich aldaer verborgen hadden. Jud. 8: 18.

Naer het ſchijnt, was ten tijde des Heilants eene veſting op zijnen kruin: want de Joden, zoo *Joſephus* verhaelt, hadden dertigh jaren te voore eene veſting op den zelven doen bouwen: derwaerts zy zich, geduurende den oorlogh, begaven: van gelijken deden zy op den bergh *Karmel*. Ook heeft *Joſephus*, volgens zijn eigen ſchrijven, deze plaetſe, of omtrek der vlakte des tops, met een ſterke muur, van twintigh ſtadien, of twee duizent treden, en met grachten, in de rotſe gehouwen, in den tijt van veertigh dagen doen omringen. Derwaerts zond keizer *Veſpaſiaen*, *Placidus*, een van zijne velt-overſten, met zes hondert ruiters, die door ſchone woorden en belofte de krijgs-bezettingen aen den voet des berghs uitlokte: alwaer hy vele hunner ter neêr hieuw, en dwong de meeſten na *Jeruſalem* te wijken, en de genen, die in de veſting gebleven waeren, de plaetſe by verdragh aen hem over te geven.

Zoo de ſchrijvers der oorlogen des Heiligen Lants verhalen, hadden de Kriſtenen, ten tijde van *Godefroy van Bouillon*, Kriſten koning van *Ieruſalem*, de kerken en twee klooſters van dezen bergh doen herbouwen, en derwaerts eenen biſſchop, *Suffragaen* van den patriarch van *Ieruſalem*, en abten gezonden, tot beſtierders en overſten der klooſters. Het eene klooſter wiert door de zwarte monniken, anders gemenelijk de Benediktijnen genoemt, en het ander door de Grieken, van d'orde van *S. Baſilius*, bedient. De gemelde abten waeren verplicht, ten dienſte des Heiligen Lants, hondert krijgsknechten t'onderhouden. *Tankrede*, aen wien *Godefroy van Bouillon* het prinsdom van *Galilea* had gegeven, verrijkte deze kerken en klooſters,

ſters, beneffens die van *Nazareth* en *Tiberias*, grotelix, en begiftighde haer met grote landeryen, en zeer koſtelijke cieraedjen. Maer na verloop van eenige jaren, verſloegen de Mahometanen, leggende aldaer in een hinderlage, het krijgsheir van *Baudowijn*, d'eerſte Kriſten koning van *Ieruſalem*, doden vijftien hondert van zijne krijgsknechten, en dertigh ruiters. Voorts beroofden en plonderden zy de kloosters, en hieuwen alle de geeſtelijken, die zy vonden, ter neêr. Des onaengezien herſtelden zy zich, na eene wijle, aldaer weder op nieu, en bleven'er in vrede, tot aen de regering van *Saladin*, koning van Syrie en Egypten: onder wiens gelei de Mahometanen voor de twede male derwaerts togen, en het klooſter der Grieken, of van *Elias*, wederom bemachtighden. Na het zelve uitgeplondert te hebben, beſtonden zy ook het ander, dat ſterk en groter was, te veroveren: maer wierden door de Kriſtenen van den omgelegen oort, die zich derwaerts begeven hadden, kloekmoedelijk afgeſlagen. Wanneer *Saladin* zich namaels meeſter van den ganſchen bergh gemaekt had, deed hy alle de kerken verwoeſten, en de Kriſtenen van daer verjagen. Als daer na de Mahometanen, ontrent des jaers twalef hondert en veertien, zagen, hoe *Iohan van Brienne*, gekoren of opgeworpen koning van *Ieruſalem*, niet machtigh was, om hen te wederſtaen, verſterkten zy den zelven oort met een kaſteel, om dien te behouden, en de belegering van de ſtad *Ptolemais* des te gemakkelijker voort te zetten. Maer des jaers twalef hondert en vijf en vijftigh namen de Kriſtenen deze plaetſe wederom in: de welke paus *Alexander de Vierde* aen de Tempeliers gaf. Dan eindelijk is ook deze en alle andere plaetſen des Heiligen Lants, door de Kriſtenen verloren. Dies deze bergh nu veel meer een ſchuilplaetſe van wilde dieren en vogelen, als van menſchen is.

Op den top, onder de puinhopen, is noch eene fraeie en grote kerke, de welke keizerin *Helena*, volgens *Nice-*
Lib. 8. Hiſt. cap. 30. *foor*, ter plaetſe deed bouwen, alwaer de Heilant zich hervormde. Desgelijx deed zy drie kleine tabernakelen, hutten, kapellen, of kerken ſtichten, ter eere van d'apoſtelen, en ter gedachtenis van *Petrus* voorſlagh, en zeggen tot den Heilant: *Laet ons drie hutten maken: voor u eene, voor Moſes eene, en voor Elias eene.* Marc. 9:5. Men ziet de zelve noch heden; hoewel zy onder de aerde, puinhopen en afbraken der kerke, begraven leggen. Daer en boven is d'ingang vol vuilnis en zant: dies men niet, als met grote moeite, en niet zonder licht, daer in kan komen. Men treet'er in door eene kleine kamer, onder een gewelf van twalef treden lang, vier breet, en acht of tien hoogh: waer uit men, ter linker hant om, in de drie tabernakelen treet: de welke drie kleine, en even grote vierkante overwelfde kapellen zijn, in 't kruis gebouwt: ieder van vijf voet breet, vier diep en zeven hoogh. *Roger* begroot de lengte van twee op negen, en de brete op drie of vier voet. In eene is een altaer: waer op de geeſtelijken van *Nazareth* de miſſe doen. De middenſte hutte, of kapel, wijſt de plaetſe aen: op de welke de Heilant in zijne gedaent-verwiſſeling zou geſtaen hebben: de twee andere, op de rechte en linke zijde, zijn op de ſtant-plaetſen van *Moſes* en *Elias* opgerecht.

Een dezer hutten, of kapellen, wiert, door *Helena*, aen den Heilant gewijdt: de twee anderen waeren na *Moſes* en *Elias* genoemt.

Zoo *Quareſmius* ſchrijft, wiert door keizerin *Helena* eene fraeie en treffelijke kerke geſtight, ter eere van de drie apoſtelen, voor de welke des Heilants hervorming geſchiede: daer beneffens met eene grote zomme gelts, tot onderhout, begiftight.

Namaels wierden neffens deze kerke twee klooſters geſticht, de welke aldus, volgens begeerte van *Petrus*, drie tabernakelen verbeelden: welker een den Grieken toebehoorde, en aen *Elias* gewijd was: gelijk het ander aen *Moſes*.

De koningen van Hongarye hebben op dezen bergh ook een groot Bonif. klooſter doen ſtichten, en het zelve met eene rijke inkomſte, tot onderhout der monniken van d'orde van *S. Paulus*, die zy derwaerts braghten, beſchonken.

Sedert

Sedert zijn'er meer andere kloo-ſters op den zelven bergh geſtight: onder andere was'er ook een, dat den monniken van *Korouna*, eene ſtad in Spanje, toebehoorde.

Men vint'er noch een groot gedeelte der zware muuren, van gehouwen ſteen, eens kloosters: en deze grote vlakte vol puinhopen van ter neêr geſtorte muuren: onder de welke men noch de ſtraten en kruiswegen, en zeer fraeie waterrijke bakken beſpeurt.

Doubd. Op den *Thabor* zijn vele waterbakken, met de beitel in de herde rotſe gehouwen: de welke alle zeer friſch en treffelijk water hebben. Op den kant van eene groeien vele vygebomen. † By het klooſter zijn twee wa-
Rog. ter-bakken.

Roger. Op dezen bergh wiert, na des Heilants hervorming, een fraeie ſtad kruiswijze geſticht: naer uitwijzing van d'overblijfſelen: maer had niet meer als twee ryen of rangen van huizen, en in 't midden eene ronde plaetſe van over de twee hondert treden, in 't kruis. De ſtad lagh omringt met eene gracht: waer van het grootſte gedeelte in de levendige rotſe, tot de breete van tien of twalef treden, gehouwen was: maer haere diepte kan men niet beſpeuren: uit oorzake van d'ingeſtorte puinhopen.

Zoo *D. S. A.* daer en tegen ſchrijft, zouden de grachten en overblijfſelen der veſtingen, de welke in het gaen na het klooſter der *drie tabernakelen* gezien worden, niet van eene ſtad; maer van het klooſter zijn, het welk de Kriſtenen, tot weêrſtant der Moren en Arabieren, geſterkt hadden. Wel waeren eertijts op dezen bergh eenige vlekken, die onder de klooſters ſtonden, en het lant bebouwden, tot onderhout der klooſter-luiden.

D.S.A. Op zekeren oort, ten noorde, ziet men de puinhopen eener kerke, de welke den Grieken toebehoorde. Dicht daer by is een oud bad: waer van noch alle de kamers genoechzaem t'onderſcheiden zijn. Men ziet'er eenige merken van ſchilderyen: dan door de langheit des tijts uitgegaen. De ſteenen dezer gebouwen zijn van eene ongemeene grote: dies zy niet, als met grote moeite en onkoſte, opwaerts hebben kunnen gebraght worden. Op de vlakte des tops gaen gewonelijken eenige herders met hun vee ter weide. Men vind op vele plaetſen ook koren gezaeit: niet tegenſtaende beneden aen den bergh *Thabor* ſchone vlakten, en vele landen onbebouwt leggen.

Ten tijde der Kriſtenen wiert de Tyr.
bergh *Thabor* zeer volkrijk bewoont.

De ganſche bergh en vlakte, of Roger.
kruin, is heden niet bewoont, dan by eenige arme en ellendige Arabieren, die, na in den oorlogh gerooft te hebben, derwaerts hun vertrek nemen, en in de puinhopen der oude gebouwen, en in hutten, ten getale van vijf of zes, hun verblijf hebben.

De vrouwen gaen'er by-na moeder Della
naekt, en hebben naulix een kleet aen Valle.
't lijf. De kleine kinderen, van vier of vijf jaren, lopen tuſſchen de bomen, heggen en ſtruiken, even als kleine katten.

Het is geenen Kriſten geoorloft op den bergh *Thabor* te komen, 't en zy in gezelſchap van eenen geeſtelijken van *Nazareth.* Ook mogen gene andere, als de geeſtelijken van d'orde der *Rekollecten*, uit den geſlaghte van *Jeruſalem* of *Nazareth*, de miſſe op den zelven doen: het welk zy zoo meenighmaels doen, als zy de beêvaertreizers vergezelſchappen.

Daer en boven gaen alle geeſtelijken van *Nazareth*, beneffens hunne tolken, en Kriſtenen des Lants, twee mael des jaers, te weten, op den tweeden Zondagh na Kerstijt, (op welken dagh, in de Roomſche kerke, het evangeli der gedaent-verandering des Heilants gelezen wort) en op den zestienden van Ooghſtmaent, de dagh des Feeſts, op den bergh *Thabor*, zingen des avonts de *Veſper*, of avont-gety: en doen den ganſchen nacht over op den top des berghs omgang; onder het zingen van pſalmen en lofzangen, en alle de prieſters des uchtens de miſſe. Na een ieder zijn aendaght gepleeght heeft, keert men te ruch langs den zelven wegh, dien de Zalighmaker zou neêr-geklommen zijn. Wanneer d'omgang aen de voet des berghs, ten weſte, gekomen is, by eene plaetſe, genaemt de *kapel*, (alwaer, naer men zeidt, de Heilant, *Pe-*

trus, *Jakobus*, en *Johannes*, verbood het gezicht t'openbaren,) wort het evangeli met grote plechtigheit gezongen. Ten teken van deze plaetse hebben de Kristenen namaels aldaer een kapel gebouwt: waer van noch een brok van eene muur, en een hoop steen, gezien wort.

Vlek Tour. Roger. Een klein vlek, by d'Arabieren *Tour* genoemt, leit ten weste aen de voet van den bergh *Thabor*, en wort by Mahometanen bewoont: aen wien de Kristenen, voor de vryheit van op den bergh *Thabor* te klimmen, ieder de waerdye van vijf en twintigh stuivers betalen. Gene *Moske* is in dit vlek: maer de Mahometanen storten hun gebedt dicht by eenen lustigen bron, die aen de voet van den bergh *Thabor* leit.

Zoo *Doubdan* schrijft, wort dit vlek *de toren van Debora* genoemt, die de zelve voor haer geboorte-plaetse, en voor een aeloud overblijfsel der stad *Thabor* hout. Desgelijx houden ook de Moren deze plaetse voor de gene, de welke *Thabor* wiert genoemt.

Naer men zeid, zou de Heilant op deze plaetse zijne acht Apostelen, wanneer hy op den *Thabor* klom, gelaten hebben.

De bergh *Hermon*, en *Hermoniim*.

BY *Adrichom*, en andere, worden twee bergen met den naem van *Hermon* gedaght: en een binnen, en d'ander buiten den Jordaen gestelt: hoewel de bergh *Hermon*, binnen den Jordaen, naulix uit de Schrift kan bewezen worden: 't en zy de zelve misschien de Psalmist, Psalm 89: 13. gedenkt: daer gezeit wort, *Thabor en Hermon juigen in uwen name.*

De *Hermon*, binnen den Jordaen, wort gemenelijk de kleine, en die buiten den Jordaen, de grote *Hermon*, tot onderscheit, genoemt.

De bergh *Hermon*, binnen den Jordaen, is gelegen op het noorder gedeelte van het velt *Esdrelon*, † twee grote Fransche mijlen zuidwaerts, of zuid-oostwaerts van den bergh *Thabor*, na den Jordaen toe, en twee mijlen van den tegen-over-gelegen bergh *Gelboë*.

† Rog.

De *Hermon* is veel wijdstrekkender, als de *Thabor*, en reikt tot ontrent vier mijlen verre, tegen over de zee van *Galilea*, daer de Jordaen in de zelve treet: dan hy is nergens na zoo hoogh, en boomloos: uitgezeit op zijnen top. Aen zijne voet leggen eenige kleine bergen.

Tusschen den bergh *Hermon* en *Gelboë* leit een klein vlak velt: het welk voor de plaetse en oort wort gehouden; daer *Melchisedek*, koning van
Gen.14. *Salem*, wijn en broot offerde. Men ziet'er heden niet een eenigh kenteken van gebouwen. De steen, op den
Roger. welken hy d'offerhande deed, wort boven op den bergh van *Calvarie*, in de kapel der Assyriers, bewaert.

De *Hermon* wort by de Talmudisten de *Sneeu-bergh* genoemt; maer heden 's daeghs, by d'Arabieren, *Dâaï*; D.S.A. dat is gezeit, *verwoester* of *verdelger*, van wegen zekere grafstede van eenen Moor, op zijnen kruin, die gezeit wort grote verwoestingen in dit lant gepleeght te hebben: wanneer de Mahometanen zich daer van meester maekten.

Hieronymus stelt een klooster van geestelijke vrouwen op den *Hermon*. Wel eer lagh een kasteel aen de voet van den *Hermon*, *Mesra* geheten.

David voeght den *Thabor* en *Hermon* neffens elkanderen: daer hy zeid: *Thabor en Hermon juigen in uwen name.* Psal. 89: 13. D'oorzake van dit juigen wort by de godsgeleerden op velerleie wijze uitgeleit, en in verscheiden zin getrokken: maer de meesten leggen d'oorzake van het juigen des *Thabors* op de heerlijke gedaente-verwisseling des Heilants op den den *Thabor*: en die van het juigen des *Hermons*, op het opwekken eens jongelings van den dode, by de poorte der stad *Naim*, de welke aen de zijde des berghs *Hermon* was gelegen. Luc. 7: vers 11. Ziet p.116.

Hermoniim, of *Hermonium*, is eene lage rugh of bult van den bergh *Hermon*, die van den Hermon na den *Thabor* schiet. Hier over wort de *Hermonium*, Psalm 42: 7. een *middelmatige bergh*, of, gelijk andere vertalen, *Hermoniim uit het klein geberghte*, genoemt. Hermoniim.

De

De bergh *Gelboë*.

DE bergen of bergh van *Gelboë*, of *Gelboa*, en anders, by Hieronymus, *Gelbuë* genoemt, leggen in de lengte, van 't weste na het ooste, uitgestrekt, op de grensscheiding van den halven Doub. stam van Manasse en Issachar, † twee Rog. * of eene Fransche mijle zuidwaerts van den bergh Hermon, met het dal *Jezraël* alleen tusschen beide: te weten, zy nemen beooste de stad *Jezraël* hunnen aenvang, en springen by-na tot aen den Jordaen, eene streke van elf mijlen.

Deze bergen zijn op vele plaetsen steenachtigh, dor en onvruchtbaer. Uit de voet van den bergh *Gelboë* neemt de bron Tubania zijnen oorsprong.

Hieronymus stelt op den bergh *Gelboë* een groot vlek, met name *Gelbus*. Eenige plaetsen by den bergh *Gelboë* eene stad van een zelven name: hoewel de zelve niet meer in wezen is.

Op den bergh *Gelboë* quamen *Saul*, en zijn zoon *Ionathas*, beneffens het gansch krijgsheir der Israëliten, tegen de Filistijnen te sneuvelen. 1 Sam. 31. 1 Paral. 10. Over welken neêrlaegh van beide, *David* den zelven bergh regen noch dau te mogen ontfangen toewenschte: gelijk hy ook sedert, zoo eenige willen, regen noch dau zou ontfangen hebben. Daer nochtans *Roger* het tegendeel bevonden heeft, en getuight regen en dau met zijne oogen op den bergh *Gelboë* gezien te hebben: gelijk op andere van dien oort.

Krists bergh.

TWee grote mijlen van het *Koren-airen velt*, en ontrent een halve uure gaens van den bergh, de *Tafel des Heeren*, † en drie mijlen, van eene uure gaens, oostwaerts van *Sefet*, en westwaert van *Kapernaum*, vijf vierendeel mijls van de zee van *Galilea*, en vier Fransche mijlen van *Jakobs brug*, leit zekere berg, op den welken de Zaligmaker gewonelijken bad, en zijne twaelf apostelen leerde, en hen de volmaektheit der Evangelische leere, bestaende in twaelf zaligheden, in-scherpte: als *Mattheus*, cap. 5: 1. en *Lukas*, cap. 6: vers 12, 17. in 't brede verhalen. Hier over wiert deez bergh, by de Kristenen, *Krists bergh*, en ook de *bergh der Zaligheden* en *Apostelen* genoemt.

Hy is langwerpigh van gestalte: want hy strekt tot twee boogh-scheut in de lengte, en slechts tot eene in de breete: maer rijst tot zulk een hooghte, dat men van den zelven niet alleenlijk de zee van *Galilea* van verre kan overzien; maer ook den bergh *Liban* en *Hermon*, en verscheide verre gelege gewesten beöogen.

Zoo andere, als ooghtuigen, daer en tegen schrijven, is deez bergh niet een van de hooghste of laeghste bergen: maer leit (het welk den zelven zeer hoogh schijnt te maken) van d'andere bergen afgescheiden, en verheft zich als in het midden van eene wijdstrekkende vlakte: of in het midden van vele kleine heuvelen: en vertoont aen alle zijde een zeer lustigh gezicht. D.S.A.

Van wegen zijne meerder lengte, als brete, schijnt hy van verre ovaelswijze, of ay-ront van gestalte te zijn. Hy maekt gelijkzaem, als twee spitsen: en heeft eene daling na 't midden toe.

Op dezen bergh wort noch een ter neêr-gestorte kapel gezien, dewelke gezeit wort ter plaetse gestight te zijn, daer de Heilant zijne leere den apostelen verkundight had. Wel eer was op dezen bergh, naer men zeidt, een klooster: hoewel heden geen kenteken daer van bespeurt wert.

Krists Tafel, of *Tafel der vermeenigvuldiging*.

OP de rechte zijde des *berghs der Zaligheden*, en een vierendeel mijls van den wegh af, leit een bergh, *Krists Tafel*, of *Tafel der vermeenigvuldiging*, by de Kristenen geheten: alzoo gelooft wort, dat de Heilant de

broden en visschen op dezen bergh zou gezegent hebben, met de welke hy, beneden in een dal, aen zijnen voet, een grote schare van hongerige menschen spijsde. Te weten, eene uure gaens van de stad *Tiberias*, na de zijde van het *kooren-airen velt*, leit, tusschen twee bergen, een zeer lustige oort, of een dal: hoewel het niet zeer laegh is. De brete is middelmatigh; maer de lengte strekt, van 't zuide na 't noord-weste, zeer verre. Het eind, dat na de zee van *Galilea* toe strekt, is tusschen *Bethsaida* en *Tiberias*: doch veel nader aen de laetste stad. De gront is grasrijk en vet. Op dezen oort, naer men zeit, zou het uitwerken van spijzen der hongerigen geschiet zijn.

Dan het dient aengemerkt, dat de Zalighmaker op twee verscheide malen het wonderwerk, van een grote schare van hongerigen te spijzen, heeft uitgewerkt. Eerstelijk heeft hy met vijf gerste broden, en twee visschen, vijf duizent menschen verzadight: ten tweede, vier duizent menschen met zeven gerste broden en weinigh visch. Het eerste wonderwerk gedenken alle d'Evangelisten: als *Mattheus*, cap. 14: 17. *Markus*, cap. 6: 36. *Lukas*, cap. 9: 13. en *Johannes*, cap. 6: 1. Het tweede en laetste alleen *Mattheus*, cap. 15: 32. en *Markus*, cap. 8: 1.

Wijders, een groot geschil en zwarigheit is onder de godsgeleerden over de plaetse, daer *Krist* de gemelde beide wonderwerken gedaen heeft, ontstaen: want men twist en twijfelt, of die binnen de zee van *Galilea*, dat is, op de linke en wester zijde: of over de zee van *Galilea*, aen haere rechte en ooster oever, geschiet zijn.

Ten tweede, of op een zelve plaetse, en by een zelven bergh, door hem vier en vijf duizent menschen: of vijf duizent op den eene, en vier duizent op een andere plaetse gespijst en verzadight zijn.

Zoo *Hieronymus* zich schijnt t'uiten, zijn beide wonder-werken binnen en na-by de zee van *Galilea* uitgewerkt. Desgelijx bevestigen d'inwoonders van dien oort eendrachtiger stemme, dat het mirakel, van vijf duizent menschen met vijf gerste broden te spijzen, binnen de zee van *Galilea* geschiet zy, zonder het ander te gedenken. Ja zy erkennen de plaetse binnen de zee van *Galilea*, gelijk de zelve by d'Evangelisten beschreven wort. Waer over zy de zelve *Krists tafel* noemen.

Ter zelver plaetse wort ook een steen getoont, die ter gedenkenis gestelt is. Op den welken de beêvaertreizers en eenige Armeniers, in het voor-by gaen, broot leggen, en de zege met dankzegging ontfangen.

Quaresmius en *Adrichom*, daer en tegen, stellen het spijzen van vijf duizent man over de zee van *Galilea*, en aen haren ooster oever: en het spijzen van vier duizent man binnen de zee van *Galilea*: en op of neffens den *bergh der Zaligheden*.

Te weten ook d'ooster Kristenen houden den *bergh der Zaligheden*, en den genen, in wiens hangen, aen de zuit-zijde, de Heilant vijf duizent menschen met vijf gerste broden, en twee visschen, spijsde, voor een en den zelven: hoewel andere die te recht onderscheiden.

Zoo men het schrijven van *Bonifacius* geloven magh, zijn op den bergh, *Krists tafel*, twaelf steenen, die de *zetels der Apostelen* genoemt worden. Ook is'er eene stene hooft-kerk, aen den Heilant gewijdt, en door keizerin *Helena*, ten teken des wonder-werks, en der overgegeve leere, gestight.

Wanneer de Roomsche kerke aldaer de gedachtenis van deze geheimenissen viert, zoo gaen de Françiskaner monniken, van d'orde der *Recollekten* van *Nazareth*, op dezen bergh, zingen lofzangen, en lezen het Evangeli, dat deze orakelen gedenkt. Dan zy derven op den zelven de misse niet doen: uit vreze van door d'Arabieren gegrepen te worden. Hier over wort deez bergh door de Kristenen niet bezocht: 't en zy in sterken gezelschap der geestelijken van *Nazareth*. Rog.

De gansche rugh des berghs is met olijfbomen begroeit. De top of kruin, die ontrent zes hondert schreden in de middellijn heeft, is effe en vlak: desgelijx d'ooster en wester-zijde: alwaer niet groeit als wilde haver, en schrael kruit of gras.

Op den top worden noch de grontvesten van een klooster gezien, dat ter plaetse gesticht wiert, daer de Heilant zich

zich gewonelijken vertrok, wanneer hy in *Galilea* leerde en preekte.

Aen de voet des berghs genas de Heilant, door het aenraken, eenen melaetſchen, Matth. 8 : 2. Mark. 1 : 40. Luc. 5 : 12.

Uit de voet van *Kriſts bergh* ontſpringt de bron *Kapernaum.* Of hy vloeit, volgens de hedendaeghſche bevinding van *Quareſmius*, aen de voet van *Kriſts bergh*, en ontſpringt uit drie van elkandere afgelegen en konſtigh geſchikte plaetſen, en ſtort zijn water in marmere vaten, tot lavenis en verquikking van menſchen en beeſten.

Zoo *Joſephus* ſchrijſt, hebben eenigen den bron *Kapernaum* voor een aeder des Nijls gehouden : uit oorzake hy zekere viſſchen voede, als d'Alexandryner zwart-viſſchen des Nijls.

Quareſmius plaetſt den bron *Kapernaum* eene mijle van de zee van *Galilea*, en twee van *Kapernaum*: als uit de water-gangen t'oordeelen is.

Het geweſt van *Galilea* wort door verſcheide vlieten, beken, bronnen en meiren, bevochtight : en inzonderheit, aen zijne ooſt-zijde, door den beruchten vliet de Jordaen, en de zee van *Galilea*, en meir *Samachonitis*: behalve eenige andere, die te voore reeds beſchreven zijn.

De vliet de *Jordaen.*

DE vliet de *Jordaen*, na de Neêrduitſche ſpelling, en by de Françoizen *Jourdain*, in 't Hebreeuſch, *Jorden* of *Jordan*, en in 't Grriekſch en Latijn, *Jordanes*, wort heden by d'A-
Rog. rabieren * *Nahar el Chiria*, dat is, *vliet*
D. S. *van Chiria*, en anders † *el Schertaa* geheten: hoewel anders ook gemenelijken by d'Arabiſche ſchrijvers, met den ouden Hebreeuſchen naem, *Jordan*, en *Al Iordan.*

Eenigen ſmeden den naem *Jordan* van de Hebreeuſche woorden, *Jored Middan*: het welk zoo veel zeggen wil, als *neêrdalend uit Dan*: te weten, uit eenen van zijne hooft-bronnen, *Dan* genoemt.

Anderen houden *Iordan*, of *Iordaen*, voor een koppel-woort van *Ior* en *Dan*, die twee bronnen zijn, uit de welken hy, naer het gemein gevoelen, zijnen oorſprong neemt.

De Jordaen is de grootſte en luſtighſte vliet van ganſch Paleſtijn, en wort in de Schrift, zoo in het oud als nieu verbont, zeer veelmalen gedaght.

In het ſtellen van den oorſprong, begin en bron-aeder des Jordaens, is een groot verſchil onder de ſchrijvers. Zoo *Tacitus* ſchrijſt, zou de bergh Liban den Jordaen uitleveren, en den zelven water verſchaffen. Naer het gevoelen van *Hieronymus*, neemt de Jordaen, uit de voet des Libans, eene vierendeel mijls van *Paneas*, of *Filips Ceſarea*, uit twee bronnen, niet verre van elkandere gelegen, en *Ior* en *Dan* geheten, zijnen oorſprong. Welker eerſte in den vliet *Ior*, en d'ander in den vliet *Dan*, aenſtonts onder den bergh *Gelboë* afgeleit wort. Deze twee vloeien voor de poorte van *Filips Ceſarea* in een, en voegen niet alleenlijk hun water; maer ook hunne namen t'zamen, en maken den naem en vliet Jordaen.

Desgelijx brengen *Plinius*, *Solinus*, *Philoſtorgius*, en andere, den oorſprong des Jordaens op den bron *Paneas*, die anders *Dan* en *Paneus*, en by *Ioſephus* en *Hegeſippus Panium* wort genoemt. *Stephanus* noemt *Panium* eene ſpelonke, uit de welke de Jordaen ſchiet. Te weten, *Panium*, gelijk ook *Ioſephus* ſchrijſt, is eene zeer luſtige ſpelonke, in of onder eenen zeer groten bergh: onder den welken een onmeetelijke diepe afgront der aerde, vol ſtilſtaende wateren, neêr-ſchiet. Onder deze ſpelonke ſpringen de bronnen des Jordaens uit.

De natuurlijke ſchoonheit dezer Joſeph.
ſpelonke wiert door de koninglijke rijkdommen en goederen van *Agrippa* prachtigh opgetoit. Niet weinigh ſtrekte ook tot haere çieraet zeker marmere tempel, den welken koning *Herodes de Grote* na-by deze plaetſe, ter eere van keizer *Auguſt*, deed oprechten.

Volgens *Zieglerus*, is onder den bergh Liban, aen de zijde, een ſchaduwrijk en donker hol van een yzelijke diepte: waer uit een zwaere damp waeſſemt.

Buiten aen de voet des berghs, en aen de kaken des hols, ontſpringen de

bronnen des Jordaens : waer uit hy gemaekt wort.

Maer t'onrecht houden *Plinius*, *Solinus*, *Stephanus*, *Egesippus*, *Hieronymus* en andere, en zelf *Iosephus*, op de gemelde plaetse, den bron *Paneas*, of *Panium*, of spelonk *Panium*, voor den eersten oorsprong en begin des Jordaens: ja zelf *Iosephus* verwerpt op een andere plaetse dit gevoelen, met te zeggen, dat de bron-aeder des Jordaens de *Panium* wel schijnt te zijn: maer evenwel in'er daet niet is, en zijn water ontfangt door onderaertsche gangen, uit eene plaetse, meir, of bron, in vorm van een rat, *Phiola* in 't Grieksch en Latijn genoemt: dat is, een *Fiool*, zeker slagh van een ront glas.

Joseph. De bron *Phiola*, of *Fiool*, is gelegen in het lantschap van *Trachonitis*, hondert en twintigh stadien, of vijftien duizent schreden van de stad *Filips Cesarea*, op de rechte hant, en niet verre van den wegh, die van deze stad na *Trachonitis* loopt.

Deze bron is van een onnaspeurelijke diepte, en behout altijt binnen zijnen boort of rant het water: dies hy geduurigh vol waters is, en loopt noit ledigh, noch vloeit noit over. Maer zoo veel waters uit zijnen wel daer in valt, zoo veel waters smijt hy weêr door onder-aertsche gangen in den *Dan* of *Paneas*, de twede hooftbron des Jordaens. Men wist een lange wijle niet, dat dit het begin des Jordaens was: maer eindelijk wiert het door *Filip*, viervorst van *Trachonitis*, ten tijde van keizer *August*, in dezer wijze uitgevorscht en bevonden: want deez wierp in den bron *Fiool* kaf of gekapt stroo: het welk hy by de spelonke *Panium* bevond weder opgekomen te zijn: waer uit te voore geloost wiert de Jordaen t'ontstaen. De Mahometanen, of Moren, geven het zelfste met den naem des brons te kennen: want zy noemen den zelven bron *Fiool*, in 't Arabisch, *Medan*, of *Madan*, dat is, *water van Dan*: naerdien *Ma*, of *Maa*, in 't Arabisch, *water* bediet. Na welken naem ook de na-by-gelege lantstreke, de velden en vlakte van *Medan* wort genoemt.

Solin. cap. 38. De Jordaen vloeit door lustige lantstreken en gewesten, en scheit, na een langen loop met bochten en kromten, het lantschap *Trachonitis* van *Iturea* en Opper-Galilea: daer na schuurt hy ter linke zijde voor-by de stad *Seleucie*, en valt in een dal, tusschen de stad *Filips Cesarea* en de zee van *Galilea*: waer uit een meir ontstaet: het meir *Samachonitis* genoemt. Daer na, uit dit meir getreden, kromt hy zijnen koers na 't ooste om, wort op wegh met het water van eenige bronnen vergroot, en valt, na een loop van hondert en twintigh stadien, van het meir *Samachonitis* af, tusschen de steden *Kapernaum* en *Korozain*, in de zee van *Galilea*, of meir *Genezareth*: de welke hy midden door-kruist. Gekomen uit dit meir, door-snijt hy het gebiet der stad *Scythopolis*, loopt van verre, ten ooste, voor-by den gouden tempel van *Iupijn*, en wort ten weste met het water van den vliet *Cison*, en ten ooste, met dat van *Iabok*, zeer waterrijk. Daer na scheit hy *Perea* van *Samaria*, en het lant *Moabitis* van *Iudea*, en snijt het dal *Aulon*, of *deurluchtigh dal*, midden door. Hy besproeit verscheide vervalle steden en vlekken, en ten ooste, de velden van *Moab*, en ten weste, de dadelrijke lantstreken van *Iericho*: en ontfangt, behalve vele kleine bronnen, het water van de bronnen, *Dibon*, *Iezraël*, *Taphua*, *Karith*, en *Elise*, en dat van de beken *Iazer* en *Arnon*. Eindelijk, aldus waterrijk geworden, valt hy, na een langen, krommen, en bochtigen loop, in het Dode meir, of Dode zee. Joseph.

Tyrius begroot den loop des Jordaens, van de zee van *Galilea*, tot aen de Dode zee, recht-streeks op hondert Italiaensche of vijf en twintigh Duitsche mijlen.

De gehele Jordaen wort gemeenelijk in een groten en kleinen Jordaen verdeilt: te weten, de Jordaen, vloeiende van den bron *Ior* en *Dan*, tot aen de zee van *Galilea*, wort de *kleine* genoemt: maer daer hy vloeit van de zee van *Galilea*, tot aen de Dode zee, de grote Jordaen.

De Jordaen, zich vermengende met het vergiftig water van het Dode meir, komt zijnen naem, en t'effens zijn † lossèlijk, zoet, en heilzaem water te verliezen. Ja de visschen, dier de Jordaen veel voet, zoo dra zy dit water proe- † Plin. Hieron. in Ezech. cap. 47.

proeven, komen aenstonts, met de rugh om hoogh, boven drijven, of te sterven.

Zoo *Doubdan*, als oogh-tuigh, daer en tegen schrijft, worstelt de Jordaen, zoo te zeggen, met dit stinkend en besmettelijk water, een mijle verre, en maekt, midden door het zelve, voor zich plaetse: daer men het water des Jordaens zoo klaer ziet door-stromen, als het water van eene rotse aflopen, zonder zich met het ander van het Dode meir te vermengen of te bederven. Het zelfste ziet men in het meir van *Geneve* geschieden: het welk de vliet de *Rone* in zijne gansche lengte doorkruist, zonder zijn water met dat van het meir te vermengen.

Men vind'er, die drijven dat de Jordaen zijn losselijck water niet met het stinkend water van de Dode zee vermenge; maer te voore, als uit vreze voor zulk een afgrijzelijke zamenvoeging en vereeniging, onder d'aerde duike, en zich verberge: hoewel zulx tegen het gevoelen van alle oude schrijvers, als *Plinius*, *Solinus*, *Tacitus* en andere, en tegen alle hedendaeghsche ooghtuigen strijt, die den val des Jordaens in de Dode zee gedenken: desgelijx tegen de Schrift zelve: als blijkt uit Jos. 3: 15, 16.

Men is tot noch toe niet zekerlijk bewust, of het water des Jordaens binnen d'oevers en boorden der Dode zee zich besloten hout, gelijk *Strabo* en *Tacitus* schrijven: dan of het zuidwaerts uit de zelve treet, en zijnen loop verder voort zet. Zoo men *Adrichom* geloven magh, zou het water des Jordaens, kort na zijnen gang uit de Dode zee, in zekere yzelijke diepe kolk en afgront der aerde opgeslorpt worden.

Quaresmius en andere houden voor waerschijnelijker, dat het water des Jordaens, zijnde t'effens met dat van de Dode zee vermengt, of door een onderaertschen gang in het Rode meir, of in de Middellantsche zee, of opentlijk door eene beke, of kil, in deze zee vloeit: want naerdien de Dode zee, door het invloeien van het water des Jordaens, niet vermeerdert of overvloeit: zoo zou men met grote waerschijnelijkheit mogen zeggen, dat zy zoo veel waters in de zee brengt, als zy uit den Jordaen ontfangt.

Tot bewijs van het invloeien des waters van den Jordaen en Dode zee, in de Middellantsche zee, door heimelijke gangen onder d'aerde, dient het geen *Quaresmius* verhaelt: te weten, zekeren beêvaertreizer was aen den Jordaen, derwaerts hy getogen was, een kunstigh gedraeide houte kruik, waer in hy eenige goude penningen heimelijk had verborgen, uit de handen in den zelven ontvallen. Deez, kerende na Italie over zee, quam in de stad *Messana*: alwaer hy by geval zijne kruike zagh, de welke in den Jordaen verloren was, en zeker perzoon, gelijk hem berecht wiert, uit den vliet *Far*, of *Orontes*, die in de Middellantsche zee vloeit, gekregen had. Hy kocht deze kruike, en vond, zonder het geheim t'openbaren, zijn gelt in de zelve, en maekte toen den voorval en daet bekent.

Dies men zeggen moet, zoo deze voorval waer is, (hoewel men daer grotelix aen te twijfelen heeft) dat het water des Jordaens in de Dode zee vloeit, en uit de zelve in de Middellantsche zee, door onderaertsche gangen, neêrwaerts loopt.

Zoo *Strabo* schrijft, bevaren d'Aradiers inzonderheit, of inwoonders van het eilant *Arados*, (dat onder de kust van Syrie, in de Middellantsche zee, by *Tripolis* gelegen is) den vliet de *Lykos* en den Jordaen, met vracht-schepen opwaerts. Dies men hier uit eenighzins zou kunnen besluiten, als of de Jordaen zijn uitwaetering in de Middellantsche zee door den *Lykos* had: want tegen den loop, en het ontfangen des Jordaens in de zee, strijden duidelijk de volgende woorden van *Strabo*, daer hy zeidt: *De Jordanes wort in de zee niet ontfangen; maer vloeit onverandert door het een en twede meir, en wort in het derde behouden.* Te weten, door de twee eerste verstaet hy het meir *Samachonitis* en *Gennesareth*, of de zee van *Galilea*, maer door de derde en laetste de Dode zee.

Zoo nochtans de Talmudisten schrijven, valt de Jordaen in de Grote zee. Te weten, de Jordaen vloeit uit de spelonke *Paneas*, loopt door de † *Sibbicheesche* zee, door de zee van *Tiberias*, door de zee van *Sodoma*, en valt in de Grote of Middellantsche zee.

† Samachonitis.

De

De Talmudisten twistredenen, of de Jordaen als een grenspael des Heiligen Lants, of als het lant zelf te houden zy.

Volgens gevoelen van zekeren *Rabbi Johanan*, is 'er geene Jordaen, dan van Jericho af en daer beneden: of de Jordaen is geene Jordaen boven Jericho: want die gelofte doet, zeidt zeker ander *Rabbi*, niet uit den Jordaen te zullen drinken, kan boven de stad Jericho drinken. Beuzelen: het tegendeel blijkt uit Jos. 18:20.

De gansche lengte des Jordaens, van zijnen oorsprong, ontrent den bergh *Liban*, tot aen het zuid-eind der Dode zee, of tot aen de woestijne *Faran*, begroot *Adrichom* op hondert mijlen van een uure gaens: *Doubdan*, in rechte lijn, op ontrent veertigh Fransche, of vier en twintigh Duitsche mijlen: De kardinael van *Vitry* de streke alleenlijk, van de zee van *Galilea* tot aen de Dode zee, op hondert Italiaensche of vijf en twintigh Duitsche mijlen: te verstaen met de kromten en bochten, die hy in zijnen loop maekt.

De brete, ontrent de vlakte van Jericho, is een steenwerp: en vijf hondert treden noortwaerts van de plaetse, daer hy uit de zee van *Galilea* treet, tusschen de dertigh en veertigh treden. Roger.

De Gemaristen en Talmudisten maken de brete des Jordaens niet groter, als tot het overslaen des brants, van d'eene tot d'andere zijde, vereischt wort. Ook kan iemant, volgens hun schrijven, staende op den eenen oever, het water op den anderen sproeien.

Belloon begroot de brete op eenen kleine steenwerp, of op zes of zeven roeden, en de diepte onbevaerbaer voor schepen.

Kootw. By *Jakobs brugh*, of *veir*, is hy ontrent twintigh schreden breet.

Ter zelver plaetse, en veilight op meer andere, vind men in den zelven zwarte en zeer herde steentjes.

In Grasmaent bevond *Doubdan* den Jordaen zeer diep, en boven mate snel te lopen: en des zelfs water geel en drabbigh, als dat van den *Seyne* in *Vrankrijk* des Winters. *Roger* heeft den Jordaen des Zomers, acht hondert schreden bezuide de zee van *Galilea*, niet boven zes of zeven voet diep bevonden.

Men zeid de Iordaen zeer vischrijk is: het geen wel te geloven is: naerdien zeer zelden iemant in den zelven vischt: uit oorzake het gansche lant aen dien oort woest is.

Niet tegenstaende zijn water in het scheppen drabbigh is, zoo wort het evenwel, in het stil staen, zoo klaer, als kristal. Het wort ook gehouden onbederfelijk gemaekt te zijn, door het aenraken des Heilants, wanneer hy door *Iohannes* in den zelven gedoopt wiert: het welk *Doubdan*, als door eige ervarentheit, bevestight: dewijl het water, dat hy uit den Iordaen geschept, en met zich in *Vrankrijk* gebraght had, eenige jaren zoo klaer en zuiver bleef, als water kon gezien worden: en daer en boven zonder stank of quade reuke.

De Iordaen heeft des winters het laeghste water: maer begint tegen Grasmaent waterrijker te worden, vloeit des Zomers over, en rijst ten bedde uit, strijkende over d'omleggende akkers en landouwen hene, tot grote vruchtbaerheit des lants: op een zelve wijze, als de Nijl, des Zomers, in Egypten, de Ganges in Indiën, de Tigris en d'Eufrates in Mesopotamie. Doub.

D'oorzake dezer overvloeing wort te recht geleit op de meenighte der sneeu des Libans, de welke in het winter-saizoen overvloedelijk valt, en door de Lente en Zomer-hitte der zonne begint te smelten, en in de bronnen en kil des Iordaens komt aflopen.

De Schrift gedenkt ook d'overvloeing des Iordaens, de welke, volgens de zelve, geschiede ten tijde des ooghsts, in d'eerste maent, *Nisan* geheten, die met onze Lente en Grasmaent over een komt: als blijkt uit de volgende woorden van *Iosua*: *De Iordaen nu was vol, allen den dagen des ooghsts, aen alle zijne oevers.* Cap. 3: vers 15. Desgelijx uit 1 Paral. 12:15. alwaer gesproken wort van *Davids* helden des stams *Gads*, die in d'eerste maent over den Iordaen gingen, (of liever zwommen) wanneer hy aen alle zijne oevers vol was. Hier over, en in den zelven zin, en ten zelfsten inzichte, gedenkt *Ieremias* de *verheffing* of *hooghte* des Iordaens, wanneer hy oprijst, cap. 49: vers 19. en 50:44. By welke hooghte,

te, of verheffing, de hooghmoet, vermetelheit, overdaet en woede der godlozen van *Jerusalem*, door *Jeremias*, cap. 12: 15. geleken wort.

Volgens schrijven van *Saligniak*, zou de Iordaen krokodillen voeden: naerdien zeker Fransche arts, by zijnen tijt, door eenen krokodil in den zelven opgeslokt en verslonden wiert.

Naer luit der Schrift, zoo van het oud, als nieu verbont, zijn in den Jordaen vele wonderdaden uitgewerkt.

Hy wiert, op d'aenkomste en intrede der Leviten, in 't Heilige Lant, van elkandere gedeilt, Jos. 3: 15, 16. zulx d'Israëliten drooghs voet door zijnen kil traden, vers 17. Hier over wort Psalm 114. gezeidt, dat de Jordaen achterwaerts keerde. Dies kloofde en drooghde de Heere, ter gunste van zijn volk, den Jordaen uit. Jos. 4: 23. en 5: 1. Habac. 3: 8, 9. Waer op de Psalmist, Psalm 74: 15. schijnt te speulen: *Gy hebt sterke vlieten uitgedrooght.*

Des zelfs wateren wierden ook verdeilt, door het slaen met den rok of mantel van den profeet *Elias*: waer op hy, en zijn leerling en navolger *Elise*, over het droogh door den zelven trokken. 2 Reg. 2: 8, 14.

Naman, de Syrier, wiert door het zevenmael wasschen in den Jordaen, op bevel van *Elise*, van zijne lazerye genezen. 2 Reg. 5: 10, 14.

In den Jordaen heeft *Johannes* het volk gedoopt, Matth. 3: 6. Marc, 1: 5. Joh. 1: 28. en 10: 40. en ook den Heilant zelven, Matth. 3: 16. Mark. 1: 9. Luc. 3: 21. en 4: 1. Johan. 1: 32. en 3: 26. Hier over wilde keizer *Konstantijn* in den Iordaen 't liefste gedoopt worden.

[...lou- ge- ...onte ...zich den ...daen ...baden was- en.]

Door deze en andere wonderdaden, en inzonderheit door het aenraken des Heilants, is het water des Iordaens, zoo de Roomsgezinde outvaders schrijven, gewijdt en geheilight.

Hier uit is van over ouds een gewoonte en gebruik, onder de Roomsgezinden, die na het Heilige Lant ter beëvaert reizen, ontstaen, van zich te wasschen en baden, zoo gezonden, als kranken, en inzonderheit schurfden, in dezen vliet: op hope van daer door genade en gezontheit te bekomen. Dit geschiet voornamelijk om en by de plaetse, daer men hout de Heilant gedoopt te zijn: de welke een oort is, volgens *Della Valle*, zonder geboomte. Op welke plaetse, tot een kenteken, voor vele eeuwen, een klooster, door den abt *Zozimus*, naer men zeit, gebouwt wiert: waer van noch de puinhopen gezien worden. Het stont niet recht op den oever des Iordaens, ter oorzake van de gewonelijke overvloeingen; maer eenige hondert treden te lande-waerts in, op eenen kleinen heuvel, die noch gezien wort.

Dit wasschen en baden, in den Iordaen, gedenken verscheide oude schrijvers. Zoo *Raimund d'Agiles*, in zijn Oostersche historien, als ooghtuigh, verhaelt, trokken de Franken, wanneer zy des jaers duizent en vijf en negentigh *Jerusalem* vergeefs hadden belegert, door den Iordaen, met voornemen van zich in den zelven te baden, en palmtakken te plukken. Desgelijx gedenken de zelve gewoonte en gebruik, *Albert Aquensis*, *Willem de Tyrier*, de kardinael *van Vitry*, *Mariaen Sanut*, met by-voegen, door dezen laetsten, dat aldaer een geestelijke is, onder bestier van eenen *Prioor*, of overste.

Wijders, deze gewoonte, van zich in dezen vliet te wasschen en baden, is door de langheit des tijts niet vernietight; maer wort noch alle jaers, door de beëvaertreizers, en andere Kristenen van dien oort, gepleeght, die derwaerts op Paesch-feest, dikwils ten getale van drie of vier duizent, trekken: zonder een van allen ongebaedt blijft, of ten minste handen, aengezight en voeten niet wascht, en het water drinkt.

Die uit *Jerusalem* derwaerts trekken, begeven zich onder gelei van eenen *Sanjak* van *Jerusalem*, die met een groot getal zijner lijfwachten verzelt is, om tegen d'Arabieren beschut, en van 't gevaer bevrijt te worden: waer voor ieder, hooft voor hooft, een zware schatting moet betalen.

Zoo *Doubdan*, als ooghtuigh, verhaelt, is het een onuitsprekelijk vermaek en lust, zulk een groote meenighte van menschen, van allen landaert, zoo mannen, vrouwen, als kinderen, alle romp slomp door malkanderen, hol over bol, zich, met lijfs gevaer, in 't water te zien plom-

pen. Eenigen wasſchen en dompelen zich ganſch naekt, en anderen in 't hemt: gieten daer en boven, na zich wel gewasſchen te hebben, grote bakken met water op 't hooft, en wrijven daer meê, met grooten aendaght en yver van gods-vrucht, het ganſche lichaem. Men vind'er ook, die al hun reistuigh in dit water wasſchen.

Kleine kinderen, onaengezien hun krijten en ſpartelen, worden naekt uit-gekleet, en meenighmael tot over het hooft onder 't water gedompelt. Het welk gene kleine verwondering verdient.

De vrouwen, dat noch groter verwondering verdient, de welke daer te lande niet, als met gedekten aengezichte, op ſtraet gaen, ontkleden haer naekt uit, en baden voor een ieders oogen, en te gelijk onder de mannen, zonder eenige ſchaemte.

Dit wasſchen, baden, en met water op het blote lijf te gieten, wort niet nagelaten, noch geſtaekt, hoe groot ook de koude te dier tijde is: zulx deze yveraers, die meeſt Barbaren zijn; maer evenwel den naem van Kriſtenen dragen, door 't kille water, beven en klapper-tanden.

Daer is groot gerijf: want ieder wijkt, langs den oever, ter zijde af, om een goeden oort aen te treffen. Onder andere vind men daer vele hoeken of ſtukken lants, in maniere als kleine eilanden, de welke met kreupel en heeſter-boſch dicht begroeit, en met kleine ſcheuten doorſneden zijn: alwaer het lopend water op eenige plaetſen zoo laegh is, dat men het zant op den gront ziet leggen. Op deze plaetſen heeft men ook het meeſte volk: uit oorzake van het grootſte gemak en minſte gevaer.

Daer en boven wort noch een andere aendaght gepleeght: want midlerwijle eenigen zich baden en wasſchen, kappen andere hout, om mee te nemen: inzonderheit hage-doorne ſtokken, om te wandelen: en andere hout, om roze-kranzen en kruizen daer van te maken.

Eenigen ſnijden bosſchen, zoo veel een man kan dragen, en leggen die op de peerden.

Gewonelijken bevind zich ook, onder dezen hoop, een Roomsgezinde prieſter, die op een altaer, aen den oever, gemeenelijk de misſe doet.

Eenigen nemen ook de ſlib of ſlijk des

des Jordaens, en maken daer kronen en lammen Gods van.

De meeste scheppen water uit den Jordaen, in kruiken, kannen en vaetjes, en nemen het meê t'huiswaerts, om, als heilige en dierbare overblijffelen, te bewaren. Men zeidt het noit stinkend wort, en een zeer lange wijle kan goet blijven.

De oevers des Jordaens zijn op vele plaetsen, tot een halve, ja hele mijle te landewaert in, met dichte bosschen van velerhande riet, heester, kreupelbosch en geboomten, bewassen, die, door de vruchtbaerheit des gronts, boven mate hoogh opschieten: hoewel alle wilt en doornachtigh.

D'Arabieren dienen zich van het riet, tot velerhande gebruik: want van het een slagh maken zy werp-pijlen, javelijnen, en lichte lançien: van het ander schichten, ter waerde van vijf aspers, die gene andere, als de groten, gebruiken: een ander slagh gebruiken zy tot schrijf-pennen: want meest alle d'Oosterlingen schrijven met gene vogel-schachten; maer met dit riet, dat *Elegia* by hen wort genoemt.

Het is niet te twijfelen, of men voer by ouds schier over-al, van den eenen oever tot den ander, met vaertuigen over den Jordaen.

Daer en boven waeren op verscheide plaetsen verscheide bruggen, tot overgangen, over den Jordaen geslagen.

[Ja]kobs [br]ugh. Tusschen het meir *Samachonitis*, en *Genezareth*, leit noch heden eene lange stene brugh, met drie grote bogen, over den Jordaen geslagen: de welke, zoo wel by de Mahometanen, als Kri- Thev. stenen, in 't Arabisch, * *Dgeser Jacoub*, D. S. dat is, *brugh van Jakob*: of † *Ghiecid Beaat Jacoub*, dat is, *brugh der dochteren van Jakob* genoemt wort.

Roger stelt deze brug duizent schreden zuidwaerts van het meir *Samachonitis*: *Thevenot*, twee uuren reizens van *Iozefs put*: *Quaresmius*, derde-halve mijle, (te reizen door wijdstrekkende woestijnen) en *Adrichom*, tien mijlen van eene uure gaens, van *Filips Cesarea*, en na-by het meir *Samachonitis*, ten zuide: *Thevenot*, drie uuren reizens, en *D. S. A.* op 't minste een halve Fransche mijle van den mont des Jordaens, daer hy in de zee van *Galilea* valt.

Zy wort de *brugh*, en anders ook het *veir* of *overvaert Iakobs* genoemt: uit oorzake, zoo d'overlevering der ouden hout, deze de plaetse is, alwaer d'aertsvader *Iakob*, in het vluchten voor zijns broeders *Esaus* aengezight, na *Mesopotamie*, over den Jordaen trok: zonder iet, als eene staf, by zich te hebben. Van waer hy vee-rijk, en met twee heiren, bestaende in zijn gezin en vee, weêr te rugh keerde. Gen. 32. Gelijk hy by *Moses* zeidt: *Ik ben met mijnen staf over dezen Iordaen gegaen; en nu ben ik tot twee heiren geworden.*

Kootwijk bevond den Jordaen, in Slacht-maent, ontrent deze brugh, overwaedbaer.

Op eenen heuvel, of klift, dicht by deze brugh, en nessens den wester oever des Jordaens, worden vele puinhopen gezien, de welke men voor overblijffelen van zeker vierkant kasteel hout, dat *Bauduwijn*, de vierde Kristen koning van *Ierusalem*, des jaers elf hondert acht en zeventigh, om d'invallen der Mahometanen, uit de lantstreke van *Damaskus*, in het Heilige Lant, te beletten, in den tijt van zes maenden, met zware en vaste muuren, en gansche maght des rijks, deed bouwen: maer wiert namaels door *Saladin* ten gronde verdelght. Kasteel. Tyr. lib. 18. cap. 13. lib. 22. cap. 22.

Zoo *Tyrius* schrijft, was dit kasteel op den Jordaen gebouwt, op eene plaetse, het *veir van Iabok* genoemt.

Quaresmius, tegen het gevoelen en schrijven van *Tyrius*, *Adrichom* en andere, stelt dit kasteel tegen over *Iakobs brugh*, over den Jordaen: en voeght'er by, dat het heden een *Chan* of 's lants herbergh zy.

Bonifacius stelt na-by deze brugh, over den Jordaen, een huisje van *Iakob*, en de plaetse, alwaer *Esau* hem, op zijn wederkomste uit *Mesopotamie*, ontmoet was.

Quaresmius, desgelijx *Tyrius*, schijnen *Iakobs brugh*, met het *veir Iabok*, voor een en het zelve te houden: daer nochtans de meeste schrijvers de zelve te recht onderscheiden: naerdien de *beke Iabok* over den Jordaen lagh, en in den zelven zijn water storte.

De Jordaen was ook, door middel

Ziet p. 138. van eene brugh, aen *Chammatha* gehecht, na-by *Tiberias*, aen d'uitvloeing des Jordaens uit de zee van
Lib. 17. cap. 8. lib. 18. cap. 21. *Genezareth*: desgelijx ſtelt *Tyrius* neffens *Tiberias*, daer de Jordaen uit de zee van *Galilea* treet, eene brugh.

Een vermaerde en zeer gemeene overtocht was ook tegen over *Iericho*, die dikwils in de Schrift gedaght wort: hoewel aldaer veel meer de overtoght ſchijnt geſchiet te zijn, door middel van vaertuigen, of ſchipbruggen en ponten, als van bruggen: gelijk te beſpeuren is uit 2 Sam. 19: 18. en 2 Reg. 11: 18.

Noch was een zeer treffelijke overtoght tuſſchen *Chammatha* en *Iericho*; doch zeer verre van beide gelegen; maer na-by *Scythopolis* of *Betſchan*, en ontrent het groot velt *Esdrelon*: als te beſpeuren is uit 1 Macchab. 5: 52. want naerdien *Iudas* aldaer gezeit wort, met zijn heir over den Jordaen getogen, en in het groot velt voornoemt gekomen te zijn, (dat, naer het ſchijnt, niet zeer verre van *Scythopolis* was,) zoo blijkt hier uit klarelijk, dat ter zelver plaetſe een gemeine overgang of overtoght des Jordaens geweeſt zy; die niet alleenlijk aen die van *Scythopolis*, uit de lantſtreke van Binnen-Jordaen, tot die van Over-Jordaen; maer ook uit *Samaria* na *Peréa*: desgelijks uit Neêr-Galilea na *Peréa*, overgang verleende.

Lichtfoot wil aen dezen oort en overtocht, en niet ter boven-gemelde plaetſe, de *brugh Iakobs* geſtelt hebben: over de welke hy over den Iordaen, op zijne reize na *Meſopotamie*, met zijne ſtaf trok, en van daer met zijn gezin te rugh keerde.

De gedachtenis des naems *Sukkoth*, Geneſ. 33: 17. het welke op den ooſter oever des Jordaens, tegen over *Zarthan*, dat niet verre van *Bethſchan* ſtont, gelegen was, ſchijnt duidelijken te kennen te geven, dat *Iakob* langs dezen weg altoos weêr te rug gekeert zy.

Quaresm. Over den groten Jordaen, en in des zelfs zuider ſtreke, leit ook nu noch een grote en fraeie ſtene brugh.

Van de ſtad *Kapernaum* af, tot aen *Iakobs brugh*, langs den Jordaen, is een luſtigh velt, of lantſtreke, het welk *Roger* voor het lantſchap van *Decapolis* hout; doch zonder eenigh bewijs. Men vind heden daer niet een eenigh huis.

Ontrent dezen oort onthouden zich gewonelijken zekere Arabieren, *Druguemens* geheten, die een grote meenighte van vee op deze plaetſe weiden: waer mee zy in Syrie, en andere Ooſterſche lantſchappen, handel drijven. Deze Arabieren, ſchoon Mahometanen, zijn evenwel gene rovers; maer getrouwe koopluiden, die eerlijk leven, en in de ſteden hunne kemels, peerden, geiten en ſchapen, te koop veilen, in verruiling tegen andere lijfs-behoeften.

Maer ter zelver tijt, als zy zich van voorraet voorzien hebben, om zich in een andere lantſtreke, daer weide voor hun vee is, neêr te ſlaen, zoo komen andere Arabieren, *Bedoins* of *Beduwijnen* geheten, die rovers zijn, aldaer een wijle hunne woonplaetſe nemen; alwaer men by wijle over de vijf hondert tenten of paveljoenen vind opgerecht: de welke zoo dra niet zijn opgebroken, of de plaetſe wort door andere weêr beſlagen en ingenomen. Hier over is het aen dien oort altijts gevaerelijk reizen: dan men trekt'er niet door, als wel gewapent, en in gezelſchap.

Beweſte, voor aen, of neffens den Jordaen, lagh de beke en het dal *Carith*, *Chrith*, of *Cerith*, en anders *Crith* geheten, in en door het welk die beke haeren loop had: als blijkt uit 1 Reg. 17: 3. Beke en dal Carith.

De profeet *Elias* wiert aen de beke *Cerith*, (alwaer hy zich, uit vreze voor *Achab*, verborgen had,) door de ravens geſpijſt, met hem des avonts en uchtens broot en vleeſch te brengen: en dronk uit de beke. 1 Reg. 17. Zoo de Rabbinen, en, onder andere, *Rabbi Judah*, willen, ſpijsden d'inwoonders van *Orbo* (eene ſtad na-by *Betſchan* of *Scythopolis* gelegen,) *Elias* ter zelver plaetſe: alwaer keizerin *Helena* namaels eene kerke ter gedachtenis heeft doen bouwen.

In eeuwigheyt zou deze beke in duiſternis verborgen zijn gebleven; 't en zy *Elias* zich aen de zelve verborgen had: hoewel haere eigentlijke plaetſe ook tot noch toe verborgen is.

Eenige kaerten ſtellen de zelve over den Jordaen: andere binnen den Jordaen:

daen: andere hier, en andere daer; doch onzekerlijk, en wilt en woest. Inzonderheit heeft men zich over *Josephus* te verwonderen, die schrijft, dat *Elias* na de zuider delen trok, om zijn verblijf by eene beke te nemen. Daer nochtans de Heere uitdrukkelijk zeidt: *Trekke van hier na 't Ooste:* want toen was *Elias* in *Samaria*. Waer op God voeght: *En verberge u by de beke Cherith, de welke voor den Jordaen is.* 2 Reg. 17:3.

De beke *Carith* ontstaet uit het regenwater, dat op het geberghte valt, alwaer de stad *Sichem* gelegen is. Te weten, zy begint aen de voet des berghs, na 't ooste, en stort eindelijk haer water in den Jordaen.

Adrichom stelt den oorsprong dezer beke op of in het geberghte *Efraims*, na-by het stedeken *Phaselu*.

Rog. Zy is den gehelen Zomer over zonder water. Op zijnen oever groeit *tamaris*, *kuisch-boom*, *laurier*, *rozelaer*, *cistus*, en zeker kleine boom, dien d'Arabieren *Charoub el queleb* noemen, dat is, *woedende filiquaster*. Men vind'er ook allerwege rontom meenighte van *ridder-spoor*, *mandragoras*, en vele andere aromatijke gewassen.

Na-by deze beke, en eene kleine mijle van *Sichem*, aen de west-zijde, is een gehucht of buurt van Arabieren: de welke eertijts eene stad des stams van *Efraim* was. Van deze plaetse af, tot aen den Jordaen, is niet als woestijne.

Eenigen, als *Adrichom*, *Doubdan*, en anderen, stellen ook de *riet-beke*, of *riet-dal*, aen den Jordaen, en by de beke *Carith*: hoewel niet zonder groten misslag, zoo *Bonfrerius* gevoelt: naerdien het *Riet-dal*, ten weste, aen de Grote of Middellantsche zee lagh, als duidelijk te bespeuren is uit Jos. 16:8. alwaer, door den naem van *zee*, niet de Zout of Dode; maer de Grote of Middellantsche zee te verstaen is. Riet-beke.

Het *Riet-dal*, of *Riet-beke*, wort in 't Hebreeusch *Nachal Cana*, en by de zeventigh overzetters, met het afbreken der voorste letter-greep, *Chelcana*, of *Xelcana*, genoemt. De Neêrduitsche overzetting, en die van andere tongen, behouden den naem *Cana*, als een eigen naem, zonder dien te vertalen.

Nachal heeft in 't Hebreeusch een dubbelzinnige betekenis: want het bediet zoo wel een *dal*, als beke.

De *zee van Galilea*.

De *zee van Galilea* wort alzoo, na het neffens en om-gelegen lantschap van *Galilea*, in 't nieu verbont genoemt, Matth. 4: 18. en 15: 19. Marc. 1:16. Joh. 6:1. en ook, by den zelven *Johannes*, na de voornaemste neffens gelege stad *Tiberias*, de *zee van Tiberias*, cap. 6:1. en 21:1. desgelijx by d'Arabieren, in 't Arabisch, noch heden *Bahâr Tabariah*, dat is, *zee van Tiberias:* en by eenigen, volgens *Plinius*, na de neffens gelege stad *Tarichea*, de *zee van* Tarichea. In 't oud verbont wort zy, op Hebreeusch, de *zee Cenereth*, *Cenereth*, *Chinereth*, en *Chennereth:* en in 't Chaldeeusch, de *zee Gimusar*, en in 't Syrisch, *Cinosar* geheten: 't zy na eene stad van een zelven name, in den stam Neptalim, op haeren oever gelegen, Jos. 19:35. of na eene gelijknamige lantstreke: want de Schrift gedenkt ook eener lantstreke, *Chennereth*, 1 Reg. 15:20. *Lukas* noemt haer, na het vast na-by-gelege lant, het *water* en *meir Gennesareth*, cap. 5: 1. Van gelijken *Iosephus*, *Gennesar:* en *Strabo*, *poel* of *meir Gennesaritis:* en *Plinius*, het *meir Genesara*. De naem *Gennesaret*, of *Gennesar*, is misschien van *Cenereth*, *Ceneroth*, of *Chinnereth*, gesmeet: met den welken deze zee, in 't oud verbont, gedaght wort. Num. 34:4.

Het zelfste water wort ook, met het uitlaten der namen van *Galilea*, *Tiberias* en *Gennesareth*, veelmalen enkelijk, in de Schrift, de *zee* geheten: 't zy uitstekenheits halve: of dewijl d'eige naem reeds te voore gemelt is: als Matth. 8:24, 27, 32. en 13: 1. en 14: 24, 25, 26. en 15: 9. en 17: 27. Marc. 1: 16. en 2: 13. en 3: 70. en 4: 1, 39. en 5: 1, 13, 21. en 6: 16, &c. en by *Lukas*, het *meir*, cap. 8: 22, 23. Dit water wort in de Schrift een *zee* genoemt, volgens eene wijze van spreken onder de Hebreen, die alle grote vergaderingen van wateren een *zee* noemen.

Josephus begroot de lengte op hondert: *Egesippus*, op hondert en veertigh: en beide, de brete op veertigh ſtadien: *Plinius*, de lengte op zeſtien duizent ſchreden, en de brete op zes duizent: d'Arabieren, de lengte op drie, en brete op anderhalve mijle: die hier in niet veel van hen beide verſchillen: want zeſtien duizent ſchreden lengte maken hondert en † acht en twintigh ſtadien uit: en zes duizent ſchreden brete, veertigh ſtadien. *Bunting* brengt de lengte op twalef mijlen, en de brete op ruim vier mijlen: *Roger*, de lengte op ontrent zes, en brete op twee of drie Franſche mijlen: *Niger*, den omtrek op twintigh duizent ſchreden, of vier Duitſche mijlen: *Munſter*, op zeſtien Duitſche mijlen.

† Of vier mijlen.

De Talmudiſten ſtellen de *zee van Galilea* binnen den ſtam van Neptalim: maer meeſt alle de lantkaerten, en ſchrijvers der Kriſtenen, buiten den zelven, en doorgaens geheel in den ſtam van Zabulon.

Lichtf. De grenspael des lants van Neptalim ſchijnt ontwijfelijk ter wederzijde den Jordaen aen te raken: te weten, van de noort en zuit-zijde, en aldus de *zee van Galilea* binnen zijnen boeſem te beſluiten.

Dit ſchijnt niet ſtrijdig met *Ioſephus* te zijn: want de Zabuloniten, volgens zijn ſchrijven, hebben by loting hun erfdeel tot aen de *zee van Galilea* bekomen: welk deel ook tot aen den bergh *Karmel* en Middellantſche zee ſtrekte.

Ten zuide leit de ſtam van Zabulon met dien van Iſſachar bepaelt, en ſtrekt zich in de brete tot aen de *zee van Galilea* uit, en raekt alleenlijk aen deze zee: maer bevanght de zelve zee niet binnen zijn beſtek.

Dies begaen *Adrichom* en andere een groten misſlagh, met de ganſche *zee van Galilea* binnen den ſtam van Zabulon te plaetſen, daer hy ſlechts tot aen de zelve zee reikte.

Roger omringt de zee van *Galilea* met het lant van vijf ſtammen: te weten, ten ooſten, met die van Manaſſe en Gad; ten weſte, met die van Iſſachar, Zabulon, en Neptalim.

Deze *zee*, of *meir*, wort toegeſtelt en gemaekt van de wateren des Jordaens, die benoorden in de zelve treet, en, vloeiende dwers door haer, ten zuide zijnen uitgang heeft. Ook ſtorten vele ſcheuten en beken hun water, zoo van de weſt, als ooſt-zijde, in de zelve, tot haere grote waterrijkheit. Desgelijx ſchrijft *Plinius*, dat de Jordaen, daer hy d'eerſte gelegentheit van dalen vind, zich in een meir verſpreit.

Zoo de Rabbinen voorgeven, zou de zee van *Tiberias* van een brok eener rotſe gemaekt zijn: uit de welke *Moſes*, door het ſlaen met zijne roede, water doen ſpringen had, tot leſſching der dorſtige Iſraëliten, in de woeſtijne. Deze brok der rotſe was door *Marye*, *Moſes* zuſter, bewaert geworden: de welke, na zy de zelve op deze plaetſe had neêr-geſmeten, ten zelven tijde dezen plas waters of zee had doen ontſtaen.

Dit meir, zoo de Rabbinen geloven, of verçieren, zou by Gode, boven alle Meiren des Heiligen Lants, belieft en bemint zijn. *God*, zeggen zy, *heeft zeven meiren geſchapen: uit die alle heeft hy geene verkozen*, *als de zee Genneſareth*. Het welk zy miſſchien tot lof der Hoge ſchole van *Tiberias* verzonnen hebben. Maer met meerder waerſchijnelijkheit zou zulx op des Heilants veelvoudigen toegang derwaerts kunnen gepaſt worden.

Dit water, volgens over-een-ſtemming van Kriſtenen, Joden, Arabieren, en alle Ooſterlingen, overtreft in deught en goetheit het water van alle poelen en meiren des aertbodems. Het is niet drabbigh en modderigh; maer klaer, zoet, drink en vruchtbaer.

Het is een viſchrijk water, en voet velerhande en verſcheide ſlagh van ſmakelijke viſſchen, de welke geheellijk van die van andere meiren des aertrijks verſchillen, en door de ſtedelingen van *Bethſaida*, en andere aen zee gelege plaetſen, eertijts in volle zee, ten tijde des Heilants, met netten gevangen wierden. Dan heden viſſchen die van *Bethſaida*, en andere aen zee gelege plaetſen, niet als aen den oever dezer zee: hoewel gene zeer grote viſſchen; maer ſlechts van eene palm lang, en ſchier eenerlei ſlag.

De *zee van Galilea* was eertijts, op en ontrent haeren oever, met brave ſteden omringt: als Tiberias, *Bethſaida*,

da, Iulias, Hippos, Caparnaum, Tarichea, *Bethſchan*, *Chorozain*, en meer andere, de welke deze lantſtreke boven mate luſtigh maekten. Zy heeft ook aen zommige oorden, ontrent haeren oever, eenige boſſchen, inzonderheit ten ooſte.

Dit meir, of deze zee, is in het nieu verbont, door de ſchipvaert des Heilants, beroep en viſſching der apoſtelen, en andere wonder-daden, zeer beroemt.

De Heilant heeft by wijle dit meir, als vaſt lant, te voet betreden, en *Petrus*, op zijn verzoek, het zelfſte bevolen te doen, en het met een woort, wanneer het op 't holſte en verbolgenſte ging, geſtilt. Matth. 14. Mark. 6. Matth. 8.

Wanneer *Simon Petrus*, *Thomas, Nathanaël*, *Zebedeus* en andere jongeren, den ganſchen nacht in deze zee niets gevangen hadden, wierpen zy, op des Heilants zeggen, die na zijne verrijzenis hen op den oever verſcheen, het net uit, en vingen een grote meenighte van viſſchen, meer als zy trekken konden. Joh. 21.

Op deze zee leerde hy, uit het ſcheepken van *Simon*, de ſchare, Matth. 13. Marc. 4. Luc. 8.

De wateren *Meron*, anders het meir *Samachonitis*.

De wateren *Meron*, of *Merom*, en in 't Hebreeuſch, by *Joſua*, cap. 11: 5. *Me Merom*, dat is, *wateren Merom*, wort by *Hieronymus Merron*, en by *Euſebius*, gebroken, *Merram*; maer by de Talmudiſten de *Sibbecheeſche zee*: en, by *Ioſephus* en anderen, het *meir* of de *poel Samachonitis*, *Semachonitis*, en *Semechonitis* genoemt: hoewel noch heden, volgens *Roger*, *Maron, Moron*, en *Mora*; maer, volgens *Maſius*, *Tabario*; miſſchien na de ſtad *Tiberias*.

Dit meir, of water, is gelegen tuſſchen de ſtad *Filips Ceſarea*, ten zuide, op eenen afſtant van twee Franſche mijlen, en tuſſchen de zee van Galilea, by-na in 't midden, en na-by den Jordaen.

Ioſephus begroot dit meir in de brete op dertigh, en in de lengte op zeſtigh ſtadien: *Roger*, de lengte op eene grote Franſche mijle: maer de brete minder, en den omtrek op twee Franſche mijlen. Des zelfs kreken en poelen ſtrekken zich uit tot aen de lantſtreke van *Daphne*.

Het meir *Samechonitis* wort voor een groot gedeelte uit het water des Jordaens, of uit dat van den kleinen Jordaen (die ook dwers door het zelve vloeit, voor zijnen val in het meir van Galilea) gemaekt: inzonderheit, ten tijde van het ſmelten der ſneeu op den bergh *Liban*: waer door het geweldigh groot en waterrijk wort.

Des Zomers, zoo *Brokard*, *Salmeron*, en andere getuigen, drooght zijn water, door de hitte, op, wanneer de beken der geſmolte ſneeu, des berghs *Libans*, ophouden te vloeien. Desgelijx heeft *Quareſmius*, als ooghtuigh, op het einde van Zomermaent, dit meir, of des zelfs plaetſe, zonder water, en zwart van aerde bevonden, en met eenigh heeſter en kreupelboſch bewaſſen.

Zoo *Kootwijk* ſchrijft, is dit meir ront van geſtalte, en beſlaet in Wijnmaent met zijne wateren naulix vijf hondert treden in den omtrek: het welk ſchier alle jaers ontrent dien tijt gebeurt. Maer op het einde van den Winter, of in den aenvang des voorjaers, rijſt het water, door het aflopend geſmolten ſneeu-water des *Libans*, zeer hoogh; doch des Zomers, en in den Herfſt, drooght het by wijle uit.

Ten tijde van het uitdrogen des waters groeien aldaer verſcheide kruiden, heeſters en bomen, boſch-wijs: de welke leeuwen, beeren, luiperden, en ander wilt gedierte, ſchuilplaetſen verleenen, tot een aengename en luſtige jaght der groten. Brok.

In de poelen, kreken en moeraſſchen dezes meirs, groeit zeer veel kalmus-wortel en riet: waer van de Ooſterlingen ſchrijf-pennen, ſchichten en werp-pijlen maken. Rog.

Dit meir, wanneer het waterrijk is.

is, voet verscheiden slagh van visschen: hoewel die van een andere gestalte zijn, als hier te lande.

Roger. Rontom het meir houden leeuwen en tygers, die van het geberghte *Libans* afkomen, wanneer het met sneeu bedekt is.

Daer ontrent houden ook zeer grote slangen, die d'andere kleine slangen eeten. *Roger* heeft'er eenen van over de twalef schreden lang gezien, die zoo dik, als eene mans dye, en root, als scharlaken was.

Na-by dit meir heeft *Josua*, *Jabin*, koning van *Asor*, en andere, verslagen. Jos. 11.

Om-lantstreke des Jordaens, dal *Aulon*, en *Elon More*.

DE Iordaen leit, in zijne gansche lengte, van den bergh *Liban* af, tot aen de Dode zee, ter weder-zijde, ten weste en ooste, met lustige, kleyachtige, en vruchtbare vlakke velden en landouwen omringt, die van achteren, aen beide zijden, met verscheide ryen van talrijke en zeer hoge bergen omvangen worden.

Dit vlak gewest, en effe streke, ter weder-zijde des Iordaens, en tusschen deze bergen gelegen, wort by *Moses*, Genes. 13:10. (daer *Abraham Loth*, tot slissing des opgerezen krakeels, keure geeft, om na zijn wel-gevallen, ter rechte of linke hant, eenen oort tot woonplaetse uit te kiezen,) in 't Hebreeusch *Chiccar Jorden*, dat is, *vlakte des Iordaens*, geheten: want *Chiccar* bediet eene vlakte of vlakke lantstreke: en *Iarden*, den Iordaen. Desgelijx geeft d'engel deze vlakte te kennen, Genes. 19:17. daer hy tot *Loth*, zijnde uit *Sodoma* getrokken, spreekt: *Sta niet op de gansche vlakte; maer behout u op het geberght:* alwaer hy deze lantstreke tegen het geberghte heeft schijnen te willen stellen.

By den Psalmist, Psalm 42:6. wort de zelve oort en lantstreke, in 't Hebreeusch Aretz *Iorden*, dat is, *lant des Iordaens*: en by Matth. 3:5. en Luc. 3: vers 3. zeer duidelijk in 't Grieksch, *Perichoros tou Iordanou*; dat is, *Om-lantstreke des Iordaens*, of *lant rontom den Iordaen*, genoemt: desgelijx by d'Arabische schrijvers, met den Arabischen naem des Jordaens, *Iordon*, of *Iordan*, en *Al-Iordan*, die de zelve lantstreke, beneffens *Tiberias*, en het dal *Algauta*, of *Celesyrie*, voor het twede gedeelte der vijf delen van Syrie houden.

Elmac. Abulf. Ziet Syrie, pag. 4.

Iosephus noemt de zelve vlakte, of om-lantstreke des Jordaens, in het Grieksch, uitstekenheits halve, *Mega Pedion*, dat is, *grote vlakte:* en beschrijft haer in de volgende woorden: *Neffens de stad Iericho, de welke op eene vlakte gelegen is, leit zeker onvruchtbaer, en smal; maer langachtigh geberghte: want noortwaerts strekt het tot aen de lantstreke van Scythopolis, (aen de zee van Galilea gelegen) en na 't zuide, tot aen de lantstreke der Sodomiten, en d'uitterste kuste der Dode zee. Het is steen-zandigh, en, door des zelfs onvruchtbaerheit, onbewoonbaer. Daer tegen over leit, over den Iordaen, ook een geberghte, dat ten noorde van de stad Iulias begint, en zuidwaerts tot aen Gomorra strekt: de welke Petra, eene stad van Arabie, eindight. De lantstreke, de welke tusschen deze bergen leit, wort Mega Pedion, of grote vlakte, genoemt, en strekt van het vlek of stedeken Ginnabris,* (dertigh stadien van *Tiberias* gelegen) *tot aen de Dode zee. Zy beslaet twalef hondert stadien in de lengte, en hondert en twintigh in de brete, en wort midden met den Iordaen door-sneden.* Dal of vlakte Aulon.

Hieronymus schijnt deze grote vlakte, of om-lantstreke des Jordaens, *Aulon* te noemen: te weten, *Aulon*, zoo *Hieronymus* schrijft, is een zeer groot en effe dal, of een grote langwerpige vlakte, volgens *Eusebius*, dat zich tot eene onmetelijke lengte uitstrekt, en ter weder-zijde met bergen, die vervolgens aen een geschakelt leggen, en van den bergh *Liban* en verder beginnen, en tot aen de woestijne *Faran* strekken, omvangen wort.

In het dal *Aulon* lagen vele edele steden, als *Scythopolis*, *Tiberias*: desgelijx *Iericho*, de Dode zee, de zee van Galilea, en verscheide lantschappen rontom: de welke de Jordaen midden door-snijt. Hieron.

Naer

Naer het schijnt, is het dal *Aulon* een en de zelve plaetse of oort, de welke in 't Hebreeusch, by *Moses*, Genes. 12:6. en Deuter. 11:30. *Elon More* wort genoemt: want *Aulon* is van *Elon* gesmeet.

Elon More wort by eenigen vertaelt, *eike* of *eiken-bosch More:* by de zeventigh overzetters *hoge eike:* en in 't Chaldeeusch, *vlakte*, of *effen velt More:* en in de gemeine Latijnsche overzetting, *deurluchtigh dal.* Te weten, *Elon* wort by eenigen, als *Bonfrerius*, voor een zeker slagh van eenen boom, die vruchten draeght, als ekelen of kastanien, genomen: en by de zeventig overzetters, op d'eene plaetse voor een eike, en op d'andere voor een denne of terpentijn-boom: maer by *Hieronymus* voor een dal en effen velt. Zommigen houden *More* voor een eigen naem van zekeren man: de zeventigh overzetters vertalen *More*, *hoogh: Hieronymus*, of de gemeine Latijnsche overzettingh, *deurluchtigh:* gelijk *hoogh* en *deurluchtigh*, in het stuk van uitstekenheit, by-na een zelve bediedenis hebben.

Desgelijx hout *Adrichom Elon More*, of *deurluchtigh dal*, voor een en het zelfste met *Aulon:* dat zich, volgens zijn schrijven, van 't noorde na 't zuide uitbreit: te weten, van de zee van *Galilea* en de stad *Scythopolis* af, tot aen de Dode zee, (een streke van twaelf hondert stadien) hoewel *Hieronymus*, gelijk gebleken is, het begin van het dal *Aulon* hoger na 't noorde, aen en boven den bergh *Liban* stelt.

De meesten daer en tegen, hoewel met weinigh waerschijnelijkheits, stellen *Elon More*, of *deurluchtigh dal*, ter plaetse, daer eertijts de lantstreke van *Pentapolis*, of vijf steden, als *Sodoma, Gomorra, Adama, Seboim*, en *Segor*, lagh, en de welke nu de Dode zee wort genoemt. *Arias Montanus* plaetst het tusschen de steden *Bethel* en *Hai*. *Andreas Masius* hout het voor de stad *Sichem* zelve, of voor eene plaetse na-by *Sichem.*

Hieronymus, in zijnen brief aen *Euagrius*: desgelijx *Adrichom*, na zijnen voorgang, houden ook het dal *Aulon* voor het geen, dat by *Moses*, in 't Hebreeusch, *Emek Schave*, of *Save*, en anders *Emek Melech*, dat is, *dal Schave*, en *dal des konings*, wort genoemt. In plaetse van *Emek Schave*, heeft de Chaldeeusche vertaling, *vlak dal:* want *Schave* leggen eenigen *vlakte*, en *effe plaetse* uit. De zeventigh overzetters, en *Iosephus* hebben, in plaetse van *dal*, *velt*. Genes. 14:17.

Het dal *Schave* wiert des *konings dal* genoemt, na *Melchisedek*, koning van *Ierusalem:* als uit het volgende veirs te bespeuren is: gelijk ook de zeventigh overzetters te recht den naem *Melchisedek* daer by-gevoeght hebben. Of mogelijk wiert het niet, na een byzonderen koning, *des konings dal* genoemt; maer uit oorzake het zeer fraei, lustigh en vruchtbaer was: op een zelve wijze, als d'eene of andere uitstekende zake *koninglijk* wort geheten: of dewijl de koning aldaer zijne lust-plaetse en tuinen had, of zich met spelen en den wapen-handel oeffende: want velen houden des konings dal voor eene plaetse, of perk, daer de koningen speelden en zich oeffenden.

Zoo *Fagius* schrijft, wiert deze plaetse alzoo genoemt, om dat zy met gene bomen en andere hinderníssen belemmert; maer zeer vlak en tot des konings oeffeningen bequaem was.

Doch met reden heeft men te twijfelen, of *Aulon* en *Schave* een en het zelfste dal zy: naerdien *Aulon* te verre van de plaetse, namelijk *Jerusalem*, daer *Melchisedek* woonde, schijnt gelegen te zijn: daer nochtans *Schave* dezes *konings dal* genoemt wert: inzonderheit, dewijl *Josephus* het *konings dal* slechts twee stadien zuid-oostwaerts van *Jerusalem* plaetst. En by aldien het dal *Schave* van het dal *Aulon* most verstaen worden, zoo is het evenwel te wijdstrekkend daer toe: en schijnt tot de plaetsen, na-by *Melchisedeks* hof gelegen, te moeten ingetrokken worden.

Het *konings-dal* wort ook 2 Sam. 18: vers 18. gedaght.

Wijders, het gedeelte des dals *Aulons*, of der grote vlakte tusschen de bergen, over en beöoste den Jordaen gelegen, wort by eenigen ook *Schave* genoemt, en door het effen velt, of dal *Schave* van *Kariathaim*, Genes. 14: vers 5. in het welk de reuzen *Enims* woonden, verstaen.

Het gedeelte des dals *Aulons*, over den Jordaen, zou men ook voor de vlakke velden van *Moab* mogen houden: 't en zy hier tegen eenighszins het schrijven van *Josephus* scheen te strijden: want in dit geberghte, binnen het welk het dal of de vlakte voornoemt, over den Jordaen, besloten leit, stelt hy eenen bergh, *d'yzere bergh* geheten, die tot aen het lant van *Moabitis* strekt: dies dit *Aulon*, of vlak velt over den Jordaen, de vlakke velden van *Moab* niet wel kan zijn: aengezien het lant van *Moabitis*, en dien volgens de vlakke velden van *Moab*, door het geberghte voornoemt, en dezen *yzeren-bergh*, als van elkanderen afgescheiden worden. Of men zou het dal *Aulon*, over den Jordaen, de vlakke velden van *Moab*, van wegen de na-by-heit aen het lant *Moab*, kunnen noemen.

Dit velt *Aulon* begrijpt, onder andere, een groot gedeelte van Judea en Arabie, en verscheide kleine andere vlakten, dalen, en woestijnen van Judea: als de vlakte van *Iericho*, en *Iesraël*: en was zelf by ouds in vele lantschappen en koningrijken, die in de Schrift gedaght worden, verdeilt.

Op het zelfste velt, of dal *Aulon*, of eigentlijk op de vlakte van *Iericho*, volgens *Doubdan*, wort ook gestelt *Emek-Achor*, dat is, *dal van Achor*, of *Achar*: alzoo genoemt na *Achar*, of *Achor*, die te vore *Achan* was geheten, en in het zelfste dal, over 't vergrijpen aen het verbannen, door bevel van *Iosua*, beneffens zijne kinderen, gesteenight wiert. Jos. 7: 24, 25. en 22: 2. 1 Paral. cap. 2: vers 7. *Achor*, of *Achar*, is gezeit, *oproer*, of *verstoring*: uit oorzake door den zelven oproer en verstoring in de legers der Israëliten ontstaen was. Waer op de woorden, 1 Paral. 2: 7. schijnen te slaen: *Achor, de verstoorder Israëls.*

Adrichom, na den voorgang van *Hieronymus*, stelt dit dal benoorden de stad *Iericho*, aen de voet des veertighdaeghschen berghs: hoewel de schriftuur-plaetse, Jos. 15: 7. daer tegen schijnt te strijden: alwaer het dal van *Achor* neffens de noorder grenspalen des stams van Juda, of, het geen het zelfste is, neffens de zuider grenspalen des stams Benjamins gestelt wort: dienvolgens het zelve dal niet benoorden; maer veel meer bezuiden *Iericho* lagh.

Achors dal was rijk van vee, als uit Esai. 65: 10. te besluiten is: alwaer het tot een leger-plaetse van het rundervee gemaekt wort. Daer en boven was het lustigh, vruchtbaer en wijnrijk: als blijkt uit Oseas 2: 4. Het was den Israëliten een begin, en als eene deure der goede hope: want als zy uit de woestijne in het zelve gekomen waeren, schepten zy eene goede hope van het lant Kanaan te zullen bemachtigen: in welks eersten toegang dit dal gelegen was. Waer op de woorden van *Oseas*, ter gemelde plaetse, schijnen te spelen.

In de gansche om-lantstreke des Jordaens quam *Iohannes de Doper*, om te preken en dopen, na tot hem het woort Gods, in de woestijne of bergen van *Iudea*, geschiet was. Luc. 3: vers 2, 3.

Vlakte, of *vlakke velden van Jericho.*

De *vlakte*, of *vlakke velden van Iericho*, worden alzoo, na d'ingelege stad, by *Iosua*, cap. 4: 13. en 5: vers 10. 2 Reg. 25: 5. Jerem. 39: 5. en by *Moses* Deuter. 34. het *effe velt des dals van Iericho* genoemt, en by 2 Sam. 15: 23, 28. en 16: 2. en 17: 16. door den naem van *woestijne*, en door de *vlakke velden der woestijne*, verstaen.

Strabo, desgelijx *Iustinus*, noemt deze vlakte *Hierikos*, zonder ergens uitdrukkelijk eene stad van dien name te gedenken. Zoo andere willen, wort de vlakte van *Iericho*, in de Schrift, ook *Galgal*, of *Gilgal*, genoemt.

In het stellen van het bestek, en de grenspalen dezer vlakte, verschillen de schrijvers van elkanderen grotelix: want eenigen begrijpen haer, als een gedeelte, onder het dal van *Aulon*, of grote vlakte van *Iosephus*, of omlantstreke des Jordaens. Andere schijnen haer by-na zoo wijd, als het dal *Aulon* zelf, uit te breiden.

Naer het schrijven van *Solinus*, leit de vlakte van *Iericho* met eene gedurige

rige ry van bergen, als met eene muur, na de gelijkenis van kastelen, omringt, tot een streke van twee hondert bunderen, (drie bunderen op eene stadie gerekent) en wort de *boge* genoemt. Desgelijx schrijft *Strabo*, dat de vlakte *Hierikos* met zeker geberghte omringt is, dat tooneels-wijze tot haer helt, of neêrwaerts schiet: uit welk schrijven men zou mogen besluiten, dat de vlakte van *Jericho*, met het dal *Aulon*, of grote vlakte van *Iosephus*, een en het zelfste schijnt te zijn: dewijl dat ook, als uit het schrijven van *Hieronymus* en *Iosephus* is gebleken, rontom met geberghte leit omringt: 't en zy men het geberghte rontom de vlakte van Jericho, voor een ander, of voor een gedeelte van 't geen wil houden, dat het dal *Aulon* bevangt: of dat als binnen het geberghte des dals *Aulon* begrepen is. Behalve dat ook de vlakte van *Iericho* niet beide de zijden des Jordaens, gelijk *Aulon*; maer alleenlijk d'eene en wester-zijde besloegh.

Daer en boven schijnt ook *Iosephus* de vlakte van Jericho, of de vlakte, op de welke de stad Jericho gelegen is, van *Aulon*, of de vlakte, ter wederzijde des Jordaens gelegen, t'onderscheiden: naerdien hy deze laetste de *grote vlakte*, en d'andere slechts enkelijk, de *vlakte* noemt.

oe- ne 1 Je- ho. De woestijne van Jericho strekte haer ook van de stad Jericho westwaerts tot aen Jerusalem, en besloegh by-na die geheele tusschen-streke: de welke, volgens schrijven van *Iosephus*, woest en steenigh, of klippig was: gelijk ook d'oort, na den Jordaen en de Dode zee toe, alzoo woest en onvruchtbaer was: hoewel vlakker. Van gelijken schrijft *Saligniak*, dat de wegh van Jericho na Ierusalem zeer moeielijk, steenigh en rou is: en gedenkt hem niet ooit diergelijke gezien te hebben. Waer over ook de wegen, van Iericho na Ierusalem, veeltijts met rovers en straetschenders bezet waeren.

Doubdan getuight het zelfste. Te weten, na eenige mijlen reizens, van Ierusalem na Iericho, treet men in een woest lant, dat doorgaens met keistenen beleit, en door de hitte der zonne dor en verbrant is, en lover noch gras geeft. Daer na komt men, te reizen geduurigh tusschen bergen, heuvelen en dalen, aen een zeer hogen oort en doorgang, die eertijts zeer gevarelijk was, van wegen de straetschenders en rovers, die zich aldaer onthielden, en van verre, door de hooghte, het velt, tot hun groot voordeel, konden ontdekken. Daer en boven is hy op zommige plaetsen zoo eng en nau, dat naulix twee personen elkanderen kunnen voor-by gaen.

Na dezen engen doorgang staet op de kant des weghs een groot en schoon klooster, dat noch volkomen in wezen is. De galderyen, gewelven en çellen, zijn van fraeien gehouwen steen gesticht. In het midden is een groot vierkant hof. De poorte, of deure, staet gewonelijk en geheel open.

Men zeit de Kristenen dit klooster, tot een verblijf-plaetse der geestelijken, doen stichten, en met vestingen versterkt hebben, om daer in krijgsbezettingen, tot beveiling der wegen, te houden. Maer heden is het gansch woest en onbewoont, ter oorzake van d'Arabische rovers, die niet doen, als roven en stropen op alle deze plaetsen.

Eenige houden dezen oort, of engen doorgang, voor de plaetse, op de welke zeker mensch, die van Ierusalem na Iericho afging, onder de rovers verviel: gelijk de Zaligmaker, door eene gelijkenis, by Luk. 10:30. verhaelt.

Hieronymus hout de plaetse van dezen voorval, voor de gene, de welke by Ios. 15:7. en 18:17. in 't Hebreeusch, *Maale Adummim* wort genoemt: dat is, *opgang der roden* of *bloedigen*; zoo van wegen het bloet der reizers, dat aldaer door de rovers veeltijts gestort wiert, als om haeren hogen stant. *Adrichom* en *Ziglerus* houden de zelve plaetse voor den bergh en gedeelte des berghs *Engaddi*. Maale Adummim, of Addomim.

Hieronymus voeght'er by, dat *Addomim* eertijts een hoeve; maer by zijnen tijt niet als een puinhoop was, en *Maledomim* wiert genoemt.

Hy gedenckt daer by oock eene vesting, of kasteel, met krijgsbezetting, tot beveiling der reizers en wegen.

Noch heden wort een weinigh verder van daer, op den top van een kleinen heuvel, een kleine half verwoeste

 vesting

vesting gezien: de welke haer van verre wijd opdoet, en veilight het kasteel is, dat *Hieronymus* melt.

Hieronymus stelt deze plaetse *Addomim* op den wegh van *Jerusalem* na *Jericho*, en in den stam van Juda, of op de grensscheiding van Juda en Benjamin: *Adrichom* in den stam Benjamin, en, na den voorgang van *Brokard*, vier Fransche mijlen van Jericho. Men ziet'er een diep hol, op het welk eertijts een gebouw wiert opgerecht. De plaetse is yzelijk in 't oogh, en zeer vervarelijk, en derft niemant de zelve zonder gelei door-trekken.

Salign.

Doub. De wegen, tusschen *Addomim* en de gemelde half verwoeste vesting, zijn boven mate moeielijk, en niet als rotsen, tusschen moerasschen en holen. Een stuk weeghs loopt de vliet of beke *Cedron* daer nessens hene.

By de hedendaeghse schrijvers wort de vlakte van Jericho gemeenelijk tusschen de stad van Jericho en den Jordaen gestelt: welk bestek *Iosephus* op zestigh stadien, of twee mijlen, begroot.

Onder andere stelt *Quaresmius* de vlakte van Jericho tusschen de stad Jericho en den Jordaen: en brengt haere lengte op vijf; maer de brete op ontrent twee mijlen en eene halve, en besluitze binnen bergen en wateren: daer hy nochtans, ten aenzien van het stellen der grenspalen, uit *Bonifacius*, haer veel wijder uitbreit: inzonderheit, in de lengte, van 't noorde na 't zuide: want ten ooste stelt hy tot grenspalen, de bergen van Arabie, en ten weste, die van Judea: ten zuide, de Dode zee, en ten noorde, de zee van Galilea: welke streke, van 't noorde na 't zuide, of van de zee van Galilea tot aen de Dode zee, *Iosephus* op twalef hondert stadien begroot.

Doubdan stelt de lengte der vlakte van Jericho, van 't zuide na 't noorde, langs den Jordaen, op ontrent zes, en de brete, te landewaerts in, van 't ooste na 't weste, op drie Fransche mijlen.

Bellon strekt dezelve vlakte van Jericho, zuidwaerts, tot aen de Dode zee uit: en stelt rontom haer gebergte. Ten ooste ziet men de bergen van *Petreesch Arabie*, die niet verre van daer leggen, en met hunne voeten by-na tot aen deze vlakte reiken: en ten weste, de bergen van Jerusalem.

Ontrent een uure reizens zuidwaerts van de vlakte van Jericho, na de zijde van de Dode zee, leit eene grote zandige vlakte, de welke gansch droogh en dor is, en niets voortbrengt, als zekere gewassen of kruiden, die aldaer groeien, en hoogh en dicht opschieten, gelijk heester-bosschen: zulx menschen noch beesten, 't en zy met grote moeite, op eenige plaetsen daer door kunnen komen. De zelve gewassen zijn zeer droogh, en branden, zoo op het velt aengesteken worden, als zwavel-stokken, tot den gront toe af. *Doubdan* hout deze plaetse voor de gene, de welke in de Schrift de woestijne van Jericho wort genoemt: alwaer koning *Sedekias* door de krijgsknechten van *Nabuchodonosor* gevangen wiert, wanneer hy met de meeste Heeren zijns hofs gevlucht was, na het veroveren der stad Ierusalem. Jerem. 39. en cap. 52. 2 Reg. 25. Doub.

Ontrent een halve mijle van daer, na de zijde des Iordaens toe, staet een kleine bosschaedje op een moeraschachtigen gront, die door de wateren des Iordaens, in zijn overvloeien, bevochtight wort. Op de linke zijde ziet men, in een ander moerasch, een overblijfsel van eene waterleiding, of goot, zeer fraei van gehouwen steen gemaekt: waer van noch eenige bogen overgebleven zijn.

Een weinigh verder, reist men by na dwers over de kille, of bed, van eenen vliet, die doorgaens droogh is: uitgezeit ten tijde van d'overvloeing des Iordaens. Eenigen houden deze kil voor d'oude kil des Iordaens, die, sedert des Heilants tijden, zijnen loop zou verandert, en zich eene kleine mijle na de bergen van Arabie en 't ooste vertrokken hebben, en te ruch geweken zijn.

Deze gehele wegh, tot aen den Iordaen, is zeer onreisbaer, ter oorzake van de meenighte der grachten, moerasschen, doorne hagen, en heesterbosschen, die zeer dicht, in en door malkanderen, staen gegroeit, zonder eenige spoor van wegh. Des onaengezien is d'oort boven mate lustigh: naerdien hy niet is, als een geduurigh groen bosch van Cypres, Popelier,

Willi-

Willige, Kastanien, Tamaris, en velerhande andere wilde en doornige bomen, zoo kleine als grote. Waer over de beêvaertreizers, die van Jerusalem derwaerts reizen, om zich in den Iordaen te wasschen en baden, eerst de ruighte en 't bosch, tot doorgang, moeten afkappen.

Doubdan stelt in de vlakte van Jericho het dal van *Achor*.

Lib. 16. *Strabo* stelt in den ingang van Jericho twee roofnesten, *Trax* en *Taurus*, die door *Pompejus* uitgeroit wierden.

Aert en hoedanigheit der vlakte van Jericho. De vlakte, of velden van Iericho, is eene lustige en fraeie groene oort, en bewassen op zommige plaetsen met klein geboomte en kreupel-bosch. Zoo nochtans *Josephus* schrijft, brant zy des Zomers, door de grote hitte, de welke de lucht ongezont maekt: want zy is geheel waterloos: uitgezeit de Iordaen: op wiens oevers bloeiender en vruchtrijker dadelbomen groeien, als die verre van daer wassen.

Joseph. Doch neffens Iericho is een waterrijke bron, en zeer bequaem om het lant te besproeien, die by d'oude stad ontspringt, en de bron van *Elise* wort genoemt: want wanneer het water van dezen bron te voore bitter en ongezont was, en onvruchtbaerheit en doot veroorzaekte, en d'aert en boomvruchten, ja de kinderen in 's moeders lijf deed quijnen, maekte de profeet *Elise*, op klachten der inwoonders van Iericho, over deze quaetheit des waters, het zelve, met het inwerpen van eene nieuwe schale vol zouts, gezont en heilzaem. 2 Reg. 2. Zulx de wateren, de welke voorhene d'oorzake van d'onvruchtbaerheit en hongers-noot waeren geweest, namaels vruchtbaerheit en overvloet beschaerden, en allerwege eene vroege rijpheit, door haere krachten, in het bevochtigen, aenbraghten.

Te weten, deze wateren besproeien, naer het schrijven van *Josephus*, met verscheide takken en scheuten, de vlakte van Iericho, tot zeventigh stadien in de lengte, en tot twintigh in de brete, en bevochtigen aldaer zeer schone tuinen, en dichte dadel-bomen van verscheiden slagh.

Bron van Elise. De bron, vliet, of liever beke, die heden 's daeghs niet alleenlijk by 's lants inwoonders; maer ook by d'uitheemschen voor den bron van *Elise* wort gehouden, neemt zijnen oorsprong uit de *a* voet van den veertig-daegschen bergh, of *b* twee boogh-scheut benedenden dien, of *c* tusschen Iericho en den zelven bergh: en vloeit onder bomen door, die aen de voet des berghs staen. Zoo *Quaresmius* schrijft, nemen zekere wateren uit de voet des veertighdaeghschen bergs hunnen oorsprong, en, vloeiende voor-by den wortel des gemelden berghs, vergaderen ten dele op eene plaetse, en maken en stellen dezen bron toe.

a Brok. Adrich. *b* Sanut. lib. 3. cap. 3. *c* Rog.

Hy loopt zuidwaerts, neffens de plaetse van *Galgala*: alwaer hy, zijnde waterrijk geworden, vele grote koren-meulens eertijts deed omgaen: hoewel 'er heden niet een eenige is.

Eindelijk verdeilt hy zich in vele kleine scheuten, bevochtight tuinen en boomgaerden, en stort zijn water in den Jordaen.

Niet verre van dezen bron ziet men waterleidingen, en oude gesloopte en vervalle gebouwen: en neffens den zelven groeien verscheide gewassen en bomen: doch niet de rozen van Jericho: gelijk *Adrichom* t'onrecht schrijft. Quaresi. Rog. Doub.

Na dezen bron van *Elise* begeven de beêvaertreizers zich gewonelijken, tot verquikking, wanneer zy den bergh der veertigh dagen bezocht hebben.

De bron van *Elise* schijnt by Josua 16. door de wateren van Jericho uitgedrukt te worden, en wort by *Plinius*, zoo *Bellon* schrijft, *Callirrhoe*, dat's, *schone vliet*, en by den aelouden Griekschen arts *Aëtius*, *zonne-bron* genoemt.

De plaetse ontrent Jericho, zoo *Josephus* schrijft, voed ook byen, en geeft *Opobalsem* en *Myrobalanen*: dies men de zelve niet qualijk een goddelijke lantstreke zou mogen noemen. Desgelijx schrijft *Strabo*: dat op de vlakte van Jericho een dadelbosch is: waer onder ook andere tuin-kruiden t'zamen groeien. De oort, voeght hy daer by, is vruchtbaer en dadel-rijk, en wort een gehele streke van hondert stadien bevochtight, en leit vol woonsteden. Ook is 'er een koninglijk hof, en het *paradijs des balsems*. Lib. 16.

Van gelijken schrijft *Plinius*, dat de

vlakte van Jericho met dadel-bosschen beplant is, en met bronnen bevochtight wort. Waer over Jericho te recht in de Schrift de *dadel-stad* wort genoemt. Doch, zoo men *Bellon* en *Doubdan*, als ooghtuigen, geloven mag, groeien nu op deze vlakte zulke treffelijke dadelen niet, als wel eenige geschreven hebben: naerdien de dadelbomen, die aldaer groeien, de dadelen niet tot volkome rijpheit brengen: dienvolgens hebben zy ook nooit treffelijk kunnen zijn: 't en zy men zeggen wil, dat de klimaet der lantstreke verandert zy: het welk niet kan zijn.

Insgelijx groeien heden 's daeghs op de vlakte van Iericho, noch in gansch Iudea, gene balsem-bomen meer: gelijk ook de balsem-boom geen inlantsch gewas van Iudea was; maer wiert uit Arabie derwaerts overgebraght.

Zoo daer en tegen *Kootwijk* schrijft, brengen de dadel-bomen, op de vlakte van Jericho, zeer vele rijpe dadelen voort: het welk hy als voor een groot wonder hout: naerdien zy buiten Ierusalem, niet meer als een dagh-reizens van daer gelegen, gene vruchten voortbrengen. D'oorzake wort by den zelven op het verschil der beide plaetsen geleit: want Ierusalem leit op zeer hoge bergen, en wort zoo zeer door de hitte niet gezenght. Iericho daer en tegen leit in een dal, en wort rontom met bergen omringt: dies het, door het weder om-botsen der zonne-stralen, boven-mate grote hitte onderworpen is. Te dezer oorzake zijn ook de vruchten en zai-gewassen, in het dal van Iericho, twee weken vroeger rijp, als ontrent Ierusalem.

Gewas Zaçon. Roger. Op de vlakte van Iericho, en een stuk weeghs westwaerts van den oever der Dode zee, groeit zeker gewas, by d'Arabieren *Zaçon*, of *Zaccon*, en † *Zocum*, genoemt: het welk een vrucht draeght, als die van de citroengele *Mirobalanen*, met eene droge schel bedekt, en eene noote van binnen. De noote heeft eene kern als een amandel: waer uit by d'inwoonders een onriekende olye geperst wort: dewelke gene minder krachten heeft, als d'oprechte balsem. Volgens *Doubdan*, draeght het gewas *Zaçon* zekere kleine pruimen: waer uit eene kostelijke olye of balsem getrokken wort, de welke wonderlijke werkingen, in het genezen van allerhande wonden, baert. *Bellon* en *Josephus* schijnen deze vruchten voor d'oprechte citroengele *Mirobalanen* te houden. De stadvooght van Jerusalem zend van de zelve olye, als iet dierbaers, na Konstantinopolen, aen den Groten-heer.

† Quar.

Zoo andere schrijven, is *Zaccon* een boom, als een oranje-boom, doornachtigh, met weinige bladen, die van den olijf-boom gelijk; hoewel smalder, scherper, en groen, als die van den oranje-boom. De bloeisem is wit: de vrucht van de groote als een pruim, en ront: eerst groen; maer in 't rijpen geelachtigh: met een steen, als die van de pruimen. Uit de vruchten wort eene olye getrokken, zeer dienstigh tegen koude qualen. Castor Durant.

Onder andere wilde en doornige bomen, zijn'er ook meenighte, die vruchten dragen, als kleine gout-gele en ronde appelen, met eene noot of steen van binnen, in plaetse van eene kern, die zoo ront als een erret is. De zelve zijn, tot rijpheit gekomen, zeer goet en aengenaem van smaek.

Men heeft'er andere gewassen, die groeien, als hage-doornen, en zekere andere kleine appelen, van kleure vermiljoen-root en gout-geel, dragen: het welk zich boven mate schoon in 't oogh vertoont; maer in het afplukken vind men daer niet in, als een zeker stinkend water of vocht. Wanneer zy droogh geworden zijn, blijft'er niet als een kern, zaet, of graen in: de welke niet qualijk na het bloem-koolzaet gelijkt. Zy hebben gene reuk. *Doubdan* wil deze vruchten voor d'appelen van *Sodoma* en *Gomorrha* gehouden hebben.

Daer groeit ook zeker heester, by de Grieken *Lycium* geheten: en overvloedelijk veel, de twede *Acacia*, die een vrucht geeft, als wilde pruimen of sleen: en aen den oever van den vliet wassen vyge-bomen. Bellon.

Deze vlakte en lantstreke ontrent Iericho is ook van overouds vermaert, door het voortbrengen van zekere rozen, gemenelijk de *rozen van Jericho* en *Jerusalem*, en *S. Marye*, en in 't Arabisch, Rozen van Jericho.

rabisch,

rabisch, by d'Arabieren, *Kaffaon* genoemt: de welke te Jerusalem te koop gebraght, en by de Kristenen, als een grote heiligheit, opgekocht worden.

Na *Rogers* verhael, groeien de rozen van Jericho door de gansche vlakte van Jericho, op ongehavende en onbebouwde plaetsen: zonder zy vernomen worden ergens anders te groeien.

Het is een gewas, volgens zijn schrijven, dat in de Lente uit d'aerde schiet, in vorm van vlier of vlier-bloeisem, en in 't begin root is: dies te dier tijde het gansche velt als met een root laken schijnt overspreit te zijn. Daer na wort het witachtigh.

De rozen, de welke men zeidt ontrent Jericho te groeien, worden niet van de bomen geplukt; maer uit d'aerde zelve onmiddelijk getrokken. De steeltjes zijn haere wortelen.

Dan zoo men *Bellon*, *Doubdan*, *Quaresmius* en anderen, geloven magh, groeien gene zulke rozen, als te Jerusalem gewonelijken te koop gebraght, en gemeenelijk rozen van Jericho genoemt worden, op de vlakte ontrent Jericho: maer wel en alleenlijk in de woestijnen van Petreesch Arabie, op het strant der Rode zee, of in de woestijnen van Egypten: van waer zy eerst na Jerusalem gebraght worden.

Des onaengezien erkennen de geestelijken en tolken, ja alle d'Oostersche Kristenen van dien oort, gene andere, als deze rozen, voor de rozen van Jericho.

Zoo *Adrichom* uit *Saligniak* verhaelt, groeien by den bron van *Elise* bomen, als pruim-bomen: aen de welken bloemen groeien, die gemenelijken rozen van Jericho worden genoemt. Welk schrijven *Doubdan*, als ooghtuigh, tegen spreekt, met te zeggen: dat men daer wel vele wilde en doornige bomen heeft; maer gene, die deze rozen van Jericho dragen: behalve dat deze rozen aen gene bomen groeien, als uit het schrijven van *Roger* en *Quaresmius* gebleken is.

Het voornoemt gewas, dat voor de roze van Jericho gehouden wort, wil ook uit versch zaet in Europe opkomen en groeien: gelijk het op verscheide plaetsen in de kruithoven opgequeekt en gezien is.

Het heeft een tamelijk dikken, houtigen en enkelen wortel, en van smake als radijs: uit den welken dikke

en

en asch-verwige scheuten van een palm lang, en een weinigh langer, schieten; die zich in meenighte van kleine takjes, ruits of tralijs-gewijze, verspreien, en alle boven, in 't ronde, in en tot elkandere toeschieten. Aen de takjes groeien hier en daer asverwige en rouwe bladen, gemenelijk anderhalve duim lang, en een halve duim breet. De bloemtjes zijn wit, en zitten van binnen, neffens de takjes, overal tros-wijze by een. Na ieder bloem volght een zaethuisje, dat in twee laetjes, door een vlies afgescheiden, bestaet, en twee platte ronde, rosverwige en scherpe zaetjes bevangt.

Eenigen stellen twee soorten der rozen van Jericho: te weten, een gansch houtigh, onsmakelijk en zonder reuk, en een ander speceryachtigh. Desgelijx stelt zekere arts, *Cordus*, tweederhande rozen van Jericho: een onsmakelijke en niet riekende: de welke hy voor het *Amomis* der ouden hout: en een andere aromatijk van smaek en wel-riekende: de welke hy oordeelt het *Amomum* van *Dioscorides* te zijn.

Maer t'onrecht hout *Cordus*, desgelijx *Scaliger* en andere, het *Amomum* voor de roze van Jericho: naerdien gene roze van Jericho, 't zy groen, versch of gedrooght, welriekend, of met bladen, als de wilde wijngert tot noch toe gevonden is: zoodanigh het *Amomum* by *Dioscorides* beschreven wort: ook is de roze van Jericho niet als eene druif, of tros van druiven: zoodanigh *Plinius* het *Amomum* beschrijft.

Rauwolf heeft ook op de daken en puinhopen van Syrie een wilt slagh van rozen van Jericho gevonden.

Wonderlijke krachten worden deze rozen, inzonderheit by de Roomsgezinden, toegeschreven. Te weten, dat zy haer, schoon dor en droogh, op den nacht van des Heilants geboorte, of op Kers-nacht openen en ontluiken, en de takjes of bladen, ten teken van *Maryas* baring, zich uitspreien: en daer na weêr toesluiten, als te voore: of niet voor Paeschen, zoo andere willen. Insgelijx zouden zy op alle feestdagen van de maeght *Marye*, en inzonderheit ten dage haerer ontfangkenis, ontluiken: waerom de zelve roze, de *roze van de H. Maeght*, wort genoemt, en niet, gelijk andere willen, om dat zy in de Schrift by het gewas der roze van Jericho geleken wort.

Daer en boven worden dezelve rozen zeer dienstigh voor vrouwen in barens-noot gehouden: want zoo eene in een glas met wy-water geleit wort, de vrouw, naer men zeid, zal, op het openen of ontluiken der roze, aenstonts zonder gevaer komen te baren: gelijk de roze haer ook niet eer zou ontluiken, voor de vrouw begint te baren.

Ook worden zy gezeit donder en blixem te wederstaen, en de huizen dier genen, die de zelve bewaren, te kunnen beschermen. Dan alles is een verdichtsel, ydel uitstroisel, en konstenarye der lichtgelovige Roomsgezinde schrijvers: hoewel ook eenigen, als *Roger*, *Doubdan*, *Quaresmius* en andere, het tegendeel door ervarentheit getuigen.

Te weten, deze rozen, of dit gewas, openen of ontluiken haer noit, 't en zy de zelve in water geleit worden: en als dan openen zy haer niet alleenlijk op de gemelde feestdagen; maer alle daeghs, en op alle uuren van den dagh, en in alle zaisoenen des jaers: waer in alle haere kracht en eigenschap bestaet. Zoo dra zy uit het water genomen worden, sluiten zy haer weder toe, zonder de kleure te verliezen: de welke zy in het afplukken hadden.

Galgal, of *Galgala*.

GAlgal, of *Galgala*, en anders *Gilgal*, en *Galgalis*, en by *Hieronymus Golgol*, was een aeloude en vermaerde stad. Zy was gelegen, volgens *Josephus*, vijftigh stadien ten weste van den Jordaen, en tien oostwaerts van Jericho, of een † kleine vierendeel mijls, op een vlak velt, of lantstreke, en neffens of by het *Elon*, of eiken-bosch *More*, anders het velt of dal *Aulon*: of, gelijk *Hieronymus* heeft vertaelt, het *wijd-strekkend* en *verre inlopend dal* genoemt. Deuter. 11: 30. Dies lagh *Galgal*, naer het schijnt, door de na-byheit

† Hieron.

heit van gelegentheit, met *Jericho* in een zelven ſtam. *Brokard* ſtelt *Gilgal* een halve Franſche mijle van den bergh der veertigh dagen.

Galgala, of *Gilgal*, bediet, zoo de taelkundigen berechten, *wegneming* of *afwenteling:* want *Galal*,een Hebreeuſch woort, is gezeidt, *af* of *wegnemen*, of *afwentelen :* te weten, na het wegnemen of afwentelen der voorhuiden van d'Iſraëliten, door de beſnijdenis: de welke *Joſua*, na het trekken over den Jordaen, op deze plaetſe in 't werk ſtelde. *Heden heb ik*, zeid de Heere door
p. 5: den mont van *Joſua*, *den ſmaet van E-*
s 9. *gypten van u lieden afgewentelt.* Waer op de ſchrijver der geſchiedenis by-voegt: *Waer over de naem dier plaetſe, tot op deſen dagh, Gilgal wert genoemt.* Ook ſchijnt klaerlijk in 't Hebreeuſch op dat woort geſpeult te worden. Andere, als *Joſephus*, leggen *Gilgal*, *vryheit* uit: dewijl de Iſraëliten, wanneer zy over den Jordaen getogen, en tot aen deze plaetſe gekomen waren; zich van d'Egyptenaren, en ellenden, de welke zy in de woeſtijne uitgeſtaen hadden, bevrijt vonden: en deswege de zelve plaetſe alzoo noemden.

Lyranus vertaelt *Galgala* eene *rat* of *omdraing:* en voeght'er de naem-reden by: te weten, naerdien het velleken of voorhuit, de welke door de beſnijdenis afgenomen wort, ront, als een rat, van geſtalte is. Gelijk ook de zelve plaetſe anders na de voorhuiden, in 't Hebreeuſch, vers 3. *Gibath Haharaloth* wort genoemt, dat is, *heuvel der voorhuiden:* uit reden de voor-huiden der beſnedenen op eenen heuvel, dicht daer by, geworpen en begraven wierden: maer niet, dewijl (gelijk eenige Rabbinen verzieren,) een heuvel van de grote meenighte der voorhuiden opgeworpen wiert.

Doch hier op zou iemant mogen zeggen, dat deze plaetſe reeds te voore *Gilgal* genoemt was, als blijkt uit Joſ. 4: 19. Dan men heeft te weten, dat *Joſua*, of de ſchrijver dier geſchiedenis, door eene maniere van voortijdigh ſpreken, deze plaetſe aldus genoemt heeft.

Men twijfelt en twiſt onder de godsgeleerden, of *Gilgal*, ten tijde van *Ioſua*, de naem van eene ſtad, of ſlechts van eene vlakke lantſtreke was.

De meeſten, als *Hieronymus Pradus*, *Adrichom*, *Bonfrerius*, *Mariana*, en andere, houden *Gilgal* voor den naem van eene ſtad; en nemen tot bewijs de woorden van *Ioſua*, cap. 5 : 9. Desgelijx ſchrijft de Jeſuït, *François de Mendoza*, dat *Gilgal* eene voorname ſtad des Heiligen Lants zy geweeſt.

Andere, daer en tegen, houden, met meerder waerſchijnelijkheit, *Gilgal* ſlechts voor eene vlakke lantſtreke of velt: naerdien, voor de komſte der kinderen Iſraëls in het Beloofde Lant, tuſſchen den Jordaen en Jericho, gene ſtad was, *Gilgal* genoemt. Dit kan inzonderheit hier uit bewezen worden: naerdien de ſtad, de welke de kinderen Iſraëls, na het trekken over den Jordaen, allereerſt veroverden, Jericho was: als blijkt uit het boek van *Ioſua*. En evenwel is men uit den zelven *Ioſua* zekerlijk bewuſt, dat zy zich, na het ſtappen te lande uit den Jordaen, aenſtonts, zonder ſlagh of ſtoot, in *Gilgal* neêr legerden, en zonder hinderniſſe verrichten, het geen zy te verrichten hadden. Daer nochtans d'Iſraëliten, by aldien *Gilgal* toen een vermaerde ſtad des Lants Kanaans was, niet in de zelve, zonder met de inwoonders te vechten, zouden gekomen zijn: naerdien de Kanaaniten altijts den Iſraëliten weêrſtant boden, en d'Iſraëliten niet, als met gewelt, en maght van wapenen, de ſteden der Kanaaniten veroverden: en voornamelijk, in den begin van hunnen ingang. Derhalve, by aldien toen d'Iſraëliten in eene ſtad niet gekomen zijn,zoo was'er gene ſtad, de welke *Gilgal* wiert genoemt, of namaels genoemt is: gelijk ook de zelve plaetſe eerſt *Gilgal* genoemt wiert, na d'Iſraëliten aen of op de zelve gekomen waeren, als te voore uit *Ioſua* gebleken is.

Daer en boven, indien *Gilgal* eene ſtad, en, dat meer is, eene voorname ſtad des Lants Kanaans was geweeſt, ten minſte zou zy by wijle met dien naem in de Schrift genoemt zijn geworden: inzonderheit, dewijl de naem *Gilgal* dikwils gedaght wort: daer men nochtans nergens in de Schrift *Gilgal* met de naem van een ſtad gedagt vind: en niet anders,als dat *Gilgal* eene plaetſe tuſſchen den Jordaen en Jericho zy geweeſt. Voegh hier by, dat *Hieronymus*,

Eusebius, en *Lyranus*, noit *Gilgal* eene stad; maer slechts eene plaetse noemen.

Dies zou men met grote waerschijnelijkheit mogen zeggen, dat deze plaetse, namaels *Gilgal* genoemt, wanneer de kinderen Israëls aen de zelve quamen, eene zekere grote vlakte zy geweest, in de welke die talrijke scharen der Israëliten zich konden uitrusten, en hunne zaken verrichten. Dit kan uit de maniere van spreken der Schrift bewezen worden: aengezien zy veel malen zeid: dat de kinderen Israëls in *Gilgal* zich gelegert, of hun leger neder-geslagen hadden. Uit welke wijze van spreken blijkt, dat *Gilgal*, of die plaetse, gene stad; maer eene vlakte was: naerdien het leger neêrslaen in gene stad; maer gewonelijk op het velt geschiet.

Daer beneffens wort van het volk Israëls gezeidt, dat het in *Gilgal* gelegert en aldaer besneden was, en het Pascha geviert had: daer nochtans een eenige stad zulk een grote meenighte van menschen niet heeft kunnen bevangen: inzonderheit, dewijl de burgers niet verjaeght waren: die, indien zy daer gebleven waren, weêrstant zouden geboden hebben: maer in gevallen zy door d'Israëliten verovert waeren geweest, de Schrift zou zulx niet gezwegen hebben. Weshalve blijkt hier met grote waerschijnelijkheit uit, dat, ten tijde van *Josua*, *Gilgal* gene stad; maer eene vlakte zy geweest. Doch met gene minder waerschijnelijkheit zou men ook mogen zeggen, dat d'Israëliten namaels op de gemelde vermaerde vlakte, eene stad, met name *Gilgal*, gesticht hebben: eensdeels, uit oorzake die plaetse, van wegen de gedenkwaerdige voorvallen, den Joden als heiligh was, en volkrijk bezoght wiert: en ten andere, om het verdelgen der stad Jericho: de welke door bevel des Heeren niet most herbouwt worden. Waer over het geen, dat de schrijvers voornoemt van *Gilgal* schrijven, van het *Gilgal*, namaels door d'Israëliten gestight, moet verstaen worden.

Naer het schrijven van *Roger*, leit een vlek drie vierendeel Fransche mijls oostwaerts van Jericho, dat d'Arabieren *Galgal* noemen, en voor een overblijffel, of voor de plaetse van het aeloud *Gilgal* wort gehouden: hoewel zonder eenigh bewijs der Schrift, en slechts op een losse steun van overlevering.

In *Gilgal* hebben zich, ten tijde der Israëliten, vele gedenkwaerdige dingen toegedragen.

Gilgal was d'eerste rust, leger en vertoef-plaetse der Israëliten, na het trekken over den Jordaen: alwaer zy, tot een gedachtenis van dien wonderbaren overtocht, twaelf steenen uit den Jordaen oprechten. Jos. 4.

Zoo *Roger* schrijft, ziet men, ontrent een halve mijle van *Gilgal*, noch eenige stenen, als keistenen, die by eenigen voor de zelve stenen van dien tijt gehouden worden.

Eenigen duiden de woorden van *Johannes* op deze stenen, daer hy zeid: *God kan van deze stenen kinderen Abrahams verwekken.* Matth. 3:9.

In *Gilgal* besneed *Josua* d'Israëliten, die in de woestijnen geboren waren, voor de tweede male, en vierde het Paesch-feest, Jos. 5:2, 7, 10.

In *Gilgal* begon het man, daer meê d'Israëliten in de woestijnen veertigh jaren gespijst waren, op te houden.

In *Gilgal* bleef d'arke den tijt van zeven jaren, geduurende het onderbrengen der Kanaaniten, door d'Israëliten: als breder blijkt uit Jos. cap. 4. en 5.

In *Gilgal* wiert *Saul* tot koning gezalft. 1 Sam. 11:15.

In *Gilgal* hebben *Samuel*, d'Israëliten, en *Saul* geoffert. 1 Sam. 10:8. en 11:15. en 15:12, 21.

Na *Gilgal* trok *Elia* en *Elisa*. 2 Reg. 2:1. en 4:38.

In *Gilgal* onthielden zich de kinderen der profeten, 2 Reg. 4:38.

In *Gilgal* hebben d'Israëliten der tien stammen afgoderye bedreven. Jos. 9:15. en 12:12. waer over de Joden verboden wierden na *Gilgal* te gaen. Hos. 4:15. het zelfste wort den Israëliten, by Amos 5:5. verboden.

De ſtad *Jericho.*

JEricho wort alzoo in 't oud verbont, op Hebreeuſch, en *Hiericho* in 't nieu, op Griekſch, by d'evangeliſten Matth. 20:29. en Mark. 10:46. Luk. 10:30. en 18:35. en 19:1. maer by *Ptolemeus*, *Hiericus*, en by den Arabiſchen lantbeſchrijver *Aledris*, gebroken, *Eriha*, en by *Joſephus*, zoo eenigen willen, *Oza* genoemt.

De naem *Jericho*, zoo de taelkundigen verklaren, bediet de *mane*, of *maent*, en haere *ſchoonheit*: als ook *goede reuke*, of *welriekentheit*, van wegen de welriekende balſem, die eertijts daer ontrent viel. *Lyranus* leit *Iericho ſtad der ſchult* uit.

Arias Mon- an.

Van wege d'omleggende dadel, of palm-boom-rijke lantſtreke, wort *Iericho* ook, in 't oud verbont, met den by-naem van *palm* of *dadel-ſtad* beſchonken, 2 Paral. 28:15. hoewel zy enkelijk ook, en zonder den naem van *Iericho*, *dadel-ſtad* genoemt wort, Jud. 1:16. en 3:13. desgelijx in het Chaldeeuſch, in den zelven zin, *Cartha Dediclaia*.

De aeloude ſtad *Iericho* was gelegen op een luſtige en vruchtbare vlakte, of dal, van een zelven name, of † in het dal *Aulon*, en op den wegh van Jeruſalem na den Jordaen, of van den Jordaen na Jeruſalem, * tien ſtadien weſtwaerts van *Gilgal*, en zeſtigh van den Iordaen, en hondert en vijftigh ſtadien ooſtwaerts van Ieruſalem, in den ſtam van Benjamin, of aen zijne ooſter grenspalen, als blijkt uit Iof. 16:7. en 18:12. of op de grensſcheiding van Efraim en Benjamin.

Hier. oſeph. drich.

De Talmudiſten begroten de wijte, tuſſchen *Iericho* en *Ieruſalem*, op tien parſen: ieder pars gerekent op eene mijle. Des onaengezien wiert, volgens hunne gewonelijke hooghdravende wijze van ſpreken, de ſtemme des hoogen-prieſters, die den naem van *Iehova*, ten dage der verzoening uitte, uit *Ieruſalem* te *Iericho* gehoort.

Iericho wiert, ten tijde van koning *Melchiſedek*, door zeven koningen geſticht, die ieder eene muur aen de zelve ſtad deden bouwen.

ulf.

De ſtad *Iericho* ſtont by ouds, ten tijde van *Ioſua*, onder beſtier van eenen koning, Iof. 6:2. en 12:9. maer zy wiert, d'eerſte van alle de ſteden des Lants Kanaans, door *Ioſua*, ten zevenden dage des beleghs, na het neêrſtorten der muuren, op het geluit der bazuinen, en onder het omgaen met d'arke, verovert, en ten vuure verdelght, en den koning zelf, en alle d'inwoonders, behalve *Rachab* en haeres vaders huisgezin, met den zweerde verbannen: daer en boven het heropbouwen der ſtad, op pene van vervloeking, eenen iegelijk verboden. Iof. 6. Zoo de Talmudiſten, tot verklaring, daer by voegen, moſte gene andere ſtad, met den naem van *Iericho*, geſtight, noch *Iericho* zelf herſticht worden, 't en zy onder een anderen name. Evenwel wiert de ſtad *Iericho*, na verloop van eenige jaren, herbouwt: gelijk zy ook naderhant gebloeit heeft, en de tweede, in waerdigheit, naeſt *Ieruſalem* geworden is. De her-opbouwer was *Hiël*, de *Betheliter*, 1 Reg. 16:34. dien de Talmudiſten voor eenen zoon van koning *Iehoſchaphat* houden: te weten, een en dezelve met *Iehiël*, 2 Paral. 21:2. Dies *Euſebius* en *Hieronymus* den heropbouwer t'onrecht *Ozam*, of *Ozan*, noemen. *Abulfaraj* ſtelt insgelijx tot her-opbouwer, eenen zoon van *Iehoſchaphat*; maer noemt hem *Achab*, die *Iezebel*, dochter des konings van *Tyrus*, ten wijve nam.

De ſtad *Iericho* wiert aenſtonts, na haere her-opbouwing, met de ſcholen der profeten verheerlikt: en hebben daer in de zonen der profeten zich, ten tijde van *Elie* en *Eliſe*, onthouden. 2 Reg. 2:5, 15, 18.

Zy heeft gebloeit, beneffens d'overige ſteden des Heiligen Lants, tot aen d'uitroeing des Ioodſchen volks, door de Babyloniers.

Onder den tweeden tempel bloeide *Iericho* noch meer: en zoodanigh, dat zy voor gene ſtad in Paleſtijn behoefde te wijken: behalve *Jeruſalem*: en wiert, ten tijde der Romeinen, tot een der elf-plaets-vooghdyen of raethoven van Judea, hoewel de laetſte in orde, opgerecht.

By de Talmudisten en Rabbinen wort *Jericho*, in waerdigheit, naest *Jerusalem* gehouden.

Strab. Ten tijde van keizer *August* was'er een koninglijk hof, in het welk *Herodes* overleed: en een ren-perk, daer in door den zelven de voornaemste Ioden opgesloten wierden, om, op zijn overlijden, gedoot te worden. Het pronkte ook met een schouburgh; op den welken opentlijk *Herodes* testament geopent en gelezen wiert.

Joseph. lib. 17. cap. 10.

Men had'er ook by wijle vergadederingen van den *Sanhedrin* der Joden.

Zoo *Tyrius*, na den voorgang van *Solinus*, schrijft, wiert *Iericho*, na de verwoesting van *Ierusalem*, tot hooftstad van Iudea gemaekt: dan bleef niet in dien staet, na zy door den oorlogh van *Artaxerxes*, tegen de Ioden, t'ondergebraght was.

Salmas. in Solin. Doch *Solinus* schijnt in dit stuk ten dele de waerheit niet getroffen te hebben: naerdien men nergens leest, dat oit *Iericho*, na of voor de verwoesting van Ierusalem, de hooftstad van Iudea zy geweest. Te weten, *Solinus* vergrijpt zich in den naem van *Iericho* doorgaens, na zijne gewoonte, voor *Macherus* te stellen, en neemt de woorden van *Plinius* in een verkeerden zin op: want *Plinius* schrijft, dat *Macherus* eertijts het tweede kasteel van Iudea, naest Ierusalem, was: welke woorden *Solinus* aldus verstaen heeft, als of *Macherus*, in de plaetse van Jerusalem, tot hooftstad gevolght was, en, na haere verwoesting door *Artaxerxes*, niet meer hooftstad gebleven was.

Eufeb. Ten tijde des beleghs van Ierusalem, door keizer *Vespasiaen*, wiert *Iericho*, ter zake van de trouloosheit der inwoonders, op zijn bevel verwoest: doch namaels, door keizer *Elius Adriaen*, ontrent des jaers hondert en negentien, herbouwt: welk het derde Iericho was, en noch ten tijde van *Hieronymus* en *Eusebius* getoont wiert: gelijk men ook, by hunnen tijdt, de kentekenen der twee voorige, of eerste Ierichos, noch zagh.

Wanneer de Kristenen, onder de heerschappye der Françoizen, het Heilige Lant bezaten, was dit derde Jericho noch een brave en vermaerde stad, en wiert aen de kerke des Heiligen grafs vereert, die jaerlix daer vijf duizent kronen van trok. Maer de patriarch, die ten tijde van *Bauduwijn*, d'eerste Kristen koning van Jerusalem, leefde, met name *Arnulf*, of *Arnault*, en gebynaemt *de quade krone*, beroofde zijne kerke daer van, om haer, met den aenkleve van dien, aen eene van zijne nichten tot eene bruitschat te besteden: de welke hy aen zekeren *Eustachius Garnier*, een der deurluchtighste en edelste heeren des hofs, verlooft had. Daer na kreegh de koningin *Melisende* de stad Iericho, met haer toebehoren, in bezit: de welke haer, nessens meer andere goederen, aen de geestelijke dochters, of nonnen, van *Bethanie* vereerde. Tyr.

Ten tijde der Kristenen was Iericho ook verheerlijkt met een bisdom: hoewel *Suffragaen* van het aerts-bisdom van *Palestijns Cesarea*.

Namaels is Iericho door de Mahometanen ten gronde verwoest.

Het hedendaeghsch Iericho, of de plaetse, dewelke heden voor Iericho gehouden wort, leit op het eind des dals van Iericho, en onder aen bergen. Het is slechts een verwoest vlek of dorp, dat ontrent dertigh of veertigh slechte huizen of hutten, en naulix vijftien of twintigh ongeschonde of hele begrijpt: de welke met dorre heiningen of heggen afgeschut zijn, tot verblijf van eenige arme Moren en Arabieren, ten getale ontrent van hondert huisgezinnen van Moren, die als beesten leven. Della Valle. Doub.

Men bespeurt'er niet anders van haere aeloutheden, als de puinhopen van eene hooft-kerke: de welke, naer men zeid, op de plaetse van *Zacheus* huis gesticht wiert, die, om den Zalighmaker te zien, op een wilden vygenboom, of vijg-moerbeziën-boom, klam, en den zelven, op zijn eigen verzoek, te Iericho, in zijn huis ontfing. Luc. 19.

Noch ten tijde van *Hieronymus* plagh deze boom ter zelver plaetse getoont te worden: hoewel heden slechts de † plaetse, daer hy eertijts stont. *Doubdan* vond het huis van *Zaccheus*, of des zelfs plaetse, in het ingaen van het dorp, aen de zuid-zijde: waer op de Kriste- Hieron. †Doub.

Kristenen, volgens zijn schrijven, namaels een fraeie kapel gebouwt hebben: de welke noch gansch in wezen is: doch onbewoont: beslaende twalef of vijftien schreden in 't vierkant. Een geestelijke Roomsgezinde zingt'er gewonelijken ook het evangeli van deze geschiedenis.

Della Valle stelt by dit dorp een klooster, dat gehouden wort op de grontvesten des profeten *Elises* huis gebouwt te zijn.

Saligniak vond'er by zijnen tijt eenen toren: desgelijx *Bellon* en *Kootwijk* eenen vierkanten toren: hoewel van gene sterkte: en slechts, als een duiven-huis.

Na-by Jericho genas de Zalighmaker eenen blinden, Luc. 18, en daer en boven twee andere blinden, Matth. 20: 29. Marc. 10:46.

Die van Jericho quamen weder uit de Babylonische gevangkenis, Esd. 2: 34. Neh. 7: 36. en worden onder de her-opbouwers van Jerusalem gerekent. Neh. 2: 3.

De verspieders, door *Josua* uitgezonden, traden in de stad Jericho: die de hoere *Rachab* heimelijk verberghde. Jos. 2.

Het velt van *Esdrelon*, of *Mageddo*.

HEt velt, of dal van *Esdrelon*, is alzoo genoemt na des zelfs voornaemste ingelege stad *Esdrelon*: hoewel ook, na een andere voorname stad *Mageddo*, het velt *Mageddo* of *Megiddo*. 2 Reg. 23: 29. 2 Paral. 35: 22. Zach. 12: 11. en anders het groot velt en vlakte, of pleyn van Galilea, en by *Hieronymus* het aller-wijtstrekkenste velt van Galilea: naerdien het een groot gedeelte van Galilea beslaet. Zoo eenigen willen, wort het zelfste velt, by *Herodoot*, *Magdalum* geheten: daer nochtans *Magdalum*, of *Migdol*, volgens de Schrift, op de grensen van Egypten lagh, en op den wegh, die na Palestijn loopt: want *Ieremias* stelt klaerlijken *Migdol* in Egypten, cap. 44. en 46: vers. 14. Desgelijx maekt *Stephanus Magdalos* eene stad van Egypten.

[F]errar. [P]etr. [Ba]ikst. Het velt van *Esdrelon*, of *Mageddo*, wiert namaels, en noch heden, by d'Italianen, *Campo di Fabo*, na zeker kasteel *Faba*, of *Saba*, geheten: en anders, na zeker by-gelegen vlek van een zelven name, *Genin*, of *Ginin*, (by ouds *Jamin*) genoemt.

[D]oubd. Het leit benoorden den bergh *Thabor*, en strekt, in de lengte, tot aen de bergen van Samarie, en in de brete, tot drie, twee, en vier Fransche mijlen, op eenige oorden.

[B]o[ch]ard. *Adrichom* begroot des zelfs lengte op tien mijlen van eene uure gaens, en breit de brete oostwaerts tot aen de zee van Galilea, en den Jordaen uit. *Ferrarius* brengt de lengte op dertigh duizent, en de brete op achtien duizent schreden, en stelt ten zuide, tot grenspalen, *Samaria*, met de bergen van *Efraim*: ten ooste, de zee van Galilea: ten weste, den bergh *Karmel*, en ten noorde, den bergh *Liban*: insgelijx plaetst *Bonfrerius* het beweste de zee van Galilea, en breit het wijd en zijd, na 't weste, tot aen de stad *Mageddo*, en den vliet *Kison*, uit; maer oostwaerts tot aen *Esdrelon*, eene stad na-by de zee van Galilea gelegen. In Jos.

Zoo *Brokard* schrijft, is het noorder gedeelte van *Esdrelon* boven-mate vruchtbaer van koren, wijn-stokken, olijf-bomen, en allerhande levens-behoeften: ja hy getuigt, noit vruchtbaerder oort gezien te hebben.

Dan wel heeft dit velt een vetten gront, en de vruchtbaerste en gezegenste landouwen des ganschen Heiligen Lants, tot het voortbrengen van granen in groten overvloet: maer het wort gansch niet bebouwt: of slechts aen eenige oorden: zijnde het overigh weilant. Doubd.

Het gras groeit'er tot zulken hooghte, dat een man te peerde daer door kan rijden, zonder gezien te worden.

De vliet of beke *Kison* vloeit, eene streke van ruim zes mijlen, tusschen heuvelen en dalen, door deze vlakte, tot haere grote vruchtbaerheit, en valt eindelijk in de Middellantsche zee. Ziet Syrie, pag. 83.

In dit velt hebben gewonelijken duizenden van Arabieren hunne legersteden, tot weelderige weide voor hun vee, als kemels, peerden, schapen,

en

en geiten, neêrgeslagen: en hutten, tenten, en paveljoenen van allerhande kleure, opgerecht.

Zoo *Roger* verhaelt, droegh zich ontrent des jaers zestien hondert en twintigh, onder d'Arabieren, in dit velt, het volgende toe.

Een zwerm en wolk van kleine zwarte muggen, geheten *Bargaches*, verschenen op dit velt, en vielen den Arabieren, die aldaer ontrent zes hondert tenten hadden opgeslagen, zoo lastigh, dat zy met hun vee dachten te stikken: want als zy hun adem wilden halen, quamen meenighten van deze ondieren, door den mont en neus-gaten, ter kele in-vliegen, en beletten hen het aedem halen: dies zy zich genootzaekt vonden, tot bevrijding van dit dodelijk ongemak, den brant in het gras te steken, om de muggen te doen stikken of verdrijven. Dan de brant nam midlerwijle zoo geweldigh d'overhant, geduurende den tijt van drie dagen, dat daer door de na-by-staende bosschen, en vele koren-scherven, op 't velt verbranden: en hazen, en ander wilt, door de hitte, de bosschen en het velt mosten ruimen.

In het velt Mageddo wiert *Josia*, koning van *Juda*, door de schutters van *Pharao Nechao*, of *Neko*, koning van Egypten, met eene schichte, ter doot gewont. 2 Reg. 23:29. 2 Paral. 35. 22.

Zacharias gedenkt ook den neêrlaegh van *Iosia*, in Mageddo, en noemt de plaetse des gevechts *Hadadrimon*, of anders *Hadadrimmon*, cap. 12:11.

Desgelijx zouden ook de volgende woorden van *Herodoot* op dezen neêrlaeg van *Iosia*, en op de zege van koning *Neko* kunnen geduit worden: daer hy zeidt: *Neko leverde den Syriers met een* Lib. 3. *lantheir in* Magdalum *slagh, en overwon hen*: 't en zy de Schrift de plaetse *Mageddo*, en niet *Magdalum*, noemde: want door de *Syriers* zou men gevoeghelijk *Ioden* mogen verstaen, die aldus te dier tijde by de nabuurige Feniciers genoemt wierden.

De stad *Mageddo*, of *Megiddo*.

Mageddo, of Megiddo, was by ouds eene koninglijke stad, en gelegen op het velt van een zelven name, na-by den bergh *Thabor*, op de grensscheiding des stams Zabulons, en aen de wateren van Mageddo, of aen den vliet *Kison*, als uit Jud. 5. in het liet van *Debora*, vers 19, te bespeuren is. Naer het schijnt, uit 1 Reg. 9:15, 16. lagh zy ook na-by de steden *Gezer* en *Hazor*, en niet verre van *Dothaim*. Jud. 4:7.

De koning van Mageddo wiert door *Iosua* gedoot. Jos. 12:21. en de stad den halven stam van Manasse binnen den Jordaen toegevoeght, als blijkt uit Jos. 17:11. en 1 Paral. 7:29. hoewel de Manassaniten d'oude inwoonders, de Kanaaniten, niet konden verdrijven. Jos. 17:12. Jud. 1:27.

Namaels deed koning *Salomon* de stad Mageddo herbouwen, 1 Reg. 9: vers 15.

In Mageddo sterf *Ahazia*, koning van Juda. 2 Reg. 9:27.

Brok. Mageddo wort heden *Susimbre*, of, anders, *Suberge*, of *Subibe*, genoemt: Lib. Notit. en, by *Ortelius*, voor d'oude stad *Maximianopolis* gehouden: hoewel die in Egypten was gelegen.

In d'Openbaring van *Iohannes*, c. 16: vers 16. wort het velt van Mageddo, *Harmagedon*, of *Harmageddon* genoemt: dat is, *bergh van Mageddo*: naerdien in *Mageddo* diergelijk eeniger-mate, tusschen *Iosia* en *Nechao*, geschiet was, als by *Iohannes* voorzeidt wort.

Te weten, zoo eenigen, en onder andere wijdlopigh *Malvenda*, verklaren, zouden, naer luit van *Iohannes* woorden, aldaer de talrijke krijgsheiren des *Satans*, of *Antikrists*, van *Gog* en *Magog*, en van andere volken te vergaderen zijn: want dewijl *Mageddo* een wijdstrekkend en breet velt is, zoo houden zy voor zeer bewijsselijk, dat het zelve door den *Satan* zal gekoren worden, om ter zelver plaetse zijn ontallijke krijgsheiren te verzamelen en in slagh-orde te stellen, tot vernieling der Kristenen.

Anderen leggen *Harmageddon*, *leger der vervloeking*, of *verwoesting*, of *bedrogh der uitroeing* uit. Waer op zy de woorden van *Iohannes* duiden: naerdien de legers des *Antikrists* uit alle volken by een zullen worden gebraght: doch tot hun eigen bederf en verwoesting.

Of

Of veilight is *Harmageddo*, of bergh *Mageddo*, een en de zelve met den bergh *Thabor*: na-by den welken *Mageddo* lagh: als uit Jud 5: 19. te bespeuren is.

Men heeft'er eenen bron, en rontom vele gehuchten; hoewel meerendeels vernielt en verwoest.

Gur, of Gai. Na-by *Mageddo*, en by *Jeblaan*, of *Jibleam*, lagh eene stad, in 't Hebreeusch Gur, 2 Reg. 9: 27. en by de zeventigh overzetters Gai, en in de gemeene Latijnsche overzettingh Gauer, en gebroken, by *Hieronymus*, *Gers* en *Gier* genoemt.

Aen den opgang dezer stad wiert *Ahazia*, koning van Juda, gewont.

Jeblaan. *Ieblaan*, of *Ibleam*, was ook na-by *Mageddo* gelegen, als blijkt uit 2 Reg. 9: 27. en den halven stam van Manasse binnen den Jordaen toegevoeght. Jos. 17: 11. hoewel de Manassaniten d'oude inwoonders daer niet konden uitdrijven, Jud. 1: 17.

Dagon of Dook. *Iosephus* stelt op het velt van *Iericho*, en boven de stad *Iericho*, een kasteel of vestingh, *Dagon*, dat 1 Macch. 16: 15. *Dook*, of *Doch* wort genoemt.

Op het zelve ontfing *Ptolemeus*, koning van Egypten, listelijk *Simon de Macchabeër*, en dode hem.

Brok. Uit dit kasteel kon men zeer verre na alle oorden zien: te weten, men zagh van daer het gansche lant van *Galaad*, het lant *Esebon*, het geberghte *Moab*, den bergh *Abarim*, *Phasga* en *Neba*.

Dus verre van Galilea: welk gewest heden, by d'Arabieren, in 't Arabisch *Elbeschara* wort genoemt: dat is, *lant der verkunding*, of *Evangelie*: uit oorzake misschien de Heilant en zijne apostelen aldaer allereerst de leere van het evangelie gepreekt hebben.

Lantschap van *Samaria*, anders *Samaritis*.

De naem *Samaria*, of *Samarie*, na den trant der Neêrduitsche spelling, en in 't Hebreeusch *Schomeron*, of *Semron*, heeft meenigerlei betekenis.

Samarie was in 't eerst, voor het opbouwen der stad, de naem van eenen bergh, in den stam van *Efraim*, die alzoo na den eigenaer *Samer* genoemt wiert: op den welken namaels de stad *Samarie* door koning *Emri* gebouwt wiert, als in 't vervolgh breder zal gezeit worden. Dien volgens was *Samarie*, onder den eersten tempel, de naem van eene stad.

Onder den tweeden tempel betekende de naem *Samarie* een lantschap zelf des Heiligen Lants, dat van d'andere lantschappen des zelven gewests afgescheiden leit: in welken zin en betekenis *Samarie* het gansch gewest bediet, dat eertijts door den stam Efraim, en door den halven stam van Manasse, binnen den Jordaen, bewoont wiert.

By wijle wort de naem *Samarie* in een breder betekenis, en voor het rijk der Israëliten, of voor de tien stammen genomen: en inzonderheit by de profeten: misschien uit oorzake de stad *Samarie*, het hof der koningen Israëls, en hooftstad des koningrijks van Israël was. Dit is te bespeuren uit 1 Reg. 13: 32. (alwaer *Samarie*, door een maniere van voortijdigh spreken, genoemt wort: want het was toen noch niet gebouwt,) Jer. 23: vers 13. Ezech. 16: 46, 53. Oseas 8: 5, 6. Mich. 11. desgelijx uit Ezech. 23: 4, 5, 36, 44. alwaer, by *Ezechiel*, door *Ahola*, zoo eenige uitleggen, *Samarie*, en door *Samarie*, het rijk Israëls wort verstaen. *Ahola* bediet, *mijne tente*: en *Aholibah*, *in het welk mijne tente is*: naerdien het rijk Israëls zijne tente afzonderlijk bewoonde, sedert de tien stammen van den huize *Davids*, en tempel des Heeren, waeren afgeweken. Dien volgens worden door de *Samaritanen* de tien stammen verstaen. 2 Reg. 17: 29.

Desgelijx wort by den profeet *Abadja*, door het velt van *Samarie*, de gansche of voornaemste lantstreke der tien stammen bediet, en d'andere steden van *Samarie* de gezusters des rijks Israëls genoemt, Ezech. 16: 46, 55.

Zommigen leggen *Samarie wachte*, of *bewaernis des Heeren*, uit. Andere *beschermt* of *behoet*: uit oorzake het door de drie andere lantschappen, *Galilea*, *Judea* en *Idumea*, als in 't midden gelegen, behoet of beschermt wiert.

Zoo eenigen beuzelzinnigh willen,

len, was Samarie alzoo na *Mars* grafstede, in 't Griekſch *Sema Areôs*, genoemt, dewelke hy zijnen zoon *Aſcalaphus*, naer luit van twee zekere aeloude Griekſche veirſen, in Samarie doen oprechten had.

Samarie, genomen in de tweede betekenis van een lantſchap des Heiligen Lants, wort anders 1 Mach. 10: 30, 38. desgelijx by *Ioſephus*, *Samaritis* genoemt, en is het derde gedeelte des rijks Iſraëls, en een der lantſchappen, in de welke het Heilige Lant verdeilt wort.

Het leit midden tuſſchen Judea, ten zuide, en tuſſchen Galilea, ten noorde: te weten, Judea beſlaet het zuider, en Galilea het noorder gedeelte des Heiligen Lants: want die uit Judea na Galilea wilden, moſten door Samarie reizen. De gelegentheit van Samarie, tuſſchen beide, is inzonderheit uit het ſchrijven van den evangeliſt *Iohannes*, cap. 4: 4. te beſpeuren: daer hy van des Heilants wijken, uit Judea na Galilea, aldus ſpreekt: *Maer hy moſte door Samarie reizen*. Waer uit blijkt, dat Samarien tuſſchen Judea en Galilea gelegen was.

Het begint van het vlek *Ginea*, op het groot velt *Aulon* gelegen, en eindigt aen de plaets-voogdye van *Akrabatene*, of Akrabata. Welk Akrabata een daghreizens noordwaerts van Jeruſalem lagh. *Samarie* is ſmalder, als *Galilea* of *Judea*.

Door de na-by-heit van Samarien aen Galilea, worden by *Lukas*, cap. 13: 45. onder den naem van Galileërs, de Samaritanen verſtaen. Ziet pag. 86.

Het lantſchap van Samarie begreep den ſtam van Efraim, en Manaſſe binnen den Jordaen, en bezat by ouds verſcheide ſteden: en onder andere de hoofdſtad *Samaria*, *Sichem*, *Lydda*, en alle de genen, de welke in beide ſtammen gelegen waeren.

De ſtad *Samaria*.

De ſtad *Samaria*, in 't Hebreeuſch *Schemeron*, wiert anders ook, volgens *Ioſephus*, *Samaritis*, *Mareone*, *Ectenias*, en *Marion*, geheten; maer namaels, door koning *Herodes*, zoon van *Herodes Antipas*, (die haer, na haere verwoeſting, deed herbouwen,) in 't Griekſch *Sebaſte*, dat is, in 't Latijn, *Auguſta*, ter eere van keizer *Auguſt*, met het afſchaffen van den ouden naem, hernoemt: gelijk d'Arabieren haer ook noch heden, gebroken, *Sebaſtia* noemen.

De ſtad *Samaria* was gelegen op eenen bergh, als blijkt uit Micha 1: 6. en uit de verklaring van *Hieronymus* over deze plaetſe. Te weten, zy wiert door Amri, koning van Iſraël, op den bergh, of op den kruin des berghs *Samaria*, of *Schemeron*, geſticht, en ook na den zelven alzoo genoemt: gelijk de bergh zelf dien naem van den heer, of eigenaer des berghs, met name *Semer*, of *Somer*, bekomen had: van den welken Amri den zelven voor twintigh talenten zilvers kocht, 1 Reg. 16: 24.

Zy was by ouds de hooft en hof-ſtad des koningrijks Iſraëls, of der tien ſtammen: want zy wiert, ſedert haere eerſte ſtichting, tot zetel en hof der koningen van Iſraël gekoren: hoewel te voore, tot dus lang, *Thirza*, of *Therſa*, het hof des koningrijks Iſraëls was geweeſt: als blijkt uit 1 Reg. 4: 17. en 15: 21, 33. en 16: 6, &c. Maer toen verliet *Omri Thirza*, en nam zijn verblijf in *Samaria*, 1 Reg. 16: 28. Zijne navolgers worden ook gezeit aldaer geregeert en gewoont te hebben, en begraven te leggen: als blijkt uit vers 29. en uit cap. 21: 1, 18. en 22: 37, 52. desgelijx uit 2 Reg. 1: 2. en 3: 1. en 6: 9, 20. (vergeleken met veirs 21.) en 13: 1, 9, 13. en 14: 16, 23. en 15. en 17. en 23. en uit 2 Chron. 26: 8, 9. Des niet tegenſtaende hebben ook Achab, en *Ioram*, zijn zoon, in de ſtad *Iezraël* gewoont: gelijk gemeenelijke de koningen vele hoven hebben, 1 Reg. 18: vers 45, 46. en cap. 21: vers 1, 2, 3, 23. 2 Reg. 8: vers 29. en 9: 15, 25, 30. en 10: 1, 6. *Roger* plaetſt het hedendaeghſch *Samaria* op den bergh *Garizim*, leggende ontrent twaalef Franſche mijlen weſtwaerts van Jeruſalem, en vier van de ſtad *Iamni*: *Quareſmius* veertigh Italiaenſche, of tien Duitſche mijlen: † of veertigh duizent ſchreden; en *Weiſenbagh*, een dagh-reizens noortwaerts van Jeruſalem: en *Benjamin*, twee paraſangen, of acht duizent ſchreden van *Neapolis* of *Sichem*. †Ferrar.

Argob, 2 Reg. 15: 25. was de naem van

van eene plaetse in de aeloude stad *Samaria*, volgens de vertaling van *Bonfrerius*: de welke haeren naem van de Galaaditen, die uit het lant *Argob* gekomen waeren, schijnt bekomen te hebben: als uit de volgende woorden des zelven veirs te bespeuren is. Andere houden *Argob* voor eenen eigen naem van eenen man.

Desgelijx was *Arie*, of *Arje*, de naem van eene plaetse in de stad *Samarie*, volgens de vertaling van *Bonfrerius*: hoewel andere dien ook voor den eigen naem van eenen man houden. *Arie* bediet in 't Hebreeusch eenen *leeuw*: uit oorzake misschien deze plaetse des konings leeuwen-perk was: of dewijl in de zelve des konings leeuwen opgevoet wierden.

Zoo *Adrichom*, uit *Brokard* en *Breidenbach*, verhaelt, geven noch d'uitstekende puinhopen der prachtige gebouwen, den aelouden glans en heerlijkheit der stad niet duisterlijk te kennen: ja niet een eenige stad in gansch *Palestijn* vertoont zulke gedenkwaerdige puinhopen, als *Samaria*. Op den bergh ziet men noch de marmere kolommen, daer op de koninglijke gebouwen, paleizen en galderyen, eertijts rusten. Daer en boven worden langs den gehelen omtrek des berghs diergelijke opgerechte pylaren gezien, de welke de gewelven der straten droegen.

In d'aeloude stad waeren bronnen, tuinen, paradijzen, wijnbergen, en olijf-bosschen.

Indien men *Benjamins* schrijven magh geloven, wierden noch by zijnen tijt, des jaers elf hondert en zeventigh, de kentekenen der hoven van koning *Achab* bescheidelijken gezien.

Roger. Quaresf. Della Valle. De hedendaeghse stad *Samaria* leit heden geheellijk verwoest, en heeft niet, als uitstekende en grote puinhopen en kolommen, tot geen klein bewijs van haeren aelouden staet.

De huizen zijn kleine en slechte hutten van aerde opgeworpen, of puinhopen en holen der oude gebouwen.

D'inwoonders bestaen in eenige Mahometanen, en *Semrys*, of Samaritaensche Joden, en in een klein getal van Kristenen: hoewel de laetste alle Arabieren van afkomst; maer van Griekschen godsdienst zijn. Zy plagten alle voorhene schattingen aen *Emir Ferouk*, zeker Arabische vorst des Heiligen Lants, te betalen.

In de stad *Samaria* wierden by ouds de kinderen des konings opgevoet: gelijk koning *Achab*, ten getale van tzeventigh, aldaer onder-voesterheeren had. 2 Reg. 10: 1.

Samaria was inzonderheit eene boze en bedorven stad, Ezech. 16: 47. Hos. 7: 1. en zeer genegen tot afgoderye en godloze diensten, Ezech. 23: 4, 5. Jos. 13: 16. Mich. 1: 5. want aldaer wierden afgoden gedient, vers 7. die by Amos 8: 14. door de *schult* van *Samaria* verstaen worden. Hier over wort haere val en verwoesting voorzeidt, Esai. 7: 9. en 8: 4. en 9: 7, 8. Ezech. 23. Osea 10: 5. en 13: 16. Amos 3: 11, 12. Mich. 1: 1, 6. ja der mate, dat zy nooit weêr tot haeren voorigen staet zou komen. Ezech. 16: 53, 55.

Samaria wiert, ten tijde van *Achab*, door *Benhadad*, koning van Syrie, belegert en bestormt: hoewel te vergeefs: want *Achab* bevocht, op raet van eenen profeet, tweemael op hem de zege. Dies *Benhadad* zich most versteken, en voorts vrede met *Achab* maken. 1 Reg. 10. Samaria door Benhadad belegert.

Ten tijde van koning *Joram* wiert *Samaria* weêr door *Benhadad* belegert: waer uit een grote hongers-noot ontstont: een ezels-kop gold tachtentigh, en een vierendeel van een kab duiven-mest vijf zilverlingen. Twee vrouwen aten der eener kint. 2 Reg. 6. Eindelijk wiert de stad, na voorspelling van den profeet *Elise*, wonderlijker wijze verlost.

De stad *Samaria* wiert door *Salmanassar*, koning van Assyrie, drie jaren belegert. 2 Reg. 17: 5. en 18: 9. die haer, beneffens het gansche Heilige Lant, veroverde. 2 Reg. 18: 10, 34. Esai. 10: 8. en 36: 19. Te weten, op het negende jaer der regering van *Osea*, koning van Israël, en op het zevende jaer der regering van *Hizkia*, koning van Juda en Jerusalem. Voorts wierden d'inwoonders, zoo van deze als andere steden, en uit het gantsche lant, na Assyrie, op bevel van *Salmanasser*, vervoert: in welker plaetse hy de volken van *Babel*, *Kusa*, *Ara*, *Hamath*, Door Salmanassar verovert.

en *Sepharraïm*, in de steden van *Samaria* deed brengen, en in plaetse der kinderen Israëls woonen. 2 Reg. 17: vers 34. Esdr. 4: 2, 9, 10. Uit welke ingebraghte volken de Samaritanen hunnen oorsprong hebben.

Samaria door Hirkanus verovert en verwoest. Joseph. Daer na wiert de stad *Samaria*, door *Hirkanus*, hogen-priester der Joden, verovert en verwoest. Te weten, wanneer de twee gebroeders, *Antiochus Grypus*, koning van *Syrie*, en *Antiochus*, gebynaemt de *Cyzicener*, beide zoonen van *Demetrius*, koning van Syrie, elkanderen door het geduurigh oorlogen afmatten, zoo kreegh hier door *Hirkanus* gelegentheit van in vrede te zitten, en d'inkomsten van Judea veilighlijk te genieten: waer door hy een grote meenighte van gelt by een verzamelde, en langer noch op den eenen noch op den ander *Antiochus* paste. Dies trok *Hirkauus* met zijn heir na de zeer vaste stad van *Samaria*, en bestormde de zelve, zonder arbeit te besparen: want hy was op die van de stad zeer gebeten, van wegen het onrecht en gewelt, dat zy den Marissenen aengedaen hadden, die kolonieren en bontgenoten der Joden; maer den koning van Syrie onderworpen waeren.

Wanneer hy derhalve de stad met eene dobbele gracht en muur had doen omringen, gaf hy het bewint des beleghs zijnen zoonen, *Antigonus* en *Aristobulus*, over, die het zelve sterk aenbonden en hert voort-zetten. Door hongers-noot wierden eindelijk de Samaritanen tot die benautheit gebraght, dat zy gedwongen wierden oneetbare spijze te nuttigen. Ten leste verzochten zy bystant aen *Antiochus de Cyzicener*: hoewel die, wanneer hy gekomen was, door de krijgsknechten van *Aristobulus* overwonnen, en door de gebroeders, *Antigonus* en *Aristobulus*, tot aen *Scythopolis* vervolght wiert, en ter nauwer noot ontquam. Maer de gebroeders keerden te ruch na de Samaritanen, en dreven hen weer binnen de muuren, en dwongen hen, om op nieu bystant van *Antiochus* te verzoeken.

Na dat deez *Antiochus* van *Ptolemeus Lathyrus*, koning van Egypten, ontrent zes duizent Egyptische krijgsknechten had bekomen, (die *Lathyrus* in weêr-wil van zijne moeder zond,) trok hy eerstelijk, door het gebiet en lant van *Hirkanus*, te roven en stropen; met d'Egyptenaers: want hy derfde, dewijl hy ongelijk in krachten was, hem genen slagh wagen: maer dacht, door het verwoesten van lant en luiden, *Hircanus* van het belegh van *Samaria* te doen opbreken.

Maer na *Antiochus* vele zijner krijgsknechten, door lage der vyanden, verloren had, trok hy na *Tripolis*, en gaf het bestier des Joodschen oorloghs zijnen veltheeren, *Kallimander* en *Epikrates*, over. *Kallimander* trad met den vyant in een gevecht: hoewel meer met stoutheit, als voorzichtigheit: want hy quam zelf te sneuvelen, en zijn volk wiert op de vlught gedreven.

Epikrates, zijnde door gelt omgekocht, gaf den Joden *Scythopolis* en andere steden met verraet over, en deed den belegerden Samaritanen geen voordeel.

En aldus heeft *Hirkanus* de stad *Samaria*, na een jarigh belegh, verovert, en ten gronde doen slechten. Hy beval derwaerts waterbeken te leiden: door welker overwatering alles der mate geschonden en verwoest wiert, dat geen kenteken noch voetstap dier stad overbleef.

Deze aeloude stad wort by *Josephus* d'allervaste stad genoemt.

Koning *Herodes*, zoon van *Herodes Antipas*, deed namaels de gesloopte stad van den gront her-opbouwen, en met eene zeer fraeie muur, van twintigh stadien in den omtrek, omringen, en in het midden der stad, ter eere van *Cesar August*, een zeer groten tempel stichten, en rontom den zelven een kapel, van anderhalve stadie, bouwen: gelijk hy ook de stad zelve, na den zelven keizer, in 't Grieksch *Sebaste*, dat 's *Augusta* in 't Latijn, deed noemen. Wort herbouwt.

In de stad *Samaria* leggen, volgens schrijven van *Hieronymus*, de profeten *Elise* en *Abdias* begraven: desgelijx *Johannes de Doper*, die, door bevel van *Herodes Antipas*, over 't berispen zijner bloetschande met zijn broeders vrouw *Herodias*, gekneveldt na het kasteel of de vesting *Macherus*, (d'uitterste grenspael van *Perea*, ten zuide, na-by de Dode zee gelegen,) ter gevangkenis wiert gevoert, In Epitaph. Paul. Joseph.

gevoert, en in de zelve, ten believe en verzoeke van de dochter van *Herodias*, na zy eerst door haere moeder daer toe was opgeroit, om haeren behagelijken dans, op de geboorte-dagh van *Herodes*, (in de stad *Tiberias*, het hof van *Herodes*,) onthalst wiert. Matth. 14:8.

Zoo *Roger* en andere schrijven, zou *Johannes* in de stad *Samaria* onthalst zijn: wien ter eere, op de plaetse van zijne onthoofding, ten tijde der Kristenen, eene prachtige kerke gesticht wiert: de welke de Mahometanen namaels verwoest, en de Moren van de afbraken op de zelve plaetse der kerke een *Moske* doen stichten hebben. Van gelijken zou het hof, en het gastmael van *Herodes* geboorte-dagh, in de stad van *Samaria* zijn geweest. Dan dit strijt tegen het gevoelen van *Josephus*, en heeft geene waerschijnelijkheit: naerdien het lant noch de stad van *Samaria* onder het gebiet van *Herodes* stont; maer onder dat van *Archelaus*. Dien-volgens kon hy ook zijn hof in *Samaria* niet hebben, nochte d'onthoofding van *Johannes* kon in *Samaria* geschiet zijn.

Naer het schrijven van *Quaresmius*, staet op de ruch, of kruin des berghs, een prachtige kerke, van vierkante en geslepe stenen zeer fraei gestight: hoewel zy heden niet weinigh ontluistert en gesloopt is. Onder de zelve is een donkere kapel: waer in het lijk van *Johannes de Doper*, tusschen *Elise* en *Abdia*, begraven lagh. Wel was deze kerke eertijts onder de hoede der Kristenen; maer behoort heden den Moren toe: die aen de plaetse grote eerbiedigheit betonen, en niet, als met uitgetrokke schoenen, in de zelve neêrklimmen, en niemant, met schoenen aen, toegang tot haer vergunnen.

Deze kapel is aen *Johannes de Doper* toegewijd, en wiert, na den zelven, de *kerke van Sinte Johannes de Doper* genoemt. Ten aenzien van dien, en dewijl aldaer zijn gebeente t'eener tijde een wijle begraven heeft gelegen, zoo begeven zich de beêvaert-reizers derwaerts: want *Samaria* leit buiten, of van den wegh af, en wort daer in niet anders als de grafstede der profeten gevonden. Dus verre *Quaresmius*.

Het graf van *Johannes de Doper* is van marmer gebouwt, na het fatsoen van het graf des Heilants te Jerusalem. Tyr.

De steen, op den welken *Johannes* zou onthooft zijn, wort te *Venetien*, in de kerke van *Sinte Markus*, getoont. Quar.

De leerlingen van *Iohannes* braghten het lijk wegh, en begroeven het zelve, Matth. 14:12. hoewel zonder hooft, en in de stad *Sebaste* of *Samaria*, zoo de meeste Roomsgezinde schrijvers, na den voorgang van *Hieronymus*, gevoelen. Maer het hooft behield *Herodias* by haer, en begroef het in haer paleis, te *Macherus*, uit vreze van dat het aen den romp moght vereenight worden, en haer over den echtbreuk weêr berispen. Desgelijx schrijft *Nicephorus* dat *Herodias*, ten zelven einde, raetzaem vond, het hooft op eene verborge plaetse des hofs te begraven: maer beval den romp op eene andere plaetse wegh te werpen. Lib. 1. Hist. cap. 19.

Een gedeelte des bekkeneels van *Johannes de Doper* wort gezeit, te *Rome*, in de kerke van *Sinte Silvester*, bewaert te worden: gelijk ook in het Roomsch Martelaers-boek, op den negen en twintighsten dagh van Ooghstmaent, staet aengetekent. Quar.

Maer het overigh des hoofts, behalve de kin, wort, naer men zeit, in *Vrankrijk*, in de stad *Amiens*, bewaert: wiens aengezicht de gedaente van een levendigh mensch zou verbeelden. In wiens eene zijde ook, zoo *Quaresmius* uit ooghtuigen is bereght, de steken der naelt gezien worden, met de welke het door *Herodias*, na zijne doot, als *Hieronymus* schrijft, geprikkelt was.

Van dit gedeelte des hoofts, dat t'*Amiens* bewaert wort, schrijft zeker Roomsgezinde schrijver, *Pepinus*, in zijn gesprek van d'onthalsing van *Iohannes*, aldus: *Het begrijpt het bovenste kakebeen met het voorhooft: waer in duidelijk de wonde gezien wort, de welke Herodias, naer men zeid, aen het hooft zou gemaekt hebben, wanneer het haer in eene schotel wiert aengeboden. Men ziet'er ook de huit aen het gebeente hangen, met de geheele neus, en gesloote oogen.*

Men zeidt d'assche, des verbranden lichaems, te *Genua*, in de grote kerke, bewaert wort, en de vinger, met den

welken hy *Christus*, het *Lam Gods*, toonde, op het eilant *Malta*.

Op den kruin des berghs is een andere hooft-kerke, de welke eertijts de Griekfche monniken bezaten; maer is hen namaels ook door de Mahometanen afgenomen.

Brok. By *Samaria* is een fonteyn, of fpringbron, die men zeit viermael in 't jaer van kleure te veranderen: te weten, zy wort groen, bloet-root, drabbigh en klaer.

Een vyver van *Samaria* wort in het eerfte boek der Koningen gedacht: alwaer de bebloede wagen van de gedode koning *Achab* afgewaffen wiert. cap. 22. vers 38.

Ook wort een poel van *Samarie*, en een tooren des koninglijken huis in *Samarie*, gedacht, tuffchen *Argob* en *Arie*. 1 Reg. 22.

Sichem, anders *Neapolis*, en heden *Napolous*.

DE ftad *Sichem*, en eigentlijk *Schechem*, na 't Hebreeufch, wiert, ten tijde des Salighmakers, gebroken, *Sichar* genoemt, Joh. 4:5. op een zelve wijze veilight, als de ftad *Damaskus* in 't Hebreeufch *Darmefek*, in plaetfe van *Dammefek*, 2 Paral. 8. Hieron.

By *Mofes*, Genef. 33:18. fchijnt *Sichem*, of ftad der *Sichemers*, anders ook *Salem* genoemt te worden: desgelijx beveftight *Hieronymus* duidelijk, dat een en de zelve ftad, met twee namen, *Sichem* en *Salem*, genoemt zy: want hy noemt over-al, gelijk ook de Schrift, ter gemelder plaetfe, *Salem* eene ftad der Sichemers.

Daer en boven zou dit inzonderheit met de volgende reden kunnen bewezen worden: dewijl *Jakob* aldaer gezeit wort neffens de ftad *Salem* gewoont en het ftuk lants gekocht te hebben: op het welk hy zijne tenten geplant had. Nu wort het zelfste ftuk lants, by Jof. 24:31. gezeit in *Sichem*, en by Johannes in of neffens *Sichar* (dat is *Sichem*) geweeft te zijn.

Zoo *Hieronymus*, na den voorgang der Hebreen, fchrijft, is *Salem* alzoo door *Jakob* genoemt: uit oorzake hy aldaer van zijne mankheit, of hinking der dye, door het worftelen met den engel ontftaen, genezen wiert: want *Salem* bediet *ongefchonden* en *volmaekt*: hoewel ook *vrede*, of *vreedzaem*: dies hy de zelve alzoo mogelik heeft genoemt: uit oorzake de Kanaaniten hem daer vredelijk lieten woonen.

Anderen daer en tegen houden *Salem*, by *Mofes*, niet voor een eigen naem eener ftad; maer voor een gemeinen toe-naem, en willen den zelven *Jakob* toegevoegt hebben: want zy vertalen het woort *Salem*, *behouden* of *gezont*, en lezen: *Jacob quam behouden tot de ftad* Sichem: in plaetfe de gemeene Latijnfche vertaling heeft: *Jakob quam in Salem, eene ftad der Sichimers.*

Sichem wiert anders ook gebroken, in 't Griekfch en Latijn, volgens *Hieronymus* en *Iofephus*, *Sichima* en *Sicima*; maer namaels, van wegen haere herophouwing, met een Griekfchen naem, *Neapolis*, dat is, *nieuwe ftad*, geheten: met den welken zy ook, by Griekfche en Latijnfche fchrijvers, als *Ptolemeus*, *Iofephus*, *Plinius* en andere, meeft bekent is: hoewel zy te voore by d'inwoonders ook den naem van * *Marmortha*, of † *Mabortha*, voerde. * Plin. † Jofep.

Noch heden wort deze plaetfe by de inwoonders en Arabieren, gebroken, [a] *Napoulous*, en anders, by verfcheide fchrijvers, [b] *Naples*, of [c] *Naplis*, *Naplus*, en *Naplofa*; of [d] *Napuloza*, [e] *Naplos*, en [f] *Napoliza*, en by de Françoizen *Napolouze*, en, tot onderfcheit van *Neapolis*, of *Napels*, in *Italie*, hooftftad des koningrijks van *Napels*, by d'Italianen *Napels* in *Paleftijn*, en *Napels de Soria*, dat is van *Syrie*, genoemt.

a Rog. b Tyr. c Della Valle. d Ferr. e Anon. f Arand.

Sichem was een Levitifche en vryftad, en gelegen in den ftam van Efraim, en op het geberghte Efraims, als blijkt uit Jof. 20:7. en 21:21. 1 Reg. 12:25. 1 Paral. 6:67. hoewel ook andere bergen, *Gabal* en *Garizim*, neffens haer lagen. Ja zelf ook het woort *Sichem* bediet iet *hooghs verheven*: want *Sichem*, of *Schechem*, leggen eenigen eenen *fchouder* uit.

Benjamin ftelt *Sichem* in een dal, tuffchen de bergen *Garizim*, en *Hebal*, twee parfen, of acht duizent fchreden, van *Samaria*. *Roger* plaetft het hedendaegs *Sichem* op een luftigen en vruchtbaren bergh. *Quarefmius* daer en tegen op eene vlakte, aen de voeten van bergen, of na-by de zelve, en inzonderheit *Garizim*

rizim en *Gebal*. Waer over zy, van wege de na-by-heit aen de zelve, in de Schrift gezeit wort op eenen bergh gelegen te zijn. *Thevenot* plaetst *Sichem* aen de voet van eenen bergh: ten dele in 't hangen, en ten dele op 't vlak.

Sichem wort gestelt, als het hertje des Heiligen Lants.

Merkwaerdigh is, het geen *Bonfrerius*, nopende het plaetsen of stellen van Sichem, in dezer wijze schrijft: *In het plaetsen der stad* Sichem, *in den stam van Efraim, schijnt my* Adrichom *in generleie wijze de zake getroffen te hebben: naerdien die geheellijk oostelijker en nader aen den Iordaen schijnt gelegen geweest te zijn, als* Adrichom *de zelve plaetst: dewijl zy in of neffens het dal* Aulon *moet gestelt worden: gelijk uit Genes.* 12: 5, 6. *volkomen te besluiten is:* Als zy nu in het Lant Kanaan gekomen waeren, is Abraham in dat lant door-getogen, tot aen de plaetse Sichem, tot aen het eiken-bosch More, of dal Aulon. *Het zelfste kan uit Deuter.* 11: 29, 30. *beweert worden: alwaer de bergen, Garizim en* Hebal, *die na-by de stad* Sichem *waeren, gelijk men des zekerlijk bewust is, gezeit worden over den Iordaen te zijn: te weten, ten aenzien der Israëliten, die toen in de vlakke velden van Moab waeren, achter den wegh, die na 't weste strekt, of na de zee, in het lant der Kanaaniten, tegen over Galgala: welk Galgala, of de wegh, gezeit wort neffens 't dal* Aulon *geweest te zijn. Dies waeren Sichem, Garizim,* Hebal, *Galgala, en het dal* Aulon, *gebuur-plaetsen, en tegen elkanderen over gelegen.* Het *zelfste wort Genes.* 33: 17, 18. *te kennen gegeven: alwaer Iakob uit Sochot, over den Iordaen, zoo dra hy den Iordaen was overgetrokken, gezeit wort in* Sichem *gekomen te zijn. Ten leste is het zelfste te besluiten uit de bepaling of omschrijving van den zuider grenspael des halven stams van Manasse, Ios* 17: 7. *alwaer die zuider grenspael begint tegen 't ooste van Aser in Machmethath: welke plaetse gezeit wort na* Sichem *toe te zien, of tegen over* Sichem *te zijn, en reikt van daer na 't weste. Derhalve was* Sichem *tegen over die plaetse of stad: de welke in die lantpael schier dicht aen den Iordaen reikte.*

Bonfr. Eenigen onderscheiden *Neapolis*, of het hedendaegs Napoulous, van het aeloud *Sichem*, en willen dat het niet op de zelve plaetse gelegen zy: in de welke het aeloud *Sichem* was: het welk ook H*ieronymus* schijnt te kennen te geven, met te schrijven, dat *Sichem*, by zijnen tijt, in de voorstad van N*eapolis*, neffens *Iozefs* graf, getoont wiert. Tot welk gevoelen zich ook *Breidenbach* en *Brokard* gedragen: die twee *Sichems* stellen: een oud en een nieu: het oud op de linke zijde van *Iakobs* bron: en het nieu, of N*eapolis*, twee booghscheut van het oud *Sichem*. *Quaresmius* getuight, niet als N*eapolis* gezien te hebben: zonder het oud *Sichem*, of des zelfs overblijfselen hem oit getoont zijn: hoewel hy meenighmael daer door gereist is, en na gezocht heeft. Zoo *Brokard* daer en tegen schrijft, wierden by zijnen tijt noch vele overblijfselen van het aeloud *Sichem* getoont.

Het hedendaeghs *Sichem*, of N*apoulous*, leit [a] twee Fransche mijlen westwaerts van de stad *Samaria*, [b] tien van *Ierusalem*, en [c] acht dagh-reizens van *Damaskus*. a Rog. b Abulf. c Quar.

Ten tijde der Kristenen had *Sichem* een bisschop, die slechts een *Suffragaen* was: hoewel *Vitry* het logent, en wil dat *Sichem* onmiddelijk onder den abt des heiligen grafs stont. Zeker *Prokopius* wort, als *Prioor*, of overste, in zekere kerkelijke vergadering van *Nicene* genoemt. Nu is'er gene kerke nochte Roomsgezinde. Roger.

Het hedendaeghs *Sichem*, of N*apolous*, is slechts een vlek; maer wort tamelijk volkrijk, by Moren, Grieken, en Samaritanen, *Semrys* in 't Arabisch genoemt, bewoont: die in alles ontrent twee hondert huizen bezitten, en voor eenige jaren onder het jok van zekeren Arabischen *Emir*, of vorst, met name *Ferouk*, zwoeghden. Deez had aldaer eenige maenden van 't jaer, onder tenten en paveljoenen, zijn verblijf, en onderhield eenige krijghsknechten, die by troepen uittrokken, om de reizers in d'engten en bosschen te bespringen en beroven. *Benjamin* begroot het getal der Samaritaensche inwoonders van *Sichem* op hondert.

Niet tegenstaende in *Sichem* niet merkwaerdighs wort bespeurt, zoo moet evenwel ieder Frank, of Kristen, voor het doorgaen, de waerdye van zeven gulden aen tol betalen.

Zoo men *Quaresmius* daer en tegen geloven magh, is *Sichem* heden noch

een fraeie ſtad, en niet de minſte onder andere van dien oort. Ja hy getuight tuſſchen *Damaskus* en deze ſtad, eene ſtreke van acht dagh-reizens, gene veſting noch ſtad gezien te hebben, de welke *Sichem*, in grote, ſterkte, luſtigheit, en vruchtbaerheit des gronts, overtreft, of haer gelijk is.

De geheele lantſtreke heeft een zwartachtigen en vruchtbaren gront, en den overvloet van allerhande levens-behoeften: waer over aldaer alle weken eene merkt gehouden wort.

Men heeft'er zeer treffelijke vruchten: gelijk ook de meloenen, kommers, pepoenen, (by d'Arabieren *Batik* geheten,) die aldaer vallen, de beſte des ganſchen Heiligen Lants zijn.

By de ſtad *Sichem*, na de zijde van *Jeruſalem*, leit een luſtige en bronrijke vlakte, met bergen omringt, en met tuinen verrijkt.

Sichem heeft wateren, beken en bronnen: hoewel geen rivier-water: en rontom haer bergen en vlakten, en onder andere, olijfbomen.

Zoo *Prokopius* verhaelt, rechten de Samaritanen in deze ſtad, ten tijde van keizer *Zeno*, eene groote beroerte aen, en doden, op Pinxter-dagh, een groote meenighte van Kriſtenen: waer over zy ook namaels by den keizer niet ongeſtraft bleven.

Dina, *Iakobs* dochter, wiert door *Sichem*, *Hemors* zoon, verkracht, die haer voorts ten wijve verzocht: het welk *Iakob* den vader *Hemor* toe-ſtont, met beding, van al wat mannelijk onder de Sichemiten was, zich te laten beſnijden. Maer de twee zonen *Iakobs*, *Simon* en *Levi*, overvielen ten derden dage, na de beſnijdenis, de Sichemiten, wanneer zy noch in hunne ſmerte lagen, en doden, in weêrwrake van haere zuſters onteering, al wat mannelijk was, in *Sichem*, plonderden de ſtad, en namen *Dina* uit *Sichems* huis. Waer over *Iakob* zeer ontſtelt en bevreeſt wiert. Geneſ. 34.

In *Sichem* hielden de kinderen Iſraëls, op bevel en inzetting van *Ioſua*, vergaderingen, Joſ. 24: 25. Ganſch Iſraël, of de tien ſtammen, vergaderden in *Sichem*, om *Ieroboam* tot koning te kiezen. 1 Reg. 12: 16. 2 Par. 10: 16.

Abimelech nam de ſtad *Sichem* in, ſloopte haer, na hy alle d'inwoonders gedoot had, en bezaideze of beſtroideze met zout. Jud. 9: 45.

Namaels wiert zy door *Ieroboam* herbouwt of geſterkt, en tot zijne woonplaetſe verkoren, 1 Reg. 12: 25.

Ontrent de s jaers elf hondert en zeventigh wiert *Naples*, wanneer het weerloos was, en wallen, bolwerken noch veſtingen had, door *Bezzenge*, ſtadhouder van *Damaskus*, en des koningrijks van Syrie, van wege koning *Saladin*, onverziens beſprongen, en tegen de ſtedelingen van allerleie ſexe, met grote felheit gewoedt. D'overgebleven eindelijk begaven zich, met vrouw en kinderen, na eene veſting of kaſteel, dat op de merkt der ſtad ſtont: daer zy zich naulix het lijf van het branden, blaken en moorden, konden bergen. Toen ſtreefden de Mahometanen, zonder eenigen weerſtant en belet, door de ſtad: de welke zy uitplonderden, en in kolen leiden.

Uit *Ur* der Chaldeen quam *Abraham* in het lant Kanaan allereerſt by de plaetſe *Sichem*, Geneſ. 12: 6. Desgelijx quam *Iakob*, na zijne wederkomſte uit *Paddam Aram*, in het lant Kanaan, by *Sichem*, en kocht een ſtuk lants of velts, ontrent *Sichem*, uit de hant der kinderen *Hemors*, *Sichems* vader, en rechte in het zelve een altaer op, met den naem van *El Elohe Iſraël*; dat is, *God Iſraëls is God.*

In het zelve velt hebben d'Iſraëliten de beenderen *Ioſefs*, de welke zy met zich uit Egypten gebraght hadden, begraven, Joſ. 24: 52. Desgelijx zijn ook *Iakob* en zijne andere kinderen in het zelve velt ter aerde beſteet. Actor. 7: 16.

Iakobs kinderen weiden hunne kudde ontrent *Sichem*. Gen. 37: 12, 13.

By *Sichem* ſtont een eike-boom, onder den welken *Iakob* de vreemde goden en oorçierſelen zijns huisgezins verberghde. Geneſ. 35: 4. Onder den zelven eike rechte *Ioſua* een zeer groten ſteen, tot getuigenis des verbonts met God, op. Joſ. 24: 26, 27. Neffens den zelven wiert *Abimelech* tot koning van Iſraël gekroont, Jud. 9: vers 6.

Zoo *Hieronymus* ſchrijft, wiert noch by zijnen tijt, in de voor-ſtad van *Napels*, by *Iozefs* graf, deze eike getoont.

Het

Het welk weinigh waerschijnelijkheits heeft.

Selmon. *Selmon*, of *Salmon*, en anders *Tsalmon*, is eene boomrijke bergh, of een zekere lantstreke op eenen bergh: op den welken *Abimelech* met zijne strijtgenoten klam, en hout en takke-bosschen hieuw, om daer meê de toren of sterkte van *Sichem* te verbranden: waer door alle de luiden des torens van *Sichem*, zoo vrouwen als mannen, ten getale van ontrent duizent, storven. Jud. 9.

De bergh *Selmon* wort ook Psal. 67: vers 15. gedaght.

Emon. Brok. Vier mijlen van *Sichem*, na den Jordaen toe, lagh eertijts een vast stedeken, *Emon*, of *Ennon*, op een lustigen en vruchtbaren oort.

Lebona. Brok. Jud. 21: 19. *Lebona*, anders *Lebna*, of *Lemna*, was eertijts een fraei kasteel, gelegen vier mijlen van *Sichem*, op den wegh, aen de rechte hant, die na *Ierusalem* loopt, benoorde *Silo*, en in den stam Efraim.

Roger. Eene Fransche mijle van *Sichem*, naby de beke *Karith*, aen de westzijde, is een gehucht van Arabieren: het welk eertijts eene stad des stams van *Efraim* was.

Van deze plaetse tot aen den vliet de Jordaen, heeft men niet als eene woestijne. Maer wat belangt den oort van *Sichem*, tot aen de Middellantsche zee, daer zijn noch tien of twalef dorpen, die by Moren bewoont worden: hoewel de meesten gene *Moske* hebben: uit oorzake van het verwoesten, door den *Emir*, of vorst *Ferouk*.

Luza. Hieron. Drie vierendeel mijls van *Sichem* lagh by ouds eene stad *Luza*, de welke den kinderen *Iosefs* ten erfdeel viel.

Leben-Eslavy. Een dagh-reizens van *Sichem*, na de zijde van *Damaskus*, leit een vlek *Leben-Eslavy*: en een dagh-reizens verder, aen de zelve zijde, een ander, *Cesemeli* genoemt.

Thamnatselo. *Thamnatselo* was eene stad, of stedeken, op d'oostergrenspalen des stams *Efraims*, Jos. 16: 6. en ongetwijfelt een en de zelve, de welke by *Hieronymus Thenath* wort genoemt: welk *Thenath* noch by zijnen tijde een hoeve of gehucht was, twee mijlen en een vierendeel beooste *Sichem*, of Napels, gelegen, op den wegh na den Jordaen.

Iakobs fontein, put. Een vierendeel mijls buiten de puinhopen der stad *Sichem*, na 't noorde, en dicht aen den groten wegh, of een boogh-scheut buiten den zelven; of twee boogh-scheut buiten de zuider poorte, volgens *Brokard*, en op den wegh die na *Ierusalem* loopt, wort de beruchte put of fonteyne getoont: de welke men, volgens overlevering, voor de gene hout, die d'evangelist *Iohannes*, *Iakobs fonteyn*, cap. 4: 6. en vers 11. enkelijk eene *diepe put* noemt: uit oorzake d'aertsvader *Iakob* de zelve neffens, of in zijn akker, had doen graven: gelijk zy ook noch heden hier over by d'inwoonders in 't Arabisch, *Bir Iakoub*, dat is, *put van Iakob*, wort geheten. Maer by de Kristenen is de zelve put ook, sedert des Heilants tijden, tot op heden, *de put van de Samaritaensche vrouw* genoemt: uit oorzake van haer gesprek met den zelven aen deze put. Johan. 4. Quaresm. Rog.

Zoo *Beda* schrijft, was deze put eertijts met eene vierkante kruiskerke omringt, en vijftigh ellen diep. Des jaers zeven hondert en veertigh was deze kerke noch in wezen, en heeft bisschop *Willibald* in de zelve zijne gebeden gestort: als blijkt uit zijne reis-beschrijving. Ook heeft *Hieronymus*, voor *Bedas* tijden, eener kerke ontrent die put gedaght. Wel gedenkt ook *Brokard*, die ontrent des jaers twalef hondert en drie en tachentigh heeft geleeft, deze put; maer maekt geen gewagh van eene kerke ontrent de zelve: uit oorzake zy veilight te dier tijde al verwoest was: gelijk ook *Willem van Baldensel*, die des jaers dertien hondert zes en dertigh deze plaetsen ter beevaert heeft bezocht, de kerke meerendeels vond gesloopt te zijn.

Zoo *Bonifacius* onder de nieuwe schrijvers berecht, was eertijts neffens deze put, door keizerin *Helena*, ook eene grote kerke, als een klooster, gebouwt: 't welk door meer als hondert maeghden wiert bewoont: maer by zijnen tijt was de kerke en het klooster al ter aerde neêr gevelt. Alleenlijk bleef in den mont der put een altaer over: op het welk eenmael des jaers de misse wiert gedaen: † hoewel nu sedert vele jaren gene misse aldaer gedaen is. † Quaresm.

Dies men uit het boven-verhaelde kan besluiten, dat niet lang, na des Hei-

Heilants verreizenis, deze put met prachtige gedenktekenen is verçiert geworden: maer de Mahometanen hebben die namaels ten gronde verdelght: want heden worden ſlechts eenige grontveſten en puinhopen gezien, tot tuightekenen der aeloude heerlijkheit van kerk en klooſter.

Niet verre van de put en den wegh worden noch twee opgerechte grenspalen, of twee ſtukken of brokken van marmere kolommen gezien, en rontom puinhopen: in welker midden de put is, en niet onder deze kolommen: gelijk eenigen t'onrecht geſchreven hebben.

Op deze put wort lichtelijk in het voor-by gaen geen oogh geſlagen: naerdien zy bezwarelijk te kennen of te vinden is: want zy ſteekt niet boven d'aerde uit: maer leit neffens de zelve gelijk, en haer mont met grote ſtenen bedekt: te weten, de veehoeders van dien oort hebben op haeren mont meenighte van ſtenen geſmeten, op dat hunne vee, onder het weiden, niet in de zelve zou vallen en verdrenken. Deze ſtenen worden by wijle door de beêvaertreizers, hoewel niet zonder groten arbeit, weggenomen, om in de put te gaen, en haer des te beter te bezichtigen.

Quareſ. De meeſten, die zulx niet hebben aengemerkt, zeggen volkomen uit, dat de put met aerde en ſtenen toegevult is: het welk onwaer is.

De mont der put is zeer eng, en kan bezwarelijk een rang menſch door den zelven in haer komen. In de put is een klein kapelletje met een altaer, om miſſe op te doen: gelijk de zelve eertijts door de Roomsgezinden van *Europe* is, en nu noch by de Grieken wort gedaen: die ook den mont dezer put toe houden. Op den bodem of gront van dit kapelletje is een andere mont tegen over den bovenſten, en van een zelve maekſel: door den welken men met een vat, aen een zeer lang tou gebonden, het water kan uitſcheppen: waer uit haere diepte is af te meten. Dies de Samaritaenſche vrouw, op des Heilants eiſch om drink-water, met recht moght zeggen: *De put is diep*, Johan. 4: 11.

Desgelijx bevond *Lichtgouw* deze put zoo diep, dat hy naulix, met alle zijn touwen, het water kon bereiken.

Des Zomers, in Bloei en Hooimaent, heeft zy gewonelijken geen water: maer wel in het Lente en Winter-ſaizoen. Zy is van binnen rontom fraei opgehemelt. Het water is boven-mate kout en zoet.

Zoo eenigen beuzelzinnigh ſchrijven, zou deze plaetſe de navel of middel-punt van onzen bewoonden aertbodem zijn: dewijl alle jaers, op zekeren dagh, des Zomers, ten een uure, of zuider zon, de zon met haere ſtralen het water dezer put beſchijnt, zonder ſchaduwe te maken. Waer op zy ook willen dat de woorden van *Moſes*, Deuter. 32: 13. ſlaen: *Hy ſtelde hem op de hooghte der aerde.* Aucta Hiſtor. Scholaſt. in Evang.

Aen de zelve zijde, en dicht by de put, of aen d'andere zijde, niet verre van de put, zoo *Quareſmius* wil, wort een kleine akker, velt, of ſtuk lants, getoont: het welk de aerts-vader *Iakob* voor hondert zoch-lammeren, of ſtukken gelts, zoo andere vertalen, van *Hemors* kinderen, *Sichems* vader, gekocht had, Joſ. 24: 32. Geneſ. 33: vers 19. waerom het ook *Iakobs akker*, of *lant*, genoemt wort: hoewel ook *Iozefs akker:* dewijl *Iakob*, zijn vader, op zijn ſterven, het *Iozef*, buiten zijnen broederen, ten erfdeel gaf, Geneſ. 48: 22. en ten andere, uit oorzake het in het bezit der kinderen *Iozefs* was. Joſ. 24: 32. Jakobs of Jozefs akker of velt. Roger.

Na-by *Iozefs* ſtuk lants leit een zeer luſtige en vruchtbare akker, die veel koren en tarruwe uitlevert. Al het welk eertijts na *Ieruſalem* plagh gevoert, en aen de monniken van den bergh *Sion* alleen verkocht te worden. Dan heden is dit niet meer in gebruik; maer die monniken zijn gehouden het koren uit handen van den ſtedehouder van *Ieruſalem* voor den prijs in te kopen, dien hy na zijn welgevallen daer op ſtelt. Roger.

Jakobs akker leit tuſſchen twee grote en hoge bergen van ontrent een halve kleine mijle lang, en een weinigh ſmalder beſloten: in welker midden een wegh is, die van *Ieruſalem* na *Sichem* en *Samaria* loopt. Roger.

De bergen en heuvelen rontom doen zich luſtigh op, en maken dezen

zen oort zeer vermakelijk en geneugelijk. *Iakobs* velt is vruchtbaer, zoo van wegen den overvloet des waters, dat den zelven in den regen-tijt komt toe-lopen, als door de dau: de welke aldaer, ook in de grootste hitte des Zomers, valt.

De lantluiden bebouwen en bezaien het zelve met zeker gewas *Zesimen:* welk d'Arabieren *Semsem* noemen: uit wiens zaet zeer treffelijke olye wort geslagen. Men zait'er ook grove geirst, in 't Arabisch *Raa* genoemt, en queekt'er veel katoens: met het welke grote koophandel onder d'inwoonders gedreven wort.

Zoo de gemeene overlevering der Roomsgezinden en 's lants inwoonders hout, zijn by *Sichem*, in *Iozefs* akker, de beenderen van *Iozef*, *Iakobs* zoon, (de welke zy door hem belast waeren uit Egypten na het Lant Kanaan te vervoeren) begraven: hoewel by Jos. 24: 32. *Iozefs* beenderen gezeit worden in *Sichem* begraven te zijn. Doch hier over heeft men weinigh zwarigheits te maken: want *Iosua* zeidt hier om *in Sichem:* dewijl *Iozefs* akker na-by *Sichem* was.

Anderen stellen de grafstede van *Iozefs* beenderen op eene plaetse niet verre van *Iakobs* put, tusschen *Iakobs* put en *Sichem*, op de linke zijde: alwaer op eenen heuvel, en aen de voet des berghs, aen een lustigen oort, en na-by oud *Sichem*, zeker gebouw wort gezien, dat 's lants inwoonders *Jozefs graf* noemen: waer over het ook by de Turken en Moren zelfs in eerbiedigheit gehouden wort, die ter zelver plaetse een *Metszid* gebouwt hebben. Dienvolgens zou men ter zelver plaetse *Iakobs* akker mogen plaetsen.

Dan niet alleenlijk zijn *Jozefs* beenderen; maer ook, gelijk eenigen voor waerschijnelijk houden, die van de twalef aertsvaderen in *Sichem* begraven: als blijkt uit Act. 7: 16. Het zelfste bevestigen *Hieronymus*, *Beda*, en andere school-leeraren: maer hier tegen schijnt het schrijven van *Iosephus* te strijden, die de grafsteden der aertsvaders niet in *Sichem*; maer in *Hebron* stelt: hoewel men, tot beslechting dezes geschils, en om de woorden der Schrift niet te berispen, en t'effens het schrijven van *Iosephus* ten beste te duiden, met *Peresius* zou mogen zeggen, dat die beenderen eerst in *Sichem* waeren begraven, en namaels uit *Sichem* na *Hebron* overgebraght zijn.

Vijf hondert schreden van de stad *Sichem*, en een kleine vierendeel mijls van de put der Samaritaensche vrouw, ontspringt een bron onder een gewelf, die zijnen loop na 't ooste neemt, en zijn water in een marmere bak stort: de welke uit een stuk bestaet, en tien span lang, en vijf breet en hoogh is. Voor aen ziet men eenigh loof-werk, en rozen, in 't marmer, verhevens-wijze uitgehouwen. Thev.

De stad *Lydda*.

DE stad *Lydda*, of *Lyda*, alzoo van overouds doorgaens in de Schrift, 1 Machab. 11. en Actor. 9. desgelijx by *Ptolemeus* en *Iosephus* genoemt, wort noch heden, by d'Arabieren, gebroken *Lidde* en *Luddo:* hoewel anders ook, volgens *Lichtgouw*, by de Turken en Moren, *Alferron* geheten.

Hieron. *Lydda* kreegh, na hare heropbouwing, wanneer zy door *Cestius*, veltheer der Romeinen, in den aenvang des Joodschen oorloghs verbrant was, in 't Grieksch, den naem van *Diospolis*, dat 's *Iupijns stad.*

Het aeloud *Lydda* was gelegen na-by *Ioppe*, Actor. 9: 38. [a] op de noorder brete van twee en dertigh graden, en op de lengte van zestigh minuiten.

[a] Ptolemeus.

Het hedendaeghsch *Lydda* leit [b] drie duizent schreden, of eene [c] Fransche mijle van *Ramla*, [d] ontrent drie Duitsche mijlen van *Ioppe*, duizent schreden van *Cesarea*, of *Stratos* toren, en ontrent acht mijlen van *Ierusalem*, op eene grote vlakte, en in den stam Efraims, niet verre van de Middellantsche zee.

[b] Gool in Alf. [c] Roger. [d] Quaresm.

Lydda wort by de Talmudisten drie vierendeel mijls van *Ono* geplaetst, en veeltijts ook *Laodicea* genoemt. *Lichtfoot* en anderen houden *Lydda* voor een en de zelve stad, de welke op Hebreeusch, in 't oud verbont, *Lod* is geheten, en *Elpaal* deed bouwen. 1 Paral. 8: 12. 1 Esdr. 2: 33. en 2 Esdr. 11: 35. naerdien *Lydda* en *Lod* geen

onderscheit altoos hebben, als dat *Lydda* Grieksch, en *Lod* Hebreeusch luit: des onaengezien worden Lydda en *Lod*, in de meeste lantkaerten, als twee verscheide en byzondere plaetsen, gestelt: te weten, *Lydda* niet verre van de Middellantsche zee: en *Lod* niet verre van den Jordaen en Jericho, en in den stam Benjamin, als uit Nehem. 11 : 35. te bespeuren is.

Iosephus noemt Lydda slechts een vlek: hoewel het in grote, volgens zijn schrijven, niet minder, als eene stad was. *Plinius* maekt *Lydda* een der elf plaets-vooghdyen, of raethoven, van Judea, en de vijfde in orde.

Lichtf. *Lydda* wort by de Rabbinen onder Judea (Judea genomen voor een gedeelte des Heiligen Lants) betrokken. Niet tegenstaende *Lydda* in Judea lagh, zoo moght evenwel in *Lydda*, uit oorzake d'inwoonders halssterrigh en onervaren in de wet waren, † de schrikkeling des jaers, of tijt-invoeging, by de Joden niet gedaen worden: daer nochtans de zelve nergens als in Judea geoorloft was te doen. Derhalve, wanneer zeer vele Joodsche Rabbinen, uit de schole van *Rabbi Juda Haccadosh*, uit Galilea na *Lydda* trokken, om de schrikkeling des jaers te doen, zoo ontmoete hen zeker quaet oogh: en quamen alle t'effens te sterven. Hier over wiert het maken van de schrikkeling des jaers uit Judea na Galilea overgebraght.

† Intercalatio.

Hierof. Sanhed. De stad *Lydda* wiert, neffens de steden *Apherema* en *Ramatha*, door koning *Demetrius*, den lande van Samarien ontnomen, en aen Judea toegevoeght: en al hun toebehoren ten dienste en gebruik der offeraers van Jerusalem besteet. 1 Macch. 11 : 33.

Tyr. *Lydda* wiert door *Cestius*, veltheer der Romeinen, verbrant, ten tijde, wanneer die van *Lydda* na *Ierusalem* waeren getrokken, om het feest der tempel-inwying te vieren: behalve vijftigh personen, die aenstonts ter neêr gehouwen wierden.

Het aeloud *Lydda* leit ten gronde geslegt en verdelght: het hedendaeghsch is een slecht en woest boeren-gehucht, bestaende † in ontrent zestien Moorsche wooningen. In het zelve wort evenwel noch alle weeks eene merkt gehouden: inzonderheit van katoen en allerlei slagh van beesten.

†Lichtgouw.

Roger.

Kerke van Sint Joris. Eertijts stont in *Lydda* eene deurluchtige en grote kerke, aen S. *Ioris* gewijd, en was ter plaetse gestight, daer hy, zoo de Roomsgezinden voorgeven, onthooft en gemartelesеert wiert. Zy wiert namaels door de Turken tot eene *Moske* gemaekt; maer is heden by-na gansch verwoest.

Volgens schrijven van *Prokopius*, zou keizer *Iustiniaen*, die op 't jaer vijf hondert zeven en twintigh begon te heerschen, ter gedenkenis van S. *Ioris*, op deze plaetse eene kerk of kapel doen stichten hebben: op welker grontvesten namaels *Richard*, koning van *Engelant*, zoo eenigen willen, eene kerke deed bouwen, de welke de Mahometanen, een weinigh voor de komste van den hertogh van *Bouillion*, by-na ten gronde toe sleghten: ten einde de Kristenen, in het bestormen der stad *Ierusalem*, zich van de balken der kerke, de welke zeer lang waeren, niet zouden dienen, en de zelve tot storm-gevaerten gebruiken.

Heden dient deze kerke, of het overgebleven bovenste gedeelte, eensdeels den Turken tot een *Moske*: en verstrekt eensdeels, beneffens het nevenstaende klooster, den *Kaloyers*, of Grieksche geestelijken en monniken, tot eene woonplaetse: want men heeft'er altijt tien of twaelf *Kaloyers*, die daer kerken-dienst doen. Roger.

In deze kerke, of in het bovenste gedeelte, wort noch, zoo vele Roomsgezinden willen, het lijk van S. *Ioris*, of slechts des zelfs hooft, by de *Kaloyers* bewaert: hoewel zijn hooft, zoo men *Baronius* geloven magh, te *Rome* bewaert wort: het welk paus *Zacharias* in eene kiste, met Grieksch opschrift, zou gevonden, en ter zelver plaetse doen bewaren hebben.

Deez S. *Ioris* wort niet alleenlijk in Judea en Palestijn; maer ook in de meeste gewesten van 't Ooste, by de Kristenen, en zelfs by de Mahometanen, in grote eere gehouden, die ook zeer dikwils deze plaetse bezoeken: want alle de genen, die van de beêvaert-reize van *Mekka*, door Palestijn, na hun lant keren, verzuimen niet deze kerke met groten aendaght te bezoeken. Zy storten aldaer hunne gebeden tot God, reiken milde armgiften uit, en eeren de grafstede van S. *Ioris* boven

boven mate. Ja zy houden S. *Joris* in de grootste eerwaerdigheit, en voor den uitstekensten beschermer hunner leere: het welk ook hier uit is te bespeuren: naerdien zy de beelden en schilderyen van *Kristus*, en de heiligen, allerwegen breken, schenden en uitwisschen: zonder nochtans het beelt van den eenigen *Joris* aen te raken.

Zoo andere daer en tegen willen, zou S. *Joris* zijne vermaertheit en gedachtenis by de nakomelingen bekomen hebben, uit oorzake hy een eenige dochter, van zekeren koning, van een vuurigen draek, met hem te doden, verlost had: nessens den welken zy geknevelt stont, om verslonden te worden. Hier meê schijnt eenighzins de fabel van *Perseus* en *Andromeda* over-een te komen, die haer van de woede des zee-monsters, *Cetus*, zoo als zy met ketenen aen de rotse gekluistert stont, verloste: hoewel *Strabo* dien voorval van *Andromeda* te *Joppe* stelt. Anderen nemen de geschiedenis van *Sint Joris* in een geestelijken zin.

In *Lydda* genas de apostel *Petrus* eenen beroerden of geraekten, die acht jaren bed-ree had gelegen, met name *Eneas*, Actor. 9: 33. waer over de pauzen deze stad eertijts tot een bisdom hebben opgerecht.

Wanneer de *Sanhedrin* der Joden in *Iabneh*, of *Iamnia*, was, bloeiden in *Lydda* de hoge scholen: als onder andere de schole *Beth-Arum*, *Beth-Lebazah*, en *Beth-Nethaza*. Ja *Lydda* had noch scholen en geleerde mannen, wanneer reeds de hoge schole na *Galilea* verplaetst was, en *Jabneh* gene scholen had.

In *Lydda* was zeker *Rabbi Akika* schoolvooght, die, door *Rakkan Gamaliël*, van zijn ampt afgezet wiert: uit oorzake hy meer als acht hondert menschen, die na *Iafne* togen, om den *Sanhedrin* getuigenis, nopende de nieuwe mane, te geven, ophield, en niet liet trekken.

Na de doot van *Gamaliël* was zeker *Rabbi Tarfa* school-vooght te *Lydda*.

De *Talmud* gedenkt vele Rabbinen by name, die te *Lydda* hun verblijf hadden: als onder andere *R. Chama Bar Chanina*, *R. Hoshaia*, *R. Illai*, *R. Eliezer*, *R. Iosua Ben* Levi, *R. Eliezer*, die te *Cesarea* sterf, en in *Lydda* wilde begraven zijn, en door *Rabbi Akibah* bitterlijk beweent wiert.

In de *Talmuth* wort het instellen van eene vasten te *Lydda* gedaght, om regen te bekomen.

Koningin of keizerin *Helena* heeft het feest van d'inwijding des tempels te *Lydda* geviert. Hierof. Succah.

By de Talmudisten vind men ook meenigmael de martelarye der gebroeders, *Papus* en *Lolienus*, gedagt, die in *Laodicea*, of *Lydda*, gedoot wierden: te weten, om de dochter van den Roomschen koning, of keizer *Trajaen*, de welke vermoort gevonden wiert: waer mede de Joden by hunne vyanden betight wierden. Wanneer derhalve een fel raetslot tegen de Joden genomen was, gaven deze twee zich te kennen, en bevrijden alle d'anderen, met te zeggen, dat zy de dochter gedoot hadden. Dies deed de keizer hen beide alleen doden. De keizer sprak tot hen, wanneer zy sterven zouden: *Zoo ghy van den volke Anania, Michaël en Azaria zijt, laet uwe God komen, en u lieden uit onze hant verlossen.* Martelarye der gebroeders Papus en Lolienus.

Na *Lydda* vluchte, voor de Romeinen of Grieken, t'eener tijde, *Kosbab Bar Ulla*, by *Rabbi Josua Ben Levi*, die aldaer zijn verblijf had. De Grieken vervolghden hem, en omringden de stad met een belegh, en lieten den Joden weten: By aldien zy hen *Kosbab* niet overgaven, de stad te zullen uitroeien. Dies hy door *Rabbi Josua Ben Levi* overreden, en den Romeinen overgegeven wiert.

Een mijle van *Lydda*, na 't zuide, is eene beke of droge gracht, de welke van *Rama* na *Jerusalem* loopt, en eene scheiding tusschen den stam Efraim, en dien van Benjamin, maekt.

Tusschen *Lydda* en *Jamnia* is eene plaetse, *Bekiin* geheten. Bekiin.

Beooste *Lydda* leit een gehucht, *Caphar Tebi* genoemt. Deze plaetse schijnt den naem *Tebi* van de geitjes bekomen te hebben, die in dit vruchtbaer dal ter weide gaen. Caphar Tebi.

Drie vierendeel mijls van *Lydda* stellen de Rabbinen eene plaetse *Ono*: de welke in den stam van Benjamin lagh: als blijkt uit 1 Paralip. 8: 12. en door *Elpaal* gebouwt, of liever herbouwt wiert: want deze stad, zoo de Talmudisten gevoelen, was al van *Josuas* tijden Ono.

den af met eene muure omringt: maer wiert, neffens alle d'andere steden, in den *Gibeïtischen* oorlogh, door 't vuur verdelght: Jud. 20:48. doch namaels weêr door *Elpaal* herbouwt. 1Par.8:12.

Licht-foot. In meest alle de lantkaerten worden *Lod* en *Ono* na-by den Jordaen, en niet verre van Jericho, geplaetst: hoewel uit gene andere reden, als dat by *Iosephus* een stedeken *Adida* gevonden wort, dat niet verre van daer gelegen was: en *Hadid* met *Lod* en *Ono* t'zamen getelt, Ezr. 2:33. en *Lod* en *Hadid*, by de tzeventigh overzetters, tot een eenigh woort, *Lodadi*, Ezr. 11:33. of *Lodadid*, Nehem. 7:37. gesmeed wordt. Dan hier tegen dient aengemerkt, dat'er vele steden waeren, *Adida* geheten. Dies deze reden op losse schroeven staet: ingevalle dit de reden was: want een *Adida* was in *Sephala*, of dal, gelegen, 1 Mach. 12: vers 38. een stad *Adida* lagh op eenen bergh: onder den welken de grote vlakte van Judea leit: en een derde was *Adida* in Galilea, voor de grote vlakte: 't en zy men dit voor een en het zelfste met *Adida* in *Sephala* wil houden. 1 Mach. 13:13.

Ioseph. lib. 13. cap. 13.

Dal der werkmeesters. By *Lod* en *Ono* wort ook een *dal der werkmeesters* t'zamen-gevoeght, Neh. 11:35. welk eenigen der Joden voor een byzondere stad houden, en willen dat zy, al sedert *Iosuas* tijden, met wallen omringt zy geweest. Zoo eenige Rabbinen, en onder andere *Rabbi Chananiah*, daer en tegen schrijven, zijn *Lod* en *Ono* het dal der werkmeesters zelf. Deez *Rabbi Chananiah* was geboortigh van de stad *Ono*, en vermaert onder de Rabbinen, en een der vijf geleerden, die voor de wijzen geoordeelt hebben: als daer waren, *Ben Azzai*, *Ben Zuma*, *Chanan*, *Chananiah*, en *Ben Nanas*.

Sarona.

NEffens de stad *Lydda* schijnt in 't nieu verbont, Actor. 9:35. eene stad onder den naem van *Sarona* gestelt te worden: zonder men evenwel zekerlijk bewust is, of *Saron* de naem van eene stad, bergh of lantstreke zy.

Desgelijx wort by Jos. 12:18. eene stad *Saron*, in de Latijnsche vertaling, gedaght: hoewel in 't Hebreeusch eigentlijk *Lasaron*, of *Lassaron*, staet: het welk de zeventigh overzetters in 't Griekſch, en de Neêrduitsche overzetting, gevolght hebben.

Waer *Saron*, of *Lassaron*, dat *Iosua* melt, gelegen was, is bezwarelijk te zeggen: want alhoewel de Schrift dikwils den naem *Saron* gedenkt, zoo verklaert zy evenwel nergens de gelegentheit der stad, of d'omstandigheden: waer uit men de gelegentheit zou kunnen besluiten. Dan het is gelooffelijk, dat het *Saron*, of *Lasaron* van *Iosua*, en het geen in 't nieu verbont *Sarona*, neffens *Lydda*, gedaght wort, een en de zelve stad zy.

By Esai. 33:9. en 35:2. schijnt *Saron* de naem van eene lustige lantstreke, of bergh, te zijn. De zelve was zeer bequaem om vee te weiden: waer over aldaer des konings vee ter weide ging, 1 Paral. 27:29. gelijk ook *Saron* eigentlijk een vruchtbare, vette en vlakke wei-rijke lantstreke bediet. Of *Scaron*, zoo de Hebreeusche taelkundigen uitleggen, is herkomstigh van het Hebreeusch gront-woort *Scar*, dat's, *beschouwen* of *bezichtigen*: dewijl men in die lantstreke weelderige landouwen, lustige boomgaerden, en allerhande vee ter weide moght bezichten en aenschouwen.

Hierom leest men ook in de gemeene Latijnsche vertaling van Esai. 65:10. *En de vlakke velden zullen tot vee-koyen zijn:* daer in 't Hebreeusch, in plaetse van *vlakke velden*, *Saron* staet.

Naer het schrijven van *Hieronymus* wort ook de gehele lantstreke, van *Palestijns Cesarea* af, tot aen het stedeken *Ioppe*, *Saron* genoemt: in de welke zeer wijdstrekkende en vruchtbaere landouwen leggen.

Desgelijx hout *Lichtfoot Sarona*, het welk *Lukas*, Actor. 9:35. gedenkt, voor eene wijdstrekkend dal, tusschen *Lydda* en de Middellantsche zee gelegen: dat in zijn geheel, of voor een gedeelte, in 't oud verbont, Neh. 6:2. en 11:35. 1 Paral. 8:12. veilight de vlakte *Ono* wort genoemt.

In dit lustigh dal lagen verscheide vlek-

vlekken: en onder andere tusschen Lydda en de Middellantsche zee, zeker vlek *Caphar Lodim*: het welk alzoo genoemt wiert, uit oorzake aldaer altijts eenige *Lydders* waeren. De Rabbinen stellen, van *Lydda* tot de Middellantsche zee, een dal: en van *Lydda* tot *Emaus* eene vlakte.

Saron bragt treffelijke rozen voort, by wiens rozen hierom *Christus*, de bruidegom der kerke, vergeleken wort, Cant. 2:1.

De lantstreke *Saron* was ook beplant met wijnstokken. De Saronitische wijn was vermaert en beroemt: als blijkt uit het schrijven der Talmudisten: in den welken twee delen waters wierden gemengt.

Gedenkwaerdigh is het geen, nopende de huizen van *Saron*, by de Talmudisten wort gelezen. Die een ticchel-steenen huis in *Saron* bouwde, mocht zich uit den oorlogh niet t'huiswaerts begeven, volgens schrijven van *Rabbi Lazar*. Het welk anderen, naer luit van *Moses* woorden, vergunt was. Deuter. 20:5. want de Joden, of kinderen Israëls, keerden uit den strijt, indien zy een nieu huis gebouwt, en het zelve noch niet ingewijdt hadden. Maer de mannen van *Saron*, zoo de Talmudisten schrijven, keerden niet uit den strijt: dewijl zy hunne huizen alle zeven jaren vernieuden. Ook bad de hoge-priester ten dage der inwying, voor hen: ten einde hunne huizen hunne graffsteden niet zouden worden. Te weten, *Saron* was een gront onbequaem tot gebouwen van ticchel-stenen: hier over mosten alle zeven jaren de huizen herbouwt worden.

Een andere lantstreke *Saron*, of *Saronas*, lagh tusschen den bergh *Thabor* en de Middellantsche zee: en een derde over den Jordaen, in het lantschap van *Galaad*. Ziet Syrie, Pag. 92.

Ramah, of *Ramatha Sophim*, anders *Ramla*, en *Rama*.

RAmah, *Rama*, of *Ramatha*, 1 Sam. 2:11. en 7:7. en 15:34. en 16:13. en 19:22, 23. en 20:1. en 25:1. en 28:3. wort anders eenmael, by 1 Sam. 1:2. *Ramathaim Sophim*; maer by d'evangelisten, Matth. 27:57. Luc. 23:50. Joh. 19:38. met eenige verandering, *Aramathea*, of *Aramathia*, genoemt.

Ramah was by ouds eene stad, gelegen in den stam Efraims: hoewel op de grensscheiding van den stam Juda: te weten, aen de zijde, daer de stam Efraims ten weste aen dien van Juda raekt, (als uit 1 Sam. 19:22. te besluiten is,) en op eenen bergh, of bergh *Efraims*, volgens de bediedenis des woorts *Rama*: want *Rama* betekent *hooghte*: gelijk verscheide andere steden in het Heilige Lant, de welke op hooghte lagen, *Rama* in de Schrift worden genoemt. Waerom by Jer. 31:15. in plaetse van de gewonelijke Latijnsche text, *daer is eene stemme in de hooghte gehoort*, de zeventigh overzetters in 't Grieksch en de Nederduitsche vertaling hebben: *Daer is eene stemme in Rama gehoort.*

Ramathaim, volgens een wijze van spelling, onder de Hebreen gebruikelijk, is eigentlijk gezeit een *twee-vout* of *twee* Ramathas. Dies R*amathaim* zoo veel zeggen wil, als een der twee Ramathas, gebynaemt *Sophim*: want een ander R*amatha Sophim* was ook in den stam van Benjamin gelegen. Jos. 18:25. Jud. 19:13.

Ramatha, in den stam Efraims, is *Sophim* gebynaemt, na *Suph*, *Samuels* over-grootvader, 1 Sam. 1:1. na wien ook het lant *Suph* alzoo geheten wiert. Eenigen leggen *Sophim uitkijker*, en t'effens met Rama, *hoge uitkijker* uit.

R*amatha* des stams Efraims was het vaderlant, de geboorte-stad, en grafstede van den profeet *Samuel*: *want hy wiert in zijn huis te* Ramatha *begraven*. 1 Sam. 25:1. Desgelijx was het de woonstede van zijnen vader *Elkanna*: als blijkt uit de boven-gemelde schriftuur-plaetse, de welke het gansch bedrijf van *Samuel*, in Ramatha, behelzen.

Van *Aramathea* was de raetsheer *Jozef* geboortigh, die het lijk des Heilants van *Pilatus* verworf, en het in

aa 3 zijn

zijn eigen graf leide. Matth. 27: 57, 58. Marc. 15: 42. Luc. 23. Joh. 19. Ook zou *Nikodemus* uit deze ftad zijne geboorte hebben: daer hy nochtans by *Johannes* gezeit wort een *Galileër* te zijn. Zoo eenigen willen, trok deez *Jozef*, in gezelfchap van *Nikodemus*, na *Ierufalem*, om het paefch-feeft te vieren, wanneer de Zalighmaker gekruift wiert.

Cap. 7: vers 5.

De meefte, zoo Kriftenen, als Mahometanen, houden R*amatha*, of *Samuels* geboorte-plaetfe en grafftede, voor eene kleine ftad, de welke heden flechts een vlek is, en ontrent twee of drie Franfche mijlen noortwaerts van *Ierufalem*, en in den ftam van Benjamin leit, en by Jof. 18. R*ama* wort geheten: dat veilight het zelffte is, welk *Hieronymus* Rama van *Saul* noemt, en anderhalve mijle ten noorde van *Ierufalem* plaetft.

Dit R*ama* noemen *Brokard*, *Breidenbach*, en andere, ook *Silo*, en houden het voor een en het zelffte met *Silo*.

Het leit op eenen heuvel, niet verre van het dal A*jalon*: maer is heden ganfch verwoeft, en heeft flechts vijf en twintigh of dertigh flechte huizen: beneffens eene zeer grote oude *Moske*: de welke de Mahometanen in zeer grote eere, en voor de grafftede van den profeet *Samuel* houden. Ook noemen zy deze plaetfe niet meer R*ama*, of *Silo*; maer den *Heiligen Samuel*. Doubd.

Volgens *Thevenot*, wort de ftad, en geboorte-plaetfe van *Samuel*, heden in 't Arabifch *Dgib* geheten, de welke op eene verheventheit, en in het gezight van *Ierufalem*, leit. In de zelve is eene *Moske*, bedekt met eene koepel: de welke, naer men zeidt, *Samuels* grafftede bevangt, en de Joden met groten aendaght bezoeken.

Silo.

Silo, of, na 't Hebreeufch, *Schilo*, en in 't Griekfch, by de zeventigh overzetters, *Siloo*, bediet *afbreking*. Andere, als *Oleafter*, fmeden S*ilo* van het Hebreeufch woort *Scala*, dat *vreedzaem* gezeit is.

Niet tegenftaende de naem S*ilo* in de Schrift dikwils gedaght wort, zoo melt zy nochtans nergens uitdrukkelijk, of het eene ftad of bergh, of alle beide, was. A*bulenfis*, *Quarefmius*, en andere, houden S*ilo* voor eene der uitftekenfte en treffelijkfte fteden van *Iudea*: als blijkt hier uit inzonderheit: dewijl in de zelve d'arke of tabernakel des Heeren geplaetft wiert: daer en boven befchrijft de Schrift, Jud. 21: haere grenspalen: het welk zy niet gewoon is van andere fteden te doen, daer zy van fpreekt. A*drichom* en zijne navolgers houden den naem S*ilo* niet alleenlijk voor den naem van eene ftad; maer ook voor den naem van eenen bergh.

Hieronymus ftelt S*ilo* twee en een halve mijle van S*ichem*, en in de Akrabitenifche † plaetsvooghdye: *Abulenfis* eene mijle van *Ierufalem*, en vijf van S*ichem*: *Brokard* zeven Franfche mijlen van *Ierufalem*: *Bonifacius* en *Quarefmius* vier kleine mijlen van *Machmas*, of *Elbir*, en een vierendeel van *Ierufalem*, en ontrent twee van S*ichem*. R*oger* plaetft het hedendaeghfch S*ilo* op den kruin van eenen hogen bergh, die ontrent anderhalve Franfche mijle van *Ierufalem*, en twee van *Emaus* leit.

† Toparchye.

Deze plaetfe (by d'Arabieren nu *Chemonel* geheten) is noch ganfch met grachten, in de rotfe gehouwen, omringt. In haer beftek befpeurt men vele kentekenen van prachtige gebouwen: in welker midden een vertrek ftaet, dat *Mahometh*, B*affa* van *Ierufalem*, van nieuws heeft doen hermaken. Roger.

Dicht daer by ftaet eene fraeie *Moske*: in de welke zich eenige *Cheiken*, of Turkfche priefters, onthouden: dien de bewaernis dezer plaetfe is aen-bevolen: gelijk zy ook het branden der lampen, boven *Samuels* grafftede, de welke in de *Moske* befloten is, bezorgen en gaê flaen.

De Schrift melt niet uitdrukkelijk, in welken ftam S*ilo* gelegen was: want van het vijftiende tot het twintighfte hoofdftuk van *Iofua*, in de welke men de fteden van ieder ftam gedaght vind, wort de ftad S*ilo* niet gemelt.

Eenigen willen S*ilo* in den ftam van Benjamin geftelt hebben: naerdien men leeft, zoo de Hebreen zeggen, dat in drie of vier plaetfen de tabernakel

nakel of hutte des Heeren gestaen heeft: de welke alle in den stam van *Benjamin* waeren.

Nopende *Silo*, blijkt uit Jos. 18. van *Nobe*, uit 1 Sam. 21. van *Gabaon*, uit 1 Paral. 26. en 2 Paral. 1. van *Ierusalem*, uit 1 Reg. 8. en 2 Paral. 6.

Doch dit gevoelen, van *Silo* in Benjamin te stellen, wort by *Abulensis* door verscheide bewijsredenen wederleit.

Eerstelijk: d'Israëliten rieden den Benjamiten, de maeghden van *Silo* te schaken, en tot hunne vrouwen te nemen: en daer meê in het lant van Benjamin te vluchten. Jud. 20. Dienvolgens was *Silo* buiten Benjamin.

Ten tweede: alle de steden Benjamins waeren door d'Israëliten verbrant. Jud. 20:48. *Silo* nochtans bleef ongeschonden en in wezen: als blijkt uit Jud. 21.

Ten derde: te dier tijde was de tente en arke des verbonts te *Silo*: derwaerts d'Israëliten quamen, na zy alle de steden der Benjamiten verbrant hadden: als te besluiten is uit Jud. 18:31. 20:48. en 21:2.

Ten vierde: d'Israëliten quamen, wanneer zy uitgetogen waeren, om tegen de Benjamiten te strijden, allen nachts in *Silo*, en bleven voor den Heere, en raet-vraeghden hem. Jud. 20. Het welk zy niet hadden kunnen doen, indien *Silo* in den stam Benjamins was geweest: naerdien de Benjamiten hen niet zouden hebben toegelaten in hun lant te blijven: aengezien zy hunne vyanden waeren.

Andere, als *Hieronymus*, *Adrichom*, *Abulensis*, *Bonfrerius*, *Quaresmius*, en de meeste godsgeleerden, stellen, met meerder waerschijnelijkheit, *Silo* in den stam Efraims: gelijk zulx niet duisterlijk uit de Schrift kan besloten worden: hoewel het nergens duidelijken gezeit wort. Want hierom is *Eleazer*, de hoge-priester, *Arons* zoon, een buiten-gewonelijke zetel en woonplaetse, op d'intrede in het Heilige Lant, in den stam Efraims gegeven. Jos. 24:33. dewijl ook de tente, of tabernakel, de welke in de na-by-gelege stad *Silo* was, in den stam Efraims is gestelt geweest: daer nochtans alle d'overige priester-steden, of in den stam Benjamin, of in den stam Juda waeren. Het zelfste blijkt ook eenighzins uit Psalm 78:60. alwaer van de hutte, de welke te *Silo* was, gesproken wort: *Dies verliet hy den tabernakel te Silo: de tabernakel, dien hy tot eene wooninge gestelt had onder de menschen.* Het welk hierom gezeidt wort: dewijl reeds de hutte des verbonts uit *Silo* weggenomen was, en in 't kort te *Ierusalem* in den tempel, en in een vast huis, zou verplaetst worden. Het zelfste werk wort een weinigh daer na, op het zeven en zestighste veirs van het zelfste hooftstuk, met andere woorden, aldus verklaert: *Doch hy verwierp de tente Iozefs, en den stam Efraims verkoos hy niet: maer hy verkoos den stam Iuda: den bergh Sion, dien hy lief had.* Dies was de tente, of hutte des verbonts, in *Silo*, in den stam Jozefs of Efraims, gestelt.

Eindelijk blijkt het ook klarelijk uit de gelegentheit der stad *Silo*: de welke in de Schrift, Jud. 21:9. haer toegevoeght wort, in de volgende woorden: *Daer is een jaerlix feest des Heeren te Silo: welk gelegen is benoorde de stad* Bethel, *tegen der zonnen opgang, aen de hooghte des weghs, die van* Bethel *na Sichem loopt, en tegen het zuiden van Lebona.* Want naerdien *Bethel* in den stam van Efraim was; of op de grensscheiding des stams Efraims en Benjamins: maer de stam Efraim ten noorde van Benjamin lagh; zoo moet nootwendigh ook *Silo*, dat benoorde *Bethel* lagh, in den stam Efraims geweest zijn. Van gelijken, dewijl *Silo* beooste den wegh lagh, die van *Bethel* na *Sichem* liep, en beide, zoo wel *Bethel* als *Sichem*, in den stam Efraims waeren: zoo volght daer uit, dat ook *Silo*, het welk tusschen beide steden, een weinigh ter zijde lagh, in den stam Efraims gelegen was.

Roger plaetst *Silo* in den stam van Juda.

In *Silo* hebben d'Israëliten de tabernakel, of de hut, met d'arke gestelt, Jos. 18:1. naerdien deze plaetse, zoo *Iosephus* schrijft, om haere fraeiheit, hen bequaem scheen te zijn: waer in zy zoo lang zou blijven, ter tijt toe beter gelegentheit, van den tempel te bouwen, voorquam.

Wijders, d'arke wiert uit *Silo*, door de zonde des Joodschen volks weggenomen, en de prachtige stad van God verlaten, en het huis des Heeren vervoert:

voert: als blijkt uit *Jeremias*, by wien de Heere d'Iſraëliten, ter betrachting van deze ſtad, zond: daer hy zeidt: *Gaet nu hene na mijne plaetſe, de welke te Silo was: alwaer ik mijnen naem in 't eerſte had doen wonen: en ziet wat ik daer aen gedaen heb, van wegen de boosheit mijns volks Iſraëls*, Jer. 7 : 12.

D'arke bleef in *Silo* tot aen de tijden van *Elkanna*, *Samuels* vader; ja tot aen het laetſte jaer van den prieſter *Heli*: als wanneer zy, zonder de tabernakel, van daer door de Filiſtijnen genomen en vervoert wiert. 1 Sam. 4: 10. na de zelve eene reex van drie hondert en negen en zeſtigh jaren, volgens uitzijfering der Hebreen, of drie hondert en een en vijftigh, na het gevoelen van *Quareſmius*: of vier hondert zes en zeventigh, volgens het gevoelen van *Abulenſis*, in *Silo* geſtaen had.

Hier over wort *Silo het huis des Heeren* genoemt, 1 Sam. 2: 3. en Jud. 21: 2.

In *Silo* wierden jaer-feeſten gehouden, Jud. 21: 19. en offerhanden gedaen. 1 Sam. 1: 2, 3.

In *Silo* wiert het lant van Kanaan by loting uitgedeilt. Joſ. 18: 8, 9. het zelfſte is te beſluiten uit cap. 22: 9.

In *Silo* vergaderden d'Iſraëliten, om tegen de Rubeniten ten oorlogh op te trekken, Joſ. 22: 12.

Uit *Silo* wierden door de Benjamiten, onder het vieren des jaer-feeſts, twee hondert maeghden geſchaekt, de welke zy ter vrouwen namen: ten einde hunne ſtam niet geheellijk zou uitgaen. Jud. 21.

In *Silo* is allereerſt het woort des Heeren tot *Samuël* geſchiet. cap. 1: vers 3, 4.

Uit *Silo* was de profeet *Ahija* geboortigh: die hierom de Siloniter wort genoemt. 1 Reg. 11: 29, &c. 2 Paral. 9: 29.

Ramla of *Remle*.

DE meeſte reis-beſchrijvers des Heiligen Lants houden R*amah*, of R*amatha Sophim*, *Samuels* grafſtede, en geboorte-plaetſe, en anders *Aramathia*, voor een en de zelve plaetſe, de welke heden by hen R*ama* wort geheten: welk R*ama* d'Arabiſche lantbeſchrijvers, en Mahometanen, R*amla*, en de Turken R*emele* en R*emle* noemen.

Desgelijx houd de Jood *Benjamin* R*amla* voor de eerſte plaetſe van *Samuels* grafſtede: de welke de Kriſtenen, na het veroveren der ſtad, by de *Synagoge* der Joden vonden: waer uit zy het gebeente namen, en na *Silo* braghten, en aldaer, *Samuel* ter eere, eenen groten tempel bouwden, dien zy den *Heiligen Samuel* van *Silo* noemden: welk *Silo* anderen ook voor R*ama* houden.

Dan by aldien men het ſchrijven van den Arabiſchen hiſtori-ſchrijver, *Elmacin*, voor geloofwaerdigh wil houden, zoo kan het hedendaeghſch R*amla*, by *Lydda* gelegen, het aeloud R*amatha Sophim*, *Samuels* geboorteplaetſe en grafſtede, niet zijn: naerdien R*amla* eerſt op 't jaer zeven hondert en zeſtien, na den Kriſten ſtijl, door *Chalif Soliman* geſtight wiert: 't en zy men zeggen wil, dat R*amla* op d'oude plaetſe van het verwoeſt R*amatha* herbouwt is geworden: dat nochtans *Elmacin* niet gedenkt.

Daer en boven was R*amatha* op eene hooghte gelegen, volgens de bediedenis des naems: R*amla* daer en tegen leit op eene vlakte.

R*amla*, of R*emle*, leit [a] op de noorder brete van twee en dertigh graden en tien minuiten, en op de lengte van zes en zeſtigh graden en vijftigh minuiten: een [b] kleine Franſche mijle, of drie duizent ſchreden van *Lydda*, of *Dioſpolis*, een dagh-reizens, of tien Franſche mijlen van *Ieruſalem* en *Gabaa*, en ontrent een [c] halve dagh-reizens, [d] of twee grote Franſche, [e] of drie Duitſche mijlen van *Jaffa*, of *Ioppe*, of van de Middellantſche zee: te weten, op den groten wegh, die van *Ioppe* na *Ieruſalem* loopt, en op het midden van een groot velt, of luſtige en vruchtbare vlakte: de welke, volgens R*oger*, ontrent twalef Duitſche mijlen in de lengte, van 't noorde na 't zuide, en drie in de brete, heeft: hoewel *Doubdan* deze vlakte ſlechts tot vier grote Franſche mijlen: en *Quareſmius* tot acht of tien Italiaenſche mijlen uitbreit.

a N... Eddi... Ulug Beig.
b Ro... Doul... Gool... Alfer... Koot...
c The...
d Mo...
e Dou...

By

A. Kercke vande 40 Martelaren B. Residencie van 't Landt C. t Huys van den Patriarch D. De Kerck van Sint Jan E. Fonteyn.

Iafhi G. Wech nae Ierusalem.

By *Ramla* is de grote wegh, die van Egypten na Damaskus loopt.

Ramla, of *Remle*, wiert des jaers zeven hondert en zestien door *Kalif Soliman*, zoon van *Abdul-Melik*, gesticht; die aldaer, na hy van zijnen broeder *Kalif Walid*, de lantvooghdye van Palestijn bekomen had, zijn eerste paleis deed bouwen, en de stad met eenen tempel, water-leidingen, en andere gebouwen, verrijkte en vergroote.

Door de volgende *Kaliven* is de stad daer na, met het aenbouwen van vele prachtige werken, zeer aengegroeit, en treffelijk geworden: want zy wiert met muuren omringt, en met een kasteel gesterkt, en twalef poorten verrijkt.

Des jaers negen hondert negen en dertigh wiert *Ramla* door *Abubekr*, zoon van *Rayk*, beneffens *Damaskus* en *Hims*, verovert.

Op 't jaer duizent en drie en dertigh storte, door eene aertbeving, het derde deel der stad *Ramla* ter neêr: en vijf en dertigh jaren daer na by-na de gansche overige stad. Namaels wiert zy weêr herbouwt.

Des jaers duizent en negen en negentigh, op d'eerste komste der Kristenen in het Heilige Lant, wiert, door de veltheeren en oversten des Kristen heirs, de graef van Vlaenderen, met vijf hondert ruiters gezonden, om de plaetse *Ramla* te ontdekken, en de stad op t'eischen. Maer d'inwoonders, vervaert door het gerucht van zulk een machtigh heir, hadden des voorigen nachts de stad en goederen verlaten, en waeren na de stad *Askalon* gevlucht. Dies de Kristenen, vindende de poorten der stad open, zulx aenstonts aen het gros des heirs, dat te *Lydda* lagh, deden weten: het welk ook ter zelver tijt zich derwaerts vervoeghde. Aldaer rusten zy zich alle te gelijk uit, en verfrischten zich met allerleie levens-behoeften, van broot, wijn, olye, (dat zy daer in overvloet vonden) den tijt van drie dagen.

Aenstonts daer na diende zich *Godefroy van Bouillon*, eerste Kristen koning van Jerusalem, die op de stad *Antipatris* eenen aenslagh had, van *Ramla* tot een herrtet: alwaer hy, in eene hinderlage, hondert ruiters, en twee hondert voetknechten, leide, om op den vyant op parthye te loopen, en hun lant te verwoesten.

Niet lang daer na wiert de stad *Ramla* tot eene baronye opgerecht, en haer opgeleit, beneffens *Jaffa*, *Askalon*, *Mirabel*, en *Ybelin*, hondert lichte peerden in des konings leger te verschaffen en onderhouden.

Wanneer de Mahometanen van de stad *Askalon*, ten tijde van *Bauduwijn* d'eerste, Kristen koning van *Ierusalem*, hem na de zijde van *Tiberias* belemmert zagen, quamen zy met zeven duizent peerden de stad *Ramla* belegeren: maer begaven zich, na vijf hondert Kristenen, die zy wapenloos op het velt vonden, gedoot te hebben, weêr te rugh.

Wanneer des jaers elf hondert en twee *Amribilla*, *Kalif* van Egypten, een heir van elf duizent ruiters en twintigh duizent voetknechten, na de stad *Askalon*, om alle de Kristenen geheellijk uit te roeien, had gezonden, begaf zich Bauduwijn de tweede, Kristen koning van *Ierusalem*, slechts met een heir van twee hondert en zestigh ruiters, en negen hondert voetknechten sterk, na *Ramla*, om den vyant slagh te leveren, en weerstant te bieden, en bevocht op hem de zege. Maer kort daer na wiert *Ramla* door d'Arabieren verovert.

Ontrent vijf en zeventigh jaren daer na: te weten, des jaers elf hondert en zeven en zeventigh, en op het vierde jaer des koningrijks van *Bauduwijn* de derde, trad zeker verlogende Kristen, geboortigh van Armenie, met *Tuklin*, veltöverste des heirs van *Saladin*, in de stad *Ramla*, en stak de zelve, vindende haer open en verlaten, aen alle hoeken in brant, en deedze ten gronde afbranden. Des avonts te voore hadden zich alle d'inwoonders uit de stad begeven: zommigen na koning *Bauduwijn*: andere na *Saffa*, en d'overigen na het kasteel van *Mirabel*.

Sedert is de stad by-na onder haere puinhopen begraeven blijven leggen.

Ramla was eertijts een zeer uitstekende, treffelijke, rijke, en wel bevolkte stad, en gesterkt met torens en muuren, en de voornaemste koopstad

 van

van gansch Judea: gelijk noch genoechzaem de grote puinhopen der gebouwen, en vervalle huizen, haere aeloude heerlijkheit doen blijken: hoewel zy heden niet als de schijn van haeren aelouden pracht heeft.

De stad heeft heden gene poorten noch muuren: hoewel zy noch voor ontrent tzeventigh jaren eenigzins met muuren, grachten, torens en poorten, (de welke noch voor een groot gedeelte in wezen waeren) gesterkt was.

Daer zijn elf Turksche *Moskeen*, of Moorsche *Metziden:* welker twee grootsten by ouds twee Kristen kerken waeren: d'een was gewijdt aen *Iohannes*, *Kristus* jonger: en d'andere aen de veertigh Martelaren, van wegen de overblijfzelen der martelaren, de welke uit *Sebaste* (een stad van groot Armenie) derwaerts gebraght wierden. D'eerste is, ten ooste, buiten de stad, en was als eene hooftkerke, en aen weder zijde met twee ryen kolommen, ieder ten getale van twalef, verçiert. De laetste is buiten de stad, na 't weste, en veel groter dan d'eerste. De tooren, waer in de klokken hongen, is noch zeer fraei, hoogh, en gansch in zijn geheel.

Beide deze kerken worden noch by de Roomsgezinden in grote eerbiedigheit gehouden: maer zy mogen in gene van beide komen.

De stad is niet fraei noch merkwaerdigh, en schijnt veel meer een vlek, als stad, te zijn. Alle de huizen zijn overwelft en gebouwt van gehouwen steen: maer slecht en laegh, en met zeer lage deuren, om d'Arabieren het inkomen met de peerden, en het plonderen te beletten.

Het dak der huizen is enkelijk dat van de gewelven: hoewel zommigen een aerde plat hebben.

De straten leggen vol puinhopen. Het fraeiste der gebouwen is de *Bazar*, of winkel-straet, en de kerken.

De stad Ramla is heden zeer volkrijk, zoo van Moren en Turken, als van Grieken, Maroniten, en andere Kristenen, en ook van Joden: eensdeels, ter oorzake van den koophandel, die aldaer gedreven wort: ten andere, van de karavanen, die uit Egypten, na Syrie, gaen en komen. Tot gerijf des koophandels, en stalling van kemels, zijn'er twee grote steene *Chans*,

Chans, of *Karavanseras*. Daer is een grote *Bazar*, of winkel-straet, gebouwt van vierkante en geslepe stenen, en verdeilt in verscheide galderyen en winkels.

Alle weken wort'er merkt gehouden, met een groten toeloop van volk, zoo uit *Samaria*, als *Iudea*, en d'omleggende dorpen. D'Arabieren slepen derwaerts, op kemels, senne-bladen, Arabische gom, en galnoten: de welke, inzonderheit by de Fransche koopluiden, in mangeling van eet en andere waren, opgekocht worden. Men brenght ook derwaerts, uit alle oorden, meenighte van katoen en kleden: de welke na *Iaffa* gebraght, en dan te scheep na *Europe* over de Middellantsche zee gevoert worden.

De stad Ramla staet onder het gebiet van den *Bassa* van *Iaffa*, of *Gaza*, volgens *Thevenot*, die aldaer eenen *Soubachi* hout, beneffens eene bende van Turken, die *Kaffar* of tollen afvorderen, en de karavanen geleiden, om niet door d'Arabieren aengetast en besprongen te worden.

D'inwoonders zijn zeer heusch en omgangkelijk. En onaengezien *Ramla* onder den *Bassa* van *Iaffa* staet, zoo heeft evenwel *Emir Ferouk* aldaer een zeer fraei en kunstigh bad doen stichten: daer hy schatting van trok: door middel van een verdragh, dat hy met den *Bassa* van *Iaffa* had gemaekt.

Daer is eene *Kadi* en *Subassi*: de *Kadi* is zoo veel als een schout, die onder dien van *Ierusalem* staet. Deez geeft toezicht en orde op alle zaken, de welke den staet en wet betreffen: doch zaken van belang worden by den *Kadi* van *Ierusalem* beslegt.

Graftede van Simon.

Buiten de stad, ten zuide, is eene *Moske*: en in de zelve eene grafstede: de welke men voor de gene hout, daer *Simon*, de rechtveirdige, die den Heilant besneedt, in begraven wiert.

Huis van Nikodemus.

In het inkomen der stad, aen de west-zijde, is eene *Chan*, of gasthuis der beevaertreizers: het welk eertijts een klooster, en op de plaetse des huis van *Nikodemus*, zoo d'overlevering hout, gestight was. Waerom het ook gemenelijk het *huis van Nikodemus* wort genoemt.

Naer men zeid, had *Filip*, hertogh van *Borgonje*, het huis van *Nikodemus* gekocht, en zou aldaer eene kapel doen bouwen hebben: de welke sedert aen de Franciskaner monniken van den geslaghte of huize van *Ierusalem* gegeven wiert: alwaer zich gewonelijken twee of drie bevinden. Wanneer'er koopluiden van *Europe* zijn, of een onder-konsul van *Vrankrijk*, die nemen in een klein klooster der gemelde geestelijken, (dat namaels tot een *Chan* gemaekt is, en neffens de kapel voornoemt staet,) hunne huisvesting en verblijf. Gewonelijken heeft zeker Fransche koopman, als oppasser, het opzicht over deze *Chan*, de welke de geestelijken, die deze plaetse aendoen, ontfangt en spijze geeft. Maer den beevaert-reizers verleent hy slechts huisvesting en water uit eene bak, zoo veel zy begeren.

Hoedanigheit der omleggende lantstreke.

De lantstreke rontom Rhama is een der beste en vruchtbaerste des gehelen lants. Men ziet'er niet dan bebouwde landen en tuinen, bedekt met moeskruiden, gerst, haver, koren, en katoen: daer en boven beplant met een grote meenighte van vrucht en andere bomen, als ook wijngaerden, tot grote vermakelijkheit der plaetse.

Rontom de stad groeit veel bloemkool en meloenen (*Pateques* geheten) van eene ongemeene grote.

De landen worden bevochtight uit grote putten: waer uit het water met raderen, en zekere werktuigen, (door arbeit van ossen en muilen omgedraeit) in grote bakken gesmeten: en van daer, door meenighte van kleine goten, in alle de tuinen en landen geleit wort.

Buiten de stad houden vele vosschen, die op de hoenders loeren, de welke in onbereekelijken getale door alle d'omleggende dorpen gevonden worden.

Najoth.

Naioth, of *Najoth*, en by *Hieronymus* gebroken *Namoth*, en by *Eusebius Navioth*, was eene plaetse, in of by Rama, als blijkt uit 1 Sam. 19: 18, 19, 22, 23. en 20: 1. *Adrichom* stelt *Najoth* zes mijlen noordwaerts van *Ierusalem*, na de zijde van *Bethel*. Aldaer waeren profeten, en ook *Samuel* en *David*: derwaerts zich ook *Saul* vervoeghde, en met hen profeteerde. Waer uit een spreekwoort en zeggen ontstont: *Is ook Saul onder de profeeten?* 1 Sam. 19.

Thersa, of *Thirza*, *Akrabata*, &c.

THersa, anders *Thirza*, of *Tirza*, was by ouds eene koninglijke stad: welker koning door *Josua*, na het veroveren dier stad, gedoot wiert. Jos. 12:24.

In het Hoge-lied, cap. 6: 4. wort *Thirza* by eene schoone bruit vergeleken, en neffens *Ierusalem* gestelt, tot geen klein bewijs van haere aeloude heerlijkheit: gelijk ook de naem *Therza*, *aengenaem*, *lustigh*, en *behaeghelijk* bediet.

De stad *Thirza* was de zetel en rijxstad der koningen Israëls, of der tien stammen, tot aen de tijden van het opbouwen der stad *Samaria*, door koning *Omri*. 1 Reg. 16:23, 24.

Josephus schijnt *Baasa* den eersten koning te maken, die in *Thirza* gewoont heeft. Doch uit de Schrift blijkt genoechzaem duidelijk, dat *Ieroboam*, reeds by-na van den aenvang af, aldaer heeft begonnen te woonen: want alhoewel hy eerst in *Sichem* zijne woonplaetse en stoel gevestight had, 1 Reg. 12:25. zoo blijkt nochtans uit 1 Reg. 14: 17. dat, noch by zijn leven, zelf het koninglijk hof na *Thersa* verplaetst is.

In welken stam de stad *Thirza* gelegen was, wijst de Schrift nergens aen: niet tegenstaende zy haer dikwils gedenkt. Noch men vind by *Iosephus*, *Hieronymus*, of by eenigen anderen geloofwaerdigen schrijvers daer iet van gerept. *Adrichom* stelt *Thirza* in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen: hoewel zonder eenige bewijs-reden.

Brokard schijnt *Thirza* veel meer in den stam van Efraim te stellen: want gaende, in het beschrijven des lants, van 't noorde, na 't zuide, zeid hy: dat *Therza* drie Fransche mijlen van *Samaria*, en op eenen bergh, gelegen zy: dienvolgens is het zuidelijker: en kan derhalve niet schijnen in den stam van Manasse te leggen: maer veel meer in Efraim: het welk ook *Bonfrerius* voor goet keurt. Voegh hier by, dat in den stam Efraim de rijxstoel der koningen Israëls by-na gebleven zy: want hierom worden by de profeten, door den naem *Efraim*, de tien stammen verstaen: en hierom is de stam Efraim over-al boven den stam Manasse verheven.

Eindelijk: *Ieroboam*, die allereerst den rijx-zetel in *Thersa* heeft geplant, was uit den stam Efraims. Dies in generleie wijze waerschijnelijk is, dat hy buiten zijnen stam het koninglijk hof heeft willen verplaetsen.

In Samarien lagh eene stad *Akrabata*, de welke een der elf T*oparchien*, of plaets-voogdyen van Judea, en de derde in orde was: van waer de plaetsvoogdye of het lantschap *Akrabathene*, of plaets-voogdye der *Akrabatheniers*, haeren naem bekomen heeft, die by *Iosephus* op verscheide plaetsen, en by † *Plinius* en *Hieronymus* gemelt wort. Akrabata.

† Lib. Cap. 1

De Talmudisten stellen de stad *Akrabata* een dagh-reizens noortwaerts van *Ierusalem*.

Noch ten tijde van *Hieronymus* lagh in *Akrabatene* een groot vlek, *Akrabis* geheten, twee mijlen en een vierendeel oostwaerts van *Sichem*, in het afreizen na Jericho en den Jordaen. De plaets-vooghdye *Akrabatene* wort by *Iosephus* tot grenspael des lantschaps van Samarien gestelt.

Simon, zoon van *Gioras*, heeft de stad *Akrabatha* door een geweldige heerschappye onderdrukt; maer wiert door *Ananus*, de hoge-priester, daer uit verdreven. Joseph

Een ander *Akrabatene* wort by *Hieronymus*, en in de Schrift gedagt: maer in 't Hebreeusch *Acrabim* genoemt; welk op d'uitterste zuid-ooster bergen van Judea, neffens *Idumea*, lagh.

Hieronymus gedenkt ook eene hoeve *Eduma*, gelegen in *Akrabathene*, en drie mijlen ten ooste van *Napels*.

Janoë, of *Ianoach*, Jos. 16:6, 7. was eene plaetse op d'uitterste grensen des stams Efraims, na 't ooste, gelegen, de welke door *Tiglath-Pileser*, koning van Assyrie, verovert wiert. 2 Reg. 15:29. Janoë.

Eenige houden dit veroverde *Ianoë* voor een ander *Ianoë*, dat in den stam Neptalim lagh: naerdien alle d'andere steden, de welke in de laetste schrifttuur-plaetse gedacht, en, beneffens *Ianoë*, verovert wierden, in den stam Neptalim lagen: hoewel *Hieronymus* en *Eusebius* het tegendeel gevoelen.

Ten

Ten tijde van *Hieronymus* wiert noch een vlek, *Ianon*, of *Iano*, in de plaets-vooghdye van *Akrabathene*, en drie mijlen beooste *Napels*, getoont.

Geth-remmon. *Gethremmon*, of *Getremmon*, en anders *Gath*-Rimmon. Jos. 21:25. schijnt een en de zelve stad te zijn, de welke 1 Paral. 6:70. *Baalam*, of *Bileam* wort genoemt: en een der twee steden was, die uit den stam van Manasse voor de Leviten wierden afgezondert: want uit den stam Manasse worden by Jos. 21:25. en 1 Paral. 6:20. twee steden, onder verscheide namen, den Leviten toegevoeght: hoewel zy een en de zelve waeren: te weten, Tanaach, en *Getremmon*: of anders *Aner*, en *Balaam*. Ziet Pag. 40.

Abelmehula.

ABelmehula, en anders, in de Schrift, *Abelmehola*, of *Abelmeholah*, wort by *Hieronymus Abelmaula* genoemt, en was eene aeloude stad, in den halven stam van Manasse, binnen den Jordaen, gelegen: als klarelijken te besluiten is uit 1 Reg. 4:12. alwaer alle d'andere steden, de welke daer by gevoeght worden, en een en den zelven lantvooght hadden, in dien stam lagen. *Hieronymus* gevoelt het zelfste, die deze stad binnen den Jordaen, in het dal *Aulon*, twee mijlen en een halve van *Scythopolis*, of *Betschan*, plaetst: en dien-volgens niet verre van den Jordaen en het dal *Iezraël*.

Abelmeula was de geboorte-plaetse van den profeet *Elise*. 1 Reg. 19:16. en wiert door eenen van *Salomons* bestelheeren bestiert, 1 Reg. 4:12. Tot aen *Abelmeula* heeft *Iosua* gestreden, Jud. 7: vers 22.

Na het schrijven van *Hieronymus*, was by zijnen tijt, in het dal *Aulon*, een vlek Bethamula, twee en een halve mijle zuidwaerts van *Scythopolis* gelegen. Ook lagh by zijnen tijt een kleine hoeve, met name Abelmea, tusschen *Scythopolis* en *Sichem*: het welk *Eusebius nieu* Abel schijnt te noemen.

Eusebius stelt in het dal *Aulon*, en vier mijlen en een vierendeel van *Scythopolis*, een vlek Bethmaele, dat alzoo by zijnen tijt genoemt wiert.

Adrichom stelt eene stad *Molath* in den stam *Simeons*: van waer Adriël, als zijne geboorte-plaetse, de *Molathiter*, of *Meholathiter*, gebynaemt wort. 1 Sam. 18:19.

Bonfrerius daer en tegen, zoo waerschijnelijke gissing magh plaetse hebben, wil de zelve stad veel meer in den halven stam van Manasse, binnen den Jordaen, gestelt, en voor een en de zelve met *Abelmehola* gehouden hebben. Te weten, *Molathi*, of, gelijk in 't Hebreeusch staet, *Mecholati*, is wel zoo eigentlijk geen naem van eene stad: als een vaderlantsche naem, gesmeet uit dien van eene stad: of is een en het zelfste met *Molathiter*: gelijk *Hieronymus* ter gemelder plaetse het zelfste woort vertaelt heeft. Derhalve is *Mechola* de naem van eene stad: maer 't woort *Abelmehula*, in 't Hebreeusch, is t'zamen gestelt uit *Abel* en *Mechola*. Wanneer men nu 't voorste deel, *Abel*, van 't koppel-woort weg-neemt (gelijk dikwils in deze en diergelijke woorden geschiet) zoo blijft'er *Mechola*. Dien-volgens kan men met grote waerschijnelijkheit zeggen, dat dit *Mechola* en Abelmechola, voor een en de zelve stad genomen wort.

Na-by of boven *Abelmeholah* lagh eene stad T*abath*. Jud. 7:22. Tabath.

Kasteel of huis van den goeden quaetdoender of moordenaer.

ootw. Quaret. Doubd. hev. Roger. DRie uuren reizens, of derde-halve mijle oostwaerts van *Rama*, en drie Fransche mijlen westwaerts van *Anathoth*, en zes van *Ierusalem*, en hondert schreden ten zuide van den wegh, die na *Iaffa* loopt, leit een olijf en vijgh-boom-rijke heuvel: op den welken een oud vervallen en onbewoont kasteel, of puinhoop van een kasteel, staet, by d'Oosterlingen, en inwoonders des lants, na den voorgang der Italianen, doorgaens *Ladron* genoemt:

A. *Kaſteel van den Goeden Straetſchender.* B. *Arabieren te Paert* C. *Put van Job* D. *Boeren huys.* E. *Reyende Pelgrims.* F. *Kercke der zeven Machabenen gebroeders*

genoemt: het welk herkomſtigh is van het Latijnſche woort, *Latro*, dat is, *ſtraetſchender*, of *ſtruikrover*: gelijk het gemeenelijk het *huis* of *kaſteel van den goeden ſtruikrover*, *moordenaer*, of *quaetdoender*, genoemt wort: te weten, na den gene, die neffens *Chriſtus* gekruiſt wiert, en ter zelver plaetſe, zoo *Bonifacius* en andere Roomsgezinde ſchrijvers uit d'overlevering berechten, geboren was: hoewel andere zijne geboorte-plaetſe in Egypten ſtellen. In het oud martelaers-boek wort deez ſtruikrover *Disma*; maer by *Baronius*, en andere, *Dima*, gemeenelijk genoemt.

Naer het ſchijnt was dit eertijts een ſchoon en groot gebouw, (gelijk het zich noch zeer hoogh vertoont,) en zeer fraei van gehouwen ſteen geſtight, als een kaſteel of veſting: waer van noch brave en grote gewelven, pylaren en bogen, die door outheit ter neer ſtorten, overgebleven zijn: Doch bezwaerelijk is na waerheit te zeggen, hoedanigh het in zijne eerſte ſtichting was, of waerom, ten welken einde, en door wien, het geſtight wiert. Dan veilight hebben de Kriſtenen dit kaſteel, tot beveiling der wegen, doen bouwen: wanneer die eene grote meenighte van beevaert-reizers des Heiligen Lants, op deze plaetſe, (die den rovers, door haere voordeelige gelegentheit, en hogen ſtant, tot eene hertret en wacht-toren diende) zagen om-komen en ſneuvelen.

Eertijts was ter zelver plaetſe ook een treffelijke kerke geſtigt. Zy wiert, ter gedaghtenis, aen dezen goeden ſtruikrover (die mogelijk aldaer ook zijne roveryen heeft gepleeght,) toegewijd, en ook na den zelven alzoo genoemt: ten einde de reizers hem, ten tijde des gevaers, in de gedachtenis zouden hebben, om hem aen te roepen. Een weinigh daer na, en by verloop van tijt, hebben vele huisgezinnen zich aldaer by een ter neer gezet, en een klein vlek gebouwt: het welk heden in 't Arabiſch *Bethlaky* wort genoemt. Bethlaky.

Heden leit deze kerke by-na verwoeſt en verdelght: hoewel daer noch zeer vele kenteken en grote puinhopen van gezien worden. Zoo *Roger* ſchrijft, ziet men noch het ganſch beſtek eener kerke: waer van noch een weinigh van het gewelf in de buik is overgebleven: onder het welk de Moren,

Moren, die aen den *Bassa* van *Gaza* çijnsbaer zijn, hun verblijf hebben, en eenen ieder, 't zy Jood of Kristen, een *Kaffar*, of tol van twee gulden, doen betalen.

Een groote mijle van dit kasteel leit eene bebouwde vlakte, de welke met vele water-wellen, in vorm van putten, bevochtight wort.

Daer na volght een dal, en een zeer enge en rouwe wegh, beleit met dik steen-zant en kei-stenen. Aldaer beginnen de quade wegen, die by-na tot aen *Ierusalem* duuren. Te weten, van het strant der Middellantsche zee, tot aen deze plaetse, heeft men een zeer lustige en vruchtbare vlakte, met eenige zeer lustige en vruchtbare heuvelen tusschen beide. Van daer, tot aen *Jerusalem*, zijn de bergen steenigh, en de dalen zeer rouw, en weinigh vruchtbaer.

a Quar. b Kootvijk. c Bonif. [a] Twee hondert schreden, of [b] een steen-werp, [c] of boogh-scheut, van het kasteel des goeden straetschenders, en op de linke zijde des weghs, staet een Turksche *Metszid* of *Moske*: de welke eertijts eene kerke der Kristenen was, en ter eere van de zeven Macchabeër gebroeders, de martelaers, naer men zeid, gestight wiert: dewijl die (zoo *Bonifacius* en andere schrijven) ter zelver plaetse geboren, en na hunne martelarye begraven wierden.

Iosephus, in zijn boek van de Machabeen, stelt de geboorte-plaetse der Machabener gebroeders, op zeker kasteel van Judea, *Susandrum* geheten: *Adrichom* daer en tegen, na den voorgang van *Brokard*, stelt de geboorteplaetse, en grafstede der strijtbare Machabener vorsten, in de stad *Modin*. Dan by *Adrichom* zijn door de Machabeen niet de zeven Machabeër martelaers; maer andere strijtbare Machabeen te verstaen, die hen in strijtbaerheit en kloekmoedigheit gevolght zijn, en tot voorstant van den waeren godsdienst geöorloght hebben: waer over zy ook Machabeen genoemt wierden.

Zoo de gemelde *Josephus*, *Augustinus* en anderen, en zelf het Roomsch martelaers-boek, gevoelen; quamen de zeven Machabeër gebroeders in *Antiochie*, door martelarye, onder koning *Antiochus*, te sneuvelen: gelijk hen ook ter eere in die stad een paleis, of tempel, door de Kristenen gesticht, en de geheugenis hunner martelarye in *Antiochie* geviert wiert.

Indien derhalve de zeven Machabeërs, de martelaers, of hun gebeente, ter gemelde plaetse begraven leggen, zoo zijn zy, of hunne overblijfselen, veilight uit *Antiochie* derwaerts overgevoert: hoewel des by genen schrijver, zoo *Quaresmius* getuight, gedaght vind. Wel melt het Roomsch martelaers-boek, dat d'overblijfselen der Machabeen na *Rome* vervoert, en in de kerke van *Sinte Peter aen de boeiens* begraven zijn. Zoo andere Roomsgezinden daer en tegen schrijven, wierden d'overblijfselen eerst van *Antiochie* na *Konstantinopolen*; daer na door *Eustorgius*, bisschop van *Milanen*, na *Milanen*; en eindelijk, door *Reginald*, bisschop van *Keulen*, na *Keulen* vervoert: alwaer zy noch heden in de kerke der Machabeen, (alzoo na hen genoemt) op het groot altaer, in een goude kasse bewaert worden.

Ontrent vijf hondert schreden van het kasteel des goeden struikrovers, is, neffens den wegh, op de linke zijde, eene groote put: de welke gemeenelijk *Iobs put* wort genoemt: naerdien *Iob*, zoo d'inwoonders verhalen, de zelve had doen graven. Op de linke zijde wort ook zijn huis getoont.

By deze plaetse is een fonteyntje, of put, met zeer treffelijk lopend water. Daer groeien zeer vele olijf en vijge-bomen: waer over de beevaertreizers, in het reizen na *Ierusalem*, zich veeltijts ter zelver plaetse, neffens de put, uitrusten.

Thebes.

T*Hebes*, of *Thebez*, was eertijts eene treffelijke stad, en gesterkt met eenen toren: de welke koning *Abimelech* belegerde en veroverde. Maer hy wiert, in het bestormen des torens, derwaerts de stedelingen gevlucht waren, door eene vrouwe, met het werpen van een stuk van een molen-steen,

op

op zijne herssen-panne, ter doot getroffen, Jud. 9:50, 53. 2 Sam. 11:21.

Dan hier tegen zou eenighzins schijnen te strijden, het geen men Jud. 9:20. leest: daer gezeit wort: *Vuur ga uit van de burgeren van Sichem, en van den huize Mello, en verteere Abimelech.* Dies de Sichemiters, en de burgers van *Mello*, zouden schijnen *Abimelech* gedoot te hebben.

Waer op tot antwoort dient, dat, niet zonder grote waerschijnelijkheit, die van *Thebes*, desgelijx die van *Mello*, kolonieren of volk-plantelingen der Sichemiters waeren: waer over zy beide, zoo in het ontfangen van *Abimelech*, als tegen hem op te staen, de Sichemiters volghden. Daer en boven was *Thebez* na-by *Sichem* gelegen.

Ten tijde van *Hieronymus* lagh noch een vlek, *Thebes*, op de grensen van *Neapolis*, en drie mijlen en een vierendeel van daer: te weten, na de zijde van *Scythopolis*.

Zoo *Brokard* schrijft, lagen noch by zijnen tijt, op de linke zijde van *Iakobs* bron, en eene stadie van *Neapolis*, puinhopen van eene grote stad: alwaer marmere stenen, en gehele kolommen, en andere kentekenen van grote en vervalle paleizen gezien wierden. *Brokard* houdt deze stad voor de stad *Thebes*: hoewel hy ook eene andere stad van dien zelven name, neffens den bergh *Garizim*, schijnt te stellen. D'oort en gront dezer plaetse is boven-mate vruchtbaer.

Ephraim.

De stad *Ephraim*, of *Efraim*, en anders, in 't Latijn, *Ephrem*, of *Efrem*, en *Effrem*, wort by den evangelist *Iohannes* gedaght, en in eene lantstreke neffens eene woestijne geplaetst. Na welke lantstreke zich *Iesus*, uit vreze voor de Joden, met zijne jongeren, eenige dagen voor Paeschen, vertrok, Joh. 11:54.

Dan dewijl niet verklaert wort, wat lantstreke of woestijne het zy, noch nergens meer de stad dier lantstreke wort gedaght, zoo blijft nootwendigh in 't duister waer deze stad was gelegen: behalve dat zy niet verre van *Ierusalem* schijnt afgelegen te zijn: want niet verre van *Ierusalem* waeren vele woestijnen.

Hieronymus en *Eusebius* houden *Ephraim* voor een en de zelve stad met *Ephron*: welk *Ephron* hy in den stam van *Iuda* plaetst: hoewel men nergens eene stad *Ephron* in den stam van *Iuda* vind gedaght: maer wel in den zelven stam, neffens de stad *Hebron*, *Ephrons akker*: Genes. 23:25, 49. Doch aldaer is *Ephron* niet de naem van eene plaetse: maer van eenen man: van wien *Abraham* dien akker gekocht had.

Men leest ook den naem van den bergh *Ephron*, die op de grensscheiding der stammen Benjamin en Juda lagh, Jos. 15:9. hoewel ook aldaer misschien *Ephron* de naem van eenen man is, van wien de naem aen den bergh gebleven is.

Behalve deze plaetsen, vind men twee steden, met den name van *Ephron*, gedaght: eene in den stam *Ephraims*, 2 Paral. 13:19. en d'andere in het lantschap van *Galaaditis*, over den Jordaen, 1 Mach. 5:46. 2 Mach. 12: vers 27.

Adrichom schijnt het gevoelen van *Hieronymus* te verwerpen, en wil *Ephraim* en *Ephron* voor twee byzondere steden, om verwerring te mijden, gehouden, en alle beide in den stam Efraims gestelt hebben.

Iosephus noemt *Ephraim* een stedeken, dat, beneffens *Bethel* en andere, by zijnen tijt, door keizer *Vespasiaen*, verovert wiert.

De stad *Ephron*, of *Ephraim*, wiert den rijke Israëls, door *Abia*, koning van Juda, ontnomen. 2 Paral. 13:19.

Hieronymus gedenkt ook eene grote hoeve, met name *Ephréa*, vijf mijlen noortwaerts van *Ierusalem* gelegen: de welke *Adrichom* voor een en het zelve met *Ephron* houdt: daer nochtans *Hieronymus* het niet uitdrukkelijk schrijft.

Bonfrerius houdt de gemelde woestijne, de welke *Iohannes* melt, voor de woestijne van *Iericho*, en stelt in de zelve streke de stad *Ephraim*, of *Ephrem*: want deze woestijne was naby *Ierusalem* en *Bethania*, en in den zelven stam van Benjamin met *Ierusalem*

lem

lem en *Bethania*. *Lichtfoot* verstaet door den naem van *woestijne*, de woestijne van *Judea*.

Adara. Ten tijde van *Hieronymus* lagh op de grenzen van *Diospolis*, neffens de *Thamnitische* lantstreke, een hoeve of gehucht, met name *Adara*: hoewel het nergens in de Schrift gedaght wort.

Aditha. *Aditha* was een hoeve neffens *Diospolis*.

Arim. *Arim* is een hoeve neffens *Diospolis*: de welke ten tijde van *Hieronymus Betariph*, of liever *Betharim*, wiert genoemt. *Betharim* is gezeit, *huis der steden*.

Baalsalisa. *Baalsalisa*, of *Bethsalisa*, was eene stad, op eene vlakte, vier mijlen van *Diospolis*, en op haere grenzen, in de *Thamnitische* lantstreke gelegen: van waer een zeker man met geschenken by den profeet *Elise* quam. 2 Reg. 4: 42.

Bethoannaba. *Bethoannaba*, of *Bethannaba*, en anders *Bethoanabel*, lagh een, of, gelijk andere willen, twee mijlen van *Diospolis*.

Abelmea. *Abelmea* is een kleine hoeve, tusschen *Neapolis* en *Scythopolis* gelegen.

Bezek. *Hieronymus* stelt twee hoeven of gehuchten, met den naem van *Bezech*, twee kleine mijlen van *Neapolis*, in het afgaen na *Scythopolis*: de welke ongetwijfelt in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen lagen. Een dezer wort by 1 Sam. 11: 8. gedaght: die nootwendigh niet verre van den Jordaen was gelegen: alwaer *Saul* de kinderen Israëls, sterk drie hondert duizent, monsterde: desgelijx de mannen van Juda, ten getale van dertigh duizent, tot bystant der stad van *Jabes* in *Gilead*. *Bezek* bediet *blixem*.

Een ander *Bezek*, en verscheide van deze twee, lagh in den stam van Juda, de rijx-stad van koning *Adoni-Bezek*, Jud. 1.

Corea. Koseph. *Corea*, of *Coreas*, was eene stad en grenspael van Judea, de welke *Adrichom* in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen stelt.

Ephra. *Ephra*, alzoo genoemt in de gemeene Latijnsche vertaling; maer in de Neêrduitsche en andere, *Ophra* en *Hophrah*, was eene stad in den halven stam van Manasse gelegen, *Gideons* vaderlant, woon en grafstede: als doorgaens blijkt uit Jud. 6: 8, 9. Tot aen deze stad togen de Filistijnen te roven en stropen. 1 Sam. 13: 17. Dit *Ephra* is een ander *Ephra*, als in den stam Juda, dat ook *Ephrata*, en anders gemeenelijk *Bethlehem* wort genoemt.

In *Ephra* dode *Abimelech*, op eenen steen, zijne broederen, ten getale van tzeventigh, behalve den jonghsten. Jud. 9: 5.

In *Ephra* was een eike, de welke *Ioas* den *Abi-Ezriter* toe-quam. Onder deze eike verscheen d'engel des Heeren *Gideon*: die hem de zege door tekenen voorspelde.

Gideon bouwde den Heere in *Ephra* een altaer, en brak *Baals* altaer af. Jud. 6.

Na-by *Ephra*, naer het schijnt, en in den halve stam van Manasse, was het lant *Sual* gelegen. 1 Sam. 13: 17.

Iekmaam, of *Iokmeam*, 1 Paral. 6: 68. en by *Hieronymus Iekmaan*, schijnt anders, by Jos. 21: 22. *Cibsaim*, of *Kibsaim*, genoemt te worden. Wijders, *Iekmaan* was gelegen in den halven stam van Manasse binnen den Jordaen: als te bespeuren is uit 1 Reg. 4: 12. Jekmaam.

Machmata, anders *Machmeth*, en *Michmethath*, was een stad tegen over *Sichem*, en in den stam van Manasse, of op de grensscheiding des stams Efraims en Manasse, na-by den Jordaen gelegen: als blijkt uit Jos. 16: 6. en 17: 7. *Bonfrerius* hout *Machmeth* voor een en de zelve plaetse of stad, de welke by *Hieronymus Machoth* wort genoemt: *Adrichom*, daer en tegen, ieder voor eene byzondere stad. Machmatha.

Aser was eene stad in den halven stam van *Manasse* binnen den Jordaen: als blijkt uit Jos. 17: 7. alwaer de lantpale van dien stam, van *Aser* af na *Michmethath*, geleit wort. Maer door den naem *Aser* kan aldaer de stam *Aser* niet verstaen worden: naerdien *Machmethat* op de gemeine grensscheiding van Manasse en Efraim lagh. Aser.

Ten tijde van *Hieronymus* wiert een hoeve *Aser* getoont, in het neêrgaen van *Neapolis* na *Scythopolis*, op een afstant van drie mijlen en drie vierendeels, neffens den gemeinen wegh.

Aser wort ook neffens *Aloth*, 1 Reg. 4: 16. gedaght: over welke beide *Banaa*, zoon van *Husai*, ten tijde *Salomons*, bestelmeester was.

De stad *Addus*, 1 Mach. 13. wort by *Iosephus Addida* genoemt, en op Addus.

eenen bergh geplaetst: aen wiens voeten de velden van Judea gelegen waeren. *Adrichom* plaetst *Addus* in den stam van *Efraim*; hoewel zonder eenige bewijsreden. In *Addus* had *Simon de Macchabeer* zich tegen *Trifon* gelegert. 1 Mach. 13.

Stad Archi-Atharod. *Archi-Atharod*, Jos. 16: 2. wort anders, vers 5. en 18: vers 13. *Atharoth-Addar* genoemt, en was een en de zelve stad: hoewel *Adrichom* van *Archi-Atharod*, en *Atharoth-Addar*, twee byzondere steden maekt, en een derde, *Atharoth-Addar*, in den stam van Benjamin plaetst.

Archi-Atharoth is zoo veel gezeit, als *lang Atharoth*: en *Atharoth-Addar* bediet *deurluchtigh Atharoth*: de welke beide alzoo schijnen genoemt te zijn, tot onderscheit van eene andere stad, dewelke enkelijk *Atharoth*, by Jos. 16: vers 7. geheten, en, by *Hieronymus*, in den stam Efraims geplaetst wort.

In de gemeene Latijnsche vertaling wort *Archi-Atharoth*, Jos. 16: 2. in twee namen, als van twee verscheide steden, verdeilt, en in de gemeene Neêrduitsche de naem *Archi*, *Architer* vertaelt: als of *Archi* de naem van eenen man was: het welk *Bonfrerius* tegen-spreekt, die *Archi-Atharoth* voor een eenigen naem hout. Desgelijx wort t'onrecht de naem *Atharoth-Addar*, by de zeventigh overzetters, in twee namen verdeilt: als of *Atharoth* en *Addar* twee verscheide plaetsen waeren.

Wijders, dat *Archi-Atharoth*, en *Atharoth-Addar*, een en de zelve stad zy, dient, tot bewijs, het volgende.

Want naerdien de zuider grenspael der Efraimiten, by Jos. 16: 2. wort gezeit van *Bethel Luza* na *Atharoth* te strekken: maer de noorder grenspael der Benjamiten, Jos. 18. dien zy gemein met d'Efraimiten hadden, wort gezeit neffens *Luza* te gaen, en van daer neêrwaerts na *Atharoth-Addar* te zakken: zoo kan men hier uit duidelijken verstaen, dat zoo wel op d'eene, als op d'andere plaetse, een en de zelve stad te kennen gegeven wort.

Atharoth-Addar, of *Archi-Atharoth*, was op de grensscheiding van den stam Benjamin en Efraim gelegen: hoewel *Bonfrerius* de zelve veel meer Efraim als Benjamin toe-schrijft.

Hieronymus stelt ook eene stad *Atharoth* in den stam Efraim: en wiert noch by zijnen tijt een vlek, eene mijle benoorde *Sebaste* gelegen, *Atharus* genoemt. *Bonfrerius* houdt dit *Atharoth* van *Hieronymus* voor het *Atharoth*, dat by Jos. 16: 7. gedaght, en in den stam Efraim geplaetst wort.

Een ander en verscheiden *Atharoth* wort by *Hieronymus* in den zelven stam Efraims; maer neffens *Rama* gestelt.

Desgelijx stelt *Hieronymus* een *Atharoth* in den stam Benjamins: met byvoegen, dat niet verre van *Ierusalem* twee *Atharoths* leggen: hoewel in de Schrift gene stad van dien name wort gedaght, de welke men in den stam *Benjamins* zou kunnen stellen: 't en zy men, door *Atharoth*, *Atharoth-Addar*, of *Archi-Atharoth*, wil verstaen: de welke op de gemeine grensscheiding van Benjamin en Efraim lagh.

Een andere stad *Atharoth*, en *Atharoth Sophan*, lagh over den Jordaen. Ziet pag. 63.

Gufna. *Gufna*, of *Gofna*, en anders *Guphna*, en *Guphne*, was eertijts eene stad, en namaels eene deurluchtige † plaetsvooghdye van Judea: de welke *Hieronymus* twee-mael, en *Iosephus* dikwils gedenkt: die (de laetste) *Gufna* onder de elf plaets-voogdyen, na *Ierusalem*, (de welke d'eerste was) de naeste stelt: en, by *Plinius*, *Zophanitica Toparchia*, dat is, *Zophanitische plaetsvooghdye*, wort genoemt. Dies hier uit alleen genoechzaem blijkt, dat *Gufna*, ten tijde van *Iosephus*, eene deurluchtige stad van Judea zy geweest.

† Toparchie.

Het woort *Gofna* wort in 't Hebreeusch van *wijnbergen* gesmeet.

Over de gelegentheit van *Gufna* wort getwijffelt: te weten, of men het Judea of Samaria moet toevoegen. *Iosephus* schijnt het *Iudea* toe te voegen: naerdien *Titus*, volgens zijn schrijven, door Samaria na *Gofna* met zijn heir trok. Desgelijx schijnen de Jerusalemmer Talmudisten *Gofna* niet in Samaria te stellen: want tachentigh paren priesters, gebroeders, trouwden aen tachentigh paren gezusters, die priesterinnen waeren, in *Gofna*, op eenen nacht. Zoo vele priesters men naulix in Samaria zou hebben konnen vinden.

In *Zipporis* was eene Synagoge der Gofniers, die men niet wel voor Samaritanen zou kunnen houden.

De Gofnitische plaetsvooghdye, beneffens

neffens die van *Akrabatene*, wiert door keizer *Vespasiaen* verovert.

Zoo *Hieronymus* uit *Iosua* schijnt te willen bevestigen, viel *Gufna* den stam Efraims ten erfdeele: daer men nochtans den naem Gufna by *Josua*, daer van den stam Efraims gesproken wort, in gene overzettingen gedacht vind.

Bonfrerius wil Gufna veel meer in den stam Benjamins gestelt hebben: hoewel op de grensscheiding van Efraim: want hy houdt Gufna, of *Gophna*, voor een en de zelve stad, de welke by Jos. 18: 24. *Ophni* wort genoemt, en in den stam Benjamins lagh.

Adasa. Neffens Gufna gedenken Eusebius en Hieronymus een vlek *Adasa*: welk d'eerste in den stam van Juda; maer de laetste te recht in Efraim stelt. Dit Adasa schijnt een en het zelfste met het *Adasa* te zijn, dat 1 Mach. 7: 40,45. wort gedaght: en anders, in eenige Latijnsche overzettingen, op d'eerste plaetse *Adarsa*, en op de laetste, *Adazer* wort genoemt: hoewel in 't Grieks, op beide plaetsen, een en het zelfste woort *Adasa* staet. Ontrent *Adasa* overwon *Iudas de Machabeër Nikanor*. 1 Mach. 7.

Naer het schijnt, lagh Adasa in den stam Efraims; want ook Bethoron en Gazara, twee steden, de welke aldaer gedaght worden, lagen in den zelven stam: maer op den zuider grenspael.

Een ander *Adasa*, of *Hadasa*, lagh in den stam Juda. Jos. 15: 37.

Tanach. *Tanach*, of *Thenach*, en by *Hieronymus Thaanach*, was by ouds een machtige en koninglijke stad, welker koning door *Josua* gedoot wiert, Jos. 12: vers 21. hoewel de Manassaniten in 't eerst niet hebben kunnen of willen d'oude inwoonders, de Kanaaniten, uit deze stad drijven. Jos. 17: 12. Jud. 1. vers 12. Zy wiert by Jos. 17: 11. den halven stam van Manasse binnen den Jordaen toegevoegt: als ook blijkt uit 1 Par. 7: 29. maer wort onder de Levitische steden gerekent, Jos. 21: 25.

Zy was gelegen op de noorder grenspalen des zelven stams, neffens de beke *Cison*, of wateren van Mageddo, en by den bergh *Thabor*: en dien-volgens op de grensscheiding van Zabulon: en hier om ook ten weste van den bergh *Thabor*: als niet duisterlijk te bespeuren is uit het liet van *Debora*. Jud. 5: vers 19. want het gevecht tusschen *Barak* en *Sisara*, neffens den bergh *Thabor* en de beke *Cison*, wort ter zelver plaetse aengewezen, neffens *Thanach* voorgevallen te zijn.

Wijders, *Tanach* was, naer het schijnt, na-by de stad *Mageddo* gelegen, als blijkt uit verscheide Schriftuur-plaetsen: alwaer deze twee steden by-na altijts t'zamen gevoeght worden: als Jud. 1: 27. en 5: 19. Jos. 12: 20. en 17: 11. 1 Reg. 4: 12. 1 Par. 7: 29. Over *Tanaach* was, onder andere, *Baana*, *Ahiluds* zoon, tot bestel-meester door *Salomon* gestelt. 1 Reg. 4: 12.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Tanaach* een groot vlek, drie vierendeel mijls van de stad *Legio* gelegen.

In *Tanach*, of tusschen *Tanach* en de stad *Magedda* vergaderde het talrijk heir van *Sisara*, om *Debora* slagh te leveren. Jud. 1.

De stad *Thamnathsaraa*, of anders, zachter, *Thamnathsare*, volgens de gemeene Latijnsche overzetting, of, na 't Hebreeusch, *Thimnathserah*, Jos. 19: 50. en 24: 30. en ook *Thimnath-Heres*, of *Thimnath-Cheres*, Jud. 2: 9. wort by *Iosephus Thamna*, en *Thamnatha*, en, ten tijde der Roomsche heerschappye, de *Thamnatische Toparchye*, of plaetsvooghdye genoemt. Thamnatsaraa.

Deze stad was in den stam Efraims, en op den bergh Efraims, en benoorde den bergh *Gaas* gelegen: als blijkt uit de gemelde schriftuur-plaetsen: hoewel de woorden der Schrift in dien zin zouden kunnen uitgeleit worden, als of *Gaas* deze bergh zelf was, en op zijne noorder gedeelte de stad had leggen: gelijk ook *Hieronymus* het zelfste schijnt te gevoelen.

Eenigen leggen *Thimnathserah beelt des overvloets*: andere *beelt des stanks* uit. *Gaas* bediet *beweeging*, of *onweer*.

De stad *Thimnathserah* wiert, door de Israëliten, *Josua* ten erfdeel gegeven. Jos. 19: 5. die in de zelve woonde en begraven wiert. Jud. 2: 9. of, volgens *Hieronymus*, op de noord-zijde des berghs *Gaas*: gelijk ook noch by zijnen tijt, naer zijn schrijven, een uitstekende grafstede van *Josua*, neffens *Thamna*, wiert getoont, en by eenen iegelijk geëert.

Op de zelve grafstede was het beelt der zonne afgemaelt: of, zoo de Rab-

binen beuzelen, aen zijne grafstede gehecht, ter gedachtenis van het stilstaen der zonne. By-na van gelijken inhoudt is het geen, dat de Grieksche overzetters, by de text van Jos. 24: vers 30. in dezen zin hebben gevoegt: *Zy* (d'Israëliten) *hebben neffens hem* (Josua) *in het graf, in het welk zy hem begroeven, steene messchen geleit: met de welke hy de kinderen Israëls in Galgala heeft besneden.* Men is onbewust, of deze woorden eertijts in de Hebreeusche text waeren; en daer uit geraekt zijn: hoewel zy veel meer na eene Samaritaensche uitlegging, of na eene Joodsche overlevering zwemen.

Desgelijx wort noch heden, op den bergh *Efraim*, drie Fransche mijlen ten noorde van den bergh *Garizim* gelegen, eene grafstede in een *Moske* getoont, de welke voor die van *Iosua* wort gehouden.

Deze plaetse is arm en slecht: des niet te min zijn'er zeven of acht huisgezinnen van Joden, en ontrent zestigh van Moren. D'Arabieren van den *Emir*, of vorst *Ferouk*, plaghten gewonelijk zich daer ontrent neêr te slaen. Roger.

Een stad T*hamnath* was ook in de stam Juda, en een ander van *Samson:* volgens schrijven der Rabbinen.

Baalhasor, en in 't Hebreesch *Baalchatsor*, en by *Hieronymus Baalasor*, was eene plaetse neffens *Efraim:* alwaer *Absoloms* schapen geschoren wierden. 2 Sam. 13: 23. Baalhasor.

Niet verre van de plaetse, daer de Zalighmaker den twee jongeren, gaende na *Emaus*, ontmoete, en na de zijde van *Emaus*, leit een gehucht; maer verwoest, en met weinigh inwoonders bevolkt: het welk, zoo 's lants inwoonders, by overlevering, getuigen, voor *Baalhasor* gehouden wort, en de Roomsgezinde beevaert-reizers hierom met groten aendaght bezoeken. Roger.

Michmas, heden *Elbir*.

M*ichmas*, of *Machmas*, wort alzoo by *Hieronymus*, en in de Schrift, 1 Sam. 13. 1 Mach. 9. en anders *Magmas* en *Megma* genoemt. Het was by ouds eene stad, naer het schijnt, in den stam Efraims: hoewel op de zuider grenspalen gelegen: want *Rama*, welk zuidelijker was, lagh op de noorder grenspael des stams Benjamins.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Machmas* noch een groot vlek, op de grenzen, of twee mijlen en een vierendeel van *Ierusalem* gelegen. Dit vlek wort heden, by d'Arabieren, zoo eenigen willen, *Elbir* of *Byra* genoemt.

Elbir leit op eenen heuvel, is zeer verwoest, en heeft eene *Chan*, of 's lants herbergh; maer is met weinige inwoonders bevolkt.

In het zelve vlek is eene put, bron, of fonteyn, na de welke dit vlek veilight *Elbir* wort genoemt: want Elbir, een Arabisch woort, bediet eene *put*, *bron*, of *fonteyn*.

In de stad *Machmas* woonde *Ionathas de Machabeër*, 1 Mach. 9.

Deze plaetse is onder de Roomsgezinden byzonder vermaert: dewijl zy, zoo de gemeene overlevering gedraeght, voor de gene wort gehouden, op de welke de maeght *Marye* het achter-blijven van haeren zoon, de Zalighmaker, vernam, wanneer zy uit *Ierusalem*, na het vieren van het paesch-feest, met *Iozef* weêr na Nazareth keerde: dien zy na drie dagen zoekens te Jerusalem, in den tempel, onder de leeraers vonden: gelijk *Lukas* in 't brede verhaelt, cap. 2.

Ter eeuwiger gedachtenis heeft keizerin *Helena* namaels eene fraeie kerke, ter zelver plaetse, daer *Marye* het achter-blijven van haeren zoon vernam, doen stichten: als ook een klooster: hoewel het klooster heden niet meer in wezen is. Quaresm. Bonif.

De kerke is groot en ruim, en zeer fraei van vierkante geslepe stenen gesticht. In het bovenste gedeelte zijn noch drie ongeschonde kapellen. Het gewelf, en het voorste gedeelte, is verwoest: het overigh gesloopt, en van d'aeloude çieraedje ontbloot. Op het erf, of de gront, worden nu moeskruiden gezaeit.

De karavanen, de welke uit Galilea en Samaria na Jerusalem reizen, en van daer derwaerts te ruch, pleisteren gewonelijk in *Machmas*, of *Elbir*.

De lantstreke rontom is onvruchtbaer

baer en steenigh, inzonderheit na de zijde van Jerusalem, en by-na van alle levens-middelen ontbloot: gelijk *Quaresmius*, als ooghtuigh, naukeurigh heeft aengemerkt. Dies eenigen t'onrecht de zelve lantstreke vet en vruchtbaer maken.

De wegh van *Michmas*, of *Elbir*, tot aen *Sichem*, een streke van ontrent twee mijlen, is by-na gansch berghachtigh, uitgezeit eene kleine mijle, dicht by *Sichem*. Op dit geberghte waren eertijts vele woonsteden, als noch de kentekenen duidelijk aenwijzen. Op de linke zijde des weghs is eene tamelijke grote kerke, de welke noch volkomen in wezen is: hoewel niemant daer in woont, noch gene huizen ontrent de zelve zijn. Aen d'andere zijde zijn vele wijnstokken op de bergen geplant: daer neffens worden grote grontvesten van gebouwen gezien. Zoo *Quaresmius* voor waerschijnelijk hout, zou ook deze kerke ter gedachtenis van des Heilants achterblijven gesticht zijn. *Thevenot* vond deze kerke half verwoest. D'overgebleve muuren zijn van grote vuur-stenen gemaekt.

Alhoewel men tusschen *Elbir* en *Sichem* niet als bergen en dalen heeft, zoo zijn die evenwel vruchtbaer, en aen verscheide oorden met eene grote meenighte van olijf-bomen beplant.

Het lant *Tappuah.*

HEt lant *Tappuah*, of *Taphua*, Jos. 17: 8. of *Tafua*, (alzoo na eene stad van een zelven name genoemt) behoorde den stam van Manasse toe, en heeft (zoo *Brokard* en *Breidenbach* schrijven; hoewel zonder gront en bewijs der Schrift) zeer hoge bergen, en inzonderheit eenen, die tot aen de velden des Jordaens strekt. Jos. 16: 8.

In het lant *Taphua*, en in de lantpale van Manasse, of op de grensscheiding van Manasse en Efraim, lagh ook eene stad T*aphua*, en by *Hieronymus* T*aphut* geheten: hoewel zy onder de kinderen Efraims stont: den welken zy te bewoonen was gegeven. Te weten, voor de kinderen Efraims waeren, in het midden der erfenis van de kinderen Manasse, steden en vlekken afgezondert: als blijkt uit Jos. 16:8.

Zoo men de gemeene Latijnsche overzetting wil volgen, zou de stad *Taphua* niet in of binnen Manasse; maer aen of neffens Manasse leggen.

By Jos. 17: vers 7. wort ook een bron, of beke, van *Taphua* gedaght: hoewel eenige overzettingen, ter gemelder plaetse, het Hebreeusch woort *En*, dat is *bron*, aen T*appuah* voegen, en tot een koppel-woort maken, en het voor den naem eener stad houden. T*aphua* bediet eenen *appel*.

Een ander T*aphua*, of T*appuah*, en by *Hieronymus* T*affu*, lagh in den stam Juda. Jos. 15: 34.

De koning van T*appuah* wiert door *Josua* gedoot, Jos. 12. het welk *Hieronymus* op dien van T*appuah* in Juda duit: daer nochtans uit Jos. 12: 17. niet blijkt, of deez gesneuvelde koning van T*appuah* in Juda of Manasse was: want T*appuah* wort op beide plaetsen, in 't Hebreeusch, op een zelve wijze geschreven.

Mello.

DE naem *Millo*, en anders M*ello*, wort in de gemeene Latijnsche vertaling, Jud. 9: 6, 18, 20. voor eene stad genomen: gelijk ook het woort stad daer by gevoeght is: hoewel men in 't Hebreeusch het woort *stad* niet gedaght vind: maer leest aldus: *en het gansch huis* Mello: desgelijx wort het by de zeventigh Grieksche overzetters niet gedaght; behalve zy, in plaetse van M*ello*, *Maalo* hebben.

Wat M*ello* eigentlijk zy kan met gene zekerheit gezeit worden. *Vatablus* houdt M*ello* voor een *raethuis* van *Sichem*, en wil dat, met den naem van *huis*, de raetsheeren bediet worden.

Andere daer en tegen, en de meesten, houden M*ello* voor eene verscheide, doch onderhorige stad van *Sichem*: welk gevoelen eenighzins uit d'aengeroerde text van vers 6, en 20, kan beweert worden.

Serrarius en *Bonfrerius* houden *Mello* voor een en de zelve ſtad, de welke vers 46, en 47, de toren der Sichemers wort genoemt: gelijk ook deze giſſing niet zonder reden is: want het wort een *tooren*, *kaſteel*, of *veſting*, genoemt: dewijl het niet groot was: maer een tooren der Sichemers: uit oorzake het een kolonye of onderhorige plaetſe der Sichemers was.

De naem *Mello* wort ook op verſcheide andere plaetſen in de Schrift gedaght: dan ter gemeldeplaetſen is door *Mello* eene plaetſe in *Jeruſalem* te verſtaen.

Naharatha. *Naharatha*, of *Naarath*, en by *Hieronymus Naaratha*, was eene ſtad, en grenspael des ſtams Efraims, Ioſ. 16: 7. Noch ten tijde van *Hieronymus* was een hoeve der Joden, met name *Naorath*, en gelegen vijf vierendeel mijls van Jericho.

Noran. *Noran*, of *Naaran*, was een ſtad des ſtams Efraims, benoorden *Bethel*, 1 Paral. 7: vers 28.

Ozen-Sara. *Ozen-Sara*, en anders *Uzen-Seëra*, was eene ſtad in den ſtam Efraims: als
1 Paral. 17: 24. blijkt uit haere ſtichtſter *Sara*, of *Seëra*, Efraims dochter: na de welke zy ook ſchijnt genoemt te zijn: want *Ozen-Sara* bediet *gehoor van Sara*.

Pharaton. *Pharaton*, of anders *Pirhathon*, en by *Hieronymus Fraaton*, en anders ook *Phara*, was eene ſtad in den ſtam Efraims, op den bergh *Amelek*, of des Amelekiters.

Van *Pirhathon* was *Abdon*, *Hillels* zoon, rechter van Iſraël, geboortigh: waerom hy ook de *Pirhatoniter* wort gebynaemt: gelijk hy ook te *Pirhathon* begraven wiert. Jud. 12: 15. Desgelijx wort *Benaja* de *Pirhathoniter* gebynaemt. 2 Sam. 23: 30. 1 Paral. 11: 31.

Bethheked. *Bethheked*, of *Betheked*, na 't Hebreeuſch, 2 Reg. 10: 12, 14. wort by *Symmachus* en *Aquila*, en de zeventigh overzetters, in verſcheide boeken, op verſcheiderleie wijze gelezen, als *Bethakad*, *Bethakal*, *Bethachath*, en by *Hieronymus Bethachad*.

Bethheked was een vlek van *Samaria*: als blijkt uit de boven-gemelde ſchriftuur-plaetſe, en uit *Hieronymus*, die het op een zeer groot velt plaetſt, ontrent vier mijlen van de ſtad *Legio*.

Betheked wort by de Hebreen doorgaens vertaelt, *huis der ſcheerwinkel*: te weten, alwaer de ſchapen geſchoren wierden. De Chaldeeuſche vertaling zet het *huis der vergadering* over: *Hieronymus*, *een kamer*: anderen leggen *Beth-heked huis van de binding der herderen* uit. Maer by allen wort de naem van *herderen* gevoeght. Dies het *huis der ſcheerwinkel* van *herderen*, of *kamer der herderen*, eene plaetſe was, op de welke de herders gewonelijk t'zamen quamen, 't zy om de ſchapen te ſcheeren, of om andere zaken. *Aquila* vertaelt Bethakal *huis der bukkenden*: *Symmachus*, Betachad, *huis van eenen*: dewijl, zoo *Hieronymus* daer by voeght, d'ingang ſmal en laegh was, en ſlechts eenen voor een, en niet ſtaende; maer bukkende, kon in laten komen. Bonfr.

Manath. Manath, Manaath, Manathat, of *Manahath*, 1 Paral. 8: 6. houdt *Adrichom* voor den naem van eene lantſtreke, niet verre van de Middellantſche zee gelegen, en ſtelt in de zelve, na den voorgang van *Brokard* en *Breidenbach*, aen de voet van den bergh *Efraim*, en niet verre van den bergh *Saron*, een zeer ſterk kaſteel: in het welk de Mahometanen, by hunnen tijt, krijgsbezetting, tegen het *Beevaerts-kaſteel*, hadden leggen.

Nais. *Nais*, of *Ginais*, is een vlek van Samaria, op den wegh van Jeruſalem, en op een groot velt gelegen: in het welk de Samaritanen vele Galileërs, die na Jeruſalem op 't feeſt trokken, ter neêr hieuwen: waer uit een grote oproer tuſſchen de Joden en Samaritanen ontſtont. Joſeph.

Archelais. *Archelais* is een vlek, en wiert alzoo na den ſtichter *Archelaus* genoemt, die een zoon van koning *Herodes*, en lantvooght van Judea en Idumea was.

Het was beplant met zeer vele dadel-boſſchen: die zeer treffelijke dadel-vruchten gaven.

Phaſelu. *Phaſelu*, of *Phaſelum*, en anders *Paſellum*, is een ſtedeken, gelegen ontrent het dal van *Jericho*, ten noorde, op een vlakte. Het wiert geſtight door koning *Herodes d'Oude*, en alzoo, ter gedachtenis van zijnen broeder, *Phaſelus*, die by de Parthen geſneuvelt was, genoemt. Hier door wiert d'omleggende lantſtreke, de welke te voore ganſch woeſt was, door d'inwoonders te naerſtiger bebouwt, en daer na de *Phaſelitiſche* lantſtreke geheten. Joſeph.

Het

Het wort by *Breidenbach Sephet* genoemt: en by *Adrichom* in het neêrgaen des berghs Efraims gestelt, ter plaetse, daer de beke Karith uit het geberghte schiet.

ert es nts an Samaria. Wat de geschapenheit, aert, en eigenschap des lants betreft: weinigh verschilt Samaria van Judea: want zy zijn beide berghachtigh en vlak, en bequaem tot den lantbouw: daer en boven beide rijk, zoo van wilde, als tamme bomen. Daer is ongemeen zoet water, en overvloet van smakelijk gras, en melk-rijk vee. Daer beneffens zijn beide deze gewesten zeer man-rijk. Aldus wort Samaria, by d'oude schrijvers, als *Josephus*, in aeloude tijden beschreven. ntiq. . 3. 2.

rgen n Samaria. Het gewest van Samaria heeft, naer luidt der Schrift, verscheide zandige bergen, als de bergen *Garizim* en *Hebal*, *Semeron*, *Gaas*, *Selmon*, *Saron*, geberghte *Efraims*, en meer andere. De gansche stam Efraims, die, met Manasse, het lantschap van Samaria besloegh, was boven-mate berghrijk, en doorgaens met zeer vele en verscheide bergen bestuuwt. Dit blijkt uit vele bewijstekenen en verscheide schriftuurplaetsen: want als gansch Efraim zou verwittight worden, Jud. 17: 24. om de wateren des Jordaens den Madianiten te benemen, zoo wort gezeidt, dat *Gideon* boden na het gansch geberghte Efraims zond. En aenstonts daer na, in het zelfste veirs, wiert *alle man van Efraim by een geroepen*, die den Madianiten de wateren des Jordaens benamen. Met derhalve de genen, die op de bergen waeren, den optocht te verwittigen, wiert gansch Efraim verwittight.

Ook worden doorgaens de meeste steden, de welke in den stam Efraims waeren, gezeit op den bergh Efraim gelegen te zijn: dat is te zeggen, op eenen der bergen Efraims: als daer waren de steden Thamnatsare, Jos. 19: 50, &c. Sichem. Jos. 20: 7. en 21: 21. Samir, Jud. 10: 1. Ramathaim Sophim, 1 Sam. 1: 1. Samaria, 1 Reg. 16: 24. Ja naulix vind men eene stad in den stam Efraims gedaght, of zy lagh op eenen bergh: welker vele gemenelijk ook een byzonderen naem hadden.

Daer en boven wort by-na over-al in de Schrift de bergh Efraims voor het gansche lant der Efraimiten gestelt: of het gansche lant Efraims door den bergh Efraims bediet: als inzonderheit Jos. 17: 15, 16, 18. en 19: 50. en 20: 7. en 24: 30, 33. Jud. 2: 9. en 3: 27. en 10: 1. en 17: 1, 8. en 18: 2. en 19: 1, 16, 18. 1 Sam. 1: 1. en 9: 4. en 14: 22. 2 Sam. 20: 1. 1 Reg. 4: 8. en 12: 25. 2 Reg. 22. 1 Chron. 6: 67. Ier. 4: 15. en 31: 6. en 50: 19.

Noch heden, volgens *Roger*, is Samaria berghachtigh: hoewel het fraeie tuinen heeft, die met allerleie schone vruchtbomen beplant zijn.

Daer groeit overvloedelijk veel katoen, en zeker gewas, *Sesimen* genoemt, welk een zaet geeft als geirst. Uit het zelve wort een olye geslagen, dewelke door gansch Ooste, in plaetse van boter, wort gebruikt, en verstrekt ook een treffelijk genees-middel. Men brant de zelve ook in de *Metziden*, (anders *Moskeen*) of kerken, in de lampen: uit oorzake zy een aengename reuk en geen smook geeft. Roger.

De bergen *Garizim* en *Hebal*.

Hieronymus en *Eusebius* stellen de twee na-by en tegen over gelege bergen, *Garizim* en *Hebal*, neffens Iericho. Hy voeght'er by, dat de Samaritanen, die deze twee bergen neffens Neapolis (anders Sichem) stellen, zich geweldigh bedrogen vinden: naerdien zy zeer verre van elkanderen leggen: noch de stemmen der zegenaers, of vloekers, elkanderen niet konden horen: gelijk de Schrift melt.

Desgelijx stelt *Epiphanius*, na den vorgang van *Eusebius*, de twee bergen, *Garizim* en *Hebal*, neffens Iericho, ja over den Iordaen, en beooste Iericho.

De lant-beschrijver, *Gerard Merkator*, en *Andreas Masius*, in zijne uitlegging over het achtste boek van *Iosua*, drijven het zelfste gevoelen.

Dan *Eusebius* en zijne navolgers vinden zich hier in wel lelijk misleit en bedrogen: ter oorzake van het averrechts verstaen van 't Hebreeusch woort *Mul*, by *Moses*, Deuter. 11: 30. het welk zy *neffens* uitleggen: en vertalen, *neffens* Gilgal: in plaetse andere Bonfr. in Pentat.

re overzetten, *verre van*, of *tegen over Gilgal.* Zoo *Lichtfoot* daer en tegen wil, steekt de zwarigheit niet zoo zeer in de betekenis van het woort *Mul*, als in de dubbelzinnigheit van den naem *Galil.* Te weten, *Eusebius* en zijne navolgers nemen den naem *Gilgal* verkeert op: als of *Gilgal* de plaetse was, de welke by Jos. 4: 13. gedaght wort, en tegen over Jericho gelegen was, en d'Israëliten op den eersten nacht, na het trekken over den Iordaen, ontfing: daer nochtans *Gilgal* hier by *Moses Galilea* bediet. Dies de gemelde woorden van *Moses* gevoeghelijk in dezen zin kunnen vertaelt worden: *Zijn niet de bergen Gerizim en Hebal over den Jordaen, tegen over Gilgal of Galilea?*

Van gelijken dolen de Ioden, door het averrechts verstaen van den naem *Gilgal*, by *Moses*, Deuter. 11: 30. en houden het voor het Gilgal, dat d'Israëliten des eersten nachts, na het trekken over den Iordaen, ontfing: en, volgens schrijven van *Josephus*, slechts vijftigh stadien van den Iordaen lagh: hoewel de Gemaristen het over de vijftien Duitsche mijlen van den Iordaen plaetsen. De reize van dien dagh (zoo *Kimchi* over Ios. 4. schrijft) was meer als zestigh mijlen, (versta Italiaensche.) Te weten, van den Iordaen tot aen Gilgal. Dan dit stroien zy uit, om Gilgal na-by Gerizim en Hebal te stellen: want zy willen (uit kracht van *Moses* volgende woorden, Deut. 27: 2. *Als ghy over den Jordaen zult gegaen zijn, zoo zult ghy u grote stenen oprechten, en met kalk bestrijken.*) dat het volk Israëls op den eersten nacht, na d'intrede in het Lant Kanaan, aldaer gelegert was.

Wijders, deze stenen, naer hun zeggen, zijn op de bergen Gerizim en Hebal opgereght.

Doch dit gevoelen van *Eusebius* en zijne navolgers, en der Ioden, in het stellen der bergen Garizim en Hebal, by Gilgal, wort by meest alle de voornaemste schrijvers met grote waerschijnelijkheit verworpen, die daer en tegen de bergen Garizim en Hebal naby Sichem, of Neapolis, plaetsen, en in den stam Efraims. Zelfs de Samaritanen, als uit *Eusebius* gebleken is, stellen deze beide bergen aen dien oort. Daer en boven wort het zelfste met het gezagh der Schrift zelve bekrachtight, Iud. 9: 7. de welke klaerelijk aenwijst, dat de bergh Garizim neffens Sichem zy gelegen: naerdien iemant van den kruin des berghs sprekende, van de burgers der stad Sichem kon gehoort worden: want *Jotham*, staende op den kruin des berghs Garizim, verhief zijne stemme, en sprak tot de burgers van Sichem. Waer uit de na-by-heit des berghs aen de stad blijkt.

Daer en boven stont de tempel der Samaritanen op den bergh Garizim, gelijk men des zekerlijk uit *Josephus* is bewust, en klaerelijk 2 Machab. 6: 2. wort aengewezen.

Voorts, in het gesprek des Heilants met de Samaritanin, neffens de stad Sichem, Ioh. 4. vers 20. zeid de zelve vrouw, sprekende van haeren tempel: *Onze vaders hebben op dezen bergh aengebeden:* en vers 21. zeidt de Zalighmaker: *De uure komt, wanneer ghy lieden noch op dezen bergh*, &c. Door welke wijze van spreken, en gebruik van toon-voornamen, genoechzaem te kennen wort gegeven, dat die bergh en tempel in het gezight lagen: en dien-volgens by de stad Sichem.

Ook wijst *Josephus* aen dat beide bergen na-by Sichem lagen: te weten, Garizim op de rechte, en Hebal op de linke zijde. 4. *Antiq c.* 1. en 5. *c.* 1. desgelijx geeft hy op eene andere plaetse, *lib.* 5. *c.* 9. te kennen, dat de bergh Garizim neffens Sichem lagh: alwaer hy zeid, dat deez bergh over Sichem hong: en weer *lib.* 11. *c.* 8. schrijft hy, dat Sichem aen den bergh Garizim lagh.

Te weten, *Garizim*, of *Gerisim*, anders *Grizim* en *Gerazim*, is, volgens schrijven van *Iosephus*, de hooghste van alle de bergen van Samarien; en schiet, zoo *Adrichom* uit *Brokard* verhaelt, op de rechte zijde van Iakobs fonteyne, met twee hoofden of kruinen tegen elkanderen over, opwaerts: welker een *Garizim*, of *Gerizim*, en d'andere *Hebal*, of *Ebal* wort genoemt. Dies de *Garizim* en *Hebal* slechts een enige bergh schijnt te zijn: of liever twee ruggen of kruinen van een zelven bergh. De *Hebal* is vol holen en gaten, en vele aertvevingen onderwarig.

De

De *Gerizim* wiert by de Samaritanen voor een zeer heiligen bergh gehouden: gelijk hy ook, en t'effens de *Ebal*, t'allen tijde, van wege de veelvoudige voorvallen en daden, die gezeit worden op den zelven geschiet te zijn, boven mate berucht en vermaert geweest is.

Op den Gerizim, zoo *Abulensis* voor waerschijnelijk hout, zou *Abraham* gestaen hebben, wanneer de Heere tot hem zeide: *Al het lant, dat ghy ziet, wil ik u geven.* Genes. 13: 14.

Op den zelven bergh zou (naer luit der overlevering, ten tijde van *Chrysostomus*) *Abraham* slaghveirdigh gestaen hebben, om zijnen zoon *Isaak* den Heere op t'offeren: hoewel *Quaresmius* dien voorstel verwerpt, en, na den voorgang van meest alle d'outvaders, en uit kracht van een oude overlevering, den bergh van *Kalvarien* voor de plaetse van dien voorval van *Abraham* en *Isaak* hout.

Op Garizim rechte *Iosua*, door bevel des Heeren, en van *Moses*, een steene altaer op, en deed op het zelve brantoffer. Hy schreef'er op stenen de wet des Heeren, en verkundigde, voor d'arke, door de priesters, de wet en geboden, en t'effens zegeningen voor de genen, die de zelve zouden onderhouden: gelijk op den *Ebal* den overtreders dier wet en geboden vervloekingen door hen aengezeidt wierden. Op ieder vloek en zegeninge riep het gansche volk *Amen*: gelijk in 't brede Deuter. 27. en 28. en Jos. 8. desgelijx by *Iosephus lib.* 4. *Antiq.* en *lib.* 5. *c.* 1. en by *Cyrillus*, *lib.* 2. *c.* 8. die zake verhandelt wort. *Iosua* heeft namaels dit bevel van *Moses* volkomen gehoorzaemt, Jos. 8: 30.

Naer het schijnt, wiert de bergh Garizim by ouds ook met volk bewoont: want *Ptolemeus Lagus*, koning van Egypten, deed van den zelven, en uit Samarien, d'inwoonders gevangelijk na Egypten vervoeren.

Op den bergh Garizim heeft *Ioathan* den Sichimiters gevloekt, Jud. 9: vers 7.

Hier over is deez bergh sedert door de nakomelingen met zonderlinge eerbiedigheit, om op dien t'offeren en bidden, by de Samaritanen bezoght geworden: inzonderheit, dewijl op den zelven de zes voornaemste stammen gestaen hadden: gelijk op den *Ebal* de zes anderen.

Ter zelfster oorzake misschien heeft namaels, ten tijde van *Alexander de Grote*, *Sanaballeth*, † *de Kutheer*, lantvooght van Samarien, van wege *Darius*, koning van Persie, met verlof van *Alexander de Grote*, ter gunste van zijnen schoon-zoon, dezen bergh verkoren, en op den zelven eenen tempel van een zelven maeksel en fatsoen, als die van Jerusalem, doen bouwen: van den welken hy zijnen schoon-zoon *Manasse*, broeder van den Joodschen priester *Iaddus*, hogen-priester maekte.

† Of Samaritaen: want de Samaritanen wierden ook Kutheërs genoemt. Joseph.

Deez tempel bleef, na de doot van *Alexander*, een lange wijle in wezen en ongeschonden, en wiert by de Samaritanen, boven den tempel van Jerusalem, in waerdigheit gestelt.

Eindelijk heeft *Hyrkanus*, hoge-priester en veltheer der Joden, na de doot van *Antiochus de Godvruchtige*, koning van Syrie, dezen tempel, op het twee hondertste jaer na zijne opbouwing, ten gronde verdelght, en t'effens de stad *Sichem* ingenomen, en de *Kutheërs* of *Samaritanen* uitgeroit. Dies deez tempel, ten tijde van des Heilants gesprek met de Samaritaensche vrouw, niet meer stont: hoewel hy noch, zoo *Breidenbagh* schrijft, tot aen den aenvang des Romeinschen en Ioodschen oorlogs, zou gestaen hebben.

Antiochus Epiphanes, koning van Syrie, stelde op den berg Garizim zekeren *Andronikus*, als overste, beneffens eenen, met name *Menelaus*: die veel erger als d'ander was, en zich tegen de burgers verhief. 2 Mach. 5: 23. Hy beval niet lang daer na den tempel op Garizim, *den tempel van den gastvryen Jupijn*: (gelijk d'inwoonders dier plaetse waeren) desgelijx den tempel te Ierusalem, *den tempel van den Olympischen Jupijn* te noemen. 2 Machab. 6: 2. Of hy deed, zoo andere schrijven, in den tempel op Garizim een beeltenis van den gastvryen *Jupijn*: gelijk in dien van Ierusalem, het beeltenis van den Olympischen Iupijn, oprechten. Ten tijde van *Breidenbagh* wiert een zeer aeloude gastvrye kapel van den Olympischen Iupijn op Garizim getoont.

Het lantſchap van byzonder *Judea*.

DE naem *Iudea*, of *Iudeen*, na de Neêrduitſche wijze van ſpelling, bediet by wijle het ganſche geweſt des Heiligen Lants, in zijne volle brete, zoo buiten, als binnen den Iordaen: beſtaende uit verſcheide delen: te weten, uit Judea, Samaria, Galilea, Idumea, en Perea, of lant van Over-Jordaen. Anders wort, onder den naem van Judea, het byzonder gegeweſt Judea, en t'effens ook Galilea, verſtaen: inzonderheit by d'evangeliſten. Ziet pag. 3.

De naem *Judea* wort noch in een veel enger betekenis genomen, en alleenlijk voor het voornaemſte en grootſte gedeelte des Heiligen Lants, dat in 't byzonder *Judea* is genoemt, en van *Samaria* en *Galilea* onderſcheiden wort.

Dit byzonder Judea grenſt ten zuide aen Idumea, of aen de bergen Seir: leit ten noorde met den ſtam Efraims, of Samarie: ten ooſte met den Jordaen en de Dode zee, en ten weſte met de Grote of Middellantſche zee beſloten.

Ganſch byzonder Judea wort by de Talmudiſten zeer veel-malen voor 't zuide genomen, en de zuider lantſtreke genoemt: te weten, ten aenzien van zijne gelegentheit, na 't zuide, en van die van Galilea, ten noorde. Ten zelven inzichte worden eenige Rabbinen van Judea, in den *Thalmuth*, *zuiderlingen* genoemt.

Roger breit byzonder Iudea (het welk hy voor een en het zelfſte met het byzonder Paleſtijn, of lant der Filiſtijnen, hout) van de bergen Efraims tot aen Berſabee uit, eene ſtreke van vijftien Duitſche mijlen: en in de brete van den Iordaen tot aen de Middellantſche zee.

Het byzonder *Iudea* begrijpt dat geweſt, het welk de koningen van Juda, die van d'Iſraëliten afgezondert waeren, bezaten: te weten, de erfdelen der twee machtighſte ſtammen: als die van Juda en Benjamin. En in dien zin wort de naem *Iudea* by-na doorgaens in de boeken der Machabeen, en by de evangeliſten, ja ſchier in de ganſche Schrift, en by *Ioſephus*, genomen: gelijk gemeenelijk in de twee eerſte betekeniſſen, by de lantbeſchrijvers, en by *Hieronymus* over *Eſaias*.

Behalve den ſtam Juda en Benjamin, brengen *Adrichom*, *Roger* en andere, ook Simon en Dan, of een gedeelte van Dan, onder byzonder Judea: naerdien onder den ſtam Juda ook de ſtammen Simeon en Dan begrepen waeren: te weten, uit kracht van d'eigenſchap der verdeiling des Heiligen Lants, en gevolgh der hiſtorie, de welke berecht, dat Simon en Dan hun erfdelen uit Juda ontfangen hebben. Joſeph.

Doch zoo men byzonder Judea ſlechts voor het lant der twee ſtammen, Juda en Benjamin, wil nemen, zoo zal het ten weſte aen het lant der twee ſtammen, Dan en Simeon, palen: die ten weſte langs de Middellantſche zee lagen, en het lant van byzonder Paleſtijn meerendeels beſloegen.

Byzonder Judea kan men te recht en gevoeghelijk in vieren verdeilen: te weten, 1. in een aen zee gelegen lantſchap, dat eertijts onder de Filiſtijnen ſtont, en *Paleſtina* was genoemt, en het weſter gedeelte van Judea beſloeg: 2. in een geberghte, of berghachtigh gedeelte van Iudea, beooſte dit lantſchap gelegen: (het welk ook de *konings-bergh* by de Talmudiſten wort genoemt, en wiens gedeelte de woeſtijne van Iudea is:) 3. in eene vlakte, beooſte en benoorde dit geberghte gelegen: het welk een lantſchap is, dat lager en vlakker, als de bergen, is: hoewel het ook elders haere bergen had: en 4. in een dal, ten ooſte, na deze vlakte gelegen: het welk lager als de vlakte is: te weten, de kuſt der Dode zee, en eindelijk die van den Iordaen. Op deze vlakte lagh de ſtad Iericho: gelijk in het derde gedeelte *Ieruſalem*, *Rama*, *Bethlehem*, *Bethphage*, *Bethania*, *Emaus*, *Bethoron*, *Bethel*, en meer andere plaetſen. Lichtf.

De Talmudiſten verdeilen Iudea in volgender wijze: te weten, in een geberghte, vlakte en dal. Het geberghte van Iudea is de *koninglijke bergh*. De vlakte van dien is de vlakte van 't zuide. Het dal van Iudea ſtrekt van de ſtad Engedi tot aen Ieruſalem. De vlakte van Lydda is, als de vlakte

van

van 't zuide, of Iudea. Het geberghte van Lydda is als de koninglijke bergh. Van Bethoron tot aen de zee is eene lantstreke: hoewel zy geberghte, vlakte en dal heeft. Van Bethoron tot aen Emaus is geberghte: van Emaus tot Lydda leit vlakte: van Lydda tot de zee is dal.

By de Talmudisten wort een Opper en Neer-zuider lantstreke, of Iudea, gedaght. D'Opper-Zuider lantstreke, of Opper-Iudea, was 't geberghte: de Neêr-Zuider lantstreke, of Neêr-Judea, vlakte en dal: welk gewest, niet tegenstaende het, na schrijven der Rabbinen, onvruchtbaer boven alle andere delen des aertrijks was, evenwel talrijke inwoonders had, gelijk andere delen des aertbodems.

Judea munte, in zeer vele voorrechten, boven d'andere delen des Heiligen Lants uit: want behalve het Jerusalem, de hooftstad des ganschen volks, en den tempel en *Sanhedrin* begreep, zoo had het ook dit byzonder voorrecht; dat de † schrikkeling des jaers niet buiten; maer alleen in Judea moght gemaekt worden: uit oorzake, zoo *Maimonides* getuight, de goddelijke glorye aldaer woonde. † Intercalatio.

Desgelijx moght geen bundel, of gerf havers, tot eersteling, als uit Judea, en van na-by Jerusalem, gebraght worden.

Palestina, of *Palestijn*, en anders *Filistea*, of *lant der Filistiims* of *Filistijnen*.

P*Alestina*, of, na de Neêrduitsche spelling, *Palestijn*, wort alzoo gebroken by *Herodoot*, *Ptolemeus*, *Plinius*, *Dion Kassius*, *Stephanus*, en andere oude schrijvers, genoemt; doch anders, te recht, *Philistea*, of *Filistea*, en *Philistina*, en by *Moses*, en op andere plaetsen in 't oud verbont, *het lant der Philistiims*, of *Filistiims*: maer by d'Arabieren *Karitha*, en by de Syriers *Kreth*.

Ziet g. 2. De naem *Palestina* betekent by wijle, by *Ptolemeus* en andere schrijvers, het gansch gewest des Heiligen Lants: doch in die brete zal hy hier niet genomen worden; maer slechts voor 't aen-zee-gelege gedeelte, dat de Filistijnen by ouds bezaten: in welken zin de Schrift gemenelijk den naem van *Filistiim*, en *Plinius*, *Herodoot*, *Dion Kassius*, en *Stephanus*, dien van *Palestina* gebruiken.

Palestina, in 't byzonder genomen, en voor een gedeelte des Heiligen Lants, is gelegen, volgens schrijven van *Stephanus*, voor Egypten.

By *Herodoot* wort de zee-lantstreke van Syrie, en het geen, dat tot aen Egypten strekt, *Palestina* genoemt: de welke by zijnen tijt de Feniciers bewoonden, die, volgens berecht der Feniciers aen *Herodoot*, van het Roo meir gekomen waeren, messens het welk zy woonden.

Anders wort ook dit gewest, by den zelven *Herodoot*, van wegen des zelfs gelegentheit in Syrie, *Syria Palestina*, of, om beter te zeggen, *Syrisch Palestina*, genoemt: het welk hy naest Fenicie, na Egypten toe, schijnt te stellen.

Van gelijken schrijft *Dion Kassius*; dat by ouds al het volk (misschien heeft hy lant willen zeggen) *Palestina* wiert genoemt, dat zich van Fenicie tot aen Egypten, langs de Middellantsche zee, strekte.

Volgens schrijven van *Pomponius Mela*, raekt Palestina aen Arabie en Fenicie. *Plinius* begint Palestina, aen de zuitzijde, na *Idumea*: te weten, van het begin of ontstaen des poels *Serbonis* af, of van de grensscheiding van Arabie, en breit het tot aen Fenicie, of tot aen de lantpalen van *Tyrus* en *Sidon* uit; eene streke van 189 duizent schreden.

Na de stelling der later schrijvers, besloegh byzonder Palestina het wester aen-zee-gelege gedeelte van het byzonder Iudea, en strekte van Fenicie, of van den vliet *Cherseus*, anders *Kisson*, tot aen de stad *Pelusium*, of Egypten.

Brokard, *Adrichom*, en andere, breiden Palestijn van de stad *Dora*, of *Stratons toren*, langs de Middellantsche zee, tot aen Gaza, of tot aen de beke van Egypten uit: *Bonfrerius* daer en tegen van Gaza tot aen Egypten.

De histori-schrijvers, zoo *Hieronymus* getuight, betrekken Iudea onder Palestijn: gelijk Galilea en Samaria onder Fenicie.

Palestijn lagh onder Fenicie begre-

pen, indien men Fenicie, met *Strabo* en andere oude ſchrijvers, van de ſtad *Orthoſia*, of van den vliet *Eleuther* af, tot aen de ſtad *Peluſium* uitbreit: maer buiten Fenicie, indien men d'uitterſte noorder-grenspalen aen den vliet *Cherſeus* ſtelt. Hoe verre dit geweſt Paleſtina in de brete te landewaerts uitſtrekte, kan met gene zekerheit, of bewijs der Schrift, of geloofwaerdige ſchrijvers, gezeidt worden.

Adrichom brenght onder byzonder Paleſtijn de landen der drie ſtammen, Benjamin, Simeon en Dan. *Roger* hout het voor een en het zelfſte met byzonder Judea, en betrekt dien-volgens daer onder de vier ſtammen, Juda, Benjamin, Simeon en Dan: hoewel dit Paleſtijn eigentlijk, naer uitwijzing der bovengemelde bepalingen, ſlechts de landen, die den ſtam van Dan en Simeon, uit den ſtam van Juda en Benjamin, waeren toegevallen, begreep.

Dit aen-zee-gelege geweſt, of lantſtreke, was de vaſte woonſtede en aeloude bezitting der Filiſtijnen: maer ten aenzien van de landen en ſteden, die de Filiſtijnen, wanneer zy in maght en mogentheit toenamen, door de wapenen nu en dan veroverden, en op de zelve hunne ſtrooperyen pleegden, ſtrekten zy, met hunne grenspalen, by wijle veel verder. Aldus roofden en ſtroopten zy, ten tijde van *Saul*, tot aen *Dor* en *Bethſchan*, anders *Scythopolis*, en hadden krijgsbezettingen in de meeſte ſteden van Iſraël leggen.

De voornaemſte ſteden des lants der Filiſtijnen waeren vijf hoofdſteden van zoo vele vorſtendommen, als *Gaza*, *Asdod*, *Askalon*, *Gath*, en *Ekron*.

De ſteden, dorpen, bergen en vlieten, die in Judea en Paleſtijn, en dien-volgens in de vier gemelde ſtammen lagen, zullen wy aenſtonts vervolgens ten tone ſtellen, en met d'aen-zee-gelege landen van Simeon en Dan beginnen.

Paleſtijn heeft heden drie zee-havenen langs de Middellantſche zee, als *Jaffa*, *Gaza*, en *Askalon*: want die van *Ceſarea* is verwoeſt.

Herodoot ſchijnt de zeekuſte van Paleſtijn, van Fenicie tot aen Egypten, in 't kort in dezer wijze te beſchrijven: Van Fenicie tot aen de lantpalen van Kadytis, de welke eene ſtad der Syrier Paleſtijnen is; en weder, van de ſtad Kadytis (de welke, zijns gevoelens, niet kleinder dan Sardis is) tot aen de ſtad *Jenyſus*, ſtaen de koophavens, of zee-ſteigers, aen de zee, onder d'Arabieren. Van de ſtad *Jenyſus*, tot aen den poel *Serbonis*, neffens den welken de bergh *Kaſius* tot aen zee reikt, behooren zy weder onder de Syriers. Na den poel *Serbonis* volght Egypten. De lantſtreke tuſſchen den bergh *Kaſius*, en den poel *Serbonis*, is niet klein; maer ontrent drie daghreizens, en zeer waterloos.

Hier uit blijkt hoe *Lichtfoot*, en zijne navolgers, een groten misſlagh begaen, met de ſtad *Kadytis* voor de ſtad *Jeruſalem* te houden: naerdien *Herodoot Kadytis* zoo duidelijk in het aen-zee-gelegen lant van Paleſtijn, en aen den oever der Middellantſche zee ſtelt: daer *Jeruſalem* te landewaerts in gelegen was.

D'inwoonders des lants *Filiſtea*, of *Paleſtijn*, worden in de Schrift *Filiſtijnen*, of eigentlijk, op Hebreeuſch, *Filiſtiims*; maer gebroken, by de Griekſche en Romeinſche ſchrijvers, *Paleſtijnen*, of *Syrier Paleſtijnen*, en by de zeventigh overzetters doorgaens, in 't Griekſch, *Allophylli*; dat is, in 't Neêrduitſch vertaelt, *vreemdelingen*, of eigentlijk, *andere ſtammelingen*, geheten: want alzoo noemden zy de volken, die van den godsdienſt en zeden der Joden afkeerigh waeren. Filiſtijnen.

Zoo veel men uit de woorden van *Moſes*, Geneſ. 10: 14. beſluiten kan, zouden de Filiſtijnen uit *Mesraims* zonen, als *Ludim*, *Anamim*, *Lehabim*, *Naphtuhim*, *Pathruſim*, *Kaſluhim*, en *Kaphtorim*, voortgekomen of geſproten zijn: want *Mesraim* heeft Egypten allereerſt bewoont. Of eigentlijk, zoo *Hieronymus*, en de meeſte godsgeleerden, na zijnen voorgang, gevoelen, waeren zy uit den laetſten *Kaſluchim* geſproten: ja *Hieronymus* wil, dat de *Kaſluchims* een en de zelve volken waeren: want op *Kaſluchim* ſchijnt *Moſes* uitdrukkelijk den oorſprong der Filiſtijnen te brengen. Dien-volgens waren zy van Egyptiſchen bloede en afkomſt, en niet een van de zeven volken der Kanaaniten: hoewel zy het aen-zee-gelege lant der Kanaaniten, na het uitdrijven der oude inwoonders, ingenomen hadden.

Bon-

Bonfrerius en andere leggen de gemelde woorden van *Moses* uit, niet als of de Filistijnen uit *Mitsraims* zoonen, of uit *Kasluchim* gesproten waeren; maer dat een grote meenighte van *Mitsraims* zoonen met malkanderen t'zamen-gespannen, en uit hunne lantpalen getogen waeren, om andere landen, alzoo hun eigen lant voor hen te klein was, op te zoeken en in te nemen, en een anderen naem aengenomen hadden. Want dit schijnt de reden geweest te zijn, waerom Palestina, of de vijf vorstendommen der Filistijnen, ook door *Iosua* onder de kinderen Israëls wierden uitgedeilt: als blijkt uit Jos. 15:45. alwaer de drie vorstendommen der Filistijnen, als *Akkaron*, *Azotus* en *Gaza*, den stam van Juda worden toegevoeght: uit oorzake de Filistijnen, schoon zy uit *Kanaan* niet gesproten waeren, evenwel het aen-zee-gelege lant der Kanaaniten ingenomen hadden, na het uitdrijven der oude inwoonders. Het zelfste kan men van de *Kapthorims* zeggen, die by *Moses*, Deuter. 2:23. gezeit worden de Aviten, die een van de volken der Kanaaniten waeren, uit hunne woonplaetsen, *Gaza* en *Hazerim*, gedreven te hebben. Wat *Hazerim* zy, kan met gene zekerheit gezeit worden. Eenigen houden *Hazerim* voor een gemeinen naem, en leggen dien *hoeven* uit.

Ieremias daer en tegen schijnt den oorsprong der Filistijnen op de volken *Kapthorims* te brengen: of de Filistijnen inwoonders des lantschaps van *Kapthor* te maken, en voor een en de zelve volken te houden: want hy noemt de Filistijnen een overblijffel des lantschaps van *Kapthor*, cap. 47:4. Desgelijks maekt de profeet *Amos* de Filistijnen inwoonders des lants *Kapthor*: daer hy zeit: *heb ik niet d'Israëliten uit Egyptenlant*, *en de Filistijnen uit Kapthor gevoert?* cap. 9:7.

Ook blijkt uit het schrijven van *Moses*, Deut. 2:23. dat de Kaphtorims en Filistijnen een en de zelve volken waeren, of in een en de zelve steden onder malkanderen woonden: dewijl zy gezeidt worden *tot aen Gaza*, ja ook in de stad *Gaza* zelf, volgens de verklaring van *Hieronymus*, *gewoont te hebben.* Maer dat de Filistijnen in *Gaza* gewoont hebben, blijkt met grote zekerheit uit verscheide schriftuurplaetsen, als inzonderheit uit Jud. 16. en 1 Sam. 6.

Bochart hout de *Kasluchims* voor een en de zelve volken met de *Kolchiers*, of die van het lant *Kolchos*: welk geweest heden *Mengrelie* wort genoemt: en zeer verre van Palestijn en Egypten lagh: het geen hy door verscheide bewijsredenen tracht te bevestigen.

Eerstelijk waeren de Kolchiers; zoo d'oude schrijvers, zoo poëten, als historischrijvers, getuigen, van Egyptischen oorsprong, derwaerts (te weten na *Æa*, eene aeloude stad van Kolchis) d'Egyptenaers door *Sesostris*, anders *Sesonchosides*, koning van Egypten, voor *Abrahams* tijden gevoert wierden: dies de Kolchiers kolonieren der Egyptenaers waeren.

Daer en boven waeren de Kolchiers, gelijk d'Egyptenaers, zwart van verruwe, en krul van hair: waer over de Kolchiers, by de kerkelijke schrijvers, *Ethiopiers*, of *Moren*, wierden genoemt.

Beide deze volken, zoo Kolchiers als Egyptenaers, wierden besneden: en bearbeiden en wrochten beide het linnen of vlasch op een zelve wijze: desgelijx was hun wijze van leven, en tale van beide, een en de zelve, of gelijk. Zelf de naem *Kolchos*, of *Kolchiers*, schijnt uit het Hebreeusch en Egyptisch, *Kasluchim*, gesmeet te zijn, met het weg-werpen van de letter *s*, die voor de *l* hert klinkt.

Geen minder geschil is onder de Godsgeleerden over de *Kapthorims* en *Kapthor* ontstaen: te weten, wie deze volken waeren, of wat geweest zy bewoonden. Wie de Kapthorims waeren.

Eenigen, als *Bochart*, houden de Kapthorims voor gebuur-volken der Kasluchims: dewijl de Filistijnen, by *Moses*, Gen. 10:14. gezeidt worden uit de Kasluchims hunnen oorsprong te hebben, en by *Ieremias* een overblijffel des lants van Kapthor, en by Amos 9:7. inwoonders van Kapthor te zijn. Dies was de woonplaetse der Kapthorims of in Kolchis zelf, of in de gebuur-gewesten.

Meest alle d'oude schrijvers, als *Eusebius*, *Hieronymus*, *Cyrillus*, *Procopius*, de Griekshe overzetters: desgelijx de Chaldeeusche vertaelders, houden Kapthor voor Kappadocie, en de

Kapthorims voor Kappadociers. Derhalve woonden de Kapthorims in Kappadocie: te weten, in dat gedeelte, dat na-by Kolchis lagh, ontrent de ſtad Trapezus. Tot bewijs, en beveſting dezes gevoelens, dient zich *Bochart* van het woort *Kapthor*: te weten, de Hebreen noemen eenen granaet-appel op Hebreeuſch *Kapthor*: en de Grieken, op Griekſch, *Side*. Wijders, in dien oort was eene ſtad, met name *Side*, gelegen: waer na het lantſchap *Sidene* genoemt wiert, dat *Strabo* na *Themiſcyre* en by *Trapezus* ſtelt. Dies zou men met eenige waerſchijnelijkheit mogen zeggen, dat *Side* en *Kapthor* een en de zelve ſtad was, onder twee verſcheide namen.

Met recht zou men mogen vragen, uit wat oorzake de *Kaſluchims* en *Kapthorims*, uit hun vaderlant, Egypten, na zoo verre geweſten, als *Kolchos* was, getrokken zijn?

Onder vele andere oorzaken van zulken verren tocht, was de voornaemſte de zught en begeerte na het gout en zilver: daer het geweſt van *Kolchos* voor boven mate rijk berucht was. Ja het zelfſte dreef *Frix*, *Jaſon*, *Seſoſtris*, de Perſen en Meden, en eindelijk d'Arabieren, uit het binnenſte van Arabie na *Kolchis* te trekken.

Wanneer derhalve d'oude Egyptenaers iet van het goutrijk lant, na 't noorde gelegen, hadden hooren mompelen, zoo is zeer waerſchijnelijk, dat de *Kaſluchims*, onder andere, uit begeerte na het gout, beſloten derwaerts te trekken, en kolonyen te zenden.

Maer na het uitſtaen van vele moeielijkheden, op zulk een verdrietige reize, of dat de zake anders uitviel, als men zich ingebeelt had, of dat de luiden, die in Egypten geboren waeren, de koude dier plaetſen niet konden verdragen, of dat de *Scythen*, *Tibareniers*, die de gebuur-geweſten bezaten, hen in ruſt en vrede niet wilden laten wonen, zoo kregen vele hunner begeerte en trek van na hun oud vaderlant te keeren. Dies zy weêr uit *Kolchis* togen, en in Paleſtijn quamen: alwaer zy zich met der woon neêrſloegen, en de Auwiten uit hunne woonplaetſen verdreven. Deut. 2: vers 23. want weêr in Egypten by hunne lantgenoten te komen, derfden zy, miſſchien uit ſchaemte van hunnen vruchtelozen tocht, niet beſtaen.

Van dezen tocht ſchijnen de Griekſche poëten eenighzins iet geroken te hebben: het welk zy, na hunne wijze, met fabelen hebben bewimpelt: te weten, zy verzieren dat *Typhon*, (een Egyptiſche reus, broeder van *Oſiris*) wanneer hy de hemel-luiden zou beoorlogen, en tot aen den bergh *Kaukaſus* doorgeboort, en door *Jupijn*, na vele en felle gevechten, met den blixem ter neêr geſlagen was, na Paleſtijn met de vlucht zich begeven, en by het meir *Serbonis*, zoo *Herodoot* en *Plutarchus* ſchrijven, den geeſt gegeven had: alwaer hy noch heden zou leggen.

Deez *Typhon* (wie hy ook magh zijn) ſchijnt de geleider van den tocht der Egyptenaren geweeſt te zijn, die eerſt uit Egypten na *Kolchis*, en daer na uit *Kolchis* na Paleſtijn aengevangen wiert.

Torniellus wil dat de *Kapthorims* uit *Tyrus*, welk te dier tijde een eilant was, gekomen zijn: maer *Kriſtophorus à Caſtro*, in zijne uitlegging over Jer. 47. van het eilant *Cyprus*, tegen over Egypten gelegen: want *Capthor* heeft eenige over-een-kominge van name met *Cyprus*, indien men ſlechts de letter *t* uitlaet. Dan dit ſtrijt tegen het ſchrijven van *Joſephus*, die wil, dat het eilant *Cyprus* door *Jafets* nakomelingen is bevolkt geworden: daer de *Kapthorims* uit *Mesraim*, volgens de Schrift, hunnen oorſprong hebben: hoewel, zoo men de plaetſe van *Jeremias*, van oprechte en waere ei- cap. 47: landen der zee, wil verſtaen, geen ei- vers 4. lant is, daer op die plaetſe beter kan paſſen, als op het eilant *Cyprus*.

Zoo *Bonfrerius* daer en tegen wil, zouden de *Kapthorims* uit het eilant *Meroë*, *Syene*, en andere eilanden des Nijls, die in Egypten lagen, gekomen zijn. De Jood *Benjamin*, d'Arabiſche vertaelder des Bybels, en *Iuchaſis*, houden *Kapthor* voor *Damiata*: hoewel tegen het eenparigh gevoelen van alle d'oude ſchrijvers, die het lant *Kapthor* in *Kappadocie* ſtellen.

Daer en boven, zoo de woonplaetſe der *Kaſluchims* en *Kapthorims* Egypten

was geweest, en dienvolgens in het gedeelte, dat aen Egypten raekt, zoo blijkt niet genoechzaem: waerom God aldus by *Amos* spreekt, cap. 9:7. *Heb ik d'Israëliten niet uit het lant van Egypten gevoert, en de Filistijnen uit* Kapthor, *en de Syriers uit* Kir?

De Filistijnen worden anders na *Kreth*, (de Syrische naem des lants) by de Hebreen, *Krethi*, of *Krethims*, genoemt: welk woort dikwils in de Schrift te voore komt, en in de gemeene Latijnsche overzetting *Cerethi*, of *Ceretheërs*, en in de gemeene Neêrduitsche *Cerethims*, of *Cheretiten*, en by de zeventigh overzetters, *Kreters*, of *Kretensers* wort vertaelt: als blijkt uit Ezech. 25:16. en uit Sephanja 2:5. Door de Kretensers zijn te verstaen d'inwoonders van het eilant *Kreta*, heden *Kandia*. Maer dat op beide plaetsen van de Filistijnen gehandelt wort, kan men genoechzaem uit den zin der volgende woorden bespeuren: want de plaetse van Ezechiel luit aldus: *Ik strek mijne hant uit tegen de Filistijnen; en zal de* Krethims (of *Cerethims*) *uitroien, en d'overblijfselen der zee-havenen verdelgen.* Te weten, dewijl het lantschap van Palestijn aen de zee gansch open lagh. De plaetse van Sephanja leest aldus: *Wee den inwoonders der zee-lantstreke, den volke der* Krethims. (of *Cherethims*) *Het woort des Heeren zal tegen u lieden zijn. Ghy* Kanaan, *der Filistijnen lant,* (dat is, het lant, ten verdelgh en ondergangh beschooren: gelijk het lant Kanaan) *ik zal u verdoen, dat'er geen inwoonder zal zijn.*

Dies blijkt hier klaerelijk uit, dat op beide plaetsen de Krethims en Filistijnen voor een en de zelve volken genomen worden. Waer over by *Samuel*, *lib.* 1. *c.* 30: 14. het zuider Krethi, of der Krethims, op vers 16, door het lant der Filistijnen verklaert wort.

Noch men behoeft niet te meinen, dat de zeventigh overzetters in zulken klare zake zoo blindelings gedoolt, en de gemelde schriftuur-plaetsen op de Kretensers van het eilant *Kreta* willen duiden hebben: daer de zelve klaerblijkelijken op de Filistijnen slaen. Mogelijk hebben zy alleenlijk den klank van het Hebreeusch woort met een gelijk Grieksch willen uitbeelden.

Dit is evenwel zeker, dat in *Gaza*, de hooftstad der Filistijnen, d'afgod *Marnas*, dat's, *heer der menschen*, voor den Kretenser *Iupijn* is gehouden geworden: als of de Filistijnen iet gemeen met de Kretensers hadden.

Ook noemen de zeventigh overzetters, by *Sephanja*, de Filistijnen, in plaetse van *het volk der Krethims*, *lantgenoten der Kretensers*: als of zy gemeint zouden hebben, dat die uit Kreta na Palestijn verhuist waeren: welke dwalingen uit dezen eenigen oorsprong schijnen voortgekomen te zijn: naerdien *Kreth*, een naem van Palestijn, en *Krethim*, een naem der Filistijnen, op Kreta en de Kretensers eenigzins speelt.

Maer by aldien men den eenen naem van den anderen wil smeden, zoo is veel waerschijnelijker, naerdien de Filistijnen ouder, als de Kretensers zijn, dat de Kretensers van de Filistijnen, als dat de Filistijnen van de Kretensers dien naem ontleent hebben.

De Filistijnen of Filisteën, worden in 't oud verbont op vele plaetsen gedaght: en hebben met de Joden van over ouds her in grote vyantschap geleeft: want zy een oude haet op hen hadden. Ezech. 25:15. gelijk ook *Iosephus* getuight, *Antiq. lib.* 2. *c.* 6. Waer over Exod. 15: 14. door *Moses* wort voorzeit, dat de Filistijnen zouden beven en beangst worden, wanneer zy Gods werken hoorden, die ter gunste van d'Israëliten waeren uitgerecht.

Bedrijf der Filistijnen met d'Israëliten.

Zy hebben over Israël geheerscht, en hen over de hondert en vijftigh jaren onder schatting gehad.

De kinderen van Juda ontnamen den Filistijnen de steden *Gaza*, *Askalon*, en *Akkaron*, Jud. 1:18. hoewel zy die niet lang behielden, als blijkt uit c. 3: vers 3. Zes hondert Filistijnen wierden met een ossen-stok, door *Samgar*, *Anaths* zoon, verslagen. vers 31. De Filistijnen verdrukten d'Israëliten, c. 10: vers 11. die God uit hunne handen verloste: maer gaf hen daer na weder, om het bedrijf der zonden, in de handen der Filistijnen over, cap. 13. dan verloste hen door de hant van *Sampson*, die een fellen vyant der Filistijnen was, cap. 14: 15, 16. God heeft veel male de Israëliten, om hunner zonde halve, in de hant der Filistijnen overgegeven. Ezech. 16:27.

De Filiſtijnen ſloegen d'Iſraëliten, 1 Sam. 4. Zy wierden zwarelijk van God geſtraft, om d'arke des verbonts. c. 5: 6, en vervolgens. Waer over zy gedwongen wierden dezelve na hunne plaetſe te zenden. c. 6. Zy wierden geſlagen door d'Iſraëliten, onder de regering van *Samuel*, c. 7: 11. en van *Saul*, c. 14: 14. die tegen hen oorloghde. v. 47. Zy wierden, met het ſneuvelen van den reuze *Goliath*, door *David* verſlagen, c. 18: 25. en kregen een groten neêrlaegh. c. 19: 8. en 23: 1. Daer na overwonnen zy *Saul* en d'Iſraëliten, cap. 31. 2 Sam. 21: 12. 1 Kron. 10. maer wierden weder door koning *David* geſlagen. 2 Samuel 5: 8. en 21. 1 Chron. 14. en 18. en 20.

Zy namen *Gibbethon*, in den ſtamme Dan, in: maekten een eetgeſpan met andere volken, tegen de Joden, onder *Ioſafat* of *Ozias*. Pſalm 83: 8. verwoeſten het lant van Juda, onder *Ioram*, 2 Kron. 21: 17. en onder *Achaz*, c. 28: vers 18. Zy wierden door *Ozias* overwonnen, c. 26: 6, 7. en door *Ezechias*. 2 Reg. 18: 8. Zy verdelgden, met hulpe der Syriers, d'Iſraëliten, te dien tijde, als het rijk Iſraëls uitgeroit was. Ezech. 16: 57. Zy handelden d'onderdrukte Joden ſchimpelijk en wreet: waer over de Heer hen met zware ſtraffe, door de profeten, drijght. Joël 3: vers 3, 4. en vervolgens Amos 1: 8. Hun neêrlaegh wort door *Eſaias*, c. 11: vers 14. voorzeit: en uitroing, c. 14: 29. desgelijx door *Ezechiel*, c. 25: 15. door *Amos*, c. 6: 2. *Sephanja*, c. 2: 4, 5, 6, 7. *Zacharias*, c. 9: 5, 6. en in 't byzonder ſpelt *Ieremias* de verwoeſting en verſtoring den Filiſtijnen te voore.

De Filiſtijnen was een zeer opgeblazen en prachtigh volk, als de profeet *Zacharias* getuight, c. 9: 6. zeer genegen tot wichelarye en andere ſchandelijke kunſten. Eſai. 2: 6. Zy waeren afgoden-dienaers, als blijkt uit het boek der rechteren. c. 16: 23, 24. 1 Sam. 5: 12. en 31: 9. en aenbaden vele Goden, Jud. 10: 6. 1 Sam. 6: 5. en 31: 9. maer inzonderheit *Aſtharoth*, *Dagon*, en *Baalzebub*. Evenwel wort door den pſalmiſt *David*, Pſ. 87: 4. en door *Zacharias*, c. 9: 7. hunne bekering tot God voorzeid. *Ik wil*, zeide de laetſte, *hunne bloet van hunnen mont wegh-doen; en hunne grouwelen van hunne tanden: op dat zy ook onzen Gode overblijven, en worden, als vorſten in Iuda; en Ekron, als de Iebuſiter.*

De voornaemſte wapenen der Filiſtijnen waeren pijl en boge. In den ſtrijt op 't geberghte *Gilboa*, in den welken *Saul* met zijne zoonen quam te ſneuvelen, maekten de Filiſtijnen zich door deze wapenen boven mate by hunne vyanden vervarelijk: als blijkt uit 1 Sam. 3: 3. alwaer men leeſt, dat *David* zeer voor de boogh-ſchutters der Filiſtijnen vreesde. Zoo eenigen willen, wiert de plaetſe, daer *Saul* quam te ſneuvelen, op Hebreeuſch *Gabaath Hammore*, of *Gabaath Harod*, dat is, *dal* of *fonteyn des boogh-ſchietters*, genoemt.

Waer over de kinderen van *Iuda*, ten einde de Joden in diergelijk onheil niet weêr zouden vervallen, door bevel van *David*, op de boge afgerecht wierden. 2 Sam. 1: 18.

Wanneer *David* daer na met de Filiſtijnen vrede had gemaekt, nam hy eenigen van hunne boogh-ſchietters tot zijn lijf-ſchutten aen. Wijders, deze boogh-ſchietters wierden eigentlijk *Cerethеёrs*, of K*rethi*, na den Syriſchen lant-naem, K*reth*, genoemt, die de Schrift in de hiſtorien van *David* meenigh-malen gedenkt, als 2 Sam. 8: 18. en 15: 18. en 20: 7. en 1 Reg. 1: 38, 44. en 1 Paral. 18: 17. Op welke plaetſen de Chaldeeuſche vertaelder des Bybels, in plaetſe van het Hebreeuſch K*rethi*, altijt boogh-ſchietters heeft. Desgelijx wiert by de Feniciers een boogh-ſchietter, uit Paleſtijn, K*rethi* of K*reti* genoemt.

Men had onder de Filiſtijnen ook reuzen, en, ten tijde van *David*, eenen met name *Goliath*, dien *David* met de flinger ter doot trof. 1 Sam. 17. Behalve dezen worden'er vier andere gedaght: d'eerſte was genoemt, *Isbinebob*, anders *Iesbi*, en *Isbibenob*, die een ſpieſſe van drie hondert gewichten kopers voerde. 2 Sam. 21: 16, 17. De tweede was *Saf*, vers 18. De derde was *Goliaths* broeder. De vierde was een ander, die zes vingeren aen ieder hant, en zes teenen aen ieder voet had. vers 19, 20, 21. Deze vier waren alle uit *Rafa* te *Gad* geboren, en vielen door de hant *Davids* en zijner knechten. Zy ſchijnen hunnen oorſprong uit de reuzen *Enakims* gehad te hebben,

hebben, die te *Gath*, *Gaza* en *Azotus* overgebleven waeren; want alle d'andere wierden door d'Israeliten verdelght.

ale. De tale der Filistijnen was midden tusschen d'Egyptische en Hebreeusche: want de Filistijnen, gelijk gezeit is, waeren uit Egypten gekomen, en hadden een gedeelte des lants van Kanaan ingenomen. In de Schrift wort deze tale, by den profeet *Nehemia*, cap. 13: 24. *Azotisch* genoemt: daer hy zeit: *En hunne kinderen spraken de helft Azotisch*, (of *Asdodisch*) *en konden geen Joodsch spreken.* Dies was *Azotisch* de tale der Filistijnen: want d'Azotiers waeren een gedeelte der Filistijnen.

D'afgod der Azotiers had eenen Hebreeuschen naem, gesmeet van *Dagan*, dat 's *koren*: want hy wort, zoo *Filo* uit *Sanchoniaton* verhaelt, voor den vinder van 't koren gehouden. Desgelijx was de naem des afgods *Baalzebub*, dien de stedelingen van *Akkaron* aen-baden, louter Hebreeusch, en betekent *heere des vlieghs*.

Van gelijken is *Abimelech*, die een algemeine naem der oude Filistijner koningen is, herkomstigh uit het Hebreeusch, en betekent *koninglijke vader*. *Astarte*, of *Astaroth*, d'afgod der inwoonders van *Askalon*, is een Hebreeusche naem, en betekent *hoede der veekudde*. Maer ook zijn de meeste namen der steden van Palestijn uit het Hebreeusch gesmeet. Waer uit blijkt dat d'Azotische tale, of de Filistijner tale, (want deze beide waeren een en de zelfde) grote over-een-koming en gemeinschap met de Hebreeusche en ook met Arabische tale heeft gehad.

stie-g. De Filistijnen wierden by ouds door eenen koning bestiert, die met een algemeinen naem *Abimelech* wierdt genoemt.

Ten tijde van *Abraham* en *Isaak* was *Gerar* het hof der koningen van Palestijn, of Filistina: en wiert de koning van *Gerar*, die te dier tijde heerschte, *Abimelech*, dat 's *koninglijke vader*, genoemt. Deez beroofde *Abraham* van zijnen vrouw; maer gafze hem ongeschonde weder. Voorts rechte hy een verbont met hem en *Isaak* op: en had tot veltöverste eenen *Pikol*. Zoo eenigen willen, zou deez *Abimelech*, die een verbont met *Isaak* oprechte, een ander zijn geweest, als die ten tijde van *Abraham* leefde. Want de naem *Abimelech* was slechts een algemeine naem der Filistijner koningen: op een zelve wijze als de naem *Cesar* der Roomsche keizeren: en *Pharao* der Egyptische koningen. Dit blijkt uit Gen. 20: 21, 26. als ook uit Psalm 34: 1. alwaer de koning der Filistijnen, ten tijde van *David*, *Abimelech* wort geheten, te weten, met een algemeinen naem der Filistijner koning: want met een eigen wort hy by den profeet *Samuel Akis* genoemt. 1 Sam. 21: 10.

Namaels was Palestijn in vijf vorstendommen of heerschappyen verdeilt: als blijkt uit Jud. 3: 3. 1 Sam. 6: 4, 16, 18. alwaer men in 't algemein leest: *de vijf vorsten der Filistijnen*: maer by Jos. 13: 3. worden zy uitdrukkelijker gedaght: te weten, met den naem der onderzaten, of stedelingen, daer ieder over gebood; namelijk de vorst, de *Gazatiter*, *Asdoditer*, *Askaloniter*, *Hethiter*, en *Ekroniter*. De vijf hooftsteden dezer vijf vorstendommen waren, *Gaza*, *Asdod*, *Askalon*, *Gath* en *Ekron*: als blijkt uit 1 Sam. 6: 17. De vier, als *Gaza*, *Asdod*, *Askalon* en *Akron*, worden ook by name gedaght, by Jerem. 25: 20. by Amos 1: 7, 8. by Sophon. 2: 4. en by Zach. 9: 5, 6. maer de vijfde, *Gath*, wort onder de vier verstaen.

Over ieder vorstendom was een byzonder vorst: maer in gevaerelijke tijden wiert aen eenen van de vijf vorsten het opper-gezagh opgedragen, dien zy met den tijtel van *koning* verheerlijkten. Hierom vint men in de Schrift gedaght de koning van *Gath*: als by 1 Sam. 21: 10. en 27: 2. by Zach. 9: 5. en de koning van *Askalon*, by Amos 1: 8. En dienvolgens noemden zy hem *Abimelech*: want *Abimelech*, gelijk gezeit is, was een algemeinen naem der Filistijner koningen. Dies niet tegenstaende worden by wijle alle de vorsten der Filistijnen koningen genoemt; als by Jerem. 23: 20. en anders vorsten of prinsen, of heeren, als by 1 Sam. 1: 28. en 2: 3. en 4: 7.

In het lant der Filistijnen heeft *Abraham*, als vreemdeling, gezworven: Gen. 21. desgelijx *Isaak*, cap. 26. en de *Sunamitin*, 2 Reg. 8: 2.

De ſtad *Gaza.*

GAza, of, met het verdubbelen der letter *z*, *Gazza*, na de wijze der Hebreen en Arabieren, wort anders ook, op Hebreeuſch, *Hazzagh*, of *Azzagh*, en *Azza*, of *Aza* genoemt: te weten, by de Hebreen is *Aza* en *Gaza* een en het zelfſte gezeit: want eenige ſpreken d'eerſte letter *y ajin* als een *g* uit: gelijk in de woorden *Aziongabar*, of *Gaſiongabar*, *Amorra*, en *Gomorrha*, te zien is. Anders was Gaza ook na *Minos*, koning van *Kreta*, *Minoa* geheten. Steph.

De ſtad Gaza, of eigentlijk Aza, is alzoo, na haere *vaſtigheit*, of *ſterkte*, genoemt: want Aza bediet op Hebreeuſch *vaſt*, of *geſterkt*: gelijk deze ſtad by ouds was: ook noemt *Mela* *Gaza* eene zeer *vaſte ſtad.* Of veilight is G*aza* alzoo genoemt na de ſchatten van *Kambyſes*, die hy, op zijnen veltoght na Egypten, in deze ſtad ter bewaring leide: want Gaza bediet in de Perſiſche tale *eene ſchat:* van waer ook het woort magazijn, dat is een ſchatkamer of pakhuis, geſmeet is. Weshalve beuzelt *Stephanus*, met te ſchrijven, dat Aza alzoo na Azon, *Herkules* zoon, zou genoemt zijn.

Het aeloud G*aza* was by ouds eene grote, machtige en vermaerde ſtad, en eene der vijf voornaemſte ſteden of vorſtendommen der Filiſtijnen, en d'uitterſte plaetſe van Paleſtijn, na 't zuide, en dicht by Egypten gelegen.

Aeloud G*aza* wiert door de kinderen van Juda verovert, Jud. 1 : 18. want deze ſtad was den ſtam van Juda toegevoeght, Joſ. 15 : 47. hoewel zy niet lang by die van Juda bezeten wiert: naerdien de Filiſtijnen de zelve in 't kort ſchijnen her-ingenomen te hebben: als te beſpeuren is uit Jud. 3 : 3.

Sampſon braght de deuren van G*aza* met beide de poſten, op den bergh *Hebron*, Jud. 16.

In G*aza* quam *Sampſon*, onder het neêrſtorten des paleis, of gebouws, (dat eenigen voor den tempel van *Dagon* houden) t'effens met drie duizent Filiſtijnen, te ſneuvelen.

Tot aen G*aza* ſloegh *Ezechias* de Filiſtijnen, 2 Reg. 18 : 8.

Koning *Farao* heeft G*aza* geſlagen. Jer. 47 : 1. Waer op ook de volgende woorden ſlaen: *Kaelheit is op* G*aza gekomen.* vers 5.

De ſtad G*aza* heeft verſcheide verwoeſtingen en oorloghs-rampen uitgeſtaen: dies haere verwoeſting by Amos 1 : 6. Sophon. 2 : 4. en d'ondergang des konings van G*aza*, by Zach. 9 : 5. niet te vergeefs voorzeit wort.

Alexander de Grote, die tegen *Darius*, koning der Perſen, oorloghde, heeft, na het veroveren der ſtad *Tyrus*, den Perſiſchen ſtadhouder *Babameſis*, en anders, by *Arrianus*, *Batis* of *Betis* geheten, in de ſtad G*aza* twee maenden belegert gehouden: want *Batis* betrouwde zich op de ſterkte der plaetſe: naerdien zy noit met gewelt ſcheen te kunnen verovert worden. Eindelijk wiert de zelve ſtad door A*lexander* verovert, en, zoo *Strabo* ſchrijft, verwoeſt: en bleef, een lange wijle daer na, woeſt leggen. Lib.

Te dier tijde was G*aza*, volgens ſchrijven van *Strabo*, zeer deurluchtigh: en, zoo *Mela* melt, een zeer grote en vaſte ſtad van Paleſtijn.

Zoo eenigen uit het ſchrijven van *Diodoor* beſluiten, zou A*lexander* de geſtalte of maekſel der ſtad niet doen ſlopen, noch met vuur verdelgt hebben: naerdien zy aenſtonts na zijne doot, by *Diodoor*, gezeit wort, muuren, poorten, en veſtingen te hebben. Maer de ſtad zou ſlechts, door A*lexander*, van haere oude glorye en luiſter ontbloot zijn geworden: in dier wijze, dat zy eindelijk in eene nieuwe ſtad van een zelven name quam te verſmelten, en nader aen zee, niet verre van d'oude geſloopte ſtad, geſtight is geworden: te weten, ter plaetſe, daer eertijts de haven der Gaziten was: de welke *Strabo* zeven ſtadien beneden Gaza ſtelt. Eenigen ſtellen, tot ſtichter dezer nieuwe ſtad, den Griekſchen keizer K*onſtantijn*, die de zelve ook, na den naem van zijne dochter, *Konſtantia* deed noemen. Andere, daer en tegen, maken van G*aza* en *Konſtantia* twee byzondere ſteden: als aenſtonts breder zal gezeit worden.

Het aeloud G*aza*, door A*lexander* verwoeſt,

verwoest, en by *Strabo Woest* Gaza genoemt, kan met recht op Gaza geduit worden, welk *Lukas*, Actor. 8: 26 *Woest* Gaza noemt: dies *Beza* en andere het woort *Woest* t'onrecht op den wegh, by den zelven *Lukas*, duiden. Desgelijx wort het zelfste verwoest Gaza, by *Diodoor*, *Oud* Gaza genoemt.

De kentekenen der grontvesten tonen naulix de plaetse van d'aeloude stad: want de gene, de welke nu op eene andere plaetse gezien wort, is in stede van de verdelghde en vervalle stad, en niet verre van daer, gebouwt.

Het nieu-gebouwde Gaza bloeide voornamelijk ten tijde van de Machabeen, *Iosephus* en *Hieronymus*: ja men kon uit de krijgsbenden der burgers een heir, op een sprong, te velde brengen.

Mach. :15, 5,&c. Wanneer *Alexander de Janniter* een rontjaer *Gaza* belegert had gehouden, wiert de vyant door *Lisymachus*, broeder van den gesneuvelden strijtbaren veltoverste *Apollodoor*, die de stad by zijn leven troulijk beschermde, uit wangunst, in de stad gelaten. Wel trad *Alexander* in 't eerst vreedzaem in de stad: maer gaf aenstonts den krijgsknechten verlof van tegen de stedelingen te woeden. Dies wierden de *Gaziten* ter neêr gevelt: hoewel in genen groten getale: naerdien zy ook meer Joden, als zy zelfs waeren, doden. Daer en boven staken zy den brant in de verlate huizen, om den vyant den roof niet te gunnen. Eenige mannen doden ook met hunne eige handen hunne vrouwen en kinderen. En aldus trok *Alexander*, na het ter neêr matsen van alle d'inwoonders, en verwoesten der stad, weer na Jerusalem. Eindelijk wiert Gaza namaels herbouwt, en, neffens andere steden, door keizer *August*, na de doot van *Herodes d'Oude*, uit oorzake d'inwoonders de Griekfche wijze van leven onderhielden, van de grenspalen des Joodschen rijks afgescheurt, en onder Syrie gebraght.

Het hedendaeghsch Gaza leit door eenige zantduinen van de Middellantsche zee afgescheiden. *Thevenot* stelt Gaza een halve Duitsche mijle: andere, als *Ferrarius* en *Sandys*, dertigh stadien of eene mijle: *Roger* een grote Fransche mijle van de Middellantsche zee, en een dagh-reizens zuidwaerts van *Jaffa*, en drie mijlen zuidwaerts van *Askalon*.

Des jaers zes hondert vier en dertigh, ten tijde van *Chalif Abubekr*, wiert de stad *Gaza*, (de welke toen onder den Griekschen keizer *Heraklius* stont) door de Mahometanen, onder beleit van den veltoverste *Amr*, belegert. Het opperhooft, dat van wege keizer *Heraklius* over *Gaza* gebood, zond aen de Mahometanen, met verzoek van eenen man, om met den zelven te spreken. Waer op *Amr* zelf in *Gaza* trad, en zich by den stadhouder van *Gaza* vervoeghde, en hem eerde en groete. Waer op deez zeide: *Wat heeft u tot onze stad gevoert? en wat begeert ghy?* *Amr* antwoorde: *Onze Heer, Chalif Abubekr, heeft ons bevolen u te bestrijden, 't en zy ghy zijnen godsdienst omhelst, en aldus onze bontgenoten en broeders wert.*

Elmac. Histor. Sarac. lib. 1.

Eindelijk vielen de Grieken op de Mahometanen uit: maer wierden door hen op de vlucht gedreven, en vele hunner gedoot: en de vluchtelingen tot aen *Jerusalem* en *Cesarea* vervolght: alwaer zy zich versterkten.

Des jaers elf hondert twee en vijftigh ontweldighden d'Egyptische *Saraçenen* den Franken weêr de stad *Gaza*, te voore door hen ingenomen: welker muuren koning *Saladin* beval te slopen: op een zelve wijze, als die van *Askalon*. Wanneer de Franken de muuren hadden doen herbouwen, deden zy de zelve niet lang daer na, volgens het verdragh van den stilstant der wapenen met den vyant, afbreken.

Door de rampen en toevallen van dien oorlogh heeft de stad zelf een groten krak gekregen, en is allengs komen te vervallen.

Gaza is t'allen tijden, niet alleenlijk van wege haere rijkdommen, beroemt geweest; maer ook ter oorzake van het groot getal der karavanen, de welke herwaerts en derwaerts na Egypten en Syrie reizen, en gewonelijk in deze stad pleisteren en uitrusten.

Ten tijde van *Brokard* en *Breidenbach*, omtrent des jaers dertien hondert, was *Gaza* zeer groot, en eens zoo groot als *Jerusalem*, en had torens en waterbakken.

Desgelijx, zoo *Roger* schrijft, was

Gaza noch ontrent des jaers zestien hondert en twintigh de grootste en volkrijkste stad des ganschen Heiligen Lants: hoewel niet met muuren; maer slechts met een aerde wal omringt; om den Arabieren het overtompelen, uitplonderen, en in kolen leggen dier stad te beletten: want d'Arabieren zijn gezwore vyanden van deze plaetse: eensdeels uit oorzake de krijgsknechten, die aldaer leggen, hen het roven ten platten lande beletten: ten andere, uit haet, de welke zy den *Bassa*, of *Emir* van *Gaza*, met name *Muhamed Bassa*, toe-droegen; die çijnsbaer onder den Groten-heer geworden was: van wien hy deze stad en de gehele lantstreke, by erfrecht, met believen van den Groten-heer, bezit: te weten; van het Terpentijn-dal af, tot aen *Jaffa*: en zuidwaerts langs de Middellantsche zee, tot aen de woestijnen.

Zoo *Della Valle* en *Thevenot* daer en tegen schrijven, is het hedendaegsch Gaza zeer klein. Daer is een *Chan*, op Turksch *Bezestein*, of *Besestan*, en op Italiaensch *Fondaco* geheten, zeer fraei na de bouwkunst gesticht.

Ook is in 't voornaemste der stad eene tamelijke grote kerke der Grieken: welker boge in 't midden op twee dikke marmere pylers, met çieraedje na de Korintische orde, rust. Men zeit *Marya*, met den Zaligmaker, in het vluchten voor *Herodes* na Egypten, in de zelve kerke drie dagen haer verblijf had genomen. Van gelijken is'er eene kerke der Armeniers. De Mahometanen hebben'er zeven *Metziden* of tempels.

Gaza is zeer volkrijk: want daer bevinden zich Mahometanen, Grieken, Joden, Syriers, en Samaritanen: naerdien ieder te Gaza vryelijk d'oefening van zijnen godsdienst magh pleegen. Daer was ook eertijts een klooster van d'orde der *Rekollekten*, onder gehoorzaemheit van den *Gardiaen* van Jerusalem: het welk heden verwoest is: uitgezeidt een vertrek, in het welk de geestelijken van die orde, en de Roomsgezinden, in het voor-by reizen, huisvesting nemen, wanneer zy van Jerusalem door de woestijne *Farau*, na *Kairo*, of van daer herwaerts komen reizen: want men moet zich in Gaza nootwendigh van voortaet voorzien: naerdien men van Gaza tot aen *Groot-Kairo* (eene streke van zestigh mijlen) slechts vier dorpen, die by half wilde Moren bewoont worden, aentreft.

De huizen van Gaza zijn laegh en slecht, zoo ten aenzien van stoffe, als maeksel, en opgehaelt van rouwen steen, met een gewelf van binnen, en boven plat in 't vierkant, na d'Oostersche wijze. De muuren, boven de daken uitstekende, zijn met potscherven doorwrocht, om de koele winden te vangen. Andere huizen zijn slechts met biezen en horden overtrokken. Huizen.

Men ziet'er treffelijke puinhopen, tot gene kleine tuightekenen van de deurluchtigheit der oude stad: want het leit'er overal vol marmere kolommen. Daer zijn kerkhoven, welker grafsteden alle gansch van marmer zijn gemaekt. Onder andere is'er een omtrek van eene muur, die zeker byzonder geslaght van Turken toebehoort, en vol grafsteden is, de welke van zeer grote stukken van zeer treffelijke marmer gemaekt zijn.

Verscheide slechte daken der huizen steunen op uitstekende kolommen van Persiaenschen marmer-steen: dier zommige effen, en zommige kunstigh uitgehouwen zijn. Eenige stukken en brokken dienen tot drempels en posten van deuren.

Aen de noortzijde, een weinigh van den heuvel af, zijn de puinhopen van grote gewelven diep in d'aerde gezonken: neffens andere grontvesten van prachtige gebouwen.

Zoo de Joden beuzelen, stont op deze plaetse het paleis, dat *Sampson* op zijn eigen en het hooft der Filistijnen ter neêr rukte. Andere houden het voor een paleis, door den eenen of anderen her-opbouwer der stad gestight: of voor eenen Kristen tempel, door keizer *Konstantijn* opgerecht: of voor een kasteel, het welk *Balduwijn*, de derde Kristen koning van Jerusalem, des jaers elf hondert en acht en veertigh, deed stichten.

Na-by de stad is een ronde kleine burgh, of kasteel, met vier torens, op ieder hoek een. Het is bouwkunstigh, op den top van eenen bergh, gesticht; hoewel klein van omtrek, heeft twee poorten, en leit met de huizen der stad omringt. Thev.

omringt. Het is de woonstede en verblijfplaetse van den *Bassa*, of *Emir* van Gaza. Recht tegen over het kasteel is het *Serrail*, of vrouwen-timmer van den *Bassa*: en boven, neffens het *Serrail*, een stuk, of brok van eene puinhoop, of oude muur: welk van zulk een vaste stoffe is, dat zy met gene hamer kan gebroken worden. Het wort voor een overblijffel van een kasteel der Romeinen gehouden.

Thev. Na-by het kasteel, achter het kerkhof, wort de plaetse getoont, waer op het paleis der Filistijnen, dat *Sampson* om verre rukte, zou gestaen hebben: de welke niet anders is, als een aerde heuvel, zonder eenige overblijffelen van aeloude gebouwen.

Buiten de stad staen zeer vele *Metsziden*, de welke alle van buiten zeer fraei met marmer bekleet zijn. Alle deze plaetsen, naer het schijnt, waeren van d'oude stad.

Sandys. In een dal, aen d'oostzijde der stad, staen vele verstrooide gebouwen. Voor-by de zelve, en tegen over den bergh, daer het kasteel op staet, is een bergh, die boven d'anderen uit-kijkt, en voor den zelven gehouden wort, na den welken *Sampson*, op zijne schouders, de poorten der stad Gaza droegh.

Op den top staet eene kerke, de welke met graffteden der Mahometanen omringt is.

Tusschen beide deze bergen leit eene aengename vlakte, de welke met tuinen bezet is.

Op eene vlakte, tusschen de stad en dit dal, staen twee hoge marmere pylaren; hoewel zeer oud en vervallen.

Zuidwaerts van Gaza, en op den wegh na Egypten, is een grote fonteyn.

Haven van Gaza. Ferrar. Adrichom. Aen de Middellantsche zee, * dertigh of † twintigh stadien van Gaza, bezuide Askalon en Anthedon, leit de haven en zee-steiger van Gaza: hoewel *Strabo* de haven der Gaziten slechts zeven stadien beneden de verwoeste stad Gaza stelt. Zy was eertijts *Maioma*, of *Maiuma*, en anders *Maionia* genoemt: de welke door keizer *Konstantijn* (wanneer zy de Kristen leere aengenomen, en meenighte van Kristen inwoonders had) met stads waerdigheit beschonken, en tot eene bisschoplijke en vrye stad gemaekt, en, na den naem van zijne zuster, *Konstantia* genoemt wiert. (Hieron. Euseb. Sozomenus.)

Wanneer daer na de Gaziten, onder de regering van keizer *Juliaen d'Afvaller*, met die van *Konstantia* in krakeel vervallen waeren, wiert *Konstantia* weder, op zijn goetvinden, den Gaziten onderworpen, en, met het afleggen van den ouden naem, *aen-zee-gelege Gaza* genoemt.

By d'Italianen wort de zelve haven heden *Porto Betto* genoemt: hoewel zy heden van klein belang is, en weinigh den inwoonders van Gaza te sta komt: naerdien zy onveiligh en vervallen is. Molet.

De lantstreke van Gaza gaf in aeloude tijden zeer treffelijken wijn: gelijk ook noch heden aldaer wijn valt, die by de Grieken van Gaza in 't heimelijk in hunne huizen geperst wort.

De granen begraven de Grieken onder d'aerde, en bewaren het geen, dat zy tot gebruik van noden hebben, in lange aerde potten, om voor de wurmen te bevryden.

Ten tijde van *Hieronymus* lagh neffens Gaza een stedeken, *Menois*, of *Minois*, veilight alzoo na *Minos*, koning van *Kreta*, genoemt: het welk *Hieronymus* voor d'aeloude stad schijnt te houden: de welke by Jos. 15: 31. en Esai. 9: 10. *Medemena*, of anders *Madmanna*, genoemt, en onder den stam van Juda gerekent wort. Menois.

Drie mijlen ten ooste van Gaza leit een vlek, bewoont by eenige Moren, dat *Roger* voor een overblijffel der aeloude stad *Siceleg* (en anders *Tziklag*, of *Ziklag*) hout: hoewel zonder eenigh bewijs. Siceleg.

De stad *Ziklag*, gelegen op de grensscheiding der Filistijnen, wiert eerst den stam van Juda toegevoeght, Jos. 15: vers 31. daer na den zelven afgenomen, en dien van Simeon gegeven, Jos. 19: 5.

Namaels hebben de Filistijnen, naer het schijnt, de stad *Siceleg* ingenomen: naerdien *Achis*, koning der Filistijnen, de zelve aen koning *David*, (wanneer hy voor *Saul* na de Filistijnen gevlught was) op zijn verzoek, vereerde: die daer in gansch vier maenden met der woon bleef. Hier over wiert *Ziklag* namaels voor een by- 1 Sam. 27: 6.

zonder eigendom der koningen van Juda gerekent. 1 Sam. 27 : 56. Nehem. 11 : 28.

Daer na hebben d'Amalekiten de ftad *Ziklag*, by *Davids* afwezen, ingenomen, uitgeplondert en verbrant: doch *David* achterhaelde, en ontweldighde hen den buit, 1 Sam. 30. 2 Sam. 1 : 4, 10. 1 Paral. 4 : 12.

Deze gehele lantftreke is heden zeer woeft: en alle de woningen zijn flechts arme hutten, gelegen op bofchrijke bergen: alwaer de lantzaten, die Arabieren zijn, zennebladen verzamelen: de welke zy na Egypten, *Rama*, en andere plaetfen, te koop brengen.

Thevenot. Drie uuren reizens van Gaza, na de zijde van Rama, komt men aen eene brugh van een eenige boge; hoewel die zeer hoogh en breet is. Voor aen de brugh is een *Sibil*: het welk eene plaetfe is, daer ieder om Gods wil kan water bekomen. Een weinigh verder van deze brugh leit een andere *Sibil*.

Vier uuren en een halve reizens van Gaza komt men aen een andere *Sibil*, of water-plaetfe. Een uure van daer lopen twee grote wegen: waer van Migdel. die op de linke zijde, hondert fchreden van daer, door zeker dorp, *Migdel*, loopt.

Aen het begin des weghs, op de rechte hant, is een *Sibil*: en een uur reizens van daer een andere. Daer en boven heeft men meenighte van *Birken*, of water-putten, op wegh.

Drie uuren reizens van daer komt men aen een flegt vlek, *Hhanfedoud* geheten, gelegen in een zeer luftige vlakte: de welke met koren-gewaffen, meenighte van bomen, en ontallijke welriekende bloemen, als tulpen en *Anemones*, bewaffen is. Hhanfedoud.

In dit vlek is een *Chan*, tot gerijf der karavanen, geftight van kleine gehouwen ftenen, en met deuren of poorten, die met yzer beflagen zijn.

Een uure reizens van *Hhanfedoud* leit een dorp, *Yebna* geheten: aen wiens eind men over een zeer brede brugh reift. Drie uuren reizens verder is een waterput: en recht daer tegen over een *Sibil*: en een weinigh verder een ander, ontrent een half uur reizens van *Rama*. Yebna.

Tabatha is een vlek, vijf duizent fchreden, of vijf vierendeel mijls van *Gaza* gelegen, de geboorte-plaetfe van den abt *Hilarion*. † Anders wort *Thabata*, *Thebafa* genoemt; hoewel *Thebafa* flechts vijftien ftadien van Gaza lagh. Hieron. Zozom. † Kallift.

Neffens Gaza ftelt *Hieronymus* eene hoeve *Adia*.

Bethelea was een vlek der Gaziten, en zeer volkrijk. Het had aeloude tempelen, en zeer fraeie gebouwen, en inzonderheit een *Pantheon*, of ronden tempel, op het kafteel der ftad, die boven het gehele vlek uitmunte. Hiftor. Tripol. lib. 6. c. 28.

Askalon.

Benjamin. Elmac. Abulphar. **A***skalon*, of *Afcalon*, anders *Askalona*, en op 't Hebreeufch A*skelon*, of A*fchkelon*, en op Arabifch Askelana, of *Askalan*, was een der voornaemfte vijf fteden en heerfchappyen der Filiftijnen, 1 Sam. 6 : 17. gelegen aen den oever der Middellantfche zee.

Lib. 3. de Bell. c. 1. *Jofephus* ftelt deze aeloude ftad *Askalon* vijf hondert en twintigh ftadien, of vijf en zeftigh duizent fchreden van Jerufalem: *Diodoor de Sikuler*, tien duizent fchreden van Gaza: *Benjamin*, twee mijlen, of acht duizent fchreden van Afot, en vier van het nieu Askalon: A*drichom*, twee hondert ftadien, of vijf en twintigh duizent fchreden van Asdot: *Strabo*, twee hondert ftadien van *Jamnia*: en *Gool* vier en een halve mijle zuidwaerts van *Ramla*.

Gerar, het welk *Mofes* gedenkt, Gen. 20: 1. wort in de Samaritaenfche vertaling des Bybels A*skalon* overgezet.

Askalon, met hare lantpale, wiert door *Juda* ingenomen. Jud. 1 : vers 18. *Sampfon* verfloegh dertigh Askaloniters, of inwoonders der ftad Askalon, en gaf hunne klederen aen d'oplosfers zijns raetfels, Iud. 14 : 19.

By *Zacharias* wort d'uitroeing en volkloosheit van Askalon voorzeit, cap. 9 : 5. en de val by Ierem. 47 : 5, 6, 7. Amos 1 : 8. Sophon. 2 : 4. ook wort Askalon voorzeit, dat het onder de maght der Ioden zal komen. Sophon. 2 : 7.

N 2

Na het verbranden van Azotus, en andere omleggende steden, trok *Jonathan* na Askalon op, en legerde zich tegen Askalon: waer op die van de stad hem met grote heerlijkheit te gemoet traden, 1 Mach. 10:86. zonder evenwel aldaer gedaght wort, of Askalon verovert of verwoest wiert.

Van Askalon was *Herodes*, gebynaemt *de Grote*, en zijn zoon *Antipater*, geboortigh. Waer over *Herodes* veeltijts d'*Askaloniter* wort genoemt. Na wiens doot de keizer het paleis in die stad aen *Salome*, zuster van *Herodes*, gaf: want *Herodes* had in Askalon een huis en koninglijk hof doen bouwen.

Askalon was ook het vaderlant van zekeren filosoof, *Antiochus*, leermeester van *Varro* en *Cicero*, in die wetenschap, die by *Cicero* op vele plaetsen met grote eerbiedigheit wort gedaght. *Semiramis*, koning van Babylonie, en vermaert door zoo vele brave daden, had ook Askalon tot haere geboorteplaetse.

[Joseph. Antiq. l.12.] Die van Askalon wierden door *Josephus*, zoon van *Tobias*, over het weigeren der schattingen, zwarelijk geplaeght: want hy deed ontrent twintigh der voornaemste burgers straffen, en daer en boven hen duizent talenten afpersen: welke penningen hy aen koning *Ptolemeus* over-zond.

Strabo, die onder keizer *August* heeft geleeft, noemt Askalon een klein stedeken. Dies *Mela* t'onrecht Askalon niet kleinder, als Gaza maekt. Haer voorige waerdigheit, maght en mogentheit, schijnt te dier tijde zeer vermindert te zijn. *Plinius* noemt Askalon het *vrye Askalon*.

Zoo *Benjamin* schrijft, was het aeloud Askalon al voor de tijden van den priester *Ezra* verwoest: want deez *Ezra* deed een nieu Askalon nessens de zee, en vier *Parasangen*, of mijlen, van het oud bouwen: de welke in 't begin *Beniberam* wiert genoemt.

Deze nieuwe stad was, volgens verhael van den zelven *Benjamin*, zeer groot en fraei. Derwaerts begaven zich van allerwegen de luiden ten koophandel: uit oorzake zy op het uitterste der grenspalen van Egypten gelegen was.

In het midden der stad was eene put, de welke *de put van den volmaekten Abraham* geheten wiert: naerdien hy de zelve ten tijde der *Peslischtheërs* had doen graven.

Ontrent des jaers elf hondert zestigh en zeventigh bevond *Benjamin* in Askalon ongeveir twee hondert Joodsche Rabbaneërs, waernemers of bezorgers der overleveringen: welker hoofden *Tsemach*, *Aaron*, en *Salomon* waeren: daer en boven waeren'er ontrent drie hondert Samaritanen.

Ulug Beig stelt dit Nieu-Askalon op de noorder brete van twee en dertigh graden en vijftien minuiten, en op de lengte van zes en zestigh graden, en dertigh minuiten: *Nasir Eddin*, daer en tegen, op de noorder brete van een en dertigh graden en twintigh minuiten, en op de lengte van zeven en zestigh graden. Het leit aen de Middellantsche zee, vier van *Ramla*, en zeven Fransche mijlen noortwaerts van *Gaza*.

De stad Askalon was eertijts onder de Mahometanen een der sterkste krijgsvestingen van Syrie, en bloeide, door den voorspoet der inwoonders, en koophandel der vreemdelingen, der mate, dat zy in 't Arabisch, by d'Arabieren, *Alsjam Akousch*, dat is, *de bruit van Syrie*, wiert genoemt. Maer door den oorlogh der Franken heeft Askalon al haeren glans en luister verloren.

Ten tijde van *Borchard*, ontrent des jaers twalef hondert en tachentigh, was Askalon half ront van gestalte, en zeer vast: waer aen te dier tijde de gansche maght der Arabieren hong.

Des jaers zes hondert en vier en dertigh, in de maent *Ramadan*, namen de Mahometanen, onder beleit van *Moavias*, de stad Askalon in.

Des jaers elf hondert vier en vijftigh, op den achtsten van Oogstmaent, bemachtighden de Franken de stad Askalon, de welke te dier tijde onder d'Egyptische *Aliadijnen* stont.

Op 't jaer elf hondert zeven en tachentigh veroverde *Jozef Saladin*, koning van Syrie, de stad Askalon, en meer andere van dien oort.

Maer wanneer de Franken, na verloop van vier jaren, de stad *Ptolemais* bemachtight hadden, trokken zy, gesterkt met nieuwe krijgstroepen, na de stad *Askalon*, om haer te veroveren. *Saladin*, des verwittight, begaf zich na

de

de geweſten van *Askalon* : en beval, naerdien hy de ſtad niet kon verdedigen, de muuren, beneffens alle d'andere veſtingen, te ſlopen.

Des volgenden jaers begaven zich de Franken na Askalon, en begonnen de ſtad te herbouwen. Naer men zeid, deed *Richard*, koning van Engelant, de geſloopte muuren hermaken. Sedert wiert de ſtad door de Mahometanen weêr ingenomen.

Des jaers twalef hondert drie en veertigh gaf een der na-neven van *Saladin* den Kriſtenen de ſtad *Askalon* wederom. Maer een andere na-neve, met name *Ajob*, ontnam hen de zelve weder, na verloop van vier jaren.

Het tegenwoordigh Askalon leit heden ganſch verwoeſt, en is een arm ſtedeken of vlek, beſtaende uit ontrent zeſtigh huisgezinnen van Moren. Daer is een toren, en dicht daer by eene *Moske* : alwaer een *Soubach*, met een rot krijgsknechten, zijn verblijf heeft, om d'Arabieren in toom te houden, en den Kriſtenen het water halen, en in de haven ten anker te komen, te beletten. Men ziet'er noch puinhopen, en eenige overblijfſelen van gewelven, tuightekenen van d'aeloude fraeiheit der ſtad.

Strabo. Steph. De lantſtreke van Askalon was by ouds vruchtbaer, in het voortbrengen van uyens: gelijk die ook aldaer allereerſt geweeſt zijn, en na deze ſtad, by de ſchrijvers, *Askaloniers*, of *Askalonitiden*, en heden, by de Franſchen, *Chalotten* genoemt worden. Lobel.

In Askalon, zoo *Herodoot* ſchrijft, ſtont een tempel van *Venus Uranie*, die (zoo veel hy door navorſchen kon beſpeuren) d'oudſte van alle de tempelen dezer goddin was. Eenigen der Scythen, wanneer zy in Syrie Paleſtijn gevallen waeren, beroofden op hunnen her-uittoght dezen tempel. Waer over deze Scythen, wanneer zy weder in *Scythien* quamen, met eene zekere ziekte aengetaſt wierden, die zy zelfs *Enareas*, dat is, *vervloekten*, noemden.

Ten tijde der Kriſtenen had Askalon eenen biſſchop, en eenen graef. Tyr.

Den Venetianen, voor de dienſten in het belegh van Tyrus, des jaers elf hondert drie en twintigh, door hen bewezen, wiert by de koningen van Jeruſalem het bezit der twee derde-delen van Askalon en Tyrus, en een derde gedeelte der onderhorige landeryen, erffelijk toegeſtaen.

Niet verre van Askalon was een viſchrijke poel of meir : en daer neffens een uitſtekende tempel eener goddin, *Derceta* geheten : de welke een menſchen aengezicht had : maer het overigh lijf was een viſch. Diodoor.

Azotus, anders *Asdod.*

AZotus, alzoo by de zeventigh overzetters, in 't Griekſch, en Actor. 8 : 40. en by *Stephanus*, *Diodoor*, *Herodoot*, *Joſephus* en andere, geheten, wort anders, op Hebreeuſch, in 't oud verbont, en by *Hieronymus*, *Asdod*, of *Aſchdod* genoemt. Het was een uitſtekende en zeer machtige ſtad, en meê een van de voornaemſte vijf ſteden of vorſtendommen der Filiſtijnen.

[a] Strab. [b] Diodoor Sicul. lib. 19. [c] Quar. [d] Benjamin. *Azotus* was gelegen [a] ontrent twee hondert ſtadien van Jamnia, en tuſſchen Gadaris en Askalon : [b] twee hondert en zeventigh ſtadien, of vier en dertigh duizent ſchreden, of [c] tien mijlen van Gaza : [d] twee mijlen van het nieu en zes van het oud Askalon.

Hieron. De ſtad *Azotus*, of *Asdod*, wort by *Hieronymus* in den ſtam van Juda geſtelt : gelijk die ſtad in der daet dien ſtam was toegevoeght, Joſ. 15 : 46, 47. Maer zoo *Joſephus* ſchrijft, zou Azotus, beneffens Akkaron en Gath, den ſtam van Juda afgenomen, en aen de Daniten gegeven zijn : naerdien Askalon en Gaza ſlechts aen den ſtam van Juda gebleven waeren : want anders blijkt niet, hoe de ſtam van Dan genoechzame ruimte van lant, om zich na zee toe uit te ſtrekken, zou kunnen gehad hebben. Hoewel Juda noch Dan de zelve ſtad oit vaſt bezeten hebben.

Herodoot noemt Azotus een grote ſtad van Syrie : doch door Syrie is Syrie Paleſtijn te verſtaen.

Volgens ſchrijven van *Stephanus* was Azotus een ſtad van Paleſtijn, en geſticht door eenen der ballingen, (verſta Feniciers) die van de Rode zee gekomen waeren : de welke door hem, na den naem van zijne vrouw *Aza*, *Aza*, dat is eene *geite*, genoemt wiert : het Lib. 2 cap. 1

het welk zy daer na in *Azotus* verandert hebben. Doch *Bochart* hout dit schrijven van *Stephanus* voor beuzelzinnigh: want Azotus was gene stad der Feniciers; maer der Filistijnen. Wel kan zijn, dat eene geit by de Feniciers *Aza* is genoemt geworden: gelijk *Ez* by de Hebreen, en *Anz* by d'Arabieren, en *Izzo*, of *Izza*, by de Syriers en Chaldeen. Maer in 't Hebreeusch geschrift hebben *Ez*, een *geit*, en *Asdod*, niet met allen gelijk. *Asdod* bediet eigentlijk sterkte: welk een woort is, dat by d'Arabieren veel-malen voorkomt.

In Azotus alleen bleven de reuzen *Enakims* overigh. Jos. 11. 22.

In Asdod was *Beth-Dagon*, of tempel van den afgod *Dagon*, 1 Sam 5.

De verwoesting van *Asdod* wort by Amos 1: 8. en by Sophonia 2: 14. voorzeid: desgelijx by Zach. 9: vers 6. dat een bastaert die stad bezitten zal.

Asdod wiert door *Thartan*, veltoverste van *Sargon*, koning van Assyrie, verovert. Esai. 20: 1.

Herod. 2. 1. Azotus wiert door *Psammitichus*, koning van Egypten, die op 't jaer, na de schepping, drie duizent twee hondert en tzeventigh heerschte, na een belegh van negen en twintigh jaren, verovert: want Azotus stont het langhste belegh onder alle de steden uit.

Neffens Azotus wiert *Judas de Machabeër*, door *Bacchides* en *Alcimus*, veltoversten van koning *Demetrius*, verslagen.

Jonathan de Machabeër, en *Iudas*, de broeder, heeft de zelve stad, neffens vele andere, verovert en doen verbranden: in welke woede ook *Beth-Dagon*, of tempel van *Dagon*, en alle de genen, die in de zelve gevlucht waeren, t'effens verbranden. 1 Mach. 9. 10. 11.

Dit geviel *Alexander*, koning van Syrie, wonder wel: waer over hy *Ionathan* met de stad Akkaron, en omleggende lantstreke, beschonk.

In Azotus heeft *Philippus* geleert, derwaerts hy door den geest wegh-gevoert wiert, na dat hy den kamerling der koningin *Kandace* gedoopt had. Act. 8: vers 40. *Roger* stelt de plaetse, daer de kamerling gedoopt wiert, drie Fransche mijlen van Azotus.

D'inwoonders van Asdod, of Azotus, (in de Schrift *Asdoditers* geheten) was een zeer onrein volk, als te bespeuren is uit Amos 3: 9. Zy ontstaken met gramschap over de verbetering of herbouwing der muuren van Jerusalem: Nehem. 4: 7. Des onaengezien namen de Joden by zich met der woon Asdodische of Azotische vrouwen. Nehem. 13: 23. welker kinderen ten dele Asdodisch spraken: want zy wisten geen Joodsch te spreken. vers 24.

Ten tijde van *Hieronymus* was Azotus noch een uitstekend stedeken van Palestijn.

Tusschen Gaza en Rama, by-na op een gelijken afstant, leit een dorp, *Esdud* geheten: dat misschien oud Asdod is. Della Valle.

Roger plaetst het hedendaeghsch Azotus op een groot en zeer vruchtbaer velt, twee Fransche mijlen zuidwaerts van Askalon.

Azotus was ten tijde der Kristenen een bisdom. Men ziet'er noch d'afbraken of puinhopen eener kerke, en bisschops huis: het welk op de zelve plaetse gezeit wort gebouwt geweest te zijn, daer *Philippus* zich, na het dopen, bevond.

Een bergh van Azotus wort gedaght. 1 Mach. 5: 10: en eene beke neffens Azotus, *Iosephus*, *c.* 13. *Antiq.* 6: desgelijx torens in de lantstreke van Azotus, 1 Machab. 11.

Ten tijde van *Hieronymus* lagh tusschen Azotus en Askalon een kleine hoeve, *Asto* geheten. *Hieronymus* schijnt dit *Asto* voor een en het zelve met de stad *Esthaul*, anders *Astaol*, of *Estaol*, en *Esthaol*, te houden: de welke eerst den stam van Juda toegevoeght wiert, Jos. 15: 33. maer is evenwel daer na den zelven ontnomen, en aen de Daniten gegeven, Jos. 19: 41. Doch *Asto* kan *Esthaol* niet zijn: naerdien *Hieronymus* eene andere gelegentheit, op eene andere plaetse, aen *Esthaol* toevoeght: te weten, hy stelt *Esthaol* twee mijlen en een vierendeel benoorde *Eleutheropolis*, na de zijde van *Nicopolis*, of liever *Diospolis*. Asto.

Tusschen *Esthaol* en *Saraa*, anders *Zora*, wiert *Sampson* in zijn vaders graf begraven. Jud. 16: 31. die te Gaza, met de Filistijnen, onder het neêrstorten des gebouws, te sneuvelen quam. Jud. 16. Des doolt *Hieronymus*, die *Sampsons* overlijden in de stad *Esthaul* stelt.

Zoo veel men uit 1 Paral. 2: 53. kan bespeuren, was *Esthaul* in den stam

van Juda gelegen: alwaer de ftedelingen met den naem van *Efthauliten* gedaght worden.

Saraa. *Saraa*, of *Sarea*, en anders *Sara*, en *Sarga*, was eene ftad, de welke eerft den ftam van Juda, Jof. 15:33. maer daer na den Daniten toegefchreven wiert. Jof. 19:41.

Hieronymus gedenkt een vlek *Saraa*, op de grenfen van *Eleutheropolis*, ten noorde, na de zijde van *Nicopolis* (liever *Diofpolis*.) In *Saraa* was *Sampfon* gebooren, opgevoet, en daer neffens begraven. Jud. 11: 13, 16, 8. *Saraa* wort in de Schrift neffens *Efthaol* geftelt.

Bareka. Na-by Azotus lagh, ten tijde van *Hieronymus*, een klein vlekje, *Bareca*, of *Barecca*, het welk hy voor d'aeloude ftad *Barath*, of *Berak*, fchijnt te houden. In de Neêrduitfche vertaling wort *Berak*, met het by-voegen van *Bane*, tot een koppel-woort gemaekt: hoewel andere van *Bane* en *Berak* twee byzondere fteden maken.

Gath, of *Geth*.

GAth, of *Geth*, was een van de vijf voornaemfte fteden en vorftendommen der Filiftijnen, en de vierde (naer het fchijnt) in orde, te beginnen van Gaza zuidwaerts.

Dit Gath wort by *Polybius*, *Jofephus*, en *Stephanus*, *Gitta*, en by *Plinius Gette* genoemt. *Geth* bediet op Syrifch *vee*. Andere leggen *Gath wijnperffe* uit.

Hieron. Ten tijde van *Hieronymus* wiert een vlek, met name *Geth*, vijf vierendeel mijls van *Eleutheropolis*, na de zijde van *Lydda*, of *Diofpolis*, getoont.

Juftin. Apol. 2. Epiph. Hær. 21. Zonar. tom. 2. Een vlek, *Gath*, was ook in Samaria.

Brokard ftelt *Gath* vier mijlen zuidwaerts van *Joppe*, niet verre van de zee: maer het was al by zijnen tijt verwoeft, en in een klein gehucht verandert, *Ibdin* geheten, en op eenen heuvel gelegen. Volgens *Poftel*, wort *Gath* heden *Ybelis*, of † *Hybelin*, of *Ybilyn*, genoemt.

† Will. Tyr.

Roger plaetft *Gath* zes Franfche mijlen en een halve van *Ioppe*, en vier zuidwaerts van eene plaetfe *Jafon*, en een halve mijle van de Middellantfche zee.

Roger. *Gath* is heden niet meer dan een vlek, bewoont by Moren.

Dicht daer by is eene kluis van eenen Turk: waer in een *Derwijs*, of Moorfche heiligh, begraven leit. De Mahometanen en Turken trekken derwaerts ter beêvaert: want zy bidden hem aen, en houden den zelven voor hunnen weldoender.

D'inwoonders van *Gath* doden de kinderen Efraims, die neêr-geftegen waeren, om hun vee te roven, 1 Paral. 7:21.

Uit *Gath* waeren de reuzen *Enakims* geboortigh, Jof. 11: 22. desgelijx was de beruchte reuze *Goliath*, 1 Sam. 17: 4, 23. en andere reuzen, 2 Sam. 21: 22. te *Gath* geboren.

De Filiftijnen vatten *David* te *Gath*, Pfalm 56: 1. wanneer hy zich by koning *Achis*, uit vreze van *Saul*, begeven had. 1 Sam. 21: 11. By *Gath* voerde *David* oorlogh tegen de Filiftijnen. 2 Sam. 21: 20.

David heeft Gath, en d'onderhorige plaetfen ingenomen, 1 Paral. 18: 1. en hield in de zelve ftad lijffchutten, of krijgsbezettingen, als uit 2 Sam. 8: 1. en 15: 18, 19. te befpeuren is: want alle de Gethiten, zes hondert man, die van *Gath* te voete gekomen waeren, gingen voor *David*.

Roboam, of *Rehabeam*, deed Gath herbouwen, 2 Paral. 11: 8.

Eenigen uit de nakomelingen der Benjamiten verdreven d'inwoonders van Gath. 1 Paral. 8: 13. Gath wiert door *Hazaël*, koning van Syrie, verovert. 2 Reg. 12: 17. maer de zelve daer na door *Ioas*, zoon van *Ioahaz*, weêr ingenomen, 2 Reg. 13: 25.

Uzzia, koning van Juda, deed de muuren van Gath afbreken. 2 Par. 26: 6.

Gath is anders namaels, zoo *Volaterranus* wil, *Anthedon* genoemt: hoewel t'onrecht: want *Plinius* maekt van *Anthedon* en *Gette*, of *Gath*, twee byzondere fteden.

Geth wiert ook niet, ten tijde van *Hieronymus*, *Diocefarea* genoemt: gelijk *Adrichom* t'onrecht uit *Hieronymus* fchrijft, die den zin der woorden van *Hieronymus* qualijk verftaen heeft.

Behalve dit Geth zijn meer andere van een zelven name: maer by-na met het byvoegen van den eenen of anderen toenaem, tot onderfcheit: als Geth in Opher, neffens Sephoris, &c.

Ak-

Akkaron.

ACcaron, of *Akkaron*, en anders *Acharon*, en *Achron*, en *Akron*, en *Hekron*, of *Ekron*, was de laetſte heerſchappye, en voornaemſte ſtad of vorſtendom der Filiſtijnen, ten noorde, als blijkt uit Joſ. 13 : 3. alwaer duidelijk *Akkaron* tot noorder grenspael des lants der Filiſtijnen geſtelt wort: desgelijx uit de volgende ry en orde der vorſtendommen, in het zelfſte veirs: alwaer men in het optellen der vijf Filiſtijner volken of heerſchappyen, van 't zuide na 't noorde, de Akkaroniten of Ekroniters de laetſte geſtelt ziet. Dies *Adrichom* t'onrecht Gath d'uitterſte en laetſte heerſchappye der Filiſtijnen, ten noorde, maekt. *Akkaron* bediet *onvruchtbaerheit* of *uitroeing*.

De ſtad Akkaron wiert eerſt den ſtam van Juda toegevoeght, Joſ. 15 : 46. die haer ook veroverde. Jud. 1 : 18. maer zy wiert daer na den zelven ſtam afgenomen, en dien van *Dan* toegevoeght: waer over zy veel meer voor eene ſtad van den ſtam van *Dan* moet gerekent worden, Joſ. 19 : 43. hoewel *Hieronymus* haer in dien van *Juda* wil geplaetſt hebben: daer nochtans de Daniten, noch die van den ſtam Juda, de ſtad *Akkaron* noit bezeten hebben: want zy is namaels weêr onder het gebiet der Filiſtijnen geraekt: als blijkt uit 1 Sam, 5 : 10. en 7 : 14. en 17 : 52.

Zoo *Hieronymus* ſchrijft, wiert noch by zijnen tijt een groot vlek der Joden, gelegen tuſſchen *Azotus* en *Jamnia*, tegen 't ooſte, *Akkaron* genoemt. Hy voeght'er by, dat eenigen *Akkaron* voor *Stratos* toren (namaels *Ceſarea* genoemt) houden. Eenigen houden *Jamnia* voor *Akkaron*. *Plinius* noemt *Akkaron Apollònia*.

Ten tijde van *Breidenbach* was *Akkaron* een tamelijk gehucht of vlek: hoewel het noch den ouden naem voerde.

Roger plaetſt het hedendaeghſch *Akkaron* op den oever der Middellantſche zee, drie Franſche mijlen van *Gath*, en vier of vijf zuidwaerts van *Jaffa*.

Vitry ſtelt *Akkaron* na-by de Middellantſche zee, en niet verre van *Azotus*.

De lantſtreke is zeer ſchrael, en bewaſſen met *Tamarind* en dadel-bomen.

In *Akkaron* wiert de afgod *Beelzebub* gedient. 2 Reg. 1 : 2, 3, 6, 16.

De verwoeſting van *Akkaron* wort voorzeit by Amos 1 : 8. Soph. 2 : 4. Zachar. 9 : 5, &c. Jerem. 25 : 20. en Zachar. 9 : 7. haere beroeping tot de kerke.

Hieronymus gedenkt een vlek van *Akkaron*, met name *Gallim*.

De ſtad Gerar.

GErar, of *Geraris*, wort anders *Gurbahaal*, of *Gurbaal*, en *Urbaal*, 1 Paral. 24 : 1. en 26 : 7. op Hebreeuſch genoemt. Het was eene koninglijke ſtad, Geneſ. 20 : 2. en 26 : 1. en † hooftſtad des lants van Paleſtijn, en haere lantſtreke d'uitterſte zuider grenspael des lants der Kanaaniten.

† Hie- ym.

Zoo *Euſebius* en *Hieronymus* uit de Schrift, Geneſ. 20 : 1. berechten, was *Gerar* midden tuſſchen *Kades*, of *Kades-Barne*, en *Sur*, twee woeſtijnen, gelegen: welker eene, *Sur*, aen Egypten paelde, daer het volk Iſraëls, na het trekken over het Roo meir, aenquam: maer d'andere, *Kades*, ſtrekte tot aen de woeſtijne der Saraçenen, of Arabieren: dies was de ſtad *Gerar* in eene woeſtijne gelegen.

In *Gerara* hebben *Abraham* en *Iſaak*, op verſcheide tijden, als vreemdelingen, gereiſt en verkeert. Gen. 20. en 26.

Na de ſtad *Gerara* wiert, ten tijde van *Hieronymus*, het omleggende lant *Geraritis*, of de *Geraritiſche lantſtreke*, genoemt: de welke boven *Daroma*, zes mijlen en een vierendeel zuidwaerts van *Eleutheropolis* lagh. *Boven Daroma* is zoo veel gezeit, als *boven de zuider lantſtreke*, tot aen de welke het lant der Iſraëliten ſtrekte.

De Filiſtijnen bezaten, ten tijde der oude aertsvaders, *Abraham* en *Iſaak*, de ſtad *Gerara*, in de welke zy ook een koninkje hadden: hoewel, in de naervolgende of later tijden, *Gerara* onder de vorſtendommen der Iſraëliten gerekent wort. Waer over de Fi-

listijnen die ſtad en lantſtreke ſchijnen verloren te hebben: maer ook d'Iſraëliten ſchijnen die ſtad noit bezeten te hebben: naerdien men nergens leeſt, dat *Gerara* oit onder de grenspalen des Beloofden Lants begrepen is geworden.

Noch d'Iſraëliten ſchijnen de ſtad *Gerar*, wanneer zy de zelve, neffens andere omleggende ſteden, onder koning *Aſa*, veroverden en ſloegen, voor zich behouden te hebben. 2 Paral. 14: 13, 14.

Wijders, te dier tijde ſtont *Gerar*, naer het ſchijnt, onder het gebiet van *Zara*, of *Zerad*, de *Kuſchi*, of *Chuſchi*, gelijk in 't Hebreeuſch ſtaet: welk woort de meeſten eenen *Moor*; hoewel andere te recht eenen *Arabier* vertalen: want door den naem van *Chus* wort in de Schrift Arabie, en niet Morenlant, bediet. Ook grensde Arabie aen het Lant van Paleſtijn.

Desgelijx worden d'Arabieren by de Rabbinen gezeit in *Gurbahal*, dat is, in *Gerar*, te wonen.

Gerar wort, in de Samaritaenſche vertaling des Bybels, *Askalon* overgezet, Geneſ. 20. miſſchien van wege d'onderlinge nabyheit der beide ſteden. *Gerar* wort ook, by de Talmudiſten, *Gerariku* genoemt: welk zy voor eene quade woonplaetſe, tot aen den vliet van Egypten, houden: gelijk *Gaza* voor eene goede woonſtede.

Gerar is t'eenemael vergaen, zonder kentekenen van eenige overgebleve puinhopen.

Eene beke en dal van *Gerar* wort by *Moſes*, Gen. 26. gedaght, en by *Joſephus*.

In de zelve lantſtreke, ontrent *Gerar*, woonde *Iſaak*, en deed verſcheide waterputten graven: over welker twee, tuſſchen de herders van *Gerar*, en die van *Iſaak*, twiſt ontſtont. Dies hy d'eene put *Eſek*, en d'andere *Sitna* deed noemen. Geneſ. 26.

Een andere water-put, in 't Hebreeuſch *Lacharoi* genoemt, was ook tuſſchen *Kades* en *Bered*, in de woeſtijne, ontrent *Gerar*. *Lachairoi* wort by eenigen *des levenden en zienden*, of *die my ziet*, uitgeleit: welken naem *Hagar* haer gaf. Geneſ. 16: 4. 24: 62. Zoo *Hieronymus* ſchrijft, wierden noch by zijnen tijt deze en meer andere putten, in de lantſtreke van *Gerar*, en ontrent *Askalon*, getoont: als ook een *put des oordeels* in de *Gararitiſche* lantſtreke. Hy voeght'er by, dat eene hoeve *Berdan* wort genoemt: dat in 't Latijn *put des oordeels* bediet.

Gadaris, en *Gadara*, of *Gazara*, en anders *Gazer*.

TUſſchen de ſtad *Azotus* en *Joppe* ſtelt *Strabo*, aen den oever der Middellantſche zee, eene lantſtreke *Gadaris*: desgelijx in de zelve eene ſtad *Gadara*.

Strab. lib. 16. In de lantſtreke *Gadaris* was een zeer vuil poel-water, dat den beeſten, als zy het proefden, hair, klaeuwen en hoornen deed uitvallen.

Gadaris wiert, beneffens *Joppe*, door de Joden ingenomen.

Caſaubon. Comm. in Strab. lib. 16. Deze ſtad *Gadara* van *Strabo* was, buiten eenigh tegen-ſpreken, een en de zelve, de welke 1 Mach. 14. en 15. en by *Joſephus*, *Gazara* wort genoemt: want het geen *Strabo* ſchrijft van het innemen van *Gadara*, door de Joden, ten zelven tijde, als zy *Ioppe* innamen, dat zelfſte quam *Gazara*, beneffens *Ioppe* en *Iamnia*, door de Joden over: als blijkt uit 1 Mach. 15. en uit *Ioſephus*. Daer en boven ſtrekt tot beveſtiging van dit gevoelen, dat *Strabo* aenſtonts op *Gadara* de ſtad *Azotus* voeght: naerdien in de boeken der Machabeen van gelijken *Gazara* op de grenſen van *Azotus* geplaetſt wort. Dies is klaerblijkelijk, dat *Gadaris*, en *Gadara* van *Strabo*, een en de zelve ſtad zy, de welke in de boeken der Machabeen, en by *Ioſephus*, *Gazara* wort genoemt. Ook is daer aen niet te twijfelen, by aldien men de gemelde ſchrijvers ſlechts naerſtelijk doorleeſt: by wien zoo meenighmael *Ioppe*, *Gazara*, *Azotus* en *Iamnia*, neffens elkandere, als gebuurplaetſen, gedaght worden.

Hier uit blijkt, hoe eenigen t'onrecht dit *Gadara* van *Strabo* voor de ſtad *Gadara* houden, de welke over den Jordaen lagh, en by *Plinius*, *Ptolemeus*, Zi[e] pag.

lemeus, *Stephanus*, *Polybius*, en andere; maer nergens by *Strabo* gedaght
Lib. 16. wort: gelijk ook *Strabo* op die plaetse, daer hy de steden, aen den oever der Middellantsche zee gelegen, beschrijft, zonder de grootste ongerijmtheit en wanorde niet kon gedenken.

Wijders, dit *Gazara* en *Gadara* was, naer het schijnt, een en het zelfste, dat in 't oud verbont, by Jos. 16: 3. en 1 Paral. 6: 67. *Gazer* of *Gezer*, en *Gazera*, wort genoemt.

Gazer lagh in den stam Efraims; maer op de zuider grenspael, niet verre van de Middellantsche zee, Jos. 16: 3. De koning van *Gazer* wiert door *Iosua* gedoodt, Jos. 10: 33. en 12: 12. *Gazer* wort onder de Levitische steden des stams Efraims gerekent, Jos. 21: 21. en 1 Paral. 6: 67.

Des onaengezien hebben d'Israëliten de stad *Gazer* niet lang bezeten: naerdien de Kanaaniten, d'oude inwoonders, in de zelve bleven wonen, Jos. 16: 10. Jud. 1: 29.

Eindelijk heeft *Farao*, koning van Egypten, en *Salomons* schoonvader, ten tijde van *Salomon*, de stad *Gazer* ingenomen, met het ter neêr matsen van alle d'inwoonders, de Kanaaniten: de welke hy, tot een bruitschat met zijne dochter, aen *Salomon* ten huwelijk gaf, 1 Reg. 9: 16. en door *Salomon* herbouwt wiert. vers 17. uit oorzake de zelve uit de natuur sterk, en tot den krijgh wel-gelegen was. Josephus Antiq. lib. 8. c. 3.

David sloegh het heir der Filistijnen van *Gibeon* tot aen *Gazer* toe. 2 Sam. 5: 25. 1 Paral. 14: 16.

Te *Gazer* ontstont krijgh met de Filistijnen op. 1 Paral. 20: 4. Hieron.

Ten tijde van *Hieronymus* lagh een hoeve, *Gazara* genoemt, eene mijle van *Nicopolis* of *Emaus*, tegen 't noorde.

Iapho, of *Ioppe*.

De stad *Iapho* wort alzoo op Hebreeusch, in 't oud verbont, Jos. 19: 46. 2 Chron. 2: 16. Ezra 3: 7. en noch heden by d'Arabieren gebroken, *Iapha*, of *Iaffa*, en anders gemeenelijk *Zaffo*, en † *Giaffo*, geheten; maer op Grieksch en Latijn, in 't nieu verbont, en in de boeken der Machabeen: desgelijx by verscheide oude Grieksche en Latijnsche schrijvers, *Ioppe*: hoewel ook by de meesten, als *Stephanus*, *Mela* en andere, *Iope*: te weten, na den naem van *Iope*, dochter van *Eolus*, *Cepheus* vrouw, zoo de Grieken verzieren: gelijk daer en tegen de naem *Iapho* van *Iaphet*, *Noachs* zoon, en stichter der stad, gezeit wort herkomstigh te zijn. *Iapho* bediet *schoonheit* of *çieraet*.

(† Della Valle.)

De aeloude stad *Iapho*, of *Ioppe*, was gelegen aen zee, Ezra 3: 7. niet verre van *Lydda*, Actor. 9: 38. te weten, zy leit op den oever der Middellantsche zee: zuidwaerts zeven en drie vierendeel mijls, of † dertigh duizent schreden van de stad *Cesárea*, [a] vier mijlen van de stad *Antipatris*, of *Arzur*, [b] drie mijlen van *Iamnia*, of [c] na-by het vlek *Iamnia*: [d] westwaerts drie mijlen van eene uure gaens, of [e] twee grote Fransche, en [f] tien Engelsche mijlen van *Rama*, en veertigh duizent schreden van Jerusalem, op de noorder brete van twee en dertigh graden en zes minuiten, en op de lengte (te rekenen van de Kanarische eilanden) van vijf en veertigh graden, en veertigh minuiten. Ptolem.

(† Ferrar. [a] Doub. [b] Benjamin. [c] Strab. [d] Joseph. [e] Breid. [f] Monk. Sand.)

Stephanus noemt *Ioppe* eene stad van Fenicie.

Ioppe wort voor d'alleroudste stad des aertbodems gehouden, naerdien zy, zoo *Plinius*, *Solinus* en *Mela*, uit horen zeggen, schrijven, voor den water-vloet zou gesticht zijn.

Ioppe is, volgens schrijven van *Strabo*, eene zeer verheven oort: zulx men van daer, zoo gezeit wiert, Jerusalem kan zien: het welk onmogelijk schijnt te zijn, ter oorzake van den verren afstant, en belet des gezichts, van wegen de tusschen-gelegen bergen. Ook schijnt *Strabo* daer aen geen geloof te geven: naerdien hy het zelfste niet voor waerheit verhaelt: maer voeght 'er by: dat zulx gezeit wort. Lib. 16.

Van gelijken schrijft *Plinius*, dat *Ioppe* op eenen heuvel gelegen, en eene stad der Feniciers was.

Ioppe was by ouds een vermaerde stad, en een haven der Joden, of van Jerusalem en gansch Judea: hoewel zy eertijts, na het verhael van *Iosephus*, eene onveilige of havenloze ree voor de schepen had. Strab. De Bel. lib. 13.

Na *Ioppe* wierden stenen en çederbalken van den Liban, door koning *Hiram*, gezonden, en met vlotten over zee gevoert; en van daer te lande opwaerts na *Ierusalem*, tot opbouw des tempels, gesleept. 1 Reg. 5 : 9.

Joseph. *Ioppe* wiert, ten tijde der Romeinen, neffens *Iamnia*, onder de lantvooghdyen van *Iudea* gerekent, en gebood over de gebuur-plaetsen.

In *Ioppe* trad *Ionas* te scheep, wanneer hy, om in *Ninive* niet te preken, voor het aengezicht des Heeren na *Tharsis* vluchte. Jon. 3.

In deze stad heeft d'apostel *Petrus* *Tabitha* van den dode opgewekt. Act. 9.

Niet verre van de puinhopen van *Ioppe*, te gaen na Jerusalem, worden de grontvesten en het overblijffel des huis van *Tabitha* getoont.

Na het verrichten van dien wonder-daet, bleef *Petrus* vele dagen in *Ioppe* by *Simon*, de leertouwer, cap. 9: vers 43. wiens huis, zoo *Adrichom* schrijft, onder eene rotse, neffens de zee stont: op welke plaetse namaels een kapel, ter eere van *Petrus*, gestight wiert. In het bovenste gedeelte des huis ontfing hy, na het schrijven van *Quaresmius*, de mannen van *Cesarea*, die door *Kornelius*, de hooftman, afgezonden waeren: en zag'er zeker vat, als een groot linnen. Act. 10.

Quaresf. Doch zoo men heden 's daeghs de Grieken, die op deze plaetse hun verblijf hebben, na de kapel of kerke van den apostel *Petrus*, of na het huis van *Simon* de leertouwer, of dat van *Tabitha*, komt te vragen, zy weten daer van geen ander berecht te geven, als in 't algemeen te zeggen, dat deze plaetsen, op den eenen of anderen oort, onder de puinhopen waeren.

Zoo *Monkonijs* getuight, leit op den wegh na *Rama*, een musketscheut van *Iaffa*, een puinhoop van eene oude kerke, en ter zelver plaetse, zoo gezeidt wort, daer *Petrus Tabitha* van den doden opwekte. Dicht daer by is een *Chan*, of 's lants herbergh.

Oorloghs-rampen en verwoestingen van Joppe. *Ioppe* heeft vele oorloghs-rampen uitgestaen. *Iudas de Machabeër* leide de stad *Ioppe* by-na gansch in kolen, inzonderheit de haven en schepen, ter oorzake d'inwoonders twee hondert Joden in zee hadden doen ver- Joseph. drenken, die, voor de woede van koning *Antiochus*, in hunne stad gevlucht waeren. 2 Mach. 12.

Wanneer niet lang daer na *Apollonius*, veltheer van koning *Demetrius*, *Ioppe* had bemachtigt, en daer in krijgsbezetting geleit, veroverden *Ionathas* en *Simon*, met een heir van tien duizent man, de zelve stad, en dreven *Apollonius* daer uit. Ziende *Simon* daer na den toelegh der inwoonders, om zich aen koning *Demetrius* weêr over te geven, trok hy derwaerts, nam de stad weêr in, en leide daer eene sterke krijgs-bezetting in. Hy zond daer op *Ionathas*, zoon van *Absalon*, met een nieu krijgsheir, die het kasteel veroverde, en de krijgsbezettingen, die verdacht waeren, daer uit deed trekken, en andere in de plaetse leide. Daer na deed hy de stad, zoo aen de lant als zee-zijde, versterken, en eene ruimer haven maken.

Wanneer konning *Antiochus Sedetes* dit vernam, deed hy door eenen van zijne oversten, met name *Arthenobius*, de stad opeischen, om aen hem over te geven. Maer *Simon* gaf hem ten antwoort: dat de stad *Ioppe* hem zoo wel met goet recht, als die van *Gazara* en andere, toequam, de welke hy deed versterken. 1 Mach. 10: 11, 12, 13, 14, en 15.

Namaels quam deze stad een grote ramp, door de Romeinen, onder beleit van den veltheer *Cestius*, over: die haer, na een belegh, te water en te lande, innam en verbrande, met het doden van acht duizent en vier hondert inwoonders. Joseph.

Des onaengezien herbouwden kort daer na een groot getal van muitelingen en vluchtelingen, van verscheide verwoeste steden, de stad van nieuws, om daer in hunne schuilplaetse en hertret te nemen, en begonnen met meenigte van schepen langs de kusten van Syrie, Fenicie en Egypten, op alle zeilen te roven en kapen.

Keizer *Vespasiaen*, des verwittight, zond ruiters en voetknechten na *Ioppe*, om zich van de stad te verzekeren, en den zeerovers het inkomen, met hunne schepen, ter haven te beletten. Zy overvielen des nachts de stad, en veroverden de zelve, naerdien zy onbewaert was, en verdelgdenze ten gronde. Wanneer d'inwoonders het inbreken der Romeinen ter stad vernamen, Joseph. de B. lib. 3 c. 15

namen, boden zy hen geen tegenweer, maer vluchten, uit schrik en vreze, na de schepen, en vernachten eene boogh-scheut verre van lant, in zee: want *Joppe* was te dier tijde havenloos, of zonder haven. Midlerwijle die van *Joppe* in zee dreven, wierden zy in den dageraet met een felle wint (die de zeeluiden aldaer te dier tijde, in 't Grieksch, *Melamboreas*, dat is, *zwarte noorde-wint*, noemen) besprongen: die zommige schepen tegen elkandere: en zommige tegen de rotsen aen-joegh; wanneer zy met groot gewelt tegen stroom trachten in zee te steken: want de gevluchten uit *Joppe* vreesden niet alleenlijk het klippigh strant; maer ook de vyanden: naerdien de krijgsknechten der Romeinen op strant stonden, en de genen, die aen strant quamen drijven, ter neêr matsten. Zommige gekomen op de diepte, gingen door eenen draei-stroom te gronde. Nergens was eene veilige plaetse om te vluchten, noch hope van behoudenis voor de genen, die bleven: dewijl zy uit zee, door kracht der winden, en uit de stad, door gewelt der Romeinen, gedreven wierden.

Zommige der *Joppenaers* smoorden en verdronken in zee: andere raekten tusschen de schip-wrakken in, en quamen aldus te sneuvelen. Eenigen, uit een weêrzin van in zee te sterven, doden zich zelfs met de punt van een degen, of mesch. Zeer velen wierden, door de baren, tegen de rotsen aen geslagen: waer door de zee bloet-root, en de gehele zee-kuste met lijken vervult wiert: naerdien ook de genen, die tegen strant quamen aendrijven, door de Romeinen, die op strant stonden, ter neêr gematst wierden. D'opgeworpe lijken waren ten getale van vier duizent en vier hondert. Aldus verdelgden de Romeinen de stad, de welke zonder gevecht verovert was, ten gronde. In dezer wijze is *Ioppe* door de Romeinen twee-mael verwoest.

ph. 4. de *Pompejus* maekte de stad *Ioppe*, nefsens vele andere steden, vry, en herstelde ze aen d'ingeboorne burgers, en hechte ze aen het lantschap van Syrie.

Wanneer de Mahometanen zich meester van het gansche Heilige Lant hadden gemaekt, deden zy alle de zee-havenen verwoesten, om d'aenkomsten voor de Kristenen te sluiten: die ook, op hunne komste, deze stad woest, (zijnde d'inwoonders weghgevlucht) en gansch verwoest vonden: zelf ook het kasteel: waer van niet als een toren was blijven staen. Jacob de Vitry l. 1. c. 22. Mar. Sanut. lib. 3. par. 6. c. 3.

Maer *Godefroy*, ziende deze plaetse voordeeligh tot onderstant van Jerusalem, en dat haer haven de gewonelijkste en eenighste aenkomste voor de schepen uit Europe was, deed de stad herbouwen, met muuren besluiten, en met een sterke krijgs-bezetting versterken.

Sedert is de stad meenighmael door de Mahometanen belegert geworden: hoewel t'elkens by-na met een vruchtelozen uitslagh.

Voor d'eerste-mael wiert *Ioppe*, des jaers elf hondert en een, op het eerste jaer der regering van koning *Baudowijn* d'eerste, door twintigh duizent *Sarraçenen*, onder beleit van *Meravis*, *Sultan* van Egypten, belegert: die de Kristenen, ten getale van veertigh ruiters, en twee hondert voetknechten, mannelijk afsloegen, en van het belegh deden opbreken.

Twee jaren daer na wiert de stad weêr belegert, en zoo geweldigh, den tijt van drie of vier dagen, door een ontallijke meenighte van Mahometanen besprongen en gebeukt, dat de belegerden, ziende niet langer weêrstant te kunnen doen, besloten zich over te geven: als wanneer *Baudowijn* aen den zeekant, door het midden van twintigh vyants galeien, en dertigh schepen, die de stad aen die zijde belegert hadden, in de stad quam. Hier door kregen de belegerden hert en moet in 't lijf: de beleggers daer en tegen wierden met schrik en vreze bevangen, en braken van het belegh op: doch wierden, in het vluchten na Askalon, door de Kristenen, ten getale van drie duizent, ter neêr gemaekt.

Wanneer des zelven jaers *Baudowijn* in eene krankte was gevallen, quamen weêr de Mahometanen, des verwittigt, onder beleit van den zelven *Sultan Meravis*, de stad *Ioppe*, ter zee, met eene sterke vloot schepen van Egypten, en te lande met een machtigh krijgsheir van Askaloniters, belegeren,

ren, en besprongen de zelve van alle kanten, zonder ophouden: doch braken, op het geruchte der komste van koning *Baudowijn*, met bystant, schielijk van 't belegh op.

Des jaers elf hondert en vijf hadden de Mahometanen de stad te lande, met een heir van veertigh duizent man, en ter zee met eene sterke vloot belegert: maer braken, op de komste van *Bauduwijn*, met zes duizent man, van 't belegh op: hoewel met verlies van zeven duizent man, die, in een gevecht tegen *Baudowijn*, op de plaetse doot bleven: waer onder d'Admirael van Askalon.

Eenige maenden daer na quamen die van Askalon, in weerwrake van des Admiraels doot, de stad te lande weêr belegeren; maer d'inwoonders vielen op hen uit, en sloegen hen kloekmoedelijk op.

Des jaers elf hondert en vijftien belegerden die van Askalon weder de stad, ter zee, met zeventigh schepen, en te lande met een ontallijke meenighte van voetknechten, die de poorten der stad verbranden, en de muuren met ladders trachten te beklimmen: maer wierden mannelijk door de belegerden afgekeert, en gedwongen hunnen aenslagh te staken. Des onaengezien bevond de vyant zich weêr aldaer, na weinigh dagen, met zes sloepen vol ladders: doch keerde vruchteloos te ruch.

Op 't jaer elf hondert en twee en twintigh, geduurende de gevangkenis van *Baudowijn*, de tweede, Kristen koning van Jerusalem, had de *Kalif* van Egypten, de stad ter zee, met zeventigh galeien, en te lande met zestien duizent; of, zoo andere willen, zes en zestigh duizent voetknechten belegert: die met beuken, uit stormgevaerten, groot gewelt op de wallen baerden: maer braken, op de komste van zeven duizent Kristenen, van 't belegh op, met achterlaten van zeven duizent man, die op de plaetse doot bleven.

Des jaers elf hondert en drie en twintigh quamen d'Askaloniters en Egyptenaers met een vloot van vier en twintigh oorloghs-schepen voor de stad *Joppe*, rechten vele stormgevaerten op; daer uit zy met grote en zwaere stenen, den tijt van vijf dagen, geduurigh op de muuren beukten, en vele bressen maekten. Eindelijk brak de vyant, door tweespalt onder hen ontstaen, van 't belegh op.

D'inwoonders van *Joppe*, na zoo vele vruchteloze aenslagen, door den vyant op hunne stad gedaen, bleven in rust tot aen den jare elf hondert en zeven of acht en tachentigh, als wanneer deze stad, neffens vele andere steden van dien oort, door *Saladin* verovert en ontmantelt wiert: hoewel *Richard*, koning van Engelant, de zelve herinnam, en deed herbouwen.

Wanneer des jaers elf hondert en zes en negentigh eenige Hooghduitschen de stad herstelt, en met eene kleine vesting gesterkt hadden, wierden zy door de Mahometanen, onder beleit van *Melik Adel*, broeder van *Saladin*, aenstonts daer uit gedreven.

Sedert dier tijt is de stad geduurigh begonnen hoe langer hoe slimmer te worden, tot aen de komste van *Louys*, koning van Vrankrijk, gebynaemt de *Heilige*, die des jaers twalef hondert en twee en vijftigh de zelve deed herbouwen, en met eene muur en torens versterken. Zijn gemalin gelagh in de zelve stad van eene dochter.

Des jaers twalef hondert en acht en zestigh wiert *Iaffa* door *Bundokdar*, koning van Syrie en Egypten ingenomen.

Namaels zijn de Turken, ten tijde van *Selim*, meester der stad geworden, die de zelve verwoest, en in eenen staet gebraght hebben, daer zy haer heden in bevind.

Wanneer de stad *Zaffa*, ten tijde van *Saladin*, onder de Mahometanen stont, was zy met prachtige gebouwen, zoo *Metsziden*, als burger-huizen, verçiert, naer uitwijzing van de nevens-gaende grote afbeelding.

Te landewaerts in lagen sterke en weerbare vestingen, in 't vierkant gebouwt, de welke met dikke muuren en zware poorten voorzien waeren. Men had'er ook prachtige lusthuizen, waranden, en andere heerlijke getimmerten, op 't geberghte leggen.

Wat nader aen zee liep, langs den oever, een brede muur, die doorgaens met ronde wachttorens versterkt was.

In het binnenste der haven stont, op eene hooghte, een vierkant kasteel, dat gemeenelijk met eene sterke krijgsbezetting bewaert wiert.

By

ven. p. 3. Bel. 15. By ouds, naer het schrijven van *Josephus*, was *Joppe* havenloos, of zonder haven: want het eindighde in een rou en hoogh strant, en kromde een weinigh met d'uitterste hoornen, of klippen, ter weder-zijde inwaerts. Namaels wiert *Ioppe* met eene haven verrijkt.

De noorde-wint, daer de haven vlak op leit, slaet tegen de stranden, en jaeght de zee-baren tegen de rotsen aen, en maekt de rede onveiliger, als een woeste Zee. Te weten, de haven leit tegen 't zuide en weste met uitstekende klippen bevrijt: maer voor de woede der noorde-wint open: de welke de baren tegen de steenrotsen aenjaeght.

Zoo eenige willen, zou deze haven door arbeit van menschen handen gemaekt, en tusschen de klippen uitgeholt zijn: naerdien die gehele streke, die de haven omringt, en inzonderheit van 't zuide naer 't weste, de binne-zijde van het gewelt der zeebaren en golven beschermt, en eene veilige rede voor de schepen maekt, niet uit stenen, door de kunst t'zamen gestelt, gemaekt is; (gelijk velen, door misslagh, hebben gemeent;) maer uit eene geduurige rotse bestaet: welke rotse, aen de west-zijde, uit oorzake zy aldaer, door de geduurige beweging der zee, en gewelt der golven, op vele plaetsen gebeukt is, afgemorselt en vol gaten gezien wort. Maer aen de zuit-zijde, naerdien zy aldaer breder en wijder, en zulk een fel beuken der zeebaren niet onderwarigh is, is zy gaver en onbeschadighder gebleven.

Naer het schijnt, stonden op deze zuider klippen, die meerendeels effen en vlak zijn, by ouds pakhuizen of spijkers: naerdien die klippen eene ruime en effe plaetse uitmaken, bequaem om koopwaeren te bergen en te bewaeren.

Tot meerder bewijs, ziet men daer noch eenige kolommen, in de rotsen gehouwen: waer aen de kabeltouwen gewonelijken gebonden wierden.

Ten zuide der stad ziet men, gelijks het water, de grontvesten van grote en zware muuren: de welke met aerde opgehooght waeren, en de haven aen die zijde boorden en omringden.

Ontrent twee hondert schreden in zee is noch een keten of ry van de zelve muuren en rotsen overgebleven, die tot eene *Moellie*, of *Bhaer*, dienden, om de haven te sluiten, en het gewelt der zee-baren te breken.

Iaffa heeft heden eene kleine en ondiepe haven, die daer en boven zeer gevaerelijk is, ter oorzake van de grote meenighte der droogthen en klippen, de welke haer omringen, en het inkomen onveiligh maken: zelfs voor de kleinste vaertuigen. Roger.

Des onaengezien komen dagelijx uit Egypten schepen en vaertuygen, geladen met rijs, zuiker: en slepen van daer zeep, olie, hers, en rozijnen.

De schepen van *Vrankrijk*, en andere gewesten van *Europe*, laden aldaer katoen, sennebladen, Arabische gom, en andere waeren. Waer over de Françoisen in *Jaffa* eenen Onder-Konsul hebben, die onder den Konsul van Vrankrijk staet, die in de stad Damaskus zich onthoudt.

De zee is in deze haven altijt onstuimigh, hoe weinigh het ook wait.

Zoo *Quaresmius* schrijft, worden, door het ongerijf der haven, de welke heden, door het gewelt des zeewaters, verzant, en met de puinhopen der stad vervult is, niet vele koopwaeren derwaerts gevoert. Ook wort zy heden, door meenighte van beêvaertreizers, niet aengedaen: naerdien de beêvaertreizen naer het Heilige Lant voor een groot gedeelte opgehouden zijn. Ja de haven is gansch verwoest. Thevenot.

In de haven van *Iaffa* houdt eene ongelofelijke meenighte van visschen, van gedaente by-na als de herdervisch. Roger.

Die uit Europe over de Middellantsche zee schepen, om na het Heilige Lant te trekken, doen gemenelijk allereerst de haven van Joppe aen.

Naer het schrijven van *Lorinus*, wort, niet verre van de haven van Joppe, een grote steen getoont, op den welken *Petrus*, onder het wasschen zijner vischnetten, door *Christus*, tot het apostel-ampt geroepen wiert: hoewel *Quaresmius* getuight dien steen aldaer niet gezien, noch daer van in dien oort eenigh gewagh gehoort te hebben. Daer en tegen geschiede het beroep van *Petrus*, tot het apostel-ampt, in Galilea, by de zee van Genezareth, zeer verre van de stad Joppe: als blijkt uit Johan. 21. In c. 10. Actor. Ziet p. 159.

gg Ontrent

Ontrent *Joppe*, en niet boven drie schreden van de Middellantsche zee, zijn vele schone bronnen of waterputten. Nessens de zee is eene put met zoet water.

Allerwege rontom de stad, aen de lantzijde, en aen den ingang der haven, ten noorde, ziet men ongemeene grote brokken van dikke en zware ter neêr-gestorte muuren, tot tuigtekenen van de heerlijkheit der aeloude stad.

Doubd. De bolwerken zijn alle volkomen in wezen, geheel van fraeie en grote stenen gemaekt; maer leggen op zijde: andere half in 't zant begraven en met ruighte overdekt.

Jaffa leit heden t'eenemael verwoest, zonder kenteken of gelijkenis by-na van eene stad: ja magh veel meer een puinhoop, als stad, genoemt worden.

Het had, ontrent des jaers zestien hondert en vijftigh, dertigh of veertigh arme en slechte huizen: welker meeste op het zant, langs den oever der zee, en eenige weinigen op een heuvel, rontom of ontrent het kasteel, stonden. De huizen zijn slechts hutten van matten, die tegen de rotsen aenstaen: in de welke men eenige holen heeft uitgehouwen, tot schuilplaetsen van Moren, Joden, en arme Grieken.

Op den kruin der puinhopen staen twee vierkante torens, ontrent twintigh schreden van elkanderen, die niet lang voor den aenvang dezer eeuwe gesticht wierden, en met geschut en krijgsbezetting, tot beveiling der haven, voorzien waeren.

Dicht daer by is een bak met zeer treffelijk en kout water, tot groot gerijf voor de genen, die deze haven aendoen.

Volgens *Doubdan*, staet het kasteel op eenen heuvel: het welk heden niet anders is als een kleine vesting, bestaende uit twee torens: d'eene vierkant, en d'andere ront: die door eene fraeie muur aen elkandere vast zijn, en zich verre in zee vertonen. Het geheel werk is van gehouwen steen gemaekt, en gesticht door de Turken; of, zoo andere willen, door *Louys*, gebynaemt *de Heilige*, koning van Vrankrijk. Ka

Monkonijs stelt het kasteel op het hoogh van eene kleine rotse, de welke tot aen zee strekt, en op de puinhopen van een ander oud kasteel: waer van

A. Vervallen Casteel. B. Verblyf plaets vant H. landt. C. Verblyf plaets der Griecken. D. Fonteyn. E. Vervallen

F Turckſche Moſque G. Tol-huys. H. t' Huys van Ruben. I. t' Huys van Talita.

van de overgebleve hoeken der bolwerken noch d'aeloude ſterkte tonen. Desgelijx. ſtelt *Roger* het kaſteel op eene hoge rotſe, daer tegen over de ſtad gebouwt is, en maekt het vierkant van geſtalte: te weten, ieder zijde van hondert ſchreden, en ganſch van zeer herden gehouwen ſteen.

ger. Het is geſtoffeert met zes veltſtukken en falkonetten, en dient, om de ridders van *Malta*, die op de Turken in de Middellantſche zee kapen, het landen te beletten.

Het kaſteel wort bewaert door eenige arme Turken en Arabieren, onder 't gebiet van eenen *Aga*, van wegen den *Baſſa* van *Gaza*, daer het onder ſtaet. Desgelijx ſtaet de ſtad *Joppe* onder den zelven *Baſſa*, die aldaer eenen *Emin*, of tollenaer, hout.

Ten ooſte, na de zijde van *Rama*, ziet men noch de grachten der ſtad, die geheel en al vervult'en toegeſtopt leggen.

Ten weſte, aen de voet van eenen heuvel, en op het ſtrant zelf, had men eertijts vier of vijf; of, † ontrent des
oot- jaers zeſtien hondert, drie zeer grote
f. en diepe bogen, of gewelven der aeloude gebouwen, als pakhuizen; hoewel half verwoeſt: die den ingang aen den oever der zee hadden, en tot vertrekplaetſen van beëvaertreizers en koopluiden, die deze plaetſe aendeden, dienden. † Twee van deze bogen
Log. dienden daer na den Moren tot veeſtallen en woon-plaetſen: want in de zelve quamen zy des daeghs by een, en ſliepen des nachts. De derde bleef, tot gebruik van den tollenaer, of *Emin*, toegeſloten.
ubd. Maer heden zijn deze bogen, door de woede der zee-baren, die by onweer daer tegen aen ſlaen, der mate verwoeſt, dat daer niet, als de grontveſten, van overgebleven zijn: hoewel zy noch, zoo *Quareſmius* ſchrijft, ontrent des jaers zeſtien hondert en twintigh, in wezen waren.

De nevensgaende kleine afbeelding wijſt den hedendaeghſchen toeſtant der ſtad aen.

Het gebiet van den *Baſſa* van *Gaza* begint van deze plaetſe, die eenen ieder Kriſten, die aldaer te ſcheep gaet of aenkomt, of doorreiſt, tien *Sekinen* doet betalen.

Wanneer de Kriſtenen het Heilige Lant bezaten, was de ſtad *Iaffa* een bisdom, en had een lange wijle eenen biſſchop, *Suffragaen* van den patriarch van Jeruſalem. In 't wereltlijke pronkte zy met den tijtel van *graefſchap:* welken tijtel noch heden zeker edel perzoon van Venetien, uit den huize van *Kontareno*, voert; en gemeenelijk *Conte del Zaffo*, in 't Italiaenſch, wort genoemt.

D'oort ontrent *Ioppe* was ten tijde des Heilants zeer volkrijk: want uit het na-by gelegen vlek *Jamnia*, en uit de rontom leggende gebuur-plaetſen, konden veertigh duizent man in de wapenen gebraght worden. Strab. lib. 16.

Het lant van *Fenicie* wiert eertijts ook, na de ſtad *Ioppe*, *Iopia* geheten: welk *Iopia*, zoo de Grieken beuzelen, het koningrijk van *Cepheus* was. *Stephanus* gedenkt ook *Iopia:* en *Plinius* de Jopiſche lantvooghdye. Salmaſ. in Solin uit Conon.

Andere maken *Cepheus* koning van *Ethiopien*: en brengen het tooneel des bedrijfs en geſchiedenis van *Andromeda* in *Ethiopien* over: alwaer *Cepheus*, vader van *Andromeda*, zou geheerſcht hebben.

Zoo d'oude ſchrijvers en poëten beuzelen, wiert *Andromeda*, dochter van *Cepheus* en *Kaſſiope*, door de nymfen, op de klippen der haven van *Ioppe*, of op het ſtrant, na-by de haven, aen eenen ſteen, met ketens of boeiens, gekluiſtert, en voor het zee-gedroght *Cetus*, of walviſch, ten doele geſtelt, om verſlonden te worden, tot ſtraffe van de hovaerdye haerer moeder, de welke roemde de *Nereiden* in ſchoonheit t'overtreffen. Maer *Perſeus*, in het wederkeeren na zijn vaderlant, verloſte haer namaels, door het doden van het zeegedroght *Cetus*, en nam haer ten wijve.

Naer het ſchrijven van *Mela*, toonde men noch by zijnen tijt d'yzelijk grote beenderen dezes zee-gedrochts, en klare kentekenen van *Andromeda*, door *Perſeus* verloſt. Ook verhaelt *Ioſephus*, dat op het ſtrant, by *Ioppe*, noch by zijnen tijt de kentekenen der ketenen van *Andromeda* zich bevonden: tot bewijs des geloofs der aeloude fabel. Doch hier in ſchijnen zy de Grieken gevolght te hebben, die het zelfſte geſchreven hadden, eer die gebeenten door *Markus Scaurus* na Romen gevoert wierden.

gg 2 Des-

Desgelijx ſchrijft *Plinius*, dat de kentekenen der boeiens van *Andromeda* op eenen ſteen, gelegen voor den heuvel, waer op de ſtad *Ioppe* gebouwt was, getoont worden: hoewel hy op eene andere plaetſe ſchrijft, dat in de Feniciſche zee, voor *Ioppe*, een eilant *Paria* leit, dat geheel een ſtedeken is: waer op, zoo gezeit wort, *Andromeda* voor het zeegedroght geſtelt wiert.

Conon. Zoo andere daer en tegen willen, was *Andromeda* geſchaekt, en met een ſchip vervoert, daer een *Cetus*, of walviſch, aen ſtont: waer uit de verziering, van het zeegedroght en *Andromeda*, haeren oorſprong genomen had.

Zoo eenige willen, zou *Noach* ontrent *Ioppe* d'arke geſtight hebben.

Erekkon. Neſſens *Ioppe* ſtelt *Hieronymus* eene plaetſe *Erekkon*, en anders, by Joſ. 19: vers 46. *Arekon*, of, na de Neêrduitſche overzetting, *Rakka* genoemt: de welke by ouds eene ſtad en grenſpael des ſtams van Dan was.

Doubd. Van *Iaffa* tot aen *Ramla* leit eene grote vlakte, of velt, van vier Franſche mijlen breet, ſtrekkende van de zee tot aen de bergen. In het begin der vlakte, na-by *Iaffa*, is een bewegend of gul zant. Daer na volght een groene en effe wegh, die meer als derde-halve uure lang is, en tot aen *Rama* duurt.

Jaſor, of Jaſon. a Koot. b Doub. c Roger. Drie [a] vierendeel, of [b] anderhalve Duitſche, of [c] derde-halve Franſche mijle van *Iaffa*, leit, na 't ooſte, in den ſtam van Dan, en op de linke zijde des weghs, die van *Iaffa* na *Ieruſalem* loopt, een verwoeſt vlek, *Iaſor*, of *Aſor*, en by *Roger Iaſon* genoemt. Ter zelver plaetſe ſtont eertijts een kaſteel: waer van heden niet als de grontveſten gezien worden. Ontrent des jaers zeſtien hondert en twintigh onthielden zich aldaer vijf en twintigh huisgezinnen van Moren, die zich met den hof-bouw erneerden.

Voor aen, op den kant van den wegh, is een aertige kluis van eenen *Derwijs*, of Moorſche heiligh: beneffens eene tuin en *Moske*.

Moske of Graf-ſtede van Gad. Doubd. Een weinigh verder neêr te gaen, ſtaet op de rechte zijde, in 't zant, een kleine *Moske*, bedekt met negen kleine domen, of koepels, of ronde gewelven: de welke voor de graffſtede van *Gad* gehouden wort, die d'eerſte zoon van *Iakob* en *Zelfa*, en de zeſte in orde der kinderen Iſraëls was. Deze *Moske* wort door eenen *Derwijs* bewaert.

Tegen over deze *Moske* is een put, met zeer treffelijk water, dat door zeker gevaerte van raderen, het welk oſſen omdraeien, in bakken uitgeput wort, tot groot gerijf van menſchen en beeſten: desgelijx tot voordeel der omleggende landeryen en tuinen, die daer meê bevochtight worden.

D'omleggende landouwen zijn zeer vet en bequaem tot den lantbouw, en leggen ook tamelijk bebouwt: inzonderheit met katoen-bomen, *Angurien* en zuiker-riet.

Trekkende van daer na *Rama*, komt men op eene brede en ruime vlakte, bewaſſen met meenighte van bomen, hage en heeſter-boſſchen, die den wegh zeer ſchaduwrijk en luſtigh maken: hoewel die ook geværelijk is, ter oorzake van d'Arabieren, die gemeenelijk aldaer in lagen leggen, en op den reizer loeren.

Jamnia, of *Jabuia*, en anders *Jabneh*.

De ſtad *Jamnia* wort alzoo, op Griekſch, in de boeken der Machabeen, en by *Joſephus*, *Strabo*, *Ptolemeus*, *Antoninus*, *Plinius* en *Stephanus*, genoemt: maer by ouds in de Schrift, op Hebreeuſch, *Jabneh*, 2 Paral. 26: vers 6. en by *Benjamin Jafne*, en namaels, ten tijde van den zelven *Benjamin*, *Ebalin*, of *Ivelijn*, en anders gemenelijk † *Zania*.

† Maſius in Joſ. Eenigen houden *Iamnia* voor een en het zelfſte met *Akkaron*: waer toe ook *Ortelius* ſchijnt te nijgen. Maer dewijl men bewuſt is, dat *Akkaron* een vorſtendom der Filiſtijnen, en onder hen eene deurluchtige ſtad was: *Stephanus* daer en tegen *Iamnia* een ſtedeken, en *Strabo* een vlek noemt, zoo kan men *Iamnia* qualijk voor een en het zelfſte met *Akkaron* houden: 't en zy men wil, dat in de volgende tijden de ſtad Akkaron zeer verniettight geworden is, en met haere grote en beroemtheit ook haeren naem verloren heeft: het geen wel te geloven is: naerdien by genen ouden ſchrijver,

't zy

't zy *Ptolemeus*, *Stephanus* of *Strabo*, *Akkaron* gedaght wort.

Maer met meerder waerschijnelijkheit wil *Bonfrerius Iamnia* voor een en het zelfste met *Iabneel*, of *Gebneel*, dat aen zee lagh, gehouden hebben. Jos. 15 : 11. Van welke zee *Akkaron*, in het zelfste veirs, een weinigh verder afgestelt wort.

De Schrift, desgelijx *Iosephus*, stelt *Iamnia*, of *Iabneh*, duidelijk in het gewest van *Azotus*, en in de lantstreke der Filistijnen: te weten, tusschen *Gad* en *Azotus*: als uit de bovengemelde schriftuur-plaetsen te bespeuren is.

Plinius stelt *Iamnia* tusschen *Azotus* en *Ioppe*: desgelijx plaetst *Benjamin Iamnia*, of *Iafne*, tusschen *Azotus* en *Ioppe*, drie mijlen zuidwaerts van het laest, en twee van het eerst. Andere stellen het tien duizent schreden van *Ioppe*. [...]errar.

Iamnia was ook in Fenicie gelegen, en had eene zeehaven: de welke *Ptolemeus* de haven der *Iamniters* noemt, en beneffens de scheeps-vlote, door *Iudas de Machabeer* des nachts verbrant wiert: waer van men het licht der vlamme te Jerusalem, een streke van twee hondert en zestigh stadien verre afgelegen, zagh opgaen, 2 Mach. 12 : vers 19. [...]rab.

Stephanus noemt *Iamnia* een stedeken: *Strabo* slechts een vlek, dat naby *Ioppe*, en ontrent twee hondert stadien noortwaerts van Askalon en Azotus gelegen was.

Plinius stelt twee *Iamnien*: doch door het een is de haven van *Iamnia* te verstaen: en door het ander de stad, de welke by ouds een weinigh te landewaerts in gelegen was: als blijkt uit *Ptolemeus*.

Uzzia, koning van Juda, nam de stad *Iamnia*, of *Iabneh*, in, en deed de muuren slopen. 2 Paral. 26 : 6.

Iosephus stelt de stad *Jamnia* onder of na d'elf lantvooghdyen van *Iudea*: want *Iamnia* gebood, neffens *Ioppe*, over de gebuur-landen. Lib. 3. de Bell.

Eenige delen van *Zenous* huis, ontrent *Iamnia*, wierden *Filip*, zoon van *Herodes*, door koning *Tiberius*, toegevoeght. Ioseph.

Salome, dochter van *Antipatris*, zoon van koning *Herodes*, wiert na des grootvaders doot, door keizer *Tiberius*, vrouw of heerin van *Iamnia*, *Azotus* en *Phaselus*, gemaekt.

Ten tijde der Romeinen was *Herennius Kapito* bezorger of vooght van *Iamnia*.

Iamnia behoorde den Daniten toe. Ioseph.

Voor en na de verwoesting van Jerusalem was Jamnia eene vermaerde hoge-schole der Joden, en de voornaemste van Judea, na die van Tiberias. Ook was'er de *Sanhedrin* der Joden geplaetst.

Onder de Kristenen was *Jamnia* een bisdom, dat onder de hooftstad van *Cesarea* stont. Twee bisschoppen worden met name gedaght: een *Menobius*, geboortigh van *Jamnia*: en een ander, *Stephanus*.

Kaspin.

Kaspin, of *Kasbin*, en anders *Kasphin*, was eene stad, met eene brugh gesterkt, en met vaste muuren omringt, en met allerlei Heidensch volk, onder een vermengt, bewoont.

Deze stad wiert door *Iudas de Machabeër* belegert: hoewel d'inwoonders, op steun van de vastigheit der muuren, en voorraet van lijftocht, zich des weinig kreunden: maer scholden op de genen, die mét Juda waeren, en spraken onbehoorlijke dingen. Dan de krijgsknechten van *Juda* vielen met grote woede op de muuren aen, en namen de stad in: en doden zulk een onuitsprekelijke meenighte van inwoonders, dat het na-by-gelegen meir, breet twee stadien, van het bloet der gesneuvelden scheen vervult te worden en over te vloeien. 2 Mach. cap. 12.

Na het schijnt, was de stad *Kasbin* ontrent negen stadien beooste *Jamnia* gelegen: hoewel de Schrift van haere rechte gelegentheit geen zeker bericht geeft. Des onaengezien moet de zelve op d'aen-zee-gelege lantstreke van *Palestijn* gestelt worden: naerdien te dier tijde by-na niet, als Heidenen, langs de zelve zee-lantstreke woonden: gelijk de Joden het binnen-lant bezaten. Adrich. Bonfr.

De ſtad *Antipatris*, heden *Arſur.*

Joſeph. Antiq. lib. 16. c. 9. en l. 13. c. 23 De Bello lib. 1. cap. 6.

DE ſtad *Antipatris* wiert alzoo door den ſtichter, koning *Herodes d'Askaloniter*, ter gedachtenis van zijnen vader *Antipater* genoemt, die de zelve op de ſchoonſte vlakte des koningrijks, *Kapharſaba* geheten, na het ſtichten der ſtad *Ceſarea*, deed bouwen. *Joſephus* noemt *Antipatris boom* en *vlietrijk.* Of de ſtad *Antipatris*, zoo *Ioſephus* op eene andere plaetſe ſchrijft, wiert met eenen vliet omlopen, en lagh met ſchone bomen omringt.

Antiq. lib. 16. 9.

Naerdien *Kapharſaba* eenige overeen-koming van name met het vlek *Kapharſalama* heeft, dat by *Ioſephus*, *Antiq. lib.* 12. *c.* 17. en 1 Mach. 7: 31. wort gedaght; zoo willen *Zieglerus*, *Adrichom* en andere, daer uit beſluiten, dat *Antipatris* te vore *Kapharſalama* was genoemt: hoewel t'onrecht, en zonder eenigh bewijs van waerſchijnelijkheit: aengezien *Kapharſalama* een vlek was, en na-by *Ieruſalem* lagh, als te beſpeuren is uit de bovengemelde plaetſen van *Joſephus* en der *Machabeen:* het welk op *Antipatris* niet kan gepaſt worden, dat verder van *Ieruſalem* lagh, en eene ſtad was.

Daer en boven deed *Herodes*, volgens ſchrijven van *Joſephus*, de ſtad *Antipatris* van nieuws uit den gront, op de vlakte *Kapharſaba*, bouwen.

Antiq. lib. 13. c. 23.

Joſephus plaetſt *Antipatris* hondert en vijftigh ſtadien, of achtien duizent ſchreden van *Joppe*, eene ſtreke van vier mijlen en eene halve.

Joſeph.

Van *Kapharſaba*, of *Antipatris*, tot aen de zee by *Joppe*, deed *Alexander*, bevreeſt voor d'intrede of aenkomſte van *Antiochus Dionijs*, eene diepe gracht graven.

Arſur.

Willem de Tyrier hout zeker ſtedeken, by zijnen tijt doorgaens *Arſur* genoemt, en op den oever der Middellantſche zee, na-by *Ioppe*, gelegen, voor d'aeloude ſtad *Antipatris*. Van gelijken houden *Brokard* en *Breidenbach* dit *Arſur*, by hen gebroken *Aſſur* genoemt, voor het aeloud *Antipatris:* 't welk by hunnen tijt ſlechts een gehucht was.

Lib. 2. Alferg. Elmac.

Arſur, naer het ſchijnt, wort anders by *Sanut Arzuſſum*, en by d'Arabieren *Orſuf*, of *Arſuf*, en *Arzufa*, geheten: welk *Arſuf* tuſſchen *Ioppe* en *Ceſarea* leit, vier mijlen en een halve van het eerſt: en anderhalve mijle van het laetſt. Gool in Alferg.

Doubdan ſtelt de puinhopen van *Antipatris*, heden *Arſur*, vier mijlen van *Joppe.*

Ptolemeus daer en tegen ſchijnt de ſtad *Antipatris* verder van de Middellantſche zee, en van *Ioppe*, en meer na 't ooſte, te plaetſen: naerdien hy haer op een zelve *Meridiaen*, of middaghlijn, als Jeruſalem, ſtelt: te weten, op de lengte van zes en zeſtigh graden en twintigh minuiten.

D'apoſtel *Paulus* wiert ter derder uure des nachts, door de krijgsknechten, uit de leger-plaetſe, onder de ſtad Jeruſalem, tot Antipatris gebraght: en van daer des anderen daeghs door de ruiters na *Ceſarea* gevoert. Act. 23.

Waer uit men ook eenighzins zou kunnen beſluiten, dat Antipatris nader by Jeruſalem, en verder van de Middellantſche zee gelegen was, als het in de gemeene lantkaerten geſtelt wort: naerdien d'oever der Middellantſche zee, aen den welken Antipatris lagh, veertigh duizent ſchreden, of eene ſtreke van tien mijlen, van Jeruſalem lagh: welke wegh, of afſtant, naulix op eenen nacht kon afgeleit worden: gelijk de krijgsknechten met *Paulus* in noch minder tijt dien afleiden: want zy begonnen de reize ter derde uure des nachts, (te rekenen van den ondergang der zonne) en voerden *Paulus*, wanneer zy hem des nachts in Antipatris gebraght hadden, des anderen daeghs na Ceſarea.

En by aldien Antipatris, neffens Ceſarea, aen zee gelegen was, zoo zou men langs korter wegh uit Jeruſalem regel-recht op Ceſarea kunnen reizen hebben: als eerſt op Antipatris, en dan langs de Middellantſche zee op Ceſarea. Doch dit naukeuriger t'onderzoeken en ziften, laet ik anderen over.

Eenigen, en zelf *Adrichom*, ſchijnen d'aeloude ſtad Dora, of Dor, voor een en de zelve met Antipatris te houden: hoewel zonder eenigh bewijs van waerſchijnelijkheit: want behalve Jooſt van Geſtel. Ziet Syrie, pag. 72.

halve de ſtad van nieuws, door *Herodes*, geſticht wiert, zoo onderſcheit *Ptolemeus* duidelijk Antipatris en Dora van elkanderen: naerdien hy Dora onder Fenicie, en Antipatris onder Judea brengt. Ook plaetſt hy Dora, zoo in zijne lantkaerten, als lantbeſchrijving, *lib.* 5. *c.* 15, 16. noordelijker, als Antipatris.

Daer en boven ſtelt ook *Ptolemeus* Antipatris en Dora een weinigh verder van zee af: het welk niet ſchijnt, nopende Dora, te kunnen toegelaten worden: naerdien de Schrift Dora klaerelijk neffens de zee ſtelt.

ſeph. Na-by Antipatris, of na-by de plaetſe, boven Antipatris, leggen bergen.

Arſuf heeft luſtige boſſchen en weiden, en was eertijts met een vaſt kaſteel geſterkt.

Arſur, dat meeſt alle de ſchrijvers des Heiligen Lantſchen oorloghs, na den voorgang van *Willem de Tyrier*, *Brokard* en *Breidenbach*, voor het aeloud Antipatris houden, heeft verſcheide zware oorloghs-rampen en verwoeſtingen uitgeſtaen.

or- ghs- open ver- e- gen Ar- bert. uenſ. 6. 51. 52. T. 10. 13.

Raymond van Sant Gilles, graef van *Thoulon*, (die, op het overgaen van Jeruſalem, den toren van *David* moſt verlaten) wierp zich met zijn leger, ontrent des jaers elf hondert, voor de ſtad van Arſur, met voornemen van zich daer meeſter van te maken. Dan ziende, dat *Godefroy van Bouillon*, koning van Jeruſalem, ook ten zelfſten einde, derwaerts by hem quam getogen, verwittighde hy, uit ſpijt van zijnen miſlukten aenſlagh, des d'inwoonders, en riet hen zich niet aen *Godefroy* over te geven: als die in weinigh dagen tijts zich alleen zou bevinden, en ontbloot van den byſtant van alle prinſen en vorſten, die zijne zijde hielden, en weêr na het Kriſtenrijk ſtonden te keeren. Dit wiſt hy hen zoo wel in te boezemen, dat *Godefroy*, na hy zijn leger had neêrgeſlagen, en niet met allen, by mangel van ſchepen, om Arſur ter zee te belegeren, kon uitrechten, alleenlijk eenen dagh bleef leggen, en het belegh, tot op een anderen tijt, uitſchoof.

Hier en tuſſchen waeren d'inwoonders gedwongen vrede te verzoeken, en koning *Godefroy* voor hunne ſtad eene jaerlikſe ſchatting aen te bieden; met beding van in vryheit te leven, en hunnen gewonelijken koophandel te drijven. Tot onderhout des verdraghs wierden ter wederzijde gyzelaers gegeven. Die van Arſur gaven twee mannen: een, met name *Girard:* en d'ander *Lambert.* Maer wanneer de Mahometanen namaels het klein getal der Kriſtenen, die in 't Ooſte overgebleven waeren, zagen, (gelijk *Raymond* hen verwittight had) beſloten zy het verdrag te breken. Voorts vluchten hunne gyzelaers wegh: daer en tegen wierden die van de Kriſtenen by hen behouden. *Godefroy*, in weêrwrake van deze trouloosheit, belegerde de ſtad, en beukte op de zelve geweldigh, den tijt van zeven weken, uit ſtormkatten: hoewel de belegerden ook mannelijk weêrſtant boden. Doch ziende zich niet lang te kunnen verdedigen, beſloten zy, door eene ongehoorde wreetheit, den gemelden *Girard* aen eene kruize met koorden te binden, en op de bolwerken, tot aen de top van eene grote ſcheeps-maſt op te hijzen, in 't gezicht der Kriſtenen, om hen eeniger wijze tot meêdogen te bewegen, en door dit middel van het belegh der ſtad te doen opbreken.

Girard, aldus opgehaelt, riep en ſchreeuwde jammerlijk, en bad koning *Godefroy*, om zich over hem in zijn ongeval t'ontfermen. Maer *Godefroy* liet hem aenzeggen, dat hy zich tot ſterven moſt bereiden: naerdien het krijgsheir beſloten had de ſtad in te nemen en verwoeſten: want het zou hem wel beter zijn alleen te ſterven, als eene plaetſe van zulk een belang in handen der Mahometanen te laten blijven.

Aenſtonts hier op begonnen de Kriſtenen van alle kanten op de ſtad te beuken: behalve aen de zee-zijde, door mangel van ſchepen. Zy rechten ſtorm-gevaerten, of katten tegen de muuren op, en wierpen van wederzijde zulk een meenighte van ſchichten, dat *Girard*, in minder als eene uure, met tien doornagelt wiert: dies hy als doot aen den top van de maſt bleef hangen.

Midlerwijle verbranden de Mahometanen,

metanen, met het werpen van vuurwerken over de muuren, een der stormgevaerten, dat met zijnen val vijftigh krijgsknechten verpletterde, die by-na alle verbrant wierden.

Hier door wierden de beleggers der mate verschrikt, dat zy ter zelver stonde van het belegh zouden opgebroken zijn, 't en zy *Godefroy* hen op nieu een moedt in 't lijf had gesproken, die hen aenmoedigde, om een tweeden storm te doen, en een ander stormgevaerte, als het eerst, te maken: dan naulix was dit opgerecht, of de vyanden staken het, als het eerst, in den brant, dat op de Kristenen neêr-storte, die daer door gekneust en verplettert wierden. Waer over zy alle den moedt verloren gaven, en van 't belegh opbraken, en zich na Jerusalem begaven.

D'inwoonders van *Arsur*, van het belegh ontslagen, begonnen het lant rontom de stad te bebouwen en beplanten. Maer *Godefroy*, des verwittight, zond derwaerts veertigh ruiters, die vijf hondert inwoonders op de plaetse ter neêr velden, en eenige vrouwen en kinderen na Jerusalem gevangen braghten.

Deez neêrlaegh dwong hen, om bystant aen den *Sultan* van Egypten te verzoeken; die hen een bende van welgewapende Arabieren toezond, en twee hondert andere krijgsknechten, genoemt *Azoparts*: hoewel die ook in verscheide voorvallen verslagen wierden. Toen gaven d'inwoonders de stad en gyzelaers, als *Lambert* en *Girard*, over, die reeds by de Kristenen voor doot gerekent waeren.

Tyr. lib. 10. c. 14. Elmac. lib. 3. Wanneer een wijle daer na die van *Arsur* weêr aen het muiten, als te voore, waeren geslagen, belegerde *Bauduwijn* d'eerste, Kristen koning van Jerusalem, met bystant der Genuesen en Pisaners, hen te water en te lande, en veroverde de stad by verdragh; des jaers elf hondert en een.

Aenstonts wiert de stad tot een bisdom opgerecht, en haer opgeleit vijf hondert krijgsknechten in des konings leger t'onderhouden.

Maer des jaers twaelf hondert en vijf en zestigh wiert Arsur, neffens andere plaetsen, door de Mahometanen ingenomen, met het doden van negentigh hospitalieren, en gevangen nemen van ontrent hondert andere Kristenen, die na Egypten gevangkelijk wegh-gevoert wierden.

Heden is'er by-na niet, als puinhopen, van d'aeloude stad Arsur overgebleven. Het overigh, sedert van nieuws gebouwt, is een groot en rijk vlek, bewoont by Moren, Joden en Kristenen, ter oorzake van den handel in plukgranen, koren en katoen, die aldaer gedreven wort. Doubd. Roger.

Aen de zuitzijde is, in zee, een kleine zantbank, achter de welke de kleine vaertuigen, en *Karmoussairen* der Grieken, ten anker komen, en aldaer veiligh leggen, zoo voor het onweer, als voor de schepen der *Maltesers*, die deze plaetse niet kunnen aendoen.

Twee mijlen van Arsur, na 't zuide, eindight het lant en de heerschappye van *Emir Therabee*, een Arabische vorst. Roger.

Daer tegen over wiert *Ionas*, zoo *Roger* en andere Roomsgezinden willen, in zee gesmeten, en door eene walvisch ingeslokt. Desgelijx zou ter zelver plaetse keizerin *Helena* een van des Heilants nagelen, tot stilling des onweêrs, in zee gesmeten hebben: het welk aen dezen oort veel sterker en gevaerelijker is, als in volle zee.

Cesarea.

De stad *Cesarea*, of, na 't Neêrduitsch, *Cesâreën*, dat is *keizerlijk*, is alzoo door den stichter, of her-opbouwer, *Herodes*, ter eere van *Cesar*, of keizer *Octavius*, genoemt. Van wege haere gelegentheit aen zee wort *Cesarea* ook gemeenelijk *aen-zee-gelege Cesarea*, en, tot onderscheit van *Filips Cesarea*, in *Galilea*, *Cesarea van Palestijn*, en op Hebreeusch, by de Joden, *Schizeria* geheten. Van gelijken noemen de Moren en Arabieren dit *Cesarea* noch heden, in 't Arabisch, gebroken *Kaisariyah*, of *Kaisserie*, en ook, met het byvoegen van *Alsjam*, *Kaisariyah Alsjam*; dat is, *Cesarea van Syrie*, tot onderscheit van de stad *Cesarea* in *Cilicie*. Ulug Beig. Nasir Eddin.

Zoo d'Arabische vertaelder des Bybels gevoelt, was d'eerste aeloude naem dezer

dezer stad *Hazor*, Jos. 11 : 1. of liever *Ekron*, zoo de Rabbinen beuzelen: want *Ekron* houden zy voor een en de zelve stad met *Cesarea*: hoewel ongerijmt. *Ekron*, zeidt zeker *Rabbi Abhu*, geboortigh van *Cesarea*, *zal uitgeroit worden: dat is, Cesarea, de dochter van Edom.*

Dan, zoo men *Iosephus* geloven magh, wiert *Cesarea* te voore, in het Grieksch, *Pyrgos Stratonis*, dat is, *tooren van Straton*, genoemt, na zekeren *Straton*, een Sidonier, en gunsteling van *Neokles*, koning van *Cyprus*: welke stad, door ouderdom vervallen, hy deed herbouwen, en ter eere van *Cesar*, of keizer *Octavius August*, *Cesarea*, dat is, *keizerlijk*, hernoemen. Men vint'er die willen, dat *Cesarea* by *Plinius Apollonia* genoemt wort: daer nochtans *Ptolemeus Apollonia* tusschen *Pyrgos Stratonis*, of *toren van Straton*, en tusschen *Ioppe*, stelt. Desgelijx onderscheit *Iosephus* duidelijk *Stratons toren* van *Apollonia*, met ieder byzonder te noemen, en *Apollonia* tusschen *Ioppe* en *Stratons toren* te stellen. *Benjamin* hout de stad *Cesarea* voor de stad *Gath*.

Eindelijk wiert *Cesarea*, door keizer *Vespasiaen*, naer men zeid, *Flavia Colonia*, dat is, *Flavische kolonie*, genoemt: en den inwoonders het beschreven recht der Romeinen door een byzonder voorrecht vergunt.

[…]eph. […]17. Bell. […]1. […]o. *Herodes* deed deze stad, na het stichten der stad *Sebaste*, of *Samarie*, bouwen, en haer, uit vreze van opstending der Joden, den ganschen volke, als een kasteel, op den halse leggen.

Na hy de plaetse en oort, die tot het stichten eener stad zeer bequaem was, had afgezien, deed hy eene prachtige schets ontwerpen, en de gansche stad met gebouwen, zoo koninglijke paleizen, als byzondere burgerhuizen, van witten steen treffelijk verçieren.

[…]ven. […]eph. Onder andere deed hy een groter haven, als de *Pyreus*, of haven van Athene, tot beveiling der schepen tegen 't onweer, met een ongelofelijke moeite en onkoste, en wonderlijke kunst, bouwen: en des te meer, naerdien alle de stoffen van andere plaetsen derwaerts most gevoert worden: want de gansche zee kuste, tusschen *Ioppe* en *Dora*, was een onherbergelijke ree: waer over alle de genen, die uit Fenicie na Egypten zeilden, gedwongen wierden in zee te steken, uit vreze voor de weste wint: naerdien ook eene matige koelte dezer wint zulk eene gewelt der zee-baren tegen de rotsen aenjaeght, dat, door de kracht des te ruch lopenden waters, de onstuimigheit der zee een stuk weeghs toeneemt. En niet tegenstaende de gansche plaetse haer tegen hem weêrbarstigh toonde, zoo worstelde hy evenwel zoodanigh tegen de zwaerigheit aen: dat de vastigheit des bouwerks geenzins voor de zee bezweek. In het binnenste deed hy andere zeer diepe reên voor de schepen maken. Hy deed rontom de haven eene kring afsteken, zoo veel hem wijd genoech docht te zijn, om een grote vloot schepen te bergen, en, op de diepte van twintigh ellen, zeer grote stenen zinken: welker eenigen vijftigh voeten lang, achtien breet, en negen diep waeren: en eenige ook groter, en andere kleinder. Dit gevaerte, in zee geworpen, maekte eene streke of arm van twee hondert voeten lang boven water: die te voore door het water bedekt lagh. D'eene helft dezer streke lagh tegen over de zee-baren, en brak haer gewelt: waerom het in 't Grieksch *Procymation*, dat is, *voor-zee-baer*, wiert genoemt.

Het overigh, of d'andere helft, droegh eene muur, met torens onderscheiden: welker grootste en schoonste *Drusius*, of *Drusium*, na des keizers stiefzoon, genoemt was. In deze muur waeren vele gewelven of bogen, tot verblijf-plaetsen en herbergen der zeeluiden, en tot pakhuizen der koopmanschappen, die ter haven ingesleept wierden.

De mont der haven lagh tegen 't noorde: gelijk de noorde-wint aen dien oort de zachste is.

Voor en rontom, of langs hene de bogen, was eene schoeing en brede wandel-wegh, de welke de genen ontfing, die uit de schepen te lande traden.

Aen den mont der haven stonden drie *Kolossen*, of beelden, van een ongemeene grote, ter weder-zijde met kolommen onderstenut, tot vaster weêrstant der zee-baren.

Het beelt, op de linke zijde, wanneer men de haven in-quam, ruste op een vasten toren. Op de rechte zijde

stonden twee hoge stenen, of stene kolommen, neffens elkanderen, die in grote en hooghte den tegen-overstaenden toren overtroffen.

Rontom de haven waeren huizen van witten steen, of geslepen marmer, op eene ry gebouwt.

Tegen over den mont der haven was op eenen heuvel, in 't midden, een zeer grote en fraeie tempel, dien men van verre uit zee kon zien, gesticht. In den zelven tempel stont des *Cesars* of keizers beelt; van wien de stad haeren naem had. Het was niet kleinder, als dat van *Iupijn*, by *Olympia*; na wiens schets het gemaekt wiert. Desgelijx pronkte deez tempel met het beeltenis van Rome.

Hy deed ook aen de zuitzijde der haven een renbaen, of rentooneel, bouwen: van waer men wijd en zijd in zee kon zien.

In de stad waeren ook wonderlijke onderaertsche rioelen gemaekt, die, op een gelijken afstant van elkanderen, in zee uitquamen. Tusschen beide, en van d'eene tot d'andere, liep een dwers rioel. Door deze rioelen liep het regen-water, en vuilnis der stad, met het afloopend water in zee. Daer en tegen stroomde het oplopend zeewater door de zelve na stad toe, en doorspoelde de gansche stad.

Hy deed ook een schouw-tooneel, en meer andere prijswaerdige gebouwen, van steen stichten.

Al het welk, in den tijt van tien of twalef jaren, zonder arbeit of onkoste te sparen, voltoit wiert: te weten, op het acht en twintighste jaer zijns rijks, en op de hondert en twee en negentighste *Olympias*.

Na het voltoien der stad wiert, in haere inwying, eene grote plechtigheit en staet gebruikt, en een prachtige en kostelijke toestel in 't werk gestelt.

Hy voerde een vijf-jarigh strijtspel in, om alle vijf jaren te vernieuwen, en wijde het ook aen keizer *August* toe. Op dit strijtspel wierden alle muzijkmeesters, en worstelaers der naekte strijtspelen, ontboden. Daer en boven wiert'er een groot getal van schermers en wilde beesten; en al wat van dien slagh, zoo te Romen, als by andere volken, uitstekends en in waerde was, beschaert.

Herodes had al dezen toestel op zijne eigen onkoste, met groten staetzught, uit alle oorden doen by een slepen: hoewel niet zonder groten bystant van *Iulia*, des keizers gemalin, de welke vele dierbare dingen uit Italien overzond: zulx alle d'onkosten, t'zamen gerekent, op vijf hondert talenten beliepen.

Na dat derhalve een grote meenighte van menschen vergadert waeren, om de schouspelen te zien, ontfing *Herodes* alle de gezanten, die door verscheide volken, van wegen d'ontfange weldaden, gezonden wierden, ter maeltijt en herbergh, en onthaelde hen geduurigh met allerleie vonden van vrolijkheden: midlerwijle de gemeente haer den ganschen dagh over met schouspelen verlustighde.

Men zeid, dat de keizer zelf, en *Agrippa*, dikwils zou gezeit hebben, dat de grootmoedigheit van *Herodes* groter was, als zijne tegenwoordige staet meê braght: ja dat hy der heerschappye van gansch Syrie en Egypten scheen waerdigh te zijn.

De stad *Cesarea* wort in 't nieu verbont op vele plaetsen gedaght.

In *Cesarea* zagh *Kornelius*, de hooftman, een gezicht, en wiert door *Petrus* gedoopt, die ten dien einde, door Gods bevel, uit *Ioppe* derwaerts quam. Actor. 10. Ten tijde van *Hieronymus* zagh men daer noch het huis van *Kornelius*: het welk, door de Kristenen, tot eene kerke was opgerecht. Hieron. Epist. 27. ad Eust.
Men zagh'er ook te dier tijde het huis van *Filippus*, een der zevenen: en de kamers zijner vier dochteren, de welke maeghden en profeterssen waeren. Act. 21.

In *Cesarea* knevelde zich de profeet *Agabus* handen en voeten met den gordel van *Paulus*, tot eene voorspelling van *Paulus* kneveling te Rome. Act. 10.

Te *Cesarea* bleef *Paulus*, in het richthuis van *Herodes*, twee jaren gevangen. Act. 12: 23, 24, 25, 26.

In *Cesarea* wiert koning *Herodes Agrippa*, onder het vieren van het vijfjarigh strijtspel, ter eere van keizer *August*, door den engel, tot straffe van zijne grootsheit, dodelijk ter neêr geslagen: wanneer de pluimstrijkers, verblint door den glans van zijn koninglijk gewaet, zijne stemme voor eene

eene Gods ſtemme uitkreten. Act. 19: vers 8.

ſarea rt bis- n. Na het Kriſten geloof in deze ſtad open voortgang had genomen, wiert zy tot een bisdom opgerecht, de welke vele biſſchoppen heeft gehad, die

De is Il- r. † by *Hieronymus*, en in de kerkelijke hiſtorien, gedaght worden: als onder andere *Flavianus*, onder keizer *Diokletiaen*: *Theophilus*, onder *Kommodus*: *Teoktiſtus*, ten tijde van *Origenes*: *Domnus* en *Theoteknus*, onder keizer *Galienus Marinus*: *Anatolius*, te voore biſſchop van *Laodicea*: *Euſebius*, en zijn navolger *Akacius*, en *Gelaſius*, onder keizer *Theodoſius*. *Agricolaus* en andere Roomsgezinden maken *Kornelius*, de hooftman, die door *Paulus* gedoopt wiert, Actor. 10. den eerſten biſſchop van *Ceſarea*: quanſuis tot meerder gezagh van hunnen biſſchoplijken ſtaet.

By verloop van tijt wiert het bisdom van *Ceſarea* tot de waerdigheit van een aerts-bisdom verheven, en, beneffens negentien of twintigh onderhorige biſſchoplijke ſteden of bisdommen, onder het patriarchſchap van Antiochien geſtelt. Maer wanneer namaels, ten tijde van keizer *Juſtiniaen*, ontrent des jaers vijf hondert en dertigh, op zijn verzoek, en door tuſſchen-ſpreken der prelaten, die te Konſtantinopolen vergadert waeren, de kerke van Jeruſalem, de welke ſlechts een enkel bisdom was, tot een patriarchdom gemaekt was, zoo wiert toen ook de kerke, of het aerts-bisdom van *Ceſarea*, van het patriarchdom van Antiochien afgeſcheurt, en met haere negentien onderhorige bisdommen aen het patriarchdom van Jeruſalem gehecht. Sedert bleef *Ceſarea* een langen tijt de eerſte zetel des patriarchdoms van Jeruſalem.

ron. ſt. ad n- h. Na het verwoeſten der ſtad Jeruſalem, door *Titus*, welk voorhene de hooftſtad van ganſch Judea was, wiert *Ceſarea* de kerkelijke hooftſtad van het eerſte Paleſtijn gemaekt: waer door de Jeruſalemmer kerke een lange wijle de kerke van *Ceſarea*, als hooftſtad, onderworpen gebleven is.

eod. tor. l. 2. 7. Een langen tijt was het gezagh des biſſchops van *Ceſarea* groter, als dat van den Jeruſalemmer biſſchop: want als krakeel tuſſchen *Acacius*, biſſchop van *Ceſarea*, en tuſſchen *Cyrillus*, biſſchop van Jeruſalem, over het † primaetſchap was ontſtaen, zoo zette *Acacius Cyrillus* af; en dreef hem uit Jeruſalem, tot geen klein bewijs van groter gezagh des biſſchops van *Ceſarea* boven dien van Jeruſalem. † Eerſtheit, of opper-hoofdigheit.

Ceſarea was onder de Romeinen, ten tijde van *Herodes*, en een wijle na hem, de ſterkſte, grootſte, rijkſte, bloeienſte, vermaertſte, en hooftſtad van Judea: gelijk Antiochien de hooftſtad van Syrie. Joſeph.

Te dier tijde beſtont het grootſte getal der inwoonders uit Grieken of Heidenen: d'andere waeren Joden en Samaritanen. Hier over wierden by de Joden eenige plaetſen in *Ceſarea* voor onheiligh en onrein gehouden.

Wanneer *R. Ezekiah*, *R. Kohen*, en *R. Iakob Bar Acha*, in het paleis van *Ceſarea* wandelden, en tot aen de booge of galderye gekomen waeren, week *R. Kohen* van hen: maer hy voeghde zich weêr by hen, wanneer zy aen eene reine plaetſe gekomen waeren. Zeker perzoon braght eenen ſcheitbrief uit de haven van *Ceſarea*: wanneer hy daer over voor *R. Abhu* quam, zoo zeide deez: *Het is onnodigh te zeggen. Het is in mijne tegenwoordigheit geſchreven en bezegelt: want de haven van Ceſarea is niet, als Ceſarea.*

Verſcheide krakelen en oproeren, tuſſchen de Grieken van *Ceſarea*, en tuſſchen de Joden, waer in de Joden altijt den neêrlaegh kregen, beſchrijft *Ioſephus* wijtlopigh.

Een ander geſchil ontſtont onder hen over het opper-gezagh en meeſterſchap: het welk voor keizer *Nero* wiert beſlecht, met zegenpraling der Grieken. Dies verkregen de Heidenen, ten tijde van keizer *Veſpaſiaen*, na 't ter neêr matſen der Joden, het opper-gezagh.

Te dier tijde bleef *Ceſarea* de hooftſtad van ganſch Paleſtijn, de welke, om de brave daden, door de burgers, tegen de Joden uitgevoert, door *Veſpaſiaen*, eene kolonye of volkplanting der Romeinen gemaekt, en vry of onbelaſt van ſchatting van hooftgelt en verponding der landen verklaert wiert: gelijk de rechtsgeleerde *Paulus*, op Latijn, in de volgende woorden getuight. L. Ult. ff. de Cenſibus.

Divus Veſpaſianus Cæſarienſes colonos fecit, non adjecto ut juris Italici eſſent;

sed tributum his remittit: sed Divus Titus solum etiam immune interpretatus est. Dat is: *De goddelijke Vespasiaen heeft die van Cesarea kolonieren gemaekt: hoewel zonder byvoegen van het genot des Italiaenschen rechts: doch schelt hen het hooftgelt quijt. Maer de goddelijke Titus heeft ook den gront schat-vry verklaert.*

Joseph. de Bell. lib. 2. c. 23. In deze stad nam de bloedige oorlogh zijnen oorsprong, uit het bouwen der gevangkenissen, door eenen Griek van *Cesarea*, nessens de *Synagoge* der Joden.

Cap. 32. In *Cesarea* wierden namaels, op eenen *Sabbath*, vijf en twintigh duizent menschen ter neêr gevelt.

Meer oproeren en bloetstortingen te Cesarea, voor d'uitroeing des Joodschen volks, voorgevallen, worden by *Josephus* gedaght.

Lang na die uitroeing hebben aldaer de scholen en leeraers der Joden gebloeit: zulx de *Cesarier Rabbinen* over-al in den *Talmud* geroemt worden: als, *R. Hoshaia Rabba*, † *R. Abba*, (die zijnen zoon van *Cesarea* na *Tiberias*, ter hoge schole, zond.) *R. Achavah. R. Zeira. R. Mena. R. Zerikan. R. Prigori. R. Ulla. R. Ada*: welke drie laetste van *Cesarea* geboortigh waeren. Ook wort eene *Synagoge* van *Cesarea*, met name *Mardatha*, (of *Maradatha*) in den *Talmuth* gedaght.

† Juchas. fol. 74.

Veroveringen en verwoestingen van Cesarea. Abulf. Wanneer des jaers zes hondert en tien Cesarea, en gansch Syrie, onder den koning van Persie stont, wiert Cesarea, beneffens vele andere steden, door den Griekschen keizer, *Heraklius*, op het eerste jaer zijner regering, verovert.

In den jaere zes hondert vier en dertigh rechte *Obuobeida*, veltheer van *Kalif Omar*, met die van Cesarea, en andere steden van dien oort, een verbont op.

Albert. Aquen. Tyr. lib. 10. Des jaers elf hondert en twee quam *Bauduwijn* d'eerste, Kristen koning van Jerusalem, de stad Cesarea belegeren, met bystant der Pisaners en Genuesen, en deed den belegerden, die Mahometanen of Arabieren waeren, de bolwerken verlaten, en na een schonen en prachtigen tempel wijken, dien *Herodes*, ter eere van keizer *August*, had doen bouwen. Na een weinigh tegenweers geboden te hebben, wierden zy eindelijk gedwongen voor het gewelt te wijken. De meesten wierden ter neêr gevelt: d'andere in boeiens gesmeten. Onder den bekomen buit kregen de Genuesen, naer men zeid, voor hun deel, een groot bekken of schotel, die uit een eenige smaragd van een onwaerdeerlijken prijs gemaekt was: waer by eenigen voegen, dat dit het bekken was, daer de Zalighmaker zich op het laetste avontmael van gedient had: gelijk het ook onder dien tijtel, met grote gods-vrucht, in de schatkamer van *Genua* bewaert wort. Jacob. Vitr. Thefur. Chron. Anno 1102.

De François en, en andere volken, hebbende vernomen, dat de Mahometanen al hun gout ingeslokt hadden, deden by-na alle de gesneuvelde lichamen verbranden, om in d'assche te vinden, het geen zy in de kassen niet vonden.

Na het ophemelen en zuiveren der stad, wiert zeker *Bauduwijn* tot aertsbisschop gekoren, met beding van vijftigh krijgsknechten in des konings leger t'onderhouden.

Ontrent des jaers elf hondert en zeventigh was de stad zeer fraei en çierelijk, en had, onder andere, ontrent tien Joden, en twee hondert Samaritaensche Joden. Benjamin.

Op 't jaer elf hondert drie en tachentigh veroverde Saladin, koning van Syrie en Egypten, Cesarea, en vele andere steden van dien oort: doch verliet de stad weêr, na haer verwoest te hebben.

Na hem deed keizer *Konradus* de vierde 't kasteel ten gronde verdelgen.

Maer eene wijle daer na hebben de Roomsgezinde beêvaertreizers het kasteel doen herbouwen. Daer na deed *Louys*, koning van *Vrankrijk*, gebynaemt de *Heilige*, de puinhopen en afbraken der stad weêr oprechten: en braght haer in staet van zich te kunnen beschermen.

Maer des jaers twaalef hondert vier en zestigh maekte *Bendokdar Beibars*, koning van Syrie en Egypten, den Franken of Kristenen de stad Cesarea, na zy de zelve driemael bezeten hadden, afhandigh: en deed by-na de gansche overgebleven stad verwoesten. Tyr.

Namaels verviel Cesarea onder 't gebiet der Turken, en is sedert in zodanigen staet gebleven, gelijk zy heden gezien wort: te weten, gansch verwoest.

Van

Roger. Van zoo vele fraeie kerken, en andere prachtige gebouwen, bespeurt men daer niet anders, als eenige kentekenen van de hooft-kerke der Kristenen. Het overigh is niet, als een verwerde klomp van puinhopen. Onder de puinhopen leggen meenighten van graeuwe marmere kolommen, tot tuigteken van den aelouden pracht der gebouwen. Men bespeurt'er niet anders van haeren aelouden luister. Noch daer is nu kerke noch Kristen. Daer onthouden zich alleenlijk hondert huisgezinnen van Moren, en zes of zeven van Joden, die in flechte hutten, op het ooster gedeelte van de plaetse der aeloude stad, gehuisvest zijn: want zy derven hun verblijf niet dicht aen zee nemen, uit vreze van door de ridders van *Malta* weggehaelt, en tot slaven gemaekt, of van hunne koopmanschappen berooft te worden: de welke d'inwoonders van 't geberghte hen toebrengen: als katoen, olye van *Sesimen*, en koren: en door de Grieken, te scheep, na Konstantinopolen vervoert worden.

Poel Moyè el Temsa. Roger. Een Fransche mijle van de stad Cesarea, ten noorde, is een meir, of poel, van zoet water. Hy is vischrijk, groot ontrent een mijle in 't ronde, en wort gemaekt van de waterwellen, die uit den zelven poel ontstaen.

D'Arabieren noemen dezen poel *Moyè el Temsa*, dat 's gezeit, *water der krokodillen*: die zich daer in onthouden: gelijk des jaers zestien hondert acht en twintigh een krokodil van binnen uit het riet van dezen poel te voorschijn quam, die in zijne bek een gehelen ezel, met een steen, greep, en wegh-sleepte: aen den welken de lantman dien had gebonden, midlerwijle hy zijne gerst na-by den poel afsneed. Men heeft in het gansche Heilige Lant gene krokodillen, dan op deze plaetse.

Breidenbach en van *Vitry* stellen aen d'oostzijde der stad een diepen en vischrijken poel, met zoet water, in den welken meenighte van krokodillen houden. Aldaer groeit ook groot riet, (misschien *Bamboes* riet) daer d'Arabieren pieken van maken. Ook groeit'er een ander slagh, veel kleinder, waer van d'Oosterlingen zich dienen om te schrijven, in plaetse van pennen. Roger.

Rontom dit meir plukt men overvloet van *Ciperus*, aromatijksche *Kalmus*, *Scordium*, en veel andere aromatijke gewassen.

Eene Fransche mijle van de stad loopt eene vliet, die uit de rontom leggende moerasschen ontstaet. Tyr. lib 7. c. 22.

Anderhalve mijle van Cesarea is een gehucht, welk men noch heden *Kapernaum in Palestijn* noemt: en is een ander van *Kapernaum*, in *Galilea*, dat by d'evangelisten gedaght wort. *Benjamin* stelt dit *Kapernaum* vier mijlen van de beke *Kison*, en zes van Cesarea. Kapernaum. Roger. Ziet p. 107.

Betoanea, of *Bethania*, is eene plaetse, vier kleine mijlen van Cesarea, op eenen bergh, en in den stam van Aser gelegen: in de welke gezeit worden heilzame baden te zijn. Bethania. Hieron.

Narbata is een stad, gelegen zestigh stadien, of twee mijlen, van Cesarea. De lantstreke voert een zelven name. In de zelve quamen de Joden van Cesarie, gedwongen door gewelt der Grieken van Cesarea, met hunne wetboeken gevlucht. Narbata. Joseph.

Namaels zond *Cestius*, veltheer der Romeinen, ruiterye derwaerts, die een grote meenighte van inwoonders doden, en de vlekken van de *Narbatenische* lantvooghdye in kolen leiden.

Betharo, by *Stephanus Betharrus*, of *Betharum* genoemt, was by ouds eene stad, en nu een vlek, achtien duizent schreden bezuide Cesarea, en twee en twintigh duizent benoorde Diospolis, of Lydda, gelegen. Betharo.

Kedron, of *Kedro*.

De stad *Kedron*, of *Kedro*, de welke in de boeken der Machabeen wort gedaght, was niet verre van *Jamnia*, en de vorstendommen der Filistijnen, en van de Middellantsche zee, na de zijde van *Azotus* toe, gelegen, en dien volgens in den stam van Simeon: als te bespeuren is uit 1 Machab. 15: 39, 40. Zy wiert door *Cendebeus*, overste van den zeekant, van wegen *Antiochus*, koning van Syrie, gestight: als blijkt uit 1 Mach. 16: 9. die in het voorige

 hooft-

hooftstuk, op het negen en dertighste veirs, *Cendebeus* de stad *Kedron* beval te bouwen, en de poorten te versterken.

Ten tijde der Machabeen wiert *Kedron* door de Heidenen bezeten.

De stad *Kedron* houden *Adrichom*, *Bonfrerius*, en andere, met grote waerschijnelijkheit, voor d'aeloude stad *Gador*, anders *Gedor*, of *Gedera* : de welke in den stam van Juda wort gestelt. Jos. 15 : 58. hoewel *Adrichom* de zelve, zonder eenigh bewijs, in den stam van Dan plaetst.

Ten tijde van koning *Ezechias* hebben de Simeoniten de stad *Gador* ingenomen : de welke, en het lant daer ontrent, toen noch eenige Kanaaniten, uit den geslaghte van *Cham*, in bezit hadden. 1 Paral. 4 : 40.

De lantstreke, ontrent *Gedor*, had vette en weirijke landouwen.

Metheg-Amma was eene stad der Filistijnen, de welke *David* hen af-nam. 2 Sam. 8 : 1.

Dus verre van d'aen-zee-gelege plaetsen, de welke eigentlijk in het lant der Filistijnen gelegen waeren. D'andere plaetsen, die hoger na 't noorde, op de zelve aen-zee-gelege lantstreke, en in Fenicie, lagen, zijn te voore, in het beschrijven van dat gewest, ten tone gestelt. Vervolgens zullen wy nu de plaetsen, onder byzonder Judea te landewaerts in gelegen, beschrijven. Ziet Syrie, pag. 71.

By den Arabischen lantbeschrijver, *Aledris*, vind men de volgende plaetsen van Palestijn, aen de Middellantsche zee, gedaght. Geogr.

Vijf en twintigh duizent schreden van *Askalon* leit het eerste kasteel *Machur*: en te landewaerts in, daer tegen over, *Kaum*, en *Bait Gebrail*, dat is, *huis van Gabriel.* Vijf en twintigh duizent schreden van het eerste kasteel *Machur*, leit het tweede kasteel *Machur.* Daer na komt de stad *Jasa* te leggen, twee pleister-plaetsen van Jerusalem.

Hebron.

De stad *Hebron* wort alzoo doorgaens in 't oud verbont, op Hebreeusch; maer in het eerste boek der Machabeen, cap. 5 : 63. en by *Hieronymus Chebron* genoemt : te weten, na *Hebron*, een der zoonen van *Kaleb*, als *Hieronymus* gevoelt, die 1 Paral. 2: 42. gedaght wort : want ook *Kaleb* heeft deze stad verovert. Jos. 15. Jud. 1. Maer zoo wel dit gevoelen van *Hieronymus*, als de rede, daer de zelve op steunt, is onzeker: want die *Hebron* is geen zoon van dien *Kaleb*, die *Hebron* veroverde; maer van een anderen, die lang te voore in Egypten gestorven was.

Bonfr. in Pentateuch. Genes. 23 : 2. Daer en boven, hoe heeft *Moses*, die de zelve stad zoo meenighmael *Hebron* noemt, kunnen weten, dat die stad namaels met dien naem, na dezen *Hebron*, na den ingang tot het Beloofde Lant, heeft moeten genoemt worden? 't en zy men zeggen wil, dat zulx, na *Moses* doot, door den eenen of anderen schrijver, by zijne schriften gevoeght zy : of *Moses* het door eenen profeteerenden geest geweten hebbe.

Cap. 14. in Jos. Quæst. 5. Zoo *Serrarius*, *Bonfrerius*, en andere voor waerschijnelijk en bewijzelijk houden, is deze stad *Hebron* genoemt, na het verbont of bontgenootschap, dat *Abraham* met de vier voornaemste mannen van die plaetse oprechte : want *Cheber* bediet een bontgenootschap. Andere brengen den oorsprong van den naem *Hebron* op *Heber*, de stamvader der Hebreen : hoewel ongerijmt : naerdien de spelling van die beide namen in 't Hebreeusch verschilt. Ook strijt daer tegen de bediedenis des woorts.

Hebron wiert te voore anders, met een Hebreeusch koppel-woort, *Kariath-Arba*, of *Kiriath-Arba*, of *Kirjath-Arba*, genoemt : als blijkt uit Genes. 35 : 27. Jos. 14 : 15. en 15 : 13. en 21 : 11. Jud. 1 : 10. *Kariath-Arba* is gezeit stad van *Arba*: want *Kariath* bediet eene stad, en *Arba* was de eige naem van eenen groten reuze, die de stam-vader der reuzen *Enakims* was, en in deze stad geheerscht heeft, en na wien de zelve stad alzoo genoemt was. Dit blijkt onder andere duidelijken uit Jos. 21 : 11. alwaer men leest *Kariath-Arba*, vader der *Enakims*: als of *Josua* zeggen wilde : *De stad Arba des vaders der Enakims, of die een vader der Enakims was.* Zie pag. 1

was. Hieronymus daer en tegen schijnt den naem *Kariath-Arba* niet voor een eigen naem der stad te nemen; nochte *Arba* tot een eigen naem van eenen man; maer tot een gemeinen naem te maken. Wijders, hy wil, dat *Hebron* d'eigen naem der stad zy geweest: maer dat *Kariath-Arba* niet zoo zeer d'eige naem van eene stad zy geweest, als haere bediedenis, van het een of ander merkwaerdigh kenteken genomen. Want *Arba*, zeidt hy, betekent, op Hebreeusch, *vier*. Hy voeght'er by, dat deze stad *Kariath-Arba*, dat is, *stad van vieren*, is genoemt, uit oorzake in de zelve vier patriarchen, als *Adam*, *Abraham*, *Isaak*, en *Jakob*, begraven waeren.

Behalve dit gevoelen tegen de Schrift strijt, zoo dient daer en boven aengemerkt, dat zekerlijk is, dat ten tijde van *Abraham* deze stad noch niet heeft *Kariath-Arba* kunnen genoemt worden: by aldien zy om die reden, de welke *Hieronymus* geeft, alzoo genoemt is: naerdien drie van die patriarchen toen noch niet begraven waeren: welk tegendeel nochtans de Schrift, ja dat deze stad ouder dan *Abraham* zy, op verscheide plaetsen klaerblijkelijk schijnt te kennen te geven. Doch zoo andere met meer waerschijnelijkheit gevoelen, wiert deze stad *Kariath-Arba* genoemt, uit oorzake de vier reuzen, *Achiman*, *Sisai*, *Tholmai*, en hunne vader *Arba*, aldaer begraven lagen.

Wijders, dat *Hebron* by *Hieronymus*, en, na zijnen voorgang, by vele andere schrijvers, voor de grafstede van *Adam* gehouden wort, zulx geschiet op steun der woorden van *Josua*, c. 13: vers 15. de welke, na zijne Latijnsche vertaling, aldus luiden: *De naem Hebron wiert te voore* Kariath-Arba *genoemt: Adam, de grootste onder de Enakims, is aldaer begraven.*

Andere, daer en tegen, vertalen eigentlijker, na den zin van 't Hebreeusch, en gevolgh der historie, de zelve plaetse aldus: *De naem nu van* Hebron *was eertijts* Kariath-Arba, *die een groot mensch onder d'Enakims geweest is.*

Te weten, het woort *Adam* heeft een dubbelzinnige betekenis, en kan, of als een eigen naem van den eersten vader, en stam des menschelijken geslachts: of, als eene gemeine naem, en in de bediedenis van eenen mensch genomen worden: in welken laetsten zin hy in de Schrift op verscheide plaetsen gebruikt wort: als Genes. 5: vers 2. en 2 Sam. 7: 19. Osea 11: 4.

Maer *Hieronymus* heeft ter gemelder plaetse van *Josua* den naem *Adam*, als een eigen naem genomen, en voor den eersten vader gebruikt.

Daer en boven heeft hy de woorden, *hy is aldaer begraven*, uit eigen hoofde bygevoeght: naerdien de zelve in 't Hebreeusch niet gevonden worden. Waer uit blijkt, met welke zekerheit en gront *Adams* grafstede in *Hebron* gestelt wort.

Hebron wiert ook anders *Mambre* genoemt, na zeker by-gelegen dal van een zelven name: als blijkt uit Gen. 23: 19.

Hebron was een aeloude, en d'eerste stad, zoo *Johannes Annius* wil, van alle steden, en gesticht door *Adam*: hoewel dit zonder gront gesproken is: gelijk *Pererius* te recht heeft aengemerkt. Van gelijken brengt *R. Salomon*, zonder eenige zekerheit, de stichting der stad op *Cham*, *Noachs* zoon. (Comm. In Xenephon. — In cap. 13. Genes.)

Naer luit der Schrift wiert *Hebron* zeven jaren voor *Tanis*, of *Zoan*, eene stad in Egypten, gestight. Num. 13: vers 23. Desgelijx maekt *Josephus* *Hebron* zeven jaren ouder, als *Tanis*. (Antiq. lib. 1. c. 8.)

Dan dewijl de Schrift, noch *Josephus*, den jaertijt van het stichten der stad *Tanis* niet melt; noch men dien by genen schrijver gedaght vind, zoo kan men daer uit ook genen bepaelden tijt van de stichting der stad *Hebron* besluiten: en is men dien volgens des onbewust.

Naer het verhael van *Josephus*, uit berecht der inwoonders, overtrof *Hebron* niet alleenlijk de steden van dat gewest; maer ook *Memfis*, in outheit. Hy voeght'er by, dat, sedert haere stichting, tot aen zijnen tijt, twee duizent drie hondert jaren verlopen waeren. Waer uit *Pererius* besluit, dat *Hebron* negentigh jaren voor den watervloet gesticht zy: of, volgens uitzijfering van *Bonfrerius*, hondert en zeventigh jaren. (Lib. 5. c. 7. de Bello. — In Genes. 13. Quæst. 5.)

De stad *Hebron* was op het geberghte van Juda gelegen. Jos. 21: 11. en by-na in het hertje des ganschen stams

van

van Juda. Zoo veel men uit de ſchriften der Rabbinen kan beſpeuren, was *Hebron* ten ooſte, of zuid-ooſte, en in het gezicht van Jeruſalem gelegen; hoewel andere *Hebron* ten zuide van Jeruſalem ſtellen. Desgelijx plaetſt *Joſephus* Hebron op het geberghte, en niet verre van *Jeruſalem*, *lib.* 5.*c.* 8. *de Bello*. *Hieronymus* daer en tegen vijf mijlen en een halve van Jeruſalem. *Benjamin* ſtelt Hebron zes mijlen van *Bethlehem*.

Hieron. *Hebron* was de hooftſtad der Filiſtijnen, en woonſtede der reuzen Enakims: en by ouds eene koninglijke ſtad, en ſtont onder eenen koning: als blijkt uit Joſ. 10: 3, 5. Zy wiert door *Joſua* verovert, cap 10: 37. en haere koning gedoot. cap. 12: 10.

Zy was eene der vry-ſteden, Joſ. 20: 7. en 21: 13. 1 Chron. 6: 57. en wiert aen *Kaleb* tot zijne bezitting gegeven. Joſ. 14: 13. 14. te weten, het velt der ſtad, en zijne dorpen. cap. 21: 12. 1 Chron. 6: 56. want de ſtad zelve, en de voorſteden rontom haer, wierden de prieſters toegevoeght. Joſ. 21: 11, 13. 1 Chron. 6: 55. Waer uit eenigen hebben gewilt, dat Hebron die ſtad zy, in de welke de prieſter *Zacharias* woonde. Luc. 1: 39.

Joſeph. Antiq. lib. 7. c. 1. *Hebron* wiert namaels de hooftſtad van koning *David*, na de welke hy zich van *Zicelegh*, of *Ziklagh*, op bevel des Heeren, met hof en huisgezin, begaf. 2 Sam. 2: 1. en 5: 5. 1 Chron. 11. en 12: 23. en heerſchte in de zelve zeven jaren en zes maenden, ter tijt toe hy Jeruſalem den Jebuſiten afnam. 2 Sam. 5: 5. 1 Chron. 29: 27. gelijk hy te Jeruſalem drie en dertigh jaren regeerde.

Na Hebron trok *Abſolon*, onder voorgeving van zijne gelofte aen den Heere te betalen: hoewel het op 's vaders rijk was toegeleit. 2 Sam. 13.

Joſeph. Antiq. lib. 8. cap. 4. *Hebron* wiert door *Roboam*, *Salomons* zoon, herbouwt.

Te Hebron, by den vijver, wierden d'afgehouwe handen en voeten der genen, die *Isboſeth*, *Sauls* zoon, gedoot hadden, opgehangen. 2 Sam. 4. In Hebron heeft *Abraham*, Gen. 13: 18. *Iſaak*, c. 35: 27. en *Jakob*, cap. 37: 4. gewoont.

Lib. 5. c. 8. de Bello. Ten tijde van keizer *Veſpaſiaen* viel *Cerealis*, veltöverſte der Romeinen, in de ſtad Hebron, en doode alle d'inwoonders, tot kinderen toe, en leide eindelijk de zelve ſtad in kolen.

Wanneer de Latijnſche Kriſtenen de ſtad Hebron bezaten, was zy met den biſſchoplijken zetel verçiert: want ten tijde der Griekſche Kriſtenen was het ſlechts een prioorſchap: welk voorrecht het, ten aenzien der knechten Gods, *Abraham*, *Iſaak*, en *Jakob*, bekomen had. Zy had ook reeds te voore een zeer prachtige kerke gehad: de welke keizerin Helena, door aenrading van haeren zoon *Konſtantijn*, deed ſtichten. Will. Tyr. lib. 2c. cap. 3

Men ziet'er noch tamelijke overgebleve puinhopen van het aeloud *Hebron*. Quar

Het hedendaegſch nieu Hebron, by d'Arabieren *Kalil*, dat is *Abraham*, genoemt, leit zuid-zuid-ooſtwaerts, ontrent drie booghſcheut van het oud Hebron, t'effens op eene vlakte en op eenen heuvel: te weten, op de plaetſe van *Machpela*, of de *Dubbele Spelonke*.

Ter zelver plaetſe ſtaet nu een kaſteel en grote kerke, de welke beide in den omtrek van een zelve muur beſloten leggen.

De ſtad Hebron leit onbemuurt, en heeft genen koophandel. Des onaengezien hebben de Turken daer een prachtigen tempel, neffens de *Dubbele Spelonke*, na de ſchetſe van den tempel van Jeruſalem, doen ſtichten. Roge

Hebron wort nu by Turken, Moren en Joden, bewoont, en ſtaet onder het gebiet van den *Baſſa* van Jeruſalem, die aldaer eenen *Soubachi* hout, die zich geduurigh te velde met een troep ruiters hout, om d'Arabieren in toom te houden.

Tuſſchen oud en nieu Hebron is een vierkante waterrijke vijver, ieder zijde van zes en zeſtigh treden lang. Men klimt aen ieder hoek langs veertigh trappen in de zelve neêrwaerts.

Hebron was in eçn zeer ſteenigen oort gelegen: hoewel boven mate vruchtbaer: want gene plaetſe, zoo de Talmudiſten verhalen, was ſteeniger, als Hebron: waer over aldaer een kerkhof of grafſtede der doden was.

Hebron wort, van wege zijne vruchtbaerheit, boven mate hoogh by de Rabbinen en Gemariſten geroemt: en inzonderheit om zijne lammeren: gelijk het lant van Moab, om zijne rammen. Want ſchoon *Gomorrha* en *Sodoma*, als een hof des Heeren, en als Egypten

Egypten was, en gene plaetse in Egypten treffelijker als *Zoan*, zoo was nochtans Hebron, schoon steenigh, zevenmael edeler als *Zoan*, volgens eene wijze van spreken onder de Rabbinen: want het aertrijk was vet, en gaf zeer lustigh gras voor de schapen.

Noch heden, zoo *Roger* getuight, is de geheele lantstreke lustigh en zeer vruchtbaer, en heeft den overvloet van al het geen, dat men zou mogen wenschen. Inzonderheit geven de wijngaerden zeer aengename druiven: waer van de Mahometanen rozijnen, zoo geel als gout, maken: de welke voor de beste des ganschen Heiligen Lants gehouden worden. Alle de vruchten zijn'er boven mate treffelijk. Men vind in dezen oort ook verscheide heilzame gewassen, en eene zekere hage-doorn, waer van des Heilants krone, naer men zeid, gemaekt wiert.

Rontom Hebron ziet men vele steden des stams van Juda: hoewel heden tot slechte dorpen gebraght, die alle by Moren bewoont worden.

Zeven vierendeel mijls van Hebron stelt *François Anselmus* de grafstede van *Loth*.

Het dal *Mambre*, of *Hebron*.

VOor den ingang der stad Hebron, de linke hant neêr te slaen, wort het beruchte dal *Mambre* gevonden. Het is vruchtbaer, schoon en zeer lustigh, en met wijngaerden bewassen: waer uit zeer treffelijke wijn, en overvloet van rozijnen, gemaekt wort. Het is over een vierendeel mijls breet: doch veel langer.

Nicephorus stelt het dal, of eike, *Mambre*, vijftien stadien zuidwaerts van *Hebron*, en ontrent twee hondert en vijftigh van Jerusalem.

Het dal *Mambre* wort anders ook enkelijk *Mambre*, en by wijle, na de by-gelege stad Hebron, het dal *Hebron* genoemt: gelijk daer en tegen de stad Hebron na dit dal *Mambre* wiert geheten.

Mambre was de naem van den eigenaer, of bezitter dezes dals, d'*Amorrhiter*, Genes. 14: 13. die met *Abraham* tegen d'Oostersche koningen ten oorlogh trok. vers 24.

In plaetse van het woort *dal*, staet in het Hebreeusch *Elon*, dat eenigen een *dal*, andere eene *vlakte*, of *effen velt*, en zommigen een *eike*, of *steen-eikeboom*, of *eikenbosch*, of *terpentijn* of *denneboom* vertalen: gelijk ook het woort *Elon* eigentlijk eenen boom betekent, die ekelen, of diergelijke vruchten draeght.

De gemeene Latijnsche en Samaritaensche overzetting vertaelt, by *Moses*, het Hebreeusch woort *Elon*, een *dal*: de Chaldeeusche, *vlakke velden*: de Syrische en Grieksche, *eike*, of *eikenbosch*: d'Arabische, *beemt*, of *weide*: de gemeene Neêrduitsche, een *eikenbosch*: de Hooghduitsche en Neêrduitsche van *Luther*, eene *hage*.

Het dal *Mambre* was eene vlakte, voor de stad Hebron, met bomen bezet. Drus.

Het dal *Mambre* was, naer het schijnt, een vermaert dal: waer over het by *Moses* veel malen wort gedaght: als Genes. 13: 18. en 18: 1. en 50: 13.

Na-by het dal *Mambre*, of op des zelfs einde wort eene plaetse getoont, de welke by ouds met een zeer deurluchtigh gebouw verçiert was: gelijk het overblijfsel niet duisterlijk te kennen geeft.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, was ter zelver plaetse, zoo d'overlevering gedraeght, eene uitstekende kerke gebouwt: waer van men heden niet meer, als het buitenste gedeelte der muuren, ziet, die eene plaetse, in maniere van eene vijver, maken, en uit grote vierkante geslepe marmere stenen bestaen. Van binnen, en voor aen, is een grote water-put.

In het dal *Mambre* heeft *Abraham* met zijn huisgezin gewoont, Genes. 14: 13. en den Heere een altaer gebouwt. Genes. 13: 18. In het zelfste dal verscheen God hem: en hy zagh'er drie mannen tegen hem over staen. Gen. 18: waer meê, zoo eenige willen, de Drievuldigheit wiert afgebeelt.

Wanneer namaels de Heidenen dezen oort, met valsche kerkelijke gebaren, waengeloovige zeden, en het oprechten van afgoden-beelden en altaren op den zelven, eerden, en grote

eerbiedigheit betoonden, beval keizer *Konstantijn de Grote*, die op 't jaer drie hondert en tien, na den Kristen stijl, begon te heerschen, uit een weêrzin in dien gruweldaet, d'afgodenbeelden en altaren te slopen en verbranden, en in dier plaetse, ter eere van den waeren God, en, ter gedenkenis der deurluchtige goddelijke daden, eenen zeer fraeien tempel op te rechten. Hy deed ook deze zijne meening en wil, by brieven, den bisschoppen van Palestijn verwittigen, om aenstonts zijn gebod en bevel in 't werk en ter uitvoering te stellen.

De *spelonke van Machpela*, anders de *Dobbele spelonke*.

EEn der voornaemste en gedenkwaerdighste plaetsen, de welke in Hebron gezien worden, is de *spelonke van* Machpela, of Makpelagh, en anders gemeenelijk de *Dubbele spelonke*, of eigentlijk, na de Hebreeusche wijze van spreken, *spelonke der Dubbelheit* genoemt: de welke op het einde des akkers van *Efron*, de Hethiter, tegen over Mambre, of *Hebron*, lagh. Gen. 23: 9. en 25: 9. en 49: 29. Te weten, het woort Machpela wort in meest alle overzettingen des Bybels voor een gemeinen naem genomen, en *dubbel*, of *dubbelheit*, vertaelt. *Drusius* en andere daer en tegen willen het veel meer voor een eigen naem van eene plaetse gehouden hebben, in de welke *Efrons* akker en deze spelonke was: de welke hierom Genes. 23: 9. de *spelonke van* Machpela genoemt wort. Het zelfste blijkt uit vers 17. alwaer men in de gemeene Neêrduitsche overzetting leest: *D'akker, die in* Machpela *was*, dat is, in eene plaetse, alzoo eigentlijk genoemt. Van gelijken geeft het negentiende veirs daer van eenigh blijk: daer Moses zeit: *Abraham begroef zijne vrouw in de spelonke des akkers van* Machpela.

Abraham kocht deze spelonke, en t'effens den akker, van dezen *Efron*, voor vier hondert zikkelen zilvers, tot eene erf-begravenisse: want in aeloude tijden plaghten de Joden de lijken in spelonken te begraven: als onder anderen ook blijkt uit de grafstede des Zalighmakers, de welke *Jozef van* Aramathea voor zich zelven had doen vervaerdigen.

De genen, die het Hebreeusch woort, Machpela, voor eenen gemeinen naem houden, en *dubbel* of *dubbelheit* vertalen, zeggen, dat deze grafstede de *Dubbele spelonke* genoemt wiert: dewijl zy uit twee verdiepingen bestont: een onder, en een boven: of dewijl twee spelonken neffens elkanderen lagen: en in d'eene 't man, en in d'andere 't vrouw-volk begraven wiert: of dewijl d'eene spelonke in d'andere was: te weten, de kleine in de grote.

In deze spelonke wiert allereerst *Sara*, door haeren man *Abraham*, begraven. Genes. 23: 19. daer na *Abraham* zelf, door zijne zonen *Isaak* en *Ismaël*, Genes. 25: 9. Desgelijx wierden in de zelve *Isaak* en *Rebekka* begraven, Genes. 49: 31. *Lea* en haer man *Jakob*, Genes. 50: 13. en veilight ook, zoo *Josephus* schrijft, de gebeenten der twalef patriarchen: hoewel andere dier grafstede in *Sichem* stellen. Ziet p. 182.

Desgelijx willen vele, en zelfs de meeste Rabbinen, dat ook *Adam* en *Eva* in deze spelonke begraven zy: hoewel andere daer en tegen de begraefplaetse van *Adams* hooft in Jerusalem, en op den bergh van Kalvarien stellen.

Zoo de Rabbinen, en onder andere *Zakut*, beuzels-wijze schrijven, zou *Adam*, nopende zijne begravenis, aldus gesproken hebben: *Na mijne doot zullen zy misschien komen, en mijn gebeente oprapen, en het aenbidden. Maer ik zal mijne kiste diep in d'aerde verbergen, in eene spelonke, binnen eene andere spelonke.* Dies zou hierom de spelonke *Makpelah*, dat is, *verdubbeld*, genoemt zijn. In Juchas.

Noch ten tijde van *Iosephus* en *Hieronymus* wiert een grafstede getoont, zeer prachtigh van marmer gesticht.

Namaels wiert op de plaetse dezer spelonke, door *Helena*, moeder van keizer *Konstantijn*, ter eere dezer deurluchtige mannen en vrouwen, eene

eene fraeie en grote kerke gesticht: neffens de welke ook een klooster was, zoo *Bonifacius* getuight. Het gansch gebouw was van een wonderlijk maeksel, en bestont uit zeer grote en vierkante geslepe marmere stenen. Op de rechte zijde van den ingang der kerke zijn drie kapellen, onder de welke, naer men voorgeeft, de grafsteden van *Abraham*, *Sara*, *Isaak*, *Rebekka*, *Jakob* en *Lea* zijn.

Den Kristenen is d'ingang tot deze kerke gemeinelijk verboden: en tot de grafsteden, ook zelfs den Moren: want die bestaen in de grafsteden te treden, vallen aenstonts doot ter neêr, zoo men den Turken geloven magh.

Ter gedachtenis en eere der begrave aertsvaderen wort deze kerke by de Mahometanen in grote eerbiedigheit gehouden: die zich te dezer oorzake uit verscheide oorden derwaerts begeven.

Ook is *Hebron*, om deze kerke, een van de voornaemste heilige en gedenkwaerdighste plaetsen der Turken, na de welke zy uit godsvrucht ter beêvaert reizen, en brengen derwaerts veeltijts hun kinderen, om te besnijden.

Op deze zelve plaetse staet het kasteel der stad, dat, en t'effens de kerke, met eene zelve muur omringt is.

Tempel van den Heiligen Samuel. Zoo *Benjamin* de Jood schrijft, was by zijnen tijt, ontrent des jaers elf hondert en zeventigh, in zeker dal des akkers van *Hebron*; te weten, op den *akker der Verdubbeling*, of *Dubbele spelonke*, een stedeken en grote tempel, die de *Heilige Samuel* genoemt wiert. Maer eertijts, ten tijde der *Ismaëliten*, was'er een *Synagoge* der Joden. De Kristenen (voeght hy daer by) hebben daer zes grafsteden gemaekt, en de zelve na *Abraham*, *Sara*, *Isaak*, *Rebekka*, *Iakob* en *Lea*, doen noemen: de welke, zoo zy aen de pelgrims voorgeven, de grafsteden der aertsvaderen zouden zijn. Waer over voor het zien gelt wort gegeven.

Maer wanneer een Jood komt, die gelt aen de deurwaerder der spelonke geeft, zoo wort d'yzere deure geopent, de welke al sedert de tijden der zalige aertsvaderen gemaekt is geweest. Die derwaerts neêr klimt, hout eene brandende fakkel in zijne hant; doch vind niet in d'eerste spelonke, noch in de tweede; maer in de derde zijn zes grafsteden: als die van *Abraham*, *Isaak*, *Iakob*, *Sara*, *Rebekka* en *Lea*, de welke tegen elkanderen over staen. Op ieder grafstede zijn letteren gegraveert. Op de grafstede van *Abraham* leest men deze letteren: *Deze is de grafstede van onzen zaligen vader Abraham:* desgelijx op de grafstede van *Isaak*, en vervolgens op d'andere. In de spelonke brant dagh en nacht, by de grafsteden, een lamp. Men ziet'er vaten, vol beenderen der Israëliten: te weten, de beenderen van eenen ieder hunner vaderen, de welke zy hier tot op dezen dagh in leggen.

Op het einde van den *akker der Verdubbeling* staet het huis van onzen zaligen vader *Abraham*: en voor het huis is een bron. Om d'eerbiedigheit, tegen *Abraham*, gedooght men ook niet aldaer een ander huis, behalve dit, te laten bouwen. Dus verre *Benjamin*.

De *Damaskker akker*.

NA-by en ontrent *Hebron*, of buiten de tuinen van *Hebron*, leggen vele velden en akkers, met wijngaerden beplant. Onder deze is een de gedenkwaerdighste, die by de lantzaten, en de schrijvers des Heiligen Lants, de *Damaskker akker* wort genoemt. Hy is niet zeer groot, en een grote booghscheut zuidwaerts van *Hebron*, of, volgens *Brokard*, een booghscheut westwaerts van de *Dubbele spelonke* gelegen.

D'aerde van dezen akker is rootachtigh; gelijk by-na alle d'andere aerde der wijnbergen van *Hebron*. *Brokard* maekt d'aerde root, tai, en handelbaer als wasch. Naer het schrijven van *Roger* is in dit velt een brede gracht, in vorm van eene straet of steen-mijn, met root-achtige aerde, en een weinigh vet, als smeer. De Mahometanen, en alle d'Oosterlingen, vervoeren deze aerde na Egypten, Ethiopien en Indiën, als iet kostelijks, en verkopenze dier. Hy voeght'er by, desgelijx *François Anselmus*,

selmus, dat de kuilen, die op dezen akker eerst van d'uitgenome aerde overblijven, na verloop van een jaer, als door eene bestiering Gods, weêr vol worden gevonden: hoe diep en breet die ook mogen uitgegraven zijn. Ook zou deze aerde zulk een kracht by haer hebben, dat de genen, die de zelve by hen dragen, door gene ongemakken van vergif, of vergiftige dieren, beschadight worden. Waer over eenigen die aerde tot verscheide dingen, met groten waengeloof, misbruiken: ja by zommigen wort de zelve aerde gegeten. De Roomsgezinde pelgrims nemen ook stukjes meê na hun vaderlant, en de Monniken na Jerusalem: waer van zy kronen en lammen Gods maken.

Zoo *Brokard*, *Bonifacius*, *Quaresmius* en andere hebben aengemerkt, geloven alle d'Oosterlingen van dien oort, volgens een oude overlevering, dat *Adam* op dien akker, uit de rode aerde, geschapen zy: waer over zy de zelve in grote waerde houden: want de naem *Adam* wort gezeit *root* te betekenen. Van gelijken zou hy met *Eva* uit dien akker na het aertsch paradijs overgevoert zijn: en van daer, na zijnen val, derwaerts weêr gekomen zijn, om boete te doen: gelijk ook niet verre van de *Damascener akker* de boet-plaetse van *Adam* getoont wort.

Hier over hebben eenigen gewilt, dat deze akker het aertsch paradijs zy geweest: ter oorzake van de lustigheit van dezen akker en omgelegen oort, en dewijl strong geloost wort, dat *Adam* niet verre buiten het paradijs geschapen zy. Andere daer en tegen brengen de plaetse, daer *Adam* zou geschapen zijn, op de stad Damaskus van Syrie.

Ook geloven zy, door overlevering, dat *Adam*, met zijne vrouw *Eva*, na den val, uit het paradijs, door hulpe der Engelen, na *Hebron*, daer *Adam* geschapen was, ten zelven dage overgevoert zy.

Een halve Fransche mijle van dezen akker, na 't zuide, wort eene zeer ruime spelonke getoont, in de welke *Adam* en *Eva*, na zy uit het paradijs gedreven waeren, zich met der woon begaven.

Ontrent twee boogh-scheut van dezen akker is eene zekere spelonke onder eene rotse, lang ontrent dertigh voeten, onder de welke, naer men zeid, *Adam* en *Eva* hunnen gesneuvelden zoon *Abel* den tijt van hondert jaren zouden beweent hebben. Daer worden noch stene bedsteden getoont: desgelijx een bron, die ter zelver plaetse ontspringt: waer uit, zoo geloost wort, zy zouden gedronken hebben. Deze bron, of water, wort het *Meir der Tranen* genoemt. *Anselmus* stelt deze spelonke eene boogh-scheut voor-by dezen akker, en op eenen bergh. Meir der Tr[anen].

Tegen over *Hebron* is, op den top des berghs, eene kleine kerke; hoewel de zelve eertijts, naer uitwijzing der neffens gelege kentekenen, groter was. Zy is nu in eene Turksche *Metszid* verandert, en wort niet alleen by de Kristenen; maer ook by de Turken zelfs in grote eere gehouden, die hen ook het ingaen verbieden, en alleenlijk door eene venster in de zelve gedogen te zien.

By de Turken, en andere Oosterlingen, wort deze kerke het *graf van Isai* genoemt: uit oorzake *Isai*, anders by de Grieken *Iesse* genoemt, vader van koning *David*, ter zelver plaetse, zoo de Turken en lantluiden van dien oort geloven, begraven wiert: hoewel de Schrift des niet gedenkt. Graf van I[sai].

By de Kristenen wort de zelve kerke de *kerke der veertigh martelaren* genoemt: of uit oorzake de veertigh martelaren ter zelver plaetse gerecht, of aldaer begraven, of eenige overblijfselen der veertigh martelaren derwaerts ter begravenis overgebraght zijn. Op welke plaetse namaels eene kerke tot gedachtenis gestight wiert. Of [ker]ke de[r] veer[tigh] mart[e]laren.

Een steenwerp van de *kerke der veertigh martelaren*, na *Hebron* toe, op den top des berghs, op den welken oud *Hebron* gebouwt was, en aen de rechte zijde der kerke, wort een zeer fraeie terpentijn-boom getoont, die, door de grote, zijne outheit te kennen geeft, en by de lantzaten zeer hoogh geacht wort, ter zake van de byzondere voorvallen, die onder den zelven zouden geschiedt zijn. Hy staet in het midden van een groot vierkant perk geplant, dat rontom met een stenen muur omringt is. Naer het Aeld de te[r]pent[ijn] boo[m].

het ſchrijven van *Roger*, ſchieten uit den ſtam drie bomen, die wonderlijk dik zijn.

Zoo eenigen willen, zou deze boom de gene zijn, onder den welken *Abraham*, wanneer hy in de deure zijner tente zat, de drie engelen, en den Heere zelven te ruſten nodighde, Gen. 16:1. D'outheit des booms ſtrekt tot gene kleine beveſting dezes gevoelen. Desgelijx ſchrijft *Joſephus*, dat zes ſtadien van *Hebron* een grote terpentijnboom ſtont, die gezeidt wiert ſedert de ſchepping der werelt tot noch aen zijnen tijt geſtaen te hebben.

Op dezen boom ſchijnt ook *Hieronymus* te ſpeulen, daer hy zeid: *De eike* (of liever het dal) *Mambre is neffens Hebron, in het welk tot aen den tijt van mijne kintsheits, en de heerſchappye van keizer Konſtantius* (de Jonge) *een aeloude terpentijn-boom getoont wiert, onder welken Abraham gewoont heeft: want hy is by de Heidenen in wonderlijke eerbiedigheit gehouden, en als met een zekere uitſtekende godheit ingewijd.*

Adamnanus gedenkt ook uit de ſchriften van *Arculphus*, (die, op 't jaer zes hondert en tnegentigh, twee eeuwen na *Hieronymus*, de plaetſen des Heiligen Lants bezocht heeft) den zelven boom in de volgende woorden: *Op de rechte zijde der kerke ſtaet, tuſſchen twee grote muuren der zelver kerke, d'eike Mambre in d'aerde gewortelt, die ook d'eike van Abraham wort genoemt. Men ziet'er noch een onechte ſtam, of tronk, in d'aerde gewortelt, onder het dak der kerke, van twee mans lengte. Uit eerbiedigheit, en tot een gedachtenis, worden van dezen eike, die over-al met de bijl is afgehouwen, ſtukjes en ſpaenderen na verſcheide oorden der werelt gebraght.*

uar. Op d'andere zijde des berghs ſtaet ook een aeloude eikenboom, met een driedubbelen ſtam, die ook eenigen voor den zelven boom houden, onder den welken d'engelen, op *Abrahams* verzoek, zich ter ruſte begaven.

Zoo andere willen, geſchiede dit onder een anderen boom, die na-by de ſtad *Hebron* ſtaet, en by d'Arabieren, in 't Arabiſch, *Giumetz*, en by d'evangeliſten, in 't Griekſch, *Sycomorus*, dat is, *vijge-moerbezien-boom*, genoemt wort: van wege zijne gelijkenis met beide.

Doch dat deez boom, 't zy een eike, terpentijn, of vijge-moerbezienboom, een reex van zoo vele eeuwen, ſedert *Abrahams* tot op dezen tijt, zou verduurt hebben, en in wezen gebleven zijn, is niet als een louter verdichtſel, uitſtroiſel, en konſtenarye der waengelovige Joden: naerdien het de natuur, aert en eigenſchap der bomen te boven gaet: 't en zy men onnodigh tot een mirakel, door Gods zonderlinge beſtiering, zijn toevlucht wil nemen.

Daer en boven was de boom, onder den welken *Abraham* d'engelen nodighde, in het dal *Mambre*, dat vijftien ſtadien van *Hebron* lagh: gelijk *Joſephus* dien boom zes ſtadien van *Hebron* ſtelt. Daer nochtans deez terpentijn-boom, die heden 's daeghs daer voor gehouden wort, op den top des berghs, neffens de plaetſe ſtaet, daer het oud *Hebron* op gebouwt was.

Voegh hier by, dat deez boom ongetwijfelt, door de biſſchoppen des Heiligen Lants, op bevel van keizer *Konſtantijn*, tot afwering des ingeworteldeu afgoden-dienſts der Heidenen, t'effens met d'andere overblijfſelen der dwalingen, is uitgeroit en verbrant geworden.

Na het ſchrijven van *Brokard* wiert noch by zijnen tijt, neffens den wegh, die na *Hebron* loopt, en een Franſche mijle van oud *Hebron*, en voor de deure der tente van *Abraham*, een ſteen-eikeboom getoont: die uit den wortel van den ouden uitgedrooghden ſteen-eike (onder den welken *Abraham* d'engelen ter ruſte had genoodight) herſproten was. De bladen waeren een weinigh groter, als die van de *Lentiskus-boom*; maer de vrucht even als die van een eiken-boom, of als een ekel.

Niet verre van de plaetſe des terpentijn-booms, na de zijde van *Hebron*, is, in zeker hol, een bron: wiens water de lantzaten met groten aendaght drinken: naerdien zy geloven door des zelfs drinken gezontheit te kunnen bekomen.

Tuſſchen het dal *Mambre* en de ſtad *Hebron*, by na ten halven wege, wort, boven op d'aerde, een zeker eng hol getoont, dat naulix twee mannen, langs d'aerde uitgeſtrekt, kan bevangen.

Naer het verhael der Joden van *Hebron*, (die door vele eenvoudige Kristenen van dien oort daer in nagevolght worden) had *Abraham* zijnen zoon *Isaak* in het zelfste hol besneden.

Op de rechte zijde is een kapel, of veel meer eene Turksche *Metszid*, de welke, desgelijx het hol, in grote eerwaerdigheit gehouden, en niet alleenlijk by de gemelde Joden en Kristenen; maer ook by de Turken en Moren zelfs aendachtelijk bezocht wort.

Doch dit, beneffens vele andere, is een ydel verdichtsel en verçiersel der Joden: naerdien *Abraham* zijnen zoon niet in het dal *Mambre*, of in *Hebron*, of in haere lantstreke; maer in *Bersabé*, in het lant der Filistijnen, besneden heeft: gelijk uit het twintighste en een en twintighste hooftstuk van Genesis klaerblijkelijk kan bespeurt worden. Daer en boven luit het ook belacchelijk en ongerijmt, dat *Abraham* in zulk een eng hol de besnijdenis zou gedaen hebben.

Met geen meerder zekerheit stelt *Bonifacius* de plaetse, in de welke *Abraham* zijnen zoon *Isaak* besneed, voor-by de spelonke *Odollam*. Hy voeght'er by, dat ter zelver plaetse, door keizerin *Helena*, eene kerke gesticht wiert, de welke by zijnen tijt tot een puinhoop lagh.

Bethlehem.

Bethlehem wort anders ook *Ephrata*, *Lehem*, of *Lahem*, *Bethlehem van Juda*, *Stad Davids*, en *Kasteel Davids*, genoemt.

Bethlehem wiert te voore, of ook t'effens met een anderen naem, *Ephrata*, of *Ephrat*, genoemt, als blijkt uit Gen. 35:19. en 48:7. Ruth 1:12. Mich. 5: vers 1. te weten, zoo eenigen willen, na *Ephrata*, vrouw van *Kaleb*, 1 Paral. 2: 19, 24. hoewel ongerijmt, en zonder eenige eigenschap: naerdien men dezen naem al ten tijde van *Jakob*, lang voor *Kalebs* geboorte, by *Moses*, ter gemelder plaetsen vind gedaght. Van gelijken dienen deze schriftuur-plaetsen tot wederlegging der genen, die den naem *Bethlehem* jonger houden te zijn, als die van *Ephrata*, en zijnen oorsprong op *Bethlehem*, zoon van den man van *Ephrata*, brengen, die 1 Par. 4: 4. gedaght wort: 't en zy men met *Pererius* wil zeggen, dat de naem *Bethlehem*, door den eenen of anderen schrijver, na *Moses* doot, tot meerder verklaring daer by gevoeght zy.

Beide deze namen hebben by-na een zelve bediedenis, en hunnen oorsprong misschien van de vruchtbaerheit der lantstreke bekomen.

Bethlehem bediet *huis des broots*: gelijk *Ephrata*, *vruchtbaerheit*. Naer het gevoelen van zommigen kreegh *Ephrata* den naem van *Bethlehem*, van wegen des zelfs grote vruchtbaerheit, de welke God haer verleende, ten tijde van *Booz* en *Ruth*, die ontrent des jaers, na de schepping, twee duizent vier hondert en drie en tnegentigh leefden. Doch deze stelling en gevoelen schijnt ook tegen de Schrift te strijden: naerdien deze plaetse voor die vruchtbaerheit, ja voor de geboorte van *Booz* en *Ruth*, *Bethlehem*, en *Bethlehem van Juda*, wiert genoemt: als blijkt uit Jud. 19: 18. Ruth 1: 1, 19.

D'Arabieren noemen *Bethlehem* heden *Bith-le-han*, of liever *Baith-Lahen*, dat is, *huis des vleeschs*. Andere Oostersche taelkundigen leggen *Bethlehem* *huis der verquikking* uit: dewijl men eertijts daer zeer vele bequame herbergen had, tot pleister-plaetsen en verquikking der genen, die op Jerusalem en Hebron heen en weder reisden. Anders wort *Bethlehem* enkelijk ook *Lahem*, of *Lehem*, dat is *broot*, genoemt: welk *Lahem* op Arabisch ook *vleesch* bediet. Roge

Wijders, de naem *Bethlehem*, of *huis des broots*, schijnt aen deze stad, van haere eerste stichting af, door eene zonderlinge bestiering en voorzienigheit Gods, gegeven te zijn, tot onderrichting van het geen, dat namaels daer in zou uitgewerkt worden: te weten, dat deze plaetse t'zijner tijt het waere broot des hemels, den eenigen zoon Gods, zou voortbrengen.

In een zelven geheimen zin wort ook by eenigen het Arabisch woort *Lahem*, dat is, *vleesch*, genomen: want daer mee willen zy, dat uitgeduit wort, dat *Bethlehem* het huis van diens vleesch

vleesch is, die gezeit heeft, *Mijn bloet is waerachtelijk vleesch.*

Bethlehem wort ook *de stad Davids* gebynaemt, Luk. 2:4, 11. uit oorzake *David* van de zelve geboortigh was, en aldaer woonde. Joh. 7:42. 1 Sam. 17:15. en 20:6.

Bethlehem is t'allen tijde klein geweest, en, volgens berecht der Schrift zelf, onder het getal der kleinste steden gestelt: naer luit der woorden van den profeet *Micha*, cap. 5:1. *En ghy Bethlehem Ephratha zijt klein, om te wezen onder de duizenden van Juda.*

D'evangelist *Johannes* noemt Bethlehem een *vlek*, c. 7:42. en *Hieronymus* slechts een *vlekje*: maer op een andere plaetse *d'allerheerlijkste plaetse des aertbodems. Mattheus* verheft desgelijx Bethlehem geweldigh, met te zeggen: *En ghy Bethlehem, ghy lant Iuda, zijt geenzins de minste onder de vorsten Iuda:* hoewel deze woorden veel meer op haere verheerlijking, door de geboorte des Heilants, als op haere grote, omtrek, en pracht van gebouwen, schijnen te slaen.

Bethlehem wort ook Bethlehem van *Juda* gebynaemt, Jud. 17:7, 8. en 19:1, 2. Ruth 1:1. Matth. 2:5. te weten, tot onderscheit van Bethlehem, in den stam van Zabulon en in Galilea gelegen.

Bethlehem leit anderhalve, of [a] vijf vierendeel mijls, of [b] zes duizent schreden, of [c] twee Fransche mijlen zuidwaerts van Jerusalem, en nessens den wegh, die na Hebron loopt, en † duizent schreden van den tooren *Ader*, en in den stam van Juda, op eenen bergh, of op den ruch des berghs, die tamelijk hoogh; maer smal is, en zich in de lengte, van 't ooste na 't weste strekt, en van alle zijde met olijf, vijgh en wijngaertrijke heuvelen en dalen omringt wort.

a Hier. Sulpit. Sever. *b Aledris.* *c Doubdan.* *† Hieronymus.*

Heden is Bethlehem niet anders, als een arm en slecht vlek van ontrent hondert en vijftigh vervalle en half verwoeste huizen: hoewel *Roger*, ontrent des jaers zestien hondert en twintigh, het getal op drie hondert bevond.

De meeste inwoonders zijn Moren, Arabieren, Grieken en Maroniten, en eenige Kristenen, ten getale van twintigh huisgezinnen, die door vlijt der Roomsgezinde Jesuiten aen de Roomsche kerke vereenight zijn. Eenigen erneren zich met den lantbouw: andere met het maken van kruizen, rozekransen, en andere kleine snuizeryen, van olijf, of terpentijn-bomen hout, die zy aen de pelgrims verkopen. *Bethlehem* wiert door *Jeroboam* herbouwt. 2 Chron. 11:6.

Kerke, of spelonke der geboorte des Heilants.

Of *Christus*, de Zalighmaker, in of buiten Bethlehem: en of hy in een huis, of in eene spelonke, of stal, geboren zy, wort onder de godsgeleerden, en inzonderheit onder verscheide Roomsgezinde schrijvers, wijtlopigh, en met groten yver betwist en bekibbelt.

Tot het stellen van des Heilants geboorte-plaetse in Bethlehem, schijnen de woorden van den profeet *Micha*, cap. 5:2. desgelijx die van den evangelist *Mattheus*, cap. 2. te dienen, daer gezeidt wort: *dat uit Bethlehem van Juda, de leitsman (of heerscher) des volks Israëls zal voortkomen.* Van gelijken zeid d'engel by Luk. 2:11. tot de herders: *dat Christus in de stad Davids* (dat is, *in Bethlehem*) *geboren zy.*

Zoo *Nicephorus*, *Cyprianus*, en, na hunnen voorgang, eenige weinige andere schrijvers gevoelen, was des Heilants geboorte-plaetse gene spelonke; maer een arm boeren-huis. Desgelijx wort by Matth. 2:11. de geboorteplaetse des Zalighmakers, in de welke de herders hem vonden, een *huis* genoemt, zonder ergens by hem, of by d'andere evangelisten, de geboorteplaetse des Heilants, met den naem van spelonke, of hol, gedaght wort: want naerdien voor *Iosef* en *Marye in de herberge geen plaetse was*, volgens schrijven van *Lukas*, cap. 2:7. zoo zouden zy zich by een armen man, die in de voorstad woonde, vervoegt hebben, met verzoek van hen te huisvesten: die hen in zijn huis ontfing: alwaer Marye van den Heilant gelagh: 't en zy men zeggen wil, dat Mattheus, door het woort *huis*, slechts eene plaetse verstaen heeft, daer zy waeren, en hun verblijf

verblijf hadden: want naerdien het woort *huis* allerlei slagh van verblijfplaetsen betekent: ja zelf grafsteden en vogelnesten: alzoo zou Mattheus misschien ook 't woort *huis* wel voor eene spelonke kunnen genomen hebben.

Van gelijken willen eenigen, dat zeker arme man *Iozef* en Marye ontfangen, en uit meêlijden geherberght; maer hen, by gebrek van andere plaetse, in zijn beesten-stal geleit had: alwaer Marye baerde: waer op *Lukas* schijnt gezien te hebben, daer hy zeid: *Zy baerde haeren eerstgebooren zoon, en wand hem in windselen, en leide hem neder in de kribbe.* Te weten, het Grieksch woort *Phatne*, dat *Lukas* gebruikt, bediet eigentlijk eene *kribbe*, daer in men de beesten voeder geeft: gelijk nu de plaetse, de welke der beesten eigen is, stallen zijn: dienvolgens heeft men ook gewilt, dat de zoon Gods in eene stal geboren zy. Dit is gelijkvormigh, en komt met den zin en het gevoelen van verscheide gezangen over een, de welke op de geboorte-dagh des Heilants in eenige kerken gezongen worden. Desgelijks komt dit met het gevoelen van Augustijn over-een: daer hy zeid: *In præsepio jacebat, & Magos ab Oriente ducebat: abscondebatur in stabulo, & agnoscebatur in cælo.* Dat is, *Hy was in de kribbe, en geleide de Magen van 't Ooste: hy wiert in de stal verborgen, en in den hemel bekent.* Het welk ons schijnt te doen geloven, dat de Zalighmaker in eene stal geboren zy.

Zoo andere, en de meeste, daer en tegen gevoelen, was de geboorteplaetse des Heilants, ten ooste, buiten de muuren der stad Bethlehem, en geen arm boeren-huis; maer eene spelonke, in eene steenrotse, de welke eene kribbe had, in den steen uitgehouwen: derwaerts de genen zich vertrokken, die in de stad niet konden komen, of gene huisvesting krijgen.

Tot dit gevoelen, dat des Heilants geboorte-plaetse buiten Bethlehem, en in eene spelonke stelt, gedragen zich *Origenes*, *Eusebius*, Athanasius, *Chrysologus*, en *Hieronymus*, die een langen tijt te Bethlehem, by des Heilants kribbe, geleert en geleeft heeft: desgelijx meest alle de nieuwe schrijvers.

Tot bevesting en verklaring dezes gevoelen, dient de voorspelling van *Esaias*, c. 33:16. alwaer hy, van *Christus* sprekende, zeid: *Die zal in de hooghte woonen: de sterkten der steenrotse zullen zijn hoogh vertrek zijn.* Welke plaetse by de zeventigh overzetters aldus vertaelt is: *Deez zal wonen in de hoge spelonke der sterke rotse.*

Of deze spelonke een en de zelve, of eene verscheide plaetse van de gene was, de welke *Lukas*, cap. 2:7. eene herbergh noemt: en of de kribbe binnen of buiten de zelve herbergh gestelt was, heeft men ook van over-langh, onder verscheide schrijvers, zien betwisten; hoewel het geschil noch tot heden onbeslecht gebleven is.

Na het gevoelen van Beda, *Carthusanus*, en Barradius, was de spelonke de herberge zelve, in de welke de kribbe was, daer *Christus* in geleit wiert: want de woorden van den evangelist *Lukas*, cap. 2:7. *En zy leide hem in de kribbe, om dat voor hen gene plaetse in de herbergh was*, worden op dezen zin by hen uitgeleit: Marye *leide haeren zoon in de kribbe: dewijl gene gevoeghelijker noch bequamer plaetse in de spelonke was; de welke eene herberge is genoemt, om dat* Marye, *wanneer zy baren zou, in de zelve haer vertrok of herberghde.*

En aldus maken deze schrijvers deze spelonke tot gene gemeine; maer tot eene byzondere herberge: dewijl zy willen, dat zy den naem van herberge bekomen hebbe, uit oorzake Marye haer in de zelve herberghde.

Zoo *Lyranus* desgelijx gevoelt, was de kribbe binnen de herbergh, en had *Iozef* de zelve voor zijne osse en ezel, die hy met zich gebragt had, gemaekt: in de welke Marye haer kint leide: naerdien zy gene bequamer plaetse in de herbergh kon bekomen: want aldus luiden de woorden van *Lukas*: *Om dat voor hen gene plaetse in de herberg was.*

Quaresmius, *Doubdan*, en andere daer en tegen, houden voor waerschijnelijker, dat de herberge, de welke *Lukas* gedenkt, een verscheide plaetse van de spelonke of kribbe zy geweest: noch die in de zelve, als een gemeine plaetse, besloten wiert; maer geheel en al buiten de zelve was: dewijl de herberge in de stad Bethlehem, en de kribbe daer buiten was.

Doch

Doubd. Doch het dient aengemerkt, dat door den naem van *herbergh*, geene herbergh te verstaen zy, als gemenelijk en hier te lande gehouden worden: alwaer men van alles, zoo van bedde en bulster, als van spijze en drank, voor gelt, vol op vind; maer eene gemeine 's lants herberge, de welke by de Turken *Karavanseras*, by d'Arabieren *Chan*, en by de Françoizen een *Camp*, en anders gemeenelijk *Fondouka* genoemt wort: gelijk die reeds te voore, in het beschrijven van *Syrie*, op verscheide plaetsen, gedaght zijn. Zulk een herbergh is gewonelijk een zeer groot en ruim huis, of vertrek, met een groot hof in 't midden; en beneden omringt met vele vertrekken of magazijnen, en stallen, en boven met galderyen en kamers. Maer voor de rest is'er geen gerijf altoos, als het bestek der vier muuren en dak: want men vind'er geen tafel, stoel noch bank, noch bedde, noch broot, noch wijn; maer ieder neemt het geen, dat hy van node heeft, met zich op wegh. In deze *Chans*, of 's lants herbergen nemen de *Karavanen* en scharen der reizers en vreemdelingen, die dikwils in groten getale zijn, met kemels, peerden, en ezels, hun verblijf: te weten, luiden van allen staet, zoo arme als rijke, beide mannen als vrouwen, van allen landaert, alle, zonder onderscheit, door malkanderen, d'eene in deze, en d'andere in een andere hoek: zulx die eerst komen, de beste plaetse mogen innemen en uitkiezen: 't zy onder den blaeuwen hemel, of onder dak: zonder een duit, wanneer men wegh-trekt, aen iemant voor de huisvesting te betalen.

Dusdanige herbergen heeft men niet alleenlijk in alle steden door gansch Ooste; maer ook buiten op 't lant, op de volkrijkste wegen, en aenkomsten, die, ten dienste der reizers, door den eenen of anderen groten heere, tot zoene der zielen hunner vaderen, gelijk de Mahometanen voorgeven, gesticht worden.

Na zoodanigh een herbergh had zich *Iozef* met *Marye*, ten tijde der beschrijving, begeven, om daer in verblijf te nemen: maer dewijl de herbergh vol gasten of herbergierlingen was, zoo waeren zy genootzaekt van daer te wijken, en na eene andere plaetse zich te begeven: te weten, na eene spelonke of hol, de welke eene kribbe wiert genoemt, buiten de stad.

Wijders, dat de kribbe buiten de herbergh was, schijnen de woorden van *Lukas* te kennen te geven, daer hy zeid: *En zy leide hem* (het kint) *in de kribbe, dewijl voor hen gene plaetse in de herbergh was*: maer plaetse zou in de herbergh geweest zijn, indien in de zelve de kribbe was geweest: alwaer *Christus* in lagh.

Daer en boven, zoo *Quaresmius* daer by voeght, was de kribbe een byzonder hol, en voor velen gemein, dat de kribbe wiert genoemt.

Desgelijx gevoelt *Kajetanus*, dat de kribbe, in de welke de Heilant geleit wiert, een bekende en een eenige algemeine kribbe, neffens de muuren der stad was, de welke, uitstekenheits halve, by *Lukas*, eene *kribbe* wort genoemt: want anders zou d'engel, wanneer hy tot de herders zeide, dat zy het kindeken, in doeken gewonden, in de kribbe zouden vinden, een byzonder voorwaerde of teken moeten by-gevoeght, en tot de herders gezeidt hebben, *in de kribbe van zoodanigh huis*: dewijl ongetwijfelt vele kribben in de stad *Bethlehem* waeren.

Des niet te min hout *Quaresmius* ook voor zeer bewijzelijk, dat door den naem van *kribbe*, niet alleenlijk, dat gemein hol; maer ook de kribbe der beesten, daer *Christus* in geleit wiert, kan verstaen worden: gelijk alle afbeeldingen dat schijnen aen te wijzen.

Doch hoe langer en naukeuriger men deze zake onderzoekt, hoe men in meerder onoplosselijke zwarigheden vervalt. Dies de genen zich van vele onnodige zwarigheden vinden ontslagen, die de woorden van *Lukas*, *en zy leide hem in de kribbe; want daer was voor hen gene plaetse in de herberge*, aldus enkelijk verklaren: *want daer was voor hen gene andere plaetse in de herberge.* Te weten, *Marye* bleef met *Iozef* in de herberge, en gelagh in de zelve. Maer waer dan met de spelonke, buiten *Bethlehem*, de welke sedert zoo vele eeuwen, by meest alle schrijvers, voor des Heilants geboorte-plaetse uitgekreten is, gebleven.

Hier op zou iemant kunnen antwoorden: dat d'evangeliſten zelfs gene ſpelonke van des Heilants geboorte gedaght hebben: dies de zelve veilight, door den een of ander, op ſteun van *Eſaias* woorden, verzonnen is. Of men zou met *Beda*, *Carthuſianus*, *Barradius*, en andere, door het woort van *herberge*, eene *ſpelonke* mogen verſtaen.

Wijders, de ſpelonke, of het hol, de welke ſedert vele eeuwen, tot op heden, voor de plaetſe, daer in de Verloſſer des menſchelijken geſlaghts uit de maeght *Marye* geboren wiert, gehouden is, leit op d'uitterſte ooſter-hoek, en ontrent twee hondert treden, of een musketſcheut van *Bethlehem*, en onder het koor der kerke van *Sinte Marye*.

Deze ſpelonke is, volgens een oude en algemeine overlevering der Kriſtenen van dien oort, niet alleenlijk by de Kriſtenen en kerkelijke outvaders; maer ook by d'Onkriſtenen of ongelovigen, zoo *Origenes* getuight, voor de geboorte-plaetſe des Heilants altijt gehouden. Ook wort gene andere plaetſe zijner geboorte, dan deze, buiten of binnen *Bethlehem* getoont.

Naer het gevoelen van *Doubdan*, was deze ſpelonke ſlechts eene zekere plaetſe in d'aerde uitgeholt, als eene gracht, van ontrent tien voet diep, vijftien voet lang, van 't ooſte na 't weſte, en vier breet: na de welke *Marye* en *Iozef* uit de herberge haer begaf.

Hier uit, voeght *Doubdan* daer by, hebben miſſchien vele der kerkenleeraers gelegentheit genomen, om deze plaetſe een hol of ſpelonke te noemen: gelijk *Hieronymus* de zelve dikwils met den naem van ſpelonke gedenkt.

Doch gelijk *Auguſtijn* (het geen aen te merken ſtaet) de geboorte-plaetſe des Heilants een ſtal noemt, ter oorzake van de kribbe, de welke daer was: en *Cyprianus* een klein huis, van wegen het verblijf van *Iozef* en *Marye* met den Zalighmaker, voor eene wijle: en *Hieronymus*, om de zelve oorzake, haer eene herberge der Maeght; en, om zijne kleinheit, de kleinſte plaetſe van den ganſchen al, en een gat in d'aerde noemt: alzoo zou men ook mogen zeggen, dat zy het een hol noemen, uit oorzake de plaetſe in d'aerde uitgeholt is, gelijk men met dien naem uitgeholde grachten, in de puinhopen, noemt: en uit oorzake ook een gedeelte daer van, als een ſpelonke, bedekt was: maer niet uit oorzake het een oprecht hol was, door de natuur gemaekt en uitgeholt: alzoo weinigh, als het een ſtal was, geſticht alleenlijk om beeſten te ſtallen, of een huis, om menſchen te huisveſten. Maer het was, zoo *Doubdan* gevoelt, veel meer een mijn of kuil, waer uit men zant, of eenige ſtenen tot bouw-ſtoffe haelde.

Daer en boven was deze kuil boven open: of ten minſte voor een groot gedeelte: hoewel men daer met gene zekerheit kan van ſpreken. Niet tegenſtaende twee omſtandigheden, de welke men daer vind, het ſchijnen uit te wijzen. Doubdan.

D'eerſte is, dat deze plaetſe weinigh diepte in d'aerde had, gaende tot noch op heden, na de plaetſen verhooght zijn, niet meer als met vijftien of zeſtien trappen neêrwaerts: zulx men de zelve veel meer voor eene zant-kuil, als ſteen-mijne, magh houden: en naerdien zy zoo ondiep was, en al te weinigh aerde boven had, om tot een gewelf te dienen, zoo was het by-na onmogelijk, dat zy geheel en al, als een natuurlijk hol, kon bedekt zijn.

De tweede omſtandigheit is, dat d'aerde, of zelf de ſteen van deze kuil, uit de natuur zoo brokkeligh en zaght is, dat men de zelve lichtelijk zonder werktuigh met de hant kan uitnemen. Waer over zeker ſchrijver dit hol het *morſel-* of *tuf-ſtenen hol* noemt: waer uit blijkt dat zy niet ſterkte genoech had, om door zich zelfs gewelfs-wijze te beſtaen, en in wezen te blijven, en de gehele plaetſe te bedekken. Dien volgens ſchijnt de zelve plaetſe ook onbedekt geweeſt te zijn.

In het opperſte en ooſter-gedeelte dezer ſpelonke, aen de voet, en recht in 't midden der twee trappen, wort d'eigentlijke plaetſe getoont, op de welke, zoo d'overlevering hout, *Marye* den Verloſſer, *Chriſtus*, gebaert heeft. Deze plaetſe is bedekt met wit marmer, in wiens midden een jaſpis, of porfyr, of zerpentijn-ſteen, van een ſpan in de middellijn, tot twee duimen diep, zit: rontom den welken een zilvere kring is, met ſtralen, in vorm van eene zon of ſterre. Waer op, in 't ronde, tot een

berecht

berecht van des Heilants geboorte, met grote letteren, deze woorden in 't Latijn gegraveert ſtaen: HIC DE VIRGINE MARIA IESVS CHRISTVS NATVS EST. Dat is, *Hier is uit de maeght Marye Jeſus Chriſtus geboren.*

Quar. Het wit marmer, dat de plaetſe der geboorte bedekt, is een weinigh gebroken: het welk de Roomsgezinde monniken zelfs, en al willens, hebben gedaen: ten einde de Turken het niet zouden weghnemen: naerdien zy oordeelden beter te zijn, het gebroken te behouden, als van het geheel berooft te worden.

Boven het autaer voornoemt is een vierkant zeer oud tafereel, van acht ſpan in 't vierkant: waer op zeer kunſtigh de geboorte des Zalighmakers met de pençeel is afgemaelt: te weten, het vertoont *Marye* met gevouwen handen en gebogen knyen voor het eerſt-geboren kindeken *Jeſus*, leggende in de kribbe op hooi: daer beneffens beeſten, als een oſſe en ezel, die het kindeken met hunne walmte des aeſſems ſchijnen als te koeſteren. Men ziet'er ook den nacht afgebeelt, die zijnen glans van het kint ontfangt: en aen d'andere zijde, verre van daer, een luſtigen oort of landou: alwaer een engel wort vertoont, die aen de vee-herders, die op het velt de kudde weiden, verſchijnt. Op d'andere zijde is eene rei of ſchare van engelen, die, *eere zy Gode in de hooghſte hemelen*, zingen, Luk. 2: 14. Eertijts was dit zelfſte werk der geboorte met *Moſaiſch* werk afgebeelt.

[Q]uar. Deze kapel is met zijde tapeetſeryen en kleden geſtoffeert. Tot eerbewijs, en meerder luiſter van zulke deurluchtige plaetſe, branden geduurigh, op onkoſte der Roomsgezinde monniken, drie zilvere lampen boven het autaer: waer onder eene recht boven de plaetſe van des Heilants geboorte hangt, en, naer men zeid, door *Louys de Rechtveerdige*, koning van Vrankrijk, vereert wiert.

[Q]uar. Deze plaetſe wort met groten aendaght zeer veelmalen gekuſt, en met gebeden vereert, niet alleen by de Roomsgezinde inwoonders en pelgrims; maer ook by de Grieken, Maronyten, en andere Ooſterſche Kriſtenen. Zelfs de Turken, die des Heilants onbevlekte geboorte, uit eene maeght, belijden, bezoeken en bezichtigen deze plaetſe met grote eerbiedigheit, en ſtaen, tot ſtommens toe, daer over verwondert.

Zoo eenigen, na den voetgang van *Beda*, verhalen, zou, ten tijde des Heilants geboorte, uit den ſteen, of rotſe der ſpelonke, water gevloeit zijn, met het welk allereerſt zijn lichaem afgewaſſen wiert: welk water ook ten tijde van *Beda*, ter gedenkenis van des Heilants geboorte, vloeide, volgens verhael van *Beda* uit de ſchriften van *Adamnanus*: of liever *Arkulf*, die het water, ontrent des jaers vier hondert, zagh vloeien.

Doch dit vloeien des waters uit de rotſe wort by *Quareſmius*, als ooghtuigh dier plaetſe, gelogent, die, na lang en naerſtigh onderzoek, of in de gemelde muur zoodanige ſteenrotſe was, de welke water, of een teken van eenen bron gaf, getuight geen teken noch tekens gelijke daer in vernomen te hebben. Wijders heeft hy by oude luiden van *Bethlehem* daer na gevraeght, die kundigh in de zaken en overlevering van dien oort waeren, of zy den gemelden bron gezien, of van hunne voorouders verſtaen hadden, dat'er oit die geweeſt was: de welke tot antwoort gaven, dat zy noit van zoodanige dingen gehoort of gezien hadden. Wel is, volgens hun berecht, boven de ſpelonke, of hol der geboorte des Heilants, benoorde de grote kerke, eene waterbak, de welke de *waterbak der Magen*, of *Wijzen*, wort genoemt: naerdien zy na-by de plaetſe en het autaer is, daer deze wijzen hun giften voor den Heilant aenbraghten.

Noch heden wort deze water-bak gezien: hoewel zy droogh is: uit oorzake van de verſtoptheit haerer watergang. Eertijts was een grote toeloop tot dezen waterbak, als uit haeren afgeſleten mont, door het touwerk, te beſpeuren is.

In deze kerke, aen de noort-zijde, is een ſtene zit-ſtoel. Wat meer na 't weſte is een ſtene bank van vier ſpan hoogh, vijf lang, en drie breet: op den welken de Roomsgezinde prieſters hun misklederen leggen.

Langs hene, ter weder-zijde, ten zuide en noorde, zijn kniel-banken van tuf-steen.

By de toegemetselde deure is, in de hoek, ten zuide, een kleerkasse, van zeven span hoogh, en drie span en drie duim in 't vierkant, en staet twee span hoogh van de vloer. In deze kasse worden alle nootwendige behoeften, om de misse te doen, bewaert.

Naer het verhael van zommige eenvoudige Oostersche Kristenen van dien oort, zou de sterre, de welke de wijzen na *Christus* geleit had, in een klein gat, dat nu noch in de hoek van de spelonke der geboorte, aen de zijde van de toegemetselde deure getoont wort, neêrgevallen zijn, wanneer zy haer ampt verricht had. Doch zoo zeker ander schrijver *Aymon* melt, zou deze sterre, na het verrichten van haer ampt, in eene put, nessens *Bethlehem* gevallen zijn: alwaer te dier tijde alle de genen, die maeghden waeren, de zelve sterre in de put konden zien. Hy voeght'er by, dat t'eener tijde drie mans-perzonen, een maeght, en twee gene maeghden, derwaerts gegaen waeren: die maeght was, had de sterre gezien: maer d'andere hadden de zelve niet gezien.

Serm. de Epiphan.

By-na van een zelven inhout is het geen, dat *Gregorius*, in zijn boek van de *glorye der martelaren*, in de volgende woorden verhaelt: *In* Bethlehem *is eene grote put, uit de welke Marye, naer men zeid, water gedronken heeft: alwaer dikwils godvruchtige luiden komen, en over den mont van de put leggen, hebbende het hooft met eene doek bedekt. Dan ziet de gene, wiens verdienste het is, een sterre van d'eene zijde der put, over het water, na d'andere zijde verschieten: op een zelve wijze, als de sterren gewonelijken aen de kreyts der hemelen verschieten. En alhoewel vele toezien, zoo wort zy alleenlijk van die gene gezien, die gezont van herssenen is. Ik heb eenigen gezien, die zeiden de sterre gezien te hebben. Onlangs heeft onze Diaken verhaelt, dat hy met vijf andere daer na had gezien: maer de zelve ster was aen twee alleenlijk verschenen.* Dus verre *Gregorius*.

Lib. 1. cap. 1.

Quaref. Zoo andere in die gewesten verhalen, was in het gemelde gat een palmboom geweest, aen den welken *Marye*, wanneer zy daer op leunde, dadelen gaf. Eenige verstandige Turken bevestigen zulx in hunne boeken gelezen te hebben.

Men vint'er die grover beuzelen, en zeggen, dat het water, met het welk *Christus*, na de geboorte, afgewassen wiert: desgelijx de na-geboorte van *Marye*, in het gat voornoemt gesmeten wiert.

Op de rechte zijde van de kerke, of ontrent de spelonke der geboorte, een weinigh ter zijde, na 't zuide; en vijf of zes treden van de geboorteplaetse des Heilants, is een andere kleine spelonke, of slechts een hoek van de boven-gemelde geboortespelonke, de welke gemeinelijk de *heilige kapel*, en de *kribbe* of *stal* genoemt wort: uit oorzake, zoo de gemeine overlevering onder de Roomsgezinden hout, *Marye* haeren zoon, de Zalighmaker, in doeken gewonden, aldaer op een weinigh hooi en stroo, in eene beesten-krib ter neêr geleit had.

Deze kapel is tien span lang, en zes span en drie duim breet: of, volgens *Doubdan*, ontrent zes of zeven voet in 't vierkant, en vier of vijf voet hoogh: want men kan gemakkelijk met de hant boven aen de verdieping, of gewelf, raken.

Zy leit een grote voet lager, als de geboorte-spelonke, en gaet met drie marmer-stene trappen, ieder van tien duim breet en hoogh, in. Zy wort van de zelve geboorte-spelonke door drie fijne kolommen van bonten marmer of porfyr-steen, de welke d'overhangende steenrotse schijnen t'onderstutten, als afgescheiden. *Berhardino* stelt slechts eene kolom, de welke beide deze spelonken ondersteunt, en met zijn voetstuk en kapiteel tien span hoogh is.

De vloer van deze spelonke is geheel met marmere stenen beleit. Het gewelf, en al het binnewerk bestaet uit de blote en rouwe rotse, zonder eenige çieraet van bedeksel.

Naer het gevoelen van *Doubdan*, zouden d'arme luiden, die aldaer in d'aerde, om steen uit te halen, werkten, dit klein hol, of hoek der geboorte-spelonke, overdekt hebben gelaten, om daer in des Winters tegen de regen, en des Zomers tegen de hitte, te schuilen. En dewijl zy ter zelver plaetse

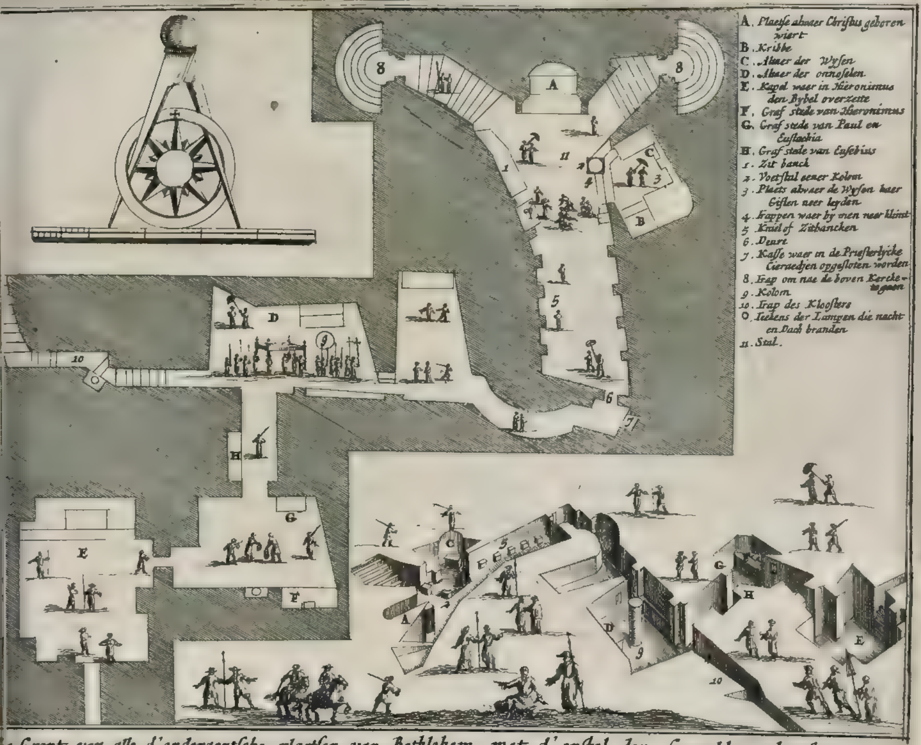

...e Gront van alle d'onderaertsche plaetsen van Bethlehem met d'opstal der Gemelde plaetsen.

plaetse ook hunne ezelen zetten, zoo hadden zy eene kleine kribbe, aen de westzijde dezer spelonke, uitgeholt, om hen daer in voeder van hooi en stroo voor te leggen. Om deze redenen misschien alleen is deze gehele plaetse een *spelonke* en *stal* genoemt geworden: want men noemt de zelve een *spelonke*, uit oorzake zy uitgehouwen en uitgeholt, en met steen, als een spelonke, bedekt was: maer niet uit oorzake het een spelonk uit de natuur was: desgelijx noemt men de zelve plaetse een *stal*; dewijl zy eenen kribbe had, en d'arbeits-luiden aldaer hunne ezels zetten, en niet om dat deze plaetse eene gewonelijke stal was: dewijl zy, desgelijx de kribbe, te klein daer toe was. Dus verre uit *Doubdan*.

In de boven-gemelde kribbe van deze spelonke had Marye, naer men zeid, en de gemeine overlevering gedraeght, haeren zoon, de Zalighmaker, gewonden in doeken, op een weinigh hooi en stroo neêr-geleit.

Zoo *Brokard* en zijne navolgers gevoelen, was deze kribbe, in de welke de Zalighmaker geleit wiert, in de steen of rotse der spelonke uitgehouwen. Andere, en inzonderheit *Chrysostomus*, willen, dat de zelve van kleyaerde gemaekt was: de welke hy, en andere met hem, weggenomen, en een zilvere in de plaetse gestelt hadden.

Maer by aldien men aen het schrijven van *Lyranus*, *Karthusianus*, en anderen, geloof wil geven, zoo was deze kribbe van hout, in d'uitgehouwe rotse gemaekt: de welke *Jozef* met eige handen voor het kint *Jesus*, en niet voor de beesten, zou toegestelt hebben.

Deze houte kribbe, zoo de Roomsgezinden voorgeven, wort heden te *Rome*, met grote eerbiedigheit, in de kerke van *Sinte Marye de Grote*, in 't midden van een kapel, bewaert: de welke door paus *Sixtus de Vijfde*, ter eere van deze kribbe gesticht is: alwaer altijt des nachts vier fakkels of waskeersen branden.

In stede van de weggenomen houte kribbe heeft keizerin *Helena* namaels, in de zelve plaetse, een andere van kostelijken witten marmer en porfyrsteen, in vorm van een vierkante kiste, doen maken: de welke noch heden daer gezien wort. Zy staet een grote voet van de vloer of aerde verheven, Quaresm.

heven, is twee voet en een halve lang, en by-na twee breet, en een halve diep. De twee zijden, en het achterste, zijn een weinigh hoger, als het voorste.

Uit de boven-gemelde beschrijving, stelling, en stant dezer kribbe, blijkt klaerelijk, by aldien men de zelve voor waer wil houden, hoe de kribbe des Heilants qualijk en oneigen, in de schilderyen en prent, gewonelijk wort afgebeelt en vertoont: te weten, in het midden van eene stal, en omringt aen alle zijden met de maeght *Marye*, herders, osse en ezel.

Berhardin. Op een van de bladen of wanden dezer kribbe, en aen de rechte zijde, of na 't noorde, is een klein konterfeytsel, of afbeeltsel, bestaende uit zekere zwarte strepen, of aderen, op een witten gront, uit de natuur en by geval gevonden, de welke de gedaente van een stok-ouden man, of aendachtigen monnik, leggende in de lengte uitgestrekt, en met een langen baert en rok, vertoont.

Vele Roomsgezinden houden dit voor het konterfeytsel of d'afbeelding van *S. Hieronymus*, die een langen tijt op deze plaetse zijn verblijf heeft gehad, en het hof van *Rome* verliet, om in stilte, en buiten gewoel, in de Schrift te blokken.

De Roomsgezinden houden deze afbeelding voor een wonder: en de welke, tot vergelding van *Hieronymus* meenighvuldige en minnelijke kussen, door Gods zonderlinge bestiering, met de hant der natuure zelve, in dezen steen zou getroffen zijn: ten einde zy eeuwighlijk door de gelovigen, met aendaght en verwondering, zou kunnen bezichtight worden.

Naer het schrijven van *Sandys*, is op den bodem der kribbe, en effen in 't midden, een serpentijn-steen gestelt, tot aenwijzing der plaetse, daer de Heilant lagh.

F. Bernardino. Zoo eenigen willen; hoewel zonder eenigh bewijs der Schrift, zou *Jesse*, anders *Abisai*, *Davids* vader, in deze spelonke, daer in de Heilant geboren wiert, met zijn vee zijn verblijf gehad hebben: en in de zelve besneden, en door *Samuel* tot koning gezalft zijn.

Tegen over deze kribbe, na 't ooste, en ontrent twee schreden van daer, is de plaetse, op de welke, naer men zeid, *Marye* met den Heilant haer bevond, wanneer de Magen, of Wijzen van 't Ooste, of eigentlijk van Persie, hem in deze spelonke giften van gout, wierook, en myrrhe, braghten, en quamen om aen te bidden.

Ter gedachtenis van dien voorval is, aen de voet van een klein autaer, een steen opgerecht, die den oort aenwijst, daer Marye op haere knyen, met den Zalighmaker in d'armen, zat, wanneer zy de Wijzen in de spelonke zagh aenkomen. Aen de voet van het autaer, op de linke zijde, is een kleine steene bank: waer op de Wijzen, naer men zeid, hunne giften leiden. Dit autaer is vijf span en zes duim hoogh: boven het welk een fraei vierkant stuk van eene schilderye hangt, door *Jakob Palma*, een Italiaen, ontworpen, het welk de gemelde historie vertoont.

Op deze autaren, in deze spelonke, Ro[g] doen alleen de geestelijken van d'orde der *Rekollekten*, en de Roomsgezinde priesters, met hunne toelating, de misse: want d'eerste bezitten deze spelonke, en doen'er alle daeghs dienst, en onderhouden'er twee en dertigh zilvere lampen, de welke de Kristen vorsten derwaerts gezonden hebben: want de gehele spelonke heeft geen ander licht, als dat van de lampen.

Volgens *Berhardino* branden in de spelonke der geboorte negen lampen, en zes in de kribbe: de welke alle op onkosten der Françiskaner monniken onderhouden worden. Twee andere hangen in het midden des gewelfs: de welke door d'Armeniers worden bezorght: het welk hen door de Françiskanen, door een byzondere gunste, wiert toegestaen.

Deze gemelde drie plaetsen leggen, Qu als in een drie-hoek: in d'eerste hoek, en hooft der spelonke, is de plaetse, daer *Christus* geboren wiert: aen de zuid-zijde is de plaetse, daer hy door de Wijzen aengebeden wiert: tegen over deze, ten weste, is de plaetse, daer hy door *Marye* in de kribbe wiert geleit. Deze drie plaetsen zijn zoodanigh gestelt, dat zy van de genen, die in de bovenste grote kerke staen, door de tralien van de gemelde deuren kunnen

kunnen gezien worden: te weten, door de zuider, de geboorte-plaetſe; en door de noorder, de kribbe en altaer der Wijzen, of Magen.

In dit hol, of ſpelonke, of kribbe, waeren, ten dienſte des Heilants, ten tijde zijner geboorte, twee beeſten, als een os en ezel, volgens gevoelen van by-na alle de kerken-leeraers, die, tot bewijs, de volgende woorden van *Eſaias*, c. 1: 3. by-brengen: *Een oſſe kent zijne bezitter: en een ezel de kribbe zijns heeren.* Waer op ook de volgende woorden van den profeet *Habakuk*, c. 3: 2. ſchijnen te ſlaen, na de Griekſche vertaling: *In het midden der twee dieren zult ghy bekent worden:* welke leezing en vertaling by de Roomſche kerke, in de geboorte en beſnijdenis des Heeren, aengenomen wort: hoewel deze woorden eigentlijk na 't Hebreeuſch, in de gemeine Latijnſche vertaling, *in 't midden der jaren*, worden overgezet.

Desgelijx ſtellen *Hieronymus*, *Gregorius Nazianzenus*, *Gregorius Nyſſenus*, en meer andere oude en nieuwe ſchrijvers, beeſten neffens de kribbe.

Het zelfſte wort beveſtight met alle d'oude en nieuwe afbeeldingen en ſchilderyen van des Heilants geboorte, de welke beeſten, een oſſe en ezel, ontrent de zelve ſtellen.

En miſſchien is, van wegen deze dieren, dit hol of ſpelonke, een *ſtal* en *kribbe* genoemt.

Maer iemant zou mogen vragen, van waer deze beeſten op deze plaetſe quamen? Zoo *Bonaventura* en *Vincentius* gevoelen, had *Jozef* een oſſe en ezel met zich na *Bethlehem* gevoert. Waer by *Lyranus* voeght, dat *Marye* op eenen ezel gevoert was; maer d'oſſe, om te verkopen, meê genomen wiert. *Chryſoſtomus* en andere willen, dat *Jozef* en *Marye* uit *Nazareth*, zonder meit of knecht, of beeſten, gekomen waeren. Dies die beeſten, de welke by de geboorte waeren, anderen toequamen. *Quareſmius* daer en tegen wil, dat d'ezel *Jozef* toequam; maer d'oſſe eenen ander toebehoorde. Vonden van ledige herſſenen.

rhar- Deze kerke, of ſpelonke der ge-
10. boorte, is van de toegemetſelde deure, ten weſte, tot aen de voetbank der geboorte, ten ooſte, lang acht en veertigh ſpan: en van de voetbank tot aen de muur, in de nis, negen ſpan: maer van d'eene hoek tot d'andere, by den ingang der onderaertſche deure, de welke heden toegemetſelt is, breet vijftien ſpan: en van d'eene trap tot d'andere, te rekenen van d'eerſte trede, zes en twintigh ſpan.

De vloer dezer kerke is geheel met marmere ſtenen beleit; ieder ſteen van vijf ſpan in 't vierkant.

Alle de muuren zijn met fraeie bladen, of tafelen, van fijn marmer, ieder van vier ſpan breet, en tien ſpan en een duim hoogh, bekleet, tot aen de trappen, die daer na, t'effens met haere wanden, uit de natuurlijke en eige rotſe beſtaen. Maer boven de marmere tafelen, met de welke de muur bekleet wort, is een marmerſtenen ricchel, of lijſte, van twee duim dik: boven de welke het gewelf, van achtien ſpan hoog, rijſt: dat ganſch met *Moſaiſch* werk geſtoffeert en doorwroght is: alwaer verſcheide hiſtorien gezien worden; hoewel men de zelve qualijk kan bekennen: uit oorzake het gewelf geheel met de rook der lampen bezwalkt en berookt is.

Eertijts was de geheele ſpelonke met *Moſaiſch* werk bedekt, en met gout doorwrocht; maer dat is heden door d'outheit vervallen: hoewel daer over andere çieraedjen, tot luiſter ſen çieraet, na tijts gelegentheit, gemaekt zjn.

Men gaet heden in deze ſpelonke, uit het koor der grote kerke, door twee ingangen, langs twee half ronde rode marmer-ſtene trappen van vijf treden; die ter weder-zijde van het koor, ten zuide, en noorde, recht tegen over het groot autaer, zijn, op ieder zijde een. Ieder trap of trede is zeſtien duim breet, en elf hoogh. Deze ingangen worden met fraei doorwrochte twee halve kopere deuren toegeſloten.

Het derde gedeelte van ieder deure is met traelien gemaekt, eensdeels tot çieraet, en om licht te ſcheppen: (want de ſpelonke der kribbe heeft geen ander dagh-licht) en ten andere, om de kribbe uit de kerke van boven te kunnen zien. Deze deuren zijn met vier kolommen, van zeer koſtelijke marmer, verçiert.

Voor-

1. De Kribbe. 2. Plaetſe alwaer de wyſe hunne geſchencken neerleyden 3. Verheeven Steen ſtuck 4. Steene banck. 5. Kniel bancken. 6. Deure

Voorhene ging men gemenelijk niet door deze deuren in de ſpelonke; maer door een andere deure, van drie ſpan en drie duim breet, en zes ſpan hoogh: de welke ten weſte, in het begin der ſpelonke, en tegen over de plaetſe van des Heilants geboorte is. Zoo *Roger* heeft aengemerkt, traden de Roomsgezinde monniken uit hun klooſter, door deze deure, in de ſpelonke; gaende geduurigh onder d'aerde: maer de zelve deure was al by zijnen tijt, des jaers zeſtien hondert en twintigh, door de Grieken toegemetſelt: gelijk zy ook, tot op heden, toegemetſelt gebleven is.

Boven deze toegemetſelde deure ziet men noch een zeer fraeie beeltenis van *Marye*, van *Moſaiſch* werk.

Voor het bouwen der grote kerke van *Marye*, boven deze ſpelonke, en ten tijde wanneer *Marye* met den Heilant haer in de zelve bevond, had deze ſpelonke flechts een eenigen ingang, tegen 't noorde.

Aen de noortzijde van de kerke, of ſpelonke der geboorte, zijn drie of vier andere ſpelonken of holen, die door de Roomsgezinden van over lang tot kapellen gemaekt zijn: als de *kapel der Onnozelen*; de *kapel van S. Jozef*, en die van *S. Hieronymus*.

Op de rechte zijde der kerke van *S. Kathrijn*, na de zijde van de kerke van *S. Marye*, is een kleine donkere trap, by de welke men in deze onderaertſche ſpelonken neêr klimt. Eertijts trad men uit de ſpelonke der geboorte, door de weſter deure, die namaels door de Grieken toegemetſelt is, in de zelve ſpelonken.

D'eerſte plaetſe, de welke men in het neêrklimmen langs de gemelde trap ontmoet, is eene ſpelonke in de rotſe gehouwen, van ontrent acht of negen ſchreden lang, en vijf of zes breet. In 't midden is een rouwe en plompe kolom van twaelf ſpan hoogh: de welke het gewelf onderſteunt. Deze ſpelonke wort de *kapel* en *grafſtede*, of *ſpelonke der Onnozelen* genoemt: uit oorzake, zoo d'overlevering hout, eenige lijken der kinderen, die *Herodes*, door zijn bevel, ten tijde des Heilants, deed doden, in dezelve geſmeten wierden: of uit oorzake vele kleine onnozele kinderen, die te dier tijde met hunne moeders in deze ſpelonke gevlucht en verborgen waeren, door de krijgsknechten van *Herodes* aldaer gevonden

Kapel der Onnozelen.

vonden en gedoot, en daer na in de zelve begraven wierden.

Boven het *graf der Onnozelen* is een autaer opgerecht, ook het *autaer der Onnozelen* genoemt. De voetbank des autaers is vijftien duim van de vloer hoogh: en van d'eene hoek tot d'andere, acht span lang en drie breet: desgelijks het autaer; maer zes span van de vloer hoogh.

Kapel van S. Jozef. Uit deze kapel treet men, na 't zuide, in een andere spelonke, de *kapel van S. Jozef* genoemt: de welke twee span dieper leit; en schuins neêr gaet, en door eene muur van de *kapel der Onnozelen* slechts afgescheiden wort.

Deze kapel is smalder als de voorige, en van 't weste na 't ooste drie en twintigh span lang: en van 't noorde na 't zuide, elf span en twee duim en een halve breet, en twalef span hoogh In deze kapel is een autaer, dat zeker *Thomas à Novaria*, des jaers zestien hondert een en twintigh, oprechte, en *Jozef* toewijde.

Uit deze spelonke treet men in eene kleine en zeer smalle galderye, die met eenen bocht een weinigh krom loopt: door de welke eertijts de geestelijken van *S. François*, of Françiskaner monniken, door eene kleine deure, de welke op het eind van deze galderye is, in de kerke of kapel der geboorte gingen. Maer de zelve deure is door de Grieken, die deze plaetsen in bezit genomen hebben, toegemetselt. Waer over de Françiskanen niet meer, als een klein autaer, van ontrent drie voet en een halve lang, op het einde van deze galderye hebben: daer op zy de misse mogen doen; maer niet meer in de spelonke van de geboorte: tot grote droefenis en schade der Roomsgezinde geestelijken en anderen, die niet langer, gelijk voorhene, de vryheit hebben, om in de gemelde spelonke der geboorte te gaen, zonder toelating der Grieken, die de zelve bezitten, en by wijle niet, dan met smeken en bidden, willen open doen, 't en zy op gewonelijke uuren, als des uchtens en des avonts.

Wanneer men weêr te ruch treet, na de *kapel der Onnozelen*, zoo vint men, tegen over de kolom, een kleine deure op de linke zijde: boven de welke een klein tafereel is: waer op deze veirzen geschreven staen:

Aspicis Augustum precisa rupe sepulchrum.
Hospitium Paulæ est cœlestia regna tenentis:
Fratrem, cognatos, Romam, patriamque relinquens
Divitias, Sobolem, Bethleemiti conditur antro.

Dat is:

Gby ziet het deurluchtigh graf in een uitgehouwe rotse. Het is de woonstede van Paula, de welke de hemelsche koningrijken bezit. Zy, verlatende broeder, magen, Rome, vaderlant, rijkdommen en afkomst, leit in eene spelonke van Bethlehem.

Van daer treet men in eene zeer kleine en enge galderye, na 't weste. In het midden is, op de rechte hant, een autaer in de rotse uitgeholt, als een nis: het welk voor het graf van *Eusebius* wort gehouden: die een leerling van *Hieronymus*, en abt van een der kloosteren van *Bethlebem* was. Het autaer, of graf, is vijf span hoogh, en van d'eene hoek tot d'andere acht lang en drie breet.

Boven het autaer hangt een tafereel of schildery: het welk hem in zwart gewaet, als de *Benediktijner* monniken gekleet gaen, vertoont.

Gaende een weinigh verder, zoo treet men in een spelonke of kapel, ontrent zoo groot, als de *kapel der Onnozelen*: te weten, elf span hoogh, zestien breet, en drie en twintigh lang. In deze kapel zijn twee autaren. Het een op de linke hant, in 't ingaen, is boven het graf van *Paula*, een zeer rijke en voorname me-vrouw van Rome: en boven dat van haere dochter *Eustochium*, of *Eustochia*, die beide uit Rome na *Bethlebem* zich begaven, en aldaer, met vasten en bidden, in de spelonke der geboorte haer leven eindighden en begraven wierden.

Het graf of autaer is vijf span hoogh, en van d'eene hoek tot d'andere zes lang en drie breet.

Ter zijde des autaers zijn deze veirsen, door *Hieronymus* gemaekt, op marmer gegraveert.

Scipio quam genuit, Pauli fudere parentes, Gracchorum Soboles, Agamemnonis Inclyta proles, hoc jacet in tumulo. Paulam dixere priores: Eustochii genitrix: Romani

prima Senatus Pauperiem Christi & Bethlemitica rura sequuta est.

Dat is:

In dit graf leit, de welke door Scipio, geteelt is: een telgh der Gracchen, en deurluchtig kroost van Agamemnon: moeder van Eustochium: d'eerste des Roomschen raets: de welke d'armoede van Christus, en de Bethlehemsche velden, nagevolght heeft.

Waer uit men kan bespeuren, dat zy uit d'edelste geslaghten der Roomsche raetsheren gesproten was.

Op de zes 'en twintighsten van Sprokkelmaent is de feestdagh van *Paula* onder de Roomsgezinden: gelijk in 't Roomsch martelaers-boek staet aengetekent: waer in zy met gelijke lof-tijtelen beschonken wort.

Zoo *Quaresmius* schrijft, worden de gemelde grafschriften van *Paula* nu niet meer ter gemelde plaetsen gezien: maer wel by *Hieronymus* in zijne schriften gelezen.

Graf en autaer van Hieronymus. Recht daer tegen over, op de linkehant, en in de zelve kapel, en aen de west-zijde, is een ander autaer in de rotse, onder een kleinen boge, en boven het graf van *Hieronymus.* Of het graf van *Hieronymus* rijst van de vloer autaers-wijs, en is met een marmer blat bedekt, dat een autaer verstrekt.

Dit graf, of autaer, is vijf span van d'aerde hoogh, en van d'eene tot d'andere hoek tien lang, en drie span en zes duim breet.

In het zelve graf zou *Hieronymus*, volgens een oude overlevering, begraven zijn, die des jaers vier hondert en tnegentigh, in zijnen ouderdom van een en tnegentigh jaren, te *Bethlehem* overleed: maer daer na na *Rome* vervoert, en in de kerke van *S. Marye de Grote*, by de kribbe des Heilants, begraven wiert: gelijk men in het Roomsch martelaers-boek leest, op den dertighsten van Herfstmaent, en op den negenden van Bloeimaent: als wanneer de Roomsche kerke de gedachtenis van zijne overvoering viert. Naer men zeid, wort boven het autaer, na de muur toe, ten weste, noch een overblijffel van *Hieronymus* bewaert.

Ander autaer van Hieronymus. Uit deze kapel treet men, na 't noorde, in een andere en weinigh groter kapel van zes en twintigh span en zes duim lang, en een en twintigh span breet: in de welke, aen d'oost-zijde, een autaer van zes span lang, drie breet, en vijf hoogh opgerecht, en aen *Hieronymus* toegewijdt is: uit oorzake deze plaetse voor zijne gewonelijke kamer en gebeden-huisken gehouden wort: in de welke hy het oud Verbont uit het Grieksch der zeventigh overzetters, en daer 'na weêr uit het Hebreeusch in 't Latijn, heeft overgezet en vertaelt. Van gelijken zou hy, ter zelver plaetse, de Latijnsche vertaling des nieuwen Verbonts, voor een groot gedeelte, verbetert en met uitleggingen verrijkt hebben: als in het verhael van zijn leven te lezen is.

Daer zijn ook stene banken, die hem, naer men zeid, tot een bedstede gedient hebben.

Alle deze plaetsen zijn geheel donker: naerdien zy met geen licht beschenen worden, als dat men daer in brenght, en dat van drie lampen, die de geestelijken onderhouden.

In deze kapellen doen de Roomsgezinden geestelijken alle daeghs misse, en des avonts, na de mette, omgang: in het by-zijn van alle de Roomsgezinde Kristenen van *Bethlehem*, ieder met eene wasch-keerse in de hant, onder het zingen van lofzangen en geestelijke liederen.

Daer na klimt men weêr, langs den zelven wegh, in de kerke van *S. Kathrijn:* alwaer gewonelijken negen of tien geestelijken hun verblijf hebben.

Niet een van deze graven heeft een lijk of geraemte: maer zijn alle ledigh.

De fraeiste plaetse, onder *Bethlehems* overgebleve aeloutheden, door de Kristenen gesticht, is de grote kerke van *S. Marye*, door keizerin *Helena* gebouwt. Zy is noch gansch en volkomen in wezen; behalve een gedeelte der çieraedjen, die weghgenomen zijn. Grote kerke van S. Marye.

Zy staet aen d'oostzijde van *Bethlehem*, en op de rechte hant, wanneer men van *Jerusalem* komt. Aen de zelve oostzijde van *Bethlehem* leit, ten weste, voor de kerke, een grote straet, plein of voorhof, het welk geheel met vierkante marmere vloerstenen beleit is,

is, en zijnen ingang door eene kleine deure heeft: de welke van dikken gehouwen ſteen gemaekt is. Men treet van alle zijden op het voor-hof; behalve van de zuid en ooſtzijde.

Op dit voor-hof, en neffens de ſchole van *Hieronymus*, zijn drie monden van waterrijke bakken, als die van putten. De reizers, pelgrims, en inwoonders van *Bethlehem*, ſcheppen uit de zelve water. Ten tijde van *Quareſmius*, ontrent des jaers zeſtien hondert zes en twintigh, waeren ſlechts twee, niet verre van de kerk-deure, open: maer de derde, na-by de deure der ſtrate, op de rechte zijde in 't inkomen, was toegemaekt. *Quareſmius* wil een dezer waterbakken voor de gene gehouden hebben, uit de welke *David* water eiſchte, wanneer hy, uit vreze voor de Filiſtijnen, in de ſpelonke *Odollam* was gevlucht.

Paral.

Op de rechte-hant, en ten zuide, treet men neêrwaerts in eene fraeie en overwelfde zale of vertrek, van ontrent veertigh treden lang, en vijftien of zeſtien breet: of 115 ſpan lang, 44 breet, en 30 hoogh. Zy ruſt in 't midden op vijf of zes marmere kolommen, en kan door vele venſters licht ſcheppen: hoewel die heden by-na alle toegeſloten zijn.

Naer men zeid, en de gemene overlevering houdt, was deze plaetſe de ſchole van *Hieronymus*, die aldaer vele geeſtelijken in de Schrift zou onderwezen, en zijne boekerye gehad hebben.

Deze plaetſe wort nu door de Mahometanen tot een beeſten-ſtal gebruikt: want wanneer die door *Bethlehem* trekken, en by de geeſtelijken van dit klooſter, na gewoonte, gaen t'huis leggen, zoo ſtallen zy hun vee, 't zy kemels, peerden, of oſſen, daer in. Des onaengezien bezoeken de Roomsgezinde Kriſtenen de zelve plaetſe, ter gedenkenis van *Hieronymus*, met groten aendacht.

r. Aen de zuidtzijde was eertijts een groot portael: het welk op zeer ſchone blinkend-rode marmere kolommen geſtight was: naer uitwijzing van d'overblijfſelen der voetſtallen. Men ziet'er ook puinhopen van treffelijke gebouwen.

Op het eind van dit voorhof, ten ooſte, ſtaet, tegen over de grote kerkdeure, eene kleine poorte: de welke by-na ganſch toegemetſelt is, en gene groter opening heeft, als daer een man, met zich wel laegh te krommen en te bukken, door kan. Volgens *Berhardino*, is deze poorte zeer prachtigh; maer by-na geheel toegemetſelt. In het midden is ſlechts eene kleine deure van drie ſpan breet, en vijf hoogh: ten einde de peerden in de kerke niet zouden lopen: of de Turken en Arabieren te peerde daer in rijden. De poorte is van dik hout gemaekt, met een boom daer voor, om in tijts gelegentheit te kunnen ſluiten, en den Arabieren het ingaen te beletten.

Door deze poorte treet men in een gewelfs-wijs overdekt portael, van twaelf treden lang en zes breet: of, volgens *Quareſmius*, van vier en twintigh ſchreden lang, en tien breet.

Aen de zuidzijde des portaels is eene kleine deure: de welke toegang na de woonplaetſen der Armeniers verleent. D'Armeniers hebben aldaer een groot vertrek doen bouwen: waer in vier geeſtelijken hun verblijf hebben. In des zelfs beſtek is een kerkhof: waer op alle Kriſtenen, zoo geeſtelijke, als wereltlijke, begraven worden.

Aen de noort-zijde, daer tegen over, is een andere deure: waer door men eertijts, na het verhael der oude inwoonders, na de kapel van *S. Niklaes* ging: maer de zelve is nu toegeſloten.

Uit dit portael treet men ooſtwaerts, door eene grote deure, in de kerke: welke deure met kruizen, en andere çieraedjen, uitgehouwen, en met Arabiſche en Armeniſche letteren gegraveert is.

Op de rechte en zuidtzijde der deure (alwaer, in de miſſe, het evangeli gelezen wort) leeſt men zeker Arabiſch ſchrift: het welk, in 't Neêrduitſch, aldus luit:

Deze deure is, door Gods hulpe, voltoit in de dagen van onzen almachtigen en grootdadigen heer koning, op den twintighſten dagh van d'eerſte maent, des jaers 624.

Op de linke en noortzijde (alwaer, in de miſſe, d'epiſtel gelezen wort) leeſt men Armeniſch ſchrift: het welk in 't Neêrduitſch luit:

Des jaers 676 is gemaekt de deure van Sinte Marye, *door arbeit van*

vader Abraham, en vader Arachel, onder het rijk van Ermani, zoon van † Etum Konstantijn. Christus God helpe hunne zielen. Amen.

† Koning van Armenie.

Deze kerke is geheel van vierkanten gehouwen steen, in vorm van een kruis, of kruis-wijze, tegen 't ooste, gesticht: gelijk d'oude kerken, by de Kristenen, in dien oort gemenelijk gebouwt wierden. Het opperste gedeelte, en hooft, ziet na 't ooste: maer d'arm, of vleugel, die aen de rechte zijde is, na 't noorde, en die op de linke zijde, na 't zuide: en het uitterste gedeelte, daer d'ingang is, na 't weste.

Doubd. Zy gelijkt wonder wel de kerke van *S. Paul* te *Rome*: want gelijk die kerke, alzoo heeft ook deze van *Bethlehem* een buik, of gewelf, in 't midden: en op ieder zijde twee andere gewelven, of armen of vleugelen, die door vier ryen kolommen onderscheiden en ondersteunt worden. Ieder ry bestaet uit tien kolommen, die t'zamen veertigh uitmaken. *Doubdan* begroot het getal der kolommen op vijftigh, en *Roger* op acht en veertigh.

De buik, of het middenste hol of gewelf der kerke, is groter, dan d'andere ter zijde: die onder elkandere even groot zijn.

De zijd gewelven zijn plat, en steken niet veel boven de hooghte der kolommen uit. Maer het middenste gewelf springt meer, dan eens zoo hoogh, als d'andere: want de muur rijst boven de kolommen en balken: en boven de muur zijn zeer grote vensters, op ieder zijde elf: waer door de kerke zoo veel lichts schept, als of zy rontom en boven open was.

De kolommen zijn van witachtigh roden blinkenden marmer-steen, als een aert van porfyr-steen, en alle van een zelve kleure en hooghte, en ook uit een stuk gehouwen. Ieder kolom, met voetstal en kapiteel, is drie vadem of achtien voet hoogh, en zeven voet en een halve, of † acht voet in de ronte, of omtrek, dik. De kolommen en voetstallen zijn bouwkunstigh, na de Jonische orde, gemaekt: maer de kapiteelen, of kroon-stukken, die uit witten marmer bestaen, na de Korintische orde gewrocht: en waeren, naer uitwijzing der overgebleve çieraedjen, eertijts vergult.

† Rog.

Ieder kolom staet, met zijne voetstal, negen span van elkandere.

Uit den buik, of ruim der kerke, treetmen, oostwaerts, in het koor, dat recht boven de geboorte-plaetse des Heilants leit, en geheel met een muur besloten is: in het welk het groot autaer staet, dat, ter weder-zijde, als twee grote kapellen heeft, die, gelijk ook het koor, boven ront, of kloots-wijze, toelopen, en een kruis maken. In deze kapellen zijn vele autaren: en dicht daer by een water-bak, de welke ten dienste der kerke gemaekt was.

Wat belangt de grote dezer kerke: zy heeft, van haere poorte of deure af, ten weste, tot aen de muur van de nisse van het groot autaer, ten ooste, in de lengte, twee hondert en twee en zeventigh span en een halve: en in de brete, van d'eene nis tot de andere, in 't kruis, hondert en vier en zeventigh span, van 't zuide na 't noorde. Het middenste gewelf, of hol, of de buik, is vier en veertigh span breet: en die ter zijde ieder zestien span. Grote. Berhardino.

Of het gansch lichaem der kerke, begrijpende den buik en 't koor, heeft ontrent zeventigh schreden in de lengte, van 't ooste na 't weste. In den buik is de brete dertigh, en in 't kruis vier of vijf en veertigh schreden, van 't noorde na 't zuide. Doubd.

De kerke begrijpt, in het boven en ooster gedeelte, drie voorname autaren. In 't midden is het grootste en wijdste, en met aschverwigh witte marmer bedekt: en gaet, van den vloer der kerke, met zes treden op. Autaren. Quar.

In het voorhooft, neffens de muur, is eene marmere zetel des patriarchs: alwaer het koor moste zijn. Deze plaetse is met een nieuwe muur van buiten omringt: in de welke de Grieken by wijle dienst doen: staende de priester boven de plaetse van de geboorte des Heilants.

Ter weder-zijden, in de vleugelen of armen der kerke, zijn andere autaren: een, aen de noortzijde, wort genoemt het *autaer der koningen*: dewijl men wil, dat aldaer d'Oostersche koningen, of wijzen, hun vee en kemels lieten staen, en zich vervaerdighden, om na de plaetse van de geboorte des Heilants te treden. Dicht daer by

is

is een bak; hoewel zonder water: de welke ter zelfſter oorzake de *waterbak der koningen* wort genoemt. Het autaer, in de zuider vleugel, wort het *autaer der beſnijdenis* genoemt. Van binnen is een gewelf: en op het vlak een marmer bladt, op het welk een kruis gehouwen is: naerdien eenige willen, dat *Chriſtus* op deze plaetſe zou beſneden zijn.

ar. Deze plaetſe leit binnen de grote kerke van *S. Marye* beſloten, en is aen d'opheffing des autaers gewijd. In de zelve plaetſe is een hol of gewelf: en op de vloer, op aſchverwigh marmer, een kruis gehouwen, tot een teken en gedachtenis van des Heilants beſnijdenis. Ten dien inzichte noemen d'Armeniers, en eenige andere Ooſterſche Kriſtenen, deze plaetſe het *autaer der beſnijdenis des Heeren.*

Hilarius ſtelt de plaetſe van des Heilants beſnijdenis in den tempel van *Jeruſalem*: andere in de *Synagoge* van *Bethlehem.*

Zoo eenige inwoonders van dien oort gevoelen, wiert *Chriſtus* buiten de ſpelonke, of hol der geboorte, aen haere zuidzijde, beſneden.

. I. Naer het gevoelen van *Nicephorus*,
or. wiert *Chriſtus* in het huis van *Jozef* be-
2. ſneden: maer zoo *Epiphanius*, en vele andere met hem gevoelen, en voor
I. het waerſchijnelijkſte houden, bin-
I. nen in de ſpelonke of hol der geboorte.

Binnen de kerke, niet verre van de deure, is, op de linke zijde, en ten zuide, een kleine houte deure, door de welke men in het klooſter treet. Zy is geheel, na de zijde van de kerke, met yzer beſlagen, en voorzien met een ſterke klink, en dikke boom, tot beſcherming der plaetſe voor d'Arabieren.

op- Ten noorde, in het ander gedeelte,
e. na-by de muur, en vijftien treden van de kerk-deure, en achter de derde en vierde kolom, ſtaet een doop-vonte van drie voet in 't kruis: in de welke de Grieken, en andere Ooſterſche Kriſtenen, eertijts met het water des doops afgewaſſen wierden. Het is een fraei achtkantigh vat, en van een zelve ſtoffe, als de kolommen.

Op de zelve ſtaet dit Griekſch opſchrift:

ΥΠЄΡ ΜΝΗΜΗϹ ΚΑΙΑ
ΝΑΠΑΥΓΕΩΓ ΚΑΙ ΑΦЄ ϹΕΩΓ
ΑΜΑΡΤΙΩΝ Ω. Ν. Ι.
ΚΥ ΓΗΝΟΥΚΙΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ.

Dat is:

Voor de gedachtenis, ruſte, en vergeving der zonden. O. N. I. De Heere *kent de namen.*

D'onderſte drie letteren *O. N. I.* ſchijnen d'eige namen te bedieden.

By de doopvonte is een kolom, Roger. welke een weinigh aen den voet afgebroken is, wanneer men de vloer opnam. Men zeit uit de zelve een ſlangh kroop, die op de genen toeſchoot, die deze plaetſe ſloopten: want zeker *Sultan* wouw de kolommen vervoeren, en het loot van het dak afnemen. Maer na dat de ſlang met zijne ſteken drie van deze kerkrovers gequetſt had, bleven die aenſtonts op de plaetſe doot: en de gene, die het loot begon wegh te breken, wiert met ſchrik bevangen, en gedwongen af te klimmen: en bleef hem zijn ganſche leven lang een beving over zijn geheele lijf by.

De *Sultan*, des verwittight, beval aenſtonts het afbreken te ſtaken, en deed, in plaetſe van d'opgebroke marmere vloer, een andere zeer ſchone, van kalk of çement, en geſtote ſtenen, maken: welke men noch heden daer ziet.

D'overlevering van alle d'inwoon- Salign. ders hout dit voor waerachtigh: en hebben de Roomsgezinde geeſtelijken, die te dier tijde daer waeren, het beſchreven, en in de klooſter-boeken aengetekent.

Zoo andere willen, zou, met het Adrich. afbreken der marmere bladen van de wanden, een ſlang van een yzelijke grote, uit de herde muur, ô wonder! voor den dagh gekomen zijn, en op het eerſte blat gebeten hebben, welk terſtont ſcheurde: en ſcheurden in dezer wijze alle de bladen, ten getale van veertig, zoo dra zy door den ſlang gebeten wierden. De *Sultan*, dit ziende, deed verbod van met breken voort te varen, en liep verbaeſt, en met ſchrik en vreze bevangen, ter kerke uit: waer op aenſtonts de ſlang verdween. Men zeit, dat noch heden de kentekenen der ſlangen, en de ſcheuren in de bladen, gezien worden.

En àlhoewel de Turken grote baldaet tegen het klooster der Roomsgezinden plegen, zoo wachten zy zich nochtans wel van iet aen de kerke te ſchenden en breken.

Deze kerke is met geen gewelf overſlagen; maer heeft, in plaetſe van een gewelf, een dak, of bedekſel van loot: welk op zeer çierelijk en kunſtigh doorwrocht ſchrijnwerk van çederen, of çypreſſen-hout, leit; en des jaers vijftien hondert twee en tnegentigh, met byſtant der koningen van Spanje en Vrankrijk, gemaekt wiert. Het dak is boven niet plat, gelijk dat van d'andere kerken, na de wijze der Ooſterlingen; maer het loopt boven ſpits toe: gelijk het dak der kerken hier te lande.

Het is tot noch toe in wezen gebleven: uit oorzake de Roomsgezinde geeſtelijken geſtadigh de hant daer aen houden, met nieu loot daer in te laſſchen; na gelang het oud verſleten is, of de Moren en Janitſaren het afbreken, om koegels van te gieten: gelijk zy meenighmael doen, tot groote onluſt en leetwezen der Roomsgezinde geeſtelijken, die, voor het beletten, dikwils luſtigh met ſtokſlagen worden afgeroſt.

De balken, daer op de planken van het dak leggen, zijn anderhalve ſpan in 't vierkant dik.

De muuren der kerke zijn met vierkante ſtenen opgehaelt. De zijd-muuren, daer gene ſchilderyen waeren, wierden eertijts van binnen met witte aſchverwige, of graeuwe gevlamde marmere bladen bekleet: gelijk noch eenigen doen blijken, die in het bovenſte gedeelte overgebleven zijn: desgelijx getuigen de ſpijkers en houvaſten, die met loot in de muuren vaſt gegoten zijn, en daer meê de weggenome bladen vaſt geklonken waeren, beneffens d'oude overlevering, het zelfſte.

De Turken hebben deze bladen weghgenomen, en meerendeels na Jeruſalem geſleept, om daer meê hunne *Metsziden* te ſtofferen en verçieren.

De gehele kerke was eertijts met marmerſtene zerken gevloert: gelijk noch heden de vloer van de grote kapel, en het koor, met diergelijke ſtenen beleit is. Maer heden is zy met een zekere hoogh-rode ſtoffe gevloert, de welke van geſtote ſtenen en kalk gemaekt is.

Deze kerke was eertijts met zeer fraeie ſchilderyen, afbeeldingen, beeltwerken en opſchriften, verçiert: de welke voor een groot gedeelte door de langheit des tijts vergaen, en door de woede der Barbaren vernielt zijn: hoewel men noch eenige overblijfſelen aen de muuren ziet.

Wanneer men ter kerke ingetreden is, ziet men, boven de deur, eenen boom afgebeelt. In des zelven takken ſtaen de profeten, met hunne profeſyen op *Chriſtus*. En inzonderheit ziet men daer de gedaente van eenen profeet, die zijne handen op papieren heeft geleit: waer op deze woorden in half gebroken Latijn geſchreven ſtaen:

IN ILLA DYE Joël 3
STILLABU 18.
MONTES
DVLCEDI
NE M. COL Amos
ES. FLVEN 8:9.
IAC ΓιϤEL
IN DIEBVS
OCCIDET
SOL MЄ
RIDIE ЄT
TЄNERЄ
ЄRVN IN
DIE LU
MINIS

Dat is:

Te dien dage zullen de bergen van zoeten wijn druipen: en de heuvelen van melk vlieten. In die dagen zal de zon op den middagh ondergaen: en de duiſterniſſen zullen op den dagh des lichts zijn.

Daer na ziet men de gedaente van een anderen profeet, die een briefken met dit opſchrift hout.

ECCE SUPER MONTES
PEDES EVANGELIZANTIS
ET ANNVNCIANTIS PACEM.

Dat is:

Ziet op de bergen de voeten des genen, die de blijde bootſchap doet, en vrede verkundight.

Aen het begin van deze ſpreuk ziet men boven het hooft; maer onder de voet van zekeren profeet.

Boven aen het hooft leeſt men dezen naem:

ЄZЄCHIЄL.

Ezechiel.

On-

Onder aen de voet dezen naem:

IHEASPPђA.

Daer na volght deze spreuke:

ORIETVR STELLA.
EX IACOB ET
GET. ђ DI.

Dat is:

um. :17. *Daer zal een sterre voortgaen uit Iakob: en een scepter uit Israël.*

Deze spreuke staet neffens het beeltenis van *Balaam.*

Op een ander briefken leest men deze spreuke:

EX TERV
BTLEEP
FRAAEC
DIE TON
TORIS
ET EC. SS.
EI9 AB INI
TIO ETER
NITATIS
ECEL REX
ADVENIET
P·.·. SECLA.
·.·.- RVS

Het welk by-na desen zin schijnt te hebben:

ch. 2. *En ghy Bethlehem Ephrata, uit u zal my, ten dage des scheerders, van den begin der eeuwigheit, uit den hemel een koning voortkomen, die eeuwen zal heerschen.*

Effen boven de kolommen, ontrent de balken, zijn langs hene, van voore tot achteren, de beeltenissen der koningen des Joodschen volks, en van beroemde mannen, (uit de welke de Heilant, na den vleesche, afgedaelt is) die by de Evangelisten, *Mattheus* en *Lukas*, gedaght worden, met het halve lijf, van den hoofde tot den borst, uitgebeelt, en noch tamelijk volkomen in wezen.

Behalve de kronen pronken de koningen ook met koninglijke hooft-çieraedjen. De namen dezer personaedjen zijn'er neffens by te lezen.

Aen de noortzijde, boven deze beeltenissen, tot aen de vensters, zijn bogen, in vierkante vakken, afgebeelt.

Onder ieder dezer bogen is een lessenaer, met een boek daer op, afgebeelt: en op d'eene zijde van de lessenaer een wierook-vat, en op d'andere een kandelaer en kruis.

Boven deze bogen zijn Grieksche opschriften, die d'inhouden van eenige kerkenraden, met het getal der bisschoppen, die de zelve bygewoont hebben, uitdrukken.

In het voorhooft der kerke is, aen het gewelf der grote kapel, op de rechte zijde, d'engel *Gabriel* afgemaelt: groetende de maeght *Marye*, de welke op de linke hant is.

Aen den zelven boogh zijn de beeltenissen van *David* en *Abraham*, met de volgende opschriften in 't Latijn: hoewel alles by-na uitgegaen.

SCS. GABRI
HLIS.
AVE MARIA GRATIA PLENA
·.·. ECrE ANCILLA
SCDM
VER.·.·.
AT BRAђAM.

Dat is:

De heilige Gabriel.

Zijt gegroet Marye vol genade &c.

Op de rechte zijde van de zelve kapel worden d'apostelen zittende gezien: en eertijts, zoo *Quaresmius* vermoet, de zichtbare komste des heiligen Geests over *Marye*, en d'apostelen op Pinxterdagh. Hier by vind men geen geschrift.

Op de linke zijde, en daer tegen over, ziet men eerst d'apostelen, die *Marye* op een baer ter begraving dragen.

Daer na volght d'aenbieding des Heeren: te weten, de maeght *Marye*, haeren zoon aenbiedende, na haere zuivering, volgens de wet.

Onder wort dit Grieksch schrift gelezen:

εΤεΛΗω̃θΗ ΤΟΝ ΠΑΡΟΝέΡΓοΝ ΔΙΑΧSΡΟC
έΦΡΑΙΜΑ. ΗCΤΟΡΙΟΓΡ ΑΦε̃ιΒ. ΜȣCΙΑΤΟRΟS
εΠι ΤΗC ΒΑCΙΛεΙΑC ΜΑΝȣΗΑ ΜεΓΑΛȣ
ΒΑCΙLΕSΠΟΡΦΥΡΟC-ΓεΝΝΗ Τȣ Τȣ ΚΟΜΝΗΝΟΥ
ΚΑὶΕΠΙ ΤΑCΗΜεΡΑC Τȣ ΜεΓΑΛΟΥ RΗΓὸCΙε ΡΟ
CΟΛΥΜωΝ ΚΥΡȣ̃ ΑΜΜΟΡΙ
ΚΑὶ ΤΟΥ ΤΗC ΑΓιΑC ΒΗθLεεΜ ΑΓιω ΤΑ ȣ̃
εΠΙCΚΟΠȣ ΚΥΡȣ RΑȣΑΝεΤϱ Α. ΧΟΖ
ΙΝΔΙΚΤΗΟΝ Β.

Het welk in 't Neêrduitsch aldus luit:

Dit werk is voltoit door Ephres de schilder, en kunstmeester des Mosaiksch werk, onder de heerschappye van Emmanuël de Grote, keizer Porphyrogeneta Commenus, en in de dagen van den groten koning der Jeru-

Jerusalemmers, de Heer Ammorius, en van den allerheilighsten Heer Raulinetr, S. Bisschop van Bethlehem, in 't jaer 677, de twede indictie.

In de rechte en noorder hoorn, of arm der kerke, ziet men een groot paleis, of throon, op eenige kolommen, afgebeelt. Aldaer is een poorte, alwaer *Christus* en zijne jongeren, met *Thomas*, zich vertonen, tot wien hy, tonende de wonde zijner zijde, het volgende zeidt:

Johan. 20:26.

IANVIS CLAUSIS.
IN GI
FER DI TV
VM
ħVC

Dat is:

Als de deuren gesloten waeren.

Breng de vinger herwaerts.

Daer na volght de hemelvaert, of opklimming des Heeren, in het gezight van *Marye* en zijne jongeren, en dit opschrift:

Act. 1: 11.

ASCENIO.
VIRI GALILEI QVID STATIS
ASPICIENTE IN CELVM
HIC IHS QVI ASVMT SIC VE
NIEX QEADMODVM VIDISTIS EVS.

Dat is:

OPVAERT.

Ghy Galileesche mannen, wat staet ghy, opziende na den hemel? Deez Jesus, die opgenomen is, zal alzoo komen, gelijk ghy hem hebt zien opvaeren.

In de linker en zuider arm der kerke ziet men noch eenige gedenkwaerdige stukken. En eerst, in 't gewelf, na 't zuide, wort d'aenbidding der magen, of wijzen, vertoont: beneffens eenen engel, die hen langs eenen anderen wegh in hun lant leidt: als ook een vrouw een watervat op het hooft van een kint, (misschien *Christus*) dat in een ander vat staet, omstortende.

Op een tafereel staet het volgend Latijnsch opschrift:

Esai. 7: 14.

ECCE VIRGO
CONCIPIET
ET PARIET FI
LIUM ET VOCA
CITUR NOMEN
EIVS EMO
ANVEL.

Dat is:

Ziet een maeght zal ontfangen, en eenen zoon baren, en zijn naem zal genoemt worden Emanuel.

In den zelven hoorn, of hoek, aen d'oostzijde, wort eerst de Samaritaensche vrouw vertoont, de welke een watervat in de put neêr laet, en tegen *Christus* spreekt: met dit volgend opschrift.

LOQVITVR CV SAMARITANA
IOA
CHI
M

Boven is een beeltenis; hoewel byna vervallen, dat eenen mans-perzoon, zittende aen eenen lessenaer, met een boek daer op, vertoont.

By het beeltenis is geschreven:

S. IOħ. ЄVVANGELISTA.

Dat is:

S. Iohannes d'Evangelist.

In het boek:

IN PR
INCI
PIO.

Dat is:

In het begin.

In de schoot des zittenden man ziet men ook, als ingeweven, het volgende:

IN PP. CIP
IO ER VE

Onder is de † gestalt-verwisseling van *Christus*, voor *Moses*, *Elias*, *Petrus*, *Iakobus* en *Iohannes*, afgemaelt: beneffens den plechtelijken ingang des Heeren in Jerusalem met palmtakken, en de volgende letteren:

† Transfiguratio.

TRANSFIGVRATIO DNI
HE
LIAS IHS CHS
MOI
SE
RAMIS PALMARUM
IHS XPS.

Dat is:

De gestaltverwisseling des Heeren.

Elias, Iesus Christus, Moises.

Met palmtakken.

Iesus Christus.

In het tegen over wester-deel is het gevan-

1 Het beneden Hof
2 den inganck
3 t water of regenbacken
4 de placts van S^t. girolamo
5 de inganck van het voorhof
6 de Kerck of Capel
7 Het Cloester
8 de open Cetsael
9 de trap waer na men opgaet na de kerck van St Catharina
10 Het spreeckhuijs
11 Het huijs der Armeniers
12 Toren der Griecken
13 de vervalle muieren

E Gebouw
lehem
11
10
2
3
1
13

gevangen nemen des Heilants in den hof van *Gethsemani* : waer by slechts deze twee woorden gelezen worden:

PETRVS ET
IVDEORVM.

Dat is:

Petrus en der Ioden.

Daer boven staen twee andere evangelisten afgebeelt.

In de hoek van dit deel wort het volgende Griekſch opschrift gelezen: het welk misschien den schilder of bouwer des werks te kennen geeft.

†ΝΗ CΘΗΤΙ
*ΚΘΤΟΝ: Δȣ
ΛΟΝ ‡COΤ
I. Z ΑΝ III.

Dat is:

Gedenke, *Heere*, *uwer knechten.*
An. III.

Alle d'afbeeldingen en opschriften, tot noch toe gedaght, en tusschen de vensters der kerke, zijn van *Mosaisch* werk gewrocht.

Ter wederzijde van het groot hol, of buik der kerke, zijn boven de muur, de welke met de bovengemelde afbeeldingen verçiert is, en tusschen de vensters, dat is, op de muur, de welke de vensters scheit, engelen in 't groot; hoewel zeer rou, geschildert. Van gelijken zijn op de kolommen, die in vier ryen gerangt staen, eenige beelden der heiligen met opschriften geschildert: doch zeer onvolmaekt.

Met dusdanige çieraedjen was deze kerke noch des jaers zestien hondert en zes en twintigh gestoffeert, volgens schrijven van *Quaresmius*.

Aen de zuidt-zijde, neffens de grote kerke van *S. Marye*, staet, op een ongemeinen lustigen oort, een klooster of konvent, dat de Françiskaner monniken, of minrebroeders van *S. François*, van over ouds, tot op dezen dagh, bewoont en bezeten hebben.

Het heeft zijnen ingang, ten noorde, in de kerke van *S. Marye*, door eene zeer kleine deure, de welke op de linke zijde, wanneer men de kerke inkomt, en achter d'eerste kleine kolommen staet. Het klooster eigentlijk, in 't midden, is acht en tachentigh span lang, drie en tachentigh breet: en de muur, waer op de kolommen rusten, vier span hoogh.

Het is noch gansch volkomen in wezen, en heeft vier overdekte platte galderyen of kruisgangen, en eene grote plaetse en vele kamers en vertrekken, zoo voor de geestelijken zelfs, als voor de pelgrims. In 't midden is een tuin. Het heeft vier deuren: door welker twee men in de kerke van *S. Kathrijn* treet: en door een der andere twee, de welke gesloten wort gehouden, in het portael, en door d'andere vierde in eene open plaetse. Doubd. Berhardino.

Aen de noortzijde is ook eene grote ope of onoverdekte plaetse, en omringt met hoge muuren, de welke de *Refektoor*, of *eetplaetse van Hieronymus*, by ouds, en noch heden gemeinelijk wort genoemt: naerdien men gelooft, dat hy zich daer van voor de gemeente zijner geestelijken diende. Maer nu is zy gansch open, en by-na tot een puinhoop vervallen. Deze eetzale is hondert en vijf span lang, en een en veertigh span en drie duim breet. Eetplaetse van Hieronymus.

Zoo eenige willen, was dit klooster een gasthuis der pelgrims: of een van de vier kloosters, de welke de geestelijke *Paula* van Romen, te Bethlehem doen stichten heeft: te weten, dat geen, het welk zy voor de mannen had doen bouwen: in het welk *Hieronymus* met de monniken woonde: gelijk noch de gemelde eetzale daer neffens na den zelven *Hieronymus* genoemt wort.

Dit klooster, met de kerken, wiert den minrebroeders van *S. Françiskus* gegeven: naerdien zy gene geestelijken van die orde waeren, den welken allereerst de zorge van dit klooster ga te slaen, en te bewaren, was toevertrout.

Deze gehele plaetse leit met zulke hoge en sterke muuren omringt, dat onmogelijk daer in te komen is, 't en zy met het slopen der muuren, door middel van geschut: en gelijkt veel meer eene vesting, als klooster.

Sedert aller geheugenis her zijn de Françiskaner monniken van dit klooster, verplicht geweest alle de Moren, Turken en Arabieren, die door Bethlehem reizen, t'onthalen, en onder-

hout van ſpijze en drank te geven: waer toe d'aelmoeſſen, de welke de Roomsgezinde Kriſtenen uit *Europe* derwaerts overzenden, beſteet worden. By wijle ſlapen de Mahometanen in de kerke, zonder eenige eerbiedigheit aen deze plaetſe toe te dragen, en dienen zich van de zelve, als van een *Chan*, of 's lants gemeine herberge, met grote vryheit, zonder de monniken daer tegen mogen ſpreken, of derven over klagen.

Aen d'ooſtzijde van de çellen der monniken, en op het uitterſte eind dezes gebouws, is een tuin: en op de noordooſt-hoek een luſthuis: waer in de monniken zich des avonts gewonelijken verluſtigen: naerdien het een luſtigh en verre uitzight heeft. Beooſte de tuin is een waterbak.

Op de zelve ooſtzijde, achter de grote kerke, zijn verſcheide boogaerden. Aen de zuidtzijde is een vierkant perk, dicht beplant met oranjeboomen. Wat verder na 't zuide is een ander vak, ook dicht met verſcheide bomen beplant: hoewel meerendeels met granaetbomen. Langs hene de boogaerden loopt, ten ooſte, een watergang of ſloot.

Aen de noordtzijde van de kerke van *S. Kathrijn*, en tuſſchen het klooſter, en d'eetzale van *Hieronymus*, ten weſte, en tuſſchen de tuin, ten ooſte, zijn verſcheide vertrekken, kamers of çellen.

D'eerſte, na 't noorde, is de *Sakreſtie*, lang negentien, en breet zeventien ſpan. Neſſens de zelve, na 't noorde, is een gebeden of voorbereit-huisken der monniken, wanneer zy de miſſe zullen doen. Het is in zijn beſtek twee en twintigh ſpan lang en zeventien breet.

Meer na 't noorde zijn de çellen der monniken: welker een, ſtaende neffens de bovengemelde, de woonſtede van den *Sakreſtaen* is, en de brete van veertien, en lengte van zeventien ſpan heeft.

Deze drie vertrekken ſcheppen hun licht uit de tuin: het ander, daer neffens, uit d'ope plaetſe, ten zuide.

Wat belangt d'andere çellen, ten noorde en zuide: d'eerſte, na 't ooſte, heeft twee lichten: het een is ten ooſte, by den ingang der deure, op de rechte hant: het ander ten noorde: desgelijx heeft de twede çel twee lichten: maer de derde ſchept zijn licht uit d'ope plaetſe.

Tuſſchen de gemelde çellen en het klooſter, en d'eetplaetſe van *Hieronymus*, is een ope plaetſe van acht en dertigh ſpan breet, en vier en veertigh lang. Dicht daer by is een portael van zeven en zeſtigh ſpan lang, en negentien breet. Voor-by d'ope plaetſe, na 't noorde, is een kleine trap van dit portael, waer by men op het vlak of plat der çellen klimt. Onder deze trap is de deure van de tuin, die met drie treden neêr gaet. Onder de boge van het plat voornoemt is een ſtene zitbank, met een vierkant ſteen-ſtuk: waer op de monniken t'zamen met de pelgrims, op hunne wederkomſte van het bezichtigen der plaetſen, om en by Bethlehem gelegen, gewonelijken eeten.

Op het einde, aen de zuid-ooſt-zijde, is een overdekt huisken, dat met vijf treden opgaet. Deſſelfs vloer leit met de venſters van de gemelde çellen gelijk. Onder het vlak der trappen is een ſchoorſteen: alwaer des winters gevuurt en water warm gemaekt wort, tot het waſſchen der voeten van de pelgrims.

Meer na 't weſte, en aen de noordzijde van *Hieronymus* eet-plaetſe, zijn de vertrekken of verblijfplaetſen der pelgrims. De grootſte is vijftigh ſpan lang, en zes en twintigh breet: d'andere twee zijn twintigh en een en twintigh en een halve ſpan.

Het laetſte vertrek, na 't weſte, wort genoemt de *woonſtede van S. Hieronymus*, de welke altijt door eenen monnik, uit eerbiedigheit tot *Hieronymus*, is bewoont geworden. Het is zeſtien ſpan in 't vierkant. Alle deze vertrekken ſcheppen hun licht ten zuide. Achter deze vertrekken zijn de ſekreten; en ten weſte is een uitzicht.

Benoorde de kerke van *S. Marye*, en aen d'ooſtzijde des klooſters, is de kerke van *S. Kathrijn*: de welke, zoo *Bonifacius* en andere Roomsgezinden willen, alzoo genoemt wiert na zekere *Kathrijn*, geboortigh van *Alexandrye*, of van *Salamina*, een ſtad op het eilant *Cyprus*: uit oorzake zy ter zelver plaetſe

Ke va S. th

plaetſe aen *Chriſtus* zichtbaerlijk zou verlooft zijn geworden, met het geven van eene ring op trou: wanneer zy, na zy gedoopt en Kriſten geworden was, de plaetſen van het Heilige Lant bezocht.

Quareſmius daer en tegen wil dat deze kerke ſlechts door den ſtichter, 't zy Helena of *Paula*, van wegen een zonderlingen aendaght tot de maeght *Kathrijn*, en martelareſſe, alzoo genoemt zy: naerdien *S. Kathrijn* voor een gemeine voorſpraekſter der magen en heilige vrouwen by de Roomsgezinden, en inzonderheit d'Alexandryner maeght en martelareſſe, in die geweſten gehouden wort.

Hier over wort in deze plaetſe de zelve aflaet gegeven: de welke op den bergh *Sinai*; en de zelve dient den pelgrims, die, door gebrek van gelt, of door eenige andere ongelegentheit, na den bergh *Sinai* niet kunnen gaen.

Deze kerke is binnen 's muur hondert en negen en dertigh ſpan lang, en zes en twintigh en een halve breet. *Quareſmius* begroot de lengte op veertigh, en de brete op twalef treden: *Doubdan* de lengte ſlechts op vijf en twintigh, en brete op tien of twalef treden.

De muuren zijn drie: welker een, na 't zuide, ook tot eene muur van de grote kerke van *S.* Marye dient. De eerſte muur is elf ſpan: de twede tien ſpan: en de derde zeſtien ſpan en drie duim dik.

De gehele kerke is een effe kamer, met ſtenen beleit: gelijk het ganſch gebouw van ſteen is, en met kalk beſtreken: zonder eenige afbeeldingen of ſchilderyen. Het gewelf dezer kerke is ront.

Aen den ingang, voor in de kerke, is een waterbak; en daer tegen over, ten ooſte, het groot autaer, aen *S. Kathrijn* toegewijd: gelijk ook de waterbak na de zelve genoemt is.

In het midden der kerke is het koor, na d'oude wijze: in het welke, of op het autaer, de geeſtelijken nacht en dagh dienſt doen. In het midden is de deure: en buiten de zelve, ter wederzijde, een autaer. In de zelve kerke branden een en twintigh lampen.

Voor aen de kerke, aen de zuidtzijde, en op de linke zijde der grote kerke, en tegen over de waterbak, is een deure, door de welke men, by eene kleine donkere trap, na d'onderaertſche plaetſen, neêrklimt: te weten, na de kapel der *Onnozelen*, *Jozef*, en andere. Neffens deze trap, na 't ooſte, is een andere trap, by de welke men na eene plaetſe of kelder klimt, daer in de olie der lampen bewaert wort. Deze is een kleine; maer fraeie kelder, en ontfangt haer licht ten ooſte. Ten weſte is een klein gat, dat tegen over de grote kerke aenkomt: alwaer men de deure van de ſpelonke der kribbe ziet. Deze kelder wort ook de woonſtede van *S. Hieronymus* genoemt: in de welke hy zes maenden, naer men zeid, heeft gewoont, wanneer hy *Gardiaen* van dit kloofter was.

Op de zuid-ooſter hoek is een hoge toren, die eertijts een kloktoren der kerke, en zeer ſterk was, en het ganſch gebouw beſchermde: maer is nu boven een weinigh ontmantelt of afgebroken. Hy is binnen 's muur negen en veertigh ſpan lang, en negen en dertigh breet. De muuren zijn een en twintigh ſpan en drie duim dik. Kloktoren.

Boven het dak of gewelf, daer op men by een trap of ladder klimt, is een zeer fraeie woonſtede of vertrek: en boven dit vertrek een ope plat of vlakte, dat een verre en luſtige uitzicht heeft.

Beweſte de kloktoren is een kapel; en vele woonſteden, kamers en vertrekken der Grieken: desgelijx waterbakken, tot hun gebruik. In de zelve kapel heeft een Griekſche biſſchop van d'orde van *S. Baſilius*, met zes geeſtelijken, zijn verblijf. Men treet in de zelve by een trap, die dicht by het groot autaer van de grote kerke ſtaet. Aen de zelve zijde hebben ook d'Armeniers hunne woonſteden, en een groot vertrek doen bouwen.

De ganſche omtrek dezes gebouws is twee duizent acht hondert en vijftigh ſpan. Wat belangt de hooghte, die is op verſcheide plaetſen verſcheiden. De verblijfplaetſe der pelgrims is van buiten 79½, en d'eetplaetſe van *Hieronymus* 39 ſpan.

Wanneer de Kriſtenen het Heilige Lant bezaten, en eenen biſſchop te Jeruſalem geſtelt hadden, heeft *Bauduwijn de Eerſte*, broeder van *Godefroy*, Bethlehem tot een bisdom opgerecht.

eenen bisschop te *Bethlehem*, met toestaen van den paus, doen stellen, en braght de kerke, de welke te *Askalon* was, met het recht van parochie, onder deze kerke: daer en boven verleende hy den bisschop dezer plaetse vele andere vlekken, gehuchten en hoeven, vast te behouden, en voor altijt te bezitten. Wijders, de bisschop dezer plaetse was geen enkel bisschop; maer een aertsbisschop: gelijk men des

Lib. 19. cap. 25. ook uit *Willem de Tyrier* bewust is.

D'aertsbisschoplijke zetel was de grote kerke, door *Helena* gesticht.

Hoedanigheit der lantstreke ontrent Bethlehem. De lantstreke rontom *Bethlehem* heeft heuvelen en dalen. De gront is zeer vruchtbaer, en wit van kleur, als krijt, en bebouwt met wijnbergen, tuinen en olijfbosschen; maer heeft groot gebrek van water: want men heeft'er beke noch bron; en slechts een of twee waterbakken of putten: In het gansch gewest valt geen beter wijn, als te *Bethlehem*, die rootachtigh wit van kleure is.

Het lant tusschen *Bethlehem* en *Jerusalem* is boven-mate schoon, en bestaet in zeer vruchtbare heuvelen en dalen: hoewel woest en verlaten: uit oorzake d'inwoonders der dorpen, om het stroopen en gewelt der Arabieren, die t'elkens van de bergen afkomen, dit gansch gewest verlaten hebben. Men ziet'er vele dorpen, hier en daer verspreit, en onder de puinhopen, zonder inwoonders, begraven leggen, die eertijts zeer volkrijk waeren.

Plaetsen rontom *Bethlehem*.

Zogh-spelonke van S. Marye. ONtrent twee hondert schreden oostwaerts buiten *Bethlehem*, of van de grote kerke van *S. Marye*, is een hol of spelonke, onder d'aerde, de welke gemenelijk de grot, of spelonke van *S. Marye*, en de kerke van *S. Niklaes* genoemt wort.

Roger. Doubd. Quar. Della Valle.

Zy is vierkant van gestalte, en begrijpt ontrent vier en twintigh voeten in 't vierkant. De steen des hols is wit of witachtigh, en week, als tufsteen, en niet herder als krijt: want men kan dien lichtelijk met een mesch afschrapen.

Deze spelonke heeft eenen zeer laegen ingang, en gaet met zes of zeven trappen neêr. Het gewelf, dat van de zelve stoffe of aerde is, rust op drie kolommen, de welke het neêrstorten beletten: want niet alleen de Kristenen; maer ook de Turken en Moren, halen geduurighlijk aerde uit deze spelonke.

Volgens schrijven van *F. Berhardino*, leit, een grote booghscheut van de toren der kerke van *S. Marye*, een levendige steenrotse: waer onder men langs eenen wegh of voetpat, met de beitel gehouwen, gaet: die derdehalve span breet, zes hoogh, en ontrent dertigh lang is. Op het einde is de gemelde spelonke of grot van *Marye*, de welke eeniger mate ront van gestalte is, en ontrent twalef span in de middellijn heeft.

Naer men zeid, en d'overlevering gedraeght, zou de maeght *Marye* haer met haeren zoon, de Zalighmaker, door bevel van *Iozef*, wanneer hy door den engel vermaent was, om na Egypten te vluchten, op zekeren dagh in deze spelonke vertrokken en verborgen hebben. Maer midlerwijle zy haeren zoon zooghde, waeren eenige droppelen van 't zogh, door den groten overvloet, uit haere borsten op de aerde gevallen. Sedert zou die aerde, of steen, dezer spelonke, een zonderlinge kracht en eigenschap van koortsen te genezen, en het vergaene melk, of zogh, zoo van vrouws-perzonen, als beesten, weêr te doen komen en vermeerderen, verkregen hebben. Hier over heeft dit hol, of spelonke, den tijtel van *Zogh-spelonke*, en *spelonke* of *hol van S. Marye* bekomen: desgelijx wort de aerde, uit dit hol genomen, de *melk* of *zogh der heilige maeght Marye* genoemt: inzonderheit, dewijl de zelve, als zy bereit is, de gedaente van zeer witte gestremde melk vertoont.

Wijders, deze aerde wort in dezer wijze toegemaekt en bereit.

D'aerde, uit dit hol genomen, wort met een stamper tot poeder, of fijn stof, gestoten, en in een vat met water afgewassen en gezuivert: de welke, na zy daer uitgenomen, en in de zon te drogen geleit is, witter als de sneeu zelf,

zelf, en der melk zeer gelijk wort. De zelve aerde daer na tot ſtof geſtoten, en onder den drank ingenomen, verricht de bovengemelde werkingen uit: trouwens altijt, zoo de Roomsgezinden daer by voegen, door de verdienſten van de heilige maeght *Marye*. Ja zoo groot is de kracht van deze aerde door ervarentheit bevonden, dat ook ongelovige Turkſche of Arabiſche vrouwen, de welke zonder zogh zijn, door het innemen van deze aerde, zogh bekomen: hoewel die de zelve aerde innemen, zoo als zy uit het hol genomen wort.

Deze gemengde ſteen-ſtoffe, of melk van *Marye*, wort in *Europe*, onder de Roomsgezinden, by de heilige en gewijde overblijfſelen bewaert.

Om de kracht en deughtzaemheit dezer aerde, wort dagelijx een grote meenighte van aerde uitgehaelt: waer over het hol nu driemael zoo groot geworden is, als het eertijts was, en loopt vol water, als het regent: ja moet het gewelf met pylaren onderſteunt worden.

Zoo *Gratianus*, in het leven van *Iozef*, en *Kaſtro*, in het leven van *Marye*, uit eene oude hiſtorie der Armeniers verhalen, waren de droppelen van het zogh van *Marye*, wanneer zy ontrent twee ſteenwerp van *Bethlehem* in een ſpelonke verborgen was, en den Zaligmaker zoogde, op een herden ſteen der ſpelonke gevallen: waer door die zoo week en wit geworden was, dat zy, als witte aerde, in zeer fijn ſtof veranderde: uit welke afgewaſſe aerde kleine brootjes gemaekt worden; die by eenen iegelijk, tegen verſcheide ziekten, en inzonderheit om het verlopen zogh weder te doen komen, gebruikt worden. Ja ook de ſtenen, tot ſtof geſtoten, worden, met water, het vee te drinken gegeven, om de melk te vermeerderen. Men maekt ook van dezen geſtoten ſteen, en met zekere welriekende wateren gemengt, verſcheide baggen of pronkſtukken, daer beelden op gedrukt zijn.

By-na in het midden dezer ſpelonke is een marmer autaer: waer op de Roomsgezinden geeſtelijken by wijle miſſe doen. De Mahometaenſche vrouwen doen ook op dit autaer aen de maeght *Marye* offerhande met wierook, in potſcherven, om haere gunſte te bekomen, wanneer zy d'aerde uit dit hol nemen.

Boven dit hol hebben eertijts de Kriſtenen, uit eerbiedigheit van deze plaetſe, en ter eere van *Marye*, eene kloofter, met eene kerke of kapel, geſticht: gelijk noch de grontveſten en gebeenten der doden, die aldaer en ontrent gevonden worden, doen blijken.

De kerke wiert de *kerke van S. Niklaas* genoemt, en aen den zelven gewijdt: hier over wort deze plaetſe nu het *hol van de maeght Marye*, en dan de *kerke van S. Niklaas* geheten: want zy worden beide voor een en de zelve gehouden. Van deze kerke zijn niet als de puinhopen overgebleven. Deze ganſche plaetſe is heden niet, als een woeſte puinhoop.

Ontrent een vierendeel mijls van de ſpelonke der geboorte komt men aen eene kleine verwoeſte kapel, de welke van over-ouds, en nu noch, by de Kriſtenen des lants, het *huis van S. Jozef* wort genoemt: uit oorzake deze de plaetſe van een klein huis gezeidt wort te zijn, het welk *Iozef* toebehoorde, en namaels door de Kriſtenen in eene kapel verandert is geworden: het zy hy dat by erfenis van zijne ouders gehad heeft: gelijk eenigen willen: (hoewel *Doubdan* zulx voor ongeloofbaer hout: naerdien *Jozef* genootzaekt was in eene ſpelonke zijn verblijf te nemen:) of liever, (en het welk *Doubdan* voor zeer bewijzelijk hout) dewijl hy dat huis had gehuurt, om daer in zijn hantwerk te doen, geduurende den tijt van veertigh dagen, den welken hy in *Bethlehem*, met *Marye* en den Zalighmaker, verbleef. Ja eenigen willen dat zy niet boven vier of vijf dagen in de ſpelonke bleven, na welken tijt zy in dit huis hun verblijf gingen nemen. Waer over *Mattheus*, ſprekende van de magen of wijzen, die quamen om den Heilant aen te bidden, niet zeid, dat zy in een hol, ſpelonke of ſtal gingen; maer dat zy quamen, en in een huis traden.

Huis van Jozef.

Cap. 2: vers 11.

Zoo eenige gevoelen, zou *Iozef* in dit huis door den engel vermaent zijn geworden, om met den Zalighmaker, en *Marye*, na Egypten te vluchten.

Deze kapel was zeven en veertigh span lang, en zes en twintigh breet.

Bastour of toren der herderen. Ontrent twee hondert schreden of een kleine Fransche mijle, of een vierendeel mijls oostwaerts van *Bethlehem*, leit, op eene hooghte, en in een lustigh velt, een arm en slecht gehucht van ontrent twintigh of vijf en twintigh hutten: het welk by de lantzaten *Bastour*, en by d'Arabieren *Dea el Natour*, dat is, *toren der herderen*, genoemt wort: te weten, van wegen de woonplaetse of verblijf der herders, die van de geboorte en komste des Heilants, door den engel, op 't velt, verwittight wierden, Luc. 2: 8. en, naer men zeid, in dit gehucht hunne woonplaetse en verblijf hadden: gelijk noch heden dit gehucht by eenige arme veehouders, of Moren, des Winters bewoont wort: die des Zomers het verlaten, en op het velt, onder tenten, hun verblijf nemen, als de Arabieren. Of het wiert, zoo andere willen, de *toren der herders* genoemt, dewijl dit gehucht na-by het velt lagh, op het welk de herders des nachts die bootschap uit den engel vernamen.

Men bespeurt'er niet merkwaerdighs.

Water-put der Maeght Marye. In dit gehucht, of by-na in 't ingaen, is een waterbak, of put, bedekt met eene groten steen gelijks d'aerde, die met vele kleine holligheden, of bekkens, uitgehouwen en uitgeholt is, om het vee te drenken. In het midden is een gat, om daer door het water uit te putten.

Zy wort gemenelijk, zoo by de Kristenen des lants, als by de Moren en Arabieren, daer ontrent, de *waterbak*, of *put van de maeght* Marye genoemt: uit oorzake, naer men zeid, d'inwoonders dier plaetse de maeght Marye, wanneer zy ten zekeren dage dorstigh was, en ging om water te putten, met grote boersch en onbeleeftheit, niet alleenlijk daer van daen trachten te stoten; maer daer en boven begekt en uitgejouwt hadden. Doch zoo dra was Marye niet aen de put gekomen, of het water was, door eene zonderlinge gehengenis Gods, tot aen den mont van de bak opgesprongen: maer weder, zoo dra het den dorst van Marye gelescht had, op zijn gewonelijken peil gekomen.

Men voeght'er by, dat namaels d'inwoonders dezer plaetse, ter zake van deze bespotting, noit zouden welvaren gehad hebben; maer altijt armer en armer geworden zijn, zoo *Quaresmius* en *Doubdan*, uit den mont der oude inwoonders van *Bethlehem* getuigen: gelijk ook noch heden deze luiden d'armste en ellendighste menschen des ganschen lants zijn. Ja *Doubdan* heeft'er eenige gezien, die oprechte wilde en woeste menschen schenen te zijn. Zy gaen alle byna geheel naekt, zijn door de zonne gezengt, en zoo zwart als een kool, en blinken van smeer en olie, daer mee zy zich smeeren, als een keerssemakers kat: gelijk men gemeenelijk tot een spreekwoort zeidt. Zy hebben daer en boven een vervaerelijk gelaet, en heesche stem, de welke de genen doet verschrikken, die hen niet gewoon zijn te zien. Hunne wapenen zijn boogh en pijle, en een spies.

Niet verre van dit gehucht, en een kleine vierendeel mijls van *Bethlehem*, leit, op den bodem van een dal, een fraeie en lustige vlakte, gemenelijk het *herders velt*, en *plaetse der herders* genoemt: uit oorzake de herders, zoo d'overlevering en het gevoelen der inwoonders hout, op den zelven oort de geboorte des Heilants door d'engelen verkundight wiert. Herd[ers] velt.

Dit dal heeft grasrijke weiden, en is doorgaens beplant met groene en vruchtbare olijfbomen. Zoo *Quaresmius* getuight, is geen oort ontrent Bethlehem, of *Ierusalem*, die dezen in vruchtbaerheit en lustigheit gelijk is.

Op deze plaetse weiden tot noch toe de herders hun vee, en houden de Moren en Arabieren de zelve plaetse in zulke eerbiedigheit, dat zy de heesters en olijf-bomen, die aldaer groeien, niet derven afhouwen. Desgelijx eeren zy de kerke der mate, dat zy by wijle daer lampen ontsteken, en wierook branden.

De plaetse, eigentlijk genoemt het *herders velt*, is bebouwt lant van twee of drie roeden, of, volgens *Roger*, van drie hondert schreden in 't vierkant, en beslooten met een muure van drie voet hoogh: de welke, met stenen, in de zon gebakken, opgehaelt; maer nu by-na geheel vervallen is.

Roger

Roger ſtelt deze plaetſe, of velt, twee hondert ſchreden ooſtwaerts van het vlek *Dea el Natour*.

Op deze plaetſe, of in het midden van den omtrek dezer muur, deed namaels keizerin *Helena*, ter gedachtenis, en tot een kenteken van de kuntſchap der geboorte des Heilants, en ter eere der herderen, die *Beda* ten getale van drie ſtelt, eene kerke ſtichten: waer van noch de puinhopen gezien worden. Te weten, het overblijffel dezer kerke is een klein gebouw, dat twee kapellen, op ieder zijde eene, met autaren, na 't ooſte, begrijpt. In de grootſte kapel, by de plaetſe des autaers, is een grote niſſe, geheel geſchildert: gelijk de reſt van de muur.

Heden leggen deze kapellen by-na onder de puinhopen van een klooſter, dat eertijts daer was, begraven, en met zant en ſteengruis overſtelpt. *Roger* gedenkt ſlechts een eenige kapel, met eenige kentekenen van ſchilderyen.

Zoo de zelve *Roger* ſchrijft, wiert by zijnen tijt, ontrent des jaers zeſtien hondert en twintigh, in 't midden van den nacht, boven deze kapel, eene klaer of helderheit vernomen. Maer wanneer zeker perzoon, van het dorp *Baſtour*, eene lamp in deze kapel zette, zoo verſcheen ſedert de klaerheit niet meer, de welke men zagh.

[..]. 2. [..]. 5. Naer *Adamnan* uit *Arkulf* verhaelt, waeren in deze kerke de grafſteden der drie herders, die by eenen groten ſteen begraven lagen. Doch heden 's daeghs ziet men geen kentekenen van deze grafſteden, noch men hoort in dien oort daer van eenigh gewagh maken.

Deze kerke, zoo *Quareſmius* verhaelt, leit nu geheel onder d'aerde verborgen, en kan niet gezien worden, 't en zy men in de zelve neêrklimt. Zy is zeer vervallen en geſchonden: eensdeels door d'outheit, en ten andere, uit oorzake de Kriſtenen, die de zelve uit godsvrucht komen bezoeken, kleine ſtukjes, tot een gedachtenis, daer van afbreken.

Des niet te min kan men noch bekennen, hoedanigh zy geweeſt is: want zy is noch geheel in wezen, en zes en veertigh palmen lang, en zeven en twintigh breet, en hoogh na gelang.

Zoo *Quareſmius*, *Roger*, *Doubdan*, en meer andere Roomsgezinde ſchrijvers gevoelen, wort dit herders velt, of eigentlijk deze toren der herders, by *Moſes*, Geneſ. 35:21, in 't Hebreeuſch, *Migdal Eder*, of *Ader*, genoemt: dat eenige *vee-* of *kudde-toren*, en andere *ſchaeps-toren*, vertalen. Migdal Eder.

By de zeventigh overzetters wort *Migdal Eder*, op Griekſch, *Pyrgos Gader*, dat is, *toren Gader*, vertaelt: hoewel zy dat veirs verplaetſt, en op veirs 17 gebraght hebben.

Van gelijken ſtelt *Hieronymus* het *Migdal Ader* van *Moſes*, ontrent duizent ſchreden van *Bethlehem*, en niet verre van de kribbe des Heeren: en wil dat deze de plaetſe zy, op de welke d'engel den herders, op 't velt, des Zalighmakers geboorte verkundighde: en dat *Jakob*, die aldaer zijn vee weide, lang te voore, om dit geheim te bedieden, aen deze plaetſe dien naem gaf.

Iakob, op zijne wederkomſte uit *Meſopotamie*, *ſpande*, naer luit van *Moſes* woorden, *op gene zijde van* Migdal *Eder zijne tente.*

De Hebreen, volgens ſchrijven van *Hieronymus*, houden den toren *Ader*, of *Eder*, voor den bergh *Moria* te *Jeruſalem*, op den welken namaels de tempel *Salomons* gebouwt wiert: uit oorzake die de geſtalte van een zeer uitſtekenden toren vertoonde. Van gelijken willen zy, dat de *toren Ader* de *toren der kudde* bediet: dat is, de *toren der vergadering* en *gemeinte.* Of hy wiert de *toren der kudde* genoemt, dewijl het eene plaetſe was, na de welke het ganſche volk *Iſraëls*, als eene kudde, toeſchoot. Hier op duiden zy ook de woorden van den profeet *Micha*, daer hy zeidt: *En ghy* c. 4: 8.
† *kudde-toren, ghy Ophel der dochter Zions.* † in 't Hebr. Migdal Eder.
Doch andere, daer en tegen, nemen deze woorden van *Micha* in een geeſtelijken en geheimen zin, en verſtaen, door den *toren Eder*, of *kudde-toren*, de Kriſtelijke kerke.

Maer dit gevoelen der Hebreen wort by *Hieronymus* zelf, en zijne navolgers, verworpen, en het ander voor veel bewijſſelijker gehouden.

Babtiſta Villapand nijght tot het gevoelen der Hebreen, en wederleit het

gevoe-

gevoelen van *Hieronymus*, voor zoo veel hy ftelt, dat *Jakob* zijn vee op die zelve *plaetſe der herders* geweidt hebbe. Want zijnde *Iakob*, na het overlijden van zijn huisvrouw *Rachaël*, en het oprechten, t'haerer eere, van een gedenkteken te *Bethlehem*, uit die lantſtreke getrokken, zoo rechte hy voor-by *Migdal Eder*, of *toren der kudde*, zijne tente op: die in de lantſtreke van *Ieruſalem*, aen den voet van den bergh *Moria* gelegen was. Hy voegt'er by, dat van een zelfſte gevoelen ook *Arias Montanus* ſchijnt te zijn: daer hy zeid: *Na Iakob een ſtuk weeghs voortgegaen was, rechte hy op den akker der Jebuſiten, voor-by de toren der kudde, zijne tente op.* Nu blijkt uit de Schrift duidelijk, dat de bergh *Moria*, na-by den welken de *kudde* of *vee-poorte* van *Ieruſalem* ſtont, het erf van *Ornan de Iebuſiter* was.

Des niet te min hout ook *Villapand* voor waerſchijnelijk, dat *Iakob* het dal *Ioſaphat*, of *Hennon*, naerdien het weirijk was, tot zijne woonplaetſe, en tot weide voor zijn vee, gekoren hebbe. Waerom ook de toren, op den eenen heuvel van dit dal geſticht, de *vee* of *kudde-poorte* wiert genoemt. D'inwoonders van *Ieruſalem*, om de gedachtenis van dien daet te behouden, hebben die poorte, de welke eertijts door *David* gebouwt was, als blijkt uit *Ioſephus*, de *vee-poorte* genoemt.

Lichtf. Dan deze twee ſtrijdige gevoelens zouden kunnen vereffent en beſlecht worden, met het ſtellen van twee *Migdal Eders*: te weten; een by *Bethlehem*, en een by *Ieruſalem*: want ten zuide, na-by *Ieruſalem*, wort by de Talmudiſten een *Migdal Eder* geſtelt: welk een ander is, als dat by *Moſes*, Geneſ. 35:21. wort gedaght. Desgelijx waeren miſſchien meer torens van dien name by ouds in het Heilige Lant: want gelijk het woort *Migdal Eder* zelf eenen *toren van vee* of *kudde* bediet, alzoo ſchijnen die torens, tot bewaernis van vee of kudde, geweeſt te zijn: ten einde aldaer de herders (ook des nachts) by der hant zouden zijn, en pijlen en ſchichten gereet hebben, om daer meê het vee niet alleenlijk van het wilt gedierte; maer ook van de rovers, te beſchermen. En in dezen zin wil *Lichtfoot* de volgende wijze van ſpreken genomen en verſtaen hebben: *Van den wacht-toren af, tot aen de vaſte ſteden.* 2 Sam. 17: 9. en 18:8.

Hier over breidt de *Targumiſt Ionathan*, om *Migdal Eder*, te *Bethlehem*, van alle d'andere t'onderſcheiden, de woorden van *Moſes* in dezer wijze uit: *En Iſraël trok voort, en rechte zijne tente voor-by Migdal Eder op: welke de plaetſe is, van waer de Meſſias, op het einde der dagen, moet verkundight worden.* Het welk zeer wel op het geen ſlaet, dat *Lukas* verhaelt, cap. 2.

Zoo eenige willen, zou *Iakob* zelf dezen toren geſtight hebben, om van dien het bedrijf zijner knechten te beſpieden.

Een halve mijle van *Bethlehem*, op de rechte hant, na de zijde van *Hebron*, ſtaet, op den bodem van een dal, een zeer oude kapel, of kerke, de welke *S. Joris* is toegewijdt. Kerke van S. Joris

Daer neffens is een klooſter, dat by *Kaloyers*, of Griekſche geeſtelijken, bewoont wort.

Men zeid, dat in deze kerke de keten bewaert wort, met de welke deez *Joris*, om *Chriſtus* halve, gekluiſtert wiert: de welke hierom de *keten van S. Ioris* wort genoemt.

Deze kerke wort niet alleen by de Kriſtenen des lants, en inzonderheit by de Grieken; maer ook by de Moren, in grote eerbiedigheit gehouden, die beide, met groten toeloop, zich derwaerts begeven, op betrouwen van met het aenraken dezer keten, door de verdienſten van dezen martelaer, gezontheit te bekomen: gelijk zy die ook, zoo men *Quareſmius* ſchrijven magh geloven, dikwils bekomen: inzonderheit die zwak van herſſenen, en zinneloos zijn, en de vallende ziekte hebben.

De kerke, beneffens het klooſter, ſtaet onder de hoede en bewaernis der Grieken.

Rachaëls graf.

ONtrent zeven hondert ſchreden zuidwaerts van *Jakobs toren*, en vijf en veertigh weſtwaerts van den wegh af, die na *Hebron* loopt, en vijf hondert

hondert noortwaerts van *Davids* waterbak, en zeven hondert schreden, of een kleine vierendeel mijls van *Bethlehem*, na de zijde van *Ierusalem*, wort een graf, of grafstede, getoont: het welk van over-ouds, tot op heden, *Rachaëls* of *Rachels graf* is genoemt: naerdien men wil, volgens eene oude overlevering, dat in het zelve *Rachel*, des aertvaders *Iakobs* vrouw, begraven zy. Genes. 35:16, 48. 1 Sam. 1:10.

Het onderste werk dezer grafstede is rontom open, en vierkant van gestalte: ieder zijde van vijf vadem: te weten, het bestaet uit vier dikke en vierkante pijlers, op ieder hoek een: de welke zoo vele opebogen maken. Op deze pijlers, of bogen, rust een ronde koepel, of dom, van drie vadem en een halve hoogh.

Het gansch gebouw is zonder eenig çieraet gemaekt, en bestaet uit gehouwen steen of eene rotse. Volgens *Doubdan* is de koepel van slecht metselwerk, bestaende uit stenen en çement.

Onder de koepel is eene kiste of graf, in vorm van een koffer, met een ronde roef of dekfel, van zeven of acht voet lang, vijf of zes hoogh, en drie en een halve breet. Zy is rontom met kalk bestreken, en van een zelve stoffe, als het buitenwerk. Men zeid deze kiste van zulk een harde stoffe zy, dat geen yzer daer vat op heeft.

Het gansche werk, of de gehele grafstede, leit met een kleine muur van drie of vier voet hoogh, in 't vierkant, omringt; de welke slechts een eenigen ingang heeft, die met vier trappen opgaet.

In dit bestek der muur zijn twee andere kleinder grafsteden van een zelve gestalte, als de grote; hoewel zonder kisten: en van twee voorname Turken van *Ierusalem*, die, uit aendaght, op deze plaetse hun graf besproken hadden.

Deze plaetse, de welke eertijts een kapel of kerke der Kristenen was, is nu door de Mahometanen in een *Metszid*, of *Moske*, verandert: die, wanneer zy *Ierusalem* en *Hebron* gaen bezoeken, ook deze grafstede aen-doen; naerdien zy de zelve in grote eerbiedigheit houden, en gedogen by wijle niet, dat een Kristen zijne voet daer in zette: hoewel ook de Kristenen en Joden deze plaetse in eere houden.

In het voorhooft der grafstede, nefsens den wegh, zijn eenige letteren,

in eene vreemde tale, op eenen steen gehouwen.

En schoon deze grafstede by wijle komt te vervallen, zoo wort zy evenwel aenstonts door de Mahometanen, ter gedachtenis en uit eerbiedigheit tegen *Rachel*, herbouwt: gelijk *Mahometh*, *Bassa* van *Ierusalem*, voor ontrent zestigh jaren, de zelve, zoo als zy heden gezien wort, deed hermaken.

Thevenoth bevond des jaers zestien hondert en vijftigh het gansche werk zoo geheel en gaef, als op het eerst gemaekt was.

Aen d'eene zijde is een bron, vat, of waterbak, daer in de Mahometanen zich afwasschen. Rontom deze plaetse groeit een grote meenighte van *Mandragoras*.

Hoe verre eigentlijk *Rachels* sterfplaetse en grafstede van Bethlehem gelegen was, kan uit de Schrift met gene zekerheit bewezen worden. Wel schijnt *Moses*, daer hy *Rachels* graf gedenkt, als door zeker Hebreeusch woort *Chibrath*, of *Chabrath*, de tusschen-wijte, of onderlingen afstant, te willen uitdrukken. Doch uit onkundigheit van d'eigentlijke bediedenis dezes woorts: en ter oorzake van de verscheide betekenis, in de welke het by d'overzetters en uitleggers genomen wort, zoo blijft men des even onbewust.

Het woort *Chibrat* wort in de Schrift driemaal gevonden; hoewel altijt met het by-voegen van het Hebreeusch woort *Erets*, of *aerde*: als Genes. 35:16. en 48:7. en 2 Reg. 5: vers 19.

In de gemeene Latijnsche overzetting van *Hieronymus*, wort *Chibrath*, de *Lente-tijt* vertaelt. Alle de Hebreen daer en tegen, en de Hebreeusche taelkundigen, verstaen door het woort *Chibrath* een tusschen-wijte, of afstant eener aengeweze plaetse of oort: versta, zoo groot, als deze plaetse van *Rachels* doot en begraefplaetse van Bethlehem afgelegen was. Doch ook deze verschillen hier in van elkanderen: want *Oleaster* en andere nemen *Chabrath*, of *Chibrath*, in de betekenis van een grote en verre tusschenwijte of afstant: te weten, die tot aen de stad was: zoo dat by *Moses* byna als reden gegeven wort, waerom *Iakob* *Rachel* niet in de stad begraven heeft: te weten, dewijl noch te veel weghs, of tusschen-stants, af te leggen was, om haer derwaerts te brengen. Maer meest alle d'andere schrijvers stellen *Rachels* grafstede geheel na-by *Bethlehem*: het welk ook genoechzaem duidelijk by *Moses* ter gemelder plaetse, en by 1 Sam. 1: 10. aengewezen, en by *Mattheus*, cap. 2: 18. te kennen gegeven wort.

Wijders, meest alle de Rabbinen, *Kimchi*, *Moses*, en de nieuwe schrijvers, na hunnen voorgang, willen, dat *Chebrath*, of *Chibrath*, eene mate van lant of wegh betekent: hoewel eenigen hunner daer door een onbepaelde; maer andere een zekere bepaelde mate verstaen.

Pagninus, desgelijx de Samaritaensche overzetting, en de gemeine Neêrduitsche, vertalen het woort *Chibrath*, by *Moses*, Genes. 35:16. onbepaelijk eene *streke lants*: hoewel *Pagninus*, 2 Reg. 5:19. eene *bepaelde mate*: namelijk, eene mijle, (versta een Italiaensche.) Van gelijken leggen de meesten, als *Arias Montanus*, *P. Mariana*, *Vatablus*, en andere, *Chibrath*, eene (Italiaensche) mijle uit: gelijk ook, in den Arabischen Bybel, het woort *Chibratha*, eene mijle is overgezet. Deze afstant komt wonder wel met dien van de grafsteden der Joden, buiten de steden, over-een: die gemenelijk op een afstant van acht stadien, of een Italiaensche mijle, buiten de steden lagen.

De Syrische en Hooghduitsche vertaling van *Martijn Luither* hebben, in plaetse van *Chibratha*, *eene stadie*, of *veltweeghs*: andere *een bunder lants*.

De zeventigh Grieksche overzetters brengen den tusschen-stant van *Rachels* grafstede, tot aen Bethlehem, op de lengte van den renbaen of rentoneel van *Alexandrye*: welke lengte *Bonfrerius* op duizent ellen uitrekent.

Zoo de Schrift berecht, deed *Iakob*, ter gedenkenis, en eere zijner vrouw, op dit graf een teken of tijtel rechten. Wat dit teken of deze tijtel zy geweest, verklaeren d'uitleggers en vertaelders niet eenstemmelijk. Eenigen nemen het voor een beeltenis van koper, of marmer: welk *Rachel* na 't leven

ven vertoonde: 't zy over eind ſtaende of leggende. Andere houden het voor eene fraeie pyramide van jaſpis of porfyr-ſteen: gelijk als die eertijts op de grafſteden der Machabeen waeren opgerecht. *lib.* 1. *c.* 13 : 27.

Maer dit graf, naer men zeid, was veel fraeier, en aen de voet met twalef grote ſtenen verçiert: waer op de namen der twalef kinderen Iſraëls gegraveert ſtonden, of met twalef fraeie beelteniſſen geſtoffeert, de welke hen na 't leven vertoonden.

Zoo andere gevoelen, was het niet, als een geheel eenvoudigh, kort en duidelijk grafſchrift, of zeker tafereel, aen het graf gehecht, dat, met grote letteren, *Rachels* voornaemſte deughden en doot behelsde. Eenigen willen, dat op dit tafereel dit volgende gegraveert was: *Hier leit de ſchoonheit en liefde.* Doch waerſchijnelijker is, dat haer grafſtede ſlecht en recht was, en niet als dit opſchrift had, naer luidt der Schrift: *Hier is het graf-gedenkteken van Rachel.* Het welk met de meeſten der ouden overeën komt, die by-na noit andere tijtelen op de grafſteden ſtelden, als de namen der overledenen: gelijk die van *Abſalon*, de welke enkelijk genoemt en getijtelt wort, *De hant Abſalons.*

Noortwaerts van *Rachels* graf, en eenige duizent treden van *Habakuks* huis, en recht tegen over *Iakobs* huis: maer op d'andere zijde des weghs, leit een ſtuk lants van ontrent twee morgen groot, genoemt het *Erwitten* of *çiçer-velt*: uit oorzake men daer zekere kleine ſtenen vind, die in gedaente, kleur en dikte, oprechte erwitten, of çiçers, gelijken. Dit velt is zeer onvruchtbaer, zandigh, en ganſch ſteenachtigh. Erwitten-velt.

Naer men zeid, zouden deze ſtene erwitten op zekeren dage, door een mirakel van *Chriſtus*, of van *Marye*, zoo andere willen, voortgekomen zijn: te weten, als *Chriſtus*, of *Marye*, door deze plaetſe ging, en zekeren lantman vroegh, die erwitten zaide, wat granen hy in d'aerde ſmeet? zoo zou deez geantwoort hebben: ſteenen. Waer op *Chriſtus*, of *Marye*, had gezeid: *God geve, dat uw ſpotten magh waer worden, en d'aerde niet, als kleine keiſtenen, voortbrengt.*

Van een zelven inhout is het verſteenen der meloenen op den bergh *Karmel.* Ziet Syrie, pag. 78.

D'inwoonders van *Bethlehem* verçieren de rozekranzen, de welke zy voor de pelgrims maken, met deze ſteentjes, tot een gedachtenis.

Jakobs toren en *huis.*

Recht tegen over dit lant, of *Erwitten-velt*, ſtaet aen d'andere of rechte zijde des weghs, na de zijde van *Bethlehem*, of eene kleine vierendeel mijls zuidwaerts van *Habakuks* huis, en ontrent duizent ſchreden van *Bethlehem*, op een weinigh verheve plaetſe, of kleine verheventheit, een oud gebouw, of een overblijfſel van een oud gebouw: te weten, een overblijfſel, of gedeelte van een zeer ouden en by-na vervallen toren: want daer is ſ niet, als een eenigh gedeelte der muur, van over-eind blijven ſtaen. [...]uur.

Wat lager, en daer ontrent, worden eenige grontveſten of kentekenen der grontveſten van oude gebouwen gezien.

's Lants inwoonders houden, volgens een oude overlevering van hant tot hant, het overblijfſel van dezen tooren voor een gedeelte van den toren of huis van den aertsvader *Iakob*: waerom het by hen ook de *toren* of het *huis van Iakob* genoemt wort. Want men zeid, dat *Iakob* dezen toren heeft doen bouwen, om het oogh op zijn vee te houden, dat daer ontrent ter wijde ging: desgelijx dat deze de plaetſe is, daer *Rachel*, wanneer zy van *Benjamin* gelegen was, ſterf: en dat haer lijk in eene grafſtede gebraght wiert, de welke een weinigh verder is. Maer de puinhopen en grontveſten der gebouwen willen zy voor overblijfſelen der aeloude ſtad *Rama*, of *Ramatha*, gehouden hebben.

Quareſmius daer en tegen wil, dat dit huis, en de toren, van dien *Iakob* zy, die de vader van *Iozef*, *Maryas* man, was, en by Matth. 1: vers 1. wort gedaght: dewijl de aertsvader *Iakob* noit, gelijk hy met het by-brengen van verſcheide ſchriftuur-plaetſen

tracht te bewijzen, op die plaetſe zou gewoont hebben: maer wel t'*Ader*, en op het *herders velt*, een halve mijle verder boven Bethlehem gelegen: daer deze toren op deze zijde van *Bethlehem* lagh.

Namaels heeft *Helena*, om des aertvaders *Iakobs* heiligheit, rontom dit huis een grote kerke en klooſter, met ſtene gewelven, doen ſtichten: welker grote noch uit de puinhopen blijkt.

Boticelle. Een halve of gehele Franſche mijle weſtwaerts van *Bethlehem*, (te gaen langs wegen, die met ongemakkelijke en rouwe rotſen beſtuuwt zijn; hoewel ter wederzijde met wijnſtokken geboort) leit op eenen kleinen heuvel, of in 't hangen van eenen bergh, een vlek, dat by de inwoonders, en Ooſterlingen, Bethiala, en anders *Boticella*, Bouticelle, of *Boulicolla* genoemt wort. *Roger* en *Furer* noemt het een groot en rijk vlek: *Doubdan* daer en tegen een klein vlek.

Bezek. Eenigen houden dit vlek voor d'aeloude ſtad B*ezek*: in de welke koning A*donibezek*, by *Ioſephus Balam* genoemt, heerſchte: dien de kinderen van Juda, na het veroveren der ſtad, handen en voeten afhieuwen. Jud. 1.

De ſtad B*ezek* ſchijnt nootwendigh in den ſtam van Juda te moeten geplaetſt worden: want hier om heeft ook de ſtam van Juda, na het hervatten des oorloghs tegen de Kanaaniten, de zelve ſtad ingenomen en ververt.

Ten tijde van *Hieronymus* lagen twee hoeven, met name B*ezech*, na-by elkanderen, en zeven vierendeel mijls van *Neapolis* of *Sichem*, op den wegh na *Scythopolis*. Dan deze twee B*ezechs* zijn ongetwijfelt verſcheiden van het B*ezek* voornoemt, en ſchijnen in den halven ſtam van Manaſſe binnen den Jordaen, te moeten geſtelt worden: als uit het geen, H*ieronymus* daer van ſchrijft, te beſpeuren is.

De Schrift gedenkt een dezer twee, 1 Sam. 11:8. het welk nootzakelijk niet verre van den Jordaen afgelegen was: en alwaer *Saul* zijn heir monſterde, om de ſtad *Iabes-Gilead* byſtant te doen. Andere ſtellen tot deze mon- Roger.
ſter-plaetſe een vlak velt, tuſſchen B*ezek* en *Filips* bron.

A*drichom* ſchijnt dit B*ezek* in den ſtam van Juda, Jud. 1. en dat in den halve ſtam van Manaſſe binnen den Jordaen gelegen, 1 Sam. 11:8. voor een en het zelfſte te willen houden: hoewel zonder eenigh bewijs.

De plaetſe *Beticelle* is heden eene Roger Brokard.
der luſtighſte en beſte lantſtreken des ſtams van Juda. Daer valt overvloedelijk veel wijn: die de beſte van ganſch Paleſtijn is.

De hedendaeghſe inwoonders zijn alle Grieken, die, ter zake van de vruchtbaerheit des lants, een rijkdom opleggen.

B*eticelle*, zoo alle d'inwoonders Doub[dan]
des lants verhalen, kan niet als by Kriſtenen bewoont worden: want zoo meenighmael de Mahometanen getracht hebben op deze plaetſe, om haere vruchtbaerheit, te wonen, vallen zy aenſtonts in eene krankte, en komen t'overlijden. Dies houden zy deze plaetſe voor dodelijk, zonder zy daer andere reden weten van te geven, als d'ervarentheit.

Tot ontrent vijf hondert ſchreden Koot[wijk]
buiten het dorp zijn d'akkers met wijngaerden en bomen beplant. Daer na komt men op onbebouwde en onvruchtbare plaetſen.

Op den lant-wegh, die met grote ſtenen is geplaveit, vind men doorgaens eenige ſtukken en brokken, die voor een werk der koningen van Juda gehouden worden.

Laura, of *Klooſter van S. Sabbas.*

ONntrent twee mijlen ten ooſte van *Bethlehem*, en drie van *Ieruſalem*, en twee Franſche mijlen van de ſpelonke *Odolla*, of bergh A*chilles*, en drie en een halve ten weſte van de Dode zee, ſtaet, op een ongemeen woeſten en onvruchtbaren oort, een voornaem en vermaert klooſter der Griekſche monniken, die d'orde en regel van *S. Baſilius* onderhouden: en nefſens het klooſter eene fraeie kerke, aen zekeren abt *S. Sabbas*, of *Sabas*, (of aen

Marye,

Poorte des Kloosters 2. Slaepkamer 3 Kapel der Kerke 4 Tooren op den welken een Geestelycke woont 5 de Geestelycke Korf waar in hem zyn Eeten weghgesonden worde 7. stellen om des bekent te macken. 8 Een andre tooren 9. Steylte

Marye, volgens *Cyrillus*) toegewijdt: van wien, als de ſtichter, dit klooſter en de kerke den naem van *S. Sabbas* bekomen heeft: hoewel het klooſter anders ook gemenelijk by de kerkelijke ſchrijvers, en in 't Roomſch martelaers-boek, *Laura* wort genoemt: te weten, by de hedendaeghſche Grieken worden alleenlijk uitſtekende klooſters, en die meer als duizent monniken hebben, *Laura* genoemt: zoodanigh eertijts het klooſter van *S. Sabbas* was.

Naer het ſchrijven van den monnik *Cyrillus*, tijtgenoot van den abt *Sabbas*, en die twee jaren in dit klooſter geleeft heeft, en op 't jaer vier hondert twee en tzeventigh ſterf, wiert de kerke en toren, door vlijt en beleit van keizer *Iuſtiniaen*, uit een zonderlinge genegentheit tot den abt *Sabbas*, geſticht, en eene veſting by *Laura* gebouwt: ten einde de monniken een veilige ſchuilplaetſe tegen hunne vyanden zouden hebben.

Het gebouwſel, zoo van het klooſter, als kerke, is boven mate, en in alle manieren wonderlijk, en met groten arbeit en onkoſte geſticht.

Het ganſch gebouw leit op een hoge en ſteile rotſe: aens wiens voet, op den bodem, een dal is, door het welk de beke *Kedron* vloeit, de welke aen de voet van den Olijfbergh haer begin neemt, en dit dal doorſnijt, en eindelijk haer water in de Dode zee, twee Franſche mijlen van dit klooſter, ſtort. Die van *Ieruſalem* derwaerts trekken, reizen altijt neffens deze beke tot aen het klooſter.

Het klooſter is groot, en begrijpt vele woonſteden en vertrekken van verſcheiden ſlagh: hoewel het by ouds veel groter was, als blijkt uit zijne grote puinhopen en menighte der monniken, ten getale van vijf duizent, die eertijts in het zelve woonden.

In het klooſter zijn twee kerken: een grote en een kleine. De grote is tamelijk fraei en met verſcheide ſchilderyen der kluizenaers of monniken, die op deze plaetſe geleeft hebben, geſtoffeert. Zy is lang vijf en veertigh, en breet ontrent veertien treden, en hoogh na gelang. De kleine wort de *S. Niklaes kerke* genoemt, de welke de abt *S. Sabbas* met zijne monniken bewoont heeft.

Volgens verhael der monniken aen *Quareſmius*, leggen in een kamer of

 kapel

kapel dezer kleine kerke, die ganſch toegeſloten en bemuurt is, zes hondert geraemten, of lijken der monniken, die om het Kriſten geloof, door de Mahometanen, gedoot zijn. Deze plaetſe wiert door bevel van hunnen patriarch toegeſloten, ten einde deze lijken niet van daer zouden vervoert worden.

Niet verre van de kleine kerke is een ronde kapel, en in de zelve een grafſtede autaers-wijze: waer in het lijk van den abt *Sabbas* begraven was: hoewel men 't namaels, naer men zeit, na *Venetien* heeft doen vervoeren: alwaer het met groten aendaght, door de Roomsgezinden, geëert wort.

Men toont'er noch heden de çellen van *Johannes Damaſcener*, *Euthynius*, *Cyrillus de Monnik*, en van vele andere mannen, die, in dit klooſter *Laura*, in geleertheit en heiligheit van leven, gelijk de Roomsgezinden breet uitmeten, gebloeit hebben.

Na-by het klooſter worden eenige puinhopen getoont, tuightekenen van een uitſtekend gebouw. Men zeid, dat het in aeloude tijden eene proef-plaetſe der jeught was: gelijk het noch heden de *proef-plaetſe der monniken* genoemt wort.

De deure des klooſters is geheel met krokodils-huiden bedekt: ten einde d'Arabieren de zelve niet zouden in brant ſteken, of met het goien van ſtenen ſlopen.

In het klooſter is een grote en hoge toren, geſticht, volgens bericht der monniken van dit klooſter, door de moeder van den abt *Sabbas*: op den welken, tegen de ſtroperyen der Arabieren, waght gehouden wort.

Tegen over den toren des klooſters, en ontrent drie hondert treden van de kerke, met eene diepe ſteilte der rotſe tuſſchen beide, hebben de monniken in den aenvang dezer eeuwe, met groten arbeit en onkoſte, een anderen toren doen bouwen, om des te bequamer d'aenkomſte der Arabieren, wanneer zy optrekken, om te roven en ſtropen, van verre te vernemen: want dit klooſter lijd door d'Arabieren groten overlaſt: waer over de monniken dikwils genootzaekt worden dit klooſter te verlaten: gelijk ook d'Arabieren het menighmael geſloopt en verwoeſt hebben. Deze toren heeft twaalef vadem in 't vierkant, en tien in de hooghte. Drie vadem van d'aerde is een klein venſter, tot doorgang voor eenen menſch. Zoo *Roger* ſchrijft, had zich by zijnen tijt, ontrent des jaers zeſtien hondert en twintigh, zeker monnik van d'orde van *S. Baſilius*, met name *Lay*, al den tijt van twee en twintigh jaren, op het bovenſte van dezen toren opgeſloten gehouden, en quam niet af, dan driemael des jaers: te weten, op Kerstijt, Paeſchen, en op *S. Sabbas* dagh, om het Sakrament t'ontfangen. Daer na klom hy aenſtonts weêr op. Die van het klooſter verſchaften hem ſpijze en andere behoeften in een korve: dewelke hy over eene koorde, zijnde met het een eind boven aen dezen toren, en met het ander eind aen de koepel van de kerke des klooſters vaſt gemaekt, by eene andere koorde, aen de korve gebonden, na hem toe-haelde. Daer was ook een andere koorde, aen de welke, in de toren des klooſters, twee ſchellen hongen, by de welke hy trok, wanneer hy Arabieren, of leeuwen, of andere wilde dieren, het klooſter zagh naderen. Want wanneer d'Arabieren, die door deze woeſtijnen trekken, honger hebben, zoo komen zy ſpijze aen dit klooſter eiſchen: gelijk de monniken gehouden zijn hen een weinigh broot en ſalade te geven: het welk men door een ſtuk geſchut, dat achter het klooſter is, neêr laet zakken.

Aen de eene zijde des klooſters, wanneer men by de rotſe neêrklimt, is een zekere holle plaetſe, in de welke een bron met zeer zoet water is, die in tijt van noot, op het gebedt van *Sabbas*, naer men zeid, ontſprong, en hierom by de Roomsgezinden, en monniken des klooſters, hoogh geacht, en de bron van *S. Sabbas* genoemt wort.

In de rotſe des dals, welk van het klooſter tot aen de Dode zee ſtrekt, eene ſtreke van drie mijlen en een halve, waeren eertijts vele holen en çellen: (waer van eenige noch heden gezien worden) in de welke tien duizent monniken in eenzaemheit, en ſtraffe ſtrengheit, leefden: gelijk in het klooſter vier duizent hun verblijf hadden,

die

die alle onder den abt *Sabbas*, als patriarch, ſtonden. Men ziet noch in de zelve rotſe de monden der waterbakken, in de welke het regenwater vergadert wiert.

Heden 's daeghs woont niet een eenigh monnik buiten het klooſter; maer wonen alle binnen het klooſter, ten getale van vijftien of twintigh, zomtijts dertigh en veertigh, en minder of meerder.

De abt dezer monniken onthout zich met eenige monniken in de ſtad Jeruſalem, in hun klooſter van *S. Michiel*: van waer ſpijze en drank, en andere behoeften, tot onderhout der monniken, die in het klooſter *Laura* wonen, door de Griekſche monniken overgezonden wort.

De monniken van dit klooſter (gelijk zeker monnik van dien, *Antiochus* genoemt, aen *Euſtachius*, overſte des klooſters *Datalena*, in *Ancyra*, een ſtad van *Galatie*, by brieven heeft geſchreven) waren in'er daet goddelijke menſchen, zoo men hen menſchen magh noemen, en niet liever engelen: naerdien zy in eene geeſtelijke oeffening, eenzaem leven, en in arbeit van godsvrucht, ſedert hunne eerſte jeught, tot aen hunnen hogen ouderdom, hunne jaren verſleten hebben. Zy waren eerbaer van gelaet, kloek en verſtandigh, nederigh, zedigh, waerheitſprekers, onberiſpelijk, rechtveirdigh, godvruchtigh, van alle vuilheit en ondeughden vervreemt, met goddelijke goederen verçiert, en goddelijke liefde ingenomen. Zommigen bereikten den ouderdom van hondert jaren, en quamen noit uit het klooſter. Eenigen verſchenen noit in de kerke, noch zagen gene ſtad meer, ſedert zy eenmael het eenzaem leven omhelſt hadden. Zy munten ook in verſcheide deughden uit: te weten, zy waeren engelen en hemelſche menſchen: waer over zy het volgend bequamen, en de beloning der zegen verkregen. Want wanneer Syrie en de ſtad Jeruſalem door *Chosroë*, koning van Perſie, ontrent des jaers zes hondert en tachentigh, na den Kriſten ſtijl, ingenomen was, zoo togen d'Arabieren op *Laura*, of klooſter van *Sabbas*, aen: uit het welk de meeſte monniken aenſtonts de vlucht namen: maer de kloekmoedighſte wilden in generlei wijze de plaetſe verlaten. Eindelijk wierden zy door de Barbaren met allerleie vonden van wreetheit ter doot gepijnight, om hen gelt af te perſſen: doch als zy hun ooghwit niet zagen te bereiken, hieuwen zy alle de monniken, ten getale van veertigh, met grote woede ter neêr, die ſedert voor martelaren by de Roomsgezinden zijn uitgekreten: gelijk zy ook, in het martelaers-boek, op den zeſtienden van Bloeimaent gedaght worden.

D'oort en lantſtreke rontom dit klooſter is zeer onvruchtbaer en eenzaem: want allerwegen leggen onvruchtbaere bergen, zonder bomen, lover of gras: waer over den monniken alle nootwendige behoeften van Jeruſalem, en andere plaetſen moeten toegebraght worden. Alleenlijk is tegen over het klooſter een weinigh aerde: waer op een weinigh moeskruit gezaeit wort. Binnen op de rotſen zijn moesbedden van aerde gemaekt, de welke uit andere plaetſen derwaerts gebraght is.

Van deze plaetſe tot aen de Dode zee vind men heden niet een eenige woning: 't en zy eenige tenten of hutten van Arabieren, op het vlak velt, die by melk van hunne beeſten, en by wilde kruiden en wortelen leven.

Na-by *Bethlehem* ſtelt *Hieronymus* eene kleine hoeve *Chamoan*: het welk by Jerem. 41 : 17. *Chamaam*, en anders *Kimham*, en *Chimham*, en ook *Geruth Chimham* wort genoemt. Te weten, eenigen maken het Hebreeuſch woort *Cheruth*, dat by *Jeremias* voor *Chimham* ſtaet, tot een eigen naem. Andere daer en tegen houden *Cheruth* voor een gemeinen naem, en leggen dien *lantſtreke* of *herbergh* uit. Men vind'er die *Cheruth Chimham lantſtreke des vreemdelinghſchaps* vertalen.

Chamoan, of Chimham.

De plaetſe *Kimham*, of *Chimham*, was alzoo na zekeren *Kimham* genoemt, die eertijts ter zelver plaetſe woonde, 1 Sam. 38 : 4.

Johanan legerde zich, met het overſchot des heirs van *Gibeon*, te *Chimham*, wanneer hy voorgenomen had na Egypten te trekken. Jerem. 41 : 17.

Adul-

Adullam, of *Odolla.*

ADullam, of, na 't Hebreeusch, *Hadullam*, en by *Hieronymus* A*dollam*, en in 't Grieksch 2 Mach. 12 : 38. *Odolla*, of *Odollam*, was een aeloude grote en koninglijke stad, de welke, na het doden van haeren koning, door *Josua*, cap. 12. den stam van Juda wiert toegevoeght, Jos, 15 : 35. Nehem. 11 : 30. A*dullam* wort ook by *Micha* gedaght, cap. 1 : 1, 5.

De stad *Adullam* wiert door *Rehoboam*, *Salomons* zoon, herbouwt. 2 Par. 11 : 7.

In *Odolla* hield *Judas de Machabeër* den *Zabbath*, 2 Mach. 12 : 38.

Odollam wiert ook anders, volgens *Hieronymus*, *Eglon* genoemt: hoewel tegen uitdrukkelijk gevoelen der Schrift: naerdien de zelve *Odollam* en *Eglon* duidelijken onderscheit: als blijkt uit Jos. 15 : 35 : 39.

Eglon was by ouds ook een koninglijke stad, en haere koning, ten tijde van *Josua*, *Dabir* genoemt, Jos. 10: 3, 5. Zy wiert door *Josua* belegert en verovert, vers 34, 35. en haer koning verslagen, cap. 12 : 12. De stad *Eglon* behoorde aen den stam van *Juda*. Ten tijde van *Hieronymus* was *Eglon*, desgelijx A*dollam*, een grote hoeve, drie mijlen ten ooste van *Eleutheropolis* gelegen.

Nessens de stad A*dullam* was, in een rotssteen, een beruchte spelonke: in de welke, als een veiligh vertrek en schuilplaetse, *David* voor het aengezicht van *Saul* vluchte. 1 Sam. 22 : 1. 2 Sam. 23 : 13. 1 Paral. 11 : 15.

Noch ten tijde der Kristenen diende deze spelonke tot een zelfste gebruik: want wanneer de Mahometanen aen dien oort, ontrent *Thecua*, te roven en stropen gekomen waeren; zoo verlieten d'inwoonders van *Thecua* hunne stad, en begaven zich met vrouw en kinderen, en vee, in de spelonke van *Odollam*. Tyr. lib. 15. c. 6.

Naer het schrijven van *Roger* is aen de zijde van de stad *Engaddi*, tegen 't noorde, een hogen bergh, by-na half ront van gestalte, zonder eenigh geboomte. Eenige schrijvers noemen dezen bergh *Odolla*: andere den bergh A*chilles*.

Na-by zijnen kruin is een ruim en groot ront hol, of spelonke, van een mans lengte hoogh, de welke een zeer engen mont na 't zuide heeft. In de zelve spelonke verberghde zich *Saul* voor *David*. Deze spelonke dient heden tot een schuil-plaetse voor beesten, ten tijde van grote hitte.

Dicht by deze spelonke, na 't ooste, worden de puinhopen van het kasteel *Massada* gezien.

Dal, of *beke Sorek.*

SOrek, of *Sorec*, en *Sorech*, en anders *Soreg*, bediet eene *beke* of *vliet*, en ook een *dal*: want een en het zelfste woort heeft in 't Hebreeusch twederlei bediedenis. Zoo eenige Hebreen willen, bediet *Sorek* een slagh van de beste wijngaert, die overvloedelijk en geduurigh druiven geeft. Andere leggen *Sorek* de beste vrucht uit.

Het dal *Sorek* wort by Jud. 16 : 4. gedaght: in het welk *Dalila*, of *Dalele*, gelijk men by *Iosephus* leest, *Sampsons* boelin, woonde.

Hieronymus stelt de beke *Sorek* benoorde de stad *Eleutheropolis*: alwaer, benessens de hoeve *Saraa*, *Sampsons* geboorte-plaetse, noch by zijnen tijt een vlek lagh, *Kapharsorek* geheten: dat is gezeit, *stedeken*, *vlek*, of *hoeve Sorek*: 't welk alzoo na de beke *Sorek* genoemt was. Hier uit blijkt met grote waerschijnelijkheit, dat deze beke, of dal, in den stam van *Dan* geweest zy: naerdien ook *Saraa* in den stam van Dan was. Waerom ook *Iosephus* *Dalila* geboortigh van Palestijn maekt: hoewel men ook vast moet stellen, dat deze beke, door het lant der Filistijnen, haeren loop in de Middellantsche zee gehad hebbe.

A*drichom* stelt benoorde *Eleutheropolis* wel eene beke; doch maekt die evenwel tot de beke *Sorek* niet; maer een andere, in den stam van Dan, meer zuidelijker: die een en de zelve met de beke *Nebelescol* is: welke beide stellingen *Bonfrerius* verwerpt. Wat belangt de beke *Sorek*, daer in strijt *Hieronymus*

tegen

tegen *Adrichom*. Maer *Nehelescbol*, of *dal van wijndruif-tros*, wort by meest alle andere schrijvers in den stam van Juda gestelt.

Roger stelt het dal *Sorek* een halve Fransche mijle noortwaerts van *Filips* bron of fonteyn: en deze fonteyn andere-halve Fransche mijle westwaerts van de stad *Bezek*, en *Bezek* een Fransche mijle westwaerts van *Ierusalem*.

In dit dal *Sorek* leggen, volgens schrijven van den zelven *Roger*, vier schone en rijke dorpen, die eertijts steden des stams van Juda waeren. Het is, van 't ooste na 't weste, een Fransche mijle lang, en leit by-na gansch met wijnstokken bedekt. Aen den voet des dals vloeit eene beke of vliet voor-by, dien *Roger* voor de beke *Eschol* hout.

Dit dal wort door de Moren en Kristenen bebouwt. De Armenische geestelijken van *Bethlehem* hebben zekere hoek en groot deel dezes dals gekocht, de welke door hen zelfs wort bebouwt.

Roger bevond des jaers zestien honderd drie en dertigh aen een dezer wijnstokken, een tros van witte wijndruiven, ter zwaerte van vier en twintigh Fransche ponden. Men vind'er gemenelijk trossen van zes, acht, en tien pont, die rootachtigen witten wijn geven: en die een smaek heeft als muskadel: en ook zeer aengenaem om te drinken is, zonder eenige hindernis.

Dit gansche dal leit omringt met de bergen van Judea.

Doubdan stelt dit dal ontrent twee mijlen zuid-westwaerts van *Bethlehem*, en een vierendeel van een Fransche mijle noortwaerts van *Filips fonteyn*. Het is een zeer lustigh dal, en gansch beplant met zeer treffelijke en schone wijnstokken: desgelijx met velerlei slagh van welriekende kruiden, als thijm, rosmarijn, lavendel, majoraen, en rozen van menigerleie kleuren. Daer groeien ook vijgen en granaetbomen. Zoo *Doubdan*, *Roger*, en andere gevoelen, en d'overlevering gedraeght, zouden de verspieders, door *Moses* uitgezonden, van deze wijnstokken een wijnrank met een tros wijndruiven gesneden, en van de granaetbomen granaet-appelen geplukt hebben. Hier over wort de wijnstok zelf, daer deze druiftros van geplukt wiert, de *wijnstok van Sorek* genoemt: dat is gezeidt, *uitgeleze* of *welgeplante wijnstok*, en die d'uitstekenste druiven voortbrengt, en den geurighsten wijn geeft, die in het gansche lant valt.

Naer het gevoelen van *Doubdan* zou de profeet *Esáias* op dezen wijngaert van *Sorek* speulen, daer hy, cap. 5: 1. zeid: *Dat de beminde een wijngaert op eenen vetten heuvel* (of hoorn) *eenes zoons der olie heeft*. Want deze oort is rijk van olijf en vijgebomen, en de wijngaert staet op een kleinen heuvel, op de rechte zijde des weghs.

Dal of *beke Nehelescol.*

N*Ehelescol*, of *Nehel-Eskol*, bediet eigentlijk *beke* of *dal des wijndruif-tros*: want *Eschol* betekent een *tros wijndruiven*, en *Nehel* een *beke* of *dal*. Te weten, dit dal, of beke, wiert alzoo by de kinderen Israëls genoemt, na de tros wijndruiven, die de verspieders des Heiligen Lants, door *Moses* afgezonden, ter zelver of na-by deze plaetsen met haeren wijnrank affneden, en daer na, t'zamen met vijgen en granaet-appelen, door twee mannen (*Iosua* en *Kaleb*, zoo eenige willen) aen een draeg-boom, tot teken van de vruchtbaerheit des Heiligen Lants, by *Moses* en *Aaron* in het leger gebraght wiert. Num. 13:25. en 32: 9. Deut. 1:24.

Dit dal lagh ongetwijfelt in den stam van Juda: hoewel *Adrichom* het zonder bewijs in den stam van Dan plaetst.

Hieronymus, en, na zijnen voorgang, *Borchard*, stelt deze plaetse op den wegh van *Ierusalem*, na *Hebron*, tusschen *Bethsur* en *Hebron*: en dienvolgens in den stam van Juda.

Evenwel schijnt hier in gene kleine zwarigheit te zijn: want wie zal willen geloven, dat de verspieders of dragers zoo vele mijlen van by-na midden uit 't lant, met een tros wijndruiven aen eene stok hangende, zouden afgeleit hebben, en met de zelve na *Hebron* gekomen zijn? of voor d'oogen

der Kanaaniten hebben kunnen verborgen blijven? Dies is waerschijnelijker, dat dit geschiedt zy een weinigh te voore, eer zy in de woestijne, de welke bezuide *Hebron* is, traden.

Daer en boven schijnt de Schrift zelve dit niet duisterlijk te kennen te geven, Numer. 13. alwaer van de verspieders, die van 't noorde na 't zuide te rugh keerden, aldus gezeit wort: *Zy trokken op tegen 't zuide, en quamen tot Hebron toe: daer na quamen zy tot het dal* (of *Nehel-*) *Eskol*. vers 22, 23. Welke woorden genoechzaem te kennen geven, dat de genen, die van 't noorde na 't zuide trokken, eerder *Hebron*, als *Nehel-Eskol*, ontmoet hebben.

Filips fonteyn, of *bron*.

Zes of zeven vierendeel mijls van *Bethlehem*, en een kleine vierendeel mijls van het dal *Sorek*, een weinigh na 't zuide om te slaen, komt men aen den groten wegh, die van *Ierusalem* na *Gaza* loopt. Deez wegh is zeer quaet, bekommerlijk, berghachtigh, en moeielijk: naerdien hy niet als kleine, hoge en lage voetpaden heeft, die eng, rou, en alle met dikke keistenen bestuuwt leggen: dies peerden noch menschen niet, als met grote moeite, dien betreden kunnen. Des niet te min is deze wegh lustigh, en by-na doorgaens, van *Bethlehem* af, tot *Jerusalem* toe, met wijnstokken beplant.

Men ziet'er puinhopen van vele gebouwen: waer van niet overgebleven is, dan een groote gewelf, als van een kerke, dat op de rechte zijde van een fonteyn staet, en half met aerde en vuilnis overstelpt leit.

Men zeidt, dat het eertijts een klooster of kerke was, het welk de Kristenen, tot een gedachtenis, naby eene bron of fonteyn hadden doen bouwen, die op den kant van den wegh staet, en gemeenelijk *Filips bron* of *fonteyn* wort genoemt: uit oorzake *Filip*, een jonger der apostelen, en niet van *Christus*, zoo eenigen t'onrecht willen, met water van deze fonteyn, den kamerling van *Kandace*, koningin van *Ethiopien*, zou gedoopt hebben, volgens de gemeine overlevering. Actor. 8.

Deze fonteyn is van gehouwe steenen gesticht, die met eenige kleine çieraedjen van bouwkunst gestoffeert zijn, als een portael of *Frontespies*, dat met eenen boge van ontrent twee voet diep, acht lang, en twaelf hoogh, bedekt is. Uit het midden der muur ontspringt een water-strael, of wel, zoo klaer als kristal, dat in een stene kom valt, en zich van daer op den bodem van de beke *Neheleschol*, of *druiventros-beke*, verspreit, en de landen dezes dals bevochtight.

De fonteyn neemt haeren oorsprong uit een kleinen heuvel: aen wiens voet zy gestight is: alwaer men de plaetse van d'aeloude stad *Bethsur* bespeurt. Doub

Zoo veel *Quaresmius* heeft konnen opspeuren, komt het water van deze fontein uit een onderaertsche kanael, en neemt zijnen oorsprong uit een weinigh verheve boven-plaetse, de welke na 't zuide ziet, en ontspringt op den wegh: alwaer een kunstigh doorwrochte marmere muur is, uit welker kleine kanael het water eerst in een marmer vat, dat daer onder staet, stort, en daer na in de beke *Sorek* vloeit.

Naer het schrijven van *Eusebius*, *Hieronymus* en andere, ontspringt de zelve fontein, in de welke *Filip* gedoopt wiert, neffens het vlek *Bethsoron*, by ouds *Bethsur*, dat vijf mijlen van *Jerusalem*, op den wegh na *Hebron*, leit, aen de voet van eenen bergh: en wort in de zelve aerde, waer uit zy voortkomt, ingeslorpt. Welk inslorpen aldus, veilight ten tijde van *Hieronymus*, geschiede: maer heden niet meer. Of liever zou men met *Quaresmius* het inslorpen in d'aerde mogen noemen, dewijl het water uit het twede vat in een kleine na-by-gelege vyver, kom of bak, de welke op haere linke zijde staet, neêrstort, en, vloeiende van daer in d'aerde, de velden, wijngaerden en bogaerden bevochtight, en tot in de beke *Sorek* valt, en aldus ingeslorpt wort.

Adrichom,

Adrichom, in het beschrijven der plaetsen des stams van Juda, stelt desgelijx deze fonteyne neffens *Bethsur*. Doch hy vergist zich geweldigh, wanneer hy *Bethsur*, door het verwerren van Bethsur met Bethsora, slechts een uure gaens van *Ierusalem*, op den wegh na *Gaza* stelt: en dienvolgens *Filips fonteyne* zoo na-by *Ierusalem*: daer nochtans Bethsur vijf mijlen van *Ierusalem* lagh; maer Bethsora slechts vijf stadien, 2 Mach. 11: 5. want by aldien Bethsur zoo na-by *Ierusalem* lagh, en aldaer *Filips fonteyne* was, zoo zou de fonteyne, die nu *Filips fouteyne* genoemt wort, de gene niet kunnen zijn, in de welke de kamerling gedoopt wiert: naerdien die veel verder van *Ierusalem* leit. Ook wort zodanige fonteyn op den wegh van *Gaza*, na-by *Ierusalem*, niet vernomen, noch eenigh gewagh daer van gemaekt.

Op eene andere plaetse stelt *Adrichom* het dopen van den kamerling [e] door *Filip*, in de beke *Sorek*: het welk met meerder waerschijnelijkheit gesproken is: want ook *Quaresmius* en andere stellen *Filips bron* aen dien oort: dat is, na by de beke *Sorek*.

Wijders, in deze beke wort gezeit de kamerling gedoopt te zijn: dewijl de wijnstokken en de beke *Sorek* niet verre van deze fonteyn waeren: ja deze fonteyn, wanneer zy waterrijk geworden is, vloeit in de beke *Sorek*.

Uit het boven-verhaelde blijkt een grote misslagh van *Beza*, die den vliet *Eleuther* tot doopplaetse des kamerlings maekt: gelijk reeds te vore, in 't beschrijven van Syrie, verhaelt is. P. 111.

Kasteel *Massada*, of *Masada*.

Jose-
nus.
Plin.
olin.
Strab.
Ptol.

[a] MAssada, of [b] *Masada*, en anders [c] *Moasada*, en [d] *Mesada*, was, ten tijde der Romeinen, een kasteel of vesting des Heiligen Lants: gelijk ook het woort zelf, dat Hebreeusch is, eene vesting bediet: en ook niet t'onrecht: naerdien dit kasteel, by-na tot een wonder, gesterkt was: desgelijx noemt *Josephus* het op verscheide plaetsen, *het allersterkste kasteel*. De naem *Massada*, met den welken de hoge-priester *Jonathas* dit kasteel beschonk, is genomen, naer het schijnt, uit 1 Sam. 23: 14. en 26: 12. alwaer men leest: *David*

vid nu bleef in de woeſtijne in M*aſada*, (of, na de Neêrduitſche vertaling, *in de veſting*) *en hy bleef op den bergh*, *in de woeſtijne*. Te weten, wanneer hy voor *Sauls* aengezight gevlucht was.

In plaetſe van M*aſada* heeft de Griekſche overzetting op d'eerſte plaetſe *in d'engte*: en op de laetſte, *in* M*aſerem*, *in d'engte*, (anders M*aſereth*:) de Syriſche en Arabiſche M*asroth*. Van gelijken, en op een zelven zin, ſchrijft *Ioſephus*, daer hy zeidt: *David klom met de genen*, *die by hem waeren*, *na de engte van* M*aſteron* (of M*aſther*) *op*.

Antiq. lib. 6. cap. 14.

Doch niet alleenlijk ſchijnt de naem M*aſada* uit de bovengemelde plaetſe van *Samuel* genomen te zijn; maer de meeſte ſchrijvers ſtellen ook het kaſteel M*aſada*, door *Ionathas* en *Herodes* gebouwt, ter zelver plaetſe, daer M*aſada*, of de veſting, by *Samuel*, wort geplaetſt: te weten, in en op de rechte zijde der woeſtijne *Siph*: hoewel op eene loſſe ſteun: naerdien men d'eigentlijke plaetſe van *Siph* niet weet aen te wijzen.

Lib. 5. Hiſtor. Antiq. cap. 17.

Plinius ſtelt het kaſteel M*aſada* op eene rotſe, niet verre van de Dode zee: *Stephanus* niet verre van de ſtad *Engaddi*. Ook ſchijnt *Strabo* het ontrent de Dode zee te plaetſen: van gelijken † *Ioſephus*: hoewel deez laetſte het zelve kaſteel op een andere plaetſe, niet verre van *Ieruſalem*, ſtelt: doch die wijze van ſpreken, van *niet verre*, wort by d'oude ſchrijvers dikwils in een breden zin genomen. *Ptolemeus* daer en tegen rekent M*aſada* onder Petreeſch Arabie. Dan het dient aengemerkt, dat de meeſte oude ſchrijvers vele ſteden en plaetſen, naby Judea gelegen, van wegen de t'zamen-grenzing, Petreeſch Arabie toevoegen: en ten tegendele. *Solinus*, door het averrechts verſtaen van den zin der woorden van *Plinius*, maekt het kaſteel M*aſada* tot grenspael van Judea. Meeſt alle de lantkaerten, en ſchrijvers, plaetſen *Maſada* niet verre van den noorder oever der Dode zee: *Lichtfoot* daer en tegen, ten zuide, naby de Dode zee. *Roger* ſtelt na-by den bergh *Odollam*, (anders by hem A*chilles* genoemt) ten ooſte, de puinhopen des kaſteels M*aſada*.

† De Bello lib. 7. cap. 28.

De Bello lib. 4. c. 24.

Adrich. De ſteen of rotſe, (by eenigen de heuvel van A*chilla* genoemt) op de welke het kaſteel gebouwt ſtont, was zeer groot van omtrek, en hoogh. Zy wiert allerwege met ſteile en diepe dalen omringt, en had beneden op den bodem, die uit het gezight lagh, klippen.

Joſep. de Bello lib. c. 28.

Deze dalen waeren zoo wel voor menſchen, als beeſten, ongangbaer. Behalve dat deze rotſe langs twee wegen of plaetſen opgang verleende: hoewel met grote moeite.

D'eene wegh was, aen de zijde van de Dode zee, ten ooſte; maer by-na ontoegangkelijk: en d'andere, de gemakkelijkſte, ten weſte.

D'een wort een ſlang genoemt, na de gelijkenis van eenen ſlang, die ſmal is, en in vele kronkelen leit.

Die dezen wegh wil beklimmen, moet voet voor voetje gaen: want die zijn eene voet verzet, moet vaſt op d'andere blijven ſtaen. Die komt te vallen, of met zijn voet uit te glippen, is een doot man.

Wanneer men langs dezen wegh twintigh ſtadien opgeklommen is, zoo komt men op den top of kruin, die niet ſpits is; maer eene vlakte heeft.

De hoge-prieſter *Ionathas* was d'eerſte, die een kaſteel op deze vlakte deed bouwen, en M*aſſada* noemen. Daer na heeft koning *Herodes de Grote* deze plaetſe met zonderlingen vlijt doen bouwen en verſterken: want hy deed de ganſchen omtrek dezer vlakte met eene vaſte witte ſtenen muur van zeven ſtadien in 't ronde, tien ellen hoogh, en acht breet, omringen: en daer en boven de zelve muur met zeven en twintigh torens, ieder van vijftigh ellen hoogh, verſterken. Waer uit men in de huizen trad, die rontom de ganſche muur van binnen gebouwt waeren.

De kruin of vlakte, die vruchtbare en mollige aerde had, wiert door *Herodes* tot den lantbouw geſchikt, om daer op, by mangel van lijftocht, in een langduurigh belegh, te kunnen zaien en planten.

Hy deed ook een koninglijk hof, of paleis, aen den opgang, ten weſte, en binnen de muuren des kaſteels ſtichten, dat zijn uitzicht na 't noorde had. De muur des hofs was groot, en had, op ieder hoek, vier zeer ſterke torens van zeſtig ellen hoogh. Het had ver-

verſcheide en prachtigh gebouwde vertrekken, galderyen en kamers, die op kolommen, uit een ſtuk gehouwen, ruſten. De muuren beſtonden uit vaſt aen een gehechte ſtenen, die met velerleie kleuren geſchakeert waeren.

By ieder vertrek, en op den kruin, en by het koninglijk hof, en voor den toren, waeren vele en grote putten in de rotſe gehouwen, om zoo groten overvloet van water te hebben, als of er bronnen waeren: want aen dien oort is by-na gene ſpringbron.

Uit het hof trad men door heimelijke gangen of grachten, de welke voor het oogh verborgen waeren, na het kaſteel: hoewel ook d'openbare wegen den vyant niet konden te ſta komen: want de wegh aen d'ooſtzijde was uit de natuur, gelijk gezeidt is, ontoegangkelijk: en de weſter, die op eene engte lagh, wiert met een toren geſloten, die ruim hondert ellen van het kaſteel ſtont, en niet lichtelijk kon aengedaen noch verovert worden.

[Joſeph. Antiq. lib. 14. cap. 20.] Onder andere kaſtelen, wiert het kaſteel *Maſada* door *Malchus*, broeder van M*alichus*, koning der Arabieren, verovert: hoewel niet lang daer na door koning *Herodes* weêr ingenomen.

Op het kaſteel M*aſada*, als een veilige ſchuilplaetſe, ſtelde koning *Herodes*, wanneer hy voor de Parthen vluchte, zijne naeſte magen en bloetverwanten: als zijne moeder, *Cyros*, en broeder *Ioſephus*: beneffens ontrent acht hondert andere vrouwen, ter bewaring.

Midlerwijle *Herodes* na Rome getrokken was, om tot koning over Judea, door de Romeinen, verklaert te worden, wiert zijn gezin, en andere, door A*ntigonus*, zoon van A*riſtobulus*, op het kaſteel M*aſada* belegert: hoewel de belegerden kloekmoedelijk op de beleggers geduurighlijk uitvielen, en groten neêrlaegh onder hen baerden. Eindelijk kregen de belegerden groot gebrek van water. Waer over *Ioſephus*, broeder van H*erodes*, beſloot, met twee hondert van zijne bekenſte vrienden, na M*alchus*, koning der Arabieren, te vluchten: maer hy veranderde van voornemen, door het vallen van een ſchielijke regen des nachts. Wanneer H*erodes* weêr uit Rome in Judea gekomen was, voerde hy zijne magen en vrienden uit het kaſteel M*aſada*, en braght hen na Galilea over.

[Maſada door de Romeinen ingenomen.] [Joſeph. De Bello lib. 7. 28.] Ontrent ten tijde van het veroveren en verwoeſten der ſtad Jeruſalem door *Veſpaſiaen*, namen de muitelingen, gebynaemt de rovers of moordenaers, het kaſteel *Maſada*, onder beleit van hunnen veltöverſte *Eleazar*, door liſt in: waer op zy zich met vrouw en kinderen begaven. Zy hadden een ſterk heir op de been gebraght, en over-al het ganſche lant ontrent dit kaſteel, en alle andere oorden van Judea, doorrooft en doorſtroopt, en d'omleggende dorpen verwoeſt. Voorts ſleepten zy op het kaſteel alle de geroofde goederen en rijpe vruchten.

[Door de Romeinen herwonnen.] Na het veroveren des kaſteels van H*erodium* en M*acherus*, door *Lucilius* B*aſſus*, veltheer der Romeinen, trok *Flavius Silva*, veltöverſte der Romeinen, na de doot van B*aſſus*, met zijn krijgsheir tegen *Eleazar*, en tegen de rovers, die het kaſteel M*aſada* in bezit hadden, op. Aenſtonts nam hy alle de grensgeweſten in, en leide op alle de bequaemſte plaetſen krijgsbezettingen, en deed het kaſteel met een muur van buiten omringen: ten einde niemant der belegerden het zou kunnen ontvluchten, noch de beleggers zouden weghlopen. Hy zelf beſloegh met zijn leger eene plaetſe, de welke tot het belegh bequaem en door hem uitgekozen was: te weten, aen de zijde, daer de rotſen des kaſteels aen den na-by-gelegen bergh raakten. Ontrent dien oort was grote ſchaersheit van lijfs-behoefte: want niet alleen wiert de lijftocht van ſpijze, van verre, en met den allergrootſten arbeit der Joden, die daer toe geſchikt waeren, derwaerts geſleept: maer ook de drank van andere plaetſen in 't leger gebraght: naerdien op dien oort geen bron na-by was. Dies ving *Silva* het belegh aen, en vond alleenlijk een eenige plaetſe, daer een ſchans kon opgeſmeten worden: want achter den toren, die ten weſte den wegh (die na het paleis, en na den kruin des berghs liep) quam te ſluiten, was een breder en langer rotſe, als de gene, daer op het kaſteel ſtont; maer drie hondert ellen lager, als die van M*aſada*: de

welke met een Griekschen naem, *Leuce*, dat is, *wit*, wiert genoemt.

Na derhalve de veltheer *Silva* deze rotse beklommen en bemachtight had, beval hy den krijgsknechten een schans op te smijten, die met grote kloekmoedigheit, en meenighte van menschen de hant aen 't werk sloegen, en eene vaste aerde heuvel, tot twee hondert ellen hoogh, opwierpen.

Doch deze schans scheen niet vast genoech te zijn, om de stormgevaerten te dragen: maer op de zelve wiert een baterye van grote stenen, tot de hooghte en brete van vijf ellen, gemaekt. Daer en boven wiert een toren van zestigh ellebogen opgerecht, en geheel met yzer omringt: waer van de Romeinen met meenighte van schichten, die zy uit blijden, en andere stormgevaerten schoten, wel haest de genen te ruch dreven, die van de muuren des kasteels streden, en beletten hen het hooft uit te steken. T'effens wiert ook een grote rammeye, of storm-ram opgerecht, met den welken *Silva* op de muuren geduurigh beval te beuken: hoewel naulix eenigh gedeelte kon ter neêr gesmeten worden. Ook waeren de rovers hem hier in te gaeuw, met het opwerpen van een andere muur van binnen.

Wanneer dit *Silva* bemerkte, en zagh, dat de muur beter door vuur zou kunnen verovert worden, zoo beval hy den krijgsknechten vele brandende fakkels naer binnen te werpen: waer door de muur, de welke meerendeels uit hout bestont, aenstonts vuur vatte, en afbrande. Waer op de Romeinen vrolijk na hunne legersteden keerden, met voornemen van des uchtens ter storm op de wallen te lopen: hoewel zy des nachts naeuwe wacht hielden, ten einde niemant der belegerden heimelijk zou wegh-vluchten. Maer zelf *Eleazar* had geen vluchten in den zin: nochte niemant onder de rovers was geöorloft te vluchten.

Stoute daet der Joden.

Wanneer eindelijk *Eleazar* de muur verbrant, en geen middel van behoudenis overigh zagh, en wel wiste, dat voor zijne vrouwen en kinderen geen lijfs-gena by de Romeinen te verwachten was, zoo moedighde hy hen alle met eene wijtlopige reden aen, om zich zelfs, en vrouw en kinderen, met eige hant het leven te benemen. Waer in zy alle aenstonts bewillighden, en met grote onverzaeghtheit en kloekmoedigheit dien daet in 't werk stelden.

Te weten, zy koren uit den ganschen hoop tien, by loting, die alle d'overige, beneffens vrouw en kinderen, zouden ter neêr maken: gelijk zy ook deden. Toen braght ook een der tien, by loting op een zelve wijze uitgekoren, d'overige negen om 't leven. Eindelijk stak de laetste der tien het paleis in brant, en benam zich zelven toen ook het leven.

Een oude, en een andere bovenmate geleerde en verstandige vrouw, en namaegh van *Eleazar*, en vijf kinderen, hadden zich in d'onderaertsche watergangen en gemakken verborgen; midlerwijle d'andere over het raetplegen, van zich zelfs om 't leven te brengen, bezigh waeren. De gesneuvelden, zoo vrouwen, mannen, als kinderen, beliepen ten getale van negen hondert en zestigh. Deze moort-daet geschiede op den vijftienden van Grasmaent.

Wijders, de Romeinen, die noch verwachten te vechten, besprongen des uchtens, met meenighte van ladders, op aen een gehechte bruggen van de schanze, de muuren. Doch als zy genen vyant vernamen; maer allerwege een rampsalige woestheit, en van binnen de vlam en stilte, konden zy niet bedenken wat'er geschied was. Dies staken zy eindelijk een geschrei op, quansuis als of zy den slagh van den storm-ram wilden aen-brengen, om misschien door dit middel iemant uit te dagen.

De versteke vrouwen vernaemen het geroep, en quamen uit de gemakken te voorschijn, en maekten den Romeinen het geen, dat'er gezeit en geschiet was, bekent. Evenwel konden de Romeinen zoo lichtelijk geen geloof aen haere woorden geven: naerdien zy het stout bestaen van zulken grooten daet niet voor waerschijnelijk hielden. Voorts trachten zy het vuur uit te bluschen, en quamen, lopende op het vuur aen, aenstonts in het paleis. Wanneer zy de meenighte der doden zagen, stonden zy niet verheught, als over den neêrlaegh van vyan-

vyanden, maer verwonderden zich over de edelmoedigheit van zulk een besluit en stout bestaen, en over d'onkreukbare verachting des doots, onder zulk een groot getal van menschen.

Na het volbrengen van dezen neêrlaegh, leide de veltheer *Silva* krijgsbezetting in het kasteel *Masada*.

In aeloude tijden, onder de regering van *Herodes*, koning van Judea, was dit kasteel door hem met een grote meenighte van lijf en krijgsbehoeften opgepropt, om een langduurigh belegh, in tijt van noot, te kunnen uitstaen: want daer was veel korens ingebraght, dat een langen tijt kon strekken: desgelijx veel wijn en olie: daer en boven plukgranen en dadelen.

Eleazar vond'er dit alles, na hy met de rovers, door list, het kasteel bemachtight had: al het welk noch zoo gaef en goet was, als of het eerst daer ingebraght was: hoewel by-na een reex van hondert jaren, sedert het daer ingeleit was, tot aen de verwoesting, door de Romeinen gedaen, verlopen was.

Daer en boven vonden de Romeinen d'overblijffelen der vruchten onbedorven. Zoo iemant d'oorzake dezer langduurigheit en onbedorvenheit op de lucht zal willen leggen, hy zal, volgens *Iosephus*, niet misgetast hebben: uit oorzake die, door de hooghte des kasteels, van alle aertsche en drabbige stoffe bevrijt is.

Men vond'er ook een grote meenighte van allerleie wapenen, zoo veel als tien duizent mannen, tot uitrustinge, zouden vereischen: desgelijx ongeschonden yzer, koper en loot. Dies men zou mogen geloven, dat deze toerusting, op toelegh van grote aenslagen, en om gewichtige oorzaken, zou geschiedt zijn. Want *Herodes*, naer men zeide, had dit kasteel tot een veilige hertret en toevlucht doen bouwen: uit vermoeden van twee onheilen: te weten, een van het Joodsche volk: ten einde, na zijn afzetten, de genen, die te voore koningen waeren geweest, niet tot de heerschappye zouden gevordert worden. Doch het ander onheil was groter en wreder, en had hy dat van *Kleopatra*, koningin van Egypten, te verwachten: naerdien deze niet verborgen hield het geen zy in het herte besloten had; maer trad dikwils met *Antonius*, haer boel, of gemael, in gesprek, met verzoek van *Herodes* te doden, en aen haer het koningrijk van Judea te geven.

Uit dusdanige en diergelijke vreze was het kasteel *Masada* door *Herodes* gesticht, dat hy den Romeinen, tot het uitterste werk des oorloghs, tegen de Joden, heeft nagelaten: want na de drie kasteelen, *Herodium*, *Macherus*, en *Masada*, door de Romeinen verovert waeren, was het gansche lant van Judea door hen verovert.

Zoo *Iosephus* op eene andere plaetse getuight, was het kasteel *Masada* door d'aeloude koningen van Judea, tot een schatkamer en magazijn van allerlei krijgsbehoefte, en tot bescherming des lijfs, gesticht.

Naer *Iosephus* deze plaetse, of rotssteen, op de welke het kasteel *Masada* gebouwt was, beschrijft, zou men haer, met de *rotsstenen der steenbokken*, voor een en de zelve mogen houden, op de welke *Saul* na *David* zoght, 1 Sam. 24:3.

Engaddi, anders *Asasonthamar*.

D'Aeloude stad *Engedi*, 1 Sam. 24: vers 1. of *Engada*, en anders *Engadda*, of *Engaddi*, wiert te vore, op Hebreeusch, *Asasonthamar*, of *Hazazontamar*, Genes. 47:7. of eigentlijk, *Chatsasonthamar* genoemt: want *Engedi* en *Hazazontamar* is een en de zelve plaetse, als blijkt uit 2 Paral. 20: vers 2.

Asasonthamar is een Hebreeusch woort, en bediet *stad des palm* of *dadelbooms*. Andere leggen *Asasonthamar verdeiling des dadelbooms* uit: *Bonfrerius pijl-schietting des dadelbooms*, van wegen de bladen der dadelbomen, die, pijls-wijze, voor spits toelopen.

Engaddi daer en tegen bediet *oogh* der *geite*, of des *voorspoets*, of *oogh* of *bron* der *insnijding*. Hieronymus stelt *Engaddi* in eene woestijne, de welke in *Aulon*, of op de vlakte van *Iericho* gelegen was: gelijk noch by zijnen tijt

tijt een groot vlek der Joden, met name *Engaddi*, neffens de Dode zee lagh. *Stephanus* plaetſt *Engaddi* niet verre van het kaſteel *Maſada: Plinius* onder de volken *Eſſeenen*, die aen de weſtzijde der Dode zee wonen: met by-voegen, dat zy de twede ſtad, naeſt Jeruſalem, van Judea: maer by zijnen tijt al een twede afgebrande puinhoop was. Van gelijken ſchrijft *Solinus*, een naäper van *Plinius*, dat onder d'Eſſeenen, die het binnenſte van Judea, ten weſte, bezaten, eene ſtad Engadda was: maer die by zijnen tijt al verwoeſt lag: hoewel haere aeloude çieraet noch in de heerlijke wouden, en in d'uitſtekenſte dadelboſſchen, verduurde: den welken door d'outheit, noch oorlogh, niet met allen ontnomen was. *Ioſephus* ſtelt Engadda na by de Dode zee, en drie hondert ſtadien van Jeruſalem.

Joſeph. de Bell. lib. 3. cap. 2. Ten tijde der Romeinen was *Engadda* een der elf voornaemſte ſteden of lantvooghdyen van Judea, en de negende in orde.

Zoo *Roger* ſchrijft, worden noch de puinhopen van Engaddi, in een dal, twee mijlen van den beſloten hof, gezien.

De rovers en muitelingen beſprongen, ten tijde van *Veſpaſiaen*, Engadda des nachts onverziens, en dreven de Joden ter ſtad uit, eer zy de wapenen konden opvatten. De genen, die in het vluchten bezweken, en achterbleven, wierden door hen ter neêr gematſt: te weten, ten getale van zeven hondert, zoo vrouwen, als kinderen.

Daer na plonderden zy de huizen uit, en braghten de geroofde rijpe vruchten op het kaſteel *Maſſada*.

In aeloude tijden braght *Engadda*, of de lantſtreke van *Engadda*, zeer treffelijke dadel en balſem-bomen voort: hoewel'er heden niet eenigh balſem-gewas, of boom groeit: naerdien d'Arabieren van de witte vane gewonelijken aldaer met hun vee zich neêr ſlaen, en een gedeelte van deze lantſtreke bebouwen. Het geen niet bebouwt wort, brengt overvloedelijk aromatijke kruiden voort, en zeker diſtel-gewas, *Tragacanth* geheten, dat een gom van een zelven name geeft. Joſeph Antiq. lib. 9. cap. 1. Roger

De wijngaerden van *Engadda* worden by *Salomon*, in zijn hoge-liedt, geroemt, cap. 1: 14. doch eenigen verſtaen, door *wijngaerden*, de *vruchten* des *balſem-booms*.

By *Ezechiel* worden de viſſchers gedaght, die van Engaddi tot aen *Eneglam* zullen ſtaen. Dienvolgens waeren ontrent Engaddi viſchrijke wateren, cap. 47: 10.

By 1 Sam. 24: 1, 2. wort een woeſtijne van Engaddi gemelt: in de welke *David* zich voor *Sauls* aengezight verberghde. Joſeph Antiq lib. 9. cap. 1

Zis, of *Sis*, was een heuvel of klift, tuſſchen Engadda en *Jeruſalem*, en in de woeſtijne van *Thekua* gelegen: als te beſpeuren is uit 2 Paral. 20: 16. en uit *Ioſeph. Antiq. lib. 9. c. 1.* Wanneer d'Ammoniten en Moabiten, met byſtant der Arabieren, dezen heuvel beklommen hadden, wierden zy door *Joſaphat*, koning van Juda, verſlagen. Heuv Zis. Zis b diet de He breen verhe vent-heit.

Thekua, of *Thekoa*.

THekua, of, na 't Hebreeuſch, *Thekoah*, en *Tekoa*, en, op Griekſch, † *Thekoë*, was by ouds eene ſtad, in den ſtam van Juda gelegen: de welke door *Roboam*, *Salomons* zoon, geſterkt of herbouwt wiert. 2 Paral. 11: 6. †1 Mac. 9: 33.

†Lib. 5. de Bell. c. 7. Hieron. Ten tijde van † *Ioſephus* was *Tekoa* ſlechts een vlek: desgelijx wiert noch, ten tijde van *Hieronymus*, neffens de woeſtijne der ſtad *Jeruſalem*, een vlek *Thekua*, op eenen bergh, anderhalve mijle van Bethlehem, en drie van *Jeruſalem*, aen de zuitzijde, getoont: dienvolgens was *Thekua*, of *Thekoa*, ten halve wege, tuſſchen *Bethlehem* en *Jeruſalem* gelegen.

Uit *Thekoa* was de vrouw geboortigh, de welke, door *Joab*, na *David* wiert gezonden, om *Abſolon* weêr in genade by *David* te brengen. 2 Sam. 14. Van Thekoa was ook *Ira*, een van *Davids* ſtrijtbare helden, geboortig, c. 23: 26. van gelijken de profeet *Amos*, die gezeit wort een der herderen van *Thekoa* te zijn. Amos 1: 1. hoewel hy in het rijk Iſraëls woonde: als blijkt uit cap. 7: 12, 13.

Thekua wort ook, by eenigen, voor de

de woonstede van den profeet *Habakuk* gehouden.

Heden 's daeghs kan men niet veiligh na T*hekoa* gaen, ter oorzake van d'Arabieren, die aldaer, en onderweeghs wonen, en heen en weêr zwerven. Het is heden een slecht gehucht als *Bethlehem*.

Het wiert eertijts door Grieksche Kristenen bewoont: en had by ouds eene fraeie kerke, de welke nu gesloopt leit, en de heilige *Kotonus* wiert genoemt: welken naem ook het lant zelf voert.

Men bespeurt'er ook puinhopen van een kasteel, tot tuighteken van d'aeloude sterkte dezer plaetse.

Daer zijn noch eenige Moren, die zich derwaerts begeven, en het lant bebouwen: het welk zeer goet en lustigh is.

Rontom leggen zeer veel slechte dorpen: in de welke zich zekere Arabieren begeven, die çijnsbaer onder de B*assa* van *Ierusalem* geworden zijn, en zich met den lantbouw erneren. Des niet te min lopen zy op parthy, en roven en stropen aller wegen. Maer d'Arabieren van de velden zijn hunne vyanden: uit oorzake zy zich çijnsbaer onder de Turken hebben gemaekt.

Ieremias gedenkt ook T*ekoa*, cap. 6: vers 1.

Een woestijne T*ekoa* wort ook 2 Par. 20: 20. 1 Mach. 9: 33. gedagt: in de welke *Ionathan* en zijn broeder, met hun gevolgh, vloden, en zich by het water des meirs *Asphar* legerden. Van de stad T*ekoa* was de profeet *Amos* geboortigh. Hy sterf aen eene wonde te T*ekoa*, de welke hy te B*ethel*, wanneer hy tegen Israël profeteerde, door een hantboom, in de slaep zijns hoofts ontfing: en wiert te T*ekoa* begraven. Zijne grafstede wiert aldaer noch ten tijde van *Hieronymus* getoont, en op haere plaetse namaels eene kerke gebouwt: waer van de gewelven door de Turken ingeslagen zijn: hoewel noch een groot gedeelte des besteks is overgebleven: in het welk een kleine *Moske* is, daer in de Mahometanen hunne kerkelijke plechtigheden verrichten.

De *Verzegelde fonteyne*, of *bron.*

ANderhalve Fransche mijle, of zes of zeven duizent schreden zuidwaerts van B*ethlehem*, op den wegh na *Hebron*, of een weinigh buiten den wegh, aen de rechte zijde, volgens *Quaresmius*, en een uure gaens van *S. Ioris* kapel, is, in een dal, een fonteyne, bornput, of bron, gemeenelijk de *Verzegelde*, of B*ezegelde fonteyn*, of *bron* genoemt: uit oorzake 's lants inwoonders de zelve voor de gene houden, die in het hoge-liet, cap. 4: 12. met den naem van *Verzegelde fonteyne* gedaght, en door koning *Salomon* ter zelver plaetse gemaekt wiert, om het water van daer door een kanael of goot in den tempel van *Ierusalem* te leiden, tot opvulling der vaten, die tot gebruik der kerkdienaers en offerhanden geschikt waeren.

Men klimt in de zelve, na haeren wel, of bronäder, door een zeer eng en gansch recht gat, als een put van twalef voeten, of twee vadem diep, met het voorste der voeten tusschen de stenen in te zetten, en de handen wel vast daer aen te houden: hoewel niet zonder gevaer van op de keistenen, die op den bodem leggen, te vallen.

Beneden op den bodem vint men een zeker onderaertsche overwulfde kelder, spelonke of hol, van twalef schreden lang, over d'acht breet, en acht of negen voet hoogh. Op de rechte hant treet men, door eene kleine deure of poorte, in een andere kleine kelder van gelijke gestalte: doch niet zoo groot. Beide deze kelders zijn van fraeien gehouwen steen gemaekt.

In de kleine kelder is een dikke en zware rotssteen, geheel door-regen met kleine aderen, de welke water, zoo klaer als kristal uitleveren.

Aen de voet der rotse zijn twee fraeie levendige springbronnen, of waterwellen, die in groten overvloet, door de zelve deure, in d'eerste kelder vloeien, en zich met een derden, dicht daer by, vereënigen. Alle deze drie springbronnen storten t'zamen hun water in een bak, of kom: daer na in een grote kanael, of watergang, van over de zes voet hoogh, en drie breet,

die geheel gewelfs-wijs van gehouwen ſteen gemaekt is.

Zeer duiſter is deze plaetſe : dies men niet als met een ontſteke keerſſe in de zelve gaet. Van wegen de koelte en vochtigheit kan men niet lang in de zelve verblijven, zonder daer door eenigh ongemak te krijgen. Het is'er ook zoo vol ſteenen en vuilnis, uit oorzake deze plaetſe noit ſchoon gemaekt noch gezuivert wort, dat het water bezwarelijk kan door-vloeien.

Naer het ſchrijven van *Bonifacius*, had *Salomon* deze kelder, of ſpelonke; met dierbare ſtenen van *Moſaiſchk* werk doen verçieren en ſtofferen, en in de zelve een ſteenen zetel doen maken.

Men wil dat zy de *Verzegelde fonteyne* genoemt is, uit oorzake *Salomon* zijn bronäder en water in zulken grote waerde hield, dat hy het ſlot der deure met zijn koninglijke zegelrink deed verzegelen : ja niemant zonder zijn verlof daer in moght gaen.

Ontrent hondert ſchreden van daer, na 't ooſte, ſtaet een fraei gebouwt huis, en beſloten binnen weerbare muuren van hondert en twintigh treden in 't vierkant, met een vierkanten toren op ieder hoek. De deure is tegen over de fonteyne.

Men zeid dit huis door *Mahometh*, B*aſſa* van *Ieruſalem*, gemaekt is, eensdeels om zijn byzonder vermaek, en ten andere, om van daer jaght op d'Arabiſche rovers te maken, die in deze geweſten omher zwerven. Dies ſchrijft *Roger* ongerijmt, dat *Salomon* in dit huis een gedeelte van zijne by-wijven zou gehouden hebben. De plaetſe is alleenlijk, door zijne gelegentheit, zeer luſtigh: uit oorzake de heuvelen, die de zelve omringen, met aromatijke kruiden, bloemen, en altijt groene bomen, bedekt zijn.

Aen de voet van de muuren des huis is een water-verlaet, of bak, van deze fonteyn : waer na toe men by vijf of zes trappen neêr-klimt, om water te ſcheppen: dat derwaerts in groten overvloet, door den gemelde onderaertſche kanael of watergang, vloeit, en ontrent twee hondert treden van daer, wanneer zy tot overvloeiens vol is, in de drie vijvers van *Salomon* valt.

Deze drie vijvers zijn grote waterverlaten, of bakken, meer als vijf of zes vadem diep in d'aerde uitgeholt. Zy zijn alle vierkant, en gehouwen, met groten arbeit en onkoſte, in de levendige rotsſteen, en beſtreken met çement, zoo wel de zijden, (de welke eensdeels uit de rotſe, en eensdeels uit metſelwerk, beſtaen) als de vloer of bodem, die geheel van de zelve rotſe is. Salomons vyvers.

Zy leggen op den bodem van een eng dal, tuſſchen twee heuvelen, byna gelijk grachten van eene veſting of kaſteel, en alle drie vervolgens na elkandere, d'een achter d'ander; hoewel d'een hoger, als d'ander: te weten, de twede leit lager, als d'eerſte, en de derde, als de twede: in dier wijze, dat, wanneer d'eerſte vol water is, de zelve haer, door een enge pijpe, in de twede ontlooſt: de welke, desgelijx vol zijnde, zijn water ook in de derde ſtort: uit de welke eindelijk het water in den B*eſloten hof* (die dicht daer by is, en een weinigh lager leit) loopt: en van daer in de Dode zee ſtort.

Zy zijn alle drie by-na van een zelve brete: hebbende ieder, van den eenen boort tot den ander, tachentigh of tnegentigh ſchreden : maer verſchillen in lengte: want d'eerſte, die de kleinſte is, heeft niet boven hondert en zeſtigh ſchreden in de lengte: de twede, twee hondert, en de derde, twee hondert en twintigh ſchreden.

Tuſſchen de twee is een bak, water-kolk, of verlaet, van gehouwen ſteen, met kommen, om het vee uit te drenken: en by ieder kom een of twee trappen, om daer by neêr te klimmen, wanneer des noot is.

Langs hene deze vyvers loopt een ſtenen kanael, of goot, van een halve of anderhalve voet in 't vierkant: 't welk vol van het zelfſte water is, dat uit het bovengemelde verlaet komt, en geduurigh loopt, en het water van de *Verzegelde fonteyne* tot in *Ieruſalem* brengt, drie grote Franſche mijlen van daer gelegen: hoewel dit kanael meer als tien Franſche mijlen weeghs ſtrekt: naerdien zy geduurigh de zijden en kromte der bergen volght.

Het grootſte gedeelte van dit water valt in een kom of bak, die op het voorhof van *Salomons* tempel is: maer het overigh vloeit na het hoſpitael der Turken,

Turken, het welk dicht by de kerke van *Marye* ſtaet. Het zelffte water maekt ook een ſpringbron buiten de muuren der ſtad, boven het waſchbad van *Berſabee*.

Deze vyvers worden voor de genen gehouden, de welke *Salomon* gezeit wort te hebben doen maken, om zijn tuinen en bogaerden te bevochtigen: *Ik maekte my*, zeid hy, *water-vyvers, om daer meê het wout te bewateren, dat men bomen groende.* Eccl. 2:6.

Na-by den *Verzegelden bron*, op de linke of noortzijde, is een hoeve of gehucht, by-na ganſch verwoeſt: het welk ſlechts eenige kleine huiskens begrijpt: hoewel'er ook grote puinhopen en grontveſten van gebouwen gezien worden. Deze hoeve wort gemenelijk, onder de Kriſtenen des lants, *Salomons* hoeve genoemt: naerdien *Salomon* de zelve, naer men zeidt, tot zijn welluſt en vermaek doen bouwen heeft.

Ter zelver plaetſe is een bron met overvloet van zoet en heilzaem water: waer over niet alleenlijk de luiden van na-by; maer ook van verre derwaerts nae toe komen, om zelfs het te drinken, en hun vee te drenken.

In Zomermaent, wanneer de *Verzegelde bron* geen water uitgeeft, levert deze bron overvloedelijk water uit. Hier door is het na-by, of beneden-gelegen dal altijt vochtigh, en dienvolgens luſtigh en groen.

Beſloten hof.

EEn vierendeel uur gaens van de derde en laetſte vijver, of een halve Franſche mijle ooſtwaerts van de *Verzegelde fonteyne*, leit een diep en zeer eng dal, dat zich van 't ooſte na 't weſte ſtrekt, tot de lengte van vijf hondert, en tot de brete van twee hondert ſchreden: hoewel niet recht uit; maer met een kleinen boght.

Deze plaetſe, of dit dal wort gemenelijk de *Beſloten hof* genoemt, en voor den beſloten of toegeſloten hof van *Salomon* gehouden, dien hy in zijn hoge-liet, cap. 4: 12. gedenkt: hoewel zonder eenigh bewijs.

Men noemt dit dal den *Beſloten hof*, niet om dat hy binnen muuren of hagen beſloten is, gelijk andere hoven: maer uit oorzake hy uit de natuur tuſſchen twee hoge, zeer ſteile en trapswijze ſpitſe bergen beſloten leit, die den zelven, als tot muuren, ten noorde en zuide, dienen, en alle met fijne kruiden en aromatijke gewaſſen bedekt leggen: de welke men noch voor het overſchot der genen hout, die *Salomon* in dezen hof had doen planten: gelijk hy op de gemelde plaetſe verklaert, daer hy, ſprekende van dezen hof, zeidt: dat zijn ſcheuten zijn een paradijs van granaet-appelen, met edele vruchten, *Cyprus*, met *Nardus* en *Saffraen*, *Kalmus* (of zuiker) en *Kaneel:* dat hy aldaer had doen planten allerleie bomen van den bergh *Liban*, die *Myrrhe*, *Aloë*, en de koſtelijkſte en welriekenſte gommen uitgeven. Maer aengezien deez hof heden tot een doen-niet leit, en verlaten is, zoo heeft men daer nu niet als *Thijm*, *Rosmarijn*, *Majoraen*, en andere zeer gemeine kruiden: beneffens eenige kleine granaetbomen en rozelaers, die dezen oort noch zeer luſtigh maken. Zoo *Roger* ſchrijft, heeft deez hof niet, als moeſtuinen, die de Moren van zeker dorp, ten weſte, dicht daer by gelegen, bebouwen.

Eertijts wiert deez hof ook met het water van de *Bezegelde fonteyne* bevochtight, dat in den zelven viel, wanneer het uit *Salamons* vyvers quam. Maer aengezien het heden niet meer derwaerts loopt, zoo houden de Turken zich vergenoeght, met dat water na *Ieruſalem* te doen leiden.

Op den bodem van dit dal leit een klein vlek; hoewel ganſch verwoeſt: alwaer *Salomon*, naer men zeid, een prachtigen throon had doen maken: desgelijx een luſtigen bron, in den welken altijt overvloet van water was.

Adrichom ſtelt den *Beſloten hof*, die in het hoge-liet gedaght wort, en anders, zijns gevoelens, ook 's konings hof, 2 Reg. 25:4. Jer. 39:4. en 52:7. genoemt wort, in de voorſtad van *Ieruſalem*, aen d'ooſtzijde, en in den omtrek van eene muur. Doch het dient aengemerkt, dat *Salomon* ongetwijfelt niet ſlechts eenen; maer zeer vele luſthoven gehad heeft, zoo wel

 buiten,

buiten, als binnen *Ierusalem*: en dat deez, buiten Bethlehem, een van de genen zy, die buiten *Jerusalem* lagen: gelijk die ook met dien naem noch heden genoemt wort. Daer en tegen is onder *Ierusalem* heden geen zoodanigh hof met muuren omringt, noch die met den naem van *Besloten hof* genoemt wort. Wel was in *Ierusalem*, of in de voorstad van *Ierusalem*, 's konings hof, als blijkt uit de gemelde Schriftuurplaetse. Maer uit de Schrift kan niet bewezen worden, of die een en de zelve met den besloten hof was: als *Adrichom* gevoelt: gelijk men ook uit de Schrift met gene zekerheit kan zeggen, waer eigentlijk de *Besloten hof*, die in het hoge-liet gedaght wort, gelegen was.

Het geberghte van *Juda*, of *Judea*.

ALhoewel het Heilige Lant hier en daer met bergen meerendeels verheven lagh, zoo munte nochtans des zelfs voornaemste verheventheit in een zeer breden ruch van bergen uit, die van de uitterste zuider grensstreke tot aen *Hebron*, en tot by-na aen *Ierusalem* strekte: welk geberghte in de Schrift, by Jos. 21:11. *de bergh van Iuda*, of *Iudea*, en by Luk. 1:39. op Grieksch, *Oreine Iuda*, dat's, *geberghte van Iuda*, genoemt wort.

Te weten, van *Kades*-Barnea, de zuider grenspael des lants Israëls, neemt d'Amorrhiter bergh zijn begin, en springt met een ry van bergen tot in Judea, alwaer hy van name verwisselt, en dien van Judea aenneemt.

Adrichom en andere stellen, of liever verçieren, een zeer langen rugh van bergen, by-na van de Rode zee af, tot by-na aen het lant van Kanaan, dien zy den Amorrhiter bergh noemen.

Hierof. Scheviith. Het geberghte van Judea wort by de Talmudisten de *koninglijke bergh* genoemt: te weten, uit oorzake hy, als de koning, onder alle andere bergen van Judea was: of dewijl de koninglijke waerdigheit des huis van *David* uit den zelven, te weten, uit *Hebron*, herkomstigh was.

Hierof. Scheviith. Het koninglijke geberghte is, als het geberghte van *Lydda*.

Dit geberghte wort, Psalm 75:6. het *woest geberghte*, of *woestijne der bergen*, genoemt.

Ten dage van *R. Hoshata* verzochten eenige Joden d'onbelastheit des koninglijken berghs van eenige tienden.

Op dit geberghte lagen vele steden.

† Hier. Taanith. † Tien duizent steden waeren op den koninglijken bergh: waer van R. *Eliezer Ben Harsum* duizent bezat: dies is dit geberghte niet het *woest geberghte* genoemt, om dat het ledigh van steden en vlekken; maer uit oorzake de lantstreke ongehavender en rouwer was.

Naer het schrijven van R*abbi Asai* waeren zes hondert duizent steden op den koninglijken bergh, de welke koning *Ianneus* toequamen. In ieder stad was een getal der inwoonders, zoo groot als het getal der genen, die uit Egypten trokken: uitgezeit drie steden, in de welke het getal dubbeld was. Deze drie steden waeren deze: als *Kapher* B*isch*, dat is, een *quade stad*, alzoo genoemt, om dat zy geen gastvry-huis verschafte. De twede was *Kapher* of stad *Schehlevem*, alzoo na zeker kruit genoemt: 't welk d'inwoonders nuttighden. De derde was *Kapher Dabra*, dat is, *stad der mannekens*: alzoo genoemt, zoo R*abbi Iochanan* zeidt, dewijl hunne vrouwen eerst knechtkens baerden: en daer na meiskens: en alzoo ophielden. Meer andere beuzelen worden by de Talmudisten, nopende dezen bergh, uitgestroit.

De koninglijke bergh wort by de Joodsche schrijvers, en Talmudisten, veelmalen gedaght, en was, volgens hun schrijven, eertijts met wijnstokken beplant.

Quaresmius wil het geberghte van Judea voor dat gedeelte des Heiligen Lants gehouden hebben, dat by *Moses*, Genes. 22:2. *lant Moriah*; of, gelijk de meeste overzettingen hebben, *lant des gezights* wort genoemt: te weten, (zoo *Lippoman* gevoelt) het lant des gezichts wiert dat gedeelte des Heiligen Lants genoemt, het welk allermeest berghachtigh is: gelijk ook gewisselijk dit lant zoodanigh is. In C[...] ten. i[...] Gene[...]

De Grieksche overzettingh heeft, in plaetse van *lant des gezichts*, *hoogh lant*:

lant: gelijk in'er daet dit geweft zonderling hoogh is.

Quarefmius hout het geberghte van Judea, of *Moriah*, voor dat berghachtigh gedeelte des Heiligen Lants, het welk aen en na de zuidwefter zijde van Jerufalem ftrekt.

.5. *Plinius* ftelt het geberghte van Ju-
.14. dea onder de elf lantvooghdyen van Judea, en noemt het, met een Griekfchen naem, *Orine*, dat is, *geberghte*: in het welk hy ook zeidt dat Jerufalem gelegen zy.

Volgens A*drichom* begint het geberghte van Judea neffens *Emaus* op te fchieten, en ftrekt een dagh-reizens verre tot aen *Hebron*. In welke bepaling hy ook het geberghte van *Hebron* fchijnt te befluiten: hoewel dat, zoo *Quarefmius* wil, van het geberghte van Judea afgefcheiden leit.

Roger ftelt rontom het dal *Sorek* de bergen van Judea, die, volgens zijn fchrijven, in den ftam van Juda, ten noorde, beginnen, en tot dicht by *Hebron* ftrekken: namelijk, een dagh-reizens in de lengte, en vier of vijf mijlen in de brete. Zy zijn by-na even hoogh, en leggen, door dalen, landouwen, en beken, van elkandere afgefcheiden.

De helft dezer bergen zijn woeft, en met bomen bewaffen, inzonderheit de genen, die na 't zuide leggen: maer die na-by *Ierufalem*, *Modin* en *Hebron*, zijn zeer vrucht en bewoonbaer.

Iofephus gedenkt ook het geberghte van *Iudea*, het welk *Antiochus Eupator*, koning van *Syrie*, na de doot van zijnen vader, *Antiochus Epiphanes*, met vijftigh duizent voetknechten, ontrent vijf duizent ruiters, en tachentigh olifanten, op verfcheide oorden befprong. De Bello lib. 1. cap. 1.

Na de ftad Bethfura verovert te hebben, trok hy weêr na Jerufalem.

De ganfche wegh des geberghte van Judea is zeer quaet. By een plaetfe *Beth-Zacharias*, of *Beth-Zacharia*, is de doorgang dezes geberghte fmalder. Beth-Zacharia.

Doch zoo veel men uit het fchrijven van *Iofephus* kan befpeuren, was *Beth-Zacharia* eigentlijk niet, als een engte of enge kake des geberghte van Judea, zeventigh ftadien van *Bethfura* gelegen: ontrent de welke *Iudas*, verwittight van de komfte des konings *Antiochus Eupator*, zijn leger had neêr geflagen. *Beth-Zacharias* wort ook 1 Mach. 6:33. gedaght. Antiq. lib. 12. c. 14.

Beth-Zacharia bediet *huis der gedenkenis*. Andere leggen Beth-Zacharia *huis van Zacharias* uit: gelijk ook *Beth* eigentlijk een *huis* by de Hebreen betekent.

Woestijne van Judea, of van *S. Johannes de Doper*.

IN het geberghte, of in de berghrijke lantstreke van Judea, lagh een woestijne, de welke Matth. 3: vers 3. Mark. 1: 3. Luk. 1: 80. en 3: 2. Nehem. 1: 23. en by Esai. 41: 3. en Ps. 75: 6. met den naem van *woestijne van Iuda* of *Iudea* gedaght: en anders gemenelijk de *woestijne van S. Johannes de Doper* genoemt wort: uit oorzake de zelve, door een oude overlevering, voor de gene wort gehouden, in de welke *Iohannes de Doper*, geduurende zijne minderjarigheit, met eene geringe spijze van springhanen en wilde honigh, zich onthouden, en het woort des Heeren ontfangen heeft: want het woort des Heeren, volgens verhael der evangelisten, ter gemelder plaetsen, geschiede tot *Johannes* in de woestijne: hoewel zy eigentlijk niet uitdrukken, hoe de zelve woestijne genoemt, of waer zy gelegen was.

Naer het schrijven van *Kootwijk*, reist men van Bethlehem noortwaerts, latende *Filips fonteyne* op de linke-hant leggen, door berghrijke, dorre en vuile plaetsen, langs een moeielijken en hogen wegh, en komt eindelijk aen eene plaetse, de *woestijne van Iohannes de Doper* genoemt. Of men komt, zoo *Thevenot* schrijft, in de *woestijne van Iohannes de Doper*, wanneer men *Filips fonteyn* op de linke-hant laet leggen, en door het dal *Sorek*, en daer na door het vlek *Batir* reist: tusschen het welk, en de woestijne, zeer quade wegen leggen.

Quaresmius stelt de woestijne van Judea, of van *Iohannes de Doper*, een mijle van *Filips fonteyn*, te reizen over hoge en steile bergen: desgelijx *Bonifacius*, een mijle gaens in 't geberghte van Judea.

Wanneer men van het geberghte van Judea neêrwaerts klimt, komt men, volgens schrijven van *Doubdan*, na vier of vijf hondert schreden gaens, in een weirijk dal: en na dit, een weinigh de linke hant om te slaen, in een ander veel dieper, langer, breder, en lustiger dal. Te weten, het leit van alle zijden met bergen omringt, die alle met kleine dalen doorsneden, en met meenighte van dichte en groene heester-gewassen bedekt zijn. Deze oort wort eigentlijk de *woestijne van S. Iohannes de Doper* genoemt.

De spelonke of woonstede van *Iohannes de Doper* is door de natuur, in het midden van een dikke en zware rotse uitgeholt, de welke in het hangen des geberghte van Judea, op de linke hant is, wanneer men van *Filips fonteyn* dit geberghte over, en in de woestijne van *Iohannes* komt gaen. Spelonke van Johannes de Doper. Doubd

Wanneer men uit de woestijne na deze spelonke wil gaen, klimt men den wegh neêrwaerts: alwaer een oud gebouw is, als een kamer of kapel van zeven of acht schreden in 't vierkant. Voor de deure is een kleine fonteyne, de welke geduurighlijk loopt. Gaende dwers door deze plaetse, klimt men noch ontrent een derde deel des berghs neêrwaerts, langs ongemakkelijke wegen. Daer na klimt men weêr op, na eene kleine vlakke plaetse: alwaer een zeer fraei ovaels-wijs vat van drie voet lang, twee breet, en diep in de zelve rotse uitgehouwen is, dat het water van deze fonteyn van om hoogh door een kleine goot (ook in de zelve rotse gehouwen) ontfangt; het welk van daer dwers door de heester-gewassen, rotsen en kreupel-bosschen, op den bodem des dals vloeit. Van deze kleine vlakke plaetse klimt men de rotse zeven of acht voeten op, en komt aen de grotte of spelonke van *Iohannes de Doper*.

Roger stelt de zelve spelonke in het midden des geberghte van Judea, eene Fransche mijle van *Filips bron*, en drie grote van *Ierusalem*, en een grote mijle van *Zacharias* huis.

De toegang na deze spelonke is zeer moeielijk: want door de steile hooghte kan men naulix een voet op de rotse vast zetten: dies men op handen en voeten daer by moet opkruipen. Maer gekomen boven op den top,

top, heeft men een zeer luſtigh en verre uitzicht over d'omleggende heuvelen en dalen.

De deure, of ingang der ſpelonke, ſtaet na 't ooſte, en is zeer ſmal, en zoo laegh, dat men niet, als bukkende, daer door kan gaen.

De ſpelonke zelf is van witachtige rotsſteen; hoewel zeer hert, acht voet breet, en zeſtien lang: of, volgens *Doubdan*, van 't noorde na 't zuide, tien ſchreden lang, en, van 't ooſte na 't weſte, vijf of zes breet, en zeven of acht voet, tot aen het gewelf van de zelve rotſe, hoogh. *Roger* begroot de lengte op acht, en brete op drie ſchreden en een halve.

Recht tegen over den ingang, na 't weſte, is op den bodem, of vloer, een bedſtede of bank van de zelve rotſe, in vorm van een zetel, van zes of zeven voet lang, ontrent twee breet, en drie hoogh: op de welke, naer men zeid, *Johannes* zich gewonelijken te ſlapen leide. Heden dienen de Roomsgezinde geeſtelijken zich van deze banke tot een autaer, en doen op de zelve de miſſe.

Na de zijde van het diepſte dal is een gat van een palm in 't vierkant; waer door de ſpelonke een weinigh licht ontfangt, de welke anders geheel donker zou zijn.

Boven deze ſpelonke wiert namaels door de Kriſtenen een groot klooſter gebouwt: waer van noch grote puinhopen gezien worden: als kamers, en eenige gewelven: hoewel alle vervallen en ter neêr geſtort. *Quareſmius* ſtelt boven de rotſe en ſpelonke eene kerke, de welke aen *S. Johannes* toegewijdt was.

Zoo eenigen willen, zouden de Magen of Wijzen van 't Ooſten, wanneer die, na het bezichtigen des Heilants, langs een anderen wegh door den engel belaſt wierden na hun lant te keren, in deze ſpelonke eenen nacht hun verblijf gehad hebben.

Op de dagen, wanneer de Roomſche kerke de feeſtdagen van *S. Johannes* viert, gaen alle de Roomsgezinde geeſtelijken, van d'orde van *S. Franciskus*, uit *Jeruſalem* en *Bethlehem*, in deze woeſtijne waken, en doen in deze ſpelonke van *S. Iohannes* de miſſe. Het zelfſte doen zy, wanneer zy de pelgrims gelei doen.

Men zingt'er ook verſcheide Latijnſche gezangen, die op de geboorte,

boorte, leven en bedrijf van *Iohannes* ſlaen.

Op het geberghte van Judea lagh ook eene ſtad, in de welke het huis van den prieſter *Zacharias*, vader van *Johannes de Doper* ſtont: als blijkt uit het ſchrijven van den evangeliſt *Lukas*, cap. 1: 39. daer hy zeid: *En Marye, opſtaende in die zelve dagen, reisde met haeſte in het geberghte, in eene ſtad Iuda,* (of liever van *Iuda*) *en quam in het huis van Zacharias, en groete Elizabeth.*

Zoo *Euthymius* en *Lyranus* willen, was d'eigē naem dezer ſtad of plaetſe, in de welke het huis van *Zacharias* ſtont, *Montana*: welk een Latijnſch woort is, en eigentlijk geberghte betekent: te weten, het wiert, zoo *Lyranus* ſchrijft, *Montana* of geberghte genoemt, uit oorzake de plaetſe, in de welke *Zacharias* zijn verblijf had, hoger als *Galilea* was: waer uit Marye was getrokken. Doch dit gevoelen ſtrijt uitdrukkelijk tegen den zin van andere woorden van den zelven evangeliſt, die op vers 65 des zelven hooftſtuk aldus luiden: *En op het geheel geberghte van Judea wierden alle deze woorden verſpreit.* Waer meê hy ongetwijfelt op dat geberghte ſchijnt te ſpelen, waer van hy te voore vers 39. gezeidt had. Ook zou *Lukas* deze wijze van ſpreken niet gebruikt hebben, indien *Montana* eenen eigen naem der ſtad was geweeſt.

Andere, als *Bonaventura*, *Beda*, *Hugo*, houden *Ieruſalem* voor de ſtad, in de welke *Zacharias* woonde: de welke *Lukas* uitſtekenheits-halve eene ſtad noemt; dewijl *Ieruſalem* de voornaemſte hooftſtad, niet alleenlijk van Judea; maer ook van ganſch Paleſtijn was.

Dan hier tegen zou men kunnen zeggen, dat *Ieruſalem* noch in de Schrift, noch by de wereltlijke ſchrijvers, en inzonderheit by d'evangeliſten niet, als met het by-voegen van den eigen naem, genoemt wort.

Eenige houden *Bethlehem* voor de ſtad, in de welke *Zacharias* woonde: dewijl, zoo eenigen getuigen, in zeker Griekſch teſtament, by *Lukas*, cap. 1: 35. gelezen wort, in plaetſe van *in de ſtad Iuda*, *in de ſtad Davids*: met welken naem *Bethlehem* by *Iohannes*, cap. 7. genoemt wort.

Doch op dien voet en ſteun zou ook *Ieruſalem* de ſtad van *Zacharias* woonſtede kunnen zijn: naerdien *Ieruſalem*, en inzonderheit het bovenſte gedeelte, en *Sion*, *Davids* ſtad genoemt wort. Behalve dat alle Griekſche en Latijnſche teſtamenten de *ſtad van Iuda*, en niet de *ſtad van David* hebben.

Baronius, en, na zijnen voorgang, *Pererius*, *Lichtfoot*, en andere, houden *Hebron* voor de ſtad van Juda, in de welke de woonſtede van *Zacharias* was. Tot bewijs geeft hy deze reden: dewijl de ſtad, in de welke de prieſter *Zacharias* gehouden wort zijn verblijf gehad te hebben, een prieſter-ſtad was: en door een prieſter-ſtad wort, uitſtekenheits-halve, *Hebron*, de voornaemſte onder de prieſter-ſteden, verſtaen. Dan hier tegen zou men met *Quareſmius* kunnen zeggen, dat *Lukas* zelf ſchijnt te kennen te geven, dat niet *Hebron* die ſtad zy, in de welke *Zacharias* woonde; maer een andere, op het geberghte van Judea gelegen: want *Hebron* leit op het geberghte van *Hebron*. Maer deze ſtad lagh op het geberghte van Judea, zoo d'evangeliſt ſchrijft. Nu is het geberghte van Judea, en dat van Hebron, verſcheiden.

Daer en boven waeren andere prieſter-ſteden, behalve Hebron, in Judea, in welker een *Zacharias* ook zou hebben kunnen wonen: naerdien niet alle de prieſters in Hebron woonden.

Quareſmius wil, dat de ſtad, in de welke *Zacharias* woonde, op het geberghte van Judea gebouwt was, en niet verre van Jeruſalem lagh: maer hoe die ſtad genoemt wiert, men niet zekerlijk en ontwijfelijk kan weten: naerdien d'evangeliſt dien niet melt: doch, na zijne giſſing, was de zelve *Iether* of *Iekter* genoemt: de welke Joſ. 15: 41. en 22: 14. 2 Paral. 6: 58. gedaght wort.

Wijders, dat de ſtad van Juda, de woonſtede van *Zacharias*, in dien oort, en niet verre van Jeruſalem gelegen was, kan door een oude, en tot noch toe aengenome overlevering, de welke d'inwoonders van die geweſten voor vaſt geloven, beveſtight worden. Daer en boven worden in die, en in gene andere plaetſen, de plaetſe der geboorte van *Iohannes de Doper*, Qua

en

en daer *Marye Elizabeth* bezocht, getoont: alwaer, en nergens anders, ter gedachtenis van die voorvallen, de Kristenen, die nader aen de tijden van *Christus* en d'apostelen geleeft hebben, kerken deden stichten: inzonderheit de beruchte keizerin *Helena.*

Gewisselijk deze kerken zijn zeer oud, en door d'outheit by-na vervallen en gesloopt. Des onaengezien worden die, zoo wel nu, als voorhene, ter gedachtenis van de bezoeking van *Marye*, en van de geboorte van *Iohannes de Doper*, niet alleenlijk by d'ingeboornen en lantzaten; maer ook by uitheemschen en pelgrims, die uit alle oorden der werelt zich derwaerts begeven, bezocht.

Een Fransche of een halve Duitsche mijle oostwaerts van de woestijne van *S. Iohannes*, en twee grote van Jerusalem, stelt *Roger* en *Kootwijk*, in de bergen van Judea, de plaetse der stad, in de welke *Zacharias* met *Elizabeth*, ouders van *Iohannes de Doper*, hunne woonstede en verblijf hadden.

De zelve is heden slechts een vlek, gelegen aen de voet van eenen bergh, die na 't noorde ziet. D'Arabieren noemen dit vlek *Aain Charin*, van wege eene lustigen bron of fonteyn, die dicht by de stad, aen de westzijde, op de kant van den wegh staet, en by de lantzaten de *fonteyn van de maeght Marye*, of van *Iohannes de Doper*, genoemt wort: want zoo d'overlevering hout, zou de maeght *Marye* zich van de zelve fonteyn gedient hebben, geduurende haer drie-maendige verblijf by haere nicht *Elizabeth.*

Eenigen houden dezen bron voor den bron *Nephtoa*, anders by de zeventigh overzetters *Napto* genoemt: die nergens, als by Jos. 15:9. en 19:15. gedaght wort. Deze bron vloeide aen de westzijde der stad Jerusalem, voorby het dal *Raphaims*, op de grensscheiding der twee stammen, Juda en Benjamin. *Nepthoa* bediet *opening.*

De bron *Ain Charin* geeft overvloedelijk veel waters, en dient voornamelijk, om de beesten van d'omleggende plaetsen te drenken: en daer en boven, om het lant te bevochtigen: want hy vloeit tot op den bodem eens dals: het welk daer meê gansch bevochtight wort, tot des zelfs grote vruchtbaerheit, in het voortbrengen van allerleie gewassen. Deze bron of fonteyn is by-na als *Filips bron* gemaekt, gansch van gehouwen steen, en met kommen.

De pelgrims drinken gewonelijken uit dezen bron: hoewel meer uit aendaght, als tot lessching des dorsts. Eenigen nemen ook water uit dezen bron, even als uit den Jordaen, in vaetjes, meê, na hun vaderlant.

In het midden der stad, wort gezeit, het huis van Zacharias en *Elizabeth* geweest te zijn: op welke plaetse namaels, door de Kristenen, eene kerke gesticht, en aen *Iohannes de Doper* toegewijdt wiert.

Deze kerke is noch volkomen in wezen, van middelmatige grote, en by-na kruis-wijze zeer fraei, met een koepel, gewelf en kolommen, gebouwt, de welke alle noch geheel en gaef zijn.

Na-by het autaer, op de rechte zijde, is een kleine en zeer donkere kapel, of vertrek, van vier schreden en een halve in 't vierkant: de welke de plaetse aenwijst, alwaer *Elizabeth* door *Marye* bezocht wiert, en van *Iohannes* gelagh, en *Zacharias* vol des Heiligen Geests wiert, en zeide: *Geloóft zy de Heere, de God Israëls.* Luk. 1: vers 67, 68.

Op de linke zijde des autaers is een andere kleine bemuurde plaetse: alwaer, naer men zeid, eene spelonke onder d'aerde, in de rotse zelve gehouwen was: in de welke *Elizabeth* haeren zoon een wijle verborgen had gehouden: uit vreze van in handen van *Herodes* krijgsknechten, die de kinderen doden, te vervallen. Deze spelonke wort by eenigen ook voor de geboorte-plaetse van *Zacharias* gehouden.

Alle deze plaetsen worden heden by Moren bewoont, en tot kemels en beesten-stallen gebruikt, en leggen, tot de knien toe, vol vuilnis en drek. Des niet te min doen by wijle de Roomsgezinde geestelijken, van Jerusalem en Bethlehem, in de zelve de misse: waer voor, aen het opperhooft of eigenaer van deze plaetse, de waerde van eene kroon gegeven wort. Men zingt'er ook verscheide lofzangen, die op het werk van Zacharias en *Iohannes* slaen.

Kootwijk ſtelt de geboorte-plaetſe van *Johannes de Doper* in het dal *Raphaim*: *Adrichom*, een uure gaens van *Emaus*.

Huis van Elizabeth.

Hondert en tachentigh of twee hondert treden van de ſtad, of voorige kerke, na 't weſte, ſtont het huis van *Elizabeth*, vrouw van *Zacharias*: op welke plaetſe de Kriſtenen namaels een klooſter en kerke gebouwt hebben :. hoewel het heden ganſch verwoeſt is. Naer men zeidt, was dit huis een lant of luſt-huis, na-by de ſtad: waer in *Zacharias* en *Elizabeth* zich des zomers onthielden.

Het overblijfſel is een kleine kapel, zeer fraei van gehouwen ſteen geſticht, de welke noch geheel in wezen is: uitgezeidt het gewelf, dat een weinigh boven het autaer gebroken is.

Zoo d'overlevering hout, zou *Marye* op de plaetſe van deze kapel haere nicht *Elizabeth* bezocht hebben, en al het bedrijf geſchiet zijn, het welke *Lukas*, nopende *Elizabeth*, verhaelt, cap. 1.

Op de rechte zijde, in 't ingaen, is een kleine ſtene trap, by de welke men op het gewelf of dak der kapel klimt: alwaer noch een grote muur gezien wort, met eenige ſchilderyen; doch meerendeels uitgegaen. Men zeid dit de plaetſe der kamers zy: te weten, d'een, op de welke *Elizabeth* des zomers gewonelijk haer verblijf had, gelijk gezeit is: en d'andere, op de welke de maeght *Marye* drie maenden by haer woonde. Luc. 1.

Boven het geberghte, na 't ooſte, vint men de puinhopen en aſſche van eene andere ſtad van Juda: rontom de welke zeer ſchone bogaerden zijn, en een groot velt: alwaer niet groeit, als rode rozen-bomen, door de Moren geplant: die de rozen na *Ieruſalem* te koop brengen.

Een halve mijle van *Elizabeths* huis, na de zijde van *Bethlehem*, is, op het midden van den wegh, een rotsſteen in d'aerde gewortelt, en ontrent een voet hoogh: op de welke *Iohannes* zich by wijle ter ruſte zou gezet hebben.

Klooſter van S.Kruis.

Ontrent anderhalve Franſche mijle, of drie vierendeel Duitſche mijls van de geboorte-plaetſe van *Iohannes de Doper*, en van *Ieruſalem*: of ſlechts een halve mijle, volgens *Doubdan*, van *Ieruſalem*, ſtaet een klooſter van *Sinte Kruis*, door *Helena*, ter eere des kruis, geſticht: het welke by de *Kaloyers*, of Griekſche geeſtelijken, bewoont wort.

Het ſtaet op een luſtigen oort, die met meenighte van olijfbomen beplant is, en graen-gewaſſen bezait wort. Naer men zeid, begint aldaer het reuzen-dal. Het leit met zeer vaſte en hoge weêrbare muuren beſloten, als een kaſteel.

De deure is klein, en ganſch met yzer beſlagen, om den Arabiſchen rovers het inkomen te beletten, die geduurigh niet doen, als daer ontrent heen en weder zwerven, op toelegh van daer in te komen; maer de deure blijft geduurigh geſloten.

Binnen 't beſtek des klooſter is eene zeer lichte kerke, door keizerin *Helena* geſticht, van middelmatige grote, en bedekt met een koepel. De muuren zijn rontom met ouwetſe ſchilderyen van *Moſaiſchk* werk, de welke eenige Heiligen vertonen, verrijkt. De vloer is van marmer-ſteen, van verſcheide kleure, of *Moſaiſch* werk, gemaekt: die zeer fraei onderhouden wort.

Men ziet onder het groot autaer de plaetſe, alwaer d'olijfboom afgehouwen is, van den welken, zoo d'overlevering hout, een gedeelte van des Heilants kruis gemaekt was: het welk (zoo d'Ooſter Kriſtenen voor vaſt geloven; hoewel zonder getuigenis der ouden) van palm, çypres, çederen, en olijfbomen-hout gemaekt was. Ter zelver plaetſe leit, tot een gedachtenis, op den bodem van een nis, onder het groot autaer, een marmerſteen. Aldaer brant altijt een lampe. Volgens *Thevenot* ziet men ter zelver plaetſe ſlechts een groot gat.

Boo Ker

Op de bergen van Judea, (niet tegenſtaende zy hoogh en gevaerlijk ſteil zijn) en ontrent en neffens de ſpelonke van *S. Iohannes de Doper*, groeien bomen en heeſter-gewaſſen, en, onder andere, zekere bomen, die by d'Arabieren *Kernab*, of anders *Karob* en *Karnub* genoemt worden. *Kernab* is gezeit, *vader der hoornen*: uit oorzake de vrucht dezer bomen eenigermate beeſte-hoornen verbeelt. Op een

S. IANS BROOT BOOM

een zelve wijze wort deez boom by *Theophrastus*, en, na zijnen voorgang, by andere kruit-beschrijvers, op Grieksch, *Ceronia*, en, by *Plinius*, *Ceraunia*, en anders gebroken *Ceratonia* genoemt: want *Ceras* bediet op Grieksch een *hoorn*.

De vrucht van dezen boom wort by de Hoogh en Neêrduitschen *S. Ians-broot* genoemt: uit oorzake hy de zelve, beneffens sprinkhanen en wilde honigh, in de woestijne, tot zijne voetsel en spijze zou gebruikt hebben: gelijk ook d'ouden van geringen staet die vruchten voor spijze gebruikten: en dezelve noch heden, t'effens menschen en beesten, tot spijze zijn.

De boom *Karob* is altijt groen, als een laurier: heeft bladen, als een peerenboom: hoewel by wijle een weinigh ingekerft. De bloemen, of bloeisel, groeien tros-wijze aen een rootachtigen stengel, en zijn sneeu-wit van kleur.

De vruchten van deze bomen zijn root, als bloet: van gestalte by-na als een kleine boeren-boon-peul, en zoet van smaek: hoeweleen weinig t'zamen trekkend. D'oude vruchten zijn donker-root of bruin. Uit de versche vruchten wort by d'Arabieren, in het Heilige Lant en in Egypten, een zoete honigh getrokken: waer meê zy, in plaetse van zuiker, genber, mirobalanen, tamarind en andere vruchten, inleggen.

De honigh dezer vruchten wort eigentlijk *Karob* by d'Arabieren genoemt. Te weten, d'eerste lettergreep, *Ka*, is by hen een gemein woort-ledeken: waer meê zy eene gelijkenis van dikte uitdrukken: maer *Rob* betekent by d'Arabieren een zap, door de hitte des vuurs dik gemaekt. Hier van komt de naem *Rob el Ribes*: dat is, *zap van aelbesiën*, dat met zuiker op het vuur dik gekookt is. Doch by den gemenen man wort ook de boom zelf, gehele vrucht, en deze honigachtige zap, *Karob* in 't Arabisch genoemt.

Deze honigh, wanneer zy genuttight wort, maekt loslijvigheit, en wort ook veeltijts, by d'Arabieren, in klysteren, in plaetse van honigh gebruikt. Zy is zeer dienstigh tegen ontstekenheit der nieren: en tegen de hoest en kugh.

Deze boom groeit ook in Egypten, en in Italië: gelijk ook hier te lande, by eenige liefhebbers, in de kruithoven,

ven, en komt lichtelijk uit het zaet der vruchten voort.

Veilight was deze honigh, uit de vruchten van dezen boom getrokken, de wilde honigh, de welke, beneffens sprinkhanen, by *Mattheus*, cap. 3: vers 4. het voetsel van *Johannes* genoemt wort.

Emek Raphaim, of *Reuzen-dal*.

Emek Raphaim, of *Rephaim*, wort alzoo doorgaens op Hebreeusch genoemt, en is eigentlijk in 't Neêrduitsch gezeit, *dal der reuzen*, of *reuzen-dal*: want *Emek* bediet een dal, en *Raphaims* waren reuzen: gelijk het zelve in dien zin by *Hieronymus* en *Eusebius*: desgelijx by *Josephus*, in 't Grieksch, *Celas Titanoön*; dat is, *dal der Titans*, of *reuzen*, geheten wort: desgelijx by de zeventigh overzetters, *dal der reuzen*:
† 2 Sam. 5: 18, 22. *dal der Gyganten*, en † *dal der Tytans*. Een-mael hebben zy ook het voorste Hebreeusch woort *Emek* behouden, en het *Emek Raphaim* genoemt: als Jos. 18: vers 16. Een-mael hebben zy ook, by Esai. 17: 5. beide Hebreeusche namen tot gemeine namen gemaekt, en *hert dal* vertaelt.

Wijders, deez naem is van de *Raphaims*, of *reuzen*, aen dit dal gegeven: maer waerom, en door wat voorval, is duister, en tot noch toe niet gebleken. Het schijnt klaerblijkelijk uit *Josua*, dat het dien naem al, voor d'intrede der Israëliten in het Heilige Lant, gehad hebbe.

Hieronymus stelt het dal *Raphaim* aen de noort-zijde der stad Jerusalem: *Adrichom* aen de west-zijde, en breit het, van 't noorde na 't zuide, in de lengte en breete verre uit. *Villapand* plaetst het aen de westzijde des berghs *Sion*, en breit het verder na 't zuide uit: in dier wijze, dat des zelfs einde en grenspael op de voet des berghs *Moria* valt: het welk niet qualijk met de schriftuur-plaetse van Jos. 15: 8. en 18: 16. schijnt over-een te komen.

Bonfr. Dit dal raekte met zijn een gedeelte dicht aen de stad Jerusalem, ten weste. Des zelfs begin was op de grensscheiding des stams van Juda en Benjamin, aen de west-zijde van den bergh *Moria*: als uit Jos. 15: 8. en 18: 16 te bespeuren is. Van daer
Joseph. lib. 7. Antiq. cap. 10. strekte dit dal in de lengte na 't zuide, en reikte tot aen Bethlehem, eene streke van twintigh, of liever dertigh stadien: want die wijte was tusschen Jerusalem en Bethlehem. Dienvolgens lagh het gansch *Reuzen-dal* in den stam van Juda, en niet in dien van Benjamin, of benoorde de stad Jerusalem: gelijk *Hieronymus* en *Eusebius* t'onrecht het stellen. Ook schijnt *Adrichom* de zake niet gevat te hebben: die dit dal wel aen de west-zijde der stad Jerusalem stelt; maer breit het ook van de noord-zijde der beneden-stad, na 't zuide uit: en stelt het, by gevolgh, voor des zelfs grootste gedeelte, in den stam van Benjamin. *Doubdan* brengt de lengte dezes dals op vijf, en brete op drie Italiaensche mijlen.

Het is op eenige plaetsen zeer vruchtbaer, en wort noch heden met granen bezait: hoewel het eertijts veel vruchtbaerder, en met olijf-bomen en wijngaerden beplant was.

In het dal *Raphaim* hadden zich de Filistijnen tegen *David* gelegert en verspreit: door welker leger drie mannen, op *Davids* verzoek, braken, en water uit Bethlehems bornput haelden: hoewel *David* dat niet wouw drinken, 2 Sam. 5: 18. en 23: 13. 1 Chron. 11: 15. en 14: 9. 13.

Gaende midden door dit dal, na de westzijde neêr te slaen, zoo komt men voor-by zeker vlek, *Bethsafasa* genoemt: en aenstonts daer na, voor-by dit dal, aen een stedeken *Alkalha*, dat op den top van eenen heuvel leit: het welk beide door Moren bewoont wort, en onder de puinhopen vervallen leit. Beth-safa. Alkal-ha.

Daer na volgen heuvelen en dalen: welker zommigen met wijngaerden en olijfbomen beplant, en andere woest en onvruchtbaer zijn. Na deze landouwen, gedurigh na 't weste te reizen, komt men aen een hogen bergh: aen wiens voet een slecht en klein dorp leit, *Jora* geheten: het welk door Moren bewoont wort. Ter zelver plaetse, en ontrent duizent schreden noortwaerts van *Filips* fonteyn, is een zeer diepe bron, die zeer treffelijk water uitlevert. Dorp Jora.

Eleu-

Eleutheropolis.

ELeutheropolis is een Grieksch woort, en bediet eigentlijk *vrye stad.* Zy wort in de Schrift niet gedaght, dewijl zy in de later eeuwe, na de verwoesting van Jerusalem, gesticht is, en bloeide, naer het schijnt, ten tijde van *Hieronymus*, die de zelve dikwils gedenkt, en na haer, als eene vermaerde stad, den afstant van vele plaetsen neemt: hoewel hy de gelegentheit of stant dezer stad heeft overgeslagen en uitgelaten: het welk hem by vele schrijvers, die lang na haere gelegentheit gezocht hebben, tot eene grote misslagh en onachtzaemheit geduit wort.

Doch men vind de gelegentheit der stad *Eleutheropolis* by *Antoninus*, in zijn reisbeschrijving, aengetekent: die haer vijf mijlen, of twintigh duizent schreden, van Jerusalem, na de zijde van Gaza, of Askalon: vier en twintigh duizent schreden, of zes mijlen, van Askalon, tusschen beide: en achtien duizent schreden zuidwaerts van Lydda, of Diospolis, plaetst.

Eenigen stellen *Eleutheropolis* twee mijlen westwaerts van Hebron. Andere daer en tegen, als *Ortelius* en *Cedrenus*, houden *Eleutheropolis* en *Hebron* voor een en de zelve stad: welk *Eleutheropolis*, by *Suidas*, volgens schrijven van *Ortelius*, d'eerste stad van Palestijn was. Doch dit vint men nergens in *Suidas*, als die *Eleutheropolis* niet eens schijnt gedaght te hebben.

Doch dat *Eleutheropolis* eene verscheide stad van *Hebron* zy, blijkt duidelijk uit het schrijven van *Hieronymus*; daer hy zeid: *Ceila is in den stam van Juda, daer eertijts David zat: en nu is Ceila eene hoeve, aen d'ooster lantstreke van Eleutheropolis, als men na Hebron gaet.* Dies is *Eleutheropolis* verscheiden van *Hebron*: dewijl men van *Eleutheropolis* na *Hebron* gaet: en deze hoeve tusschen *Eleutheropolis* en *Hebron* leit.

Eleutheropolis, naer het schijnt, lagh in den stam van Juda: als blijkt uit het schrijven van *Hieronymus*.

Daer en boven waeren by-na alle de steden, welker gelegentheit *Hieronymus*, in vergelijking by *Eleutheropolis*, beschrijft, in den stam van Juda gelegen: als *Azecha*, *Adollam*, *Anab*, *Ceila*, *Eglon*, *Gedur*, *Jermus*, *Jether*, *Jethan*, *Lachis*, *Lebna*, *Maceda*, *Maspha*, *Maresa*, *Sihor*, *Samur*, *Zanoa*, *Ziph*: behalve eenige weinige, die hy onder geene zekeren stam brengt: en twee, welker een hy in den stam Benjamin stelt: namelijk, *Gabaath*: en een andere in den stam Simeon, met name *Thalca*.

Daer na stelt *Hieronymus* eenige steden in het lantschap, of op de grenspalen van *Eleutheropolis*, en de zelve in den stam van Juda: als daer zijn, *Chazbi*, *Lebna*, *Maspha*, *Zanoa*, *Ziph*: waer uit ook dit schijnt te volgen, dat *Eleutheropolis* in den stam van Juda zy geweest. Desgelijx stelt *Hieronymus* *Bethsur* in den stam van Juda; hoewel duizent schreden van *Eleutheropolis* gelegen.

Sephela.

DE gansche vlakte en effe lantstreke neffens *Eleutheropolis*, de welke na 't noorde en weste, en van *Emaus* tot aen *Rhinocorura* en de Middellantsche zee strekt, wiert, ten tijde van *Hieronymus*, volgens zijn schrijven, *Sephela* genoemt. *Aquila* vertaelt den Hebreeuschen naem *Sephela*, *een vlakte*: *Symmachus een dal*: maer de zeventigh overzetters gebruiken dien dikwils als een eigen naem: als 2 Par. 26: 10. Jerem. 32: 44. 33: 13. Abd. vers 19. Waer voor de gemeene Latijnsche vertaling *vlakte*, en de Neêrduitsche *leeghte* heeft.

Maer de naem *Sephala* wort ook eenmael 1 Mach. 12: 38. als een eigen naem gebruikt: het welk een en het zelfste schijnt te zijn met het geen, dat *Hieronymus* *Sephela* noemt, en neffens *Eleutheropolis* beschrijft.

Simon de Machabeër deed eene stad *Adiada* in de lantstreke *Sephala* stichten. 1 Mach. 12: 38.

Echela was, ten tijde van *Hieronymus*, een hoeve, zeven vierendeel Echela.

mijls van *Eleutheropolis*. In *Echela* was *David*, volgens schrijven van Hieronymus, voor *Saul* verborgen. Neffens *Echela* wort ook het graf van *Rachel* getoont.

In de Schrift wort de plaetse, in de welke *David* zich voor *Saul* verberghde, in 't Hebreeusch *Gabaa* Hachila; dat is, *heuvel* Hachila, genoemt, die in den stam van Juda, en in de woestijne *Maon* lagh. 1 Sam. 23. en 26. Dies is, naer het schijnt, *Echela*, het welk Hieronymus zeven vierendeel mijls van *Eleutheropolis* stelt, de heuvel Hachila niet: naerdien de woestijne *Maon* verder van *Eleutheropolis*, en meer na 't ooste en de Dode zee lagh.

Jethan. *Iethan*, of *Ieta*, en anders *Iota*, *Iutta*, en *Iutah*, Jos. 21:15. 15:55. was een priester-stad, en in den stam van Juda gelegen. Ten tijde van Hieronymus was het een groot vlek, vier mijlen en een halve bezuide *Eleutheropolis*, in *Daroma*, of zuider gedeelte van Judea, gelegen. *Jethan* bediet op Hebreeusch *uitstrekkend*.

Jeta schijnt een en de zelve stad te zijn, de welke 1 Paral. 6: 59. *Asan* wort geheten: want overal, daer *Ieta* wort genoemt, als Jos. 15: 55. wort *Asan* niet genoemt, en daer *Asan* wort genoemt, wort *Jeta* niet genoemt: als Jos. 19: 7.

Eremmon. Hieron. *Eremmon* is een groot vlek der Joden, vier mijlen van *Eleutheropolis*, tegen 't zuide, in *Daroma* gelegen: het welk *Bonfrerius* voor een en de zelve stad houd, de welke by Jos. 15: 32. *Remmon* wort genoemt.

Enadda. Ten tijde van Hieronymus lagh tusschen *Eleutheropolis* en *Ierusalem*, op een afstant van derde-halve mijle, een hoeve *Enadda*: het welk hy voor een en de zelve stad schijnt te houden, de welke by *Iosua* ook *Enadda* genoemt, en in den stam van Issachar geplaetst wort. Doch zoo eene hoeve tusschen *Eleutheropolis* en *Ierusalem* lagh, zoo moet zy nootwendigh verscheiden van de stad *Enadda*, in Issachar, zijn geweest: naerdien de hoeve *Enadda* in den stam van Juda lagh.

Ziet p. 115.

Gabaatha. Hieron. in Loc. Hebr. *Gabaatha* was eene hoeve, drie mijlen van Eleutheropolis gelegen: alwaer noch ten tijde van Hieronymus het graf van Habakuk getoont wiert.

Esthemo. *Esthemo*, of *Estemo*, en anders *Esthamo*, en *Esthemoa*, *Istemo*, of *Istimon*; was eene priester-stad in den stam van Juda, Jos. 15:50. 21: 14. en 1 Paral. 6:57.

Hieron. in Loc. Heb. Ten tijde van Hieronymus wiert noch een groot vlek der Joden, van een zelven name in *Daroma* getoont: welke plaetse onder de lantstreke van Eleutheropolis behoort.

Jermus. *Iermus* was eene stad in den stam van Juda. Noch ten tijde van Hieronymus was een hoeve van dien name, twee mijlen en een halve van Eleutheropolis gelegen, wanneer men na *Ierusalem* gaet.

Jerimoth. *Ierimoth*, of, na 't Hebreeusch *Iarmuth*, en by Hieronymus *Iarimoth*, of *Ierimuth*, was eene stad, de welke den stad van Juda wiert toegevoeght, Jos. 15: 25. en eene mijle, volgens Hieronymus, van Eleutheropolis gelegen.

Onder de vijf koningen, die tegen *Iosua* streden, was een hunner koning van *Ierimoth*, dien *Iosua* gevangen nam, en zijne stad verdelghde; Jos. 10: 23. 12: 11. *Iarmuth* wort ook Nehem. 11: vers 29. gedaght.

Bonfrerius hout *Iermus*, en *Iarimoth* van Hieronymus, voor een en de zelve plaetse: hoewel d'afstant, ten opzichte van Eleutheropolis, niet over-eenkomt.

Lebna. *Lebna*, en anders *Lobna*, *Libna*, en *Labana*, was by ouds eene koninglijke stad, gelegen tusschen *Maceda* en *Lachis*: als blijkt uit Jos. 10: 29, 30, 31. en in de wester streke des stams van Juda.

De stad *Lebna*, na zy door *Iosua* verovert, Jos. 10: 29. en haere koning gedoot was, Jos. 12: 15. wiert den stam van Juda toegevoeght, Jos. 15: vers 42. en onder de priester-steden gerekent, Jos. 21: 13. 1 Paral. 6: 57.

Zy viel van koning *Ioram*, om zijne goddeloosheit, af. 2 Reg. 8: 22. 2 Paral. 21: 10. Eindelijk wiert zy door *Senacherib*, koning van Assyrie, belegert: in wiens leger, op eenen nacht, hondert en vijf en tachentigh duizent mannen door den engel geslagen wierden: 2 Reg. 19: 31. Esai. 37: 8.

Van *Lobna* was *Ieremias*, vader van de gemalin van koning *Iosia*, geboortig. 2 Reg. 23: 31. 24: 18. Jerem. 52: 1.

Ten

Ten tijde van *Hieronymus* was *Lobna* eene hoeve, in de lantstreke van *Eleutheropolis* gelegen.

lace- Na-by *Lobna* lagh d'aeloude koninglijke stad *Maceda*, of *Makkeda*, dewelke door *Iosua* verovert, en t'essens haere koning gedoot wiert. Jos. 10:29. en 12:16. Men vind haer onder de steden des stams van Iuda gerekent. Ios. 15:41.

Maceda lagh, ten tijde van *Hieronymus*, twee mijlen beooste *Eleutheropolis*.

Onder de stad, of in de voorstad, was eene spelonke, in de welke zich de vijf koningen der Amorrhiten verberghden, na hun heir door *Iosua* verslagen was. Ios. 10.

echan. *Mechanum* was ten tijde van *Hieronymus* een hoeve, gelegen twee mijlen van *Eleutheropolis*, op den wegh na *Ierusalem*.

Mechanum heeft eenige gelijkenis van name met *Mochono*, een stad der kinderen van Iuda. 2 Esdr. 11:28.

ora-ti. *Morasathi* was ten tijde van *Hieronymus* een klein vlek, ten ooste, neffens *Eleutheropolis*, gelegen: van waer de profeet *Micha* geboortigh was: die hierom by Ierem. 26:18. de *Morasthiter*, of *Moraschtiter*, wort gebynaemt. Desgelijx noemt *Micha*, in den aenvang zijner profesye, zich zelven eenen *Morasthiter*.

bbo. *Rebbo* was een hoeve op de grenspalen van *Eleutheropolis*, ten ooste, gelegen.

sib. *Nesib* was eene stad des stams van Iuda, Ios. 15:43. en wiert ten tijde van *Hieronymus Nasib* genoemt, en lagh zeven vierendeel mijls van *Eleutheropolis*, op den wegh na *Hebron*.

ella. *Thella* was ten tijde van *Hieronymus* een groot vlek der Ioden, ontrent vier mijlen oostwaerts van *Eleutheropolis* gelegen.

ioah. *Zanoah* wort anders *Zanoa*, en *Zanoë*, en by *Hieronymus Zannohva* genoemt, en by *Iosua* twee steden van dien zelven name in den stam van Iuda gedaght. cap. 15:34, 56. By *Nehemia* wort *Zanoah* ook in den stam van Iuda gestelt, cap. 11:30.

Ten tijde van *Hieronymus* lagh noch op de grensen van *Eleutheropolis*, als men na *Ierusalem* gaet, een hoeve *Zanua* genoemt.

D'inwoonders van *Zanoah* bouwden, beneffens *Zanum*, de Dal-poorte van *Ierusalem*. Nehem. 3:13.

Zanoah was ook de naem van eene man. 1 Paral. 4:18.

Getremmon, of, na 't Hebreeusch, *Gathrimmon*, en anders by eenigen gebroken, *Ietremmon*, was eene stad, de welke den Daniten wiert toegevoeght, Ios. 19:45. en onder de Levitische steden gerekent, Ios. 21:24. en 1 Paral. 6:69. want alhoewel *Getremmon* kan schijnen op deze laetste plaetse den stam van Efraim toegeschreven te worden, zoo behoorde zy ongetwijffelt den Daniten toe. Waer over men voor vast moet houden, dat de Levitische steden des stams van Dan (van de welke in dat gansche hooftstuk nergens gesproken wort) aldaer met de Levitische steden des stams Efraims t'zamen gevoeght zijn. Ge-trem-mon.

Ten tijde van *Hieronymus* was *Getremmon* een groot gehucht, drie mijlen van *Diospolis*, of *Lydda*, op den wegh van *Eleutheropolis*, na *Diospolis*, gelegen.

Hieronymus schijnt dit *Getremmon* van de stad *Geth*, of *Gath* der Filistijnen, niet t'onderscheiden, die haer alle beide op den wegh van *Eleutheropolis*, na *Diospolis*, stelt: te weten, vijf duizent schreden, of vijf vierendeel mijls van *Eleutheropolis*; maer drie mijlen van *Diospolis*, of *Lydda*. *Adrichom* daer en tegen onderscheit deze beide steden, en maekt van ieder een byzondere stad: hoewel hy den afstant, dien *Hieronymus* stelt, niet behout, noch beide de steden op den rechten wegh, die van *Eleutheropolis* na *Diospolis* loopt, plaetst.

Maer in'er daet is het werk een weinigh twijfelachtigh en verwert: 't zy om dat zoo wel d'eene, als d'andere, op een zelve streke lagh: of dewijl men niet schijnt te kunnen twijfelen, of de stad *Geth* der Filistijnen is onder het erfdeel van den stam Dan gevallen. Maer by aldien *Geth* met den naem van *Gethremmon* niet betekent wort, wanneer de steden van den stam Dan by Ios. 19:1. opgetelt worden, zoo zal van de zelve geen gewagh gemaekt zijn: dewelke nochtans eene der voornaemste steden, die den stam van Dan toegevoeght wierden, moet gewreest

weeſt zijn. Een ander *Getremmon* lagh in den ſtam van Manaſſe binnen den Iordaen.

Ajalon. *Ajalon*, of *Aijalon*, en anders *Ahialon*, was eene ſtad in den ſtam van Dan. Geen ander *Ajalon*, behalve dit van Dan, wort ook in de Schrift gevonden: als blijkt uit Joſ. 19:42. en Jud. 1:35. Dit zelfſte *Ajalon* was eene Levitiſche ſtad: gelijk te beſluiten is uit Joſ. 21. De zelve nochtans (of 't en zy een andere van een zelven name) wiert namaels door de ſtammelingen van Benjamin en Juda, op welker grensſcheiding zy gelegen was, bewoont, als uit 1 Paral. 8:13. en 2 Par. 11:10. te beſluiten is. Maer dat het een en de zelve ſtad zy geweeſt, kan uit de bygevoeghde namen der ſteden beſloten worden.

Bonfr. In plaetſe van *Ajalon*, Jud. 1: 35. hebben de zeventigh overzetters: *waer zijn de beeren?* Wel bediet *Aijal* in 't Hebreeuſch het een of ander wilt gediert: maer wort nergens in de Schrift voor eenen beer genomen.

Boven of in het dal van *Ajalon* bleef de mane, op het gebedt van *Iosua*, ſtil ſtaen: gelijk de zon te *Gibeon*. Joſ. 10: 12. De Ioden, volgens ſchrijven van *Hieronymus*, ſtellen een vlek *Ajalon* neffens *Nicopolis* of *Emaus*.

Ziet p.112. Een ander *Ajalon* zou ook kunnen ſchijnen in den ſtam van Efraim geweeſt te zijn. 1 Paral. 6:69. hoewel in de gemene Latijnſche vertaling, in plaetſe van *Ajalon*, *Elon* ſtaet: maer in 't Hebreeuſch wort *Ajalon* gelezen. Dan dit *Ajalon* is een en het zelfſte met het boven-gemelt *Ajalon* in den ſtam van Dan: want aldaer zijn de Levitiſche ſteden des ſtams van Dan, met de Levitiſche ſteden des ſtams Efraims by een gevoeght.

Gabathon. *Gabathon*, anders *Gebbethon*, *Gibbethon* en *Jebton*, was eene ſtad in den ſtam van Dan, de welke den Leviten wiert toegevoeght. Joſ. 19: 44. en 21:23. hoewel de Daniten de zelve ſtad noit ſchijnen bezeten te hebben: maer zy bleef ook lang daer na onder de Filiſtijnen: als blijkt uit 1 Reg. 15: 27. en 16: 15. neffens de welke de Iſraëliten zich gelegert hadden.

Mejarkon. Joſ. 19: 46. *Mejarkon*, of, na 't Hebreeuſch, *Mehaiarkon*, en anders *Meiaiarkom*, was eene ſtad in den ſtam van Dan, en veilight neffens het water gelegen: want *Mejarkon* is gezeit *water Jarkon*: hoewel de zeventigh overzetters in 't Griekſch hebben *Me Iarkon*. *Me Iarkon* bediet eigentlijk *water des roeſts*, of *water der moeskruiden*.

By *Hieronymus* wort *Mejarkon Ierakon* genoemt.

Sechrona, en anders *Sichrona*, en by *Hieronymus Sachrona*, was eene ſtad op de noorder grenspalen, en op de grensſcheiding des lants der Filiſtijnen gelegen. Joſ. 15: 11. de welke *Hieronymus* in den ſtam van Iuda: maer *Adrichom* gevoeghelijker in dien van *Dan* plaetſt. Sachrona.

Saarim was eene ſtad in den ſtam van Juda of Simeon, ontrent d'uitterſte grenſen van Judea, 1 Par. 4:3. en miſſchien een en de zelve, de welke Ioſ. 15:36. *Saraim* wort genoemt: alwaer zy ook onder de ſteden van Iuda gerekent wort: want op beide plaetſen ſtaet op Hebreeuſch een en het zelfſte woort. Saarim.

Saraim, Ioſ. 15: 16. was ook een en de zelve ſtad, de welke *Sarohem*, Ioſ. 19:9. wort genoemt: als blijkt uit 1 Paral. 4.

Een ander *Saraim* lagh in den ſtam van Dan, of Iuda, na d'ooſter lantſtreke des ſtams van Iuda toe: de welke 1 Sam. 17:52. gedaght wort: waer door men uit het Terpentijn-dal na *Gath*, of *Akkaron*, reisde.

Neffens *Ajalon* wort in de Schrift geſtelt eene ſtad *Salebim*, of anders *Schahalbim*, Iud. 1:35. en by Ioſ. 19: 42. *Selebim*, of *Saalabbim*, 1 Reg. 4: 9. en in de Neêrduitſche vertaling *Saalbim* genoemt. Salebim.

Salebim was in den ſtam van Dan gelegen. De zeventigh overzetters houden *Salebim*, of *Schahalbim*, voor een gemeinen naem, en zetten dien *voſſen* over, of plaetſe, op de welke voſſen zijn; en lezen Jud. 1:35. *op den welken* (verſta den bergh des Heeren) *voſſen waeren*: in plaetſe van *te Saalbim*: want voſſen worden op Hebreeuſch *Schuhalim* genoemt. Uit welke plaetſe veilight *Samſon*, die uit den ſtam van Dan was, zijne voſſen bekomen heeft.

Bera was eene ſtad, in de welke *Ioathan* woonde, wanneer hy voor het aengezicht van *Abimelek* gevlucht was. Jud. 9:21. Bera.

Hierosolyma of *Jerusalem.*

De stad Jerusalem heeft, sedert hare eerste stichting tot op heden, verscheide namen gehad: maer by ouds en in't eerst inzonderheit drie, doch op verscheide tijden: want eerst wiert zy *Salem*, daer na *Jebus*, en eindelijk *Jerusalem* geheten: of, zoo *Hieronymus* schrijft, eerst *Jebus*, daer na *Salem*, en eindelijk *Jerusalem*: waer over hy haer te recht een *driesoutnamige stad* noemt.

Dan dat deze stad eerst zou *Jebus*, en daer na *Salem* genoemt zijn, oordeelt *Villapand* uit het schrijven van *Hieronymus* zelven, op eene andere plaetse, valsch te zijn: naerdien hy zeidt, dat de Iebusiten na *Adonibezech* in Ierusalem geregeert hebben. Dewijl nu *Adonibezech* na *Melchizedech* geleeft heeft, gelijk men des zekerlijk bewust is, zoo volght daer nootwendigh uit, dat de Iebusiten veel jonger of later, als *Melchisedech* zijn geweest. Dienvolgens heeft ook de naem *Jebus* niet eerder dan *Salem* kunnen zijn.

Wijders, dat Ierusalem eertijts *Salem* genoemt was, en by Moses door *Salem* Ierusalem te verstaen is, wort by meest alle Schrijvers eenpaerlijk bevestight, en blijkt daer en boven duidelijk uit de volgende woorden van Psal. 76, 23. *En in Salem is zijne hutte, en zijne wooning in Sion:* want aldaer wort de stad met haren ouden naem genoemt: ook voeght de Schrift deze twee woorden Ierusalem en Sion in een zelven zin gewonelijken t'zamen.

Daer en boven heeft de Chaldeeusche text, in plaetse van Salem, *Jerusalem*. Zelf *Hieronymus* schijnt ook in zijn boek van de Hebreeusche plaetsen, en in zekeren brief aen *Marcella*, *Salem* voor Jerusalem te houden; hoewel hy in zijnen brief aen *Euagrius* schrijft, dat Salem, 't welk by Moses Genes. 14, 18. gedaght wort, Jerusalem niet zy, maer het Salem of Salim, een stad der Sichimers, niet verre van *Bethschan* of *Scythopolis*, en na by den Jordaen gelegen, de welke by Moses Genes. 33, 18, en ook by Iohannes cap. 3, 23. gemelt wort. Tot bewijsreden van dit zijn laeste gevoelen gebruikt hy het paleis van *Melchisedech*, dat, volgens zijn schrijven, noch by zijnen tijt in dit *Salem* getoont wiert, en door de groote der puinhopen de heerlijkheid van het oud gebouw deed blijken. Doch of deze puinhopen al van *Melchisedechs* paleis waren, magh met recht getwijfelt worden: naerdien men uit *Josephus* niet kan bespeuren, dat'er by zijn tijt iet zoodanighs was.

Wijders, de stad schijnt van *Melchisedech*, hare stichter, en die een koning des vredes was, Hebr. 7, 2. *Salem* genoemt te zijn; dewijl dat woort *vrede* bediet.

Zoo andere gevoelen, zou de stad *Salem* genoemt zijn, uit oorzake d'oude stad Ierusalem op den bergh *Akra*, anders *Salem* geheten, gestight was. Quares.

D'aeloude Grieken hebben den naem *Salem*, met de klink-letteren slechts te verwisselen, in *Solyma* verdraeit en verandert, als uit het schrijven van *Josephus*, in zijn eerste boek, op het elfde hooftstuk der Ioodsche aeloutheden, te bespeuren is: naerdien hy een en denzelven *Melchisedech* koning van *Solyma* noemt, die by Moses Gen. 14, 18, koning van *Salem* geheten wort. Van gelijken schrijft hy in het derde hooftstuk des zevenden boeks, dat Ierusalem ten tijde van Abraham *Solyma* genoemt wiert, tot groot bewijs dat *Salem Solyma* zy. Hy voeght'er op d'eerste plaetse by, dat de nakomelingen of later eeuwe *Solyma Hierosolyma* genoemt hebben. Doch te vore, in zijn zevende boek, op 't elfde hooftstuk, van de Ioodsche oorlogen, schijnt hy strijdigh tegen dit laeste te schrijven: dewijl hy aldaer zeit, dat *Melchisedek* zelf, na het bouwen des tempels, de stad *Hierosolyma* noemde, dewelke te vore *Solyma* genoemt wiert. Waer uit dan blijken zou, dat niet de nakomelingen, maer *Melchisedech* zelf, *Solyma Jerusalem* of *Hierusalem* genoemt hebbe.

Ter oorzake van het veranderen des ouden naems *Salem* in dien van *Solyma*, door d'aeloude Grieken, zijn de later Schrijvers leelijk misleit en schendigh bedrogen geworden, als die gemeent hebben, dat de volken *Solymiers*, of inwoonders van *Solymos*, eene middel-

lantsche stad van Lycie, in Griekenlant, den naem *Solyma* aen de stad Jerusalem, na zy dezelve gesticht hadden, allereerst zouden gegeven hebben. Dit blijkt onder andere uit het schrijven van *Tacitus*, daer hy zeidt: *Clara alii Judæorum initia tradunt: Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem, conditæ urbis Jerosolymæ nomen è suo fecisse*; dat is: *Andere leveren heerlijke beginselen der Joden over: als, dat de Solymos, een volk in de veirsen van Homeer met lof gedaght, de gestighte stad na hunnen naem Jerosolyma genoemt hebben.* Degelijx schrijft *Josephus, hoe'er eenigen zijn, die bevestigen, dat by Homeer, door den naem Solymos, de zelve stad, die ten tijde van Abraham Solyma genoemt wiert, te verstaen is.* En in zijn eerste boek tegen *Appio* hout hy de bergen, *Solyma* genoemt, die de poëet *Cherilus* gedenkt, voor de bergen, die in zijn landt, dat is, in Iudea, gelegen zijn. Daer nochtans de bergen *Solyma*, ten tijde van *Cherilus*, gene andere waren, als de bergen van *Lycie*, die by *Homeer* gedaght worden.

Lib. 5.

Iliad.

Na den voorgang der oude Grieken, hebben ook de later Schrijvers de stad Ierusalem *Solyma*, en de Joden *Solymos* genoemt: hoewel d'ouden niet schijnen ergens *Solymos*, als in *Lycie* erkent te hebben.

De stad Ierusalem, gelijk gezeidt is, wiert by ouds duidelijk *Iebusi* of *Jebus* genoemt, als blijkt uit Jos. 15, 8. 18, 28. Jud. 19, 10, 11. 2 Chron. 11, 4, 5. Te weten, zy was alzoo na de Iebusiten, Kanaans nakomelingen, ten tijde van Iosua geheten, die d'oude inwoonders der stad, Jos. 15, 63. waren, en dezelve, voor de komste der kinderen Israëls in het Heilige lant, bezeten, en namaels, neffens de kinderen van Juda, vredelijk, tot aen Davids tijden, een reex van vijf hondert en vijftien jaren, volgens schrijven van *Josephus*, bewoont hebben, als blijkt uit de volgende woorden: *Maer de kinderen Iuda konden de Iebusiten, inwoonders van Ierusalem, niet verdrijven; alzoo woonden de Iebusiten by de kinderen Iuda te Ierusalem.* Jos. 15, 63. Desgelijx uit Jud. 1, 21. *Doch de kinderen Benjamins hebben de Iebusiten, die te Ierusalem woonden, niet verdreven; maer de Jebusiten woonden met de kinderen Benjamins te Jerusalem tot op dezen dagh.* Te weten, van Kalebs tijden af, door wien die stad verovert was. Namelijk de Jebusiten, na hen de beneden stad door de kinderen van Iuda, onder beleit van Kaleb, afgenomen en verbrant was, Jud. 1, 8. hadden zich na de boven stad of kasteel Sion begeven: het welk, door zijne sterkte, tot aen Davids tijden, onverovert bleef. 2 Reg. 5. Na dit kasteel door David verovert was, wiert het *de stad Davids* genoemt, die ter zelver plaetse zijn hof deed bouwen.

Josep. lib. 1

Jerusalem is een Hebreeusch woort, en wort eigentlijk by de Hebreen in 't tweefout getal *Jeruschalajim* uitgesproken, dat zoo veel zeggen wil, als twee Jerusalemmen, dewijl het uit twee deelen bestont, uit een boven, en een beneden deel.

Vill.

Ierusalem, na het gemeen gevoelen der Hebreeusche taelkundigen, bediet *gezight der vrede*, of, *zy zullen vrede zien*: want *Jeru* is gesmeet van het woort *Raa*, het welk eigentlijk betekent, met d'oogen en gedaghten op eene zekere zake mikken. Dit woort *Jeru*, dan gevoeght aen het eerste woort *Salem*, dat eigentlijk *vrede* bediet, zoo wort daer t'zamen uit gesmeet, *Ierusalem*, dat is, *gezight der vredes*; dewijl Gods volk in die stad een geruste en vaste woonplaetse zoude hebben, als een voorbeelt en afbeelding der hemelsche vrede en geduurige gelukzaligheit.

Hieronymus en anderen willen *Ieru* van het Hebreeusch woort *Iare*, dat is, *vrezen*, gesmeet hebben; en zou dan, na hunne uitlegging, Jerusalem eigentlijck *vrezet Salem* bedieden; uit oorzake het eene zeer vaste stad was, en hierom by de vyanden most gevreest worden: want dewijl deze stad by ouds *Salem*, na de vrede, wiert genoemt, zoo nemen zy, dat dezelve daer na, door de Jebusiten, hare bezitters, of door andere, *Ierusalem* genoemt geworden is; dewijl zy, om hare vastigheit en sterkte, den vyanden schrik most aenjagen.

Andere daer en tegen gevoelen, dat Jeru-

Ierusalem zoo veel gezeit is, als *Iebus-salem*, bestaende uit de twee oude namen der stad *Iebus* en *Salem*; maer dat, om beter klank en zoeter geluits halve, de letter R. in S. verandert, en de stad aldus *Ierusalem* genoemt zy.

Dan dit verwerpt en wederspreekt *Villapand*, met te zeggen, dat de verwisseling van die letteren in de Hebreeusche tale niet gebruikelijk is.

By Mattheus wort Jerusalem in de Syrische overzetting *Urislem* genoemt.

Wanneer nu de naem *Ierusalem* aen de stad *Iebus* is begonnen gegeven te worden, kan men met gene zeker of gewisheit zeggen: hoewel, na gissing te spreken, zulx allereerst geschiet is, wanneer de kinderen Israëls allereerst in het Heilige Lant gekomen waren: welke gissing ook hier door alleenlijk bewijsselijk is, dewijl in de historie van Josua d'eerste gedachtenis dezes naems op d'intrede der kinderen Israels in 't lant Kanaan geschiet. Maer de Schrijver desselven boeks gedenkt, zoo te zeggen, door een voortijdigheit, dien naem, als of hy wilde zeggen, *dewelke met een anderen naem aenstonts is begonnen Jerusalem genoemt te worden.*

Maer het zy met den tijt, in den welken de stad *Jebus* den naem van *Jerusalem* bekomen heeft, hoe 't wil, altoos dit schijnt zekerlijk, dat na Josuas tijden beide de steden met een algemeenen naem van *Jerusalem* zijn genoemt. Zedert dier tijt heeft het woort *Ierusalem* eenen uitgang van het tweefout getal bekomen, en is genoemt *Ieruschalajim*, het welke nu in de Hebreeusche gront-text gelezen wort.

Hegesippus en *Eusebius*, of *Eupolemus* by *Eusebius*, houden Jerusalem, dewijl het op Griekschi *Hierosolyma* overgezet wort, voor een koppelwoort, dat uit Grieksch en Hebreeusch bestaet. Te weten, *Eusebius*, of *Eupolemus* by *Eusebius*, wil, dat *Jerusalem* of *Hierosolyma* zoo veel gezeidt is, als *Hieron Solomons*, dat is, *tempel Salomons: want naerdien*, zeid hy, *de tempel, door Salomon te Jerusalem gestight, te vore Hieron Solomons op Grieksch genoemt wiert, zoo is eindelijk ook de stad zelve na den tempel Jerusalem, gebroken, genoemt.*

Isodorus schijnt dit zelfste te gevoelen; dewijl hy schrijft, dat die stad door Salomon *Hierosolyma* genoemt zy, dat zoo veel als *Jerosolomonia* gezeidt is. Lib. 15. Orig. c. 1.

Doch deze bediedenis, oorsprong en uitlegging des woorts *Jerusalem*, van *Eusebius* en *Isodorus*, verdienen weinigh geloofs, en zijn ongerijmt en beuzelzinnigh: naerdien *Jerusalem* een louter en zuiver Hebreeusch woort is: daer en boven blijkt uit de boeken van Josua en der Rechteren, dat deze stad vele eeuwen voor Salomons tijden *Ierusalem* genoemt zy, of (gelijk de Grieken vertalen) *Jerosolyma.*

Zoo *Hegesippus* gevoelt, zou *Ierusalem* zoo veel gezeidt zijn, als *Hieron Solymon*, dat is, *tempel der Solymiers*; dat is, *Ierusalemmers*: want door de Solymiers verstaet hy Jerusalemmers.

Maer ook dit gevoelen van *Hegesippus* heeft weinigh waerschijnelijkheit, en magh met recht verworpen worden. Want *Hegesippus* is hier door bedrogen geworden, dewijl hy gemeent heeft, dat deze stad Jerusalem, dewelke by d'oude Grieken na den naem *Salem* gebroken *Solyma* genoemt geworden is, daerna, met het byvoegen van den Griekschen naem *Hieron*, dat is, *tempel*, *Jerusalem* of *Hierosolyma* zou genoemt zijn geworden.

Josephus schijnt ook met *Hegesippus* in een zelfde gevoelen te zijn, en het woort *Ierusalem* of *Hierosolyma* een zelven oorsprong toe te schrijven: naerdien hy in het zevende boek van zijne oorlogen schrijft: *dat Melchisedek, na het bouwen des tempels, de stad Hierosolyma noemde, dewelke te vore Solyma geheten wiert.* Doch in zijn eerste boek van de Joodsche aeloutheden schrijft hy, dat de nakomelingen *Solyma Hierosolyma* genoemt hebben, zonder aldaer *Melchisedek* te noemen, of acht op den tempel te nemen, of dien eens gedenken.

Uit dit schrijven van *Iosephus* willen eenige besluiten, als of hy *Hierosolyma* voor een half Grieksch koppelwoort zou gehouden hebben, en dat het zelve zou t'zamen gestelt zijn uit het Grieksch woort *Hieron*, dat is, een *tempel*, en uit *Solyma*, d'oude naem

Rr 2 der

der ſtad Ieruſalem: naerdien hy zeidt, dat *Melchiſedeck*, na het bouwen van *Hieron*, dat is, *den tempel*, de ſtad *Hieroſolyma* genoemt had, de welke te voren *Solyma* geheten was. Quanſuis als of de Kananiten, of Hebreen, aen hunne ſteden Griekſche namen zouden gegeven hebben.

Doch *Ioſephus* zelf ſchijnt op eene andere plaetſe, in zijn eerſte boek tegen *Appio*, dezen oorſprong en uitlegging des woorts *Hieroſolyma* te verwerpen: dewijl hy uitdrukkelijk ſchrijft, dat *Hieroſolyma* een Hebreeuſch woort, en geen Griekſch, of uit Hebreeuſch en Griekſch t'zamen geſtelt is, en iet anders in de Hebreeuſche, als in de Griekſche tale betekent.

apud Joſeph. l. 1. contr. Appio. Zeer beuzelzinnigh en onkundigh leit zeker Griekſche Hiſtori-ſchrijver *Liſymachus d'Alexandriner* den oorſprong des naems Jeruſalem uit, hoewel ongetwijfelt uit een byzondere haet en vyandſchap tegen de Joden: Te weten, *de Ioden*, zoo deez Schrijver verhaelt, *die uit Egypten waren verdreven, en gedwongen in de woeſtijnen te wijken, hadden zich, door raet van Moſes, t'zamen op wegh begeven, en waren getrokken, tot dat zy aen onbebouwde plaetſen quamen, en eindelijk in het lant, Iudea genoemt: alwaer zy zich neer ſloegen, en een ſtad ſtighten, en dezelve, van wege het verwoeſten van landen, plonderen en roven der kerken op wegh, Hieroſyla noemden, het welk eigentlijk kerkroof is gezeidt. Hoewel namaels de nakomelingen dien naem, om de ſchande te ſchuuwen, hebben verandert, en de ſtad Hieroſolyma, en zich zelfs Hieroſolymos genoemt.* Welck gevoelen *Ioſephus* te recht wederleit: met te zeggen, hoe deez Schrijver, uit een onmatige zucht van ſchelden, niet heeft verſtaen, dat het woort *Hieroſolyma* niet het zelfſte in de Joodſche, als in de Griekſche tale betekent.

Ziet pag. 356. Na keizer *Elius Adrianus* de ſtad, over het muiten der Joden, had doen verwoeſten en ſlechten, en een andere ſtichten, wiert de nieuw geſtichte ſtad, na zijnen voornaem, *Elia*, en ook *Elia Capitolia* genoemt: met welken naem *Elia* zy ook by *Cicero* en verſcheide Latijnſche Schrijvers, als ook by *Elmacin* en andere Arabiſche Schrijvers, gedaght wort.

Anders wort Ieruſalem ook by d'Arabieren en Arabiſche Schrijvers gemenelijk geheten *Baith Almakdes*, (dat is eigentlijk gezeidt, *huis der heilige plaetſe*, of *des geheilighden*, of *heilighdoms*) en dikwils ook *Baith Alkods*, dat is, *huis der heiligheit*, en enkelijk *Alkods*. *Al-Kods* of *Koudech*, gelijk andere ſpellen, betekent eigentlijk *heiligheit* of *zuiverheit*. De Turken noemen Ieruſalem heden [a] *Koudſcherif*, en anders, doch miſſchien gebroken, [b] *Kuzumobarech* of [c] *Kodsbarich* of *Elkods Imbarich* of *Kuſim-barich*, dat is, *heilige ſtad*. a Th not. b Ac c Ko

De Schrift vereert en verheerlijkt de ſtad Jeruſalem met verſcheide lofredenen, eertijtelen, toenamen en eigenſchappen. *In* het Hoge Liet 6,4. wort zy genoemt *liefelijk* en *çierelijk*, en by den bruidegom geleken: en hierom by den Pſalmiſt *çieraet der landſtreke* of *ſchoon van gelegentheit*, en *vreughde des gantſchen aerdbodems*, Pſal. 48, 3. *ſtad van volmaekte ſchoonheit*, *een vorſtin onder de landſchappen* geheten. Ierem. 1, 1. Thren, 2, 15.

Want zy was [a] *wel gebouwt*, [b] *zeer oud*, en *zeer* [c] *ſterk*. Hierom wort zy genoemt [d] *de rotſe der vlakte*: uit oorzake, voor de rotſe een effen velt gelegen was, volgens uitlegging van eenigen. a Pſ 122. b 2 19,2 Eſai. 27. c 2 32, Thre 2, 5.

Waer over Jeruſalem by Ezechiel en Jeremias door den naem *veſtinge* wort uitgedrukt. Ezech. 22, 25. Jerem. 10, 17. Dan. 11, 31. Zach. 9, 12. Zy wort by Jeremias genoemt *de grote ſtad*, c. 22, 8. want zy was *zeer ruim en vol volks*, zoo van burgers, poorters en vreemdelingen, als kooplieden: en wort hierom by Ezechiel *de poorte der volken* geheten. cap. 26, 2. Ezec 21, 2 d Jer 13. Thre 1, 1.

Jeruſalem was by ouds het hof der koningen van Juda, en hoofdſtad van geheel Judea: als blijkt uit verſcheide Schriftuur-plaetſen.

Deſgelijx ook ten tijde der Romeinen, als blijkt uit Matth. 2, 1, 23.

In Ieruſalem was de rijx-ſtoel of throon des rijx geplant: want aldaer had David zijnen zetel geſtelt. Eſai. 29, 1. 2 Sam. 5, 5. 1 Reg. 2, 11. Hierom wort zy door de *ſtad Davids* bediet. Pſ. 12

Hierom wort zy voortreffelijk of uitſtekentheits halve enkelijk een *ſtad* genoemt, of een *ſtad van Juda*, 2 Chron.

25,28. en voor het rijk der Joden, of voor de Ioden zelfs genomen. 2 Reg. 24, 14. Zach. 9, 10. Mich. 1, 1. Matth. 2, 5.

Ierusalem was een stad, in welke de byeenkomsten en vergaderingen geschieden. Amos 6, 1: te weten, om burgerlijke en kerkelijke zaken: als blijkt uit 1 Reg. 8. 1 Chr. 28. 2 Chron. 5. &c.

Maer inzonderheit geschiede te Ierusalem vergaderingen, om God te dienen en bidden. Psal. 84, 8. en 122, 4. Esai. 33, 20. Jerem. 17, 26. en 26, 2. en 31, 6. Thren. 1, 4. waer op Esaias schijnt te zien, cap. 2, 2, 3. en Micha 4, 1, 2. Waer om Jerusalem door den *toren der kudde*, dat is, vergader-plaetse, wort bediet: dewijl het volk, om Gode te dienen, aldaer t'zamen quam. Want te Jerusalem quamen de Joden om te bidden. Joh. 12, 20. Actor. 8, 27. en 24, 11. Waer op Zacharias ziet cap. 8, 21, 22. en 14, 16, 17: als ook om offerhande te doen, 1 Reg. 12, 27. 2 Chron. 11, 16. Ezech. 36, 38. Zach. 14, 21. Het zelfste is te besluiten uit Deuter. 33, 19. alwaer door *den bergh*, Jerusalem of Zion wort verstaen.

Desgelijx quamen de Joden of Israëliten, na het bouwen des tempels, te Jerusalem te zamen, om het vieren der plechtelijke feesten. 1 Reg. 12, 27. 2 Chron. 30. en 35. Thren. 1, 4. en 2, 6. Ezech. 36, 38. Actor. 18, 21. en 20, 16: waer op Zacharias schijnt t'oogen, 14, 16, 17, 18, 19: als, by voorbeelt: des Heilants ouderen. Luc. 2, 41, 42. en zelf Herodes (die zich geliet een Jode te zijn) als te bespeuren is uit Luc. 23. 7. Kristus. Joh. 2, 13, 23. en 5, 1. en 7, 10: de Galileers. 4, 45: Kristus broederen. 7, 10: vele onder de Joden. 11, 55. en 12, 12: de Joden, die verspreit onder de Grieken woonden. ℣. 20. de Ioden uit alle volken. Act. 2, 1, 5. Hierom wort Ierusalem *de stad der plechtelijke feesten*, hooghtijden of byeenkomsten genoemt. Esai. 33, 20, en by Ezechiel 36, 38. *de Hooghtijt van Jerusalem* gedaght.

Ook wiert te Ierusalem d'algemeene vasten gehouden. 2 Chron. 20, 4, 5. Neh. 9, 1. Ierem. 36, 6, 9: want Ierusalem was de plaetse, daer men aenbidden moste. 2 Reg. 18, 22. Ps. 68, 50. Esai. 27, 13. en 36, 7. Het geen de Ioden tegen de Samaritanen inbraghten. Ioh. 4, 10: te weten, dat aldaer moste aengebeden worden, tot aen de komste van den Messia. ℣. 21. Ten welken inzicht *Tertullianus* Ierusalem de moeder des godsdiensts noemde: want God had de stad Ierusalem uit alle de stammen Israëls gekooren, om in dezelve zijnen naem te planten. 1 Reg. 8, 16. &c. Lib 4. ad Mar.

Ten welken einde hy den tempel in Ierusalem beval te bouwen. 2 Chron. 3, 1. en 36. 23. Esdr. 1, 2. 3, 8. 5, 15, 17. 6, 5, 12. 7, 16, 17. Psalm 76, 3.

Hierom wort gezeit God deze stad gemaekt te hebben. 2 Reg. 19, 25. Esai. 22, 11. 37, 27, en God in Jerusalem te woonen. 1 Chron. 23, 25. Esdr. 1, 3, 4, 5. 2, 68. 4, 24. 5, 2, 16. 7, 15. Psal. 9, 12. 135, 21. Zach. 2, 10, 11. 8, 3: of in den tempel, die te Ierusalem was.

Hierover wiert God, *God Jerusalems* genoemt. 2 Chron. 32, 19. Esdr. 7, 19.

Hierom wort Ierusalem bediet door *Alholiba* of *Oholiba*, Ezec. 23, 4. 11, 36, 44. dat is gezeit, *mijn hutte is in dezelve*: naerdien de tempel, Godsdienst en het rijk, door Gode ingestelt, na het afvallen der tien stammen, in Ierusalem gebleven waren. En aldus wort door dezen naem het rijk der Ioden verstaen: wiens hooftstad Ierusalem was. Jerusalem wort ook betekent door het *huis des heilighdoms der Joden*. 2 Chron. 36, 17: dewijl aldaer de tempel gesticht was.

Van gelijken wort Ierusalem bediet door *Ariel*, van wegen den altaer des tempels, dewelke ook *Ariel* wort genoemt. Ezech. 43, 15, 16: uit oorzake het als een leeuw de brantoffers verteerde: want *Ariel* is Gods Leeuw gezeit: of door *Ariel*, zoo andere willen, wort Jerusalem bediet, van wege hare sterkte. Esai. 43, 15, 16. Ziet pag.

Ten aenzien van God te Ierusalem aen te bidden, wort Ierusalem door de *stad Gods* bediet. Ps. 46, 5. 48, 2, 9. 87, 3. Esai. 45, 13. 60, 14. Dan. 9, 16. Of door de *stad des grooten Konings* (versta Gods) Psal. 48, 3. Matt. 5, 35: en aldus door de stad, *in dewelke Gods naem aengeroepen wiert*. Ierem. 25, 29. Dan. 9, 18, 19.

Door het *huis of plaetse van Gods Heilighdom*. Ps. 48, 2. Dan. 9, 16, 20. en 11. Abd. 16. Of door *den bergh Gods*: of door het *krijgsheir des Heeren*.

ren. Zach. 3, 5: door *Gods voetbank.* Thren. 2, 1: te weten, dewijl God gezeid wiert op d'Arke des verbonts te zitten, en in den tempel of Heilighdom, en in de ſtad Ieruſalem te woonen.

Door *Sion des Heiligen Iſraëls.* Eſa. 60, 14: door den *bergh van Sion.* 2 Reg. 19, 31. Eſa. 37, 32, en door de *dochter van Sion*: uit oorzake het op den bergh Sion was gelegen. Mich. 1, 13. 4, 8, 13. Zach. 2, 11. en 9, 9. Matth. 21, 5. Ioh. 12, 15: of door de *maeght* of *dochter van Sion.* 2 Reg. 19, 21. Eſai. 37, 22. Van gelijke worden de vrouwen van Ieruſalem *dochters van Sion* genoemt. Cant. 3, 11. Eſa. 3, 16, 17: gelijk ook de burgers van Ieruſalem, *zoonen van Zion.* Thren. 4, 2.

Op verſcheide andere plaetſen wort Sion voor de ſtad Ieruſalem zelf genomen: hoewel dikwils tot verklaring de naem Ieruſalem by Sion wort gevoeght, als Pſ. 48.

Ten aenzien van den dienſt Godes wort Jeruſalem bediet door de *Heilige ſtad.* Neh. 11, 18. Eſai, 43, 2. 52, 1. Dan. 9, 24. Matth. 4, 5. 27, 53. Tot onderſcheit, zoo *Hieronymus* zeid, van alle de ſteden, dewelke toen den afgoden dienden: want in deze alleen was de tempel en de dienſt van den eenigen God en waren Godsdienſt. Ook dunke het niemant vreemt, voeght hy daer by, dat, na des Heilants overlijden, Jeruſalem by d'Evangeliſten ook *Heiligh* genoemt is geworden.

Derhalve wiert Ieruſalem de *Heilige ſtad* genoemt: waer op Iohannes in zijne Openbaring cap. 21, 2, 10. en 22, 19. ſchijnt te zien.

En aldus wort Ieruſalem door den *bergh der Heiligheit* bediet, Ierem. 31, 23. Zach. 8, 3: als ook door de *ſtad der waerheit*, dat is, *de welke God geheilight had.* Zach. 33. En dienvolgens door de woonplaetſe der gerechtigheit: naerdien in dezelve de ware en rechtmatige dienſt Gods geſtelt was.

Als ook door het *dal des gezichts*, Eſai. 22, 1, 5: uit oorzake God aldaer door zijne profeten, die ook Zienders genoemt wierden, en in Ieruſalem in grote menighte waren, zijne gezichten en orakelen plagh t'openbaren.

Ten aenzien van den dienſt Godes te Ieruſalem, wort gezeit, dat in 't toekomend de naem van Ieruſalem, de welke na de Babyloniſche gevangkenis weer op moſte gebouwt worden, Ezech. 48, 35, *Jehovah Schammagh*, dat is, *de Heere is aldaer*, zoude geheten worden. Ten zelven einde wort gezeid, Ezech. 5, 4, dat God Ieruſalem in 't midden der heidenen geſtelt hebbe, op dat zy hen in godsvrucht zou voorlichten: en hierom was Ieruſalem zoo vermaert en geëert. Pſal. 87, 3.

Ten aenzien van den dienſt Godes droegh of vertoonde Ieruſalem het voorbeelt der kerke: en wort dienvolgens door het zelve de ſtrijdende kerke bediet. Eſai. 24, 23. 62, 1. 66, 10, 13. Ierem. 3, 17. Ioël 2, 32. 3, 16, 17. Zach. 12, 2, 3. en wijders: te weten, zoo wel de Ioodſche. Pſal. 128, 5. 137, 5, 6. en 147, 2, 12. Ier. 51, 50. Ioël 3, 2, als de Kriſtelijke kerke. Zach. 8, 22. de welke genoemt wort *Jeruſalem, dat boven is.* Galat. 4, 26: als ook *het Hemelſch Jeruſalem*, Heb. 12, 22.

Desgelijks wort door het zelve bediet de triomferende kerke: dewelke genaemt wort *het nieu Jeruſalem.* Apoc. 3, 12. 21, 2. en *Heiligh Jeruſalem, nederdalende uit den Hemel van God.* 21, 2, 10. 22, 19.

Van Jeruſalem moſt het prediken des Evangeliums begonnen worden. Eſai. 2, 3. Mich. 4, 3. Luc. 24, 47. Act. 1, 8: naerdien den Ioden voornamelijk de Meſſias was belooft.

Om de godloosheit en bedorventheit der inwoonders, wort Ieruſalem *Sodoma en Gomorrha* genoemt, Eſa. 1, 9, en de *bloetſtad*, Ezech. 24, 9, om hare afgoderije, eene *hoere*, Eſa. 1, 21. en om hare guygelarye, eene *guygelareſſe.* 5, 3. *Tacitus* noemt Jeruſalem eene *befaemde ſtad*: en *Joſephus eene deurluchtige ſtad, dewelke by alle menſchen berught is.*

Stant

JERU
Verklaringe der Cyffer getallen
4. t Palais van Davidt.
8. De Trap.
11. Straet van Betzacharam.
12. Fonteyn Poort.
14. De Kercker Betzo.
16. Den Berg Sion.
17. Poort van Benjamin.
20. t' Palais van Salomon.
21. Paerde Poort.
22. Water Poort.
23. De Fonteyn van Rogel.
24. Het Graf van Esaias
25. Water-back van Salomon
26. t' Bad van Siloë
27. De Saal der Volcken
28. De Saal van Israel
29. De Saal van Binnen
30. Het Casteel
31. De Tweede Poort
De Berg Gion
De Fuller Acker
DE STAD DAVIDS
Schale van de Mer(?)koe Elle tegen de Oude ende Nieuwe Stadien en een half Italiaensche Myl.
100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000
Een Half Italiaensche Myl.

EM.
32. De Schapen Vyver.
33. Beeste Merckt.
34. Munterye of Munt-kamer
35. De Vee Poort
36. De Tooren Emath
37. De Muur der Oude stad Salem
38. Het Huys van Jodaia
40. De Toren Psephione
41. De Muur van Elius Adrianus
42. Het Dal van Turopoeon
43. t' Palais van Helena
45. De Lage Vyver.
46. De Poel van Amand.
47. De Poort Ephraim
48. De Visch Poort
50. Graf-stede der Coningen
51. De Muur van Ezechias
52. Gebede Plaatse
53. De Dal Poort
54. De Oude Poort
55. Het Graf van Christus
56. t Wacht-huys des Palais
57. De Nieuwe Stadt
De Berg Calvarien
Berg van Gareb
DE BERG ACRA
DE STAD SALEM VAN MELECHISEDECH
De Vesting van Antigonus
BEZETA
De Hout Merckt
De Visch Merckt

fol. 327

IERU
A . Bergh Sien en Stadt Davids
gezeyd de boven stadt
B . Bergh Acra en stadt Salem
geseyt d' opper stadt
C . Stadt Bezeta
D . Cenopolis of Nieuwe stat
E . Stadt der Jebusiten by Oudts
Regia David
Templum Salomonis
Substructio ejusdem
4 Palatium Salomonis
5 Arx Antonia
6 Palatium Herodes.
8 Arx Antiochi .
11 Probatica Piscina
Curia
Palatium Caypha
Palatium Azariae
Porta Fictilis
Porta Aquarum
21 Porta ad Templum
Porta Equorum
Vallis Terepoeon
Porta Ortus
43
E
15
18
A
32
41
42

1. Davids Hof.
2. Tempel Salomons.
3. Pilasters.
4. Salomons Paleis.
5. Casteel Antonia.
6. Paleis van Herodes.
7. Nieu Paleis van Herodes.
8. Paleis van den Conink Antiochus.
9. Paleis der Koningin van Adiabena.
10. Schou-toneel.
11. Schapen vyver.
12. Paleis van Pilatus.
13. Raet huys.
14. Paleis van den Hogen priester Anna.
15. Paleis van Caiphas.
16. Paleis van Eliasib.
17. Paleis van Asarias.
18. D'Aller vaste hoeck.
19. Potte backers Poorte.
20. Water Poorte.
21. Poorte by den Tempel.
22. Paerden Poorte.
23. Tyropoeon.
24. Dal Ophel.
25. Vee Poorte.
26. Visch Poorte.
27. Oude Poorte.
28. Poorte Ephraims.
29. Tooren Psephona.
30. Dal Poorte.
31. Ren perck.
32. Boven Merckt.
33. Vee merckt.
34. Hout Merckt.
35. Poorte Benjamins.
36. Konings tuyn.
37. Bron Rogel.
38. Salomons Meir.
39. Christus Bede-plaetse.
40. Beke Cedron.
41. Acker Acheldemach.
42. Bergh der Ergernis.
43. Bergh Gion.
44. Bekkeneel bergh.
45. Bergh Goreb.
46. Bergh van Eites.
47. Dal Gehinnon.
48. Dal Josaphat.
49. Vleck Gethsemane.
50. Tooren Hippicos.
51. Bergh Absalon.
52. Graf van Esaias.
31. Hippodromus.
33. Forum Pecuarium
35. Porta Beniamin.
42. Mons Offensionis.
44. Mons Calvariae
46. Mons Eta.
47. Vallis Gehinnon.
48 Vallis Josaphat.
50 Turris Hippicus
52. Isaiae Sepulchrum.

Stant en gelegentheit van Jerusalem.

D'Aeloude stad Jerusalem was op bergen gelegen, die de Rabbinen en Talmudisten ten getale van zeven stellen; hoewel zonder eenigh bewijs: maer eigentlijk was de stad met den tempel op drie bergen en op eenen heuvel gestight, als, de bergh *Sion*, *Akra* en *Moria:* de vierde was de heuvel *Bezetha*, en een andere vijfde *Millo*, hoewel die slechts een gedeelte van *Sion* was. Volgens schrijven van *Iosephus*, was de stad Ierusalem met d'aengezichten tegen elkandre over op twee heuvelen of bergen gebouwt, die door een tusschen gelegen dal afgescheiden lagen.

D'eene heuvel van deze twee, *Sion* namelijk, die de boven stad begreep, was veel hoger, en verder in de lengte uitgestrekt, en wiert door David, uit oorzake hy zeer sterk gemaekt was, het kasteel genoemt; maer by de Ioden namaels (ten tijde des Zalighmakers) de boven stad. Maer d'andere heuvel, die *Akra* genoemt wiert, begreep de beneden stad, die ter wederzyde schuins neer liep. Tegen over dezen heuvel was een derde heuvel, *Moriah* genoemt, die lager als *Akra*, en door een wijd dal van den zelven afgescheiden was. Doch wanneer d'Asmoneërs of Machabeen regeerden, hebben zy het dal met aerde aengehooght, naerdien zy den tempel, die op den bergh *Moriah* gebouwt was, aen de stad wilden doen raken, en maekten den kruin van *Akra* lager; op dat de tempel boven dien zou uitsteken. Dus verre *Iosephus*.

Of de bergh Sion aen de Noort- of Zuit-zyde van Jerusalem gelegen was, is een oud geschil, en noch heden onbeslecht.

Lichtfoot en eenige anderen stellen den bergh Sion aen de Noort-zyde der stad Ierusalem, inzonderheit op steun der woorden Psal. 48, 2. *Een vreughde der gantscher aerde is de bergh Sion, aen de zijde van 't Noorde.* Waer op *Aben Ezra* en *Lyranus* voegen: *de bergh Sion is aen de Noort-zyde, of in het Noorder gedeelte van Ierusalem gelegen.*

Van gelijken schijnt Esaias den bergh Sion aen de Noort-zyde te stellen, daer hy zeid: *Ik zal my zetten op den bergh der t'zamenkomste, aen de zijde van 't Noorde.* Wanneer de profeet Ezechiel het nieu Jerusalem in een gezicht beschouwt, zoo zeidt hy gestaen te hebben op eenen zeer hogen bergh, neffens den welken, als een gebouw der stad tegen 't Zuide was. Ezech. 40, 2. Over welke plaetse *Kimchi* zeid: *Deze bergh was de bergh des tempels: want de tempel most op eenen bergh gesticht worden, als te vore: en de stad Ierusalem was na by den zelven ten Zuiden.* Desgelijx schrijft *Lyranus* tot verklaring over dit veirs, uit bericht der Ioden, dat de profeet Ezechiel eene stad en tempel gezien heeft: en dat de tempel aen de Noort-zyde, en de stad aen de Zuit-zyde was.

De gelegentheit des berghs Sion aen de Noortzyde is ook op verscheide plaetsen uit Iosephus niet duisterlijk te bespeuren. Te weten, des konings hof, het huis der Asmoneërs of Machabeen, de *Xystus*, de torens *Psephinus* en *Hippicus*, en andere plaetsen waren, volgens schrijven van Iosephus, in de boven-stad, (dewelke een en dezelve met het kasteel Davids en Sion is) aen de Noortzyde der stad gelegen. Dienvolgens was ook de bergh Sion aen de Noortzyde der stad Ierusalem. Lichtfoot.

Onder andere opwerpingen zou men hier tegen kunnen inbrengen, dat heden een heuvel en puinhopen, onder den naem van Sion en Davids toren, den reizers aen de Zuitzyde der stad Ierusalem, vijftigh of zestigh treden buiten dezelve, getoont worden. Waer op *Lichtfoot* tot antwoort geeft, dat men niet alles voor orakelen moet houden, het geen van de genen, die heden die plaetsen te Ierusalem toonen, gezeit wort: naerdien het genoeghzaem blijkelijk is, dat zy in vele andere dingen dolen, en in dit stuk zich meer op gewin, als op waerheit leggen.

Dan meest alle andere Schrijvers stellen met grote waerschijnelijkheit den

den bergh Sion aen de Zuid-zyde der ſtad.

De naem Sion is, na het wederkeeren der Ioden uit de Babyloniſche gevangkenis, uit de gewoonte geraekt: en wiert zedert doorgaens de bovenſtad genoemt: als blijkt uit het ſchrijven van *Ioſephus*.

Villap. De geheele bergh Zion ſtrekte in de breete, van 't Zuide na 't Noorde, tot twee duizent ellen; en lagh in de lengte, van 't Weſte na 't Ooſte, tot vier duizent ellen uit geſtreckt. De geheele ſtad, in tegendeel, ſtrekte in de lengte, van 't Zuide na 't Noorde, en in de brete van 't Weſte na 't Ooſte.

Dewijl nu by ouds het een gedeelte der ſtad op den bergh Sion geſtight lagh, zoo blijkt daer uit, dat hy niet buiten, maer binnen de muuren der ſtad gelegen was. Maer heden leit het een gedeelte des berghs Sions binnen, en het ander buiten de ſtad: alhoewel het buitenſte gedeelte tegenwoordigh ſlechts gemenelijk de bergh Sion genoemt werdt: te weten, de Zuider voorſtad der ſtad Ieruſalem, alwaer heden de grafſteden der Kriſtenen en andere gebouwen zijn, wort heden door den naem van Sion verſtaen.

Op den top of kruin van dezen bergh Sion hebben de Iebuſiten allereerſt een ſterk kaſteel, burgh of veſting doen bouwen, en met hoge en ſterke muuren, poorten en torens omringen: het welk hierom de *burgh Sion* 2 Sam. 5, 1 Chron. 11, 5. by hen genoemt wiert.

Maer wanneer David dezen burgh verovert, en de Iebuſiten daer uit verdreven had, zoo deed hy de muuren van dezen burgh, rontom, en poorten en toorens veel ſterker maken, en de vlakte des berghs in ſtraten en wijken afſteken, en maekte aldaer den gantſchen tijt zijner regeering zijne woon-plaetſe. *Ioſeph Antiq. lib.* 7, 3. Voorts wiert dezelve burgh, door David, de *ſtad Davids*, 1 Sam. 5, 9. 1 Reg 8, 1. 1 Chr. 11, 5. 2 Chron. 5, 2. en, zoo dezelve *Ioſephus* ſchrijft, om zijne ſterkte, ook het *kaſteel Davids* genoemt. Ioſeph. Antiq. lib. 7. c. 3. maer namaels by de Ioden de bovenſtad, of eigentlijk de boven-merkt geheten.

In dezelve ſtad Davids, naer men zeidt, deed David een paleis, en huis van çederen-hout, en een koninglijken throon ſtichten: waer toe koning *Hieram* hem 't çederen-hout, metſelaers en timmerluiden verſchafte. 2 Sam. 5, 11. 1 Chron. 14, 1. Ioſeph. lib. 7. Antiq. 3. Hoewel de Schrift noch Ioſephus niet uitdrukkelijk de eigentlijke plaetſe noemt; maer Joſephus ſchrijft alleenlijk, *dat David een koninglijk huis te Ieruſalem deed bouwen.* David deed ook het bovenſte gedeelte der ſtad, en den burgh, die in dezelve geſtight was, in een eenigh lichaem trekken, en beval Ioab dat met muuren t'omringen. Ioſeph. Antiq. lib. 7. c. 3. In dit kaſteel hebben namaels David en andere koningen van Iuda gewoont, en dat tot de rijxzetel gebruikt. Hier over wiert het altijt met een ſterke krijgs-bezetting bewaert.

Mello of *Millo* was eigentlijk een gedeelte of kleine en lage heuvel, aen de Weſt-zyde des berghs Sion gelegen, als inzonderheit uit 2 Sam. 5, 9. te beſluiten is: alwaer *Millo* by de ſtad Davids of Sion geſtelt wort: want aldaer leeſt men, dat David in den burg woonde, en dien Davids ſtad noemde, en rontom van *Millo* af bouwde, en binnenwaerts. Van gelijken leeſt men 2 Chron. 32, 5, dat koning Hizkia *Millo* in de ſtad Davids verſterkte. Wanneer derhalve gezeit wort, dat David *Millo* en binnenwaerts gebouwt hebbe, zoo is het even zoo veel, als of hy gezeidt had, hy heeft van de buitenſte zyde Sions af gebouwt, de welke *Millo* wort genoemt, binnenwaerts na het kaſteel toe. Het overige der ſtad heeft Ioab doen herbouwen. 1 Chron. 11, 8. Millo

De meeſte houden *Millo* voor het dal, dat tuſſchen *Sion* en *Akra* lagh, en by Joſephus op Griekſch *Pharanx Tyropeon*, dat is, *dal der kaeskopers*, wort genoemt. *Kimchi* en andere verſtaen by 2 Sam. 5. door *Millo* een plaetſe, tot lantdagen en by een komſten geſchikt. Ziet pa 205.

De bergh *Akra* begreep het Noorder gedeelte, en lagh na 't Ooſte en Weſte uitgeſtrekt, en zagh recht tegen over Sion; maer was lager dan dien. Tuſſchen beide lagh een diep dal, Bergh Akra.

dal, dat hen van malkandren ſcheide, en dicht met huizen bebouwt was.

Wijders, deez bergh *Akra* was weder in een beneden gedeelte onderſcheiden, alwaer de nieuwe ſtad, *Cænopolis* in 't Griekſch genoemt, was, en in een boven gedeelte, dat meer na't Noorde en Weſte lagh: alwaer d'oude ſtad van *Salem* of *Melchiſedek* was.

Ook was'er een vierde heuvel, *Bezetha* genoemt, ten Noorde tegen over den toren *Antonia* gelegen, en van den zelven door zeer diepe grachten afgeſcheiden. Deez heuvel was de hooghſte van allen.

Bezetha, of eigentlijk *Beza Chadta*, wort eigentlijk alzoo in de Syriſche of lant-tale genoemt, en is zoo veel gezeidt, als *nieuwe ſtad*, en was in dien zelven zin op Griekſch *Cænopolis* genoemt.

Elders ſchijnt Ioſephus *Bezetha* en de nieuwe ſtad van elkandre t'onderſcheiden: want ſprekende van *Ceſtius*, zeidt hy, *Ceſtius quam en verbrande Bezetha, alzoo genoemt, en de nieuwe ſtad.*

Bezetha wort by eenigen voor het bovenſte gedeelte van *Akra* gehouden; hoewel het veel meer het onderſte gedeelte was, dat van na by den bergh *Moria* ten Noorden omringde.

De bergh *Moria* lagh tuſſchen *Akra* en *Sion*, na 't Ooſte, en was met beide by na beſtuuwt en omringt, en lager als alle d'anderen: te weten, de geheele ſtad omringde tooneelswijs den tempel, en dienvolgens den bergh *Moria*, op wiens gevlakten vierkanten kruin de tempel geſtight was: aen d'eene zijde lagh de bergh *Sion*, aen d'andere *Akra*, en van achteren *Bezetha*: uitgezeit aen die zijde des tempels, de welke ten Ooſten na het dal en beke *Kedron* en Olijfbergh zagh.

De bergh *Moria* lagh door zeer diepe dalen, inzonderheit ten Zuide en Ooſte, van die bergen afgeſcheiden. Waer om van den tempel af, na beide ſteden, daer het dal na Sion toe dieper was, een brugh geſlagen, of trappen, tot op en afgang, langs den rugh der bergen gemaekt waren.

Na den ſtant en gelegentheit der bergen, op de welke d'aeloude ſtad Ieruſalem geſtight was, ten toone geſtelt te hebben, zullen wy de benaming der zelve, en wat des meer zy, hier laten volgen.

Sion, of gelijck andere ſpelden, *Tsion*, wort by eenigen van het Hebreeuſch woort *Tsija* geſmeet, dat *drooghte* of *dorheyt* bediet, en dienvolgens in een anderen zin genomen, en eene *hoge* of *verheve plaetſe* uitgeleit: na de welke gene waterſcheuten kunnen opgeleit worden; maer die regen uit de lucht verwachten moet: gelijk de bergh Sion een der hooghſte bergen was, die om en by hem gelegen waren. Anderen leggen Sion niet ongerijmt eenen *wachttoren* uit: naerdien het Hebreeuſch woort *Tſijunim*, dat grote over een koming met *Sion* heeft, by Ieremias 31, 2. door *Hieronymus* een *wacht-toren* vertaelt wort. Bergh Sion. Villapand. Fuller.

De bergh Sion wort in de Schrift met verſcheide lofredenen en eertijtelen beſchonken, en in verſcheide betekeniſſen genomen. Sion wort genoemt de *bergh des Heeren* Eſa. 2, 2. Mich. 4, 2. en *de Heilige bergh Gods*, of *bergh der Heiligheyt Gods*, Pſal. 2, 6. 43, 3. 48, 2. 99, 9. Ioël. 2, 3, 13. Ezech. 17, 23. 20, 40. Want het is in de Schrift zeer gemein, en eene gewonelijke wijze van ſpreken onder de Hebreen, wanneer zy iet, dat in den hooghſten trap uitſtekend is, 't zy goet of quaet, willen uitdrukken, den naem *God* of *Heer* daer by te voegen: als *de bergen Gods*, Pſal. 35, 7, en *de çederen Gods*, Pſal. 97, 1: waer mee zoo veel wil gezeidt worden, als hoge, lofrijke, uitſtekende en luſtige çederen.

In dien zin en op eene zelve wijze leeſtmen 2 Sam. 18, 9. *De booze Geeſt Gods wiert over Saul veirdigh*, dat is te zeggen, d'allerbooſte, en die d'allerbequaemſte was, om Saul te plagen.

Weshalve, wanneer Sion de bergh Gods genoemt wort, zoo wil de Schrift, door die wijze van ſpreken, den alleruitſtekenſten en heerlijkſten bergh te kennen geven.

Hy wort ook *de bergh der hooghte Iſraëls*, of *hooge bergh* genoemt. Ezec. 17, 23. 20, 40: naerdien hy de hooghſte van allen was, daer op Jeruſalem geſtight lagh.

De bergh Sion, uit oorzake op den zelven d'arke door David geſtelt was, 2 Sam. 5, 17. 1 Chron. 15, 1, 3, 12. 16, 1, 2. 2 Chron. 8, 11. wort gezeidt van

God bemint en uitverkoren te zijn: Psal. 28, 68. vergeleken by 87. te weten, tot eene *woonplaetse*. 68, 17. En hierom wort God gezeit *te zitten en woonen in Sion*, Psal. 9, 12, of *op den bergh Sion*. 74, 1. Esai. 8, 18. Ioël 3, 17, 21. En aldus wort de woonstede of woonplaetse Gods gezeit op Sion te zijn. Ps. 76, 3. 132, 13. Eindelijk wordt Sion voor de woonplaetse Gods gestelt. Psal. 14, 7. 20, 3. 53, 7.

Sion wort op verscheide plaetsen in de Schrift voor de stad Jerusalem zelve genomen: als Ps. 48, 13. 87, 2. 102, 14, 17. 22. 110, 2. 132, 13. 133, 3. 137, 1. (vergeleken met 5.) Esai. 2, 3 4, 3. 10, 12, 24, 32. 30, 19. 33, 10. 35, 10. 40, 9. 51, 11. 64. 10. Jerem. 4, 6. 9, 19. 14, 19. 26, 18. 30, 17. 31, 6. 51, 24. Thren. 1, 4. 2, 6, 8, 15, 18. 4, 2, 11. 5, 11. Ioël 2, 1, 15. Amos 6, 1. Mich. 3, 10, 12. 4, 7, 10. Sophon. 3, 6. Zach. 1, 14, 17. 8, 2, 3. En aldus wort Ierusalem bediet door *Sion des Heiligen Israels*. Esai. 60, 14. Door *den bergh Sions*. 2 Reg. 19, 31. Esai. 37, 32. Door *de dochter Sions*, (dewijl zy den bergh Sions onderworpen was.) Mich. 1, 13. 4, 8, 13. Zach. 2, 10. 9, 9. Matth. 21, 5. Ioh. 12, 15: of door *de maeght der dochter Sions*, 2 Reg. 19, 21. Esai. 37, 22. Desgelijx worden de Ierusalemmer vrouwen *dochteren Sions* genoemt. Cant. 3, 11. Esai. 3, 16, 17: gelijk ook de Ierusalemmer burgers *zonen Sions*. Thren. 4, 2.

Villap. Doch op vele plaetsen worden Sion en Ierusalem t'effens of neffens malkanderen gedacht, als of zy schijnen eenigh onderscheid tusschen beide te willen aenwijzen: hoewel het slechts een herhaling van een zelve zake is, tot meerder nadruk en verklaring: want op die plaetse wort door beide een 'en het zelve Ierusalem verstaen: het welk anders Sion, na desselfs voornaemste gedeelte, genoemt wort: of, het geen bewijslijker is, dewijl alle de heuvelen van Ierusalem met dien naem in de Schrift dikwils genoemt worden.

Quares lib. 4. c. 1. Maer wanneer eenige verklaring by het woort Sion gestelt, of onderscheit tegen Jerusalem te kennen gegeven wort, dan betekent Sion dat gedeelte van Ierusalem, welk het bovenste gedeelte of bovenste stad genoemt wort: alwaer het sterkste kasteel en huis der koningen van Iuda was; gelijk met den naem van Ierusalem het overige der beneden of onder-stad verstaen wort: als by Micha 3, 10. *Bouwende Sion met bloet, en Jerusalem met onrecht*: en ℣ 12. *Om uwent wille zal Sion als een akker geploeght worden, en Jerusalem zal tot steenhopen worden, en de bergh des tempels tot de hooghte eenes huis*: en Zachar. 1, 14. *Ik yver over Jerusalem en Sion met een groten yver*. Op deze plaetsen wort Ierusalem voor de beneden-stad, en Sion voor de boven-stad by d'uitleggers genomen.

Sion wort bywijle voor den tempel van Ierusalem zelf genomen, die door Sion bediet wort, als Psal. 137, 3. Ierem. 51, 10, of door den bergh Sions. Esai. 18, 7. Thren. 5, 18.

Akra, zoo men het voor een Grieksch woort, en voor eenen gemeenen naem wil houden, bediet een burgh of kasteel, kruin of top des berghs, en kaep of uithoek, en het opperste en hooghste van eenigh ding. Nae[...] ede[...] woo[...] Akr[...]

Andere houden *Akra* voor een eigen naem, en voor een Hebreeusch woort, en leggen het *te gemoet doen komen* uit, gelijk het woort *Hakra* in dien zin, Genes. 24, 12. genomen wort: te weten, deez burgh zou alzoo genoemt zijn, naerdien *Melchisedek*, koning van *Salem*, Abraham, na het verslaen der Oostersche koningen, op den zelven ontmoet was. Genes. 14, 28. Vill[...]

Maer eigentlijk is *Akra* een Syrisch woort, en van *Hakra* gesmeet, het welk een kasteel of vesting bediet. Hier over leestmen in *Jonathan*, *steden Hakra*, dat is; der *sterking* of *gesterkte*. Deut. 3, 5: en in de Chaldeeusche uitbreiding 2 Sam. 2, 7. *Hakra van Sion*, dat is, kasteel van Sion, en cap. 7, 9. David woonde in *Hakra*, dat is in 't kasteel. Bo[...]

De Grieken schijnen zich dezen naem als eigen gemaekt te hebben: hoewel zy *Akra*, met het uitlaten van de voorste letter H, gezeit hebben, als blijkt uit 1 Mach. 1, 35. *En zy bouwden de stad Davids met een grooten en vasten muur en sterke torens: en dezelve wiert hen tot een Akra, dat is, kasteel*. Des onaengezien onderscheit *Josephus Akra* in dier wijze en zoodanigh, dat, volgens zijn schrijven, d'opper-stad in de stad Davids, en de beneden-stad op *Akra* gelegen was.

De bergh, op den welken de tempel des Na[...] rec[...]

des Heeren door Salomon gebouwt wiert, was eertijts eigentlijk de berg *Moria* of *Morijah* genoemt: als blijkt uit 2 Par. 3, 1, daer gezeidt wort: *En Salomon begon het huis des Heeren in Jerusalem op den bergh Moria te bouwen, die zijnen vader David getoont was.*

Van dien bergh heeft namaels de geheele berghachtige rontom gelegen lantstreke, waer op Jerusalem gebouwt is, haren naem bekomen: zulx zy ook het lant van *Morijah* genoemt wiert.

De Godsgeleerden, inzonderheit de Hebreen, verschillen wonderlijk in het opspeuren van den † oorsprong-reden des naems *Morijah*. Eenigen smeden den naem *Morijah* uit het Hebreeusch woort *Mar*, dat Myrrhe bediet: als of de lantstreke van Jerusalem in aeloude tijden rijkelijk Myrrhe zou voorgebragt hebben: inzonderheit op steun der woorden Cant. 4, 6: hoewel die woorden slechts by gelijkenis gesproken zijn: gelijk het gantsche Hoge-liedt in dien zin geschreven is.

In de Chaldeeusche vertaling is het woort *Morijah*, Genes. 22, 2, *Godsdienst* overgezet.

Hieronymus en de tzeventigh overzetters vertalen het woort *Morijah hoogh*: *Aquila*, volgens schrijven van den zelven Hieronymus, *helder* of *klaer*, *Symmachus*, *des gezichts*. Desgelijx leit *Beda Morijah gezicht* of *des gezichts*, of *verlichtend* of *klaerschijnend* en *verhelderend* uit.

Andere smeden het woort *Morijah* van het Hebreeusch woort *Irah*, dat *vreze* of eigentlijk *Godsvrucht*, of *vreze des Heeren* of *Godsdienst* betekent, en zijnen oorsprong van het woort *Jare*, dat is, *vreze*, heeft: gelijk ook de Chaldeeusche vertaelder het woort *Morijah* in dien zelven zin heeft overgezet. Weshalve indien het woort *Moriah* van het woort *Irah* af te leiden is, zoo zal het eene plaetse bedieden, dewelke tot den goddelijken dienst geschikt is: eensdeels om de Goddelijke weldaden, die aldaer door God aen Abraham, over de vrywillige aenbieding van het slachten zijns zoons, en over het opofferen des rams, bewezen zijn; en ten anderen, om den tempel, die aldaer door Salomon gebouwt was: als ook van wegen den Godsdienst, de welke aldaer door de Ioden aen Gode bewezen wiert: maer het geen 't voornaemste is, om de komste des Heilants in dien zelven tempel, tot vergroting van d'allergrootste glorye van dien.

Doch men zou de plaetse des berghs ook de *vreze des Heeren* of *Godsvrucht* mogen noemen, van wegen het antwoort des Heeren tot Abraham: die zeide: *Nu weet ik, dat ghy de Heere vreest.* Gen. 22 ў. 12. Dies de plaetse, op de welke allermeest, volgens Gods getuigenis zelf, vreze, dienst en eerbiedigheit Gods in Abraham uitmunte, met recht alzoo genoemt wiert.

De meesten leiden niet ongerijmt het woort *Moria* of *Morijah* van het Hebreeusch woort *Raah* af, dat gezeidt is, *hy heeft gezien.* Welke vertaling, uitlegging en oorsprong-rede des woorts *Morijah* wonder wel op Isaaks vrage slaet, waer het offer was, en op Abrahams antwoort tot hem, *de Heere zal het verzien, Iehovah Ierah.* Gelijk ook de Heer Abraham van eenen ram tot een slaght-offer in Isaaks plaetse verzagh. Dewijl dan de Heer in der daet had vervult, 't geen Abraham onbewust had gezeit, *de Heer zal het verzien*, en de Heer zoo wonderlijk zulke verschillende dingen had verzien en vereffent: te weten, dat Abraham offerde: de zoon zich ten offer bood, en de Heer hen beide aengenaemlijk ontfing: en nochtans hierom de vader van zijnen zoon, noch de Heer van den slaght-offer, of het slaght-offer van 't leven beroofd wiert, zoo heeft Abraham wel en vryelijk mogen zeggen: *Deez bergh zy dan tot een tytel, en in alle eeuwen tot een gedenkteken, en dat hy werde genaemt Morijah, of Jehovah Jerah*, dat is, *de Heere zal het verzien*: gelijk hy ook te recht *Morijah*, dat is, *vreze* of *Godsvrucht* kan genoemt worden.

Men vindt'er, die den oorsprong des woorts *Moria*, op 't Hebreeusch woort *Jore* of *More* brengen: het welk *leeraer* of *leere* en *onderwijzing* betekent.

De Hebreen daer en tegen houden *Morijah* voor een koppel-woort, en stellen het uit *More* en *Jah* te zamen, en vertalen het *leere des Heeren*: te weten *More*, gelijk gezeit is, bediet *leere*, en *Jah* is een der eigentlijkste en goddelijke namen, die by verkorting uit *Jehovah* gesmeet is, en een en het zelfde bedeit.

Zoo men de Rabbinen geloven magh, wiert deez bergh de *lere des Heeren* genoemt, uit oorzake op den zelven door Salomon den tempel geſticht was: in den welk het *Debir* of aenſpraek-plaetſe of vraegh-baek was; waer in Gods orakelen, onderwijzing en leere gehoort wierden: of liever, zoo *Villapand* gevoelt, dewijl de voortreflijke leere Gods op dien bergh geſchiet was: naerdien Abraham op dien bergh het einde der wet of leere der profeten, en alle d'orakelen, namelijk Jeſus Chriſtus, en het geheimenis zijns kruis gezien heeft.

Rab. Tanith. In 't kort: de bergh *Moria*, volgens ſchrijven van eenige Rabbinen, wiert alzoo genoemt: dewijl van daer onderwijzing aen Iſraël quam: of dewijl van daer vreze aen den volken der werelt quam.

Maym. in Beth. Habbech. Juchaſ. Midras Til. Naer luidt van eene oude en ingewortelde overlevering onder de Rabbinen, was de plaetſe, alwaer David een altaer op het erf van *Aravna*, of bergh *Morija* ſtighte, de zelve, alwaer Abraham zijnen altaer ſtighte, op den welken hy zijnen zoon Iſaak bond: alwaer Noach zijn altaer ſtighte, wanneer hy uit d'arke trad: desgelijx was aldaer d'altaer opgerecht, op den welken Kain en Abel offerhande deden. Ook zou Adam aldaer offerhande hebben gedaen, wanneer hy geſchapen wiert. Van gelijken volght *Joſephus* ook d'overlevering, de welke hout, dat Abraham op den zelven bergh zou beſtaen hebben zijnen zoon Gode op t'offeren, op den welken namaels Salomons tempel gebouwt wiert: deez bergh nu is *Moriah* genoemt geworden, als blijkt uit 2 Chr. 3, 1.

Des onaengezien zijn'er verſcheiden outvaders, en kerkelijke Schrijvers, die Abrahams offerhande op den Bekkeneel-bergh ſtellen, gelijk aenſtonts breeder zal gezeidt worden.

Bekkeneel-bergh. Naer het beſchrijven der bergen *Akra*, *Sion* en *Moria*, dient ook nootwendigh den ſtant, gelegentheit en benaming des *bekkeneel-berghs* of *Kalvarien* verklaert te worden: naerdien deez heden als midden tuſſchen de bergen *Sion*, *Akra* en *Moria* leit, en nu by na het midden der hedendaeghſe ſtad beſlaet.

Ten tijde van *Hieronymus* wiert dezebergh, volgens zijn ſchrijven, aen de Noort-zyde des berghs Sion getoont. Te weten, hy lagh by ouds aen de Weſt zyde der benede-ſtad, na haer uitterſte Noorder-eind toe: en aldus ook aen de Noort-zyde des berghs Sions. Toen was hy buiten de ſtad; maer leit nu binnen de muuren der ſtad beſloten: want keizer *Elius Adrianus* deed den zelven bergh op 't jaer hondert zeven en dertigh, wanneer hy de ſtad, door *Titus* verwoeſt, beval te herbouwen, binnen de ſtad trekken. Pocul Æmil Ziet 356.

Hy beſtaet geheel uit witten ſteen: gelijk by na alle de bergen ontrent Jeruſalem zoodanigh zijn.

Deez bergh of plaetſe, waer op de Zalighmaker gekruiſt wiert, was, volgens ſchrijven van Johannes, na by de ſtad Jeruſalem gelegen. 19, 20. Andere brengen den afſtant des berghs buiten de recht-poorte der ſtad op twee, en zommige op vier hondert treden.

D'Evangeliſten, Mattheus 27, 33. Mark. 15, 22. Joh. 12, 7. noemen dezen bergh eigentlijk, op Griekſch, *Kraniou Topos*, dat is, *bekkeneels* (*dootshoofts*, *hooft-ſchedels* of *hooft-pans*) *plaetſe*: en Lukas de *plaetſe*, *het bekkeneel* geheeten: en alle op Latijn in een zelven zin *Calvaria*. Anders wort ook deze plaetſe by hen allen, behalve by Lukas, *Golgotha* genoemt, dat een Hebreeuſch woort is, volgens uitdrukkelijk ſchrijven van Johannes. Te weten, *bekkeneel*, (of anders in 't Neerduitſch *hooftpan*, *herſſenpan*, *dootshooft*, *hooftſchedel* genoemt) heeft een en dezelve betekenis in 't Neerduitſch, dewelke *Golgotha* in 't Hebreeuſch, gelijk Mattheus en Markus ter gemelder plaetſe duidelijk ſchrijven, dat *Golgotha* gezeit of vertaelt is, *Kranion*, dat is, *bekkeneel*: zonder evenwel die beiden melden, of *Golgotha* een woort der Hebreeuſche of van eene andere tale is.

Het woort *Golgotha* is uit het Hebreeuſch grontwoort *Galal* geſmeet, dat *in't ronde rollen* of *omwentelen* bediet. Aldus wort 's menſchen hooft, van wegen deſſelfs rolbare rondigheit, met het verdubbelen van d'eerſte lettergreep, op Hebreeuſch *Gulgoleth* genoemt, en eigentlijk met dien naem een *bekkeneel* of *dootshooft* betekent, als blijkt uit 2 Reg. 9, 35. Vill Qua Janſ

Dan aengezien het woort *Golgotha* cenigh-

eenighzins van het gront-woort *Gul-*
ron. *goleth* verſchilt, zoo willen eenigen
Matth. het woort *Golgotha* voor een zuiver Hebreeuſch (hoewel tegen uitdrukkelijk ſchrijven van den Evangeliſt Johannes) maer veel meer voor een Chaldeeuſch of Syriſch woort gehouden hebben, en leiden het van het Syriſch of Chaldeeuſch woort *Golgoltha* af: welk een bekkeneel bediet, met het uitlaten
tf. in van de laeſte letter *l*: zoodanige uitlating
h. van letteren in vele woorden der Syriſche of Chaldeeuſche tale niet vreemt noch ongemeen is.

Derhalve beriſpen *Beza*, *Janſenius* en andere het woort *Golgotha* t'onrecht en vergeefs, als of het qualijk by d'Evangeliſten geſchreven was, en, in plaetſe van dien, *Golgoltha* moſt geſchreven worden. Des niet tegenſtaende getuight *Munſterus* in alle oude Latijnſche boeken des nieuwen Verbonts *Golgotha* gelezen te hebben.

Maer dewijl de genen, die het woort *Golgotha* uit het Syriſch of Chaldeeuſch ſmeden, zich daer door geweldigh met het ſchrijven van Johannes benart vinden, naerdien deez *Golgotha* uitdrukkelijk tot een Hebreeuſch woort maekt, zoo nemen deez hun uitvlucht tot het verzinnen van een tweederleie Hebreeuſche tale: te weten, een aeloude en zuivere: en een andere, de welke met de Chaldeeuſche tale vermengt, en door het verkeeren met de Babyloniers, ten tijde van de tzeventigh jarige gevangkenis, onder de Joden ingevoert was: in welken tijt de gemeene man de Syriſch-Chaldeeuſche of Hebreeuſch-Chaldeeuſche tale gebruikte. Des onaengezien wiert hy gezeit de Hebreeuſche tale te ſpreken, dewijl die tale te dier tijde de tale der Hebreen was, en niet veel van het zuiver Hebreeuſch verſchilde. De geleerden en geeſtelijken daer en tegen behielden hunne aeloude zuivere en ongeſchonde tale. Weshalve, wanneer d'Evangeliſten den naem der plaetſe uitdrukken, die doorgaens en in de wandeling geuit wiert, zoo hebben zy *Golgotha* geſchreven, en gezeidt, inzonderheit Johannes, dat het een Hebreeuſch woort zy; dewijl de Hebreen dat als de gemene en gewonelijke ſprake gebruikten.

n. *Golgotha* wort anders by den profeet
o. Jeremias, 31, 39, met den naem van *Goatha* gedaght: want in het beſchrijven van de grenspalen der muuren van nieu Ieruſalem, voeght hy daer by: *En het meet-ſnoer zal Goatha omringen, en het gantſch lijk en aſch-dal, en het velt (of lantſtreke) des doots.* Dies blijkt hier uit, indien men de namen der omleggende plaetſen wel overweeght, dat *Goatha* een en de zelve bergh met *Golgotha* is: want geen ander lijk-dal wort te Ieruſalem gevonden, als het geen tuſſchen den bergh Sion, en den bekkeneel-bergh gelegen is: desgelijx kan geen ander velt des doots in Ieruſalem genoemt worden, als het geen tot het rechten der dootſchuldigen op den kruin des bekkeneel-berghs een bequame plaetſe verleende.

De bediedenis zelf des Hebreeuſchen naems ſchijnt ook voornamelijk dit gevoelen te beveſtigen: want het woort *Goatha* wort by den Chaldeeuſchen ‡ uitbreider een *ronde kiſte* vertaelt; maer by de zeventigh overzetters, *Hy zal in 't ronde omgeven worden.* ‡ Paraphraſtes.

Eenigen ſmeden het zelve woort van het gront-woort *Ghagal*, en willen, dat het een en het zelve bediet, 't geen *Galal*, dat *omrollen* betekent: als of men zeide omgerolt, of ront: want dit woort, zoo *Villapand* gevoelt, is na de Chaldeeuſche wijze gevormeert: in welke tale de Hebreeuſche letteren lichtelijken verwiſſelt worden. Waer om men zou mogen zeggen, dat de bekkeneel-bergh niet t'onrecht alzoo, van wege de ronde geſtalte, genoemt is: naerdien hy allerwege uit d'omleggende dalen zijnen kruin opwaerts ſtak.

Zoo *Epiphanius* daer en tegen ſchrijft, vertoont de geſtalte der plaetſe gene gelijkenis van een bekkeneel: want de bergh is niet op eene zekere hooghte gelegen, om dien een bekkeneel te mogen noemen: gelijk in het lichaem de plaetſe des hoofts genoemt wort: want hy is niet hoger, dan d'andere overige plaetſen: naerdien d'Olijf-bergh daer tegen over hoger is: maer ook de hooghte, dewelke eertijts de bergh Sion had; maer nu ter neer geworpen leit, is ook hoger dan die plaetſe geweeſt. Dan op dit ſchrijven van *Epiphanius* zou men met *Villapand* mogen zeggen, dat ſchoon deez bergh niet hoger, als d'andere bergen van Ieruſalem is, zoo is hy evenwel hoogh genoegh, en vertoont

de gestalte des hoofts: te weten, eene ronde gestalte.

Hoe hoogh en breet deez bergh by ouds was, kan men niet zekerlijk weten: naerdien hy namaels door keizerin *Helena* schijnt afgebroken en geslegt te zijn, wanneer zy op zijnen top, kruin of vlakte de kerke des heiligen grafs deed bouwen.

Doubd. Zoo eenigen willen, was de bekkeneel-bergh by ouds slechts een kleine bult of heuveltje van den bergh *Gihon*, twee hondert en vijftigh schreden buiten de recht-poorte, aen de West-zyde der stad, gelegen.

Desgelijx is heden de bekkeneel-bergh geen groote en hoge bergh, gelijk velen meinen: maer alleenlijk een kleine bult of verhevenheit, van twee vadem ten hooghsten hoogh, aen of in het hangen van den bergh *Gihon*, aen de West-zijde der stad, en ontrent hondert en vijftigh treden van hare oude muuren gelegen.

Ook wort deze plaetse nergens by d'Evangelisten een *bergh* genoemt: maer alleenlijk de *bekkeneels* of *hooft-schedels-plaetse*. Dan men heeft aen deze plaetse den naem van *bergh* alleenlijk hier om gegeven, dewijl men in het gaen derwaerts moet op klimmen; hoewel onbemerkelijk: en veilight ook uit oorzake hy een gedeelte van eenen anderen bergh maekt.

Zijn kruin of vlakte is zoodanigh met gebouwen bezet en verrijkt, dat hy naulix kan gezien of bekent worden.

De Hebreeusche naem *Golgotha*, (of Grieksche *Kraniou*, of Latijnsche *Kalvaria*, of Neerduitsche *bekkeneel* of *hooft* of *herssen-pan* of *hooftschedel*,) is aen deze plaetse of bergh al van over ouds gegeven: te weten, van wegen het bekkeneel of hooft-pan van Adam, d'eerste mensch en vader en stam des menschelijken geslachts, dat eertijts aldaer zou begraven, en namaels gevonden zijn.

Dit, als iet ouds, gevoelen d'outvaders *Augustinus*, *Athanasius*, *Ambrosius*, *Origenes*, *Theophylactus*, *Chrysostomus*, *Epiphanius*, *Basilius* en andere eendrachtiger stemme, en wort by de Joden door overlevering bevestight.

Lib. 7. Desgelijx schrijft *Anastasius*, eertijts patriarch van Antiochie, dat op den Bekkeneel bergh een hof was, alwaer Adam gestorven en doot lagh, met zijn hooft onder dezen bergh.

Onder de nieuwe of later Schrijvers, drijven *Baronius*, *Bellarminus*, *Masius*, *Toletus*, *Lorinus*, *Salmeron*, *Pererius*, *Villapand*, *Torniellus*, *Quaresmius*, en *Bonfrerius* het zelfste gevoelen: ook luidt aldus de gemeene overlevering aen dien oort. Zelf *Hieronymus*, schoon hy dit gevoelen niet volght, schijnt het evenwel niet te verwerpen; maer eenighzins daer toe te neigen, als blijkt uit de volgende woorden, daer hy zeidt: *In deze stad (Jerusalem) wort gezeidt gewoont te hebben en gestorven te zijn Adam, van waer ook de plaetse, op de welk onze Heer gekruist is, het bekkeneel genoemt wort: te weten, dewijl aldaer het bekkeneel des eersten mensch begraven is: op dat het bloet van den tweeden Adam, dat is, van Christus, uit den kruize druipende, de zonden van den eersten Adam en begraven leggende eersten mensch, zou uitwisschen, en hier door de woorden des Apostels vervult worden: Ontwaekt, ghy die slaept, en sta op uit den dooden, en Christus zal over u lichten.* Ephes. 5, 14. In co[mment.] cap. 5 Ephe[s.] in Ep[ist.] ad M[...]

Des onaengezien schijnt dezelve *Hieronymus* op eene andere plaetse het gevoelen, dat Adams begraef-plaetse op den Bekkeneel-bergh stelt, en dat dezelve alzoo zou genoemt zijn, dewijl aldaer het hooft van den eersten mensch begraven is, als een verdichtsel en onwaerachtigh, te verwerpen. In c. Matt[h.]

Zoo *Hieronymus* daer en tegen wil, zou deez bergh of plaetse zijnen naem van de bekkenelen der onthalsden, die zich aldaer vertoonden of begraven waren, bekomen hebben: want buiten de stad en voor de poorte waren, volgens zijn schrijven, plaetsen, op de welken de hoofden der gedoemden ter doot, afgehouwen wierden, en den naem van *bekkeneel*, dat is, *der onthalsden*, bekomen hebben. Maer hierom, voeght hy daer by, is de Heer op deze plaetse gekruist, ten einde de vanen der martelarye aldaer zoude opgerecht worden, alwaer het velt der gedoemden ter doot was. Maer zoo iemant, vervolght *Hieronymus*, zou willen drijven, dat hier om aldaer de Heer gekruist is, ten einde zijn bloet op het graf van Adam

zou

zou druipen, zoo zou men dien weer mogen vragen, waerom andere ſtraet-ſchenders op de zelve plaetſe gekruiſt zijn. Waer uit blijkt, dat het woort *bekkeneel* niet het graf van den eerſten menſch, maer de plaetſe der onthalsden betekent.

Baronius wederleit dat gevoelen van *Hieronymus*; naerdien men nergens leeſt, dat zoodanige ſtraffe, onder de Joden, door de wet ingevoert, noch door de gewoonte voor goet gekeurt is: want by de Romeinen was dezelve in gebruik, die niet lang
34. voor die tijden, gelijk men des zekerlijk bewuſt is, over de Ioden hebben beginnen te heerſchen.

Hieronymus daer en tegen ſtelt Adams begraef-ſtede neffens of in de ſtad Hebron: te weten, op ſteun der woorden van Ioſua 14, 15: hoewel uit kracht van zijne eige Latijnſche vertaling, gelijk reeds te vore is verhaelt.

Naer het ſchrijven van zekeren *Jakob*, geboortigh van de ſtad *Edeſſa*, een der treffelijkſte Syriſche Schrijvers, en eertijts leermeeſter van den grooten *Ephraim*, zou Noach, die in Judea gewoont, en in de landſtreke van Sodoma çeder-bomen geplant had, tot opbouw van d'Arke, ten tijde des watervloets, Adams geraemte met zich uit de ſtad Hebron in d'arke genomen, en, na het treden uit d'arke, onder zijnen zonen verdeilt hebben: te weten, hy had Sem, zijnen eerſtgeboornen zoon, het bekkeneel van Adam gegeven, en het lant van Judea toegevoeght. En aldus hadden Sems nakomelingen, wanneer zy in Iudea, als hun erfdeel, gekomen waren, het bekkeneel van Adam, het welk hen uit het gebeente van Adam, in 's vaders verdeiling toegevallen was, op de plaetſe of bergh des bekkeneels begraven. Dit verhael is, volgens beveſting van den gemelden *Jakob*, door d'oude Syriers, als van hant tot hant aen de nakomelingen overgelevert, en in de kerken van Syrien aengenomen: welke overlevering Rab. *Simeon de Heſraiter* toeſtemt.

Dies kunnen beide gevoelen, dat van d'Outvaders en *Hieronymus*, nopende Adams begraef-plaetſe, goet gevonden, en ten beſten geduit worden, indien men aen deze overlevering der Syriers geloof wil ſlaen.

Een andere, en zeer verſcheide en vreemde, verklaring des naems *bekkeneel* geeft zeker *Antonis Honkola*: te weten, dat *Golgotha* of *plaetſe des bekkeneels* veel meer na Sauls, als na Adams bekkeneel, alzoo zou genoemt zijn: het welk in den tempel van *Dagon* gehecht, gelijk de romp aen de muuren der ſtad *Bethſchan* opgehangen wiert, als 1 Sam. 3, en 1 Chron. 10, 10. te lezen is. Doch het is zonder eenige waerſchijnelijkheit en gevolgh geſproken, te zeggen: Sauls hooft is in den tempel van Dagon gehecht: dienvolgens wort van Sauls en niet van Adams hooft, *Golgotha* of de *plaetſe des bekkeneels* alzoo genoemt. Of *Honkola* moſt bewijzen, dat de tempel van *Dagon* de *bergh des bekkeneels* zy, en na by de wallen der ſtad Ieruſalem leit: het geen hem onmoghelijk is: naerdien de tempel van *Dagon* onder de ſteden der Filiſtijnen gelegen was; maer de bergh des bekkeneels in het lant van Iudea.

Zoo andere willen, wiert deez plaetſe of bergh *bekkeneel* genoemt, naerdien zy als een bekkeneel van gedaente en wezen was: te weten, zonder lover of gras, geheel ſteenigh en onvruchtbaer, als een dootshooft of bekkeneel: en hierom tot de ſtraffe der ter doot gedoemden geſchikt.

Alhoewel de genen, die het woort *Moria gezicht* uitleggen, daer uit willen beſluiten, dat Abrahams offerhande op den bergh *Moria* zou geſchiet zijn, zoo gevoelen nochtans *Hieronymus*, *Auguſtinus* en meer andere kerken-leeraers, dat Abrahams offerhande op den bekkeneel-bergh zou gebeurt zijn: gelijk ook dit gevoelen door een oude overlevering onder d'ooſterſche Kriſtenen van dien oort voor zeker en onfeilbaer gehouden wort.

Daer en boven toontmen, tot geen klein bewijs van Abrahams offerhande, op den bekkeneel-bergh, eene kapel, door Kezerin *Helena* ter zelver plaetſe geſtight, alwaer d'offerhande zou geſchiet zijn. Op den vloer ziet men Abrabam ſlaghveirdigh met een opgeheven zwaert boven Iſaak, in marmer uitgehouwen: beneffens een Engel, die den ſlagh belet.

Margin: c. 11. Stau. — Ziet Pag. 382.

Zoo daer en boven de Godsgeleerden hebben aengemerkt, is onder alle verbeeldingen, dewelke des Heilants doot en lijden voorgegaen zijn, niet een, die dezelve zoo volkomentlijk en naektelijk vertoont, als Abrahams offerhande. Abraham verbeelt God den Vader, Isaak Christus den Zoon, dien God de Vader voor de behoudenis des menschelijken geslaghts aen den kruize opgeoffert heeft. Het hout, dat Isaak tot een brant-offer op zijne schouderen droegh, verbeelt het kruis, daer Christus, ter doot gaende, zijne schouderen onder leide. De plaetse van beide offerhande was een bergh. Isaak liet zich binden, en op den hout-stapel smijten. Desgelijx liet de Heilant zich aen den kruize hechten. Isaak, uit doots kaken geredt, en als na d'offerhande herlevend geworden, verbeelt de schielijke opstanding des Heilants: waer door de zoon Gods weer tot den Vader keerde, gelijk Isaak met zijnen vader weer t'huis waerts keerde.

Isaak heeft niet alleenlijk Christus verbeelt; maer ook de ram, die voor Isaak ten offer quam.

De hoornen des rams, in de heggen of struiken verwert, verbeelden de hoornen of armen des kruis, of liever des Heilants armen, met nagelen aen den kruize gehecht: gelijk de struiken de doorne kroon.

Quar. Naer luidt van de gemeene overlevering, onder d'inwoonders van dien oort, zou *Melchisedech*, koning van Salem of Ierusalem, en priester des Allerhooghsten, op den bergh *Moria*, en *bekkeneel-bergh*, Abraham, (na hy de vier Oostersche koningen verslagen had) ontmoet, en hem gezegent, en offerhande gebraght hebben. Genes. 14. Heb. 8, 1, 2: want Abraham, gelijk zeker oude Schrijver, *Eupolemus* by *Eusebius* verhaelt, (Lib. 9. de præp. Evang.) was, na zijne wederkomste uit den neerlaeg der vyanden, door *Melchisedek*, (dien eenigen voor Sem, Noachs zoon, houden) lustigh in de stad *Agariza* onthaelt: welk woort in 't Neerduitsch *bergh des Allerhooghsten* bediet: en wort zonder twijffel daer door de stad Ierusalem betekent: de welke op den allerhooghsten bergh, die inzonderheit Gode toegewijdt was, gesticht lagh. En des te bewijsselijker kan dit gehouden worden, indien men, volgens het gemeenste en bewijselijkste gevoelen zeid, dat *Melchisedek* koning van Ierusalem geweest zy.

En aengezien dit by d'oude Kristenen geloof gevonden heeft, zoo hebben zy, ter gedachtenis van dien daet en voorval, een kapel ter zelver plaetse gesticht, de welke noch heden 's daeghs by de Kristenen ten dien inzichte bezocht en geëert wort.

Josephus daer en tegen stelt de plaetse, daer Abraham Melchisedek ontmoete, in 's *Konings Dal*, of *Dal Schave*. (Ziet p. 161.) Desgelijx *Hieronymus*, na den voorgang en gevoelen der Ioden. (In Epi... ad Eu...)

Doch om dit schrijven van *Josephus* met de gemelde oude overlevering, als strijdigh tegen elkanderen, te vereenigen, en tot een zelve gevoelen te brengen, zou men mogen zeggen, dat het *Konings Dal* het dal *Hennon* zy, het welk aen d'Oost-zijde nevens Jerusalem leit: gelijk *Villapand* uit *Josephus* en uit de Schrift bewijst, en ook met bewijselijke redenen toont, dat Abraham aldaer Melchisedek tegen quam. Dies het schrijven van *Josephus* tegens de gemelde oude overlevering niet strijt: dewijl dit Dal *Hennon* van den bergh des bekkeneels niet verre afleit. Dus verre *Quaresm.*

Naer het schrijven van *Adrichom* uit *Nicephorus*, *Brokard* en *Breidenbach*, (Hist. Eccl.) volgens een algemeine overlevering van dien oort, en de welke by een iegelijk geloost wort, zou d'ontmoeting van Melchisedek en Abraham aen de voet van den bergh Thabor (op den welken des Heilants gestalt-verwisseling geschiede) zich toegedragen hebben: (Ziet p. 141.) gelijk noch aldaer de tafel van Melchisedek, aen de welke hy Abraham ter gast ontfangen had, getoont wort.

Wel kan dit een gemein gevoelen en overlevering ten tijde van *Brokard* in dien oort zijn geweest; maer niet voor zijnen tijt, noch heden ten dage. Noch *Quaresmius* heeft in dien oort zoodanigh oit gehoort, noch hem is in het doortrekken zoodanige plaetse getoont: hoewel hy naukeurigh vele dingen onderzocht heeft.

Maer zoo *Quaresmus* gevoelt, is deze

deze tafel moghelijk de gene, de welke getoont wort, alwaer Christus de vier duizent menschen verzadighde: te weten, op den wegh, wanneer men van de zee van Galilea na den bergh Thabor gaet.

fa- is er- gele- Uit het boven verhaelde, en inzonderheit uit het schrijven van *Josephus*, blijkt duidelijk, dat de stad Jerusalem op bergen gebouwt, en dienvolgens op een hoogen en verheven oort gelegen was. Desgelijx schrijft *Tacitus*, *dat Jerusalem op twee heuvelen gesticht was.*

Jerusalems stant en gelegentheit op bergen blijkt ook duidelijk uit de Schrift: want by Josua wort Ierusalem gezeit op het geberghte gelegen te zijn. Daer en boven zeidt de Psalmist, 87, 1, *dat zijn grontslagh op de bergen der Heiligheit is:* alwaer hy, volgens gemeen gevoelen der Godsgeleerden, van het aertsch Ierusalem spreekt. En Psal. 125, 2. wort Ierusalem gezeidt met bergen omringt te zijn, die de bergen Sions, dat is, de bergen van Ierusalem, genoemt worden. Psal. 133, 3.

Hier over wort Ierusalem, als ook de tempel, op vele plaetsen in de Schrift *de bergh Gods*, en *de bergh der Heiligheit Gods* genoemt: gelijk reeds te vore gezeidt is.

Ten aenzien van d'omleggende bergen, wort by Esaias 22, 1, 5. Jerusalem door het *Dal des gerechts* betekent, en by Jeremias 12, 13. door *inwoonersse des Dals* uitgebeelt: want daer bergen zijn, heeft men nootwendigh ook dalen: als daer waren het Dal *Josafat*, *Siloe*, *Gehennon*, *Tofet* en andere.

Ten aenzien van Jerusalems hogen stant en gelegenheit op bergen, worden de genen, die van buiten na en in Jerusalem quamen, in't nieu Verbont gezeit op te gaen of op te klimmen. Als onder andere de Zalighmaker en zijne jongeren: *Ziet, wy gaen op na Jerusalem.* Luc. 18, 31. *Hy* (Christus) *ging op na Jerusalem*: en voorts op de volgende plaetsen, Luc. 19, 28. Joh. 12, 3. 5, 1. 11, 55. Act. 11, 2. 31, 31. 15, 1. 18, 22. 21, 4. 12, 15. 14, 11. 25, 1, 9. Gal. 2, 1, 2.

Van gelijken wierden de genen, die na den tempel traden, gezeit *op te gaen* of *op te klimmen*. Luc. 18, 10. Joh. 7, 14. Act. 3, 1. en doorgaens in't oud Verbont.

Het hedendaeghsch Jerusalem, gemeenelijk *nieu Jerusalem*, ten aenzien van het oude verwoeste, genoemt, leit ook nu noch op bergen, volgens verhael van alle reis-beschrijvers en bezichtigers: als onder andere *Belon*, *Monkonys* en *Thevenot* getuigen: want Jerusalem, zoo *Belon* schrijft, is op eenen hoogen oort gelegen, na het welk men van alle kanten moet opklimmen. Van gelijken getuight *Monkonys*, dat Jerusalem op het hoogh van bergen op bergen gelegen, en daer mee van alle zijden omringt is: het welk haer gelegentheit en verblijf zeer onaengenaem maekt: want de gantsche stad rijst met bergen op en neer. Desgelijx schrijft *Thevenot*, dat Ierusalem op een berghachtige en droge plaetse gelegen is, de welke niet met allen voortbrengt: zulx drie of vier Fransche mijlen rontom de stad d'aerde zeer onvruchtbaer; maer verder goet is.

De stad Ierusalem wort gezeidt in het midden des aertbodems gelegen en gestight te zijn: waer op ook eenigen de volgende woorden van den Psalmist duiden: *God onze Heere is van ouds af, die verlossinge werkt in het midden der aerde.* Psalm. 74, 12. Te weten, hy schijnt aldaer van 's menschen verlossing te spreken, de welke Christus ter plaetse van Ierusalem, in het midden van Iudea, volbraght heeft, en niet alleenlijk van Iudea; maer ook van de gehele werelt, zoo eenige lantbeschrijvers willen. In het midden des aertbodems.

Lichtelijk zal men de gelegentheit van Jerusalem in het midden des aertbodems kunnen begrijpen, indien men op het schrijven van *Ptolomeus* let, die, na den voorgang der ouden, de gantsche plek des aerdbodems, de welke toen alleen voor bewoonbaer wiert gehouden, in zeven klimaten heeft verdeilt: in welker midden Jerusalem gelegen is: dat niet t'onrecht op een zelve wijze by de zonne kan geleken worden: want gelijkerwijs de zon onder de planeten, alzoo is Ierusalem onder de landschappen de middenste, en bezit de voornaemste plaetse. Dan by aldien men op de ronte des aertkloots achting geeft, dan kan Jerusalem niet gezeit worden, in het midden des aerdtbodems gelegen te zijn: naerdien in den zelven nergens eenigh begin, einde of midden te nemen is. Villap.

Niet alleenlijk is Ierusalem in het midden des aertbodems; maer ook in het midden des lants van Iudea of Palestijn, (genomen Judea voor het gewest, dat binnen den Jordaen besloten is) gelegen, als *Aristeas* getuight, daer hy zeid: *Wy aenschouwen de stad op den bergh, dewelke het midden van gantsch Judea is, en een verheven gezicht heeft.* Het zelfste getuight ook *Josephus* in het beschrijven van Judea, met de volgende woorden: *Maer desselfs midden is Jerusalem. Waer over eenigen niet zonder reden, die stad den navel desselven lants hebben genoemt.*

Lib. de 70. interp

Lib. 2. in Ezech. 5, 5.

Desgelijx maekt *Hieronymus*, in het overwegen van Ezechiels volgende woorden, *Dit is Jerusalem, welk ik in het midden der heidenen hebbe gestelt, en zijn lant rontom haer henen*, Ierusalem tot een navel des gantschen aertbodems: Te weten, gelijker wijze de navel in het midden des lichaems, alzoo is Jerusalem in het midden des aertrijks gelegen.

Van wege de gelijkheit des navels in het midden des lichaems, noemen de Latijnsche Schrijvers gemenelijk eene stad of plaetse, welke in het midden van eenigh lantschap gelegen is, den navel desselven lantschaps. Aldus noemt *Cicero* de stad *Enna*, in het midden van Sicilie gelegen, den navel desselven eilants. Ook zeid *Plinius*, dat de navel van Italie ontrent het Reatinisch meir zy, dewijl aldaer het midden van Italie is.

Villap.

Wijders, by aldien men de brete en lengte des aertbodems, die den ouden bekent was, wil in acht nemen, men zal lichtelijk kunnen bevinden, dat Jerusalem de navel des gehelen aertbodems zy: het welk men ook door ervarentheit sal kunnen te weten krijgen, by aldien men een aertkloot neemt, en den eenen voet des passers op Jerusalem, en d'andere op d'uitterste grenzen van *Afrika* stelt: want aldus zal hy eene kring maken, die alle de lantpalen des ouden bekenden werelts begrijpt.

De stad Jerusalem was, ten tijde der Romeinen, d'eerste der elf plaetsvoogdyen van Judea, en als het koninglijk hof, en munte boven d'andere uit, als het hooft in't lichaem.

Jerusalem behoorde den stam Juda en Benjamin.

De stad Ierusalem was in 't eerst, ten tijde van de komste der kinderen Israëls in het Heilige Lant, in twee deelen verdeilt: het een deel behoorde onder den stam van Iuda, en het ander onder den stam van Benjamin: welke beide stammen door een snoer van elkanderen gescheiden waren: gaende het scheit-snoer door het voorhof des tempels zelf.

De bergh des tempels en de voorhoven, volgens schrijven der Talmudisten, waren in den stam of erfdeel van Iuda: maer het portael of voorhuis, de tempel en Heilige der Heiligen, in het erfdeel van Benjamin gelegen. Een snoer schoot uit het erfdeel van Iuda, en liep tot in het erfdeel van Benjamin, en in dat gedeelte was d'altaer gestigt. Waer op de Talmudisten, tot verklaring, byvoegen: dat de gantsche breete des buiten voorhofs, wat aengaet het ooster gedeelte, het gantsche voorhof der vrouwen, het gantsche voorhof Israëls, en elf ellen des voorhofs der priesteren, binnen het erfdeel van Iuda waren: van daer is het altaer, en van daer, na 't Weste, is men binnen het erfdeel van Benjamin. Glo Bab

Deze gedeelten wierden met zulk een naukeurige onderscheiding in acht genomen en ga geslagen, dat de hoek des altaers tegen 't Zuid-ooste gene grontvest had; dewijl dat gedeelte in het erfdeel van Iuda was: daer nochtans de gantsche altaer binnen het erfdeel van Benjamin moste zijn. Glo Bab Zie 48

De Schrift geeft geen duidelijk bericht, of de stad Ierusalem onder den stam van Benjamin, of onder dien van Iuda behoorde: want op het drie en zestighste veirs des vijftienden hooftstuk van Josua schijnt zy de stam van Iuda toegevoeght te worden: naer luit van Iosuas volgende woorden: *Maer de kinderen Iuda konden de Iebusiten, d'inwoonders van Ierusalem, niet verdrijven. Alzoo woonden de Iebusiten by de kinderen Iuda te Ierusalem, tot dezen dagh toe.* Waer om ook de kinderen van Iuda de zelve stad bestormden en veroverden. Daer en tegen wort de stad in het achtiende boek van Iosua op het laeste veirs den Benjamiten toegeschreven. Desgelijx op veirs 23, van het eerste hooftstuk des boeks Bo Jos Jr

boeks der Rechteren, naer luidt der volgende woorden: *Doch de kinderen Benjamins hebben de Jebusiten, te Ierusalem woonende, niet verdreven: maer de Iebusiten woonden met de kinderen Benjamins te Ierusalem tot op dezen dagh.*

Van gelijken worden by Jeremias 6. de kinderen Benjamins burgers en inwoonders der stad Ierusalem gestelt. Daer en boven schrijft ook *Iosephus* de stad Ierusalem den Benjamiten toe.

Doch dit geschil kan gevoeghelijk, door het stellen van Jerusalem in twee stammen met de Talmudisten, beslegt worden. Van gelijken beslegt ook *Bonfrerius* dit geschil by na op een zelve wijze, in de volgende woorden. Te weten, de stad Jerusalem was in beide stammen gelegen, namelijk, het Zuider gedeelte der stad, of bergh Sion, en misschien ook een tamelijk gedeelte der beneden-stad was in den stam Juda gelegen: lopende het pael-snoer, tusschen beide stammen, door den kruin des berghs Moria: maer het overigh gedeelte der beneden stad, na 't Noorde, ja by na de geheele beneden stad, was in de stam van Benjamin gelegen.

Hier over wort Nehem. 2, 11, gezeidt, *dat zommige van de kinderen Iuda en van de kinderen Benjamins te Ierusalem woonden.*

Zoo iemant nu moght vragen, aen welken stam van beide het machtighste of grootste gedeelte der stad toegevallen was. Daer op geeft *Bonfrerius* ten antwoort, dat het machtighste gedeelte der stad den Benjamiten schijnt te beurt gevallen te zijn: want die hebben het grootste, ja ook het waerdighste gedeelte in bezit gehad; dewijl de tempel in den stam van Benjamin stont.

Daer en tegen zou het machtighste gedeelte kunnen schijnen geweest te zijn, dat de stam van Iuda in zijn erfdeel had: naerdien dat gedeelte eensdeels door zijne voordeligen en sterken oort, en ten anderen, van wege het koninglijk huis en zetel des rijks, die op den bergh Sion waren, de benede stad in waerdigheit verre overtrof.

Hier uit blijkt, hoe *Adrichom*, en andere dolen, die de stad Ierusalem in het erfdeel of stam van Benjamin alleen plaetsen, en met geen gedeelte in dien van Iuda.

Uit het boven verhaelde, en uit het geen men in de boeken der Koningen, Kronijken en by Esdra leest, blijkt, dat ook de stam van Levi deel in Ierusalem hebbe gehad: naerdien uit den zelven de tempel-dienaers gekoren wierden: het welk inzonderheit na de wederkomste der Ioden uit de Babylonische gevangkenis en heropbouwing der stad geschiede: gelijk *Nehemia* cap. 11. duidelijk ontvouwt.

Derhalve waren gene andere, zoo *Beda* hier uit besluit, volgens bericht der Schrift, die gezeit worden, in Ierusalem gewoont te hebben, als uit den stam van Juda, Benjamin en Levi. Want de stam van Benjamin bleef van over ouds in Jerusalem, naerdien hem deze stad by loting toegevallen was: maer de stam van Juda trad in de zelve, na Davids tijden, wanneer hy dezelve tot hooftstad des gantschen Israëlitischen volks en koningrijks had gemaekt: by de welken de stam Levi gevoeght wiert: sedert aldaer d'Arke des verbonts ingebraght en de tempel gestight was.

Maer onder de genen, die van de tien stammen wederkeerden, woonden ieder in zijne stad: waer in ook de priesters en Leviten, die by hen liever wilden blijven, een gedeelte, hen by wet toegevoeght, des niettemin bezaten.

Dan daer na hebben vele uit andere stammen, gelijk zeer gelooflijk is, in Ierusalem gewoont. Het welk ook te bewijzen is uit den aenvang des briefs van den Apostel Iacobus, 1, 1. maer luit der volgende woorden. *Jacobus, een dienstknecht Gods en des Heeren Jesus Christus, de twaelf stammen, die in de verstrojing zijn, Welvaren.* Hy verstaet hier niet die genen, die gezeidt worden noch heden over den Eufrates te zijn, gelijk eenige die woorden qualijk hebben geduit: maer de genen, die uit ieder stam, na de Babylonische gevangkenis, in Iudea gekeert waren, en ten tijden van Kristus in Ierusalem woonden: die over het aennemen des Kristelijken geloofs, gelijk *Beda* verklaert, door hunne stam-genoten uit Ierusalem verdreven, Quaresm.

ven, en door de lantſchappen van Iudea en Samaria, in d'eerſte vervolgingen der gelovigen, de welke in de Handelingen der Apoſtelen gedaght wert. Aldus blijkt, dat eenigen uit alle de ſtammen in Ieruſalem gewoont hebben.

Muuren der ſtad oude en nieuwe Jeruſalem.

KOning Salomon, naer het bouwen van tempel en huis, deed d'oude ſtad Ieruſalem met muuren rontom omringen. 1 Reg. 3, 1. 9, 15. Maer namaels ſloopte Ioas, koning van Iſraël den muur van Ieruſalem, van de poorte Efraims af tot aen de hoek poorte, eene ſtreke van vier hondert ellen. 2 Reg. 14, 13. 2 Chron. 25, 23. Daerna heeft Ezechias den gehelen muur, door Ioas geſloopt, uit vreze voor belegh, doen hermaken. cap. 31, dien hy optrok tot aen de toren, met een anderen muur daer buiten. 2 Chr. 32, 5.

Koning Manaſſe deed ook den buiten muur aen de ſtad Davids, aen de Weſt-zyde van *Gihon*, in het dal, en tot den ingang der Viſch-poorte bouwen. 2 Chron. 33, 14.

Namaels hebben de Babyloniers den muur der ſtad Jeruſalem, wanneer zy dezelve verovert hadden, verwoeſt en geſloopt. 2 Reg. 25, 10. 2 Chron. 36, 19. Jerem. 39, 8. 52, 14. Sedert bleef de muur der ſtad eene reex van tzeventigh jaren gebroken en geſloopt leggen. Neh. 1, 3.

Wanneer namaels de Ioden, door bevel van koning *Cyrus*, uit Babilonien en Perſie, onder gelei van Nehemia, des konings *Artaxerxes* wijnſchenker, weer na hun lant getogen waren, begonnen zy, ten van tijde koning *Artaxerxes*, de geſloopte muuren op te bouwen, als blijkt uit Ezra 4, 12, 13, 16. 5, 3, 9: doch wierden t'elkens in het bouwen tot aen het tweede jaer van koning Darius door hunne vyanden belet: dan voeren des niettemin, ten ſpijt der vyanden, met het bouwen der muuren voort. Neh. 2. Na eindelijk de muur in den tijt van 52. dagen voltoit was, 6, 15, wiert die door de Leviten uit alle plaetſen, met vreughde en dankzegging, en onder het gezang en geluit van cymbalen, luiten en harpen, ingewijdt, gelijk breder in het twaelfde hoofdſtuk van Nehemia te lezen is.

Uit het boven verhaelde blijkt, hoe de ſtad Ieruſalem al van over ouds met eenen muur was omringt.

Zoo *Quareſmius* verhaelt, hoewel met weinigh waerſchijnlijkheits, zouden gene kleine overblijfſelen der muuren, ten tijde van Nehemia gebouwt, zich noch heden vertonen.

De ſtad Ieruſalem was ten tijde des Zalighmakers, en voor hare verwoeſting door *Titus*, met drie muuren, of met een driedobbelden muur omgeven: behalve ter plaetſe, daer zy met ongebaende of onbegangbare dalen omringt was: want aldaer was alleenlijk een omtrek van eenen muur. Ioſe[phus] de b[ello] lib. 6

Dan het dient aengemerkt, dat deze drie muuren de ſtad in dier wijze niet omringden; als of de tweede den eerſten, in't midden gelegen, en de derde den tweeden omringde: want het tegendeel blijkt ook uit het ſchrijven van *Ioſephus* zelf: welk luit, dat de ſtad aen de zyde, daer zy met onbegangbare dalen omringt was, alleenlijk met eenen omtrek beſloten lagh. Maer deze drie muuren of driedobbelde muur omringde de ſtad in volgender wijze. Te weten, de bergh Sion was met den eerſten muur in dier wijze omringt, dat de ſtad, by aldien zy met dien muur alleen rontom beſloten was geweeſt, geen anderen muur zou ſchijnen van node gehad te hebben: naerdien die, volgens ſchrijven van *Ioſephus*, d'oudſte der drie muuren was, en van wege de neffens gelege dalen en uitſtekende heuvelen, op de welke de muur geſtight was, niet lichtelijk kon verovert worden. Daer en boven was hy zeer hecht gebouwt.

Wanneer d'oude ſtad, over den bergh *Sion*, tot aen de bergen *Akra*, *Moria* en *Bezetha*, benoorde den bergh Sion gelegen, had toegenomen, zoo bleef evenwel de bergh Sion,

Sion, aen de Zuid-ooft en Weft-zyde flechts met den omtrek van een eenigen muur omringt, die allerwege van buiten met fteile dalen gefterkt was. Dan een andere dobbele muur omringde den bergh Sion aen de Noort-zyde: niet als of de bergh Sion aen die zyde onveiliger was; maer op dat de beneden ftad, gebouwt op de bergen *Akra* en *Bezetha*, ook met hare muuren en wallen zou omringt zijn. Waer over ook die muur, dewelke den bergh Sion allerwege omringde, by *Josephus* d'eerfte en derde muur genoemt wort.

Maer de tweede muur wort de korte muur genoemt, de welke den bergh *Bezetha* ten Noorden alleenlijk omringde.

Eindelijk wort de derde muur die genoemt, die ook dezen muur der ftad *Bezetha* en de gehele bergh *Akra* en d'opperftad *Salem* eens ftreeks omringde.

.c.6. Volgens fchrijven van *Iosephus*, kon d'eerfte of oudfte der drie muuren, van wegen de dalen en overhangenden heuvel, op den welken hy gebouwt was, niet lichtelijk verovert worden: want behalve deez toren op een voordeligen oort ftont, zoo was hy ook zeer fterk gebouwt: naerdien David, Salomon en andere koningen na hen zeer groote onkoften aen den opbouw van dien befteet hadden.

Hy begon aen d'eene zijde van den tooren *Hippikos* genoemt, en ftrekte tot aen *Xyftus* alzoo genoemt. Van daer reikte hy tot aen het raethuis, en eindighde aen de Wefter galderye des tempels.

Aen d'andere zijde begon hy ten Wefte van den zelven tooren, en ftrekte neerwaerts door *Bethfo*, of *Bethifo*, tot aen de poorte der *Effenen*, anders de vuilnis poorte geheten. Daer na kromde hy zich na 't Zuide boven den bron *Siloam*, en keerde van daer weer na 't Oofte, tot aen Salomons Vyver, en ftrekte tot aen eene plaetfe, *Ophlas* genoemt, en raekte ten Oofte tot aen de galderye des tempels.

In deze befchrijving van den omtrek des muurs begint Jofephus van 't Noorde, en gaet na Wefte, Zuiden en Oofte.

De tweede muur, anders de middenmuur van wegen hare gelegentheit geheten, volgens den zelven *Jofephus*, neemt van de poorte *Genath* genaemt, zijn begin, en omringt alleenlijk de Noort-zyde, en klimt tot aen de toren *Antonia* op.

De derde muur nam van den toren *Hippikos* zijn aenvang, ftrekte van daer na den toren *Pfephinos*, tegen over het graf van *Helena*, koningin van *Adjaberen*, en langs hene de koninglijke graven, tot aen zekeren tooren, die op een hoek ftont. Van waer de muur met eenen boght tot aen het volders graf voort liep, en eindighde, zijnde gehecht aen den omtrek des ouden muurs, in het dal *Kedron*.

Koning *Agrippa* had dat gedeelte der ftad, het welk door hem zelven daer by gevoeght was, met dezen muur begonnen t'omringen: daer te vore dat gedeelte open en onbemuurt lagh. Want het volk, door de grote menighte, had zich allengs buiten de muur der ftad met der woon begeven.

Dit gedeelte, dat aen de ftad gehecht wiert, is op Griekfch *Kenopolis*, en in de lant-tale op Syrifch *Bezetha* genoemt, dat beide op een zelven zin uitkomt, en *nieuwe ftad* betekent.

Namaels begon koning *Agrippa*, op verzoek der inwoonders, dat gedeelte met eenen muur, op 's ftads onkoften, t'omringen. Hoewel *Jofephus* in het twaalfde boek der Ioodfche aeloutheden, op het zevende hoofftfuk fchrijft, dat *Agrippa* de muuren der nieuwe ftad alleenlijk breder en hoger deed maken, als zy te voren waren. Waer uit men zou men befluiten, dat deze nieuwe ftad reeds te voore met muuren omringt was.

Agrippa zou deze muuren dezer nieuwe ftad, volgen fchrijven van den zelven *Jofephus*, onoverwinbaer hebben gemaekt, 't en zy *Marfus*, lantvooght van Syrien, des by brieven keizer *Klaudius* verwittighthad. Waer op den keizer, uit een duchten en vermoeden, dat de Ioden iet nieuws zouden willen in 't werk ftellen, *Agrippa* wel ernftelijk by brieve het verfterken der ftad beval te ftaken. Gelijk ook *Agrippa* des keizers bevelen aenftonts gehoorzaemde, en het werk, na de grontveften alleenlijk geleit waren, ftaekte. Want de ftad was onoverwinbaer geweeft, indien *Agrippa* de muuren, gelijk die begonnen waren,

Jofeph. Antiq. lib. 19. c. 7.

voltoit had. Want de ſteenen van twee ellen lang, en tien breet, wierden t'zamen gehecht, die niet lichtelijk door yzer konden ondergraven, noch door ſtormgevaerten uit hunne plaetſen bewogen worden. Met dusdanige ſtenen was de muur opgehaelt.

En gewiſſelijk, deez muur zou ook meerder hooghte gehad hebben, by aldien de grootmoedigheit van dien gene, die den muur begonnen had te ſtichten, niet belet geworden was.

Namaels wiert d'eigenſte muur door vlijt en arbeit der Joden opgebouwt, en tot de hooghte van twintigh ellen opgehaelt. Hy had tinnen van twee, en borſtweeringen van drie ellen hoogh.

De muur aen d'Ooſt-zyde, en na de beke *Kedron* toe, wiert *Kapheteta*, en op Griekſch *Kaphenata* genoemt, en door Ionathan herbouwt.

Jonathan, en d'outſten des Ioodſchen volks, beraetſlaeghden, om de muuren van Ieruſalem hooger op te trekken. 1 Macch. 12,37. Desgelijx om eene groote hooghte midden tuſſchen den burgh en ſtad te maken, om dezelve van de ſtad te ſcheiden, ten einde zy alleen en op haer zelven zou zijn, en de bezettelingen niets zouden kunnen kopen noch verkopen.

Torens der muuren. Op de muuren waren ook toorens, op eene onderlinge afſtant van twee hondert ellen van malkanderen, van twintigh ellen breet, en twintigh ellen hoogh, met vierkante hoeken gemaekt, die, gelijk de muur zelf, dicht en vaſt waren.

Boven op de vaſte hooghte der toorens van twintigh ellen hoogh waren kamers, vertrekken en water-bakken gemaekt: waer in men by brede wendeltrappen opklom.

De derde muur had tnegentigh dusdanige torens, de tweede of middenſte veertien, en d'oude zeſtigh: in alles waren'er hondert en vieren zeſtigh torens.

Onder deze torens waren vier d'uitſtekenſte, als, de toren *Pſephinos*, *Hippikos*, *Phaſelus*, en *Mariamne*.

Wel was de gehele derde muur wonderlijk: maer de toren *Pſephinos* noch veel wonderlijker, die op den hoek tuſſchen den Noorder en Weſter muur, of aen de Noord-weſt-zyde ſtont, en tot tzeventigh ellen hoogh achtkantigh gebouwt was. Waer om men van den zelven by helder weer Arabien, de dode Zee, en d'uitterſte palen van Judea of het Joodſche lant kon zien leggen en beoogen.

Zoo *Brokard* na zijne gewoonte ſchrijft, wierden noch by zijn tijt puinhopen van dezen toren gezien.

Neffens dezen toren had *Titus*, ten tijde des beleghs, zijn leger neer geſlagen. Joſeph

Daer tegen over, aen de Zuit-zijde der ſtad, was een vierkante toren, *Hippikos* genoemt, lang en breet vijf en twintigh, en hoogh dertigh ellen, nergens hol; maer doorgaens dicht en vaſt. Boven op dit vaſt ſteen gebouw of gevaerte ſtont een put of water-bak van twintigh ellen hoogh, om het regen-water t'ontfangen. Daer boven op was een gebouw van twee verdiepingen van vijf en twintigh ellen hoogh, en in verſcheide vertrekken verdeilt.

Dit gebouw was met tinnen van twee, en met borſtweeringen van drie ellen rontom bezet: zulx de geheele hooghte van dezen toren tot vijf en tachentigh ellen oprees.

Neffens den toren *Hippikos* ſtonden in den ouden muur twee andere torens, d'een *Phaſelus*, en d'andere *Mariamne* genoemt.

De toren *Phaſelus* was veertigh ellen lang, en veertigh breet, en rees tot tachentigh ellen in de hooghte, en was in maniere van een vierkante pilaſter gekant. Tor phas

Boven dit gevaerte des torens was een galderye van tien ellen hoogh gemaekt, dewelke op bogen ruſte, en met bolwerken verzien was.

Maer in het midden der galderye ſtak een andere toren uit, die in prachtige vertrekken en badſtoven verdeilt was, ten einde aen dezelve geen koninglijk gemak zou ſchijnen t'ontbreken.

Boven aen was deze toren met tinnen en borſtweringen verçiert: dies de gantſche hooghte des torens by na tot tnegentigh ellen reikte.

Hy ſcheen in geſtalte en fatſoen den toren *Pharos* gelijk te zijn, die den zeeluiden in het zeilen na Alexandrye (eene ſtad in Egypten) tot een vuur-baek diende; hoewel hy breeder uitgezet was.

De derde toren, *Mariamne*, was alzoo door koning Herodes, ter gedachtenis To Ma ne.

tenis van zijne gemalin, *Mariamne*, genoemt, dewelke door hem gedoot was. Hy bestont, tot twintigh ellen in de hooghte, lengte en breete, uit dicht en vast gesloten steen-werck, en begreep prachtiger en çierlijker vertrekken, dan d'andere torens. Want koning Herodes oordeelde het eigen en voor hem betamelijk te zijn, dat de toren, met een vrouwen naem genoemt, meerder çieraet behoorde te hebben, als die met namen van mannen genoemt waren: gelijk daer en tegen de torens *Phaselus* en *Hippikos* sterker waren, als deze, den welken hy den naem van zijne gemalin gegeven had: wiens gehele hoogte tot vijf en vijftigh ellen reikte.

En alhoewel deze drie torens van zulk een grote waren: zoo schenen zy nochtans door de plaetse, daer op zy gestight waren, veel groter te zijn. Want ook d'oude muur zelf, op den welken zy stonden, was op eene hoge plaetse gebouwt: en een zeker andere kruin van den zelven heuvel rees by na tot twintigh ellen hoogh op. Hier door hadden de torens, die op den zelven gebouwt waren, in de hooghte veel toegenomen.

De grote der stenen was ook boven mate wonderlijk: naerdien deze torens niet bestonden uit gemene steenen, of die door menschen konden gedragen worden: maer zy waren met wit gehouwe marmer-stenen, ieder van twintigh ellen lang, tien breet, en vijf ellen hoogh, opgehaelt: die zoodanigh in malkanderen gevoeght waren, dat ieder toren niet meer als een eenige en enkele steen scheen te zijn: want de steenen waren in dier wyze door de hant der kunstenaers gefatsoeneert, en met de kanten aen elkandren gevoeght, dat nergens haer eenige voegen vertoonden.

Deze torens overtroffen in grote, fraeiheit en vastheit alle torens, die op den gehelen aertbodem waren.

Van binnen, neffens deze torens, stont het koninglijk hof of paleis van Herodes.

Koning Herodes had deze drie torens op den ouden muur der stad doen bouwen, en ter gedachtenis na de namen van drie zijner liefste perzonen noemen: te weten, de toren *Hippikos* na zijnen vrient *Hippikos*, die in den oorlogh vechtender hant gesneuvelt was: de toren *Phaselus* na zijnen broeder *Phaselus*, die by de Parthen overleden was: en de toren *Mariamne* na zijne gemalin *Mariamne*.

Wanneer *Titus* de veroverde stad Ierusalem ten gronde doen verwoesten had, zoo liet hy deze drie torens, *Hippikos*, *Mariamne* en *Phaselus*, om hunner uitstekentheits halve tot een gedenkteken ongeschonden over blijven, om de nakomelingen te doen blijken, welke eene vaste en treffelijke stad door de strijtbaerheit der Romeinen verovert was: maer namaels heeft keizer *Adrianus* die torens doen verwoesten.

Tacitus beschrijt de muuren der stad Ierusalem in de volgende woorden in 't kort aldus.

Werken en gevaerten hadden de stad Jerusalem, de welke hoogh van stant was, sterk gemaekt: waer door ook vlakke plaetsen genoeghzaem zouden gesterkt en gevestight worden: want de muuren besloten twee heuvelen of rotsen van eene onmetelijke hooghte, die door kunst krom (of inwaerts bochtigh) gemaekt waren, op dat de zijden der bestormers voor scheuten zouden bloot staen. De toppen der rotsen schoten steil neer, en de torens, die de bergh te baet quamen, reikten tot de hooghte van zestigh voeten: maer tusschen de laeghten tot hondert en twintigh voeten. Zy waren wonderlijk van gestalte, en schenen van verre in 't aenzien van gelijke groote.

Behalve deze torens, die *Iosephus* gedenkt, worden in het oude Verbont, en inzonderheit by Nehemia, verscheide andere torens der oude stad Jerusalem gedaght, als de toren *Ananeel* of *Hananeel*, de hoek-toren en andere, zonder namen.

Koning *Uzia* of *Ozias* bouwde torens te Ierusalem aen de hoek-poorte, en aen de dal-poorte. 2 Chr. 26, 9.

Van gelijken schrijft *Josephus*, dat Lib. 10.
koning *Ozias* de muuren, die door Ant.
ouderdom of onachtzaemheit der koningen vervallen waren, deed herbouwen, en met eenige torens van hondert en vijftigh ellen hoogh, opmaken, en eenige kastelen op onbevolkte plaetsen tot bescherming der stad leggen.

By

By Nehemia 3, 25, 26, 27. wort ook een uitstekende toren des muurs, en 11, 12, 39. een bak-ovens toren gedacht.

Bak-ovens toren. De bak-ovens toren was aen de west-zyde der stad, en aen de Noort-zyde van de Dal-poorte, als uit de gemelde Schriftuur-plaetsen te bespeuren is.

Waerom deze toren alzoo genoemt wiert, des is men niet zekerlijk bewust.

Bonfr. Op Hebreeusch wort zy *Migdal Thannurim* genoemt, dat is eigentlijk gezeidt, *toren des bak-ovens*. Misschien uit oorzake deze oort voor die genen geschikt was; dewelke broot voor de burgers bakten. Zoo anderen willen, zou deez toren *de bak-oven* genoemt zijn, dewijl op den zelven, als in een oven, geduurighlijk vuur gehouden wiert, op dat die, als een vuur-baek, des nachts den reizers lichte, om niet van den wegh te dolen.

Toren Hananeel. De toren *Hananeel* wort by Nehem. 3, 1. 12, 9. by Jeremias 31, 38. en by Zach. 14, 10. gedaght, en was niet verre van de Schaeps-poorte, of tusschen die en d'asch-poorte, aen de Noort-zyde der stad gelegen, als uit Nehem. 3, 1 te bespeuren is.

Eenigen willen dezen toren voor een en den zelven met den toren *Hippikos* gehouden hebben.

Toren Emath. Na by den toren *Hananeel* was de toren *Emath*, en anders op Hebreeusch *Migdal Mea* genoemt: Nehem. 3, 1. het welk eigentlijk *toren der hondert* bediet: gelijk de Latijnsche vertaling van Hieronymus tot meerder verklaring het woort *ellen* daer by gevoeght heeft: de welke luidt *toren van hondert ellen.*

Deze toren stont aen d'Oost-zyde der stad, neffens de vee-poorte, als uit Nehem. 3, 1. en 12, 28. te besluiten is.

Eenigen verstaen dezen toren by Micha 4, 8. met den naem van Schaeps-toren, die alzoo, van wege zijne nabyheit aen de Schaeps-poorte, genoemt wiert.

Muur der hedendaeghse stad Jerusalem. De muuren der hedendaeghse stad Ierusalem zijn fraei en sterk, en vertoonen zich alle nieu. Zy bestaen uit grote gehouwe vierkante en geslepe steenen, die met vierkante torens, op een zekeren afstant van elkanderen gelegen, en met schiet-gaten op verscheide plaetsen doorgaens verzien zijn.

Zy zijn vijf of zes vadem hoogh, en hebben ontrent de dikte van drie voeten; hoewel *Roger* de dikte op zes of zeven voeten brengt: doch zijn van binnen met geen aerde wal of schans gesterkt noch aengevult; noch van buiten met grachten omringt: behalve aen de zijde der dalen, ten Ooste en Zuide. *Roger* stelt daer en boven een droge gracht van de poorte van Damaskus, tot aen het kasteel, dewelke de Noord-wester zyde beslaet.

Boven, aen de binnen-zyde, is een uitstekende galderye of wandelrye, waer langs men rontom de stad bequamelijk kan gaen.

Thevenot vergelijkt de muuren van Ierusalem by die van *Avignon*, eene stad in Vrankrijk.

De stenen, tot den opbouw der muuren, poorten en kasteel, wierden ten dele uit de bergen gehouwen; maer voor een groot gedeelte uit de na by gelege gesloopte steden en kerken der Kristenen gehaelt.

Te dier tijde quam de bergh Sion, door het intrekken der muuren aen die zyde, buiten de stad te leggen: daer hy te vore, en van over ouds, binnen dezelve gelegen was. Hy raekt nu met zijn Noort-zyde aen de stad, en leit aldaer met dezelve gelijk en even hoogh.

Deez bergh is dier wijze geschonden en verwoest, dat men naulix kan bemerken, of oit eene stad op den zelven geweest is. Want men ziet'er, behalve eenen toren, Kaifas huis, eet-zale des Zalighmakers, en eenige huizen van Turksche Heiligen, niet als groote puin en steen-hoopen.

Alle deze hedendaeghse muuren, desgelijx de poorten en kasteel der stad Jerusalem, zijn des jaers vijftien hondert negen en vijftigh, door bevel van den Turkschen keizer *Solyman*, gemaekt, of, zoo eenige willen, slechts vermaekt: na dat zijn vader *Selim* ontrent des jaers vijftien hondert en zeventien de stad Jerusalem, en dit gantsch gewest verovert, en den Sultans van Egypten ontweldight en afhandigh gemaekt had.

Poor-

1. de galderye van pilatus.
2. Bethlem.
3. Butticella.
4. de placts daer Cirineus: :aengepackt wert.
5. Het huys vande ryke vreck.
6. Het huys van veronica.
7. Het huys vanden Evangelist marcus.
8. Het griecken Huys.
9. Het heyligh velt of den heylige acker.
10. de placts alwaer maria ontfangen heeft door den H. Geest.
11. de placts alwaer maria met haer moeder anna christus ontmoete.
12. de placts daer petrus gevangen wiert.
13. de placts daer Iacobus de Ionge onthalst is.
14. de placts daer maria gesterven is.
15. de placts waer uyt de joode het lichaem van maria stelen wilden.
16. de placts daer petrus geweent heeft
17. het vrouwen huys van Salomon.
18. de placts daer de Ioden het heyligh vier verberghden.
19. de schuyl-placts der Apostelen.
20. de stadt van quaden raedt.
21. den bergh Sion.
22. de vertoon-placts vande ster
23. de geboorte-placts van de Prop
24. de geboorte-placts van de Proph
25. de geboorte placts van de soone
26. de placts alwaer christus sy dochters wilt niet over my
27. Coren schip op de Turckshe

Hedendaeghs Bevonden wordt
35 de hedendaeghsche kerck.
36 de woonplaets der minneb.
37 het Casteel van Pisa.
38 de Kerck der swarten.
39 het groote pleyn van de kerck.
40 het palleys der Patriarchen.
42 de badstove van silee.
42 het paleys van pilatus.
43 het paleys van herodes.
44 het paleys van Annas.
45 het paleys van caiphas.
46 de poort van den bergh sion.
47 de poort van St. steven.
48 het graft van rachel.
49 de schuyl-plaets der 3 Koningen
50 de kerck van onse L. vrouw.
51 het gevangen huys der Turcken.
52 het graft van onse L. vrouw daer.
St. Iacob zich berghde.
53 het graft van Absolon.
54 het siecken huys.
55 de Scheme Poort.
56 vervallen mueren.
57 de vermaerde vyver.
58 de landt Poort.
59 de ysere Poort.
60 de beeck van antonius.
61 het Casteel Emaus.
62 de ster-Poort.
63 Bazare.
64 Bethemini.

Poorten.

IN het ſtellen en getal der poorten van de oude ſtad *Jeruſalem*, vint men onder de ſchrijvers een grote verſcheidenheit en geſchil.

By *Nehemia*, c.3. en 12. worden negen poorten gedaght, als blijkt uit het beſchrijven van hare her-opbouwing onder den tweeden tempel, na zy, beneffens de muuren en ſtad, door de chtf. Babyloniers verbrant waren: de welke aldus vervolgens genoemt worden, te beginnen van de zuitzijde.

Aen de zuidt-zijde.

De Vee-poorte.
Viſch-poorte.
Oude-poorte.

Aen de weſt-zijde.

De Dal-poorte.
Miſt-poorte.
Fonteyn-poorte.

Aen de ooſt-zijde.

De Water-poorte.
Peerde-poorte.
Ooſter-poorte.
Recht-poorte: anders gemenelijk in 't Hebreeuſch, by Nehem. 3:31. *Scaghar* M*iphkad* geheten. M*iphkad* wort by eenigen uitgeleit, *opzicht*, *monſteringh*, of *bevel.*

By den zelven *Nehemia*, cap. 8:16. en 12:39. wort ook een poorte *Efraims* gedaght: hoewel niet ter boven-gemelder plaetſe, in de beſchrijving van de her-opbouwing der poorten. Dies by *Nehemia*, op d'eerſte plaetſe, de poorte *Efraims* of overgeſlagen is, of by hem, op de laetſte plaetſe, d'oort verſtaen wort, alwaer eertijts de poorte van dien naem geweeſt was, de welke reeds onder den tweeden tempel verdweenen was.

Men vind ook eenigen dezer poorten, voor haere verwoeſting, in de Schrift gedaght: als de *poorte Efraims*, 2 Reg. 14:3. 2 Chron. 25:23. *Viſch-poorte*, 2 Chron. 33:14. *Dal-poorte*, 2 Chron. 26: vers 9. *Peerde-poorte*, 2 Reg. 11:16. 2 Chron. 23:15.

Ook wort een *Hoek-poorte*, of *poorte des hoeks*, gedaght. 2 Reg. 14: vers 13. 2 Chron. 25:23. en 26:9. Jerem. 31: vers 38. de welke *Zacharias poorte der hoeken* noemt, cap. 14:10.

By Jerem. 37:13. en 38:8. en by Zachar. 14:10. wort ook een *poorte Benjamins* gedaght: en by den zelven Jerem. 19:2. een *Pottebakkers* of *Zonne-poorte.*

Dies alle de poorten der oude ſtad *Jeruſalem*, zoo voor haere eerſte verwoeſting, onder den eerſten tempel, als na haere her-opbouwing, onder den tweeden tempel, door *Zerobabel*, de welke in den buitenſten omtrek der muur open ſtonden, en den inwoonders en vreemdelingen in en uitgang verleenden, met *Villapand* gevoeghelijk ten getale van twalef kunnen geſtelt worden: want alle de poorten, de welke boven de twalef geſtelt worden, zijn of in het getal van twalef begrepen, of mogen onder de zelve betrokken worden. Alle d'overige poorten, de welke tot het twalef getal niet kunnen betrokken worden, zijn eensdeels verdichte poorten, of behooren ten deele niet tot den buitenſten omtrek der ſtad: maer zijn in de binnen-muuren begrepen, of worden averrechts en t'onrecht uit *Elia*, of de nieuwe na d'oude ſtad overgebraght.

Andere daer en tegen worden als poorten der ſtad gedaght, daer de zelve nochtans poorten des tempels, of des koninglijken hofs, of prieſterlijken huis, waeren. Wijders, deze twalef poorten worden by *Villapand* vervolgens aldus geſtelt.

Aen d'ooſt-zijde.

De Pottebakkers-poorte.
Water-poorte.
Peerden-poorte.
Vee-poorte.

Aen de noort-zijde.

De Beneden-poorte Benjamins.
Viſch-poorte.
Oude-poorte.
Poorte Efraims.

Aen de weſt-zijde.

De Hoek-poorte.

Dal-poorte.
Mist-poorte.
Fonteyn-poorte.

Bonfrerius ſtelt een getal van tien of elf poorten, in de volgende rang en orde.

Ten noorde.

De Viſch-poorte.
Oude-poorte.
Poorte Efraims.

Ten noord-weſten.

De Hoek-poorte.

Ten weſte.

De Fonteyn-poorte.
Miſt-poorte.
Dal-poorte.

Ten ooſte.

De Peerden-poorte.
Water-poorte, of *Pottebakkers-poorte.*
Vee-poorte.

Adrichom ſtelt een getal van dertien poorten.

Pottebakkers of Zonne-poorte.

De *Pottebakkers-poorte*, op 't Hebreeuſch *Scaghar Charſioth*, wiert alzoo, van wegen haeren na-by-gelegen ſtant aen de beruchte *Pottebakkers-akker*, (anders in 't Hebreeuſch *Akeldama*) genoemt: want tuſſchen beide was ſlechts het dal *Topheth* gelegen.

Zoo *Lyranus* wil, wiert zy de *Pottebakkers-poorte* genoemt, van wegen de nevenſtaende pottebakkeryen, of van wegen de potſcherven, de welke buiten deze poorte in grote meenighte lagen, en uit de pottebakkeryen aldaer gebraght wierden. Hier op ſlaet wonder wel het geen, dat den profeet *Ieremias*, cap. 19: 2. door den Heere geboden wort: te weten, eene aerde kruike te nemen, en na de Pottebakkers-poorte te gaen: naerdien neffens de zelve poorte zoodanige kruiken gemaekt wierden.

In de Neêrduitſche vertaling is, by Jer. 15: 5. het Hebreeuſch woort *Charſioth*, *zonne* overgezet, en deze poorte de Zonne-*poorte* genoemt: want *Charſioth*, het welk eigentlijk *zonnelijk*, of *ooſterlijk* gezeit is, ſchijnt geſmeet te zijn van het Hebreeuſch grontwoort *Cheres*, welk een *zonne* bediet: gelijk dit woort op verſcheide plaetſen des Bybels in dien zin genomen wort: als Jud. 8: 13. Eſa. 19: 18. Job 9: 7.

De zeventigh Griekſche overzetters hebben, by *Ieremias*, het woort *Charſioth* onvertaelt gelaten, en als een eigen naem behouden.

Ieremias alleen gedenkt de Pottebakkers-poorte, en ſlechts eenmaels, cap. 19: 1. de welke, volgens zijn ſchrijven, na-by het dal des zoons *Hinnons*, en by het wout en bron *Siloë*, in de buitenſte muur der ſtad ſtont: naerdien men door de zelve in het dal des zoons *Hinnons* gong.

By *Nehemias* wort deze poorte niet gedaght: uit oorzake zy miſſchien door de Babyloniers niet geſloopt of verbrant was: naerdien hy alleenlijk van die poorten gewagh maekt, de welke moſten herbouwt worden: dies hy deze overgeſlagen heeft: of uit oorzake zy een en de zelve met de water-poorte was; gelijk *Bonfrerius* en *Adrichom* haer beide voor een en de zelve poorte houden: naerdien men met gene reden deze twee poorten kan onderſcheiden.

Bon

Villapand ſtelt deze poorte in de ooſter muur des berghs *Sions*: daer nochtans nergens eene poorte, de welke in de muur des berghs *Sions* gebouwt was, in de Schrift gedaght wort: want van alle zijden ſchoot dezen bergh met een ſteilte neêrwaerts: dies *Villapand* in dit ſtuk niet wel kan gevolght worden.

Wa poo

De *Water-poorte*, in 't Hebreeuſch *Scaghar Maijin*, wort zonder eenigh twijfel, aen de ooſtzijde der ſtad, tegen over *Ophel* geſtelt: en te recht; naerdien *Nehemia*, c. 3: 26. 12, 37. dien ſtant haer duidelijk toevoegt. *Adrichom* hout de *Water*, *Fonteyn*, *Peerde* en *Pottebakkers-poorte*, voor een en de zelve. Van gelijken wil *Brokard*, dat de *Water-poorte* ook de *Fonteyn-poorte* genoemt wordt, van wegen de fonteyn *Siloë*: daer hy nochtans een weinigh te voore had vaſtgeſtelt, dat de *Vee-poorte*, de welke hy wilde dat ook de *Dal-poorte* geheten was, de *poorte der Draken-fonteyn* moſte genoemt worden.

Doch dat deze poorten gene een en de zelve waeren, inzonderheit de *Fonteyn-* en *Water-poorte*, blijkt, onder andere, uit eene reden alleen: te weten, uit de verſcheide ſtichters dier

poor-

poorten: want de *Fonteyn-poorte* was door *Sellum*; maer de *Water-poorte* door de *Nathinims* gestigt: gelijk de priesters van de *Peerde-poorte* af begonnen te bouwen: dienvolgens waeren zy ook verscheide poorten. Daer en boven was de *Fonteyn-poorte* aen de west; maer de *Water-poorte* aen d'oost-zijde gelegen: als blijkt uit de bovengemelde schriftuur-plaetse van *Nehemia.*

Wijders, deze poorte wiert de *Water-poorte* genoemt, of dewijl men daer door na het water ging: te weten, na de beke *Kedron*, fonteyn *Rogel*, en de vyver *Siloë*: of dewijl de wateren, die uit den bergh *Sion*, en andere bergen, na 't noorde gelegen, in het dal *Tyropéon* neêrwaerts storten, door deze poorte in de beke *Kedron* vloeiden. *Villapand* daer en tegen wil, dat deze poorte niet van het water of van de beke des dals *Tyropéon*; maer van zeker ander naemloos en diep dal, 't welk den bergh *Sion* midden doorsneed, zou ontfangen hebben. Of liever, zoo *Lichtfoot* wil, wiert zy de *Water-poorte* genoemt; dewijl door de zelve het water uit den tempel (dat uit de fonteyn *Etam*, anders misschien *Neptoah*, Jos. 15: vers 9. in den tempel gevloeit was) of uit de *Vee* of *Salomons vyver* vloeide: want naerdien het water geduurigh uit de fonteyn *Etam* in, en het overtolligh uit den tempel vloeide, en in het dal, gelegen tusschen den tempel en *Jerusalem*, neêrstorte, en zich door deze poorte loosde, zoo is hierom deze poorte de *Water-poorte* genoemt. Desgelijx is het waerschijnelijk, dat de *Vee-vyver*, de welke ook geduurigh, door eene waterleiding, uit de fonteyn *Siloam* opvulling van water ontfing, ook geduurighlijk door een scheute, langs het hangen van den bergh *Akra*, in de zelve poorte, en alzoo in de beke *Kedron* zich weêr ontloosde.

Na-by deze poort, en tusschen deze poorte en *Salomons* hof, lagh eene zekere voorname straet, de welke hierom de *straet der Water-poorte* genoemt wiert, Nehem. cap. 8: vers 1. hoewel anders ook de *Ooster-straet*: want zy lagh aen de oost-zijde van des konings hof: als blijkt uit 1 Paralipom. 29: vers 3, 4. In deze straet wiert het *Feest der Hutten*, op de zevende maendt, plechtelijk geviert, Nehem. 8: vers 16. tot geen klein bewijs van hare ruimte en vermaertheit.

De *Peerde-poorte*, in 't Hebreeusch *Scaghar Mejun*, was alzoo van wegen des konings peerden genoemt, die door de zelve in de beke *Kedron* te drenken wierden gebraght. Peerde-poorte.

By *Iosephus* wort zy de *poorte der muil-ezelen des konings* genoemt: uit oorzake misschien des konings peerden-stal dicht daer by stont: waerom *Villapand* die stal in het vlek *Ophel*, tusschen des konings paleis en de *Peerden-poorte*, plaetst. Lib. Antiq. cap. 7.

De *Peerden-poorte* stont aen d'oost-zijde der stad, als genoechzaem uit de gelegentheit des oorts, en duidelijk uit het schrijven van *Ieremias* blijkt, cap. 31: 40. en op de hoek van het vlek *Ophel*, of bezuiden *Ophel*: en dien volgens ook, ten zuide van den tempel, en ter zijde.

Misschien was de *Peerden-poorte* een en de zelve met de *Water-poorte*: de welke ook schijnt op een zelve streke te moeten gestelt worden. De *Peerden-poorte* wort ook 2 Reg. 11: vers 16. gedaght: *En zy leiden de handen aen haer:* (*Athalia*) *en zy ging wegh van den ingang der peerden na het huis des konings: en zy wiert gedoot.* By-na met de zelve woorden; maer duidelijker 2 Paral. 23: vers 15. *En zy leiden de handen aen haer, en zy ging na den ingang van de Peerde-poorte, na het huis des konings, en zy doden haer.* Bonfr.

Behalve deze ooster *Peerde-poorte* stelt *Lyranus* een andere aen de west-zijde, de welke alzoo genoemt was, om dat de luiden tot aen die plaetse niet moghten te peerde rijden: maer lieten de peerden staen, en traden van daer te voet na den tempel: ook begonnen van die plaetse de woonsteden der priesteren.

Desgelijks willen ook eenigen, dat d'ooster *Peerden-poorte* ter zelfster oorzake alzoo zou genoemt zijn: waer in zy *Lyranus* meinen te volgen; doch met onkunde.

De *Vee-* of *Kudde-poorte*, in 't Hebreeusch *Scaghar Hattson*, of *tson*: (want *tson* bediet *vee* of *kudde*) stont na-by Vee-poorte.

den tempel en *Schapen* of *vee-vyver:* in de welke het vee, voor het opofferen in den tempel, gewassen wiert. Waer over zy de heerlijkste poorte van alle de poorten was: eensdeels, dewijl men door de zelve langs den kortsten en gemakkelijksten wegh na den tempel trad: en ten anderen, uit oorzake men de slacht-offers (die by-na uit alle reine dieren geduurigh in den tempel uit het vee-rijk dal *Iosaphat* gebraght wierden) door deze poorte allereerst in de stad gedreven wierden. Hier over heeft deze poorte den naem van *Vee-poorte* bekomen: en niet alleen heeft deze poorte; maer ook de merkt en vyver; ja de geheele nieuwe stad, eertijts *Bethesda* genoemt, de welke na-by den tempel was, en tot gebruik inzonderheit van het offer-vee diende, den naem van het vee ontleent. Of zy wiert, zoo andere willen, de *Vee-poorte* genoemt, om haere na-byheit aen de merkt van 't offer-vee.

De *Vee-poorte*; zoo meest alle de schrijvers eenpariglijk gevoelen, stont aen d'oostzijde der stad, een weinigh noortwaerts. *Lichtfoot* daer en tegen stelt de zelve aen de zuid-oost-zijde.

De *vee-poorte* verleende uitgang na het dal *Hennon* of *Iosaphat*.

Vee-poorte wort poorte Genath genoemt.

De *Vee-poorte* wort by *Iosephus* de poorte *Genath* genoemt: want deze twee poorten waeren een en de zelve: als blijkt uit een en de zelve gelegentheit en stant der *Vee-poorte* met de poorte *Genath*. Te weten, de poorte *Genath* was van d'eerste muur, en stont aen het begin van de tweede muur, (want de tweede muur der stad *Bezetha* begon van deze poorte) na-by de stad *Bezetha*, en den tempel, en in de oostzijde der muur, als uit het schrijven van *Iosephus* kan bewezen worden. Al het welk op de *vee-poorte* ook staet. (Lib. 6. cap. 10. de Bell.)

Genath (een Hebreeusch woort) bediet een hof of tuin, of eigentlijk een afgeschote of besloten hof, en is herkomstigh van het grontwoort *Ganan*, dat met een *staketsel* of *heining omringen* betekent.

Wijders, deze poorte was hierom *Genath*, dat is, *tuin* of *hof* genoemt: dewijl men door de zelve na des konings hof, en na vele andere hoven, in het dal *Hennon* of *Iosaphath* gelegen, trad. Ook lagh buiten de zelve de beruchte hof *Gethsemani*.

Na het gevoelen van *Lyranus*, wiert de *vee-poorte* ook de *poorte der handelaers* genoemt: gelijk ook, zoo eene poorte met dien name te *Ierusalem* geweest is, ongetwijffelt deze *vee-poorte* de zelve was: naerdien de kunstenaers en handelaers, of goutsmeden, by *Nehemia*, cap. 3: 12. gezeit worden, neffens de *vee-poorte* gebouwt te hebben. Het welk ook door de na-by-heit van de vee-merkt lichtelijk kan bewezen worden.

Adrichom hout de poorte *Genath*, of des hofs, voor eene byzondere poorte, en wil dat zy na den hof van *Herodes* alzoo zou genoemt zijn, en door de zelve water na den tooren *Hippikus* gebraght wiert.

Zoo eenige willen wort de *veepoorte* ook in het Hooge-liet, cap. 7: 4. gedaght, en door de volkrijke poorte, of door de poorte, daer vele menschen in en uit traden, bediet: het welk eigentlijk het Hebreeusch woort *Beth-Rabbim* betekent. Zommigen daer en tegen willen, dat te *Ierusalem* eene poorte was, *Bath-Rabbim* geheten, neffens de welke ook schoone vijvers waeren.

Naer het gevoelen van *Brokard*, *Adrichom* en andere, wiert de *vee-poorte* ook de *Dal-poorte* genoemt: want zy houden beide deze poorten voor een en de zelve: hoewel dit tegen het schrijven van *Nehemia* strijt, die tot deze beide poorten, op verscheide plaetsen, verscheide stichters stelt: want de *vee-poorte*, volgens zijn verhael, wiert door *Eliasib*, en de *Dal-poorte* door *Hanun* gesticht, tot groot bewijs van de verscheidenheit dezer twee poorten. (Ca[p.])

Want alhoewel de *vee-poorte* neffens het dal *Hennon* open stont, en hierom de *Dal-poorte* zou kunnen genoemt worden, zoo was'er nochtans een ander dal, namelijk het *Lijk-dal*, waer na die andere *Wester-poorte* de *Dal-poorte* wiert genoemt.

Po[orte] Be[nja]mi[ns]

De poorte *Benjamins* wort by *Villapand* en *Lyranus* tweederlei gestelt: hoewel meer by gissing, als op vast bewijs: te weten, eene beneden-poorte *Benjamins* was in de buitenste en de noortzijde der stad, en in den toren *Hananeël*:

neël: (de welke alzoo genoemt wiert, om dat men door de zelve na den ſtam *Benjamins* gingh:) en een andere boven-poorte *Benjamins*, door de welke men uit de boven na de beneden-ſtad gong, wort uitdrukkelijk by Zacharias, cap. 20: vers 2. gedaght; dewijl zy aldaer gezeit wort in of neffens het huis des Heeren geweeſt te zijn: als blijkt uit de volgende woorden: *Phaſſur ſloegh den profeet Jeremias, en deed hem in de gevangkenis brengen: de welke in de bovenſte poorte* Benjamins *was, in* (of neſſens) *den huize des Heeren.*

an. Wijders, deze boven-poorte *Benjamins* wort gezeit in het huis des Heeren geſtaen te hebben, dewijl die poorte binnen het perk was, dat tot den tempel behoorde.

Maer een ganſch andere poorte *Benjamins*, zoo *Villapand* gevoelt, was de gene, in de welke *Jeremias*, in 't uitgaen na het lant *Benjamins*, door den poor-
37. tier *Ierias* gevat wiert, uit vermoeden van des zelfs vluchten na de Chaldeen: welk verhael dezes bedrijfs in generleie wijze op de boven-poorte *Benjamins* kan gepaſt worden: naerdien *Ieremias* gezeit wort uit *Ieruſalem* na de poorte *Benjamins* getreden te zijn: maer de gemelde boven-poorte *Benjamins* lagh, als gebleken is, in het midden der ſtad, en verleende aen alle zijden uitgang, 't zy na de boven of beneden-ſtad. Daer en boven ſchijnt het zelfſte door getuigenis van *Joſephus* beveſtight te worden, volgens wiens ſchrijven, *Ieremias* op den wegh gevat wiert. Dies hy, zoo giſſing magh plaetſe hebben, niet in het midden der ſtad gevat is; maer in de beneden-poorte, de welke in den buitenſten omtrek der muur was.

Bonfrerius daer en tegen verwerpt het gevoelen van *Villapand*, in het ſtellen van een tweederleie poorte *Benjamins*, en wil ſlechts een eenige poorte *Benjamins* geſtelt hebben: te weten, een boven-poorte *Benjamins*: want d'andere beneden-poorte *Benjamins*, de welke *Villapand* in den omtrek der muur ſtelt, hout hy voor een verdichte en onnodige poorte. Ook ſtrijt hier tegen niet het geen men by Zacharias leeſt: *in de boven-poorte* Benjamins: als of men hier uit eene beneden-poorte zou kunnen beſluiten: dewijl die woorden niet anders betekenen, als dat die gevangkenis, van de welke daer geſproken wort, ſchijnt in de poorte geweeſt te zijn, de welke op eene hoger plaetſe geſtelt was: te weten, waer door men uit den bergh *Sion* na de beneden-ſtad gong.

Brokard houdt de poorte *Benjamins* voor een en de zelve met de poorte *Efraims*. *Adrichom* verwert haer met de *Hoek-poorte*.

De *Viſch-poorte*, volgens ſchrijven van *Hieronymus*, lagh met de gene, de welke by Sophon. 1: 10. van wegen haeren ſtant in de tweede muur, de *tweede poorte*, en by Jerem. 1: 14. de *middenſte poorte*, of *poorte des middens*, wort genoemt, op een zelve ſtreke: te weten, tegen over haer. Viſch-poorte.

De *viſch-poorte*, zoo *Villapand*, en meeſt alle andere ſchrijvers met grote waerſchijnelijkheit gevoelen, wiert alzoo genoemt: dewijl de viſch uit de zee van *Galilea*, de welke daer tegen over lagh, door de zelve poorte ingebraght wiert: of liever, zoo *Vatablus* en *Lichtfoot* willen, dewijl zy naby de viſch-merkt ſtont.

De *viſch-poorte* ſtont aen de noortzijde, in de derde en uitterſte muur der beneden-ſtad, de welke ook geheel aen de noortzijde lagh: want naerdien klaerblijkelijk de *viſch-poorte* ſtont tuſſchen de poorte *Efraims*, (de welke, zonder eenigh tegen-ſpreken, aen de noortzijde lagh) en tuſſchen den toren *Hananeël*, (die ook zelf een grenspael van de noorder muur was, of op de hoek van 't noorde en ooſte ſtont) zoo moet dienvolgens ook nootwendigh de *viſch-poorte* ten noorde geſtelt worden: als uit Nehem. 3: 3. en 12: 39. te beſluiten is.

Hieronymus daer en tegen ſchijnt de *viſch-poorte* aen de weſt-zijde der ſtad te ſtellen: naerdien hy ſchrijft, dat de *viſch-poorte* genoemt wort, de welke na *Dioſpolis*, of *Lydda*, en *Joppe* leit, en nader aen de zee was, onder alle wegen van *Ieruſalem*: te weten, aen de Middellantſche zee, en dienvolgens ten weſte.

Na den voorgang van *Hieronymus* ſtellen ook *Brokard* en *Adrichom* de *viſch-poorte* aen de weſtzijde, tuſſchen den bergh *Sion* en de beneden-ſtad, in het dal *Mello*: alwaer twee diepe kol-

ken van elkandere gescheiden lagen. Ter zelver plaetse was een gewelf over den kolk, tot overgang, tegen over de Visch-poorte gemaekt.

Tot het stellen van de Visch-poorte aen de westzijde der stad, schijnen eenighzins de volgende woorden van 2 Paral. 33 : 14. te dienen, en tegen het ander, dat de Visch-poorte aen de oostzijde stelt, te strijden: de welke aldus luiden: *Daer na bouwde hy de muur aen de stad Davids, aen de westzijde van Gihon, in het dal, van den ingang der Visch-poorte af, tot aen Ophel.* Als of men hierom de Visch-poorte ten weste zou moeten stellen; dewijl deze muur, ten weste gebouwt, van de Visch-poorte haer begin genomen heeft: doch deze schriftuurplaetse, indien men de zelve wel inziet, strekt meer tot wederlegging van het laetste gevoelen: gelijk *Villapand* grondig bewijst. De Visch-poorte, zoo Brokard getuight, wiert ook de poorte *Davids* genoemt, uit oorzake zy neffens den toren *Davids* stont: of dewijl men door de zelve in de stad *Davids* trad. Doch de Schrift gedenkt nergens eene poorte *Davids.* Zy wiert ook, volgens den zelven *Brokard*, de *poorte der handelaers*, of *handelaers poorte* genoemt, dewijl de handelaers van verscheiden landaert uit Bethlehem, *Hebron*, *Gaza*, en andere gewesten, door de zelve poorte hunne waren inbraghten. Maer zoo *Villapand* bewijst, was de *Handelaers-poorte* aen d'oostzijde der stad, en een en de zelve met de Vee-poorte, of een verdichte poorte.

D'Oude-poorte. D'*Oude-poorte* wort op Hebreeusch, in een zelven zin, *Scaghar Jesanah* genoemt; welk laetste woort de zeventigh overzetters by *Nehemia* onverandert hebben gelaten, en als een eigen naem der poorte ten tone gestelt. Zy wort *d'Oude-poorte*, naer het waerschijnelijkste gevoelen, genoemt; dewijl zy, sedert het verwoesten der stad door de Babyloniers, ongeschonden en in wezen was blijven staen: of liever, dewijl haere kentekenen, sedert de tijden van de Jebusiten, en koning *Melchisedek*, tot aen *Nehemias* tijden, zich noch vertoonden. Carthuf.

Deze poorte, naerdien zy tusschen de poorte *Ephraims* en de Visch-poorte stont, Nehem. 12 : 39. moet in de noorder muur der stad gestelt worden: dies is zy in de stad *Salem* open geweest, de welke d'oudste van alle was, gelijk reeds te voore gezeit is. Waer over niet alleenlijk de kentekenen; maer ook de geheele poorte, en haer gebouw en muuren, sedert *Melchisedeks* tijden, in stant gebleven zijn: als uit gene losse en volgende gissing kan bewezen worden: want naerdien alleenlijk dat gedeelte van de oude muuren der stad *Melchisedek*, het welk den bergh *Akra* ten noorde en weste in het buitenste gedeelte der stad omringde, in wezen gebleven was; zoo hebben de poorten van die muur alleenlijk tot gebruik der stad kunnen dienen: dewijl d'overige poorten, staende binnen de stad, of verwoest waren, of alleenlijk aen die genen, die door d'andere poorten waeren ingetreden, doorgang verleenden.

Wanneer men derhalve ten tijde van *Salomon*, en andere koningen vervolgens na hem, de geheele muur des berghs *Sions*, en haere poorten, door koning *David* een weinigh te voore gebouwt, en d'overblijffelen der oude stad door *Salomon* hermaekt zagh, en deze poorte alleenlijk van hare oudste en eerste stichting af in wezen gebleven was, zoo heeft men de zelve *d'Oude-poorte* beginnen te noemen: de welke *Zacharias*, cap. 14 : 10. met recht in 't Hebreeusch *Scaghar Rison*, dat is, *eerder* of *vroeger poorte*, noemt.

Tot bewaernis en duurzaemheit dezer poorte, sedert zoo vele eeuwen, strekte niet weinigh haere stant op een hogen oort van den bergh *Akra*: waer door zy van 's vyants aenvallen bevrijt en in wezen kon blijven.

Zoo *Adrichom* wil, was deze poorte ook *Jebus*, na de Jebusiten, genoemt: het welk by *Villapand* als valsch gewraekt wort: naerdien de Jebusiten noit de stad *Salem* bewoont hebben; maer alleenlijk het kasteel of slot: het welk zy tot aen de zalving van koning *David* bezaten: daer nochtans vele eeuwen te voore de kinderen van Juda en Benjamin, en ook koning *Saul*, de stad *Salem* bezeten hadden.

D'*Oude-poorte*, volgens den zelven *Adrichom*, wiert ook de *Recht-poorte* genoemt: dewijl d'oudsten in oude

tijden aldaer ter rechte zaten: want in de poorten wierden te dier tijde de vonnissen gevelt. Ook wiert buiten deze poorte het recht uitgevoert. Waer over ook de Heilant door die poorte na den Bekkeneel-bergh gebraght, en buiten de zelve gekruist is.

Doch ook deze stelling van *Adrichom* wort by *Villapand*, als valsch, verworpen: naerdien de Bekkeneel-bergh, buiten den welken het straffen der doot-schuldigen geschieden, aen de west-zijde der stad lagh: daer d'Oude-poorte ten noorde lagh. Daer en tegen lagh de Recht-poorte aen de oostzijde.

Wijders, deze poorte, gelijk gezeit is, lagh aen de noortzijde der stad, tusschen de poorte *Efraims* en Visch-poorte: als te besluiten is uit Neh. 3:6. en 12: 39. alwaer deze poorte tusschen beide gestelt wort Dies stelt *Adrichom* de zelve t'onrecht ten weste, benoorde de Visch-poorte: want anders zou ook de poorte *Efraims* aen de west-zijde moeten gestelt worden: het welk hy niet doet, noch niet kan gedaen noch gezeit worden.

De poorte *Efraims* had, aen de noortzijde der stad staende, haeren uitgang na den bergh *Efraims*, en na den ganschen stam *Efraims*: waerom zy ook alzoo, volgens eenparigh gevoelen van alle schrijvers, genoemt wiert.

Zoo Borchard en andere gevoelen, wort de poorte *Efraims* heden de poorte van *S. Steven* by de Kristenen genoemt: uit oorzake hy buiten de zelve zou gesteenight zijn. Dan aengezien de beêvaertreizers; ja ook alle de Roomsgezinde Kristenen, de plaetse van *S. Stevens* doot in het dal *Josafat* vieren, en niet eene der noorder poorten van *Ierusalem* tegen over het dal *Iosafat* lagh, zoo kan in generleie wijze de poorte *Efraims* dien naem verdienen.

Zy lagh nessens of vier hondert ellen van de Hoek-poorte: als blijkt uit 2 Reg. 14: 13.

Zy wort in de Schrift op de volgende plaetsen gedaght. 2 Reg. 14: 13. 2 Kron. 25: 23. Nehem. 8: 17. en 12:39.

De Hoek-poorte, of eigentlijk, na de Hebreeusche wijze van spreken, de *poorte des hoeks*, en by Zachar. 14: 10. *poorte der hoeken* genoemt, wort by Brokard, Benedictus, *Arias Montaen*, *Adrichom*, *Spanheim*, en andere, aen de noord-oost-zijde, op den hoek des berghs *Akra*, en nessens of boven de beke *Kedron*, en ter plaetse, daer *Villapand* den toren *Hananeël* stelt, geplaetst: doch zonder eenige reden of bewijs, zoo *Villapand* getuight: die de zelve Hoek-poorte in de wester of noordwester hoek der stad plaetst: want naerdien d'Oude-poorte, de Visch-poorte; de tooren *Hananeël* en *Emath*, tusschen de Hoek en Vee-poorte nootwendigh te plaetsen zijn: dienvolgens zou men, by aldien in de zelve ooster-zijde der stad, in de welke de Vee-poorte is, ook de Hoek-poorte gestelt wort, nootwendigh de middenste dezer poorten na 't ooste stellen. Dies zullen d'Oude en Visch-poorte na 't ooste staen: het welk ongehoort is: derhalve ook het stellen der Hoek-poorte aen de noort-ooster-hoek.

Tot meerder bevestiging dienen de volgende woorden uit het tweede boek der Kronijken, cap. 25: 23. alwaer *Ozias* gezeit wort, de toorens in *Jerusalem*, boven de Hoek-poorte, en boven de Dal-poorte, en boven alle d'andere poorten aen de zelve zijde der muur gesticht te hebben.

Weshalven blijkt hier uit klarelijk, dat de hoek en Dal-poorte aen een zelve zijde der muur gestaen hebben: maer de Dal-poorte stont aen de west-zijde der stad: by gevolgh ook de Hoek-poorte.

Adrichom hout de Hoek-poorte voor een en de zelve met de poorte *Benjamins*: waer van noch verre buiten de stad, zoo hy uit *Brokard* getuight, de puinhopen gezien worden. Het welk weinigh geloofs verdient.

Deze poorte wiert de Hoek-poorte genoemt, van wegen haeren stant op den noord-wester-hoek der stad: of dewijl zy hoeks-wijze, of met vele hoeken opgebouwt was.

Zy lagh vier hondert ellen van de poorte *Efraims*. 2 Paral. 14: 13.

De Dal-poorte, in 't Hebreeusch *Ge Scaghar* geheten, stont aen de west-zijde der stad, duizent ellen van de Mist-poorte, en was de noordelijkste van alle de poorten: als uit Nehem. 2: 13, 14. te besluiten is. Zy wiert alzoo Dal-poorte.

na

na het Lijk-dal genoemt, dat aen de zelve zijde der ſtad, na-by den Bekkeneelbergh gelegen is. Waer uit blijkt, hoe *Adrichom* t'onrecht de zelve poorte aen d'ooſtzijde, niet verre van de Vee-merkt en Schapen-vyver, ſtelt, en haeren naem van het dal *Ioſaphat*, in het welk de beke *Kedron* vloeit, ontleent.

Hy hout ook deze Dal-poorte voor een en de zelve met de Vee-poorte; hoewel niet zonder groten misſlagh: desgelijx voor de gene, de welke heden, na den martelaer *Stephanus*, of *Steven*, die buiten de zelve geſteenight wiert, de poorte van *S.Steven* genoemt wort: hoewel ook de poorte *Efraims*, volgens den zelven *Adrichom*, by eenigen *S. Stevens* poorte genoemt wort.

Villapand hout deze Dal-poorte voor de gene, welker kentekenen, naer het ſchrijven van *Brokard* en *Adrichom*, te *Ieruſalem* noch gezien worden, en die de Kriſtenen in grote eerbiedigheit houden: naerdien men wil, dat door de zelve de Heilant na den bergh des bekkeneels ter doot trad: als blijkt uit den ſtant en gelegentheit der oude muur des Bekkeneel-bergs, en uit een oude overlevering. *Paulus* gedenkt deze poorte in de volgende woorden, cap. 13: vers 12. *Daerom heeft ook Jeſus, op dat hy door zijn eigen bloedt het volk zou heiligen, buiten de poorte geleden.*

De zeventigh overzetters ſchijnen het zelfſte gevoelt te hebben: want in plaetſe men, na 't Hebreeuſch, by Neh. 2:13. leeſt, *En ik trok uit by nachte door de Dal-poorte*; zoo hebben zy overgezet: *En ik trok uit in de poorte Golila.* Welk woort, dewijl het uit 't Hebreeuſch *Galila* geſmeet is, men *bekkeneel* of *herſſenpan* kan vertalen. Met welke woorden de zeventig overzetters hebben willen te kennen geven, dat de zelve poorte de Dal-poorte genoemt wiert, dewijl zy haeren uitgang na het Lijk-dal had: of dewijl zy in het dal, dat de Bekkeneel-bergh van de ſtad ſcheide, gelegen was: en desgelijx de zelve poorte de *poorte Golila*, of *Bekkeneel*, genoemt wiert: dewijl zy na den Bekkeneelbergh, tegen den welken zy over lagh, doorgang gaf.

Fonteyn-poorte. De Fonteyn-poorte, in 't Hebreeuſch *Scaghar Haghaijn*, wort anders ook, na d'eigentlijke bediedenis des woorts *Ghaijin*, *Oogh-poorte* genoemt: want een en 't zelve Hebreeuſch woort *Ghaijn* betekent eigentlijk een *ooge*; maer ook, om de gelijkenis van werking, een *fonteyn*: dewijl het water uit de zelve vloeit, als de tranen uit d'oogen. Zy was de Fonteyn-poorte geheten na de vermaerde fonteyne *Siloë* of *Gihon*, door de welke men na de zelve uitging: waer over zy by andere de *poorte Siloë* geheten wort. Zoo *Lichtfoot* nochtans wil, wiert zy niet na de fonteyne *Siloë*; maer na een andere alzoo genoemt.

Deze poorte was gelegen aen de weſt-zijde der ſtad, neffens de trappen, by de welke men na den bergh *Sion* opklom: als duidelijk uit de Schrift, Nehem. 2:14. en 3:15. en 12:35. te beſpeuren is. Dies ſtellen *Brokard* en *Adrichom* t'onrecht de Fonteyn-poorte aen d'ooſtzijde der ſtad, en houden haer voor een en de zelve met de Water en Pottebakkers-poorte: daer nochtans ieder der gemelde poorten voor een byzondere poorte te houden is, als uit het volgend kan blijken, en inzonderheit uit Neh. 12:37. alwaer van de Water en Fonteyn-poorte, en van de Prieſters en Leviten, die de muuren inwijden, geſproken wort. *Voorts na de Fonteyn-poorte, en tegen hen over, gingen op by de trappen van Davids ſtad, door den opgang des muurs, boven Davids huis, en tot aen de Water-poorte, in 't ooſte.* Hier ziet men de Fonteyn-poorte en Water-poorte als twee verſcheide poorten geſtelt, en de laetſte na 't ooſte: en de trappen *Davids*, en *Davids* huis, tusſchen de Water en Fonteyn-poorte gelegen te zijn. Dewijl nu de Water-poorte gezeit wort na 't ooſte gelegen te zijn, en de ſtad *Davids*, met 't huis, dat *David* in de zelve gebouwt had, na 't weſte lagh, volgens bewijs van *Villapand* uit de Schrift, zoo moet nootwendigh de Fonteyn-poorte na 't weſte, en niet na 't ooſte, geſtelt worden. Daer en boven hebben beide deze poorten geen gemeinſchap van name altoos: want d'een wort in 't Hebreeuſch *Ghaijn*, dat is, *fonteyn*, of *ooge*, en d'andere *Maijim*, dat 's *water*, genoemt. Ook waren de her-opbouwers verſcheiden: want de Fonteyn-poorte wiert door *Sellum*, en de

de Water-poorte door de *Nathinims* herbouwt, tot groot bewijs van de verscheidentheit dezer twee poorten. Desgelijx lagh de Pottebakkers-poorte na 't ooste: gelijk reeds te voore gezeit is.

De Mist, Vuilnis of Drek-poorte, in 't Hebreeusch *Scaghar Asfot*, wiert alzoo genoemt, dewijl zy na-by de vuilnis-vaten of misthopen stont, daer in de burgers de mist, vuilnis en drek, braghten: want het woort *Asfot* bediet eigentlijk eene misthoop, of afgeslote plaetse, op de welke, tot gebruik der akkers, de mist en vuilnis bewaert wert. Of zy wiert, zoo *Bonfrerius* gevoelt, de Mist en Vuilnis-poorte genoemt: uit oorzake de vuiligheden, en al wat by-na met onreinigheit, na de wet, besmet en buiten te brengen was, door deze poorte, uit het grootste gedeelte der stad, na eene onreine plaetse gebraght wiert: namelijk na *Bethtiso*, of het Lijk-dal, beneden den bergh des Bekkeneels gelegen.

Brokard, *Adrichom*, en andere, stellen de Mist-poorte aen de Zuid-oostzijde der stad: hoewel zonder eenige vaste bewijs-reden. *Villapand* en *Lichtfoot* daer en tegen, op steun van verscheide schriftuur-plaetsen en gevolgen, aen de westzijde, tusschen de Dal en Fonteyn-poorte, duizent ellen van de Dal-poorte. Onder andere strekt tot een krachtigh bewijsreden van *Villapands* gevoelen, de volgende plaetse van Nehem. 2: 13, 14. *Ik trad des nachts uit de Dal-poorte, en tròk voorby de Mist en Fonteyn-poorte.* Desgelijx die van Nehem. 3: 13, 14, 15. Waer uit klaerelijk blijkt, dat de Mist-poorte tusschen de Dal en Fonteyn-poorte gelegen was: en by gevolgh aen de westzijde der stad: naerdien beide de Dal en Fonteyn-poorte aen de westzijde gelegen waeren, als uit de gemelde laetste plaetsen van *Nehemia* te bespeuren is.

De Mist-poorte wort by eenigen voor de gene gehouden, de welke *Josephus* de *poorte der Essenen* noemt: uit oorzake d'Essenen, die, volgens zijn schrijven, met den lantbouw zich erneerden, neffens deze poorte hunne misthopen, dienstigh tot den lantbouw, en woonsteden hadden.

De zuitzijde der oude stad, zoo *Villapand* verklaert, lagh met een doorgaende muur besloten, en had by ouds aen die zijde gene ope poorte: gelijk hy zulx tracht uit het schrijven van *Iosephus* te bewijzen, daer deez zeid: *Dat de stad met een drie dobbele muur omgeven was; 't en zy ter plaetse, daer zy met ongangbaere dalen omringt wiert: want aen die zijde had zy den omtrek slechts van eene muur.* De zuitzijde van Jerusalem had gene poorten.

Wijders, deze zijde, de welke slechts met eene muur omringt lagh, was de zuitzijde, zoo *Villapand* voor bewijsselijk houd. Weshalve aen die zijde geene poorte van noden was, noch gebruik had: want zoo daer eene geweest was, de dalen zouden niet *ongangbaer* by *Josephus* genoemt zijn geworden: na de welke van de poorten eenige wegen liepen.

Daer en boven wort by *Nehemia* noit eene poorte tusschen de wester Fonteyn, en ooster Water-poorte gedaght: naerdien de Chaldeen, by aldien aen die zijde, gelijk aen d'andere, poorten gestaen hadden, ongetwijfelt d'eene of d'andere zouden verwoest en gesloopt hebben: want zoo eene gesloopt was, zoo most zy weder gebouwt zijn geworden: en zou dienvolgens by *Nehemia* gedaght zijn: door wien niet eene van de herbouwde poorten overgeslagen is. Dies lagh gene van alle de poorten aen de zuitzijde der stad: maer alle de poorten waeren aen de oost, noord en westzijde.

Zoo *Lichtfoot* daer en tegen wil, was de stad aen de noortzijde poorteloos.

Door deze twalef poorten ging men het naeste na alle oorden en gewesten des Heiligen Lants: te weten, door de Pottebakkers-poorte na het dal *Gehennon*, akker *Acheldema*, en na alle zuider lantschappen, tot aen den bergh *Sinai*: door de Water-poorte na des konings tuinen, en andere in het dal *Josaphat* gelegen: van waer een effe en gelijke wegh na *Bethania* liep. Door de Peerden-poorte wierden des konings peerden na de by-gelegen beke *Kedron* te drenken gebraght. Door de Vee-poorte trad men na het dal *Iosaphat*, den *Olijfbergh*, *Bethania*, *Iericho*, woestijne, en na de gansche ooster

 lant-

lantstreke tot aen de Jordaen. Door de poorte *Benjamins* na de woestijne *Anathot*, en andere steden des zelven stams: desgelijks liep van deze poorte een wegh na *Galilea*, *Filips Cesarea*, en *Damaskus*. De Visch-poorte had haren uitgangen na de zee van *Galilea*, Jordaen, en de gehele ooster en noorder lantstreke. D'oude poorte na alle d'ooster lantstreken. De poorte *Efraims* na den bergh van dien zelven name, en na *Sichem*, *Samarie*, en *Galilea*. De Hoek-poorte na Arabie. De Dalpoorte na den bergh van *Kalvarien*: als ook na *Silo*, *Bethoron*, en *Gabaon*. De Mist-poorte na *Joppe*, de Middellantsche zee, en na alle de wester delen des Lants. Van de Fonteyn-poorte liep een wegh na de Vulders-akker, *Bethlehem*, *Hebron*, *Gaza*, en Egypten. Den wegh, die van deze poorte na 't zuide liep, gedenkt d'Evangelist *Lukas*, Actor. 8: 26. in de volgende woorden: *En d'Engel des Heeren sprak tot Filippus, zeggende: Staet op, en gaet henen tegen het zuide, na den wegh, die van Jerusalem na Gaza afdaelt.*

D'afgang der wegen na de gemelde oorden en gewesten, en d'opgang der zelve na de stad, was niet moeielijk noch bekommerlijk: naerdien de wegen door kunst, en met grote onkoste, tot gerijf der reizers, door koning *Salomon* waeren bequaem gemaekt, en met zwarte keisteenen geplaveit.

Behalve deze boven-gemelde twalef poorten, de welke in den buitensten omtrek der derde muur open stonden, vind men by *Adrichom*, en andere schrijvers, veel meer andere poorten gedaght: als by *Iosephus*, de poorte der Vrouwen-torens, de poorte tegen over het graf-gedenkteken van *Helena*, de poorte *Jebus*, de poorte van het paleis des hogen-priesters, de Richtpoorte, de Yzere-poorte, en poorte des Draken-fonteyns.

De poorte der Vrouwen-torens, en de poorte tegen over het graf-gedenkteken van *Helena*, waeren een en de zelve met de poorte *Efraims* en Hoekpoorte, volgens grondigh bewijs van *Villapand*.

By gene geloofwaerdige of rechtmatige schrijvers, als by *Adrichom*, vind men eene poorte *Jebus* gedaght.

De poorte van het paleis des hogenpriesters wort by *Adrichom* in de zuider muur gestelt, of liever verçiert, op een losse gissing, en zonder eenigen gront: want het geen, dat hy uit Nehem. 3: 20. schijnt voor te brengen, (*Na hem herbouwde zeer vierighlijk Baruch, de zoon Zabbai, een andere mate* (der muur:) *van den hoek tot aen de poorte des huis Eliasib, tot aen het einde van Eliasibs huis.*) strekt veel meer tot weghneming van zoodanige poorte, als tot vaststelling: want een poorte des huis kan in de stad niet open zijn geweest.

De Recht-poorte, in 't Hebreeusch *Scaghar Miphkad*, hout *Villapand* veel meer voor eene poorte van de gevangkenis van *Ophel*, als van de stad.

D'Yzere-poorte, de welke na de stad leide, en haer van zelve, volgens schrijven van *Lukas*, Actor. 12: 10. voor den onslaekten *Petrus*, door een zonderlinge bestieringe Gods, opende, was, zoo *Villapand* gevoelt, eene poorte van den boven-stad, en in den toren *Hippikos* open: welke poorte, nessens dezen toren, by *Iosephus* gedaght wort.

Maer ten aenzien van den stant of gelegentheit, en van de grote van deze poorte, zoo is lichtelijk te bemerken en zien, dat deze Yzere-poorte niet een van de twalef poorten der stad was: uit oorzake de zelve by-na in het midden der stad staet, en niet boven vier voeten breet is. Waer over men met meerder waerschijnelijkheit zou mogen geloven, dat zy in eene van de muuren was, die eene scheiding tusschen de straten en wijken der stad maekten.

Deze poorte schijnt zeer oud te zijn. Ook zeidt men dat zy sedert de tijden van *Alexander de Grote*, die de stad veroverde, zou gestaen hebben. Des niet te min is zy noch zeer fraei van gehouwen steen gebouwt, en heeft een gewelf, dat laegh; maer over de zes of zeven voet lang is.

Het nieu of hedendaegsch *Ierusalem* heeft zes poorten: waer onder vier voorname, of hooftpoorten, en twee andere kleine poorten zijn: als:

De poorte van Sinte Steven,
Poorte van Ioppe, of *Bethlehem*,

Poorte

Poorte van Damaskus,
Poorte des berghs Sions,
Mist-poorte,
Poorte van Herodes.

De poorte van S. *Steven* staet aen d'oostzijde der stad, tegen over een dal, en heeft haeren ingang in de stad ten zuide. Zy is alzoo by de oude Kristenen genoemt; dewijl S. *Steven*, of *Stephanus*, volgens een oude overlevering, buiten de zelve gebragt, en na-by deze poorte gesteenight wiert.

Volgens berecht van zekeren geestelijken van *Ierusalem* aen *Doubdan*, waeren de deuren van deze poorte eertijts de deuren van de kerke des Heiligen grafs.

Buitenwaerts, ter weder-zijde van deze poorte, staen twee zware steene leeuwen beelden, in 't rou gehouwen, met de bekken tegen elkanderen, en eene roze tusschen beide. Waer over velen zich verwondert hebben: naerdien den Mahometanen, uit kracht van *Mahomets* wet, schilderyen en beelden van menschen of beesten verboden zijn. Zoo eenigen gevoelen, zou zeker afvaller of verlogenaer des Kristendoms, wanneer de muuren en poorten der stad herbouwt wierden, over de stad geheerscht hebben: door wiens toelating die leeuwen beelden opgerecht waeren: hoewel dit weinigh geloofs verdient: naerdien, als aenstonts zal blijken, de Turksche keizer *Soliman* de stichter der muren was.

De poorte van *Ioppe*, of *Bethlehem*, of *Rama*, en anders de poorte des kasteels genoemt, uit oorzake zy aen den wegh na *Ioppe*, *Rama* en *Bethlehem*, en dicht by het kasteel der stad leit, is aen de westzijde der stad.

De poorte van *Damaskus* staet aen de noortzijde, en wort alzoo genoemt, dewijl men door de zelve na de stad *Damaskus* gaet.

De poorte des berghs *Sions* staet aen de zuidzijde, en heeft haeren naem van den bergh *Sion* bekomen, na den welken zy uitgang verleent: anders wort zy ook de *poorte Davids* genoemt.

De Mist-poorte is een der twee kleine of onvoorname poorten, de welke aen de oostzijde staet. Zy wort alzoo genoemt: uit oorzake door de zelve mist, vuilnis en drek gebraght worden.

De poorte van *Herodes* staet aen de noortzijde, en wort alzoo misschien na het paleis van *Herodes* genoemt, dat dicht by de de zelve staet. Anderen noemen haer de poorte van *S. Jeremias*, van wegen haere nabyheit aen de spelonke van *Ieremias:* en andere ook de poorte *Efraims.*

Beide deze laetste poorten zijn zoo groot niet, als de poorten van *Sion*, *Bethlehem*, *Damaskus*, en *S. Steven*; maer by-na van een zelve grote, en ontrent vier of vijf voet breet. Daer en tegen zijn de vier voorname poorten breet en hoogh.

De Mist en *Sions* poorte waeren in den aenvang dezer eeuwe eerst nieuw gebouwt.

Alle deze poorten zijn open en der stad eigen; en, na d'Oostersche wijze, met dikke yzere platen, tot meerder sterkte, en om den Arabieren het afbranden te beletten, beslagen.

Zy zijn gemaekt, gelijk grote overdekte kerk-poortalen hier te lande, door de welke men niet van voore ingaet; maer van d'eene of andere zijde: zulks men van buiten, staende voor de poorten, in de stad niet kan zien.

Naer het schrijven van *Benjamin* de Jood, had *Ierusalem* ontrent het jaer elf hondert slechts vier poorten: namelijk, die van *Abraham*, *David*, *Sion* en *Iosafat.*

D'Arabische lantbeschrijver *Aledris* gedenkt ook slechts vijf poorten, die by hem, in 't Arabisch, aldus worden genoemt en geplaetst: te weten, aen de westzijde, B*ab Almehrab*: dat 's gezeit, *poorte des tempels:* aen de oostzijde, B*ab Arrahme:* dat 's, *poorte van bermhertigheit:* de welke gesloten blijft, en niet, als op Palm-feestdagen, geopent wort: aen de zuidzijde, B*ab Sehiun*; dat 's *poorte van Sion:* aen de noortzijde, B*ab Amuda-Alghorab*, dat 's *poorte van de duive en rave.* Niet verre van B*ab Arrahme*, en de Zuider-poorte, is een andere, B*ab Alasbat* genoemt, dat 's *poorte der stammen:* de welke open staet. B*ab*, of B*aba*, betekent eigentlijk in 't Arabisch *eene poorte.*

 Aen

Aen de gemelde hedendaeghſche poorten leeſt men eenige opſchriften met Arabiſche letteren, in marmer gehouwen, die den her-opbouwer, en tijt, na de jaer-rekening der Mahometanen, of *Hesjira*, dat 's *Mahomets* vlucht uit *Mekka* (de welke was des jaers, na des Heilants geboorte, zes hondert en twee en twintigh) te kennen geven, en uit 't Arabiſch vertaelt aldus luiden. Te weten:

Boven de poorte van *Damaskus* ſtaet:

[a] 944. *Poorte der diepte.*

a Na den Kriſten ſtijl 1533.

Boven de poorte van *Sion:*

In d'eerſte Lente des jaers
947
De poorte Sion.

Aen de Miſt-poorte:

Poorte des veltſlaghs.
In de tiende maent der beletting (dat is Herfſtmaent) *des jaers* 947.

Boven de poorte van *Rama*, op beide zijden:

D'allergrootſte koning, grootachtbare vorſt, betemder der volken, Grieken, Arabieren en Perſianen, koning Soliman, zoon van koning Selim, (God beſcherme en verdedige zijn rijk en vorſtendom) heeft be laſt, op den eerſten van Loumaent, des jaers van Hesjira, negen hondert vier en veertigh, deze gezegende veſten te bouwen. Vrede zy des zelfs ſtighters.

Aen de poorte van S. *Steven:*
920 *Poorte der na-yvering.*

Aldus zijn heden, en al over lang, by de Kriſtenen en Mahometanen, de poorten van het hedendaegſch of nieu *Ieruſalem* genoemt: waer uit blijkt, hoe eenigen dezer poorten, inzonderheit de Mis-poorte, noch by de Kriſtenen de namen der oude poorten behouden hebben: ja men vind'er, die willen, dat de zelve d'oude gelegentheit of ſtant behouden hebben, of op de zelve plaetſen ſtaen, daer d'oude poorten ſtonden. Maer dit ſchijnt weinigh geloofs te verdienen, en zonder eenige waerſchijnelijkheit vaſtgeſtelt te worden: aengezien de ſtad al voor vele eeuwen zoo meenighmael, en inzonderheit eerſt door *Titus*, en daer na door keizer *Elius Adrianus*, en eindelijk door de Mahometanen, ten gronde, met het uitroien van muren en torens, verdelght is: en de her-opbouwers, die Onkriſtenen en Mahometanen waeren, in het her-opbouwen, op den zelven ſtant, in het ſtuk der oude poorten, weinigh of niet gelet; maer veel meer, ten ſpijt der Kriſtenen, de ſtad anders doen vermaken, en de muuren en poorten, ieder na zijn zin en welgevallen, verleggen hebben. Gelijk ook het verſcheiden, en ongelijk of minder getal der hedendaeghſche en oude poorten, tot geen klein bewijs van den verſcheiden ſtant en gelegentheit der oude en nieuwe poorten ſtrekt.

Daer en boven maken de Mahometanen, gelijk reeds gebleken is, geen gewagh altoos van eenige oude namen der oude poorten, met de welke zy in de Schrift genoemt worden: maer hebben die, na 's lants wijze, in hunne tale, met byzondere en andere namen genoemt.

Wijders, hoe of met welke namen by ouds deze hedendaeghſe poorten genoemt wierden, kan met gene zekerheit, en niet, als by giſſing, gezeit worden.

De poorte van *S. Steven* houden eenigen voor de Vee-poorte: andere voor de Dal-poorte: hoewel zommigen (die willen dat de Vee en Dalpoorte een en de zelve zy) de poorte van S. *Steven* zoo wel voor de Vee, als Dal-poorte houden. Eenigen houden ook de poorte *Efraims* voor de poorte van S. *Steven:* maer zonder eenige waerſchijnelijkheit: naerdien de poorte *Efraims* ten noorde ſtont: en die van S. *Steven* ten ooſte ſtaet. Waer over andere willen, dat de poorte van *Damask*, de poorte *Efraims* genoemt wiert: en te recht, ten aenzien van den zelven ſtant en gelegentheit ten noorde: doch om die reden zou ook de Viſch of Oude-poorte de poorte van *Damask* kunnen genoemt worden.

De poorte van *Joppe* kan of voor de Hoek of Dal, of Mis of Fonteyn-poorte genomen worden.

Wat belangt de Mispoorte, de welke heden aen de zuitzijde ſtaet, die

ſchijnt

ſchijnt niet op den zelven ſtant door *Brokard* geſtelt te worden: noch veel min door *Villapand*, die haer aen de weſtzijde ſtelt: hoewel ook de reden des naems, dien hy haer geeft, ook deze Mispoorte toekomt.

Behalve deze poorten wort by de ſchrijvers noch eene Vergulde-poorte gedaght: als de vermaertſte van alle.

De Vergulde-poorte, de welke alzoo om haere verguldíng, of glans van vergult beeltwerk, genoemt is, ſtaet aen d'ooſtzijde der ſtad, ontrent hondert en vijftigh treden van S. *Stevens* poorte, tuſſchen de Dal en Fonteyn-poorte. Zy is alleen, onder alle de poorten des tempels, aen d'ooſtzijde, en in de muuren der ſtad: waer over zy ook d'Ooſter-poorte genoemt wort. En dewijl men door de zelve langs den kortſten wegh uit den tempel na den Olijfbergh ging, zoo was zy veel meer eene poorte des tempels, als der ſtad.

De Vergulde-poorte is toegemaekt of toegemetſelt: en is aen d'ooſtzijde geen ingang ter ſtad: 't en zy door de poorte van *S. Steven*.

Deze poorte is door de Turken toegemaekt, eensdeels uit oorzake, gelijk zy voorgeven, de koning, (of, zoo andere willen, de Kriſtenen) door de zelve zal ingaen, die *Ieruſalem*, volgens een oude voorſpelling, veroveren, en Heer der gehele werelt zijn zal: en ten andere, dewijl alle de Mahometanen, die eertijts door de zelve gingen, doot ter aerde neêr vielen: als ook, om te beletten dat andere, die gene Mahometanen zijn, den tempel, met het gaen door deze poorte in den zelven, niet zouden beſmetten.

Zoo *Bonifacius* ſchrijft, blijft deze poorte door eene verborgen oordeel Godes toegeſloten, ſedert de ſtad door de Mahometanen verovert is.

Zy wiert met twalef deuren, en met ſandel en cypreſſen-houten toegeſloten: en blijft tot heden aldus toegeſloten.

Wanneer *Bonifacius* eenige Schriftgeleerde Mahometanen vroegh, waerom deze poorte niet geopent wiert, gelijk d'andere poorten? zoo gaven zy ten antwoort: dat zy voor zekeren koning bewaert wiert: zonder te willen zeggen voor wien.

Toen de poorte van S. *Steven*, door bevel van den Turkſchen keizer *Soliman*, groter, en na de mate van deze Vergulde-poorte gemaekt wiert, zoo wierden eenige van deze twalef deuren na deze nieuwe poorte gebraght, en in de zelve gehangen.

Naer het gevoelen van meeſt alle de Roomsgezinde ſchrijvers des Heiligen Lants, en volgens eene oude overlevering van dien oort, was de Heilant door deze Vergulde-poorte, op Palm-zondagh, in de ſtad *Ieruſalem*, op eenen ezel gereden. Ook zou hy, zoo *Salmeron* getuight, uit den hof *Gethſemani* door de zelve poorte gevangkelijk ter ſtad ingebraght zijn.

Anna en *Ioachim*, die met vrolijkheit over d'aenſtaende geboorte des kints ingenomen waeren, zouden elkanderen ook in de zelve poorte ontmoet zijn. Adrich.

Eenigen houden, dat de Heilant door de Vee-poorte *Ieruſalem* zou ingereden zijn; hoewel t'onrecht, naer het oordeel van *Quareſmius*: doch het verſchil dezer twee gevoelens kan beſlecht worden, indien men met *Salmeron* en andere, de Vergulde en Veepoorte voor een en de zelve houdt.

Wanneer *Ioſephus* den derden muur der ſtad *Ieruſalem* meet, zoo verdeilt hy den zelven in tnegentig torens, en in zo veel tuſſchen-wijten of perken: door welke derde muur hy niet ſlechts dat gedeelte der muur verſtaet, welk door *Ezechias* opgebouwt wiert; maer den buiten en grootſten omtrek der gehele ſtad: als hier uit inzonderheit kan bewezen worden, dewijl de mate van deze derde muur, en die van de gehele ſtad, even groot, en een en de zelve is: gelijk uit het volgende blijkt. Grote, of omtrek, en cingel van Jeruſalem.

Vermeenighvuldigh de tnegentigh tuſſchen-wijten dezer muur door twee hondert en twintigh ellen, (want ieder tuſſchen-wijte, t'effens met ieder poorte, begrijpt zoo vele ellen) men zal bevinden dat de gehele derde muur by *Ioſephus*, door negentien duizent en acht hondert ellen, gemeten zy.

Om nu te weten, welk een getal van ſtadien het voornoemt getal van ellen uitmaekt, zoo dient uit *Joſephus* aengemerkt, dat vier hondert heilige ellen,

 len,

len (zoodanige hy in het meten der muren gebruikt) gewonelijk eene oude ſtadie uitmaken. Weshalve, zoo men twintigh duizent (want by het getal 19800 moet men, voor ieder der tien dubbele torens, aen de tien poorten 200 voegen) door vier hondert verdeilt, men zal bevinden, dat d'omtrek des muurs, den welken *Ioſephus* in tnegentigh torens verdeilt heeft, in grote met vijftigh ſtadien over-een komt.

Wijders, dewijl *Ioſephus* ieder oude ſtadie, met vier hondert heilige ellen, even groot maekt: maer een heilige elle even groot is, (volgens bewijs van *Villapand*) als een ſchrede van twee Roomſche voeten en een halve:en daer en boven twee heilige ellen even groot zijn, als een lantmeters ſchrede van vijf voet: zoo volght hier uit, dat twee duizent heilige ellen, die vijf-mael vierhondert inhouden, met vijf ſtadien van *Ioſephus*, in grote gelijk zijn. Uit de zelve reden zijn ook de zelve twee duizent ellen, en vijf duizent Roomſche voeten, even groot: zoo vele voeten in een Italiaenſche of vierendeel Duitſche mijle zijn: want een Italiaenſche of vierendeel Duitſche mijle, begrijpt duizent ſchreden, ieder van vijf voet. Dies zijn twee duizent heilige ellen, vijf oude ſtadien, en een Italiaenſche of vierendeel Duitſche mijls even groot. Anders begrijpt een Italiaenſche mijle, of vierendeel Duitſche mijls, acht gemeine ſtadien: en eene gemeine ſtadie hondert en vijf en twintigh ſchreden: of zes hondert en vijf en twintigh voeten, en vier hondert en zeſtien ellen, en twee derde delen.

Uit de boven-gemelde vergelijking van mate is lichtelijk te beſluiten, dat de ſtad *Ieruſalem* in haeren omtrek vijftigh oude ſtadien, (zoodanige *Ioſephus* gebruikt) of tachentigh gemeine, eene ſtreke van twee en een halve mijle, begrepen hebbe. Desgelijks brengt zeker Griekſche ſchrijver, *Hekateus*, die ten tijde van *Alexander de Grote* geleeft heeft, den omtrek der ſtad op vijftigh: zeker ander, *Timarches*, op veertigh, en een ander, *Ariſtea*, ſlechts op zeven en twintigh ſtadien.

Doch na het eigentlijk en uitdrukkelijk ſchrijven van *Ioſephus*, was 't ganſch beſtek, cingel of omtrek der ſtad, in 't ronde,in drie en dertig ſtadien begrepen.

Borchard brengt ook den omtrek der ſtad, uitgenomen den bergh *Sion*, of opper-ſtad, op drie en dertigh ſtadien: want hy wil, dat de beneden-ſtad, volgens getuigenis van *Joſephus*, in haeren omtrek, uitgenomen den bergh *Sion*, drie en dertigh ſtadien begrijpt: maer dat de gehele omtrek der ſtad, de bergh *Sion* of boven-ſtad daer onder begrepen, veertigh ſtadien bevangt.

Zoo *Villapand* daer en tegen gevoelt, verſtaet *Joſephus*, door de mate en getal van vijf en dertigh ſtadien, alleenlijk den bergh *Sion* of de boven-ſtad, en oudſte muur, met de welke deze boven-ſtad omringt was: want hy meent, dat *Ioſephus*, onder deze mate en beſtek, de beneden-ſtad, de welke hy op een andere plaetſe de voorſtad noemt, niet begrepen hebbe.

Dit tracht *Villapand*, onder andere redenen, met het getal, mate, en onderlingen afſtant der torens, die op den tweeden muur ſtonden, te bewijzen. Want zoo men twee hondert ellen neemt, zoo wijd ieder toren van elkandere ſtont, en daer by twintigh ellen, de brete van eenen toren, doet, en deze twee hondert en twintigh ellen zeſtigh mael (want in zoo vele torens was d'eerſte muur verdeilt) vermeenighvuldight, d'omtrek van den gehelen muur zal op dertien duizent en twee ellen uitkomen. Zoo men nu dit getal tot vier hondert ellen van eene ſtadie, en derhalve tot ſtadien brengt: (want vier hondert ellen doen eene ſtadie) zoo zal de muur op drie en dertigh ſtadien uitkomen: gelijk *Ioſephus* ſchrijft. Waer uit blijkt, dat *Ioſephus* op deze plaetſe alleenlijk d'oude muur der boven-ſtad gemeten, en die binnen-ſtadien begrepen hebbe.

Quareſmius en andere verſtaen by *Ioſephus*, door de woorden van het ganſch beſtek der ſtad in 't ronde, of den omtrek van drie en dertigh ſtadien, de gehele derde buiten-muur, begrijpende de boven en beneden-ſtad: zonder van dien omtrek, den bergh *Sion*, of opper-ſtad, gelijk *Brokard* wil, of de beneden-ſtad, als die *Ioſephus* onder den naem van voorſtad gebruikt, gelijk *Villapand* gevoelt, uit te zonderen.

Noch men moet, zoo *Torniellus* niet onge-

ongerijmt gevoelt, uit die deelmaten der muuren, de welke by *Iosephus* gedaght worden, anders besluiten: aengezien die maten van ellen en stadien, dewijl zy niet altijt by alle volken en schrijvers, en ook in alle eeuwen eenerlei geweest zijn, zoodanigh schijnen te moeten aengenomen en verstaen worden, dat zy na-by mogen komen, om de som, in het besluit gestelt, uit te maken: het welk gewisselijk zal geschieden, indien men zeggen wil, dat by *Iosephus* vijf hondert en een en veertigh ellen voor de mate van eene stadie genomen wort. Want twee hondert ellen, of de wijte tusschen twee torens, negentigh mael vermeenighvuldight, maken achtien duizent ellen uit: en vijf hondert en een en veertigh ellen, (de groote van eene stadie) drie en dertigh mael vermeenighvuldight, maken by-na de zelve som van ellen uit: te weten, zeventien duizent negen hondert en vijf en tachentigh.

[...]rote om[...]k van [...]u Jerusalem. Meest alle de hedendaeghsche schrijvers, als *Roger*, *Doubdan*, *Kootwijk*, *Monkonijs*, en andere, maken nieu *Ierusalem* veel kleinder, als het oud was, en onder andere *Roger*, die het wel een derden-deel kleinder hout te zijn, als het was ten tijde van *Christus*: want hy brengt den omtrek slechts op vier duizent en vijf hondert treden, en maekt het een weinigh langer, als breet, en breit het in de lengte, van 't ooste na 't weste, uit.

Quaresmius en *Kootwijk* brengen den omtrek van nieu *Ierusalem* ontrent op drie Italiaensche mijlen: welker vier een gemeene Duitsche mijle uitmaken. Daer en tegen wil d'eerste, dat oud *Ierusalem* het nieu in grote niet overtroffen hebbe: naerdien het niet blijkt, voeght hy daer by, van waer die grote te nemen is, of kan uitgebreit worden: 't en zy men daer onder de dalen, bergen en grafsteden, buiten de stad, wil rekenen.

De kardinael, *Iakob van Vitry*, maekt nieu *Ierusalem*, van d'eene muur tot d'andere, vier boogh-scheut lang, eene streke van ontrent twalef hondert treden: een boogh-scheut gerekent op drie hondert treden: in welke mate van lengte hy met *Doubdan* over-een komt: die de brete op dertien hondert treden stelt.

Het hedendaeghs *Ierusalem* is gelegen, volgens *Nasir Eddin*, op de noorder brete van een en dertigh graden en drie minuiten: en op de lengte van acht en zestigh graden: hoewel *Ulug Beig*, de noorder brete met zeven en veertigh minuiten verhooght, en de lengte met anderhalve graet vermindert.

By de meeste lantbeschrijvers van *Europe* wort de noorder brete gestelt op twee en dertigh graden en vier en veertigh minuiten: en de lengte op negen en zestigh graden.

Uit oorzake heden de Bekkeneelbergh binnen de stad is, en de bergh *Sion* en *Bezeta* buiten, en niet als puinhopen zijn, zoo willen eenige schrijvers, dat *Ierusalem* geheel en al van plaetse of stant en gelegentheit zou verandert zijn, en niet meer op de zelve plaetse leggen, daer zy in oude of *Christus* tijden lagh. Doch hier op zou men met *Doubdan* kunnen antwoorden: hoe wel waer is, dat, na de gehele stad verwoest geworden is, het noorder gedeelte van *Bezeta*, desgelijx de bergh *Sion*, niet herbouwt geworden is. Maer wat belangt het hertje of midden der stad, de zelve is herbouwt, gelijk men die heden ziet, en op de zelve plaetse, daer zy eertijts was. En niet tegenstaende de bekkeneel-bergh, die buiten was, heden binnen het bestek der muuren is, zoo volght evenwel daer niet uit, dat de gehele stad van plaetse verandert zy: maer men moet alleenlijk zeggen, dat het een gedeelte herbouwt, het ander onder zijne puinhopen begraven blijven leggen, en niet als een klein gedeelte, dat buiten was, in de stad getrokken is. Of nieu Jerusalem met het oud op een zelve plaetse leit.

De stad *Ierusalem* is meenighmael belegert, verovert, uitgeplondert en verwoest. Veroveringen, verwoestingen, en rampen der stad Jerusalem.

Wanneer koning *Melchisedek* de stad *Ierusalem* ontrent vijftigh jaren bezeten had, wiert zy door de Jebusiten, gesproten uit *Iebus*, *Kanaans* zoon, in bezit ('t zy door erfenis of met gewelt) genomen, en na den zelven *Iebus* hernoemt: die een kasteel, ook *Iebus* genoemt, op den bergh *Sion* doen stichten, en de stad acht hondert en vier en twintigh jaren, tot aen den tijde van *David*, bezeten hebben. Jerusalem door de Jebusiten verovert.

Namaels heeft de veltheer *Iosua*, op

het

het eerste jaer van zijne intrede in 't Heilige Lant, de stad verovert: en *Adonibesech*, koning der stad, na het afhouwen der duimen van handen en voeten, aen eenen boom doen opknopen; beneffens vier andere, als de koning van *Ebron*, *Jerimot*, *Lachis*, en *Eglon*, die met hem een verbont hadden opgerecht, om den voortgang van *Iosuas* wapenen te stuiten. Jos. 10. Jud. 1: vers 7.

Wijders, de kinderen van Juda, die de stad hadden helpen innemen, leiden de zelve in kolen, en sloegen d'inwoonders met de scherpte des zweerts. Dies niet tegenstaende vertrokken zich de meesten der inwoonders op het kasteel *Sion*, en bezaten het zelve noch over de vijf hondert en vijftigh jaren, tegen over de kinderen der stammen van Juda en Benjamin: alhoewel die over de hondert en twintigh duizent weerbare mannen sterk waren. Zulks d'Israëliten dien ganschen tijt over de lage stad bezaten: en de Jebusiten de hoge, of het kasteel. Hierom zeid de Schrift, Jos. 15: 63. *Dat de kinderen * Benjamins de Iebusiten, die te Ierusalem woonden, niet konden verdrijven; maer de Iebusiten by de kinderen † Benjamins te Jerusalem woonden tot op dezen dagh toe.* Welk laetste te verstaen is: tot aen den tijt, in den welken het boek van *Iosua* geschreven wiert: want namaels zijn de Jebusiten door koning *David* verdreven. Te weten, *David*, uit ongedult van deze Heidenen langer in het bezit des kasteels te zien, quam het zelve met een sterk heir belegeren: hoewel de Jebusiten zich des weinigh kreunden: en stelden, uit kleinachtigheit, slechts blinden, kreupelen en lammen, aen de wallen, tot bescherming: latende zich verluiden, dat die bestant genoech zouden zijn, om de plaetse te verdedigen. Eindelijk, na lang tegenweer bieden, wiert het kasteel door *David* ingenomen, die het zelve sedert met prachtige gebouwen, vesting, en muuren verçierde, en *Davids stad* noemde, en tot hooftstad van gansch Judea maekte, en tot zijnen rijks-zetel verkoor.

Jud. 1: 8.

Jud. 1: 21.

* of Juda.

† of Juda.

2 Sam. cap. 5. 1 Paral. cap. 11. Joseph. lib. 7. Antiq. cap. 3.

Vijf jaren na koning *Salomons* overlijden quam *Sizak*, koning van Egypten, met een heir van twaelf hondert oorlogs-wagenen, zestig duizent peerden, en ontallijk veel voetvolks, de stad *Ierusalem* (over de welke *Ieroboam*, *Salomons* zoon, gebood) belegeren en veroveren: die den tempel en 't paleis uitplonderde, en alle de schatten en rijkdommen uit beide wegh-sleepte, tot straffe van *Jeroboams* afgoderye. 1 Reg. 14: 25. &c. 2 Kron. 12.

Na verloop van hondert en vijftigh jaren, quam *Ioas*, koning van Israël, na *Amasias*, koning van Juda, te *Bethsemes* gegrepen te hebben, te *Ierusalem*, en sloopte een vak der stads muuren van vier hondert ellen of vademen, van de poorte *Efraims* af, tot aen de Hoek-poorte. Voorts nam hy al het gout en zilver, en alle de vaten uit den tempel, en schatkamers van des konings huis; beneffens gyzelaers: en keerde weder na *Samarien*. 2 Reg. 14: vers 13, &c.

Retzin, of *Rezin*, koning van Syrie, en *Pekah*, koning van Israël, togen, ten tijde van *Achaz*, koning van Juda, ten oorloge tegen de stad *Ierusalem*; hoewel zy de zelve niet veroverden; maer trokken, na een vergeefzen aenslagh, vruchteloos weer te rugh Esai. 7: 1.

Ziet Syrie, p. 187.

Door *Sanherib*, koning van Assyrie, en door *Rabsak*, een vorst of lantvooght van *Sanherib*, wiert *Ierusalem*, ten tijde van koning *Hizkia*, opgeëischt. 2 Reg. 18: 17. &c. en 19: 9. &c. 2 Kron. 32: 10. &c. Esai. 36: 4. &c. en 37: 10. &c.

Eenige jaren daer na wiert de stad weer door d'Assyriers verovert, en *Manasse*, koning van Juda, om zijn goddeloos bedrijf, gevangkelijk na Babel gebraght: maer eindelijk weer van Babel na Jerusalem, als een tweede *Habakuk*, overgevoert: alwaer hy het overschot zijns levens in de vreze des Heeren overbraght. 2 Reg. 21: 14. 2 Kron. 33: 11, 12.

Of de stad te dier tijde wiert uitgeplondert en verwoest, melt de Schrift niet: hoewel zulx uit de dreigementen, die de goddelijke orakelen tegen de zelve hebben gespelt, te bespeuren is. Maer aenstonts, na de wederkomste van *Manasse* te *Ierusalem*, wiert de stad door den zelven herbouwt en gesterkt. vers 14.

Onder koning *Jehoahas*, zoon van *Josia*, wiert *Ierusalem* door *Neko*, koning

ning van Egypten, ingenomen, na het sneuvelen van *Iosia.* 2 Kron. 36: vers 3.

Na de doot van *Ioakim*, anders *Eliakim*, koning van Juda, en zoon van *Iosia*, maekte zich *Nebukadnezar*, koning van Babel, meester der stad: want zijne krijgsknechten togen met d'aenkomste des Zomers na *Ierusalem*, en belegerden en veroverden de stad. 2 Kon. 24. Voorts stelde hy aldaer tot koning *Ioachin*, anders *Iekonias* genoemt, en zoon van *Ioakim*: hoewel hy dien, om zijn grouwelen en goddeloos bedrijf, slechts drie maenden en tien dagen liet regeren, en sleepte hem, als ook zijne gemalin, moeder, by-wijven, en alle de prinsen en hovelingen; beneffens zeventien duizent weerbare mannen, geketent na Babel over: hy deed daer en boven alle de goude vaten in stukken breken, en na zijn lant vervoeren. 2 Reg. cap 24.

Na hem maekte *Nebukadnezar Sedekias*, oom van *Iechonias*, koning van Juda, die zijnen voorzaet in godloosheit niet toegaf, en *Nebukadnezar* afviel. Waer over *Nekukadnezar*, op het negende jaer der regering van *Sedekias*, met een machtigh heir, de stad *Ierusalem* quam belegeren, en zoo nau deed besluiten, dat'er niets in noch uit kon komen. Hier door ontstont een grote hongers-noot: ja d'ouders wierden gedwongen hunne kinderen t'eeten. 2 Reg. 25. Na verloop van achtien maenden braken de beleggers ter stad in, en bedreven alle bedenkelijke daden van vyantschap op d'overwonnelingen: want zy matsten hen alle ter neêr, zonder sexe of ouderdom te verschoonen: of sleepten hen gevangen en geketent meê. Dit droegh zich op den achtienden van Oogstmaent, of den zeven en twintighsten van Lentemaent, toe.

Acht en twintig dagen daer na quam *Nabuzaradan*, veltheer van *Nebukadnezar*, te *Ierusalem*, verwoeste en verbrande de gansche stad, sloopte de muuren, en beroofde het koninglijk paleis van alle zijne schatten en rijkdommen, en stak'er de brant in. Ook wierden de burgers gevangkelijk na Babylon vervoert. 2 Chron. 36: 19. Esdra 4: 13. Psalm 137: 7. Jerem. 39: 8.

[left margin, partly cut off: ...rusa... ...n ...or ...ebu... ...dne... ...r ver... ...ert.]

[left margin, partly cut off: ...r... ...est het ...: na ...ep... ...g, ...50.]

[left margin, partly cut off: ...em. ...32. 52.]

De Schrift spelt deze verwoesting op verscheide plaetsen te voore: als 2 Reg. 20: 17. en 21: 12, 13, 14. en 22: 16, 17, 20. en 23: 17. 2 Kron. 34. desgelijx de profeet *Esaias*, c. 22: 1. en 29: 1. en 64: 10. *Ezechiel*, cap. 15: 6, 8. *Micha*, cap. 5: 1. en inzonderheit *Jeremias*, cap. 6: 1. en 9: 11. en 19: 3, 8, 12, 13, 15. en 21: 6. en 13: 39. en 26: 6, 9, 12, 18, 20. en 32: 29. en 34: 2, 22. en 35: 17. en 37: 7. en 38: 3. die ter zelver tijt zijne klachten en treur-reden over *Ierusalem* uitstort, die men op het einde van zijne profesye leest: alwaer hy de schade en verwoesting der stad beweent.

Sedert bleef *Ierusalem* tzeventigh jaren woest leggen: zulks *Sion* was als een beploeghde akker, en *Ierusalem* tot een steenhoop, en de bergh des tempels, als tot een hoogh wout wiert, volgens voorspelling van den profeet *Micha*, cap. 3: 12.

Zoo de Hebreen gevoelen, zou, geduurende den tijt van twee en vijftigh jaren, na de verwoesting des tempels, geen beest door de stad gegaen, noch vogel over de zelve gevlogen zijn. Hieron.

Op het tzeventighste jaer van de gevangkenis der Joden, te Babylon, gaf *Cyrus*, koning van Persie, (verwittight, door het lezen van den profeet *Esaias*, dat hy de her-opbouwer des tempels van *Ierusalem* moste zijn) verlof aen de Joden, om weêr na Judea te trekken, de stad en tempel te herbouwen, onder gelei van *Zorobabel*: maer in dit werk wierden zy belet, eensdeels door *Kambyses*, koning van Egypten, die de plaetse van zijnen vader beklede; en ten andere, door de Samaritanen, hunne gezwore vyanden. Dies niet tegenstaende gaf *Darius*, die namaels ter krone quam, den Joden de zelve vryheit. Hier op dan trokken de Joden uit Babel. Zoo *Iosephus* verhaelt, beliepen die van de twee stammen, Juda en Benjamin, viermael hondert duizent zes hondert en acht en twintigh duizent mansperzonen boven de twaelf jaren. Men telde over de veertigh duizent vrouwen en kinderen, en over de zeven duizent knechten, behalve een groot getal van vreemdelingen, die hen volghden: beneffens vier hondert en vijf en dertigh

Tempel en Jerusalem herbouwt.

tigh kemels, en vijf hondert en vijf en twintigh andere vrachtbeesten, om de lasten te dragen.

Zoo dra zy in *Ierusalem* waeren, begaven zy zich met grote neerstigheit aen den arbeidt, en bouwden den tempel in zeven jaren tijts weer op; hoewel de stad toen met gene muuren, grachten, torens, of poorten, wiert omringt.

Een wijle daer na verkreegh *Esdras*, groot-offeraer der Joden in Babel, de zelve vryheit: en na verloop van dertien jaren keerde ook *Nehemias*, *Darius* proever, derwaerts, die het werk voltoide, en in den tijt van dertigh dagen de stad met sterke torens, wallen en muuren omringde.

Deze heropbouwing van *Ierusalem* was door den profeet *Esaias*, cap. 44: 26, 28. *Ieremias*, cap. 30:18. 31:38. *Daniel*, cap 9:25. en *Zacharias*, c. 1: 16. 2:2. voorzeid.

Alexander de Grote trekt na Jerusalem.

Ontrent tzestigh jaren daer na trok *Alexander de Grote*, koning van Macedonie, na *Ierusalem*, met voornemen van de stad door zijn krijgsheir te plonderen; maer in het naderen der poorten wiert hy door d'inwoonders te vooren te gemoet gegaen, die alle in wit gewaet gekleet waeren, onder gelei der priesters, en hogen-priester *Iaddus*, met zijn azuurblauwen *Efod*, of borstlap, aen, die stijf van gout was, en een mijter op 't hooft, daer op Gods naem gegraveert stont. Wanneer *Alexander* dezen hogen-priester alleen na hem zagh toe-treden, groete hy hem met grote eerbiedenis, en aenbad dien heiligen Naem, trad in den tempel, en deed aldaer offerhande, tot grote verwondering van al zijn volk.

Na de doot van *Alexander* trad *Ptolomeus*, zoon van *Lagus*, koning van Egypten, op eenen *Zabbath* in *Ierusalem*, onder schijn van godsdienst; maer maekte zich meester der stad, en handelde de Joden, als vyanden, zeer onmenschelijk.

Doch *Ptolemeus Filadelphos*, zijn nazaet, offerde grote geschenken aen den tempel van *Ierusalem*, en onder andere een wonderlijke tafel: gelijk *Iosephus* in 't brede verhaelt.

Jerusalem door Antiochus Epifanes belegert.

Op 't jaer, na de schepping, drie duizent zeven hondert twee en tachentigh, quam koning *Antiochus Epifanes*, of *Deurluchtige*, in *Ierusalem*, mattste over de tachentigh duizent Joden ter neêr, en plonderde de stad en tempel: waer uit hy alle de gewijde vaten roofde: als de goude kandelaers, tafelen, altaer en reukvaten, en deed ter zelver plaetse het beeltenis van den Olympischen Jupijn oprechten. Zijn wreetheit en woeden bleek inzonderheit in het stuk van godsdienst: want hy verbood den Joden alle plechtelijkheden der wet t'oeffenen, en dwongze, door allerlei vonden van pijningen, na de wijze der Heidenen te leven, en aen d'afgoden t'offeren. In 't kort, hy beroofde den Joden van de vaderlijke plechtelijkheden en zeden, voerde den godsdienst en waengeloof der Grieken ten tempel Godes in. En van hier namen d'oorlogen en wreetheden, die in de boeken der Machabeën geschreven zijn, haer begin.

Zoo *Abulfarai* schrijft, bezoetelde en ontreinighde *Antiochus de Ionge*, *Epiphanes*, of *de Deurluchtige* gebynaemt, wanneer hy te *Jerusalem* quam, den tempel, met het beeltenis van *Iupijn* (by d'Arabieren *Almoshtari* genoemt) aldaer te stellen. Hy deed den hogenpriester *Eleazer*, over het weigeren van aen het zelve beelt, door zijn bevel, offerhande te doen, met grote pijne doden.

Daer na wiert een vrouw, met name *Shamunia*, anders *Salomona*, t'effens met zeven zonen, by hem over het schelden der afgoden betight. Hy beval den eersten zoon de tonge, en uitterste ledematen, af te snijden, en in een pan te braden; en den tweden de huit des hoofts af te trekken: desgelijks allen den anderen: en deed daer na de moeder met grote pijne sterven.

Na de komste des Heilants hebben de Kristenen de geraemten der lijken, die te *Jerusalem* begraven wierden, na de stad *Antiochie* overgebraght, en boven de zelve eene kerke doen stichten.

Antiochus Eupator, koning van Syrie, belegerde *Ierusalem*, en *Iudas de Machabeër* op het kasteel, in 't jaer hondert en negen en veertigh, na den Griekschen stijl, of op 't jaer, na de schepping, drie duizent zeven hondert zeven en tachentigh.

Na verloop van eenige jaren stelde *An-*

Antiochus Eusebes, dat is *de Godvruchtige* gebynaemt, eenigh gewelt in 't werk om de stad te veroveren, met de zelve te belegeren: maer hield hier en tusschen niet op, aen den belegerden stieren met vergulde hoornen toe te zenden: als ook goude en zilvere vaten, opgevult met allerleie reukwerken, ten offer aen den tempel. Waer over de Joden, ten inzichte van zulke ongemene godsvrucht, hem de stad op billijke voorwaerden overleverden, en den naem van *Godvruchtige* gaven.

rusa-m oor ompe-s ver-vert.

Des jaers na de schepping der werelt, drie duizent acht hondert vijf en tnegentigh, of, volgens *Scaliger*, zeven en tachentigh, veroverde *Pompejus*, opgehitst tegen de Joden, door de dreigementen van *Aristobulus*, de stad en tempel, juist ten tijde des offeren: alwaer zijne krijgsknechten een yzelijk bloetbat maekten, met sneuvelen van twalef duizent Joden. Uit eerbiedenis evenwel tegen deze plaetse, wilde hy de tempel-schatten niet aentasten; maer belette het plonderen en roven.

Op 't jaer drie duizent negen hondert en tien plonderde *Krassus*, Roomsche burgermeester, in zijnen velttocht tegen de Parthen, en intrekken door Judea, den tempel van *Ierusalem*, en sleepte uit den zelven twintigh duizent talenten zilvers, en drie duizent ponden gouts.

oor ero-s.

Des jaers, na de schepping, drie duizent negen hondert en dertien, en zes en twintigh jaren na het veroveren van *Ierusalem* door *Pompejus*, (en niet zeven en twintigh, gelijk *Iosephus* t'onrecht schrijft) deed *Herodes d'Askaloniter*, die door den Raet van Rome tot koning over *Ierusalem* was verklaert, *Antigonus*, met bystant der Romeinen, onder beleit van *C. Sosius*, den oorlogh aen, veroverde de stad *Ierusalem* en den tempel, en deed een groot getal van Joden in den zelven ter neêr houwen: hoewel zonder te plonderen of roven.

Sedert dier tijt, om de gunste der stedelingen te winnen, deed hy de stad vergroten, en met prachtige gebouwen, ter gedachtenis van zijne vrienden, verçieren: en onder andere zeer fraeie en sterke torens oprechten: als de toren *Hippikos*, *Psefina*, *Faselus*, en *Mariamne*. Hy liet ook een treffelijk paleis bouwen: beneffens vele andere heerelijke werken, ter gedachtenis van *Cesar* en *Agrippa*: als mede eenen nieuwen tempel, ter zelver plaetse, daer die van *Salomon* gestaen had, ten gevalle der Joden stichten.

Een grote ramp en onheil quam *Ierusalem*, des jaers een en tzeventigh na des Heilants geboorte, over: als wanneer de Joden, na vele muiteryen en oproeren, onder het vieren van het Paesch-feest, door *Titus*, keizer *F. Vespasiaens* zoon, belegert, en in de stad, als in eene kerker, besloten, en t'effens met stad en tempel verovert wierden: waer door deze stad, de welke door de gehele werelt tot een wonder was, een moortspelonk en kerkhof van doden wiert: want door honger, pest en zweert, quamen over d'elfhondert duizent Joden in de zelve te sneuvelen. Het getal der gevangens was zeven en tnegentigh duizent. Voorts beval *Titus* de gansche stad ten gronde te verwoesten: die in dier voege wiert, als of zy noit by menschen was bewoont geweest. Maer de drie torens, door *Herodes* gestight, als *Hippikos*, *Mariamne*, *Faselus*, en het gedeelte der stads-muuren aen de westzijde, liet hy ongeschonden en in wezen blijven: eensdeels om den Romeinschen krijgsknechten, die aldaer tot bewaernis bleven, tot een vesting of kasteel te zijn: en ten anderen, om den nakomelingen te doen blijken, hoedanige of welk een sterke stad de strijtbare Romeinen verovert hadden. Wijtlopiger verhandelt *Iosephus*, in zijn zevende boek der Joodsche geschiedenissen, en *Tacitus*, deze verovering. Jerusalem door Titus, Vespasiaens zoon, verovert.

Vijftigh jaren na de verwoesting door *Titus*, en op het jaer, na des Heilants geboorte, hondert en dertigh, trok de Roomsche keizer, *Elius Adrianus*, na Syrie, om de Joden, die onder beleit van eenen wreden rover, met name *Barcochebas*, of anders *Barcozba*, weer aen 't muiten waeren geslagen, en den tempel trachten te herbouwen, te dempen: gelijk hy hen geheellijken, met het sneuvelen, op eenen dagh, van vijf hondert en tachentigh dui- Door Elius Adrianus.

zent zielen, t'onderbraght. Daer en boven deed hy de drie gemelde torens, en het overgebleven gedeelte der muuren ſlopen, en beval de ſtad met zout te beſtroien: waer door het zeggen, en de voorſpelling des Heilants, met de daet en waerheit is bekrachtight, daer hy by den evangeliſt *Lukas*, cap. 19:44. in het naderen der ſtad *Ieruſalem*, haere verwoeſting, en verdelging ten gronde, te voore ſpelt: en dat d'eene ſteen op den anderen niet zou gelaten worden: desgelijx by Matth. 23:38. daer hy, in het ſpreken tegen d'overſten der ſtad, eindelijk beſluit: *Ziet uw huis wort u woeſt gelaten*: want door den naem *huis* is het ganſch gebouw der ſtad te verſtaen.

Deze verwoeſting geeft ook *Nicephorus* duidelijk in de volgende woorden te kennen. *Hadrianus heeft al het geen, wat noch van d'oude gebouwen was overgebleven, geheel en al verwoeſt, en ten gronde geſleght: zulx niet een ſteen op den anderen is gebleven.*

Jeruſalem door keizer Adrianus herbouwt.

Voorts deed *Adrianus*, zoo de zelve *Nicephorus* getuight, de ſtad weer van nieuws opbouwen: hoewel binnen veel enger beſtek en begrip, en byna op een anderen oort, en haer, na zijnen voornaem *Elia*, noemen: gelijkze ook met den naem *Elia*, by d'Arabieren en *Ptolemeus*, genoemt wort. Te weten, de ganſche bergh *Sion*, t'effens met het paleis van *Salomon*, der koningin, en het huis des wouts *Libans*: als ook de Hoek-poorte, het kaſteel der Aſſyriers, en de gehele noorder hoek, tot aen de Miſt en *Efraims* poorte, wierden, op zijn bevel, buiten den omtrek der ſtad beſloten: daer en tegen de Bekkeneel-bergh, en des Heilants graf, de welke te voore buiten de ſtad lagen, binnen de noorder muur der ſtad gebraght en getrokken.

Boven de poorte, waer door men na *Bethlehem* gaet, deed de keizer een zwijn, van marmer gehouwen, oprechten, met Joden onder het zelve, tot een teken en bewijs van hun buigen onder de Roomſche heerſchappye: of, zoo andere willen, om door d'afbeelding van zulk een geil of vuil gedierte te willen aenwijzen, dat dit volk volkomen van God ontheilight en vervloekt was. Ook deed hy den Joden verbieden, oit een voet in de ſtad te zetten, of de zelve te naderen. Alleenlijk gaf hy hen verlof van eenmael des jaers zich voor de muuren te vertonen, (gelijk zy gewoon waeren op den zelven dagh te doen, op den welken keizer *Titus* de ſtad verwoeſt had) om haere verwoeſting te beweenen: mits betalende een zekere opgeleide ſchatting. Zoo *Euſebius* daer en boven zeid, verbood *Adrianus* volkomen den Joden, uit een zonderlingen haet tegen hen, geheel en al de ſtad niet te mogen aenzien: ja ook niet van verre, noch van eenige verheve of hoge plaetſe. Hy deed ook op den Bekkeneel-bergh, om den Kriſtenen den zelven tot een gruwel en afkeer te maken, een tempel van *Venus*, en, ter plaetſe van *Salomons* tempel, een beeltenis van den Olympiſchen *Jupijn*, beneffens het zijn te peert, oprechten.

Wort door Konſtantijn tot het Kriſtendom gebraght.

De ſtad *Ieruſalem* bleef in dezen ſtaet ten halve bevolkt, tot op het jaer drie hondert zes en twintigh; als wanneer de Griekſche keizer *Konſtantijn de Grote*, en zijn moeder *Helena*, aldaer weer 't Kriſtendom deden bloeien, de afgoden tempels en beelden verwoeſten, en kerken en vele huizen op den Bekkeneel-bergh ſtichten: die, gelijk reeds gezeit is, binnen het beſtek der ſtad beſloten wiert: welk toen nieu *Jeruſalem* genoemt, en aenſtonts met Kriſtenen bevolkt en vervult wiert.

Keizer Juliaen tracht vruchteloos den tempel te herbouwen.

Juliaen, zoon van keizer *Konſtantijn*, (die het Kriſtendom verlogende, en hierom gemeenelijken in 't Griekſch *Apoſtata*, dat 's *Afvaller*, wiert genoemt) leide alle zijn krachten te werk, om de ſtad beter te herbouwen, en deed boven-mate grote onkoſten aen den her-opbouw van *Salomons* tempel, door *Titus* verwoeſt: hoewel niet uit begeerte van door de grote zijner werken zich eenen eeuwigen naem te maken, of uit genegentheit tot de Joden: maer alleenlijk uit een vervloekten drift van den Heilant met valsheit te betichten, en zijne voorſpelling ydel en logenachtigh te maken: de welke luide, dat deez tempel der mate zou verwoeſt worden, dat d'een ſteen op den anderen niet zou blijven: als d'evangeliſt *Mattheus* getuight cap. 24: 2. De Joden, doot-vyanden der Kriſtenen,

nen, toonden zich over dit nieu aengevangen werk zeer verblijt; en deden allerlei nootwendigh timmer-gereetschap, ja eenig van zilver, in grooten getale, vervaerdigen. Maer wanneer zy het werk sterk aendreven, en, na het opdelven des grontslaghs, den eersten steen leiden, zagen zy aenstonts, niet zonder grote schrik en verbaestheit, vuurballen, of gloeiende kogels, uit de grontvesten opspringen, die vele arbeiders verbranden. Andere wierden door felle dwerrelwinden opgenomen, of door sterke aertbevingen weggerukt: en zommige door de vlamme gezengt en geroost. De brant sloeg in de huizen, daer al het gereetschap voornoemt in bewaert wiert, en verslond het alles. Voorts wierden alle de bouwstoffen door 't onweer verstroit en vernielt. Het teken des kruis verscheen volkomen straels-wijs aen den hemel: ja de klederen van alle deze rampzalige arbeiders wierden met vele zwart-kleurige kruizen gemerkt: waer over zy, uit schrik en vervaernis, het werk staekten en verlieten. Hier door wierden meenighten hunner tot het Kristen geloof bekeert.

Wanneer *Juliaen* zagh den tempel niet te kunnen stichten, gaf hy bevel van een schouwtoneel te bouwen, om aldaer de Kristenen, ter woede van de wilde beesten, op te offeren, en een yzelijk bloetbat te maken.

Aldus verhaelt dit bedrijf *Hendrik Spondanus*, op 't jaer drie hondert drie en tzestigh, en trekt ten dien einde, tot getuigen, verscheide schrijvers aen, als *Ambrosius*, *Chrysostomus*, *Gregorius*, *Sozomenus*, en meer andere.

Wanneer des jaers zes hondert, *Kosroë*, koning van Persie, gansch Syrie met een machtigh heir had afgelopen, trad hy binnen de stad *Jerusalem*, en liet de zelve geheel en al uitplonderen en verwoesten, de kerken verbranden, en ter zelver plaetse tachentigh duizent menschen doden; behalve een groot getal van Kristenen, die hy aen de Joden verkocht. Hy voerde ook eenige gevangen na Persie: waer onder de bisschop van *Jerusalem* was, en sleepte alle de rijkdommen der kerken, en inzonderheit het kruis des Heilants, het welk keizerin *Helena* aldaer gelaten had, met zich. Men zeid hy het zelve met grote eerbiedigheit en eere handelde, en boven zijnen koninglijken throon stelde, die van fijn gout, en met dierbare gesteenten bezet was.

Ontrent veertien jaren daer na maekte *Siroës*, de zoon van *Kosroë*, die zijnen vader om 't leven braght, vrede met keizer *Heraklius*: met beding van alle de slaven over te geven: als ook het kruis, dat de keizer zelf op zijne schouderen, door de Vergulde-poorte, binnen *Jerusalem* braght.

Des jaers zes hondert zeven en dertigh zond *Omar*, de derde Mahometaensche *Kalif*, na den beruchten *Mahometh*, zekeren *Amr*, zoon van *Alas*, en *Sergjil*, met een sterk heir na *Ierusalem* ter belegering. Wanneer de stedelingen zich tot d'uitterste benautheit zagen gebraght, verzochten zy vrede, met beding van veiligen uittoght: het welk zy door toestaen van *Omar* verworven. Hier op schreef *Omar* hen eenen brief van veilige hoede: wiens inhout aldus luide: Door Omar.

IN DEN NAME DES ALLERBARMHERTIGEN GODS,

Door Omar, Alchittabs zoon, wort het volk der stad Elia veiligheit toegestaen: zoo wel voor hunne perzonen, kinderen, vrouwen, en goederen, als voor alle de tempelen, dat die niet zullen gesloopt worden of ledigh blijven staen.

Voorts bezaten de Sarraçenen, of Mahometanen, de stad een reex van vier hondert en drie en tzestigh jaren. De Kristenen betaelden midlerwijle aen hen grote schattingen voor de vrye oeffening van Godsdienst, en hadden een bisschop. Deez *Omar* was de geen die een *Metszid*, of tempel, op den berg *Moria* deed bouwen, ter plaetze van *Salomons* tempel, die aldaer noch heden wort gezien. Hy verschafte zeer veel gelts, tot onderhout van een groot getal lampen: en maekte daer de voornaemste der *Metziden* van.

Eenige jaren daer na maekte zeker *Hequen*, een gezwore vyant der Kristenen, zich meester van de zelve stad, en deed alle de kerken slopen en verwoesten: inzonderheit die van het Heilige graf: en de Kristenen, die al- Door Hequen.

 daer

daer waeren, door onbedenkelijke wreetheden pijnigen.

Wanneer des jaers duizent zes en tzeventigh *Iſar*, gebynaemt *Affys*, heer of koning van *Damaskus*, na het veroveren der ſteden *Emiſſa* en *Damaskus*, uit Egypten, na een vruchtelozen toght, weer te rugh gekomen was, begaf hy zich na *Ieruſalem*: alwaer hy drie duizent menſchen deed ſneuvelen, en den *Kadys*, of ſchout, en ſchrijvers, wanneer zy voor hem verſchenen waeren, beval te doden. Van *Ieruſalem* trok hy weêr na *Damaskus*.

Abulf. Des jaers 1098 hadden de Mahometanen, die over Egypten heerſchten, wanneer zy de Turken in onmagt beſpeurden, de ſtad *Ieruſalem* belegert, en kregen de zelve, na het oprechten van veertigh ſtormgevaerten tegen de zelve, by verdragh en overgift in. Te dier tijde geboden over *Ieruſalem*, *Sokman* en *Ilgazi*, zonen van *Ortok*, *Turkoman*, die met hun gevolgh uit de ſtad trokken. Van wegen d'Egyptenaers, wiert zeker *Eftekaroddaulas* tot opperhooft over *Ieruſalem* geſtelt.

Jeruſalem door de Kriſtenen verovert. Na de Franken, of Kriſtenen, op 't jaer duizent zeven en tnegentigh, met een ſterk heir in de geweſten van Syrie, en andere van dien oort, gevallen waeren, (de welke toen onder de Mahometanen ſtonden) en des volgenden jaers *Antiochie* en *Ramla* verovert hadden, maekten zy zich op het derde jaer van hunnen toght, onder beleit van *Godefroy van Bouillon*, graef van *Bolongje*, den Mahometanen van Egypten de ſtad *Ieruſalem* afhandigh: te weten, op het jaer duizent en negen en negentigh, den vijftienden van Hoimaent, op Vrydagh, na een belegh van negen en dertigh dagen. De Kriſtenen baerden, na het veroveren der ſtad, onder de inwoonders een groten neêrlaegh, en verbranden de Joden, die in den tempel

Elmac. vergadert waeren. Zy matſten over de tzeventigh duizent Mahometanen

† Anders Akſa. ter neêr, en roofden uit † *Kobbaton Sachraton*, of de kapel des ſteens, ſtaende in den tempel *Salomons*, over de vier hondert zilvere lampen, ieder ter zwaerte van drie duizent en zes hondert *drachmen*: daer en boven een zilvere oven van veertigh ponden, en meer als twintigh goude lampen: behalve een onuitſprekelijken anderen buit.

Sedert bleef de ſtad *Ieruſalem* den Kriſtenen eene reex van zes en tachentig jaren onderworpen: te weten, tot aen het jaer elf hondert zeven en tachentigh, en wiert tot een koningrijk opgerecht, en het hof, zetel, en rijksſtoel, der Kriſten koningen van *Ieruſalem* gemaekt.

Des jaers elf hondert zeven en tachentigh, zoo *Abulfarai* verhaelt, trok *Naſir Saladin*, koning van Syrie, (na het veroveren der ſteden *Ceſarea*, *Kaifa*, *Seforia*, *Shakifum*, *Kulam*, *Joppa*, *Talninum*, *Sidon*, *Berytus*, *Jobail*, *Askalon*) na *Ieruſalem* op, en ſloegh zich met zijn leger voor de ſtad neêr. Maer wanneer de Mahometanen een zeer grote meenighte van menſchen op de wallen zagen, wierden zy met ſchrik bevangen. Wijders, *Saladin* beſtede vijf dagen met de ſtad rontom te trekken, om af te zien, aen wat zijde hy de zelve zou aentaſten: naerdien zy zeer vaſt en ſterk was. Maer hy vond gene andere plaetſe, als aen de noortzijde, neffens de poorte *Amuda* en den tempel van *Sion*. Derhalve begaf hy zich na die zijde, den twintigſten van Lentemaent, alwaer hy zich neêrſloegh, en rechte des zelven nachts de ſtormgevaerten op: desgelijx rechten ook de Franken op de wallen der ſtad ſtormgevaerten op. Voorts wiert ter wederzijde zeer fel geſtreden: dewijl ieder tot voorſtant van zijnen Godsdienſt yverde. Ook was hen genen koning van noden, om hen aen te moedigen.

Door Saladin verovert.

Wanneer de Franken zagen hoe fel de Mahometanen ſtreden, en hoe vaſt hunne ſtormgevaerten, om wis te ſchieten, geplant waeren, en hoe verre de loopgraefmakers, met hunne loopgraven te maken, gevordert waeren, zonden zy *Balian*, zoon van *Birwan*, aen *Saladin*, met verzoek van veiligen uittoght: het geen hy hen afſloegh, met te zeggen: *Ik zal u niet anders handelen, als ghy de Mahometanen hebt gehandelt, wanneer ghy de ſtad des † jaers vier hondert een en tachentigh innam: te weten, met ter neêr te matſen en gevangen te nemen.*

† Na den ſt[…] van Hesji[…] en na den K[…] ſten- ſtijl 1099

Waer op *Balian* ten antwoort gaf: *IVete*

Wete Soltan, dat wy in deze ſtad een grote meenighte van menſchen hebben: en nu, op hope van veiligen uittoght t'erlangen, het vechten ſtaken. Maer wanneer wy de gewiſſe doot voor oogen zullen zien, zullen wy onze kinderen en vrouwen doden, en goederen in kolen leggen, en geen gelt, gout of zilver, tot buit, noch vrouw noch man, om gevangen te worden, overlaten. Wanneer dit gedaen is, zullen wy den ſteen, die by u voor heiligh wort gehouden, en den tempel Alakſa, ſlopen, en alle de Mahometanen, die onze gevangenen zijn, ten getale van vijf duizent, doden, zonder vracht-beeſten of dieren in 't leven te laten. Daer na zullen wy op u uitvallen: en zal niemant onder ons ſneuvelen, of hy zal eerſt velen zijns gelijken doen ſneuvelen hebben. Derhalve zullen wy met glorye ſterven, of met eere leven.

Saladin eindelijk, na lang onderling raetplegen met zijne krijgs-overſten, (die eendrachtiger ſtemme, tot veiligen uittoght voor de Franken verſtonden; dewijl men niet zou kunnen weten, indien zy quamen uit te vallen, hoe het zou mogen aflopen) bewillighde in den veiligen uittoght: mits ieder mansperzoon, zonder verſchoning van arm of rijk, tien; en een vrouwperzoon vijf dukaten, en een kint, 't zy jongen of meisken, twee dukaten zou betalen: te weten, binnen veertigh dagen: of anders gevangen blijven. Maer voor d'armen overquam *Balian* met *Saladin* in alles voor dertigh duizent dukaten.

Voorts wiert de ſtad op Vrydagh, den twintighſten van Zomermaent overgelevert. Dus verre *Abulfarai*.

Het overgaen der ſtad ontſtont voornamelijk door tweeſpalt en oneenigheit der Kriſtenen.

Volgens verhael van *Adrichom*, uit de kronijken van *Mattheus Palmerius*, *Maſſeus* en *Onufrius*, wiert *Ieruſalem* des jaers elf hondert zeven en tachentigh, den tweden van Wijnmaent, door *Saladin*, by overgift, ingenomen, en den Kriſtenen afhandigh gemaekt: met beding van zoo veel uit te ſlepen, als ieder op zijne ſchouderen zou kunnen meê dragen.

Saladin, zoo *Doubdan* verhaelt, na ſchier ganſch Syrie t'ondergebraght, en *Sint Jan van Akre* verovert te hebben, begaf zich, des jaers elf hondert acht en tachentigh, ter belegering, voor de ſtad *Askalon*, en deed de zelve opeiſchen; maer kreegh van d'inwoonders tot antwoort: dat zy beſloten hadden zich na die van *Jeruſalem* te ſchikken: 't zy over te geven, of weerſtant te bieden. *Saladin*, des verwittight, quam desgelijx *Ieruſalem* beleggen, en deed tien dagen vervolgens groot gewelt, met op de ſtad te beuken: maer den veertienden gaven de ſtedelingen zich by verdragh over. De ſtad wiert geheel en al ontwijt en geſchonden, en de kerken verwoeſt: uitgezeit die van het Heilige graf: het welke de Syriers voor een grote ſomme gelts afkochten: als ook de tempel *Salomons*, dien de Mahometanen behielden, en zich daer van tot een *Moske* dienden. Dies niet tegenſtaende wilde *Saladin* noit in den zelven komen, 't en zy eerſt alle de muuren en vloer met rozen-water waeren afgeſpoelt en afgewaſſen: ten welken einde hy een grote meenighte rozenwaters, zoo veel vijf hondert kemels konden voeren, had derwaerts doen komen.

Zoo *Doubdan* hier byvoeght, hadden de Mahometaenſche krijgsknechten een groot gouden kruis, dat boven op den tempel ſtont, afgebroken: het welk zy, aen een zeel, of koorde, gebonden, voortſleepten, en verachtelijken langs de ſtraten ſloegen, tot ſpot van den Kriſten godsdienſt, en op den bergh *Sion* braghten: alwaer zy het in ſtukken kapten.

Voorts deed *Saladin* de ſtad, midlerwijle de Griekſche keizer met nieuwe krijgstroepen in Syrie viel, met grachten, wallen en torens verſterken: de welke *Iſa*, zijns broeders *Sefodins* zoon, en heer van het koningrijk van *Damaskus*, des jaers twalef hondert acht en dertigh deed ſlopen: uit oorzake hy vreesde, dat de Franken, die *Damiate* bezaten, of ook zijn broeder *Muhammed*, hem zulk een ſterke en weerbare veſting, (de welke hy twijfelde en misvertrouwde, te kunnen beſchermen) tot zijn groter verderf en ondergangh, moghten afhandigh maken, en in 't bezit nemen.

Deez *Muhammed*, om *David*, zijns broeders zoon, die zijnen vader *Iſa*,

na zijn overlijden in 't rijk was gevolght, des te lichter te verjagen, maekte met de Franken des jaers twalef hondert acht en twintigh een ſtilſtant van wapenen, en gaf hem *Ieruſalem* in handen over. Dies zouden zy de ſtad laten, als zy was, zonder veſtingen: en de Mahometanen den tempel behouden.

Des jaers twalef hondert negen en dertigh nam *David*, die uit zijn rijk verdreven was, *Ieruſalem* in, en ſlechte het kaſteel, dat de Franken midlerwijle geſtigt hadden, ten gronde toe. Namaels vereenighde hy zich met zijnen neve, *Ajob*, *Muhammeds* zoon, en behield deez, uit kracht van een onderling verbont, Egypten, en hy *Damaskus*. Maer na het ontſtaen van nieuwe haet en tweeſpalt, gaf *David*, op 't jaer 1243, den Franken, die hy tegen *Ajob* tot bontgenoten had verzocht, *Ieruſalem* weder over. Dan des volgenden jaers ontweldighde *Ajob* hen de zelve ſtad, beneffens andere ſteden, weêr, en braghtze onder zijne gehoorzaemheit.

Volgens *Abulfarai*, kregen de Franken, des jaers twalef hondert zeven en twintigh, door een vrede, tuſſchen hen en *Alkamel*, heer van *Damaskus*, getroffen, *Ieruſalem*, en andere aen zee gelege plaetſen, weder in 't bezit.

Des jaers vijftien hondert en zeventien wiert *Jeruſalem*, beneffens het ganſche Heilige Lant, door *Selim*, Turkſche keizer, verovert, die, of liever zijn zoon en nazaat *Soliman*, de zelve ſtad met brave muuren deed omringen: gelijk zy noch heden wort gezien: en is ook ſedert in het bezit zijner nazaten gebleven.

Uit het boven-verhael der verſcheide verwoeſtingen en rampen, de welke de ſtad *Jeruſalem* zijn te beurt gevallen, blijkt genoechzaem klaerelijk, hoe weinigh geloofs de genen verdienen, die willen, dat tot noch heden eenige overblijfſelen der ſtad, ten tijde van *David* en *Salomon* gebouwt, zouden gezien worden.

Desgelijx beſchrijft de Jood *Benjamin* (die ontrent des jaers elf hondert en vijftigh geleeft, en eene reisbeſchrijving van die en andere geweſten, in 't Hebreeuſch, nagelaten heeft) de ſtad *Ieruſalem*, als of de zelve noch by zijnen tijt met drie muuren, gelijk zy by ouds was, omringht lagh: en als of d'oude grontveſten van *Davids* toren, tot tien ellen hoogh, en *Salomons* paleis, en de weſter muur des tempels, noch in wezen waeren, en gezien wierden.

In gelijke dwaling ziet men vele Kriſten ſchrijvers, inzonderheit Roomsgezinde, vervallen: die van de ſtad en van verſcheide gebouwen ſchrijven, niet anders als of zy ſedert des Zalighmakers tijden, ja van noch langer voor hem, noch overgebleven waeren: daer nochtans de ganſche ſtad, en alle de gebouwen, door de Mahometanen voor weinige eeuwen geſticht, en veel jonger zijn, als op de tijden, in de welke de Joodſche ſtaet bloeide, te kunnen gebraght worden.

Lichtelijk was ook het uitroien en verdelgen der ſtads muuren, torens en andere gebouwen der ſtad *Ieruſalem*, zonder overblijfſelen van grontveſten, te doen: naerdien de zelve, ter oorzake van den ſteenigen en herden gront, op den welken zy gebouwt was, niet diep in d'aerde; maer ſlechts boven op de vlakte geleit waeren: daer andere ſteden, die op een weken gront en oort leggen, en met diepe grontveſten moeten opgehaelt worden, zoo lichtelijk niet ten gronde te verdelgen en uit te roien zijn.

Na het beſchrijven der benaming, muren, omtrek, en verwoeſtingen der ſtad *Ieruſalem*, het geen haer eigentlijk in 't algemein betreft, zullen wy vervolgen de gebouwen, zoo oude als nieuwe, en al wat in de zelve eertijts gedenk en merkwaerdigh was, en noch heden gezien wort, ten tone ſtellen: en t'effens, zoo veel des mogelijk is, het oud by het nieu voegen, en tegen elkandere vergelijken.

Antonis, of *Antonia toren.*

DE *Antonis*, of *Antonia toren*, of burght, of kaſteel, wort by *Ioſephus*, in het beſchrijven van de twede ſtad, en haer twede muur, in en binnen de welke hy ſtont, dikwils gedagt: gelijk zich ook op en ontrent den zelven verſcheide voorvallen hebben toegedragen. Het was een ſterk en vaſt kaſteel, of

of burght, ſtaende, volgens ſchrijven van *Ioſephus*, op of na-by de hoek van de twee poortalen van het voorhof der Heidenen des eerſten tempels, de welke haer uitzicht na 't weſte en noorde hadden: dienvolgens ſtont deez toren aen de noortweſter hoek des tempels. Ook kon men van den hooghſten toren dezes gebouws al het binnenſte des tempels beſchouwen. Waer uit blijkt, dat deez toren niet binnen het beſtek des tempels gebouwt was: gelijk zulx ook met het ſchrijven van *Ioſephus* zou ſtrijden, welk luidt, dat de Joden, wanneer de Romeinen den toren *Antonia* bekomen hadden, den tempel en het buiten-poortael beſchermden, de welke de Romeinen daer na, door middel van ſtormgevaerten, inkregen.

Joſeph. Deez toren wiert door de *Aſſamoneërs* (anders de *Machabeen*, die t'effens het prieſterdom en heerſchappye des volks bezaten) of eigentlijk door *Hirkanus*, den hogen-prieſter, d'eerſte van dien name, en die uit den ſtam der *Machabeen* geſproten was, op een rontom ſteile rotſe van vijftigh ellen hoogh, na-by den tempel, gebouwt, en *Bari*, of *Baris*; maer namaels, door den her-opbouwer, koning *Herodes d'Oude*, ter gunſte van zijnen vrient *Markus Antonius*, drie-man te *Rome*, *Antonia* genoemt.

Baris, of *Bari*, is een Hebreeuſch woort, herkomſtigh van *Berith*: het welk by de Grieken een *toren* of *kaſteel* vertaelt wort: hoewel *Scaliger Berith* veel meer voor een Chaldeeuſch of Perſiſch, als voor een Hebreeuſch woort, wil gehouden hebben. Anders wiert by d'ouden ook een zeer groot en hoogh opgebouwt ſchip *Baris* genoemt.

Naer het ſchrijven van *Hieronymus* was *Baris* een eigen naem in Paleſtijn, met den welken gewonelijken rontom beſlote en torens-wijze gebouwde huizen, tot aen zijnen tijt, betekent wierden. Anders wiert de toren *Antonia* ook *Stratos toren* genoemt: welken zelven naem ook de ſtad *Ceſarea*, aen de Middellantſche zee, in Paleſtijn gelegen, voerde. Of *Stratos toren* was een onderaertſche en donkere gang, tuſſchen den toren *Antonia* en den tempel, in den welken *Antigonus* heimelijk, door de hellebaerdieren, van zijnen broeder *Ariſtobulus*, gedoot wiert.

Joſephus gedenkt ook eene onderaertſche overwelfde ſpelonke, dewelke van den tempel tot aen den toren *Antonia* ſtrekte, en *Herodes* had doen maken, en daer boven een toren oprechten; ten einde hy door de zelve heimelijk in den tempel zou kunnen treden: indien de gemeente by oproer iet nieuws zou willen in 't werk ſtellen. Zoo *Breidenbach* ſchrijft, zou men daer noch een wonderlijke en brede ſpelonke zien: waer in over de zes hondert peerden kunnen ſtaen.

Herodes, na hy het rijk van de Romeinen bekomen had, deed dezen toren, die op een voordeeligen oort gelegen was, met grote onkoſten, heropbouwen, verçieren en verſterken: waer in hy allermeeſt de grootdadigheit zijns vernufts deed blijken: want eerſtelijk wiert de rotſe zelve, van onderen tot boven, met gladde zerken overdekt: waer door hy het werk grote çieraet by zette, en belette het opklimmen der vyanden, die den toren *Antonia* zouden trachten door een verraſſingh te overrompelen en veroveren. Joſeph.

Voor of rontom het gebouw des torens was een muur van drie ellen hoogh opgehaelt, die den rant der rotſe van alle zijden, tot beſcherming, omringde, ten einde niemant op den gront, in de diepe dalen, zou neêr ſtorten.

Binnen deze muur ſtont het gantſch gevaerte van *Antonia*, op den kruin der rotſe, in 't vierkant, tot de hooghte van veertigh ellen, torens-wijze gebouwt, en was met allerleie ſlagh van prachtige kamers, zalen en vertrekken, verrijkt: waer van eenige wandel-plaetſen verſtrekten, andere tot ſlaep-plaetſen der wachten geſchikt waeren: en zommige tot badſtoven dienden. Dies deez toren, in ſtuk van nootwendigh gebruik, eene ſtad; maer in pracht een paleis ſcheen te zijn: want het bezweek niet, zoo *Egeſippus* ſchrijft, voor een der opper-paleizen.

De gemelde rotſe was voor den bergh *Bezetha*, of nieuwe ſtad, en naby den noord-weſter hoek des tempels gelegen; hoewel van de zelve door zeer diepe dalen afgeſcheiden.

Op ieder der vier hoeken van dezen toren ſtont een andere toren: welker

 drie

drie vijftig ellen hoogh waeren: maer de vierde, die op de zuid-wester hoek, of tusschen het zuiden en noorden stont, steigerde tot de hooghte van tzeventigh ellen: van wiens top, en van gene anderen oort, men den gehelen tempel van binnen kon bezichtigen.

Na de zijde van de portalen des tempels was d'afgang, of trap, na die beide portalen. Of een stene boge of gewelf was over het dal, tot overgang, geslagen, die den tempel en dezen toren aen malkanderen voeghde.

Op dezen toren, of burght, lagen, ten tijde der Romeinen, krijgsknechten, die met de wapenen in de hant de wacht hielden, om ga te slaen, ten einde het volk op feestdagen niet nieuws zou aenvangen en brouwen. En aldus hield het kasteel de stad, en de tempel het kasteel, en de toren *Antonia* den tempel, in toom.

Naer het schrijven van *Aristeas*, was deez toren, of kasteel, die op eenen zeer hogen oort, neffens den tempel, gesticht stont, met vele torens van grote stenen gesterkt, en verstrekte den tempel even als eenen voorburght of bolwerk: ten einde niemant, by ontstaen van oproer, of gewelt der vyanden, eenen wegh, om tot het binnenste des tempels door te boren, zou kunnen vinden: want eensdeels door de nevenstaende wachthuizen en torens des kasteels; en ten andere, door de stormgevaerten allerwege gestelt; als ook door d'ongemakkelijkheit van den steilen oort, alwaer de muuren waeren opgehaelt, wiert d'ingang of inkomen ten tempel belet. Het kasteel zelf wiert door gezette wachten van vijf hondert zeer trouwe en strijtbare jongelingen bewaert, die het lant, door hunne diensten, grotelijks verplicht hadden.

Niemant hunner moght een voet uit het kasteel zetten: behalve op feestdagen: hoewel ook dan niet, als by delen en beurten. Niemant was geoorloft iemant op het kasteel te laten komen: want het opperhooft des kasteels onderzocht alles met grote naerstigheit en nau bescheit, 't zy iemant of wederom quam, of een nieu perzoon ingelaten wiert. De wachten waeren by eede verplicht niet meer als vijf perzonen t'effens, of op een zelven tijt, in te laten komen: naerdien de gansche bewaernis en heil des tempels in het kasteel bestont: want dat zijnde verovert, zoo was geen bolwerk, of vesting des tempels, meer overigh.

Hirkanus, de Hoge-priester, en eerste van dien name, leefde den meesten tijt in den toren *Antonia*. Waer over ook de priesterlijke tabbert, of † borstlap, kap, en al het priesterlijk gewaet, welk hy in zijne bewaernis had, te dien tijde in zekere byzondere kamer van dezen toren bewaert wiert. Te dezer oorzake wiert deez toren ook de bewaerplaetse des priesterlijken tabberts genoemt. Joseph.

† Ephod.

Koning *Herodes*, na hy het rijk door de Romeinen bekomen had, heeft ook dezen tabbert en 't priesterlijk gewaet op de zelve plaetse doen bewaren, gelijk hy die aldaer gevonden had, op betrouwen van daer door het volk des te meer te verplichten.

Archelaus, zijn zoon en navolger, heeft het zelfste gedaen. Maer na des zelfs koningrijk in een lantvooghdye verandert was, hebben de Romeinen ook het bezit des priesterlijken tabberts bekomen, en na zich genomen, en die tot aen de tijden van keizer *Tiberius* bezeten.

Zoo lang dit priesterlijk gewaet in dezen toren was, wiert het onder het zegel des hogen-priesters bewaert, die des daeghs voor het plechtelijk feest, (of ten zevenden dage, zoo *Josephus* op een andere plaetse schrijft) by den overste des kasteels, en Romeinsche krijgsbezetting zich vervoeghden, en den tabbert, na zy het zegel eerst bekent hadden, ontfingen. Zoo dra het feest voleindt was, braghten zy het des anderen-daeghs weder, en leiden het verzegelt, in het by-zijn van den overste, in de zelve kamer ter bewaring. Dit geschiede alle jaers drie-mael, ten tijde van de Vaste: ook wiert dit gewaet op geen anderen tijt uitgehaelt, als wanneer de Hoge-priester kerken-dienst zou doen.

Wanneer *Vitellius*, lantvooght van Syrie, onder de heerschappye van keizer *Tiberius*, door de Joden van *Ierusalem* heerlijk ter gast onthaelt was, zoo verworf hy, om hen weêr gunste

te

te bewijzen, by keizer *Tiberius*, dat zy zelfs, volgens hun verzoek, de bewaernis des heiligen tabberts, en allen priesterlijken gewaets, zouden mogen hebben, en in den tempel bewaren, gelijk zy by ouds dat recht gehad hadden. Ook bleven de Joden daer voortaen, tot aen de doot van koning *Agrippa*, bewaerders van. Na wiens doot *Kassius Longinus*, lantvooght van Syrie, en *Krispius Fadus*, voorzorger van Judea, de priesters en voornaemsten der Jerusalemmers ontboden, en belasten hen, op bevel van keizer *Claudius*, den tabbert en heilige kap in het kasteel *Antonia* weder te brengen, ten einde die in de maght en handen der Romeinen zou zijn, gelijk die te voore geweest was. De Joden, die niet daer tegen derfden spreken, baden eindelijk *Fadus* en *Longinus* (want *Longinus* was ook zelf met zijne krijgstroepen te *Ierusalem* gekomen, uit vreze, dat de Joden, op den eisch van *Fadus*, iet nieuws moghten aenvangen) om verlof van gezanten aen den keizer te zenden, die van hem het recht van den priesterlijken tabbert te bewaren zouden verzoeken: en daer na over dien eisch zijn weêr-om schrijven te verwachten. Het zenden van gezanten wierdt den Joden toegestaen, op besprek van gyzelaers te geven: gelijk zy vrywillighlijk hunne kinderen tot gyzelaers gaven: waer op de gezanten vertrokken.

Na de komste der gezanten te *Rome*, zoo bad *Agrippa de Jonge* den keizer, die zich toen by geval by hem bevond, den Joden, die de bewaernis van den tabbert verzochten, hen hun verzoek te willen toestaen, en over die zake aen *Fadus* te schrijven.

Hier op deed de keizer de gezanten tot zich roepen, met aenzeggen van hen hun verzoek toe te staen: en beval dat zy *Agrippa* bedanken zouden: naerdien door zijn voorbidden de zake uitgewerkt was.

Het antwoort wiert by eenen brief, dien *Claudius* aen de overheit, raet, en het gansch volk der Joden schreef, bevestight. Ten zelven einde schreef hy daer over aen *Krispius Fadus*, voorzorger van Judea.

Noch heden wort, tegen over een groot gewelf van de deuren van het voor-portael des tempels, de voet of onderste gedeelte van een groten en vierkanten toren van drie of vier voet hoogh getoont, en voor een overblijffel van den toren *Antonia* gehouden. Het bestaet uit zeer oude gehouwe stenen; hoewel die alle door outheit uitgemorselt zijn, op het welke de Turken een klein nieu ander torentje, gelijk als een van hunne *Moskeen*, opgerecht hebben. Doubd.

Synagogen.

NAer het schrijven der Rabbinen, waeren te *Ierusalem* vier hondert en zestig, of liever tachentig, volgens gemein schrijven, Synagogen: welker ieder een huis des boeks, en huis der leere had. Het huis des boeks was voor de Schrift: dat is, alwaer de Schrift gelezen wiert: en het huis der leere, in 't Hebreeusch *Beth Midrasch* genoemt, was voor d'overleveringen, alwaer d'overleveringen geleert wierden. Het getal van 480 wort door *Gematria*, gelijk de Rabbinen spreken, bevestight uit het Hebreeusch woort *Melaitaf*, dat is, *vol*, by Esai. 1:21.

By de Talmudisten wort ook eene Synagoge der Alexandryners gedagt: die de Joden, geboortigh van Alexandrye, een stad in Egypten, en te *Ierusalem* woonachtigh, op hunne onkoste in *Ierusalem* gebouwt hadden. Anders wiert zy ook de *Synagoge der koperslagers* genoemt, misschien uit oorzake van dezen voorval. Een kopere schel, volgens verhael der Rabbinen, was in den tempel gescheurt, om die weêr te vermaken, hadden de wijzen kunstenaers van *Alexandrye* ontboden. Ook was een kopere mortier in den tempel, in de welke speceryen gestoten wierden, gescheurt: om die te vermaken, waeren desgelijk kunstenaers uit *Alexandrye* door de Wijzen ontboden. Een *Synagoge* der *Alexandryners*, en *Cyreneërs*, en *Libertinen*, wort ook Actor. 6:9. gedaght.

De Synagoge der Cyreneërs was alzoo genoemt na de Joodsche inwoonders van *Cyrene*, eene stad des lantschaps van *Lybien*, in *Afrika*.

Het woort van Libertijnen hout *Beza* voor een Latijnsch woort, en schijnt herkomstigh te zijn van *Libertus*, dat eigentlijk een vry-gemaekten slave of knecht bediet. Weshalve deze Synagoge alzoo zou genoemt zijn, na zekere Joden, die ten tijde van *Pompejus* gevangkelijk na *Rome* gevoert, en namaels alle, op bevel van keizer *Tiberius*, door hunne heeren in vryheit gestelt wierden: den welken een gedeelte van *Rome*, over den *Tiber*, te bewonen, en plaetse, om Synagogen te timmeren, vergunt wiert. Dies is waerschijnelijk dat die Libertijnen, of hunne nakomelingen, namaels eene Synagoge te *Ierusalem* doen bouwen hebben, de welke aldus na hen genoemt wiert.

Synagoge is een Grieksch woort, en betekent eigentlijk eene vergadering, of by-een-komste, of t'zamen-komste: maer ook gemeinelijk een huis of plaetse, de welke by de Joden tot het lezen der wet en profeten geschikt en toegewijdt was: dat is te zeggen, waer in de Joden vergaderden, om Godes woort uit te leggen en horen, en ook om te bidden. Maer gene offerhande moght in de Synagoge geschieden: naerdien de zelve in den tempel van *Ierusalem* alleen geoorloft was te doen. Matth. 4: vers 23. en 9: 35. en 12:9. en 13: 54. Marc. 1: 21, 23, 29, 39. en 3: 1. Luc. 4: 15, 16, 20, 28, 33, 38. en 6: 6. en 7: 5. en 13: 10. en 21: 12. Joh. 6: 59. en 18: 20. Actor. 13: 14, 42. en 14: 1. en 15: 21, 42. en 17: 1, 10, 17. en 18: 4, 7, 19, 26. en 19: 8. en 24: 12.

De Synagogen zijn van over ouds her by de Joden geweest: als te zien is uit Psalm 74: 4, 8.

In de grote steden had men vele Synagogen: als te bespeuren is uit Act. 9: 2, 20, en 13: 5. en waeren als Akademien of hoge scholen. Act. 6: 9.

Over ieder Synagoge was een overste of vooght gestelt: als blijkt uit Matth. 9: 18, 23. Mark. 5: 22, 35, 36, 38. Luc. 8: 41, 49. en 13: 4. hoewel ook vele of verscheide oversten of vooghden over eene Synagoge waeren. Act. 13: 15. en 18: 8, 17.

Het woort *Synagoge* wort ook genomen voor de by-een-komste der Joden zelf, op die plaetse, als Actor. 13: vers 47.

By *Johannes*, Apoc. 2: 9. en 3: 9. worden de ontaerde en weêrspannige Joden de *Synagoge des Satans* genoemt.

De naem *Synagoge* wort ook genomen voor de plaetse, in de welke de Kristenen t'zamen quamen, en dienvolgens ook op de vergadering der Kristenen zelve gepast. Jac. 2: 2.

Gasith, of Raethuis, en Sekretarye.

IN de beneden-stad, by-na tegen over den tempel, en op de westzijde, was het raet-huis, dat in 't Hebreeusch *Gasith*, en in 't Grieksch, by *Josephus*, *Bœleuterion* genoemt wort: op het welk de zeventigh raetsheeren, en gewonelijke rechters, by de Joden *Sanhedrin* geheten, alle burgerlijke geschillen beslechten, en vonnis over lijf-strafbare en hals-zaken wezen.

Josephus gedenkt ook, in het verbranden der beneden-stad, eene plaetse, of huis, in 't Grieksch *Archivum* genoemt: het welk eigentlijk een Sekretarye of Cançelarye was, in de welke alle papieren, schriften, en bescheiden, zoo welk die de stad, als burgers, in 't byzonder betroffen, bewaert wierden.

Paleis der *Machabeen*, en van *Herodes Agrippa*.

HEt paleis, of hof der *Machabeen*, was op eene zeer hoge plaetse, na-by het wester portael des tempels, in de beneden-stad, door de Machabeen gesticht: van waer een lustigh uitzicht over de gehele stad was. Namaels heeft koning *Herodes Agrippa* op die zelve plaetse een zeer groot huis doen bouwen, en tot zijn hof maken: van waer hy uit zijne eetzale, al wat in den tempel omging, kon bezichtigen. Waer over de overheden, of oversten der Joden, een hogen muur boven 't voorportael van 't binnenste des tempels, de wel-

ke aen de westzijde was, ophaelden, om 't uitzigt des konings te beletten. Zeer qualijk namen *Agrippa* en de lantvoogt *Festus* dit op, die ook den Joden belasten de muur te slopen. Maer die verzochten hier over gezanten na keizer *Nero* te zenden: zeggende, tot hun verschoning, niet te kunnen leven, indien iet van de gebouwen des tempels afgebroken wiert. Dit wiert hen toegestaen. Waer op zy *Ismaël*, de hogepriester, en *Helchias*, de tresorier, beneffens tien der voornaemsten, afzonden. *Nero*, door voorbidden van zijne gemalin, *Poppea*, verleende den Joden vergiffenis van hun gedaen werk, en stont hen toe, de muur te laten blijven, gelijk die was.

Gymnasium, of schole der Heidenen.

DAer was ook eene oeffen-plaets, of schole, in 't Grieksch *Gymnasium* genoemt, die de Joden, onder beleit van den hogen-priester *Iason*, door toelating van koning *Antiochus Epiphanes*, of *Deurluchtige*, dicht by zijn kasteel opgerecht hadden: waer in de jeught, in de Griekschе zeden, wetten en gewoonten, onderwezen wiert. 1 Mach. 1:15. 2 Mach. 4:12.

Koninglijk hof van *Helena* en *Monbazus*.

HEt koninglijk hof van *Helena*, stont, volgens schrijven van *Iosephus*, in de beneden-stad, op het midden van den bergh *Akra*.

Deze *Helena* was eene koningin van *Adjabene*, een gewest of lant over den *Eufrates* gelegen, en moeder van koning *Izatus*. Zy had het Heidendom verlaten, en zich tot den Joodschen Godsdienst begeven, en was na *Ierusalem* met der woon getrokken: alwaer zy onder d'armen, in den groten hongers-noot en dieren-tijt, (dien *Agabus*, onder keizer *Klaudius*, over den gehelen aertbodem; maer inzonderheit over gansch *Iudea*, voorzeid had, Actor. 11:28.) op haere eige onkosten, een groten overvloet van koren, dat uit Egypten gebraght was, uitdeilde.

By *Iosephus* wort ook het hof van *Monbazus*, zoon van koningin *Helena*, gedaght: het welke *Adrichom* aen de oostzijde der beneden-stad, en *Villapand* neffens *Salomons* paleis stelt.

Ren-perk.

REn-perk, in 't Grieksch, by *Iosephus*, *Hippodromus*, dat is, *peerdenren*, genoemt, was een lang-werpighrond en bemuurde perk, aen de zuitzijde des tempels gelegen: in het welk de peerden, om strijt, in den ren liepen. Men liep'er ook te voet om strijt, en reed'er met wagens van twee, drie, en vier span peerden. Ook wiert'er oefening met pieken gedaen, en andere strijtspelen aengerecht.

Ter zelver plaetse heeft koning *Herodes* een vijfjarigh strijt-spel, ter eere van keizer *August*, aengerecht, en den overwinnaers grote prijzen voorgestelt. Hy deed ook, leggende op zijne doot-bedde, uit zijn gansch gebiet, de voornaemste der Joden van ieder vlek ontbieden, op pene van aen den halze gestraft te worden, by mangel van achter-blyven, om alle na zijne doot ter neêr gematst te worden, ten einde ook gansch Judea, en alle huisgezinnen, hoewel tot hun leetwezen, hem zouden bewenen.

Huis der helden, *sterken*, of *machtigen*.

· 3. NEhemias gedenkt een gebouw, in 't Hebreeusch *Beth Haggibborim* geheten: dat is, *huis der helden*, of *sterken*, of *machtigen:* want 't Hebreeusch woort *Haggibborim* heeft die verscheide bediedenissen: te weten, van *helden*, *reuzen*, of *machtigen;* namelijk zoodanigen, die anderen in deucht, macht, sterkte en gezagh overtreffen. De zeventigh overzetters schijnen het He-

breeuſch woort te hebben willen behouden: want in eenige boeken leeſt men *Bethangarim*, en in andere *Agabarim*.

Dit huis, naer het gevoelen van *Villapand*, was gebouwt in de zuidzijde der ſtad *Davids*.

Het wiert het *huis der helden*, of *ſterken* genoemt: uit oorzake *Davids* ſtrijtbare helden in het zelve woonden, die 2 Sam. 23:8. gedaght worden. Of dewijl het een eige woonplaetſe van die zeſtigh helden of ſterken was, die in 't Hoge-liedt, cap. 3: vers 7. gedaght worden. *Ziet het bedde, dat Salomon heeft, daer zijn tzeſtigh helden* (in 't Hebreeuſch *Gibborim*) *rontom van de helden Iſraels.* Zoo andere willen, wiert dit *huis der helden* alzoo genoemt, dewijl het een huis of woonplaetſe der uitgediende en afgeleefde krijgsknechten was. Of, dewijl het een ſchermſchool voor de jeught was, als eene oefening; de welke eigentlijk helden en ſterken paſt.

Het was al van ouds door *David*, of *Salomon*, gebouwt, en niet door de Babyloniers verwoeſt, zoo veel men uit Nehem. 3:16. beſpeuren kan: alwaer gezeit wort dat *Nehemias*, zoon van *Azbok*, (hoewel een ander van *Nehemias*, de ſchrijver des boeks *Nehemias*, en zoon van *Helkias*) tot aen het *huis der helden* bouwde: 't en zy men met *Liranus*, door het *huis*, de plaetſe, daer het huis ſtont, ſlechts verſtaen wil.

Paleis van *Herodes*.

HEt hedendaegſch paleis, of hof van *Herodes*, ſtaet [a] hondert vijftien of [b] twintigh treden, of [c] twee ſteen-werpen, aen de noort-weſt-zijde van dat van *Pilatus*, en van den tempel *Salomons* en de ſtad: te weten, op het noord-eind van een kleine ſtraet van ontrent zeſtigh treden lang.

[a] Doub. [b] Rog. [c] Quar.

Zoo *Adrichom* wil, zou dit paleis alzoo na koning *Herodes d'Oude*, d'*Askaloniter*, genoemt en geſticht zijn, die het zelve paleis in de benedenſtad ſtelt: daer nochtans het paleis, door *Herodes d'Oude*, *d'Askaloniter*, geſticht, by *Ioſephus* in het bovenſte gedeelte der ſtad geplaetſt, en hierom het boven-hof, of paleis, genoemt wort.

Dies wil *Quareſmius* dat dit hof van *Herodes* alzoo na *Herodes Antipas*, zoon van *Herodes d'Oude*, die na 's vaders doot, door keizer *Tiberius*, vier-vorſt van *Galilea* wiert, alzoo zou genoemt zijn: naerdien hy het zelve te *Ieruſalem* doen ſtichten had, om daer in, wanneer hy derwaerts uit *Galilea* quam, zijn verblijf te nemen.

Dit kan eenighzins met grote waerſchijnelijkheit uit Luc. 23:7. bewezen worden: alwaer men leeſt, dat *Pilatus*, wanneer hy verſtaen had, dat *Chriſtus* een Galileër was, en dienvolgens onder het gebiedt van *Herodes*, die over Galilea gebood, behoorde, *hem te ruch na Herodes zond, die ook zelf te dien dage te Ieruſalem was.* D'Evangeliſt zeidt, *die te dien dage te Ieruſalem was*: dewijl hy niet geduurigh aldaer was; maer in Galilea woonde; doch nu, by voorval van het Paeſchfeeſt, Galilea verlaten, en na *Ieruſalem* zich begeven, en in het voornoemt hof zijn verblijf genomen had.

Het tegenwoordigh hof van *Herodes* wort alzoo noch heden by de Kriſtenen genoemt: naerdien eenigen het voor een overblijfſel van het oud houden; doch zonder eenigh bewijs.

Het is geſticht op een kleine verheven plaetſe, en beſtaet van voore uit witte en zwarte vierkante geſlepe ſteenen; hoewel het niet zeer hoogh opgehaelt is. De deure ſtaet tegen het zuide.

De Kriſtenen mogen in dit hof niet komen, 't en zy voor gelt, en met groot bidden.

In des zelfs bovenſte gedeelte wort een kamer getoont, op de welke, naer men zeid, *Chriſtus* voor *Herodes* vertoont wiert. Namaels is de zelve kamer door de Kriſtenen, ter gedachtenis van des Heilants beſchimpen, wanneer hy van *Pilatus* na *Herodes* gezonden was, tot eene kerke gemaekt: gelijk zy noch heden de gelijkenis van eene kerke behout.

In den ingang, of voor-deure des huis, is een klein venſter met een ſtijl in 't midden, in het welk, zoo eenigen willen,

willen, *Chriſtus* door *Herodes* gezien en beſchimpt wiert.

Heden wort dit huis, of hof, zoo *Surius* getuight, by den *Dephtarda* bewoont: maer was voorhene, volgens ſchrijven van *Breidenbach*, een ſchole der Mahometanen. Wat zich, nopende *Chriſtus*, in dit paleis heeft toegedragen, kan by den evangeliſt *Lukas* gelezen worden.

Naer men zeid, was in dit hof het hooft van *Johannes de Doper* door *Herodias* verborgen.

Niet verre van *Herodes* hof ſtelt *Sanut* het huis van *Juda* den verrader.

Het aeloud hof, of paleis, van koning *Herodes d'Oude*, was in het bovenſte gedeelte der ſtad, neſſens de drie torens, *Hippikos*, *Mariamne*, en *Phaſelus*, en op eenen heuvel van den bergh *Sion*, door den zelven *Herodes* geſticht: welk hof *Ioſephus* het *kaſteel der boven-ſtad* noemt, en by wijle het *boven-hof*.

Dit hof had twee zeer grote en ſchone kamers, en kon by den tempel, ook door *Herodes* geſticht, niet vergeleken worden: d'een was door den zelven *Herodes Ceſarea*, en d'andere *Agrippa*, na de namen van zijne vrienden, genoemt.

Het was rontom met een muur van dertigh ellen hoogh omringt, en met zeer çierelijke torens, op een gelijken afſtant, geſtoffeert: daer en boven met ontallijke ruime vertrekken en ſlaepkamers van allerlei ſlagh verçiert.

De verſcheidenheit des marmers, daer het paleis meê opgebouwt wiert, was ontallijk.

De balken ſtaken boven mate in lengte uit, en waeren wonderlijker wijze met treſſelijke çieraedjen doorwrocht.

Alle de kamers en vertrekken waeren met huisraet opgepropt, en blonken van goude en zilvere vaten.

Men had'er vele galderyen en poortalen, die in 't ronde in malkanderen liepen, en op meenighte van kolommen ruſten: tuſſchen de welke luſtige tuinen en boſſchaedjen lagen.

Daer en boven waren'er zeer ſchone en grote lanen, omringt met waterſcheuten, vijvers, waterleidingen, en bakken, die met een groot getal van kopere beelden, die het water van alle kanten uitwierpen, verzien waeren.

In 't kort, dit hof kan na behoren, zoo *Joſephus* ſchrijft, niet uitgeleit worden, hoedanigh het was.

Eindelijk wiert dit hof niet door de Romeinen; maer door de ſtraetſchenders, en inwendige oproerigen en muitelingen des rijks, in brant geſteken.

Schouw-toneel.

IN het midden der beneden-ſtad plaetſt *Villapand* het ſchou-toneel, of dieren-perk, en ſcherm-ſchool, dat ganſch in 't ronde gebouwt was: waer in kampvechten en dieren-ſtrijden vertoont wierden.

Koning *Herodes d'Oude* heeft allereerſt dit ſchouw-toneel zeer prachtig, ten tijde der Romeinen, doen bouwen: in het welk, tot vermaek der toezienders, worſtelaers, of kampvechters, of wilde dieren, als leeuwen, ſtieren, beeren, zwijnen en wolven, tegen malkanderen, of tegen ter doot gedoemde, en in den oorlogh gevangene menſchen, vochten.

Klooſter van den heiligen Zalighmaker.

IN het weſter en hooghſte gedeelte der ſtad, tuſſchen de poorte des kaſteels, en die van *Damaskus*, ſtaet een klooſter, gemenelijk in 't Latijn *Conventus S. Salvatoris*, en in 't Franſch *Convent de Saint Sauveur* genoemt, dat's, *klooſter van den heiligen Zalighmaker*.

Het is een verblijf-plaetſe der geeſtelijken van *S. François* orde, in *Jeruſalem*, en gewonelijk gaſthuis voor alle beêvaert-reizers, die derwaerts uit 't weſte of *Europe* komen, 't zy Roomsgezinden, Kalviniſten, Luiterſchen, of van een anderen Godsdienſt. Zy worden aldaer zeer wel en minnelijk ontfangen, geſpijſt en geherberght, geduurende hun verblijf in *Ieruſalem*, zonder hen geoorloft zy, zich op eene andere plaetſe te vertrekken, op pene van een grote

grote boete. Men gaet in het zelve door een poorte, onder een groot en lang gewelf, dat de ſtrate of gang bedekt. Zijnde daer in getreden, komt men noch onder een ander lang en donker gewelf, daer op het einde het eerſte hof is, van tien of twaelf ſchreden in 't vierkant, en bezet rontom met eenige kleine huisjes.

Op de rechte hant is een opgang van tien of twaelf trappen: waer by men na eene kleine galderye opklimt, de welke tot een klooſter dient, en dit hof omringt, en vijf of zes kleine kamers der geeſtelijken begrijpt.

Aen d'ooſtzijde van dit klooſter is een ingang, waer door men in de kerke gaet, die zeer fraei is. Het koor is in 't midden van de twee vleugelen of kruizen, lang ontrent achtien, en breet over de veertien ſchreden. Het is geſtoffeert met ſtoelen en orgelen, en bedekt met een dom: de welke haer voor een gedeelte licht geeft. In het koor doen de geeſtelijken dagh en nacht, na de Roomſche wijze, dienſt.

Het overigh des klooſters is zeer ongeregelt, na d'oude wijze, gebouwt, en van vele hoge en lage brokken te zamen geſlagen.

De huisjes zijn klein en bekrompen; de kamers ſlecht en donker, en vele klein. Daer zijn ook twee kleine tuinen: welker grootſte ontrent vijftien of zeſtien roeden heeft, en aen de bolwerken van de ſtad raekt. Na de weſtzijde is een andere tuin of hof, met eenige kleine huizingen voor de beêvaert-reizers. Van het plat der kerke ziet men over de gehele ſtad, de kerke van het Heilige graf, het voorhof van *Salomons* tempel, en verder, aen de zelve ooſtzijde, den Olijfbergh: ten zuide, het kaſteel der ſtad, en den wegh van *Bethlehem*: ten noorde, de ſpelonke van *Jeremias*.

Ontrent des jaers zeſtien hondert en vijftigh deden de geeſtelijken eenige andere kleine huizingen maken, om een weinigh meerder ruimte te hebben, zoo wel voor hen zelfs, als voor de beêvaertreizers, die dikwils daer in groten getale aenkomen: want zy te voore genootzaekt waeren zeer qualijk te leggen, op banken en tafelen van d'eetzale, en op andere ongemakkelijke plaetſen.

Alle deze geeſtelijken onderhouden daer een zeer ſtrenge armoede, en leven alleenlijk van d'aelmoeſſen, die de Roomsgezinden uit *Europe* hen toezenden, en de beêvaertreizers, ieder na zijn vermogen, hen geven.

Gewoonelijken zijn'er dertigh of vijf en dertigh geeſtelijken van *Sinte François* orde, die alle drie jaren derwaerts uit *Europe* gezonden worden, om den dienſt in de heilige plaetſen, en in andere Kapellanyen te doen, daer hene de overſte hen zend: als in de kerke van het Heilige graf, te *Bethleëm*, *Nazareth*, *Seyde*, *Tripolis*, *Aleppo*, *Alexandrye*, *groot Kairo*, en andere ſteden van Syrie en Egypten. Ook is dit het eerſte en voornaemſte van alle de klooſters van 't ooſte: en voert daer de Gardiaen van *Ieruſalem* een biſſchoplijk gebiet, dragende den mijter, kruize en zegelring, wanneer hy op heilige en feeſtdagen dienſt doet, met geeſtelijke maght en gezagh over alle Roomsgezinde Kriſtenen, die aldaer komen, of hun verblijf hebben.

Op feeſtdagen gebruikt men daer muzijk en orgelen: alwaer zich dikwils d'achtbaerſte Turken der ſtad, en andere laten vinden, die van verre gelege plaetſen het Heilige Lant komen bezoeken.

Na-by het klooſter van *Sint Salvator* is een klooſter, daer twaelf of vijftien oude geeſtelijke Griekinnen haer verblijf in hebben, die gelofte van onthoudinge hebben gedaen: en zijn gekloostert om in *Ieruſalem* te ſterven: hoewel zy het klooſter-leven weinigh onderhouden. Zy ſtaen onder 't gebiet van den patriarch der Grieken van *Ieruſalem*. Al haer oeffening beſtaet in gode te bidden, en de miſſe by te wonen: want zy doen geenen dienſt; noch, dat meer is, zeggen den zelven by haer in 't byzonder op. Zy bleken linnen, en onderhouden eigentlijk alle de kerken der Grieken, zoo wel die van de ſtad van *Bethlehem*, als die van het klooſter van *Sabas*. Roger.

Het

Het huis of paleis van *Anna*.

HEt huis of paleis van den hogen-priester *Anna*, of *Annas*, *Kaifas* schoonvader, is gebouwt op den bergh *Sion*, of in het hangen van den zelven, binnen de stad, daer in de Heilant geleit wiert, wanneer de Joden hem, duizent en zes hondert schreden van daer, (zoo de Roomsgezinden naukeurigh hebben aengetekent) gevangen hadden genomen.

By ouds was dit huis op den bergh *Sion*, buiten de stad: maer is heden binnen het begrip, en dicht by de stads muuren.

Daer is heden een kerke, *de kerke der engelen* genoemt, in dit huis gebouwt: te weten, op de grontvesten van de zale, in de welke de hoge-priester *Kristus* na zijne leere en jongeren vraeghde, en een van de dienaren op zijn antwoort hem een kinnebakslagh toedreef: met te zeggen: *Zult ghy zoo den hogen-priester antwoorden?*

Deze zale, of kerke, is twintigh treden lang van 't ooste na 't weste, en twalef breet. *Bernardino* brengt de brete op negen en twintigh voet, en lengte op zes en dertigh voet en negen duim.

De pilaren zijn drie voet en twee duimen lang, en twee breet, en staen vier en twintigh voeten van malkanderen.

Voor-hene bezaten de Griekssche Kristen monniken de zelve kerke; maer heden d'Armeniers: en hebben dicht daer by een klein klooster, waer in vijf of zes arme en oude geestelijke weduwen wonen, de welke d'arme oude beêvaertreisters, die uit Armenie komen, ontfangen en huisvesten.

Men ziet, zoo *Surius* schrijft, voor den ingang der kerke, na 't noorde, een ouden olijfboom, in vier delen gespleten, rustende op eenen muur van vier voet hoogh, die de Kristenen daer rontom gemaekt hebben. Uit d'oude struiken zijn vele scheuten en jonge bomen gesproten, die schone vruchten voortbrengen. Volgens een oude overlevering der Oostersche Kristenen, wiert de Heilant door soldaten aen dezen boom gebonden, midlerwijle *Annas* zich vervaerdighde, met eenige van den raet haestelijk tot zich te roepen, om *Kristus* over zijn leven en lere t'ondervragen. Maer de boom, uit medelijden tot zijnen Schepper, zou zich in vier delen gescheurt hebben: gelijk de stukken noch tegenwoordigh getuigen. De Roomsgezinden bezoeken dezen boom met grote eerbiedigheit, en deilen ook zijne olijf-stenen voor grote giften door de geheele werelt uit.

Zeven treden van daer, wort de plaetse getoont, daer *Petrus* den Heilant voor d'eerste male verlogende.

Huis van *Kaifas*.

TWee hondert en vijftigh treden van *Annas* huis stont, na-by de eetzale, op den zelven bergh *Sion*, te gaen den bergh *Sion* zuidwaerts op, en zestig treden buiten de stads-poorte van *Sion*, des hogen-priesters *Kaifas* richthuis, of paleis: in het welk de priesters en leeraers der Joden raetpleeghden, op wat wijze zy *Kristus*, gebraght uit *Annas* huis na dit van *Kaifas*, met list zouden verschalken en doden. Matth. 26: 27. Mark. 14: 15. Luc. 22: 23. Johan. 18.

De zale, daer de Heilant gebraght en ondervraeght wiert, of hy de zoon Gods was, begrijpt zeventien of achtien, of twintigh treden in de lengte, en negen in de brete. Op deze plaetse, of zale, heeft keizerin *Helena* namaels een kerke doen bouwen, ter eere van den apostel *Petrus*, welke daer na de kerke van den Zalighmaker wiert genoemt: en is noch geheel in wezen, en wort by d'Armeniers bezeten.

Zy gaet met vier stene trappen op, en heeft in de lengte zestien, en in de brete tien schreden.

Onder der zelver altaer leit een steen, waer meê d'ingang of deure des grafs van den Heilant toegesloten was, die den geestelijken van *Sint*

A. Kercke Gemaeckt op het Huys van den hoogen-pryster Anna. B. is een Olyfboom waer aen. Cristus zoo men seydt gebonden wiert.

François door d'Armeniers ontnomen is, wanneer zy alle voor ontrent hondert jaren gevangen na *Damaskus* gevoert wierden.

Deze ſteen dient voor een tafel op het hoogh altaer van deze kerke, en wort dagelix op den zelven de miſſe gedaen. Hy is ruim zes voet lang, vier breet, en twee en een halve dik. Waer over, zoo deez d'eigenſte ſteen is, *Magdalena* met recht moght zeggen: *Wie zal ons den ſteen van de deure des grafs afwentelen?* De minre-broeders der Roomsgezinden, gemerkt zy van de voornaemſte plaetſe des berghs *Sion* berooft zijn, komen hier jaerlijks op den tweeden Pinxterdagh de Miſſe zingen.

Aen de zijde des altaers, tegen 't zuide, is een klein kamertje van vijf voet in 't vierkant, zonder eenigh licht: alwaer de Heilant des nachts zijn verblijf zou gehad hebben, wanneer de hoge-prieſters en oudſten des volks hem des uchtens aen den lantvooght *Pontius Pilatus* gebonden overleverden.

In het hof ziet men noch heden een overblijfſel der ſchoorſtene, daer *Petrus* den Heilant voor de tweede en derde male verzaekte. Matth. 26. Mark. 14. Luc. 18.

Tegen de gevel der kerke, na buiten, aen de zuidzijde, is een lijſt van graeuwen ſteen, welk een overblijfſel van een kolom is, op de welke de haen zou gezeten hebben, die met zijn gekraei *Petrus* zijn verlogening en verzaking deed gedenken, daer *Kriſtus* hem van gewaerſchouwt had.

Volgens *Surius* ziet men, drie ſchreden van de kerkdeure, na 't zuide, de voet of pedeſtael dezer kolomme, die drie voet hoogh in den levenden ſteen gehouwen is.

De reſt dezer kolom, die van purperen porfyr-ſteen gemaekt is, ziet men binnen *Romen*, in de kerke van *Sint Jan van Lateraen*, hebbende in de hooghte negen voet en een halve, en vier in de dikte.

Acht ſchreden van deze pedeſtael, na 't zuide, ſtaet een ſchone oranjeboom, ter zelver plaetſe, naer men zeidt, geplant, daer *Petrus* den Heere driemael verlogende.

Op het erf van *Kaifas* huis hebben d'Armeniers, ſedert vele jaren, een klooſter gebouwt, dat by-na als een veſting is.

Paleis

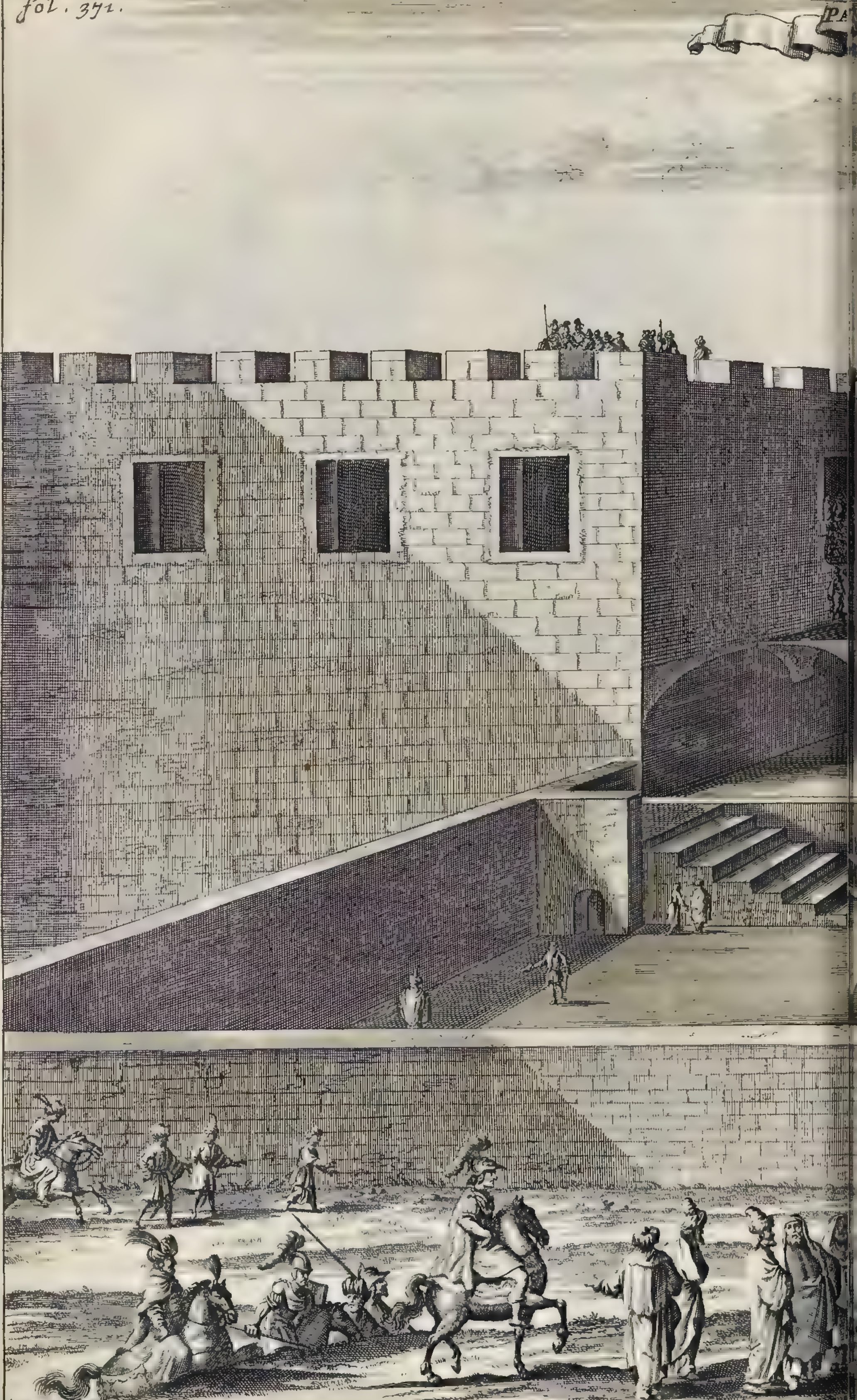

1. Trappen alwaer Cristus dese Trappen drie: :mael op en af geklommen heeft.

2. Gesel plaets

3. Plaetse alwaer de Jode: :riepen Cruyst hem &c.

4. Plaetse alwaerse naer ... : Reght plaetse gingen ...

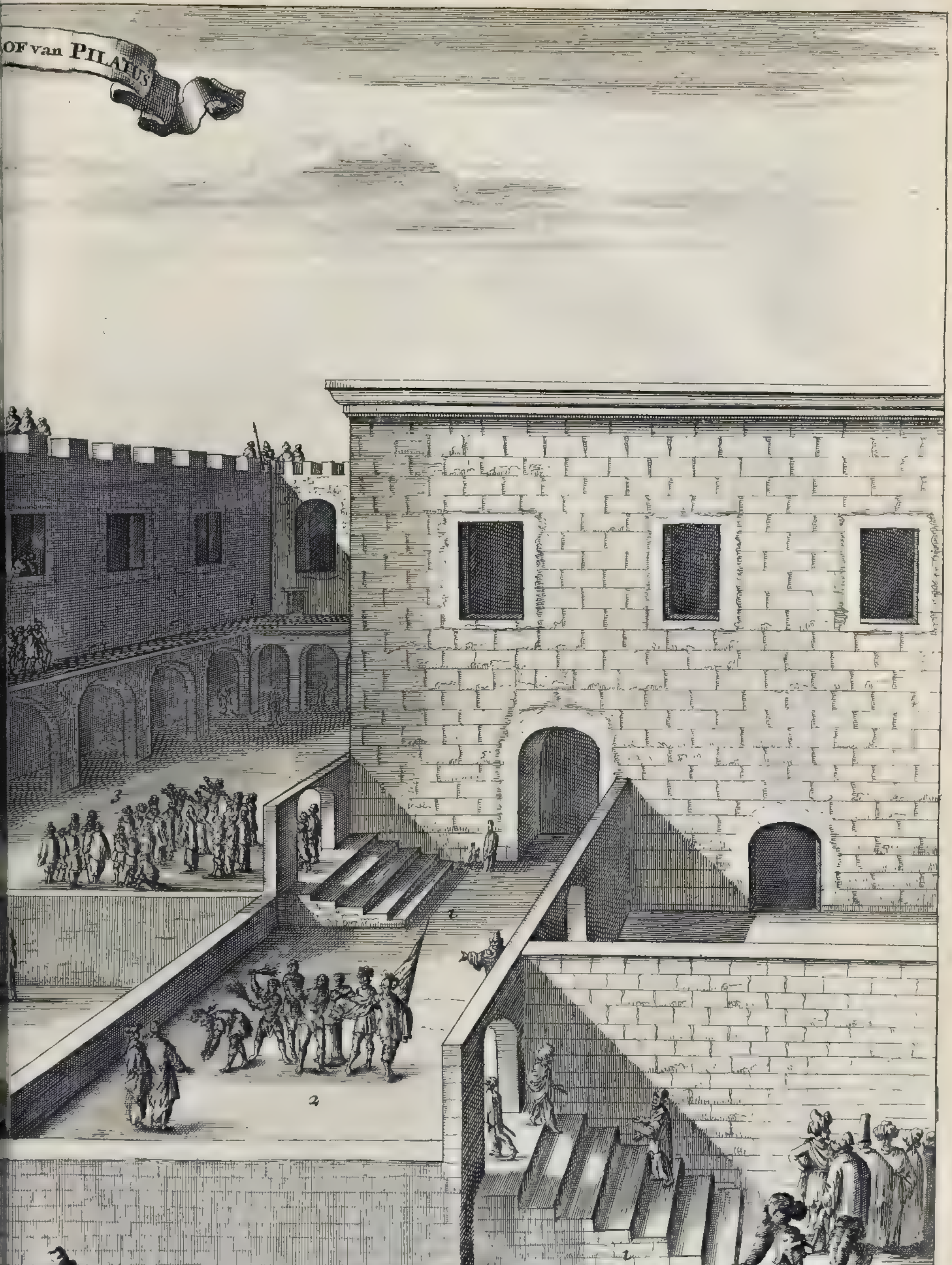
OF van PILATUS
1
2
3
4

Paleis of hof van *Pilatus*.

BY-na in het leeghste of benedenste der stad, na't noord-ooste, en dertien hondert treden van *Kaifas* huis, dat ten zuide is, staet in een grote strate, die de gehele stad in haere grootste brete dwers doorsnijt, een huis of gebouw, het welk doorgaens by de Kristenen het paleis of hof van *Pilatus* wort genoemt: alzoo men gelooft, dat op de zelve plaetse eertijts het hof of paleis van *Pilatus*, en der Romeinsche stadhouders zou gestaen hebben: gelijk dit huis sedert aller geheugenis her, en noch heden onder de Mahometanen, de verblijf-plaetse des stadhouders, of *Bassa*, of *Sanjaks* van *Ierusalem* geweest is. En niet tegenstaende het verscheide male met de stad verwoest geworden is, zoo heeft men het evenwel altijt prachtigh weêr doen opbouwen, en is noch heden een zeer schoon en fraei gebouw. Het strekt van voor van de straet af, alwaer het zijne intrede heeft, tot aen de noorder muur van het voor-portael des tempels *Salomons*.

Zoo men Adrichom geloven magh, was dit paleis eertijts het fraeiste, grootste, en hooghste gebouw der stad: doch heden, zoo *Quaresmius* getuight, heeft het die fraeiheit en grote niet; maer wel de zelve hooghte: naerdien men van het zelve den gehelen tempel *Salomons*, met d'omleggende plaetsen en straten kan bezichtigen.

Men klom eertijts van de straet in het hof by eene trap van een en dertigh witte marmere treden, van zeven of acht voet lang, die langs den muur, in den welken zy met het een eind gehecht was, recht op liep, en ruste, met het ander einde, na de zijde van de straet, op een kleine muur van de voor-puy.

Zoo *Quaresmius* en andere Roomsgezinde schrijvers naukeurigh hebben aengemerkt, zou *Christus* deze trap driemael op en af geklommen zijn. Eerstelijk heeft hy de zelve opgeklommen, wanneer hy van *Kaifas* na *Pilatus* gebraght wiert: en d'eerste-mael klom hy de zelve af, wanneer hy van *Pilatus* na *Herodes* gezonden wiert. Ten tweede klom hy de zelve trap op, wanneer hy weer te ruch van *Herodes* na *Pilatus* gezonden wiert: en klom ten tweede de zelve af, wanneer hy na de geessel-plaetse gebraght wiert. Ten derde-male klom hy de zelve trap op, wanneer hy, zijnde gegeesselt, weder voor den richter gestelt wiert, en met doornen gekroont was: en ten derde-male klom hy de zelve trap weder af, wanneer hy, met het kruis op zijne schouderen, ter kruizing na den Bekkeneel-bergh gebraght wiert.

Namaels is deze trap na *Rome* vervoert, en door keizerin *Helena*, of door haeren zoon keizer *Konstantijn de Grote*, voor de deure van de kerke van *S. Johan van Lateraen*, op den bergh *Cælius* gestelt, en heeft den naem van heilige trap bekomen.

De plaetse, de welke op de zelve, volgens zeggen der Roomsgezinden, met des Heilants bloet besmet was, is met yzere tralyen bedekt. En uit oorzake *Christus*, ten tijde zijns lijdens, deze trap driemael zou op en af geklommen zijn, zoo klimmen ook vele Roomsgezinden met geboge knien, en groten aendacht, ter gedachtenis van des Heilants op en afklimmen, te *Rome*, die marmere trappen zoo meenigmael op en af: waer over zy uitgesleten zijn.

In de plaetse van de weghgevoerde trap van een en dertigh treden, is namaels een andere van elf treden van een zelve grote, gestelt: hoewel die trap veel korter is: uit oorzake de straet door de puinhopen der gesloopte en vervalle gebouwen sedert zeer aengehooght is.

Wanneer men boven op dezen trap van elf treden gekomen is, zoo treet men in een hof of ope plaetse van achtien of twintigh treden, dat vol puinhopen en stenen leit. Slaende de linke hant om, ziet men door twee vensters, gemaekt in vorm van een luchtgat, twee lange en grote gewelven, die beide heel en gaef zijn, en op eenige pijlers rusten.

Onder door deze gewelven ging men eertijts uit het richthuis na de galderye, genoemt, ten tijde der Romeinen, *Xistus*, en heden de *Pilatus boge*, of in 't Latijn *Ecce homo*: waer

van wy aenstonts breder zullen spreken.

Komende verder, recht uit, tot onder een kleine overwelfde galderye, zoo treet men, slaende de linke hant om, in een overwelfde zale van twaelef of dertien treden lang, en zeven of acht breet, de welke zeer fraei gebouwt is, en al zijn licht door een groot venster, uit het hof of plaetse, de welke voor *Salomons* tempel is, schept.

In het midden van d'ooster muur der zale, en by-na tegen over de poort of deure, is een kleine nis, als om het een of ander beelt in te zetten. Men zeid, dat deze plaetse de zale van het richthuis was, alwaer *Christus* ondervraeght, en ter doot gedoemt wiert: en deze kleine nis, door de Kristenen tot een merkteken van de plaetse des richterstoels gemaekt zy.

Heden is deze plaetse de keuken van den *Bassa*. In de zelve is een klein gat, om kolen in te leggen: dat *Thevenot* voor het geen hout, in het welk de Heilant gevangen gezet wiert: gelijk hy de keuken voor de plaetse houdt, in de welke *Pilatus* zijne handen afwiesch, tot teken quansuis van zijne onschult over het vonnis van des Heilants doot.

Uit deze zale klimt men by twee trappen op, en treet in een andere kleine zeer duistere plaetse, de welke alleenlijk aen d'eene hoek een klein kruis-venster heeft, om het licht daer door te scheppen. Dit venster heeft zijn uitzicht recht op de grote plaetse of voor-portael van *Salomons* tempel, dien men daer door gemakkelijk kan zien: want het achterste van dit huis, gelijk gezeidt is, staet op de muur van dit voor-portael gebouwt.

Geessel-plaetse des Heilants.

Doubd. Roger. TWintigh, of vijf en twintigh treden van *Pilatus* huis, na 't ooste, en aen d'andere zijde van de straet, stont, ten tijde des Heilants, een huis, dat tot het slaen en geesselen der misdadigen bestemt was. Het welk gewonelijken in 't openbaer in een lage zale gedaen wiert: in welker midden een kleine, dikke, en korte kolom was, met een yzere ring boven aen: waer aen de misdadigen geknevelt wierden, om des te beter te kunnen geslagen worden.

In de zelve zale, en aen de zelve kolom, als d'overlevering, zoo van Roomsgezinden als Moren zelfs, hout, zou ook de Zalighmaker, na het vonnis des doots over hem gestreken was, gegeesselt, en daer na met doornen gekroont zijn.

Heden bestaet deze plaetse in een lage zale van acht of tien treden in 't vierkant: of, volgens *Roger*, van dertien treden lang, en negen breet, die zeer fraei gebouwt is.

De Kristenen hebben namaels deze plaetse tot een kapel gemaekt: waer van noch een klein overblijfsel, met eenige kleine kolommen en lijsten van wit marmer, en schilderyen, gezien worden.

Op het uitgaen van het jaer zestien hondert en acht deed *Mustafa* Bay, zoon van *Mahometh*, *Bassa* of stadhouder van *Jerusalem*, deze plaetse vermaken, en tot een peerden-stal maken. Hy deed daer na boven deze peerden-stal een kamer, tot een vertrek en verblijf-plaetse van zijne vrouwen, stichten: maer de zelve was zoo dra niet voltoit, of zy storte des nachts, op den veertienden van Loumaent, des jaers zestien hondert en negentien, ter neêr. Des niet te min staekte de *Bassa* zijn aengevangen werk niet; hoewel tot zijn groot nadeel, zoo *Quaresmius* verhaelt: want wanneer zijne peerden in deze stal gebraght waeren, zoo wierden zy, ô wonder! des uchtens alle doot gevonden. De zoon van den *Bassa*, des verwittight, en door de Kristenen onderrecht, hoe die plaetse by hen in grote eerbiedigheit gehouden wiert, (uit oorzake zy geloven, dat de zelve door de tegenwoordigheit en bloet des Heilants geheilight en verheerlijkt was) liet zijn aengevangen werk steken, en wilde de plaetse tot gene peerdenstal gebruikt hebben: maer beval die te laten blijven, gelijk zy by ouds was.

Deze plaetse had eertijts van buiten en binnen de gedaente van eene kerke; maer heden alleenlijk van binnen.

Vol-

Volgens verhael van zekere oude Turksche vrouw, de welke lange jaren in dat huis gewoont had, zou alle jaers, op Donderdaghs voor Paesschen, op die plaetse gewonelijk vele slagen van geessel-roeden gehoort worden. Doch te recht is dit by de Roomsgezinde minrebroeders, die zich op den gezetten tijt derwaerts begeven hebben, om dat gespuis te horen, bevonden niet als een uitstroisel en beuzel te zijn.

Een gedeelte van deze kolom, aen de welke de Heilant, onder het geesselen, gebonden was, wort noch heden, te *Ierusalem*, in de kapel der verschijning van *Marye*, de welke in de kerke van d'opstanding des Heeren is, bewaert.

Te weten, deze kolom, zoo de Roomsgezinden schrijven, was namaels door de ongelovigen, of Mahometanen, gebroken: maer haere delen wierden door de gelovigen eerbiedelijk verzamelt, en uit godsvrucht na verscheide gewesten der werelt verzonden.

Een gedeelte wiert na *Rome*, aen paus *Paulus* de vierde, gezonden: het ander aen keizer *Ferdinand*: een ander aen den staet van *Venetien*, die ter eere van deze kolom alle jaers, den zestienden van Grasmaent, een feest viert, en een plechtelijken omgang doet, en het opentlijk in de grote kerke van *S. Markus*, waer in 't heilighdom opgesloten leit, ten tone stelt. Het is zeer gelijk dat gedeelte, het welk te *Jerusalem* bewaert wort, en volkomen ront, en ontrent een halve elle lang.

Eenige andere stukjes wierden na *Ragousa*, en aen andere Kristen vorsten, gezonden.

Verscheide oude schrijvers gedenken deze kolom. Zoo *Hieronymus* getuight, toonde men by zijnen tijt eene kolom, de welke de galderye der kerke op den bergh *Sion* draeght, met het bloet des Heilants bemorst, aen de welke hy gebonden geleit, en gegeesselt wiert.

Desgelijx getuight *Beda*, dat in het midden der kerke, op den bergh *Sion*, een marmere kolom getoont wort, aen de welke *Christus* gegeesselt is.

Volgens schrijven van *Adrichom*, wiert by zijnen tijt een gedeelte van deze kolom op den Bekkeneelbergh, en een ander gedeelte, dat na *Konstantinopolen* vervoert was, te *Rome* in de kerke van *S. Pieter* bewaert.

Naer het schrijven van andere, wort te *Rome*, in de kerke van *S. Praxedes*, een kolom bewaert, de welke van grauwen marmer, geheel gaef en ongeschonden, en niet gebroken is. Ook is het geen stuk van de grote kolom, gelijk eenigen geschreven hebben: hoewel het zeer kort is: naerdien het niet boven twee voet en een halve hoogh is: een voet breet, en over de anderhalve voet in de middellijn. In het bovenste gedeelte, zoo *Mallonius* schrijft, is een yzere ring geklonken: waer door een tou steekt, met de welke *Christus*, wanneer hy met roeden gegeesselt wiert, gebonden was. Het staet onder het altaer van de kleine kapel: waer in gene vrouwen mogen komen: maer wel deze kolom, uit een andere kleine kapel, de welke recht daer tegen over is, door een yzere tralie bezichtigen: boven de welke dit opschrift in 't Latijn met grote letteren geschreven staet:

Columna, quæ in hac sancta Capella reconditur, huic depictæ omnino similis, non est ea, quæ templi porticum sustinebat, ad quam Dominus Jesus Christus, in suæ passionis nocte alligatus, illusus & verberatus fuit; sed ea est, quæ in palati prætorio pro fustigationis supplicio aderat, ad quam Dominus noster Jesus Christus jubente Pilato flagellatus est. Integra enim est, nec Major erat, ne posterior flagellandi hominis pars ab altiore columna tegeretur; quam Joannes Cardinalis columna legatus, Apostolicus in partibus Orientalibus, sub Honorio III. circa annum 1223 huc asportavit.

Dat is:

De kolom, de welke in deze heilige kapel bewaert wort, en geheel en al deze geschilderde gelijk is, is niet de gene, die het portael des tempels droegh: aen de welke de Heere Iesus Christus in den nacht zijns lijdens, gebonden, beschimpt en geslagen is: maer zy is die gene, de welke in het richthuis van Pilatus, tot de straffe van geesseling stont: aen de welke onze Heere Iesus Christus, op bevel van Pilatus, gegeesselt is. Want zy is in haer geheel:

heel: noch zy was niet groter: op dat het achterste gedeelte van den mensch, die geslagen most worden, door een hoger kolom niet bedekt wiert. De Kardinael, Johannes Kolumma, Apostolische gezant in d'Oostersche gewesten, heeft onder Honorius de derde, ontrent het jaer 1223. deze kolom derwaerts gevoert.

Schapen-vyver.

De Schapen of Vee-vyver wort in Griekſch, met een zelfde betekenis, *Probatica Colymbethra* genoemt: uit oorzake de ſchapen, en ander vee, in de zelve gewaſſen wierden, wanneer men die ten offer in den tempel braght. In 't † Hebreeuſch heet hy *Bethesda*, en gebroken *Bethſaïda:* dat *gaſthuis* gezeit is: uit oorzake de kranken aldaer na het offer en bewegen des waters lagen te wachten: of *Bethesda*, zoo andere willen, is gezeit, *huis van uitſtorting:* dewijl het regenwater aldaer te zamen ſtorte: of uit oorzake zy by ouds met 't water was vervult, dat zoo uit den Bezegelden bron, als van het voor-portael des tempels, uit de lucht daer in viel.

† of liever Syriſch. Joh. 5: vers 1.

De hedendaeghſche Schapen-vyver is gelijk een grote grachte aen de voet van de muur van het voorperk des tempels, en ingezakt ten minſte twee pieken diep in d'aerde. Hy is lang, van 't ooſte na 't weſte, hondert en vijftigh treden, en breet, van 't noorde na 't zuide, dertigh of veertigh, en heeft de vier zijden met net gemetſelde gehouwe ſtenen opgehaelt, die noch alle geheel zijn; hoewel op eenige plaetſen, door d'outheit, met ſcheuren en gaten De muur, die haer aen de zuitzijde ſluit, is de zelve, welke den tempel tot een afſchutſel dient.

Men ziet noch op den bodem vijf galderyen, en trappen, waer by men na het water afklimt: te weten, twee ten ooſte, die beide zeer ſchoon overwelft en ruim zijn, en noch open: en drie andere ten noorde, die bemuurt en by-na alle met zant en vuilnis bedekt zijn: gelijk ook de gront van den vyver, welk altijt vol onkruit, groente en ruigte leit, en geheel droogh is.

D'oude Schapen-vyver was de voornaemſte en grootſte vyver van de gehele ſtad, en door koning *Salomon*, met vijf poortalen of voorhuizen, gebouwt, ten dienſt van den tempel: waerom *Joſephus* de zelve *Salomons poel* noemt: want in de zelve wieſſchen de *Nathineen* het offer-vee, dat den prieſters in den tempel, om op t'offeren, overgelevert wiert.

Deze *Natineen* waeren de *Gabaoniten*, die, om *Ioſua* bedrogen te hebben, (die laſt had hen uit te bannen) gedoemt wierden den prieſters en Leviten ten dienſte te ſtaen, met water en hout te dragen, het vee te waſſchen, en andere ſlaefſche en verachtelijke bedieningen des tempels te doen.

Zoo d'evangeliſt *Johannes* getuight, voer een engel t'zijnen tijt af in dezen vijver, en beweeghde het water. Wie nu d'eerſte, na der zelve beweging, daer in klom, die wiert gezont, met wat ziekte hy ook bevangen was. Hierom lagen in de portalen meenighte van kranken, lammen, kreupelen, en blinden na de beweging des waters te wachten. Eenen van deze, die dertigh jaren had krank gelegen, genas *Kriſtus* aen den zelven vyver.

Ten tijde van *Hieronymus* wierden twee meiren getoont: welker een des winters gewonelijken door de regen vol raekte. Het ander was wonderlijk root.

Zoo eenige willen, zou deze de plaetſe zijn geweeſt, daer de prieſters by ouds het heilige vuur verberghden: waer voor *Nehemias*, wanneer hy weder was gekeert, en het zocht, een dik water vond. 2 Mach. 1.

Tuſſchen deze vyver, en de ſtads muuren, was een grote plaetſe, of vee-merkt: waer op men het vee, welk moſte geſlaght worden, vergaderde.

Huis

Fol. 375.

Het Tweede Deel vande
CHRUYS WEGH
A. de Galderye, alwaer Christus van pilatus vertoont wierdt seggende ziet den mensch
B. de Capel buyten de bloedstraet in de welcke Christus sijn moeder ontmoetten wanneer hy zyn Chruys droegh.
B

Huis of kerke van *S. Anna*.

ıbd. HOndert treden noortwaerts van de Schapen-vyver ſtaet de kerke van *S. Anna*, welke eertijts een vrouwen klooſter was; maer is namaels door de Turken tot een *Moske* gemaekt.

Zoo d'overlevering der lantzaten houdt, is zy op de zelve plaetſe van het huis geſticht, daer *Anna* de maeght *Marye* ontfing en baerde, en met *Joachim*, haere man, haer verblijf nam, wanneer zy tot *Jeruſalem* ter hooghtijt quamen. Zy zouden ook beide in de zelve geſtorven, en *Marye*, ten tijde des Heilants, daer in gebleven zijn.

Van de plaetſe ziet men een grote en wijde poorte, en binnen de zelve een welgebouwde kerke van gehouwen ſteen, die overwelft, zeer licht en noch ganſch in wezen is. Uit het ruim klimt men twee of drie treden op, om in het koor te komen, welk met een deurluchtige tralie afgeſchoten is.

Recht in 't kruis, en kerende de linke hant om onder een gewelf, treet men in 't klooſter, welk noch ganſch in zijn geheel is. De galderyen en wandelryen zijn boven plats-wijze overdekt, en ruſten op kleine pylers en kolommen. In 't midden is een velt, beplant met laurier, rosmarijn, en andere welriekende gewaſſen.

Aen d'eerſte wandelrye, de linke hant neer te ſlaen, vint men een kleine poorte, of liever een laegh venſter, neffens d'aerde: waer door men met licht, en by een ſlechte kleine ladder, in een kleine onderaertſche plaetſe neêr-klimt: waer uit men in twee andere komt, in maniere van holen; hoewel fraei overwelft: die gelijk voorhuiſen of ingangen zijn, aen beide zijden: door welke men by ouds in een derde kamer by trappen neêrgong, die aldaer noch zijn. Uit deze treet men in een vierde kamer; welke de rechte plaetſe van de kamer is, zoo d'overlevering hout, daer *Anna*, binnen *Jeruſalem*, *Marye* ontfing, en baerde.

Ten teken van eerbiedigheit tegen deze plaetſe, hebben de Kriſtenen daer kapellen van gemaekt, welke men noch alle, zoo gewelven, als wanden, geſchildert ziet: maer gaen zeer uit: uit oorzake van de vochtigheit der plaetſe: want daer noch lucht noch licht is.

Gekomen weer boven, by de zelfſte ladder op, zoo klimt men by een trap van gehouwen ſteen, welk in een van de hoeken des klooſters is, op de platten, daer de kamers der geeſtelijken zijn: die zich noch ganſch in haer geheel vertonen. Men ziet'er rosmarijn, en andere boomtjes met welriekende bloemen.

Men zou niet voor wis weten te zeggen, of de Turken zich in'er daet van de kerke tot een *Moske* dienen: maer zeker is, dat zy in kleine huizen, dicht daer by, hun vertrekken hebben. Derwaerts men gaen moet, om de deure open te laten doen: welk zy noit weigeren, zoo men hen iet geeft.

Pilatus boge.

ONtrent dertigh treden van de poorte des paleis van *Pilatus*, na 't ooſte, of drie en tachentigh ſchreden van *Pilatus* trap, gaet men onder door een groten ſtenen boge van witten vierkanten ſteen, in vorm van eene brugge gemaekt, ten minſte tot de hooghte van dertigh voet, en geſlagen over de ſtrate, welke weſtwaert na de poorte van *S. Steven* loopt: hoewel hy veel breder als de ſtrate is.

Volgens overleveringe van alle de Kriſtenen dezer geweſten, zou dit de zelve ſtene boge zijn, van den welken *Pilatus* den Heilant, gegeeſſelt en met een doorne krone gekroont, den Joden vertoonde, met voornemen van hem vry te laten, en deze woorden te zeggen: *Ziet den menſch!* Desgelijx wiert hy aldaer achter *Barrabas* geſtelt, en ſchreeuwde het volk, dat onder ſtont, *Slepe, ſlepe hem wegh. Kruiſt hem.*

Ter gedenkenis van dezen daet hebben eertijts de Roomsgezinde Kriſtenen twee grote witte vierkantige ſtenen na de weſtzijde doen zetten, en in den eenen deze Latijnſche let-

letteren houwen, *Ecce homo*; dat 's, *ziet den mensch*: en in den anderen, *Tolle, tolle, & crucifige eum*: dat is, *Slepe, slepe hem wegh*; *kruist hem.*

Heden, volgens *Surius*, ziet men in den eenen steen slechts deze onvolmaekte woorden: *Ece Om.* en in den anderen gene tekenen van letteren altoos: misschien door outheit uitgegaen, of door baldaet der Mahometanen uitgedaen: hoewel deez steen, zoo *Roger* getuight, noch deze halve woorden vertoont: *Tol. Tol.*

Alle Kristenen, die onder deze boge door-gaen, kussen de steenen van den zelven met grote ootmoedigheit, die ook, door het geduurigh kussen, ten dele op zommige plaetsen afgesleten zijn.

De beêvaert-reizers en geestelijken mogen vryelijk op deze plaetse komen, met eén *Medin* aen den genen te geven, die hen in laet.

De kerke des Heiligen grafs.

De kerke des Heiligen grafs begrijpt den gehelen Bekkeneelbergh, of ten minste een groot gedeelte van dien, het Heilige graf, en de plaetse daer het kruis des Heilants gevonden wiert.

De kerke des Heiligen grafs, of des Heeren opstandingh, en anders *Bethel*, *Nieu Ierusalem*, en *Martyrion* genoemt, is kruis-wijs van gestalte, en verçiert met twee galderyen, d'eene boven d'andere treffelijken gebouwt. D'onderste rust op veertien ronde marmere kolommen, ieder van elf voet en een halve dik, en twintigh, met de kapitelen hoogh. De *Basementen*, of voetstukken, zijn vijf voet in 't vierkant, en vijf voet hoogh. Deze veertien pylers zijn gesterkt met zes grote gemetste pylasters, ieder van zes voet in 't vierkant.

De bovenste galderye, breet een en twintigh voeten, steunt op acht marmere kolommen, ieder van zes voet dik, en zeventien hoogh: en is daer en boven gesterkt met twalef vierkante pilasters.

D'onderste galderye is veel breder, als de bovenste: want tusschen de pylaren en kerk-muuren hebben d'Armeniers, Koftisten, Syriers, Abyssiniers en andere Oosterlingen, hunne wooningen, kapellen en bede-plaetsen; hoewel heel slecht gebouwt.

Alle de muuren en pilasters zijn heden zeer rouw; maer waeren eertijts doorgaens bekleet en beschoten met witten geslepen marmer en porfyrsteen, (gelijk men noch tegenwoordig op zommige plaetsen ziet) dien de *Sultans* van Egypten en Turken weghgenomen hebben, tot opbouw en verçiering van hunne paleisen en *Moskeen*, en *Salomons* tempel. De muuren, boven d'opperste galderye, waeren zeer kostelijk doorwrocht met velerleie beeltenissen van *Mosaïk* werk, bestaende uit *Porfyr* en *Jaspis*, en andere steen: gelijk noch eenige overblijffelen getuigen.

By-na alle of de voornaemste beeltenissen, als die van de profeten, koningen, en priesters, dragen op 't hooft, behalve gekroonde kronen, indien het beelden van koningen zijn, koninglijke hooft-çieraedjen, zoodanige de Roomsgezinden gewonelijken op de hoofden hunner heiligen zetten.

In het wester en noorder gedeelte van deze orde zijn alle de beeltenissen vervallen: alleenlijk ziet men in het zuider gedeelte, na 't weste, de historie van *Jobs* zoon, wanneer hem by den vliet de *Tigris* een visch bejegende. *Job* vertoont zich noch heel en gaef: maer d'uitterste delen slechts van den engel en *Tobias*.

Voorts vertoont zich aldaer, te beginnen van de zuidtzijde, eerst de profeet *Ezechiel*, met de volgende spreuke in 't Latijn: Ezech. 37:5.

HÆC DIC
IT DNS
DEVS AQ
VATVOR
VENTIS VE
NI SPVS. ET
IN SVFFLA SV
PER INTER
FECTOS VT
REVIVISCA
NT

Dat is:

Zoo zeidt de Heere Godt: ghy Geest komt aen van de vier winden, en blaest in deze gedoodden, op dat zy levendig worden.

Ten

orgaende Grondts
en een Gedeelte
OPSTAL
L
K
21

t en west zyde
ZYDE
G de gewese plaets van vesta
L het Hyligh Graft
K de Kapel der engelen
21 de plaets der gotthen
30 Het altaer der patriarghen
31 Het Koor
34 de preeck-plaets
35 Het hoogh altaer
39 de sacristye der griecken
G

Ten twede volght *David* met de volgende profesye. Dan. 12:2.

MVLTI DE
HIS, QVI DOR
MIVNT IN
PVLVERE
EVIGILABVNT:
ALII IN VI
TAM ETER
NAM ALII IN
OBBROBR
IVM.

Dat is:

En vele van die, die in het stof der aerde slapen, zullen ontwaken: deze ten eeuwigen leven, en gene tot versmaetheden.

Ten derde volght *Oseas* met zijn profesye, cap. 13: vers 14.

O MORS
ERO MORS
TVA MORS
VS TVVS
ERO IN
FERNE.

Het welk op dezen zin schijnt uit te komen: *O doot ik zal uw doot zijn. Doot ik zal uw verderf in de helle zijn.*

Ten vierde volght het beeltenis van keizer *Konstantijn de Grote*, aen zeker gewelf, in keizerlijk gewaet: houdende in de rechte een kruis, en in de linke een kloot of appel: waer op een enkel kruis gegraveert is, met dit volgend opschrift:

CONS
TATI
NVS IM
PERATOR
CONSTANTINO
G.

Dat is:

Keizer Konstantijn van Konstantijn geboren.

Ten vijfde, *Ioël* met zijne voorspelling, cap. 2:27.

EGO DOMINVS DE
VS VESTER ET NO
EST AMPLIVS
ET NON CONF
VNDETVR
POPVLVS
MEVS IN
ETERVM.

Dat is:

Ik ben de Heere uwe God, en niemant meer: en mijn volk zal niet beschaemt worden in eeuwigheit.

Ten zeste *Amos*, met de volgende spreuke, cap. 9:11.

IN DIE ILLA
SVSCITA
BO TABER
NACVLV̄
DD̄ QVOD
CECIDIT ET
REDIFICA
BO APTVR
AS MVRO
RVM EJVS

Dat is:

Te dien dage zal ik de vervallene hutten Davids weder oprichten, en zal de breuke hunner muuren hermaken.

Ten zevende is *Abdias* met zijne profesye, cap. 1:17.

IN MONTE
SION ERIT
SALVATIO
ET ERIT
SC̄S ET ERIT
DOMINO
REGNVM.

Dat is:

Op den bergh Sions zal ontkoming zijn: en hy zal eene Heiligheyt zijn, en den Heere zal het rijk zijn.

Aen de noortzijde zijn noch eenige beeltenissen der apostelen overgebleven, de welke noch niet geheel en al vervallen zijn: beneffens hunne namen. In het midden dezer apostelen, aen het gewelf, tegen over keizer *Konstantijn*, is zijn moeder *Helena*, in keizerlijk gewaet, met het kruis en kloot, en op de kloot een kruis: op een zelve wijze als keizer *Konstantijn* zich vertoonde. Boven het gewelf is een engel. De namen der apostelen zijn:

S. THOMAS.
S. JACOBUS ALPHEI
S. PHILIPPVS.
S. MATTHEVS. EW
S. BARTHOLOMEVS.
S. SIMON CANANEVS.

Tegen over de deure van het Heiligegraf leit het groot koor, welk het twede gedeelte der kerke uitmaekt. Dit koor is geheel rontom met een muur besloten: gelijk die van d'abdyen en kloosters. Het heeft drie deuren: welker grootste recht tegen over die van het Heiligh graf is, na 't weste.

De middelste is by de trappen van den Bekkeneel-bergh, tegen 't zuide: de derde is recht voor des Heilants kerker, na de noordzijde.

Het koor is gescheiden, of afgeschoten, in twee ongelijke delen, door een zeer schone en kostelijke houte tralie of hek: welk gantsch verguld is, en met schilder-werk pronkt. Zy staet voor het groot altaer, en scheit het zelve van het koor af. Het heeft eenige geheimenissen der verlossingh: ook drie deuren: een grote in 't midden voor het altaer, en twee middelbare ter zijde.

Van de grote deure des koors, tot aen deze tralie, heeft men de lengte van zes en twintigh schreden, en brete van elf: en van daer tot aen de achterste pylers de lengte van elf schreden, en een even-gelijke brete, uitgezeit de gronden of einden, die in 't ronde eindigen.

In dit tweede kleinste gedeelte is het groot of hoogh altaer in 't midden, en een klein aen de rechte zijde, daer de priester alle nootwendige behoeften tot den dienst toestelt. In het zelve heeft men stene trappen, en drie zetels der patriarchen: te weten, die in 't midden is voor den paus van *Rome*, en gaet met zes of zeven trappen op. Aen de rechte hant, een weinigh lager, is die van den patriarch van *Konstantinopolen*: en recht daer tegen over, aen de linke hant, die van den patriarch van *Alexandrye*, daer men by vier trappen na opklimt.

Wijders, buiten het getraliede afschutsel, op de rechte hant, is de zetel des patriarchs van *Antiochie*: gelijk aen de linke, die van *Ierusalem*: uit oorzake deze kerke, schoon d'eerste in heiligheit, de laetste nochtans tot deze waerdigheit verheven is.

Volgens *Surius* zijn de zijd-muuren des koors van hunne beelden berooft, en alleenlijk met de vier patriarch-stoelen der Grieken gestoffeert: welker twee op de rechte hant staen: te weten, die van de patriarchen van *Konstantinopolen* en *Antiochie*: d'andere twee zijn die van de patriarchen van *Alexandrye* en *Ierusalem*, en staen op de linke hant.

Het koor is lang hondert en veertien, en breet zeven en dertig voeten.

Ontrent in het midden, of, volgens *Roger*, aen den ingang des koors, na de westzijde, of na het Heilige graf, steekt een witte marmere steen van ontrent twee voet in 't vierkant, en vier vingeren dik, uit de vloer, met een ront putje, of uitgeholt by-na in vorm van een navel: welke de Oostersche Kristenen, of Grieken, voor de plaetse houden, welke de profeet *Ezechiel* den *navel des aertbodems* noemt. Cap. 3
Andere, op steun van deze woorden des koninglijken profeet *Davids*, (*God* Psalm
heeft zaligheit gewerkt in het midden der 73.
aerde) houden deze plaetse voor het midden der aerde, niet tegenstaende d'aerde ront is.

By dien voorval en gelegentheit doen zy daer verscheide waengelovige plechtelijkheden, met boven dezen oort een zeker koper gevaerte, gemaekt in vorm van een keizerlijke krone van ontrent acht vademen in 't ronde, te hangen, om daer in zeventigh lampen te zetten, die zy op hoogh-tijden, ter eere en uit eerbiedigheit van deze plaetse, ontsteken.

Zoo *Surius* schrijft, hangt boven dezen merksteen een grote kopere krone van zes en dertigh kandelaren, en zestien lampen, welke, naer het verhael van zekeren Griek aen *Surius*, de koning van *Polen* daer zou gezonden hebben.

Aen den ingang des koors, na Dou
't weste, zeven of acht schreden van de deure, is ook een grote kopere kandelaer, in maniere van eene krone, welke aen ketenen hangt, en vele waskeerssen en lampen kan houden.

Recht daer onder is in de vloer een witte marmere steen van een voet lang, een halve breet, en twee duim hoogh of verheven.

Het gewelf des koors was eertijts rijkelijken met *Mosaik-werk* doorwrocht: waer van noch eenige stukken in hun geheel gezien worden.

In 't midden van 't zelve ziet men noch een schone lanteerne of dom, met veertien vensters, en twee en veertigh marmere pylers verçiert; hoewel heden toegemetselt.

Volgens *Doubdan* is het koor met een schone en grote dom van gehouwen

1' Het Plyn
2' De Bancken vande griecksche priesters
3' De Tooren
4' Het Huys vande Biscinen door t. welcke men gaet na de offerhande van Abraham alwaer is het tecken. x
5' De Plaets alwaer maria van Egipten vreude
6' De opganck na den bergh van Calvarien
7' De Toegemetselde Poort
8' De Plaets alwaer de kerckdienaers staen als sy den tol vande Christenen ontfangen
9' de ingauck vande kerck
D' de Plaets daer het Cruys gevonden i
E' Het dack der Kapelle van Helena
F' Het verwulft van het Hyligh gra
G' Het verwulft of dack van het ke

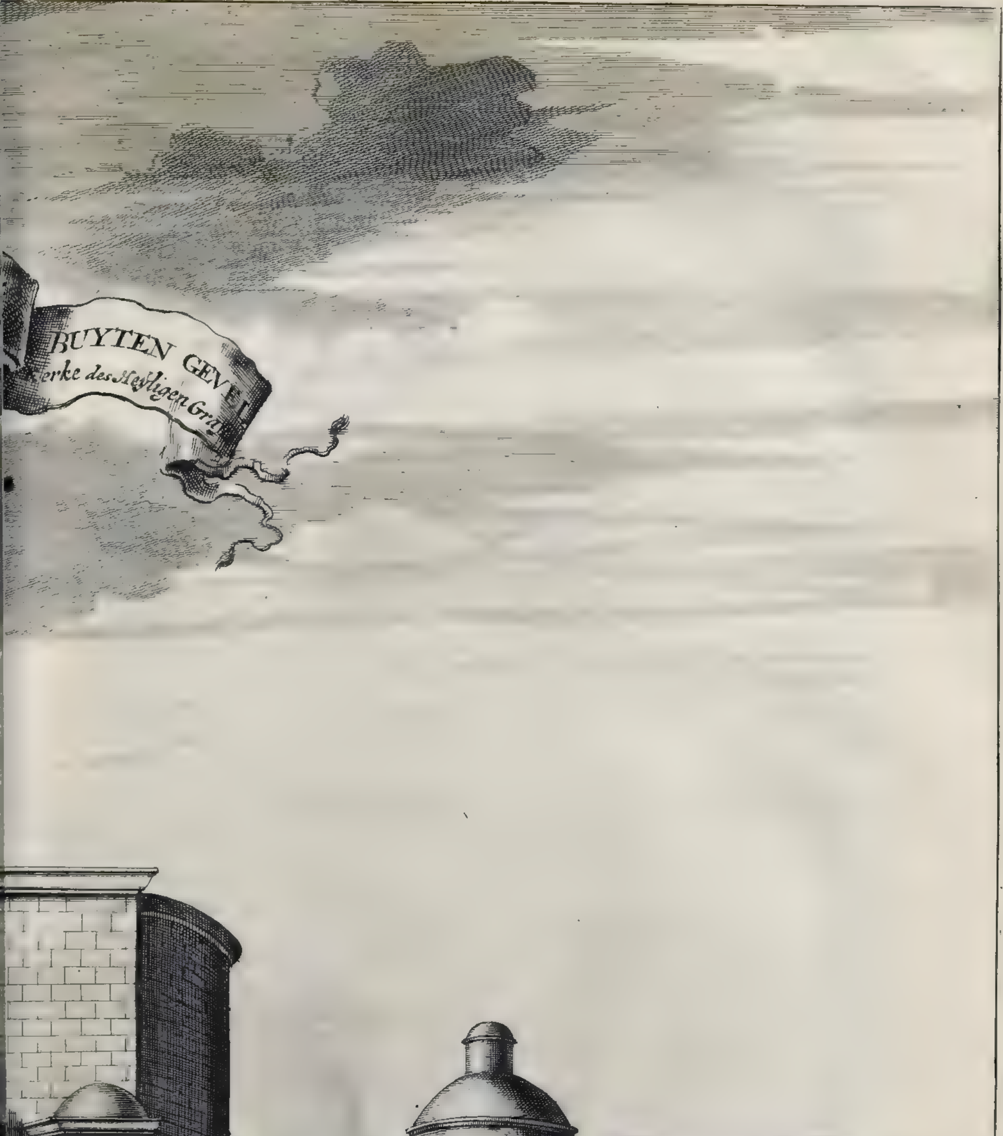
BUYTEN GEVE
erke des Heyligen Gra
E
X
D

wen ſteen overdekt. Zy is geheel toegeſloten, en ruſt op vier dikke en marmere pylers, die recht in het kruis der kerke zijn. Tuſſchen de twee eerſte, na de zijde des Heiligen grafs, is een ſtene altaer, recht tegen over de deure des koors: op het welk de patriarch der Grieken, op Hooghtijt, ſtijght, om het hemelſch vuur uit te deilen.

Achtien ſchreden van het Heiligh graf, in het vertrek der Armeniers, is, op de vloer, een ronde marmere ſteen geſtelt, van ontrent vier voeten in de middellijn, en omringt met verſcheide andere bonte ſtenen. Boven den zelven hangen drie lampen te branden, ter eere, en uit eerbiedigheit van deze plaetſe, daer *Marye* met eenige vrouwen zat, wanneer haer zoon in het graf wiert geleit.

D'ingang dezer kerke is aen de zuidzijde. Voor den zelven leit een voorhof of voor-plaetſe van ontrent vijf en twintigh treden in de lengte, van 't ooſte na 't weſte, en twintigh in de brete, van 't zuide na 't noorde, die met witte en grote vierkante marmere ſtenen gevloert is.

Eertijts was deze voor-plaetſe met verſcheide bogen en pylers geſtoffeert, die namaels door de Turken gebroken zijn: gelijk d'overgebleven brokken noch getuigen.

De gevel beſtaet uit witten herden ſteen, en is verçiert met zes grote marmere pylaren: te weten, twee op ieder zijde, en twee in 't midden: waer op een dobbele boge ruſt, die zeer prachtigh en kunſtigh met beelteniſſen, *Friſen*, lijſten, en andere çieraedjen, geſtoffeert is.

Onder den boge ſtaen twee poorten of deuren, ieder van twalef voet hoogh, en zes breet: welker zijde *Kaſſynen*, of *Architraven*, met eenige marmere kolommen van verſcheide kleure, na de Korintiſche orde, pronken. *Doubdan* ſtelt aen ieder zijde van de twee poorten twee marmere kolommen.

In d'opperſte *Kaſſynen*, of *Architraven*, ziet men eenige hiſtorien van het nieu verbont gehouwen, als de geſtaltverwiſſeling des Heilants, op den bergh *Thabor*: *Lazarus* opwekkingh van den doden: des Zalighmakers inkomſte in de ſtad *Ieruſalem* op Palmzondagh: zijn laetſte avontmael, gevangen nemen, door beleit van *Iudas*, verrijzenis, en verſchijning aen *Thomas*.

D'eene der twee voornoemde poorten, na 't ooſte, of Bekkeneel-bergh, is met ſtenen toegemetſelt: welker deure heden in de ſtads-poorte van *S. Steven* hangt.

D'andere poorte, na 't weſte, wort met eene ſterke deure geſloten, de welke met een dik yzer kruis-wijs over-ſlagen is, en in 't midden een groot ront gat of venſter heeft, door het welke ſpijze, drank, en andere behoeften gegeven worden, tot onderhout der genen, die zich in deze kerke opgeſloten onthouden.

Behalve dit venſter zijn in de zelve deure zes kleine gaten, door de welke die van buiten tegen die van binnen kunnen ſpreken. Volgens *Bernardino*, zijn alleenlijk drie gaten in het midden dezer deure. Twee der welke dienen, om door te ſpreken, en de derde, om dagelijkſche behoeften door te reiken.

Tuſſchen de twee kerkdeuren voornoemt is eene verheve plaetſe van opgemetſelde ſtenen, toneels-wijze gemaekt, tot de hooghte van vier, brete van dertien, en lengte van twalef voeten, de welke by de Turken *Divan* wort genoemt.

Dit voor-hof is van alle zijden met gebouwen omringt, en heeft ten noorde de kerke des Heiligen grafs, ten zuide de gevangkeniſſen der ſtad, ten ooſte de huizingen der Armeniers en Abyſſiniers, en ten weſte die van de Grieken.

Aen de linke zijde ſtaet een vierkante toren, die eertijts tot eenen klok-toren diende. Hy heeft drie ryen venſteren boven malkanderen, en is zeer fraei en hoogh, en met kleine marmere kolommen verçiert: maer boven niet bedekt. D'eene zijde van zijnen top is ingeſtort.

In dezen toren hongen eertijts twintigh klokken, die koning *Saladin*, na het veroveren der ſtad, t'effens met het dak, en een fraeien loden appel, deed afwerpen.

Naer men zeid, zouden deze klokken op zekere plaetſe, de welke de

Roomsgezinden alleen bekent is, verborgen leggen.

Recht tegen over den ouden kloktoren, aen d'andere zijde, ten ooste, van de voor-plaetse of voor-portael, ziet men een kleine kapel, welke met tien of twalef trappen van hertsteen, tegen de grote kerk aen gemaekt, opgaet.

Op deze plaetse, naer men zeid, waeren de maeght *Marye*, *Johannes* en d'andere vrouwen, ten tijde, wanneer de Zalighmaker, vier of vijf treden van daer, aen den kruize gehecht wiert.

Deze plaetse was op den Bekkeneel-bergh, en diende eertijts tot eenen ingang na de kruis-plaetse. Men heeft'er noch een deure, hoewel nu half toegemetselt. De rest is open, en dient tot een venster, dat met yzere tralien bezet is, om licht te geven aen twee kappellen van den Bekkeneel-bergh, die in het begrip der kerke zijn. De vloer is van marmer *Mosaïk-werk* van verscheide kleure: maer op zommige plaetsen een weinigh gebroken. Het gewelf is doms of koepels-gewijze gemaekt, en gansch met het fijnste en kostelijkste *Mosaïk-werk*, dat met oogen t'aenschouwen is, overdekt.

Quaresf. Roger. Doubd. Onder deze kapel, en na de zijde van de toegemetselde deure der kerke, staet een andere kapel, ter plaetse, daer de beruchte *Marye* van Egypten, wanneer zy, ten dage van de verheffing des kruis, neffens andere beêvaertreizers, in de kerke des Heiligen grafs wilde gaen, en drie-mael door Gods kracht (uit oorzake van de meenighvuldigheit haerer zonden) te ruch gestoten wiert, zich voor het beelt van *Marye*, dat boven de deure gestelt was, nederwierp, met belofte van haer leven te beteren: of, zoo andere willen, om door dit middel genade en bermhertigheit te verwerven. Hier op wiert zy verhoort, en hoorde eene stemme, die zeide: *Trekt over den Jordaen, ghy zult daer ruste vinden.* Na het gebed dan trok zy in eene wildernisse over den Jordaen, en braght aldaer zeven en veertigh jaeren in grote boetvaerdigheit, zonder oit mensch te zien, over.

Op deze zelfde voor-plaetse ziet men, in een van de vloer-stenen, de plaetse, daer zeker geestelijke van *S. François Kosomo* om 't geloof verbrant wiert. Naer men zeid, waeren zijne voetstappen in den steen ingedrukt gebleven: gelijk zy noch heden zijn. Doubd.

Op deze voor-plaetse, buiten by den ingang der kerke, ziet men noch een merkwaerdige zake; hoewel de meeste geen achting daer op geven: te weten, een grote meenighte van dikke spijkers, tot het hooft in de vloerstenen geklonken: waer over men nootwendigh moet gaen. De zelve zijn aldaer door den patriarch der Grieken met de hamer ingeslagen, die alle jaers, op Goe-Vrydagh, gekleet in priesterlijk gewaet, alle Katholijke *Romians*, of *Latijnen*, gelijk zy die noemen, uitbant en vervloekt. En ten teken van den vloek, dien hy slaekt, klopt hy deze spijker in, met strenge verbod van de zelve wegh te nemen, en op straffe van vijf hondert stok-slagen, en een grote zomme zilvers aen den *Bassa* en *Kady* der stad te betalen.

Zalf-steen.

Doubd. WAnneer men door de grote deure, ten zuide, in deze kerke, en recht na 't koor treet, zoo komt men, na tien of twalef treden, aen den steen der Zalving, of Zalf-steen: de welke gezeit wort de plaetse te zijn, alwaer *Iozef van Arimathea*, *Nikodemus*, en eenige andere jongeren, het lijk des Zalighmakers leiden, om te balzemen of zalven, na de Joodsche wijze en gewoonte: waer na ook sedert deze steen by alle d'inwoonders van dien oort de Zalf-steen genoemt is.

Deze steen, of rotse, was in het hangen, of aen de voet van den Bekkeneel-bergh, ten weste, ontrent twintigh treden van de plaetse, daer het kruis opgerecht stont: hoewel *Roger* de plaetse, daer de Zalighmaker gebalzemt wiert, zeventien treden van de voet des Bekkeneel-berghs stelt.

Zoo eenigen, en onder andere *Nicetas*, willen, was deze steen van de gront, of vloer, en van d'andere rotse afgescheiden en los: want deze *Nicetas*,

b. 7. *tas*, sprekende van keizer *Emanuel*, schrijft van den zelven steen aldus: *Niet verre van daer leit, op den voetstal, een purpere steen van eene mans lengte, die te voore te Ephesen was. Deze steen wort gezeidt de gene te zijn, op den welken Christus, na zijne doot, gebalzemt wiert. Keizer Emanuël heeft den zelven steen van daer op zijne schouderen overgebraght.* Te weten, van de haven van *Bukoleon*, tot aen het huis, dat op den toren des paleis is: gelijk *Jakob Gretser*, in zijn boek van het kruis des Heilants, breder verhaelt.

Maer zoo de hedendaeghse schrijvers getuigen, en alle d'inwoonders van dien oort geloven, wiert *Christus* op de vaste vloer, of rotse zelf, gezalft of gebalsemt.

Dees steen wiert, wanneer koning *Godefrid* des jaers elf hondert min een, de stad *Jerusalem* had verovert, door de Kristenen rontom met eene muur besloten.

Deze steen is groenachtigh, en niet root, gelijk eenigen t'onrecht geschreven hebben.

Voor ontrent hondert jaren was deze steen met zeer çierlijk en fraei *Mosaik* werk bedekt.

Namaels wiert hy (gelijk men dien noch heden ziet) met een witten of aschverwigen gevlamden marmeren blat of steen, door de Roomsgezinde minrebroeder monniken, (en niet, zoo *Roger* schrijft, door keizerin *Helena*, wanneer zy deze kerke deed bouwen) op 't jaer vijftien hondert en vijftigh, bedekt: ten einde de Kristenen gene stukken daer meer uit zouden breken: gelijk vele reeds uit nieuwsgierigheit gedaen hadden.

Deez marmere steen leit ontrent vier vingeren, of een halve voet, boven het vlak van de vloer. Hy is zeven voet lang, en twee breet, en rontom met een yzere tralye van een halve voet hoogh omringt, om het overgaen te beletten. Op ieder einde des steens staet een kandelaer. Boven den zelven hangen acht zilvere lampen, die nacht en dagh branden, en door de Kristen prinsen gegeven zijn: welker grootste en kostelijkste door den koning van *Vrankrijk* verëert is.

Een stuk weegs rontom dezen steen leggen witte geslepe stenen, die veel fraei'er, als d'andere zijn, daer mee de gehele kerke gevloert is.

De Zalf-steen is, sedert aller geheugenis her, by de Kristenen, en inzonderheit by de Roomsgezinden, in grote waerde en eerbiedigheit, van wegen des Heilants balsemen op den zelven, gehouden.

Robert, koning van *Sicilie*, heeft dezen steen, voor groot gelt, eertijts van den *Sultan* van *Egypten* gekocht, en namaels, met toestaen van paus *Klemens* de vijfde, den minrebroeder monniken gegeven.

De *Georgiers*, of eenige inwoonders des lantschaps van *Georgie*, hebben daer na dezen steen, beneffens vele andere plaetsen, van den Groten heer bekomen: hoewel de minrebroeders dien steen voor groot gelt weêr in 't bezit kregen: doch met beding, dat de *Georgiers* twee brandende lampen boven den zelven zouden mogen houden: gelijk heden de Grieken, die in hunne plaetse gevolght zijn, daer boven houden: maer des niet te min blijft die steen onder het bestier en maght der minrebroeders.

Wanneer de minrebroeders dezen steen met een marmer blat bekleet hadden, zoo waeren de Grieken daer over zeer nijdigh, en betichten hen by den *Kadi*, of schout der stad, met diefstal: te weten, dat zy het marmer uit *Salomons* tempel (de voornaemste *Metszid* der Turken) genomen hadden. Dit deden zy te dien einde, om de minrebroeders eene grote gelt-boete te doen betalen, en deze plaetse in haeren ouden staet te herstellen: hoewel zy in hun voornemen bedrogen wierden: want de *Kadi* beroofde hen van den steen niet; maer deed dien met het keizerlijk zegel verzegelen, met verbodt dat niemant der Kristenen, 't zy onder wat schijn, op die plaetse, op zware pęne, zou komen. Maer naulix was dit gebodt verkundight, of de *Kadi*, zoo *Quaresmius* schrijft, viel in een grote krankte, met inbeelding, dat hy deze ziekte, door het verbodt tegen de Kristenen gedaen, gekregen had. Dies hy dat aenstonts her-riep, nam het zegel af, en stont den Kristenen toe, deze plaetse, als voorhene, te bezoeken en eeren.

eeren. Waer op hy weêr gezont wiert.

Des jaers vijftien hondert en acht en tachentigh zond *Ferdinand de Medices*, hertogh van *Florençe*, de twede van dien name, na *Jeruſalem*, een kunſtigh en fraei gegote kopere arke of kiſte, boven open, en met zijn ſtam-wapenen op de vier hoeken. Rontom, en aen de zijden, ziet men des Heilants opheffing aen den kruize, en des zelfs oprechting, zijne afneming van den kruize, zalving en begravenis. Zy is acht voet en zes duim lang, drie voet breet, en twee voet en drie duim hoogh. Aen de bovenſte zijde, en in 't midden, zijn ter weder-zijde de volgende letteren in 't Latijn gegraveert, die den vereerder uitbeelden: gelijk andere, in het onderſte gedeelte, den kunſtenaer of gieter.

FERD. MEDICES MAG. DVX
ÆTRVRIÆ PIETATIS SIGNVM
D.D. M.D.LXXXVIII.
FRATER DOMINICVS FORTISIANVS CONVENTVS SANCTI MARCI DE FLORENTIA ORD. PRÆD. ROM. PROV. PROFESSVS FECIT ANNO DOMINI NOSTRI M. D. LXXXVIII.

Dies zond, onder andere geſchenken, de hertogh deze arke, tot zijner eeuwiger gedachtenis, en tot meerder eere van den Zalf-ſteen, na *Ieruſalem*. Zoo andere willen, zou hy de zelve ter vereering aen het Heilige graf gezonden hebben, om neffens den zelven te ſtellen.

Wanneer de minrebroeders het begeren des hertoghs trachten te volvoeren, ſtelden de Grieken zich daer tegen: die eerſt by den *Kadi* der ſtad gingen, en hem verzochten, dat hy toch gene nieuwigheit ontrent den Zalf-ſteen zou willen maken: met byvoegen, dat het ſtellen dier arke neffens dien ſteen, aen de ſtad en ſtadhouder groot nadeel zou geven: naerdien de bevruchte vrouwen, de welke uit godvruchtigheit in 't Heilige graf treden, een miskraem zouden krijgen, met haer over deze arke te buigen, wanneer zy na ouder gewoonte den Zalfſteen zouden willen kuſſen. De *Kadi*, d'oude loosheit en natuurlijke haet der Grieken tegen de Franken, en d'onnodige klachten beſpeurende, gaf hen deswegen geen gehoor. Evenwel hielden zy hierom niet op; maer namen hun toevlucht tot den *Baſſa*, of ſtadhouder, die hen hun verzoek toeſtont. De minrebroeders, dit horende, bragten d'arke op den Bekkeneel-bergh, en ſtelden die onder de noorder boge van de Kruis-kapel, makende de zelve tot een altaer bequaem: waer op ſedert miſſe gedaen is.

Op Sakraments-dagh rechten de gemelde geeſtelijken een altaer boven dezen ſteen op, daer op de *Gardiaen* van den bergh *Sion*, te *Jeruſalem*, de miſſe doet, in het byzijn van alle ſcheurmakende Roomsgezinden: desgelijx van zeer vele Turken. Roger.

S. Johannes, Zalf en *Adams* kapel.

OP de rechte hant van den ſteen der Zalvinge, recht onder de kruis-plaetſe, of recht onder de kapel van den Bekkeneel-bergh, is eene kapel, gewijd aen *S. Johannes* d'evangeliſt; maer wort ook genoemt de kapel der zalvinge: uit oorzake van de nabyheit aen den Zalf-ſteen: want zy niet boven vier of vijf ſchreden van daer ſtaet.

Meer inwaerts, achter 't altaer van de zelve kapel, ziet men eene groote ſcheure of klove des Bekkeneel-bergs, van ontrent acht duim breet: en in de zelve een vierkanten gladden en geſlepen ſteen of kiſte, die men zeit het graf van vader *Adam*, of ten minſte van zijn hooft, te zijn. Waerom deze plaetſe ook *Adams* kapel wort genoemt. Men kan het zelve niet ganſch volkomen, noch de klove diep inwaerts zien: uit oorzake zy een weinigh krom loopt, en de plaetſe duiſter is.

Deze kapel is lang twee en dertigh, en breet drie en twintigh voet. Zy wort bedient by de Grieken, en is voorzien met dertien brandende lampen.

In den ingang, na de zuidzijde, ſtaet een ſchone marmere grafſtede van *Godefrid van Boüillon*, hertogh van *Lorraine*, en eerſte Latijnſche koning van *Ieruſalem*: die des jaers duizent negen en negentig, met hulpe der Kriſten vorſten, het Heilige Lant veroverde: en daer na koning van *Ieruſalem* wiert gekroont.

kroont. Het steunt op vier pilaren van anderhalve voet hoogh, en is, volgens *Surius* en *Roger*, vier voet en vier vingeren hoog, en acht lang, en gemaekt drie-hoeks-wijze, in vorm van een roef van eene dootbare.

Men ziet op de zijde, dicht aen de muur, dit opschrift, met oude Gotsche letteren, in 't Latijn:

HIC JACET INCLITVS
DVX GODEFRIDVS, QVI TOTAM
ISTAM TERRAM ACQVISIVIT
CVLTVI CHRISTIANO, CVJVS
ANIMA REGNET CVM
CHRISTO. AMEN.

Dat is:

Hier leit begraven de beruchte Godefrid van Bouillon, die al dit lant voor den Kristen Godsdienst heeft gewonnen: wiens ziele moet met Kristus regeren. Amen.

Tegen over, na de noortzijde, staet het graf van zijnen broeder *Balduwijn*, de twede van dien name, en derde koning van *Ierusalem*: by-na van een zelve fatsoen, als het ander. Op het zelve leest men d'onderstaende vaersen, in 't Latijn, met de zelve letteren geschreven: hoewel die zwaerelijk te lezen zijn.

Rex Balduinus Judas alter Machabeus:
Spes Patriæ, vigor Ecclesiæ, virtus utriusque:
Quem formidabant, cui dona tributa ferebant,
Cedar & Ægyptus: Dan ac Homicida Damascus,
Proh dolor! in modico clauditur hoc Tumulo.

Dat is:

Koning Balduwijn, een twede Judas Machabeër, hoop des vaderlants, de bloem der kerke, de deught van beide: dien Cedar en Egypten, Dan en de moortkuil Damaskus vreesden, en geschenken braghten, leit, helaes! in dit graf besloten.

Beide deze graven zijn zeer slecht, en zonder eenige çieraet.

Zes grote voeten verder, na het altaer, ziet men noch een ander marmer graf, zonder opschrift.

Allen daeghs na de *Completen*, wanneer de minrebroeders den omgang doen, en de *Sanctuarien*, of overblijfselen, begrepen in het begrip der gemelde grote kerke, bezichtigen, brant een *Akolit* wierook ten offer voor het hooft van *Adam*: desgelijx voor de graven van de koningen *Godefroy* en *Baudowijn*.

Buiten *Adams* kapel, en recht tegen over den steen der Zalvinge, en vier schreden van daer, dicht by het begrip des koors, of neffens de buiten-muur van het groot koor, waeren eertijts vier schone en wel-gemaekte grafsteden: welker een noch in zijn geheel is: de Grieken hebben d'andere allengs geschonden en bedorven, om alzoo de geheugenis van de Latijnen wegh te nemen; doch niet zonder grote boete aen den *Bassa* te geven.

Volgens *Roger* zijn deze graven van de navolgers, vrouwen en kinderen, van *Godefroy* en *Baudowijn*, koningen van *Ierusalem*, en ten getale van vijf of zes; hoewel eenige gebroken.

Zoo *Quaresmius* schrijft, vertonen zich, op de rechte hant, aen de muur van 't koor, vier koninglijke grafsteden; hoewel die ten dele gebroken, geschonden en vermorselt, en d'opschriften door d'outheit en langduurigheit des tijts uitgesleten en vergaen zijn.

Een, onder andere, schijnt het volgend Latijnsch opschrift te begrijpen; hoewel met half gebroken woorden, en eenige vreemde letteren.

SEPTIMVS IN TVMVLO PVER
REX ISTO TVMVLATVS
EST BALDVINVS, REGVM DE
SANGVINE NATVS:
QVEM TVLIT E MVNDO SORS
PRIMÆ CONDITIONIS
VT PARADYSIACÆ LOCA POSSIDEAT REGIONIS.

Dat is:

In dit graf leit het kint, de zevende koning Balduwijn, gesproten uit koninglijken bloede, begraven, dien het lot des eersten staet uit de werelt gerukt heeft, op dat hy de plaetsen des Paradijs-lants zou bezitten.

D'eige naem van dezen koning, aldaer begraven, wort in het grafschrift niet uitgedrukt. Men twijfelt, of deez *Balduwijn* de vierde van dien name, en zevende koning van *Ierusalem* zy geweest. Hy wort een kint genoemt, dewijl

dewijl hy in zijnen ouderdom van achtien jaren quam te ſterven: want op zijn dertiende jaer wiert hy tot koning gekroont, en regeerde ſlechts vijf jaren. Of liever was deez *Balduwijn* de vijfde van dien name, en zevende koning van *Ieruſalem:* die in'er daet een kint ſterf: gelijk *D. Antoninus* heeft aengemerkt.

Of heden de lichamen der koningen, eertijts in deze graffteden begraven, in de zelve noch leggen; dan of zy naderhant, door de nakomelingen, na hun vaderlant zijn overgebraght, wanneer de Kriſtenen uit het Heilige lant gedreven wierden, kan men niet zekerlijk zeggen: hoewel het eerſte 't waerſchijnelijkſte is: naerdien zy alle het zeer hoogh geaght hebben, in het Heilige Lant begraven te worden: doch andere gevoelen, dat de lijken na de Kriſten landen overgevoert zijn.

Kapel van de verdeiling der klederen.

Tien of twalef treden van de kapel des Verwijts, of elf, volgens *Quareſmius*, van *Longins* of Kruis-kapel, komt men in een twede dergelijke kapel, de welke recht achter het midden des koors, en ontrent twintigh ſchreden van de voet van den Bekkeneelbergh, en twintigh van den kerker des Heilants ſtaet. Zy heeft zeſtien voeten in 't vierkant, of, volgens *Roger*, vijf ſchreden in de lengte, en drie in de brete, en is met een houte tralie of hek afgeſchoten, en met vijf brandende lampen, en één altaer, welk d'Armeniers bedienen, geſtoffeert.

Deze kapel wort de kapel vân de verdeiling der klederen des Heilants genoemt: uit oorzake zy namaels geſticht is, naer men zeid, ter zelver plaetſe, daer de krijgsknechten zijne klederen onder zich verdeilden, en het lot om zijne rok, (de welke noch te *Trier* zou bewaert worden) wierpen.

Te *Rome*, in de kerke van *S. Jan van Lateraen*, wort een porfyr-ſtene blat of tafel van vijf ſpan breet, en zes lang, dat aen de muur geheght is, getoont, op den welken men het lot om des Zalighmakers klederen had geworpen.

Ook wort een andere witte tafel in de kerke van *S. Sebaſtiaen*, te *Katakumbas*, getoont: op de welke het zelfſte zou geſchiet zijn.

Kapel van *Helena.*

D'Ingang der kapel van *Helena* is onder den Bekkeneel-bergh, tuſſchen de kapel van de verdeiling der klederen, en de Schimp-kapel, en negen ſchreden zuidwaerts van de laetſte.

Men klimt in de zelve by een witte marmere trap van dertigh of negen en twintigh treden, en zoo breet, dat vier perzonen neffens elkandere kunnen op en af gaen.

Zy wort gezeidt geſtight te zijn ter zelver plaetſe, daer keizerin *Helena* nacht en dagh in gebeden volherde, midlerwijle zy na het kruis deed zoeken: waerom die kapel aen *Helena* gewijd, en *Helenaes kapel*, en de *heilige Helena* genoemt wiert: of uit oorzake zy door keizerin *Helena*, ter eere des gevonden kruis, geſtight wiert: de welke door haer de kerke des *heiligen Kruis* wiert genoemt.

Zy is vier en tzeſtigh voet lang, en drie en dertigh breet: of, volgens *Doubdan*, vier of vijf en twintigh ſchreden lang, en vijftien of zeſtien breet, en geſtoffeert met twee altaren, door een tralie afgeſchoten: het een is gewijd aen het kruis, en het ander aen den vromen quaetdoender *Dimas*. Zoo andere willen, zouden zy beide, ter eere van keizerin *Helena*, door Kriſten vorſten zijn opgereght.

Vijf voet van het voornaemſte altaer, na 't zuide, aen de linke hant, wort noch in zijn geheel een witte marmer-ſtene zitſtoel, of een ſteen, in vorm van een zit-ſtoel gehouwen, gezien. Hy ſtaet wat hoger als de trappen, die haeren neêrgang tot de plaetſe hebben, daer het kruis gevonden wiert.

Zoo eenige willen, zou keizerin *Helena*, in haeren ouderdom van tachentigh jaren, op den zelven gezeten

zeten hebben, onder het zoeken na 't kruis des Heilants, of haer zoon *Konſtantijn*: het welk beuzelzinnigh is: dewijl de keizer te dier tijde te *Jeruſalem* niet was.

Daer en boven, zoo *Quareſmius* getuight, is deez zetel door zekeren Armenier biſſchop van *Jeruſalem*, dien hy zelf gekent heeft, aldaer opgerecht: die hem klaeghde, hoe de beêvaertreizers, onder een valſchen ſchijn, den zelven vernielden en ſchonden. Deze kapel hoort den Armeniers toe.

pel de ding is. Elf trappen lager is de kapel van de *vinding des kruis*, in de rotſe des Bekkeneel-berghs gehouwen: en wiert alzoo genoemt, dewijl aldaer het kruis, met de nagelen, en doorne kroon des Heilants, gevonden wiert. Zy heeft twee altaren: waer van die van 't kruis, die op de linke zijde is, en ter zelver plaetſe ſtaet, daer het kruis zou gevonden zijn, den Latijnen toebehoort. Voor den zelven altaer branden twalef lampen. D'andere altaer, op de rechte zijde, behoort den Grieken toe, en heeft dertien lampen.

Deze plaetſe was eertijts een gracht aen de voet des Bekkeneel-berghs, de
31. welke by *Jeremia het dal der lijken* wort genoemt. Op deze plaetſe ziet men gemakkelijk de ſcheure der rotſe, de welke ten tijde van des Heilants overlijden ontſtont.

el Kri- er. Wanneer men by de zelve weêr opklimt, en in het zelfſte begrip der kerke des Heiligen grafs gekomen is, zoo treet men, aen de zijde des koors, na 't noorde, en aen de voet des Bekkeneelbergs, in een kapel; hoewel die eertijts ſlechts een ſpelonke was; maer wiert namaels in een kapel verandert, en *Kriſtus* kerker genoemt: uit oorzake de Joden hem in de zelve, volgens een oude overlevering, (want in de Schrift wort zulx nergens gedaght) ſmeten: midlerwijle het geen, dat de kruizing vereiſchte, bereit wiert.

Zoo eenige gevoelen, zouden zy hem aldaer, zittende op eenen kouden ſteen, edik met galle, of wijn met myrrhe gemengt, te drinken hebben gegeven: hoewel, zoo andere willen, zulx op den Bekkeneel-berg is geſchiet.

Deze plaetſe is als een ſpelonke uitgehouwen, en gaet met drie treden neêr. Zy heeft in de lengte zeſtien, en in de brete negentien voeten, en ruſt op twee dikke pilaſters. Zy is vochtigh, duiſter, en donker, en heeft geen ander licht, als dat van de lampen, die op d'altaren branden. Te weten, daer zijn drie altaren, ieder met een brandende lampe geſtoffeert: die aen de muur ſtaen. De pilaren zijn, door de vochtigheit der plaetſe, altijt nat, en ſchijnen als tranen uit te laten, quanſuis tot droefenis over des Heilants doot, zoo eenige Roomsgezinden belachelijk uitſtroien. Deze kapel heeft drie deuren: maer die op de linke zijde is toe: dewijl zy buitenwaert is.

Neffens de zelve is, na 't zuide, een marmer blat, dat op vier kleine marmere kolommen ruſt, en tot een altaer dient: onder het welk, tot een voetbank, een ſteen van een zelve grote leit, met twee ronde gaten, ieder ontrent een grote voet wijt, een halve voet diep, en twee van elkanderen. Zoo de Grieken zeggen, wierden in de zelve des Heilants voeten: desgelijx die van andere ter doot gedoemden, even als in voet-boeiens, of in eene ſtok, geſloten.

Naer het ſchrijven van *Anſelmus* en andere, zouden deze gaten ontſtaen zijn door het vallen van den Heilant, uit vermoeitheit, met zijn knien op dezen ſteen, die in den zelven, als in week waſch, gezakt waeren, en deze merktekenen ter gedachtenis nagelaten hadden. Dan de zelve, zoo andere voor gelooffelijker houden, zijn door de beêvaert-reizers met voordaght gemaekt, die met yzere werktuigen diergelijke tekenen uitbreken, en dagelix groter maken. Eertijts bedienden de *Georgiers* deze kapel: maer heden ſlaen de Grieken de zelve ga, die zeer dikwils daer miſſe komen doen.

Na-by deze kerker is een ſpelonke: waer in zeker perzoon een lange wijle, zoo *Roger* ſchrijft, met grote boetvaerdigheit geleeft heeft.

Volgens ſchrijven van *Doubdan*, is, tien of twalef ſchreden verder van *Longinus* kapelle, aen de zijde des koors, na 't noorde, een vierkante plaetſe, overdekt met een gewelf: waer in een klein altaer ſtaet, ruſtende op twee kleine ſtene kolommen, die dicht by de muur ſtaen.

Alle Ooſterſche Kriſtenen zijn ge-

 woon

woon zich lang uitgestrekt te leggen, en tusschen de muur en de pylers door te gaen: ja geschiet dit by wijle met zulk een moeite, kracht en gewelt, dat zommigen met al hun maght by d'armen moeten doorgetrokken worden: waer over vele, beide mannen en vrouwen, de klederen uittrekken, om des te lichter door te gaen. Wanneer nu een daer in blijft steken, en niet kan door-komen, zoo beginnen d'andere te schateren, en luitruchtigh te roepen, en houden het voor een teken van oneere, en den perzoon voor onwettigh. Wijders, tot mijding van deze schantvlek, en achterdocht, willen zy liever bersten, om zoo te spreken, als daer in blijven steken.

Aen de voet van dit altaer is ook, in de vloer, een steen uitgeholt, met een gat van een voet in 't kruis, en een voet diep: waer in alle deze Kristenen, zoo mannen, als vrouwen, de benen, den tijt van een *Vader Ons* en *Ave Maria*, zetten.

Door deze twee werken geloven zy veel te verdienen: want zy deze twee plaetsen voor de genen houden, die den Zalighmaker tot pijninge en helle gedient hebben; midlerwijle hy onder de handen van zijne vyanden was.

Na de zijde des altaers is een deure van een andere kleine en zeer duistere kapel, van zeven of acht schreden in de lengte, en zes in de brete: welke met drie trappen neer gaet, en op drie kleine pylers rust, met een altaer in 't midden. Doub[...]

Zoo d'overlevering der Oosterlingen hout, was dit eertijts een kleine spelonk, in de rotse gehouwen, daer de krijgsknechten den Heilant smeten en pijnighden; midlerwijle andere het gat hieuwen, om het kruis daer in te planten, en alles toestelden, wat tot de kruizinge van node was. Hier om wort deze plaetse in grote eerwaerdigheit gehouden: niet alleen by de scheurmakende Roomsgezinde Kristenen; maer ook by de Latijnen, of Katholijken, die aldaer, in gewonelijke omgangen, stilstant houden, en eenige lampen onderhouden te branden.

Kapel van *S. Longinus*, anders kapel van den tijtel des Heiligen kruis.

TUsschen de kerker des Zalighmakers, en de kapel van de deiling zijner klederen, en twalef of vijftien treden oostwaerts van de zelve kerker, en tien of twalef treden van de kapel der deiling, is een kapel, (of eene spelonke tot een kapel gemaekt) de kapel van *Longinus* genoemt: de welke vijftien voet in 't vierkant heeft, en met een altaer, voor het welk drie brandende lampen hangen, gestoffeert is.

Volgens verhael der Oostersche Kristenen te *Ierusalem*, en een oude overlevering, was deez *Longinus* een der krijgsknechten van *Pilatus*, die met een speere des Heilants zijde doorgriefde en opende; waer uit water en bloet vloeide: hoewel d'evangelist *Johannes*, die des onder d'evangelisten alleen gedenkt, zijnen naem niet melt: maer wel wort hy met dien naem by oude schrijvers, als onder andere by *Augustinus*, en in het oud Roomsch martelaers-boek, gedaght.

Naer men zeid, had deez *Longinus* slechts een oogh, of was, zoo andere schrijven, duister van gezicht: maer had zijn gezicht, zoo dra hy het bloet des Zalighmakers uit de zijde zagh vloeien, weêr gekregen; gelijk *Gregorius de Nazianzener* in zijn Treurtoneel van den lijdenden *Christus* verhaelt.

Deez *Longinus*, zoo de Kristenen, die te *Jerusalem* woonen, uit een oude overlevering verstaen hebben, had zich, in des Heilants overlijden, tot hem bekeert, en aenstonts daer na zich uit droefheit, over zijn misdrijf, van hem gewont te hebben, in deze spelonke, onder den Bekkeneel-bergh, begeven: de welke namaels in een kapel verandert is. Waer over de zelve kapel aen hem gewijdt, en na hem de kapel van *S. Longinus* genoemt wiert. Qua[...]

Kort na des Heilants doot, zoo de Roomsgezinden schrijven, was *Longinus*, die over het omhelzen der Kristen lere, by de Joden in groten haet raek-

raekte, met twee andere krijgsknechten uit *Ierusalem* na *Kappadocien* getrokken: maer keizer *Tiberius* deed hen vervolgen en achterhalen, en te *Cesarea*, een stad in *Kappadocie*, alle drie, op den vijftienden van Lentemaent, onthalzen. Het hooft van *Longinus* wiert tot *Pilatus* gebraght, die het, ter gunste van de Joden, buiten de poorte deed smijten. De romp wiert uit *Kappadocien* na *Romen* overgebraght; alwaer het nu noch (zoo men het geloven magh) in de kerke van *S. Augustijn* bewaert wort. Zoo andere willen, zou de romp in *Vrankrijk* begraven zijn.

Deze kapel wort ook genoemt de kapel van den tijtel des Heiligen kruis: dewijl in de zelve 't tafereel of bertje, met den tijtel of opschrift, dat *Pilatus* boven des Heilants hooft aen den kruize deed hechten, en schult en oorzake des doots te kennen gaf, een langen tijt blijven leggen was.

Wijders, deez tijtel was met Hebreeusche, Griekſche en Latijnsche letteren geschreven, volgens verhael der evangelisten, Matth. 27: 37. Marc. 15: 26. Luc. 23: 38. Joan. 19: vers 19.

Een gedeelte van dezen tijtel wort nu noch te *Rome*, in de kerke des Heiligen kruis, bewaert: of slechts een derde gedeelte: want het overigh is na andere oorden des Kristendoms gezonden.

Men hout, dat in deze kapel ook het kruis des Zalighmakers een langen tijt, na zijne opstending, eer het door keizerin *Helena* gevonden was, bewaert geworden is.

Ter rechte zijde des ingangs, na 't weste, is een smal venster, met stijlen ter weder-zijde, ruim zestien voet hoogh, en van buiten gesloten, in vorm van een kapel, in het welk, of in des selfs plaetse, het kruis, naer men zeid, gelegen was.

Men ziet'er twee andere vensters: een tegen over dit, en het ander in 't midden: hoewel die zoo hoogh niet zijn, en zonder çieraet, en van binnen en buiten toegesloten.

Kapel der *Verschijning*.

WAnneer men van de boven-gemelde kapel van *Longinus*, recht na 't weste, langs het koor gaet, tot veertigh treden verre, en daer na de rechte hant om slaet, zoo komt men aen de kapel der *Verschijning*, de welke met drie trappen of treden opgaet. Zy wort de kapel der *Verschijning* genoemt: uit oorzake, zoo d'overlevering der Oosterlingen hout, de Zalighmaker aldaer aen zijne moeder *Marye* na zijne opstanding verscheen.

Deze kapel is gelegen, volgens *Roger*, drie en twintigh treden noortwaerts van het Heilige graf, heeft de lengte van zestien, en brete van acht voeten, en schept haer licht door een groot kruis-venster.

Zy is fraei overwelft en beschoten, en met groot *Mosaik-werk* van marmer, jaspis, porfyr, en andere dierbare stenen gevloert, en rontom met stoelen der geestelijken gestoffeert.

Men ziet'er zeer kostelijke en kunstigh gewrochte çieraedjen, die door de Kristen koningen en prinsen aldaer vereërt zijn: en boven al twee kapellen der koningen van *Vrankrijk* en *Spanje*: die, van wegen het boorduursel, ongemeen fraei en raer zijn.

De wanden pronken met veertien grote schilderyen, vervolgens in orde, de welke des Heilants lijden en verrijzenis na 't leven vertonen.

Aen d'oostzijde staen drie altaren: welker middenste, die de voornaemste, en met een hek of tralie afgeschoten is, de verschijning des Zalighmakers aen *Marye* vertoont, en het Sakrament bevangt.

D'altaer op de rechte hant wort by de Roomsgezinden de altaer des Heiligen kruis genoemt: uit oorzake de zelve gezeit wort op de plaetse te zijn, daer het kruis des Zalighmakers, of een stuk, een langen tijt bewaert geworden is: het welk *Helena*, beneffens de twee kruizen der quaetdoenders, na die gevonden te hebben, derwaerts had gebraght.

Maer als *Soliman*, Turksche keizer, na verloop van eenige jaren, alle de minrebroeders van den berg *Sion* gevangen genomen had, en den tijt van vier jaren gevangen hield, zoo voerden d'Armeniers, die zich, by hun afwezen,

in het bezit van deze kapel ſtelden, heimelijk dit kruis na hun lant: alwaer het noch heden te *Sebaſte*, hooftſtad van *Armenien*, zou zijn.

D'andere altaer, aen de linke zijde, wort genoemt d'altaer der geeſſeling, of Heilige kolom: uit oorzake in een kleine kas, nis of venſter, gemaekt in het dik van de muur, en beſloten met een yzere tralie van twee voet en een halve hoogh, en twee breet, een ſtuk van de kolom bewaert wort, daer de Zalighmaker, wanneer hy gegeeſſelt wiert, aen gebonden was.

Dit ſtuk is ontrent twee voet hoogh: en een weinigh dikker. Andere brengen de hooghte op vier, en de dikte op drie voet.

Men ziet'er, zoo zommige ſchrijven, noch eenige rootachtige merken aen, die voor overblijfſelen van des Heilants bloet gehouden worden. Het welk wat hert te geloven valt. Wel is de kolom bruin van verruwe, en geſchakeert met twee of driederleie kleuren, die een weinigh door de rook der geduurigh brandende lampen zwart geworden zijn.

In het zelfſte venſter, of nis, aen de rechte zijde van de kolom der geeſſelinge, is een tamelijk groot gedeelte van een andere kolom, de welke eenige voor een gedeelte van de hoon of ſchimp-kolom houden: hoewel niet zonder groten misſlagh, zoo *Quareſmius* wil: naerdien zy in verruwe, dikte, en aert van marmer, zeer veel van die verſchilt.

Andere hebben het voor een gedeelte van de kolom gehouden, de welke ter plaetſe geſtelt was, alwaer, door kracht des gevonden kruis, een dode levendigh wiert.

Op de linke zijde van de zelve kolom der geeſſelinge, leit een zeker vierkant ſteen-ſtuk van *Kriſtus* graf: wiens zijden acht duim dik zijn: waer uit men de dikte van het buitenſte gedeelte der dootkiſte des Heilants, waer van dit deel genomen is, kan afmeten. *Roger* maekt dezen ſteen ruim een palm in 't vierkant groot.

Ter eere dezer aeloutheden wort geduurighlijk, tuſſchen of binnen de nis of kaſſe, een brandende lamp onderhouden.

Op de kap, of in het bovenſte en opperſte gedeelte van de nis voornoemt, ziet men, op een aſchverwigh marmer-blat, met het welk de muur bedekt is, het volgend opſchrift met grote letteren gegraveert; hoewel ten dele onvolmaekt.

+ D. IESV SEPVL. A. FVNDAM. INSTA
FVIT. AN°. S. INCAR. M. L. V. PER. F
BONIFACIV DE RAGVSIO. G. S. SION
SVPTIBꝰ.
ET EREXIT. AL. ISTVD I HON. X.
AD HAC Q. A. HIC VERA CERNIMꝰ
COLLIG. ET FLAGELATI. IN PRE
TORIO PILATI.
D. O. M. L.

De zin van deze woorden ſchijnt dit te willen zeggen:

Het graf des Heeren Jeſu is van den grontveſt herbouwt, op het jaer van de heilige Vleeſchwording, vijftien hondert vijf en vijftigh, door broeder Bonifacius, van Ragouſa, Gardiaen van den heiligen bergh Sion,

Op onkoſte . . . .

En heeft het zelve opgerecht ter eere X.

Aen deze kolom, de welke wy hier waerelijk zien, is de Heer, d'allerbeſte en d'allergrootſte, in het richthuis van Pilatus gebonden en gegeeſſelt.

Iemant zou hier tegen mogen inbrengen, dat binnen *Rome*, in de kerke van *S. Praxedis*, een kolom gezien wort, door den kardinael *Kolomma* uit Ooſte gebraght, en door de pauſelijke brieven voor de kolom verklaert, daer aen de Zalighmaker, in *Pilatus* huis, gebonden en gegeeſſelt was: welk ſtrijdigh is met het geen, dat reeds te voore gezeit is: aengezien deze noch in haer geheel, en d'andere in ſtukken gebroken is. Dan de Heilant, antwoort hier op *Surius*, is tweemael aen twee verſcheide kolommen gegeeſſelt: eens zonder vonnis, in *Kaifas* huis, aen de kolom, die nu gedeilt is: en voor de twede reize, by vonnis, in *Pilatus* huis, aen de kolom van *S. Praxedis*, die binnen *Romen* is.

In de kapel voornoemt hangen zes brandende lampen.

Tuſ-

Tusschen den middelsten altaer, en de grote lessenaer, leit een ronde graeuwe steen van vier voeten in het vierkant, tot gedenkenis van de plaetse, daer *Helena* het kruis des Heilants, beneffens die van de twee quaetdoenders, na zy die gevonden had, deed brengen, om te weten, welke van drie het oprechte en waere kruis was. Ten dien einde deed men aldaer een doorkranke vrouwe brengen, welke door het aenraken van des Heilants kruis ter zelver stede gezont wiert: welk niet geschiede door het aenraken van de twee andere kruizen.

Uit deze kapel treet men door gewelven, en zeer duistere plaetsen, in de huizingen en vertrekken der Roomsgezinde geestelijken. Op de rechte hant zijn de kamers: en op de linke d'eetzale, waterbak en trap: waer by men na de galderyen der kerke opklimt.

Wanneer men uit de kapel van *Marias Verschijning* afklimt, zoo komt men aen de plaetse, daer de Heilant, na zijne verrijzenis, in de gedaente van eenen hovenier, aen *Marye Magdalena* verscheen, de welke met grote ongedult na hem zocht, en dertien voeten, volgens *Roger*, of drie, zoo *Surius* en *Doubdan* willen, van daer stont.

Ieder plaetse is, tot een merkteken, met een ronden steen van wit marmer bedekt, of in de vloer gezet, en zijn alle beide, of die van den Heilant alleen, volgens *Doubdan*, met jaspis, marmer, en porfyrsteen, van verscheide verruwe omringt, en in vorme van vlammende stralen gehouwen.

De steen, gestelt op de plaetse des Heilants, is in zijn begrip † zes; maer volgens *Roger* en *Doubdan*, vier of vijf voet groot. Hy wort by d'Oosterlingen, in 't Latijn, *Noli me tangere* genoemt: dat's, *Wilt my niet aenraken*: dewijl de Heilant, als *Magdalena* zijne voeten wilde vast houden, tot haer zeide: dat zy hem niet aen zou raken.

Over dezen steen, die zeer geëert wort, hangen twee zilvere brandende lampen.

Op *S. Magdalenas* avont wort op deze plaetse een altaer opgerecht, daer de minrebroeders de misse plechtelijk zingen.

Op het wester einde van de zelve grote kerke, twee en twintig treden, of tachentigh voeten, achter het Heiligh graf, is, onder de galderye, ter zijde van de zelve kapel, een kleine spelonke, in 't midden der rotse met de beitel ovenswijze gehouwen: daer beneden, of onder, ziet men het graf van *Jozef van Arimathea*, die den Heilant in zijn eigen graf had doen leggen, en, na des zelven verrijzenis, een ander graf in de zelve rotse beval te houwen.

D'ingang is een weinigh hoger, als het gat, of den mont van een oven: en het graf zelve heeft zeven voet in de lengte, en ontrent drie in de hooghte.

Men wil evenwel dat deez *Jozef* in dit graf niet zou begraven zijn: niet tegenstaende het zijnen naem van dien behouden heeft, en grotelix by de Kristenen van die gewesten geëert wort. Want als op 't jaer, na des Heilants lijden, vijf en dertigh, een grote vervolging der Joden tegen de Kristenen ontstaen was, zoo hadden de Joden dezen *Iozef van Arimathea*, beneffens *Lazarus*, *Martha*, *Magdalena* en andere, die de Kristen lere volgden, niet alleenlijk uit *Ierusalem* gebannen; maer daer en boven te *Iaffa*, in een schip, zonder roer, mast, en ander vaertuigh, gezet, en alzoo in zee laten drijven. Na veel zukkelens was dit schip te *Marseilien* gelant: van waer deez *Iozef* na *Engelant* te scheep overstak, en was aldaer gestorven. Quaresm.

Ontrent anderhalve voet van dit graf is, in de zelve rotse, dat van *Nikodemus* gehouwen: het welke van een zelve gestalte en grote is.

De gemelde kapel wort de kapel der *Syriers* genoemt: uit oorzake de *Syriers*, of *Nestorianen*, in de zelve, na hunne gewoonte, altaer-dienst doen, en geduurighlijk eenige lampen onderhouden te branden. Gewoonelijk bevint zich niet meer, als een geestelijke *Nestoriaen*, van Opper-Syrie, in deze kerke, die aldaer de brandende lampen ga slaet.

Kapel van *Helena.*

WAnneer men uit de plaetſe van de kruisvinding elf trappen, in de rotſe des bergs gehouwen, opklimt, komt men aen de kerke, of kapel, en ſpelonke van *Helena*, en, ſlaende de rechte hant om, aen het altaer, dat met twee trappen opgaet.

Deze kapel heeft drie buiken, en is boven en in het midden met een koepel of lanteerne verçiert: de welke op vier grote graeuwe marmere pylaren ruſt, en licht aen de kerke geeft.

De pylaren ſtaen in 't vierkant opgereght: en ieder twintigh voet van elkandere. De plaetſe, van de pylaren, tot aen de muuren of buiken, is zeſtien voet. De ganſche kapel is vijftigh voet lang, en acht en veertigh breet, en leit met houte tralien afgeſchoten, en wort haer bovenſte gedeelte toebeſloten.

Zy bevangt twee altaren. Die in het midden is de grootſte, en ganſch ongeſchonden, en beſtaet uit een eenigh ſtuk marmer. Hy is lang negen, en breet vijf voet, en gewijd aen keizerin *Helena*. De ander ſtaet op de rechte zijde, en is gewijd aen den vromen quaetdoender, of aen des zelfs kruis. Aen de linke zijde ſtaet des biſſchops zetel: waer op keizerin *Helena*, in het zoeken na des Heilants kruis, zou gezeten zijn.

Deze kapel is met zeventien brandende lampen geſtoffeert, en bevloert met graeuwe ſtenen.

Zoo eenige Roomsgezinden belaggelijk uitſtroien, zouden de gemelde pylaren tranen uitlaten, quanſuis als tot droeffenis over des Heilants doot. Wel is waer, dat zy eertijts, wanneer het dak of de zoldering dezer kapel niet volkomen dicht gemaekt was, altijt van wegen het neêrvloeiend water, op de zelve, ſchenen nat te zijn, en als tranen uit te laten: maer heden, ſedert het dak boven te deegh hermaekt is, wort zulx niet meer gezien.

Willem van Baldenſel ſchijnt de oorzake van het afdruipen des waters, d'eigenſchap en aert des ſteens der pylaren toe te ſchrijven. *Want daer is*, zeid hy, *een zeker ſlagh van marmerſteen, die Enidios wort genoemt*, en, *volgens ſchrijven der minerael-kundigen, zoodanigh wort gezeit te zijn, dat hy door zijne zeer koude natuurlijke aert, d'omzwevende lucht, met de zelve te verdikken, in water verandert: waer door geſchiet, dat de lucht, zijnde rontom den ſteen tot water geworden, nootwendigh by den zelven natuurlijkwijze neer-druipt.*

Dan zoo *Quareſmius* hier op voeght, ſchijnt de voornaemſte oorzake dezer neêrvloejing de vochtigheit der plaetſe te zijn: waer door d'andere pylaren der grote kerke als droeſem van zweet ſchijnen uit te geven.

Schimp of Hoon-kapel.

KLimmende uit *Helenas* kapel, by de gemelde trappen weder op, zoo komt men weêr in de galderye, de welke het koor omringt, en drie kleine duiſtere kapellen begrijpt, die geen ander licht hebben, als het geen, dat zich door de ganſche kerke verſpreit, en dat van de lampen.

D'eerſte is aen de linke hant, tuſſchen den ingang van *Helenas* kapel, en den opgang of voet des Bekkeneelberghs, of in den bergh zelf, van veertien voeten in 't vierkant, geſticht. Deze wort in 't Latijn *Capella Improperiorum;* dat 's, *kapel der beſchimpingen* of *beſpottingen* genoemt: uit oorzake in de zelve, volgens overlevering, zekere kolom, of een ſtuk van een gebroken kolom, uit *Pilatus* of een ander na-by-gelegen huis, wort bewaert: aen of op de welke den Heilant, ten tijde van zijn lijden, door de krijgsknechten van *Pilatus* geſlagen, geſtoten, gelaſtert, beſpot, en, door een ſpijtigh verwijt der Joden, met een doorne kroon gekroont, en met een purpere mantel aengetrokken, en, in plaetſe van een ſcepter, een riet in zijne hant gege-

gegeven wiert: met te roepen: *Weest gegroet Koning der Joden.*

Zoo *Roger* en andere willen, was de Heilant, by den hogen-priester *Kaifas*, op deze kolom gezeten, wanneer zy hem begekten, en in 't aengezight sloegen, en hem vraeghden en spraken, *Profeteert, wie is 't, die u sloeg?*

Ter eeuwiger gedachtenis heeft men deze kolom op een altaer in deze kapel gestelt, en met een yzere tralie, om niet geschonden te worden, afgeschoten: door de welke de beevaertreizers de zelve zien en aenraken: of zy wort, volgens *Roger*, in een kasje, met een yzere tralie daer voor, onder de tafel van 't altaer bewaert.

De kolom is graeu van kleure, met witte stippelen doormengt: of een weinigh uit den zwarten: maer wit, volgens *Kootwijk*, met eenige zwarte en zeer glinsterende plekken gespikkelt.

Men kan niet wel oordelen, of het oprechte marmer, of andere gemeene steen is: uit oorzake de kolom op zommige plaetsen zeer afgesleten is, en niet dan by een ontsteke lampe of waskeersse kan gezien worden. Zy is drie voet en een vierendeel hoogh, en zes voet en een halve dik: of, volgens *Doubdan*, drie voet hoogh, en een voet in 't kruis breet. *Kootwijk* geeft haer slecht de hoogte van twee voet. Zoo *Kootwijk* getuigt, bezitten d'Abyssiniers deze kapel: maer *Roger* voegt die den Armeniers toe. Roger.

De twede dezer drie kapellen is die van de *verdeiling der klederen*: en de derde, die van *Longinus*.

Kapel der Kruishechting des Heeren.

WAnneer men uit *Adams* kapel treet, en de linke hant om slaet, zoo komt men aen eene trap van negentien stene treden, die in de rotse zelve van den Bekkeneelbergh, tot de hooghte van negen duimen, gehouwen zijn: by de welke men na den kruin of vlakte van dezen bergh opklimt, die met zijne voet, ontrent negen en twintigh schreden oostwaerts van de kerkdeure afleit.

[illegible]ef. [illegible]er. De gehele vlakte, of top des Bekkeneel-berghs, is in twee delen verdeilt, en tot twee kapellen gemaekt: te weten, d'een staet ter plaetse, alwaer de Heilant aen den kruize gehecht; en d'andere ter plaetse, alwaer hy met den kruize opgerecht wiert: waerom d'eene de kapel der *Kruishechting*, en d'andere der *Kruis-oprechting* genoemt is. Beide deze kapellen begrijpen t'zamen een weinigh

[illegible]od. meer, als vijf vademen in 't vierkant. Of eigentlijk bestaen beide deze kapellen slechts in eene kapel van vier vademen in 't vierkant: maer in 't midden staet een dikke en vierkante pyler, die het gewelf draeght, en door zijne scheiding deze eene als tot twee kapellen maekt.

D'eerste kapel behoort den Grieken, en de laetste den Roomsgezinden minrebroeders toe: die aldaer gewonelijken zestigh brandende lampen, de meeste van zilver, onderhouden.

De gansche vloer van beide kapellen bestaet uit *Mosaik-werk*, van jaspis, porfyr, en andere kostelijke stenen, die in perken, van velerleie kleurige kleine stukken, zeer net t'zamen gevoegt zijn.

De wanden dezer kapellen zijn, tot eene mans hooghte, met marmere bladen bekleet: en al het overigh, dat boven de muuren, gewelven en bogen is, van klein en zeer fijn *Mosaik-werk*, op een gouden gront gemaekt: alwaer de beeltenissen der profeten, ieder met een boek in de hant, na 't leven vertoont worden: beneffens de welke men de profesyen, die *Christus*, tot verlossing des menschelijken geslachts, op dezen bergh vervult heeft, met Grieksche en Latijnsche letteren in *Mosaik* vertoont ziet.

Alle deze afbeeldingen zijn door d'outheit, en rook der lampen, zeer veel uitgegaen en zwart geworden: en dien-volgens naulix kenbaer.

In 't hooft en ooster gedeelte der kapel van de kruishechting des Heeren staen, rontom het gewelf, de volgende woorden in 't Latijn:

. . . . ICARIS A CARO CARΩOFII AGRIMM. LEVATVR A CRVCE PRO MISERIS REX PIVS.

Uit d'eerste woorden kan men geen volkomen zin bespeuren: maer de laetste luiden in 't Duitsch:

Van het kruis wort de rechtveerdige koning voor d'ellendigen verlicht.

Onder

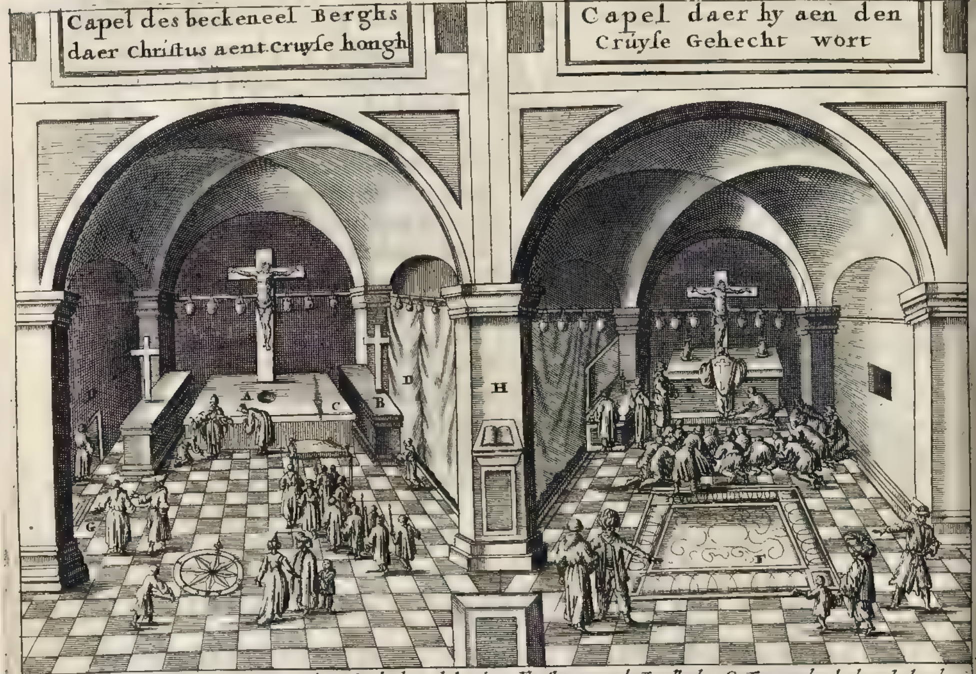

A. Kuyl des Kruys
B. Plaetse van t Kruysen der quadoenders
C. Schure des beckeneel bergh
D. Zyde gordynen tusschen de twee Kappellen
E. Altaer van de Kapelle des Kruyshechting des heeren
F. Plaetse der Kruyshecting des Zalighmakers
G. Trap na den beckeneel bergh
H. Kalom tusschen de 2 Kapellen

Onder den boge, aen de rechte en noortzijde, is de historie van *Abraham*, die zijnen eenigen geboren zoon *Isaak* wil opofferen. Aen de westzijde worden kinderen gezien, die *Abraham* aen de voet des berghs gelaten had.

Aen d'oostzijde ziet men *Isaak* op een houtstapel, en eenen engel, die den slagh van het opgeheve zwaert van *Abraham* boven zijnen zoon belet: en daer achter een ram in de doornen.

Tegen over deze boge, en aen de zuidzijde van deze kapel, worden eenige oude en gansch vervalle afbeeldingen gezien: zonder men kan oordelen, wat daer geweest zy. Alleenlijk worden onder de boge des gewelfs de volgende woorden in 't Latijn gelezen.

.:.:.:. O MATE XPS TOLLIT SED SVPEROS. MERITI MODERAMINE IꝰSTꝰ GAVDET HOMO MANES TREPIDANT GEMIT OIS ABISSꝰ EST EXCESSVS A DE XPO ENIENTE REMISSꝰ

Onder het gewelf is de historie van d'opvaert des Heeren: namelijk, *Christus* ten hemel varende, met zijn aengezicht na 't weste, in gezelschap van vier engelen.

Beneden, aen d'oostzijde, staen d'Apostelen, als verbaest, den Zalighmaker ten hemel zien opvaren, met het volgend opschrift, welk in eene lijn of regel begrepen is, en het gewelf van het noorder tot aen het zuider gedeelte doorsnijd. Actor. 1 : 11.

VIRI GALLILEI QVID ASPICITIS IN CELV HIC IHS QVI ASSVMPTVS EST A VOBIS IN CELV. SIC VENIET QVEADMODV VIDISTIS EV EVE IN CELVM.

Dat is:

Ghy Galileër mannen, wat ziet ghy na den hemel. Deez Jesus, die van u opgenomen is ten hemel, zal alzoo komen, gelijkerwijs ghy hem ten hemel hebt zien henen varen.

In de wester boge van deze kapel, aen de noortzijde, ziet men den profeet *Elias* ten hemel varen: en daer onder zijn jonger *Elise*, die zijn mantel vat, met het volgend opschrift:

HELIAS RAPTꝰ IN CELV HELISEVS RECEPIT PALLIV

Dat

Dat is:

Helias is ten hemel opgerukt, Elise heeft zijnen rok gevat.

Onder den zelven boge, en tegen over de voorgaende afbeelding, is *Elias*, dien de rave broot brengt, met het volgend opschrift:

CORVI DEFEREBANT EI
CARNES ET PANE MANE
ET VESPI OAYHOS HELIAS.

Dat is:

De ravens braghten Elias, des uchtens en des avonts, vleesch en broot, &c.

Onder de noorder en rechter boge van dit gedeelte, dat aen het ander gedeelte gemein is, alwaer het kruis geplant wiert, ziet men de volgende afbeeldingen der profeten, met hunne namen en spreuken.

D'afbeelding in 't ooster gedeelte is die van *Daniel*, met de spreuke, genomen ten dele uit Dan. 9: 24.

ET POST EBD
OMADES SEX
AGINTA DVAS
OCCIDETVR
XPS CVVENE
RITIS C SSCO
RV CESSAVIT
VNCCIO

Dat is:

En na twee en zestigh weken zal Christus gedoot worden. Wanneer ghy met den allerheiligsten zult gekomen zijn, zal de zalving ophouden.

In het wester gedeelte van den zelven boge, tegen over *Daniel*, is de profeet *Oseas*, met de volgende spreuke, uit cap. 13: 14.

O MORS ER
O MORS
TVA OOO
RSVS
TVVS ER
O INFERNI.

Dat zeggen wil:

O doot, waer is uwe pestilentie? helle, waer is uw verderf?

Onder den zelven boge, ten weste, is een marmere zetel, misschien van eenen bisschop of patriarch.

Tegen over dezen boge, en aen de zuitzijde, is aen den muur, het laetste avontmael des Heeren met zijne jongeren vertoont: die, na ouder gewoonte, aen de tafel leggen en niet zitten. *Christus* leit in het hoger einde, en niet in het midden.

De wester boge van deze plaetse, die vier voeten en vier duim breet is, ziet men met d'afbeeldingen der profeten, en de volgende spreuken verçiert.

D'afbeelding, aen de noortzijde, is *Abdias* met de volgende spreuke:

POTABV
NT OMNES
GENTES
VINVM
ET
ERVNT
QVASI N̄
ESSENT
IN MONTE
VO SYON
ERVNT I
N SALVTE
M

Dat is:

Alle volken zullen wijn drinken: en zullen zijn, als of z'er niet geweest waeren. Op den bergh Sion zullen zy in behoudenis zijn.

D'afbeelding in het zuider gedeelte is van *Sophonias*, met de volgende profesye uit cap. 1.

TIMEAT A FACIE
DN̄I QVIA
P̄PE Ē DIES
DN̄I: QM̄PA
RAVIT DN̄S
VICTIMAM SV̄
VOCAVIT OP
TIMATES SV
OS

Dat is:

Vreest van het aengezicht des Heeren: want de dagh des Heeren is na-by: want de Heere heeft een slaght-offer bereit: hy heeft zijn voornaemsten geroepen.

Zes of zeven schreden van de plaetse, daer de Zalighmaker aen den kruize gehecht wiert, is eene plaetse van een elle hoogh, en tien voet lang, en zeven breet: de welke eigentlijk geheel met grote bladen van wit marmer bekleet is.

Ontrent in het midden is een ront gat van anderhalve voet diep, en een halve voet in de middellijn uitgeholt: gelijk men het noch heden ziet: waer

ddd in

Doubd. in het kruis, met den Zalighmaker aen het zelve gehecht, geplant wiert, hebbende zijn hooft na 't weste, en ruch na 't ooste gekeert; ten teken, zoo d'oude kerken-leeraers zeggen, dat hy den tempel en *Synagoge* verlaten had, en den zetel der kerke in de stad *Rome* wilde vestigen.

Namaels wiert deze plaetse, rontom dit gat, met grote bladen van witten marmer-steen bedekt, tot anderhalve voet hoogh, in vorm van een altaer, tien lang, en zeven breet: in welker midden ontrent dit gat is.

Heden is dit gat, zoo binnen als buiten, of boven op het marmer, met een zilvere plate gestoffeert: op de welke eenige afbeeldingen gegraveert zijn: als *Christus* hangende aen den kruize, met *Marye* ter rechte en *Iohannes* ter linke hant: zijn afneming van den kruize: de verschijning des engels op den steen zijns grafs: en zijn verrijzenis of opvaert ten hemel.

Op twee plaetsen, boven het kruis des Zalighmakers, en boven zijn hooft, daer hy ten hemel vaert, staet:

I C. X C.

Dat is:

Iesus Christus.

Op het graf, daer d'engel op zit, staet in 't Griekſch:

τάφος.

Dat is:

Graf.

Boven het hooft van *Marye* leest men:

μR ΘΥ Β.

Dat is:

Moeder Godts.

En boven *Iohannes*:

Ι Ω Θ'

Dat is:

Iohannes Evangelist.

Op d'eene plaetse staet op den rant:

† ΜΝΗΘΗΤΙ ΚΕ
ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ
ΘΥ ΠΑΠΑ ΣΙΛΑΕΡΟ
ΜΟΝΑΧΟΥ ΤΒΕΡΟ

Dat is:

Gedenke, o Heer, uwen knecht Gods, de heilige monnik d'Iber.

Boven aen den tytel des kruis staet:

I. N. R. I.

Dat is:

Jesus, de Nazarener, koning der Ioden.

Naer het schrijven van *Salmeron*, staet, tusschen d'eerste kerke, noch eene rotse, zestien trappen van den vloer des overigen gronts verheven: in welke rotse het kruis des Heilants was geplant, en daer boven in 't Griekſch geschreven:

Ο ΘΕΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ Η ΜΩΝ
ΠΡΟΣ ΑΙΩΝΑΣ ΕΡΓΑΣΕΤΟ
ΕΝ ΜΕΣΩ
ΤΗΣ ΓΗΣ.

Dat is:

God, onze koning, heeft, na eeuwen, in het midden der aerde gewerkt.

Doch heden, zoo *Quaresmius*, als oogh-tuigh schrijft, wort dit geschrift daer niet meer gevonden.

Deze plaetse, of gat van des Heilants kruis, na het schrijven van *Hieronymus*, was verborgen gebleven, sedert keizer *Adriaens* tijden tot aen die van *Konstantijn de Grote*, eene streke van hondert en tachentigh jaren. Dit geschiede door boosaerdigheit der Heidenen, die dit gat met aerde bedekten, en daer boven een altaer en beelt van *Venus* stelden, ten einde de Kristenen van dien oort af te keeren, en dien uit de geheugenis te brengen. Maer na keizerin *Helena* dier plaetse was bewust geworden, zoo deed zy de zelve reinigen, optoien, en binnen het bestek der grote kerke sluiten: als ook het Heilige graf: op het welk het beeltenis van *Iupiter* stont.

De plaetsen van de twee andere kruizen, waer aen de twee quaetdoen-

Exemplar
argenteæ laminæ
quia opertum
est cavum
crucis
Afbeelding
vande ZILVERE Plate
waer meede het
gat des KRUIS
bedeckt is
ΘΥ ΠΑΠΑ CIΛΑ ЄΡΟΜΟΝΑΧΥ · ΥΒЄΡΟ
+ ΜΝΗCΘΗΤΙ ΚЄ
INRI
IC XC

ΕΤΕΛΗΘΘΙ·ΥΓΑΚΗÆΥΚΕΥΡΗȣ· ΛΦΞΧΥ
ΤΟΥ ÆΟΥΛȣ ΤΟΥ
IC XC
INRI
IC XC
HAM
HAC

doenders, of ſtraetſchenders, ter rechte en linke zijde van den Zaligh-maker gehecht wierden, zijn niet anders gemerkt, als door twee kleine kolommen, die ieder een kruis dragen. Te weten, de plaetſe, of gat, van den vromen ſtraetſchender, is ontrent vier, of vier voeten en een half, ten noorde, en een weinigh lager; maer het gat van den quaden ſtraetſchender ontrent zes voeten van het gat des Heilants kruis. Deze drie kruis-gaten leggen niet lijn-recht neffens elkanderen; maer by-na in een drie-hoek.

In het voor-hooft, of hoger-eind van deze kapel waeren eertijts afbeeldingen met opſchriften, die de werken, aldaer uitgerecht, vertoonden; doch zijn heden by-na uitgegaen.

Desgelijx zijn in den boge van deze kapel by-na alle de ſchilderyen uitgegaen: hoewel noch eenige engelen en ſtukken gezien worden.

Heden is de boge des altaers, en de muur, met zijde tapeetſeryen bekleet: waer in *Chriſtus* aen den kruize, met *Marye* ter rechte en *Iohannes* ter linke hant, vertoont wort.

Daer zijn ook twee kleine altaren, een ter rechte, en een ter linke zijde van des Heilants kruis-gat. Waer op de Griekſche prieſters dienſt doen: hoewel noit op eene andere plaetſe.

Aen de noortzijde is een boge, en in den zelven een deure: waer door men na de woonſteden der Grieken gaet, die deze plaetſe in bezit hebben. Op het einde van dien boge is een andere deur, en een trap, om by den zelven na den Bekkeneel-bergh op en af te klimmen.

Onder de boge zijn twee beeltenissen, met ſpreuken; maer heden ſlechts een, uit den profeet *Amos*, c. 2. vers 6. met Griekſche woorden, die in 't Neêrduitſch luiden: *Zy hebben den rechtveerdigen voor gelt verkocht.*

Aen d'andere boge, die tegen over den boge is, daer aen *Abrahams* offerhande vertoont wort, ziet men eenigh Latijnſch opſchrift; hoewel op eenige plaetſen uitgeſleten: dies men geen volkomen zin daer uit beſpeuren kan.

De boge, in 't midden der kapel, vertoont twee afgemaelde koningen, met hunne namen en ſpreuken. Die op de rechte en noortzijde is *Salomon*, met de volgende ſpreuke uit Prov. 9.

SALOMON.
SAPIENCIA
EDIFICAVIT
SIBI DOMV
EXCIDIT COLV
NAS SEPTEM
. . . .
MISCI.

Dat is:

Salomon.

D'opperſte wijsheit heeft haer een huis gebouwt. Zy heeft zeven pilaren uitgehouwen. . . . . *en gemengt.*

De koning, op de rechte en zuitzijde, is *David*, met de ſpreuke uit Pſalm 40.

DAVID QV
I EDEBAT
PANES ME
OS MAGN
IFICAVIT
SVPER ME
SVB PLAN
TACIONE

Dat is:

David.. Die mijn broot at, &c.

Boven dezen boge, die een weinigh aen de weſtzijde verheven is, zijn vijf afbeeldingen der heiligen, met het halve boven-lijf afgemaelt. Die in 't midden vertoont den Zaligh-maker: die naeſt deze, op de rechte hant, *Marye*, en die op de linke *Iohannes*, de voorloper. D'andere afbeeldingen zijn ſchier uitgegaen, en dien volgens onkenbaer.

Op den vloer dezer kapel, en aen de rechte zijde des kruis, is een groene tak gewrocht: en aen d'andere zijde een duivel of ſlang, die iemant verſtikt.

Onder de noorder boge van deze kapel zijn twee profeten, met hunne namen en opſchriften, afgemaelt. Die aen d'ooſtzijde is *Eſaias*, met de volgende ſpreuke, in 't Latijn. De meeſte woorden zijn by-na uitgegaen, en met groote tijtel-letteren geſchreven: doch komen op dezen volkomen zin uit:

VERE LANGVO
RES NOSTROS IS Eſai.
TE TVLIT ET DOLORES NOSTROS 53:4.
ISTE PORT
AVIT ISTE AVTEM

VULNERATUS
PROPTER INIQUITATES NOSTRAS
ET LIVORE EJUS SANATI SUMUS

Dat is:

Waerlijk, hy heeft onze krankheden op zich genomen, en onze smerten die heeft hy gedragen. Hy is om onze ongerechtigheden gewont, en door zijne stremen zijn wy gezont geworden.

Die aen de westzijde is *Habakuk*, met de volgende profesye, in gelijke duistere woorden. Habac. 3 : 4.

SPLENDORE EI9
UT LUX ERIT
CORNUA IN
MANIB9 EIU9
IBI ABSCOND
ITÆ FORTIT
UDO EI9 ANTE
FACIE EI9 IB
AT MORS.

Dat is:

Daer was een glans, als licht. Hoornen waeren aen zijne hant. Aldaer was zijne sterkte verborgen. Voor zijne aengezicht ging de doot.

Onder het laetste en wester gedeelte van deze plaetse ziet men aen de rechte en zuidzijde keizerin *Helena* in koninglijk gewaet, en met keizerlijke hooft-çieraedje. In haer rechter hant hout zy een lang kruis, en in de linke een kloot: in wiens midden een root kruis met dit opschrift is:

HELENA REGINA.

Dat is:
Koningin Helena.

Daer tegen over, en aen de noortzijde van den zelven boge, is keizer *Heraklius* in keizerlijk gewaet, houdende in de handen een kruis en kloot, als *Helena*, met het volgend opschrift:

ERACLIUS IMPERATOR.

Dat is:
Keizer Eraclius.

Te weten, keizerin *Helena* had, naer men zeid, het kruis, waer aen de Zalighmaker gehecht was, gevonden, en uit d'assche en vuilnis voor den dagh gebraght. Daer en boven heeft zy een feest van de verheffing des kruis ingevoert, volgens schrijven van *Nicephorus*, *lib.* 28. *cap.* 28.

Keizer *Heraklius* heeft het kruis, wanneer het door *Chosroë*, koning van Persie, genomen was, weêr bekomen, en zelf, na het veroveren der stad *Jerusalem*, op den Bekkeneel-berg gebragt: gelijk verscheide schrijvers getuigen.

Aen de linke zijde des kruis-gat, en op de rechte zijde van het kruisgat des quaden straetschenders, en ontrent een grote voet van daer, ziet men een scheure of klove des Bekkeneelberghs, de welke, naer men zeidt, ten tijde van des Heilants overlijden zou ontstaen zijn, wanneer het voorhangsel des tempels in tween, van bovenen tot beneden, scheurde, en de aerde beefde, en de steenrotsen spleeten &c. Matth. 25. Scheu[re] of klo[ve] des Bekke[neel]berghs

Deze scheure schijnt ontrent zes palmen lang te zijn: maer de brete is doorgaens niet gelijkvormigh: hoewel die niet tot over een palm komt. *Doubdan* maekt de zelve ontrent eene voet breet. In de diepte strekt de zelve tot ontrent twee palmen neêrwaerts, en eindight aldaer. Des niet te min reikt zy neêrwaerts tot aen de plaetse, daer gezeit wort *Adams* hooft in eene stene kiste begraven te leggen; maer niet tot aen een andere plaetse der kruisvinding: gelijk eenigen gewilt hebben.

Zoo vele Roomsgezinde schrijvers melden, zou deze scheure van eene onmetelijke diepte zijn, en haer gront met genen dieploot, hoe lang die ook zy, kunnen gepeilt worden, en tot aen het middelpunt des aertbodems; ja tot aen de helle neêrwaerts strekken. Men voegt'er by, dat door de zelve scheure de quaetsprekende straetschender tot aen de helle neêrwaerts gevaren was, en alle zijns gelijken hem zouden volgen: gelijk de vrome straetschender ten hemel gevaren was. Maer *Quaresmius* heeft het tegendeel bevonden: want wanneer deez de diepte der scheure bestont te peilen, zoo vond hy ook aenstonts het einde. Naer het schrijven van *Doubdan* is deze scheure gewoonelijken met een kleine tralie van yzerdraet bedekt, de welke het peilen des gronts belet: en is men dien volgens haere diepte onbewust. Men ziet deze klove ook in *Adams* kapel: gelijk reeds te voore gezeidt is.

De

De Kristenen, inzonderheit Roomsgezinden, toonen ook een groten aendagt tegen deze plaetse: want zy leggen zich langs op den vloer neêr, om deze plaetse te kussen, en hooft en armen tot den elleboogh toe daer in te steken.

Dus verre van de kapellen der *Kruishechting* en *Kruisplanting*.

Doch dat de Zalighmaker op d'eene plaetse zou aen den kruize gehecht, en op een andere plaetse het kruis, met den zelven daer aen gehecht, en tot zes of zeven schreden verre voortgesleept, aldaer opgerecht of geplant zijn, (gelijk de meeste Roomsgezinde schrijvers, op steun van eene losse en blote overlevering, en van eene oude vervalle kapel, en een kostelijk vloerstuk, ontrent dien oort, gevoelen) wort by gene evangelisten ergens gedaght: desgelijx niet de verscheide stantplaetsen van *Marye* en andere vrouwen, (de welke *Jesus* uit *Galilea* nagevolght waeren) ten aenzien der verscheide plaetsen, nopende het hechten des Zalighmakers aen den kruize, en oprechten of planten des kruis; de welke de Roomsgezinden haer toe-voegen. Te weten, d'evangelisten *Mattheus*, c.27: vers 55. *Markus*, cap. 15: 40. en *Lukas*, cap. 23: 49. schrijven uitdrukkelijken, dat *Marye*, *Jesus* moeder, en *Marye Magdalena*, en alle bekende en andere vrouwen, die hem uit *Galilea* nagevolght waeren, van verre het kruizen en overlijden des Zalighmakers aenschouwden. Daer en tegen schrijft de evangelist *Johannes* alleen, dat die zelve perzonen, ten tijde van des Heilants kruizen en lijden, by (of neffens) het kruis stonden, Jos. 19: 25.

Aen de zuitzijde der kerke, by den ronden marmer-steen, alwaer, naer men zeid, *Marye* zou gestaen hebben, wanneer *Christus* gebalzemt wiert, is eene stene trap van zeven en dertigh treden, by de welke men na d'eerste zoldering, en na de kerke, kapellen en woonsteden der Armeniers opklimt, die door een muur van het overigh gedeelte der zoldering (de welke tot een doen-niet en morzigh en vuil leit) afgescheiden zijn.

Het Heilige graf.

De kapel of kerke eigentlijk des Heiligen grafs, en die als de buik en 't voornaemste gedeelte der grote kerke des Heiligen grafs uitmaekt, is ront van gestalte, en na de Jonische orde gebouwt. Zy is verçiert met twee galderyen, d'een boven d'andere, die beide op ronde en vierkante kolommen, of pylasters, komen te rusten: te weten, onder zijn twalef ronde kolommen, en acht vierkante pylasters, in dier orde gerangt, dat nu twee kolommen en zoo veel pylasters: en dan weer drie kolommen, en slechts twee pilasters t'zamen komen.

De binnenste omtrek der kerke heeft in de middellijn ontrent twee en zeventigh treden: en dienvolgens in de ronte twee hondert en zestien voet. *Sanut* brengt de middellijn op vier en zeventigh voeten: hoewel zy, volgens *Doubdan*, niet meer, als teffens drie en zestigh voeten heeft: waer van het Heilige graf vijftien beslaet.

Het gewelf, dom of koepel dezer kerke, loopt boven ront of kloots-wijze toe, en bestaet uit ront gehouwen grote çederen-houte ribben, die met loot overdekt zijn.

De koepel heeft boven, in 't midden van den top, een groot ront gat of opening: waer door het licht in de kerke valt, de welke geen ander licht, als door dit gat, schept. Het gat is met een tralye van yzer-draet bezet, om het vliegen en nestelen der vogelen in de kerke te beletten.

Volgens schrijven van *Doubdan*, is de buik dezer kerke, of dit rond gevaerte, met zes dikke vierkante pylers van gehouwen steen, en tien ronde marmere kolommen omringt, die zeventien bogen maken: waer op een fraeie galderye, van acht schreden breet, rust. Op deze galderye komen zoo vele andere bogen en kleine marmere kolommen, met hunne houvasten of pylasters te rusten, die het overigh des muurs dragen: in welken muur een gelijk getal van grote nissen is: waer in, met fijn *Mosaik-werk*, d'afbeeldingen der twalef apostelen, keizerin *Helena*, en keizer *Konstantijn de Grote*, en eenige andere

perzonaedjen, afgemaelt zijn: hoewel alle by-na uitgegaen.

Doubd. De voetstallen der kolommen, en vierkante pylasters, die zeer massijf, groot en dik zijn, waeren eertijts met kostelijke bladen van marmer, jaspis, en porfyr-steen beschoten; maer de Mahometanen hebben de zelve namaels daer van berooft, en tot opbouw en verçiering des huidigen tempels *Salomons* vervoert: dies men heden daer niet, als den blooten steen, ziet, met vele yzere krammen, tot tuightekenen der aeloude çieraedjen.

In het midden van den vloer dezes ronts gebouws, en recht onder het gat van het dak of koepel, is een kapel, de welke het graf, of de rotse van het graf des Zalighmakers begrijpt, dat *Josef van Arimathea*, een rijke raetsheer, en een goet en rechtveerdigh man, en ook zelf een leerling van *Jesus*, naer luit der Schrift, voor zich zelven eerst nieu in eene rotse doen houwen had: en waer in noit iemant geleit was: Matth. 27. Marc. 15: 46. Luc. 23: 53, Volgens schrijven van *Iohannes*, cap. 19: 41. was dit graf in eenen hof, die in de plaetse lagh, daer de Zalighmaker gekruist was. Dan tot grondiger en nader berecht, dient in 't kort aengeroert, op wat wijze de Joden in aeloude tijden hunne grafsteden deden maken.

Deze, inzonderheit de rijksten en machtigsten, hadden voor een gewoonte eene plaetse buiten de stad te verkiezen, die gewonelijken een kleine spelonke of hol was, de welke zy in een rotse van zes of zeven voet in 't vierkant, met de beitel, deden houwen. Aen d'eene zijde van de zelve rotse wiert een dootkiste, tot de lengte van zes of zeven, en tot de brete van twee voeten gehouwen, en ontrent zeven of acht duim uitgeholt, met eene kleine bank of verheventheit van de zelve rotse aen het een eind, om het hooft een weinigh hoger te leggen. Hier in wiert het lijk, bewonden met zweetdoeken, geleit: het welk zommigen met een stenen blat bedekten: gelijk men dier noch eenigen in de grafsteden der koningen heeft. Zommigen deden slechts de deure der spelonke met een groten steen toesluiten, die door de voet van een anderen kleinder steen gevestight, en met çement vast gemetselt wiert. Ja eenigen, naer men zeid, sloegen'er, tot meerder vastigheit, krampen aen. Anderen deden, in plaetse van eene doot- Op wa wijze d Joden hunne graffteden maek- ten.

kiste,

kiste, in de spelonke een bank van de zelve rotse, in vorm van een tafel, en tot een duim diep uitgeholt, maken: waer op zy het lijk leiden, zonder met een anderen steen te bedekken. Andere schatrijke luiden deden twee kleine kamers, of holen, by-na van een zelve gestalte, d'eene neffens d'andere, uithouwen: in dier wijze, dat men door eene kleine deure van d'eerste in ging, die als tot een portael en voorplaetse aen de tweede diende, in de welke de dootkiste was: gelijk veilight het dobbel graf was, dat *Abraham* te *Hebron* gekocht had, om zich daer van voor hem en zijne vrouw, tot eene grafstede te dienen.

In dezer wijze wierden de meeste byzondere graften by ouds onder de Joden in het HeiligeLant gemaekt. Waer om men zich niet over het schrijven van d'evangelisten, *Mattheus* en *Markus*, heeft te verwonderen: te weten, dat menschen, met den duivel bezeten, hun verblijf in de graften hadden: desgelijx dat *Athanasius* vier maenden in het graf van zijnen vader zijn verblijf zou gehad hebben: naerdien men zich zeer gemakkelijk in deze holen of spelonken kon vertrekken: maer niet in de dootkisten.

In dezer wijze was ook het graf des Heilants in de herde en levendige rotse, door bevel van *Jozef van Arimathea*, met de beitel gehouwen: te weten, in een kleinen hof of tuin, die hem toebehoorde, en in het hangen des bergs *Gion*, en na-by de plaetse des Bekkeneels: of hondert en twee en dertigh schreden beneden des Heilants Kruis-plaetse, en hondert en zeven voeten, of zeven en dertigh schreden, westwaerts van den Zalfsteen.

Wijders, deze grafstede begreep twee delen, of twee spelonken, aen elkandere vast.

D'eerste dezer, en die als tot een portael aen d'andere diende, heeft binnen 's muurs negen voeten en een halve in de lengte, en negen voet in de brete, en ontrent zoo veel in de hooghte, van den vloer tot aen het gewelf.

De deure of ingang is aen d'oostzijde, recht voor het koor der grote kerke, en zes of zeven voet hoogh.

Voor de deure, of ingang, is eene plaetse, of lange stoep, een halve voet hoger, als de vloer der kerke. Ter weder-zijde is een bank van witten marmer-steen, van ontrent twee voeten en een halve hoogh: alwaer de Roomsgezinde geestelijken zich ter zeet stellen, wanneer de misse in het Heiligh graf gedaen wort.

Dit eerste gedeelte wort de kapel des Engels genoemt: uit oorzake die op deze plaetse, of op den steen van de deure des grafs is, alwaer d'Engel aen *Maria Magdalena*, en aen d'andere vrouwen verscheen, die quamen, om het lijk des Heeren te zalven, als *Mattheus* verhaelt, cap. 28.

Dan het dient aengemerkt, dat niet meer als de helft daer van aen het Heilige graf, dat uit de rotse bestaet, vast is: want het overigh, na de deure toe, is daer namaels aen gebouwt.

Uit deze voor-kapel treet men bukkende in die van het Heiligh graf, door een deure van drie voet, twee duimen en een halve hoogh, een voet en tien duimen breet, en een voet en zeven duimen dik, de welke ook, gelijk d'andere, na 't ooste staet.

Deze twede spelonke, of kapel, is veel kleinder, als d'andere: want zy heeft binnen 's muurs niet meer als zes voeten in de lengte, van 't ooste na 't weste, en zes in de brete, op den bodem na 't weste: en ten ooste, na de deure toe, slechts vijf voet en een halve, en in de hooghte, van den vloer tot aen het gewelf, acht voet. *Surius* maekt deze kapel zeven voet in 't vierkant groot, en tien voet min twee vingeren hoogh: *Roger* zes voet in 't vierkant, en ontrent acht voet hoogh.

Het gebouw, maeksel, of werk, van d'eene en andere kapel, te weten, die van het Heilige graf, en den Engel, begrijpt ontrent veertien vademen in den omtrek, die vijf zijden uitmaken, en heeft een weinigh meer als twee vademen in de hooghte.

Op de rechte hant, in 't ingaen, en aen de noortzijde, is de dootkiste, op het welk, naer men zeid, het lijk des Zalighmakers geleit wiert. Zy is zes voet lang, gelijk ook de kapel, drie voet breet, en twee voet en vijf duim hoogh. *Surius* brengt de lengte op zeven, brete op drie, en hooghte op drie voet en twee duimen. Zy is gehouwen in vorm van een vierkante platte kiste, boven open, en zonder eenigh bedeksel. Doubd.

Op

1. Kapel waer in het Heylige graft is. 2 Kapel gesight daer d'Engel was. 3 Duere of ingangh. 4 Platte gront van het Graft Cristus

Op deze kiste waeren, naer men zeid, de twee engelen gezeten, een aen het hoofden, en een aen het voeten eind, wanneer zy *Maria Magdalena* vroegen: *Vrouwe, waerom weent ghy?* Joh. 20: 12.

Deze ope dootkiste is namaels, boven en onder, met een wit marmer blat, of twee, volgens *Roger*, overdekt, welk heden tot een altaer dient.

Desgelijx is al het binnen-werk van beide kapellen, door de Kristenen naderhant met bladen van graeuwen marmer-steen bekleet: en de vloer van een zelve stoffe gemaekt: hoewel alles door de rook en damp van twee en zestigh geduurigh brandende lampen, pek zwart geworden is. Te weten, vier en veertigh branden in het Heilige graf, en achtien in d'Engelen kapel De minrebroeders, of Latijnen, of monniken van *S. François* orde, onderhouden dertigh: en d'Oosterſche Roomsgezinde Kristenen d'overige lampen. Naer het ſchrijven van *Surius* onderhouden de Latijnen en Grieken ieder vijf lampen in de voor-kapel: d'Armeniers drie: d'Abyſſiniers twee: de Koftiſten en de Syriers twee.

Volken van allen landtaert en godsdienſt, en de Roomsgezinde ſcheurmakende Kriſtenen, genieten ook de vryheit van in deze kapel hunne aendaght te plegen, en byzondere gebeden te ſtorten, en brandende lampen t'onderhouden; maer mogen in de zelve gene miſſe doen: naerdien dat alleen aen de Katholijken Roomsgezinden prieſters, van d'orde der minrebroeders, geoorloft is: en, met toelating van den Gardiaen des berghs *Sions*, aen eenige Latijnſche Katholijken.

In d'eerſte, of Engelen kapel, en een ſchrede van de deure des Heiligen grafs, of in het midden van den vloer, of zes voet en een halve binnenwaerts, leit een ſteen van een of twee voet in 't vierkant, en een voet hoogh, die noch met zijn voet aen de zelve rotſe, daer hy afgehouwen wiert, vaſt is, en aldaer alleenlijk was gelaten, volgens overlevering, om tot een houvaſt en rughſteunſel aen den groten ſteen te dienen, die den ingang of deure des grafs ſloot, en by d'evangeliſten gedaght, en noch heden, naer men zeid, in het huis van *Kaifas* bewaert wort. Ho... vaſt... ſtee...

Zoo d'evangeliſt *Mattheus*, cap. 27: vers 61. en *Markus*, cap. 16: 4. heeft aengemerkt, was deze ſteen zeer groot, en had, naer het ſchrijven van *Quareſ-*

mius

mius, zeven voeten en een halve in de lengte, vier in de brete, en een in de dikte.

De rotſe van deze twee kapellen heeft vier voeten en tien duimen in de di te, en is rontom van buiten met grote bladen van witten marmer-ſteen bekleet. Daer neffens ſtaen tien kleine kolommen van een zelve ſtoffe, de welke negen kleine bogen dragen: waer op de lijſte van het plat dak of gewelf ruſt, dat het ganſch werk bedekt, en uit een zelve rotſe, met de kapel, gehouwen is. Op dit plat dak ſtaen twalef kolommen in 't ronde, ieder van negen voet hoogh, en anderhalve voet dik, opgerecht, twee en twee neffens elkanderen, die negen bogen uit maken.

Zeven dezer kolommen zijn van porfyr; en d'andere vijf van marmerſteen, en alle na de Korintiſche orde gewrocht. Tuſſchen ieder twee paer kolommen hangen drie zilvere lampen, t'zamen achtien: en in het midden een kopere krone met twalef kandelaers.

Recht boven het midden van dit vlak dak of gewelf, en recht onder de koepel van den buik der grote kerke, is een kleine dom of lanteerne, of koepel, van over de zes voeten hoogh, de welke op de gemelde twalef kolommen ruſt, en met loot overdekt is.

Wanneer het regent, valt het water door d'opening van de grote koepel der kerke, die recht daer boven is, op deze kleine koepel, en loopt van daer, door een goot, in een gat.

Geen venſter of lucht-gat is in het Heiligh graf, om licht daer door te ſcheppen, als alleenlijk in het gewelf drie middelmatige gaten, tot uitgang van de roke der lampen: waer over het aldaer, door de geduurigh brandende lampen en waſch-keerſen, to ſtikkens toe heet is.

Zeer veel is deze kapel des Heiligen grafs van haeren luiſter en ſchoonheit berooft, door een kleine kapel, die dicht daer aen, en achter de zelve ſtaet: uit oorzake het een zeer plomp gebouw en zonder eenige çieraet is. Zy behoort den *Koptiſten* toe, die de zelve voor meer als hondert jaren deden bouwen, geduurende den oorlogh der Kriſtenen tegen de Turken: want ziende de *Koptiſten* alle de geeſtelijken van *Jeruſalem* by de Turken in boeyens geſmeten, zoo dienden zy zich midlerwijle van hun ongeval, en deden deze kapel bouwen.

In deze kapel is eene beſloten plaetſe, boven de welke een byzonder gewelf is, met een ronden ſteen getekent: naerdien men gelooft, dat ter zelver plaetſe de vrouwen zouden gezeten hebben, die aenſchouwden, waer het lijk des gekruiſten Zalighmakers geleit wiert. Matth. 27:61. Mark. 15: vers 47.

In het begrip der grote kerke des Heiligen grafs zijn gewonelijken over de acht hondert lampen, en meerendeels van zilver, welker getal noch dagelix zou vermeerderen, 't en zy het, op pene van vijf hondert *Eskus*, of kronen, door den *Baſſa* verboden was, meer lampen in de zelve te ſtellen. De twee koſtelijkſte, of dierbaerſte, zijn die van *Louys de Rechtveerdige*, koning van *Vrankrijk*: welker een boven het midden van des Heilants graf, en d'andere boven den Zalſteen hangt.

Voor de deure des Heiligen grafs, op een gelijken afſtant van deze deure en die van het koor, hangt een zilvere lampe van twee hondert en twintigh marken zwaer, en zulken grote, dat twee mannen naulix de zelve kunnen omvademen.

Op acht plaetſen van de zelve ziet men de wapenen van *Spanje* gegraveert: en onder rontom deze woorden geſchreven: PHILIPPUS III. REX HISPANIARUM ME DONAVIT.

De Turken hebben reeds veel malen getraght deze lampe wegh te nemen, om die na *Mekka* te verzenden.

Zoo *Roger* ſchrijft, ſtellen de geeſtelijken van *S. François* orde, op plechtelijke feeſttijden, deze lampe voor de deure des Heiligen grafs.

De kerke des Heiligen grafs wort niet geopent, als op grote feeſt-avonden, op Kers-dagen, en Paeſch-avont, of op d'aenkomſte der pellegrims: of wanneer de monniken van *S. François* orde moeten verwiſſelen, die zich gewonelijken aldaer, ten getale van acht of tien, bevinden, en geduurighlijken kerkendienſt, omgangen en andere oeffeningen, dagh en nacht doen, zonder oit daer uit te komen: want de geeſtelijken des kloosters van den Heiligen Zaligh-

Wanneer en hoe de deure van de kerke des Heiligen grafs geopent wort.

lighmaker voorzien hen van lijftoght en andere behoeften, die zy hen door het gat van de kerk-deure toe-reiken. Het zelfſte doet men ook aen andere geeſtelijken, als Grieken, Armeniers, Abyſſiniers, Syriers en Koptiſten. En naerdien niet meer als eene deure, ten zuide, aen de kerke is, en daer van de voornaemſte Turken of Baſſa de ſleutel bewaren, zoo kan men zonder hunne toelating niet in de zelve komen: het welk alleenlijk, door voorbidden der gemelde minrebroeders, verworven wort.

Wanneer nu de pellegrims, of geeſtelijken, in deze kerke willen gaen, zoo verwittight d'overſte van hunnen landaert des de Turken, die de ſleutel bewaren, en ten drie uuren des namiddaghs de deure, de welke anders altijdt toegeſloten blijft, komen open doen. Als dan komen de Kriſtenen, zoo van *Jeruſalem*, als andere omleggende plaetſen, en nemen de gelegentheit waer van daer in te gaen, om t'overnachten

Alle de Franken, en vreemde pellegrims, die in deze kerke willen gaen, moeten ieder voor d'eerſte male vier en twintigh *Piaſters* betalen; maer de geeſtelijken ſlechts twaelf, of veertien. Daer nae mogen zy t'elkens, als de deure geopent wort, in de kerke gaen, voor een *Maidin* ſlechs aen de Turken, die op de deure paſſen, te geven. En al wiert de deure hondert mael op een jaer geopent, zy zouden zoo meenighmael ook daer in gaen, of ten minſten een van ieder geſlaght of landaert, om den nacht daer in met waken en bidden over te brengen.

Na dat men in de kerke getreden is, zoo houden de Turken de deure, van drie uuren, des namiddaghs, tot vijf uuren, open, en ſluitenze dan toe; maer komen die des uchtens weêr, van acht tot negen uuren, open zetten: midlerwijle wort hen, door de Kriſtenen, aen de kerk-deure, een ontbijt gegeven.

Na dit gedaen is, doen zy de genen, die zoo wel des avonts te voore, als des uchtens op nieu ingetreden zijn, uitgaen: 't welk met zulk een yling, en hol over bol geſchiet, dat de Turken by wijle eenige ſtok-ſlagen daer onder geven.

Wanneer de geeſtelijken, die zich in de kerke onthouden, uitgaen, met het openen der deure, zoo worden weêr andere in hunne plaetſe geſtelt: het welk met toeſtaen van den gardiaen geſchiet, die zich in het klooſter van *S. Salvador*, of den Heiligen Zaligmaker onthout: want d'overheden van ieder landaert hebben de vryheit van de geeſtelijken, die een ieder onder zijn gebiet heeft, te veranderen, en andere in hunne plaetſe te ſtellen: ten einde elk magh tijt hebben, om zijn aendaght te plegen, den tijt van ontrent drie maenden, dien zy in deze kerke opgeſloten blijven.

De kerke des Heiligen grafs wiert ontrent op 't jaer drie hondert en dertigh door keizer *Konſtantijn* geſtight: te weten, keizerin *Helena*, zijn moeder, was in haren hogen ouderdom, uit godvruchtigen yver en aendaght, na het Heilige Lant getrokken, en had, na het kruis des Heilants, en die van de twee quaetdoenders, ontrent den Bekkeneel-bergh gevonden te hebben, ook de rotſe of grafſtede des Zalighmakers, door een zonderlingen voorval, opgeſpeurt: het welk de Heidenen en Joden, onder de vuilnis en puinhopen begraven, en daer boven het beeltenis van *Jupijn* doen ſtellen hadden, om de Kriſtenen daer van te vervreemden. Stich-ting d[e] kerke des H[ei]ligen grafs.

Keizer *Konſtantijn*, des verwittight, beſloot, op ernſtigh verzoek, en aendrijven van zijne moeder, rontom en boven deze ſpelonke, of rotſe, of graf des Zalighmakers, en op den Bekkeneel-bergh, ter ghedaghtenis en eere van des Heilants lijden, eene kerke, met grooten pracht en onkoſte, zonder weêrga te ſtichten. Hy gaf daer van al het bewint en laſt aen den biſſchop van *Macairus* over, dien hy by brieve beval, d'ervarenſte bouwmeeſters, en ſchranderſte kunſtenaers en werkbazen zijns rijks te vergaderen, om daer aen t'arbeiden, en de kolommen van marmer en porfyr-ſteen, op een behoorlijke mate, te houwen.

Tot meerder verheerlijking dezer kerke, ſtelde hy ook in de zelve, na zy voltoit was, het kruis des Zaligmakers, dat zijne moeder *Helena* gevonden had.

Op het negende jaer, na de ſtichting dezer kerke, deed de keizer de zelve door een groot getal van biſſchoppen, die ten dien einde uit alle

geweſten

gewesten van 't ooste derwaerts gezonden waeren, op den veertienden van Herfst-maent, des jaers drie hondert en vijf en dertigh, na den Kristen stijl, en op het dertigste jaer zijns rijks, met grote plechtigheit, den tijt van acht dagen, inwijden. Geduurende dien tijt, wierden de kerkelijde çieraedjen en vaten, die tot den dienst Gods geschikt waeren, opentlijk ten toone gestelt: over welker grote meenighte, kostelijkheit, pracht, waerde, en rijkdom, een ieder, in het bezichtigen, tot stommens toe verwondert stont: want de keizer had al het zelzaemste en kostelijkste, zoo goude en zilvere vaten, als een oneindelijk getal van edele gesteenten, uit zijn schatkamer, derwaerts gezonden.

Ook getuight *Eusebius*, in het leven van *Konstantijn*, dat deez die kerke met de schoonste en uitstekenste giften en offerhanden verrijkt had: en daer en boven met een onberekelijk getal van dierbare gesteenten: welker grote, zwaerte, verscheidenheit en uitstekenheit des werks, onmogelijk met de pen te beschrijven is: naerdien het alle waerdering, die men daer zou kunnen van maken, te boven ging.

By ouds was deze kerke de hooftkerke en zetel des bisschops: maer wiert naderhant die van den patriarch, de welke aldaer met de geestelijkheit zijn verblijf had.

In oude tijden wiert de dienst Gods in deze kerke, door een groot getal van geestelijken, als zangers en *Kooristen*, of koor-kinderen, gedaen: gelijk uit schrijven van *Cyrillus* te bespeuren is, die bisschop van deze kerke was.

.14. Desgelijx verhaelt *Nicephorus* van
5. *Eudoxia*, gemalin van keizer *Theodosius de tweede*, die zeven en twintigh jaren na keizer *Konstantijn* leefde, dat de zelve een eeuwige rente, van tachentigh gulden jaerlijks, aen de *Koristen*, die in deze kerke zongen, maekte, en, tot onderhout van een groot getal lampen, tien duizent maten olye.

Godefroy van Bouillon, eerste Kristen koning van *Jerusalem*, heeft het zelfste daer na in 't werk gestelt: want naulix was deez ter krone verheven, of hy voerde in de zelve kerke des Heiligen grafs een rye of koor van twintigh kanonniken in: gelijk hy ook in den tempel *Salomons* deed: beneffens vele andere kapelanen en zangers. Tot welker onderhout, en om hen te verplichten van met meerder majesteit en aendaght den godsdienst te plegen, hy rijke inkomsten aen deze kerke maekte, en deed hen treffelijke en bequame huizingen, tot hunne woonplaetsen, rontom de zelve stichten.

De patriarch van deze kerke genoot ook het vierde gedeelte der inkomsten van de stad *Jerusalem*, en die van *Jaffa*, en meenighte van andere erfgoederen, de welke de Kristenprinsen haer van nieuws toevoeghden: gelijk dat een lange tijt te voore onder de Grieken in gebruik geweest was, die deze kerke bestierden, aen de welke zy ook grote goederen gaven: als de steden van *Bethanie* en *Jericho*: Ziet
welke eerste, door koningin *Melisende*, tegen die van *Thekua* verruilt, en p.172.
de twede, door den patriarch *Arnoul*, van deze kerke vervreemt wiert.

Deze kerke is ook namaels by d'oude Kristenen in byzondere grote waerde en hoge achting gehouden: want de meeste Kristen koningen van *Jerusalem* hebben zich in de zelve doen kronen, en daer in ook hunne grafsteden verkoren: gelijk noch die van koning *Godefroy*, en van zijnen broeder *Baudewijn*, en andere, getuigen.

In dezen staet bevond haer deze kerke, wanneer zy bloeide en in luister was. Maer heeft vele rampen geleden: want wanneer *Kosroë* de tweede, koning van Persie, ontrent op 't jaer zes hondert, gansch *Judea* afgelopen, en inzonderheit de stad *Jerusalem* verovert had, deed hy alle de kerken ten gronde verwoesten: en dienvolgens ook deze kerke des Heiligen grafs. Hy deed ook het kruis, waer aen de Zalighmaker, naer men zeid, gekruist was, met zekeren bisschop *Zacharias*, beneffens een groot getal van Kristenen, na Persie vervoeren.

Doch na verloop van veertien jaren, maekte keizer *Heraklius* dezen *Kosroë* al het lant, dat hy den Kristenen afgenomen had, weêr afhandigh, en bequam het kruis, dat hy op zijne schouderen, in grote staetsie, te *Jerusalem* herombraght, en op de zelve plaetse des Bekkeneel-bergs herstelde. Voorts

 gaf

gaf hy bevel aen den bisschop *Modestus*, die na *Zacharias* volghde, deze en andere kerken te herbouwen.

Ziet p. 358. Des jaers duizent en zeven, of negen, zoo andere schrijven, wiert deze kerke, op bevel van *Almansor Hakim* (anders *Hequen*) *Billa*, *Kalif* en heer van Egypten, door eenen van zijne veltheeren verwoest en gesloopt: onder schijn van de valsheit des neêr-dalenden hemelschen vuur, op Paesch-avont, in het graf des Zalighmakers, te straffen: waer door het volk, gelijk hem ter oore gekomen was, bedrogen en misleit wiert.

Niet lang daer na verworf de Roomsche keizer, *Heliopolitaen de derde*, en ook *Argysopylus* gebynaemt, van *Kalif Dabir Munstansir Billa*, neve van den gemelden *Hakim*, het heropbouwen van deze en andere kerken voor de Kristenen, op belofte en besprek van vijf duizent gevangenen in vryheit te stellen.

Zijn navolger *Konstantijn*, de elfde van dien name, en in 't Grieksch gebynaemt *Monomachus*, dat is, *een-vechter* of *schermer*, quam den Kristenen met veel gelts te hulp. Door middel van dien deden de Kristenen een gedeelte van de zelve kerke, dat het Heilige graf eigentlijk begrijpt, her-opbouwen: te weten, des jaers duizent en acht en veertigh, een en vijftigh jaren voor het veroveren der stad *Jerusalem*, door de Kristenen, onder beleit van *Godefroy Boüillon*.

Lib. 1. en lib. 2. Doch te dier tijde waren, zoo *Tyrius* schrijft, de Kristenen in dien oort in zulken deerlijken staet en armoede vervallen, dat zy de kerke des Heiligen grafs niet konden voltoien noch opmaken, om daer in het overigh der heilige plaetsen te betrekken: als de *Golgotha* of Bekkeneel-bergh, Zalfsteen, plaetse der Kruisvinding, *Kristus* kerker, en andere: maer die waren toen slechts met kleine gebeden-huisjes, en kapellen, staende verscheiden van elkandere, bedekt en verçiert, de welke tot aen de komste der Kristen prinsen aldus in wezen bleven staen. Maer wanneer die zich meester van het Heilige Lant hadden gemaekt, deden zy deze gebeden-huisjes en kapellen afbreken en slopen, en in dier plaetse een fraeie en grote kerke bouwen: te weten, nessens d'andere, waer van zy niet meer, als eene kerke maekten, en van zulken grote en ruimte, dat zy alle de bovengemelde heilige plaetsen begreep: gelijk men die noch heden ziet: namelijk, des jaers twalef hondert: ontrent welken tijt deez *Willem de Tyrier* leefde.

Wijders, uit het boven verhaelde kan met grote waerschijnelijkheit besloten worden, dat d'oude kerke des Heiligen grafs, de welke door keizerin *Helena*, en door haeren zoon *Konstantijn* gebouwt wiert, niet de zelve kerke is, de welke men daer heden ziet.

Zoo d'Oosterlingen, of Oostersche Kristenen, als Abyssiniers, Grieken, Armeniers, Syriers en Koptisten, (die van den Roomsche of Pausgezinde Katholijken door eenige scheuringen afwijken) beuzelzinnigh uitstroien, schiet of daelt op Paesch-avont, wanneer zy, na gewoonte, kerken-dienst doen, een hemelsch of heiligh vuur, vlam of licht, uit den hemel, op het Heilige graf des Heeren neêr: waer door de uitgebluschte lampen, de welke anders geduurighlijk voor het graf des Heeren, en in de kerke branden, als door een zonderlinge bestiering Gods, ontsteken worden. Vree[m] bedri[jf] over [het] neêrd[a]lend [he]melsc[h] vuur [in] de ke[r]ke de[s] Heiligen grafs.

Alle de gemelde Oostersche volken rechten des Zaterdaghs voor Paeschen, of op Paesch-avond, tegen dit gewaend en beuzelachtigh neêr-schietend hemelsch vuur, feesten, yzelijk geroep, getier, juigen, en verscheide kluchtige, drollige, en vreemde gebaren aen, en lopen, als dolle en uitzinnige menschen, rontom het Heilige graf, onder het geluit van trommelen, pijpen, schalmaien, en andere speeltuigen.

Te weten, ten dien dage, des namiddaghs, treden volken van allen landaert, en by wijle ten getale van vier of vijf duizent, in de kerke des Heiligen grafs. Eenigen vervoegen zich op de galderyen, de welke rontom de kerke zijn: andere zetten zich op stellaedjen, die ten dien einde opgerecht worden, om het gansch bedrijf, en alle plechtelijkheden, met gemak t'aenschouwen.

Eerstelijk worden alle de lampen, die geduurighlijk in de kapel en kerke des Heiligen grafs branden, uitgebluscht,

blufcht, en de deure des zelven grafs, door bevel van den *Baſſa* en *Kady* van *Jeruſalem*, toegefloten, en door vijf of zes Janitfaren, die daer toe gehuurt zijn, bewaert, om het ingaen te beletten. Vele andere Turken gaen daer en boven gins en weder door de kerke, om toe te zien, dat niemant aldaer licht hout.

Kort na den middagh beginnen de Grieken, Armeniers, Syriers, en andere Oofterlingen, zoo mannen, als jongens, met de handen vol onopgefteke wafch-keerfen, en d'armen door malkanderen geflagen, by troepen van twee en drie t'effens, zeer zacht rontom het Heilige graf te lopen, en luitruchtigh t'elkens, in 't Griekfch, *Eleyſon*, *Eleyſon*; dat is, *ontferm u mijner*, te fchreeuwen.

Na het volk allengs aenkomt, begint ook het getal der lopers en fchreeuwers aen te groeien: en hoe meer het volk aenkomt, hoe zy ook fterker lopen en fchreeuwen, zoo veel zy uit hun maght kunnen: zwenkende d'armen en wafch-keerfen geduurigh in de lucht: niet anders als of zy die wouden wegh werpen.

Wanneer zy voor de deure des Heiligen grafs gekomen zijn, zoo blijven zy kort ftil ftaen, en maken een kleinen fprong, en roepen gelijker ftemme *Eleyſon*. Daer na lopen zy, als te voore, met groter fnelheit. De vrouwen, van haere zijde, fteken ook luitruchtigh een keel op, en maken een groot gefchal, met veel zuchten en ftenen: heffen d'oogen opwaerts, met zulke natuurlijke gebaren, als of het fcheen, dat zy reeds den hemel zagen geopent, en dit vuur op haere hoofden neêrfchieten. Zommige maken ook gebaren met de handen; gelijkerwijs, als om het vuur tot haer te tronen en lokken: en andere, als of zy het trachten te grijpen, of reeds het in haere fchoot en boefem hadden. Zijnde het getal der lopers groter geworden, zoo drijven de Grieken, en zelfs de Turken, die voor de poorte des Heiligen grafs ftaen, hen, in het voorby gaen, felle flagen, met rieten en touwen, toe, om hen des te fterker te doen lopen en krijten. Waer over men hen dan ziet over elkanderen tuimelen en rollen, met zulk een vervaerelijke verwerring, dat de ganfche kerke fchijnt te dreunen en fchudden.

Na zy twee grote uuren aldus gelopen en gekreten hebben, en uit onmaght niet meer kunnen, zoo beginnen zy de toekijkers te tokkelen en aen te ranfen, en hen, na hunnen voorgang, tot lopen en krijten te dwingen, zoo met trekken, als met ftoten van handen en voeten: en perffen aldus een iegelijk, zelfs ftok-oude luiden, met gewelt deze zotternyen, neffens hen, aen te rechten.

Men ziet'er luiden, die, om het bedrijf des te belaggelijker te maken, andere op de fchouderen dragen. Zommigen, na zy in dezer wijze en geftalte fel gelopen hebben, gaen recht over eind op de fchouderen van anderen ftaen. Wanneer een of twee dezen apen-dans hebben begonnen te doen, aenftonts ziet men over de dertigh het zelffte doen, die op de fchouderen van anderen zijn geklommen, en zich alle, hant aen hant, en d'armen door malkanderen geflagen, vaft houden, en rontom het Heilige graf, met laggen, vervaerelijk krijten en huilen, danfen. Dikwils komen zy alle, op het ftruikelen van den eerften, te ftruikelen, die dan alle van boven, op den vloer, of op de toezienders neêrftorten, niet zonder gevaer van arm en been te breken.

Geduurende dit bedrijf rechten zy aertige gebaren en vreemde potfen aen, en doen een iegelijk laggen tot fchaterens toe, en zelfs de Mahometanen, die daer de fpot meê drijven, en al dit gedoen te recht voor fotternye en beuzelrye houden.

Wanneer dit fpel ontrent drie uuren geduurt heeft, en zy zien, dat God hun gebedt niet verhoort, en het hemelfch vuur niet komt, zoo gelaten zy zich eerft vergramt en vertoornt, en aenftonts weêr treurigh en verflagen te zijn. Eenvoudige en onnozele luiden huilen en zuchten, in het eifchen dezes vuurs van God.

Als dan vertonen zich eenigen dezer lopers, die als meefters dezer plechtigheden zijn, en met danfen en roepen anderen voorgaen. Zo dra hebben deze niet beginnen te krijten, *Eleyſon*, of alle d'andere roepen desgelijx luider kele, en lopen zoo hevigh, dat

zy alle buiten aedem geraken. Des niet tegenſtaende laten zy zich, als of zy noch te langzaem liepen, door andere met rietten en touwen voortdrijven en afſlaen, om hen aen te moedigen, en des te vlugger te maken, ten einde, gelijk zy voorgeven, den hemel te tergen, en, door hun gekrijs en geroep, dit hemelſch vuur te bekomen.

Met recht verwonderens-waerdigh is het volgend: te weten, vijf of zes duiven neſtelen in het gewelf der kerke, de welke, zijnde door zulk een gekrijt en geraes wilt en vervaert geworden, rontom, gins en weder zweeven. Eenigen zijn zoo onnozel en ſlecht, dat zy die duiven voor voorlopers des Heiligen Geeſts houden, en tot een teken,dat die aenſtonts dit heiligh vuur zal brengen. Waer over zy hun zuchten, kermen, en gebeden verdubbelen, roepen de duiven, en ſtrekken de handen met zeer eenvoudige en belacchelijke gebaren tot haer uit.

Zommigen ſtreven na den Bekkeneel-bergh, en keeren wederom, als dolle en uitzinnige menſchen, en loopen rontom het Heilige graf. En alhoewel de Turken, die aldaer de wacht hebben, hen ſtok-ſlagen geven, om te ſtillen, zoo houden zy evenwel niet op.

Na dit loop en krijt-feeſt, of liever guigel-ſpel, over vier grote uuren geduurt heeft, ter tijt toe de kerke vol, en d'avont op handen is, zoo doen,ontrent ten vijf uuren, de Grieken hunnen omgang. De genen, die voor aen treden, zijn twalef of dertien geeſtelijken, ieder met een kleine baniere in de hant, die van vijftien of zeſtien anderen gevolght worden, en ieder eene waſch-keerſſe van zeven voet hoogh in de hant dragen, en alle in lange rokken, tot op de voeten, gekleet zijn. Na deze volgen vijf en twintigh of dertigh, zoo prieſters, als biſſchoppen en aertsbiſſchoppen, die alle koſtelijke kaproenen of kappen, na de Griekſche wijze, op 't hooft hebben: te weten, alle voor toe, de welke zy op de ſchouderen toe-binden, met een bonet van een zelve ſtoffe, als die van de kappen. Ieder heeft een klein kruis in d'eene hant, en in d'andere een bondel waſch-keerſſen, t'zamen gebonden met zijde linten van allerleie kleure.

Onder hen gaen vele pellegrims, ook met waſch-keerſſen beladen; beneffens vele andere daer tuſſchen, die ruim baen maken, en d'omſtaenders doen wijken.

Deze worden gevolght door vier diakonen, na de Dalmatiſche wijze gekleet, die achter gaen, en geduurighlijk den patriarch bewierooken. Daer na volgen twee anderen, die het *Gremium* of groot behangſel voor hem dragen: dan de patriarch zelf, die in een rok van felp, op een gouden gront, gekleet, en met een kap van zilver laken, bedekt met een tulbant by-na ganſch van gout, op 't hooft uitgeſtreken is. In zijne linkehant heeft hy zijnen herder-ſtaf, op het eind met een klein kruis, en in de rechte een klein kruis: waer meê hy het volk zegent. Hy is gewonelijken met drie of vier biſſchoppen verzelt, die ook in koſtelijk gewaet gekleet zijn. Achter hem gaen vier andere diakonen, houdende ieder een zon van zilver vergult, rontom met ſtralen, aen het eind van een ſtok van zes voet lang: beneffens vele ſchellen, de welke zy *Seraſins* noemen. Zy houden de zelve een weinigh ſcheef over het hooft van den patriarch, en bewegenze onder het gaen, om te doen klinken.

In deze orde en ſtaetſie, en onder het geduurigh zingen, doen zy driemael den omgang rontom het Heilige graf. Hier en tuſſchen zijn'er eenige onheuſche Grieken en Turken,die hun vermaek nemen, in het geduurighlijk ſlaen met ſtokken op de byſtaenders, om hen te doen wijken, en plaetſe voor de geeſtelijkheit te maken: het welke zy met yzelijk gekrijt, roepen, razen, en lacchen doen.

Wanneer zy ten derde-male wedergekeert zijn, zoo doen de Turken, met een overgrote ongebondenheit, en zoo haeſt hen doenelijk is, alle de biſſchoppen en prieſters, met ſtoten en duuwen, weggaen, en ſlaen alle de banier en waſch-keers-dragers met touwen, en drijven hen na den Zalfſteen: niet met zedigheit en beleeftheit; maer met de grootſte verwerring en rommeling van de werelt.

Midlerwijle nadert de patriarch, in

in gezelschap van vijf of zes bisschoppen, de deure des Heiligen grafs: alwaer hem de kap wort afgenomen, om in te treden. Als dan wort het krijten en roepen weêr verdubbelt, en met zulk een vervaerelijk geluit, gewelt en geraes, als of men het grommelen van felle donderbuien hoorde: want meer als over de twee duizent perzonen roepen en krijten t'effens, en uit al hunne maght, zonder by-na anders schier t'uiten, als het woort: *Eleyson, Eleyson.*

Eenigen, het geen het vermakelijkste te zien is, heffen d'armen, wasch-keersen en oogen, opwaerts, om het vuur te zien neêrdalen, en quansuis in de vlucht te vatten.

De vrouwen, op de stellaedje, tonen haer niet minder yverigh: want zy verdubbelen ook het roepen, kermen, en steken de handen hemelwaerts, als om dien te bezweren van dit vuur te zenden, dat zy met zulk een yver verzoeken en eischen.

Geduurende dit geraes en gekrijt, treedt de patriarch in het Heilige graf, in het by-zijn der Turken, die naerstelijk de deure bewaren: uit vreze van door iemant gezien te worden, dat aldaer geschiet. Deez ontsteekt dan, door middel van een vuurslagh, een der lampen, en twee einden van zeer grote wasch-keersen, die hy in zijne handen hout: zonder nochtans het slaen des staels tegen den vuursteen buiten kan gehoort worden, ter oorzake van het groot geraes der speeltuigen, en geroep en gekrijt der menschen.

Zoo dra hy nu met dit begeerigh vuur uitkomt, om na het koor te gaen, begint ieder een op nieu weêr, tot teken van dankbaerheit, een vreughtgeschrey, en toeroeping van vrolijkheit en geneuchte aen te rechten, en zoo groot, als met gene penne noch tonge uit te drukken is. Aldaer bevint deez patriarch zich in een oogenblik, met alle deze volken omringt en bestuuwt, die met gewelt hem trachten by te komen, en hunne wasch-keersen aen de zijne t'ontsteken: ten einde aen dit eerste licht des hemels op 't naeste en onmiddelijk deelachtigh te worden. En hoewel men niet meer als tien of twaelf treden van hem is, men heeft evenwel een vierendeel van een uur te doen, om by hem te komen: want hy wort der wijze van alle kanten gedrongen, gestoten en gesmeten, dat hem onmogelijk is te gaen: ja by wijle is hy zoodanigh in den drang verwert, en zoodanigh met d'armen en wasch-keersen bedekt, dat men hem dikwils, schoon dicht daer by staende, uit het gezicht verliest. Zelfs eenigen, die op vijftien of twintigh treden afstaen, steken evenwel d'armen boven d'anderen uit, om hunne wasch-keersen aen de zijne t'ontsteken: andere trachten de zelve te grijpen, en uit zijne handen te rukken, en die aen stukken te breken: gelijk by wijle ook gebeurt. Waer over de Turken, om deze wanorde te weren, niet weinigh de stokslagen doen zwenken, die by wijle zoo wel den schuldigen, als onschuldigen te beurt vallen. Zelf is de patriarch niet bevrijt, die dikwils onverziens eenige stokslagen op zijne handen ontfangt, de welke hy met de wasch-keersen geduurighlijk om hoogh hout.

Midlerwijle neemt het gekrijs, geroep en geraes, geduurigh noch al meer en meer aen, zonder een oogenblik op te houden.

Komende eindelijk deez patriarch aen den ingang des koors, zoo stijght hy op een steenen altaer, die aldaer altijt staet, met twee van zijne hulpgenoten. Aldaer geeft men hem twee andere einden van aengesteke wasch-keersen: waer by een ieder met gewelt tracht te komen, en doen, gelijkerwijs d'eerste gedaen hebben: en in dier wijze gebruikt hy twee of drie einden, die men aen hem, d'een na d'andere, verwisselt.

De genen, die het eerst van dit hemelsch wonderlijk vuur kunnen hebben, achten zich de gelukkigsten, en worden van vreughde als opgenomen, om dat aen anderen te kunnen meê-delen, inzonderheit aen de vrouwen, die daer niet kunnen by komen.

Anderen, 't zy door een zonderlinge gunste, of op genade van eenige stokslagen, of door het geven van eenige *Piasters* aen de Janitsaren, gaen zelfs in het Heilige graf, en ontsteken aldaer hunne wasch-keersen aen de lampen, de welke het eerste licht ontfangen hebben, en treden met grote vreughde daer weder uit.

Wijders, in een vierendeel uur tijts

wort

wort de ganſche kerke met licht vervult, en alle de lampen, ten getale ontrent van acht hondert, daer meê ontſteken.

Het geen beneden in de kerke, by de Grieken, in het uitdeilen des vuurs geſchiet, het zelfſte geſchiet ook boven in de kapel der Armeniers, Koptiſten, Syriers, en Abyſſiniers; zulx de gehele kerke in vuur en in lichte vlam ſchijnt te ſtaen.

Het is ook vermakelijk te zien, hoe zommige de keerſſen op-heffen, en opwaerts ſmijten, met gebaren en woorden, die den hemel ſchijnen toe te ſpreken. Andere vrijven met de vlammen der keerſſen de benen, handen en armen: en inzonderheit de vrouwen, die de zelve tot in haeren boeſem ſmijten. En beide, zoo mannen, als vrouwen, beſteden by-na een uur met het vrijven van een ongeloofelijke meenighte van lijnwaet, hemden, neusdoeken, dasjes en andere ſtoffen, (de welke zy te voore aen den Zalf-ſteen hadden doen raken) aen deze brandende waſch-keerſſen, de welke zy, door het veelmael aenraken en vrijven tegen de zelve, by-na zengen en verbranden: waer door het meerendeel zoo zwart en vuil als een ſchoorſteen wort.

Zommigen zweeren by den duivel, dit vuur des hemels te hebben zien neêrdalen, en dat het op zulke een wijze geſchiet was. Andere branden zich daer mee: zommigen de handen: andere den hals, zonder hitte, gelijk zy ront uit zeggen, te gevoelen: niet tegenſtaende hunne gehele baert gezengt is, en de handen vol blaren zijn.

Onbevruchte vrouwen, en de genen, welke eenige moeielijkheit of ongemak hebben van te telen, of geduurende haere zwangerheit en barensnoot, verbranden haer, als gedreven door een dollen aendaght, in tegenwoordigheit van ieder een, de ſchamelheit met dit vuur.

Eindelijk kuſſen en omhelzen alle de menſchen elkanderen met grote genegentheit, tot een teken van vrede en vrientſchap, en wenſchen zich onderling een goede en gelukzalige Paeſch.

Na deze woede en razernye geëindight is, zoo bereit zich elk landaert om omgang te doen, met d'ontſteke keerſſen in de handen.

De Grieken gaen d'eerſte, d'Armeniers de twede: daer na de Syriers of Neſtoriers: eindelijk de Koptiſten en Abyſſiniers: zingende ten zelven tijde, ieder in zijne tale, Gods lof, tot dankbaerheit van dit vuur. In plaetſe van klokken, ſlaen de Grieken met twee hamers op eene plank, de welke in de kerke des Heiligen grafs hangt. D'Armeniers hebben in hunne handen kopere çimbalen, gemaekt in vorm van ſchellen, die zy, op den toon van hunnen gezang, tegen elkanderen aenſlaen. Van gelijken doen de Syriers. De Koptiſten hebben ſtale platen, waer op zy met kleine yzere hamers ſlaen. Het gewaet der prieſters is verſcheiden, na de verſcheidenheit van ieder landaert.

Na drie-malen rontom het Heilige graf gegaen te zijn, zoo bluſſchen zy de keerſſen uit, die zy als dierbare overblijfſelen bewaren, en door ganſch Griekenlant, Armenie, Egypten, Abyſſinie en andere geweſten vervoert worden. Naer hun zeggen, ſtreeft de geen, die met een van deze keerſſen in de hant ſterft, regel-recht na het paradijs toe.

Aldus laet zich niet alleen het onnozel en gemeen volk; maer zelfs de grootſten van alle deze landaerden verleiden en bedriegen, die een van deze keerſſen by wijle voor duizent *Sekins* van hunne geeſtelijken kopen. De pelgrims, om d'onkoſte van hunne reize goet te maken, brengen een groot getal dier keerſſen met zich, die zy voor gelt, aen die van hunnen landaert, in de ſteden en dorpen, daer zy doortrekken, uitdeilen.

Sedert de gewoonte, van dit vuur te maken, ingevoert is, hebben de Turken van *Jeruſalem* daer zoo veel genots by gevonden, dat ſchoon d'Ooſterſche Kriſtenen hunne verblintheit bekenden, en daer van afſtant wilden doen, de *Baſſa* en *Kady* hen evenwel zouden dwingen het in 't werk te ſtellen: naerdien dit vuur oorzake is, dat duizenden van Ooſterſche pelgrims zich op Paeſch te *Jeruſalem* laten vinden, die aldaer niet zouden komen, indien zy wiſten, dat dit vuur niet ontſtont: het welk jaerlix d'inkom-

komsten van den *Bassa* en *Kady* meer als tien duizent *Sekins* zou verminderen: desgelijx die van de Turksche bevelhebbers, die de sleutel der deure des Heiligen grafs bewaren: uit oorzake ieder pellegrim veertien *Sekins* voor het ingaen betaelt. Ook brengt dit vuur jaerlix den patriarch der Grieken van *Jerusalem* over de 12000 *Sekins* op. Des avonts geven de Turken by wijlen aen eenen iegelijk verlof van in het graf te gaen, mits betalende twee of drie *Maidins*: hoewel men gewonelijk niet met allen betaelt. Aldus wort de nacht van Paesch-avont doorgebraght: leggende ieder door de gansche kerke op den vloer neêr.

Het Paesch-feest wort ook by alle Oostersche volken des volgenden daeghs, met grote plechtigheit, in deze kerke geviert en gehouden.

Waer uit de dwaling en bedrogh van dit valsch en gewaend hemelsch vuur der Oosterlingen zijnen oorsprong genomen heeft, kan met gene zekerheit gezeidt worden: 't en zy men geloof aen het verhael van verscheide Roomsgezinde schrijvers wil geven: de welke melden, hoe, onder andere wonderdaden, die eertijts zich in de kerke des Heiligen grafs toedroegen, een der gedenkwaerdighste was, die alle jaers, op Paesch-avont, ten tijde als de Kristenen het Heilige Lant ingenomen hadden, geschiede: op welken dagh, midlerwijle zy in gebeden en aendaght waeren, een vlam van hemelsch vuur waerelijk en zichtbaerlijk op het Heiligh graf neêrschoot, en alle de lampen, zoo van het Heilige graf, als van de gansche kerke, tot verwondering van alle de bystaenders, ontstak, die dit vuur van alle kanten, van lamp tot lamp, zagen lopen en verschieten, en alle de lampen, d'een na d'andere, ontsteken: de welke men enkelijk en met voordaght, ten dien einde, had doen uitblusschen en uitgebluscht gelaten. Dit mirakel geschiede, naer men zeid, om daer door de heiligheit en waerde van deze plaetse, namelijk des Zalighmakers graf, bekent te maken.

Zoo *Bonifacius* en andere schrijven, daelde, tot opbouwing der Kristenen, reeds voor 700 jaren herwaerts, en al van den begin der aengroeiende kerke, des uchtens ontrent zes uuren, een vlam uit den hemel, en ontstak een of meer lampen in het Heilige graf: het welk geschiede, wanneer de geestelijkheit en de gemeente in de kerke vergadert was: want dan wierden de lichten des altaers aen de vlam uit den hemel, na deze heilige plaetse neêrwaerts gezonden, ontsteken. Waer op de patriarch met de geestelijkheit, koning en gemeente, alle te gelijk, met lichten, in omgang, na 't Heilige graf traden. Na 't zelve drie mael aendachtelijk gekust te hebben, en drie-mael rontom gegaen te zijn, traden zy met vrolijkheit en blijschap na de grote misse, en dankten en loofden Gode. De orde, die by hem onderhouden wiert, van het licht uit den hemel te verwachten, en dat over te leveren, was deze:

By de kerke der opstending vergaderden de patriarch, koning, geestelijkheit en gemeente, van des uchtens vroegh, tot gewonelijken te zes uuren: als wanneer de Heer zich gewaerdigde de vlam na de Heilige plaetse te zenden. Na een lang gebedt, wiert een der prelaten des berghs *Sions*, of des Olijf-berghs, of van *Bethlehem*, *Hebron*, of van *Nazareth*, of van een andere plaetse, gezonden: want den gene, die de heiligste onder hen gehouden wiert, zond men eerst, om het licht t'ontfangen. En ingevalle deez de lampen noch niet ontsteken gevonden had, zoo keerde hy weder na den patriarch, koning, geestelijkheit en gemeente, en riep luits keels: *Tot noch toe heeft de Heer, uit den hemel, ons met licht niet bezocht.* Maer na 't vergroten der gebeden met tranen, wiert een ander gezonden: het welk aldus vervolgens zo lang geschiede, tot dat de Heer uit den hemel 't licht of gifte der vlamme gezonden had.

Dit Heilige licht wiert allereerst aen den patriarch en diaken, en onder-diaken, overgelevert, die het daer na eerst aen den koning, en daer na aen alle de genen, die in het koor waeren, overleverden. Deze was de plaetse van het neêrdalen en overleveren des vuurs: en die wijze wiert onderhouden, die nu noch d'Oosterlingen onderhouden. Dus verre *Bonifacius*.

Meer andere schrijvers gedenken het licht en vuur, dat in aeloude tijden, waerelijken, zoo de meeste

Roomsgezinde ſchrijvers voor vaſt geloven, op Paeſch-avont, uit den hemel, op den tempel des Heiligen grafs neer-ſchoot.

Desgelijx getuight *Jakob Gretſer*, in zijn boek van het kruis des Zalighmakers, dat op het jaer elf hondert en een het oud mirakel des lichts aen Gods volk op Paeſch-avont verſcheen: het welk zich, volgens wijtlopigh verhael van zekeren prieſter *Heriman*, in dier wijze, als gezeidt is, had toegedragen.

Het neêrdalen dezes vuurs, by ouds, uit den hemel, wort ook by de Roomsgezinde ſchrijvers, door het gezagh van paus *Urbanus de tweede* beveſtight, daer hy in zeker geſprek, gehouden in de kerken-raet van *Klaremont*, tot voortzetting van den velttocht na het Heilige Lant, zeid: *Dat God niet ophout in de kerke des Heiligen grafs alle jaers een mirakel te doen: want op de dagen zijns lijdens, na alle lichten, in het graf en in de kerke, rontom uitgebluſcht zijn, worden d'uitgebluſchte lampen, door een glans van goddelijk licht, weder ontſteken.*

Desgelijx verhaelt zeker ſchrijver, *Albert*, kanonnik der kerke van *Aix*, dat ten tijde van *Baudowijn*, d'eerſte van dien name, koning van *Jeruſalem*, alle de Kriſten prinſen, die toen in 't ooſte waeren, zich op Palm-zondagh te *Jeruſalem* bevonden, om op Paeſch-avont het nederdalen des Heiligen vuurs by te wonen. Hy voegt'er by, op eene andere plaetſe: hoe ten tijde van koning *Baudowijn*, de tweede, over de zeven hondert pellegrims, het wonder des hemelſchen vuurs, dat de lampe des Heiligen grafs wonderlijker wijze ontſtak, gezien hadden, en van daer vol vreughde en blijdſchap, over het zien van zoo groot een wonderwerk, weêrom getrokken waeren.

Wijtlopigh en naukeurigh verhaelt *Fulcher de Chartres* het geen zich ontrent het neêrdalen dezes vuurs, wanneer het haperde neêr te ſchieten, ten tijde van *Baudowijn* d'eerſte toedroegh, in volgende wijze.

Het was eertijts de gewoonte by de genen, die in den heiligen tempel vergadert waeren, op Paeſch-avont, zich tot bidden te begeven, onder het verwachten des hemelſchen vuurs, dat alle jaers in het Heilige graf des Heeren neêrſchoot, en de lampen, de welke men daer te dier tijde uitgebluſcht hield, ontſtak. Het gebeurde dezes jaers, wanneer de gemeente in de kerke met groten aendaght vergadert was, en de patriarch den goddelijken dienſt, die plechtelijken door de Kanonniken gezongen wiert, gedaen had, de leſſen by beurten, in 't Latijn, door een Latijnſchen klerk, en daer na in 't Griekſch, door een Griekſchen klerk, gezongen wierden. Vervolgens te negen uur uitte een der Griekſche Kooriſten, naer ouder gewoonte, luits keels, het *Kyrie Eleyſon:* waer op alle de byſtanders het zelfſte beantwoorden.

Ik en andere meinden, dat het vuur reeds neêrgeſchoten was, gelijk het gewoon was te doen, en eene lampe ontſteken had; maer wanneer wy van alle zijden omzagen, en geen licht vernamen, ſtonden wy daer over zeer verwondert.

Wanneer de zelve Kooriſt voor de twede en derde-mael het *Kyrie Eleyſon* geüit had, en de ry, als te voore, het zelfſte beantwoorde, en de ganſche gemeente midlerwijle met grote verlangen en aendaght, dit heilig vuur verwachte, dat gewonelijken te negen uuren neêrſchoot, zoo opende de patriarch, ziende het Heiligh vuur niet neêrſchieten, de deure des Heiligen grafs, en bad, na hy in het zelve getreden was, en met zijn aengezicht tegen de vloer zich neêr geſpreit, en die met tranen genat had, de goddelijke Majeſteit, om het gebedt des volks te verhoren, en het met dien gifte des hemels te trooſten: gelijk zy altijt te voore gedaen had.

De byſtaenders, die met grote ſmerte en verlangen dit wonderwerk verwachten te zien, zongen met groter yver, als te voore, Gods lof, en herhaelden t'elkens het *Kyrie Eleyſon*, ten einde de rechtveirdigheit Gods te buigen, de welke, door den eenen of anderen geheimen hinderpael van hen deze gunſte te doen, ſcheen belet te zijn.

Midlerwijle de patriarch vaſt in gebeden, met de tranen in d'oogen, volherde, trad hy uit het graf, en deed ook de ganſche gemeente uit de kerke treden: als bevreeſt, dat de zonden van

byzondere perzonen, waer onder een grote haet en wanorde was, het uitwerken van hun verzoek moghten beletten.

De nacht wiert met grote droefheit en bekommernis overgebraght. Des Paesch-daghs uchtens keerde de gansche gemeente na de kerke, om Gode te bidden, gelijk te voore.

Wanneer de patriarch, de koning, en de prinsen, dit vuur niet zagen neêrschieten, en niet een eenigh licht in de gansche kerke was, zoo besloten zy alle t'effens, bloots voets, met grote nederigheit en verslagenis des herten, in omgang, na den tempel *Salomons* te gaen, op hope van dat God, gelijk hy eertijts aen dezen groten koning belooft had, zijne gebeden, en die van zijn volk, wanneer zy hem op deze heilige plaetse aenbaden, te verhooren, ook hen die gunste verlenen zou.

Hier en tusschen deden de Kristenen, Grieken en Syriers, die in gebeden in de kerke des Heiligen grafs gebleven waeren, geduurighlijken rontom het graf omgang, met zuchten en wenen, en het aengezicht te krabben, en 't hair uit 't hooft te trekken, tot tuighteken van het groot gevoelen der droefheden, de welke zy, door het misschen van des hemels vuur, leden. Men hoorde van alle kanten niet, als kermen en stenen. Elk was in hope en vreze. Eenige geloofden, dat het vuur niet meêr zou komen, gelijk het gewoon was te doen. Andere daer en tegen hoopten geduurighlijk de goddelijke goedertierentheit, door kracht van gebeden, te buigen, en ieder die gunste des hemels weêr t'ontfangen. En in'er daet, ten zelfsten oogenblik, als d'omgang te rugh quam, en na-by de kerke des Heiligen grafs was, quamen de genen, die binnen waeren, en door een klein venster het licht in het graf gezien hadden, dien te gemoet lopen, en de tijding brengen, dat hunne gebeden den hemel vermurruwt, en dit heiligh vuur, dat door hen, met zoo veel zuchten en tranen, verzocht was, verworven hadden.

De patriarch, hebbende de deure des Heiligen grafs, de welke hy met een sleutel toegesloten had, geopent, vond de lampe des Heiligen grafs door dit wonderlijk vuur ontsteken te zijn. Waer over de gansche geestelijkheit en gemeente met zonderlinge vreughde en blijdschap vervult wierden.

Na dat de patriarch een wasch-keers aen de zelve lampe ontsteken en in de kerke gebraght had, zoo zagh men in een oogenblik, tot grote verwondering, een grote meenighte van brandende wasch-keerssen, die een iegelijk aen dit zelfste vuur deed ontsteken.

Wijders, tot vergroting der algemeine vreught, en tot meerder vertroosting dezer arme gemeente, wiert den koning, zoo als hy over tafel zat, verkundight, dat het zelfste hemelsch vuur noch twee andere lampen in de zelve kerke van zelf ontsteken had.

Wijders verhaelt deez *Fulcher de Chartres*, als ooghtuige, gezien te hebben eenige andere lampen van haer zelf en van dit zelfste hemelsch vuur ontsteken te worden: waer op hy, en d'andere omstaenders, tot elkanderen zeiden. *Ziet deze lampe, zy wort zoo aenstonts ontsteken. Ziet een andere, die begint te rooken:* en aenstonts wiert zy brandende, gelijk d'andere, gevonden: het welk de Kristenen met zulk een vreughde, blijschap en vertroosting, vervulde, dat zy daer over lofzangen ter eere Gods, die hen noch deze male die gunste verleent had, aenhieven te zingen.

Het verhael dezer geschiedenis wort by de Roomsgezinden voor geloofwaerdigh en ontwijfelbaer gehouden, als geschreven door eenen ooghtuige, en die kapelaen van koning *Baudowijn* d'eerste was, en met grote naukeurigheit al het geen, dat zich by zijnen tijt in het Heilige Lant toedroegh, beschreven heeft.

Dan indien men de zake wel ter degen inziet, en naukeurigh overweegt, men zal bevinden, dat dit licht zoo wel by ouds, als ook nu noch, niet als een natuurlijk, en door kunst ontsteken licht zy geweest: het welk de geestelijken slechts om gewin, en het volk te verblinden, en in aendaght te houden, ingevoert hebben.

Onder schijn van deze dwaling uit te roien, en de luiden uit den droom te helpen, deed *Almansor Hakim Billa*,

Kalif en heer van Egypten, op 't jaer duizent en zeven, deze kerke door eenen van zijne veltheeren slopen.

Eertijts wiert dit vuur, uit een byzonder voorrecht, gewonelijken door eenen van d'Abyssinier priesters ontsteken, die alleenlijk, ten dien einde, door den keizer van Abyssinie, tegen Paesch, na het Heilige Lant afgezonden wiert: het welk, volgens verhael van *Roger*, in dezer wijze geschiede.

Na het volk van allen landaert, ontrent vier of vijf uuren, rontom het Heilige graf gelopen hadden, vervaerdighde zich midlerwijle de patriarch der Grieken, met de bisschoppen, priesters en geestelijken der andere Oostersche Kristenen, en kleden zich in pauselijk gewaet, om de plechtelijkheit te doen, en dit vuur in volgender wijze t'ontfangen.

De patriarch, bisschoppen, priesters en geestelijken, aldus gekleet, vergaderden, en traden na het Heilige graf, met den Abyssinier priester gemeenelijken voor hen. Deez priester, met een lange rok aen, hield in zijne hant een groene lampe vol olye, met een onaengesteken pit. Gekomen aen het graf, deden de Turken de deure open, om hem alleen in te geleiden, de welke, wanneer hy daer in getreden was, achter hem toegesloten wiert: blijvende de patriarch der Grieken, en andere geestelijken, met al het volk buiten staen, met de keerssen in de handen. Midlerwijle ontstak deez priester zijne lampe, door middel van een vuur-slagh. Zijnde de lamp ontsteken, zoo klopte hy aen de deure des grafs, ten einde de Turken, die aldaer de wacht hadden, den patriarch der Grieken en eenige bisschoppen in-geleiden, die hunne keerssen aen deze lampen ontstaken, en ten zelven tijde met een woede buiten het graf traden: lopende ieder in deze kerke na zijnen landaert: waer op al het volk hol over bol, met grote verwerring en drift, naer hen toe-schoot, om d'eerste hunne keerssen aen die van de geestelijken t'ontsteken.

Zoo *Quaresmius* schrijft, traden ook by zijnen tijt (ontrent des jaers zestien hondert en twintigh) twee Abyssinier priesters in de kerke des Heiligen grafs, en ontstaken het vuur of de lampen by kolen, die in een koper vat, met tochtgaten, besloten waeren: of sloegen het met stael uit een vuursteen. Maer heden, volgens de naukeurige aenmerking van *Doubdan*, treet niemant, als de Griekische patriarch, de derde in deze kerke, en ontsteekt, door middel van een vuurslagh, een lampe.

Naer men zeght, zouden d'Abyssiniers daer door in hunne gewisse en gemoedt geraekt zijn, het volk aldus te bedriegen, en het volkomen afgeslagen hebben, om voortaen het meer te doen.

Met recht zou men dit feest, na het feest van Lichtmisse der Roomsgezinden, Lichtmisse mogen noemen, van wegen de meenighte der lichten, de welke als dan branden.

En niet tegenstaende dit wonderwerk, het neêrschieten des waerelijken hemelschen vuurs, gelijk de Roomsgezinden spreken, sedert zoo vele eeuwen opgehouden is, zoo laten evenwel d'Oostersche Kristenen niet na, alle jaers, op den zelven dagh, de zelve plechtelijkheit, als boven verhaelt is, te doen, en heimelijk het vuur zelfs t'ontsteken: door welk bedrogh en konstenarye zy uit alle oorden der werelt een oneindelijk getal van menschen tegen dien tijt derwaerts lokken: want zy maken de luiden wijs, dat het zelfste vuur, dat by ouds uit den hemel neêrschoot, ook nu noch neêr-schiet.

Dit hemelsch vuur, vlam of licht, wiert eertijts, en ook nu noch, in 't Arabisch, *Nuur*, dat is *licht*, genoemt: gelijk de Paesch-avont, na dit licht, *Sabbath Alnuur*, dat is, *Zabbath des lichts*.

Wanneer het wonderwerk dezes neêrschiettenden vuurs, dat waerelijken eertijts, zoo de Roomsgezinden geloven, uit den hemel neêr-schoot, geëindight zy, des vind men by genen schrijver gedaght, en dienvolgens kan met gene zekerheit daer van geschreven worden: gelijk ook van des zelfs aenvang niet: want *Cyrillus*, de Jerusalemmer, of bisschop van *Jerusalem*, en *Hieronymus*, die in de derde en vierde eeuwe geleeft hebben, melden daer niet

niet van altoos. Maer wel blijkt uit het boven-verhael van den priester *Heriman*, dat dit wonderwerk al ten tijde der Mahometanen, voor het veroveren der stad *Jerusalem* door *Godefroy*, in zwang geweest is. Ja zeker schrijver, *Wilhelm*, verhaelt, in de schriften van zekeren monnik, met name *Bernhard*, gelezen te hebben: hoe die op 't jaer acht hondert en zeventigh het zelfste vuur te *Jerusalem* gezien had. Desgelijx heeft men meenighte van andere schrijvers, die na hen daer van geschreven hebben. Het is waerschijnelijk, dat het aenstonts opgehouden is, na de Kristenen begonnen hadden het Heilige Lant in bezit te nemen: naerdien *Wilhelm de Tyrier*, die veertigh jaren, na hun komste, in het zelve was, niet een woort van het zelve vuur rept: daer hy nochtans op vele plaetsen het vieren des Paesch-feests gedenkt.

Kasteel van *Pisa*, anders *Davids toren*.

Op de verhevenste of hooghste plaetse der stad *Jerusalem*, dicht aen de Wester-poorte, na de zijde van *Rama* en *Joppe* toe, of op d'uitterste Wester-zijde des berghs *Sions*, in d'opper-stad, staet een sterk en fraei kasteel van gehouwen steen, in 't vierkant, en met vierkante torens gebouwt. Het heeft een ophael-brugh, en leit rontom met een droge gracht omringt, de welke met eene wal van een zelven steen opgehaelt is. Volgens *Quaresmius*, bestaet het onderste gedeelte uit zeer grote, vierkante, en rouwe; maer het bovenste uit gehouwe en glat geslepe stenen.

Het is gestoffeert met dertigh of veertigh stukken geschuts, zoo grof kanon, als falkonetten; maer wort gewonelijken niet meer, als met eene bezetting van dertigh krijgsknechten bewaert, die getrout zijn, en op 't kasteel, met vrouw en kinderen, wonen.

Dit kasteel, naer men zeidt, is door d'inwoonders der stad *Pisa*, in *Italie*, ten tijde, wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, gesticht: waer over het by vele schrijvers het kasteel van *Pisa* wort genoemt. Doch zoo *Quaresmius* gevoelt, was dit kasteel veel meer alzoo genoemt, dewijl het voorhenen, door beleit der *Pisaners*, ingenomen of herbouwt is: of eindelijk hen, om het te bewaren en beschermen, overgelevert wiert. Want voor de verovering der stad *Jerusalem*, door de Kristenen, was al in de zelve een kasteel, als blijkt uit het schrijven van *Willem de Tyrier* en andere: dat geen ander van het voornoemd kasteel van *Pisa* kan zijn; maer is een en het zelfste: naerdien men de naem van een ander kasteel niet gedaght vind.

Het heeft vele, verscheide, en gerijfelijke vertrekken, en eenige regen-water-bakken.

Boven de poorte, de welke tegen 't noorde staet, en aen het bovenste van den wester muur, leest men eenige Arabische opschriften, die den tijt van de laetste heropbouwing des kasteels te kennen geven.

Een kastellaen heeft, van wegen den Groten-heer, op dit kasteel zijn verblijf, zonder wiens verlof niemant, zelf de stadvooght niet, in het kasteel magh komen.

Na dit kasteel wort de poorte neffens het zelve, *de poorte des kasteels* genoemt: aen de welke de pelgrims, die van *Joppe* na *Jerusalem* komen, bezocht, en hunne namen opgetekent worden.

Het kasteel van *Pisa* kan gevoeghelijk de † *toren Davids* genoemt worden: † Cant. 4: 4.
naerdien het veilight ter zelver plaetse, of op de grontvesten en onderste gedeelte van dien gebouwt is. Tot bevestiging dezes gevoelen, dient eerstelijk een oude overlevering van dien oort, de welke luidt, dat het voorste gedeelte dezes kasteels op het overblijffel van *Davids toren* gebouwt is: gelijk ook het onderste van 't bovenste gedeelte in outheit van bouwerk verschilt. Daer en boven wort dit kasteel by verscheide oude schrijvers, als *Willem de Tyrier*, de kardinael van *Vitry*, voor het veroveren der stad *Jerusalem*, door de Kristenen, onder den naem van *toren Davids* gedaght: want naer het schrijven van den eersten, stond de vesting, of kasteel der stad, te weten, *Davids toren*, in het verhevenste ge-

deelte der ſtad, na 't weſte, en was van grote en zware ſtenen gebouwt: van waer men de gehele beneden-ſtad kon aenſchouwen. Zoo de laetſte ſchrijft, heeft de ſtad *Jeruſalem*, ten weſte, eene veſting van vierkante ſtenen opgehaelt, die met çement en geſmolten loot onſloopbaer by-na t'zamen geklonken zijn. Deze veſtinge verſtrekt met haere eene zijde aen de ſtad voor een muur, en wort *Davids toren* genoemt.

Adrichom, daer en tegen, hout het kaſteel van *Piſa*, en den toren *Davids*, voor twee byzondere gebouwen: want hy ſtelt die beide verre van elkanderen.

De hals van de bruit wort Cant. 4: vers 4. door den bruidegom, by *Davids toren* vergeleken.

Doubd. Ontrent drie hondert ſchreden zuidwaerts buiten de poorte van *Iaffa*, te gaen neffens de muuren van het kaſteel der *Piſaners* en de ſtad, worden, op het uitterſte des berghs *Sions*, zeer oude puinhopen gezien, de welke eenige voor oprechte overblijfſelen van *Davids toren* houden: hoewel daer niet als de voet en plaetſe van overgebleven is.

Recht daer tegen over, op de rechte zijde, is een grote en diepe waterbak, rontom met een muur opgehaelt, en gevloert met de rotſe zelve, de welke eenige voor de vyver van *Bath-ſeba* houden. Doch zoo men de Doubd. Schrift tot getuigen roept, zoo bade *Bath-ſeba* haer in gene vyver, wanneer *David* haer vernam; maer zy was op het plat van haer huis: gelijk de koning op dat van zijn paleis, dat hoger was. 2 Sam. 11: 2.

Na-by de poorte van *Iaffa*, of *Bethlehem*, is in zeker bebouwt lant, op de rechte zijde, en na-by de muuren der ſtad, een droge bak of vyver. De genen, die het kaſteel der *Piſaners*, dat op de linke zijde van dit bebouwt lant ſtaet, voor *Davids toren* houden, willen, dat deze vyver de gene zy, in de welke *Bath-ſeba* haer bade, wanneer koning *David* haer vernam: dewijl hy haer van daer gemakkelijk kon beoogen.

Kerker van *S. Peter*.

TUſſchen de kerke des Heiligen grafs, en tuſſchen het paleis der ridders van *S. Jan* van *Jeruſalem*: of op de noort-zijde des berghs *Sions*, en twee boog-ſcheut van de kerke des Heiligen grafs, en aen de zuit-zijde van den Bekkeneel-bergh, wort een kerker getoont, die by d'inwoonders van *Jeruſalem* de kerke van den *H. Apoſtel Peter* genoemt wort: uit oorzake men die voor den gene houdt, in de welke koning *Herodes Agrippa*, ten gevalle en believe der Joden, hem deed zetten: en waer uit hy door eenen engel wonderlijker wijze verloſt wiert. Act. 12.

Het is een dikke en zware vierkante toren; maer ſchijnt veel hoger geweeſt te zijn. Hy is zeer oud, geſticht van grote gehouwe ſtenen; hoewel die alle door outheit by-na vergaen en afgeſleten zijn. De muuren zijn over de drie of vier voeten dik. De toren heeft binnen 's werks negen of tien ſchreden in 't vierkant: is zwart, donker, en vervaerelijk, zonder eenig daglicht. De deure, na de wallen der ſtad, tegen 't noorde, is zoo klein, dat naulix een menſch daer door kan gaen.

Deze tooren dient by wijl noch tot een kerker, en wort met zware bomen en ſloten toegeſloten. Hy maekt een gedeelte des muurs van eene kerke: de welke ter zelver plaetſe, ter eere van *S. Peter*, geſticht was: waer van noch een groot gedeelte des koors overgebleven is: beneffens een grote poorte of deure, de welke met veel verheven beeltwerk van ſteen ſchijnt verrijkt geweeſt te zijn: maer alles is heden geſchonden en gebroken, zonder eenigh beduitſel daer meer van kan gezien worden.

Naer men zeid, behoorde deze kerke den ridders van *S. Ian* van *Ieruſalem* toe: dewijl hun hof en herbergh recht daer tegen over is, die noch gaef en volkomen in wezen zijn; maer onbewoont. Doch heden, zoo *Thevenot* getuight, vertonen zich niet, als de puinhopen van 't gebouw, daer in deze ridders eertijts hun verblijf hadden.

Volgens het ſchrijven van *Quareſmius*, hebben de Kriſtenen, of liever keizerin

keizerin *Helena*, aen de rechte zijde, tegen 't ooſte, eene kerke doen bouwen, de welke tot aen deze kerker ſtrekte. Daer zijn noch de grontveſten van overgebleven. Ook is het bovenſte gedeelte meerendeels blijven ſtaen: hoewel tot puinhopen vervallen. Zy begrijpt drie kapellen. De middelſte is de grootſte: maer alle van een zelve geſtalte.

Boven de poorte zijn, in eenen ſteen, afbeeldingen van engelen, en diergelijke, uitgehouwen.

Van binnen is een uitſtekende rotſe: alwaer noch een ring is, met ketenen daer aen geklonken: waer aen de misdadigen gekluiſtert wierden.

Voor dezen toren leit een groot voor-hof.

Zoo *Quareſmius*, na den voorgang van *Adrichom*, niet onwaerſchijnelijk gevoelt, was de kerker of gevangkenis van *Petrus*, niet de gemeine ſtads gevangkenis; maer een byzondere en koninglijke gevangkenis des hofs van koning *Herodes Agrippa.*

Kerke van *S. Johannes* d'Evangeliſt, en huis van *Zebedeus.*

WAnneer men uit *S. Peters* kerker na 't ooſte gaet, zoo komt men, aen de linke zijde des weghs, by een huis, dat den Grieken toebehoort: in het welk een zeer fraeie kerke is, kruis-wijze gebouwt, de welke by de Kriſtenen van dien oort, volgens een oude overlevering, het huis van *Zebedeus*, vader der apoſtelen, *Iacobus* en *Iohannes*, en huis en kerke van *S. Iohannes* d'evangeliſt genoemt wort: dewijl ter zelver plaetſe, volgens een oude overlevering, het huis van *Zebedeus* geweeſt is, en in het zelve zijn zoon *Iohannes* zou ontfangen en geboren zijn.

Namaels wiert dit huis door de Kriſtenen, of veilight door keizerin *Helena*, tot eene kerke gemaekt, en ook *Iohannes* toegewijdt: gelijk het ook ſedert, na hem, het huis en kerke van *S. Iohannes* d'evangeliſt genoemt is: en wort ook, ten dien einde, by d'inwoonders en beêvaertreizers bezoght.

t 6. Andere ſtellen het huis van *Zebedeus* in *Saffa*, heden *Deir*, een aeloude ſtad van *Galilea.*

Desgelijx ſchijnt ook tegen het ſtellen van het huis en geboorte-plaetſe van den evangeliſt *Iohannes* in *Ieruſalem*, de naem *Galileër* te ſtrijden, die hem en den anderen apoſtelen toegevoeght wort. Act. 1. en 2. Ook woonde *Iohannes* in *Galilea:* van waer hy, neffens de zee van *Galilea*, met zijnen broeder tot het apoſtel-ampt geroepen wiert. Matth. 4. Dienvolgens zou *Iohannes* niet ſchijnen in *Iudea* of in *Ieruſalem* gewoont te hebben, en aldaer geboren te zijn. Dan hier op kan geantwoort worden: dat de Schrift, volgens een gebruik van ſpreken, na eene ſtad of lantſchap, niet die genen alleenlijk noemt, die in de zelve geboren zijn; maer ook de genen, die in de zelve eenen tijt lang gewoont hebben. Op een zelve wijze, als *Kriſtus*, geboortigh van *Bethlehem*, een ſtad van *Galilea*, zoo wel een *Nazareër*, als *Galileër*, wort genoemt: te weten, van wege zijne opvoeding en verkeering in *Nazareth.* Van gelijken kan *Iohannes* te *Ieruſalem*, en in het lant van *Iudea*, gezeidt worden geboren te zijn: maer is een *Galileër* genoemt, van wege zijne langduurige verkeering in *Galilea.*

Men zou ook kunnen zeggen, dat die kerke de kerke van *Iohannes* d'evangeliſt genoemt wiert, dewijl zy t'zijner eere opgerecht en gebouwt is.

Huis van *Marye*, moeder van *Johannes Markus.*

IN de ſtad *Ieruſalem*, niet verre van het huis van *Iohannes* d'evangeliſt, wort een zeer fraeie kerke gezien: hoewel die eertijts veel fraeier en groter was, de welke gemenelijk het huis van *Marye*, moeder van *Iohannes Markus*, een der twee en tzeventig jongeren van *Kriſtus*, genoemt wort: dewijl gezeit wort, aldaer haer huis geweeſt te zijn: maer het is daer na door de Kriſte-

Kriſtenen in eene kerke verandert, en de kerke van *S. Markus* genoemt.

Eenigen, hoewel t'onrecht, ſtellen deze kerke op den bergh *Sion*, buiten de ſtad: maer *Adrichom*, *Quareſmius* en andere, te recht buiten den bergh *Sion*, in de ſtad.

D'ingang dezer kerke is zeer donker, en ſtrekt tot aen eene grote houte rechte trap van ontrent twintigh treden. Van daer komt men in een klein hoogh hof: van waer men in de kerke treedt: de welke duiſter en middelmatigh groot, en ſlechts met eenige taferelen, en ou-wetſe ſchilderyen geſtoffeert is. D'altaer is, na d'Ooſterſche wijze, met een hek afgeſchoten.

Deze kerke behoorde eerſt den Griekſchen Kriſtenen toe; maer heden den *Syriers*. Zoo d'overlevering hout, is deze de plaetſe, alwaer d'apoſtelen vergadert waeren: en d'apoſtel *Petrus* by hen quam, wanneer hy wonderlijker wijze door den engel, met het openen der yzere poorte van zelf, uit de gevankenis geraekt was. Act. 12.

Huis van den rijken Slemper of Braſſer.

OP de linke zijde van den pijnelijken of kruis-wegh, en by-na recht tegen over een grote ſtrate, dewelke na den Bekkeneel-bergh loopt, ſtaet een huis, het *huis van den rijken man*, en anders, het *huis van den rijken Slemper* of *Braſſer* gemeenelijk genoemt: naerdien het voor het huis, of plaetſe, van dien rijken man, of braſſer, gehouden wort, die allen daeghs vrolijk en prachtigh, naer het verhael van den evangeliſt *Lukas*, cap. 16: 19. leefde, en in purper en fijn lijnwaet gekleet ging.

Dit huis vertoont zich noch zeer fraei, is gebouwt van gehouwen ſteen, en komt eenen der voornaemſten van *Ieruſalem* toe.

Zoo *Quareſmius* getuight, wiert dit huis ontrent des jaers zeſtien hondert en zeſtien niet bewoont, noch kon, naer men zeid, niet bewoont worden, en ſtont altijt open: leggende den ingang met vuilnis-hopen toe-geſtopt: maer niet lang daer na deed d'overſte der ſtad het huis reinigen en zuiveren, en in het zelve eenige winkels maken. Des onaengezien blijft het tot noch heden den naem van het *huis van den rijken Slemper* behouden.

De meeſte Roomsgezinde ſchrijvers, die dit huis voor het eigenſte en zelfſte huis van den rijken man, uit kracht van een oude en onfeilbare overlevering, houden, dienen by gevolgh zich daer van tot een bewijs-reden, om het verhael van *Kriſtus*, nopende den rijken man en *Lazarus*, tot een waere hiſtorie, en niet tot eene gelijkenis te maken. Daer en tegen houden meeſt alle de uitleggers, over deze plaetſe van *Lukas*, dit verhael voor eene gelijkenis: gelijk ook de zake zelf het uitwijſt. Want dat dit tegenwoordigh huis het zelfſte aeloud huis van den rijken man zy, kan met gene waerſchijnelijkheit gezeit noch geloofs worden: naerdien de ſtad *Ieruſalem* zoo meenighmael ſedert verwoeſt en verdelght is: en by gevolgh ook het huis des rijken mans, zoo'er dat oit geweeſt is. Daer en boven ſchijnt het gebouw die outheit niet te hebben, noch reex van zoo vele jaren te tonen. Te weten, het voornaemſte ooghmerk dezer gelijkenis ſchijnt te zijn, om het verderf der ongelovige Joden aen te wijzen, die *Moſes* en de profeten hadden gehad, en evenwel niet geloofden: ja niet zouden geloofs hebben, ſchoon iemant (*Kriſtus*) van den dode opſtont: want het beſluit der gelijkenis, vers 31. wijſt genoechzaem aen, waer die op ooght.

Andere ſpreken een weinigh omzichtiger, en zeggen, dat dit tegenwoordigh huis wel niet het aeloud huis van den rijken man zy; maer het op de zelve plaetſe ſlaet, daer eertijts dat van den rijken man ſtont: als blijkt inzonderheit uit de woorden der monniken, die den beêvaert-reizers de plaetſen en oude gedenktekenen van *Ieruſalem* tonen, en met de vinger, volgens een oud gebruik, wijzen, de welke luiden: *Op deze plaetſe was het huis van den rijken braſſer.*

Aen d'andere zijde van de ſtraet, by-na recht daer tegen over, wort een andere kleine plaetſe getoont: alwaer *Lazarus*, naer men zeid, te bedelen lagh, en de honden zijne beenen likten.

Huis

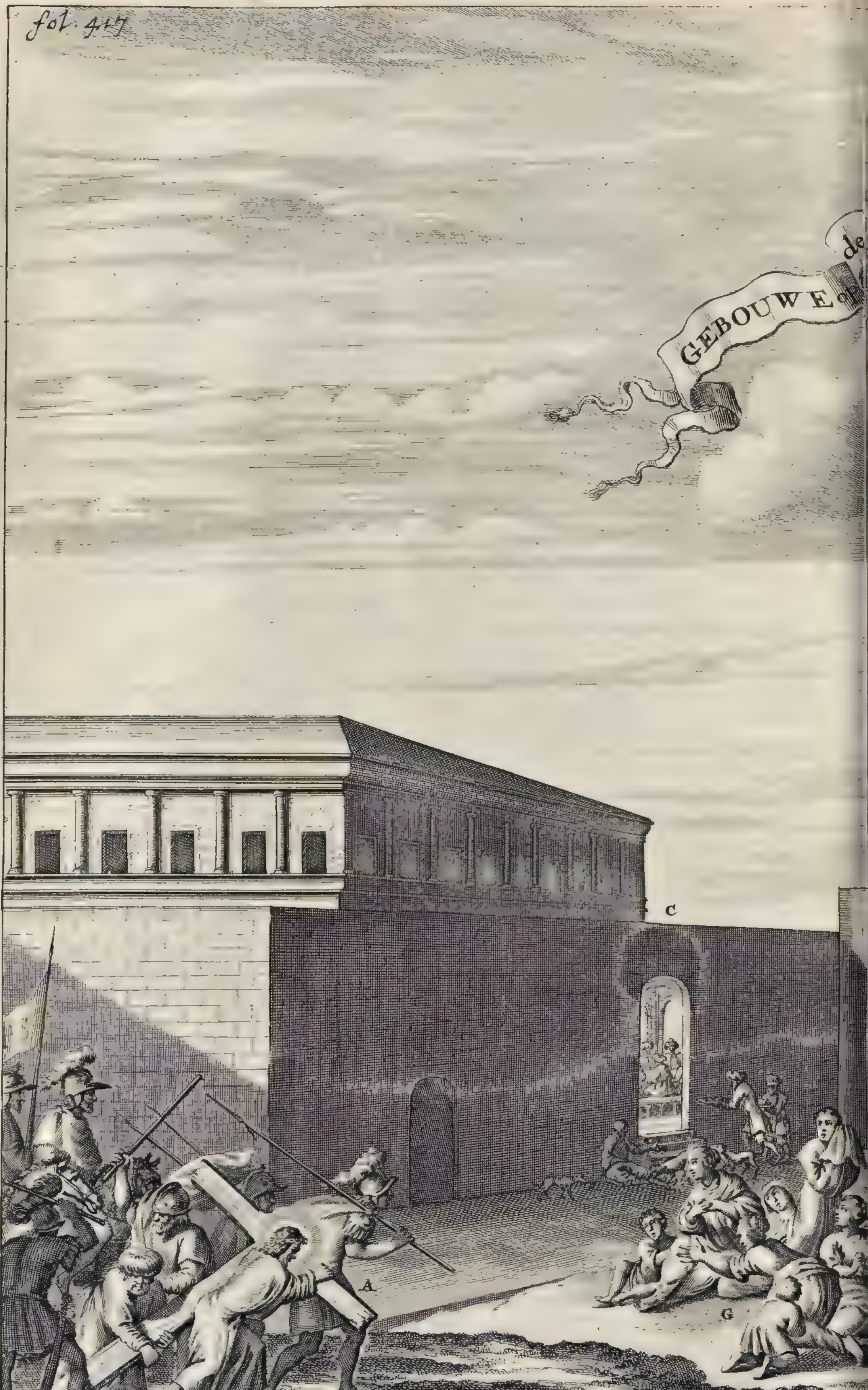

A. de Zaligh macker tredende na den Bergh: :Golgotha met het Kruys op zyn Schoudre

B. Plaetse alwaer Zimon van zyere gedwonghe: :wiert het Kruys des Zalighmakers te draghe

C. t huys

D. thuys

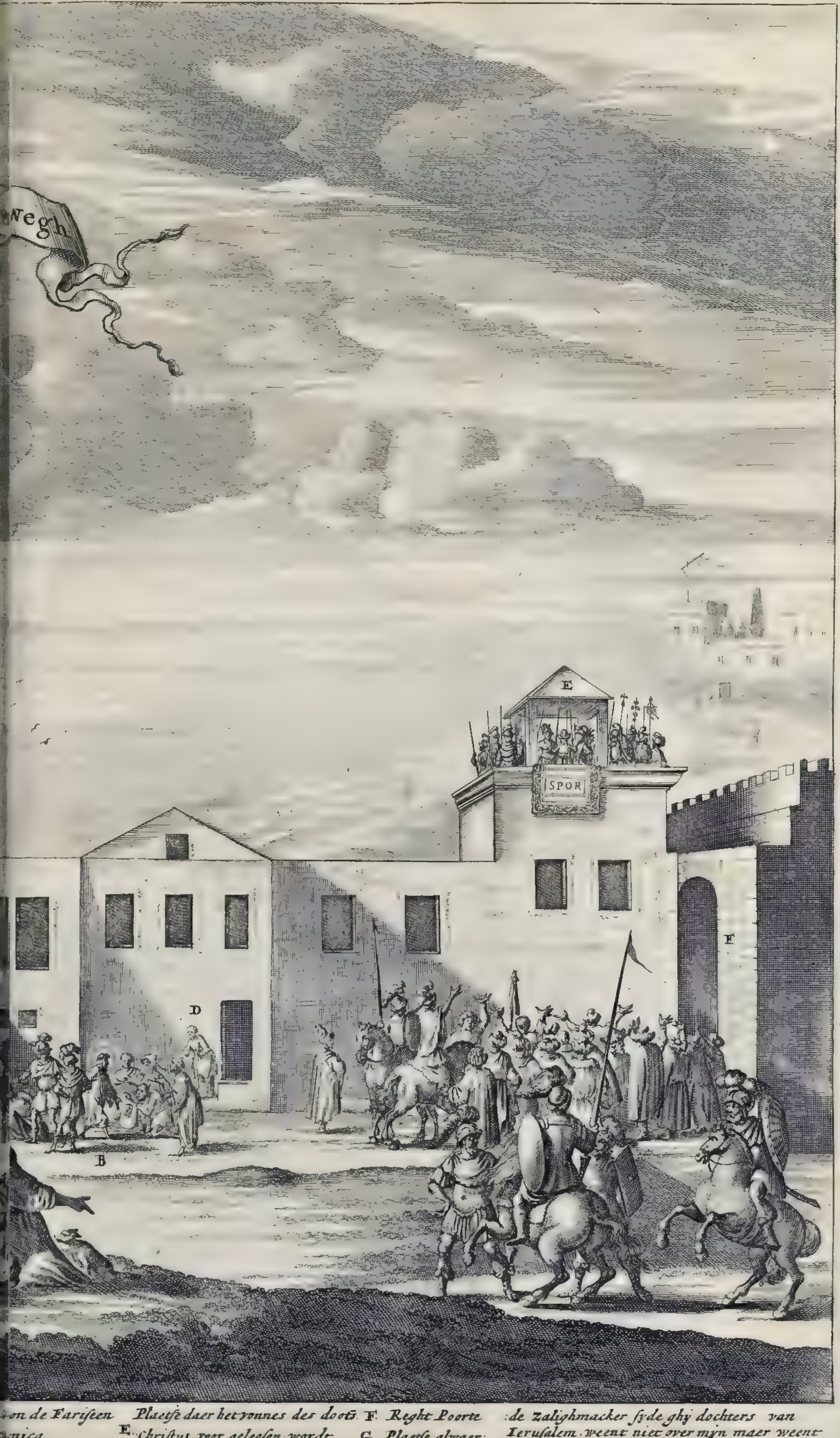

...on de Fariseen ...nica

E. Plaetse daer het vonnes des doots Christus voor geleesen wordt

F. Reght Poorte

G. Plaetse alwaer: de Zalighmacker syde ghy dochters van Ierusalem. weent niet over myn maer weent over u Zelfs. en over uwe Kinderen

Huis van *Veronika.*

ONtrent zes en twintigh treden van het huis des rijken Braſſers, en op de linke zijde der ſtraete, de welke na den Bekkeneel-bergh loopt, ſtaet een huis, het *huis van Veronika* genoemt. *Adrichom* plaetſt dit huis van *Veronika* op den hoek van eene ſtrate: daer het nochtans, volgens *Quareſmius*, in het midden der ſtrate ſtaet, en met andere huizen ter weder-zijde belent is.

Het is een klein en ſlecht gebouw, en gaet met twee of drie trappen of treden van gehouwen ſteen op. De deure is zeer laegh en eng, en op de linke zijde, in 't opklimmen.

Veronika wort voor den naem van eene vrouw gehouden, de welke, zoo men d'overlevering van dien oort geloven magh, in haer deure ſtont, wanneer de Zalighmaker, bezweet en met bloet in 't aenzight bemorſt, voor-by haer huis ter kruizing gebraght wiert. Waer over zy, uit meêdogen, hem haer hooftdoek van linnen (of van bombazijn, zoo andere voor geloofelijker houden) had toegereikt, om zijn aengezicht af te veegen. In het afveegen had de Zalighmaker d'aftrek, en gedaente zijns aengezichts, ô wonder! in deze hooftdoek duidelijken gedrukt: en die toen, tot teken van zijne liefde, en vergelding van haeren weldaet, haer wederom gegeven. Deze hooftdoek wort nu noch, naer men zeid, te *Rome*, in de kerke van *S. Peter* (geſticht door keizer *Konſtantijn de Grote*, op den *Vatikaner* bergh) eerbiedighlijk bewaert, en op zekere dagen den volke vertoont. Zy leit in eene zeer koſtelijke tente, de welke onder een koepel ſtaet, met een groot marmer beelt, dat *Veronika* vertoont, houdende in de hant de doek met het ingedrukt aengezicht des Zalighmakers, en een tafereel: waer op haer naem *Veronika* met grote letteren geſchreven ſtaet.

By de Roomsgezinde ſchrijvers wort deze vrouwe by wijle *Berenice*, en by wijle *Veronika* genoemt.

Naer het ſchrijven van *Fevillant*, in zijn *Tijt-treſoor*, nemen de genen, die deze vrouwe *Veronika*, in plaetſe van *Berenice*, noemen, de perzoon voor het beelt: naerdien *Veronika* niet anders bediet, als *Vera Icon*, dat is, *waere beelt.*

Kerke der voorſtelling van de Maeght *Marye.*

AEn de zuidzijde der ſtad, niet verre van den bergh *Sion*; doch meer binnen de ſtad, en in het uitterſte gedeelte der boven-ſtad, ſtaet een treffelijke en fraeie kerke, de *kerke der voorſtelling van de maeght Marye* genoemt, ter gedaghtenis van de voorſtelling der maeght *Marye* in den tempel, wanneer haere ouders, *Joachim* en *Anna*, haer in haere kintsheit, volgens gebruik der Joodſche wetten, in den tempel voorſtelden: de welke op de plaetſe, alwaer namaels deze kerke gebouwt wiert, tot aen den tijt van haeren huwelijken ſtaet, woonde: of deze kerke, zoo andere willen, wiert de *kerke der voorſtelling van Marye* genoemt, ter gedachtenis van de voorſtelling der maeght *Marye* in den tempel, wanneer zy, na het verloop van veertigh dagen haerer reiniginge, ſedert de geboorte des Zalighmakers, volgens de wet, hem in de kerke den Heere voorſtelde Luc. 2: 22. Welke plechtigheit by de Roomsgezinden nu gemeenelijk *het feeſt der reiniging*, en ook het *feeſt der voorſtelling* genoemt wort. Zoo *Bonifacius* ſchrijft, wiert deze kerke ter gedachtenis van beide deze voorvallen geſticht, en met den tijtel der *voorſtelling en reiniging van Marye* genoemt.

Deze kerke wiert geſticht door keizerin *Helena*, of liever door keizer *Juſtiniaen*, door aenraden en vlijt van den abt *Saba*, ontrent op 't jaer, na den Kriſten ſtijl, 530, volgens ſchrijven van *Cyrillus*, daer hy zeit: *Keizer Juſtiniaen heeft te Ieruſalem, ter eere van de moeder Gods, eene kerke doen bouwen: by de welke gene andere kerke in generlei wijze kan vergeleken worden.* D'inwoonders noemen die kerke, de *nieuwe*

kerke: de welke men by *Baronius*, uit *Cyrillus*, beſchreven vind.

De Mahometanen hebben namaels deze kerke zich toe-geëigent en in eene *Metszid* verandert: waer over geen Kriſten heden in de zelve eene voet derft zetten.

Daer neffens ſtaet een groot en ruim klooſter: waer in eertijts, zoo ieder aen dien oort getuight, verſcheide nonnen en ongehuwde dochters haere woonplaetſen gekoren hadden, om in eenzaemheit, en buiten het gewoel der werelt, te leven.

Deze kerke wiert, in den aenvang van haere ſtichting, niet de *kerke van de voorſtelling der maeght Marye*; maer de *kerke der moeder Gods*, en de *nieuwe kerke* genoemt, als uit *Cyrillus* gebleken is: want dit feeſt der *voorſtelling* is eerſt, na verloop van ontrent negen hondert en zeven en dertigh jaren, ſedert de doot van keizer *Iuſtiniaen*, in de Roomſche kerke ingevoert: te weten, onder paus *Paulus* de twede, die in 't jaer veertien hondert vier en zeſtigh op den pauſelijken ſtoel trad. Maer *Iuſtiniaen* wiert keizer, des jaers vijf hondert zeven en twintigh, na den Kriſten ſtijl, volgens ſchrijven van *Genebrard*.

Roger plaetſt deze kerke van *Marye*, de welke by d'Arabieren *Iamas Eladra* wort genoemt, hondert en twintigh treden van den tempel *Salomons*, ten zuide. Zy is, naeſt den tempel *Salomons*, het fraeiſte gebouw des ganſchen Heiligen Lants, en ſtrekt in de lengte van 't zuide na 't noorde. Daer zijn drie gewelven met loot overdekt, die op twee ryen kolommen van graeuwen gegoten ſteen ruſten. Roger

De poorte, of deure, ſtaet tegen 't noorde, en is in het voorhof van *Salomons* tempel begrepen. Zy heeft een portael van drie bogen, die op twalef marmere kolommen ruſten.

Deze plaetſe wort by de Turken in grote eerbiedigheit gehouden; alwaer hunne vrouwen gewonelijken haere aendaght komen plegen.

Kerke van den apoſtel *Jakobus d'Oude*.

DRie hondert ſchreden van de poorte *Sions*, komt men, uit eene grote ſtrate, in een groot vierkant voor-hof, recht na 't ooſte, en treet van daer in een kerke, de kerke van *S. Jakobus de Oude* genoemt: dewijl zy gehouden wort op de zelve plaetſe geſticht te zijn, op de welke d'apoſtel *Jakobus*, zoon van *Zebedeus*, en broeder van *Johannes* d'evangeliſt, door bevel van *Herodes Agrippa*, onthalſt wiert. Act. 12: 2.

Zy is een der fraeiſte en grootſte kerken van *Jeruſalem*, naeſt die van het Heilige graf, en heeft in 't midden een grote koepel, de welke op vier vierkante pylaſters ruſt, (ſtaende ieder pylaſter twintigh voeten van elkandere) en boven opening heeft, gelijk die van het Heilige graf, om licht daer door te ſcheppen. Zy is geheel met verſcheide afbeeldingen van heiligen beſchildert: hoewel het zeer grof werk is.

Het beſtek der kerke is binnen 's muurs, ten ooſte, vier en veertigh, en ten weſte acht en veertigh voeten breet, en heeft in de lengte, van d'eene tot d'andere hoek, vier en t'zeventigh voeten.

Daer zijn drie altaren, in drie koren, neffens elkandere, tegen 't ooſte. De grootſte is in 't midden.

Op de linke zijde van den buik der kerke, en achter een van de pylaſters, de welke de koepel dragen, is een zeer kleine kapel van vijf voet en een halve lang, en vier en een halve breet: maer zeer fraei gebouwt. Onder den altaer, die vijf voet breet en negen lang is, ſteekt een ſteen twee duim diep in den vloer, die boven-mate hoogh by de Roomsgezinden geëert wort: naerdien zy geloven, dat op den zelven het bloet van dezen *Jakobus*, die gezeit wort op den zelven oort onthalſt te zijn, uitgutſte. Ter zijde is de *Sacriſtie*.

Deze plaetſe behoort den Armeniers toe.

Van het dak der kerke kan men de gehele ſtad overzien: want het ſteekt in hoogte boven alle andere gebouwen, en zelf boven het kaſteel, verre uit.

Neffens de kerke ſtaet een zeer hoogh klooſter, met verſcheide vertrekken: in het welk altijt twalef of vijftien geeſtelijke Armeniers, met den biſſchop, hun verblijf hebben, en hunnen gewonelijken dienſt doen. Ook nemen d'Armeniſche beëvaertreizers in het

het zelve hun verblijf. Daer neffens is een tuin.

Zoo *Bonifacius* schrijft, hebben de *Spanjerts*, of koningen van *Spanje*, deze kerke en klooster doen bouwen: in het welk de Spaensche pelgrims, die het Heilige Lant eertijts quamen bezoeken, gehuisvest wierden: want de Spanjerts dragen den apostel *Iakobus* een groten aendaght en eerbiedigheit toe. Te weten, deez *Iakobus*, zoo de Spanjerts voorgeven, was uit *Ierusalem* na *Spanje* getrokken, en had aldaer het evangelie verbreit, en eene kerke gesticht: van waer hy weêr na *Ierusalem* keerde, en aldaer onthalst wiert. Van daer zoude ook het lijk van *Iakobus* na *Kompostella*, in *Spanje*, overgevoert zijn: alwaer het door een groten toeloop van menschen, uit alle oorden, bezocht en bezichtight wort.

Het feest, of dagh van des zelfs overvoering, wort te *Ierusalem*, den derden van Loumaent, geviert, zoo *Baronius* in zijne aenmerking op het Roomsch martelaers-boek heeft aengetekent.

De *Maryen*.

IN de grote strate, by-na tegen over 't kasteel van *Pisa*, staet op de rechtehant een hoek van een huis, of een huis, dat met zijn hoek een weinigh uitsteekt, 't welk by ieder van dien oort de *Maryen*, of *plaetse der Maryen* wort genoemt: uit oorzake, de Zalighmaker ten zelven dage van zijne opstending, op die plaetse voor de vrouwen zou verscheenen zijn, de welke *Maryen* genoemt wierden, wanneer zy te rugh van zijn graf gekeert waeren, daer zy hem niet in gevonden hadden; maer eenen engel by het graf zagen, die haer des Heilants opstending verkundighde, en beval des zijnen jongeren te verwittigen: gelijk *Mattheus* in 't brede verhaelt. cap. 28.

Adrichom stelt dit huis of plaetse, daer de Heilant aen de *Maryen* verscheen, buiten de stad *Ierusalem* aen de westzijde. Zoo andere schrijven, was ter zelver plaetse eene kerke, met drie kapellen opgerecht, ter gedachtenis van des Heilants verschijning, en der drie vrouwen, de welke aen haer geschiede.

Te voore was de Zalighmaker, in de gedaente van eenen hovenier, voor *Marye Magdalene* alleen in den hof verscheenen.

Dit huis blijft toegesloten, en wort by eenen Turk bezeten, en leit van binnen voor een groot gedeelte vervallen. Ter gedachtents van des Heilants verschijning, dragen de Kristenen dit huis, en deze plaetse, een grote eerbiedigheit toe.

Huis van den apostel *S. Thomas*.

NIet verre van de kerke van *S. Iakobus* staet, in een kleine en smalle strate, een ledigh huis, dat voor het huis en de verblijf-plaetse van den apostel *Thomas*, volgens 's lants overlevering, gehouden, en ook na hem genoemt wort: waer over d'inwoonders van dien oort, en pelgrims, het in grote eerbiedigheit houden, en aendachtelijk bezoeken. Namaels is dit huis, door de oude Kristenen, tot een kerke gemaekt, en aen den zelven *Thomas* toegewijdt.

Geen Jood, noch Mahometaen, kan, naer men zeidt, in het zelve huis gaen, dan met verlies van zijn leven: naerdien hy aenstonts, als door een zonderlinge bestiering Gods, doot ter neêr zou vallen. Waer over het altijt toegesloten blijft, ten einde geen Mahometaen, met onverziens daer in te treden, zijn leven in gevaer stelt. En by aldien iet van den eenen of anderen Mahometaen in dit huis viel, of gesmeten wiert, het wort'er door eenen Kristen, en niet door eenen Mahometaen, weêr uitgehaelt.

Kerke van *Marye der flaeute* of *kramp.*

HOndert treden weſtwaerts van *Pilatus* boge, anders *Ecce homo* genoemt, ſtaet, op de linke zijde, ten zuide van den *Kruis-wegh*, een kleine vervalle kerke of kapel: waer van niet als de vier muuren overgebleven zijn. Zoo de meeſte Roomsgezinde ſchrijvers, door een oude overlevering, eendrachtiger ſtemme gevoelen, ſtaet deze kapel ter plaetſe, alwaer de Zalighmaker, met zijn kruis op de ſchouderen, en doornen kroon op zijn bebloet hooft, zijne moeder *Marye*, en *Iohannes*, en andere vrouwen, ontmoete, in het treden na den Bekkeneel-bergh. *Marye*, haeren zoon in dezen ſtaet ziende, zou, wanneer zy hem wilde omhelzen, uit droefheit en hertzeer, aenſtonts in flaeute gevallen zijn, of, zoo andere willen, de krampe gekregen hebben.

Ter gedachtenis van dezen voorval hebben de Kriſtenen namaels op de zelve plaetſe, in 't midden van de ſtraet, recht daer tegen over, deze kapel geſticht, en *Marye van de kramp*, of *flaeute*, genoemt.

Keizerin *Helena* deed den ſteen, op den welken zy neêr-zeegh, voor het groot altaer van de zelve kapel ſtellen.

Naer het verwoeſten dezer kapel, door de Turken, om daer van eene peerde-ſtal te maken, kocht zeker monnik, *Bonaventura Kurſet*, *Gardiaen* van den bergh *Sion*, dezen ſteen van den *Sanjak*, of ſtadvooght van *Jeruſalem*, en zette dien boven de grote poorte van zijne kerke. Maer waer die heden is, des is men onbewuſt.

Onder deze kerke, de welke om hoogh ſtont, is nu, op de linke zijde der ſtraete, de peerde-ſtal van den *Sanjak* van *Jeruſalem*: waer in, zoo *Quareſmius* getuight, de peerden veeltijts ſterven.

[a] Doub. [b] Quar. Ontrent [a] vijftigh of [b] dertigh ſchreden verder, komt men op het einde van de ſtraet, aen eenen kleinen kruiswegh, die door eene andere kleine ſtraete doorſneden wort, de welke van de poorte van *Damask*, ten noorde, begint, en, ſtadwaerts in, na 't zuide ſtrekt.

Op deze plaetſe, zoo de overlevering hout, dwongen de Joden eenen man, geboortigh van *Cyrene*, met name *Simon*, die van zijn lant quam, des Zalighmakers kruis te dragen, wanneer zy uit het richthuis van *Pilatus* gegaen waeren.

D'evangeliſten ſpreken niet duidelijk, of deez *Simon* alleen, dan of hy met den Zaligmaker het kruis droeg: want [a] *Mattheus* en [b] *Markus* zeggen ſlechts *dat zy dezen man dwongen het kruis van Jeſus op te nemen.* Maer [c] *Lukas*, *dat zy hem het kruis opleiden en dwongen na* (of achter) *Ieſus te dragen.* [a] c. 27. 32. [b] c. 15. 16. [c] c. 23. 26.

Door deze verſcheidenheit van ſchrijven, hebben eenigen gelegentheit genomen, om te zeggen, dat de krijgsknechten het kruis den Zalighmaker afnamen, en daer meê dezen *Simon* beladen, om het alleen tot aen de Recht-plaetſe of Bekkeneel-bergh te dragen: midlerwijle de Joden den Zalighmaker een weinigh voor uit, met de twee ſtraetſchenders, leiden.

Andere daer en tegen gevoelen, dat zy alle beide t'zamen het kruis droegen, en de Zalighmaker voorging, beladen met het kruis op zijne ſchouderen, en *Simon* achter aen volgende, dragende het onderſte eind onder of tuſſchen zijne armen.

Ter zelver plaetſe, en dicht daer by, zou de Zalighmaker tot de vrouwen, die met weenen en borſt-ſlagen hem beklaeghden, en, beneffens veel ander volks, achter na volghden, gezeidt hebben: *Ghy dochters van Ieruſalem! weent niet over my; maer weent over u zelfs, en over uwe kinderen.* Luk. 23: vers 28.

De *Pijnelijke* of *Kruis-wegh.*

DOor den *Pijnelijken* of *Kruis-wegh* wort, by de Roomsgezinden ſchrijvers, die wegh verſtaen, den welken de Zalighmaker, in het gaen, ten tijde zijns lijdens, na den Bekkeneel-bergh, betrad, dien zy, na hunne gewoonte, met meer als gemeene en onnodige naukeurigheit, ga ſlaen

en

en afmeten. Op dezen wegh worden, binnen de ſtad, by hen acht plaetſen geſtelt: als het paleis van den lantvooght *Pilatus*, geeſſel-plaetſe des Heilants, paleis van *Herodes*, boge van *Pilatus*, kerke van *Marye der flaeute*; driehoek of drieſprong, daer *Simon van Cyrene* het kruis opnam: huis van *Veronika*, en *Recht-poorte*.

Adrichom deilt dezen wegh in volgende wijze af. Te weten, hy begint van het paleis van *Pilatus*, en ſtrekt tot vijf en zeſtigh voeten: alwaer den Zalighmaker het kruis opgeleit wiert. Van daer trad hy, met het kruis beladen, tot twee hondert voeten verre, ter plaetſe, daer hy allereerſt met het kruis neêr-zeegh. Van daer ging hy hondert en drie en vijftigh voeten verder, tot de plaetſe, daer *Marye* met haeren zoon *Iohannes* hem ontmoete. Van daer quam hy tot aen een driehoek getreden, daer *Simon van Cyrene* gedwongen wiert het kruis te dragen, een ſtreke van hondert en negen en tzeventigh voeten. Van daer, tot aen het huis van *Veronika*, leide hy eenen wegh van vier hondert en acht en tzeventigh voeten af. Van 't huis van *Veronika*, tot aen de *Recht-poorte*, betrad hy eenen wegh van acht hondert en twee en veertigh voeten. Van daer trad hy langs een ſteenen, hoogen, en ſchuins opgaenden wegh, na 't noorde, tot acht hondert en twee en tzeventigh voeten, by een tweeſprong: alwaer hy de weenende vrouwen aenſprak. Van daer ging hy vier hondert en vier voeten, tot aen de voet des Bekkeneel-berghs. Vijf en veertigh ſchreden van daer togen de Joden hem zijne klederen uit, en gaven hem wijn, met myrrhe en gal gemengt, te drinken. Dertigh treden van daer wiert hy aen den kruize genagelt, en vijf en dertigh voeten van daer met het kruis opgerecht. Dies ſtrekt de ganſche *Kruis-wegh* van het paleis van *Pilatus* tot aen den Bekkeneel-bergh, of plaetſe der oprechting des kruis, een ſtreke van drie duizent en een en twintigh voeten verre.

By ouds wiert deze gehele wegh geduurighlijk by de Kriſtenen bewandelt; maer heden ſlechts des zelfs een gedeelte. Waer over *Quareſmius* den *Kruis-wegh* in twee delen verdeilt: in een deel, dat binnen de ſtad is, van *Pilatus* paleis, tot aen de Rechtpoorte, en in eene dat buiten de ſtad is, van de Rechtpoorte tot aen den Bekkeneel-bergh. Het eerſte gedeelte ſtrekt tot de lengte van vijf hondert en tzeventigh treden: het ander, tot ontrent twee hondert en vijftigh: t'zamen acht hondert en twintigh treden.

Deze wegh is altijt by de Kriſtenen, die te *Jeruſalem* wonen, met groten aendaght bloots voets bewandelt, inzonderheit op Vrydagh, en ten dage van des Zalighmakers lijden, om, na zijnen voorgang, zijne voetſtappen te volgen. In het bewandelen wort tegen alle de bovengemelde plaetſen grote eerbiedigheit betoont.

Davids Graf.

IN *Ieruſalem* was het graf van koning *David*; doch niet alleen diende dat tot eene grafſtede voor hem zelven; maer ook voor zijnen zoon en navolgers, *Salomon*, *Roboam*, *Abia*, *Aſa*, *Joſaphat*, *Joram*, *Ioas*, *Amaſias*, *Ozias*, *Ioathan*, *Achaz*, *Ezechias*, en *Ioſias*, die alle koningen van *Iuda* waeren: want alle de koningen van *Iuda* wierden in de ſtad *Davids*, dat is, in de ſtad *Sion*, in de grafſteden der koningen, neffens of by hunne vaderen begraeven. 1 Reg. 2:10. en 11:43. en 14:13. en 15:8,24. 22:51. 2 Reg. 8:24. en 9:28. en 12:21. en 14:20. en 15:7,38. en 16:20. 2 Chron. 9:31. en 12:16. en 14:1. en 21:1. 32:33. en 35:24. Act. 2:29. en 13:36.

Manaſſes evenwel wiert in zijn huis begraven. 2 Chron. 33:20. of in den hof zijns huis. 2 Reg. 21:18: desgelijx *Amon*, zijn zoon. vers 26. Wel wiert *Aſa* in de ſtad *Davids* begraven; maer in zijn eigen graf, dat hy voor zich zelven aldaer doen graven had. 2 Chron. 16:14. Doch *Ioram*, om zijne gruweldaden: *Ioas*, ter zake zijner wreetheit, en *Achas*, van wege zijne godloosheit en afgoderye, wierden wel in de ſtad *Davids* begraven; maer niet in de graven der koningen. 2 Chron. 21:1. en 24:25. en 28:27.

Desgelijx wiert *Ozias*, anders *Uzzia*, om zijne melaetsheit in het graf-velt der koningen begraven: maer afzonderlijk van de lijken der andere koningen. 2 Chron. 26 : 23.

Daer en tegen wiert de priester *Iojada*, om zijne verdiensten en weldaden, aen den ganschen rijke bewezen, by de koningen in hunne grafsteden begraven. 2 Chron. 24 : 16.

Waer uit blijkt, dat deze plaetse, de welke de gewonelijke grafstede der koningen van *Ierusalem* was, met prachtigh bouwerk moet verrijkt en verçiert geweest zijn. Anders wierden gemenelijk de lijken der gemene Joden buiten de steden begraven, als inzonderheit te bespeuren is uit 2 Reg. 13 : 21. Luc. 7 : 12. Matth. 8 : 18. Joh. 11 : 30, 31.

Salomon, zoo *Iosephus* getuight, deed in dit graf zijns vaders zeer grote rijkdommen leggen. Na verloop van dertien hondert jaren, deed *Hirkanus*, de hoge-priester en veltheer der Joden, de kiste van *Davids* graf openen, en daer uit drie duizent talenten lichten; waer van hy een gedeelte, of drie hondert talenten, aen *Antiochus de Godvruchtige*, koning van Syrie, telde, om hem met zijn heir van het belegh der stad *Ierusalem* te doen op-breken.

Namaels heeft ook *Herodes d'Askaloniter*, koning der Joden, by gebrek van gelt, des nachts heimelijk 't graf doen openen, en trad in het zelve, met twee van zijne getrouste vrienden: doch vond geen neêrgeleidt gelt daer in, gelijk *Hirkanus* gevonden had; maer wel een grote meenighte van dierbare kostelijkheden en goude çieraedjen, die hy wegh nam. Hy, hier door aengelokt, trad meer inwaerts, om naerstiger te doorsnuffelen, en quam tot aen de lijksteden der koningen *Salomon* en *David:* alwaer hy twee hellebaerdiers verloor: want een vlam, naer men zeid, sloegh van binnen tegen hen aen, die te reukeloos voortgetreden waeren. Door welken toeval *Herodes* verbaest ten grave uitsprong, en rechte, tot verzoening, in den ingang des grafs, een gedenkteken van witten marmer-steen, met grote onkosten, op, dat een langen tijt aldaer blijven staen was.

Davids graf was noch, ten tijde van den apostel *Petrus*, te *Jerusalem*, in wezen: als zijne volgende woorden getuigen: *Gby mannen broeders, het is my geoorloft vry uit tot u te spreken, van den patriarch David: dat hy beide gestorven en begraven zy: en zijn graf is onder ons tot op dezen dagh.* Act. 2 : 29.

Zoo de Jood *Benjamin* (die ontrent des jaers elf hondert en tzeventigh heeft geleeft) getuight, stonden noch by zijnen tijt op den bergh *Sion* de grafsteden des geslachts van *David*, en der koningen, die na hem geregeert hebben: hoewel de plaetse onbekent was: want als te dier tijde zeker muur der kapel des berghs *Sions* ter neêr gestort was, zoo beval de patriarch den priester dien te hermaken, en daer toe de stenen van de oude muuren van *Sion* te gebruiken. In het uitbreken der stenen, vonden twee arbeiders, met het openen van eenen steen, den mont eener spelonke: waer op de een tot den anderen zeide: *Laet ons ingaen, en zien of 'er gelt verborgen is.* Hier op traden zy door den mont der spelonke, en quamen tot in een paleis, dat op marmere kolommen stont, en met gout en zilver overdekt was. Voor aen lagh op een tafel een goude scepter en kroon. Dit was het graf van koning *David:* en aen de linke zijde was dat van *Salomon:* desgelijx de grafsteden van alle de koningen, die aldaer uit den Joodschen stam begraven waeren. Aldaer waeren geslotene kisten, zonder iemant wist, wat 'er in was.

Wanneer die twee mannen in het paleis wilden treden, zoo ontstont uit den mont des hols een dwerrel-wint: waer door zy tegen d'aerde voor doot ter neêr geslagen wierden, en aldus tot aen den avont bleven leggen. Aenstonts ontstont een andere wint, die, als met een menschen stem, riep: *Staet op: wijk van hier.* Dies traden zy, verslagen en verbaest, uit de spelonke, en begaven zich by den patriarch, dien zy alles verhaelden. Deez patriarch ontbood, by brieve, zekeren patriarch, met name *Abraham*, een Phariseer, (een der genen, die den ondergang van *Ierusalem* beweenden) uit *Konstantinopolen*, by zich, die den patriarch, op zijn verhael, wat zich toegedragen had, tot antwoort gaf: *Dit zijn de grafsteden van Davids geslaght, tot ge-*

bruik

bruik dier koningen, die uit Iuda hunne afkomst hebben.

Des anderen daeghs wierden deze twee arbeiders op het bedt doot krank gevonden, die met verbaestheit zeiden: *Wy zullen daer niet weder komen: dewijl God niet wil die plaetse aen iemant getoont hebben.* Waer over de patriarch beval deze plaetse toe te maken, om voor de menschen verborgen te blijven. Dit alles had *Benjamin* uit den mont van dezen *Abraham* gehoort.

Het graf *Davids* bleef noch geheel en volkomen in wezen, tot aen den laetsten en dodelijken ramp, die den Joden, door keizer *Elius Adriaen*, overquam: want te dier tijde, voor dien neêrlaegh, te weten, des jaers hondert en vijf en dertigh, na den Kristen stijl, scheurde het graf van *Salomon*, en storte ter neêr, als een voorteken van dien aenstaenden laetsten ondergang der Joden, als *Dion Cassius*, in het leven van keizer *Adriaen*, getuight. Doch zoo *Baronius* en *Villapand* den zin der woorden van *Dion* willen uitgeleit hebben, storte slechts een gedeelte van *Davids* graf te dier tijde ter neêr: naerdien het noch ten tijde van *Hieronymus* in wezen was, die in het zelve, volgens zijn schrijven, gebeden storte.

Adrichom stelt *Davids* graf aen de westzijde van het paleis van *Kaifas*, na-by de muuren der stad, en ten weste buiten d'eetzale.

Verscheide gedenkwaerdige plaetsen in *Oud Jerusalem.*

EEn strate liep van de Water-poorte na den tempel, de welke de *strate des tempels*, of *Gods huis*, schijnt genoemt te worden. Ezr. 10:9. Door deze strate ging men van den tempel na den Olijfbergh. Daer was ook een brede strate, anders de *strate der poorte Efraims* genoemt, Nehem. 38:17. en een water-poort-strate. Nehem. 8:17.

[...]icht-[...]ot. By de Rabbinen wort ook een boven of opper-strate gedaght. Al het speeksel, dat in de stad gevonden wiert, was rein, behalve dat in d'opper-strate. Waer op de Rabbinen, tot verklaring, byvoegen: *Het speeksel van ieder onreinen is onrein en besmet.* Wijders, alle vreemdelingen waeren by hen onrein, en woonden in d'opper-strate.

By de Rabbinen wort ook een hal of vee-strate; als ook een wol-verkopers strate, gedaght.

[...]osh [...]ashah [...]p. 2. [...]l. 2. De Rabbinen gedenken ook een groot voorhof te *Ierusalem*, *Beth-Iaaz* genoemt: waer op de stedelingen, om van de nieuwe naem te getuigen, en kuntschap te doen, vergaderden: gelijk ook aldaer de *Sanhedrin* d'onderzoeking van hen opnam. Aldaer waeren voor hen lekkere maeltijden aengerecht: waer om zy zich des te yveriger derwaerts begaven.

[...]rah [...]p. 3. [...]l. 2. In *Ierusalem* waeren ook eenige voorhoven op de rotse gebouwt: hoewel van onderen uitgeholt, ten einde aldaer geen grafstede zou gemaekt worden. Derwaerts wierden de zwangere vrouwen gebraght, om aldaer te baren, en hunne kinderen op te voeden. Dit deed men uit een byzondere en naukeurige zindelijkheit, te weten, op dat de kinderen, die aldaer opgevoet waeren, alwaer zy van het aenraken en besmetten der grafsteden bevrijt waeren, zonder twijfel rein en bequaem zouden worden, om de genen, die door den stank der lijken besmet waeren, met zuiverend wey-water te besproeien.

In deze voorhoven waeren de kinderen opgesloten tot aen hun zevende en achtste jaer. Wanneer de be- R. Sol. en Tosaptoth.
sproeing van het een of ander ding most gedaen worden, zoo wierden zy met grote zorghvuldigheit en waengeloof, na de plaetse, daer het werk moste verricht worden, geleit: zittende op ossen, op dat zy hunne buiken, die dik en zwaerlijvigh waeren, des te veiliger van de besmetting der graven, op den wegh zouden beschermen.

In de stad *Ierusalem* waeren verscheide spelonken of holen in de rotse uitgeholt: gelijk ook de plaetse, waer op den tempel gebouwt stont, onder uitgeholt was. In een dezer spelonken begaf zich *Simon* de tyran met zijn volk, wanneer hy reeds hoopeloos

loos geworden was. Waer van by *Iosephus* een gedenkwaerdige historie te lezen is. *lib. 7. c. 7. de Bell.*

Gast of Zieken-huis. Lib. 6. Bell. 6. By ouds was in *Ierusalem*, zoo *Iosephus* getuight, een algemein gast of zieken-huis, 't welk *Hirkanus* de hoge-priester voor het gelt deed stichten, dat hy uit *Davids* graf genomen had: waer in d'arme vreemdelingen en kranken ontfangen en gespijst wierden.

Lib. 6. 8. *Iosephus* gedenkt ook een kasteel der Assyriers, neffens het welk, en een boogh-scheut van den tweeden muur, *Titus*, na het veroveren van den eersten muur der stad, zijne legers neêrsloegh, om het te bestormen en te veroveren.

Verscheide vermaerde en voornaeme huizen waeren by ouds te *Ierusalem*, die in de Schrift, en by *Iosephus*, gedaght worden: als het huis der *Asmoneërs*, dat boven de *Xystus*, in het over-gedeelte der stad, stont. Het huis der profetesse *Hulda*, *Sallums* huisvrouw, stont in het twede deel der stad, die koning *Iosia* de verwoesting van *Ierusalem* te vooren spelde. 2 Reg. 22. 2 Chron. 34. *Ioseph. l. 10. Antiq. 5.*

Lib. 5. cap. 5. *Iosephus* gedenkt ook een paleis of koninglijk hof van *Grapte*, namaegh van *Izata*, koning van *Adjabena*: waer in namaels *Iohannes*, belhamel der muitelingen, zijn verblijf had, en zijn gelt en geroofde buit ter bewaring braght.

Taanith cap. 3. Hal. 8. De Rabbinen maeken ook gewagh van eenen steen der verlore dingen: waer op al het geen, dat verloren was, afgekundight wiert.

Verscheide koopmerkten waeren by ouds in *Ierusalem*, die inzonderheit by *Iosephus* gedaght worden.

Lib. 2. c. 14, 15, 16. *Josephus* stelt in de boven-stad, en *Adrichom* in het bovenste gedeelte der beneden-stad, een koop-merkt, die door de Romeinsche krijgsknechten, op bevel van den lantvooght *Cestius*, verwoest en uitgeplondert wiert.

Zoo *Adrichom*, na den voorgang van *Breidenbagh*, daer by voeght, zou d'apostel *Iakobus* op deze merkt, door bevel van koning *Herodes Agrippa*, onthalst zijn: hoewel zulx met gene zekerheit kan gezeit worden. Daer was ook een wol, koper en kleeren merkt: en ook een hout-merkt, de welke *Iosephus*, met *Bezetha* en *Kenopolis*, of de nieuwe stad, t'zamen voeght. *Cestius*, veltheer der Romeinen, deed deze drie plaetsen, volgens schrijven der Romeinen, door het vuur verwoesten.

By ouds waeren binnen de stad *Ierusalem* gene hoven of tuinen: naerdien d'overheden der Joden, zoo d'overleveringen der Rabbinen getuigen, die in *Jerusalem* niet wilden gedogen, ter oorzake van den stank: want zeker *Rabbi Bavan Kama* schrijft aldus: *Men maekt in Ierusalem gene tuinen of paradijzen, van wegen den stank.* Waer op de *Glossa* of uitlegging voeght: *Ter zake van den stank der quade kruiden, die weghgeworpen worden: want de hoven worden gemest: waer uit stank ontstaet.* Avoth. R. Nathan. Daer en tegen waeren buiten de stad zeer vele hoven.

In *Ierusalem* waeren gene bomen geplant, uitgezeidt rozen-bomen, die aldaer, sedert de tijden der eerste profeten, geweest waeren.

Tusschen den bergh *Sion* en *Akra* was ook een dal, in 't Grieksch, by *Iosephus*, *Tyropolon Pharanx* genoemt, dat is gezeit, het *dal der kaeskopers*. Lib. 2. c. 24.

Ophel wort alzoo in de Schrift, 2 Chron. 27: 3. 33: 14. Esa. 32: 14. en by *Iosephus* op verscheide plaetsen *Ophlas* genoemt. Ophel. Bonfr.

Wat plaetse *Ophel* te *Ierusalem* was, daer in komen de schrijvers niet genoechzaem over een.

Zoo de Hebreen, volgens schrijven van *Hieronymus* over Esai. 32: 14. willen, worden by *Esaias*, door de Hebreeusche woorden, *Ophel* en *Bachal*, (waer voor in de Latijnsche vertalinge staet *duisternis* en *klopping*, en in de Neêrduitsche *Ophel* en *wachttorens*, of *torens* en *wachten*) twee zeer hoge torens betekent: welker hooghte het oogh niet kon bereiken: waer van zy die namen zouden bekomen hebben. Desgelijks gevoelt *Adrichom* en anderen, dat *Ophel* een toren van een yzelijke hooghte, en een vast en bemuurt kasteel was, en na-by den tempel stont; hoewel buiten den muur des tempels.

Daer en tegen willen *Villapand*, en, na zijnen voorgang, *Bonfrerius*, dat *Ophel* een zeer lage en nederige plaetse was: het welk ook *Iosephus*, *lib. 2. c. 18.* en *lib. 6. c. 6.* schijnt te kennen te geven,

geven: want nergens wijst, de Schrift noch *Josephus* aen, dat *Ophel* een toren zy: hoewel niet kan geloochent worden, dat in of neffens *Ophel* wel een toren kan geweest zijn: want dat wort Neh. 3, 26. gezeit, maer het is geheel iet anders, te zeggen, dat *Ophel* een toren zy, en iet anders, dat in of neffens *Ophel* een toren was. *Ophel* was eigentlijk eene nedrige plaetse, aen d'oostzijde des tempels en bergh *Moria*, en neffens de muuren der stad gelegen, en eene woonplaetse der Mathiner of Gabaoniten. Neh. 3, 26. *Ophel* bediet een kasteel of hoge plaetse.

Huis, hof of Paleis van koning Salomon, en huis des wouts Libans of Libanons.

HEt paleis of hof van koning Salomon, dat hy na het voltoien des tempels deed bouwen, wort gemenelijk in 't oud Verbont *het huis des konings*, en anders ook *zijn huis* genoemt. 1 Reg. 9, 1. 2 Chron. 7, 11.

Het stont aen de Zuit-zyde des tempels, en was zeer prachtigh, fraei, heerlijk, en kunstigh in orde gebouwt, en, volgens schrijven van *Josephus*, lang hondert, breet vijftigh, en hoogh dertigh ellen: welke zelve mate van lengte, brete en hooghte, in de Schrift 1 Reg. 7, 2, aen het huis des wouts Libans gegeven wort.

Het ruste op zestien vierkante pylasters: welker kapiteelen uit Korintisch werk bestonden. De posten en uitgehouwe deuren waren, zoo tot çieraet, als sterkte des gebouws, van een zelve stoffe gemaekt.

In het midden des paleis of huis des konings stont, naer het schrijven der Rabbinen, het huis des wouts Libans of Libanons genoemt, dat op verscheide plaetsen in 't oud Verbondt met dien naem gedaght wort: als 1 Reg. 7, 2. 10, 17. 21. 2 Chr. 9, 16, 20: hoewel het enkelijk by Esais 22, 8, het huis des wouts schijnt genoemt te worden. *Josephus* noemt dit huis eigentlijk het hof, gebynaemt het wout des Libans: doch wijst nergens d'eigentlijke plaetse aen, waer het stont.

Uit het schrijven van *Josephus* is te bespeuren, dat het een ongemeen en boven mate heerlijk gebouw was, naerdien de koningin van *Scheba*, de welke Salomons huis en paleis, en alle zijne heerlijkheden bezagh, haer hier over het meeste verwonderde.

Het huis des wouts Libans was lang hondert, breet vijftigh, en hoogh dertigh ellen. 1 Reg. 7, 2, en begreep drie ryen van kamers of vertrekken, boven malkanderen. Het gantsch werk, zoo van wanden en zoldering, als dak en vloer, bestont uit çeder-balken, die met leliwerk na de Korintische orde uitgehouwen waren.

D'onderste kamers des huis waren dertigh ellen hoogh, en in twee deelen verdeilt: welker een neffens het ander lag.

De zoldering, dak of gewelf ruste op vier ryen van vierkante çeder-houte kolommen: men had'er ook drie ryen vensters boven malkanderen. De deuren met de posten waren ook vierkant: waer door het volk van alle zijden uit en inging.

Het eerste deel voor dit huis was een ruim en groot voorhuis of zael, lang 70, breet 50, en hoogh 30 ellen.

Door de poorten, aen desselfs drie zijden gelegen, trad het volk na het gericht: alwaer de raet des gerichts de geschillen overwoegh, en de strijdende partyen bevredighde.

Langs de breete van het gebouw des huis waren zestien çeder-houte kolommen, in vier ryen, op één gelijken afstant van elkanderen gestelt, op de welke het dak of zoldering des huis ruste.

Op de toppen, einden of kruinen dezer pilaren lagen, van d'eene tot d'andere pylaer, sterke çeder-balken, die, beneffens de tusschen gelege ribben, het dak droegen, en het gantsche werk vast en stevigh maekten.

Het tweede vertrek of deel in het onderste deel dezes huis was vijftigh ellen lang, na de brete des huis, dertigh breet, na de lengte des huis, en ook dertigh ellen hoogh. Het had op alle zijden deuren en vensteren. Door de deuren tradt men na het paleis des konings.

Het dal of zoldering van dit vertrek ruste op vier ryen van vierkante çede-

ren pylaren, die langs de brete des huis ſtonden, op een zelve wijze, als de pylaren in den ingang of voorhuis voornoemt.

Dit vertrek was op beide zijden des huis gebouwt, en beſloegh deſſelfs geheele breete: want de lengte dezes vertreks van vijftigh ellen beſloegh de gehele breete des huis.

Binnen dit vertrek zad koning Salomon op zijnen throon, ter rechte, om de redenen der raedsheeren aen te horen, die met de geſchillen des volks voor hem verſchenen, de welke de koning dan beſleghte.

Hier om wiert dit vertrek of deze kamer ook het portael des gereghts genoemt, en anders ook het portael der pylaren, van wegen de pylaren, daer het op ruſte.

Deze twee kamers of het voorhuis en het portael des gerichts waren door eenen muur van malkanderen geſcheiden, in den welken eene deure ſtont, om van d'eene in d'andere te gaen.

In het portael des gerichts ſtont een groote en prachtige throon, uit elpenbeen of ivoir, in vorm van een richterſtoel, gehouwen, die met zes trappen opging. Op beide einden van ieder der twalef trappen ſtont een leeuwen beelt van gout: daer en boven ſtonden diergelijke twee leeuwen ter weder zijde van des konings zit-plaetſe.

Joſeph. lib. 8. Antiq. c. 2. De zit-plaetſe, die aen het opperſte des throons was, had de geſtalte en fatſoen van handen, de welke den koning als opnamen en ontfingen, wanneer hy zich daer op ter neer zette.

Het hooft des throons was van achteren ront. 1 Reg. 7, 2. 2 Chr. 9. Of de leuning des ſtoels, daer de koning tegen aen ruſte, was gemaekt van fatſoen als een halve oſſe. Of het was gemaekt, zoo andere willen, als een kalfs hooft, dat de nek na den koning toe gekeert had.

De geheele throon was met louter gout overtogen: want desgelijx was in geen koningrijk oit gezien. 1 Reg. 7. 2 Chron. 9, 17. Voor den throon was een voetbank van gout aen den zelven vaſt. 2 Chr. 9.

Het huis des wouts Libans had verſcheide kamers: waer in alle des konings wapenen bewaert wierden: want koning Salomon had twee hondert rondaſſen van geſlagen gout doen maken, ieder ter zwaerte van zes hondert ſiklen: en daer en boven drie hondert ſchilden van geſlagen gout: ieder ſchilt van drie Manim of drie hondert ſiklen; (een Manim gerekent op hondert gemeene ſikelen) die hy in het huis des wouts Libans leide. 1 Reg. 10, 17. 2 Chr. 9, 16.

Aen het huis Salomons, daer in hy woonde, was een ander voorhof meer inwaerts, dan het voorhuis voornoemt, het welk het zelve in werk gelijk was. 1 Reg. 7, 8.

Het voorhof van des konings huis was eene zeer luſtige plaetſe van een wijd beſtek, en met marmere ſtenen van verſcheide kleuren gevloert. Het was daer en boven aen alle zijden met zeer lange koninglijke galderyen tot çieraet omringt. Aldaer waren kelders onder d'aerde, en huisjes, en fraeie eet-zalen: dewelke alle, door middel van hare deuren, ingang tot het portael des gerichts hadden. Rab. Iehud.

Aen het huis Salomons en neffens het portael des gerichts waren byzondere kamers: waer in d'edelen en voornaemſte bevelhebbers zich begaven, om den geeſt, na het verrichten hunner zaken, te verluſtigen. Joſeph lib. 8,

Langs henen binnen de gemelde galderyen waren treffelijke ruime vertrekken, met tafelen en kaſſen vol gouts opgehoopt: naerdien zy met de goude vaten en allerlei huisraet, dat tot des konings gaſtmalen vereiſcht wiert, geſtoffeert waren.

Het is bezwarelijk de grote en verſcheidentheit der kamers, zoo van de groote, als middelmatige, en zoo van de genen, de welke onder d'aerde verborgen waren, als die om hoogh in de lucht fraei opgebouwt waren, op te tellen. Joſeph

Alle de kamers en vertrekken waren met çeder-balken gevloert, en ten dele met vierkante ſtenen van tien voet opgehaelt, en ten deele, gelijk koninglijke hoven en tempels gewonelijken gemaekt waren, en met dierbaren marmer bekleet.

De wanden van eenige dezer kamers waren van binnen met drie ryen Babyloniſche tapyten boven malkanderen behangen. Daer boven vertoonde haer een vierde ry van wonder-kunſtigh beeltwerk: in de welke veelerleie gedaenten van bomen en aertgewaſſen uitgehouwen waren: welker takken en bla-

bladen met zulken schranderheit en kunst uitgebeelt waren, dat zy eenighzins scheenen beweeght te worden.

Het overige daerboven, tot aen den zolder, was met witsel overstreken, en met velerlei kleurige schilderyen afgemaelt.

De wanden en zolders waren langs hene met gesteenten, in gout gevat, verçiert: gelijk ook in de verçiering des tempels gedaen was.

In 't kort, het gantsch gebouw bestont uit marmer, çederen-hout, en gout en zilver.

Zoo de Schrift 1 Reg. 7, 9, 10, 11. getuight, bestont de grontvest van dit gebouw uit kostelijke grote stenen van tien en acht ellen: desgelijx was het gebouw boven den gront vast opgehaelt met kostelijke steenen, na de mate gehouwen, van binnen en van buiten met de zage gezaeght, van den grontslagh tot aen de neutstenen (of dak) en van buiten tot aen het groot voorhof. Het overigh bestont uit çederen hout.

der ...gin- Neffens dit gebouw of paleis des konings, was een huis tot gebruik der koninginne, koning Faraos dochter, door koning Salomon gebouwt, dat den voorhuize des Throons gelijk was. 1 Reg. 7. *Want de dochter Faraos toogh van de stad Davids op tot haer huis: het welk Salomon voor haer gebouwt had.* 1 Reg. 9, 24: *Salomon nu dede de dochter Faraos opkomen uit de stad Davids, tot het huis, dat hy voor haer gebouwt had: want hy zeide: Myne vrouwe zal in het huis Davids, des konings Israëls, niet woonen, om dat de plaetsen heiligh zyn, tot dewelke d'Arke des Heeren gekomen is.* 2 Chr. 8, 11.

Het groot voorhof, dat alle de gebouwen des hofs begreep, bestont rontom uit drie ryen van gehouwe stenen, en uit een ry van çeder-balken, op een zelve wijze, als het binnenste voorhof des tempels gebouwt was. 1 Reg. 9, 12. 2 Chron. 8.

Een groot geschil bespeurt men onder de Schrijvers over de plaetse en oort ...Syr. des huis Libans. Eenigen stellen het huis des wouts Libans op den bergh Liban, en houden het aeloude kasteel *Balbek* voor het huis des wouts Libans: eensdeels van wegen den naem *Liban*, en ten andere, dewijl 1 Reg. 9, 19. 2 Chr. 8, 6. gezeit wort, dat Salomon in Jerusalem en op den Liban bouwde. Quansuis als of Salomon dit huis in het wout en in het gewest des Libans, tot zijn vermaek en wellust, en tot eene uitspanning van 's rijks zaken, zou gestight hebben: te weten, als op eene plaetse, de welke een gedeelte van Kanaän of Heilige Lant was.

Maer naer het gemein gevoelen der voornaemste Schrijvers, was het huis des wouts Libans of binnen de stad Jerusalem, of niet verre van dezelve gelegen: want by aldien het huis des konings, het huis des wouts Libans, en het huis der koninginne, gene huizen waren, die in plaetse en wijze van bouwwerk verschilden; maer alleenlijk een eenigh hof, dat vele deelen begreep: welker een het huis des konings, het ander, het huis des wouts Libans, en derde het huis der koninginne genoemt wiert, gelijk *Pineda* en andere gevoelen, zoo blijkt klarelijk, dat het binnen de stad geweest zy: naerdien uit de Schrift 1 Reg. 7, 9. te zien is, dat het hof des konings neffens den tempel gestaen hebbe: want aldaer wort gezeidt, dat het gebouw van des konings huis tot aen het groot voorhof uitstrekte, dat is, het buitenste voorhof des tempels: en hierover was des konings hof aen den tempel gevoeght, en aldus binnen de stad, en dienvolgens ook het huis des wouts Libans. de rebus Salom. lib. 5. c. 6.

En genomen men stelde de bovengemelde huizen, als het konings huis, het huis des wouts Libans en huis der koninginne, verscheide van stant, en maeksel van gebouw, gelijk *Lyranus, Komestor, Abulensis, Kajetanus, Hugo, Genebrard, Vatablus, Adrichom* en andere willen, zoo kan evenwel het huis des wouts Libans noch op den bergh Liban, noch op de voornoemde plaetse van *Balbek* geplaetst worden; maer moet of binnen de stad Jerusalem, of ten minste niet verre van dezelve gestelt worden. *Genebrard* noemt het huis des wouts een zomerhuis, en stelt het buiten Jerusalem, *Vatablus* en niet verre van Ierusalem, die beide den Chaldeeuschen text gevolght hebben: de welke, in plaetse, *Hy bouwde ook een huis des wouts Libans*, aldus heeft: *Hy bouwde ook een huis van verfrissching der koningen.* Zoo *Abulensis* gevoelt, was

tusschen het huis des wouts Libans, en tusschen des konings huis, een lusthof: als of dit huis gantsch tot wellust en vermaek gebouwt was.

Uit het schrijven van Josephus schijnt ook eenighzins te kunnen bespeurt worden, dat het huis des wouts Libans in de stad Jerusalem, en by of in des konings hof stont: want sprekende van de koninginne van *Scheba*, dewelke by koning Salomon den gantschen toestant des hofs bezagh, en haer over desselfs pracht en çierelijkheit verwonderde, zoo voeght hy daer aenstonts op: dat zy haer noch meer over het huis des wouts Libans verwonderde: waer uit men zou mogen besluiten, dat het huis des wouts Libans in des konings hof stont; dewijl zy, onder het bezichtigen van alle die dingen, geduurigh haer ten hove by den koning bevond, en Josephus gene andere dingen verhaelt, daer de koningin haer over verwonderde, als die ten hove voorquamen. Daer en boven vereischte het gebruik, daer toe dit huis geschikt was, desselfs nabyheit aen en by de stad: naerdien het eigentlijk een huis of schatkamer van goude wapenen schijnt geweest te zijn.

Joseph. lib 8. Antiq. c. 2. 1 Reg. 10, 1. 2Chr. 9, 1

Maer met recht zou men mogen vragen, indien dit huis op den bergh Liban niet gebouwt was, waerom het dan het huis des wouts Libans genoemt wiert: Waer op eenigen antwoorden, dat het alzoo genoemt wiert; dewijl het een huis was, dat lustige bogerden, en vermakelijke bosschaedjen had, na de gelijkenis van den boschrijken en altijt groenen bergh Liban. Of het wiert, zoo *Theodoretus* en *Prokopius* willen, het huis des wouts Libans genoemt, dewijl het met vele opgerechte pylaren, als de çederen des Libans, opgebouwt was: of eindelijk, het wiert het huis des wouts Libans genoemt, zoo van wege zijne çedere pylaren, als van wegen de çedere balken en planken, en andere voornaemste bouw-stoffe, dewelke van den bergh Liban gebragt was. Waer toe, tot meerder bewijs, ook dient, dat Jerusalem zelf, of de tempel bywijle de *Liban* genoemt wort, van wege de menighte des çederen houts van den bergh Liban, waer mee hy verçiert was: gelijk Hieronymus deze woorden van Zach. 11, 1. verklaert: *Doet uwe deuren open ô Liban!* en 1 Reg. 9, 19. 2 Chron. 8, 6. *En wat de begeerte Salomons begeerde te bouwen in Jerusalem en in den Libanon.* Alwaer Hieronymus door het woort *Liban* den tempel Salomons wil verstaen hebben. Op een zelve wijze leit *Eusebius* ook deze woorden uit, lib. 8. demonstr. Evang. c. 4.

Quæst. 24. in 1 Reg.

Hugo. Victorin. Abulens. Vatab.

in Tradit. ad 2 Chr.

Tot het bouwen van tempel en hof had *Hyram* of *Irom*, koning van Tyrus, Salomon een grote menighte gouts en noch groter menighte zilvers verschaft: en daer en boven stoffe van çederen, Algumim en pijn-bomen hout. Daer en tegen had Salomon dezen *Hieram* met zeer grote giften weer beschonken: want hy zond hem allen jaers koren, wijn en olie: dier dingen hy allermeest van node had; alzoo hy op een eilant woonde. Hy vereerde hem ook twintigh steden, die niet verre van Tyrus lagen, 2 Chron. 2: hoewel *Hyram* die weigerde aen te nemen.

Ziet pa[g.] 126.

Deez *Hyram* was ook een vrient van koning David, 1 Reg. 5, 1. en had den zelven ook çederen hout, timmerluiden en metselaers tot het opbouwen van zijn huis gezonden. 2 Sam. 5, 11. 1 Chron. 14, 1.

Het gebouw van Salomons huis of hof wiert door hem naulix in den tijt van dertien jaren voltoit, na hy aen den opbouw van het huis des Heeren of tempel zeven jaren doen arbeiden had. Dies in den tijt van twintigh jaren die beide huizen door hem opgebouwt en volmaekt wierden. 1 Reg. 7, 1. 9, 10. 2 Chron. 8, 1. Joseph. Antiq. lib. 8. c. 2. Want Salomon wende aen den opbouw zijns huis, zoo Iosephus schrijft, zulke grote naerstigheit niet, als aen den opbouw des tempels. En onaengezien de tempel groot, en ongelooflijk prachtigh en heerlijk was, zoo wiert hy evenwel, naerdien God de behulpzame hand aen het werk bood, binnen den gemelden tijt volmaekt. Maer alhoewel des konings hof by den tempel in pracht veel te kort schoot, dewijl desselfs bouwstoffe zoo lang te vore niet vervaerdight was geweest, en voor den koning, en niet voor Gode een woonhuis gebouwt wiert, zoo was het hierom des te langzamer ten einde gebraght. Des niet tegenstaende was dit huis na de waerdigheit des konings en volks middelen gebouwt. Dus verre *Josephus.*

Een

Een vermaerde opgang of opgaende hoge wegh of trap was uit des konings hof over een groot en wijd dal, tot aen het huis des Heeren of tempel, door koning Salomon gemaekt: waer langs hy gewonelijken uit zijn hof na den tempel opging, en door de Wester-poorte, *Schallecheth* genoemt, in den zelven trad. 1 Reg. 10, 5, 12. 2 Chron. 9, 4, 11. 26, 16.

Deze opgang of hoge wegh was ter wederzijde, zoo *Lichtfoot* uit de Schriften der Rabbinen te recht heeft aengemerkt, met linden en eiken bomen beplant, die eensdeels tot versterking des weghs dienden, en eensdeels den koning, in het op en afgaen, een schaduwrijken en vermakelijken wandel-gang verleenden. Hier over wiert de Wester-poorte des tempels, dewelke neffens of op het Wester-eind van dezen opgaenden wegh stont, *Schallecheth* genoemt, dat gezeidt is, *opwerping*, *opsmijting* of *opheffing*: want *Schaleth* bediet *opsmijten* of *opwerpen*.

Daer en boven waren voor het huis des konings en voor het huis des Heeren steunselen, schragen of pylaren van Algumim hout gemaekt, 1 Reg. 10, 12. 2 Chr. 9, 11: te weten, deze hoge opgang was ter wederzijde met pylaren of steunselen van Algumim hout onderstut of onderschraeght.

Een en het zelve ding, dat van Algumim hout gemaekt was, wort op twee verscheide plaetsen in 't Hebreeusch verscheidentlijk geschreven: want 1 Reg. 10, 12. wort op Hebreeusch gelezen *Misad*, en 2 Chron. 9, 11. *Mesilloth*. Het eerste Hebreeusch woort wort meest in alle overzettingen in de betekenis van steunselen genomen: gelijk ook *Avenarius* dat woort een schraegh of ondersteunsel, dat de trappen ter weder zijde onderstut, uitleit.

Maer het Hebreeusch woort *Mesilloth*, op de laeste plaetse, wort gemenelijk *Hoge gangen*, of, na 't Grieksch, *opgang*, en by eenigen *trappen* overgezet. In de betekenis van *opgang* wort het woort *Mesilloth* in de Schrift op verscheide plaetsen genomen: inzonderheit by Esaias 33, 8. 49, 11.

Naer het schijnt was deze opgang boven mate heerlijk en wonder kunstig gebouwt; naerdien de koningin van *Scheba*, onder het bezichtigen van Salomons heerlijkheden ten hove, over den zelven tot stommens toe verslagen en als opgetogen stont. 2 Chron. 9, 4.

Josephus schijnt dezen opgaenden wegh of opgang van Salomons huis tot den tempel te verstaen, daer hy zeidt: *Eene poorte leide van des konings huis na den tempel; zijnde het dal tusschen tusschen beide tot doorgang opgevult.* Het welk een boven mate groot werk was; ter oorzake van de wijte en diepte des dals.

Wat slagh van hout eigentlijk het Algumim hout was, daer deze opgang van gemaekt was, en dat uit Ophir, met *Hyrams* schepen gebraght wiert, kan met gene zekerheit, ja naulix by gissing gezeit worden: naerdien niet alleenlijk dit hout den Joden ten tijde Salomons geheel onbekent was: *want diergelijk hout was te vore in het lant van Judea niet gezien.* 2 Chron. 9, 11. *noch ook daer na.* 1 Reg. 10, 12: maer is ook nu noch den Rabbinen en Natuurkundigen onbekent. Waer over verscheide Schrijvers verscheidentlijk daer van geschreven hebben. Wat Algumim hout is.

In 't Hebreeusch heeft dit hout een tweevoudigen of dobbelden naem: want 1 Reg. 10, 11. wort het *Almuggim* of *Almugim*: en 2 Chr. 9, 10, 11. *Algumim* of *Algum* genoemt: te weten, met het verzetten der letter-grepen *Gim* en *Mim*.

Eenigen houden *Algumim* voor geen eigen naem van hout; maer voor een gemeinen naem, en leggen dien *onvergangkelijk* of *onverrottelijk* uit. Te weten, zy willen dat *Algumim* een koppel-woort zy, en uit *Al*, dat zoo veel als *on* in 't Neerduitsch gezeit is, en uit *Mug*, dat is, *vergangkelijk*, t'zamen gestelt zy: en dienvolgens *Almug* *onvergangkelijk* betekent. Maer deze stelling wort te recht by *Lipenius* wederleit. Joh. Arend.

Dewijl nu dit *Algumim* hout, dat uit *Ophir* gebraght wierdt, voor zulk een raer en dierbaer hout in de boeken der Koningen en Chronijken genoemt wort, dat desgelijx voor noch na te Jerusalem gezien was, zoo moet dit zelve hout nootwendigh een ander, en verscheiden van het *Algumim* hout geweest zijn, dat op den bergh Liban gehouwen wiert: naerdien dit met kleine moeite van den bergh Liban over zee

na Joppe,en van daer te lande na Jerusalem kon gebraght worden. Door *Algumim* hout des berghs Libans verstaen eenigen het uitstekenste en beste çederen hout des berghs Liban. Maer misschien was tusschen beide dit hout eenige gelijkenis en overeenkoming in vastigheit, kleure en duurzaemheit.

Desgelijks gevoelt *Pineda*, dat die beide houten zoodanigh verschillen, dat d'eene naem *Algumim* eigentlijk betekent dat hout van een zeker slagh, het welk op den Liban groeide: maer d'andere naem *Almugim* weer op nieu,door het verzetten der zelver letteren,gemaekt zy,op dat aldus zoo wel in letteren, als in geluit en uitspraek, de laeste naem den eersten zeer gelijk zou zijn: ten einde het gevoeghelijk dat hout zou betekenen, welk van verre uit Ophir gebraght wiert: en alhoewel het uitheemsch en een eigen slagh was, nochtans zoo was het dat hout gelijk, dat op den bergh Liban gevonden wiert: maer niet geheel en al van een zelven slagh.

Lipen. Ongetwijffelt was *Algumim* gene Joodsche, maer een Indiaensche naem, die aen het zelve hout door de bootsluiden, die het uit Ophir braghten, van wegen de gelijkenis met het *Algumim* hout des Libans gegeven wiert. Dieshalven had dit hout in Indiën een anderen naem, die uit de vermaerste en beroemste bomen van Indiën moet genomen worden.

Pagninus, *Arias*, *Montanus*, *Thomas Bozius*, en verscheide Rabbinen, verstaen, door *Algumim* hout, koraelbomen hout, dat in kleure en herdigheit het korael zeer gelijk is, en om die gelijkenis alzoo genoemt wiert.

Gent. pag. 351. Desgelijks schrijft Rabbi *Salomo*, uit verhael van zekere priesters, dat de balken en d'aenspraek-plaetsen van Salomons tempel van koralen gemaekt waren, welke koralen volkome bomen waren, die in de Middellandtsche Zee tegen den bergh Liban over groeiden, en door een byzonderen vont, dien Salomon bedaght had, aldus opgehaelt wierden. Men braght een schip vol zant geladen ter zelver plaetse, daer deze boomen groeiden. Iemant, die veirdigh zwemmen en duiken kon, begaf zich te water, en bond een dik en sterk tou, dat met het een eind aen de mast vast gemaekt was, onder aen den wortel des korael-booms. Wanneer nu het schip van zijn zant ontladen wiert, zoo rees het, en lichte zich op, en haelde alzoo den korael-boom met den wortel uit den gront op. Wanneer deez Rabbi *Salomo* den priesters vroegh, waerom heden ook zulke grote boomen niet gevonden wierden, zoo gaven zy ten antwoort: dat die zee al te verre van het vast lant gelegen, door de bywoonders niet bezoght wiert. Dies van daer niet gebraght wierden, als eenige stukjes van takken, die door de zee opgeworpen wierden. Dan dit verhael des priesters schijnt een enkele fabel te zijn, en magh met recht by d'andere verdichtselen der Rabbinen gestelt worden: ja is te beuzelzinnigh om wederleit te worden.

De gemeene Latijnsche vertaelder des Bybels, en *Hieronymus*, *Tostatus*, *Sanctius*, en byna de geheele stoet van alle de Roomsgezinde vertaelders,als ook *Tremellius* en *Junius*, zetten het Hebreeusch woort *Algumim* in 't Latijn *Thina* of *Thyina ligna* over, dat is, Thinen of Thynen hout.

Op het eilant Ophir, zoo *Abulensis* schrijft, *hadmen Thinen hout, dat zeer dierbaer en wit was, en, wanneer het geschaeft of gepolyst was, de beeltenissen der voorwerpselen, even als in een spiegel, vertoonde. Hier over wiert dit hout voor het dierbaerste en kostelijkste van alle houten gehouden.*

Wel was het Thynen hout een onvergangkelijk hout, en zeer dienstigh tot het bouwen van tempels en huizen, als blijkt uit het schrijven van *Theophrastus*: daer en boven was het kostelijk,als uit d'Openbaring van Iohannes 18, 12. te bespeuren is, daer het in de Hervormde Nederduitsche en Fransche vertaling *welriekend hout* overgezet, en onder de kostelijke waren van Babylon gerekent wort.

Maer de boom dezes houts, *Thyon* of *Thya* by d'Ouden genoemt, groeide, zoo *Theophrastus* getuight, in het lantschap van Cyrene, een gewest in Afrika, aen de West-zijde van Egypten: hoewel ook in Grieken-landt, als uit het schrijven van

Theo-

van *Theophrastus* op een andere plaetse blijkt: daer hy *Thya*, en de denneboom, onder de bomen van Grieken-lant rekent, die op de toppen der bergen en op koude plaetsen groeiden. Daer en tegen wiert het *Algumim* hout uit *Ophir* gebraght, dat, naer het gevoelen van meest alle de Schrijvers en uitleggers, in Oost-Indien gelegen was.

Dies blijkt hier uit, dat het *Algumim* hout niet voor het Thynen hout kan genomen noch gehouden worden: 't en zy men *Ophir* met zommigen in Afrika of Grieken-lant stelt.

De boom *Thya* is van gedaente eenen Cypres-boom gelijk, zoo in takken, bladen, als stam en vruchten: of is veel meer een wilde Cypressen-boom. *Theophr.* lib. 5. histor. c. 1.

Zommigen houden den boom *Thya* (die alzoo by *Theophrastus*, d'oude Grieken, en by *Plinius* genoemt wort) voor eenen boom, die heden den boom des levens, van wegen zijne sterke reuke, of geduurige groente, genoemt wort, en voor vele jaren uit *Kanada*, een lantschap in West-Indien, gebraght is, en onder dien naem *François d'eerste*, koning van Vrankrijk, aengeboden wiert.

Deze Boom des Levens groeit heden hier te lande weelderigh in verscheide hoven. De stam is recht, en root van hout. De bladen en takjes, zoo groene als gedrooghde, zijn sterk van reuk. In 't kort, deez boom is byna van gedaente, als een Cypressen-boom.

Josephus en, na zijnen voorgang, *Lyranus*, *Dionysius*, en *Johannes Pineda* willen door *Algumim* hout çederen-hout verstaen hebben: het welk ook alle d'eigenschappen heeft, dewelke het Thynen hout toegeschreven wordt: want het is ook hert, en geenzins de verrotting onderwarigh, en hierom tot de gebouwen zeer dienstigh, volgens schrijven van *Plinius* lib. 16, 40. Maer de çeder-bomen groeien weeldrigh en uitstekend in Syrie, op het eilant *Creta* (heden *Candia*) en in Afrika. *Plin. lib.* 16. c. 39.

Dat daer en boven *Algumim* een ander hout dan çederen hout zy, kan duidelijk uit 2 Chr. 2, 8. besloten en bespeurt worden: alwaer Salomon beval, voor hem dennen, çederen, en daer en boven ook *Algumim* hout op den bergh Liban te houwen. Dies moet een ander slagh *Algumim* hout, en een ander çederen hout geweest zijn.

Andere, als *Petrus Comestor*, houden dit *Algumim* hout voor het dierbaerste en uitstekenste slagh van çederen hout, het welk by Esaias 41, 19. *Sittah*, en by Moses, Exod. 25, 5. 10, 23, 28. 26, 15, 26, 35. 27, 1, 6. 30, 1, 5. 35, 7, 24. 36, 20. 37, 10. 38, 16. Deut. 10, 3. *Sittim* genoemt, en tot het bouwen des tabernakels gebruikt wiert.

Abulensis voeght'er by, dat *Sethim* een doornachtigh, hoogh en zeer hert, en byna onverrottelijk hout zy.

Men vindt'er, die den boom *Sethim* niet voor een çeder: maer voor een Lorken-boom willen gehouden hebben. Maer de Lorken noch Sittim-boom waren den Syriers en Joden zoodanigh onbekent, gelijk het hout Algumim gezeidt wort geweest te zijn, als uit Plinius lib. 16, c. 39. en uit Deut. 10, 3. te zien is. Ja het zou, volgens schrijven van *Abenezra* en R. *Chaskuni*, ontrent den den gergh Sinai groeien. [Lamb. Danæus. in Phys. Christian Mart. Mil.]

Bozius houdt het hout Algumim voor het root en welriekend zandel-hout: doch zonder eenigh bewijs en waerschijnelijke reden: naerdien het zandel-hout meer gebruik in reukwerken en artzenyen, als in de gebouwen heeft. [lib. 20. de fig. Eccl. c. 3.]

[a] *Ribera*, [b] *Malvenda* en [c] *Sanctius*, na dit alles naukeurigh overwogen te hebben, gevoelen, dat men door het Algumim hout geen zeker slagh van hout, maer door dien naem allerlei welriekend en dierbaer hout verstaen moet. [a In Apoc. b l. 3. de Antichr. c. 22. c in 1 Reg. c. 10.]

Eindelijk willen andere, dat door het woort Algumim een zeker slagh van een Indiaenschen boom betekent wort: wiens hout ebben-hout genoemt wort: naerdien dit hout alle eigenschappen schijnt te hebben, dewelke in het Algumim of Thynen-hout vereischt worden. Het valt daer en boven in dat gewest van Oost-Indien, in het welk Ophir gelegen was, en inzonderheit op het eilant Mauritius, en op het eilant *Palmobotere*, dat zeer zwart en zwaer is.

Daer en boven deed Salomon uit Algumim hout harpen en luiten voor de zangers maken. 1 Reg. 10, 12. 2 Chr. 9, 11.

Naer het schijnt was het ebben-hout onder d'oude Grieken en Romeinen in

grote waerde, die het *Ebenus* noemden, gelijk het noch heden gebroken op Neerduitsch, met verandering alleenlijk van de laeste lettergreep, en het verdubbelen der letter *b*, *Ebben*, en, met het byvoegen van *hout*, *Ebbenhout* geheten wort.

Zoo *Plutarchus* in het leven van *Markus Antonius* verhaelt, had *Kleopatra*, koningin van Egypten, in de stad Alexandrye by den tempel van *Isis* en in d'uitstekenste graven, ebben-hout, beneffens gout, zilver, edele gesteenten, en al wat dierbaer en kostelijk was, doen verbergen, ter oorzake van den oorlog, dien *Octavius Cæsar* tegen haer en haren gemael *Markus Antonius* voerde.

Desgelijx schrijft *Solinus*, dat d'Indiaensche koningen scepters van *Hebenus* of ebben-hout droegen.

In de Schattingen, dewelke d'Ethiopiers aen de koningen van Persie betaelden, hield *Hebenus* of ebben-hout de derde plaetse in waerdigheit, volgens schrijven van *Plinius*. Hy voeght'er by, dat *Pompejus de Grote*, *Ebenus* in de zeegepralen van *Mithridatus* te Romen vertoonde.

Desgelijx schrijft *Herodoot*, in zijn eerste boek, *Thalia* genoemt, dat d'Ethiopiers, na koning *Kambyses* hen t'ondergebraght had, tot noch aen zijnen tijt den koningen van Persie, met *Ebenus*, onder andere, hunne schatting betaelden.

Naerdien de meeste Schrijvers het gewest, uit het welk het *Algumim* hout gebraght wiert, in Asia stellen, doch in het aenwijzen van den byzonderen oort grootelijx verschillen: zoo zal het niet ongevoeglijk zijn, de gelentheit en 't verschil der verscheide oorden aen te wijzẽ.

Eenigen, als *Eupolemus*, houden *Ophir* voor zeker Asiatisch eilant, in de Rode Zee of Roo Meir gelegen, welk *Urphe* genoemt wiert. Waer by *Samuël Bochartus* voeght, dat voor *Urphe* moet *Uphre* op Arabisch gelezen worden: het welk zoo veel gezeidt is, als *een zeer rijk lant*. Derwaerts had David, Salomons vader, al by zijnen tijt schepen gezonden, om gout te halen. Uit dezen naem *Urphe* zou *Ophir*, zoo *Eupolemus* gevoelt, gesmeet zijn.

(Lib. 2. Phaleg. c. 27.)

(Eufeb. lib. 9. de præp. Evang. cap. 4.)

Doch dat *Urphe Ophir* niet zy, kan alleenlijk hier uit bewezen worden: dewijl dan de schipvaert gene drie jaren kon geduurt hebben, indien men niet verder, als na het een of ander eilant, in de rode Zee gelegen, overgesteken was. Daer en boven geeft *Urphe* weinigh of niet van diergelijke koopmanschappen, de welke uit *Ophir* gebracht wierden.

Anderen, als *Bozius*, stellen *Ophir* in het koningkrijk van *Ormus*, op d'uiterste grenzen van Persien gelegen; dewijl dat by eenigen te dier tijde voor goutrijk wiert gehouden. Maer ook dit *Ormus* was te naby gelegen, voor eene driejarige schipvaert.

Hugo de Groot wil, dat *Aghar Ophir* zy geweest, als blijkt uit de volgende woorden, in zijne aenmerkingen over *Sulpitius Severus*: *Laet ons bezeffen, of misschien de Finicische en Joodsche schepen niet tot in Indiën doorgeboort zijn; maer slechts tot aen eene stad, aen d'Arabische zeeboesem gelegen, daer hy na het Weste ziet: de welke Arrianus, Aghar, Plinius, Saphar, Ptolomeus Sapphar en Stephanus Sapphirina noemt. Want gelijk d'Indianen derwaerts hunne waren braghten, alzoo haelden de genen, die verre van Indien gelegen waren, dezelve van daer.* Dan naerdien *Ophir* een gantsch lantschap of gewest begrijpt, zoo kan dienvolgens *Aphar*, dat de naem van eene stad is, *Ophir* niet zijn. Ja zoo het gantsch koningrijk van *Ormus Ophir* niet was, zoo kan ook deze Persische koopstad *Aghar Ophir* niet zijn.

(Obs. a Sulp. S lib. hi)

Samuel Bochartus, desgelijx *Linschoten*, wil *Ophir* voor het eilant *Taprobana*, heden *Zeilan* genoemt, gehouden hebben: alwaer de haven *Hipporus* is, die de Feniciers en Grieken *Ophir* hebben genoemt.

Petrus Maffeus hout *Ophir* voor Indiën buiten den *Ganges*, ontrent eene stad, de welke by *Ptolomeus Triglypton*, en heden *Pegu* genoemt wort: gelijk ook het gantsch koningrijk denzelven naem voert: want aldaer wort een boven mate overvloet van gout, zilver, olifanten, en allerlei slagh van kostelijk en welriekend hout gevonden. Tot meerder bewijs dient, dat de Peguanen of inwoonders van *Pegu*, volgens schrijven van zekeren priester *Bomferri*, uit de gebanne Joden hunnen oorsprong zouden hebben, die door Salomon tot de gout-mijnen gedoemt waren, en deze plaetse allereerst bezeten hebben.

Tem-

A De Tempel B voorhof der priesteren C voorhof der Israeliten D voorhof der Heydenen E Buyten Galderyen F Tooren Antonia

des Konings H Beeke Kidron I Mueren der Stadt Ierusalem K Ceder Boomen

Tempel van *Jerusalem.*

DE tempel van Jerusalem wort enkelijk de *Tempel* doorgaens in't out verbont genoemt: desgelijx in't nieu op de volgende plaetsen. Matth. 4, 5. 12, 5,6.21,23.23,16. &c. 24,1. 26,55. 27,5,4,51. &c. en overal by Marc. Luc. Joh. en Act.

Of hy wort, met eenige byvoeging, de *Tempel Gods*, of *des Heeren* geheten: als 2 Reg. 18,16. 23,4. 24,13. 2 Chron. 26,16. 27,2. 29,16. Esdr. 3, 6,10. 4,15. Jer. 7,4. Agg. 2, 15, 18. Matth. 21, 12. 26,61. Luc. 1,9. Of *de Tempel der Heiligheit Gods*. Ps. 79, 1. 138, 2. Jon. 2, 5,8. (hoewel eenigen aldaer door den *tempel der Heiligheit Gods* den *Hemel* willen verstaen hebben) of de *tempel van Messias*. Malach. 3,1.

De tempel van Jerusalem wort ook doorgaens in het oud en nieu verbont door het *Huis Gods* bediet: dewijl hem aldaer dienst gedaen wiert: of dewijl God zich in den zelven tegenwoordigh vertoonde, of in den zelven woonde, of gezeit wiert te woonen.

In dien zin wiert d'overste en voorganger van den *huize des Heeren* of *Gods* de Hoge Priester genoemt. 2 Chron. 31,13. Jerem. 2,1.

En aldus wort de tempel van Jerusalem enkelijk en alleenlijk door het *Huis* betekent. 2 Chron. 34,8. 35,20. Luc. 11, 51: en door het *huis Gods des Hemels*. Esdr. 7, 23. door het *huis des Vaders Christi*. Joh. 2, 16. door het *huis der woonstede Gods*. 2 Chr. 6,2.

Door het *huis des Heren*, dat God te Jerusalem geheilight had. 2 Chr 36,14.

Door het *Heilige Huis* of *Huis des Heilighdoms*. 1 Chr. 29,3.

Door het *Huis*, gebouwt den *Name der Heiligheit Gods*. 1 Chr. 29, 16. ziet 1 Reg. 5,3,5.8,17,18,19,26,44. 2 Chr. 2,1,4.6,7,8. 9,10,34,38.

Door het *Huis*, *alwaer de naem des Heren was*. 1 Reg. 8,16. 2 Chr. 6,5: of door het *Huis*: waer van Godt gezeidt had: *Daer zijn naem zal zijn*. 2 Reg. 23,27. Of door het *Huis*: *waer in hy zijnen naem zou zetten*. 2 Reg. 21,7. 2 Chr. 33,4,7: en dienvolgens door het *huis, dat na Gods naem genoemt is*. Jer. 7,10,11.14,30. 32,34.34,15.

Door het *huis der heerlijkheit* of *cieraet Gods*. Esa. 60,7.

Door het *huis der offerhanden*. 2 Chr. 7,12. want in den tempel te Jerusalem alleen, en nergens anders, mosten offerhanden gedaen worden.

Door *het huis des gebets*. 2 Chr. 6, 21. Esai. 56,7. Matth. 21, 13. Marc. 11,17. Luc. 19,46.

Door het *huis der tente*: dewijl de tente in den tempel gestelt was. 1 Chr. 9,23.

Door een *verheven* of *hoogh huis*. 1 Reg. 9,8. of door een *groot* en *wonderlijk huis*. 2 Chr. 2,5,9.

Door het *heiligh* en *heerlijk huis van Gods volk*: dewijl het volk door de tegenwoordigheit Gods, die in den tempel woonde, en door den dienst, aen Gode gedaen, geheilight wiert. Esai. 64,11.

En by gevolgh wort in een zelven zin de tempel van Jerusalem, door het *huis der Joden* bediet. Matth. 23, 38. Luc. 13,35. uit oorzake de Joden Gode in den tempel dienst deden: hoewel op deze plaetse de tempel om een andere reden schijnt het *huis der Joden* genoemt te worden: namelijk, dewijl God dien reeds voor zijn huis niet erkende: want de Joden hadden den tempel ontreinight en bevlekt, en tot een moortkuil gemaekt. Matth. 21,13.

Byzonderlijk, en uitstekenheits halve, wort ook de allerheilighste plaetse des tempels, dat is, het derde gedeelte des tempels, of Heiligh der Heiligen, *het huis des Heeren* genoemt. 1 Reg. 8, 64. 2 Chr. 7,7. (te weten, dewijl aldaer d'Ark was, het geheimteken der tegenwoordigheit Gods) en aldus wort die plaetse of dat gedeelte des tempels door het *Heiligh huis* ter bovengemelde plaetse 1 Chr. 29, 3. bediet.

Eindelijk wort de plaetse, alwaer de tempel van Jerusalem gestaen had, na die door de Chaldeen verwoest was, het *huis des Heeren* genoemt. Jer. 41,5.

De tempel van Jerusalem wort ook betekent door de *Legeren des Heeren*. 2 Chr. 31,2. dewijl het volk des Heren aldaer t'zamen quam, en de dienaers des Heren legerwijze aldaer gestelt waren.

Uit oorzake van de gelegentheit des tempels, op den bergh Zion of Moria, wort hy de *bergh Gods* genoemt. Esai. 3, 29. Jer. 17, 3. Zach. 8, 3. en de *bergh der Heiligheit Gods*. Esai. 56, 7. 65, 11. 66, 20. Joël 2, 1. 32. 3, 17. Soph. 3, 11. Zach. 8, 3.

En in 't byzonder wort de tempel door Zion, Psal. 137, 3. Jerem. 51, 10. en door den bergh Zion, Esai. 18, 7. Thr. 5, 18. verstaen.

De tempel wort ook bediet door de *plaetse* of door de *plaetsen Gods*: te weten hy wort genoemt *de plaetse der ruste Gods*. Esa. 66, 1: *de plaetse der ruste onses Gods voor d'Ark des verbonts Gods, en voor den voetbank zijner voeten*, 1 Chr. 28, 2. (want in den tempel was d'Ark gestelt, de welke een geheimteken der tegenwoordigheit Gods was) als ook *de plaetse des Throons Gods*, en de *plaetse der voetsolen Gods*. Ezech. 43, 7: of de *plaetse der voeten Gods*. Esai. 60, 13. of de plaetse, waer van Godt gezeid had: *mijn naem zal aldaer zijn*. 1 Reg. 8, 29. 2 Chr. 6, 20. als ook de *Heilige plaetse*. Act. 6, 13. 14. 21, 28.

De tempel Salomons was gesticht te Jerusalem, als blijkt uit 2 Chr. 36, 14, 23. Thr. 1, 10. Esdr. 1, 2, 5. 14. 15, 17. 6, 3, 5. 8, 31. op een verheven of hoge plaetse: waer om hy het hoogh huis genoemt, en door den bergh Zions bediet wort. Hier over vind men doorgaens in de Schrift die gewonelijke wijze van spreken, *na den tempel op gaen*. Luc. 18, 10. Ioël 7, 14. Act. 3, 1.

Te weten, hy was gesticht op eenen heuvel of bergh. Jer. 26, 16. Mich. 3, 12. Waer op de profeet Esaias 2, 2. en Michas 4, 1. schijnen te speulen.

Deez bergh was de bergh *Zion* of de bergh *Moria*; en d'eigentlijke plaetse of oort des tempels, op dien bergh, het erf van *Arania* of *Aravna* of *Arevna* of *Ornan*, de Jebusiter: want hy wort 2 Sam. 24, 28. op Hebreeusch *Arania*; maar in de volgende versen zeven mael *Aravna* genoemt: en die zelve *Aravna* daerna 1 Chr. 21, 18, 20, 23, 25, 28. en 2 Chr. 3, 1. *Ornan* geheten: volgens het gebruik der Schrift, dewelke aen een en dezelve perzonen dikwils twee of meer namen toevoeght.

Deez *Aravna* was gesproten uit de Jebusiten. 2 Sam. 24, 16: waer om hy by Zacharias 9, 7. door den Iebusiter bediet wort: alwaer van Hebron, een stad der Filistijnen, de welke tot het geloof bekeert was, gezeit wort, dat zy zijn zou, als de Iebusiter, dat is, in groote waerdigheit by Gods volk, gelijk *Arevna* was geweest, die by 2 Sam. 24, 22. een *Koning* genoemt wort, en dien David, in het veroveren van Ierusalen, van wegen zijne gewonelijke goedaerdigheit tegen de Hebreen, verschoonde. Joseph. Antiq. l. 7. c.

Deze plaetse des tempels was door David, Salomons vader, in dezer wijze aengewezen. Wanneer David, met het tellen en monsteren des volks, Gods hevige gramschap tegen zich verwekt had, zulx in den tijt van drie dagen zeventigh duizent zielen door de pest quamen te sneuvelen, zoo wiert hy, door vermaan van den profeet Gad, belast op het erf van *Aravna* de Iebusiter een altaer op te rechten en offerhande te doen: welke offerhande de Heer niet alleenlijk met aengenaemheit ontfing; maer getuigde ook opentlijk, met het vallen van vuur uit den hemel, zijn welgevallen en goedertiere wille, en nam t'effens de straffe des volks wegh. Waer uit David bespeurde, dat deze de plaetse was, de welke de Heer tot het bouwen zijns huis verkoren had: Als blijkt uit Davids volgende woorden: *Hier zal het huis Godes des Heren, en hier de altaer des brantoffers voor Israël zijn*. 1 Chr. 22, 1. 2 Sam. 2 Chr.

Wijders, deze plaetse en dit erf van *Aravna* de Iebusiter was op den bergh *Moria*. 2 Chr. 3, 1.

David kocht dit erf en d'ossen tot een brantoffer voor vijftigh Sikelen van *Ornan* de Iebusiter: hoewel de Kronijkschrijver den prijs dezer plaetse op zes hondert goudene sikelen gewichts begroot. 1 Chr. 22, 22. doch het verschil kan in volgender wijze gevoeglijk beslecht worden. By Samuël wort d'offerhande beschreven, die David, ten tijde der woedende pest, aen den Here deed. 2 Sam. Haffer reff 13

Naerdien nu *Aravna* dezen brantoffer, te weten zijne ossen, hout des ploeghs, en plaetse, voor niet met allen David aenbood; maer David die voor niet met allen weigerde t'aanvaerden: (*want ik zal*, zeidt hy, *den Heere niet offeren voor niet*) zoo kocht hy voor den prijs van 50 sikelen d'ossen, hout en plaetse.

Maer

Maer na het vuur uit den hemel gevallen, en de woede der peſt geſtilt was, en David beſpeurt had, dat deze dezelve plaetſe was, dewelke de Heer tot het bouwen zijns huis verkoren had, zoo wilde hy zich met dat klein erf, dat tot den altaer geſchikt was, niet vergenoecht houden; maer kocht den gehelen bergh Moria van *Ornan* de Iebuſiter, voor zeshondert ſikelen, die 1 Chr. 21, 25. gedaght worden.

Andere trachten dit verſchil, met het ſtellen der ſikelen van verſcheide waerde, te beſlechten.

En alhoewel David eene plaetſe tot het bouwen des tempels beraemt en geſchikt had, en van mening was den Heere eenen tempel te bouwen, zoo kon hy dien nochtans niet bouwen van wegen d'oorlogen, waer meê de vyanden hem omcingelt hadden. 1 Reg. 5, 3. Ja God zelf, onaengezien hem Davids voornemen aengenaem was, wilde evenwel niet door David; maer door Salomon, Davids zoon, een tempel voor hem gebouwt hebben. 2 Sam. 7. 1 Reg. 5, 5, 6. 8, 17, 18, 19. 1 Chr. 17. 2 Chr. 6. 7. &c. Act. 7, 46, 47: want Salomon was een vreedzaem koning, en had ruſte van alle zijne vyanden: daer en tegen was David een man des oorloghs, die veel bloets in d'oorlogen, door hem gevoert, op d'aerde vergoten had. 1 Chr. 12, 7, 8, 9, 10. 22, 8. 28, 2, 3, 6, 7.

Te dezer oorzake wilde Godt ook niet door de genen, die voor David vorſten des volks Iſraëls geweeſt waren, voor hem een tempel gebouwt hebben: want ook die hadden veel bloets in d'oorlogen, die zy gevoert hadden, vergoten, gelijk Hieronymus over deze woorden heeft aengemerkt.

Des onaengezien deed David, verwittight van den wille des Heeren, ſchoon hem het bouwen des tempels verboden was, tot den aenſtaenden tempel-bouw, voorraet van grote ſchatten en onkoſten, uit alle zijn krachten bereiden: die hy by een verzamelde: eensdeels uit zijne ſchatkiſten en erfgoederen, en ten deel uit een vrywillige gifte en bylage der gemeente. De gantſche zom der onkoſten bedroegh hondert duizent Kikars of talenten gouts, en duizent mael duizent talenten zilvers. Een talent wort doorgaens in de Schrift op Hebreeuſch Kikar genoemt. 1 Chr. 22, 14. 29, 4, 7.

en ge- / ne Ki- / wort / Haf- / eeft / kent / eſtigh / den:

De menighte des yzers en kopers was zonder gewighte. Desgelijx was de menighte des cederen-houts, dat door de Tyriers en Sidoniers van den bergh Libanon na Ieruſalem geſleept wiert, onbereekelijk: behalve de ſtenen, en allerlei andere dierbare en koſtelijke ſtoffen.

en een heilige op hondert en twintigh ponden. By andere wort een talent of Kikar gerekent op hondert en vijf en dertigh ponden.

Na dit alles by een verzamelt was, verklaerde hy zijnen zoon Salomon in een plechtelijke rijxvergadering tot koning, en beval hem een Huis des Heren te bouwen: voorts gebood hy allen vorſten Iſraels, zijn zoon in het bouwen des tempels te helpen en de hant te bieden. 1 Chr. cap. 22, 28, 29.

Hy deed ook de vreemdelingen, die in het lant Iſraels waren, vergaderen, en beſtelde ſteenhouwers, om ſteen uit te houwen, en andere kunſtenaers en arbeitsluiden. 2 Chr. 2.

Uit de voorbereide ſtoffe begon koning Salomon, na de doot van zijnen vader David, den tempel te bouwen, en leide den grontveſt van dien op het vierde jaer zijns koningrijks, en op het vier hondert en tachentighſte jaer na den tocht der kinderen Iſraels uit Egypten, op den tweden dagh der maent *Ziu* geheten, 1 Reg. 6, 37. of twede maent *Ziu*. 2 Chr. 3, 2. Te weten, op het twee duizent negen hondert en [a] drie en tnegentighſte of [b] twee en dertighſte jaer, na de ſchepping der werelt, en duizent en twalef jaren voor des zalighmakers geboorte: waer by zoo men voeght het getal van zeſtien hondert en zeven en zeventigh jaren, de verlopen tijt ſedert des zalighmakers geboorte tot aen dit loopende jaer, de gantſche reex der verlope jaren, ſedert de grontlegging des tempels tot op dezen tijt, zal op twee duizent zeshondert en tachentigh jaren uitkomen, en den een en twintighſten van Bloeimaent, op maendagh, dezes loopenden jaers zeſtien hondert zeven en zeventigh eindigen. Joſephus verſchilt eenighzins van de Schrift, in het ſtellen der jaren, ſedert den uittocht der kinderen Iſraels en de ſchepping der werelt, tot aen de grontlegging des tempels: want Salomon, volgens zijn ſchrijven, begon den tempelbouw op het vierde jaer zijns koningrijks, in de twede maent, dewelke de Macedoniers Artemiſium, en de Hebreen Jar noemen, op het vijf hondert en twee en twintigſte jaer na den tocht der Iſraeliten uit Egypten,

Op maendagh den een en twintighſte van Bloeimaent, of volgens Scaliger, op Vrydagh den twaelfden van Bloeimaent.

[a] Uſſer.
[b] Scalig.

ten, twee duizent jaren, na de verhuizing Abrahams uit *Mesopotamie* na het lant van *Kanaan*, duizent en vier en dertigh jaren na den watervloet, en drie duizent en twee hondert jaren, na de schepping der werelt of Adams geboorte.

Usser. Ontrent elf of twaalf jaren was het werk des tempels onderhanden, eer die voltoit wiert: te weten, vier jaren wierden met het houwen van stenen en fatsoeneren des houtwerks, en zeven jaren en een half met het oprechten des gebouws doorgebraght: want David had in het laeste jaer zijns koningrijks alle de vreemdelingen in den lande, ten getale van 153000. by een vergadert, en hen te werk gezet, die aldus, met de bouwstoffe te bereiden en te verveerdigen, tot aen het vierde jaer des koningrijks Salomons bezigh bleven, als wanneer in de tweede maent desselven jaers de grontvest door Salomon geleit wiert: en op het elfde jaer zijns koningrijks, in de 8ste maent Bul, was het werk met al zijn toebehoren en stukken voltoit. 1 Reg. 6,38. En aldus wiert met het oprechten des gebouws zeven jaren en een half doorgebraght: hoewel de text, om gelijkheit des getals uit te maken, slechts zeven rekent.

Usser. Wijders, de inwijding des tempels geschiede op het volgende achtste of twalefde jaer, in de zevende maent, genaemt *Ethanim*: 1 Reg. 8, 2, te weten, op het drie duizent en eerste jaer na de schepping der werelt, op het welk het negende Jubel-jaer quam: want om de heerlijkheit des Jubel-jaers wiert de inwijding een jaer opgeschort.

Op de inwijding wierd de arke uit Sion in 't Heilig der Heiligen of d'Aenspraek-plaetse, en de tente der t'zamenkomste en heilige vaten uit *Gibeon* in de schatkamer gebraght, gelijk 1 Reg. 8, 4, en 2 Chron. 5, 6, 7. breder te lezen is.

Naerdien de Schrift in het beschrijven des eersten tempels Salomons zeer kort bekrompen, duister, en gebrekkelijk valt: *Josephus* daer en tegen, en inzonderheit de Rabbinen en Talmudisten den tweden tempel, (die als een schets en maeksel van den eersten was,) wijtloopigh en naukeurigh beschrijven, zoo zal het noodigh en ook gevoeghelijk zijn, eerst voor af te laten volgen, het geen men by *Josephus* zoo van den eersten, als tweden tempel geschreven vind, (hoewel hy bywijle zeer verwardelijk den eenen onder den anderen beschrijft) en voorts al het geen, dat in de Schriften der Rabbinen en andere Schrijvers, nopende den tweden tempel gevonden wort, vervolgens daer by te voegen, om t'effens den eenen door den anderen te verklaren, en door beide licht aen de tempelbeschrijving der Schrift te geven.

De tempel Salomons was op den kruin of top van een zeer vasten heuvel (of op den bergh *Moria*) gebouwt: rontom den welken de stad Jerusalem toneelswijze lagh, en was van den zelven door diepe dalen, op drie zijden, afgescheiden: te weten, hier lagh de bergh *Sion*, daer *Akra*, en een weinigh van achteren *Bezetha*. Joseph. Antiq. l. 14, c. 15. Joseph. l. 6. c. 6. &c.

In den begin was naulix op den top des heuvels genoeghzame gront en vlakte voor den tempel en voor de voorhoven des tempels; dewijl de heuvel rontom steil, hoogh, stenigh en schuins was. Maer koning Salomon, die d'eerste den gantschen tempel deed bouwen, heeft dat gedeelte, het welk aen d'ooste zijde op den hooghsten kruin des heuvels was, met een zeer sterken muur van 400. ellen hoog, van zeer witte vierkante stenen, ieder van 20. ellen lang, en 6. hoogh, doen vestigen en sterken, en op de tusschen ingeworpe aerde of op dien muur eene dobbelde galderye bouwen; welke galderye in het buiten voorhof was, of, om beter te zeggen, het buitenste des tempels omringde, en tegen over de poorte des tempels, in 't midden gelegen, stont. De koningen voor Herodes had den die galderye verciert.

Wanneer het volk, na het gebouw des tweden tempels voltoit was, d'arbeitsluiden, in getale ontrent van achtien duizent, ledigh zagh gaen, (die tot dus lang van hun loon, dat zy voor den arbeit des tempels trokken, plaghten te leven,) zoo ried het koning *Agrippa* het heropbouwen van d'oostergalderye aen. Maer de koning, dien door keizer *Klaudius* de zorge van den tempel-bouw was aenbevolen, overdenkende, hoe het licht is een werk af te breken: maer zwaerlijk te herbouwen, inzonderheit zoodanige galderye, dewelke veel tijts en veel gelts vereischte, sloegh den volke hun verzoek af.

Daer en boven deed Salomon den heuvel, op de drie andre zijden, van on-

dren tot aen ſijnen opperſten kruin, met een zeer ſterken en hogen muur omringen, wiens ſteenen van 30. ellen lang binnenwaerts met yzer en loot t'zamen geklonken en aen malkanderen gehecht waren, om van eeuw tot eeuwigheit alle rampen des tijts te kunnen verdurē.

Na dit werk neffens den kruin gelijk gemaekt was, wiert de holte, tuſſchen den opgerechten muur en heuvel, met het inwerpen van aerde, tot vier hondert ellen hoogh, opgevult, en alles met den kruin gelijk gemaekt: en in dier wijze wiert de gront des buiten hofs met den gront van het binnen hof des tempels gelijk, en een vierkant erf of gront gemaekt, die vier ſtadien in den omtrek beſloegh: hebbende ieder zijde van de eene hoek tot de andere in de lengte eene ſtadie.

Maer aen de zuid- en weſt-zijde was de heuvel of tempel met een diep dal omringt: neffens het welk die muur aen die zijde tot 3000. ellen hoog opgehaelt was: wiens hooghte daer en boven met de hooghte der galderye, dewelke op de muur geſticht was, vergroot wiert. Waer over de oogen, indien iemant van den hooghſten top des hoeks dezer galderye neerwaerts zagh, en beide de hooghten t'zamen aenſchouwde, ſcheemerden, en 't hooft omzwindelde: want door d'overgrote diepte bezweek het gezichte eer het om laegh reikte; dewijl het dal aldaer onmetelijken wijd gaepte. Ja op zommige plaetſen was noch groter diepte der grontveſten; hoewel die niet gezien wierden: ter oorzake van de ingeworpe aerde tot het vullen der dalen, ten einde de wegen en ſtraten der ſtad, die te eng waren, geeffent en verwijdert wierden.

Aen de Noortzyde was zulk een diepte der dalen niet: daer en boven ſtont aen die zijde neffens den tempel het kaſteel *Antonia*, dat namaels door Herodes gebouwt wiert, en in 't vierhant twee ſtadien beſloegh: dies de gantſche omtrek van tempel en kaſteel op den bergh *Moria* zes ſtadien in 't vierkant beſloegh.

Op de bovengemelde vierkante muur van 4. ſtadien in den omtrek waren door Herodes 4. zeer prachtige galderyen gebouwt: werken, die in waerdigheit en pracht voor 't bou-werk van zulke grontveſten en ondergebouwen niet bezweken; maer die gelijk waren.

Een dezer galderyen, op de zuitzyde, was des konings Galderye genoemt, en driedobbeld, en ſtrekte tot de lengte van eene ſtadie, van d'ooſter-hoek af tot aen de weſter: want zy kon niet verder uitgezet worden, van wegen het voornoemt diep dal.

In die galderye ſtonden op gelijken afſtant, in de lengte, 4. ryen kolommen: welker vierde ry aen de binnenſte muur der galderye vaſt was. Het gantſch getal der kolommen was hondert twee en zeſtigh: waer van de kapitelen na de Korintiſche orde wonder fraei uitgehouwen waren.

Ieder kolom was drie vademen of twalef ellen in den omtrek dik, (zoo dik ook de kolommen in het voorhuis van Salomons tempel waren) en zeven en dertigh voeten of vijf en twintigh ellen hoogh, en onder met dubbelde voetſtukken verrijkt.

Deze kolommen, die op vier ryen in de lengte ſtonden, maekten in de galderye zelf, een driedobbelde galderye, of drie perken of ruimten uit, dewelke tot wandelplaetſen afgeſcheiden waren.

Twee dezer perken waren ter weder zijde van de galderye even groot, te weten, dertigh voeten breet, en vijftigh hoogh: maer het middelſte perk was de helft breder of vijf en veertigh voeten breet, en eens zoo hoogh: want zoo veel overtrof dit perk beide de andere perken in hooghte. De zoldering van deze galderye beſtont uit çederen hout, dat met verſcheiden, en velerlei beeltwerk uitgehouwen was.

De drie andere galderyen waren dobbelde galderyen van dertigh ellen breet, met kolommen van vijf en twintigh ellen hoogh, ieder uit eenen ſteen van zeer witten marmer gehouwen.

De zolderingen en balken waren van çederen hout gemaekt, hoewel van buiten met geen beelt noch ſchilderwerk verciert: maer de natuurlijke koſtelijkheit des houts, en netheit des werks zette hen voor 't oogh grote cieraet by.

De ooſter en zuider galderyen hadden ieder in 't midden eene poorte, de welke van beide hoeken even verre afſtonden: waerdoor de toegang, aen d'eene zijde, na *Akra*, en aen d'andere na d'overige ſtad open was.

De weſter galderye had vier poorten: door welker een men na het hof van Hero-

Herodes ging langs een dal, in 't midden tusſchen beide gelegen. Twee andere poorten verleenden doorgang na de voorſtad. Door de vierde trad men na de overige ſtad. Vele trappen ſtrekten van deze poorten tot beneden aen het dal: en van daer weer andere opwaerts: waer by men op en af klom.

En in dezer wijze had zich de eerſte of buitenſte omtrek of ring-perk of voorhof des tempels: het welk den Ioden met de heidenen gemein was: want tot dit voorhof ſtont ook voor de heidenen zelfs d'ingang open.

Binnen dit buitenſte voorhof of omtrek was een ander binnen voorhof, dat niet verre van het eerſte lagh, en ook vierkant, en met een bezonderen ſteenen muur, waer mee de bovenſte top des heuvels omringt was, afgeſchut wiert.

Dit twede omſchut of voorhof wiert het Heilige, en de tweede tempel genoemt.

Tot dit tweede voorhof was alleen den Ioden, zoo mannen als vrouwen, en die na de wet rein waren, toegang vergunt. Waer over op de plaetſe onder den bloten hemel, waer langs men uit het eerſte na het tweede voorhof trad, een zeer fraie ſteene borſtweering van drie ellen hoogh was opgehaelt, waer op, op gelijken afſtant, kolommen, met Griekſche en Romeinſche letteren beſchreven, waren opgerecht, die bedieden dat gene vremdeling, of onjood, op ſtraffe van den hals, na het Heiligh of na den tweden tempel geoorloft was door te gaen. Hier over baden de Heidenen in het eerſte voorhof en in desſelfs galdery, met het aenzight na den tempel toe.

De gehele ope plaetſe onder den bloten hemel, tusſchen het eerſte en tweede voorhof, was met allerlei ſlagh van glat geſlepe ſtenen op verſcheiderleye wijze gevloert.

Deze ope plaetſe had haren opgang by veertien trappen na het twede voorhof.

Na deze trappen tot aen de muur des voorhofs was aen de Noord en Zuid-zyde een vlakke ruimte van tien ellen, van waer weêr vijf andere trappen na de poorten des voorhofs opgingen.

Aen d'ooſtzyde ontbraken die vijf trappen: want men ging aldaer ſlechts by veertien trappen op: zulx het voorhof aen die zijde, waer by men opging, die vijf treden lager was.

De muur dezes voorhofs was ook vierkant, en rees buitenwaerts tot veertigh ellen hoogh op: maer binnenwaerts ſlechts tot vijf en twintigh ellen: want naerdien dit voorhof, dat met 19. trappen van onderen opging, op den bovenſten kruin des heuvels geſticht was, zoo wiert het gedeelte desſelven muurs onder aen, van binnen door den heuvel, en van buiten door die trappen bedekt: waer door de gantſche hooghte des muurs van binnen niet kon zichtbaer zijn.

In dit twede voorhof waren ten Noorden en Zuiden acht poorten, te weten, op ieder zijde vier.

Twee poorten waren of ſtonden nootwendigh ten ooſten: dewijl aen die zijde de plaetſe was, dewelke voor de vrouwen tot het bidden geſchikt was. Deswegen was aldaer een andere poorte van noode, en ſtont die tegen over de eerſte.

Aen de andere zijden was een poorte ten Noorden, en ook een ten Zuiden, waer door de ingang in het voorhof der vrouwen was: want door d'andre poorten was het de vrouwen niet geoorloft in te gaen: maer zy moghten ook niet door hare poorten buiten het voorhof, dat haer eigen toegevoeght was, komen. Ten Weſten was gene poorte: maer aen die zijde was een geduurige en doorgaende muur opgehaelt.

Tusſchen die poorten waren galderyen, inwaerts ſtrekkende nevens de ſchatkamers. Deze ruſten op grote en fraeie kolommen, en waren enkel, en verſchilden nergens in, dan in de wijdſtrekkende grote, van d'onderſte galderyen des voorhofs. Maer de galderye, dewelke aen d'ooſtzyde was, en recht tegen over de poorte des tempels ſtont, was dobbeld, en door andere koningen, voor Herodes, met grote onkoſten gebouwt en verciert.

Wijders, de acht poorten, die aen de Noord en Zuidzijde ſtonden, waren ieder dertigh ellen hoogh en breet; maer wierden, na den ingang, inwaerts breder en wijder, en hadden torens wijze gebouwde kamers van dertigh ellen lang en breet, en van veertigh hoogh.

In

Platte gront van SALOMONS TEMPEL ten tijden des ZALIGHMAKERS volgens THOMAS Fuller
MATE VAN ROMEYNSE ELLEN
50
100
150
200
250
Poorte na de STADT
WESTE
Steene
SALOMONS GALDERYE
Steene Borstweeringh Gisos Genoemt
Suyder Poorte
Opgangh van 15 Trappen
een Ellen Brede Ruymte
Schat Kam ers
KAM
Mannen Voorhof
Vrouw
Voor ho
KAM
ALTAERS
Steene
OOST

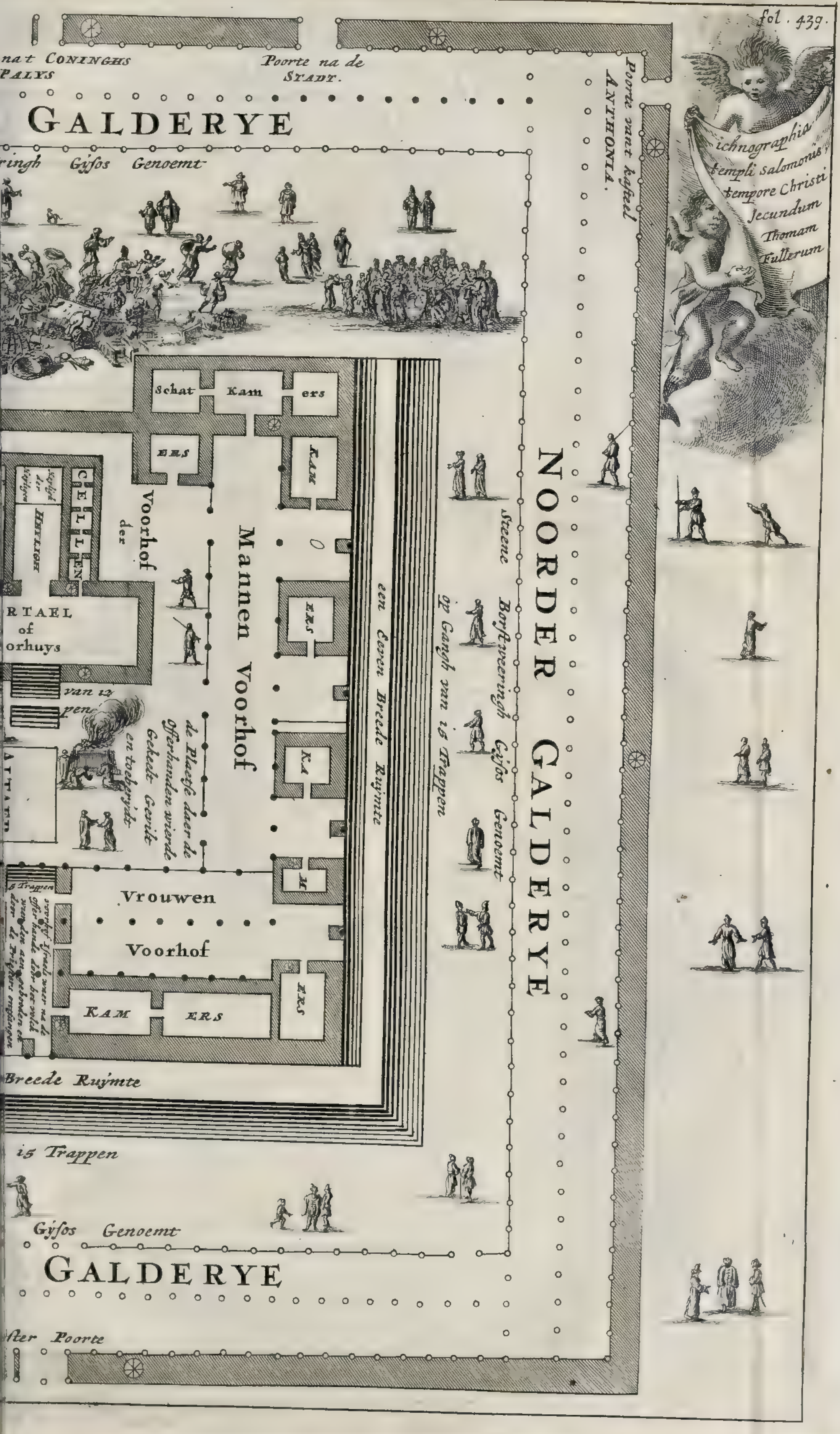

fol. 439.
ichnographia templi salomonis, tempore Christi secundum Thomam Fullerum
nat Coninghs Palys
Poorte na de Stadt.
Poorte vant kasteel Anthonia.
Galderye
ringh Gysos Genoemt
Schat Kam ers
ers
Kam
Cellen
Heiligh
Voorhof der
Mannen Voorhof
rtael of orhuys
van 12 pen
de Plaetse daer de Offerhanden wierde Gehaelt Gesikt en toebereydt
een Eeren Breede Ruymte
op Gangh van 15 Trappen
Steene Borstweeringh Gysos Genoemt
Noorder Galderye
Vrouwen Voorhof
15 Trappen
Kam ers
ers
Breede Ruymte
15 Trappen
Gysos Genoemt
Galderye
ster Poorte

In ieder kamer waren twee deuren van dertigh voeten hoogh, en vijftien breet, doorgaens met goude en zilvere platen bedeckt; desgelijks de posten en boven-drempels. Ieder deure ruste ter weder zijde aen eene kolom van twalef ellen dik.

Deze poorte, de welke ten oosten, recht aen de zijde van het voorhof der vrouwen, en tegen over de poorte des tempels zagh, was veel groter dan alle d'andere: want zy was vijftigh ellen hoogh, en veertigh breet, met deuren van een gelijke grote: de welke met prachtiger cieraedje gestoffeert waren: dewijl zy met dikker platen van gout en zilver beslagen waren. *Alexander*, vader van *Tiberius*, stadhouder van *Alexandrye*, had al dit gout en zilver op deze negen poorten doen gieten.

Maar tegen over deze poorte stont in den buitensten omtrek des tempels, en in dessels ooster galderye een andere grote poorte: welker deuren met Korintisch koper (dat veel dierbaerder als gout of zilver was) overdekt waren: waer door men na de tegen over gelege stad *Akra* ging.

Binnen dit twede voorhof was een derde, daer in den priesters alleen geoorloft was te komen. Het was met een lange en fraie stene borstwering van een elle hoogh van het voorigh voorhof afgescheiden, en had in't midden een altaer en tempel, waer in men by twalef trappen opklom.

Van voore was dessels breette en hooghte even gelijk: te weten hondert ellen: maer achter was het veertigh ellen smalder: want van voore staken gelijckzaam als twee schouderen van twintigh ellen ter weder-zijde uit.

D'eerste poorte van dit voorhof was vijf en twintigh ellen hoogh, en twintigh breet, zonder eenige deuren: want zy bediede den hemel, die overal zichtbaer, en altijt open is.

Haer voorste delen waren gantsch vergult.

Door deze poorte kon men het gantsch huis, hoe groot het oock was, van binnen zien: en al het geen ontrent de binnenste poorte des tempels van gout blonck, stont voor d'oogen der aenschouwers open.

Dit eerste huis was twintigh ellen breet, en vijftigh lang, (of liever veertigh, volgens de vertaling van *Ruffinus*, te weten, ter weder zijde van het midden der poorte tot aen het einde des voorhuis, waren veertigh ellen) maer tnegentigh ellen hoogh, namelijk, tot aen de zoldering: want boven de zoldering was noch de hooghte van tien ellen: zulx het geheel op 100. ellen uitquam, zonder zoldering of verdieping tusschen beide: want het rees met eene doorgaende geduurige hooghte tot aen d'opperste zoldering. Maer het binnenste huis, dat het Heiligh genoemt wiert, naerdien dat ook hondert ellen hoogh was, wiert door eene tusschen gelege zoldering, als in twee verdiepingen of delen gescheiden. Welker bovenste veertigh, en onderste zestigh ellen hoogh, veertigh lang, en twintigh breet was.

De poorte was vijf en vijftigh ellen hoogh en zestien breet.

De deuren, posten en muur ter weder zijde waren vergult.

Boven de poorte hong een goude wijnstok, met goude trossen van een mans lengte.

Voor de deuren hing een behangsel van een gelijke grote, dat Babylonisch werk, en wonderlijk gewerkt was.

Het bestont gantsch uit fijn linnen, en was met purpur, scharlaken-root en hemel-blau geschakeert, en met veelerlei beeltwerk doorweven: onder andere met het wezen des hemels, uitgezeidt d'afbeeldingen der tekenen des dieren-riems.

Daer na volgde het binnenste vertrek, (het Heiligh der Heiligen genoemt) lang en breet twintigh, en hoogh zestig ellen, te weten van gelijke hooghte met het Heiligh: waer van het door eenander diergelijk behangsel afgescheiden was.

In het selve stont niet met allen. Het was ook voor en iegelijk onzichtbaer en ontoegangkelijk, behalve voor den hogen Priester alleen, die slechts eenmael in't jaer daer in trad op het plechtelijk Feest, op het welk de vasten opentlijk by al het volk geviert wiert.

Wijders, rontom de zijden van dit onder-

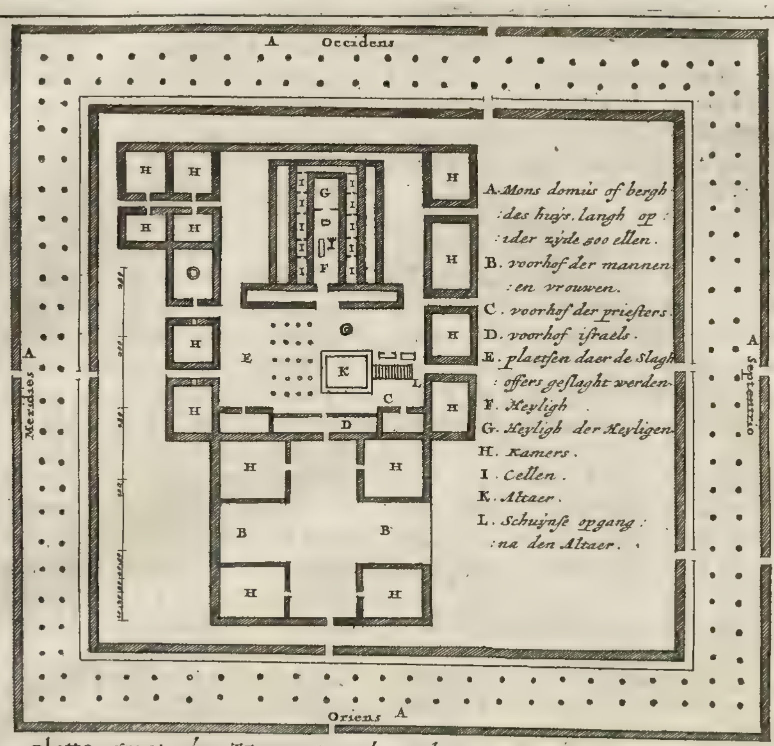

platte gront *des* TEMPELS. *volgens de* IODEN *en* RABBINEN.

onderste gedeelte des tempels waren vele kamers van drie verdiepingen, met uit en ingangen tot elkandre, en vergulde vensters. De ingang tot dezelve van d'een in d'andere was ter wederzijde, neffens de binnenste poorte des tempels.

Maer de tweede of bovenste zoldering des tempels had gene dusdanige neffens leggende en omstaende kamers. Hier over was zy zoo veel smalder, als de onderste: maer veertigh ellen, (gelijk gezeidt is) hoogh.

En aldus wiert de gantsche hooghte des tempels tot 100. ellen uitgerekent. Te weten, met byvoegen van deze veertigh ellen der bovenste verdieping, tot de zestigh ellen des onderstcn deels.

Het gantsch gebouw had de gedaente en gestalte van des konings galderye. Het was aen beide zijden lager; maer in 't midden hoogh, en vertoonde zich op een afstant van vele stadien, inzonderheit voor de genen, die daer tegen over woonden, of quamen gaen.

De tempel was van buiten in alle zijne delen voor 't oogh en in de gedaghten met recht verwonderens waerdigh: want hy was overal met zeer zware goude platen bedekt: zulx hy tegen den eersten schijnsel der opgaende zonne zoodanigen glans van zich gaf, dat de oogen der toezienders, als met zonne stralen, verblint wierden: maer van verre vertoonde hy zich als een sneeuwbergh: want daer hy met gout niet beleit of vergult was, bestont hy uit spier-witten marmer.

Boven op den top stonden zeer scherpe goude spitsen, om door het opzitten der vogelen niet besmet te worden.

Wyders, de stenen, daer mee hy opgebouwt was, waren zommige vijf en veertigh ellen lang, zes breet, en vijf dik.

Dus verre uit *Josephus* van den tweeden tempel, door Herodes gesticht.

De tempel eigentlijk, door Salomon gebouwt, wort by Josephus in de volgende woorden beschreven. De grontvesten des eersten tempels Salomons wierden door Salomon van zeer grote vaste steenen (of zeer grote en kostelijke gehouwe steenen, 1 Reg. 5, 17.) zeer diep in d'aerde geleit, die alle rampen des tijts konden verduuren en wederstaen: zulx zy, zijnde met de neffens leggende aerde t'zamen gegroeit en gemetst, een vasten en stevigen gront, tot het opzetten van het boven bouwerk, verschaften, en, ter oorzake van d'on-

Joseph. Ant. l. 8. c. 2.

de onbezwijkelijke vaſtigheit, het gevaerte des gebouws, t'effens met den koſtelijken toeſtel der cieraedje, lichtelijk dragen konden. Waer over de grontveſten gene minder verwondering verdienden, als het gene boven, tot grote fraeiheit en pracht des werks, door de kunſtenaers uitgewerkt was.

ring ona. [Naer het ſchrijven van zekeren Rabbi, had Salomon op den eerſten ſteen van den grontveſt des tempels den naem van Jehova met Hebreeuſche letteren doen houwen.]

De tempel was tot aen de zoldering of verdieping van witten ſteen gebouwt.

De hooghte en lengte dezes gebouws was zeſtigh, en breete twintigh ellen.

Maer boven dit gebouw was een ander gebouw opgerecht, van gelijke mate: zulx de gantſche hooghte des tempels uit hondert en twintigh ellen beſtont.

Het portael voor den ingang was twintigh ellen lang, gelijk met de mate van de breete des tempels, tien ellen breet, en reikte tot de hooghte van hondert en twintigh ellen.

De tempel was in 't ronde door Salomon met dertigh kleine huizen ombouwt, die aen elkandre geheght waren, en tot vaſtigheit van de muuren des tempels dienden. Ieder dezer huizen of kamers was vijf en twintigh ellen lang, vijf en twintigh breet, en twintigh hoogh. Boven deze waren andere huizen gebouwt, en boven die weer andere, die in mate en getale elkandren gelijk waren; zulx de gantſche hooghte dezer kamers, t'zamen genomen, by na met het benedenſte gebouw gelijk was: want het bovenſte gedeelte des gebouws was niet in 't ronde met huizen of kamers ombouwt.

Alles was met çederen hout bedekt. Ieder der bovenſte kamers had zijn dak bezonder, dat niet aen het naeſte vaſt was.

Het overige was van zeer lange balken t'zamen gehecht, die ter weder zijde reikten: zulx de muuren zelfs in dezer wijze t'zamen geklonken, hier door des te vaſter wierden.

Op deze balken ruſten de çederhoute zolderingen, de welke zeer glat geſchaeft, en met beeltwerk en vergultſel verciert waren: want alles glinſterde en blonk van gout, en de glans verblinde van allerwege d'oogen in 't ingaen.

Het gantſch gebouw beſtont uit glat geſlepe ſteenen, die zoo net op een hair in elkandre paſten, dat geen kenteken van hamer of eenigh ander werktuigh ergens kon gezien worden: maer alles ſcheen veel meer uit de natuur t'zamen gegroeit, als door kunſt t'zamen geſtelt.

Wijders, d'opgang na het bovenſte gedeelte of huis des tempels had Salomon aldus verzonnen: te weten, die was in de dikte des muurs gemaekt: want het bovenſte huis had ten ooſten gene deure, als het benedenſte: maer d'ingangen ter zijden waren door kleine deuren.

Niet weinigh ſtrekten ook de çedere balken, met dikke bouten aen elkandre geklonken, tot vaſtigheit des werks.

De tempel was in twee delen verdeilt. Het binnenſte vertrek of Koor was twintigh ellen, waer in niemant moght komen: de overige ruimte of voorſte deel was veertigh ellen lang, en tot het gebruik der prieſters ingewijdt.

In de muur, tuſſchen het binnenſte vertrek en overigh gedeelte, waren doorgaens deuren van çederen hout, die ook uitgehouwen en vergult waren. Voor deze deuren hing een behangſel van zeer fijn en blinkend lijwaet, dat met violet blaeu, purpur en karmozijn root geſchakeert en geverruwt was.

Daer na omringde Salomon den tempel en binnen voorhof rontom in 't vierkant met een omtrek-muur of omſchot van drie ellen hoogh, die in 't Hebreeuſch *Giſon* wiert genoemt, en de gemeente buiten ſloot, en den prieſters alleen toegang verleende.

Buiten dezen omtrek muur bouwde hy een buiten voorhof van een vierkant beſtek en geſtalte, en rechte grote en brede galderyen op, die met hoge poorten ingingen: welker ieder tegen een der vier hooftwinden over ſtont, en met goude of vergulde deuren toegeſlooten wiert.

Tot dit voorhof was eenen iegelijk, die zuiver en rein was, en de geboden der wet onderhield, toegang vergunt.

Salomon omringde dit buitenſte voorhof, dat onuitſprekelijk wonderlijk, en diergelijk noit gezien was, met een gebouw van dobbele galderyen, en maekte de pilaeren of kolommen, daer zy op ruſten, in de natuurlijke rotſe vaſt.

De deuren van dit buiten hof waren alle van zilver gemaekt. De vloer des tempels was met goude platen bedekt. En, om in 't kort te zeggen, niets was van binnen noch buiten, het geen Salomon niet vergult had.

Voor deze deure hing ook een behangſel van een zelfste fatſoen, als het geen, dat voor de binnen deure hing; maer het poortael of voorhuis had niet diergelijk. Dus verre Joſephus.

Tempel Salomons verwoeſt. De tempel Salomons wiert op het vier hondert en veertighſte jaer, na zijne opbouwing of grontlegging, door de Chaldeen of Babyloniers, onder de regering van *Nabuchodonoſor*, koning van Babylonien, verwoeſt en vernielt. Eſdr. 5, 12. die den tempel verbranden. 2 Reg. 25, 9. 2 Chr. 36, 19. Jerem. 52, 13. door eene rechtveerdige ſtraffe Gods, om de zonde des volks: (want de voorvaderen hadden den Godt des hemels vertoornt. 2 Chron. 36, 16, 17. &c.) Eſd. 5, 12. Ierem. 2, 1, 6. 4, 1. 5, 18. gelijk voorzeidt was, 2 Reg. 23. 27. Ier. 7, 14, 20. 12, 7. 22, 5. 26, 9, 12, 18. Ezech. 7, 21, 22. 8, 6. 24, 21. 25, 3. Amos 9, 1. Mich. 3, 12.

Wel had God belooft, den tempel tot in eeuwigheit (dat is, tot aen de tijden des Evangeliums) te zullen behouden en bewaren, 1 Reg. 9, 2. 2 Chr. 7, 16. te weten, zoo de Iſraeliten zijne geboden hielden: want anders dreighde hy dien te zullen verdelgen. 1 Reg. 9, 7, 9. 2 Chron. 7, 19, 20, 21, 22.

Sedert zijne verwoeſting bleef de plaetſe zeventigh jaren woeſt leggen.

Tempel door Zorobabel gebouwt. Na verloop van zeventigh jaren, op de wederkomſte der kinderen Iſraels uit de Babyloniſche gevangkenis, wiert de tempel, onder het beleit van *Zorobabel*, veltheer der Ioden, door bevel van *Cyrus*, koning van Perſie, op den zelven bergh, van vierkante geſlepe ſtenen en onvergangkelijk hout, herbouwt. 2 Chron. 36, 22, 23. Eſdr. 1, 2, 3, 4. 3, 6, 7, 8. &c. 4, 3. 5, 13, 16, 17. 6, 3, 4, 14. Maer het opbouwen wiert belet, c. 4. doch weer aengevangen en vervolght onder *Darius*, cap. 6. van ℣. 6. tot 15. en onder *Artaxerxes*, ℣. 14. De Profeten *Haggai* en *Zacharias* vermaenden en dreven *Joſua* en *Zorobabel* en het Jooſche volk tot het bouwen des tempels aen. Hag. 1, 15. 2, 18. Zach 4, 9. 8, 9.

Eindelijk wiert deze tempel, op den derden dagh der maent *Ader*, en op het zeſte jaer des koningrijcks van *Darius* voltoit. Ezra 6, 15. Na aen den zelven tempel, naer het verhael der Ioden, zes en veertigh jaren gebouwt was. Ioh. 2, 20. Ravan. Bibliothec.

Lichtfoot du dezen tijt op h[et] bouwen des tempels van Herodes. Dees tempel had in de hooghte en breete zeſtigh ellen, en was met drie ryen van groote ſteenen, en met eene rye van nieuw hout gebouwt, volgens de mate, door koning *Cyrus* voorgeſchreven. Eſr. 6, 3, 4.

Dies hy veel grooter en ruimer was, als d'eerſte tempel, door Salomon geſticht en door de Babyloniers verwoeſt: naerdien die ſlechts twintigh ellen breet, en dertigh hoogh, en tzeventigh lang, en deſſelfs voorhuis of portael, hondert en twintigh ellen hoogh was, als blijkt uit de boeken der Koningen en Kronijken.

Maer in cieraet, glans, pracht en heerlijkheit van bouwerk en toeſtel, was deez tempel van Zorobabel veel minder, als die van Salomon.

Wanneer derhalve vele Prieſteren, Leviten en hoofden der vaderen, die oudt waren, en het eerſte huis gezien hadden, in het aenſchouwen dezes tweeden huis, met luider ſtemme weenden, Ezr. 3, 12, zoo geſchiede dit geween niet, als of deez tweede tempel kleinder van mate als d'eerſte was; maer ter oorzake die in pracht en heerlijkheit voor den eerſten tempel Salomons bezweek. Dan aengezien verſcheide Rabbinen den gantſchen tempel Salomons doorgaens, en niet alleen het portael, hondert en twintigh ellen hoogh maken, zoo kan ook d'oorzake des geweens op het kleinder beſtek van Zorobabels tempel geleit worden: als die de helft lager was. Vangelijken maekt ook Joſephus den gantſchen tempel Salomons hondert en twintigh ellen hoogh: en zeit op eene andere plaetſe uitdrukkelijk, dat aen den tempel, die de vaders na hunne wederkomſte uit Baby- Kinchi

Babylonie gesticht wiert, zestigh ellen in de hooghte ontbrak: want zoo verre overtrof de tempel Salomons dien tempel. Doch de meeste duiden deze hooghte van hondert en twintigh ellen, die Josephus den gantschen tempel toevoeght, alleenlijk op het voorhuis of portael des tempels.

Sol. Daer en boven ontbraken, volgens verhael der Rabbinen, in dezen tweeden tempel vijf dingen, de welke den eersten tempel tot glorye en heerlijkheit strekten; als, 1. d'*Ark des verbonts met het verzoendekzel, en twee Cherubims, die de zelve overschaduwden.* 2. Het *Hemelsch vuur.* 3. De *Goddelijke Majesteit.* 4. De *Heilige Geest*, of *Geest der profesye*, en 5. *Urim en Tummim.*

En alhoewel kan bewezen worden, dat in den tweeden tempel de geest van profesye niet ontbroken heeft;(naerdien onder den zelven de profeten Haggai, Zacharias, en Malachias geleeft hebben,) zoo wort die evenwel door de Rabbinen onder d'ontbrekende dingen gestelt: uit oorzake, zoo zeker Rabbi *Bechai* daer op tot antwoort geeft, de profeetische geest niet altijt zoo geduurighlijk in den tweeden, als in den eersten tempel, gewoont heeft.

Dies de profeet Haggai met recht, zoo ten aenzien der vorige grote, als pracht en heerlijkheit, heeft mogen schrijven: *Wie is onder u lieden over gebleven, die dit huis in zijne eerste heerlijkheit gezien heeft? en hoedanigh ziet ghy het zelve nu? is dit niet als niet in uwe oogen?* c. 2, 4. Des niet te min spelt Haggai, cap. 2, 4. te voore, dat *de heerlijkheit dezes laesten huis groter zal worden, dan des eersten*, het welk te verstaen is, van wegen de tegenwoordigheit des Zalighmakers, die in dezen laesten tempel geleert heeft. Malach. 3, 1. waer by vergelijkt Marc. 11, 11, 15.

In het bouwen dezes tempels wiert in verscheide stukken door Zorobabel de schets van Ezechiels gezicht-tempel gevolght, volgens eenparigh schrijven der Rabbinen. En alhoewel hy dien niet volkomentlijk en ten vollen kon navolgen, inzonderheit in de ruimte en grote der mate en heerlijkheit van Ezechiels gebouw, zoo hield hy evenwel de schets van dien voor oogen, en volgde in vele stukken dat fatsoen, vorm, maeksel en platten gront dier gebouwen en voorhoven na.

De tempel, door Zorobabel gesticht, was boven mate sterk, als blijkt uit het schrijven van Josephus lib. 14. Antiq. 8. want aen de noortzijde, de welke de bestorming allermeest onderwarigh lagh, waren hoge torens en eene gegrave gracht van eene onmetelijke diepte: benessens een diep dal, dat den tempel omringde.

Wanneer *Pompejus* de stad zou belegeren, en de bequaemste gelegentheit afzagh, om die te veroveren, zoo vond hy den tempel met zulk eene veilige vesting omringt, dat de tempel, of schoon de stad al ingenomen was, tot een hertret zoude konnen hebben.

Des onaengezien veroverde *Pompejus* den tempel, elf jaren voor des Zalighmakers geboorte, met gewelt en sneuvelen van duizent Joden, onder het inbreken ten tempel. Hy zelf trad, nessens zijne voornaemste bevelhebbers, tot in het Heiligh der Heiligen, bezagh de goude tafel, kandelaer en andere kerkvaten, en twee duizent talenten gouts in de schatkiste: maer raekte, uit een zonderlinge godvrucht, niet met allen aen. Hy beval den volgenden dagh, na den neerlaegh, den tempel-dienaers den tempel te reinigen, en behoorlijke en plechtelijke offerhanden te doen.

Deez tempel, door Zorobabel gesticht, wiert in grote waerde en achting gehouden, en door de geheele werelt geëert, en met het zenden van treffelijlijke giften en gaven, zelfs door Heidensche, Grieksche en Romeinsche koningen, verheerlijkt. *Seleukus*, koning van Asie, bestelde, uit zijne eige inkomsten, alle d'onkosten, die aen den dienst der offerhanden besteet wierden. 2 Mach. 13. Joseph. lib. 2. c. 17. de Bel.

Wanneer koning *Eupator* door Judas geslagen was, onderwierp hy zich den Ioden, deed offerhande in dezen tempel, en vereerde dien met giften. 2 Mach. 13.

Koning *Antiochus* daer en tegen zand eenen ouden man uit Athenen, en beval door dien den Ioden dezen tempel te Ierusalem den Tempel van den Olympischen Jupijn te noemen. 1 Mach. c. 6, 2.

Op het driehondert en vier en vijftighste

tighste jaer, na den opbouw, wiert deez tempel door *Antiochus Epiphanes*, koning van Syrien, van alle zijne schatten berooft, gelijk 1 Macch. 1. te lesen is.

Namaels vonden de Ioden, onder Judas, het Heilighdom verwoest, den altaer ontheilight, de poorten verbrant, en de voorhoven met struiken bewassen, als in een kreupel-bosch, of als op eenen van de bergen, en de çellen of kamers der priesters gesloopt, tot hun groot leetwezen en droefheit.

Drie jaren daer na wiert alles door Judas herstelt en vernieuwt, en de tempel gereinight en ingewijdt, en het voorste deel des tempels met goude kronen en schilden verciert.

De burght, op den bergh Sion, wiert met hoge muuren en sterke torens opgebouwt, om de heidenen voortaen uit te keren. 1 Macch. 4. hoewel de muur namaels, op bevel van koning *Antiochus Epiphanes*, rontom weer afgebroken wiert. 1 Mach. 6, 62.

Nikanor, veltheer van koning *Demetrius*, dreighde den tempel te verbranden, indien hem Iudas en zijn leger niet in handen gelevert wier. 1 Mach. 7, 53. doch hy liet zich, door bede der priesteren, gezeggen, en trok uit Ierusalem.

Tempel door Herodes gebouwt.

Namaels wiert deze tempel, dien Zorobabel gesticht had, door koning Herodes de Grote afgebroken, en in diens plaetse een andere veel prachtiger gebouwt. Of de tempel van Zorobabel, zoo andere voor waerschijnlijker houden, wiert door Herodes slechts cierlijker en fraeier gemaekt.

Koning Herodes de Grote (zoo Iosephus verhaelt) na vele verwonderens waerdige bouwerken in Judea gesticht te hebben, nam een ander treffelijker werk voor: te weten, den tempel Gods, in een groter bestek, en ook hoger na gelang, van nieuws te herbouwen: want hy oordeelde dat het beroemste van allen, en tot een eeuwige gedachtenis der nakomelingen te zullen zijn.

Dan naerdien hy vreesde, dat het volk, door de zwarigheit des werks, zou afgeschrikt worden, en dienvolgens hier toe zich ongenegen toonen, zoo sprak hy hen in volle vergadering, na het ophalen van zijne uitgevoerde daden en werken, ten voorstant des Ioodschen staets, aldus aen.

Aen dezen tempel, dien onze voorvaders, na hunne wederkomste uit de Babylonische gevankenis, gebouwt hebben, ontbreken zestigh ellen: want zoo veel was dat oud gebouw van Salomon hoger. Ook quam dit niet by schult van onze voorouders toe, aen wien het niet stont: maer Cyrus en Darius, Hystaspes zoon, hebben deze mate voorgeschreven: onder welker heerschappye, dewijl die toen daer onder leefden, gelijk daer na onder die van de Macedoniers, zy die eerste schets des tempels niet hebben kunnen volgen. Maer dewijl ik, door Gods gehengenis, de bestiering des rijks bekomen, en tijt en gelegentheit, en gelt en grote inkomsten heb, en, het geen 't voornaemste van allen is, in de vrientschap der Romeinen, de heerschers des gantschen aerdbodems, sta, zoo zal ik trachten te volvoeren, het geen onze voorouders, die onder het gebiet van anderen leefden, niet genoechzaem na behoren hebben volvoert: en zal, gedachtigh aen d'ontfangene weldaden, dankbarelijk en godvruchtelijk volbrengen al het geen, dat aen d'eere Gods ontbreekt.

Door deze onverwachte reden stonden zy alle in hunne gedachten verslagen, dewijl hy scheen te beloven, het geen buiten hope was. Daer en boven wierden zy met grote bekommernis bevangen, dat hy, na het slopen van het oud gebouw, misschien het nieu niet zou kunnen voltoien. Dies dacht hen die raet gevaerlijk, en het bestaen bestaen bezwaerelijk te zijn.

Koning Herodes dit bespeurende, beval hen goeds moets te zijn: want dien anderen tempel zou hy in zijn geheel laten blijven, nochte niet slopen, voor al eer hy alle de stoffe, dewelke tot het nieu gebouw van noden was, vervaerdight had. Ook misleide hy hen niet: want hy maekte duizent wagens gereet, om steen te voeren, en koos, uit eene groote menighte van kunstenaers, tien duizent van d'ervarenste bouwmeesters, en daer en boven duizent priesters, gekleet in priesterlijk gewaet, op zijn eigen onkoste: welker zommige in het metselwerk, en zommige in het schrijnwerken ervaren waren. Alle deze wierden door hem tot het werk gebruikt, na hy de bouwstoffe reeds te vore had doen toevoeren.

Daer

Daer na deed hy de grontveſten des ouden tempels opbreken, en nieuwe in de plaetſe leggen, en daer op den tempel, gelijk die te vore uit Ioſephus beſchreven is, bouwen.

Herodes derfde in het binnenſte des tempels, waer buiten de wereltlijken of ongeeſtelijken, uit kracht der wet, moſten blijven, niet treden: maer deed het bouwen der binnenſte galderyen door de prieſters verzorgen. Hy begon den tempel-bouw in het achtiende jaer zijns koningrijks, en had dien in den tijt van 9. jaren en een half, ontrent 9. jaren voor des Zalighmakers geboorte, voltoit.

Na alles voltoit was, ontſtont een grote en ongemene blijtſchap onder het volk, dat Gode voor het zoo haeſtigh voltoien des werks dankte, en den Koning Herodes voor zijnen yver, in het ſchielijk volvoeren des gebouws, heyl en voorſpoet toewenſchte.

Voorts wiert de heropbouwing des tempels met grote vrolijkheit en gejuigh geviert en ingewijdt. Herodes ſlachte driehondert oſſen Gode ter eere: en andre, ieder na zijn maght, ontallijke ſlachtoffers.

De geboorte dagh van Herodes, dien hy jaerlix met grote pracht en vrolijkheit plagh te vieren, geviel juiſt op het vieren des feeſts van den herbouw des tempels.

Men zeidt, in den gantſchen tijt, geduurende het bouwen des tempels, het noit des daeghs, maer alleenlijk des nachts regende, ten einde het werk niet zou verhindert worden. Dus liep het gerucht, zoo Joſephus ſchrijft, dat den Ioden uit den mont hunner vooroude件ren van hant tot hant overgelevert was.

Herodes deed dezen tempel door aenrading van *Baba*, zoon van *Butha*, bouwen, tot verzoening des manſlaghts van den *Sanhedrin* of Rabbinen.

Want als Herodes dezen *Baba*, dien hy, neffens *Hillel*, en *Schammai*, by 't leven gelaten had, t'eener tijde vroegh, op wat wijze hy zulken gruwel-daet zou kunnen uitwiſſchen? Zoo kreegh hy tot antwoort: *Hy heeft het licht* (verſta de Rabbinen) *des werelts uitgedooft: hy zal gaen en arbeiden in het licht des werelts*: dat is, in den tempel.

Maer den Romeinen was dit werk niet even aengenaem: want het herbouwen des tempels ſtiet keizer Auguſt wel grotelix tegen de borſt. Dies de keizer, wanneer hy daer over door Herodes aengezocht en geraetvraeght wiert, hem in dezen zin terugh ſchreef.

By aldien ghy den tempel niet geſloopt hebt, ghy zult dien niet ſlopen. Zoo ghy hem geſloopt hebt, ghy zult dien niet bouwen. Zoo ghy hem geſloopt en gebouwt hebt, ghy zijt een quade knecht. Zoo ghy u op uwe wapenen betrouwt. Hier is geſchreven, ghy zijt geen koning, noch konings zoon. Herodes is een knecht. Talmud. in Bavâ Bathra.

De tempel, door Herodes gebouwt, wort by de Rabbinen en Talmudiſten, volgens hunne hooghdravende wijze van ſpreken, boven mate hoogh, van wegen zijne heerlijkheit, pracht en uitſtekentheit geroemt: want *hy heeft*, (zoo de Talmud ſchrijft,) *geen fraei gebouw gezien, die den tempel van Herodes niet gezien heeft.*

Desgelijx ſchrijft Joſephus, dat de tempel, door Herodes geſticht, het allerwonderlijkſte was, dat hy oit gezien of gehoort had. Joſeph. Bell. 7. c. 1.

Hy was, volgens ſchrijven van zekeren Rabbi *Hasda*, van fraeien ſteen en marmer gebouwt: of, gelijk zommige ſchrijven, van geſchilderde of gevlamde marmer.

De tempel, door Herodes geſtight, was boven mate ſterk, en met een vaſten muur omringt, en als een kaſteel: want zoo Ioſephus ſchrijft, was de tempel aen de ſtad tot een kaſteel: gelijk de toorn of kaſteel *Antonia* den tempel tot een kaſteel was.

Desgelijx ſchrijft *Tacitus*, dat de tempel van Ieruſalem kaſteelswijze gebouwt was, en drie muuren van ongemeen vaſt en ſterk werk had.

Zelfs de galderyen, waer mee den tempel omringt was, verſtrekten een treffelijk bolwerk, die ook eene wijle den tempel verdedight hebben, volgens ſchrijven van Ioſephus, in het veroveren des tempels door *Titus*. Ook verdedighden zich de Ioden en gantſche prieſterlijke ſtoet eene lange wijle in den tempel, ten tijde des beleghs door *Titus*: want noit, zoo Ioſephus ſchrijft, wiert het vechten ontrent den tempel geſtaekt: maer geduurighlijk door d'uitvallen gepleeght en gehanthaeft.

Na dus verre uit Ioſephus van den eerſten en tweeden tempel geſproken

te hebben, zullen wy vervolgens het geen de Rabbinen van den tweeden tempel, door Herodes gesticht, geschreven hebben, laten volgen.

TEMPEL van HERODES.

Tempel-gront en omtrek-muur des *Tempel-gronts.*

DE Talmudisten maken den gantschen heiligen gront, of erf des tempels op den bergh Moria, vierkant, en ieder zijde des vierkants lang vijf hondert elleboogen of ellen, een elle gerekent op anderhalve voet: dies de gantsche omtrek der vier zijden twee duizent elleboogen besloegh: wel was de bergh veel grooter: maer zoo veel was alleenlijk tot den Heiligen gront genomen. Pisk. ad. Midd.

Dit gantsch vierkant bestek wort by hen op Hebreeusch *Har Baith*, dat is, *Bergh des Huis* genoemt: want de bergh des huis is de plaetse, waer op de gebouwen des tempels waren. Anders wort ook de buiten muur, die dit vierkant bestek omringde, de *Bergh des huis* gemenelijk genoemt. Bywijle wort ook, door den *bergh des huis*, alleenlijk het buitenste bestek of voorhof des tempels verstaen. Ziet 1 Mach. 4,46.

Josephus desgelijx maekt het gantsch bestek, erf of gront des tempels vierkant, hoewel ieder zijde slechts eene stadie lang: en dienvolgens den gantschen omtrek vier stadien groot. Deze mate van Josephus schijnt regelrecht tegen het boven gemelde schrijven der Talmudisten te strijden, die ieder zijde vijf hondert ellebogen lang maken: naerdien een iegelijk stadie by alle volken slechts een bestek van vier hondert ellebogen, of zes hondert voeten, of ten hooghste vier hondert en twalef ellebogen en een halve, of zes hondert vijf en twintigh voeten lang is; dewijl acht stadien vijf duizent voeten uitmaken. Luc. Capel. Histor. Apost.

Maer dit geschil kan lichtelijk geeffent en beslecht worden, met te zeggen, dat *Josephus* Hebreeusche stadien gemeint heeft: maer de Talmudisten gene Hebreeusche; maer Romeinsche of Attische ellen verstaen hebben: want een Hebreeusche voet was effe een vierde gedeelte van een Romeinsche voet groter, als een Romeinsche, en by na ook als een Attische voet.

Aldus is een Hebreeusche stadie, bestaende uit vier hondert Hebreeusche en uit vijf hondert Romeinsche ellen, volkomen een en dezelve mate van gelijke lengte. Derhalve kan nu dit voor vast gestelt worden, dat ieder zijde van den buitensten omtrek des Heiligen gronts vijf hondert ellen zy geweest, hoewel gene Hebreeusche; maer Attische of Romeinsche ellen, en dat alle d'ellen, die zoo *Josephus* als de Ioden, in de meeting des tempels gebruiken, Attische of Romeinsche ellen zijn.

Of men zou dit verschil der mate van vier en vijf hondert ellen, in volgender wijze kunnen vereffenen en beslechten. Lee.

Josephus brengt den buitensten omtrek des heiligen gronts, t'effens met den tooren *Antonia*, op zes stadien: waer van de tempel-gront vier stadien in den omtrek besloegh: want hy schrijft uitdrukkelijk en duidelijk, dat ieder zyde eene stadie was, en de platte gront van den toren *Antonia* in den omtrek twee stadien begreep, en vierkant was, en aen het Noort-west eind van de portalen des tempels lagh.

Dies was ieder zijde des torens een halve stadie lang: zulx de Noort en West-zijde slechts een halve stadie van de hele stadie besloegen. Door welke reekening *Josephus* met de Rabbinen net genoegh zal over een komen.

Deze toren, die eerstelijk een verbergh-plaetse des priesterlijken gewaets was, en op eene ledige oort van den bergh des huis stont, wort by hen onder den Heiligen gront gerekent.

Indien men nu den omtrek van tempel en tooren *Antonia* onderscheidelijk en ieder byzonder neemt, men zal bevinden, dat de tempel in den omtrek vier, en de tooren *Antonia* twee stadien besloegh: de welke t'zamen zes stadien uitmaken. Maer by aldien men den omtrek van beide t'zamen voeght, en alleenlijk de twee buitenste zijden

van

van *Antonia* rekent, die het verſte van den tempel leggen, daer zullen ſlechts vijf ſtadien voor den omtrek des Heiligen gronts uitkomen.

Hier mee komt wonder wel het ſchrijven van zekeren Griekſchen ſchrijver *Ariſteas* over een, die ook den omtrek rontom den tempel op vijf ſtadien brengt. Het zelve wort by *Euſebius* uit dezen *Ariſteas* verhaelt.

Dewijl nu een Griekſche ſtadie van *Joſephus* zes hondert voeten uitmaekt, indien die door vijven, dat zijn vijf ſtadien, vermenighvuldight worden, daer zullen drie duizent voeten voor den ronden omtrek des Heiligen gronts uitkomen.

Wijders, vier palmen of hantbreten, (als de bekenſte deelen van eene voet) vermenighvuldight door drie duizent, zullen twalef duizent hantbreten of palmen bedragen, d'omtrek van den Heiligen bemuurden gront.

De bergh nu des Huis, volgens ſchrijven der Rabbinen, had aen ieder vierkante zijde vijf hondert ellen. Deze vier zijden t'zamen gevoeght, zal d'omtrek op twee duizent ellen uitkomen: dewelke, zijnde door zes palmen, de mate van eene elle of anderhalve voet, vermenighvuldight, zullen twalef duizent palmen uitmaken: die met de mate van *Joſephus* over een komen. Dies hier uit blijkt, dat *Joſephus* en de Talmidiſten in de mate van den buitenſten omtrek des tempels of Heiligen gronts niet verſchillen.

Wonder wel komt deze mate van vijf hondert ellen van ieder zijde des vierkants, met het getal der ellen over een, de welke by Ezechiel aen ieder zijde van den buitenſten ring-muur of omtrek des tempels of Heiligen gront gegeven wort, Ezech. 42, 20. 45, 2: want door rieten moeten by den zelven ellen verſtaen worden.

Naer luidt des Talmuds lagh het grootſte ruimte of gedeelte van den bergh des Huis ten Zuiden: het tweede, naeſt daer aen, ten Ooſten: het derde ten Noorden: en zijn kleinſte gedeelte ten Weſten. Door de woorden van *het grootſte gedeelte van den Bergh des Huis*, wort hier dat gedeelte des berghs verſtaen, dat door het voorhof des tempels niet beſlagen wiert: of het welk tuſſchen den buitenſten muur, met den welken den bergh Moria (of tempel) rontom omringt was, en tuſſchen den muur van het voorhof des tempels lagh. Dit is het zelfſte gedeelte van den bergh des Huis, dat *Joſephus* het buitenſte omſchot of voorhof noemt: maer het voorhof des tempels is het geen, dat hy het binnenſte voorhof noemt.

Of de gemelde woorden des Talmuds (zoo *Maimonides* die te recht ſchijnt te verklaren) zijn aldus te verſtaen. Het voorhof des tempels was, (naer het gevoelen der Talmudiſten; hoewel *Joſephus* het tegendeel ſchrijft) niet recht in 't midden des berghs Moria gelegen: zulx een evengroote ruimte, tuſſchen de vier zijden des voorhofs, en tuſſchen de vier zijden van den bergh des huis lagh: maer het was zoodanigh geplaetſt, dat de Zuidzyde des voorhofs het verſte van de Zuidzyde van den bergh des huis, leggende daer tegen over, afſtont: maer d'Ooſtzyde des voorhofs, van d'Ooſtzyde des berghs des huis minder afweek: en de Noorder zyde des voorhofs van de Noorder zyde des berghs des huis noch minder afweek, en eindelijk de weſt-zijde des voorhofs het minſte van allen van de weſter muur des berghs des huis aflagh, als hier na breder zal gezeidt worden.

De bergh Moria raekte, in de verdeiling des lants, met zijn een gedeelte in den eenen ſtam, en met zijn ander gedeelte in een anderen ſtam: want het grootſte gedeelte der voorhoven, volgens ſchrijven der Rabbinen lagh in het gedeelte van Juda: maer de altaer, portael, en tempel, en Heiligh der Heiligen waren in het erfdeel van Benjamin.

Het gedeelte, dat in Juda lagh, en de voorhoven begreep, was onder hol gemaekt, en op gewelven gebouwt: of het was, zoo andere uitleggen, met een galderye en dobbelde rye kolommen omringt.

Dit was gedaen, ten einde geen graf binnen het beſtek des Heiligen gronts zou kunnen gemaekt worden: waer door het Heilighdom, of volk, ſtaende daer boven, zou mogen beſmet-

ſmetting krijgen, of op dat geen lijk, zoo voor het bouwen des tempels aldaer een lijk moght geleit zijn, den tempel en alle de bovenſtaenders zou beſmetten. Want de Joden geloven, uit kracht van eene oude overlevering, dat zy door een onderleggend lijk, wanneer zy daer boven ſtaen, beſmet worden: maer niet beſmet worden, zoo een gewelf daer boven op gebouwt is.

Salm. Gent. pag. 359.

Dit vierkant beſtek des heiligen gronts was met een muur of wal van zeer fraeie ſteenen, tot de hooghte van vijf en twintigh ellen, omringt: te weten, wanneer men binnen den omtrek van dien muur op den heiligen gront ſtont: want buitenwaerts hing of ſtont hy over een ſteilen afgront van een zeer diep dal: en aldus was'er een ongemeene hooghte van den bodem der gracht beneden, tot aen den top des muurs: maer van binnen was hy niet hoger dan vijf en twintigh ellen, en ſtrekte met die hooghte rontom het gantſch vierkant beſtek.

Joſeph. Antiq. 5, 14.

By Ezechiel wort ook een muur van vijf hondert ellen aen den huize, rontom henen geſtelt, cap. 40, §. 42, 20. om onderſcheit te maken tuſſchen het Heilige en onheilige.

D'Ooſter ring-muur, volgens eenparigh ſchrijven der Talmudiſten, was *niet hoger als zes ellen:* doch dit is niet van den gantſchen Ooſter ring-muur te verſtaen: want die was zoo wel vijf en twintigh ellen hoog als d'overige: maer dat is alleenlijk van den muur of borſtwering te verſtaen, die recht tegen over d'Ooſter-poorte was: want den prieſter, wanneer hy het bloet van de roode varre of koe op den Olijf-bergh zou plengen, moſt recht uit door d'Ooſter-poorte op de poorte des tempels zien. Naerdien nu de vloer van het portael of voorhuis des tempels twee en twintigh ellen hoger, als de vloer van deze Ooſter-poorte was, zoo kon de prieſter, ziende van den Olijf-bergh door deze poorte, niet meer als boven d'achtſte trap zien. Dies moſt nootwendigh de muur, die recht over d'Ooſter-poorte was, laegh zijn om daer over te zien, het geen hy niet door de poorte kon zien.

Mid. Sect. ... R. ... in Pis...

Poorten in den ringmuur of omtrek des Heiligen Gronts.

Acht poorten waren in dezen uitterſten ringmuur, rant of boort des Heiligen gronts, of eigentlijk, zoo men met *Joſephus* wil ſpreken, in de galderyen: hoewel Rabbi *Salomon* ſlechts vijf poorten ſtelt, waer door men na den bergh des tempels ging.

Midd. part. 2.

Aen d'Ooſt-zyde, tegen den Olijf-bergh over, was ſlechts eene poorte van twintigh ellen hoogh: gelijk ook alle d'andere poorten, zoo in deze muur, als in d'andere, die de voorhoven omringden, de hooghte van twintigh ellen hadden, volgens eenpaerigh gevoelen der Rabbinen.

In het ſtellen van deze mate verſchillen de Talmudiſten van *Joſephus* niet, (alhoewel zijne vaſte mate, de welke hy aen alle de poorten geeft, dertigh ellen hoogh en vijftien breet is) maer verklaren in deze verſcheidenheit het werk des te beter.

De hooghte van het gantſche poortwerk van ieder poorte, of van het bouwerk, daer de poorte ſtont, was dertigh ellen: en aldus rees het vijf ellen boven de muur: maer de rechte ingang of poorthol van de poorte of deur was ſlechts twintigh ellen hoogh.

En aldus was ook de rechte breete des ingangs der deuren of poorthol van ieder poorte ſlechts tien ellen: maer de poſten van de poorte aen ieder zyde was twee ellen en een half: en dienvolgens de breete van het gantſch bouwerk der poorte vijftien ellen in alles.

Li... fo...

De hooghte van deze Ooſter-poorte was alleenlijk vier ellen minder, als die van alle d'andere poorten: want zy rees ſlechts vier ellen boven den ingang of opening, daer men door gong: daer alle de andere tien ellen hoogh oprezen: alzoo rees deze Ooſter-poorte niet meer als een elle boven de hooghte des buitenſten muurs: (d'andere poorten daer en tegen vijf ellen): op dat de prieſter, wanneer hy, gelijk aenſtonts gezeidt is, op den Olijf-bergh, tegen over de poorte des tempels, de varre zou verbranden, den hogen-prieſter, die het bloet

1... 2...

in het Heilighdom braght, zou kunnen beschouwen: desgelijx in het verbranden van de rode koe of veerse, Num. 19, 2, 4. het Heilighdom of tente der t'zamenkomste in 't gezichte hebben: want zy willen, dat de priester, uit kracht des gebodts, daer toe verplicht was, wanneer hy het bloedt der veerse sprengde. *Hy* (de priester Eleazar) *zal van haer* (de veerse) *bloet met zijne vinger nemen, en van haer bloet recht tegen over de tente der t'zamenkomste zevenmael sprengen.* Num. 19, 4. Hier staet aen te merken, dat Kristus en zijne jongeren, na zy door deze poorte uit den tempel getreden waren, zich op den Olijf-bergh voor deze poorte ter neder zetten, (want door deze poorte klom men na den Olijf-bergh) en te rugh op de prachtige gebouwen des tempels d'oogen sloegen. Matth. 24. 1, 2, 3, 4. Marc. 3. 1, 2, 3, 4.

Deze poorte stont juist niet recht in 't midden van dezen Ooster muur, te weten, niet ter weder zyde tusschen twee hondert en vijftigh ellen, maer meer na 't Noorde: uit oorzake zy recht in den voorgevel, of tegen over het voorhuis of portael des tempels most staen.

Op deze Ooster-poorte was d'afbeelding der stad *Susan* of *Schushan*, (volgens spelling der Rabbinen) eertijts de rijxstad en de zetel der koningen van Persie, geschildert of gehouwen: en de poorte zelve, of ten minsten een gedeelte daer van, wiert met dien name genoemt. In den Talmud wort *Schushan* een paleis genoemt: waer op d'uitlegging tot verklaring byvoeght, *Schushan, het paleis, was een vertrek in d'ooster-poorte: waer op Schushan afgebeelt was.*

De reden dezer afbeelding wort by zommige gezeidt te zijn, ten einde de Joden zouden gedenken aen den weldaet, dien zy in *Schushan* ontfangen hadden: want wanneer de Joden, volgens schrijven van *Maimonides*, uit de Babylonische gevangkenis weer na Judea keerden, zoo waren zy belast op de poorte van hunnen tempel het beelt der stad *Susan*, hooftstad van Persie, te maken, ten teken van de heerschappye der Persianen over de Joden, en ten einde zy den ontfangen weldaet hunner ontslagene gevangkenis zouden indachtigh zijn: of, zoo andere willen, het overdenken dezes koningrijks hen gestadigh tot vreze zou bewegen. De Joden gehoorzaemden dien beveele, en deden op d'Ooster-poorte d'afbeelding dier stad snijden of schilderen: van waer ook de naem aen die poorte gegeven wiert.

Maer hier tegen zou men te recht met *Abraham Zaccuth* kunnen opwerpen: hoe deze afbeelding den gantschen tijt van den tweeden tempel aldaer heeft kunnen blijven: daer het koningrijk van Persie en de stad *Schushan* of *Susan* slechts eene kleine wijle na den tweeden tempel bleef staen. Dies andere die opwerping wederleggen met te zeggen, dat de kinderen der gevangkenis deze afbeelding maekten, om te mogen gedenken aen het wonder van *Purim*, dat in *Susan* gedaen was: als Esth. 9, 26. te zien: welke oplossing *Zaccuth* voor niet ongerijmt oordeelt. Juchasin. fol. 65.

Deze poorte was in den eersten tempel de konings poorte genoemt, 1 Chr. 9, 18. naerdien die aldaer gezeit wort Oostwaerts te zijn: doch zy wert des Konings poorte niet genoemt van wegen den byzonderlijken en gewoonlijken ingang des konings door de zelve: (want diens gemeene ingang was aen de oort daer tegen over, namelijk aen de Westzyde) maer zy wiert alzoo genoemt, uit oorzake koning Salomon die poorte en den overigen muur aen dien oort prachtiger en buiten gewoonlijke wijze met ongelooflijke onkosten en arbeit had doen bouwen; ophalende den muur met hooge steenen, uit den bodem van een diep ondergelegen dal.

Na den Olijf-bergh liep Oostwaerts uit den bergh des huis een byzondere steene wegh of opgang, en kromde zich allengs na 't Noorde. Hy was met een dubbel gewelf overslagen, op een zelve wijze, als 't gewelf onder de voorhoven des tempels: dat ten zelven einde gemaekt was: namelijk tot voorkoming der grafsteden: waer door de priester, die derwaerts trad om den gemelden dienst te verrichten, zou anders hebben kunnen besmet, en aldus het werk gestaekt worden. Maym. par. 3. & Schekalim.

Het Zuider gedeelte van den buiten omtrek of ring-muur, die tegen over of neffens de stad Jerusalem lagh, had twee poorten, genaemt de poorten van *Huldagh*, die op een gelijken afstant van de Poorten Huldagh. Talmud. in Mid.

III hoe-

hoeken des muurs stonden, Oost en West, en op een gelijken afstant d'eene van d'andere. En aldus zijn de volgende woorden van *Josephus* te verstaen. *Het vierde gedeelte van den muur, na 't Zuide, had ook poorten in 't midden.* Dat is, de poorten waren alzoo geplaetst, dat'er eeneven verre afstant tusschen poorte en poorte, en tusschen de beide poorten en hoeken des muurs was.

Waer van deze poorten *Huldagh* genoemt zijn, kan met gene zekerheit gezeit worden: 't en zy men wil na zeker profetesse *Hulda*, de welke 2 Reg. 22, 14. 2 Chron. 34, 22. gedaght wort, die te Jerusalem in het tweede gedeelte woonde, of in het huis of Collegie der Leere, volgens uitlegging der Talmudisten.

Salom. Jarch. Dit Collegie schijnt in het een of ander gedeelte des tempels geweest te zijn: en is misschien daer van aen die poorten des tempels de naem gegeven; dewijl zy na by het huis van de profetesse *Hulda* waren.

In de Talmud wort slechts eene Wester poorte in den buiten omringmuur gedacht; maer by *Josephus* in den zelven muur vier gestelt; het geen met de Schrift over een komt. Want hy zeid: In het Wester gedeelte des ringmuurs waren vier poorten. D'eerste leide tot des konings paleis: zijnde het dal tusschen beide opgevult, tot doorgang. De twee andere hadden haere uitgangen na de voorsteden: en d'andere na d'andere of overige stad. Dus verre *Josephus*.

Wijders, de poorte, de welke na het paleis uitgang verleende, was de Noordelijkste, in de West-zijde, van alle de vier, en stont regelrecht tegen over de poorte *Susan* ten Ooste.

Poorte Koponius. Midd. Maym. in Beth. Onder den eersten tempel was deze poorte *Schallecheth* genoemt. 1 Chron. 26, 16. de welke neffens of by den opgaenden hogen Wegh of doorgang stont: maer wiert ten tijde van Herodes tempel de poorte van *Koponius*, of, naer de spelling der Rabbinen, *Kiponus* of *Kiponos* geheten. Wat *Kiponos* wil zeggen, des is men onbewust. Eenigen houden *Kiponos* voor een Grieksch woort, en leggen het Hof-bouw uit: want *Kepos* bediet in 't Grieksch een hof of tuin: misschien van wegen de hoven en bogerden, die aen die zijde neffens de poorte sedert de tijden der eerste profeten waren. *Lichtfoot* wil den naem *Koponos* van *Koponius* gesmeet hebben, die een voorname Romeinsche veltheer of bevelhebber van Judea was, volgens schrijven van *Josephus*: het welk niet ongerijmt gesproken is: want naerdien deez *Koponius* ontrent den tijd van het eindigen des tempelbouws van Herodes leefde, zo is daer uit lichtelijk te vermoeden, dat Herodes deze poorte, om d'eene of andere oorzake, ter eere van dezen groten bevelhebber *Koponius*, alzoo genoemt hebbe: gelijk hy den toren na by den tempel, ter eere en gedachtenis van zijnen vrient *Antonius*, *Antonia* noemde. l. 18.

De naem *Schallecheth*, dien deze poorte, ten tijde Salomons, eerst voerde, betekent: *opwerping*, *opdrijving*, of *opjaging*: en wert die alzoo genoemt, uit oorzake zy neffens den hogen opgaenden Wegh stont.

In de zelve Westzijde, naest aen de poorte *Schallecheth* of *Koponius*, en neffens den hogen wegh, stont, na 't Zuide, ten tijde Salomons, eene poorte *Parbar* of *Palbar* genoemt, als klarelijk blijkt uit 1 Chron. 26, 18. *Parbar* heeft een dobbelzinnige bediedenis: want *Palbar*, wort volgens gemein gevoelen der Joden, voor een Chaldeeusch woort gehouden, en bediet of *een uitterste deel*, of *een deel, dat uitwaerts komt*: of het komt met de bediedenis des woorts *Parbar* over een, dat voorsteden betekent, zoo wel in de Hebreeusche als Chaldeeusche text, 2 Reg. 23, 1. als *Lichtfoot* uit *Kimchi* bewijst. Poorte Parb[ar]

Wy zullen hier weder de woorden van *Josephus*, die een weinigh te vore gedacht zijn, ten tone stellen, uit alle welke t'zamen men den stant en gelegentheit der gemelde poorte zal kunnen bespeuren. Deez dan schrijft, dat *een der vier poorten van de Wester hoek na het konings paleis uitgang verleende*, (de weten de poorte *Schallecheth*) *en de twee naeste in de voorsteden.*

Deze voorsteden, de welke *Josephus* noemt, waren in der daet dat gedeelte der stad, welke in de Schrift *Millo* wort genoemt, dat een dal was Lic[htfoot]

was aen het Weſt-eind van den bergh Moria: in het welk Jeruſalem en Sion t'zamen quamen en aen elkandre raekten, en dat David en Salomon in hun tijden met gebouwen vervult hadden. 2 Sam. 5, 9. 1 Reg. 11, 27.

Dies zijn ten dien einde de gemelde woorden van *Joſephus* aenmerkens waerdigh, daer hy zeidt: *dat de twee van deze Weſterpoorten in de voorſtadt waren, en d'andere in d'andere ſtad:* dat is te zeggen, in Jeruſalem: de welke hy een ſtad maekt, als een andere van de voor-ſtad, daer hy van ſpreekt. Men neeme dan het woort *Parbar* in eene van beide de gemelde bediedeniſſen, 't zy voor een uitterſte plaetſe of deel, of voor de voorſteden, deze voornoemde poorte kan in der daet eigentlijk met dien naem genoemt worden, uit oorzaek zy een doorgang van den tempel na *Millo* was, welk een uitterſte plaetſe was, en de voorſtad van Sion, door eenen muur, van Sion afſcheide; hoewel het een gedeelte daer van was, en daer aen behoorde.

En alhoewel d'andere poorte, dewelke neffens de gemelde ten zuide ſtont, ook uitgang na de voorſtad verleende, als uit het ſchrijven van *Joſephus* blijkt, zoo wiert zy nochtans niet met den zelven naem van *Parbar* genoemt: uit oorzake die veilight een anderen bezonderen en eigen naem had, na d'eene of andere plaetſe, daer zy by ſtont; en niet na de plaetſe, daer na toe zy doorgang verleende.

Aen het Zuider eind van deze Weſter-ringmuur waren twee andere kleine poorten, *Aſuppim* genaemt: te weten, by het ſchathuis *Aſuppim*, dat tuſſchen deze beide poorten ſtont, als te beſpeuren is uit 1 Chron. 26, 15, 17.

Aen de Noortzyde was ſlechts eene poorte, (op een zelve wijze, als aen d'Ooſtzyde) de welke recht in 't midden van den ringmuur tuſſchen 't Ooſte en Weſte van dien ſtont.

Over de ſpelling van den naem dezer poorte is onder de Rabbinen eenigh geſchil en verſchil: want by zommige wort zy [a] *Teri*, maer by anderen van over ouds [b] *Tedi*, of, gelijk andere willen, [c] *Tadde* genoemt. *Teri* bediet vochtigheit of etter, of [d] ſchaemte en neerſlaghtigheit; uit oorzake de prieſter, dien des nachts in zijnen ſlaep van zelf het zaet afging, door deze poorte met ſchaemte en neerſlachtigheit na het bad ging, om zich van zijne onzuiverheit af te waſſchen.

De Talmud ſtelt twee onderſcheidelijke merktekenen van dezelve poort, waer door zy van alle d'andere bovengemelde poorten afgezondert wiert. Eerſtelijk was dezelve van zulk een fraei noch hoogh bouwerk niet, noch had gene bovenkamers, als alle d'andere: maer alleenlijk lagen platte ſteenen daer over, en de borſtweering des muurs, en niet anders, liep op dezelve. Ten tweede: deze poorte was gene gemeene en gewonelijke in en uitgang, als d'andere poorten waren: maer verſtrekte alleenlijk eenen doorgang by voorval. (Talm. in Midd. par. 2.)

Ten Ooſte en Weſte gingmen by eenen groten en hogen opgang met verſcheide trappen na dezen ringmuur en na deze poorten: doch aen de Zuitzyde was de opgang veel lager.

D'opgang, ten Noorde, was veel meer tot gemak der bezettelingen des kaſteels *Antonia*, (dat aen die zyde ſtont) als tot ingang in den tempel: naerdien de Noorder poorte *Tedi* van weinigh gebruik was. Een galderye, naer het ſchijnt uit het ſchrijven van *Joſephus*, ſtrekte van den tempel tot aen den tooren *Antonia*, tot op en afgang der krijgsbezettelingen, ten tijde der Romeinen. (Ziet Pag. 263. Joſeph. Antiq. l. 7. c. 5.)

De tempel van Herodes was ook door eene brugh aen de bovenſtad en aen de *Xyſtus* gehecht. (Joſeph. l. de Bell. c. 13. l. 14. c. 8. Antiq.)

In vijf van deze poorten: te weten, in d'Ooſter-poorte *Suſan*, in de twee Zuider-poorten *Huldagh*, in de Noorder-poorte *Tedi*, en in de Weſter *Schallecheth*, ſtont een wacht van Leviten des nachts, tot bevrijdingh en achtbaerheit des tempels. En aldus ſtont op ieder hoek van dit groot vierkant beſtek van binnen wacht.

Alle de poorten voornoemt waren met fraeie gebouwen ter wederzyde geſtoffeert en bezet: maer d'Ooſter-poorte was d'uitſtekenſte, uit oorzake zy de grootſte en gemeinſte ingang ten tempel was.

In de Schrift worden op verſcheide plaetſen huizingen of vertrekken gedaght: waer in geeſtelijke vrouwen, in zonderheit weduwen, om met vaſten en bidden haer leven in godsvrucht

door te brengen, haer verblijf hadden: als 2 Chron. 22, 11, 12. wort verhaelt, dat *Josabath*, dochter van koning *Joram*, *Joaz*, zoon van koning *Ahazia*, en zijne voedster, zes jaren by haer in den tempel bewaerde, om door *Athalia*, gemalin van den gedoden koning *Ahazia*, niet gedoot te worden. Desgelijx wort by Luc. 2, 37. de profetesse Anna gezeidt, niet uit den tempel geweken te zijn; maer met vasten en bidden Gode nacht en dach gedient te hebben.

Wijders, deze hare huizingen of verblijfplaetsen waren in kamers en in eenige poorten van dezen uittersten ringmuur: want al het geen dat binnen dit bestek was, wiert in de Schrift de tempel genoemt.

Vertrek Hhanoth. In de Talmud, en by de Talmudische schrijvers, wort menighmael eene plaetse of vertrek in den bergh des huis gedaght, *Hhanoth* of *Hhanijoth* genoemt, dat zijn winkels of kramen, waer in wijn, olie, zout, meel, en diergelijke dingen te koop waren, die geduurighlijk tot d'offerhanden des tempels gebruikt wierden. Over de maten en gewichten waren opzienders gestelt, die ook eenen prijs op de waren zetten. Rabbi Natha.

Boven mate vermaert is dit vertrek *Hhanoth* by de Joden, door het zitten van den groten *Sanhedrin* in het zelve, die uit het vertrek *Gazith*, hunne gemeine zitplaetse, zich derwaerts begeven had.

Dit vertrek *Hhanoth* stont, als uit Jeremias 35, 4. te bespeuren is, neffens d'Ooster-poorte van den bergh des huis. Te weten, *Hhanoth* waren als winkels in d'onderste vertrekken van de gebouwen, die op ieder zijde van de poorte *Susan* stonden; maer de vertrekken daer boven waren tot andere gebruiken geschikt: en een, onder andere, tot de zitplaetse van den groten *Sanhedrin*, (wanneer die uit *Gazith* verplaetst was:) en van een *Sanhedrin* van drie en twintigh rechters, wanneer de groote *Sanhedrin* in *Gazith* zad, volgens eenparigh schrijven der Joden. *Maymonides* gedenkt ook op den bergh des huis een *goddelijke Schoole*: waer in de *Sanhedrin* op heilige dagen zad: welke Schole *Lichtfoot* ook ontrent d'Ooster-poorte by het gebouw *Hhanoth* stelt.

Langs henen den vierkante ring of omtrek-muur des berghs Moria van vier stadien, in de welke de poorten stonden, waren overdekte galderyen van poorte tot poorte gemaekt: die aen de West- Noort- en Oost-zyde waren dobbelde galderyen, maer die aen de Zuitzyde was een driedobbelde galderye, en de Koninglijke galderye genoemt, gelijk d'Ooster Salomons galderye. Josep

In de Talmud wort ook een dobbelde galderye van dien muur gedaght: waer by *Maymonides* tot meerder verklaring voeght, dat alles overdekt en overzoldert, en d'eene galderye voor d'andere was. Schab bath.

De zoldering, of dak der drie eerste galderyen, lagh by na zoo hoogh als de top of kruin van den ringmuur, (behalve de borstwering van den ringmuur) en ruste op een drie dobbelde rye van marmere kolommen, gelijk de zuider op vier. Deze galderyen waren voor het volk gemaekt, om daer onder, by regen of heet weder, te staen, wandelen of zitten. En aldus wort gezeit, dat de Zalighmaker in den tempel in de galderye Salomons wandelde. Joh. 10, 23. Desgelijks stonden d'Apostelen Johannes en Petrus, en het volk rontom hem in Salomons galderye. Act. 3, 11.

Wanneer de Babyloniers den eersten tempel verwoest, en al het gebouw gesloopt hadden, zoo wiert evenwel het groot en wonderlijk grontgebouw dezer galderye (dat Salomon tot zulk eene hooghte had doen ophalen, om den vloer of bodem des berghs gelijk te maken,) niet verwoest noch gesloopt: maer bleef in wezen staen: namaels wiert de galderye van die Oost-zyde weer op dien zelven grontbouw van Salomon gesticht, en behielt daer van geduurighlijk den naem van Salomons galderye. Desgelijx wiert d'Ooster-poorte aldaer, om dezelve oorzake, de Konings poorte genoemt. Lich 32.

Langs hene den ringmuur, rontom, stonden in de galderyen banken, om op te zitten. Op deze banken wierden de takken geleit, die het volk na den bergh des tempels, des avonts op het feest der loverhutten, op den eersten heiligen en Sabbath braght. Kim

Leng-

Lengte, breete en hooghte des tempels, eigentlijk alzoo genoemt.

De tempel, eigentlijk alzoo genoemt, was, volgens schrijven der Talmudisten, en ook van *Josephus*, hondert ellen hoog, lang en breet: hoewel hy in de brete achter dertigh ellen minder was. Het welk zy uit Ezech. 41, 13, 14. schijnen genomen te hebben: die ook een zelve mate stelt.

De lengte des tempels wort van't ooste na't weste genomen: te weten, van den ingang der poorte des voorhuis, tot aen den uittersten muur, met den welken het Heiligh der Heiligen of Aenspraek-plaetse besloten, en van het voorhof der priesteren afgescheiden wiert.

Desgelijx was de brete des tempels van't Noorde na't Zuide, hondert ellen: hoewel in zommige deelen van dien; maer niet in alle. Want het gedeelte, dat die brete had, was alleen het portael of voorhuis. Te weten, het portael stont voor den tempel als een kruisgebouw, en reikte vijftien ellen Zuid, en vijftien ellen Noortwaerts verder uit, dan de brete des tempels; welke ruimten op ieder zyde aldus genomen wierden. De dikte van den muur des portaels, op ieder zyde, was vijf ellen: en van dien muur tot den muur des tempels, was op ieder zyde tien ellen. Dies liep de tempel achter tot brete van zeventigh ellen smal toe: waer in het eenen leeuw verbeelde, zoo de Talmud en *Maymonides* schrijven: *Wee de stad Ariël: waer in David gelegert is. Hoedanigh is een leeuw? Smal van achteren; maer breet van voren:* Alzoo was ook de tempel van achteren smal, en van voore breet.

Aldus was de voorgevel of voorhooft aen den ingang, te weten, hondert ellen breet, en hondert en twintigh ellen hoogh: want in dien zin is *Josephus* te verstaen, daer hy van den tempel, door Herodes gebouwt, spreekt: *Dat hy hondert ellen lang, en twintigh boven hondert hoogh was.* Niet dat het gantsch huis doorgaens zoo hoogh was: want dat logent de Talmud, die zulk een nette rekening van hondert ellen geeft: maer het voorhuis had die hooghte, rijzende twintigh ellen boven de hooghte van de rest des huis.

Recht in 't midden van deze voorgevel was de poorte des poortaels, veertigh ellen hoogh, en twintigh breet. Midd.

Het had gene deuren altoos, maer was eene ope poorte. Dies de gene, die in het voorhof stont, in het portael van binnen kon zien, en de ruimte dessels bezichtigen. Maym.

Zoo *Josephus* schrijft, was die gantsche voorgevel of voorhooft vergult, en kon daer door het gantsche eerste huis, (dat is, het portael van binnen) gezien worden, dat ook van gout glinsterde. Hy maekt die poorte des portaels 70. ellen hoogh, en vijf en twintigh breet: dies hy hier in van de Talmud grotelix verschilt: hoewel dit verschil lichtelijk te beslechten is: want de Talmud spreekt alleenlijk van den hollen ingang of poorthol: maer *Josephus* begrijpt onder die mate ook de posten en voorgevel of voorhooft van het gantsch poortgebouw, gelijk reeds te vore is aengemerkt.

Dwers over deze poorte lagen vijf grote balken van uitstekend of eikenhout, *Maltraos* by de Hebreen genoemt, 't welk een gebroken Grieksch woort is, herkomstigh van *Melathron*, dat *Hesychius* een dwers-balk uitleit. Tusschen ieder paer balken lagh een ry steenen van vijf palmen. Midd. 7. Ramban. R. Dav. Kimch. in 1 Reg. VII. 9.

De laeghste balk, die aen het hooft der poorte lagh, stak op ieder zijde een elle over de breete van de poorte uit. Op deze balk lagh een ry van stenen, en op die ry van stenen een andere balk, die op ieder zijde een ellen langer was, dan d'andere onderste. Op deze lagh weer een ry van stenen. Daer na quam weder een andere balk te leggen, en zoo vervolgens: zijnde ieder boven balk een elle langer op ieder eind, als die onder lagh.

Deze balken waren aldus over deze poorte geleit, om de zwaerte van het boven werk te dragen. Zy rezen t'zamen tot eene groote hooghte, verstrekten voor een boven dorpel boven deze poorte, waren booghwijze gemaekt, en kunstigh met lelie- en bloemwerk uitgehouwen en vergult.

Dit was het voorhooft of voorgevel der poorte, dat *Josephus* gedenkt.

Achter ten Weste, recht midden tegen het portael of tegen den ingang aen, stont het lichaem des tempels: wiens brete van den eenen muur tot den anderen effe gelijk met de brete dezes ingangs was: maer met de muuren en kamers, ter weder zijde gebouwt, besloegh de tempel de breete van tzeventigh ellen.

En aldus verbeelde *Ariël* of Gods Leeuw, om met de Joden te spreken, de gestalte van eenen Leeu. 't Was breet van voore, en had in het breet voorhooft het portael, welk hondert ellen breet was: en was smal achter, en had in het gebouw des huis de brete van 70. ellen.

Deze brete wort by de Talmudisten in hare verscheide delen aldus uitgerekent.

1. De muur van de galderye was vijf ellen dik.

2. De galderye drie ellen breet.

3. De muur der kamers vijf ellen dik.

4. De kamers zelfs zes ellen breet.

5. De muur des tempels zes ellen dik.

6. De brete des tempels van binnen, van den eenen muur tot den anderen, twintigh ellen dik.

7. D'eene muur van dien zes ellen dik.

8. De brete der kamers zes ellen.

9. De muur der kamers vijf ellen dik.

10. De plaetse van den neergang des waters, drie ellen breet.

11. D'uitterste muur vijf ellen breet.

Beloopende zeventigh ellen in alles.

Wat nu belangt de hooghte des tempels, dezelve was aldus.

Midd. 1. De *grontvest was zes ellen hoogh*: doch niet in den gront: (hoewel'er ook een grontvest diep genoegh lagh): maer van den gront zes ellen opwaerts. Gelijk men gemeenelijk in steene gebouwen van een groot gevaerte ziet: dat dicht aen den gront het gebouw dikker is, dan de muur boven, om de geheele zwaerte des te beter te dragen: even zoo was het hier voor de hooghte van zes ellen.

2. De *hooghte des muurs was veertigh ellen*. Dat is, van dezen grontvest rees de muur veertigh ellen effe en gelijk opwaerts, zonder eenige uitsteeksels, lijsten of kantelen.

3. Een *gehouwen en net gewrochte lijste van een elle breeet.*

4. Boven deze lijste was een gote van twee ellen, daer in het regen-water van het dak liep, om de muuren voor het inwateren te bevrijden.

5. Het houtwerk of plaetse, om het dak op te leggen, was een elle.

6. Het pleisterdak zelf een elle dik. Dit pleisterdak bestont uit kalk, steen en ander pleisterwerk, die door malkanderen gewerkt en geslagen, en zoo hart als steen wierden.

En tot deze hooghte strekten de lage zijd-daken ter weder zijde. Laet ons hier weder eene plaetse van Josephus bybrengen, daer hy zeidt: *De tempel was naer het fatsoen der koninglijke galderye gemaekt: het laeghste op beyde zijden, en't hooghste in't midden: zulx hy, op een afstant van vele stadien, van verre kon gezien worden.* Nu was de koninglijke galderye in dier wijze gebouwt, (gelijk te voore verhaelt is) dat zy drie overdekte panden of wandel-ryen langs henen neffens elkandre begreep: het dak van de middelste wandelrye was hoger, als dat van de twee andere ter zijde. En alzoo moet dienvolgens Josephus van den tempel verstaen worden.

De tempel was in der daet hondert ellen hoogh: hoewel hy niet, van den gront tot den top, in een gelijk vierkant zoo hoogh oprees: maer rees in 't vierkant tot vijftigh ellen op, gelijk reeds uitgerekent is. Te weten, de grontvest was zes ellen hoogh. De effen muur rontom den tempel veertigh ellen, en de gehouwe lijste een elle. De plaetse, om 't regen water af te doen lopen, een elle dik. Het houtwerk des daks, en pleisterdak ieder een elle dik. Maer dan wiert d'opstal des gebouws de helft smalder: want van daer rees het na het midden toe in dier wijze op, dat de lage zijd-daken ter weder zijde, ieder van vijf en twintigh ellen breet, aen de Noord en Zuid-zijden, langs henen van 't Oosten tot het Westen strekten.

De volkomen hooghte van dit gantsch midden gebouw van vijftigh ellen breet wort by delen aldus uitgerekent.

1. De hooghte der boven ruimte, vertrek of opstal, boven de zijd-daken, rechts muurs, was veertigh ellen. Deze ruimte wiert 't oppervertrek, of opper-zale genoemt, uit oorzake die recht

boven

boven het Heilige en Heilige der Heiligen was.

2. Daer na quam een gehouwen of gesneden lijst, breet een elle, als voorhene, te leggen.

3. Een gote van twee ellen, om het regen water des daks t'ontfangen, gelijk te voore.

4. De zolderinge of dak een elle.

5. Het pleister-dek een elle.

6. De lene of leuning, baelje of borstweering, met de welk het dak, tot bevrijding voor af vallen, omringt was, reikte tot de hooghte van drie ellen.

Als iemant onder de Joden by ouds een nieu huis zou bouwen, zoo most hy eene klene leuning (van eene of twee hant breete ten minste hoogh) rontom het dak maken, om geen bloetbloetschult op zijn huis te leggen, door afvallen van iemant van den dake. Deuter. 22, 8. Want de daken der huizen waren by ouds in die gewesten (gelijk ook nu noch in gantsch Ooste) plat, om daer op 's avonts en 's morgens een koele lucht te scheppen, en by wijle des nachts, by grote hitte des zomers, te slapen, en andere dingen te verrichten: als blijkt uit 2 Sam. 11, 2: alwaer David gezeit wort op het dak van des konings huis te wandelen. Het zelfste is te besluiten uit Jos. 2, 6, 8. Jud. 2, 51. 16, 27. 2 Sam. 16, 22. 1 Sam. 7, 25, 26. Neh. 8, 16. Esai. 15, 1. 22, 1. Jer. 48, 38. Marc. 2, 4. Act. 10, 9. en ook te bespeuren uit Matt. 10, 27. Luc. 12, 3: op welke twee laeste plaetsen de Zalighmaker den Apostelen gebiedt, het Evangelium op de huizen te verkondigen, dat is te verstaen, op de daken der huizen.

En alhoewel de Joden zoo gewoonlijken op het dak des tempels niet wandelden, als op het dak van hunne huizen, (ook was het dak des tempels doorgaens zoo vlak niet, als de daken der huizen) zoo waren des niettemin aen het zelve leeningen gemaekt, eensdeels, om in cieraet voor d'andere gebouwen niet te bezwijken: en eensdeels uit oorzake by wijle gelegentheit van op het dak des tempels te wandelen, kon voorvallen.

De *Kole-Oref*, alzoo in't Hebreeusch genoemt, dat is, Rave of vogel-scherm, was een elle hoogh. Wat *Kole-Oref* eigentlijk was, daer in verschillen de Rabbinen tweezins. Rabbi *Nathan* geeft daer van het volgende bericht: *Uit oorzake van de heiligheit des eersten tempels, en de goddelijke glorye, de welcke daer in woonde, zoo vlogen geheel en al gene vogelen op den zelven: maer wat belangt den tweeden tempel, naerdien zy vreesden, dat de heiligheit van dien niet zou zijn, als de heiligheit van den eersten: en op dat gene vogelen daer over zouden vliegen, en eenige vuiligheit daer op laten vallen, zoo zetten zy daer een beeltenis* (een Molok) *op, om het gevogelte van het dak des tempels te keeren, en noemden dat Kole-Oref, dat is, Rave-scherm; dewijl dat het vliegen der Raven* (of vogelen) *op het dak des tempels belette.*

Maer by *Maymonides* wort *Kole Oref* gezeit te zijn, een yzere piek, punt of spits, als een degen, van een elle hoogh, rontom boven op de leeningen gezet, om het gevogelte af te keren. Beth Habbechir.

Naer het schrijven van *Josephus*, stonden op den top des tempels (misschien van Salomons tempel) goude spitsen, om het gevogelte af te keren. Andere daer en tegen stellen noch het een noch het ander: te weten, *Molok* noch spitsen, op het dak des tempels van Herodes. Rab. Judah in Midd.

De tinne des tempels, in't Grieksch *Pterygion Hierou*, Matt. 4, 5. Luc. 4, 9. dat is eigenlijk vleugel of vlerke des tempels gezeit, op de welke Christus door den Duivel gestelt wiert, wort by eenigen op dese spitsen geduit. Andere duiden de leening rontom het dak op de tinnen des tempels. *Lichtfoot* verstaet door de tinnen des tempels het portael, dat kruiswijs als vogel-vlerken voor den tempel, tot twintigh ellen hoogh, op gebouwt was.

De opperzalen des eersten tempels waren met gout overtogen, 2 Chron. 3, 9. Het dak van d'opperzale bestont uit sterke ceder balken, die op andere balken van een elle in't vierkant dik lagen, en alle met gout bedekt waren. De zoldering der zale was vijf ellen dik. Midd. Midd. R. Abraham David in

Op het dak des tempels, na 't Zuide, was een gat, of mont der buizen, waer door het water na de buizen neerwaerts liep, die onder dit gat waren. Rambam 8, 4. Midd.

Portael of voorhuis des tempels.

IN de byzondere mate van de lengte des gebouws, van 't Ooste tot 't Weste, te nemen (de welke hondert ellen was) zullen wy met het voorhuis, portael of voorgevel des tempels, op Hebreeusch *Ulam* genoemt, beginnen, en ieder plaetse en bouwstuk in 't bezonder bezichtigen, tot dat wy aen het Westeind zullen gekomen zijn.

De strekking of bestek des portaels, (dat een kruisgebouw aen den tempel was) in de lengte, was hondert ellen, en in de hooghte hondert en twintigh ellen, twintigh ellen hooger, als de hooghte des tempels.

Ontrent dit voorhuis zijn verscheide merkwaerdige dingen te betrachten.

Uit het voorhof der priesteren klom men na den ingang of poorte des voorhuis, by een trap van twaelef treden op; ieder trede van een elle breet, en een half ellen hoogh: dies de gantsche hooghte der trap zes ellen was: en zoo veel was de vloer des portaels hoger, als de vloer des voorhofs der priesteren.

Midd. 3, 7. Rambam 8, 1, 6.

Desgelijx schrijft *Josephus*, dat d'opgang, uit het voorhof der priesteren na het voorhuis des tempels, van twaelef treden was: maer hy geeft de mate dier treden niet te kennen.

De voornaemste en merkwaerdighste cieraedjen, die in het portael van Salomons tempel aen de posten des ingangs stonden, waren de twee beruchte kopere pylaers, *Jachin* en *Boaz* genoemt.

Doch het stellen van zulke pylaers aen den ingang van Herodes tempel, (dien wy hier inzonderheit beschrijven) wort nergens onder de Joodsche aeloutheden gedacht: hoewel Ezechiel van zulke pylaren aen de deuren of posten des tempels schijnt te spreken. c. 40, 49.

In het portael, op ieder zyde van de deure des tempels, stont een tafel. Die op de rechte zyde was een tafel van marmer, daer op het toonbroodt gezet wierdt, om kout te laten worden, eer het op de goude tafels in den tempel gezet wierdt. De tafel aen de linke hant was van gout: waer op het koudt toonbroodt voor eene wijle gezet wiert, wanneer men het uit den tempel braght.

Menach. XI. 7. Schekalim VI. 4. Rambam VIII. 1, 3. Maym. in Beth. Habbech par. 3.

De reden nu, waer om men aen de marmere tafel begon, en aen de goude eindighde, was: uit oorzake de Joden in goddelijke zaken van lager tot hoger, en niet van hoger tot lager traden.

In dit voorhuis, boven de deure des tempels, hing een goude wijngert of wijnstok van een manslengte: die geduurigh door gifte van byzondere perzoonen grooter en grooter geworden was, tot dat hy eindelijk van tijt tot tijt by trappen die groote bekomen had.

Wanneer iemant aen den tempel goud beloofde, die deed daer van een blat, kern, druif of tros maken, en aen dien wijnstok hangen.

De grootsprekende Rabbinen begrooten het gewicht dezes wijngerts op duizent talenten, een talent gerekent op hondert vijf en dertigh pont, uitmakende hondert en vijf en dertigh duizent ponden, volgens uitrekening van R. Jacob Juda. Hy en R. Salomo voegt'er by, dat ieder wijndruif uit een karbonkel, saffier, diamant, en allelei edel gesteente bestont: en de wijnstok op vergulde çeder balken leunde, die van den muur des portaels tot aen den muur des tempels strekten, tot onderschraging des muurs, en op zilvere of verguldе pylaren, staende ter weder zijde van de poorte, rusten. Zoo de Talmud schrijft, ruste deze wijngert op de stene houvasten: waer mee de muur des tempels en portaels, om niet uit te wijken, aen elkandre gehecht waren.

Boven de poorte des tempels hing ook een goude kandelaer, die door *Helena*, koningin van *Adjabene*, vereert was. De Talmud gedenkt ook die kandelaer in de volgende woorden: *Koning Munbaz (dat is Monobazes) maekte alle de hantvatselen der vaten, die tot den dienst ten dage der Verzoening gebruickt wierden, van gout. Helena, zijn moeder, deed ook den gouden kandelaer boven de deure des tempels maken.*

Op dezen kandelaer brande een kaerse, de welke, zoo dra de zon des morgens op ging, met een vuurigen en ongemeenen glans glinsterde, en als een brandende fakkel flikkerde.

Dit

Dit licht diende, om de dienaren des tempels, wanneer de zon te Jerusalem boven de kimmen gestegen was, te verwittigen, ten einde de priesters in dien tijt d'offerhande op de gezette uure zouden konden verrichten. Want voor dien tijt was het niet geoorloft te doen.

In het gebouw dezes portaels waren zekere kleine kamers, waer in de messchen en andere gereetschappen lagen, die de priesters in het keelen en slachten der beesten gebruikten. Te weten het portael, gelijk men in *Middoth* leest, was vijftien ellen ten Noorde, en vijftien ellen ten Zuide breeder, als de tempel. Al het geen, dat buiten den tempel uitstak, wiert genoemt *Beth Hachillapoth*: waer in de messchen geleidt wierden: gelijk ook het woort *Beth Hachillapoth* die betekenis heeft, en eigentlijk Huis der messchen bediet.

Derhalve was aen ieder eind van het bestek des portaels, op de ruimte, of plaetse, die verder als het gebouw des tempels uitstont, een kamer: te weten, een aen het Noord en een aen het Zuideind. Ieder kamer was, van 't Ooste na 't Weste, tien ellen breet. In deze twee groote kamers waren vier en twintigh kleine kassen: waer in de messchen voor de vier en twintigh orden der priesters geleit wierden. Rabbi *Jakob Juda* en andere, stellen in ieder kamer vier en twintigh kassen: in welker vier en twintigh aen de Noortzyde de onbeschadighde of ongebroke slachtmessen bewaert wierden: en in d'andere vier en twintigh, aen de Zuidzyde, die gene, die uit haer hecht gevallen of gebroken waren. Deze en diergelijke kassen wierden by de Joden op Hebreeusch *Chilbeth*, dat zijn *vensters*, genoemt: uit oorzake zy kassen of laeden dicht aen den muur by de vensters waren.

Behalve deze gemelde slachtmeschkassen, rekent *Maymonides* noch zes en tnegentigh kassen. *In den tempel,* zeidt hy, *waren zes en tnegentigh kassen, waer in kleeren geleidt wierden. Vier kassen waren voor ieder orde der priesters. De naem van ieder orde was op hunne kassen geschreven, die alle gesloten waren. Wanneer iemant van d'orde quam tot den dienst op den Sabbath, dan openden zy hare kassen, en namen het gereetschap uit de selve. Wanneer zy nu uit den dienst quamen, dan leiden zy hunne kleederen weer in de kassen, en sloten die op. Iemant zou nu mogen vragen: Waer om maekten zy vier kassen voor ieder orde? te weten, op dat de gereetschappen niet onder malkanderen zouden raken en verwarren. Maer alle de broeken waren in een kas: en daer op was* Broeken *geschreven: de gordels in een andere kas: en daer op was geschreven* Gordels, *en de bonnetten, in een andere kas: en alle de rokken in een andere kas.*

Doch *Maymonides* melt nergens waer deze tnegentigh kassen waren: noch hy spreekt ook van deze gemelde mesch-kassen niet. Maer misschien heeft hy hier om van die mesch-kassen niet gesproken, dewijl hy ter boven gemelde plaetse alleenlijk van d'orde, instelling, en inwijing der priesteren spreekt.

Doch het is niet waerschijnelijk, dat deze zes en tnegentigh kassen in het overigh gedeelte des gebouws van dit portael waren, uit oorzake de priesters gewonelijken reeds gekleet binnen het voorhof quamen, en byzonderlijk zoo hoogh, als het portael, en quamen aldaer niet, om hunne klederen aen te trekken. In de andere gebouwen, rontom de voorhoven, was ruimte genoegh voor alle deze kassen te plaetsen: doch waer zy waren, kan met gene zekerheit gezeit worden.

Maer waer toe, moght iemant vragen, waren d'andere ruimten of plaetsen des portaels, neffens den ingang en deze kamers, die op ieder eind des gebouws stonden: want tusschen den ingang en tusschen deze kamers aen ieder zijde op den gront, was de ruimte van vijf en twintigh ellen. Ook waren verscheide kamers en verdiepingen boven; naerdien het gebouw zoo lang en hoogh was. Doch hoe deze verscheide delen geschikt waren, daer van vindmen in de Schrift noch by de Rabbinen geen uitdrukkelijk bericht.

By de Joden wort een vermaert gedenkteken gedaght, te weten, twee kronen, de welke in deze kassen tot een gedachtenis opgesloten waren: gelijk by den profeet Zacharias (want zy nemen de woorden in een letterlijken zin) cap. 6, 14. gezeidt wort: *En de kronen zullen zijn voor Cheldai en voor Tobia, en voor Jedaja, en voor Chem, de zoon* Midd. Kimch. Jarch in Zach.

mmm *van*

van Zephania, tot een gedachtenisse in den tempel.

Zy voegen'er by, dat aen de zoldering, van den ingang des voorhuis, trapswijze goude ketenen vast geklonken waren, waer by de nieuwelingen des priesterdoms, of jonge priesters opklommen, om deze goude kronen in de kassen te beschouwen.

Rab. Juda. Zoo andere Rabbinen schrijven, hingen deze goude kronen in de vensters des tempels, (want het Hebreeusch woort heeft ook die dubbelzinnige betekenis van vensters en kassen) naer de priester die op het hooft van den hogen priester *Jehoschuah Ben Hofzedhek* gezet had, of d'eene op het hooft van *Jehoschuah Ben Jehofzedhek*, en d'andere op het hooft van *Zorobabel.* Zy hingen deze kronen in de vensters ter gedachtenisse der mannen, die in de Schrift uitdrukkelijk genoemt worden, en mildelijk het gout en zilver tot het maken van deze kronen gegeven hadden.

D'ingang uit het portael in den tempel was door twee poorten: de welke ieder twee slagh - of schotdeuren hadden.

De Talmud en Josephus schijnen ten eersten aenzien grotelix ontrent de mate van deze poorte te verschillen. De Talmud maekt die slechts twintigh ellen hoogh en tien breet: Josephus vijf en vijftigh hoogh en zestien breet. In welke verscheidenheit, indien men d'eige mening van ieder wel bezeft, het verschil tusschen beide zoo wijt niet zijn zal, als het wel ten eersten aenzien schijnt te gapen.

Het is de gewonelijke wijze des Talmuds, in de meeting der poorten, alleenlijk te spreken van d'ope plaetsen, door de welke de doorgang is, dat is, van het hol der poorte of poorthol: maer Josephus, gelijk te vore is aengemerkt, meet de posten, bovenwerk en poorthol, t'zamen en t'effens. En na deze hunne gewonelijke wijze meten zy beide deze poorte des portaels of tempels.

De rechte ope ruimte, doorgang of poorthol was niet meer als twintigh ellen hoogh en tien breet: en van die mate waren de twee schotdeuren: maer het voorhof der poorte (dat vergult was) was drie ellen op ieder zijde breet, en vijf en dertigh ellen boven het poorthol tot aen het dak of eerste zoldering van den ingang des portaels hoogh.

Wyders, de muur des tempels was zes ellen dik, gelijk te vore gezeidt is, waer over de twee schot- of slaghdeuren der poorte, de welke ieder vijf elle breet waren, en weinigh of een halve elle van het portael binnen de dikte des muurs hingen, in het opslaen, de gehele dikte des muurs op de rechte en linke zijde bedekten: waer over men niets van den muur, in het doorgaen, kon zien.

Op het ander uitterste eind van de dikte des muurs, na het Heilige toe, hingen diergelijke slaghdeuren, dewelke, wanneer die geopent waren, achter tegen den muur aensloegen, en binnen den tempel de plaetse bedekten, dewelke niet vergult was. Want alle de muuren waren vergult: behalve de plaetsen, daer de schotdeuren achter tegen aen sloegen.

En aldus had men twee verscheide deuren, ieder van twee slagen of schotten, tusschen het portael en den tempel om door te gaen: welker eerste een elle binnen het portael stont: en de andere op de hoek des muurs binnen. Wanneer beide deze slaghdeuren gesloten waren, zoo was een ruimte of bestek van vijf ellen tusschen beide: zoo veel ruimte ook door de dikte van den muur des tempels beslagen wiert. De buitenste deur wort gemenelijk onder de Joden de grootste deure, en hare poorte de grootste poorte des tempels genoemt, niet om haer meerder grote boven de binnen deure; maer uit oorzake van haer groot voorhooft, dat d'andere niet had. Desgelijks wort deze poorte by Josephus de grootste poorte des tempels geheten.

Boven de deure van deze grootste poorte des tempels deed Herodes, d'Oude, een gouden Arent van eene groote zwaerte zetten, die eindelijk door de Joden, dewijl deze voor beelden in den tempel grouwden, afgesmeten, en met bijlen in stukken gehouwen wiert: waer uit een groote oproer en neerlaegh ontstont. Joseph. 17. Antiq. 8. en 12. 1 Bell. 21. 2 Bel. 1.

Drie merkwaerdige dingen worden van deze buiten-deure onder de Joden gedaght. Eerstelijk wiert het morgenoffer noit gekeelt, voor deze deure geopent was. Aldus wort in de Talmud gezeit, nopende de dagelikse offerhande:

de: *Dat de gene, die het offer zou slaghten, het niet keelde, voor al eer hy het geluit van het openen der groote deure hoorde.* Waer by aldaer verhaelt wort, dat het geluit van deze deure te Jericho kon gehoort worden, volgens het oud grootspreken der Rabbinen, tot glorye des tempels.

Deze deure was ook beroemt en vermaert, onder de Joden, door twee kleine deuren of klinketten: waer van in ieder schot een was: te weten een in het noorder, en een in het zuider schot.

Door het klinket, dat in het zuider schot was, moght niemant ingaen: maer dat was het geen, daer Ezechiel c.44,2. van schrijft: *Deze poorte zal toegesloten zijn, en niet geopent worden, noch niemant door de zelve ingaen.*

Wat belangt het openen dezer deuren allen uchtens; dat geschiede in dezer wijze: Iemant nam de sleutel en opende het klinket in het Noorder schot van de deure, en trad in binnen het bestek van vijf ellen, tusschen de twee deuren. Aldaer ging hy door eene deure in den muur zelf, alwaer een holle doorgang tot in de Heilige plaetse was: en quam voorts in de plaetse: alwaer een van de schotten der binnen deure tegen den muur aensloegh. Wanneer hy dan binnen gekomen was, zoo opende hy die binnen deure, en quam dan en opende de buiten deure. Op het geluit van het openen dezer deure begaf de slachter van het morgen offer zich tot dat werk.

In dit bestek van vijf ellen, tusschen de twee deuren, recht achter het schot der deure op de rechte zijde, lag een blat van marmersteen, van een elle in 't vierkant, los op de vloer neer, met een ring daer aen vast geklonken, om dien, by vereisch van tijt, op te lichten. Te weten wanneer de priesters d'eene of andere vrouw, de welke met overspel betight was, zouden ondertasten of beproeven, zoo quamen zy hier ter plaetse, en lichten dezen steen op, en namen 't stof onder dien van daen, en deden het in 't water, om haer het te doen drinken, als Num.5,17. in de volgende woorden geboden is: *De Priester zal heiligh water in een aerden vat nemen, en van het stof, het welk op de vloer des tabernakels is, zal de Priester nemen, en in het water doen.*

In dit bestek van vijf ellen, tusschen deze twee deuren, hing ook een behangsel, deksel of gordijn van een zelve fatsoen, als aen de deure der tente was. Exod. 26,36. 36,37. welk was van hemelsblaeu, purper, en scharlaken en fijn getwernt linnen, en geborduurwerkt.

Desgelijx getuight Josephus het zelfste, als hy van twee behangselen spreekt, van een aen den ingang in de Heilige plaetse, en van een ander, om tusschen het Heiligh en Heiligh der Heiligen tot onderscheit te dienen. Hy schrijft, dat het behangsel dezelve mate had, van de welke hy te voore gesproken had: te weten, van vijf en vijftigh ellen hoogh en zestien breet: hoewel de poorte, daer het voorhong, niet meer als tien ellen breet was.

Van gelijken maken ook andere Joden van zulk een behangsel gewagh, dat voor den ingang tot de Heilige plaetse hing: als in de Talmud met de volgende woorden, daer van het ingaen des priesters in de Heilige plaetse, om dienst te doen, gesproken wort: *Drie perzonen hielden den hogen priester: een by de rechte, en een andere by de linker hant, en een derde by d'edele gesteenten, op zijn borstlap. Wanneer nu d'eerste het geluit van des hogen priesters voeten in het uitkomen hoorde, zoo lichte hy het voorhangsel voor hem op. En dan ging hy zelf in en deed dienst: en na hem traden zijne broederen, de priesters, in en deden dienst.* Tract. Tamid.

Dertien behangselen waren in alles aen den tempel: te weten, zeven voor de zeven poorten des voorhofs: een aen de poorte des portaels: een aen de poorte des tempels: een tusschen het Heiligh en Heiligh der Heiligen of Aenspraekplaetse, en twee recht boven dit, in de boven zale.

Over de behangselen was een opziender gestelt, die dezelve ga sloegh, 't zy met nieuwe te maken, of d'oude t'onderhouden. Schekalim.

Wanneer het een of ander door een gemeene onzuiverheit was vuil geworden, zoo wiert het afgenomen, gewassen en in de Chel te drogen opgehangen. Maym. in Kele.

De nieuw gemaekte behangselen wierden in de galderye in het voorhof der vrouwen opgehangen, om door de gemeente te mogen beschouwt worden, of zy recht en deuchtzaem waren.

Het *Heilige*.

HEt gebouw of plaetse, tusschen het voorhuis en het Heilige der Heiligen of Aenspraek-plaetse, wort veeltijts in 't algemeen in de Schrift *Huis* of *Tempel* genoemt, en op Hebreeusch *Baith* en *Hechal*, dat is, *Huis* en *Tempel*, en uitdrukkelijk *Baith Hechal*, dat is, *Huis des Tempels*, . 1 Reg. 6, 17. en anders ook de voor en buiten Tempel. By Moses wort dit gedeelte in de tabernakel met den naem van het *Heilige*, of *Heiligheit*, en *Heilighdom* uitgedrukt, Lev. 10: en ook doorgaens alzoo genoemt: hoewel gemeenlijk ook de *Heilige plaetse*.

Het Huis, of Heilige was lang veertigh, breet twintigh, en in Salomons tempel hoogh dertigh ellen, zonder zoldering, 1 Reg. 6, 2, 17: maer in Herodes tempel hoogh zestigh ellen: want als de Joden der Babylonische gevangkenis hunnen tempel zestigh ellen hoogh bouwden, zoo schoten zy dien met gene zoldering of verdieping af: maer lieten dien tot aen het dak in de Heilige plaetse ope blijven, als Salomons tempel was geweest. En op deselve hooghte was de zoldering geleidt, wanneer de tempel ten tijde des Zalighmakers overzoldert wiert.

Twee dingen zijn hier aen te merken. Eerstelijk: waren de lager zy-daken des gebouws, die boven de zy-kamers waren, niet meer als vijftigh ellen hoogh, gelijk te voore gezeidt is. Van deze lage zy-daken was een doorgang na de boven-kamers boven het *Heilige*, by een trap van tien ellen hoogh; eensdeels buiten den muur, en eensdeels binnen de dikte van den muur zelf. Ten tweeden: Daer was een oneffen of ongelijkheit der hooghte van de zolderingen of verdiepingen in de drie deelen des huis, als het *portael*, het *Heilige* en *Heiligh der Heiligen* of Aenspraek-plaetse.

D'eerste zoldering des portaels was tnegentigh ellen hoogh: het *Heilige* zestigh, en d'Aenspraekplaetse slechts twintigh. Gelijk dan de zoldering boven d'Aenspraekplaetse gelijk en effe met de zoldering boven het Heilige was, te weten op de hooghte van zestigh ellen, zoo was die zoldering niet d'eerste boven d'Aenspraekplaetse; maer daer was een andere zoldering veertigh ellen beneden die.

De schoonheit, çieraet en rijkdom van deze plaetse, ten tijde Salomons, was boven mate groot. De vloer bestont uit vergulde denne planken, op marmere stenen, die in d'aerde lagen. Zoo andere schrijven, was deze denne vloer met platen of bladen van louter gout bedekt. *De vloer van Salomons huis was met denne planken beleit*. 1 Reg. 6, 15, *die vergult of met gout overtrokken waren*. ℣. 30. Rab. J[...]

De muuren of wanden waren ook met vergult çederen hout beschoten. Dit vergultsel strekte van den vloer tot effe aen de boven zoldering, gantsche zestigh ellen hoogh langs de wanden op. In dezen zin zijn de woorden 1 Reg. 6, 15. te verstaen, daer gezeit wort: *Hy bouwde de wanden des Huis van binnen met çederen planken van den vloer des huis tot aen de wanden des daks*. Dat is, opwaerts tot de wanden der zoldering: gelijk de Rabbinen niet ongerijmt die plaetse aldus hebben uitgeleit.

Alle de wanden dezes huis, zoo van buiten als binnen, waren rontom met uitgesnedene graveringen van Cherubims, Palmbomen en opene bloemen verciert. 1 Reg. 6, 29.

Tot de hooghte van vijftigh ellen der wanden was graveersel van palmtakken en opene bloemen, &c. De tien ellen daer boven was de plaetse voor de vensters: want de zijd-kamers buiten het huis, drie hoogh boven malkandre, besloegen de hooghte van vijftigh ellen: zoo dat op die hooghte gene vensters konden gemaekt worden: maer de plaetse of ruimte van tien ellen daer boven was tot de vensters geschikt.

De vensters aen het huis en aen den tempel Salomons waren van geslotene of nauwe uitzichten. 1 Reg. 1, 6. Te weten, de vensters rontom den tempel hadden enge uitzichten, of waren van buiten enger en schuins ingaende gemaekt, ten einde niemant in den tempel zou kunnen zien. Josep[...] B. J. 7[...] Aba[...] in 1 [...] 6, 4.

In dien zin duiden velen de Hebreeusche namen *Secuphim* en *Athumim*, (die de vensters ter gemelde plaetse worden

worden toegevoeght) op de gestalte der vensters.

Andere verstaen door die woorden vensters, die uit glas of uit andere klare doorschijnende stoffe bestonden, en geduurigh gesloten bleven.

Desgelijx leestmen by Ezechiel, dat de vensters van zijn gezicht-tempel geslotene vensters waren. c. 40, 16. 41, 16, 26.

Hoe veel de vensters in getale, of van wat stoffe zy waren, drukt de Schrift niet uit.

Zeker Rabbi *Jehuda*, een oud Schrijver, wiens oordeel *Tremellius* boven alle andere stelt, maekt de vensters van glas: want stoffe, om glas van te maken, was in dien oort genoeghzaem te bekomen: naerdien de vliet *Belus*, in Fenicie, waer uit de meeste bouwstoffe gehaelt wiert, glas-zant kon verschaffen. Doch of de kunst van glas te maken te dien tijt al bekent was, des is onzeker. Wel wort een Spiegel by Moses Exod. 38, 8. gedaght; maer die was van gepolijst of geslepen koper gemaekt. Zoo *Procopius* de Gaziter wil, doch zonder eenige waerschijnelijkheit, waren de vensters met doorgeboorde stenen bedekt. Naer het schrijven van *Hieronymus*, waren de vensters met geschaefde houte ruitwijze tralien bezet. In welken zin de zeventigh Overzetters de gemelde Hebreeusche woorden netwijze vensters hebben vertaelt. Tot dit gevoelen neight ook *Jakob Jehuda*, die dezelve tralien vergult maekt.

De lengte der vensters kan ook uit de Schrift niet geweten, maer wel met zekerheit gezeit worden, dat het laeghste gedeelte of eind ten minste vijftien voet van den vloer af stont, uit oorzake de bovenste verdieping der kamers aen de buiten zyde der kamer-muuren tot zoo hoogh, en misschien hooger reikten: dienvolgens waren de vensters boven die vijftien ellen gemaekt.

Drie merkwaerdige en beroemde stukken waren in het bestek of ruimte der Heilige plaetse, als de Kandelaer, Tafel der Toon-brooden, en de reukaltaer: d'eerste van gout, en d'andere vergult: zulx in dit bestek niet anders als gout gezien wiert.

Het *Heilige der Heiligen*, of *Aenspraek-plaetse.*

HEt binnenste gedeelte des tempels wort gemeenelijk d'*Alderheilighste Plaetse*, of het *Heilige der Heiligen*, of eigentlijk, na 't Hebreeusch, *Heiligheit der Heiligheit*, van wegen des Heeren tegenwoordigheit, en anders *Orakel* of *Aenspraek-plaetse* en *Koor*, en op Hebreeusch *Dabir* genoemt: welk *Dabir* van een by na gelijk luidend Hebreeusch woort herkomstigh is, dat *uitten* of *aenspreken* bediet: dewijl God aldaer zijne wil uitte en aenspraeke, en antwoort verleende.

Het Heilige der Heiligen, in den tabernakel van Moses, was een volkomen uitgeholde teirling of vierkant, van tien ellen lang, hoogh en breet. Van gelijken had het Heilige der Heiligen van Salomons tempel een vorm van een uitgeholde teirling van twintigh ellen aen alle zyden. 2 Chron. 3, 8. Want alhoewel de tempel zelf dertigh ellen hoogh was, zo deed Salomon evenwel het *Heilige der Heiligen* op de hooghte van twintigh ellen overzolderen. En in dien zin is het veirs 1 Reg. 6, 16. te verstaen: *Hy* (Salomon) *bouwde twintigh ellen met çederen planken aen de zijden van 't huis, van de vloer af tot de wanden. Dit bouwde hy hem van binnen tot eene Aenspraek-plaetse tot het Heilige der Heiligen.*

Eenige Joden duiden deze mate van twintigh ellen op breete, en niet op hooghte, en willen dat Salomon neffens de zijden des huis, dat veertigh ellen lang was, ter rechte en linke zijde ook een diergelijk werk, op ieder eind des vertreks gebouwt had, welk twintigh ellen breet was. Doch de text schijnt dit meer in 't bezonder van het Heilige der Heiligen te verstaen, en toont welke de hooghte daer van was: welk van het ander buiten vertrek, of Heilige verscheiden was.

Men bespeurt evenwel niet, dat de Joden in het bouwen des tempels, na de Babylonische gevangkenis, zoo naukeurigh zijn geweest, om het bestek of omtrek van het Heilige der Heiligen tot een vierkante gestalte of teirlings vorm te brengen: maer de hooghte van dien

overtrof de breete: want het was twintigh ellen lang, en twintigh ellen breet, gelijk dat van Salomon; maer de hooghte was veel meer: hoewel men ook het tegendeel by de Rabbinen geschreven vind: want Rabbi *Jakob Juda* brengt de hooghte op veertigh ellen, en maekt de hooghte van d'Aenspraek-plaetse met die van de Heilige plaetse of Heilige der Heiligen gelijk.

Een scheidtsel, scheidtmuur of middelwant van een elle dik wort tusschen het Heilige en Heilige der Heilige van twintigh ellen hoogh, en de brete, na de mate der hooghte en brete van d'Aenspraek-plaetse, by meest alle de Rabbinen in Salomons tempel gestelt: desgelijx kan die eenighzins uit 1 Reg. 6, 21. besloten worden, inzonderheit zoo men de Latijnsche vertaling van *Junius* en *Tremellius* wil volgen, de welke luidt: *Fecit interjectum parietem*, dat is, *En hy maekte een tusschen-muur*. Op de kantteekening van *Pagninus* leest men: *Clausit pessulis aureis parietem, qui erat ante oraculum.* Dat is, *Hy sloot den muur, die voor d'Aenspraek-plaetse was, met goude grendelen toe.*

Andere leggen dien text op den volgenden zin uit: *En hy toogh voor d'Aenspraek-plaetse eenen voorhang heenen door met goude ketenen.*

Daer en boven wort 1 Reg. 6, 31. gelezen, *dat aen den ingang der Aenspraek-plaetse deuren van olyachtigh hout waren: en de boven dorpel en de posten het vijfde deel des wants was.* Maer die deuren hadden niet behoeven te zijn: ja waren onnoodigh, by aldien tusschen beide geen middelwant of scheitsel geweest was. Waer uit blijkt, dat 'er een tusschen-muur was behalve het voorhangsel, dat Salomon met goude ketenen voor d'Aenspraek-plaetse gemaekt had.

Wijders, de gemelde woorden schijnen dien zin te hebben, dat de posten, of stijlen der deure op de vijfde elle stonden: te weten, van ieder muur des huis sprongen de posten vijf ellen inwaerts, en waren aldaer neffens den middel-want opgerecht. Dewijl nu het huis of Aenspraek-plaetse twintigh ellen breet was, zoo was diensvolgens de deure tien ellen breet.

En aldus wort ook ℣. 33. gezeidt, *dat Salomon aen de deure des tempels posten van olyachtige* (of olyf-)*bomen maekte, uit het vierde deel* (des wants)*:* dat is, vier ellen van ieder zijde des muurs zette hy een olyf-balk van een elle dik, tot een post aen ieder zyde der deure op: en alzoo wiert de deure tien ellen breet.

De Nederduitsche en Latijnsche vertaling van *Tremellius* willen, dat de posten en deuren een vijfde deel des wants besloegen, dat is, vier ellen: blijvende voor den muur acht ellen lang op ieder zijde over.

Maer het Heilige en Heilige der Heiligen of Aenspraek-plaetse in den tweeden tempel was door eene drievoudige scheiding van elkandre gedeilt: te weten door eene ruimte van een elle, en door twee behangselen.

De scheit-plaetse van eene elle breet wort by de Joden *Taraxin* genoemt: welk Rabbi *Nathan* voor een Grieksch woort hout, dat *binnen* of *buiten* betekent: als of hy wilde zeggen, dat het voor hem twijfelbaer was, of het binnen of buiten was. En aldus wort het in de Jerusalemmer Talmud uitgeleit. *Maymonides* verklaert en bevestight het gevoelen der Rabbinen nader in de volgende woorden.

In Salomons tempel was een muur van een elle dik, die het Heilige *en* Heilige der Heiligen *scheide. Maer wanneer de Joden, die uit de Babylonische gevangkenis gekeert waren, den tweeden Tempel bouwden, zoo twijfelden zy, of de dikte van dezen muur tot de mate van het Heilige, of tot de mate van het Heiligh der Heiligen behoorde. Hier over maekten zy het Heilige der Heiligen twintigh volle ellen, en het Heilige veertigh ellen lang. Voorts lieten zy eene ruimte of plaetse van twee ellen breet tusschen het Heilige en tusschen het Heilige der Heiligen blijven. In den tweeden tempel was gene muur: maer twee behangselen gemaekt: een op het eind van het Heilige der Heilige* (oostwaerts) *en het ander op het einde van het Heilige*(westwaerts)*; blijvende tusschen beide de breete van eene elle, na de dikte des muurs, die in den eersten tempel was. Maer in den eersten tempel was slechts een eenigh behangsel*

Ta-

Taraxis is een Grieksch woort, en betekent eene ziekte of ontsteking met pijne in d'oogen, de welke het gezicht belet.

Van gelijken waren d'oogen des verstants van de bouwers des tweeden tempels, over den stant ontrent deze plaetse, belet te zien, of die tot het Heilige of tot het Heilige der Heiligen zou behooren: en hier over hebben zy de plaetse zelve misschien *Taraxin* genoemt.

Zoo andere Rabbinen schrijven, hingen deze twee behangsels over twee sterke latten of ribben, tot een scheitsel, tusschen het Heilige en Heilige der Heiligen.

Het een behangsel was gelegen na de zyde van het Heiligh der Heiligen, op het begin van het bestek der elle, het welk die muur in de brete besloegh, en was ten Noorden met een goude hake vast gemaekt.

Het ander behangsel hing na het Heilige toe, op het uitterste des voornoemden besteks: en was desgelijks aen een goude haek vast gemaekt. Door dit dobbel behangsel quam de hoge priester, ten dage der reiniging, in het Heiligh der Heiligen getreden.

Wijders, deze behangsels waren met tachentigh scheergarens door maeghden, dewelke noch geene maentstonden gehadt hadden, geweven.

Alle jaers wierden twee nieuwe behangsels gemaekt, om tusschen het Heilige en tusschen het Heiligh der Heiligen te stellen. Met d'oude beklede men de muuren des voorhofs rontom, op feest-tijden en op plechtelijkheden, en op 't feest *Schimchas Bes Haschschoafa*, of gejuich over het plengen des waters.

Volgens schrijven der Rabbinen, was de scheitmuur in Salomons tempel van çederbalken gemaekt, de welke met nagelen van louter gegoten gout door en weer aen malkanderen vast geklonken, en ter weder zyde met graveersel van Cherubims, palmbomen en bloemwerk verciert, en van binnen met het louterste gout overtrokken waren.

Rambam VIII. 1. 4. Abarben. in 1 Reg. VI. 1.

Het bovenste gedeelte dezer scheitmuur, op de hooghte van tien ellen, tot aen de zolder, bestont uit netwerk van goutdraet gevlochten, of netwijze met gout overtrokken, ten einde de reuk des brantoffers (van het Heiligh der Heiligen) tot aen d'arke zou doordringen. Ieder gat dezer netten was met een saffyr, diamant, pyroop, of andere kostelijke gesteente gestoffeert. Waer over dit bestek van tien ellen een werk van een onwaerdeerlijke waerde was. Het zelfste getuight ook Josephus Antiq. lib. 8. c. 2.

Salom. Histor. Judaic. Gent.

Kamers rontom den Tempel.

Rontom den tempel waren kamers gebouwt, ten getale van acht en dertigh: te weten, vijftien ten Noorden, en vijftien ten Zuiden, en acht op het West-eind achter d'Aenspraekplaetse.

Deze kamers lagen ten Noorden en ten Zuiden in drie ryen hoogh boven malkanderen: vijf in de laeghste, vijf in de middelste, en vijf in de bovenste ry. Maer aen het West-eind waren drie kamers op den gront: en drie daer boven, en twee boven deze laeste drie.

Ieder kamer was zes ellen breet, en tweemael zoo lang. De twee hooghste kamers alleen op het West-eind waren van groter lengte, als by Ezech. 40, 21. te zien is.

Een ruimte of plaetse was tusschen de kamers op een zelve zoldering of verdieping, in maniere van een portael of voorhuis, van ontrent zeven ellen en een halve breet: waer langs men, tusschen twee kamers, of tusschen d'eene en d'andere kamer, na ieder kamer-deure, dewelke aen de zyde was, koningaen.

Voorby deze kamers hene strekte, van het Oost-eind des gebouws tot 't West-eind, eene galderye van drie ellen breet: (maer aen het West-eind was zulk een galderye niet) waer langs men na een van deze portalen, tusschen de kamers, wiert gebraght, en aldus na d'eene of d'andere kamer-deure.

In den buitensten muur des gebouws, ten Noorde en Zuiden, waren op ieder zyde vier deuren, tot doorgang na de vier portalen: want zoo vele portalen waren tusschen de vijf kamers.

Maer zoo dra als men binnen de deuren

ren trad, zoo liep eene galderye langs hene ter rechte en linke hant: over de welke men in het portael daer voor ſtapte.

Aldus was het met de laeghſte kamers en hare galderyen gelegen.

Diergelijke galderyen en portalen waren ook in de middelſte en hooghſte ry of verdieping.

Na de kamers en galderyen van de tweede en derde verdieping, en na het opperdak en de zy-daken, gingmen by een breede wendeltrap op, die in een klein torentje aen de Noort-ooſt hoek van de Noort-zyde gemaekt was, 1 Reg. 6, 8. Ezech. 41, 7.

Dan behalve deze wendeltrap-toren, was op het uitterſte eind van ieder portael voornoemt een ander: waer by men na d'eerſte en tweede verdieping, of na d'opper-kamers opklom; maer zy reikten zoo hoogh niet, als om daer langs tot aen het dak te kunnen klimmen. Dies wanneer men door eene van de vier deuren na de gront of onderſte kamers, 't zy aen de Noord of aen de Zuid-zyde des huis, ingegaen, en over de galderye getreden was, zoo quam men in het portael, tuſſchen twee kamers in, eene op de rechte, en eene op de linke hant: welker deuren in het portael open gingen, en aen malkandre raekten. Maer recht voor uit, na den tempel-muur toe, was een ronde wendel-trap: waer in men uit ieder kamer kon treden, en aldus by de trappen na de boven kamers op gaen, en van daer, de trappen weer op, in de kamers boven die.

De kamers op het Weſt-eind hadden gene galderyen voor haer; maer men trad door de deuren, die in den buitenſten muur waren, voort in de portalen.

Op het eind der portalen was zulk een traptoren, als de voorgemelde, waer by men van d'eene verdieping tot d'andere opklom.

Aen de Zuitzyde waren even zulke of diergelijke galderyen in de drie hooghten, als aen de Noortzyde waren; en diergelijke wendeltrappen, neffens den tempel-muur, op het einde van de portalen.

Wijders, deze plaetſe aen de Noort-zyde der galderyen, wiert genoemt *Meſibbach*, en die aen de Zuitzyde: *de plaetſe van den afgang des waters.* Niet uit oorzake daer goten waren, om het water van het gantſche huis daer langs te leiden: maer uit oorzake op die plaetſe buizen of pijpen onder den vloer der galderye geleit wierden, die het water uit den bron *Etam* neerwaerts na de bak of put brachten, die in het bron-vertrek gemaekt was, om het water t'ontfangen.

Deze kamers waren als ſchat en ſpijs-kamers of pak-kamers, waer in alle dierbare ſchatten en tempel-vaten van gout en zilver opgeſloten, en ook koorn, wijn, olye, en alle andere vruchten van tienden en eerſten, tot onderhout der prieſteren, opgeleit wierden.

Aen den top of einde van de wendeltrap van den groten toren, die in de Noort-ooſt hoek, aen de Noort-zyde ſtont, (want aen de Zuid-zyde had men zulk een trap niet,) en waer by men na 't dak dezes gebouws, of na de zy-daken opklom, was eene kleene deure of klinket, waer door men op de zy-daken intrad; langs de welke men boven de kamers rontom het gantſch gebouw kon wandelen. Want gekomen op deze zy-daken, zoo ging men langs de Noort-zyde, tot dat men aen de Weſter hoek quam. Van daer ging men langs de Weſter zyde, met het aengezicht na 't zuide, tot aen de zuider hoek, en van daer met het aengezicht na 't Ooſte, langs de Zuid-zijde hene.

Midd

Midd

Een ſtuk weeghs van daer was een deure door de muur des tempels tot in de vertrekken, die boven het Heilige en boven het Heilige der Heiligen waren.

In deze boven vertrekken, die vijftigh ellen van den gront af lagen, (gelijk de zy-daken) waren deze volgende merkwaerdige dingen.

Aen den ingang effe binnen de deure lagen twee çeder balken dicht neffens elkandre, die by den muur allengs ſchuins op rezen, langs de welke men by trappen, die daer in gehouwen of op geſpijkert waren, na den top of dak des tempels opging.

Recht boven de verdeiling of ſcheiding, tuſſchen het Heilige en Heiligh der Heiligen, ſtonden eenige kleine pylaſters, tot merktekenen der ſcheiding.

Daer en boven hingen op een zelve wijze, als beneden, tuſſchen het Heilige en d'Aenſpraek-plaetſe, ter zelver plaetſe twee behangſelen van zeer treffelijk

felijk en uitsteekend fijn lywaet, een elle van elkandre, om tot een scheiding te dienen, die met Cherubims en palmbomen, van hemelsblaeuw, purper en scharlaken root, en met gout doorwrocht en geborduurt waren.

In den vloer, boven het Heiligh der Heiligen, waren verscheide gaten of openingen, waer door, wanneer de zake des vereischte, arbeitsluiden, by ketenen of zelen, in toe kisten neergelaten wierden, om de muuren, en wat anders aen het Heiligh der Heiligen moght vervallen zijn, te vermaken. Doch by aldien gene kisten by der hant waren, zoo wiert hen toegestaen door de deure in d'Aenspraekplaetse te treden. In deze kisten konden zy niets zien, als hun werk voor hen: het welk te dezer oorzake, volgens verhael der Joden, geschiede, op dat d'arbeiders hunne oogen met het zien der Aenspraek-plaetse niet zouden verlustigen. Deze gaten of openingen wierden, naer het schijnt, met luiken toegeleit.

Eenmael des jaers, tusschen Paesch en Paesch, wierden de muuren des tempels van binnen gewit. Tot deze en diergelijke nootwendige werken ontrent het huis van binnen, wierden Priesters of Leviten gebruikt: maer by aldien zoodanigen, om zulx te doen, niet gevonden wierden, dan wierden andere Israeliten tot het werk gedooght. Maym. in Beth. Habbech.

Voorhoven des Tempels.

NA de maten en platten gront des tempels aldus ten toone gestelt te hebben, zullen wy nu des te beter de vorm, gestalte, stant en gelegentheit der voorhoven, die voor of rontom den tempel waren, kunnen beschrijven.

Eerstelijk dient herdacht te worden, het geen reeds te vore gezeidt is: te weten, dat de tempel en voorhoven, rontom den zelven, niet recht in het midden van den bergh des huis geplaetst waren, als of zy in gelijken afstant van de vier zijden des buitensten ringmuurs lagen: maer zy waren meer na de Noort- en West-zyde geplaetst, in dier wijze, dat zy minder ruimte of plaetse lieten tusschen hen en 't Weste, als tusschen hen en 't Noorde, en minder tusschen hen en 't Noorden, als tusschen hen en 't Ooste: en minder tusschen hen en 't Ooste, als tusschen hen en 't Zuide.

Een voorhof, in 't Hebreeusch *Chatzer* genoemt, is eigentlijk een plaetse boven ope, en ter weder zyde met galderyen bezet.

Drie plaetsen waren'er, de welke voorhoven genoemt wierden, behalve de plaetse op den bergh des huis, buiten hen: die zeer ruim is, en gemenelijken by de Kristen Schrijvers het *voorhof der Heidenen* genoemt wort.

Wijders, deze drie voorhoven waren het *voorhof Israëls* en *voorhof der Priesteren*, het *voorhof der Vrouwen*, en de *Chel* of *Chajil*: hoewel eigentlijk en gewonelijken de twee eersten alleenlijk Voorhoven genoemt worden.

Van deze twee voorhoven wort bywijle in de Schrift in dier wijze gesproken, als of'er drie waren: want *een voorhof der Priesteren*, en een *groot voorhof* wort gedacht 2 Chron. 4, 9. en een *voorhof der Vrouwen*, als aenstonts zal gezeit worden. Des onaengezien waren'er niet meer als twee voorhoven: want alhoewel het voorhof der Priesteren en het voorhof Israëls onderscheiden waren, zoo waren zy evenwel niet van elkanderen verdeilt: maer het voorhof der Vrouwen was van hen beide verdeilt.

De mate des voorhofs Israëls en der Priesteren (welk by wijle uitstekentheits halve het *Voorhof*, en by wijle het *Voorhof Israëls* genoemt wort) was van 't Ooste na 't Weste hondert en zeven en tachentigh ellen lang, en van 't Noorden na 't Zuiden hondert vijf en dertigh ellen breet. Midd.

De tempel stont recht in 't midden van desselfs breete; zoo dat dit voorhof in de breete, op ieder zyde van het portael des tempels, dat hondert ellen breet was, zeventien ellen en een half uitstak: en van het lichaem des tempels zelf, dat t'zeventigh ellen breet was, op ieder zyde drie en dertigh ellen in de brete zich uitstrekte.

Achter het West-eind des tempels strekte het slechts tot elf ellen uit: want zoo men van d'uitterste westzyde dezes voorhofs begint te meten, men zal de

ruimte van elf ellen achter den tempel bevinden, en de lengte des tempels van hondert ellen, en dan ſtrekt het zich Ooſtwaerts, voor den tempel, tot zes en twintigh ellen lang, uit.

Het voorhof der vrouwen lagh recht voor dit voorhof, en dicht daer aen: en was van gelijke brete met datzelve: te weten, hondert en vijf en dertigh ellen, van 't Noorde na 't Zuide: maer het was zoo lang niet van 't Ooſte na 't Weſte: want het had op die ſtreke alleenlijk hondert en vijf en dertigh ellen, en was alzoo een volkomen vierkant.

Chel of *Chajil*, of ring-perk der voorhoven.

RONtom deze voorhoven, die aldus gelegen waren, was een andere ingeſloten perk, beſtek, plaetſe of ruimte, dat hen omringde, en by de Joden *Chel* of *Chajil* genoemt wiert. In welken zin, volgens uitlegging van eenige Joden, dit woort by Jeremia Thr. 28. genomen wort, (gelijk wy 't in dien zin hier zullen nemen): alwaer men leeſt, dat *de Heere beide de Chel en muur treurigh gemaekt had.* Door den muur wort gemeent de muur des voorhofs, en door de *Chel*, het beſtek, perk of ruimte, dat het voorhof omringde.

De Schrift gebruikt dikwils het woort *Chel* voor eenen muur, of voormuur, of wal, of voorwal, als 2 Sam. 10,15. 1 Reg. 21,23. Obad. 20. Nah. 3,8: welk woort by de Hebreeuſche uitleggers over deze plaetſe verſcheidentlijk wort vertaelt: maer doorgaens vindmen het gemenelijk in 't Latijn *antemurale*, en in dien zelven zin in 't Nederduitſch *voormuur* of *voorwal* overgezet. Maer wat belangt den zin des woorts, en de natuur dier plaetſe, ten opzicht des tempels, zoo wort het by hen eendrachtiger wijze gezeidt te zijn, *eene plaetſe, ruimte, beſtek of perk van tien ellen breet, omringt met een muur van tien palmen hoogh, tuſſchen den bergh des huis, en tuſſchen de voorhoven.* Midd. May.

Dies men *Chel* gevoeghlijk een ringperk der voorhoven zou kunnen vertalen en noemen.

Doch Rabbi *Nathan* ſchrijft op twee plaetſen dubbelzinnigh, nopende deze plaetſe *Chel*: want op d'eene plaetſe zeidt hy, *dat Chel eene plaetſe was, omringt met een muur of wal, tuſſchen den bergh des huis, en tuſſchen het voorhof der vrouwen.* En op eene andere plaetſe zeidt hy, *dat Chel een muur was, hoger dan de muur, genaemt Soreg.* Uit welke woorden hy twee gevoelen ſchijnt te ſmeden. Want 't een wil, dat de *Chel* niet omringde alle de voorhoven; maer alleenlijk het voorhof der vrouwen: en het ander, dat de *Chel* geen plaetſe, ruimte, beſtek of perk van gront was, maer een muur.

Doch die dubbelzinnigheden des woorts *Chel* kunnen in volgender wijze aldus verklaert worden. Eerſtelijk, dat *Chel* een plaetſe of ruimte van gront, en niet een muur was, getuigen niet alleenlijk de Talmud en andere verſcheide Joden, die deſſelfs breete op tien ellen brengen: maer men vind ook het ingaen des volks in de *Chel*, en deſſelfs ſtaen en zitten, by hen overvloedelijk gedaght: gelijk R. *Nathan* zelf een exempel geeft, wanneer hy van eene goddelijke ſchole in de *Chel* ſpreekt. Desgelijx ſchrijft *Abraham Zaccuth*, dat *Rabban Johanan Ben Zaccai* een *Sanhedrin* in de *Chel* had. Ook verhaelt *Rambam* wijtloopigh, hoe de genen, die de Paeſch-lammeren in het voorhof braghten, wanneer zy berecht waren, te rugh keerden, en in de *Chel* ſtonden. Waer uit klaerlijk blijkt, wat de *Chel* was: namelijk, geen muur of wal; maer een beſtek, ruimte of plaetſe van gront. Juch. fol. 21.

En alzoo gevoelt ook R. *Nathan*, wanneer hy zeidt: *Chel was een muur, hoger, dan de muur Sorek:* want in dien zin wort het woort *Chel* in 't brede, (wanneer het voor andere plaetſen, als die in den tempel, genomen, en by het woort *Cheramath* gevoeght wort) by de Joden bepaelt: te weten, een muur en een zoon van een muur: of *een binnen en buiten muur*, dat is, een lager muur voor eenen hoger: gelijk Rabbi *Salomon* dien maekt en ſtelt: niet dicht te zamen gevoeght: maer met eenige ruimte van gront tuſſchen beide. En aldus verſtaet ook R. *Nathan* het woort *Chel*; hoewel hy zeer kort ſpreekt. R. Sal. Lam. 2.

By

By aldien het gebeurde, dat paesch avont op een Sabbath quam, zulx de Joden dan hunne offer-lammeren niet konden naer huis brengen, zoo waghte de tweede ry van de drie ryen, waer om het Paesch-lam geslaght wiert, in de *Chel*, tot aen den avont. Maer d'eerste ry bleef op den bergh des tempels waghten: en de derde buiten het voorhof zelf.

De muur, die de *Chel* omringde en besloot, wort in den Talmud, en in de tale der Rabbinen *Soreg* genoemt: welk woort R. *Nathan* eenen muur overzet. Andere leggen het eenen muur, of want van traliewerk uit, die kunstigh nets en kruiswijze met houte tralien doorvlochten was. Dies men *Soreg* gevoeghelijk een tralie of staketsel van tralie-werk zou mogen noemen.

Josephus stelt een diergelijken muur tusschen den eersten en tweeden tempel, en maekt dien van steen, en drie voet hoogh, en zeer net gewrocht: waer in, op een gelijken afstant, pylaren stonden, welker zommige met griecksche, en zommige met latijnsche letteren beschreven waren, die de heiligheit der plaetse, en dat geen vreemdeling, op straffe van den hals, in het *Heilige* most treden, te kennen gaven. Want de tweede tempel wort het *Heilige* genoemt, en ging met veertien trappen uit den eersten tempel op. Na de veertien trappen tot aen de muur, was een gantsch vlakke tusschen-ruimte van veertien ellen. Dus verre uit Josephus.

Uit welke woorden van Josephus twee merkwaerdige dingen aen te merken zijn.

Eerstelijk, dat het buitenste bestek, plaetse of ruimte van alles, dat tusschen den groten ring-muur lagh, (die by de Joden onderscheidelijk den *bergh des huis* genoemt wort) ook gemenelijk d'eerste tempel genoemt wiert. En in dien zin wort dikwils in het nieu Verbont het woort tempel, voor deze buitenste of uitterste plaetse gebruikt, als Joh. 2, 14. *En Jesus vond in den tempel, die ossen, schapen en duiven verkochten.* Matt. 21, 14, 15.

Ten tweeden: dat in deze *Chel* gene vreemdelingen moghten komen; maer alleenlijk Joden: waer over de pylaren met Hebreeusche en Griecksche opschriften, tot naricht en waerschouwing, gestelt waren.

Waer om de Ioden zeggen, dat de *Chel*, heiliger dan den *bergh des huis* was: uit oorzake geen vreemdeling, noch die door een lijk besmet was, noch die by eene vrouw, dewelke in hare maentstonden was, geslapen had, daer in moght treden.

Uit oorzake de *Soregh* uit deurluchtigh traliewerk bestont, en niet hoger als drie ellen of tien palmen was, zoo kon men daer zoo wel door, als over heen zien.

Aen den muur *Soregh* waren verscheide doorgangen tot in de *Chel* gemaekt: te weten, een voor ieder poorte, de welke in een van beide voorhoven inliep. Op ieder zyde des doorgangs was een pylaer met het voornoemt Grieksch en Latijnsch opschrift gestelt.

Wanneer de Ioden, Ierusalem en het gantsch Heilige Lant en Syrie, onder het gebiet der Seleucidynen of Griekse koningen stonden, wiert deze muur *Soregh*, door die koningen, (en ongetwijfelt meest door koning *Antiochus Epiphanes*, die een grote vyant der Ioden was,) op dertien plaetsen gebroken. Maer de Ioden (of Macchabeen) hebben namaels die breuken doen hermaken, en dertien aenbiddingen of gebeden tegen de komste van den eenen of anderen heidenschen koning, aen de breuk-plaetsen ingevoert: want als iemant van hen, volgens de verklaring van *Maymonides*, tot een van deze breuken gekomen was, zoo bad hy God, en dankte dien voor het uitroeien des rijks der Grieken. Midd.

Voorhof der Vrouwen.

DE voorhoven des tempels waren eigentlijk twee: als het voorhof Israëls, en het voorhof der vrouwen. Want alhoewel in der daet een onderscheit tusschen het voorhof Israëls, en tusschen het voorhof der priesteren was, als dat het een het ander niet was, en dat de genen, die in het een quamen, in het ander niet moghten komen, zoo was evenwel het een zoodanigh binnen het ander, en de scheiding tusschen het een en het ander zoo smal, en slechts een eenige scheitspael, die hen beide besloot, dat zy in der daet niet zoo zeer eigentlijk twee voorhoven waren, als wel twee verscheide plaetsen in een voorhof, voor de Priesters en Israëliten, om daer in te staen.

Maer het voorhof Israëls en het voorhof der vrouwen waren warelijk en klarelijk twee verscheide voorhoven, het een voor het ander gelegen, en door een zeer hoogen muur van twee en dertigh en een halve elle hoogh van elkanderen gescheiden en gedeilt.

Kimchi. Het voorhof der vrouwen wort met dien naem uitdrukkelijk in de Schrift niet gedaght; hoewel daer van onder twee of drie andere bynamen gesproken wort.

Eerstelijk wort het genoemt het *Nieu voorhof*. 2 Chron. 20, 5: alwaer gezeidt wort, *dat Josafat stont onder de gemeinte van Juda en Jerusalem in het huis des Heeren, voor het nieu voorhof.*

l'Emper. in Midd. Dit voorhof wiert het nieu voorhof genoemt, niet uit oorzake het nieulinx herbouwt was, of eenige nieuwe wetten, nopende dit voorhof, gemaekt waren: maer veel meer wiert dit voorhof het nieu voorhof genoemt, uit oorzake het niet gemaekt was, wanneer Salomon het ander voorhof deed maken; maer wiert namaels daer by gevoeght.

Men vind een *binnen voorhof*, door Salomon gebouwt, gedaght 1 Reg. 6, 36. Waer uit eenige ook een buiten voorhof willen besluiten. Maer door dat *buiten voorhof* wordt de gantsche *bergh des huis*, of het voorhof van den gantschen *bergh des huis* gemeent, die buiten het voorhof Israëls lagh, gelijk de Hebreeusche Rabbinen wel te recht hebben aengemerkt. Dit is het geen, dat ook het *groot voorhof* genoemt wort, tot onderscheit van het voorhof der priesteren. 2 Chron. 4, 9.

Uit oorzake nu in Salomons gebouw alleenlijk een binnen voorhof gedaght wort, zoo blijkt daer uit, dat hy niet meer als dat voorhof doen bouwen heeft. Dienvolgens stont het vrouwen voorhof, daer wy hier van spreken, niet by zijnen tijt: maer het wiert namaels gebouwt, 't zy door koning *Asa* of *Josafat*, voor dien tijt en voorval, daer de gemelde text in het boek der Kronijken van spreekt.

En alzoo waren'er *twee voorhoven in het huis des Heeren.* 2 Reg. 21, 5.

Het voorhof der vrouwen wort by Ezech. 46, 21. het *buytenste voorhof* genoemt, gelijk de Joodsche schrijvers eenpaerlijk die woorden verstaen, en was alzoo genoemt uit oorzake het aen de buiten zyde des voorhofs Israels, en verder van den tempel af lagh.

By Johannes 8, 20. wort het ook de schatkiste genoemt: alwaer gezeidt wort, dat Jesus in de schatkiste in den tempel was leerende.

Maer by de Joodsche schrijvers wort dit voorhof in 't gemeen en gewonelijken het *voorhof der vrouwen* genoemt. De reden van dien naem was, uit oorzake een vrouw niet hoger noch verder moght komen, dan in dit voorhof. *Deze plaetse*, zoo Josephus schrijft, *was voor de vrouwen eigen om dienst te doen: en de tempel meer inwaerts, dan deze plaetse, was voor haer ontoegangkelijk.* Uitgezeit wanneer de vrouwen offerhande braghten, want dan moghten zy in het voorhof Israëls komen.

Het voorhof der vrouwen lagh aen het Oost-eind des voorhofs Israëls, en was door een hogen muur van het zelve afgescheiden: zoo dat de geen, die quam om aldaer dienst te doen, niet met allen van den dienst in het ander voorhof kon zien, en in der daet zeer weinigh horen: 't en zy hy op de trappen der poorte trad, en binnen zagh. Want de plaetse tot aen 't midden van den ingang der poorte, de welke na het boven voorhof opprees, was van een zelve Heiligheit met het voorhof der vrouwen: maer over het midden was die heiliger.

De

De vloer dezes voorhofs was doorgaens effen en gelijk, en een volkomen vierkant van hondert en vijf en dertigh ellen lang, en hondert en vijf en dertigh ellen breet, en zeer net met marmere steenen gevloert: gelijk al het gantsch bestek of ruimte was, zoo van de voorhoven, als Chel en andere plaetse, dat binnen den ringmuur des heiligen gronts lagh.

D'Ingang tot het voorhof der vrouwen was door drie poorten: welker eene ten Ooste, eene ten Zuide, en eene ten Noorde stont.

De vierde poorte stont ten Weste, dewelke uit dit voorhof in het oppervoorhof of voorhof Israëls opging.

Alle deze poorten, als ook alle d'andere, de welke doorgang na het voorhof Israëls verleenden, waren, zoo Josephus schrijft, doorgaens met gout en zilver bedekt: van gelijken de stijlen en dorpels: behalve slechts eene alleen.

Uit de Chel ging men by vijf trappen op na d'Ooster-poorte, de welke om hare prachtigh bouwerk de *Schone poorte* wiert genaemt. Act. 3, 2. Neffens de welke de kreupel lagh, om aelmoessen te bedelen, en door *Paulus* gaende gemaekt wiert.

Aen deze poorte begon de binnen tempel, gelijk Josephus dien dikwils noemt, onderscheidende tusschen die ruimte, dewelke binnen den scheitsmuur was, die den geheelen heiligen gront omringde, en tusschen die ruimte, de welke binnen den muur, die de voorhoven omringde, besloten was.

D'eerste van die was genoemt de buiten tempel: en de laeste de binnen tempel: en die beide voerden den naem van tempel. En aldus wiert een ieder in de Schrift, die slechts binnen den omtrek van den Heiligen gront quam, gezeit in den tempel gegaen te zijn.

Josephus noemt deze poorte de Korintische poorte, uit oorzake zy van Korintisch koper gemaekt was; daer alle d'andere met gout vergult waren.

Hier vintmen een geschil en verschil tusschen Josephus en de Talmudisten: want zy alle houden de kopere poorte voor de poorte van *Nikanor*, welke de poorte was, die uit het voorhof der vrouwen in het voorhof Israëls inging. Daer en tegen schrijft Josephus duidelijk, dat de poorte van Korintisch koper die poorte was, dewelke uit de Chel in het voorhof der vrouwen opging: als blijkt uit desselfs volgende woorden, daer hy zeidt, *dat eene poorte buiten den tempel van Korintisch koper, en ten Ooste tegen over de poorte des tempels was.*

Wanneer Petrus en Johannes den kreupel by deze poorte genezen hadden, zoo ging hy met hen in den tempel, dat is, in het voorhof der vrouwen; en keerde van daer weder te rugh met hen door deze poorte in de galderye Salomons, of Ooster-galderye van den bergh des huis, en preekte en bekeerde aldaer vijf duizent mannen.

In de vier hoeken dezes voorhofs der vrouwen waren vier overdekte kamers of vertrekken: ieder van veertigh ellen in de lengte, van 't Ooste na 't Weste, en dertigh in de brete, van 't Noorde na 't Zuide. Hier in schijnt Ezechiel gevolght te worden, wiens woorden luiden: *Toen braght hy my in den buitensten voorhof, en voerde my om in de vier hoeken des voorhofs: en ziet, in ieder hoek des voorhofs was een ander voorhofken. In de vier hoeken des voorhofs waren voorhofkens met schoorstenen* (of rookplaetsen) *van veertigh ellen de lengte, en dertigh de breete.* Ezech. 46, 21, 22. Ieder dezer kamers was genoemt na het geen, daer zy toe diende. Midd. Ramb. VIII. 11. Schekalim.

De kamer in de Zuid-ooster hoek was voor de Nazareenen, die aldaer hunne zoen-offerhanden kookten, en hun hair afschraepten, en in het vuur onder de kokende potten smeten, volgens de wet. Num. 6, 18.

De kamer in de Noord-ooster hoek was de Hout-kamer genoemt: waer in de priesters, die door d'eene of d'andere quale, of gebrek des lichaems, onbequaem tot den altaer-dienst waren, het gewurmte uit het hout zochten, en dat zuiverden: want al het hout, dat wurmstekigh bevonden wiert, was onrein, en moght op den altaer niet gebrant worden.

De kamer in de Noortwester hoek wiert de kamer der melaetschen genoemt: in de welke de melaetschen, om gereinight te worden, zich baden. Daer na gingen zy in de poorte van *Nikanor* staen, om door de priesters besprengt

te worden. Zy kookten ook in dezelve kamers hun offerhanden.

De kamer in de Zuid-weſter hoek was de Oly-kamer genoemt: want in de zelve wiert olye en ook wijn ten dienſte des tempels bewaert: naerdien olye en wijn de gebruikelijkſte dingen in d'eet en drink-offerhanden waren. Num. 15.

Volgens eenparigh ſchrijven der Hebreeuſche leeraers waren deze kamers of vertrekken niet overdekt; maer boven ope. Doch dan zouden zy tot het gebruik, daer toe zy geſchikt waren, eenige onbequaemheit hebben kunnen veroorzaken.

Maer ongetwijfelt was ieder van deze plaetſen met boven overdekte kamers rontom gebouwt, en had een vierkante hof of plaetſe in 't midden: te weten, op ieder eind waren misſchien kamers van tien ellen breet, met eene ruimte van tien ellen tusſchen beide: en aen d'andere zijde waren kamers van zeven of acht ellen breet, met eene ope plaetſe van zestien of veertien ellen tuſſchen beide. Rontom deze ope plaetſe waren de haertſteden gerangt, om daer op te koken: welker ſchoorſtenen in de binnen muuren vande kamers, of in de muuren na d'ope plaetſe opgingen.

Hier mee komt wonder wel overeen het ſchrijven van Ezechiel, daer hy zeidt, dat *in de vier hoeken des voorhofs voorhofkens met ſchoorſteenen waren:* want eene plaetſe boven overwelft, en aen d'eene zijde ope, is eigentlijk een voorhof: en de haertſteden en ſchoorſtenen daer boven, waren rontom d'ope plaetſe.

Het voorhof der vrouwen was door een hogen muur van het voorhof Iſraels afgeſcheiden: te weten, hy was van den vloer des voorhofs der vrouwen twee en dertigh ellen hoogh; maer alleenlijk vijf en twintigh ellen van de vloer des voorhofs Iſraëls: want zoo veel hoger was de gront in dat voorhof, als in het ander.

Recht in het midden van dezen muur was eene poorte, waer door men uit het een voorhof in 't ander trad. By of voor deze poorte was een opgang van vijftien trappen, of een trap van vijftien treden: ieder trede van een half elle hoogh: dies de gehele opgang zeven ellen en een half was: want zoo hoogh was het voorhof Iſraëls boven het voorhof der vrouwen.

Deze vijftien trappen of treden ſloegen en paſten op de vijftien Pſalmen der treden, of trappen, die in het Boek der Pſalmen gedaght worden, en met den hondert en twintighſten Pſalm beginnen, en met den den hondert en vijf en dertighſten eindigen: uit oorzake op ieder trap een Levijt ſtondt, en die Pſalmen zongen: hoewel niet in den daghelixen dienſt of in de gewonelijke zwier der tempel-muzijk; (want dan ſtonden zy in het voorhof) maer in het plechtelijk gejuigh op het feeſt der Tabernakelen, genaemt *Schimchas Bes Haſch-ſchoafa*, namelijk des nachts na den eerſten dagh van dat feeſt. Succah. Midd.

Deze trappen lagen niet in 't vierkant of lijnrecht; maer in een halfronde kring, om des te meer plaetſe aen ieder zijde uit te winnen. Want aen ieder zijde der poorte of trap, waren in den muur onderaerdtſche kamers: welker dak of verdieping gelijk met den vloer van het voorhof Iſraëls lagh: en d'ingang in het voorhof der vrouwen was.

In deze kamer leiden de Leviten hun ſpeeltuigh, wanneer zy hun ampt in den daghelixen dienſt verricht hadden.

Deze poorte, tuſſchen het voorhof der vrouwen en tuſſchen het voorhof Iſraëls, had, zoo eenige Joden willen, zeven verſcheide namen, behalve den naem van *poorte van Nikanor*, die in Herodes tempel de gemeinſte en bekenſte naem was. Poorte van Nikanor.

Eerſtelijk wiert zy, volgens hun ſchrijven, *d'Opper-* of *Hooge-poorte* genoemt. 2 Reg. 15, 35. 2 Chron. 27, 3. En alzoo wort zy in den Talmud uitdrukkelijk geheten: *De hooge poorte, dewelke uit het voorhof Iſraels in 't hof der vrouwen neerwaerts gaet.* Maym. in Kel. Mikdaſ.

Desgelijx was d'Ooſter poorte, dewelke uit het voorhof der vrouwen in de Chel oging, de *lage poorte* genoemt. By Jeremias 26, 10. 36, 10. wort zy de *nieuwe poorte* genoemt: op welke beide plaetſe de Chaldeeu-

ſche

ſche uitbreider deze *nieuwe poorte* uitdrukkelijk *d'Ooſter-poorte van het Heilighdom des Heeren* noemt. Miſſchien wort zy de *nieuwe poorte* genoemt, uit oorzake koning *Jotham* dezelve had doen herbouwen, of het een of ander daer aen maken: 2 Reg. 15, 35. 2 Chro. 27, 3. Want het woort *bouwen*, moet *herbouwen* uitgeleit worden: gelijk het in dien zin in de Schrift op veele plaetſen te verſtaen is.

Eenige verſtaen door de poorte *Harſith*, by Jeremias 19, 2. deze Ooſterpoorte des voorhofs Iſraëls: hoewel de poorte *Harſith* eigentlijk eene poorte der ſtad was.

Zy wort ook by Ezechiel 40, 15, door de *Poorte des ingangs* verſtaen: waer over by den Chaldeeuſchen uitbreider de poorte des ingangs de middenſte poorte vertaelt wort, als ſtaende tuſſchen de poorte, de welke in het voorhof der vrouwen uitkomt, en tuſſchen de poorte van het portael des tempels.

Zy wort ook de grootſte poorte 2 Chron. 23, 5. en de poorte *Sur* genoemt, 2 Reg 11, 6, en de poorte der
hi in affſcheiding: uit oorzake de genen, die
.23. onrein waren, afgeſcheiden en ter zijde geſtelt wierden, en niet verder moghten komen, ter tijt toe hunne verzoening gemaekt was. Doch deze twee eerſte zijn ook veel meer voor poorten der ſtad te houden.

Maer de bekenſte naem van deze poorte, die onder de Joodſche Schrijvers zoo berucht en beroemt is, was onder den tweeden of laetſten tempel *Nikanor*.

De Hoge poorte (zeidt *Maymonides*) is de poorte van *Nikanor*. Waer om wordt zy de Hoge poorte genoemt? uit oorzake zy boven het voorhof der vrouwen is. Dit wort ook door het ſchrijven van de Jeruſalemmer Talmud beveſtight.

Op ieder plaetſe, daer in de Schrift gezeidt wort, *Voor den Heere*, wort gemeent de poorte van *Nikanor*, als blijkt uit de reiniginge van den melaetſchen, en beproeving der verdaghte vrouw, de welke alle beide in deze poorte geſtelt wierden. Lev. 14, 11. Num. 5, 18.

Merkwaerdigh is het geen men by den Schrijver van *Juchaſin* in de volgende woorden leeſt.

Nikanor was ten tijde des tweeden tempels. In het voorhof is eene poorte ten Ooſte, de poorte van *Nikanor* genoemt, de welke twee klinketten heeft, een aen de rechte, en een aen de linke hant, en tegen over het Heilige der Heiligen ſtont, dat weſtwaerts was: waer in de Goddelijke glorye woonde: waerom niemant oneerbiedigheit voor deze poorte van *Nikanor* of Ooſter poorte moght plegen. In de poorte van *Nikanor* deedmen de vrouwen, met overſpel betight, bitter water drinken, en de kraemvrouwen, na het kinderbed, en de melaetſchen reinigen.

De poorte van *Nikanor* was niet heiligh, als het voorhof, uit oorzake de melaetſchen daer in ſtonden, en hunne duimen daer in, en groote teen in het voorhof zetten.

Deez *Nikanor*, die een van de *Chaſidims* (of geeſtelijken) was, deed te Alexandrye, in Egypten, twee kopere deuren zeer kunſtigh en net maken, met voornemen van haer in het voorhof des tempels te ſtellen. Na zy gemaekt waren, braght hy haer zelf te ſcheep over zee. Maer wanneer een groote ſtorm ontſtond, ſmeeten de bootsluiden, om het ſchip te lighten, een der deuren over boort, en traghten ook d'andere over boort te ſmijten. *Nikanor* dit vernemende, bond zich zelven met touwen aen de deure, en zeide hen, zoo zy die in zee wilden ſmijten, hem zelven daer by zouden ſmijten. Hier op ſtilde de woede der zee. Wanneer hy te Ptolomais te lande geſtapt, en van't verlies der andere deure verwittight was, zoo bad hy God daer over: waer op de zee de deure ter zelver plaetſe opwierp, daer de heilige man gelant was. Zoo andere zeggen, had een grote viſch de deure opgeworpen. Dit was het mirakel, dat aen deze deure geſchiet was, de welke aen d'ooſtzyde des voorhofs opgezet wiert.

Zoo een ander Rabbi *Joſef Ben Gorion* ſchrijft, zou de poorte van *Nikanor* alzoo genoemt zijn, van wegen een wonder, dat by of in dezelve geſchiet was: want *Nikanor*, een griekſche vorſt, wiert ten tijde der Macchabeen verſlagen. Dus verre uit *Juchaſin*. Ziet 1 Macch. 33, 34. Joſeph. Antiq. l. 12, c 17.

Mogelijk is deze poorte na *Seleukus Nikanor*, eerſte koning van Syrie, alzoo genoemt,

genoemt, die den Joodschen landaert grote gunste toedroegh, volgens schrijven van Josephus.

Deze poorte was twintigh ellen hoogh en breet.

Deze kopere Ooster-poorte des binnensten tempels, dewelke zeer zwaer, en naulix door twintigh man kon toegesloten worden, zagh men by nacht van zelf, niet tegenstaende zy met grendelen en bomen toegesloten was, open gaen: welk by het eenvoudigh en dom graeuw, tot een goet voorteken, uitgeleit wiert; quansuis als of het hen zou beduiden, dat God voor hen de poorte van alle goede dingen zou openen. Maer die het werk wat dieper in zagen, en van een gezont oordeel waren, spelden daer uit den neerlaegh en val van
l. 6. c. 3. de sterkte des tempels te vore. *Josephus.*

Met dit verhael van Josephus komt het schrijven van de Rabbinen over een, die verhalen, dat veertigh jaren voor de verwoesting der stad de deuren des tempels haer van zelf openden.

In deze poorte van *Nikanor*, of eigentlijk in eene kamer, boven deze poorte, zad een *Sanhedrin* van drie en twintigh rechters: gelijk in de poorte *Susan* een *Sanhedrin* van een gelijk getal. De grote *Sanhedrin* zad in den tempel.

Ten tijde voor de Babylonische gevangkenis zad de groote *Sanhedrin* zelf in deze twee poorten: zomtijts in d'eene, en zomtijds in d'andere, na hun welgevallen. Jerem. 34, 4. 26, 10. 36, 10. Maer namaels, wanneer het vertrek *Gazith* gebouwt was, en de grote *Sanhedrin* van een en tzeventigh man zich daer in begaf, zoo wierden ieder dezer twee poorten met een *Sanhedrin* van drie en twintigh man beslagen.

Deze is de poorte, waer van Ezechiel spreekt, cap. 46, 1, 2. *De poorte des binnensten voorhofs, de welke na't Ooste ziet, zal de zes werk-dagen gesloten blijven: maer op den Zabbath-dagh zal zy geopent worden. Ook zal zy geopent worden op den dagh van de nieuwe mane. En de vorst zal ingaen door den wegh van't voorhuis der zelver poorte van buiten, en zal staen aen de poste van de poorte, &c.*

Van binnen voor deze poorte had Salomon zijn koper gestoelte opgerecht, op het welke hy in d'inwijding des huis knielde, en bad. 2 Chron. 6, 13. 1 Reg. 8, 22. En aldaer stont des konings pylaer, alzoo genoemt 2 Chr. 23, 12: dat is, zijn zetel was binnen deze poorte, by eene van de pylaren, die de galderyen droegen.

Want gelijk deze Ooster-hoek des voorhofs d'eigenste plaetse voor het volk was, om aen te bidden, zoo geschiede het bezonderlijk in die plaetse van dien hoek, welk recht tegen de deure des tempels, en tegen den altaer, daer voor, over zagh: dat recht in den opgang van de poorte was. En aldaer was de koning by eene van de pylaers op zijnen stoel gezeten.

Naer luit van Ezechiels woorden, most een iegelijk, die na deze poorte opging, of door de Noorder of door de Zuider-poorte des vrouwen-voorhofs ingaen: dewijl d'Ooster-poorte gesloten bleef. Ezech. 44, 1. En hier op ziet dit volgende gebod: *Maer als het volk des lants voor het aengezicht des Heeren komt, op de gezette hooghtijden, die door den wegh van de Noorder poorte ingaet, om te aenbidden, zal door den wegh van de Zuider-poorte weder uitgaen. Hy zal niet weder keeren door den wegh der poorte, door de welke hy is ingegaen.* cap. 46, 9. En alhoewel in den gemeinen toegang na den tempel, gelijk hy stont, zoo wel voor als na de gevangkenis, d'Ooster-poorte van het voorhof der vrouwen geduurigh open, en de gewonelijkste intrede door die poorte was, en men alzoo door het voorhof der vrouwen tot de poorte van *Nikanor* opquam, ja dikwils tot in het voorhof trad, zoo volgde men evenwel het voorschrift van den profeet Ezechiel onder den tweeden tempel na: te weten, met niet wederom te keeren, en uit te gaen door dezelve poorte, door de welke men in gekomen was.

De Talmudisten spreken by overlevering op dit stuk aldus: *Een iegelijk, die na den tempel gaet, na de gewoonte der plaetse, treet op de rechte hant in, en maekt een kring, en treet uit op de linke hant.* Waer mee zy willen te kennen geven, dat iemant niet door de zelve poorte magh uitgaen, door de welke hy ingekomen is; maer door eene andere: als wanneer hy door d'Ooster-poorte in quam, zoo most hy niet

door

door d'Oofter-poorte weer uitgaen, maer door de Noorder of Zuider poorte. Alleenlijk zonderen zy twee Perzoonen uit, een rouwdragende, en een, die uit de gemeente gebannen was: want die keerden altijt aen de linke hant om.

Dies was de gemeene en gewonelijke wegh van in den tempel te gaen, om aen te bidden, door d'Oofter-poorte van het voorhof der vrouwen in, en na de poorte van *Nikanor* op te treden, en aldaer aen te bidden, en alzoo wederom door de Noorder- of Zuider poorte van dat voorhof uit te gaen.

Van gelijken de Koning zelf, alhoewel hy aen de Weft-zyde van den bergh des huis inquam, zoo trad hy nochtans tot hier toe neerwaerts, om in het voorhof der vrouwen te gaen, en alzoo opwaerts door d'Oofter-poorte des voorhofs, na zijnen zetel, die voor deze poorte ftont. Den genen, die in plaetfe van anderen, het offer aenboden, quamen binnen de poorte in het voorhof Ifraëls: desgelijx deden andere Ifraëliten op een grooten Hooghtijt, wanneer'er overvloet van offerhande was, inzonderheit op Paefch. Die een enkele offerhande braght, trad in het voorhof door eene van deffelfs Noorder-poorten. Maer iemant, die in den tempel quam om te bidden of dienft te plegen, en geen offerhande braght, bad gewonelijken over de poorte van *Nikanor*.

Geen andere poorte was aen de gantfche Ooft-zyde van den muur, als de poorte *Nikanor*.

Op ieder zyde der poorte *Nikanor*, ter rechte en linke hant ftont, een gebouw, kamer of vertrek. Dat aen de rechte hant was genoemt, de kamer van *Pinehas* of *Pinchas*, de rokbewaerder. Op de linke was de kamer van den fpijsmeefter, of van dien geen, die voor het verfchaffen der daghelixe fpijs-offer der priefters zorge droegh.

De poorten, daer door men in het voorhof Ifraëls trad, waren zeven in getal.

Aen de Zuit-zyde waren drie poorten, als de Water-poorte; poorte der Eerftelingen en poorte des Brants of Vuuring.

Behalve deze poorten waren aen de Zuit-zyde, drie gebouwen of vertrekken, als vertrek *Gazith*, de *Ratkamer*, en de *Houtkamer*.

Jofephus ftelt ook een getal van drie poorten aen de Zuidzyde des muurs, en op een gelijken afftant van elkandre.

Wijders, de lengte des voorhofs Ifraëls of der priefteren was hondert en zeven en tachentig ellen: derhalve ftonden de drie poorten op een afftant van zes en veertigh ellen en drie vierde deelen van elkandre: Te weten, van d'oofter-hoek des muurs, 46¾ ellen opwaerts na 't Wefte was het rechte midden der water-poorte. Zoo veel voorwaerts was het midden van de poorte der eerftelingen. Op een zelve mate en afftant verder was het midden van de poorte der Vuuring of Brant.

Wat belangt de drie verfcheide gebouwen, die ook aen deze zijde tuffchen de poorte ftonden, daer over ftaet, nopende haer ftant en gelegentheit, het volgende aen te merken.

Eerftelijk: de water-poorte en ratput kamer fchijnen door haer namen tot elkandre te behoren, en niet van elkandre te moeten gefcheiden worden.

Ten tweeden: de daken van deze drie gebouwen, naer het fchrijven van den Talmud, lagen gelijk neffens elkanderen: waer uit blijkt, dat zy niet van elkanderen, maer dicht en neffens elkandren ftonden, met eene poorte alleenlijk tuffchen beide.

Ten derden: de Talmud, *Maymonides* en andere Joodfche fchrijvers, wanneer zy van deze drie vertrekken fpreken, ftellen altijt het vertrek *Gazith* eerft of laeft: waer uit zy doen blijken, dat het aen de buitenfte zijde, aen d'een of d'andre kant Ooft of Weft, en niet in de midden ftont. Indien men het in 't weft-eind ftelt, zoo zal het in den ftam van Benjamin te ftaen komen: daer nochtans de grote Sanhedrin, die in het zelve zad, by de Joden gehouden wort in dat gedeelte des voorhofs gezeten te hebben, welk in den ftam van Juda was. Gen. 49, 10. Weshalve men met grote eigenfchap moet befluiten, dat *Gazith* beneden de rat-put ftont: de rat-put beneden de waterpoorte, of meer na de oofter-hoek des voorhofs: de water-poorte beneden de houtkamer: en alle deze vertrekken neffens elkandren: gelijk in het vervolgh zal blijken.

Vertrek of kamer *Gazith*.

HEt vertrek, gebouw of kamer *Gazith* of *Chanijos*, was alzoo genoemt, uit oorzake het van net gewrochten steen gemaekt was: gelijk het woort in dien zin in de Schrift bywijle gebruikt wort.

Het wiert gebouwt door eenen *Simeon*, zoon van *Setach*, die overste van den Sanhedrin was, wanneer *Juda Ben Tabbai* Nasi was, juist ten tijde van *Hirkanus Janniter*, d'Asmoneër.

De helft van dien was heiligh, en de helft van dien gemein of onheiligh, dat is, het eene halve gedeelte of helft van dien stont binnen het voorhof, en 't ander in de *Chel*. Het had eene deure na beide de plaetsen. In 't halve gedeelte, dat in de *Chel* stont, had de grote raet of Sanhedrin, van een en tzeventigh rechteren of raetsheeren, zijne zitplaetse.

Wijders, de byzondere reden, waerom zy aen die zijde des vertreks zaten, de welke in de *Chel* stont, was uit oorzake het niet wetmatigh was, dat iemant, hy zy dan wie hy was, binnen den ring des voorhofs moght komen. ‹ *Niemant*, gelijk de Rabbinen eenparighlijk schrijven, *moght zitten in het voorhof, dan een der koningen uit den huize Davids*.

In het ander gedeelte des gebouws, dat binnen het voorhof stont, trokken de priesters daghelijx het lot, tot verdeiling des tempel-diensts onder hen.

R. Sol. Kimch. in 1 Reg. 12. Aen het West-eind van het vertrek *Gazith* was een huis, op Hebreeusch by de Rabbinen *Laschagad Agulla*, dat is, *Huis* of *vertrek der rat of katrol* genoemt. De reden van dezen naem was, dewijl aldaer een put gegraven was, met een rat of katrol daer boven: waer uit het water, ten dienste en gerijf van alle de kamers, geput wiert.

Een grote overvloet van water wert in den tempel gebruikt en verbezight; als tot het opvullen der water-vaten, afwasschen en koken der offerhanden, en opvulling der water-bakken, daer in de priesters zich baden: des onaengezien had men noit water gebrek, maer aller wege in groten overvloet.

Wel was de plaetse in haer zelf rotsigh en waterloos; maer het water wiert derwaerts door pijpen, inzonderheit uit de spring en bornput *Etam*, een stuk weegs van daer, geleit en gebraght.

Men zeidt deze put door de Joden, wanneer zy uit de Babylonische gevangkenis wederom gekomen waren, en den tempel bouwden, gegraven wiert. Dit water wiert door middel van een wiel, katrol, of rat, in pijpen of goten opgedreven, die het in verscheide bakken braghten: want op zommige plaetsen waren badstoven boven op de poorten en gebouwen gemaekt.

Over deze put was een fraei gebouw gemaekt, na mate en gelang van de rest des gebouws ontrent het voorhof, en had door eene deure zijnen ingang in het voorhof: dies de priesters uit dit voorhof in dit vertrek konden treden, zonder buiten te gaen, wanneer zy water wilden putten.

Op het west-eind van de katrol-put was eene poorte recht tegen over het altaer, op Hebreeusch *Schagar Hamajim*, dat is, Water-poorte genoemt, uit oorzake misschien het naby het water-huis voornoemt stont: of dewijl men, zoo de Talmudisten schrijven, de water-beker, die in de water-plenging op het feest der tabernakelen gebruikt wiert, door deze poorte braght: of zy was de water-poorte genoemt van wegen het uitlopen des waters, dat van onder den tempel quam.

Een water-poorte wort ook by Nehem. 8, 3. gedaght; doch die was eene poorte der stad.

Boven deze poorte des tempels was een vertrek of kamer, *Beth Abthines* genoemt, dat is, kamer van den huize of geslaghte *Abthines*. D'*Abthines* waren de eerste en voornaemste mannen, onder den tweeden tempel, die den naem aen het ampt gegeven hadden, dat zy bekleden: te weten het maken en bereiden van reukwerken. Alle de genen, die in dit ampt volghden, wierden genoemt *Beth Abthines* of het geslaght van *Abthines*. Kamer Beth Abthines.

In dit vertrek wiert de Hoge priester op een zekeren tijt ten verzoendage gebraght, om hem tegen dien dagh te leren

ten de handen vol wierook te nemen: als geboden is Lev. 16, 12. In dit vertrek en in *Beth-Nitsots*, en *Beth-Mokad*, hielden ook de Hooge-priesters, tot glorye en veiligheit des Heilighdoms, allen nachts de wacht: gelijk d'andere in *Beth-Mokad*.

Op het dak van deze water-poorte en dat van *Abthines* was een wasch-bad, in het welk de Hoge priester d'eerste mael van vijf malen van zijn wasschen, ten verzoendage, zich deed wasschen: gelijk in het vertrek *Happarvah*, de vier andere malen des daghs.

Aen de westzijde der water-poorte, was een kamer of vertrek, de kamer van *Parhedrin* of *Palhedrin*, en anders de Hout-kamer genoemt, uit oorzake het hout, dat door de verleemde priesters in een kamer in het voorhof der vrouwen van het gewurmte gezuivert was, in deze kamer gebraght wiert, om op den altaer verbrant te worden.

De kamer *Parhedrin*, volgens schrijven van de Babylonische en Jerusalemmer Talmud, wiert by ouds de *Kamer der raetsheeren* genoemt: en ook, door een zonderlinge eigenschap, zoo *Maymonides* heeft aengemerkt, de kamer des Hogen-priesters: Maer eigentlijk was de kamer des Hogenpriesters of kamer der raetsheeren boven de houtkamer: dies dit vertrek uit een boven en een onder kamer bestont.

In deze boven-kamer deed de Hoge-priester zijne broederen de priesters vergaderen, om over de zaken, die den tempel raekten, te beraetslagen: want behalve den Hogen-priester waren verscheide andere voorname amptenaers in den tempel. Deze waren de raetsheeren des tempels, of tempel-raet, die zorge voor het welvaren en behoudenis des tempels droegen. *Parhedrin* nu was hare kamer, daer zy in zaten: waerom zy de *Kamer der raetsheeren* of *Raetkamer* genoemt wiert.

Parhedrin is een gebroken grieksch woort, en komt van *Paredrion*, dat *byzitting* of *neffenszitting* betekent: gelijk *Sanhedrin* van *Synedrion*, dat *t'zamenzitting* gezeit is. Te weten, vier raden zaten in den tempel: als de Grote Raet van een en tzeventigh mannen, *Sanhedrin* genoemt, in het vertrek *Gazith*: twee kleine *Sanhedrins*, ieder van drie en twintigh mannen: d'een in het vertrek boven de poorte *Nikanor*, en d'andere in het vertrek der poorte *Susan*: de vierde was de raet der priesteren. Ziet Pag: 472.

De kamer der raetsheeren wiert hierom namaels de kamer *Palhedrin* of *Parhedrin* genoemt, uit oorzake die aldaer zaten, om, ten beste en voorstant des tempels, te raetslagen.

Aen de West-zijde van de kamer *Parhedrin* stont een poorte, *Schagar Hakrovah*, dat is, *poorte der offerhande*, en anders gemeenelijk *Schagar Bagoras*, dat is, *poorte der eerstelingen* genoemt: welcke beide namen op een uitkomen: naerdien deze poorte zijnen naem van het opbrengen der eerstelingen door dezelve, om opgeoffert te worden, bekomen had. Want de offerhande der Eerstelingen en andere wierden aen de Zuitzijde dezes voorhofs geslaght, na zy door deze poorte ingebracht waren.

De poorte, in 't Hebreeusch *Schagar Hadlak* dat is, poorte des vuurs of brants, genoemt, stont in de zelve zuidzijde, meer na 't weste. Zy was de poorte des brants of brant-poorte genoemt, naer het gemeen gevoelen, uit oorzake het hout, dat op den altaer geduuriglijk most branden, Lev. 6, 12. door dezelve ingebraght wiert. Of deze poorte, zoo *Lichtfoot* wil, wiert de vuur of brant-poorte genoemt, na het vuur, dat, ten dienste der Leviten, in eene kamer naest daer aen brande. Poorte Hadlak.

In de westzijde des muurs van dit voorhof waren gene poorten: maer de muur liep doorgaens gelijk uit, zonder poorten en openingen. Josephus getuight het zelfste, daer hy zeidt: *Het gedeelte aen de westzijde had gene poorte: maer de muur was aen die zijde doorgaens ongebroken gebouwt.*

Rabbi *Aba Jose* alleen gedenkt twee poorten aen die zijde des muurs, zonder haer te noemen, of haer gebruik aen te wijzen.

In den tweeden tempel waren aen de Noort-zyde des muurs drie poorten, als *Schagar Korban*: de *poorte van Korban*; *Schagar Noschim*, of *poorte der vrouwen*: en *de poorte Nitsots*, of *poorte des gezangs*.

Ieder dezer poorten had een dobbelen of tweevoudigen naem: want de poorte van *Korban* wiert ook genoemt *Beth*

Mokad: de poorte der vrouwen, de poorte van Korban: en *de poorte des gezangs*, ook *de poorte Nisots* genoemt.

In den eersten tempel waren aen de Noortzyde des voorhofs der priesteren slechts twee poorten, en genoemt *de poorte des altaers*, en *de poorte van des Heeren Huis*: uit oorzake d'eene over den altaer, en d'andere over het lichaem des tempels stont: als uit Ezechiel c. 8, 3, 5, 14, blijkt.

Op deze zijde des voorhofs waren, behalve de poorten, ook andere gebouwen of vertrekken en kamers: als, de *Zout-kamer*: de kamer *Parvach*: en de *wasch-kamer*, beneffens andere verscheide vertrekken.

Beth-Mokath. Aen de Noort-wester hoek van den muur dezes voorhofs stont het gebouw *Beth Mokath*, een merkwaerdige plaetse, ter zake van verscheide byzonderheden.

Het was een ruim gebouw, en strekte van de Noordwester hoek des muurs, tot beneden de poorte van dien zelven name, en besloegh alzoo een vierde gedeelte der lengte van die zijde des voorhofs. Het begreep vier verscheide kamers of vertrekken in desselfs vier hoeken; staende het vertrek, eigentlijk *Mokadh* genoemt, in het midden.

Twee van deze kamers stonden binnen het voorhof, en twee buiten. Op de snijding of scheiding der gronden waren merktekenen gestelt.

De vier kamers in desselfs vier hoeken waren de volgende. De Zuid-wester kamer was genoemt *Lascha-gar Talim*, dat is, *Lammeren kamer*, dewijl aldaer de lammeren gestalt wierden, die tot de daghelixe offerhande geschikt waren. Deze kamer was noit des daeghs zonder zes lammeren te gelijk: want geen lam wiert geoffert, 't en zy het vier dagen te vore opgehaelt was. By aldien nu twee van de zes lammeren des daeghs tot het morgen en avont-offer uitgenomen wierden, zoo mosten nootwendigh twee anderen voor den nacht ingebraght worden. En aldus was deze kamer noit zonder zes lammeren den gehelen dagh te gelijk.

Lammeren kamer.

De Zuid-wester kamer was voor den genen, die het toon-broot toemaekten, dat God verordent had voor die kamer, op een gouden tafel, allen Zabbaths te zetten.

In den tweeden tempel was den geslaghte van *Garmu* dit werk opgeleit.

Deze twee gemelde kamers stonden gantsch, of voor een gedeelte binnen het voorhof.

De Noorder kamer was de plaetse, daer het huis of geslaghte der Machabeen de steenen des altaers opgeleit hadden, die de Grieksche koningen ontreinight hadden. Want als *Antiochus Epiphanes*, koning van Syrien, te Jerusalem godsdienst, wetten, vryheit en offerhande uitgeroeit, en den altaer met afgrijselijke offerhande besmet had, zo begonnen Judas, de Machabëer en zijne broederen, wanneer zy van hunne vyanden de handen een weinigh ruim gekregen hadden, en hunne rampen eenighzins ontworstelt waren, den tempel te reinigen en herbouwen. Voorts leiden zy, na veel raetplegens, de steenen des altaers, die ontheilight waren, (en waerom Matthias, hun vader, den altaer verbroken had, 1 Mach. 2, 25.) in deze kamer, ter tijt toe een profeet zou komen, die zou zeggen, wat men met de steenen zou doen. 1 Mach. 2, 44. &c.

De Noord-wester kamer was een kamer, waer door de geen, dien des nachts een besmetting door een zaetvloet in zijnen slaep overgekomen was, uit het midden vertrek, eigentlijk *Mokadh* genoemt, na de bad-plaetse trat; dewelke beneden onder den vloer des tempels was.

De kamer of het vertrek *Mokadh*, dat in het midden van deze vier stont, die als eetzalen in de vier hoeken van die waren, wort by *Maymonides* gezeit booghwijze gebouwt te zijn. Wel was het buitenwerk of bovenste gedeelte niet gemaekt als een boogh van steen, zonder eenigh ander dak: maer dat rees op, en was overdekt, gelijk d'andere gebouwen rontom het voorhof. Het was alleenlijk in dit laeghste vertrek of ruim booghwijze gemaekt: uit oorzake een gang daer door uit de *Chel* in het voorhof was. Dit vertrek des doorgangs had twee deuren, een na de *Chel* toe, en een andere na het voorhof toe: de laeste had een klinket, waer door men gemeenlijken in en uitging, naerdien de grote poorte gesloten bleef. Een diergelijk klinket was ook aen de deure na de *Chel* toe.

Dit

10 de Brugh
11 de Peerk
27 de Secreten voor de vrouwen
32 Het Coor.
34 de Plaets daer het Evangelie gesongen wordt
35 Het hooghe altaer.
X de wegh na den bergh Calvarien.

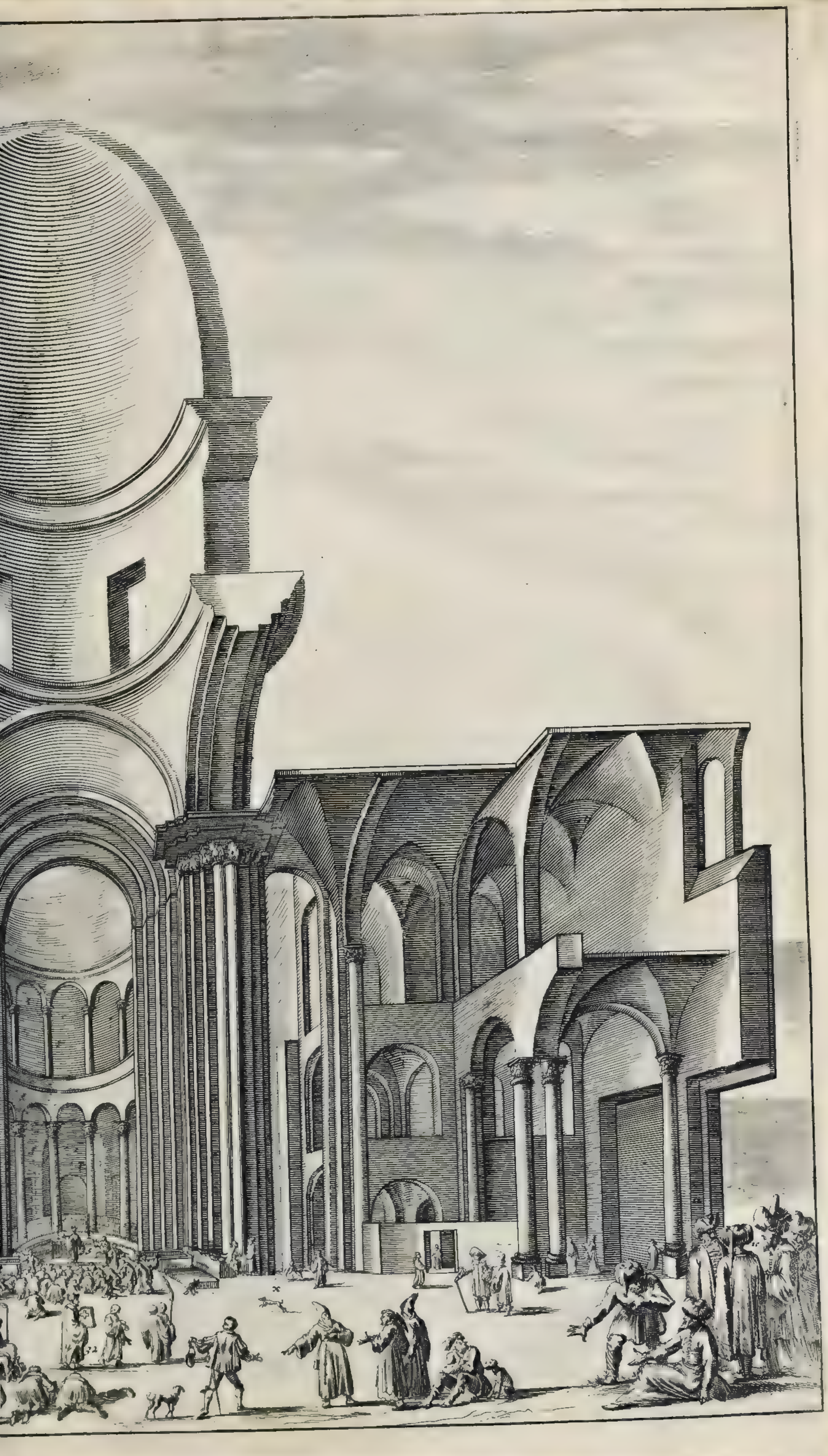

Dit vertrek was genoemt *Beth Mokadh*, dat is, huis of plaetse des brandenden vuurs of heertstede: dewijl aldaer geduurighlijk, by nacht en dagh, den gantschen kouden tijt des jaers, voor de priesters vuur gehouden wiert. Te weten, des daeghs, om zich zelfs te warmen, wanneer zy uit den dienst quamen, dien zy barvoets en dun gekleet deden: en des nachts, om hen warm te houden, als zy de waght hadden: want in dit vertrek was een wacht van priesteren, en de hooghste waght van allen.

Beth-Mokadh, zeid de Talmud, *was een groot overwulft vertrek, en rontomringt met steene * banken. Op deze banken sliepen de oudste des tempels van hunne vaders: in welker bewaring de sleutels des voorhofs waren. Maer de jongelingen des priesterdoms sliepen in hun gewaet op den vloer neer. Zy sliepen niet in het heiligh gewaet; maer trokken dat uit, vouwden het op, en gingen in hun eigen draght van kleederen leggen.*

Dies dit vertrek beide een doorgang en grote zale of kamer was: waer in geduurighlijk vuur gehouden wiert. Wanneer de deuren op ieder zyde des booghs gesloten waren, zoo was het als een afgesloten vertrek, en als of het geheel en al geen doorgang had.

In dit vertrek was een lade of kiste, waer in de sleutels des voorhofs lagen. De Talmud schrijft daer af in dezen zin: *Daer was een marmere tafel of blat, met een ring daer aen geklonken, en een keten: waer aen de sleutels des voorhofs gehangen wierden. Wanneer het tijt was van de deuren te sluiten, zoo quam de priester, en lichte het blat by den ring op, en nam de sleutels van den ring, en sloot de deuren van binnen toe. Wanneer hy dat gedaen had, zoo leide hy de sleutels weer aen de keten, en het blat weer in zijne plaetse.* Dit marmer blat had aen de boven of buiten zijde een ring, by den welken het opgenomen wiert: en aen de binnen zijde een keten, waer aen de sleutels hingen.

Deze lade, naer het schijnt, lagh in of op den gront: eensdeels dewijl ook een ander marmer blat, met een ring daer aen, op den gront lagh, waer onder stof van daen genomen wiert, om de vrouwen, met overspel betight, te beproeven; en ten anderen, naerdien d'overlevering der Rabbinen luidt: *dat de priester, wanneer hy de sleutels opgeleit, en het blat neergeleit had, zijn oorkussen daer op leide, en daer op sliep.* Of eigentlijk was in den vloer van deze kamer een onderaertsch vierkant, hol of gat van een elle lang en breet: op wiens mont een marmer blat lagh, met een ring daer aen geklonken, om het daer by op te lichten. Onder in het hol was een goude keten, waer aen de sleutelen des voorhofs, of des tempels, aen eene haek hingen. Rab. Jud.

Aen het Oost-eind van het gebouw *Beth-Mokadh* stont eene poorte van een zelven name, en anders ook de poorte *Korban* geheten. Poorte Korban en poorte der Vrouwen.

Lager stont een andere poorte *Korban*, en anders ook de *poorte der vrouwen*, en op Hebreeusch *Schagar Nosim* genoemt.

Deze laeste wiert de poorte der vrouwen genoemt, uit oorzake de vrouwen aldaer in den eersten tempel den afgod *Tamnuz*, of der yvering, zaten te bewenen: gelijk eenige by Ezechiel 8, 3, 5. die woorden vertalen. Of dewijl de vrouwen, die offerhande braghten, door die poorte in het voorhof traden, om hare offerhande te zien opofferen: want zonder offerhande te brengen, moghten de vrouwen in dit voorhof niet komen. Om dezelve oorzake wiert zy ook de poorte van *Korban*, dat is, *poorte der offerhande* genoemt: namelijk, dewijl de daghelixe offerhanden, (want *Korban* betekent eigentlijk een offerhande) die aen de Noort-zyde des altaers zouden geslaght worden, door dezelve poorte gebraght wierden: op een gelijke wijze, als de poorte aen de Zuitzijde de poorte *Hadlak*, dat is, *eersteling* of *offerhande* genoemt wiert, dewijl d'offerhanden, die aen de Zuitzyde moesten geslaght worden, door die gebraght wierden.

Misschien was deze poorte van *Korban* ook alzoo genoemt, na de schatkiste of kamer des hooft- en armengelts, dewelke byzonderlijk *Korban* genoemt wiert, en aen die zijde des voorhofs stont: want gelijk het woort *Korban* eigentlijk eene offerhande betekent, en in dien zin in het vierde boek Moses doorgaens genomen wort, alzoo bediet het ook in de gemeene Joodsche,

dat is de Syrische tale, een schatkiste of kamer des tempels, als blijkt uit Matth. 27, 6: alwaer men leest, dat de priesters oordeelden niet geoorloft te zijn, de zilvere penningen, die Judas voor het verraden des Zalighmakers genoten had, in de *Korban*, dat is, in de schatkamer of kiste, te smijten. Desgelijx schrijft Josephus, dat de gewijde of heilige schatkiste *Korban* genoemt wiert. Aldus stelt *Middoth*, in het oprekenen der lijfwachten, die in den tempel waren, een aen de kamer van *Korban*, een aen de kamer der behangselen, en een achter de genaden-stoel. Uit deze woorden, en uit het stellen van twee poorten aen de Noortzyde des voorhofs, die *Korban* genoemt wierden, kan met groote waerschijnelijkheit ter zelver plaetse twee schatkamers, *Korbans* genaemt, gestelt worden. Te weten, voorby de poorte van *Beth Mokadh* na't Ooste was eerstelijk een gebouw aen die poorte, welk eene schatkamer was, *Korban* genoemt. Daer na volghde een vertrek, waer in de Leviten de wacht hadden. Dicht daer by was een andere schatkamer, *Korban* geheten: en op het ooft-eind van die, eene poorte met den zelven naem *Korban*, maer ook de *poorte der vrouwen* genoemt.

Tusschen de middenste poorte *Korban*, en tusschen de poorte meer na't Ooste, genaemt de *poorte Nitsots*, waren drie vertrekken of kamers, als de *zoutkamer: de kamer Parvah*, en de *wasch-kamer*.

Zout-kamer. De *zout-kamer* was de allerwesterlijkste van de drie, en stont dicht aen de poorte der vrouwen, en was alzoo genoemt, uit oorzake daer op zout, tot gebruik des tempels, bewaert wiert: want alhoewel zout, wijn, olye en diergelijke dingen in de winkels te koop waren tot het gebruik des offers van byzondere perzonen, zoo wierden nochtans alle deze dingen, tot de algemeine offerhande en dienst, in verscheide kamers en vertrekken des tempels, die daer toe geschikt waren, opgeleit.

Het gebruik van zout in den tempel was boven mate groot: want niets wiert ongezouten op den altaer geleit: als alleenlijk hout, bloet en wijn des drank-offers. *Alle offerhande uwes spijs-offers zult ghy met zout zouten, en het zout des verbonts uwes Gods van uw spijs-offer niet laten afblijven. Met alle uwe offerhanden zult ghy zout offeren.* Lev. 2, 13. Desgelijx schrijft Markus 9, 49. dat een ieder offerhande met vuur gezouten en een ieder offerhande met zout gezouten zal worden. Ziet Ezech. 34, 24. Esd. 6, 9. 7, 22. Dit gebruik des zouts geschiede, zoo eenige uitleggers willen, om d'onverderffelijkheit en eeuwighduurentheit des verbonts Gods te betekenen.

Niet alleenlijk wiert zout in het offeren verbezight; maer men leide ook alle de afgevilde huiden en vachten der offerhanden in zout: want de huiden behoorden den priesteren toe, als hun verdient loon. Waer over de rang der priesteren, die in dienst was, de huiden van d'opgeofferde offerhanden inzoute, om niet te bederven, en bewaerde die, tot op het eind der weke. Alsdan wiert op Sabbath-avond, tegen den nacht, ieder zijn gedeelte onder hen uitgedeelt.

De plaetse, daer de huiden gezouten, en tot aen dien tijt opgeleit wierden, was de kamer of vertrek van *Parvah*, welk ten Ooste, dicht aen de zout-kamer stont, en alzoo na zeker en tovenaer of duiveljager, genoemt wiert, die dit vertrek zoo de Talmudisten voorgeven, door toverkunde zou gebouwt hebben. Of zoo andere zeggen, had deez toovenaer *Parvah* een gewelf onder de vloer doen maken, dat door hy kon komen, en zien wat de Hoge priester ten dage der verzoening deed. Wanneer de priesters dit gewelf hadden verspiet, en hem daer in vonden, sloegen zy hem doot. Sedert was dit vertrek na dezen *Parvah* alzoo genoemt.

Op het ooft-eind van dit vertrek *Parvah* was een ander gebouw, de *kamer der wasschers* of *waschkamer* genoemt: dewijl in die kamers het ingewant en gewei der geslaghte offerhanden afgewasschen wierden, volgens de wet. Lev. 1, 9.

Naer het gemein en eenparigh gevoelen van meest alle de godsgeleerden en beschrijvers der stad Jerusalem, wierden de beesten, die geoffert zouden

zouden worden, eerst in den poel of vyver *Bethesda*, dien Johannes 5, 2. gedenkt, afgewassen. Zoo hier mee het afwasschen der beesten, terwijl zy noch leefden, gemeent wort, men vind tot bewijs daer van in de Schrift noch in de Ioodsche aeloutheden het minste niet gedaght. Maer zoo men meint het afwasschen der ingewanden, na de beesten geslaght zijn, dat wiert in het vertrek voornoemt gedaen, zonder verder te komen. Het afgewasschen ingewant wiert daer na op marmere tafels geleit. Uit deze wasch-kamers liep een wendeltrap na den top of dak van de kamer *Parvah* op, op den welken een waschbad was, daer in de Hoge priester, ten dage der verzoening, zich zelven de vier laeste malen bade; gelijk d'eerste mael in het bad, dat op den top van het vertrek *Abthines* stont.

D'alleroosterlijkste poorte der drie poorten, aen de Noort-zyde, was genoemt de *poorte Nitsots*, en *poorte des gezangs*.

Het woort *Nitsots* betekent eigentlijk een *vuur, gloet, flikkering*, of *glinstering* als by Esai. 1, 31. Ezech. 1, 7. en alzoo ook de zonne stralen. By wijle heeft het by de Rabbinen de betekenis van *droppelen*.

Zy wiert de poorte der flikkering of glinstering genoemt, uit oorzake het vuur of de vlam des altaers, die recht daer tegen over stont, geduurigh daerop scheen en glinsterde.

Zy wiert de poorte des gezangs genoemt, dewijl degenen, die door die poorte intraden, in het gezicht der Leviten quamen, als die, staende op hunne gestoelte, op hunne speeltuigen speelden en zongen.

Aen d'Oostzyde van deze poorte was een gebouw, na deze poorte het *huis Nitsots* genoemt, in wiens bovenste vertrek de priesters de wacht hielden, gelijk de Leviten in het benedenste.

Tusschen dit gebouw en de poorte was als een doorgang en als een klooster of pantgang, door het welk een wegh uit de rechte poorte in het vertrek beneden was, alwaer de Leviten de wacht hadden. Aldaer was ook een doorgang uit het pant in de *Chel*. Dit gebouw strekte tot aen de poorte *Nitsots* een groot stuk weeghs, en raekte aen een ander gebouw, dat op de hoek van den ringmuur des voorhofs voor den tempel stont, en *Beth Hoebin*, dat is, *Huis des steens* genoemt wiert: niet uit oorzake het van steen gebouwt was: maer dewijl alle de vaten, die daer in gebruikt wierden, van klei, aerde, of van steen waren. In dit huis wiert de priester uit zijn byzonder huis zeven dagen gestelt, om daer in gereinight te worden, en mochte, voor het verbranden der rode varre op den Olijfbergh, niet weder daer in keeren.

Dus verre van de poorten en gebouwen, die rontom den ring-muur des voorhofs der priesteren van buiten stonden. Nu zullen wy binnen in het voorhof treden, en alles daer in vervolgens bezichtigen.

De gantsche lengte des voorhofs, van't Ooste tot 't Weste, was hondert en zeven en tachentigh ellen, en de breete, van 't Noorde na 't Zuide, hondert en vijf en dertigh ellen.

Deze lengte was by deelen en stukken van 't Ooste tot het Weste aldus verdeelt.

De breete des voorhofs Israëls was elf ellen.

De breete des voorhofs der priesteren elf ellen.

De breete des altaers twee en dertigh ellen.

De breete, tusschen den altaer en tempel, twee en twintigh ellen.

De lengte des tempels zelf hondert ellen.

De plaetse achter het West-eind des tempels, tot den muur des voorhofs, elf ellen.

De deelen of stukken der brete waren de volgende, te gaen van 't Noorde na 't Zuide.

De plaetse van den muur des voorhofs tot de pylaren, was acht ellen.

Van de pylaren tot de marmere tafels, veertien ellen.

Van deze tafels, tot de ring-plaetse, was veertien ellen.

De ring plaetse zelf was vier en twintigh ellen.

Van de ring plaetse tot den altaer was acht ellen.

d'Al-

d'Altaer en opgang tot den zelven, twee en zeſtigh ellen.

Van den voet des opgangs, tot de Zuider-muur des voorhofs, vijf en twintigh ellen.

Alle deze byzondere ſtukken zullen wy vervolgens in 't kort ten tone ſtellen en ontledigen.

Eerſtelijk dienen voor al de ſcheitpalen des voorhofs Iſraëls en des voorhofs der prieſteren te vore verklaert: die beide in een enger of breder zin of betekenis te verſtaen zijn. In een enger zin moeten zy genomen worden voor den eerſten gront, daer men over treet, als men na den ooſter muur des voorhofs opkomt, alwaer de poorte van *Nikanor* was, tot aen het altaer. In dien zin worden zy gezeit ieder elf ellen breet te zijn.

Maer het voorhof Iſraëls, zoo men het in een brede zin en betekenis neemt, was een beſtek en ruimte van gront, op den welke de leeken of 't gemeen volk Iſraëls, langs heene den ring-muur des voorhofs aen de Noorder, Zuider, Weſter en Ooſter-hoeken des voorhofs, moghten ſtaen.

Het voorhof was langs hene den ringmuur van binnen met galderyen omringt, op een zelve wijze, als de ringmuur van den bergh des huis en voorhof der vrouwen.

Joſephus ſchijnt ook deze galderye te kennen te geven, daer hy zeidt, *dat de galderyen tuſſchen de poorten van den muur inwaerts ſtrekten*: door welke galderyen hy ongetwijffelt die van beide voorhoven verſtaet.

Deze galderye was aen de Noort, Zuid, en Weſt-einde des voorhofs, die op pylaren ſtondt, en boven overwelft of overdekt was: waer onder het volk tegen regen en wint beſchermt kon ſtaen.

Dit nu was het voorhof Iſraëls, dat rontom het voorhof liep: want in dit voorhof moght het gemeine volk ſtaen: gelijk het deed, wanneer groote menigten van menſchen in den tempel waren: als op de drie hooghtijden, wanneer zy voor den Heere moſten verſchijnen.

Wijders, al het binnenſte of al het geen, dat binnen deze galderye beſloten lagh, was in een breede zin en beteekenis het voorhof der prieſteren.

Aen deſſelfs Ooſt-zyde of hoek, als men uit de poorte van *Nikanor* opquam, tradt men op dat beſtek, het welk in een enger zin het voorhof Iſraëls genoemt wiert: welk elf ellen hoger was, na den altaer op te gaen. Daer na quam het geen, dat ook in een enger zin het voorhof der prieſteren genoemt wiert, en van gelijken elf ellen hoger was.

Deze twee plaetſen of beſtekken hadden dobbele galderyen, en waren met een dak overſlagen, dat op de dobbele ry van pylaren ruſte: welker eene ry na d'opening van het open voorhof uitſtont: en d'andere ry ſtont, daer de twee plaetſen of beſtekken, d'eene van d'andere afgeſcheiden waren.

Deze plaetſen wierden meer in 't byzonder 't voorhof Iſraëls en voorhof der Prieſteren genoemt, om de twee of drie volgende oorzaken.

Eerſtelijk, uit oorzake hier de gewonelijkſte toegang der Iſraëliten en prieſters in hunnen ſtatelijkſten en hooghſten dienſt was: zijnde deze plaetſe recht in het gezicht van den tempel en altaer.

Ten tweeden, dewijl op deze plaetſe of beſtek, dat het voorhof Iſraëls genoemt was, zekere mannen of waghten ſtonden, die in plaetſe van een ander zich vertoonden, wanneer iet zou opgeoffert worden. Want niemant moght offerhanden doen, of moſt zelven zich vertonen, of door een ander zich vertonen laten.

En in het beſtek, dat genoemt was het voorhof der prieſteren, ſtonden die prieſteren, die geen bediening of werk in den tegenwoordigen dienſt hadden, en op den dienſt, bidden en vaſten, daer hunne broeders mee doende waren, wachten.

Het een voorhof was van het ander door zekere kunſtigh gemaekte tralien of ſtaketſels, afgeſcheiden, die tuſſchen pylaer en pylaer ſtonden, en in die middenſte ry van pylaren, de welke het dak der galderye of wandelrye droegh.

In het voorhof der prieſteren, 't zy in 't ruim of in 't eng genomen, moghten d'Iſraëliten of het gemein volk niet komen, 't en zy op byzondere voorvallen: te weten, als wanneer zy hun handen op de beeſten, die zouden geoffert worden, quamen te leggen: ten tweeden, om hen te ſlaghten, en ten derden, om een gedeelte daer van in 't vuur te verleggen.

DE TEMPE
Tafel der Toon-brooden
Wasch vat
Goude Kandelaer
Tempel
Tabernakel

SALOMON.
Reuk-altaer
Arcke des Verbonts
De Kopere Zee
zechiel
Altaer des
Brant-offer

Dan was d'ingang tot het voorhof, 't zy dat van Israël, of der priesteren, of van beide, gewonelijk aen de Noort of Zuit-zijde des voorhofs, na d'offerhande aen de Noort of Zuit-zijde des altaers geslaght wiert.

Het voorhof des volks was gelijk of water-pas met de vloer van d'Oosterpoorte, of poorte van *Nikanor*: maer de vloer des voorhofs der priesteren twee ellen en een halve hooger, en rees aldus.

Wanneer men tot in de poorte *Nikanor* by verscheide trappen opgegaen, en daer door gekomen was, zoo was op ieder zijde, ter rechte en linke hant, een wegh of doorgang na de wandelrye of galderye des volks: waer langs men gelijks den vloer ging, tot dat men over de breete des voorhofs des volks quam, of tot aen de pylaers, die op het uitterste eind van dat voorhof stonden, en de galderye droegen, en het voorhof des volks, en het voorhof der priesteren van malkanderen scheiden. Dan was aldaer een opgang van een elle hoogh, en daer na drie treden, ieder van een halve elle hoogh. Aldus was dit bestek, wanneer men van de poorte *Nikanor* recht voor uit ging: maer by aldien men ter rechte of linke zijde insloegh, zoo waren aldaer de stantplaetsen of voetbanken der Leviten, daer zy op stonden te zingen en spelen. Zy waren met treden of stappen gemaekt, en alleens, als de voornoemde middenste opgang. Eerst was een opgang van een elle hoogh; die tot die hooghte langs hene voorby de tralien en pylaren liep, die tot schietpalen tusschen het voorhof der priesteren en tusschen het voorhof des volks waren. Daer na volghden drie trappen, ieder van een halve elle hoogh. Op den hooghsten trap stonden de Leviten met hun speeltuigen, hebbende de voeten met den vloer des voorhofs der priesteren gelijk, en een lessenaer voor hen. En aldus waren d'elf ellen des voorhofs der priesteren aen d'Ooster-zyde des voorhofs beslagen en verdeilt: te weten twee ellen en een half wierden door de stantplaetsen der zangers beslagen, (want gelijk de hooghte der trappen was, alzoo was ook de breete) en acht ellen en een halve door de stantplaetse der priesteren.

Het voorhof Israëls was door pylaers en tralien van de stantplaetsen der Leviten: en de stantplaetsen der Leviten door een houten schot of iet anders, van het voorhof der priesteren afgescheiden. Het voorhof der priesteren was open na den altaer toe: alleenlijk stonden pylaren op een ry, die de galderye droegen, voor het zelve.

Altaer des Brant-offers.

IN het voorhof der priesteren Israëls stont de tempel, eigentlijk alzoo genoemt, en voor de poorte van den ingang des tempels d'altaer des brantoffers of offerhanden, namelijck op dat de priesters, die neffens den zelven in het offeren stonden, met het aengesight recht tegen de Heilige plaetse en Aenspraek-plaetse over, en na d'arke toe, zouden gekeert staen.

D'Altaer, dien Moses in de woestyne had gemaekt, was van lichte stoffe opgebouwt, en klein van gestalte: naerdien die van d'eene plaetse na d'andere most vervoert worden: te weten, hy was van sittim-hout, dat is, çederen-hout, en alleenlijk vijf ellen in 't vierkant en drie ellen hoogh, met een kopere rooster, die van binnen daer in hong, om het vuur op te leggen. Weshalve wanneer hy de kopere altaer genoemt wort, 2 Chr. 1, 5, dat is uit oorzake hy met koper overtrokken was, Exod. 38. Maer wanneer Salomon den tempel bouwde, en de tente der t'zamenkomste niet meer behoefde verplaetst te worden, als te vore, zoo maekte hy den altaer veel groter, en zwaerder als die van Moses: te weten, van koper, en twintigh voet in 't vierkant, en tien hoogh. 2 Chron. 4, 1. Dies hy viermael zoo groot in 't vierkant was, als d'altaer van Moses, en driemael zoo hoogh, en een elle meer.

Ezechiels altaer wort gezeid twaelf ellen lang en twaelf breet, en dienvolgens op de zijde vierkant te zijn. c. 43. 16. het welk de Talmudisten op vier en twintigh ellen aen ieder zijde brengen: want zy willen de mate niet van

hoek tot hoek aen ieder zijde genomen hebben; maer uit het middelpunt des altaers, aen ieder zyde toe.

Van zulken vierkant bestek, te weten van vierentwintigh ellen op ieder zijde, was, volgens hun schrijven, d'altaer, na de Babylonische gevangkenis, gelijk R. *Jose* in de volgende woorden verhaelt. *In het eerst was d'altaer slechts acht en twintigh ellen op ieder zijde. Na deze mate wierd hy smalder in zijnen opgang gemaekt, tot dat de vuurplaetse alleenlijk vier en twintigh ellen in't vierkant had. Maer wanneer de kinderen der gevangkenis opquamen, zoo voeghden zy vier ellen ten Noorde, en vier ellen ten Weste daer by, in vorm en fatsoen van de Grieksche letter Gamma* γ.

Gelijck Salomons altaer tien ellen hoogh was, 2 Chron. 4, 1, alzoo was ook de altaer, in den tweeden tempel, volgens schrijven der Rabbinen en Talmud, van een zelve hooghte als Ezechiels altaer, wiens schets de kinderen der gevangkenis zeer stip nagevolght hebben.

Dewijl nu de priesters, ter oorzake van deze grote hooghte, niet konden, staende op de vloer, op den zelven dienst doen, en het opgaen na den altaer by trappen, om hunne schaemte niet t'ontdekken, hen uitdrukkelijk verboden was, Exod. 20, 26, zoo wiert by hen een opgang van steen, die allengkens van den gront tot boven aen den altaer reez, verzonnen: waer langs de priesteren na den altaer, om dienst te doen, konden gaen. Deze opgang wiert in Hebreeusch *Kebesch* genoemt: het welk eigentlijck *rijzing des altaers* gezeidt is, en was gemaekt, gelijk de Rabbinen eendrachtelijk schrijven, in maniere van een valreep: waer over men uit 't schip te lande opklimt, of van daer in het schip neerklimt.

Zeven verscheide deelen des altaers worden by de Talmudisten gerekent. Het eerste is de bodem, rant of voetstal des altaers op den gront. Ezech. 43, 13, 14, dat een elle hoogh van den gront, en een elle breet, en op ieder zyde des vierkants twee en dertigh ellen langh was.

Deze voetstal van twee en dertigh ellen lang op ieder zijde begreep niet de volslage mate van een elle breet op ieder zijde van dien: maer hy schoot in desselfs zuid-wester hoek eenighzins te kort.

De Talmud schijnt dit in de volgende woorden uit te drukken. *De voetstal was een volkome wandelrye langs hene na't Noorde, en langs hene na't Zuide: maer ten Zuide schoot hy eene elle te kort, en ten Ooste eene elle.* Deze woorden willen dit zeggen. Wanneer iemant op den voetstal stont, zoo kon hy langs de Noordzyde hene wandelen, en zich wenden na de Noord-wester hoorn, en alzoo na de Wester hoek wandelen. Maer in dier wijze kon hy niet van de Zuidwester zijde na d'Ooster wandelen; want als hy zich na de Zuid-ooster hoek wende, zoo was daer zulken hoek niet, als aen d'andere hoornen was: want het was afgebroken, en schoot een elle aen de Zuid, en een elle aen d'Oost-zijde te kort: welke twee ellen t'zamen of aen malkanderen zouden gekomen zijn, om den hoorn tot een scherpe spits te maken, als d'andere.

De Zuid-ooster hoorn, zeidt de Talmud, had geen voetstal; dewijl het niet in het erfdeel van Benjamin was. D'Altaer besloegh eene elle in het erfdeel van Juda. Het paelsnoer ging uit het erfdeel van Juda, en ging in het erfdeel van Benjamin. In't kort, de Rabbinen en Talmudisten willen met deze woorden dit zeggen. Het pael-snoer, dat de twee erfdeelen der twee stammen van Juda en Benjamin scheide, liep recht boven dit punt des altaers: en een elle des altaers, by aldien deze hoek des voetstals gemaekt was, als d'andere, zou in het erfdeel van Juda gelegen zijn geweest: want d'altaer most in het erfdeel van den rover zijn, dat is, van Benjamin, die als een wolf zou roven: dies zy oordeelden beter te zijn, gene hoek altoos op deze punt van de voetstal te maken, als een te maken, naerdien het in het erfdeel van Juda zou vallen.

D'oorzake van deze ontbreking, mangel of kortschieting, wort by de Talmudisten deze gegeven, dewijl die hoek alleen van den gantschen altaer, niet in den stam van Benjamin,

maer in den stam van Juda zou zijn; want zy willen nootwendigh de gehele altaer in het erfdeel van Benjamin gestelt hebben, uit oorzake van deze woorden van Jakob. *Benjamin zal als een wolf verscheuren. Des morgens zal hy roof eeten, en des avonts buit uitdeelen.* Hoe zy deze woorden op het Heilighdom en op den altaer duiden, die binnen het erfdeel van Benjamin gebouwt was, kan blijken uit de volgende uitlegging der Rabbinen over deze plaetse. *Benjamin*, zeggen zy, *is als een verslindende wolf, dewijl hy een sterke stam was. In zijn gewest most de Goddelijke Majesteit des Heeren van alle de werelt woonen, en in zijn erfdeel most het huis des Heilighdoms gebouwt worden.*

Na by de hoeken der randen waren twee holen, een aen de West-zijde des voetstals, en een andere aen de Zuitzijde: waer in het bloet, dat op de voetstal gestort was, liep, en van daer in een gote of rioel onder d'aerde, de welke in het dal van Kidron uitstorting had.

Na de bodem of voetstal dus een elle van den gront quam te rijzen, en tot eene elle in de breete rontom strekte, (hoewel alleenlijk op de bovengemelde zijden) zoo wiert het vierkant van het lichaem des altaers op ieder zijde boven een elle smalder, en was aldus niet meer als dertigh ellen op ieder zijde des vierkants. In dier gestalte bleef het tot vijf ellen hoogh, en wiert dan een elle smalder of enger. Deze smalte wiert in 't Hebreeusch *Azarah*, dat is, *kring* of *randt* des altaers genoemt.

Aldaer was het vierkant des altaers acht en twintigh ellen op ieder zijde.

Hier verschillen de Talmudisten en Ezechiel eenighzins van elkanderen in de mate: want Ezechiel rekent van den bodem of voetstal, op den gront, tot aen het laeghste affetsel of altaer-gang twee ellen: daer de Talmud slechts eene elle stelt. En van de lager altaer-gang tot de hoger, rekent Ezechiel vier ellen: maer de Talmud vijf. Wel is in de byzondere mate verschil; maer niet in de gantsche zom of mate: naerdien zy beide den kring of rant des altaers zes ellen doen rijzen en hoogh stellen.

Op deze randen, of zijden des altaers, gingen de priesters, ten tijde des diensts: inzonderheit op den hooghsten, die de kring des altaers genoemt wiert, wanneer zy de hoornen met het bloet der offerhanden besprengden.

Alle deze drie randen worden by de Rabbinen bywijle *Malken* genoemt, 't zy uit oorzake zy als vloeren waren, waer op de priesters traden: (want in dien zin wort dit woort dikwils genomen;) of dewijl zy dikwils afgeschraept wierden, om haer wit te houden; naerdien zoo veel bloets daer op gesprengt wiert. Want de geheele altaer wiert tweemael des jaers overgewit: te weten, eens te Paesch, en eens op het feest der tabernakelen. Zoo andere Rabbinen schrijven, wiert d'altaer allen Zabbathavont met een doek afgeveeght.

Een elle hoogh boven deze bovenste rant, die de kring genoemt wiert, was weder een versmalling des altaers, tot de breete van eene elle. Aldaer begonnen de hoornen des altaers: en was het vierkant slechts zes en twintigh ellen op ieder zyde.

De hoornen waren op ieder hoek eene elle in 't vierkant, en hol, en rezen tot eene elle hoogh: want het is een gemeen zeggen onder de Joden: *De hooghte van ieder hoorn was vijf hant breet*, of een gemeene ellen. Het welk alzoo moet verstaen worden: als dat de hoornen slechts een elle recht van onder van den voetstal of eerste begin opwaerts rezen, en allengs van een elle in 't vierkant, die zy op den bodem hadden, verminderden of dunder wierden, en in eene scherpe piramide eindighden. Tot de hooghte van eene elle rezen zy recht op, en liepen dan, als het scherp van een hoorn, buitenwaerts krom toe.

Het laeghste gedeelte van de hoorens was zeven ellen van den gront. Derhalve deze woorden Psal. 118, 27, *Bindt het feest-offer met touwen tot aen de hoornen des altaers*, bezwarelijk na een letterlijken zin kunnen genomen worden. Waer over men by den Chaldeeuschen uitbreider deze woorden aldus leest. *Bint het offer-lam met touwen, tot dat ghy komt, om het te offeren, en sprengkelt zijn bloet op de hoornen des altaers.*

God had, in de schets des altaers te geven, ontrent het maken der hoornen op de hoeken, grote zorge gedragen, zoo wel nopende den altaer des brantoffers, als Exod. 27, 2. *Ghy zult zijne hoor-*

hoornen op zijne vier hoeken maken: als aengaende den reuk-altaer. *Uit hem zullen zijne hoornen zijn.* Exod. 3, 2.

Een elle boven den eerften opgang der hoornen des altaers, wiert deffelfs vierkant weer een ellen fmalder. En aldus was'er dan niet meer als vier en twintigh ellen op ieder zijde; en bleef alzoo van het vlak tot aen den top, daer het vuur lagh.

De rant van een elle, dien d'inkorting maekte, als een bank rontom, was de plaetfe, waer op de priefter rontom den altaer ging en ftont, om de ftukken des offers op te leggen, of om te fmijten, als zy in het vuur lagen.

Van den kring des altaers opwaerts, 't welk vier ellen was, was dat gedeelte, dat eigentlijk *Harel* en *Ariël* genoemt wort, Ezech. 43, 15. *En Harel was vier ellen, en van Ariël voorts opwaerts waren de vier hoornen.* Ezechiel had tot hier toe de trapwijze rijzingen des altaers, in de vorige veirfen in dezer wijze befchreven: als

℣. 13. *De bodem zal eene elle zijn, en de breete eene elle.* Deez was de voetftal, daer wy te voore van gefproken hebben, eene elle hoogh, en eene elle breet.

En zijn kim aen den rant rontom was eene fpanne.

De rant van deze voetftal of bodem was niet fcherp, maer boven met eene kim van eene fpan omringt.

Aldus kon het bloet, dat op den voetftal uitgeftort was, niet op de vloer lopen; maer het wiert daer door opgehouden, en liep neerwaerts na de bovengemelde holen, in het gemeen rioel.

En dus was de rugh (kruin of top) *des altaers.* ℣. 13.

De top of kruin des altaers was ook door een diergelijk ander kim omringt.

℣. 14. *Van den bodem, op den gront, tot het onderfte affetfel, was twee ellen.*

Wel was de voetftal, die hier het onderfte affetzel genoemt wordt, geen twee ellen dik in de vlakte, zoo als het op de gront lagh: want in het voorgaende veirs wordt de bodem flechts een elle diep gezeidt te zijn. Maer van deze voetftal reez een vlakke opgang of oprijzing tot eene elle hoogh, die wat dikker was, als het lichaem des altaers recht daer boven. En aldus was van den top van deze oprijzing, alwaer het vierkant nauwer wiert, twee ellen: en van de top van deze vlakke rijzing, daer het vierkant fmalder wiert, tot de kring, eigentlijk niet meer als vier ellen; maer van de voetftal af vijf ellen.

En alhoewel de Talmudiften en Ezechiel zoo van elkandren in 't fpreken verfchillen, (wanneer zy zeggen, dat de voetftal of onderfte affetfel niet meer als een elle hoogh was: en Ezechiel die twee hoogh maekt: en wanneer de Talmudiften zeggen, dat de hoogte van het onderfte affetfel af, tot het bovenfte affetfel, of van de voetftael af tot de kring vijf ellen is, en Ezechiel flechts vier ftelt,) zoo menen zy nochtans een en het zelve; maer verftaen het als gezeit is: te weten, de Talmudiften nemen de voetftal of onderfte affetfel afzonderlijk, zoo als het plat op den gront neerleit: maer Ezechiel neemt die met deze opgang van een elle, ruftende of leunende eene elle hoogh aen het lichaem des altaers. Daer na zeidt de profeet, dat, na het lichaem des altaers zes ellen hoogh tot aen het bovenfte affetfel, dat de Talmudiften den kring noemen, gerezen was, *van daer Harel vier ellen was, en van Ariel voorts opwaerts de vier hoornen.*

Eenige houden het woort *Harel* en *Ariel* voor een en het zelfste, daer zy nochtans beyde in fpelling zoo verre van elkandre verfchillen; en dienvolgens ook ieder woort een byzonderen zin en betekenis heeft. *Harel* betekent *bergh des Heeren*, en *Ariel Leeuw des Heeren*, op dien bergh.

Het laeghfte gedeelte des altaers aen de hoornen wort eigentlijk *Harel*, en het hooghfte eigentlijk *Ariel* genoemt: hoewel by Ezechiel ter gemelder plaetfe de naem *Ariel* aen dat gantfch gedeelte gegeven wort, welk onder van de voet der hoornen opwaerts ftrekt.

Indien men het woort *Harel* voor *bergh des Heeren* wil nemen, dan bediet het, volgens *David Kimchi*, zoo veel als *Huis des Heeren.*

Maer het woort *Ariel* wort voor den altaer genomen, en betekent *leeuw des Heeren*, uit oorzake het *heilige vuur,*

vuur, dat uit den hemel nederdaelde, op den zelven als een leeuw lagh.

Het woort *Ariel* betekent ook ongemeene of uitstekende sterkte. 2 Sam. 23, 3. en aldus wort *Harel* by Esai. 33, 7. genomen.

Maer men neme het woort *Ariel* hoe men wil, 't zy voor iet *sterks*, of voor eenen *leeuw des Heeren*, d'altaer was zeer eigentlijk alzoo genoemt, uit oorzake van het verteren en verslinden van zoo veel offerhanden, even als een leeu al het vee verslint, dat hem voorkomt.

D'eigentlijke top of kruin des altaers was vier en twintigh ellen in't vierkant, en *Maarakach* op Hebreeusch, dat is, *heert* of *vuurstede*, geheten.

Drie vuuren branden gewonelijken op den altaer; maer inzonderheit een zeer groot vuur voor d'offerhanden.

In het midden aen de Zuitzyde des altaers was een opgang van twee en dertigh ellen lang, zoo lang d'altaer was, en zestien ellen breet, de helft van de breete des altaers. Dies d'altaer de brete des opgangs acht ellen ter weder zijde overtrof.

Deze opgang was slechts zeven ellen hoogh, (en geen negen, gelijk *Maymonides* t'onrecht schrijft) want naerdien, volgens schrijven der Talmudisten, d'altaer tien ellen hoogh was, te weten, tot aen de hooghste vuurstede des altaers, en de vuurstede de hooghte van drie ellen had, zoo volght daer uit, dat d'opgang, die alleenlijk tot aen d'onderste vuurstede reikte, slechts zeven ellen hoogh was.

Ter oorzake van deze groote lengte en kleine hooghte, liep deze trap zeer vlak na den altaer op, en rees allengs, op alle vier ellen en een halve in de lengte, een elle in de hooghte. Dus vlak most d'opgang tot den altaer zijn: naerdien de priesters na den altaer by trappen niet mochten opgaen, volgens verbot der wet. Men ging gewonelijk by den opgang ten Oosten op, en ten Westen af.

Deze ophang wiert by de Talmudisten *Chebbesch* genoemt, dat zoo veel als *valreep* wil zeggen: gelijk reeds te vore gezeit is.

Aen de West-zijde, neffens den opgang des altaers, stonden twee tafelen; een van zilver, waer op de vaten des dienstsgestelt wierden, en d'andere van marmer, de *tafel des vats* genoemt: waer op de stukken der offerhanden, die op den altaer gebraght waren, geleidt wierden: van waer zy door de priesters afgenomen, en op den altaer gesleept wierden. By de marmere tafel stonden de priesters, wanneer zy ten tijde van den godsdienst op hunne trompetten bliezen.

Aen de zelve zijde van dien opgang, of liever in de zijde van dien opgang zelf, was eene plaetse, *Rebubah* genoemt, waer in de vogelen gesmeten wierden, die ten offer aengeboden waren, maer onbequaem daer toe geoordeelt wierden.

Zoo andere uit de Schriften der Talmudisten verhalen, was aen dezelve zijde een venstertje van een elle lang en breet, waer door d'onreine vogelen, die ten offer bereit waren, in een vuilniskuil gesmeten wierden.

Aen d'Oost-zijde des opgangs was de plaetse, daer in het gewei en gedarmte der opgeofferde vogelen gesmeten wiert. Op dezelve plaetse wiert ook d'assche des altaers gebraght.

Een root linnen of lint was rontom den altaer, recht in't midden, tusschen den bodem en top gebonden, tot een bericht voor de priesters, of zy het offer-bloet boven, of beneden zouden sprengen: want by wijle deden zy het op d'eerste, en by wijle op de laetste wijze, na voorval van zaken: want gelijk het een bloet most aen den bodem des altaers: het ander, op de hoornen, en het ander onder uitgestort en gesprengt worden, alzoo wiert dit rood linnen tot een merkpael tusschen beide gestelt.

De gantsche altaer was, volgens schrijven van Josephus en de Talmudisten, van rouwe, ongeschaafde en hele stenen opgebouwt: dienvolgens waren zy ongehouwen, en met geen yzer angeraekt, volgens voorschrift en gebod der wet.

De Talmud en *Maymonides* beschrijven de bouwing des altaers in de volgende woorden.

Wanneer zy den altaer bouwden, zoo bouwden zy dien doorgaens

vast, als een pylaer, en maekten gene holte in den zelven. Maer iemant braght grote en kleine stenen, çement, pek en loot, mengde het onder malkanderen, en goot het alles in den groten voetstal uit, dien hy na zijne mate geleit had, en alzoo bouwde hy opwaerts. Hy zette in het midden des gebouws een stuk van hout of steen, aen de Zuid-ooster hoorn, na de mate van de grondvest of voetstal: en in dier wijze zette hy in het midden van ieder dezer hoornen, tot dat hy het gebouw geëindight had. Toen nam hy deze stukken, die in het midden des gebouws waren, wegh: en aldus wiert de Zuid-ooster hoorn zonder voetstal gelaten. Voorts wierden d'overige hoornen hol gelaten. Dus verre de Talmud.

Deze gemelde stenen, waer van d'altaer en d'opgang tot den zelven, gemaekt waren, worden gezeidt in het dal *Betcherem* gegoten te zijn, dat by Nehem. 3, 14. Jerem. 6, 1. gedaght wort.

D'altaer, volgens verhael der Talmudisten, moght met geen yzeren troffel gepleistert worden; op dat hy dien door het aenraken niet zou ontreinigen: want yzer, zeggen zy, was gemaekt, om 's menschen dagen te verkorten, en d'altaer om 's menschen leven te verlangen.

D'altaer wiert boven mate heiligh gehouden: waer over al het geen, dat aen den altaer geraekt had, heiligh was. Exod. 29, 37. Waer op de Zalighmaker ziet, daer hy by Mattheus 23. 17, 18. zeidt. *Wie gezworen zal hebben by den altaer, dat is niet: maer wie gezworen zal hebben by de gave, die daer op is, die is schuldigh. Ghy dwaze en blinde, want wat is meerder, de gave, of die de gave heilight?*

D'altaer was ook eene plaetse van toevlucht: waer over de genen, onder de Joden, die voor hunne machtiger vreesden, en zijne genade verzochten, tot den altaer, als tot een vryburgh, vlughten, en de hoornen des altaers vatten, gelijk Adonia, die Salomon vreesde, de hoornen des altaers vatte. 1 Reg. 1, 5. Desgelijx vatte Joab de hoornen des altaers. 1 Reg. 2, 38. Des niettemin had God geboden, dootslagers van zijnen altaer ter straffe te slepen. Exod. 21, 4. 1 Reg. 2, 25, 28.

Onder de heidenen vluchten ook de smekelingen, en die voor hun leven vreesden, tot den altaer; als blijkt uit het tweede boek van Virgilius, daer *Hekuba* en hare dochter gezeidt worden, in het overrompelen der stad Troje, door de Grieken, haer na den altaer begeven te hebben, en neffens den zelven te zitten. Van gelijken had Helena zich derwaerts begeven.

Inzonderheit plaghten de knechten of slaven gewonelijken derwaerts hun toevlucht te nemen, uit vreze voor straffe. Doch gelijk by de Joden, alzoo moght ook by hen den godlozen en onrechtvaerdigen het vluchten tot den altaer niet baten. *Het betaemt niet*, zeidt Euripides, *dat onrechtvaerdigen by den altaer zitten; maer moeten daer van afgetrokken worden.*

Altaer des reuk-offers.

IN het Heilige of Heilige plaetse des tempels stont tusschen den kandelaer en tafel der toon-broden de altaer des Reuk-offers: hoewel niet recht in 't midden; maer een weinigh hoger in het Heilige, na de aenspraekplaetse toe.

De reuk-altaer, gemenelijk de goude altaer genoemt, was een elle in 't vierkant, en twee ellen hoogh, en had vier hoornen op de vier hoeken, en eene kroon rontom zijne rant, die de Joden de krone des Priesterdoms noemen.

Op dezen altaer wierden des uchtens en des avonts allen daeghs reukwerk geoffert. Ziet Exod. 30, 37, 25, 28. Lev. 4, 7. 1 Chron. 6, 49. 28, 10. 2 Chron. 29, 16, 19. Luc. 11. 1 Reg. 6, 20. &c.

Plaet-

Plaetsen des voorhofs Israëls, tusschen den altaer en de Noord-zyde, en tusschen den altaer en Zuid-zyde.

DE gewonelijkste en algemeinste slachting der offerhanden was aen de Noortzijde des altaers, gelijk de Talmud in de volgende woorden wijtlopigh verhaelt. *De allerheilighste offerhanden wierden aen de Noortzijde geslaght: alle de slaghtinge der varren en geiten, ten verzoendage, was aen de Noort-zijde, en het ontfangen des bloets in een vat was aen de Noort-zijde. De varren en geiten, die mosten verbrant worden, wierden ten Noorden geslaght, en hun bloet ten Noorden ontfangen. De geiten van den aenvang der maent, en plechtelijke feesten, wierden ten Noorden geslaght, en hun bloet ten Noorden ontfangen. De geheele allerheilighste brant-offer wiert ten Noorden geslaght. De vree-offers en lijk-offers der t'zamenkomsten wierden ten Noorden geslaght.* In 't algemeen wiert het grootste getal der offerhanden aen de Noordzijde des altaers geslaght. Weshalve waren aen die zijde des altaers inzonderheid deze drie dingen. De ring-plaetse, tafelen, en haken in de pylaren.

Acht ellen van den altaer, Noortwaerts, was de ring-plaetse, dewelke na 't Noorde tot vier en twintigh ellen in de brete strekte.

De ringen, zeid de Talmud, staen in zes ryen, vier in eene ry: hoewel zommige vier ryen, en zes ringen in eene ry stellen. Deze ringen waren in de steenen des vloers vast gehecht, en aen ieder ring was een kromme haek geklonken, daer zy den hals van het offer-beest onder braghten, en vast hielden: of zy maekten den hals des offer-beests met touwen aen deze ringen vast, om het aldus des te gemakkelijker te slachten.

Hier was de plaetse, daer zy d'offerhanden vast bonden, ter tijt toe dat zy gekeelt wierden, en daer zy het keelden. Deze plaetse was gemenelijken *plaetse des slachters* of *slachtplaetse* genoemt.

Wel was het een streng en uitdrukkelijk gebodt, zulke en zulke offerhanden aen de Noord-zyde des altaers te slaghten. Lev. 1, 10, 11, &c. dat is eigentlijk recht tusschen den altaer en Noorder-muur des voorhofs: doch als'er een grote menighte van zulke beesten te slaghren waren, dewelke deze ring-plaetse door hare kleinte niet kon bevatten, dan slaghten zy die hooger in het voorhof: te weten, in het bestek tusschen den altaer en het portael; hoewel aen de Noortzijde van dien, en zoo na als het moghelijk was in de plaetse, dewelke lijnrecht met de ring-plaetse lagh.

Vier ellen van de Noort-zijde van deze ring-plaetse stonden marmere tafels: waer op zy d'ingewanden der offerhanden afwosschen en in stukken hieuwen. Marmere tafels.

Vier ellen meer noortwaerts stonden pylaren met haken, waer aen zy d'offerhanden hingen, om te villen. Deze pylaren waren niet die genen, dewelke de galderye aen de Noortzijde des voorhofs droegen; maer waren lange pylaren, staende neffens die, ten getale van acht. Op d'einden van die lagen çederbalken over dwers: en in beide waren ijzere haeken vast geklonken, aen welke haeken de geslaghte offer-beesten opgehangen wierden, om die des te beter te kunnen villen.

Ieder pylaer had drie haken, d'eene boven d'andere, om tot kleine en grote beesten te kunnen dienen. Voor deze pylaren, of liever voor de plaetse, tusschen de pylaren, stonden de marmere tafels: waerop, na d'ingewanden der beesten voor d'eerste mael in het waschhuis afgewasschen waren, voor de tweede male afgewasschen en bereit, en bequaem ten altaer gemaekt wierden.

Op dezelve tafels wierden ook d'afgevilde beesten in stukken gehouwen, gelijk die op den altaer mosten gebraght worden.

Van

Van deze lage pylaren, tot aen de Noorder muur des voorhofs, was eene ruimte van acht ellen, dewelke de plaetſe en het beſtek voor d'Iſraëliten was, die op deze zijde des voorhofs ſtonden: want alhoewel deze gemelde pylaren de galderye, daer onder het volk ſtont, niet droegen, zoo ſtonden zy evenwel zoo na by deze pijlaeren, dat de Joden van deze pijlaeren het beſtek van de ſtantplaetſen der Iſraëliten, op deze zijde, rekenen en meten. Het welke drie ellen ſmalder was, als hunne ſtantplaetſen aen het Ooſt-eind.

Aldus was de plaetſe of ruimte tuſſchen den altaer en Noort-zijde des voorhofs verdeilt en beſlagen.

Wat belangt de ruimte of plaetſe op d'andere zijde des altaers, na 't Zuide, dezelve was aldus verdeilt.

Eerſtelijk beſloegh d'opgang, na den altaer, twee en dertigh ellen.

In 't kort: de gantſche brete des voorhofs van hondert en zeven en dertigh ellen wort by de Talmudiſten aldus in de byzondere plaetſen verdeilt.

De plaetſe of ruimte van de Noorder muur tot de pijlaren was - -	8	ellen.
De plaetſe van de marmere tafels	4	
Van deze tafels tot de ringplaetſe	4	
De ring-plaetſe zelve	42	
Van de ringplaetſe tot den altaer	8	
D'altaer zelf - -	32	
D'opgang of valreep -	32	
De plaetſe van den opgang tot den Zuider muur,	25	

Deze vijf en twintigh ellen, tuſſchen den voet des opgangs en tuſſchen den Zuider muur, was ook eene plaetſe met lage pijlaren bezet.

Men had eenige offerhanden, die de Talmud *Heilige der Heiligen* of *d'Allerheilighſte Offerhanden* noemt, als Brand-offers, Zond-offers, Lijk-offers en andere, die nootwendigh aen de Noort-zijde des altaers, of ten minſten aen de Noort-zijde des voorhofs moſten gebonden en geſlaght worden, als te vore gezeidt is.

Men had ook offerhanden, die *minder Heilige dingen* genoemt, en in *eenigh gedeelte* des voorhofs moghten geſlaght worden, en niet gehouden waren aen die zijde geſlaght te worden, als danck-offers, offer der eerſtelingen, tienden en anderen.

En alhoewel de Talmud van *eenigh gedeelte* des voorhofs ſpreekt, waer in d'offerhanden moghten geſlacht worden, zoo heeft die nochtans byzonderlijk haer opzicht tot de Zuid-zyde des altaers, in tegenſtellinge van 't Noorden, en verſtaet de Zuit-zyde in die brete, als de Noort zyde was, wanneer d'offerhanden door d'overgroote menighten daer ingezet moſten worden.

Want als 'er gene meer offerhanden waren, als die binnen het rechte beſtek, tuſſchen de Noort-zyde des altaers, en tuſſchen de noorder muur des voorhofs, konden geſlacht worden, zoo wierden zy aldaer geſlaght: maer wanneer een overgrote menighte van offerhanden den prieſteren overviel, dan wiert de gantſche Noordzijde des voorhofs, van het Ooſt tot het Weſt-eind, en zoo verre ten Zuide, als tot het midden des altaers, tot het ſlaghten der beeſten gebruikt: en al die ruimte wiert als Noorden gerekent.

Aldus waren aen de Zuid-zijde des altaers marmere tafels en lange pijlaren, ten zelven gebruike, als die aen de Noord-zijde des altaers: te weten, om daer op d'ingewanden der offerhanden te leggen, en te waſſchen: maer wanneer'er een groter menighte van offerhanden was, als de plaetſe tuſſchen den altaer en den Zuider muur kon bevatten, dan moght de gehele Zuid-zijde daer toe gebruikt worden, even zoo verre, als het midden des altaers tuſſchen 't Noorde en Zuide.

Derhalve was de plaetſe van vijf en twintigh ellen, tuſſchen den Zuider-muur des voorhofs, en tuſſchen den voet van den opgang des altaers, aldus verdeilt.

1. Acht ellen was van den muur des voorhofs tot de pylaren, als aen de Noortzijde. Dit was de brete der galderye en ſtant-plaetſe der Iſraëliten op die zijde des voorhofs.

2. De plaetſe der tafelen, als aen d'andere zijde, voor de pylaren, beſloegh vier ellen.

3. D'overige dertien ellen tuſſchen deze en de voet van den opgang des altaers, wiert eensdeels met zommige ringen, als aen de Noortzijde, en eensdeels met een effe vloer, neffens den opgang beſlagen, tot beter opgang voor de prieſters.

Plaet-

Plaetſe tuſſchen den altaer en het portael.

D'Altaer ſtont voor de poorte of ingang des portaels, waer door men in den tempel trad.

De ruimte, tuſſchen den voetſtal des altaers, en tuſſchen den voetſtal des portaels was twee en twintigh ellen, hoewel'er zoo veel zuivere gront of vlakke vloer en ope doorgang tuſſchen beide niet was: want naerdien de trappen des portaels twalef in getale waren, en ieder trap de brete van eene elle had, zoo quamen hier door deze treden een groot ſtuk weeghs neerwaerts in het voorhof na den altaer toe te leggen, en beſloegen een groote ruimte van deze twee en twintigh ellen.

Ieder dezer treden was eene halve elle hoogh: dies de gantſche opgang zes ellen van den gront tot aen d'intrede des portaels oprees: zoo dat de geen, die in de poorte des portaels ſtont, met zijne voeten, gelijk en water-pas met de kring des altaers ſtont.

Op deze trappen des portaels ſtonden de prieſters, wanneer zy na het branden des reukwerks uitquamen, en het volk zegenden.

Uit oorzake van de heiligheit dezer plaetſe, dewijl die zoo na by den altaer en tempel was, moght niemant op dezelve komen, die eenige beſmetting of vlek had. Niemant moght ook op deze plaetſe bloots hoofts komen, naerdien de Joden in hunnen grootſten aendaght gewoonelijken het hooft bedekten. Ook mocht niemant op deze plaetſe ſtaen, noch binnen dezelve ruſten, wanneer de prieſter reukwerken in de Heilige plaetſe brande, of met het bloet des zoen-offers inquam, dat binnen moſt geſprengt worden: want dan begaf zich een ieder, die op deze plaetſe was, van daer.

Om nu den tijt te weten, wanneer een iegelijk op het reuk-werk branden zich van deze plaetſe moſt vertrekken, zoo riep de *Sagan*, of Onder-bewinthebber des dienſts, den prieſter, die binnen de Heilige plaetſe was, met luider ſtemme toe, en zeide: *Offer reukwerk*, op welk geroep het volk zich vertrok.

Op deze plaetſe, tuſſchen den tempel en altaer, wiert Zacharias, de zoon van Barachias, ter neer gevelt, als de Zalighmaker by Mattheus gedenkt. cap. 23, 35. Ziet pag. 513.

Op deze plaetſe, tuſſchen den altaer en tempel, ſtonden tien kopere waſchvaten, hoewel niet recht voor den altaer; maer meer na 't Zuide toe: dies het tuſſchen den opgang des altaers, en tuſſchen het portael ſtont. Waer van ziet Exod. 30, 18. 40, 30. 1 Reg. 7.

In den eerſten tempel Salomons ſtont op het Ooſt-eind, na de Noord-ooſtzyde van het voorhof der prieſteren, een koper vat of bak met water, op twalef kopere oſſen, 2 Chr. 4, 14. van een ongemeene groote en zwaerte; dat om zijne groote, zoo Joſephus ſchrijft, de kopere zee ten tijde Salomons genoemt wiert: gelijk de Joden, volgens een gewonelijke wijze van ſpreken, alle grote vergaderingen van water een Zee noemen.

Salomon had deze kopere zee op de vlakte des Jordaens doen gieten.

Met het water van deze zee wieſſchen de prieſters, wanneer zy dienſt zouden doen, handen en voeten, en het gantſche lijf. 2 Chron. 4, 6.

Het water van deze zee quam uit den bron Etam, werwaerts het door onderaertſche pijpen na toe geleit wiert.

Deze kopere zee wiert door bevel van Koning Achan van de twalef oſſen afgenomen, en op een ſtenen vloer geſtelt. Namaels hebben de Chaldeen deze kopere zee gebroken, en het koper na Babylon vervoert. Ziet breder 1 Reg. 7. 2 Reg. 16, 25. 2 Chron. 4. Jerem. 27, 22.

Treſoryen of ſchat-kiſten, en ſchat-kamers des tempels.

DE treſoryen of ſchatplaetſen des tempels waren van tweederlei aert en zin: te weten, ſchat-kiſten en ſchat-kamers: d'eerſten wierden op Hebreeuſch *Schopheroth*, en de laeſte *Leſacoth* genaemt, en hadden alle beide den algemeenen naem van *Korban*.

In of aen den tempel waren dertien ſchatkiſten, dewelke by de Joden gemelijken *Schopheroth* genoemt worden, het welk eigentlijk *trompetten* betekent: uit oorzake de ſchatkiſten trompetswijs gemaekt waren, wijt op den bodem, en nau aen den mont, ten einde het ingeleit gelt niet lichtelijk zou kunnen uitgenomen worden.

Twee dezer kiſten waren voor de halve Sikels, die ieder Iſraëlijt moſt tot offer of rantſoen voor zijne ziele of lijf betalen: volgens de gegevene wet Exod. 30, 13.

D'eene kiſt was voor de betaling van het vorige jaer: indien iemant in gebreke gebleven was op den behoorlijken tijt te betalen: en d'andere voor de halve Sikel van het lopende jaer.

Op den eerſten dagh der maent *Adar* (welke ten deele met onze Sprokkelmaent over een komt) wiert een algemene kuntſchap of bekentmaking door het gantſche lant gedaen, om zorge voor het betalen der halve Sikels te dragen.

Op den vijftienden dagh der zelver maent zaten d'ontfangers in ieder ſtad, om die t'ontfangen, met twee kiſten voor hen (gelijk als in den tempel waren) en vorderden het gelt met goetheit, zonder ſtrengheit of gewelt te gebruiken.

Op den vijf en twintighſten dagh der maent begonnen d'ontfangers in den tempel te zitten, en dwongen dan het volk te betalen. By aldien iemant niet had te betalen, zoo namen zy pant, en by wijle zijne klederen met gewelt af.

Zy hadden eene tafel voor hen, om daer op het gelt te rekenen en wiſſelen: waerom zy ook wiſſelaers genoemt wierden, en twee kiſten voor hen, om het gelt in te leggen.

Die een Sikel te wiſſelen braght, en een halve Sikel weerom moſt hebben, daer trok d'ontfanger of wiſſelaer eenigh genot uit: welk genot *Kolbon* wiert genoemt. Ziet Joh. 2, 15.

De Talmud en Rabbinen ſpreken boven mate wijtloopigh, nopende dit *Kolbon*.

Op wat plaetſe des tempels deze kiſte van het klein gelt ſtonden, of waer d'ontfangers van dien zaten, wort in de Talmud noch by de Rabbinen aengewezen: hoewel gelooffelijk en waerſchijnelijk is, dat zy ontrent d'Ooſterpoorte van *Suſan* zaten, als de hooghſte en gemeinſte ingang.

Behalve deze ſchatkiſten, dewelke ſlechts voor een zekeren tijt van 't jaer in gebruik waren, had men daer en boven noch elf, die altijt en geduurighlijk in gebruik waren, en op hare plaetſe het gantſche jaer door ſtonden.

Op ieder dezer kiſten was geſchreven, tot wat gebruik zy dienden, en waer toe zy geſchikt waren.

D'eerſte was voor de genen, die een paer tortel-duiven of jonge duiven moſten offeren: d'eene tot een brantoffer, en d'andere tot een zoen-offer. D'offeraers nu leiden in deze kiſt den prijze van dien, in gelde.

De tweede kiſt was voor de genen, die een brant-offer van vogelen moſten offeren.

De derde voor de genen, die offer-hout tot den altaer moſten kopen.

In de vierde wiert het offer-gelt geſmeten, om wierook te kopen.

De vijfde was voor de genen, die gout voor den genaden-ſtoel offerden.

De zeſte was tot het overblijffel des zond-offers geſchikt: dat is, wanneer iemant een ſtuk gelt tot een zond-offer belooft, en een offerhande gekocht had, het overſchot des gelts, zoo iet overſchoot, wiert in deze kiſt geleit.

De zevende tot het overſchot van een lijk-offer.

D'achtſte tot het overſchot van een vogel-offer van mannen en vrouwen, die etter-vloeden hadden, desgelijx voor kraem-vrouwen.

De negende tot het overſchot des offers der Nazariten.

De

De tiende voor het overſchot van het offer eens melaetſchen.

D'elfde voor de genen, die vrywillighlijk groot vee opofferden: want het gelt, daer het voor gekocht wert, ſtaken zy in deze kiſte.

Deze kiſten ſtonden altijts in den tempel. Op ieder was geſchreven, waer toe het gelt, dat'er ingeſtoken wiert, geſchikt was.

Dezelve ſchatkiſten of Treſoryen zijn de genen, welker Joſephus gedenkt, *daer de galderyen voorby hene liepen.*

Of nu dezelve kiſten in het voorhof Iſraëls of in het voorhof der vrouwen, of in beide ſtonden, kan niet zekerlijk gezeit worden: naerdien de Talmud noch de Rabbinen haer eigentlijke plaetſe aenwijzen: maer ongetwijfelt, en na alle waerſchijnelijkheit ſtonden zy op verſcheide zijden in het voorhof der vrouwen, voor de galderyen. Waer om dit voorhof ook de ſchatkiſte wort genoemt. 1 Joh. 8, 20. daer Johannes zeidt: *Deze dingen ſprak Jeſus in de ſchatkiſte, als hy in den tempel leerde.* Want tot dit voorhof ſtont de toegang voor mannen en vrouwen open: gelijk de ſchatkiſten, daer in alle man gelt moſt ſmijten, op zoodanige plaetſen behoorden te ſtaen, daer mannen en vrouwen moghten komen: want het *voorhof der vrouwen* wiert niet alzoo genoemt, om dat de vrouwn alleen daer in moghten komen: maer uit oorzake de vrouwen niet geoorloft was, verder te gaen. Op een zelven zin als het *buiten voorhof* het *voorhof der heidenen* genoemt wiert: niet uit oorzake de heidenen alleen in het zelve quamen; maer dewijl hen niet geoorloft was verder te gaen. Dit buiten voorhof was ook gemeenelijk *de bergh des tempels* genoemt: alzoo ook was dit voorhof der vrouwen de *ſchatkiſte* genoemt.

Gelijk'er ſchatkiſten waren, alzoo waren'er ook ſchatkamers: want behalve de kamers, die aen de poorten van den bergh des huis waren, behalve de kamers, dewelke aen het lichaem des tempels ſtonden, en behalve de kamers, daer in tienden, eerſtelingen, vaten en kleederen ingeleit wierden, waren'er drie voorname ſchatkamers; maer de plaetſe, waer zy eigentlijk ſtonden, kan niet volkomen aengewezen worden.

Een kamer was'er van de halve Sikel kleen gelt: waer in drie kiſten altijt vaſt ſtonden, in de welke het gelt van de twee eerſte kiſten der gemelde dertien, wanneer zy vol waren, ontleedight wiert: alsdan wiert deze kamer toegeſloten en bezegelt.

De Talmudiſten noemden deze kamer, uitſtekentheit shalve, *Laſcharah*, dat is, *kamer*, gezeit.

Wijders, op drie gezette tijden des jaërs wiert uit deze gelt-kamers of uit deze drie gelt-kiſten het gelt weder uitgenomen en gelight, en in drie andere kleine kiſten geleit en in dezelve mee genomen. Te weten, vijftien dagen voor Paeſch, vijftien dagen voor Pinxteren, en vijftien dagen voor het feeſt der tabernakelen.

Op een dezer drie kisjes, daer in het gelt uit de drie groote kiſten geleit wiert, ſtont de Hebreeuſche letter א *Aleph:* op de tweede de letter ב *Beth:* op de derde ג de *Gimel.* Doch zoo Rabbi *Ishmaël* zeid, was het opſchrift in't Griekſch *Alpha, Beta, Gamma.*

Dit wiert onderſcheits halve gedaen; want d'eene kiſte wiert gevult uit den name der Joden des lants Iſraëls: d'andre uit den name der gener, die in de ſteden en lantſchappen dicht daer by waren: en de derde, uit den name der Joden, die in Babel, Medien, en verder woonden.

Ieder dezer drie kiſten hield drie Seas: en ieder der drie grote vaſt ſtaende kiſten negen Seas: een Seas gerekent op drie ſchepels.

Het uitnemen en inleggen des gelts geſchiede met byzondere toeverzicht en opmerking: gelijk de Talmud en *Maymonides* in volgender wijze verhalen.

Die inging met de drie kisjes, om het gelt uit te nemen, ontdekte eerſtelijk d'eerſte der drie grote kiſten, en mede het kisje, daer op geſchreven was א *Aleph*, en dekte die dan weer met zijn linnen toe: want ieder vaſt ſtaende kiſte was met een linnen overdekt. Daer na ontdekte hy de tweede groote kiſte, en ſmeet daer uit het gelt in het tweede kleine kisje, daer op ב *Beth* geſchreven ſtont: en dekte die dan weer toe. Daer na ontdekte hy de derde grote kiſte, en vulde uit die het derde kleine kisje: waer op geſchreven was *Gimel* ג.

Die in de kamer trad, om de kiſten t'ont-

t'ontledigen, moght met geen gevouwen of omgeslagen kleet, noch met schoenen of muilen, noch met bescherm-afgoden ingaen: 't welk geschiede, om allen bedrogh, en gelegentheit van gelt te versteken of te stelen voor te komen.

Wanneer hy inging, stont een waght buiten de deure. Zoo lang hy binnen de kamer was, spraken zy tot hem, en hy weer tot hen, ten einde hy geen gelt in zijnen mont zou kunnen steken.

Hy begon geen gelt uit de kisten te nemen, voor al eer hy aen die van buiten kuntschap gaf, met te zeggen: *Ik ontledige.* Waer op zy hem tot driemael toe antwoorden: *Ontleedige, ontleedige, ontleedige.*

Dus verre zy uit de Schriften der Rabbinen en Talmud van den tempel, inzonderheit door Herodes gesticht, gesproken: hoewel doorgaens, om d'overeenkoming en gelijkheit van stoffe, ook bygevoeght, 't geen den eersten tempel Salomons betreft.

De tempel, door Herodes gesticht, verbrande binnen weinigh uuren tijts, des jaers een en t'zeventigh na des Zalighmakers geboorte, op den tienden van Ooghstmaent, en op den zelven maent en dagh, ('t geen met recht te verwonderen is,) op den welken d'eerste tempel Salomons door Nabuchodonosar, of door zijne krijsknechten, in kolen geleit wiert.

Ziet pag. 355.

Te dier tijt had *Titus*, *Vespasiaens* zoon, de stad Jerusalem belegert, uit oorzake de Joden aen het muiten geslagen, en tegen de Romeinen opgestaen waren, en was reeds, na het veroveren des kasteels *Antonia*, tot aen den tempel door gebroken. Waer op de Joden, als met eene woede en dolheit ingenomen, de portalen in brant staken. Maer zeker Romeinsche krijgsknecht wierp brandend vuurtuigh, door een vergult venster, in de Noorder kamers des tempels: waer door de gantsche tempel in den brant, en in 't korte in assche raekte: niet tegenstaende de Joden, en *Titus* zelf, den brant traghten uit te blusschen. Aldus verging, door dezen brant, het wonderlijkste van alle werken, die oit gezien of gehoort waren, en het cieraet der geheele werelt. Joseph. lib. VI. Bell. cap. 10. Eindelijk wiert ook de gehele stad verwoest en ten gronde verdelght.

Deze verwoesting des tempels magh met recht op des Zalighmakers voorspelling geduit worden, wanneer hy tot zijne Jongeren, die hem de gebouwen des tempels toonden, zeide: *Voorwaer zegh ik, hier zal d'een steen op den anderen niet gelaten worden, die niet gesloopt zal worden*, gelijk reeds te vore in 't brede verhaelt is.

Ziet pa[g.] 356.

Tempel van Zorobabel en Her[o]des den tweede tempel genoem[t].

Wijders, alhoewel deez tempel, door Herodes gesticht, de derde tempel van Jerusalem was, of tusschen de wederkomste uit de Babylonische gevangkenis, en tusschen de laeste verwoesting van Jerusalem, eigentlijk schijnen twee tempels geweest te zijn, als die van Zorobabel, en die van Herodes, (want Herodes begon zijnen tempel van den grontvest af op te bouwen) zoo houden nochtans de Talmud en alle Joodsche Schrijvers eenparelijk en algemeinelijk die twee slechts voor eenen tempel. Want schoon de tempel, door Zorobabel gebouwt, tot den gront door Herodes gesloopt en ter neer gesmeten wiert, wanneer hy dien tempel bouwde, die tot aen den laesten ondergang van Jerusalem stont, zoo kon nochtans met gene reden, deze als twee verscheide tempels gerekent worden; maer als een eenige tempel, die eerst gebouwt, en daer na treffelijker en heerlijker herbouwt of hermaekt wiert: eensdeels uit oorzake die sloping niet door eene verwoesting of vernieling; maer tot heropbouwing en verbetering van dien geschiede: en ten anderen, dewijl de tempel van Herodes van een zelve gestalte en fatsoen, als die van Zorobabel was; hoewel groter van bestek: en beide na de schets van Ezechiels gezichttempel gemaekt waren.

Lib. 5. Histor.

Van gelijken wort by *Tacitus* de tempel, door *Pompejus* verovert, voor een en den zelven gehouden, die by hem ter zelver plaetse verhaelt wort door *Titus* verwoest te zijn.

Heden-

Heedendaeghse TEMPEL
SALOMONS.
fol. 493.

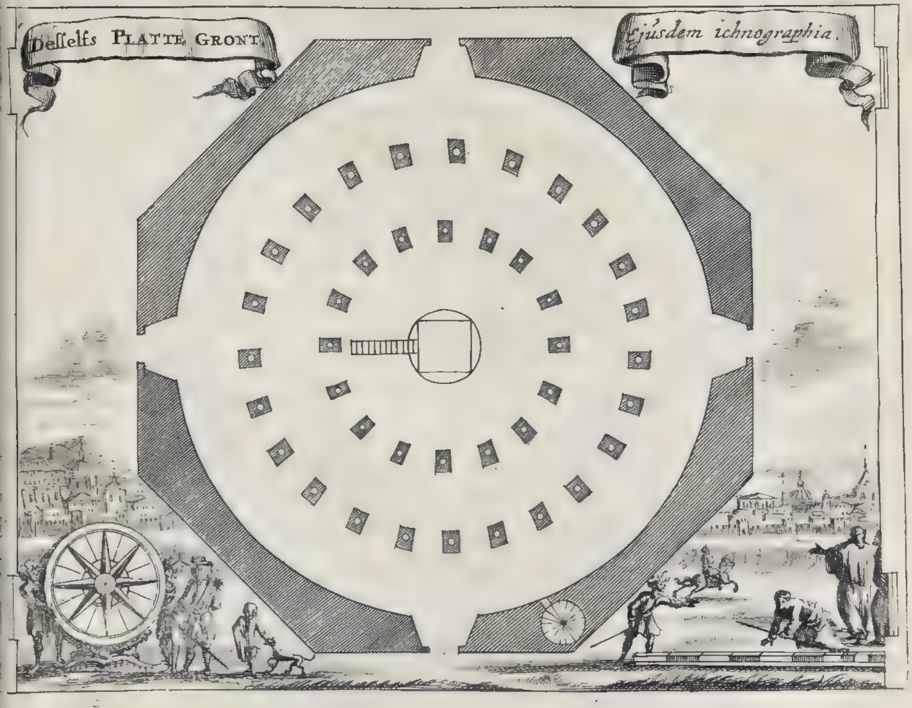
Desselfs PLATTE GRONT
Ejusdem ichnographia.

Hedendaeghſe tempel Salomons.

WAnneer op 't jaer zes hondert zeven en dertigh de ſtad Jeruſa-
pag. lem door d'Arabieren of Mahometanen, onder beleit van *Omar*, de derde *Kalif* na *Mahometh*, door *Amr*, zoon van *Alas*, en *Sergjil*, verovert was, zoo verzocht *Kalif Omar*, op zijne in-
in. trede ter ſtad, aen *Sofronius*, Patriarch der Grieken, hem eene plaetſe te toonen, om daer op eenen tempel te bouwen. Waer op de Patriarch hem van den ſteen zeide, by den welken God met Jakob geſproken had.

Wanneer *Omar* by dezen ſteen quam, vond hy veel vuilnis op den zelven, waer van hy in zijne klederen meê nam. Als de Mahometanen *Omar* vuilnis zagen dragen, begon elk ook vuilnis in zijne klederen mee te nemen. Waer door de ſteen aenſtonts gezuivert wiert. Toen beval *Omar* aldaer een tempel aen zijn uitterſte hoek te bouwen.

Aldus verhaelt d'Arabiſche Hiſto-
3. ri-ſchrijver *Elmacin* het bouwen des hedigen tempels Salomons, hoewel kort en duiſter. Doch wy zullen die uit andere Schrijvers een weinigh duidelijker ten toone ſtellen.

Omar deed dezen nieuwen tempel op den bergh Moriah, op den welken eertijts Salomons tempel ſtont, voor de Mahometanen bouwen. Hy trok-'er ook in, en hechte daer aen een kapel, dewelke hy op de Zuit-zijde des berghs vol vuilnis had gevonden, en by eenigen wort gehouden voor een overblijfſel des tempels van den Ka-
pag. pitoliſchen Jupiter, of voor een ſtuk van een gebouw, dat de Ioden ten tijde van Keizer *Juliaen* aengevangen hadden te ſtichten.

Deze oude kapel, als ook de nieuwe, of liever de gantſche gront des ouden tempels, wort by d'Arabieren op Arabiſch *Asmosgiad*, of *Metsjid Alakſa*, dat is, uitterſte tempel genoemt: 't zy uit oorzake die van hunnen Mekkaſchen tempel verr' af ſtont, of dewijl hy door zijnen zeer hoogen ſtant, dien zy ook de ſtad zelve toeſchrijven, verre uitſtak.

Ja de naem *Metsjid Alakſa* bediet by wijle de ſtad zelve: gelijk *Metsjid Alharam* de ſtad Mekka, die anders een eigen naem des tempels is.

Deze twee tempels, als de voornaemſte, worden by d'Arabieren gewonelijk *Al Kiblatain* genoemt, dat eigentlijk zoo veel zeggen wil, als *twee heilige plaetſen*, namelijk, d'een den tempel van Ieruſalem, en d'ander van Mekka, waer na toe zy in het bidden het aengezicht gewent hebben.

D'eerſte wort genoemt *Kiblaton Moſes*, derwaert de Ioden in 't bidden na toezien: en d'ander *Kiblaton Muhamed:* waer hene de Arabieren na toe zien. Hoewel ook *Mahomed*, wanneer hy uit Mekka gevlught was, na dezen eerſten tempel in het bidden zijn aengezicht gewent had.

Kalif Abdelmelk Ib Mervân heeft dezen tempel, door *Omar* geſtight, prachtigh verheerlijkt, en met vele treffelijke werken vermeerdert, by na zoodanigh, als hy nu gezien wort. Ziet Syr. pag. Elmacin. lib. c. 12.

Zijn zoon *Walid* had een diergelijk werk in de ſtad Damaskus geſtight. Ziet Syr. pag. 20.

De vader *Abdelmelk* begon het werk des jaers zes hondert vijf en tachentigh te bouwen, en had het in den tijt van negen jaren voltoit: met daer aen de gehele inkomſte van Egypten jaerlix te beſteden.

Het bouwen dezes tempels was hier op toegeleit, om het volk van de beevaert reize te Mekka, na dezen tempel te lokken, en hier door het des te lichter van *Iſaak Iba Zubeir*, die Aſſyrien en Arabien bezad, af te trekken.

Namaels is deze tempel door de *Kaliven*, zoo *Abbaſidynen*, in welker tijt een groot gedeelte des tempels door eene aertbeeving ter neer ſtorte, als door de *Fatimidynen*, (die tegen hen het Kaliffchap in *Afrika* en *Aſien* hadden opgerecht) als ook door verſcheide koningen van *Syrien*, *Atabegynen*, *Ajobitynen*, *Turkomannen* en *Cirkaſſieren*, op veelerlei wijze hermaekt geworden: hoewel het bouwerk van Kalif *Mervan* in cieraet en fraeiheit doorgaens uitmunte.

Hy ſtaet in 't midden van een grote plaetſe of beſtek, als een voorhof, lang

van 't Noorde na 't Zuide vijf hondert, en breet van 't Oofte na 't Wefte, vier hondert treden is.

Deze gantfche Heilige plaetfe wort op Arabifch *Almosgiad* of *Metsjid A-lakfi* genoemt. Zy is met een muur en overdekte galderyen omringt, waer onder men in de fchaduwe kan wandelen.

In den muur rontom dit voorhof, daer door men op het zelve treet, zijn vier poorten. D'eerfte ftaet by de Schapen-vyver, d'andere een weinigh beneden het huis van Pilatus; de derde aen de Weftzijde, dewelke, hoewel belachchelijk, voor de *Schone Poorte* gehouden wort. Zy ftaet tegenover een overdekte en overwulfde ftrate. Deze drie ftaen even verre van elkandre.

De vierde poorte, ten Oofte, wort by de Kriftenen van dien oort de *vergulde poorte* genoemt, de welke in de ftads muuren, en heden toegemetft is. Men zeidt deze poorte hierom zou toegemetft zijn, uit oorzake Jerufalem, zoo de Turken geloven en voorgeven, hen door de Kriftenen zal ontnomen worden, die door deze poorte zullen ingaen, gelijk reeds te voore verhaelt is.

Ziet pag. 349.

Alle deze poorten zijn met gewelven overflagen, en vijftien of zeftien treden hoogh, en zes of zeven breet.

In ieder poorte onder het gewelf hangen vier of vijf lampen, dewelke de Turken op zekere dagen ontfteken: want de poorten dienen hen tot gebeden-huiskens, wanneer de tempel geflo-ten is.

Het voorhof is op eenige plaetfen met grote ftenen beleit. Het overige is met gras en groente bewaffen en met orange, olijf en palmboomen beplant.

Ontrent in het midden des voorhofs is een byna vierkante plaetfe of perk van een mans lengte of zeven voeten van den gront verheven, en ontrent twee hondert fchreden lang, en hondert en vijftigh breet, en ganfch met marmerfteen gevloert: waer op men ten Oofte, Wefte, Zuide en Noorde by vier kleene trappen van acht fteene treden opklimt: welker ieder met eene galderye voorzien is.

Op dit verheven vierkant perk is een fonteyne, dewelke haer water door ftene goten uit den bezegelden bron ontfangt.

In deze fonteyne, of met het water van deze fonteyne, waffchen de Turken haer, wanneer zy in den tempel ter beede willen gaen.

Op het midden van dit verheven vierkant perk, (het welk men, door eene oude overlevering, voor de plaetfe van het Heilige der Heiligen van Salomons tempel hout,) is een achtkantige tempel gebouwt, ieder zijde van twee en dertigh treden: dies de ganfche tempel in den omtrek van buyten twee hondert en zes en vijftigh treden heeft: maer in de hooghte reikt hy tot achtien of twintigh vademen.

Deze tempel wort eigentlijk op Arabifch *Kobbaton Sachraton*, en anders ook *Kubi Sahara*, dat is, *overwelfde Kapel des rotsfteens* genoemt.

De tempel is gantfch van buiten met marmere bladen bekleet en opgehaelt, die met bloemwerk van veelerlei kleuren fraei gefatfoeneert, en met vergult beeltwerk na de Moorfche wijze afgemaelt zijn: het welk, wanneer de zon zijne ftralen daer op fchiet, zeer glinftert en fchittert.

Het lichaem des tempel-gebouws is gantfch met een plat loden dak bedekt, en van grote als de bodem van een tafelbort, en zeer net in malkanderen gevoeght.

De tempel heeft zijnen ingang door vier poorten: ten Oofte, Wefte, Zuide en Noorde: hoewel *Kootwijk* en anderen flechts eenen ingang aen d'Ooft-zyde ftellen. Ieder poorte heeft een portael, dat zeer fraei met beelt-werk uitgehouwen is, en op zes pylaren ruft, die met voetftallen en kapteelen of kroonwerk verçiert zijn. Al het welk uit marmer en porfyr-fteen beftaet.

Het gantfch binnen werk des tempels beftaet uit wit marmer: en zelf de vloer is van grote bladen of zerken van bonten marmer gemaekt.

Het grootfte gedeelte zoo van de marmere bladen en pylaren, als loot, is door de Turken uit de kerke des Heiligen grafs en uit die van Bethlehem en andere genomen.

Binnen den tempel ftaen twee en dertigh kolommen of zuilen van graeuwen marmer, in twee ryen: waer van zeftien het eerfte gewelf dragen: en d'andere de koepel of lateerne of dak-ront daer boven. Ieder is met een voetftal en kroonwerk verçiert.

Rontom hene deze kolommen ziet men zeer fraeie werken van verguls yzer en koper, gemaekt in vorm van kandelaers, waer op 7. duizent keerſen ſtaen, die van des Donderdaghs avonts tot des Vrydaghs middaghs branden : en alle jaers een geheele maent: te weten, op de grote hooghtijt der Mahometanen, *Ramadan* genoemt.

In het midden des tempels is eene kleine tooren van marmer-ſteen, die van buiten met achtien treden opgaet. Op dezen toorn zet de Kady der ſtad zich allen vrydaghs, van des middaghs, tot twee uuren : midlerwijle de prieſters het gebedt doen, en eenige ſtukken des Alkorans uitleggen.

Behalve deze twee en dertigh kolommen, die het gewelf en de kapel dragen, ſtaen dicht by de Weſterpoorte twee en dertigh andere zeer kleine kolommen, de welke door de Turken aen de vreemde Beevaertreizers getoont worden : dien zy doen gelooven of wijs maken, dat een iegelijk, die vryelijk tuſſchen deze kolommen doorgaet, tot het paradijs van Mahometh beſtemt is. Zy voegen'er by, zoo een Kriſten tuſſchen deze kolommen quam door te gaen, dezelve haer t'zamen zouden ſluiten, en hem te berſten nijpen en perſſen.

Drie ſchreden van deze kolommen leit een ſteen of rotſe in den vloer, die zwart marmer ſchijnt te zijn. Hy is twee voeten en een halve in't vierkant, en een weinigh boven den vloer verheven.

In dezen ſteen zijn drie en twintigh gaten : waer in, na het ſchijnt, eertijts ſpijkers geklonken waren; gelijk'er in der daet noch twee van overgebleven zijn. Ten welken einde zy dienden, weet men niet te zeggen : zelfs de Mahometanen weten het niet: hoewel zy geloven, dat dit de ſteen is, waer op de profeten de voeten zetten, wanneer zy van den peerde ſtegen, om in den tempel te treden. Ook willen zy dat Mahometh op dezen ſteen zou neergedaelt zijn, wanneer hy uit gelukkigh Arabien, ten tijde zijner reize na het paradijs, om met God te ſpreken, was gekomen. Alle de Mahometanen zijn gehouden dit te geloven, en daer en boven, dat de werelt vergaen zal, waneer deze twee ſpijkers, gelijk d'andere, uit hunne plaetſe zullen wijken. Waer over zy die ſpijkers met grote naerſtigheit en aendaght bewaren.

Deze rotsſteen is met een houten tralie afgeſchoten; aen den welken gewonelijken met groot bewijs van aendagt gebeden geſtort, en in zaken van groot belang by eede gezworen wert.

De Mahometanen, en zelfs eertijts de Kriſtenen des lants, en verſcheide Roomſchgezinde Schrijvers, houden dezen rotsſteen voor den gene, op den welken d'Engel zou gezeten zijn, wanneer hy t'zeventigh Iſraëliten door eene vergiftige ziekte deed ſneuvelen, uit oorzake David het volk gemonſtert had : en zou daerna die ſteen door David, wanneer hy berouw van zijn doen gekregen had, tot een altaer voor den Heere opgerecht zijn. Maer d'Ooſterſche Kriſtenen, als blijkt uit het verhael van *Elmacin*, houden hem voor dien ſteen, den welken d'aertsvader Jakob, op zijne reize na Meſopotamien, by de ſtad Luz tot zijne hooft-peluwe gebruikt, en tot een gedenk-teken opgerecht, en met olie begoten had, en die, volgens zijne gelofte, in het huis Gods genomen was. Geneſ. 28. 2 Sam. c. 24.

De Joden evenwel houden dezen laeſten ſteen voor eenen verſcheiden ſteen van d'eerſte rotsſteen : naerdien zy willen, dat die tot den altaer des tempels gebruikt geworden is; maer de rotsſteene in het binnenſte vertrek of Heilige der Heiligen des tempels gelegen hebbe, en door God tot een grondveſt der werelt geſchapen zy. Waerom zy dien ook *Eben Chaſchatit* genoemt hebben.

D'oorzake dezer doling ſchijnt hier uit ontſtaen te zijn, dat naerdien d'Ouden den dienſt Gods, *de grontveſt der werelt*, dat is, het gront-ooghmerk, genoemt hadden, en de Heilighdommen der verzoening en het plegen des dienſts, na het weghnemen der Arke, voor dezen ſteen geſchieden, zoo hebben de Nakomelingen die woorden der Ouden eigentlijk en eenvoudelijk verſtaen en genomen. L'Imper.

Boven

Boven den top of ſpits der koepel, dewelke met loot overdekt is, ſteekt een groote en zware halve maen van loot uit, die zich viermael des daeghs, zoo de Turken beuzelzinnigh uitſtroien en willen doen gelooven, van zelf omdraeit. Deze koepel is met zoo vele venſters deurluchtigh gemaekt, als zy zijden heeft.

Op het tweede loden plat-dak des tempels, en rontom den tempel, zijn vier of vijf fraeie gebeden-huisjes, die op vele kleine marmere pylaren ruſten.

Naer het ſchrijven van *Doubdan*, worden de muuren van het voorhof des tegenwoordigen tempels Salomons, die men ten Zuide ziet, noch voor een gedeelte van den ouden tempel Salomons gehouden: het welk men uit het maekſel kan bekennen, dat zeer oud, en van zeer zware ſteenen gebouwt is: welker vele van vijf of zes voet in 't vierkant gezien worden. Maer het overige is ſlechts met gemeene ſteenen opgehaelt.

Geen Mahometaen magh in het voorhof dezes tempels treden, 't en zy met blote en gewaſſen voeten.

Ieder Turk of Mahometaen, die in den tempel treet, uit gewonelijken deze vorm van woorden: *Hooghſte God, vergeve my mijne zonden, en open de deure van uwe barmhertigheit.*

In het voorhof, of binnen den ringmuur des tempels, ſtaen verſcheide water-bakken, waer in het regen-water vergaert wort, dat, wanneer het regent, van het dak af loopt,: behalve het water, dat derwaerts door onderaerdſche pijpen geleit wort.

Geen Kriſten of Jood, op pene van levendigh verbrant, of met een pael van onderen door 't lijf geſlagen, of Turkſch te worden, magh in den tempel of in het voorhof komen, of een voet zetten.

De Talmudiſten verhalen ook wonderlijke dingen van hunnen tempel, en houden dien voor boven mate en ongemeen heiligh. Tien mirakelen, zeggen zy, zijn onzen vaderen in het Heilighdom gebeurt. Gene vrouwe heeft oit eene ſtorting gehad, ter oorzake van de reuk des heiligen vleeſchs. Noit is het heilige vleeſch ſtinkende of wurmigh geworden. Noit is eene vliegh in het ſlaghthuis gezien. Noit is den Hogen-prieſter ten verzoen-daghe een zaet-vloet overgekomen. Noit heeft de regen het vuur des altaers uitgebluſcht. Noit is iet onheilighs in de brooden des prieſters, of in de toon-brooden gevonden. In het voorhof ſtonden de Joden door de grote menighte geperſt; zulx de voeten naulix aerde raekten: maer hadden in het bidden ruimte genoegh.

Desgelijx wort by de Talmudiſten en Rabbinen de ſtad Jeruſalem boven maten heilig gehouden. De ſtad Jeruſalem, volgens hun ſchrijven, was heiliger, dan eenige andere bemuurde ſtad: uit oorzake zy d'eerſte vruchten, tweede tienden en zoen-offer in Jeruſalem, en in gene andere ſtad moghten eeten.

Geen lijk moght in Jeruſalem vernachten, nochte geraemte van een geſtorven menſch daer door gebraght worden.

Geen graf wiert in Jeruſalem gedooght: behalve de graven des huis Davids, en dat van de profeteſſe Hulda, die aldaer ſedert de tijden der eerſte profeten geweeſt waren.

Dus verre zy geſproken van de verſcheiden tempels Salomons, zoo oude, als hedendaeghſe. Vervolgens zullen wy in 't kort noch iet laten volgen, 't geen de hedendaeghſen ſtant der ſtadt Jeruſalem betreft.

By na alle de ſtraten der hedendaeghſe ſtad zijn eng, krom, qualijk geroit, vuil, en de meeſte doorgaens met puinhoopen opgevult en aengehooght. Zy rijzen ter wederzijde met eene hooghte op, en zijn in 't midden laegh.

De burger-huizen of gebouwen zijn zeer ſlecht, zonder eenige çieraet; hoewel alle van gehouwen ſteen gemaekt, en overwulft, en boven met een plat dak, na d'Ooſterſche wijze: maer de meeſte laegh, en van eene verdieping: behalve eenige weinige van twee: doch zeer weinigh van drie verdiepingen.

De koopmerkt, in 't Arabiſch en Turkſch *Bazar* genoemt, is een tamelijk fraei overwulft gebouw, gemaekt van vierkanten gehouwen ſteen, en met veele winkels ter weder zijde bezet.

De hedendaeghſche ſtant en gelegentheit der poorten en muuren is te voore beſchreven. Ziet p. 347.

Daer zijn twaelf zeer fraeie en prachtigh gebouwde Metszíden of Moskeen;

keen; hoewel de meeste Mahometanen hun gebeden en godsdienst in den tempel Salomons komen plegen; die boven alle d'andere uitmunt.

Niet verre van het paleis van Herodes, staet op eene verheve plaetse eene Moske, en daer neffens een gebouw als een klooster: waer in eenige Turksche Monniken of Geestelijken woonen, die belofte hebben gedaen van noit te trouwen.

oon- van sa- De stad is niet zeer rijk bevolkt: want men vind'er heden niet boven de veertien of vijftien duizent zielen: daer onder begrepen Turken, Moren, Arabieren, Kristenen, (als Latijnen, Grieken, Armeniers, Nestoriers of Syriers, Abyssyniers, Koptisten) en Joden.

Het grootste gedeelte der inwooners bestaet in het krijghsvolk van de stad-vooght, in bevelhebbers van den Kady, of Rechter.† Santons en Derwise zijn'er in grooten getale. Men heeft'er zeer weinigh kooplieden, maer zeer vele ambachts-luiden, als bakkers, kokken, kramers, wevers, snijders, barbiers, schoenmakers, die alle Joden, Moren of Arabieren zijn. Behalve deze is'er een groot getal van Roomsgezinde Oostersche Kristenen, als Grieken, Armeniers, Syriers en Koptisten. Onder de Roomschgesinden zijn'er geen anderen dan de geestelijken van S. Franciscus orde, ten getale van dertigh of vijf en dertigh, zoo in het klooster van den H. Zalighmaker, als in dat van het Heilige graf.

laho- aen- sters.

Jerusalem was by ouds boven mate volkrijk: gelijk de meenighte des volks of der inwoonders van Jerusalem te bespeuren is uit de meenighte der krijghsknechten, die op een en den zelven tijt onder Josafat, koning van Juda, dienden: want naerdien gemenelijk onder d'inwoonders van ieder stad het minste getal van krijgsknechten is: en by na te Jerusalem een ontallijke menighte van krijghsknechten wort gezeit geweest te zijn, zoo is lichtelijk te gelooven, dat de meenighte der overige burgers, zoo van mannen, vrouwen, als kinderen, tot by na een oneindelijk getal waren opgeklommen. Het getal der krijgsknechten heeft men in de boeken der Chronijken met de volgende woorden. 2 Par. 17.13. *En Josafat had strijtbare en kloeke helden in Jerusalem. Dit is nu hunne tellinge na de huizen hunner vaderen. In Juda waren oversten des heirs: te weten, d'overste Ednas: en met hem waren drie hondert duizent kloeke helden. Naest hem was d'overste Iohanan: en onder hem waren twee hondert en tachentigh duizent. Naest hem was Amasia, de zoon van Zichri, die zich vrywilligh den Heere had overgegeven: en onder hem waren twee hondert duizent kloeke helden. Na dezen volghde uit Benjamin de strijtbare Eliada, en had onder zich twee hondert duizent, gewapent met pijl en boogh. Naest hem was Jozabal, en had onder zich hondert en tachentigh duizent veirdige krijgsknechten.* Derhalve had Iosafat te Ierusalem onder vijf oversten een krijghsheir van duizent en hondert en tzestigh duizent mael duizent krijghsknechten, of 1160000.

Andere daer en tegen loghenen dat oit alle deze krijghsknechten t'effens te Jerusalem zijn geweest; maer alleenlijk d'oversten: daer nochtans de Schrift wel uitdrukkelijk zeid: dat niet alleenlijk d'oversten; maer ook de krijghsknechten of kloeke helden in Ierusalem waren.

Ook wort hier niet gesproken, gelijk eenige zouden mogen meinen, van het gantsch krijgsheir des konings, dat door het gantsch gebiet van zijn rijk verspreit was: maer alleenlijk van de genen, die in dienst des konings te Ierusalem waren: gelijk de volgende woorden duidelijk doen blijken: ℣. 19. *Deze waren in den dienst des konings: behalve den genen, die de koning in de vaste steden door gantsch Juda gezet had.*

Binnen noch buiten de stad heeftmen gene vlieten, beken of scheuten, en daer en boven ook zeer weinigh bronnen, tot groot ongerijf en verlegentheit der inwoonders, inzonderheit by groote droogthe: want de lantstreke om en onder de stad is boven mate dor en waterloos. Doch de stedelingen komen dit ongerijf door middel van bakken te vore; daer in zy des winters in den regen-tijt het water vergaderen, om des zomers te gebruiken. Daer en boven zijn onder de stad verscheide bakken, derwaerts het water door onderaertsche pijpen of goten uit andere plaetsen in geleit wort. Jerusalem is waterloos.

Men vint omtrent Ierusalem geen

meerder doornige heesters, als zeker Rhamnus of doorn, daer de heggen om de tuinen van gevlochten worden. Waer uit te besluiten is, dat de doorne kroon, de welke den Heilant wiert opgezet, van deze Rhamnus was gemaekt: naerdien aldaer geen andere doorn of eenige doornige heester wort gevonden: behalve eenige weinige doornige kapper-bomen.

De vruchtdragende bomen, die aldaer groeien, zijn vijge, olijf, granaet, pruime, en zizisen bomen.

Monkon. Op de bergen, om en by Jerusalem, wil niet met allen groeien: want zy zijn met dikke klompen van rotsen, op malkandre, en noch met ontallijke steenen daer boven op, bedekt.

Daer groeien eenige wijnstokken, olijf- en vijge-bomen: want de weinige aerde, dewelke aldaer is, kan met gene granen bezaeit worden.

Van gelijken schrijft *Strabo*, dat de plaetse van Ierusalem een stenige en onvruchtbare oort is: die inwendigh tot 60. stadien verre een steenigen gront heeft.

Gelijk binnen de stad gene tuinen of hoven, volgens schrijven der Rabbinen, by ouds gedooght wierden: zoo waren daer en tegen buiten de stad zeer vele tuinen, die zich van de muuren der stad verre uitstrekten. Dit blijkt onder andere uit het schrijven van Iosephus, daer hy van *Titus*, als hy quam om de stad bespieden, aldus spreekt: *Verder te trekken, was hem onmoghelijk: want* (Lib. 6. c. 2.) *alles was van de muuren af, rontom de bouwlanden, opgegraven, en met dwers tuinen en vele heiningen afgepaelt.*

Onder alle plaetsen des gantschen Heiligen lants, wort de stad Ierusalem daghelijx door een groote meenighte van menschen, by na uit alle gewesten der werelt, en inzonderheit van Roomsgezinden, met grooten aendaght bezoght.

Gemenelijk wort den genen, die de stad Ierusalem en andere gedenkwaerdige plaetsen, dewelke ontrent dezelve, en in het overige Heilige lant gelegen zijn, bezoght en bezightight hebben, een brief in 't Latijn, tot bewijs van hunnen verrichten arbeit, door den Gardiaen of overste des berghs Sions, verleent.

Het zal niet ondienstigh; maer noodigh zijn, een afschrift van eene dezer brieven te laten volgen, uit oorzake in dezelve by na alle de merkwaerdighste plaetsen, de welke men bezoekt en bezightight, gedaght worden. Als blijkt, onder andere, uit den volgenden brief, die aen den manhaften en wel-edelen Heer, *Kornelis Witsen*, op een gelijke wijze, na het bezichtigen dier plaetsen, verleent wiert. Want na verscheide blijken en proeven van kloek en dapperheit op 's lants oorloghs vloote tegen die van d'Engelsche krone, in het uitstaen van felle en bloedige zee-gevechten, met zijn onderhorigh krijghsvolk, getoont te hebben, zoo begaf hy zich, ten einde des oorloghs, des jaers zestien hondert acht en zestigh, na die gewesten op 's lants oorloghs-schepen, en stapte daer af te Tripolis te lande, en toogh voorts na Jerusalem en andere omleggende plaetsen.

FR. *Franciscus Maria à Politio*, Ordinis Minorum Regularis obsæ, provintiæ vallis Mazariæ prior, Lector jubilatus pro sanctissimæ inquisitionis tribunali in toto regno Siciliæ qualificator & consultor, in partibus Orientis commissarius, Adplicus totius terræ Sanctæ custos, & sacri montis Sion guardianus & servus, universis & singulis præsentes nostras inspecturis, lecturis pariter & audituris, Salutem in Domino sempiternam.

Notum facimus, & attestamur, generosum Dominum Cornelium Witsen, *Amstelodamensem, pro Statibus Generalibus, pedestris cohortis ducem, ad hanc Sanctam Jerosolymorum urbem pervenisse, nec non Terræ Sanctæ loca: nempè gloriosissimum resurrectionis Domini nostri Jesu Christi sepulchrum, sacratissimos montes Calvariæ, scilicet ubi Salvator noster propria morte nos redemit in cruce: Oliveti, unde in cœlum mirabiliter conscendit ad patrem: Sion augustissimi Eucharistiæ Sacramenti institutione, Spiritu Sancti missione, compluriumque nostræ salutis mysteriorum celebratione insignem: quarantanæ, quadragenario Christi Domino jejunio sacrificatum: Thabor, natura & gloriosa transfiguratione patrum testimonio venustatum & beatitudinum admirabili earundem Domini sermone decoratum: præterea sanctissimum nativitatis Domini nostri Christi præsepe in Bethlehem Judæ civitate*

tate David, sacram item Nazareth domum Angelica annuntiatione Deiparæ & æternum verbi incarnatione celeberrimam: vallemque Josaphat, pluribus Dominicæ passionis mysteriis, ac venerabili assumptionis Dei genitricis Mariæ monumento exornatam: Bethaniam quoque hospitio Domini & Lazari suscitatione honestatam: sed & montana Judeæ sanctissimæ genitricis visitatione ac præcursoris nativitate ejusque deserto nobilitata: Tiberiadis mare, quorundam Apostolorum vocatione Petrique in ecclesiæ caput electione clarum: Jordanis fluenta Christi Domini baptismate consecrata: nec non Emmaus dominica apparitione illustratum: ac demum cætera omnia sancta piaque loca, quæ tam in Judæa quam in Galilæa à fratribus nostris, fidelibusque peregrinis visitare solent, visitasse. In quorum fidem præsentes has manu nostra subscriptas ac majori nostri officii sigillo munitas expediri mandavimus. Datum ex conventu nostro Sancti Salvatoris civitatis sanctæ Jerusalem, hac die 28. mensis Maji, Anno Domini MDCLXVIII.

(*L. S.*) Fr. Franciscus Maria à Politio, sacri Montis Sion Guardianus.

Dat is:

BRoeder *François Maria à Politio* &c. In de gewesten van 't Ooste Apostolische gevolmaghtighde, behoeder des gantschen Heiligen lants, en overste en knecht van den geheelen bergh Sion, wenscht allen en eenen iegelijk, die deze onze brieven zullen zien en horen, eeuwigh welvaren in den Heere.

Wy doen kont en getuygen, dat d'edelmoedige Heer Kornelis Witsen, *Amsterdammer, van wegen d'algemeine Staten overste van een trop voetvolk, tot deze Heilige stad Jerusalem gekomen zy, en daer en boven de plaetsen des Heiligen Lants bezocht hebbe: namelijk het zeer gloryrijke en heerlijke graf der opstanding onzes Heeren Jesus Christus: d'allerheilighste bergen: als de bekkeneel-bergh, te weten, alwaer onze Zalighmaker met zijne eige doot aen den kruize ons verlost heeft: d'olijf-bergh, van waer hy wonderlijk na den vader opgeklommen is: de bergh Sion, door d'instelling van het Heilighdom des avontmaels, door de zending des Heiligen Geests, en het uitwerken van zeer vele andere geheimenissen onzes heils verheerlijkt: de bergh der veertighdagen, door de veertighdaeghse vasten van den Heere Christus geheilight: de bergh Thabor, door de natuur en gloryrijke hervoming, volgens getuigenis der outvaderen, verheerlijkt, en door het wonderlijk gesprek der zaligheden verçiert: daer en boven d'allerheilighste kribbe onzes Heeren Jesus Christus in Bethlehem, de stad Davids: als ook het Heilige huis van Nazareth, vermaert door d'Engelsche verkundiging der Godbaerster en vleeschwording des eeuwigen Woorts: het dal Josafat, door vele geheimwerken van des Heeren lijden, en door het eerwaerdigh graf van Maria, aengenome moeder Gods, verçiert: Bethanien, door de huisvesting des Heren en Lazarus opwekking vereert: het geberghte van Juda, door het bezoeken van d'allerheilighste moeder, en door de geboorte en woestijne van den voorlooper veredelt: de zee van Tyberias, door het beroep van eenige Apostelen, en door de verkiezinge van Petrus tot Hooft der kerke, beroemt: de rivier de Jordaen, door des Heeren Christus dope geheilight: Emmaus, door de verschijninge des Heeren verheerlijkt: en voorts alle andere heilige en godvruchtige plaetsen, welke zoo in Judea als Galilea door onze broeders en getrouwe beevaert-reizers plaghten bezocht te worden.*

Tot bewijs van dien hebben wy deze tegenwoordigen brief, met onze hant onderschreven, en met het groot zegel van ons ampt bezegelt, doen vervaerdigen. Gegeven in ons klooster van den Heiligen Zalighmaker der Heilige stad Jerusalem, op den acht en twintighsten dagh van bloeimaent des jaers onzes Heeren zestien hondert acht en zestigh.

In 't zegel ziet men onder d'Apostelen de voeten wassen, en boven een geopenden hemel, met Heiligen daerin.

Broeder François Maria à Politio, oppervoogt des Heiligen bergh Sions.

Orde der Ridderſchap des Heiligen grafs.

D'Orde der ridders des Heiligen grafs wiert door keizerin *Helena* ingevoert: want na zy de kerke des Heiligen grafs doen bouwen had, beval zy de zorge van die plaetſe te bewaren aen eenige edelluiden van haer gevolgh, die d'eerſte ridders des Heiligen grafs waren.

Hun ampt en laſt was niet alleenlijk het Heilige graf te bewaren, maer ook alle andere Heilige plaetſen, en den vyanden des Kriſten geloofs te beoorlogen.

Tot een merkteken droegen zy vijf rode kruizen, ter gedachtenis van de vijf wonden, die de Zalighmaker aen den kruize ontfing. D'orde wort door eenige geeſtelijken of monnikken van S. François orde aldus verleent.

Te weten, des nachts, wanneer de beevaertreizers met de geeſtelijken in het Heilige graf opgeſloten zijn, zo'er eenige edelluiden of andere perzoonen van verdienſten zijn, die eenige merkelijke dienſten aen de Kriſten plaetſen des Heiligen lants gedaen hebben, en zich in de ridderſchap des Heiligen grafs willen begeven, die doen, na gedane belijdenis, en het avontmael ontfangen te hebben, aen den Gardiaen of Oppervooght des berghs Sion verzoek, om d'orde des ridderſchaps te mogen ontfangen: het welk in dezer wijze geſchiet.

Wanneer alle de volken, die zich in de kerke, ieder in zijn vertrek, begeven hebben, zoo treet de Gardiaen, met den jongen ridder, en een anderen geeſtelijken in het Heilige graf: want meer als drie perzonen kan het niet bergen, en dan wort de deure achter hen toegeſloten. D'andere geeſtelijken houden zich in d'Engelen kapel, dewelke dicht aen het Heilige graf is.

De jonge ridder valt op zijne knien in het Heilige graf neer, doet een gebedt, midlerwijle de geeſtelijke luitruchtigh op Latijn zingen, *Veni Creator*, dat is, *Koom Schepper*.

Alsdan vraeght hem de Gardiaen, van wat ſtaet hy is: edel of onedel, en of hy middelen heeft, om den ſtaet en waerdigheit de ridderſchap te hanthaven, zonder koophandel of hantwerk te doen. Waer op de jonge ridder hem na behooren antwoort.

Daer na wort hem gevraeght, of hy bereit is, aen Gode te beloven, en met hert en mont te zweeren, d'inzettingen der orde van die ridderſchap zijn leven lang t'onderhouden. Dat hy met een ja beantwoort. Dan worden hem d'inzettingen voorgelezen, dewelke luiden: eerſtelijk, dat hy allen daeghs de Miſſe moet horen. Ten tweeden: dat hy in perzone ten oorlogh, tegen d'ongelovigen, gaen moet, wanneer de Kriſtenprinſen dien aenvangen, en daer by lijf, leven en middelen opzetten. Of by aldien hy door ziekte of andere wettige reden daer niet kan gaen, zoo moet hy een bequaemen perzoon in zijn plaetſe ſtellen. Meer andere inzettingen worden hem voorgelezen, als de Roomſche kerke tegen de vyanden van die te beſchermen: onrechtveerdige oorlogen te ſchouwen: met al zijne maght eendraght onder de Kriſten prinſen te bezorgen: de geboden der kerke ſtip t'onderhouden, en in alle voorvallen de H. plaetſen en geeſtelijken, die in dezelve woonen, te begunſtigen.

Na het lezen van deze inzettingen, wort de jonge ridder wederom gevraeght, of hy het houden van deze inzettingen beloven wil. By aldien hy ja zeidt, dan leidt hy zijne handen t'zamen gevouwen op het Heilige graf, en ſpreekt. *Ik belove aen God, onzen Zalighmaker, de Heere Jeſus Chriſtus, en aen de zalige maeght Maria, alle deze inzettingen na mijn vermogen t'onderhouden, gelijk een Ridder van Jeſus Chriſtus betaemt.*

Daer na neemt de Gardiaen de gewijde degen van *Godefroy van Bouillon*, eerſte Kriſten koning van Jeruſalem, die drie vingeren breet is, en leit zijne handen op het hooft des ridders, en ſpreekt: *En ghy* N. *zijt een getrouwe, ſtrijtbare, kloekmoedige ridder van Jeſus Kriſtus en van zijn Heiligh graf, en hy doet u verheugen*

over

over de glorye der gelukzaligen. Waer op alle de geestelijken antwoorden, *Amen.*

Daer na geeft de Gardiaen hem de sporen van *Godefroy van Bouillon*, die hy aen zijne voet doet, trekt de degen uit de schee, en geeft hem die in de handen, zeggende: *Aenvaerde nu deze degen in den name des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geests, tot bescherming der Heilige kerke Gods, en des Heiligen lants, tot verstooring der vyanden des kruis van Jesus Kristus en des Kristelijken geloofs, zonder iemant te beledigen, zoo veel 's menschen brosheit toelaet. Het welk hy u vergunne, die met den Vader in alle eeuwen regeert. Amen.*

Daer na wort de degen weer door den Gardiaen in de schee gestoken, en den ridder op zijde gehangen, met te zeggen: *Gorde deze degen dapperlijk op zijde, in den name onzes Heeren Jesus Christus, en zijt gedaghtigh, dat de Heiligen het paradijs niet met de degen, maer door het geloof gewonnen hebben.*

Dan recht de ridder zich over eind, en trekt de degen uit de schede, en geeftze in handen van den Gardiaen over, en valt weer op zijne knien, met het hooft op het Heilige Graf te buigen. Waer op de Gardiaen hem drie slagen met den bloten degen op zijnen hals geeft, en t'elkens te zeggen: *En ik maek en schep u* N. *ridder des allerheilighsten grafs van Jesus Christus, in den name des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geests.*

Daer na hangt de Gardiaen een gouden keten om zijnen hals, waer aen een kruis hangt: bestaende uit een groot kruis in 't midden, met vier kleinen in ieder hoek, dewelke hy altijt aen zijnen hals moet dragen.

Na dit gedaen is, kust de ridder het Heilige graf, desgelijx alle de geestelijken, die daer op aenheffen te zingen, *Te Deum laudamus.*

Wanneer dit gedaen is, doet de Gardiaen deze volgende reden boven het hooft des ridders. *Heere almachtige God, versprei uwe genade en zege op dezen uwen knecht, die nu zijne goederen en leven, tot bescherminge van uwen name, toegewijdt heeft. Die evenwel zonder uwe hulp niet kan uitrechten. Maek, dan, Heere door uwe rechte hant, dat hy tegen alle bespringingen des oorloghs, en tegen die van uwe vyanden gemoedight en gesterkt zy, ten eynde hy geduurighlijk u magh dank bewijzen, in den name van uwen gekruisten zoon Jesus Christus, die met u en den Heiligen Geest leeft en regeert van eeuw tot eeuwigheit. Amen.*

Deze ridderschap plagh in ouden tijt by de Roomsche pauzen zeer geacht en geëert te zijn: ja zy verleenden aen deze ridderschap vele voorrechten, die by de ridders in verscheide landen genoten wierden: inzonderheit in Italie en Spanje, alwaer zy der Inquisitie niet onderworpen zijn. Men bezoekt'er ook het reistuigh dezer ridders niet; noch zy betalen gene tol of schatting, daer zy door trekken; in dien slechts het geen, dat hen toebehoort, met het kruis voornoemt gemerkt is.

Een ieder, 't zy Kristen of Jood, die eerst in 't Heilige lant komt, en de stad Jerusalem wil bezichtigen, moet grote schattinge geven. Ook is hem niet geoorloft voor d'eerste male in de stad te treden, dan door de poorte van Damask, aen de welke ten dien einde een troep of rot Janitsaren de waght heeft, die ten zelven tijde, als iemant aenkomt, vragen van wat landaert hy is, en doen hem stil staen, en gaen midlerwijle den Gardiaen of overste des berghs Sion daer van verwittigen, die daer op twee geestelijken zend. Daer na gaen zy by den Bassa verlof verzoeken, om hem te mogen doen inkomen. Na zy verlof bekomen hebben, gaen zy hem aen de poorte afhalen, en geleiden hem in het klooster van den Heiligen Zalighmaker, in gezelschap van twee krijghsknechten, die al het reistuigh bezoeken, om te zien, of'er wapenen onder zijn: want het is den Kristenen en Joden op straffe van hun leven verboden, gewapent of met wapenen in Jerusalem te treden. Zoo iemant een musket heeft, die laet het aen de poorte blijven, dat hem, wanneer hy weder uit de stad gaet, trouwlijk behandight wort; mits iet aen de krijghsknechten te geven, die het bewaert hebben. Na de Janitsaren het reistuigh bezight hebben, wort hen ieder

de waerde van vijf stuivers, en een maeltijt eeten in 't klooster der Roomsgezinden gegeven.

Dan komen alle de geestelijken des kloosters den aenkomeling, 't zy hy geestelijk of wereltsch, Roomsch of Onroomsch is, met groote beleeft en heusheit ontfangen, en geleiden hem in de kerke, en uit de kerke in het huis der geestelijken: want ieder, hy zy Rooms of Onroomsch, wort in het klooster des Heiligen Zalighmakers gehuisvest, zonder een duit te betalen.

Wasschen der voeten te Ierusalem.

Een iegelijk, 't zy Roomsch of Onroomsch, worden ook door de geestelijken van dit klooster de voeten gewasschen, het welk te Jerusalem met veel grooter statsie geschiet, als op eenige andere plaetse, en in dezer wijze.

Ten zelven dage, als men te Ierusalem gekomen is, vergaderen alle de geestelijken voor de deure der kerke, en gaen op een bank, met een tapijt overspreit, neffens elkandre zitten: alsdan wascht de Gardiaen, met twee Akoliten en een kruisheer of ridder, gekleet in priesterlijk gewaet, hen in warm water, vol rozen en welriekende kruiden, de voeten. De geestelijken midlerwijle zingen verscheide Psalmen en gebeden, die op dit werk passen. Na de voeten gewassen zijn, zoo kust de Gardiaen hem die: desgelijx doen alle de geestelijken, d'eene na d'andere, het zelfste.

Dan geeft de Gardiaen eene ieder een wasch-keerse in de hant: waer na het *Te Deum laudamus* gezongen wort, onder het gaen, in maniere van omgang, rontom het klooster, en van daer na de kerke, op een zelve wijze: alwaer alle d'altaren bezightight worden, onder het zingen van lofzangen, die op ieder altaer passen.

Op wat wijze het Jerusalems kruis op d'armen gemaekt wort.

De meeste beevaert-reizers en andere, die Ierusalem en andere plaetsen des Heiligen Lants bezichtigen, doen zich gewonelijken het Ierusalems-kruis op d'armen merken en zetten, het welke gewonelijken de Kristenen van Bethlehem in dezer wijze doen.

Zy hebben vele houte vormen, waer op de merken gegraveert en uitgesneden zijn, die op d'armen gezet worden. Ieder magh een van deze vormen na zijn welgevallen uitkiezen, dewelke dan, met stof van dove kolen in het graveersel, op den arm gezet wort: zulx zy den aftrek van het merk, dat daer op gegraveert is, op den arm overzet. Daer na hout een met de linke hant den arm vast, waer van de huit stijf uitgerekt is, en heeft in de rechte hant een klein riet, met twee naelden, welke naelden hy van tijt tot tijt in ink, met ossen-gal gemengt, doopt, en daer mee de streepen of lijnen, die met de houte vorm gemerkt zijn, steekt: het welk pijne, en gewoonelijk een kleine koortse voor een korten tijt veroorzaekt. Ook blijven d'armen twee of drie dagen drie mael zoo dik op gezwollen, als zy anders zijn. Na men langs heen alle deze strepen gestoken heeft, zoo wascht men den arm af, en ziet toe, of 'er ook eenige misslagh of fout is: alsdan begint men wederom, en by wijle tot driemael toe.

Wanneer het gedaen is, zoo bewint men den arm dicht toe. Op het steeksel of op de gestoke hant groeit een korst, die twee of drie dagen daer na afvalt: maer de merken blijven blaeu staen, en gaen noit uit, uit oorzake het bloet zich met deze verruwe van d'ossen-gal en ink vermengende, tot van binnen onder de huit doordringt en merken maekt.

Joden van Jerusalem.

De Ioden, die te Ierusalem woonen, beloopen ontrent ten getale van vier duizent: hoewel zy daer, volgens besprek, dat zy met den grooten Heer gemaekt hebben, niet meer als vijf hondert sterk mogen zijn. De Bassa en Kady nemen dit groot getal der Ioden tot hun voordeel, en weten door middel van dien hen veel gelts af te perssen: want zy beschuldigen, en doen hen geloven, dat zy zich vermenighvuldigen, om de stad t'overrompelen.

De Moren en Arabieren noemen de Ioden *Houdie*.

Zy gaen gemenelijk slecht gekleet, met een lange zwarte rok aen, en een langwerpige muts op 't hooft. Zy hebben in Ierusalem ook eene Synagoge, dewelke veel fraeier en groter is, als op eenige andere plaetsen in het Heilige lant.

Na

Na het beſchrijven der ſtad Jeruſalem zullen wy vervolgens de gedenckwaerdighſte plaetſen, dewelke om en by dezelve gelegen zijn, bezichtigen en ten toone ſtellen: en daer na d'overige van het byzonder Judea, of van den ſtam Juda en Benjamin.

Huis van *Maria, &c.*

OP den top of op het hooghſte des berghs Sion, een weinigh beneden de H. eetzale des Zalighmakers, wort een brok van eenen zeer ouden muur van dikke gehouwe ſteenen, van ontrent zes of zeven voet hoogh, getoont: de welke, volgens een oude overlevering, by alle Roomsgezinde inwoonders van dien oort, voor een overblijffel des huis gehouden wort, in 't welk Maria, na de doot van den Zalighmaker, met den Apoſtel Iohannes zou gewoont, en tien jaren na zijne opvaert ten hemel overleden zijn.

Namaels wiert dit huis tot eene kerke gemaekt, dewelke de kerke van *B. Maria* genoemt, en by verſcheide Roomsgezinde Schrijvers voor d'eerſte Kriſten kerke der werelt gehoudẽ wort.

h. Wanneer deze kerke door de Romeinen verwoeſt was, hebben d'oude Kriſtenen op dezelve plaetſe een andere kerke doen bouwen.

Dies men met recht dezen ouden brok des muurs veel meer voor een overblijffel van eene kerke, dewelke de Kriſtenen namaels op de plaetſe van Marias huis gebouwt hebben, als voor een overblijffel van Marias huis zelf magh houden.

Bonifacius ſtelt twee huizen of plaetſen van Maria op den bergh Zion: een, in het welke zy gewoont had: en een ander, in het welk zy na des Zalighmakers doot zou overleden zijn.

c.3. pag. Zoo *Nicephorus* getuight, zou dit huis, waer in Maria overleden was, den Evangeliſt Iohannes toebehoort hebben, het welk hy na de doot van zijne vader Zebedeus, voor het gelt van zijn vaders erfdeel, in Ieruſalem op den bergh Sion, van Kayfas gekocht had.

Na by deze plaetſe of huis of kerke van Maria, worden de puinhoopen gezien, die men zeidt van eene kleine kapel te zijn, de welke, volgens overlevering der Ouden, en verhael van verſcheide Roomsgezinde Schrijvers, de kapel van den H. Evangeliſt Iohannes genoemt wort: uit oorzake zy voor een overblijffel der kapel gehouden wort, in de welke deez Iohannes de Miſſe voor Maria zou gedaen hebben.

Deez tempel, naer het ſchrijven van *Bonifacius*, was eerſt binnen het beſtek van eene kerke beſloten. *Marinus Sanut* noemt die kerke, d'eerſte van alle kerken. Lib. 3. par. 14. c. 8.

De geheele grote plaetſe, de welke op den top des berghs Sions is, dient heden den Roomsgezinden Kriſtenen tot een kerkhof. Men ziet'er menighte van graffteden boven de graven opgerecht, met Griekſche, Latijnſche, Armeniſche en Syriſche opſchriften, van alle volken, die in Ieruſalem zich onthouden en hun verblijf hebben.

Een booghſcheut Noortwaerts van daer, of van de vlakte des berghs Sion, na het dal Ioſafats toe, of twee hondert ſchreden Ooſtwaerts van daer, wort in het afgaen des berghs Sions, op eenen drieſprong, een zekere plaetſe getoont, waer op eertijts eene kleine kapel ſtont, ter gedachtenis van een groot wonder, dat aldaer, zoo d'overlevering geloof verdient, zou gebeurt zijn: wanneer d'Apoſtelen het lijk van Maria in het dal Ioſafats of Gethſemany te grave braghten: want zeker Iood, of een der voornaemſte prieſteren, zoo *Nicephorus*, *Sanut* en andere getuigen, had zich in volle woede op de bare geworpen, om die ter aerde om te ſmijten: maer aenſtonts, ô wonder! wierden beide zijne handen, in het ſlaen aen de bare, tot ſtraffe van zijn ſtout beſtaen, tot aen d'ellebogen toe afgeſneden, en bleven aldus aen de bare afgeſneden hangen. Alle d'andere, die by hem waren, en hem te hulpe traghten te komen, wierden door d'Engelen uit den hemel met blintheit geſlagen. De prieſter, zich dus verminkt ziende, had d'Apoſtel Petrus aengeroepen, en vergiffenis van zijn reukeloos bedrijf verzocht, op beloſte van zich te beteren. Waer op Petrus zou gezeidt hebben, dat hy in generleie Doub.

wijze

wijze bermhertigheit noch vergiffenis kon verwerven, 't en zy hy de bare kuste, en in den Heere Iesus Kristus geloofde, en beleed, dat hy uit die maeght geboren, en zy na de baring maeght gebleven was. Wanneer hy dat gedaen had, waren hem aenstonts zijne beide handen aen den lijve herstelt geworden.

Toen had Petrus eene dadel en palmtak genomen, en den priester gezeidt, dat hy dien zou aenvaerden, en op d'oogen der genen, die blint geworden waren, leggen: waer door de gelovigen weder ziende wierden, maer d'ongeloovigen in eeuwigheit niet.

Na dit gedaen was, hadden d'Apostelen hun reize vervordert, en het lijk van Maria in rust en vrede ter aerde besteet, zonder meer gemoeit te worden.

Van daer noch een weinigh neerwaerts, en neffens de muuren der stad te gaen, ziet men aen de voet van een kleinen heuvel, die voor de mest-poorte leit, en onder den wegh, eene kleine plaetse, in de welke, naer luidt van een oude en aengenome overlevering van dien oort, Petrus zich zou vertrokken hebben, wanneer hy den Zalighmaker in het huis van Kayfas verloghent, en berouw van zijn doen gekregen had.

Eertijts was deze plaetse eene spelonke; maer is namaels gantsch gesloopt: dies men daer nu niet als stenen ziet.

Men ziet'er ook eenige kentekenen van puinhopen van eene kleine kapel, dewelke de Kristenen aldaer, om de gedachtenis van die plaetse te behouden, gesticht hadden.

By *Sanut* en andere wort die plaetse op 't Latijn *Gallicantus*, dat is, *Hanekraey*, genoemt.

Sapha of *Sophim*, anders *Scopos* genoemt.

Sapha of *Sophim* wort alzoo by de Rabbinen op Hebreeusch; maer by Josephus op Grieksch *Scopos* genoemt.

Ioseph. l. 6. c. 8. *Scopos* is zoo veel gezeidt, als een wacht-toorn of kijk-uit, uit oorzake men van daer de stad Ierusalem en tempel kon bekijken en bezichtigen. Te weten, het was een verheven oort of lantstreke, zeven stadien of een kleine vierendeel mijls noortwaerts van de stad Ierusalem gelegen.

Dit blijkt duidelijk uit het schrijven van Iosephus, in de volgende woorden, daer hy zeidt: *Wanneer de Keizer des nachts zijn legioen van Emmaus had bekomen, zoo brak hy des anderen daeghs met zijn leger op, na een plaetse Scopos genoemt, van waer de stad en heerlijke groote des tempels kon gezien worden. Aen de Noort-zijde der stad raekt een heuvelachtige lantstreke, eigentlijk Scopos genoemt.*

Hierof. Berac. Hier over leestmen by de Talmudisten de volgende regelen en waerschouwingen: *De geen die pist, keere zijn aengezicht tegen 't Noorde: die kakt, tegen 't Zuide.* Te weten, volgens overlevering, zoo Rabbi *Josi* zeidt, *van Sophim af en daer binnen.* Dat is, zoo zulx van iemant geschiet van *Sophim* binnen, wanneer hy reeds binnen het gezicht der stad is: wanneer hy pist, moet hy het aengezicht tegen 't Noorden keeren, ten einde hy zijne schaemte tegen den tempel niet bloot stelt: wanneer hy kakt, moet hy het aengezight tegen 't Zuide gekeert hebben, op dat hy zijne billen voor den tempel niet ontbloote. Bath. Berac

Op eene andere plaetse leestmen in de Talmud het volgende. *Zoo iemant buiten Jerusalem gekomen is, en indaghtigh wort, dat in zijn hant heiligh vleesch is, zoo hy reeds voorby* Sophim *gekomen is, zoo moet hy het verbranden op de plaetse, daer hy is: want het vleesch wort door het uitdragen buiten de muuren van Jerusalem besmet. Maer zoo hy niet voorby Sophim gekomen is, zoo moet hy wederom komen, en het voor den Tempel verbranden.*

Cestius en *Titus* hadden ook op deze plaetse *Scopos* hun leger neer geslagen, ten tijde des beleghs van Ierusalem. Josep lib. … Bel. …

Op deze plaetse *Scopos* quamen de Hoge priester *Jaddus* en de priesters, ieder in zijn gewaet, met de gantsche gemeente in 't wit gekleet, *Alexander* koning van Macedonien te gemoet, wanneer hy met zijn heir gekomen was, om Ierusalem te verwoesten. Ziet p. 354.

Dal

Dal *Josafats.*

HEt dal *Iosafats* wort alzoo gemeenelijk genoemt; maer anders het dal *Kedron*, inzonderheit by *Iosephus*, en in de Schrift, ook *dal der bergen*, *dal der versnijding*, en voor een gedeelte, *dal Siloë*, *dal der zegening*, *dal Gehennon*, en *Tofet*.

Het *dal Iosafats* is gelegen tusschen *Ierusalem* en den Olijfbergh, en aen de oostzijde der stad, volgens schrijven van *Hieronymus* en *Iosephus*: want het omringt de gehele stad *Ierusalem* aen d'oostzijde, en ook ten dele aen de zuitzijde: hoewel het, voor zoo veel het aen die zijde na de stad toe-leit, met een anderen naem, het *dal Gehennon* genoemt wort. Of eigentlijk is het dal *Iosafats* gelegen tusschen de bergen van *Moria* en *Sion*, waer op de stad gebouwt is, ten weste: en tusschen den Olijfbergh en bergh der Ergernis, ten ooste.

Het strekt ontrent tot twee duizent schreden in de lengte, van 't noorde, na 't zuide, zoo verre als de stad, aen de welke het een gracht verstrekt. *Roger* brengt de lengte op een halve Fransche mijle: te weten, van het graf van *Marye*, zuidwaerts neêr te gaen, tot onder *Ierusalem*, en de brete op ontrent vier of vijf hondert treden. *Quaresmius* begroot de lengte dezes dals op een halve mijle: want hy stelt desselfs begin, ten noorde, aen het graf van *Marye*, en einde aen de put van *Nehemia*.

Dit dal is, na de zijde der stad, ten minste noch twee hondert en vijftigh treden diep; en vijf of zes hondert treden, aen de zijde des Olijf-berghs, die meer als eens zoo hoogh is.

Wel is het aen zijn hooghste eind, ten noorde, en tegen over de poorte van *S. Steven*, gevult en aengehooght, inzonderheit met het inwerpen van aerde en puinhopen van stad en tempel, door bevel der Roomsche keizeren, *Titus* en *Adrianus*, als te bespeuren is aen de diepte der kerke van het graf van *Marye*; maer niet in het midden, noch lager op het eind, gelijk de voetstappen des Zalighmakers genoechzaem uitwijzen, die, naer men zeid, in de rotse van den bodem der beke, en bron *Siloë*, ingedrukt staen: naerdien die plaetsen haer niet opentlijk, en gelijks d'aerde, zouden kunnen vertonen, gelijk zy haer nu noch vertonen: maer zouden wel meer, als de kerke van *Marye*, onder de puinhopen begraven leggen.

De bodem des dals is aen het boven-eind eng: want het heeft aldaer by-na niet als het bed der beke *Kedrons*: maer hy verwijdert zich allengs, na gelang en mate de bergen ter weder-zijde uitwijken en zich verheffen.

Aen de zuitzijde vertoont dit dal zich veel vlakker, inzonderheit aen de voet des berghs *Sions* en *Ergernis*: alwaer het twee of drie hondert schreden breet, en met graen-gewassen en moeskruiden bezait, en met vele olijf- en vijgen-bomen beplant is.

Ter zelver plaetse begint het dal den naem van *Iosafat* in dien van *Siloë* te verwisselen, ter oorzake van een bron en vlek van een zelven name, die beide by-na op zijn uitterste zuider eind leggen. Daer na leit het den naem van *Siloë* af, en neemt die van *Gehennon* en *Tofet* aen. *Beda* en andere houden het dal *Josafats* en *Gehennon* voor een en het zelfste dal.

Het dal *Josafats* was eertijts een algemein kerkhof der stad, voor het gemein en slecht volk: gelijk noch heden in en ontrent het zelve vele graven, in de rotsen uitgehouwen, gezien worden: hoewel de meesten met aerde overstelpt leggen. Zommige zijn noch overgebleven, die by eenige arme Moren bewoont worden.

Noch heden begraven de Joden in het zelfste dal hunne doden: eensdeels volgens een oude gewoonte van hunne doden buiten de stad te begraven; en ten andere, dewijl zy dit dal voor de plaetse der opstending houden, waer in de menschen ten jongsten dage zullen geoordeelt worden.

Dit dal wort het dal *Iosafats* genoemt, uit oorzake, zoo men geloofr, koning *Iosafat* aldaer zijne grafstede, of graf-gedenkteken, doen maken had: de welke eenigen voor de gene houden, die men noch by de grafstede van *Absalon* ziet: hoewel andere de zelve voor de grafstede van koning *Manasses* houden. Anderen leggen het

woort *Iosafat*, *oordeel*, of *gerichte des Heeren*, uit, en willen, dat dit dal alzoo zou genoemt zijn, uit oorzake in het zelve het laetste algemein oordeel, of gericht des Heeren, ten jongsten dage zal geschieden: het welk meest alle de Roomsgezinne schrijvers, en zelfs vele Rabbinen, voor zeer bewijsselijk houden: naerdien meest alle d'outvaders en kerken-leeraers, de volgende woorden der profesye van *Ioël*, op de zitplaetsen van het algemein of laetste oordeel duiden: daer hy zeidt: *Ik zal alle Heidenen vergaderen, en hen afvoeren in het dal Iosafats, en aldaer met hen rechten.* cap. 3 : 2. en vers 12. *De Heidenen zullen zich opmaken en opkomen na het dal Josafats: maer aldaer zal ik zitten, om te richten alle de Heidenen rontom.*

Desgelijx wijfelt *Kimchi*, in de bediedenis des woorts *Iehoschaphat*, of *Iosafat*, te verklaeren: want het wort, zeidt hy, het dal *Iosafat* genoemt, dewijl *Iosafat* aldaer het een of ander gebouw gemaekt, of eenigh werk uitgerecht heeft: of het wort het dal *Iosafats*, van wegen het oordeel, genoemt.

Doch het beslechten dezes geschils zullen wy den godsgeleerden laten bevolen blijven.

Dal der bergen. By Zachar. 14: 5. wort dit dal het *dal der bergen* genoemt, van wegen de bergen en heuvelen, daer meê het omringt wort: want na de zijde der stad zijn bergen en heuvelen, waer op de stad gesticht leit: aen d'andere zijde is d'Olijfbergh, en bergh der Ergernis, en andere.

Dal Kedron. Het wort ook het dal van *Kedron* genoemt, inzonderheit by *Iosephus*, na den vliet of beke *Kedron*, die midden door dit dal vloeit, en het des Winters en in regen-tijt bevochtight. Desgelijx wort 2 Reg. 23 : 4. door *Sademoth Kedron*, dat is, velt of dal *Kedron*, buiten *Ierusalem*, dit dal *Iosafats* verstaen.

Anderen noemen dit dal het dal der çederbomen, die eertijts in het zelve groeiden.

Dal Siloë. *Iosephus*, maer niet de Schrift, noemt dit dal *Iosafats* ook het dal *Siloë*: te weten, na zeker vlek, of bron, *Siloë*: hoewel het eigentlijk dien naem niet aenneemt, als voor-by het vlek *Siloë*, by-na op het zuider-eind.

Dal Josafats is des Konings dal. Het dal *Iosafats* wort ook het *dal des konings*, of *konings dal*, genoemt, als te besluiten is uit 2 Sam. 18 : 18. alwaer gezeidt wort, dat *Absalon, by zijn leven, een pylaer, of graf-tijtel, in des konings dal doen oprechten had:* het welk noch heden, by de brugh van de beke *Kedron*, in het zelfste dal *Iosafats*, by 's lants inwoonders, getoont wort. En alhoewel niet geloofelijk is, dat deez pylaer de zelve zy, die *Absalon* deed oprechten; maer namaels een andere op die plaetse, van tijt tot tijt, om de geheugenis dier plaetse t'onderhouden, opgerecht is, zoo schijnt daer nochtans uit te volgen, dat het konings en *Iosafats* dal een en het zelfste dal zy.

Men hout voor geloofelijk, dat dit dal dien naem van des konings hof, den welken koning *Salomon* in het zelfste dal doen maken en planten had, bekomen hebbe. Ook heeft men niet te twijfelen, of deze hof des konings was in dien oort, op den bodem des dals *Iosafats*: naerdien men leest Nehem. 3 : 17. dat *Sellum* de fonteynpoorte en de muuren van den vyver *Siloë*, aen of by des konings hof, deed herbouwen. Maer deez fonteyn, en deze vyver waeren in dien zelven oort, gelijk men des zekerlijk bewust is.

Daer en boven wort 2 Reg. 25 : 4. en 39: 52. verhaelt, dat koning *Sedekias*, wanneer hy *Ierusalem* door de *Chaldeen* zagh ingenomen, met zijne oversten en vorsten, door den wegh der poorte, die aen des konings hof was, na de woestijne of vlakke velden van *Iericho* vluchte. Nu was deze wegh des hofs de rechte wegh, die na *Iericho* liep.

Adrichom stelt ook in den zelven oort des dals *Iosafats* dezen hof des konings: hoewel hy dien t'onrecht voor een en den zelven met den besloten Hof hout, die by-na twee mijlen buiten *Ierusalem* lagh.

Een ander konings dal lagh ter wederzijde des Jordaens. Ziet p. 161.

Dal des zoons *Hinnoms*.

HEt dal des zoons of der zonen *Hinnoms*, of *Ennoms*, of, gelijk de gansche naem op Hebreeusch, in dien zelven zin luit, *Gebenhinnom*, was alzoo na den naem van dien man genoemt, die dat eertijts bezat: als blijkt uit Joh. 15:8. en 18:16. Neh. 11:30. en meer andere plaetsen: en *Hieronymus* in zijne uitlegging over *Ieremias* vermoet: want *Be* bediet een *dal*; *Ben* eenen zoon; maer *Hinnom* was d'eigen naem des eigenaers.

By wijle wort het woort *Ben*, dat zoon bediet, uitgelaten, en dit dal enkelijk *Gehinnom* genoemt, dat is, dal *Hinnom*.

Het was gelegen in de voor-stad van *Jerusalem*, aen d'oost-zijde, of voor de Zonne-poorte, dat is, Ooster-poorte: gelijk de Rabbinen en andere het Hebreeusch woort *Charsiath* by *Ieremias* vertalen: want van daer begon het dal *Hinnoms*, kromde zich een stuk weeghs na 't weste, en strekte voorders tot aen de zuit-zijde der stad: daer het aen het dal *Iosafat* paelde. Het lagh ook aen de voet des berghs der Ergernis, neffens de Vollers-vyver, tusschen *Ierusalem* en de Pottebakkers-akker, en aen het dal *Siloë*: hoewel het dal *Siloë*, *Gehennom* en *Tophet*, doorgaens een en het zelfste dal schijnt te zijn.

[margin: ...p. 19: ...ers 2.]

Het grootste gedeelte des dals *Kidrons* wiert ook het dal *Hinnom* genoemt.

By de tzeventigh overzetters wort dit dal in 't Grieksch *Nape Synna* of *Suna*, dat is, *wout Synna*, of *Sunna* geheten: want *Nape*, of *Napos*, bediet een *wout*, of *boschrijk dal*: dewijl deze plaetse zoodanigh was: maer *Synna*, of *Sunna*, is een gebroken naem van *Hinnom*.

Dit dal was een zeer lustige en bosch-rijke plaetse, bebouwt met lusthoven en tuinen, en wiert bevochtight door de bronnen van *Siloë* en de beke *Kedron*.

Ter zake van de gelegentheit en lustigheit des oorts, wierden in het zelve dal vele boosheden, gruweldaden, en afgoderyen eertijts bedreven: want in dit dal was het beelt van den afgod *Moloch* opgerecht: aen wien d'Israëliten hunne kinderen ten vuure op-offerden. Deez afgod was van koper, en van binnen hol gemaekt, met een kalfs-hooft. Het overigh gedeelte verbeelde eenen mensch, met uitgestrekte armen. Ten tijde des offers, wiert deez afgod, met vier in den zelven te smijten, gloeiend gemaekt. In wiens uitgestrekte armen dan d'ouders hunne kinderen wierpen, om levendigh in die helsche pijne te laten verbranden. Ten einde nu d'ouders het yzelijk en vervaerelijk gekerm en geschreeu hunner kinderen niet zouden horen, en daer door tot meêlijden bewogen worden, zoo vervulden de priesters van *Moloch*, met het schor geluit van trompetten, en yzelijk geraes van trommelen, de lucht, en verdoofden daer door eens ieders ooren. Hier van heeft ook deze plaetse den naem van *Topheth* bekomen, en wiert het *Trommelen-dal* genoemt: want *Topheth* bediet eenen *trommel*: hoewel *Topheth* eigentlijk een hoge plaetse in dit dal was, op de welke d'offerhanden aen *Moloch* geschiede. 1 Reg. 11. Act. 7.

Van deze yzelijke straffen, de welke de kinderen in het dal *Hinnom* leden, neemt de Zalighmaker eene gelijkenis, en noemt de helle, waer in de godlozen, ten jongsten dage, met den brant des vuurs zullen gestraft worden, *Gehenna*. Te weten, by Matth. 5:22. en 18:9. wort *Gehenna des vuurs*, of by Mark. 9:43. *Gehenna des onuitblusschelijken vuurs*, en enkelijk *Gehenna*, by Matth. 5:29, 30.23: 15,33. en Luc. 12:5. door den Zalighmaker voor de straffe der godlozen, en voor de plaetse der pijne, den godlozen bereit, en gemenelijk de helle genoemt, genomen.

Desgelijx wort *Topheth*, ter zake van dit vervaerelijk bedrijf, en grouwelijke straffe en pijne, die de kinderen in het dal *Topheth* uitstonden, by Esaias 30: 33. voor d'eeuwige straffe en pijne der godlozen, en voor de plaetse, daer die eeuwighlijk staen gepijnight te worden, door een gelijkenis voor-gestelt.

Met den gruwel-daet dezer afgoderye hebben zich ook *Achaz* en *Manasses*, koningen van *Juda*, in het op- [margin: 2 Reg. 16:21. 2 Chr. 28:33.]

2 Reg. 23. offeren van hunne zonen aen *Moloch*, besmet. Dan de godvruchtige koning *Iosias* deed, tot voor-koming en uitroeing dezer vervloekte dolheit, het beelt van *Moloch* verbreizelen, het wout ter neêr houwen, en de lustigheit des oorts, met de vuilheit der lijken, geraemten en andere onreinigheden, bezoetelen, en tot een eeuwige kerker van diergelijke vuilheden en onzuiverheden, verdoemen.

In dit dal verbrak *Ieremias*, voor d'oudsten der Joden, een aerde vat, met het zelve tegen d'aerde aen te smijten, en voorzeide, dat God alzoo het volk en de stad *Ierusalem* zou verbreizelen. Volgens voorspelling ook van dezen profeet, is aldaer zulk een meenighte volks gesneuvelt, uit oorzake zy die plaetse met het bloet der onnozele kinderen vervult hadden, dat die plaetse niet meer het dal *Tophet*, of dal des zoons *Hinnoms*; maer namaels het *Moort-dal* zou genoemt worden. Jerem. 19:6, 11. Hier om wort *Ierusalem* gezeidt te zullen als *Topheth* zijn; te weten, te zullen genoemt worden het *Moort-dal*, van wegen het groot getal der burgers, die in het zelve zouden gedoot worden: vers 12.

Naer het schrijven van *Roger*, strekt het dal *Tophet* van de Volders-akker tot aen de plaetse *Gehennon*, eene streke van ontrent vijftien-hondert schreden in de lengte, van 't ooste na 't weste, en vier of vijf hondert in de brete.

Dit dal diende der stad *Ierusalem*, aen de zuit-zijde, tot een gracht: want het is aen de voet des bergs *Sions*, en maekt eene scheiding tusschen de stam van Benjamin, en die van Juda: hebbende ten zuide den *bergh der ergernis* leggen.

Dit gansch dal is heden bebouwt, en met een groote meenighte van olijf, vijge, aprikoos, amandel, en andere vruchtbomen, beplant. Ontrent in het midden is een brugh, met kleine bogen overslagen: waer onder het water van den bezegelden bron, door een sloot of kanael, na *Ierusalem* loopt. Dicht daer by is een bak, uit de natuur, in de rotse, met een dijkje alleenlijk aen d'oostzijde, om het water op te houden. Men ziet noch onder deze puinhopen eenen boge, met een steenen kom: waer uit twee watergangen schieten.

Zoo *Roger* daer by voeght, wosch *Bersabee* haer aldaer, wanneer *David* haer van zijn paleis afzagh, dat recht daer tegen over na 't noorde stont: waer van niet meer als eenige puinhopen van muuren en portalen zijn overgebleven.

In de holte of laeghte dezes dals, en boven dezen bron, na 't ooste, en recht tegen over *Salomons* paleis, en den bergh der *Ergernis*, stelt *Roger* de plaetse *Gehennon*. Hy voeght'er by, dat men in het hol, of de laeghte dezes dals, na 't ooste, noch heden 's daeghs een grote spelonke ziet: door de welke een vuur van binnen in dit beelt ontsteken wiert, om het gloeiend te maken.

Het dal *Hinnom* was een algemein vuilnis-vat der gansche stad *Ierusalem*; waer in alle vuiligheden, drek en onreinigheden, na toe vloeiden, en gebraght wierden. Het was, naer het schijnt, een gemein kerkhof der stad. Aldaer was geduurigh brandend vuur, waer door de geraemten, lijken en andere vuiligheden, om de stad niet te besmetten, en afschuuwelijk te maken, verteert en verbrant wierden. Lichtfoot.

Eenige Rabbinen voegen hier op de volgende woorden van Esai. 66. *En zy zullen heenen uitgaen, en zullen de dode lichamen der lieden zien, die tegen my opgestaen zijn; want hunne worm zal niet sterven, en hun vuur zal niet uitgebluscht worden.* Waer op *Kimchi* tot verklaring by-voeght. *Die Heidenen zullen uitgaen, die aenkomen, om te bidden, van tafel tot tafel, en van Sabbath tot Sabbath, buiten Ierusalem, in het dal Iosafats, en zullen de lijken van Gog en Magog zien, &c.* En een weinig daer na: *De rechtveirdigen zullen buiten Ierusalem gaen, in het dal Hinnoms, en zullen de weêrspannigen zien.*

Zoo de Rabbinen, by overlevering, verhalen, waeren in het dal *Benhinnom* twee dadelboomen: tusschen de welke de rook optrok.

In des konings hof, die ontrent dezen oort lagh, was de bron of fonteyn *Rogel*, by den steen *Zoheleth*; want deez bron was neffens *Ierusalem*, aen d'oostzijde des berghs *Sions*: te weten, op de grensscheiding der twee stammen, *Iuda* en *Benjamin*, Jos. 15:7. en 18:16. als klaerelijk blijkt uit Bron Rogel.

2 Sam.

2 Sam. 17 : 17. 1 Reg. 1 : 9. inzonderheit, indien men het voorgaende by het volgend vergelijkt.

Daer en boven schrijft *Iosephus*, dat *Adonias* in de voorstad, by de fonteyn, die in des konings hof was, een maeltijt doen bereiden, en zich doen kronen had: het welk 1 Reg. 19. gezeit wort, neffens de fonteyn *Rogel* geschiet te zijn: waer uit blijkt, dat de fonteyn in des konings hof, en de fonteyn *Rogel*, een en de zelve fonteyn zy.

Rogel bediet eenen *volder*, welke bron misschien alzoo genoemt wiert: uit oorzake van daer het water na het Volders-velt geleit wiert, tot gerijf der volders: want na-by, aen de zuidtzijde der stad, was de Volders-akker: waer op de volders het laken afwiesschen en drooghden. Een volder wort op Hebreeusch *Rogel* genoemt, herkomstigh van *Regel*, dat is een *voet*: uit oorzake de volder met zijn voeten het laken treet en wascht. 2 Reg. 18 : 17. Es. 7: 3. en 36: vers 2.

Quaresmius en anderen willen de fonteyn *Rogel* voor de fonteyn van *Marye* gehouden hebben; hoewel zonder eenigh vast bewijs.

By den bron *Rogel* was een steen *Zoeleth*. 1 Reg. 1 : 9.

Beke *Kedron* of *Kidron*.

DOor het dal van *Iosafat* vloeit de beruchte en vermaerde beke, of vliet, *Kedron*, en anders gemenelijk *Kidron*, en by *Iohannes*, in 't Grieksch, *Xeimarrhos Kedroon*, dat is, *beke Kedrôn* genoemt: maer anderen vertalen die woorden, *beke der çederbomen:* ongetwijfelt, ten aenzien van de çederbomen, die in dit dal, en op den oever dezer beke eertijts groeiden: hoewel'er heden niet een eenige gezien wort. Desgelijx heeft d'Arabische vertaling, *de beke des çeders*. Dies *Kedron*, in dezen laetsten zin genomen, geen eigen; maer een gemeine Grieksche naem van eenen bron zou zijn.

Anderen houden *Kidron* voor een eigen en Hebreeuschen naem, en leggen dien *duisterheit* of *donkerheit* uit. Te weten, deez beke *Kidron* zou alzoo, na de duisterheit des dals *Kedron*, genoemt zijn: maer veel meer is die beke alzoo na de zwartheit van haer drabbigh en slijkigh water geheten: naerdien zy in'erdaet veel meer een rioel der stad, als vliet was: gelijk uit 2 Chron. 29: 16. te bespeuren is: alwaer men leest, dat de Leviten alle onreinigheden in de beke *Kidron* braghten.

By Nehem. 2 : 15. wort, door den naem beke, deze beke *Kidron* verstaen: hoewel andere daer door de beke *Gihon* meenen.

De beke K*edron* is heden niet meer, als een kleine gracht van drie schreden breet, op den bodem des dals *Iosafats*, en altijt, of ten minste, over de zes maenden, droogh: behalve wanneer de sneeu en regen-water, dat gewoonelijken des winters valt, uit het naby gelegen geberghte in de zelve afzakt. Maer mogelijk is'er, voor het ophogen des dals *Iosafats*, gelijk het heden is, altijt een weinigh water van eene waterrijke fonteyn of bak, of van eenige andere levende bronnen geweest, die in de kerke van *Marye* zijn: maer nu deze wateren onder d'aerde verloopen zijn, is deze beke geheel droogh.

Deze beke neemt haer begin by, of een weinigh beneden het graf van *Marye*, en vloeit met een zachten loop door het diepste des dals *Iosafats*, ontrent drie hondert schreden van de muuren van *Ierusalem*, na 't ooste, tusschen den Olijfbergh en bergh *Moria*, en eindight of stort haer water in de Dode zee.

Over de beke *Kedron*, schoon zy meetendeels droogh is, leggen evenwel twee stene bruggen, ieder met eenen boge overslagen, daer zy op rusten. D'een leit aen 't neêrgaen van de poorte *S. Steven*: en d'andere ontrent het midden des dals, en een weinigh boven de graven der Joden. D'eene brugge is acht voet hoogh, en tien breet. *Doubdan* maekt den boge van d'eene brug, die niet verre van den hof of hoeve *Gethsemane* is, ontrent negen of tien voet hoogh, en zeven of acht breet.

D'oever der beke *Kedron* was eertijts met vele, dichte en vruchtbare bomen begroeit, tot een lustigh gezicht voor 't oogh, in het voor-by

gaen: hoewel zy heden zulk een lustigheit niet geeft.

Over deze beke ging *David*, met al het volk, in het vluchten na de woestijne voor *Absalon*. 2 Sam. 15 : 23. Desgelijx ging de Zalighmaker met zijne jongeren over de zelve beke, in den hof *Gethsemane*, wanneer hy door de Joden zou gevangen worden. Joh. 18 : 1. gelijk zy hem ook gevangen over de zelve beke te rugh in *Jerusalem* braghten.

Drie schreden van de brugh, by den Olijf-bergh, aen de zuitzijde, ziet men zes of zeven speuren, kentekenen of vormen, en indrukselen van handen, ellebogen, knien en voeten, zeer net, en meer als twee duimen diep in de herde rotse van den bodem dezer beke, die door den Zalighmaker, (zoo men d'overlevering en het gemeen verhael der Roomsgezinde schrijvers, geloven magh) daer in, als in week wasch, gedrukt wierden, wanneer de Joden hem gevangen voortsleepten, en van boven de brugh in de beke, uit een dolle woede, neêrwaerts stieten: of hem, gelijk andere willen, door de beke sleepten, zonder met hem over de brugh te gaen.

Deze kentekenen vertoonen haer niet recht en vlak; maer als van eenen mensch, die getrokken, en over dwers gestoten, of van boven de brugh op de rotsen neêr gesmeten is.

Zy worden by de Roomsgezinden, zoo Europische, als Oostersche, in grote eerwaerdigheit en eere gehouden, die voorhene, uit aendachtigen yver, en tot een gedenkteken, stukken daer uit gebroken hebben: waer over de meeste der wijze geschonden, en wanstalligh geworden zijn, dat men die naulix kan onderscheiden of zy van handen, voeten, ellebogen, of van knien zijn. Des wege is, op pene van kerken-ban, het uitbreken van deze rotse, op vijf voeten van daer, by de Roomsgezinden verboden.

Koning *Asa* verbrande, aen de beke *Kidron* het beelt *Maacha*, 1 Reg. 15: 13. 2 Chron. 15 : 16. en *Iosia* de vaten *Bahals*, 2 Reg. 23 : 4, 6, 11.

De Leviten braghten uit den tempel alle onreinigheden in de beke *Kidron*, 2 Chron. 29 : 16. De gemeente van *Jerusalem* wierp, op het feest der ongezuurde broden, de rook-altaren des tempels in de beke *Kidron*. 2 Chr. 30 : 14.

Hoeve of hof *Gethsemane*.

Jansen. in Concord. Evang. c. 137.

Gethsemane is gezeidt *vet dal*, of *dal der olye*. Andere leggen *Gethsemane plaetse der oly-perssen* uit: hoewel in die bediedenis veel meer *Gesemani* behoorde gezeidt te worden: want *Ge* bediet een *dal*, en *Semani vetheit* of *olye*.

Beza. Deze plaetse, *Gethsemane*, wiert alzoo na de vruchtbaerheit des gronts genoemt: of dewijl op die plaetse d'olijven, na zy op den Olijf-bergh geplukt waeren, gebraght wierden, om olye daer uit te perssen. Jun.

Volgens d'uitlegging van *Arias Montanus*, bediet *Gethsemane* den achtsten hof of tuin. Te weten, ten tijde des Zalighmakers waeren in de voorsteden van *Ierusalem* vele tuinen, die met het getal van 1, 2, 3, en voorders, afgetekent waeren, en daer na genoemt wierden. Aldus wiert ook deze tuin, na zijn getal, *Gethsemane*, dat is, *d'achtste tuin*, genoemt.

Mattheus, cap. 26 : 36. desgelijx *Markus*, cap. 14 : 32. noemt *Gethsemane*, op Grieksch, *Chorion*, dat is, een *lantstreke*, *hoeve*, *gehucht*, *velt*, of *akker*: *Iohannes* daer en tegen, op Grieksch, *Kepos*, dat is, een *hof* of *tuin*, dien hy over den vliet *Kedron* stelt. cap. 18 : 1.

Adrichom, *Doubdan*, en andere, onderscheiden de hoevè of gehucht *Gethsemane* van den hof *Gethsemane*, anders gemeenelijk d'*Olijf-hof* genoemt. Want de Zalighmaker, volgens hun schrijven, trad met zijne drie jongeren, *Petrus*, *Johannes*, en *Jakobus*, uit het gehucht *Gethsemane*, in den hof *Gethsemane*, ter bede: latende d'andere acht in het gehucht of de hoeve *Gethsemane* blijven: naerdien *Juda* de twalefde zich by de schriftgeleerden en overheden vervoeght had.

Roger stelt den hof *Gethsemane* achtien hondert schreden van d'Eetzale, een weinigh na 't ooste: te weten, van d'Eetzale tot aen den vliet *Kedron*, zijn zestien hondert treden: en van daer, tot

tot aen den ingang van den hof, twee
oubd. hondert treden. In den Olijf-hof ſtaen noch heden negen dikke en zware groene olijf-bomen, die alle jaers overvloet van vruchten dragen. Zoo d'overlevering des lants hout, zouden deze bomen noch van de zelve zijn, die aldaer ten tijde des Zalighmakers waeren, of ten minſte uit hunne wortels voortgeſproten zijn.

Aen de zuid-zijde was de poorte. Na-by de poorte is, op de rechte zijde, in het ingaen, en ten ooſte van d'olijfbomen, een rosverwige rotſe, ontrent twee voeten van d'aerde verheven: waer op d'apoſtelen, naer men zeid, zich ter ruſte begaven, wanneer de Zaligmaker, geheel ter doot bedroeft,
c.22. een ſteenwerp van hen, voortgegaen was, en op zijn aengezicht ter neêt viel, en bad, volgens ſchrijven der Evangeliſten. Deze rotſe heeft boven op drie kleine bulten of verheventheden, de welke den jongeren tot oorkuſſens zouden gedient hebben: ook vertoonen zy den aftrek en geſtalte van hunne lichamen, die op de zelve rotſe, met de ploien en vouwen van hunne klederen, ingedrukt zijn: en niet als van perzonen, leggende lijfs lang, en op hun gemak, uitgeſtrekt: maer met de benen en 't lijf ingetrokken, en als tegen d'aerde aengeworpen, en van vaek overvallen.

Tien of twaelf treden van daer, meer na 't zuide, komt men aen de plaetſe, daer de poorte van den Olijf-hof was.

D'Olijf-hof is heden niet meer in wezen; maer wort door eene kleine ſtrate van zes of zeven ſchreden lang, en een breet, gemerkt. Zy is aen de drie zijden, ten ooſte, weſte en zuide, met een kleinen muur van ſteenen, in de zon gedrooght, beſloten, en heeft niet als een kleinen ingang ten noorde.

Bron of fonteyne van *Marye*.

AEn d'ooſtzijde der ſtad, en aen de weſtzijde des dals *Ioſafats*, ziet men, aen de voet des bergh *Sions*, of
Rog. † *Moriah*, een gewelf, als d'ingang van een diepe kelder, tegen 't ooſte, de welke met vijf en twintigh of dertigh trappen van geſlepen marmer neêrgaet. Beneden op den bodem is een bron met treffelijk water, dat beneden uit de rotſe ontſpringt, tot groot gerijf van menſchen en beeſten.

De Kriſtenen des lants, en Mahometanen noemen dezen bron op Arabiſch *Ain Mriam*, dat is, *bron van Marye*, en anders ook den *bron der Maegt*: uit oorzake de maeght Marye, geduurende haer verblijf in *Ieruſalem*, haer, beneffens andere vrouwen, van het water van dezen bron, in haer huishouding, zou gedient, en daer in haer luier en kinder-goet gewaſſen hebben. Hier over houden, zoo Kriſtenen als Mahometanen, dezen bron in grote eere, en bezoeken dien als een byzonder heilighdom. Zy drinken ook des zelfs water met groten aendaght, en waſſchen zich daer meê: ja zy gedogen niet, dat een Jood den zelven bron genaekt.

Aen de zijde van de poorte of ingang des brons van Marye, is een Turkſche *Metszid* of *Moske* in het dik der muur uitgehouwen.

Bonifacius, *Kootwijk*, *Doubdan*, en andere, houden dezen bron van Marye voor den gene, die by *Nehemias* de Draken of Slangen-bron genoemt, en tuſſchen de Dal en Meſch-poorte geſtelt wort. Neh. 2: 13.

Villapand en *Bonfrerius*, daer en tegen, ſtellen den Draken-bron aen de weſt-zijde der ſtad, neffens of by den Bekkeneel-bergh, in het Meſt of Lijkdal.

Zoo men het ſchrijven van den zelven *Villapand* geloven magh, vind men de gedachtenis van den Draken-bron noch aldaer, als twee putten, met geduurigh lopend en zoet water, (dat de Françiskaner monniken en beêvaertreizers gebruiken) kunnen getuigen. Hy voeght'er by, dat hy de Drakenbron genoemt wort: dewijl hy grote viſſchen voede, die d'inwoonders van *Ieruſalem*, uitſtekenheit-halve, draken of walviſſchen noemden. Of dewijl hy in een laegh en puinrijk dal vloeide, dat voedzaem van ſlangen was. Zoo andere willen, wiert hy de Slangen-bron genoemt, van wegen zijnen langzamen en ſlangswijzen loop.

Wijders, d'oorzake des verſchils dezer

dezer schrijvers ontstaet uit de verscheide plaetsing der poorten van *Ierusalem*. Wel komen zy alle hier in over een, dat de Draken-bron tusschen de Dal en Mesch-poorte is, naer uitwijzing van d'aengeroerde plaetse van *Nehemia*: maer zy verschillen in het plaetsen van deze poorten. Te weten, *Adrichom* en zijne navolgers stellen de Dal en Mest-poorte aen d'oostzijde der stad: *Villapand* en zijne navolgers aen de westzijde: en dienvolgens ieder, na de stelling der poorten, ook den Draken-bron aen d'eene, of d'andere zijde.

Doch by aldien de Draken-bron niet verstopt; maer daer van noch zijn gedachtenis overgebleven is, gelijk *Villapand* schrijft, zoo moet men veel meer dezen bron van *Marye*, die aen d'oostzijde der stad is, voor den Draken-bron houden; en niet dien van *Villapand*, aen de west-zijde: naerdien aen die zijde geen bron is, noch putten, gelijk die *Villapand* daer stelt, gevonden worden, noch eenige gedachtenis daer van overgebleven is, gelijk *Quaresmius* als ooghtuigh, en uit den mont van oude inwoonders van *Ierusalem* verhaelt.

Anselmus en andere houden den bron van Marye voor den bron *Rogel*, die by Jos. 15:7. en 18:16. 2 Sam. 17: 17. 1 Reg. 1: 9. gedaght wort: het welk *Quaresmius* voor niet onbewijsselijk hout, by aldien die noch niet verstopt; maer noch overigh is: want *Adrichom*, *Villapand*, en andere, beschrijven in die streke den bron *Rogel*, alwaer heden de bron van *Marye* gezien wort. Gewisselijk in die streke en oort wort, behalve den bron *Siloë*, geen andere bron, boven dien, te *Jerusalem* getoont.

Bron en vyver *Siloë*, of *Siloam*.

VEertigh of vijftigh treden van daer, op de zelve zijde, en aen de voet van den bergh *Sion*, is een andere bron, die zijn wel of oorsprong onder een dikke rotse, ontrent veertigh treden van den wegh af, neemt, en door een kleine grip of sloot in het dal *Iosafats* vloeit, en dat boven mate vruchtbaer maekt. *Doubdan* hout dezen bron voor den bron, gemeenelijk *Siloë*, en anders by *Iosephus Siloam* genoemt: den welken ook *Hieronymus*, en na hem *Adrichom*, en andere, op de westzijde des dals *Iosafats*, en zijnen oorsprong in de voet des berghs *Sions* stellen.

Zoo *Iosephus* schrijft, lagh de bron *Siloam* achter den wester of zuid-wester muur der stad: als blijkt uit de volgende woorden, daer hy den omtrek van den muur der stad beschrijft: *De muur kromt zich na 't zuide, boven den bron Siloam, en buigt van daer weêr na 't ooste, aen Salomons vyver.*

Hieronymus en meest alle de Talmudisten: desgelijx *Drusius* en *Lichtfoot*, houden den bron *Siloë*, of *Siloam*, voor een en den zelven met den bron *Gibon*, of *Gehon*: dien zy ook aen de westzijde der stad stellen: want zoo *Lichtfoot* schrijft, was d'eige en oude naem des brons *Siloam*, *Gibon*: die 1 Reg. 1: vers 35. schijnt gedaght te worden. *Voere Salomon na Gibon af*: te weten, om by *Gibon* tot koning gezalft te worden. Waer op de Talmudisten tot verklaring by voegen: *Na Siloam*. Desgelijx zeidt *Kimchi* over de gemelde plaetse: *Gibon is Siloam, en wort met een tweevoudigen naem geschreven.* Van gelijken heeft de Chaldeeusche vertaling ter gemelder plaetse, in stede van *Gibon*, *Siloë*. Andere, als *Theodoretus*, *Procopius*, &c. verstaen door *Gibon* het badwater of vyver *Siloë*. Maer zoo *Pineda* schrijft, wort *Siloë Gibon* gezeit te zijn, als zijn oorsprong: waer over de gemelde andere schrijvers gezeit hebben, dat *Salomon* na *Siloë* gevoert zy: doch niet na den vyver; maer na zijnen oorsprong en bron *Gibon*: waer uit het water in den vyver neêrwaerts stroomde: want zoo de Joden en andere uitleggers eenparelijk gevoelen, en desgelijx d'overlevering van dien oort gedraeght, is *Salomon* aen den bron *Gibon*, na-by *Ierusalem*, gevoert.

Adrichom en zijne navolgers willen, dat *Gibon* een bergh was, op den welken *Salomon* tot koning gezalft wiert. Beide partyen trachten hun gevoelen met de Schriftuur-plaetsen, 1 Reg. 1: vers 35. te bevestigen: hoewel aldaer niet gemelt wort, of door den naem *Gibon*, een bron, bergh of dal te verstaen

staen zy. Van gelijken gedenkt *Iosephus* geenen bergh; maer een bron *Gibon*.

Zoo *Doubdan* voor zeer waerschijnelijk hout, is deze bron *Siloë* een en de zelve met den bron *Rogel*, of Volders-bron, die Jos. 15:18 gedaght wort: naerdien zeer na-by dezen bron, en slechts tien schreden van het waterbad *Siloam*, de plaetse van eenen kastanienboom is, die den zelven naem van *Rogel* voerde, en gemeinelijk eike *Rogel* genoemt wiert: onder den welken de profeet *Esaias*, door bevel van koning *Manasse*, midden doorzaeght, en voorts aldaer begraven wiert. Deze plaetse is een weinigh lager, als de bron, en wort, van wegen dezen profeet, by een iegelijk van dien oort, in grote eerbiedigheit gehouden.

Naer het schrijven van Hieronymus, Hebreen en andere: want de Schrift gedenkt des niet.

Tot een merkteken is namaels ter zelver plaetse, daer deze eike stont, een witte moerbezien-boom geplant, die door ouderdom heden by-na half verdort is, en onder rontom aen zijnen stam met steenen bestuuwt leit.

Men ziet op deze plaetse noch eenige overblijfselen van eene kerke, de welke de Turken gesloopt hebben.

De Turken storten op deze plaetse hunne gebeden, na zy zich in den bron *Siloë* afgewasschen hebben.

Naer het verhael der inwoonders van *Ierusalem*, zou het water van den bron *Marye* en *Siloë*, door een onderaertschen gang, in malkanderen vloejen: hoewel aen den voornaemsten oorsprong des waters getwijfelt wort. Volgens schrijven van zekeren *Girard Vinhoven*, by brieve aen *Quaresmius*, was zeker monnik *Iulius* (die meer als tien jaren te *Ierusalem* zijn verblijf gehad had) door een onderaertschen kanael of gang, van den bron van *Marye* af tot aen den bron *Siloë* gegaen. Dees *Vinhoven* had het zelfste, om meerder zekerheit te bekomen, getraght te doen. Maer naerdien die van binnen op eenige plaetsen eenighzins ingevallen was, zoo was hy zoo beknelt geworden, dat hy naulix daer kon doorgaen.

Hy ging ontrent ten halven wege: maer wiert aldaer der wijze benepen, dat hy niet alleenlijk op handen en voeten voortkroop; maer ook by-na buikelings. Waer over zijn waschkeers hem uitging, en die niet kon, door een vuurslagh aenslaen, noch zich te deegh keeren of wenden. Wanneer hy zich dan had omgekeert, ging hy den voorigen wegh, dien hy ingekomen was, weêr te rugh: hoewel zeer nat en vuil geworden. Dies hy van die zijde des brons van *Marye* niet byzonders zagh, als dat de watergang van onderen, door aerde en vuiligheit, zeer aengehooght was: de welke van tijt tot tijt, door het sterk stroomend water, derwaerts gedreven en gesleept wort.

Te dier tijde zagh hy, na de zijde van den bron van *Marye*, het water niet uitspringen noch opborrelen: 't en zy die recht voor de trappen, daer men ingaet, uitspringen: want aldaer is de bron dieper: en het water wort met wasschen, en wegh te dragen, verbezight.

Een weinigh meer inwaerts vond hy den gehelen bron droogh, en, gaende daer na een weinigh verder, op den bodem eenigh water. Dit had deez *Vinhoven* van den bron, na de zijde van den bron van *Marye*, bevonden.

Op een anderen dagh ging deez *Vinhoven* aen de zijde van den bron *Siloë*, tot een musket-scheut in dezen onderaertschen gang, tot dat hy, van wegen d'engte, niet verder kon voortkomen. Hy bevond dat de bron *Siloë* doorgaens met een langzamen loop vloeide. Maer uit welke eigentlijke en bestekte plaetse die wateren uitvloeiden, kon hy niet zien: doch geloofde, dat zy langs den gehelen watergang, hier en daer, door spleten en scheuren uitspr ongen. Hy zagh evenwel van die zijde het water verder van daen komen: dan kon niet bequamelijk daer in treden.

Wijders, of de bron *Siloë* en de bron van *Marye* een eenige of twee verscheide bronnen zijn, zulx kon hy zekerlijk niet bevestigen: dewijl hy van beide zijden water zagh. Maer kon tot het midden niet komen. Zijns oordeels, niet te min, is 'er een vorname plaetse: alwaer de wateren van alle beide bronnen ontspringen, en ter zake van de verscheide werkingen, hebben zy verscheide namen aengenomen.

Het water van den bron of vyver *Siloam* wiert by de Joden met wijngemengt,

mengt, en op den altaer, met grote plechtigheit, op het feest der Tabernakelen, uitgestort. Te weten, een priester trad met een goude schale na den bron *Siloam*, en vulde dien met water. Hy quam weêr te rugh in het voorhof, door de water-poorte, en als dan ging hy op na den altaer: alwaer twee bekkens stonden: in welker een wijn was: maer in d'andere zette hy het water. Voorts goot hy of den wijn in 't water, of het water in den wijn: en goot hen dan beide, in maniere van plinging, op den altaer uit.

Het is met recht aenmerkens-waerdigh, dat de Joden hun water tot deze plechtigheit uit den bron *Siloam*, een groot stuk weeghs van daer, haelden: daer nochtans een andere water-put na-by was, de welke water kon verschaffen.

Men verhaelt van den bron *Siloë* iet merkwaerdigh: want zoo *Hieronymus* over Esai. 8. schrijft, zou hy niet altijt; maer alleenlijk met ongeregelde beurten, en op onzekere dagen en uuren vloeien.

Naer het schrijven van *Epiphanius*, ontsprong deez bron ten eerste male, op het gebedt van den profeet *Esaias*, ten dienste der Joden, die ten tijde van koning *Ezechias* belegert waeren: te weten, hy verschafte den Joden water, wanneer zy derwaerts gongen, om het te scheppen; maer liep weêr wegh, wanneer hunne vyanden quamen om het te scheppen.

Ten tegendele verhaelt *Iosephus*, desgelijx *Egesippus*, dat de bron *Siloam*, en alle andere bronnen buiten de stad *Ierusalem*, voor de komste van *Titus*, zoodanigh opdrooghden, dat het water neffens de zelve verkocht wiert: maer na zijne komste, en het belegeren der stad, waren zy, ten dienste der Romeinen, weer zoo waterrijk geworden, dat hy niet alleenlijk voor hen en voor hun vee; maer ook voor de hoven genoechzaem water verschafte.

In dezen bron wassen de Mahometanen zich, en hunne kinderen, met groten aendaght: ook houden de Turken dit water in grote waerde: uit oorzake zy des zelfs gebruik goet voor 't gezicht bevonden hebben.

Keizerin *Helena* heeft by dezen bron wonderlijke werken doen bouwen, en onder andere een treffelijke kerke, met den tijtel van *den gezicht makende Zalighmaker*: waer van noch eenige kentekenen overgebleven zijn.

De bron *Siloam* was zoet en rijk van water, en vloeide met een zachten loop in de beke *Kedron*. Ioseph.

Het water des brons *Gihons*, of *Siloam*, wiert door verscheide scheuten, watergangen of kanalen, in twee vyvers of wasch-baden geleit: het welk 2 Par. 32:30. te kennen gegeven wort: alwaer men leest, *dat Iehizkia den opper-uitgang (of bron-ader) des waters stopte, en het recht af beneden na de stad Davids leide.* Waer uit aen te merken staet, dat een watergang uit *Gihon* of *Siloam* voortquam, *d'opper-watergang* genoemt, en die in eenen vyver of wasch-bad vloeide, de welke ook *d'opper-vyver* by Esai. 36:2. en anders, naer het schijnt, by den zelven Esai. 22:2. *d'oude vyver*, en ook Schiloach, en by *Iosephus*, *de poel* of *vyver Salomons* genoemt wort. *Salomons vyver*, als blijkt uit *Iosephus* schrijven, was binnen of neffens den ooster muur der stad, op deze zijde van de plaetse, *Ophel* genoemt. Lichtf.

De vyver *Bethesda*, of Schapen-vyver, die by *Iohannes* wort gedaght, had, zoo *Lichtfoot* gevoelt, een en den zelven stant en gelegentheit: waer over hy die beide voor een en den zelven vyver hout.

Adrichom daer en tegen stelt *d'opper-vyver* aen de zuider voet des berghs *Sions*.

Door een andere scheute wiert het water van *Gihon*, of *Siloam*, in een anderen vyver geleit, die by Esai. 22:9. *de beneden* of *onderste vyver*, en by Nehem. 2:14. *des konings vyver* genoemt wort, en neffens den wester muur van *Sion*, en buiten de stad was. De zelve vyver wort ook by Nehem. 3: vers 15. gedaght, en *Schelach* genoemt, met eenigh onderscheit, in spelling, van *Schiloach*, by Esai. 8:6. hoewel het onderscheit in de Hebreeusche bybels, zonder punten, niet kennelijk is, en by de meesten onaengemerkt wort voor-by gegaen.

By meest alle de schrijvers is de vyver *Schelach*, dien *Nehemia*, cap. 3:15. gedenkt, de vyver *Siloam*, zonder eenige

eenigh twijfel genoemt, en voor een en den zelven gehouden. Zoo *Lichtfoot* daer en tegen vermoedt, was tusschen den vyver *Schelach* en *Schiloach* dit onderscheit: te weten, de benedenste vyver heeft zijnen naem van *Schelach* behouden: maer de opperste zijnen naem van *Schiloach* bekomen: want dat d'opper-vyver de vyver *Schiloach*, of *Siloam* genoemt was, kan, behalve verscheide andere bewijsredenen, uit het schrijven der *Jerusalemmer* Talmudisten, bespeurt worden, die den vyver *Siloam* in het midden der stad *Jerusalem* plaetsen: het welk geenzins op den bron *Siloam* kan gepast worden: naerdien de bron *Siloam* geheellijk buiten de stad was: noch op den beneden-vyver *Schelach*: dewijl die ook buiten of by-na buiten de stad was. Dienvolgens moet deze oppervyver de vyver *Siloam* genoemt worden.

De muur van den vyver *Schelach* wiert door *Schallum*, neffens des konings hof, herbouwt. Neh. 3:15.

Een blint-geboren kreegh, door de slijk met het water des vyvers *Siloams* van d'oogen af te wasschen, (die, gemengt met speeksel, de Zalighmaker daer op gesmeert had) zijn gezicht weder. Joh. 9:7.

Na den vyver *Siloam* wiert de naby leggende oort der stad, te weten, vijf poortalen, en nevens-staende gebouwen, ook *Siloam* genoemt. Onder deze gebouwen was de toren in *Siloam*, die met zijnen val achtien menschen ter doot trof en verpletterde. Luc. 13:4. Misschien stont deze tooren boven het poortael des vyvers.

Naer het schrijven van *Doubdan* zouden noch heden, by den bron *Siloë*, eenige puinhopen van dezen toren gezien worden.

[V]yver [Gi]hon. Een vyver wort ook met den naem van *Gihon* gedaght. Zoo *Quaresmius* gevoelt, wort d'opper-vyver ook de vyver *Gihon* by anderen genoemt; hoewel niet in de Schrift: uit oorzake hy op den bergh *Gihon*, en na-by den bron *Gihon* gebouwt was: wiens water hy ontfing.

Het water van dezen vyver wiert, door goten en onderaertsche gangen, in andere vyvers der stad, en in des konings hof geleit.

Adrichom stelt den oppersten vyver aen de zuidzijde der stad: *Quaresmius* daer en tegen den vyver *Gihon* aen de westzijde, alwaer hy gezien wort. Te weten, aen de westzijde der stad is eene grote vlakte, alwaer gebouwen en puinhopen van gebouwen staen, en een vyver, die *Gihon*, gelijk ook de plaetse, op de welke hy is, gemeenelijk by alle d'inwoonders des lants genoemt wort: maer een bergh, die aen de westzijde de stad omringt, wort niet gezien.

De vyver, op deze vlakte, is groot en ruim: heeft de langte van hondert en veertigh, en breete van tnegentigh treden, en diepte van twee en dertigh voeten, en leit zeven hondert treden van het kasteel, of de Visch-poorte. Hy is geheel vlak, en gaet aen de zuidzijde, op beide hoeken, met stene trappen neêr: waer van dertien noch volkomen heel en ongeschonden zijn: d'andere zijn vervallen en gesloopt. Boven zijn twee kanalen of goten, waer door het water, dat uit verscheide oorden derwaerts vloeit, ontfangen wort: d'een is aen de zuid en d'ander aen de noordzijde, en beide veertigh treden van d'ooster-zijde des vyvers. Op den bodem, aen d'oostzijde, is een andere kanael of pijp: waer door het water des vyvers door zijnen watergang in de stad geleit, en in een andere vyver ontfangen wort. Deze watergang komt niet tot aen de poorte der stad, en brengt het water niet onder de zelve door; maer loopt van daer, tot ontrent tzeventigh treden verre: dan keert hy zich een weinigh na 't noorde, en schiet onder de muren der stad, en brengt het water onder de aerde door, in den gemelden vyver.

Deze waterleiding, zoo *Villapand.* uit gevoelen der Joden, verklaert, was van gebakke steenen gemaekt. Doch zoo *Quaresmius*, als ooghtuigh, in het opbreken van het bovenste gedeelte dezer waterleiding, heeft aengemerkt, bestaet de zelve uit gehouwe stenen, met kalk t'zamen gemest en bestreken: het welk ook meerder waerschijnelijkheits heeft: naerdien zoo wel by ouds, als nu noch, te *Jerusalem* overvloet van gehouwen stenen en marmer; maer mangel van gebakke stenen was.

Deze boven-gemelde vyver, die het water van den vyver *Gibon* ontfangt, is aen de noord-weſt-zijde des kaſteels der ſtad, hondert ſchreden van daer, en twee hondert van des Heilants graf. Hy is geheel vlak, en gaet met dertien trappen neêr, heeft de lengte van hondert, en brete van zeſtigh treden. Op zijne uitterſte eind, na de zijde des kaſteels, en naeſt de poorte der ſtad, is een opening, mont of gat.

Zoo *Quareſmius* gevoelt, wort by Eſai. 22: 9. deze vyver de *beneden-vyver* genoemt: dewijl hy in'er daer beneden is, ten aenzien van den anderen opperſten.

Heden zijn, volgens *Doubdan*, twee vyvers of waterbakken na-by den bron *Siloë*: ieder heeft ontrent vijftien ſchreden in 't vierkant, en de diepte van acht voeten. Zy zijn droogh, en met groente en ruighte bewoſſen; maer worden met het water van dezen bron bevochtight, dat door een geopende ſpuye of verlaet, die aen d'eene zijde van den muur is, ingelaten wort: het welk daer na door een ander in het dal uitloopt, tot bevochtiging der moestuinen, beneden in het dal *Joſafats* gelegen: dat ook aen dezen oort ganſch bebouwt is. Het overigh water valt in de beke *Kedron*.

D'eerſte vyver is op den wegh, nefſens de brugh, en groter, als d'andere, en langhwerpigh ront van geſtalte, en loopt allengs na den bron ront toe. D'andere vyver is na-by den bron, en vierkant van geſtalte. *Kootwijk* vond den eenen, des jaers zeſtien hondert, droogh, en den anderen vol water.

Roger gedenkt ſlechts een eenige vyver of waſch-bad van *Siloë*, dat hy ontrent vijf hondert treden zuidwaerts van *Jeruſalem* ſtelt. Het is met gehouwen ſteen opgehaelt, en achtien treden lang, tien breet, en twee vadem diep.

Bergh *Gihon*.

BY de meeſte beſchrijvers, en ook in d'afbeeldingen der ſtad *Jeruſalem*, wort, aen de weſtzijde der ſtad, een bergh *Gihon* geſtelt. Naer het ſchrijven van *Doubdan* was deez bergh eertijts geheel buiten de ſtad, en zoo na-by, dat hy aen haere muuren aen de weſtzijde raekte. Daer en tegen was de Bekkeneel-bergh daer van niet als een kleine heuvel, aen de zelve zijde, twee hondert ſchreden buiten de ſtad van de Recht-poorte gelegen. Maer heden, na het vergroten der ſtad aen die zijde, leit het een gedeelte van den berg *Gihon* binnen, en het ander, dat veel groter is, buiten de ſtad. Het gedeelte, binnen het beſtek der ſtad, is ganſch met huizen bebouwt; en inzonderheit met het klooſter van den heiligen Zalighmaker, die op het hooghſte van dien bergh ſtaet. Het ander gedeelte van dezen bergh, dat buiten de ſtad is, leit ook met puinhopen van huizen, *Metsziden* en graffteden der Turken bedekt: onder de welke, een vierendeel mijls van den wegh af, de plaetſe van eenen bron getoont wort, die den zelven naem van *Gihon* voert: desgelijx de plaetſe, alwaer *Salomon* tot koning van Gods volk, door den hogenprieſter *Sadok*, en profeet *Natan*, op 's vaders bevel gekroont wiert. 1 Reg. 1:33.

Roger ſtelt deze plaetſe een Franſche vierendeel mijls weſtwaerts van *Jeruſalem*, en voeght'er by, dat zy zeer luſtigh, en het overblijfſel van een fraei gebouw is.

Zoo *Adrichom* uit *Brokard* en *Saligniak* ſchrijft, is de bergh *Gihon*, daer op *Salomon* tot koning gezalft wiert, ſteenigh, hoogh en langwerpigh, en omringt de ſtad aen de weſtzijde. Hy daelt allengs na de Recht-poorte toe, en wort door een diep dal van de ſtad afgeſcheiden.

Desgelijx ſchrijft *Kootwijk*, dat de bergh *Gibon* zeer ſteenigh, vol puinhopen, en met graffteden der Turken bezet is. Hy leit tegen over den bergh *Sion*, omringt de ſtad ten weſte, daer hy door een diep dal van afgeſcheiden wort. Maer ten noorde raekt hy aen de ſtad, en begrijpt het klooſter van den heiligen Zalighmaker, en andere gebouwen. Hy leit heden zeer ongehavent, woeſt en onbebouwt.

Des onaengezien wort nergens in de Schrift een bergh met den naem van *Gihon* uitdrukkelijk gedaght. Ook

ſchrijft

voor Poort al vande KERCKE vant GRAFT van MARIA.

ſchrijft *Quareſmius*, als ooghtuigh, dat geen bergh gezien wort, die de ſtad aen de weſtzijde omringt. Weshalven zou men mogen zeggen, de *Gihon* is geen bergh. Waer op met *Quareſmius* kan geantwoort worden, dat zulx wel uitdrukkelijk in de Schrift niet gezeit wort, alwaer men de naem *Gihon* gedaght vind; maer bedektelijk: te weten Pſ. 12: 2. alwaer men leeſt, *bergen zijn rontom Jeruſalem.* By aldien nu bergen rontom *Jeruſalem* zijn, en aen deze weſtzijde niet als *Gihon* is, zoo moet men *Gihon* eenen *bergh* noemen: het welk ook de meeſte ſchrijvers eendrachtiger ſtemme bekrachtigen. Hier tegen ſtrijt ook niet, dat de *Gihon* een ruime vlakte zy: want *Gihon*, ten aenzien der ſtad *Jeruſalem*, is in'er daet eene vlakte, en geen bergh: dewijl hy de ſtad in hooghte niet overtreft, gelijk d'Olijf-bergh: maer wel ten aenzien van den over gelegen oort: want wanneer men uit het Terpentijndal, en klooſter des heiligen kruis, na *Gihon* treet, zoo klimt men langs velden en dalen derwaerts op: weshalve de *Gihon*, ten aenzien van die geweſten, een bergh kan genoemt worden. Ook rijſt *Gihon*, hoewel by-na onkennelijk, ten aenzien van *Jeruſalem*, een weinigh op: dewijl het water in'er daet uit den vyver *Gihon* in een lager vyver, die binnen *Ieruſalem* is, neêrloopt. En in dezen zin leggen de ſchrijvers het uit, die *Gihon* tot eenen bergh maken.

Zoo *Quareſmius* ſchrijft, wort heden 's daeghs in *Gihon*, of daer ontrent, geen bron gezien, met wiens ſpringend water eenige vyvers vervult worden: desgelijx gene tekenen van bronnen of waterleidingen vernomen.

Wanneer men door de poorte van *Sint Steven* gaet, ſtijgt men in het dal van *Ioſafat* neêr, langs een kleine; maer zeer recht, doch moeielijk voetpat. Op hondert of hondert en twintig treden vint men een graeuwe en gepolijſte rotſe, neffens d'aerde, welke alle de Kriſtenen van dien oort in grote eerwaerdigheit houden: uit oorzake zy gezeidt wort met het bloet van *S. Steven* geverft te zijn, die, zoo men voorgeeft, aldaer geſteenight is. Zoo de Roomsgezinde geeſtelijken zeggen; zou, door een ongewonelijk wonder, deze rotſe, hoewel zeer hart uit de natuur, *Sint Stevens* lichaem, in het neêrvallen, als een zacht bed, ontfangen hebben: en was de geſtalte daer ingedrukt, als in ſneeu of in week waſch, welk daer tot noch heden in zou gebleven zijn. Maer uit oorzake de Kriſtenen de rotſe alle daeghs breken, om ſtukken daer van meê te nemen, en de Joden vermaek nemen in de zelve t'ontheiligen, zoo zijn zy genootzaekt geworden haer met aerde te bedekken. Waerom men heden zich moet vergenoegen met de rotſe na-by d'ingedrukte geſtalte te zien, en niet de geſtalte zelve. *Doubdan* getuigt, in twee of drie kerken van *Vrankrijk* ten minſte twaelf of vijftien ſtenen gezien te hebben, die *Steven* ter doot geholpen hadden; inzonderheit in de grote kerke van *Marſeillie*, daer men zes of zeven zulke ſtenen toont, die by-na ront zijn, en een weinigh rou of oneffen.

...atſe, ...er op ...Ste- ...ge- ...nigt ...rt.

Ter linker zijde van deze plaetſe is een grote gracht, even als een ſtrate, vol ſtenen en vuiligheit, daer het lijk van *Sint Steven* zou ingeworpen, en gebleven zijn, ter tijt toe d'Apoſtelen het ter aerde beſteden.

Eertijts was een kapelle op deze plaetſe geſticht, waer van heden geen merktekenen meer gezien worden.

Dalende meer neêrwaerts langs het zelve voetpat, zoo komt men over den beek van *Kedron*, over een kleine ſtene brugh van een eenigen boge, op den bodem van het dal, welk aen dien oort met de puinhopen der ſtad zeer aengehoogt en vervult is.

Kerke des grafs van *Marye*.

GAende van daer recht uit, vint men een kleine plaetſe, met bomen beplant, en met eene muur beſloten, de welke de grafſtede van eenen Moor is. Aen de zijde van de grafſtede is een kleine trap van zes of zeven treden: waer by men na het voorhof of voor-portael der kerke van *Maryas* graf aftreet, welke ontrent vijf of zes en twintigh treden in 't vierkant heeft, en binnen muuren beſloten leit.

Van dit voor-portael ziet men

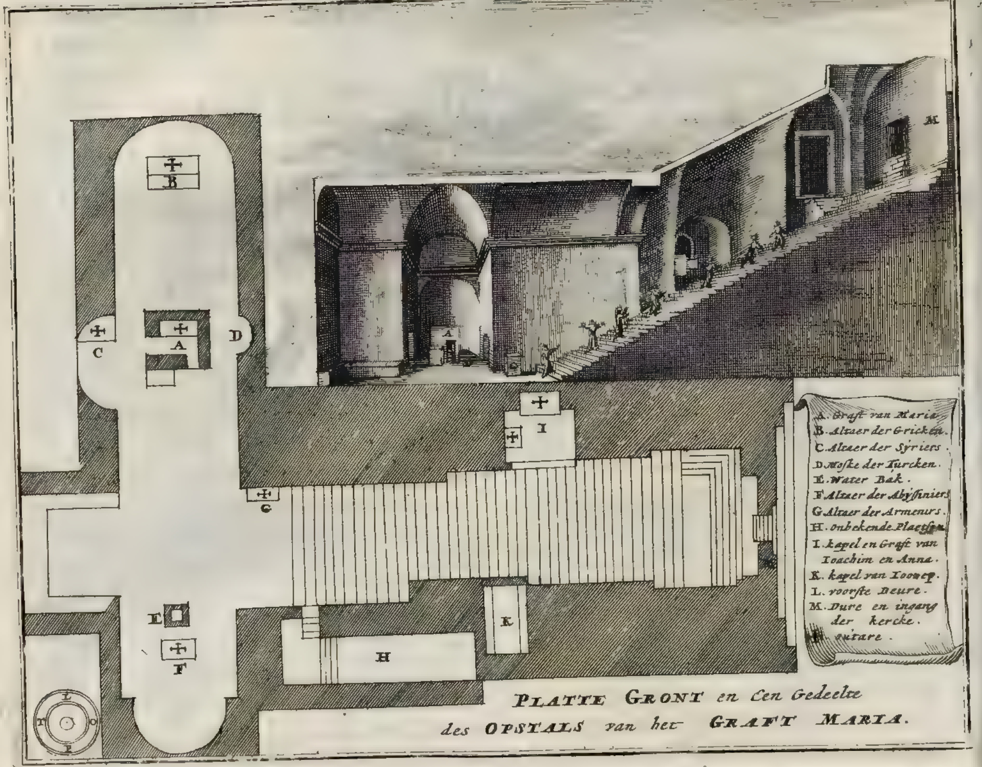

PLATTE GRONT en Een Gedeelte des OPSTALS van het GRAFT MARIA.

noordwaerts den ingang dezer kerke: de welke leit op het einde van *Iosafats* dal, na de noortzijde, by den Olijf-hof, of hof *Gethsemani*, en aen den voet van den Olijf-bergh. Het is een gebouw, als een vierkante toren, gesticht voor dertien hondert jaren, door keizerin *Helena*, rontom *Maryas* graf, van gehouwen steen, en met een plat dak bedekt.

De gevel is treffelijk met eenen boge in 't midden opgemaekt, die op zes witte marmere pylaren steunt: welker kapitelen, lijsten en frisen, zeer kunstelijk met beeltwerk doorwrocht zijn.

In het midden, aen de zuid-zijde, is de deure, verçiert met vele kleine marmere pylaren. Getreden door de deure, klimt men twee trappen af, en komt in een ruime plaetse. Van daer klimt men by eene trap van vijftigh (of negen en veertigh, volgens *Surius*, en acht en veertigh, volgens *Adrichom* en *Breidenbach*) witte geslepe marmere treden neêrwaerts, die elk twee grote voeten breet, en elf duim hoogh, en over de drie vadem of twalef schreden lang zijn: daer zeven of acht personen, of twalef, zoo *Roger* schrijft, nessens elkandere kunnen by op en af klimmen.

Aen de rechte-hant is, op de vijfde of zeste trap, een grote poorte; hoewel heden toegemetselt: welk eertijts d'in en uitgang van een klooster was, dat nu gansch vervallen is.

Ontrent ten halve of in het midden der trap, is op de rechte-hant, aen de oostzijde, een zeer schone kapel, gesticht in het dik van de muur der kerke, en rijkelijk met een schone lanteerne of dom verçiert. Z'is zes schreden lang, en vijf breet, en vijftien voet van de vloer tot aen het gewelf hoogh.

In de zelve zijn, nessens d'aerde, twee grafsteden: d'eene, na 't ooste, is van *Ioachim*: en d'andere, na 't noorde, van *Anna*, ouders van de maeght *Marye*. Op of boven ieder grafstede is een altaer opgerecht: die na 't ooste, is van de *Georgiers*, en vijf voet breet, en acht lang: en die na 't weste, is van de *Koptisten*, en zes voet lang, en vier voet en twee duim breet: en beide elk vijf voet hoogh: gelijk alle d'altaren in deze kerke die hooghte hebben. Zoo *Tyrius* schrijft, zouden in deze kapelle van *Ioachim*, koningin *Melisende*, dochter van *Baudowijn* de twede,

de, koning van *Ierusalem*, gemalin van *Foulque*, en moeder van koning *Baudowijn* de derde, begraven zijn.

Vijf trappen lager, volgens *Surius*, of by-na recht daer tegen over, zoo *Doubdan* en *Bernardino* schrijven, is, aen de westzijde, een andere kleine kapel, of een boge, in vorm van een kapel van twalef voet lang en zeven breet: of, volgens *Bernardino*, elf voet en drie duimen lang, en vijftien voet breet.

In de zelve heeft men, zoo *Doubdan* schrijft, twee grafsteden, een, aen de noortzijde, van *Iosef*, *Maryas* man of bruidegom: en d'andere van *Simeon*, aen de zuitzijde: hoewel *Bernardino*, *Sandys*, en *Roger*, alleenlijk *Iosefs* graf in deze kapelle stellen. Deze vier grafsteden zijn van marmer, gelijks de aerde, en bedekt met deze altaren: daer altijt eenige lampen by branden. Volgens *Surius* en *Roger*, hangt in ieder kapelle, boven het altaer, een brandende lampe, op onkoste der Roomsgezinde vaders. De geestelijke Roomsgezinden doen op het altaer van *Iozef* alle daeghs de misse.

Na negentien of twintigh andere trappen afklimmens, komt men aen de voet van de trap, en aen de deure of ingang der kerke, daer op de rechte zijde een altaer van d'Armeniers is.

De kerke zelve, die noch geheel in wezen is, niet tegenstaende zeer oud, leit met het dak by-na gelijks of neffens d'aerde: want de beke *Kedron* heeft dezelve met zant geheel en al overstelpt, dat zy daer op werpt, wanneer het geweldigh stort-regent: ja zy vloeit by wijle boven over 't gewelf henen. Zy is fraei geplaveit, rontom bemuurt, en boven met de natuurlijke steenrotse overwelft, en gansch van gehouwen steen kruiswijze gebouwt, of oost en west. Zy is vry hoogh van verdieping: lang, van 't ooste na 't weste, veertigh of twee en veertigh schreden: en breet, van 't zuide na 't noorde, twalef of dertien. *Surius* begroot de lengte, van 't ooste tot het weste, op zeventigh; en de brete, van het noorde tot het zuide, op dertien treden.

De grafstede, of grafkamer van *Maria* zelve, staet een weinigh dieper na 't ooste, als het midden der kerke: of eigentlijk in het midden van den buik der kerke, na de rechte zijde. Zy is even gelijk die van *Kristus*: dat is te zeggen, een kleine kapel van zes voet in 't vierkant, gehouwen uit een levendige uitstekende rotse of steen van acht of negen voet hoogh: of, volgens *Surius*, zeven voet in 't vierkant breet en hoogh, en van binnen en buiten met witten marmer-steen bezet en beschoten.

Men gaet in de zelve door twee kleine deuren; staende d'eene na 't zuide, en d'andere na 't noorde: ieder van drie voet hoogh, en twee en een halve breet. *Surius*, beneffens *Bernardino*, geeft aen de zelve kapel slechts een eenige deure van twee voet breet, en vier en een halve hoogh. Doub.

Het graf of de kiste zelve, in het welk zy door d'apostelen zou geleit zijn, is aen d'eene zijde, en beslaet, meer als een derde-deel der plaetse. Op het zelve leit een blat of tafel van graeuwen marmersteen, daer eenige zwarte aderen doorlopen, van een zelve lengte, als het gat, en twee voet breet: die tot een altaer dient: op den welken vier en twintigh lampen, van alle de Kristen volken van *Ierusalem*, branden: hoewel, gelijk *Sandys* wil, in deze kapel slechts achtien branden, ten dele op onkoste der Turken, (die ook deze plaetse in hoge eerweerdigheit houden) en ten dele op die van de Kristenen. Geen andere, dan alleen de minrebroeders, of *Recollecten*, en de Roomsgezinde priesters, mogen aldaer de misse doen, dien de *Gardiaen* van *Ierusalem* daer toe verlof geeft.

Achter de kapel des grafs van *Marye*, op het einde der kerke, na 't ooste, is de hoge of grote altaer, die den Grieken toebehoort, met een anderen kleinder, aen de rechte zijde. Aen de voet van dien zijn lopende bronnen, die uit de rotse springen, en de plaetse zeer vochtigh maken.

Tegen over het graf, op de linke zijde, is, in een boge, en dik des muurs, een altaer der *Jakobiten*, of *Syriers*. Op de andere zijde, aen de rechte-hant, is een grote nis in den muur gemaekt, den welken den Mahometanen tot een *Moske* en gebeden-plaetse dient.

Aen het ander eind der kerke, na 't weste, en voor den afgang van de trap, is een water-bak, daer men het water met de hant kan uitscheppen. Dicht daer by is een altaer der *Abyssiniers*.

Keerende van daer na 't zuide, aen de voet van de trap, zoo treet men in eene lange en enge plaetse, als een overdekte en donkere galderye: de welke misschien eertijts een verborgen ingang tot de kerke was: maer is nu niet meer in gebruik.

Deze kerke is noch gansch in haer geheel en wezen, niet tegenstaende zy voor dertien hondert jaren door keizerin *Helena* gesticht is, zoo men *Nicefoor* geloven magh: hoewel eenige schrijvers willen, dat zy langen tijt daer na zou gesticht zijn: dies niet tegenstaende is zy zeer oud. De gehele kerke schept geen ander licht, dan door de deure, en een klein duister venster, dat, als een tochtgat, in het gewelf, boven den altaer der Grieken is.

Eertijts stont dicht by deze kerke een schoon klooster van *S. Benediktus*, daer hondert edele juffrouwen in woonden, en dit graf met allen aendaght en eerbiedigheit bewaerden; maer heden wort daer niet met allen van gezien.

Deze kerke wort onder de Roomsgezinden in grote achting gehouden, en met plechtelijke omgangen, en ontsteken van zeventigh lampen, en andere diensten vereert: inzonderheit op *Marias* hemelvaert-dagh.

De Mahometanen betoonen ook een wonder groten aendaght en eerbiedigheit aen het graf van *Maria:* want zy treden bloots voets in het zelve, na zy zich met het water uit de bovengemelde bak eerst gewassen hebben, en roepen luits keels: dat de reuke, de welke zy in de zelve gevoelen, de reuke des paradijs is. Zy heffen de handen hemelwaerts, en roepen in hun tale den naem *Maria* aen, kussen haer graf, en bestrijken met d'olye der lampen het voorhooft, handen en andere plaetsen, die pijnelijk zijn. Een *Cheik, Santon*, of Turksche heiligh, bewaert de sleutel van deze kerk: die van ieder perzoon een *Medin* voor het ingaen krijght.

Treur-spelonke des Zalighmakers.

ONtrent veertigh schreden oostwaerts van het graf van *Maria*, en op de noortzijde des dals *Josafats*, is, in de wester zijde van den Olijf-bergh, eene onderaertsche spelonke in de rotse gehouwen: gemenelijk *Grotta* met een Italiaenschen naem in 't byzonder genoemt. Deze spelonke wort, volgens een oude overlevering van dien oort, voor de plaetse gehouden, alwaer de Zaligmaker, geheel ter doot bedroeft, zich ter bede begeven had, om het afnemen des drinkbekers te verzoeken.

Matth. 26. Luc. 22. Marc. 14. Joh. 13.

Ten weste, aen de zijde van het dal *Josafats*, is een gat of opening, door de welke men by zeven, acht of negen zware dikke trappen in de spelonke afklimt: hoewel men eertijts, voor het aenhogen des dals *Josafat* aen dien oort, daer in by trappen opklom.

Deze spelonke is by-na ront, en heeft ontrent vijftien treden in de middellijn, of vier en veertigh treden in 't ronde, en rust op drie dikke rouwe en plompe pylasters van de zelve rotse. Zy ontfangt geen ander daghlicht, als door de deure, en door een ront gat, dat als de mont van een put, en in het midden des gewelfs is: waer door het in de zelve duister is.

Volgens schrijven van *Hieronymus*, *Brokard*, *Beda*, *Adrichom*, en andere, was boven dit gat, ter gedachtenis van dien voorval des Zalighmakers, by ouds een kerke gebouwt. Desgelijx hebben de Kristenen namaels ter zelver oorzake deze plaetse in grote eerbiedigheit gehouden, en aen d'oostzijde, op den bodem, recht tegen over de deure, een klein altaer opgerecht, tot een merkteken van de plaetse, daer de Heilant ter bede lagh, zoo d'overlevering hout: hoewel die meenighmael door baldaet en moetwil der Turken gesloopt en afgebroken wort. Zoo *Beda* daer by voeght, was de steen, waer op de Zalighmaker met geboge knien gebeden had, zoo week als wasch geworden, en had d'indruk en kentekenen van zijne knien ontfangen: die ook namaels, tot een ken-

kenteken van zoo groten wonderdaet, in de kerke des grafs van *Marye* overgebraght, en, ten ſpiegel voor ieder een,aen den muur gehecht wiert.

Indien men het ſchrijven van *Brokard* geloven magh, had deez ſteen d'indrukken van knien, armen, handen en vingeren: en kon door geen werktuigh, noch kunſt, iet daer af gedaen worden.

Maer heden is niet een eenigh merkteken van dit gebouw te vinden of overgebleven: want de plaetſe, boven deze ſpelonke, is bebouwt lant

Aen het gewelf der ſpelonke ziet men eenige geſchilderde afbeeldingen: hoewel duiſter en meerendeels uitgegaen, die op des Heilants voorvallen ſlaen: desgelijx vertonen haer noch eenige grote ſterren.

Aen de rechte of noortzijde waeren eertijts verſcheide Latijnſche opſchriften te lezen; maer zijn heden meerendeels uitgegaen. Onder d'overgeblevene is een het volgend:

HIC REX CTUS SVDAVIT SANGVINEM
SEPE MORABATUR DVC̄
MI PATER SIVIS TRANSFER
CALICEM ISTV̄ A ME.

Dat is:

Hier heeft de koning Kriſtus bloet gezweet. Dikwils vertoefde hy hier lang. Mijn vader, zoo ghy wilt, neem dezen kelk van my.

Heden wort deze ſpelonke by de Moren, tot een ſtal en ſchuilplaetſe,tegen de regen en hitte der zonne, voor het vee, van oſſen, koeien, ſchapen, en geiten, gebruikt: waer over zy veeltijts met vuilnis en drek leit opgehoopt. Des onaengezien gaen de Roomsgezinden derwaerts,en doen'er op zekere dagen van 't jaer de miſſe. De geeſtelijken, of minrebroeders van *S. François* orde, mogen aldaer allen Woensdaghs de miſſe doen, en in 't openbaer leren.

Naer het ſchrijven van *Hegeſippus*, was uit het bevochtigen des bloets, dat uit des Zaligmakers lichaem in den hof *Gethſemane* ſtorte, een boom voortgekomen: wiens bladen ieder het volgend opſchrift had. *O doot, hoe bitter is u gedachtenis.*

Put van *Nehemias*, of des heiligen vuurs.

IN het diepste of laeghste, en uitterste zuid-eind des dals *Josafats*, en twee hondert schreden zuidwaerts van de plaetse *Rogel*, wort noch eene plaetse gezien, de welke door haere aeloutheit, en ongewonelijk wonder, dat aldaer zou gebeurt zijn, zeer merkwaerdigh is: te weten, een put, de *put des Heiligen vuurs*, en gemeenelijken de *put van Nehemias*, en anders ook, by alle d'inwoonders van dien oort, de *put van den profeet Jeremias* genoemt. Deze put is op een fraeie en lustige vlakte, de welke met olijf, oranje en andere bomen bewassen is. Zy is met een klein gebouw of kamer overdekt, en van middelmatige diepte, en tamelijk rijk van water.

Naer het schrijven van *Quaresmius*, is de put smal; maer diep: waer in altijt water gevonden wort; hoewel niet altijt op een zelve wijze: want des winters, wanneer het regenwater van de bergen, door onderaertsche gangen, in de put vloeit, zoo wast het water hoogh op, dat dan ten mont uitvloeit, en door een goot of grip in de na-by gelege velden loopt, en die vruchtbaer maekt.

Wanneer het water in zijne natuurlijke peil is, zoo staet het ontrent achtien schreden van den mont der put. Waer uit te besluiten is, dat het water aldaer niet ontspringt; maer door ander water vermeerdert wort.

Op eenige jaren vermeerdert het water van deze put, en wascht in dier wijze, dat het eenige weeken door zijnen mont uitloopt, en een korenmolen, door zijnen vaert en drift, zou kunnen doen omgaen. Dit opwassen des waters wort voor een onfeilbaer teken van een aenstaende vruchtbaer jaer van alle levens-middelen in het Heilige Lant gehouden.

Wanneer derhalve dit water met zulken overvloet uitloopt, zoo gaen alle d'inwoonders van *Jerusalem* alle daeghs derwaerts, en bedrijven ongemene vreughde en vrolijkheit, baden zich in het water, en wasschen hunne tapeetseryen en andere dingen daer in. De Mahometanen bekleden de hooghste plaetse: daer na de Kristenen, en de Joden de laeghste van allen. En alhoewel de Turken en Moren hunne vrouwen zeer zelden laten uitkomen, zoo gaen die evenwel, wanneer het water van deze put dus overgelopen is, met haere kinderen daer henen: het welk zy voor een der grootste vermaken van de werelt houden: want naerdien de aerde ontrent *Jerusalem* dor, droogh en waterloos is, en na regen dorst, zoo geloven d'inwoonders dat die put door God gezonden zy, om het aertrijk, tot heil der menschen, vruchtbaer te maken. De meesten gaen alle daeghs derwaerts, blijven'er den gehelen dagh over, en eeten en doen hunne maeltijt, neffens den watergang, of daer door het water uit de put in na-by gelege velden loopt. De Turken hebben dicht by deze put een kamer of vertrek doen bouwen, welk op vier bogen rust, met een koepel daer boven, die hen tot een *Moske* dient, om daer in hunne gebeden en dagelijksche plechtigheden te doen, volgens *Mahomets* wet.

Deze put is de put van *Nehemias*, en des Heiligen vuurs genoemt: uit oorzake hy voor de gene wort gehouden, in de welke de priesters, door bevel van den profeet *Ieremias*, het vuur des altaers verberghden, wanneer de Joden gevangkelijk na Persie en Babylonie gevoert wierden: in wiens plaetse *Nehemias*, na het wederkeren der Joden uit de Babylonische gevangkenis, een dik en drabbigh water vond. Wanneer het hout op den altaer met dit water besprengt was, zoo wiert daer door een groot vuur ontsteken: gelijk in 't tweede boek der Machabeen, cap. 1. in de volgende woorden wijtloopiger verhaelt wort: *Want toen onze vaderen in Persien waeren gevoert, zoo namen de godvruchtige priesters, die'er toen waeren, heimelijk van het vuur des altaers, en verberghden het in de holte van eenen put, die eenen droogen gront had, en hebben het in de zelve verzekert: zoo dat die plaetse allen onbekent was. En als'er vele jaren verlopen waeren, toen het God goet vond, zoo heeft Nehemias, gezonden van den koning van Persie, de nakomelingen der priesters, die het verborgen hadden,*

gezon-

gezonden na het vuur: en als zy ons hadden te kennen gegeven, dat zy geen vuur hadden gevonden; maar dik water, zoo gebood hy, dat zy het zouden putten, en brengen: en als het geen, dat tot d'offerhande behoorde, geoffert was, gebood Nehemias den priesteren het hout, en dat daer op lagh, met dat water te besprengen: 't welk gedaen zijnde, als de tijt quam, dat de zonne, te vooren met wolken bedekt zijnde, wederom scheen, zoo wiert daer een groot vuur ontsteken, dat zy zich alle daer over verwonderden.

Nehemias noemde deze plaetse *Nephthar*, dat is, *reiniginge*, de welke noch lang daer na met dien zelven naem genoemt wiert.

Zoo andere gevoelen, zou *Ieremias* het heiligh of eeuwigh brandend vuur, en altaer des brant-offers, in een spelonke, of put des berghs *Abarim*, over den Jordaen gelegen, of in den Schapen-vyver te *Ierusalem*, verborgen hebben. Dan tegen beide strijt de gemeine en oude overlevering des lants: desgelijx de gemelde schriftuur-plaetse, 2 Mach. 1.

Volgens schrijven van *Quaresmius*, is aen d'eene zijde, dicht by den put, een oude vervalle kapel, de welke hy wil, dat door bevel van *Artaxerxes*, koning van Persie, tot een eeuwige gedachtenis van het wonder voornoemt, gebouwt zou zijn. Dit schijnt eenighzins met de bovengemelde woorden, uit het tweede boek der Machabeen, c. 1: 34. te kunnen bevestight worden, inzonderheit, zoo men het Grieksch der zeventigh overzetters volght, welk luidt: *de koning omringende, maekte eenen tempel*: dat is, hy omringde de plaetse met een muur, en maekte eenen tempel. Desgelijks schrijft *Ambrosius*, dat de koning van Persie, na hem het kenteken van 't veranderen des waters in vuur bekent geworden was, op die plaetse, op de welke het vuur verborgen was, en namaels water gevonden wiert, eenen tempel beval te bouwen: waer in vele giften en geschenken gebraght wierden.

Aen d'andere zijde is een vyver of waterbak in d'aerde uitgeholt: waer in het water der put ontfangen wort: welken vyver de *Bassa* der stad *Jerusalem* voor eenige jaren deed hermaken, en met gebouwen verrijken.

Achter deze put eindight het dal *Iosafats*, *Siloë*, *Tophet*, en *Gehennon*, en de beke *Kedron*, die haeren loop daer door neemt.

Graf van *Zacharias*.

IN het zelfste dal *Iosafats*, acht of tien treden van de beke *Kedron*, na 't ooste, toont men zeker graf, gemeenelijk by d'inwoonders van dien oort het graf van *Zacharias*, zoon van *Barachias*, genoemt, dien de Joden tusschen den tempel en altaer doden, als de Zalighmaker by *Mattheus*, cap. 23: vers 35: en *Lukas*, cap. 11: 51. verhaelt.

Deez *Zacharias*, dien de Zalighmaker by *Mattheus* een zoon van *Barachias*, en by *Lukas* enkelijk *Zacharias* noemt, wort voor een en den zelven *Zacharias* gehouden, die 2 Chron. 24: vers 20. een zoon van den priester *Iojada* (want deez priester had twee namen) geheten, en over het bestraffen der afgoderye, met steenen, op bevel van koning *Ioas*, in het voorhuis van het huis des Heeren, door het volk gedoot wiert: gelijk d'omstandigheden, zoo ten aenzien van den naem des gesneuvelden, als plaetse des manslachts, klaer en duidelijk aenwijzen: alleen is het onderscheit in den naem des vaders, die by den Kronijkbeschrijver *Iojada*, en by *Mattheus Barachias* genoemt wort.

Men vind'er evenwel, die dezen manslaght op den profeet *Zacharias* brengen: wiens schriften in de Bybel gelezen worden: want ook deez had eenen vader, *Barachias* genoemt. Zach. 1: 7. Maer nergens leest men, en is ook niet waerschijnelijk, dat die door de Joden, en veel min tusschen den tempel en altaer, zou gedoot zijn: naerdien by zijnen tijt de tempel noch niet herbouwt was.

Andere verstaen door dezen *Zacharias*, *Zacharias*, vader van *Iohannes de Doper*: hoewel zonder eenige waerschijnelijkheit: want deez had zijn graf in de stad *Hebron*, zijne woonplaetse, doen maken: of hy wiert, zoo andere willen, op het geberghte van *Iudea* begraven.

Dit graf is dat van *Abſalon* gelijk, en vierkant van geſtalte: en ieder zijde ontrent vier vadem lang. Op ieder zijde ſtaen vier kolommen of pylaren, die de lijſte, en het kapiteel, of kroonwerk, dragen, dat ſpits, of in vorm van een pyramide, tot vijf vadem hoogh oprijſt. Het is een fraei en beziens-waerdigh werk-ſtuk. Het ganſch gevaerte, of lichaem des grafs, t'effens met pylaeren en kapiteel, beſtaet alles uit eenen ſteen, en is met de beitel in de rotſe, in de zijde des Olijfberghs, uitgehouwen.

Zoo *Roger* ſchrijft, vaſten de Joden te *Ieruſalem* alle jaers, ten dage van *Zacharias* overlijden, en bezoeken dit graf met groten aendaght: daer by zy wee-klachten, en aendachtelijke plechtigheden na hunne wijze doen.

Kapel van *Jakobus.*

NEffens dit graf van *Zacharias*, en ontrent drie ſchreden hooger na 't noorde, en een weinigh zuidwaerts van de grafſteden der Joden, en het dal *Ioſafats*, is een ander graf, ook in de rotſe des Olijfberghs gehouwen, als een kleine vierkante kapel of kamer van acht of tien treden lang, en vier of vijf breet, in vorm van een ope poortael, de welke met zijne opening of voor-gevel ten weſte na het dal *Ioſafats* uitzicht heeft. Maer die ſtaet zoo hoogh van den wegh af, en de rotſe is zoo ſteil, dat men door deze opening niet kan ingaen: doch heel beneden is een eng gat tegen 't zuide, de welke tot eene poorte en ingang dient, om daer by op en in te klimmen. Van voore is dit graf met drie of vier kolommen, uit de zelve rotſe gehouwen, verçiert. Zoo d'overlevering hout, zou deze de plaetſe zijn, daer in de apoſtel *Iakobus de Rechtveirdige* zich vertrokken had, zoo dra hy de Joden den Zalighmaker zagh vangen, die hem ook aldaer zou bezocht hebben: want *Kriſtus* vertoonde, onder andere, zich ook aen *Iakobus*, 1 Corinth. 15: 7.

Eigentlijk was de plaetſe eene ſpelonke, waer in *Iakobus* zich te dier tijde zou verborgen hebben: maer de Kriſtenen hebben namaels, tot een gedachtenis, daer van een fraeie kapel in de levendige rotſe gehouwen. By de Turken wort deze plaetſe heden tot een ſtal voor geiten en bokken gebruikt: waer over de zelve met vuilnis en drek leit opgehooght.

Abſalons graf.

IN het dal *Ioſafats*, en aen d'ooſtzijde der ſtad *Ieruſalem*, zeſtigh treden van het graf van *Zacharias*, ontrent twintigh van het graf des apoſtels *Iakobus*, vier of vijf treden neerwaerts van *Ioſafats graf*, en tien of twaelf treden van de kleine brugh van *Kedron*, een weinigh ter zijde van den wegh, die na *Bethanie* loopt, en aen de voet des berghs der Ergernis of Olijfbergh, ſtaet zeker gebouw, welk by alle d'inwoonders van dien oort het graf van *Abſalon, Davids* zoon, genoemt wort: dewijl hy dat voor zijne doot ter zelver plaetſe zou doen oprechten hebben: gelijk zy, en meeſt alle andere Roomsgezinde ſchrijvers, met de volgende woorden, uit 2 Sam. 18: 18. trachten te bewijzen: alwaer men leeſt: *Abſalon had in zijn leven zich een pylaer* (of tijtel) *opgerecht, die in het konings dal was: want hy zeide, ik heb gene zoone, en dit zal een gedachtenis mijns naems zijn. En hy had dien pylaer na zijnen name genoemt: daerom wort hy tot op dezen dagh Abſalons hant genoemt.*

Desgelijx ſchrijft *Ioſephus*: *dat Abſalon in het konings dal, twee ſtadien van Ieruſalem, een marmere pylaer, met opſchrift, voor zich had doen oprechten, die hy de hant Abſalons wilde genoemt hebben: zeggende, alhoewel het gebeurde dat zijne kinderen omquamen, zoo zou nochtans zijn naem op dien pylaer eeuwighlijk blijven.*

Hier uit blijkt *Adrichoms* doling, die *Abſalons* graf aen de zuitzijde der ſtad ſtelt: daer nochtans het konings dal, en anders *Ioſafats* dal genoemt, aen de ooſtzijde lagh.

Doch uit deze woorden van *Ioſephus*, noch uit die van de Schrift, kan geen naem van graf of graf-gedenkteken geſpelt of beſloten worden: maer

wel

wel blijkt daer duidelijk uit, dat *Absalon* een gedenkteken zijns naems op die plaetse had doen oprechten.

Wat het was, dat door *Absalon* opgerecht, en *Absalons* hant genoemt wiert, daer over is onder de Godsgeleerden, en uitleggers dier plaetse *Samuels*, een groot geschil.

In de gemeene Latijnsche vertaling van *Hieronymus* wort het een *tijtel*, by de zeventigh overzetters een *pylaer*, en eigentlijk, na 't Hebreeusch en Chaldeeusch, een *beelt* genoemt. *Josephus* schrijft, dat het een marmere pylaer met opschrift was. *Adrichom* en andere volgen ten dele *Iosephus*, doch willen daer en boven, dat op den pylaer een kunstigh marmer beelt van *Absalon* stont, dat *Absalons* wonderlijke schoonheit des lichaems na 't leven vertoonde: gelijk het ook by hem in dier gestalte, in zijne afbeelding van *Ierusalem*, ten tone gestelt wort.

Andere daer en tegen gevoelen, dat het slechts een hant was, na de gelijkenis van *Salomons* hant gemaekt: of liever, dat de pylaer, of tijtel, na de gestalte eener hant, gemaekt was: dewijl de Schrift zeidt: *en hy noemde den pylaer* (of den tijtel) *na zijnen naem, en hy wiert Absalons hant genoemt.* Of het wiert *Salomons* hant genoemt, dewijl het een uitstekend werk van *Salomon* was: in wiens hoedanigheit hy zijne kracht en maght getoont had: want in dien zin wort de naem *hant* dikwils in de Schrift genomen. Of de plaetse, of oort, is veilight *Absalons hant* genoemt geworden: gelijk 2 Sam. 15: 12. in dien zin de naem *hant* te verstaen is.

Hieronymus schijnt dit gevoelen ook te volgen, daer hy door overlevering der Hebreen aldus schrijft. *Wanneer Absalon van den eiken genomen was, zoo verzocht hy stilstant, eer hy gedoot wiert, ten einde hy eenen tijtel zijns gedachtenis zou oprechten: uit oorzake hy genen zoon had, die der heerschappye waerdigh was: want hy oordeelde dat zijne zoonen niet alleenlijk des rijks; maer ook, om zijne zonde tegen den vader begaen, des tegenwoordigen levens onwaerdigh waeren. Wijders, op dezen tijtel had hy, zoo gezeidt wort, zijne hant gehecht, en daer in de gestalte zijner hant gedrukt: waerom deze tijtel aldus genoemt wiert.*

Doch tegen dit gevoelen schijnt de Schrift ten dele te strijden, de welke zeit, dat *Absalon* dien tijtel voor zich doen maken had, wanneer hy noch leefde, dat is, volgens de verklaring van *Abulensis*, als hy te *Ierusalem* in voorspoet en weelde leefde: te weten, wanneer hy uit *Gessur* te ruch gevoert was, en des konings aengezicht zagh.

Zoo *Abulensis*, op steun van de Hebreeusche en Chaldeeusche text, gevoelt, was deez tijtel een fraei marmer beelt, na de gelijkenis van *Absalon* gemaekt: waer by een gebouw stont, tot bescherming des beelts, tegen weêr en wint.

Andere verwerpen dit gevoelen van *Abulensis*, met te zeggen, dat het onder de Joden gene gewoonte was beelden op te rechten; naerdien die daer voor gruuwden, als door de wet hen verboden; dewijl het na afgoderye en het Heidendom smaekte: gelijk uit verscheide plaetsen der Schrift kan bewezen worden. Men vint'er, die willen, dat deez tijtel een zeker groot en fraei gebouw was, van glat geslepe steenen gemaekt, en dat aldaer het graf voor *Absalon* geweest zy.

Dit graf wort doorgaens het graf *Absalons* genoemt: uit oorzake hy het zou doen uithouwen hebben, om daer in na zijne doot begraven te worden, en zijne gedachtenis onder de menschen te doen leven.

Maer iemant zou mogen vragen, of het met dien naem verdiende genoemt te worden, dewijl *Absalon* in'er daet daer in begraven geworden is? Waer op kan geantwoort worden, dat het tegendeel veel meer uit de Schrift blijkt. Want *Absalon*, na hy doorsteken, en van den eike afgenomen was, wiert in 't wout, in een grote kuil geworpen, en boven op hem een zeer grote steenhoop gesmeten, 2 Sam. 18:17.

Doch zoo men het schrijven van *Rabbi David Kimchi* geloven magh, wiert het gebeente, of lijk van *Absalon*, uit de gracht genomen, waer in het toen begraven was, en by zijnen tijtel, gedenkteken, of pylaer, in zijn graf geleit. Dit schijnt *Kimchi* uit het vervolgh te willen besluiten: want na de Schrift, vers 17. van de doot en begravenis van *Absalon*, in het wout, gesproken heeft, zoo gedenkt zy vervolgens, vers 18. den tijtel of pylaer,

 die

die door *Absalon* opgerecht wiert. Het welk *Abulensis* voor zeer bewijzelijk oordeelt, die ook de wijze der gravenis in de volgende woorden verklaert: *Na David den overleden Absalon betreurt had, zoo voerde hy het lijk, of gebeente, op dat Absalon, zijn zoon, in het wout, onder eenen steenhoop, niet onwaerdelijk zou begraven blijven leggen, na de plaetse, daer zijn beelt was: ten einde dat beelt ter gedachtenis van Absalon zou blijven, en ook aenwijzen, dat hy daer leide. Mogelijk heeft ook Absalon voor zich een graf doen maken, met voornemen van daer in begraven te worden: en aldaer is hy begraven. Of zoo hy zelf geen graf gemaekt heeft, zoo heeft dat David doen maken, op dat zijn gebeente daer eerlijk zou rusten.* Dus verre *Abulensis*.

Het hedendaeghs graf-gebouw van *Absalon* verschilt weinigh van dat van Zacharias, en is by-na dat gelijk, en van een zelve grote. Het is, als een kleine vierkante kamer, ieder zijde van ontrent acht treden, buiten 's werks, en met de beitel in een grote en dikke rotse gehouwen, de welke aen alle zijden van 't gebergte afgescheiden leit, en rontom steil neêrschiet: hoewel met eenen wegh van zes of zeven voeten breet: waer by men opklimt, om het gebouw te bezichtigen.

Het lichaem en vierkant, tot aen de lijste, kroonwerk, of kapiteel, bestaet gansch uit een stuk; maer niet het dak, dat, in vorm van eene pyramide, bloem-pots-wijze, zeer hoogh en breet gemaekt is. Het gansch werk heeft ruim de hooghte van vier of vijf vademen, of, volgens *Kootwijk*, dertigh voeten. Het is van buiten rontom met tien of twaalf halve kolommen van de zelve rotse verçiert. Van binnen is het een gansch effe kamer of vertrek: waer in men niet dan meenighte van steenen ziet. Desgelijx leggen van buiten grote steenhopen, die dagelix toenemen.

Alle voor-by-gaenders, zoo Kristenen des lants, als Mahometanen en Joden, en zoo wel mannen, vrouwen, als kinderen, werpen ieder, volgens een oude gewoonte, eenen steen aen het graf; quansuis, als tot vervloeking der gedachtenis van dien prins, over de weêrspannigheit tegen zijnen vader, t'effens met het uiten der volgende woorden: *Vervloekt zy Absalon: en vervloekt zijn de genen eeuwighlijk, die tegen hunne ouders opstaen.*

Josa-

Josafats graf.

VIer of vijf schreden oostwaerts boven *Absalons* graf, en aen de voet des Olijfberghs, of bergh der Ergernis, is een graf in de rotse des berghs gehouwen, als een kleine vierkante zale of kamer, met eene deure of ingang, als die van eene kapel. Het is, zoo *Kootwijk* schrijft, na de Korintische orde gemaekt.

Dit gevaerte wort by eenen iegelijk van dien oort voor het graf van koning *Josafat* gehouden, uit oorzake die in het zelve zou begraven zijn: daer nochtans 1 Reg. 22: 5. en 2 Chron. 21: vers 1. gezeidt wort, *dat by by zijne vaderen, in de stadt zijns vaders Davids, begraven wiert:* dat is, in *Sion*. Of mogelijk is het alzoo genoemt, dewijl het door bevel van koning *Josafat* gehouwen was: gelijk hy, volgens verhael van *Rabbi David Kimchi*, verscheide werken in dit dal doen maken had: waer over het ook na hem genoemt wiert.

Andere houden het voor het graf van koning *Manasse:* het welk meerder waerschijnelijkheit heeft: naerdien *Manasse* gezeit wort in den tuin *Oza* begraven te zijn, 2 Reg. 21: 26. die misschien in dit dal was.

Heden dient dit graf den Mahometanen tot een stal, en schuil-plaetse voor bokken en geiten.

Cænaculum sanctum, of heilige Eetzale.

BY-na op het midden des berghs *Sions*, en buiten de stad *Jerusalem*, aen de zuitzijde, staet een groot en oud gebouw van witten steen, dat rontom met den omtrek van eenen muur besloten is, en gemeenelijk by de Roomsgezinde schrijvers, in 't Latijn, *Cænaculum sanctum*, dat is, de *heilige Eetzale*, genoemt wort: want zoo men d'overlevering geloven magh, zou deze Eetzale op de grontvesten van dat huis gebouwt zijn, in wiens opper-gevloerde Eetzale de Zalighmaker met zijne jongeren het laetste avontmael of Pascha at, en hunner voeten afwaschte, die hy uit het vlek *Bethanien* na *Jerusalem* gezonden had, om het Pascha op die plaetse te bereiden. Marc. 14. Johan. 13.

Quaresm. Ter zelve plaetse, ontrent des jaers drie hondert en dertigh, heeft keizer *Konstantijn de Grote*, of zijne moeder *Helena*, namaels eene kerke doen bouwen: in welker achterste gedeelte zy d'Eetzale rontom besloot, zoo *Nicephorus* getuight, *lib.* 8. *cap.* 30. Dan het dient aengemerkt, dat *Helena* deze kerke veel meer heeft doen herbouwen: naerdien al te voore aldaer eene kerke, of dat huis in eene kerke verandert was: want ook ten tijde der apostelen, en daer na wiert het eene kerke genoemt.

Merkwaerdigh is het geen *Epiphanius*, op dit stuk, in de volgende woorden schrijft, sprekende van keizer *Adriaens* komste, na het t'onderbrengen der Joden, uit *Egypten* in *Palestijn*. *Adrianus vond de gehele stad* † *ten gronde geslecht, en den tempel Gods gesloopt: behalve weinige huizen, en de kerke Gods, de welke kleine was, en ter plaetse stont, daer de jongeren, wanneer de Zalighmaker van den Olijfbergh was opgenomen, te rugh keerden, en op de Eetzale klommen: want aldaer was zy gebouwt; dat is, op het gedeelte Sion, de welke na de verwoesting overgebleven was: daer benefsens de gedeelten der huizen, by den bergh Sion, en zeven Synagogen, de welke alleen op den bergh Sion, als hutten, stonden: waer van een overgebleven was tot aen de tijden van den bisschop Maxioma, en keizer Konstantijn.*

† Jerusalem.

Dienvolgens was aldaer deze kerke, zoo *Epiphanius* de waerheit geschreven heeft, voor de tijden van keizerin *Helena*. Derhalve heeft *Helena* die kerke niet gebouwt: maer veel meer herbouwt en vergroot: of het huis, dat het ampt van eene kerke verstrekte, tot eene kerke gemaekt.

Deze aeloude kerke was, naer luidt van *Epiphanius* woorden, klein: maer de kerke, door *Helena* gesticht, de grootste van alle kerken, naer het schrijven van zekeren monnik *Alexander*

Volgens

Volgens verhael van *Cyrillus*, had deze kerke by ouds twee delen: te weten, een bovenste en benedenste deel: als blijkt uit zijn schrijven, daer hy zeidt, dat de heilige Geest op Pinxter-dagh op d'Apostelen, in de gedaente van vierige tongen, te *Ierusalem*, in de bovenste kerke der apostelen nederdaelde.

Indien derhalve een bovenste gedeelte der kerke *Sions* was, alwaer de heilige Geest op d'apostelen neêrdaelde, zoo was'er ook een beneden of onderste gedeelte.

Wanneer namaels deze kerke, door *Helena* gesticht, was vervallen en verwoest, deed *Sancia*, koning van *Sicilien*, een andere stichten, de welke men noch heden daer ziet: als blijkt uit zekeren bul van paus *Klemens de vijfde*, aen den overste van de minrebroeders orde verleent.

Het gebouw bestaet uit twee verdiepingen, en verscheide vertrekken, benessens een klooster. De onderste verdieping is in twee delen, of in een voor en achter-vertrek verdeilt, die alleenlijk met eenen muur afgescheiden zijn, en door een kleine deure tot elkandere in en uitgang hebben.

Het voorste vertrek heeft de lengte van vier en twintigh, en breete van zestien schreden. Het is met een steene gewelf overslagen, en rust op twee vierkante pylers.

In dit gedeelte der kerke zou de Zalighmaker, zoo de overlevering hout, de voeten zijner jongeren afgewasschen hebben.

Uit dit vertrek treet men door de voornoemde kleine deure in het naest gelegen achterste vertrek, dat twintigh treden lang, en ontrent veertien breet is. Het is ook, gelijk het voorste, overwelft, en wort *Davids* graf genoemt: te weten, aen de linke zijde staet eene stene kiste van negen voet lang, en vijf breet, boven d'aerde, en aen den muur vast, de welke voor konings *Davids* grafstede gehouden en ook alzoo genoemt wort. Hier over wort dit graf by de Turken zeer hoogh geacht, en is met zijde tapeetseryen, en andere çieraedjen behangen, en met tralien afgeschoten. Zoo *Roger* schrijft, staen in dit vertrek, aen de noortzijde, drie grafsteden: te weten, dat van koning *David*, *Salomon*, en *Iosaphat*. Het overigh der kerke is ook met fraeie tapeetseryen overspreit: hoewel anders deze plaetse duister en zonder eenige çieraet is.

Het bovenste gedeelte der kerke, waer in men by een trap opklimt, is desgelijx in twee delen onderscheiden, als het onderste, en van een zelve grote en maeksel. Het een deel wort door een muur alleen van het ander afgescheiden.

Zoo wel het bovenste, als het onderste gedeelte, ontfangt het licht door glaze vensters aen de zuitzijde.

Boven-mate hoogh is van aller heugenis her deze kerke by de Roomsgezinde schrijvers geroemt, en met den eertijtel van *gloryrijke kerke Sion*, en *moeder van alle kerken*, en by zekeren monnik *Alexander*, enkelijk de *groote en allerheilighste Sion*, en *de grootste van alle kerken*, genoemt.

Ook is in deze kerke, na het veroveren van *Ierusalem*, onder koning *Godefroy*, kerken-raet gehouden, tot geen klein bewijs van haere grote achting in oude tijden.

Zoo *Hieronymus* getuight, was in de zelve kerke de kolom gestelt, aen de welke de Zalighmaker gebonden en gegeesselt wiert. *Beda* schrijft het zelfste, desgelijx *Cyrillus*, en noemt deze kerke *de kerke der heilige Apostelen*.

Nessens de kerke staet een klooster, hoewel niet zeer groot en prachtigh, en gesticht ontrent des jaers dertien hondert en dertigh, door *Robert*, koning van *Napels*, tot eene woonplaetse voor de minrebroeders of monniken van *S. François* orde: maer het wiert hen, na een bezit van twee hondert en zestien of acht en veertigh jaren, des jaers vijftien hondert negen en vijftigh, of een en tzestigh, door de Turken, ten tijde van *Sultan Soliman*, afgenomen.

Te dier tijde was de bergh *Sion*, en dit klooster, binnen de stad: maer wanneer *Soliman* de muuren der stad deed vermaken, en in dier wijze verleggen, gelijk zy heden gezien worden, zoo quam het klooster buiten de stad te leggen.

De Turken, die d'onkosten niet wilden doen, om dit klooster in de

stad

ſtad te betrekken, uit oorzake het alleen op den bergh *Sion* was, eiſchten den monniken eene ſchatting van zeſtien duizent kronen af, om het in de ſtad te beſluiten: maer naerdien zy die penningen, door armoede, niet konden opbrengen, zoo bleef het klooſter met de geeſtelijken buiten den omtrek der ſtad ſtaen.

De Turken, namaels de weerbaerheit dezer plaetſe beſpeurende, en hoe de Kriſtenen, die zich daer in vertrokken, hen zouden kunnen beſchadigen, en de ſtad overrompelen, dreven de minrebroeders daer uit: die zich in de ſtad, in het klooſter van *S. Salvador*, of den heiligen Zalighmaker, begaven: alwaer zy, of die van hunne orde, zich noch heden onthouden.

De koning van *Vrankrijk*, *François d'eerſte*, des verwittight, ſchreef daer over, tot herſtelling van de gemelde geeſtelijken, aen den Turkſchen keizer *Soliman*. Deez, onder ſchijn en voorwending van gene plaetſe, uit kracht van *Mahomets* wet, te mogen ontheiligen, de welke reeds tot eene *Metszid* ingewijdt was, ſtond den koning toe, de geeſtelijken in het bezit des klooſters te herſtellen: met beding, dat hunne kerke, die tot een *Metszid* gedient had, zou geſloten, en d'ingang voor den gemelden geeſtelijken verboden blijven. Maer de *Baſſas* van *Jeruſalem*, op ſteun van de voornoemde redenen, hebben altijt de uitvoering van dezer herſtelling doen beletten. Dies ſedert dier tijt dit klooſter en deze kerke altijt door de Turkſche prieſters bezeten geworden is, die in het zelve met vrouw en kinderen hun verblijf nemen. Ook hebben zy den geeſtelijken en anderen Kriſtenen meêr daer in te gaen, op pene van het leven, doen verbieden. Maer wanneer zeker gezant, *de Breves*, in den aenvang dezer eeuwe, van wegen den koning van *Vrankrijk*, te *Konſtantinopolen* was, zoo verworf hy van den Groten-heer, voor de geeſtelijken en pelgrims, het ingaen in de kerke en klooſter, om die ſlechts te bezichtigen. Dit wort noch gepleegt en onderhouden; mits betalende ieder aen de Turkſche prieſters de waerde van tien ſtuivers. Doch het moet op Vrydagh en heimelijk geſchieden: te weten, van des middaghs af, tot twee uuren: wanneer ieder een in de kerke is, en de prieſters hunne vrouwen en kinderen in de ſtad gezonden hebben: de welke allen Vrydaghs, van des middaghs tot twee uuren, geſloten blijft.

Graven der Rechteren *Iſraëls*.

Ontrent een vierendeel mijls of een halve uure gaens van *Jeruſalem*, na de zijde van *Emaus* en *Silo*, worden zekere graven gezien, gemeenelijk *de graven der Rechteren van Iſraël* genoemt.

Deze graven zijn op een groot velt, dat met wijnſtokken beplant is. Men ziet'er dikke en zware rotſen boven d'aerde uitſteken. Onder de welke een by-na op den kant van den wegh is; waer in een portael van twalef vadem lang, zeven of acht breet, en van een zelve hooghte, met de beitel uitgehouwen is.

Uit dit portael treet men door eene kleine deure, de welke met loof en beeltwerk uitgehouwen is, by een ontſteke toortſe of keers, neêrwaerts in een grote vierkante kamer of vertrek, als in een kelder, de welke ook in de rotſe gehouwen is. Rontom deze kamer ziet men gelijks of neffens den vloer vele uitgeholde gaten of holen, als lange en ſmalle ovens; hoewel zoo ruim, dat in ieder een doodkiſte kan ſtaen. Uit deze kamer treet men in eene andere diergelijke kamer, de welke ter zijde is. Van daer laet men zich door een zeer engen en kokers-wijze afgang, en zonder trappen, in een gat neêrzakken: op wiens bodem andere kamers, in de zelve rotſe gehouwen, en met gaten of graven omringt zijn, als d'eerſte kamer.

Eindelijk glijt of zakt men door een ander koker-wijs gat of afgang (dat, gelijk het ander, ſchuins gehouwen, zeer hol, eng, en zonder trappen is) in een derde kamer, de welke geheel en al gelijk de twee eerſte is.

Dit ganſch werk en gebouw kan

met recht een doolhof genoemt worden, daer men met veel meerder moeite uit als in gaet: uit oorzake daer gene trappen zijn. Daer en boven is het vol gruis en vuilnis: dies het wonder is, dat aldaer gene flangen, of andere dodelijke en vergiftige dieren houden. In alle deze kamers of graven worden heden gene dootkiften, noch gebeenten, of geraemten gezien. Des onaengezien worden die *de graven der Rechteren Ifraëls* genoemt: als *Othoniel*, *Gideon*, *Samfon*, *Jefte*, en andere waeren: waer van 1 Jud. gefproken wort.

Graven der koningen van *Ifraël* en *Juda*.

Behalve de koninglijke graven *Davids*, waer in hy, *Salomon* en andere koningen begraven lagen, waren buiten *Ierufalem* andere koninglijke graven, gemeenelijk *de graven der koningen van Ifraël en Iuda* genoemt: als te befpeuren is uit 2 Paral. 28: 27. alwaer men leeft: *En Achaz ontfliep met zijne vaderen, en zy begroeven hem in de ftad te Ierufalem: maer zy braghten hem niet in de koninglijke graven Ifraëls:* waer uit blijkt, dat in of buiten *Ierufalem* andere graven waeren, verfcheiden van *Davids* graf. Deze graven waeren niet binnen de beneden of boven-ftad; maer buiten in de voor-ftad.

Villapand ftelt de zelve koninglijke graven *Ifraëls* buiten de ftad, in den hof van *Uzza*, 2 Reg. 21: vers 18. en 2 Chron. 33: 20. in de middel noorder-ftreke der beneden-ftad: *Quarefmius* in de noorder-ftreke der ftad, op een heuvel, of op een weinigh verheve plaetfe, een vierendeel mijls buiten de ftad, en buiten de poorte van *Damaskus*. Desgelijx plaetfen *Zwallard*, *Roger* en *Doubdan* deze graven der koningen van *Ifraël* en *Iuda* ontrent duizent treden noordwaerts buiten de poorte *Efraims* of *Damaskus*.

Zy leggen op eenen wijn-bergh of wijn-velt. Na ontrent dertigh treden wegh, langs den zelven bergh, komt men aen eene grote poorte, of boge, in de rotfe gehouwen: waer onder door men in een groot vierkant voorhof, van dertigh treden in de middellijn, gaet, dat aen de vier zijden met een dikke muur van een piek hoogh, en in de zelve rotfe met de beitel gehouwen, befloten is.

Op de linke zijde ftaet een gebouw, als een poortael, van tien of twaelf fchreden lang, vier of vijf breet, en twaelf of dertien hoogh, ook uit de zelve rotfe gehouwen, en met vele kolommen, en ganfch met graveerfel en bouwkunftigh çieraet van de zelve ftoffe doorwrocht.

Van daer klimt men drie of vier olijke en flechte trappen neêrwaerts. Op den bodem, en gelijks de vloer, is een vierkant gat, waer door men niet, als met grote moeite, en op den buik te kruipen, kan door-komen. Door dezen ingang, die ontrent drie of vier voeten wijdt is, komt men in eene grote vierkante zale, of kamer, met kleine deuren rontom ter zijde: door welke deuren men in andere diergelijke vijf of zes kamers, of vertrekken komt, ieder van veertigh of vijftigh treden in 't vierkant, die met de beitel in de levendige rotfe gehouwen zijn. Ieder onderaertfche kamer is rontom met zeven of acht andere kleine kamers of çellen bezet, van ontrent zeven voet in 't vierkant: andere zijn laegh, als ovens. Ieder kamer heeft eene deure van drie voet hoogh, twee breet, en een halve dik. In deze kamers wierden de lijken geleit: zommigen op kleine verheve banken, of zetels, in vorm van bedden, van de zelve rotfe: andere op den platten gront. In 't midden is een kleine uitgeholde goot, waer in etter, en alle vuiligheden en onreinigheden der lijken liep. Daer is ook een kleine nis of vak, daer een lampe ingezet wiert. In eenige dezer çellen zijn kiften van fteen of marmer; hoewel men dat naulix kan onderfcheiden, uit oorzake zy door d'outheit pek zwart geworden zijn. Deze kiften zijn tot de grote en diepte van een mans lichaem uitgeholt, met een kleine verheventheit aen het een eind, om het hooft een weinigh hoogh te leggen.

In vijf of zes kamers zijn ontrent zes of zeven en veertigh grafiteden.

De deuren, het geen alle verwondering

dering te boven gaet, zijn alle van een zelven steen gehouwen, hebben geene herren, pannen, duimen of hengsels, en zijn in de zelve rotse vast gehecht.

Aen het gansch gebouw is geen steen toe gedaen, noch kalk, noch çement gebruikt: maer het is onder de aerde met de beitel en hamer, by het licht van toortsen en keersen, in de levendige witte rotsteen, als albast, wonderlijk kunstigh en schrander uitgehouwen, tot groot bewijs der aeloude spitsvondige vernuften van die eeuwe: want de schranderste bouwmeesters dezer eeuwe zouden heden over het bouw-werk dezer grafsteden tot stommens toe moeten verwondert en als opgetogen staen.

Wel zijn'er geen meer als twee of drie deuren geheel en ongeschonden, de welke men gemakkelijk zou kunnen open en toe-sluiten, indien het zant, steen en vuilnis, dat door langheit van tijt aldaer vergadert is, het niet belette.

Deze graven der koningen schijnen na de schets van de graven der rechters van *Israël* gemaekt te zijn.

In 't kort, het is een koning en wonderlijk werk, en moght met recht voor een achtste wonder uitgekreten worden: hoewel het een weinigh gesloopt en vervallen is. Het is zonder eenigh dagh-licht: dies het geen ander licht heeft, als dat'er ingebraght wort.

Iosephus noemt deze graven *de koninglijke spelonken*; en voeght'er by, dat by zijnen tijt de derde muur der stad *Ierusalem* langs de zelve hene, en tegen over het graf van *Helena*, strekte.

Deze graven worden *de graven der koningen Israëls* of van *Iuda*, genoemt: uit oorzake de lijken der koningen *Israëls*, of *Iuda*, in de zelve gezeidt worden begraven te zijn: daer men nochtans anders bewust is, dat de meeste koningen in het graf *Davids*, dat op den bergh *Sion* gebouwt was, begraven zijn: en d'andere koningen noch in *Davids* graf, noch in de graven *Israëls*, hunne graven hadden.

Twee en twintigh koningen hebben uit den stamme *Iuda*, en den geslaghte *Davids*, over *Israël* geheerscht.

De eerste zes waeren in *Davids* graf begraven: als de Schrift uitdrukkelijk getuight: te weten, van *David*, 1 Reg. 2: 10. van *Salomon*, 1 Reg. 11: vers 43. van *Roboam*, 2 Reg. 14: 3. van *Abia* en *Asa*, 2 Reg. 15: 8. 25. van *Iosaphat*, 2 Reg. 22: 5. en 2 Chr. 21: vers 1.

Ioram, de zevende, was wel in de stad *Davids* begraven, en niet in het graf der koningen, 2 Reg. 8: 24. en 2 Chron. 21: 20.

Achazias, d'achtste, was, in het graf by zijne vaders, in de stad *Davids* begraven, 2 Reg. 9: 28.

Athalia, de negende, de welke na haer zoon *Achazias* volgde, wiert in des konings huis met den zwaerde gedoot, 2 Reg. 11: 20. maer waer zy begraven is, melt de Schrift niet. En dewijl *Athalia* tierannelijk en goddeloos geleeft had, zoo verdiende zy misschien niet in de stad *Davids*, noch in deze koninglijke grafsteden begraven te worden.

Ioas, de tiende koning van *Ierusalem*, wiert in de stad *Davids*, by zijne vaderen, begraven. 2 Reg. 12: 21. desgelijx *Amasias*, de elfde koning, 2 Reg. 14: 20. en 2 Chron. 26: 28. en *Ozias*, of *Uzza*, de twalefde, 2 Reg. 15: vers 7. Daer en tegen wort deez laetste alleen 2 Chron. 26: 21. gezeit in het velt van de begravenis der koningen, ter zake van zijne melaetsheit, begraven te zijn.

Van gelijken wiert *Ioatham*, de dertiende koning, 2 Reg. 15: 38. 2 Chr. 27: 9. en *Achaz*, de veertiende, 2 Reg. 16: 20. 2 Chron. 28: 27. in de stad *Davids* begraven: en *Manasses*, de zestiende, wort gezeidt in den hof zijns huis, in den hof van *Oza* begraven te zijn: 2 Reg. 31: 18. 2 Chr. 33: 20. desgelijx zijn zoon *Ammon*, de zeventiende koning, 2 Reg. 21: 26.

Ook wiert *Iosias*, d'achtiende koning te *Ierusalem*, in het graf zijner vaderen begraven, 2 Chron. 35: 24. *Ioahaz*, de negentiende, sterf in Egypten, 2 Reg. 23: 34.

Jojakim, de twintighste, en *Joakim*, d'een en twintighste, en *Zedekias*, de twee en twintighste, wierden gevangkelijk uit *Ierusalem*, door *Nebukadnezar*, na *Babylon* vervoert: alwaer zy ook ongetwijfelt begraven zijn, en dienvolgens hunne graven gehad hebben: hoewel de Schrift uitdrukkelijk

hunne graven niet gedenkt, nochte van hunne wederkeeren na *Jerusalem* spreekt: maer schijnt veel meer te bevestigen, dat zy noit weder-gekeert zijn.

Hier uit is klaerelijk te besluiten, dat niet een der koningen, die van *David* af tot aen de Babylonische gevangkenis, in de stad *Ierusalem* geregeert hebben, in de voornoemde koninglijke graven begraven geworden is: en dienvolgens zijn zy de koninglijke graven niet genoemt, uit oorzake zy de lijken dier koningen bevat hebben.

Mogelik zijn deze graven aldus genoemt, dewijl zy met koninglijken pracht, en voor de koningen en prinsen *Israëls* gemaekt waeren: hoewel zy niet eenen van de gemelde koningen besangen hebben.

Dan het kan zijn, dat in de zelve graven de lijken der vorsten, priesters, en andere mannen, die *Israël* bestiert, en na de wederkomste uit de Babylonische gevangkenis, tot aen des Zaligh-makers tijden, gebloeit hebben, begraven zijn: en die graven daer van dien naem behouden hebben.

De schriftuur-plaetse 2 Chr. 26: 21. schijnt eenighzins het stellen der aeloude graven der koningen *Israëls* tot hunne graffsteden te bevestigen: naerdien aldaer gezeit wort, dat koning *Ozias* op het velt van de begravenis der koningen begraven zy. Daer en boven worden de graven der koningen *Israëls* uitdrukkelijk 2 Chr. 28: 27. gedaght: gelijk reeds te voore gezeidt is. Dan tegen d'eerste plaetse kan de plaetse 2 Reg. 15: 7. gestelt worden: de welke zijn graf in de stad *Davids* stelt. Zoo *Villapand* voor waerschijnelijk hout, stonden eertijts op deze graven pyramiden: hoewel daer heden niet als bebouwt velt boven op is.

Spelonke of kuil van *Jeremias*.

TUsschen de graven der koningen *Israël* en *Jerusalem*, of tusschen de poorte *Efraims* en die van *Damaskus*, en na-by de muuren der stad, aen de noortzijde, of westwaerts neêr te gaen, en hondert schreden van de gemelde graven, is een grote kuil, hol of spelonke, gemeenelijk *de Kuil der klaeghredenen*, of anders *de Kuil van Ieremias* genoemt: in de welke, zoo d'overlevering hout, de profeet *Ieremias* zich bevond, wanneer hy de deerlijke verwoesting van *Jerusalem* in den geeste zagh, en die beweende: en daer over zijne klaeghredenen maekte.

Deze kuil, of spelonke, is eigentlijk een kleine steen-kuil of steen-put, van ontrent dertigh treden in 't vierkant, waer uit steen gehaelt wort, en gehouwen in de voet van een kleine rotse of bergh, die aen de zelve zijde der stad uitgehouwen en steil neêr gemaekt is.

In het midden der spelonke is een dikke pylaer, tot steunsel des gewelfs of verdieping. Men toont'er noch de plaetse, alwaer *Ieremias* zijne klaeghreden maekte. De Turken houden deze plaetse in zonderlinge eerbiedigheit: waer over zy daer van een *Moske* hebben doen maken: in de welke geen Kristen magh komen, dan met hun verlof, en het een of ander te geven.

Op den bergh hebben de Turken vele graffsteden doen maken.

Zoo *Nicephorus* getuight, heeft keizerin *Helena* wonderlijke werken in de kuil van *Ieremias* doen bouwen.

Dicht daer by is een kluis, daer in zich twee of drie *Derwijsen* of Turksche geestelijken onthouden, die in eene streng onderhouding van *Mahomets* wet leven: waer over zy onder de Mahometanen in grote achting zijn.

Wanneer hen een weinigh gegeven wort, laten zy de Kristenen in de kluis komen, en brengen hen over al, behalve ter plaetse, daer zy hun gebedt doen, de welke met een muur omringt is. Men vind by-na niet anders merkwaerdighs ten noorde buiten de stad *Jerusalem*.

Kerker van *Jeremias*.

NIet verre van de kuil der klaeghredenen van *Jeremias*, wort by de Kristenen van dien oort, zoo *Quaresmius* schrijft, eene onderaertsche plaetse,

ſe, als iet byzonders, getoont: in de welke men, door eene poorte, by eenige trappen inklimt. Zy ruſt op een pylaer, als de kuil van *Ieremias*; maer is ſlijkigh door het neêrſtortend water in de zelve. Voor deze plaetſe zijn vele grafſteden der Turken, de welke t'effens met de kuil en huis, dat aldaer ſtaet, met een muur beſloten zijn. Zommigen houden deze plaetſe voor de gene, daer *Ieremias* de ſtad *Ieruſalem* beweende, en zijne klaeghredenen maekte: hoewel deze plaetſe onbequaem tot eene woonſtede is: en het hol voornoemt, volgens de gemeene overlevering, voor die plaetſe gehouden wort.

Quareſmius en andere houden deze plaetſe voor de gevangkenis of kerker, in de welke de profeet *Ieremias*, de laetſte male van zijn vier mael gevangen zetten, ter zake van het voorſpellen des ondergangs der ſtad *Ieruſalem*, en gevangkelijk vervoeren van koning *Sedekias* na *Babylon*, door bevel van den zelven *Sedekias* geſmeten wiert: want vier-mael was *Ieremias*, als uit zijn ſchrijven te beſpeuren is, over zijne voorſpellingen tegen den rijke van *Sedekias*, in de gevangkenis geſmeten. Te weten, d'eerſte-mael in de gevangkenis op de bovenſte poorte *Benjamins*, Jer. 20: vers 2: ten tweede-male in het voorhof der bewaring, dat in het huis des konings van *Iuda* was. Jerem. 32: 2: ten derde-male in het gevangenhuis, in het huis des kuils, ten huize *Ionathans* des ſchrijvers, dat tot een gevangenhuis gemaekt was. Jer. 37: 14, 15: maer ten vierde-male wiert *Ieremias* in den kuil van *Melchias*, *Amelechs* zoon, die in den voorhof des kerkers was, geſmeeten.

Wijders, *Quareſmius* hout voor waerſchijnelijk, dat de boven-gemelde kuil, te voore beſchreven, die gene is, in de welke *Ieremias*, ten vierde-male zijner gevangkenis, geworpen, en by een zeel in neêrgelaten wiert: naerdien vele eigenſchappen op dezen kuil ſlaen, de welke de profeet van de vierde plaetſe der gevangkenis verhaelt: als blijkt uit de volgende woorden: *Toen namen de vorſten Ieremias, en wierpen hem in den kuil van Melchias, Amelechs zoon, die in den voorhof des kerkers was: en zy lieten Ieremias af met zeelen in den kuil, daer in geen water was; maer ſlijk. En Ieremias zonk in den ſlijk.* Jerem. 38: 6.

Desgelijx ſchrijft *Ioſephus*, dat zy *Ieremias* in een ſlijkige kuil, by een zeel neêrlieten, om hem te ſtikken en doden: maer dat hy daer tot aen den halze toe ingezonken bleef.

Akker of velt *Akeldama.*

De akker of 't velt *Akeldama*, en anders *Hakeldemach*, leit aen de zuitzijde, of ſtreke des berghs *Sions*, in het noorder gedeelte van den rotzigen bergh der Ergernis of aenſtoots, en vijf hondert treden zuidwaerts van *Ieruſalem*, boven het dal *Gehennon*, by-na op het midden van een barren en onvruchtbaren heuvel of klift.

Het was eertijts een klein ſtuk of hoek lants, of akker, tuſſchen rotſige bergen in gelegen, dat de Joden voor dertigh zilverlingen, (die *Judas Iskariotes*, voor het verraden des Zalighmakers, genoten had) kochten, tot een begraefplaetſe of kerkhof voor de vreemdelingen, die te *Ieruſalem* ſtorven: hoewel ook voor de Heidenen, zoo andere willen.

Bon-
er. Hierom wiert deze akker *Akeldama*, dat is, *akker des bloets*, op Syriſch by hen genoemt: want *Akeldama* is geen Hebreeuſch; maer een Syriſch koppelwoort: (gelijk de gemeene tale daer te lande te dier tijde de Syriſche was) te weten; *Hakal* bediet op Syriſch eenen *akker*, en *Demah*, *bloet*. Anders was te voore deze akker *de Pottebakkers-akker* genoemt: 't zy om dat die eenen pottebakker toebehoorde: of, dewijl hy na-by de Pottebakkers-poorte ſtont: of uit oorzake d'aerde, de welke daer uit gegraven wiert, bequaem was om aerde potten van te maken: welk laetſte *Quareſmius* voor onwaerſchijnelijk en ongerijmt hout. ziet Matth. c. 27: vers 7, 8.

Iudas zelf, zoo men het ſchrijven van *Rabanus* geloven magh, wiert op dezen akker begraven: waer op hy de woorden van *Petrus* duidt: *Deze dan heeft verworven eenen akker, door den loon der ongerechtigheit.* Act. 1: 18.

D'Armeniers hebben namaels een

deelte dezes akkers van de Turken gekocht, tot een begraef-plaetſe, en het midden met een klein gebouw betimmert: dat uit vier muuren, van veertigh treden in 't vierkant, en een gewelf beſtaet. Het gewelf heeft drie, vier, of vijf openingen of gaten, gelijk die van putten: door de welke, naer men zeidt, d'Armeniers de lijken der Armeniſche pelgrims, die in *Ieruſalem* ſterven, by koorden neêrlaten: maer zy zelfs klimmen op een andere plaetſe daer in, en leggen de lijken neffens elkandere, zy aen zy, in dootkleden van hunne zweetdoeken, boven op d'aerde.

Voorhene had keizerin *Helena* deze plaetſe met vier muuren, van twee en zeventigh voeten lang, en vijftigh breet, doen omringen, en boven met een gewelf overſlaen. In dit gewelf waren zeven gaten: waer door de lijken der Kriſtenen neêrgelaten wierden.

Roger. De lijken blijven boven d'aerde leggen, en worden met de zelve niet bedekt: des niettemin vergaen of verdrogen die binnen weinigh dagen, zonder van de wurmen geknaecht te worden; of der verrotting onderwarigh te zijn: ja zonder eenige quade reuke, ſtank of vuilen damp uit te geven: maer zy droogen op, als ſtokviſch. Als dan worden de zweetdoeken uitgetrokken, om weêr andere lijken daer in te leggen.

Men ſchrijft deze aerde wonderlijke, ja ongeloofelijke krachten toe; zoo *Adrichom* uit verſcheide ſchrijvers verhaelt: te weten, dat zy de lijken in den tijt van vier en twintigh uren in ſtof zou doen veranderen, of liever verdrogen: welke kracht zy ook, alhoewel na andere landen overgevoert, geenzins zou verliezen. Want als, door bevel van keizerin *Helena*, twee hondert en zeventigh ſcheeps-ladingen van deze aerde, zoo men zeidt, na *Rome* vervoert waeren, en die neffens den *Vatikaner* bergh, op een plaetſe, *Campo Sancto*, dat is, *heilige Velt*, by d'inwoonders hierom genoemt, geſmeten wiert, zoo zou zy de zelve kracht, ſchoon van haere eige plaetſe verandert, behouden hebben: naerdien zy de *Romers*, of inboorlingen der ſtad *Rome*, niet lijdt noch gedooght; maer laet de lijken der vreemdelingen alleen ter begraveniſſe toe. Welker vleeſch zy ook te *Rome*, binnen den tijt van vier en twintigh uuren, zou verteeren; latende alleenlijk de beenderen over blijven.

Doch heden, zoo men *Quareſmius*, ook een Roomsgezinde ſchrijver, als ooghtuige, geloven magh, wort deze kracht in die aerde niet meer bevonden: naerdien de lijken in d'aerde van dezen akker, even eens rotten en vergaen, als op andere plaetſen. Desgelijx ſchrijft *Villapand*, daer hy van de beruchte kracht dezer aerde ſpreekt, dat d'ervarentheit het tegendeel geleert heeft.

Plinius ſchrijft van eenen ſteen, *Sarkophagus* op Griekſch genoemt, dat is, *vleeſch-eeter*, die in *Aſſos*, een ſtad van *Troas*, gevonden wort, de welke de dode lichamen, wanneer zy in den zelven geleit worden, in den tijt van veertigh dagen verteert, uitgenomen de tanden.

De Kriſtenen hebben voorhene meenighte van aerde, uit dezen akker, meê na *Europe* gevoert, de welke zy met groten aendaght op de kerkhoven braghten, als op dat van *S. Innocentius* of van *d'onnozele Heiligen*, te *Parijs*, te *Piſe*, *Monteſiaſco*, en op andere plaetſen. Waer door deez akker heden tot vier vadem in 't vierkant diep geworden is.

D'Armeniers geloven, door ſnoo beleit van hunne geeſtelijken, dat degenen, die op den akker *Akeldama* begraven worden, in het toekomend leven geen rekenſchap aen Gode voor hun quaet-doen zullen geven.

Wanneer men aen de weſtzijde des gewelfs een weinigh opklimt, zoo kan men door een gat, in de rotſe gehouwen, van binnen alles bezichtigen, en d'uitgeſtrekte lijken zien leggen.

D'oort, of heuvel, op den welken deze akker gelegen is, beſtaet uit enkele rots en keiſteenen, en leit tuſſchen ontallijke grafſteden in, die in deze rotſen aen alle zijden, als kleine kamers, met ingangen of openingen, in vorm van eenen oven, uitgeholt zijn. Eenige Joden doen zich daer in begraven.

Zoo d'overlevering hout, zouden Graven der Apoſtelen. acht Apoſtelen, ten tijde van des Zalighmakers lijden, of gevangen nemen in den hoeve *Gethſemane*, in deze holen zich verborgen hebben: waerom

1 de poort van S.t Steven
2 de muer vande Tempel Salomon
3 het kerckhof der Turcken .
4 de valeye van Iosaphat
5 het graft van Maria .
6 de kuyl of rotsdal waer onse Salighmaker waeter en bloet gesweet heeft .
7 de plaets alwaer Maria vrou haer gordel het valle
8 een boomgaert van olyven
9 het graft van Iosaphat .
10 het graft van Absolon .
11 de rots van S. Iacob .
12 den bergh Moria .
13 alwaer Maria ... S.t ...
14 alwaer de drie Apostelen sliepen
15 alwaer onse Salighmaker gevangen is
16 de brugh die onse Salighmaker over gingh na de Olijfboomgaert .
17 de voetstappen en hantykens van Christus
18 het graft van Zacharias .
19 het kerckhof der Iodenen .
20 de put van heyligh vier
21 de overblijfsels van ...
22 Alwaer sich Iudas ...
23 Alwaer onse Salighm... over de stadt Ie...
24 alwaer de Apostele...

...in en dal Iosaphat. 339.

...mpel moses
...eeft.
...it heeft
...rshide .

25 alwaer het gebedt onse vader heeft ingestelt.
26 het graft der Propheeten.
27 alwaer de Apostelen de artyckelen van het geloof hebben ingestelt.

28 alwaer onse Salighmaker preeckte van het oordeel.
29 de rots vande H. Pelagia.
30 van waer Christus na den hemel geklommen is.

31 Alwaer den Engel oaf een Palm tack aen Maria.
32 dese Plaets heet viri Galilaei.
33 de wegh van bethania en Ierecho.
34 de voet vande bergh van Sion.

35 den bergh des Aanstoots.
36 den Eike boom R?o?l.
37 de vallege van Tophet.
38 het velt Akeldema.
39 de Tooren van Oalioeth.

40 de verouude Poort.
41 de beeck Cedron.
42 het bade van Siloe.
43 het Dorp Siloe.
44 Gethsimani.

om zy ook de *schuilhoeken der Apostelen* doorgaens genoemt worden.

Onder alle deze graven ziet men een in de rotse gehouwen, even alleens als dat van des Zalighmakers graf: doch men kan'er niet inkomen, uit oorzake de poorte met steenen toegestopt is.

Volders-velt of akker.

HEt Volders-velt wort 2 Reg. 18: vers 17. Esai. 7:3. en 36: 2. gedaght: uit welke plaetsen des zelfs gelegentheit onder de stad *Jerusalem* te bespeuren is. Dit velt was misschien alzoo genoemt, uit oorzake de volders hun lakenen, die zy in de beke *Gihon* afgewasschen hadden, daer op te droogen hingen.

Adrichom stelt dit velt aen de zuidzijde der stad, en breit het van den akker *Akeldama* tot aen den bergh *Gihon* uit.

Eenigen stellen dit velt zelve, of akker, aen d'oostzijde des berghs *Sions*: maer *Bonfrerius* wil het veel meer tusschen het ooste en zuide gestelt hebben.

Roger stelt dit velt dicht zuid-oostwaerts na-by de plaetse, daer *Salomon* tot koning gekroont wiert: welke plaetse hy een Fransche vierendeel mijls westwaerts van *Ierusalem*, en op den bergh *Gihon* plaetst.

Heden dient dit velt den Turken van *Jerusalem* tot een kerkhof. Op het zelve zijn vele fraeie stene graven; alwaer de Mahometanen des Donderdaeghs uchtens gebeden voor d'overledenen komen storten.

De Olijf-bergh.

DE Olijf-bergh, of bergh der Olyven, wort op Grieksch in een zelve betekenis, by Matth. 22: 1. en 24: 3, en 26: 30. Mark. 11: 1. en 13: vers 3. en 14: 26 Luk. 22: 39. Joh. 8: vers 1. *Oros tón Elaión* (of *Eleon*) dat is, *bergh der Olyven*: en anders, by Luk. 19: vers 29. en 21: 37. Act. 1: 12. desgelijx by *Josephus*, *Oros to kaloeménon Eleon*, dat eigentlijk zeggen wil, *de bergh, geheten d'Olijf-boom-plaetse*: want *Eleón*, of *Elaión*, betekent by d'Evangelisten, op d'eerste plaetsen, in het meerfout getal, *olijven*: maer op de laetste, en by *Josephus*, eigentlijk een *olijf-gaerde* of *bosch*, of eene *plaetse*, of *oort*, die met olijf-bomen beplant is, en op Latijn *Olivetum* geheten wort.

In 't Hebreeusch wort deez bergh in een zelven zin, by Zach. 4:4. *Har Hazesim*, dat is, *bergh der Olijven* of *Olye*, en 2 Sam. 15: 30. *Maëlo Hazesim*, dat is, *opgang der Olijven* genoemt: maer by de Rabbinen *Har hammischach*, dat is, *bergh der Zalving* of *Olijven* geheten: daer en tegen 2 Reg. 23: 13. *Har hammaschscith*, of *Mashit*, dat is, *bergh des Verderfs*, of *Aenstoots*, of *Ergernis*: hoewel andere door dezen laetsten naem *Mashith* alleenlijk zijnen zuider heuvel verstaen.

Deez bergh was d'*Olijf-bergh* genoemt, van wege d'uitstekende meenigte der olijf-bomen, die op den zelven groeiden. Wel groeiden ook andere bomen op den zelven bergh; doch in zulke grote meenighte niet. Eenigen duiden den naem van *olijf-boom* op een geheimenis: want een olijf-boom wort voor een teken en zinstael van bermhertigheit en overvloet gehouden.

By den kardinael van *Vitry* en andere wort deez bergh ook *de bergh der drie Lichten* genoemt: desgelijx getuigt *Ludolphus*, in zijne beschrijving van Part. 2. cap. 82.
Kristus Leven, dat in zekere oude Latijnsche overzetting, Act 1: 12. in plaetse van *Olijf-bergh*, de *bergh der drie Lichten* gelezen wort. 1. Dewijl de Olijf-bergh des nachts aen de westzijde met het vuur des tempels verlicht wiert: alwaer geduurigh vuur op den altaer was. 2. Des uchtens ontfing hy aen d'oost-zijde de zonne-stralen, eer die de stad verlichten. 3. Ook had hy overvloet van olye: de welke voetsel des lichts is. Of men zou kunnen zeggen, dat hy de *bergh der drie Lichten* genoemt wiert, uit oorzake zijne drie spitsen in eene rechte lijn, van 't noorde na 't zuide, in dier wijze gerangt stonden, dat zy alle drie op een zelven tijt door d'ooster zonne, zoo dra zy boven de kimmen steegh, verlicht wierden.

De

De Olijf-bergh wort ook bediet door den *bergh, die tegen over Ierusalem is*, 1 Reg. 11:7. 2 Reg. 23:13. en door den *bergh, die tegen het oosten der stad is*. Ezech. 11:23. als duidelijk blijkt uit het schrijven van *Zacharias*, die den bergh, die voor *Ierusalem*, tegen 't ooste leit, by name den Olijf-bergh noemt.

Naer het schrijven van *Lukas*, lagh d'Olijf-bergh na-by *Ierusalem*, op eenen afstant van een Zabbaths-reize, Act. 1:12. maer volgens schrijven van *Iosephus*, met zijne voet vijf, en met zijnen kruin, of top, zes stadien oostwaerts van *Ierusalem*, hebbende het dal *Kedron* alleen tusschen beide. Een Zabbaths-reize was eene streke weegs, zoo verre de Joden op eenen Zabbath moghten gaen: op den welken het verre reizen hen verboden was. Exod. 16:29. De lengte of veerte van een Zabbaths-reize wort verscheidentlijk gestelt, en by eenigen op acht stadien, en by andere op zes begroot: eene stadie gerekent op hondert en vijf en dertigh schreden: en acht stadien op een vierendeel mijls.

Beda rekent een Zabbaths-reize op duizent schreden: *Hieronymus*, na den voorgang der Hebreen, op twee duizent voeten: *Suidas* op twee duizent ellen of ellebogen.

De Olijf-bergh wort voor eenen der hooghste bergen gehouden, die ontrent *Jerusalem* is, en gewonelijken tot de hooghte van vijf of zes hondert schreden gerekent: te weten, van de beke *Kedron*, de welke op den bodem des dals is, tot aen zijnen hooghsten kruin: hoewel hy eertijts, ten aenzien van het dal *Kedron*, dat door de puinhopen van stad en tempel opgehooght is, veel hoger strekte. Van zijnen top kan men wijd en verre zien: ten ooste, de bergen van Arabien, den Jordaen en Dode zee: ten zuide, *Hebron*, en ten noorde, verre te landewaerts in *Samarien*: ten weste heeft hy zijn uitzicht over en in de stad *Ierusalem*. In de lengte, van 't noorde tot 't zuide, strekt hy tot ontrent twee duizent schreden verre.

D'Olijf-bergh is verdeilt in drie spitsen, heuvelen of toppen, die ieder byzondere namen namaels by de Kristenen bekomen hebben. De top na 't noorde, op de rechte-hant, wort genoemt in 't Latijn *Viri Galilæi*, dat is, *Galileesche mannen*: de tweede, in 't midden, de *bergh der Opvaert*, van wegen des Zaligmakers opvaert ten hemel, en ook met den algemeinen naem, d'*Olijf-berg*: de derde, ten zuide, de *bergh der Ergernis*, *Aenstoots*, of *Bederfs*, die eigentlijk op Hebreeusch, 2 Reg. 23:13. *Har Hammaschith*, of *Mashith*, dat is, *bergh des Verderfs*, of *Olijven*, genoemt wort: uit oorzake *Salomon* op den zelven bergh den afgoden, *Molok*, *Kamos*, en *Astaroth* ter eere, altaren oprechte: hoewel eenigen ook door de namen *Har Mashith*, of *Hammaschith*, den gehelen Olijf-bergh verstaen. *Adrichom*, *Kootwijk* en anderen, maken den bergh *Mashith* tot een byzonderen bergh. *Adrichom* stelt den zelven bergh aen de noortzijde des Olijf-berghs: *Kootwijk* aen d'oostzijde van den bergh *Sion*, aen de westzijde van den Olijf-bergh, en aen de zuidzijde der stad *Ierusalem*. De middenste top des Olijf-berghs is de hooghste, de zuider de laegste, en de noorder de middelmatighste.

Volgens schrijven van *Lichtfoot*, had de zijde des Olijf-berghs, na de stad *Ierusalem* toe, driederlei namen: tegen over den bergh *Sion* was hy *Gethsemani* genoemt, na d'Olijf-perssen: aen zijn onderste gedeelte, na-by de stad, of tegen over de rest der stad, wiert hy *Beth-phage* geheten, dat is gezeit, *plaetse der speen-vijgen*: en boven of voor-by *Beth-phage*, na den kruin des berghs toe, *Bethanien*, dat is, *plaetse der palmbomen*. Te weten, *Beth-phagen* en *Bethanien* waren twee streken des Olijf-berghs, neffens elkandere gelegen: d'een lager, en d'ander hoger: want daer de naem van *Beth-phage* ophield, begon die van *Bethanien*. Maer een ander *Bethanien* was het vlek van *Lazarus*, vijftien stadien van *Ierusalem* gelegen. Joh. 11:18.

Deze bergh is door zijne vruchtbaerheit zeer lustigh en aengenaem: want hy is geheel met graenen bebouwt en bedekt, en met een grote meenighte van bomen beplant, inzonderheit van olijf-bomen: waer van hy ook zijnen naem bekomen heeft.

Twee cederen stonden op den Olijf-bergh. Onder den eenen waeren vier winkels: waer in alles verkocht wiert, Hierosl. Taanith.

wat

wat tot de reiniging van noode was. Wy zullen vervolgens de byzondere plaetsen, de welke op dezen bergh te zien zijn, ten tone stellen.

Een wegh liep over den Olijf-bergh uit *Ierusalem* na *Iericho*, en van daer na *Ierusalem*, als uit Luk. 19. te bespeuren is.

Rotse der Rust-plaetse van Maria.

In het begin van den opgang des Olijf-berghs, die aen den Olijf-hof, en een smal, steenigh en moeielijk voet-pat is, wort eene witte rotse, gelijks d'aerde, op de linke-hant getoont, op de welke, volgens een oude overlevering, *Maria* by wijle uit vermoeitheit zou gerust hebben, wanneer zy, van het bezichtigen des Olijf-berghs, na haeren zoons doot, te rugh gekeert was. Men voeght'er by, dat zy op de zelve rotse Gode om stantvastigheit voor *Stephanus*, wanneer die op eene rotse, op d'andere zijde des dals *Iosafats* gesteenight wiert, zou gebeden hebben.

Vijf of zes treden hooger, langs den zelven wegh op te klimmen, komt men aen eene rotse, op de welke, zoo *Nicephorus*, en d'overlevering van dien oort geloof verdient, *Maria*, na zy door de engelen ten hemel opgevoert was, haeren gordel uit den hemel zou hebben laten vallen, die door den apostel *Thomas* opgenomen wiert. Het wonder wort noch vergroot door een merkteken, dat deze gordel, in het neêrvallen, op deze herde rotse, zou hebben ingedrukt gelaten: het welk even als een speur van een voddigh neêr-gesmeten gordel is, hebbende de brete van een duim, en ontrent de lengte van eene elle. Op deze rotse staet een kleine muur van steenen in de zon gedrooght, tot een afschutsel van het na-by gelegen lant.

Een weinigh hoger, en ontrent het midden van den afgang des berghs, wort eene plaetse getoont, alwaer de Zalighmaker met zijne Apostelen was blijven staen, en over de stad *Ierusalem* geweent en haere verwoesting voorzeid had, Luc. 19. hoewel uit het schrijven van *Lukas* niet genoechzaem duidelijk blijkt, of de Zalighmaker deze voorzegging deed, wanneer hy noch op den afgang des Olijf-berghs was, dan of wanneer hy al van den bergh, of van den afgang des berghs beneden gekomen was: want de Zalighmaker, die uit *Iericho* over den Olijf-bergh gereist quam, was reeds tot aen den afgang genadert, vers 37. en van daer na-by de stad gekomen, vers 41. daer hy de voorzegging deed. Dienvolgens zou men mogen zeggen, dat hy toen niet meer op den Olijf-bergh was: want ongetwijfelt was hy toen al een stuk weeghs van den afgang des Olijf-berghs voortgegaen, wanneer hy tot aen de plaetse na-by de stad gekomen was: want anders zou *Lukas* die woorden van *na-by* vergeefs gebruikt hebben.

Ter gedaghtenis van des Zalighmakers geween en voorspelling over de stad *Ierusalem*, hebben de Kristenen namaels op de zelve plaetse een gebeden-huisken of kapel doen stichten: hoewel die overlang vervallen of gesloopt is. Men ziet'er noch een vloer van geslepe steenen, en de grontvesten des gebouws. De Turken hebben op de zelve plaetse eene *Moske* doen bouwen.

Het wort by velen voor zeer waerschijnelijk gehouden, dat deze voorzegging der verwoesting van *Ierusalem* ten tijde van *Titus* vervult zy. Ja *Baronius* en andere willen, dat de Romeinen allereerst hun leger op de zelve plaetse des Olijf-berghs zouden hebben neêrgeslagen: op de welke de Zalighmaker de verwoesting der stad voorzeide: het welk hy voor zeer merk en verwonderens waerdigh hout, en uit *Iosephus* traght te bewijzen: hoewel het legeren der Romeinsche legioenen op den Olijf-bergh uit *Iosephus* niet wel kan bespeurt worden: naerdien hy alleenlijk schrijft: dat de legioenen zes stadien van *Ierusalem* gelegert waeren: aen welke zijde d'Olijf-bergh oostwaerts tegen over *Ierusalem* gelegen was. Lib. 7. cap. 3.

Ontrent drie hondert treden, of drie booghscheut boven deze plaetse, daer *Kristus* over *Ierusalem* zou geweent hebben, en ontrent vijf en twintigh treden van den wegh af, op de rechtehant, wort de plaetse gezien: alwaer de twaelef Apostelen, volgens overlevering, na des Zalighmakers opvaren ten hemel, vergadert waeren, wanneer zy het † *Credo*, en anders, na hen, *Sym-*

† Dat is, ik geloof.

Symbolum Apostolorum in 't Grieksch genoemt, t'zamen stelden.

Kapel van S. Markus de Evangelist.

Eertijts was op deze plaetse een kapel door de Kristenen, onder den tijtel van *S. Markus d'Evangelist*, gebouwt: maer leit nu verwoest: en zijn daer van niet als de grontvesten van zware gehouwe steenen overgebleven. Onder deze kerke is een overwulft hol of kelder, als een bak, van vijf of zes treden lang, zes of zeven breet, en acht of negen diep, in de rotse gehouwen. Men klimt'er in door een eng gat, of door twee gaten, als lucht of tocht-gaten. In de zelve rotse van dit hol zijn, neffens d'aerde, door de Kristenen twalef nissen of vakken uitgehouwen: te weten, zes ten ooste, en zes ten weste, ter gedachtenis van de twalef Apostelen.

Dicht by deze plaetse, en op het midden van een bebouwt vlak lant, wort de plaetse getoont: alwaer de Zalighmaker het gebedt, *onze Vader*, zijnen Apostelen leerde bidden.

Men ziet'er eenige puinhopen, die gezeidt worden van eene kleine kapel te zijn, de welke de Kristenen namaels op de zelve plaetse, tot eene gedachtenis, gebouwt hebben.

Niet verre van daer is een andere plaetse, in 't midden van een stuk lants, dat met graen-gewassen bezait wort, en met eenige olijf-bomen beplant, en met een kleinen muur van steenen, in de zon gedroogt, omringt is.

Men bespeurt'er noch de kentekenen van eene kleine kapel, de welke ter zelver plaetse door de Kristenen zou gebouwt zijn, alwaer de Zalighmaker, volgens 's lants overlevering, met d'Apostelen was blijven stil staen, wanneer hy, zijnde uit den tempel getreden, en na den Olijf-bergh gegaen, hen de verwoesting der stad en tempel van *Ierusalem*, en vervolgens het einde der werelt voorzeide: als *Mattheus*, cap. 24. *Markus*, cap. 13. en *Lukas*, cap. 21. in 't brede verhalen.

In het midden van het hangen des berghs *Mashit*, of *Aenstoots*, een weinigh meer na 't zuide, ziet men eenige arme en slechte huizen, in de rotse uitgeholt, als hutten, die men voor overblijffelen van het klein vlek *Siloë* houd.

De gansche zijde des Olijf-berghs is met een groot getal van graven der oude Joden uitgeholt, die als ovens in de rotsen uitgehouwen zijn: gelijk een weinigh lager, in het dal *Iosafats* of *Kedron*, de graven der hedendaeghse Joden van *Ierusalem* zijn.

Verhangplaetse van Judas Iskariotes.

Aen d'oostzijde van den bergh des Aenstoots, een weinigh na 't zuide, en na-by den wegh, die na *Bethanien* loopt, wort de plaetse getoont, alwaer *Iudas Iskariotes*, de verrader, zich aen eenen vijgen-boom zou verhangen hebben. Men ziet'er, tot een teken, noch een overblijffel van een klein gewelf, en van zeker klein gebouw, dat heden gansch verwoest is: het welk 's lants inwoonders voor het huis van dien *Iudas* houden.

Voor ontrent hondert jaren stont'er noch een grote vijgen-boom, zoo *Quaresmius* uit den mont van oude luiden te *Ierusalem* had verstaen, die men voor-gaf de zelve te zijn, aen den welken *Iudas* zich zou verhangen hebben.

Zoo andere willen, was het een *Sycomorus*, of wilde vijgen-boom, aen den welken *Iudas* zich zou verhangen hebben. Desgelijx stelt *Adrichom* het verhangen van *Iudas* aen een *Sycomorus*, of wilde vijgen-boom; maer de plaetse, aen de west-zijde des berghs *Sions*, in een bosch. Doch alles steunt op eene losse overlevering, zonder eenigh bewijs der Schrift.

Na een weinigh opklimmens, recht na 't ooste, komt men op den hooghsten top des berghs: alwaer een bovenmate grote meenighte puinhopen van huizen en kloosters gezien wordt, die genoechzame stoffe tot het bouwen van eene kleine stad zouden kunnen verschaffen.

Spelonke van Pelagia.

Dicht daer by, maer een weinigh lager, wort een klein en zeer out gebouw van gehouwen steen getoont: in het welk een kleine spelonke is, met zijnen mont of opening na 't weste, de welke eertijts tot een kluize, aen zekere *Margareta*, anders *Pelagia*, diende. Deez was een beruchte en vermaerde rijke hoer van *Antiochie*; maer wiert, na zy lang in ontught geleeft had, door *Nonnus*, bisschop van *Edessa*, bekeert: waer op zy haer stad, ouders en vrienden verliet, en in monniks gewaet, onder den naem van *Pelagius*,

l.539
KAPEL op den OLYF BERGH of KERKE der HEMELVAERT

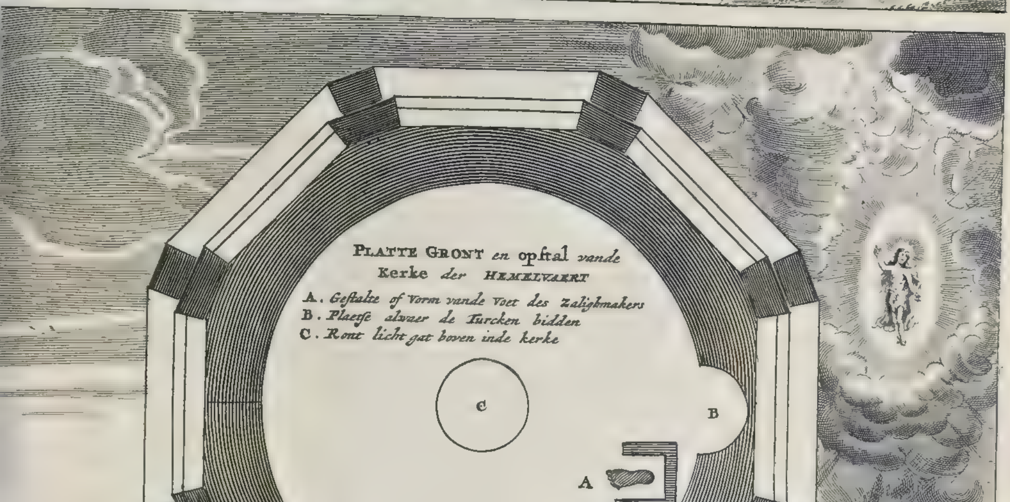
PLATTE GRONT en opſtal vande
Kerke der HEMELVAERT
A. Geſtalte of Vorm vande Voet des Zalighmakers
B. Plaetſe alwaer de Turcken bidden
C. Ront licht gat boven inde kerke
C
B
A

lagius, na *Ierusalem*, en in deze ſpelonke begaf; om haer leven aldaer in grote ſtreng en boetvaerdigheit te eindigen: gelijk zy ook, by de Roomsgezinde ſchrijvers, gezeit wort in deze ſpelonke geſtorven en begraven te zijn. *Pelagia* wort in 't Roomſch martelaers-boek, op den achtſten dagh van Wijnmaent gedaght.

Ter gedachtenis van deze ſpelonke en kluis zijn'er namaels door de Kriſtenen drie woonſteden of vertrekken gebouwt. D'eerſte is breet en ruim, en gaet met eenige trappen neêr: uit deze klimt men in eene andere by tien trappen af, die alleenlijk door eenen muur van de voorige afgeſcheiden wort; doch is zoo groot niet als d'eerſte. In dit twede vertrek is een graf: het welk eenigen voor het graf van *Pelagia* houden.

Uit dit tweede vertrek treet men in eene zeer kleine en enge plaetſe, de welke by eenigen eigentlijk voor het hol gehouden wort, waer in deze *Pelagia* haer geduurighlijk zou onthouden hebben.

De twee eerſte plaetſen worden voor de gene gehouden, op de welke door de Kriſtenen eene kerke gebouwt was: maer de Turken hebben namaels van deze plaetſe een *Moske* gemaekt: waer in zy den Kriſtenen verbieden te komen.

Kapel der Hemelvaert.

Op den top des berghs, en op den hooghſten der drie ſpitſen, ſtaet, in 't midden van eene fraeie en grote plaetſe, een achtkantige kapel van zeven of acht treden, of twaelf of dertien voeten, in de middellijn, binnen 's werks, en vier en twintigh treden in den omtrek, en ganſch, als ook de vloer, van gehouwen ſteen gebouwt. Op ieder der acht-hoeken ſtaet een kleine marmere pylaer, verçiert met voetſtal en kroon-werk, die het gewelf, koepel of lanteerne, dragen, daer de kapel boven meê gedekt is.

Rontom deze kapel was eertijts ook eene acht-kantige kerke, van ontrent veertigh of vijftigh treden in de middellijn, gebouwt; waer van niets overgebleven is, als eenige brokken en ſtukken van muuren, en voetſtallen van een ry kolommen, die het gewelf der kerke droegen: rontom het welk een galderye van acht of tien treden liep.

Deze kerke wiert door keizerin *Helena* geſticht, en, na het ſlopen en vervallen der kerke, namaels binnen haer beſtek, in 't midden, de gemelde kapel door de Kriſtenen gebouwt, ter gedachtenis van des Zalighmakers hemelvaert, of opnemen ten hemel, dat op de zelve plaetſe, zoo men d'overlevering voor waerachtigh magh houden, zou geſchiet zijn.

Tot meerder bewijs toont men aen den ingang der kapel, op de rechtehant, tegen 't zuide, in een rotsſteen, van twee voet lang, en anderhalve breet, van den zelven bergh, die in den vloer gelijks d'aerde leit, een ſpoor, of vorm van eene voet, meer als drie vingeren breet diep, met de tenen na 't noorde, dien de Zalighmaker, in het opnemen ten hemel, daer in, als in week waſch of deegh, tot een eeuwige gedachtenis en wonder-daet, zou gezet en gedrukt hebben. Deze voetſpore ſchijnt veel meer van eene linke, als rechte voet te zijn: hoewel men heden bezwarelijk daer van het onderſcheit kan bekennen: naerdien die voetſpoor een weinigh langer en breder is, als die van een menſch: uit oorzake de Kriſtenen en pelgrims, die deze plaetſe met groten aendaght komen bezoeken, de zelve een weinigh met meſſchen, hamers en beitels, of ander ſcherp gereetſchap, hebben afgeſchrabt en uitgebroken, om het afſchraepſel en ſtukjes tot gedachtenis meê na hun lant te nemen. De Turken, om van hun genot, dat zy van het bezichtigen en kuſſen dezer voetſole van de Kriſtenen trekken, niet verſteken te zijn, hebben het uitbreken en ſchenden van deze voetſpore, op ſtraffe van den hals, eenen iegelijk verboden: gelijk de Roomſche pauſen, op pene van kerk-ban.

Doch om het verder uitbreken der voetſpore, en inzonderheit het gaen over deze ſteenrotſe te beletten, zoo hebben de Kriſtenen de zelve met drie marmere ſteenen, die in de rotſe vaſt gemetſt zijn, doen omringen.

Eertijts, zoo eenigen ſchrijven, zou ook een rechte voetſpoore neffens de linke geſtaen hebben: maer de Mahometanen hadden die uit de ſteenrotſe gezaeght en wegh-genomen, en in hunnen tempel geſtelt: alwaer zy die met welriekend water waſſchen, en bloe-

bloemen verçieren, onder voorgeving van *Mahomets* voetſpoore te zijn. Te weten, men ſtroit onder d'Ooſterſche Kriſtenen daer te lande uit, hoe de Mahometanen geloven, dat de Zalighmaker en *Mahometh* t'zamen van den Olijf-bergh ten hemel zouden opgevaren zijn: en de Zalighmaker aen *Mahometh* de rechte-hant gegeven, en ieder, tot een teken, een voetſpore in de herde ſteenrotſe ingedrukt gelaten hebben. Doch deze verſiering raekt kant noch wal, en wort veiligt den Mahometanen, uit onkunde, door eenige onnozele Kriſtenen van dien oort, opgedight: naerdien de meeſte Mahometanen niet onkundigh in de tijtrekening zijn, en genoechzaem het groot verloop van jaren tuſſchen des Zalighmakers en *Mahomeths* geboorte weten: want *Mahometh* bloeide ontrent op 't jaer zes hondert twee en twintigh, na des Zalighmakers geboorte.

Andere houden deze rechter voetſpore voor den indruk van des Zalighmakers rechte voet, (naerdien hy, in 't opvaren ten hemel, zijne beide voetſporen in de herde rotſe zou gedrukt hebben) die, volgens verhael van *Quareſmius* uit den mont van eenige Turken, heden in den tempel *Salomons* bewaert wort: waer van hem een ſchets van pot-aert getoont was, de welke de ſpore, zole of ſtap van de rechte voet, veel volmaekter vertoonde, als die van den Olijf-bergh is.

Het opvaren of opnemen des Zalighmakers van of op den Olijf-bergh ten hemel, (na hy zich veertigh dagen lang aen zijne Apoſtelen vertoont had) wort in het nieu Verbont wel niet uitdrukkelijk gedaght; maer kan uit het gevolgh van der Evangeliſten ſchrijven duidelijk beſloten worden. Want na de Zalighmaker zich by d'elf Apoſtelen, onder het verhael, wat den twee jongeren van *Emaus*, nopende hem, wedervaren was, vervoeght, en hen zijne handen en voeten getoont, en het verſtant der Schrift geopent had, zoo leide hy hen buiten na *Bethanien*, alwaer hy van hen ſcheide, en in den hemel opgenomen wiert. Marc. 16: 19. Luc. 24: 51. *Bethanien* nu was een lantſtreke of vlek aen den Olijf-bergh gelegen. Marc. 11: 1. 12. Luc. 19: 29. Het zelfſte blijkt noch duidelijker uit 't ſchrijven van *Lukas*, Act. 1. want na hy verhaelt heeft, hoe de Galileeſche mannen den Apoſtelen het opnemen des Zalighmakers ten hemel, in hun aenzien, verwittight hadden, zoo voeght hy, vers 12. daer op: dat toen d'Apoſtelen wederom van den Olijf-bergh na *Jeruſalem* keerden. Waer uit klaerelijk blijkt, dat zy op den Olijf-bergh waeren, wanneer zy den Zalighmaker ten hemel zagen opnemen: dienvolgens is zijn hemelvaert op of van den Olijf-bergh geſchiedt.

In den muur der bovengemelde kapel der Hemelvaert, aen de zuidzijde, is een grote nis of vak van zes voet hoogh en twee voet breet, de welke den Turken tot een *Moske* dient: die ook deze plaetſe in grote eerwaerdigheit houden, en daer meeſter van zijn. In deze nis ſtelt zich een *Santon* of Turkſche prieſter, wanneer de Turkſche pelgrims aldaer hunne gebeden komen ſtorten.

Na-by de poorte of deure van de grote kerke, na 't weſte toe, of aen den ingang der kapel, op de rechtehant, tegen 't zuide, is een *Moske*, met een fraei huis, dat den *Derwijſen*, of Turkſche geeſtelijken, tot een klooſter dient, die zich daer in onthouden, en ſtrengelijk na hunne wet leven.

Zeker *Mahometh Baſſa*, die tweemael het ampt van *Baſſa* van *Jeruſalem* had bekleet, deed by zijnen tijt, in den aenvang dezer eeuwe, deez *Moske* bouwen, met voornemen van zich daer in te begeven, en als een *Derwijs*, of geeſtelijke, te leven. Doch hy wiert door zijne doot van onthalzen, op bevel van den Groten-heer, daer in belet.

Deze *Moske* en dit huis wort heden by de Turken, die in *Ieruſalem* wonen, tot een kerkhof en begraef-plaetſe, met groote inbeelding en bewijs van heiligheit, gebruikt.

Zommige weten eenige mirakelen, nopende deze plaetſe der opvaert, te verhalen. Het eerſte is: wanneer d'oude Kriſtenen de kapel der Opvaert met koſtelijke geſteenten, als marmer, jaſpis, en porfyr, wilden bevloeren, zy noit die ſteenen aen de rotſe konden vaſt hechten, op de welke de voetſporen des

Zaligh-

Zalighmakers ingedrukt was: maer men zagh hen wonderlijker wijze uit haere plaetſe ſpringen en berſten.

Het tweede is, dat keizerin *Helena*, de welke de aeloude kerke had doen bouwen, noit de koepel of lanteerne, de welke recht boven de plaetſe van des Zalighmakers opvaert was, heeft kunnen overdekken; maer was genootzaekt die open en onoverdekt te laten blijven.

Het derde is: dat d'aerde, in de welke des Zalighmakers voetſpore ingedrukt was, die kracht en eigenſchap zou bekomen hebben, dat zy, ſchoon de Kriſtenen t'elkens uit aendaght daer van nemen, noit vermindert.

Tot beveſtiging en getuigen dezer mirakelen, trekken zy *Euſebius*, *Severus Sulpitius*, *Sokrates*, *Sozomenus*, inzonderheit den biſſchop *Paulinus Nolanus*, en *Hieronymus* aen. Deez laetſte ſchrijft uitdrukkelijk in zijne Hebreeuſche plaetſen, over de Handelingen der Apoſtelen, aldus:

D'Olijf-bergh is gelegen ten ooſte van Ieruſalem, en heeft aen zijnen voet de beke Kedron, die tuſſchen den bergh en de ſtad vloeit: alwaer men noch heden de voetſtappen des Zalighmakers in d'aerde gedrukt ziet. En alhoewel d'aerde zelve allen daeghs door de Kriſtenen weghgenomen wort, zoo behouden des niettemin de zelve voetſporen geduurighlijk hunne eerſte vorm en geſtalte. Eindelijk, wanneer men eene fraeie en ronde kerke, in welker midden deze heilige voetſpooren zijn, bouwde, zoo was onmogelijk den top des daks te bedekken en ſluiten, zoo men verhaelt: maer men liet de plaetſe, door de welke onze Heilant ten hemel op voer, ganſch open, en onder den bloten hemel.

Tot wederlegging, kan met *Doubdan* op het eerſte mirakel (zoo men het een mirakel en niet liever een verdichtſel, magh noemen) geantwoort worden: dat de vloer der kapel onmiddelijk dicht, en zeer net aen de rotſe zelve gehecht is.

Nopende het tweede mirakel, daer van kan niet geoordeelt worden: naerdien deze kerke, de welke niet kon overdekt worden, namaels ganſch verwoeſt is. Wat belangt de kleine kapel, de welke heden daer gezien wort, en volkomen bedekt is, die is niet lang gebouwt geweeſt.

Op het derde mirakel dient tot antwoort: dat des Zalighmakers voetſpore in eene rotſe, volgens de gemeine overlevering, en niet op d'aerde, ingedrukt zy. Daer en boven is de voetſpoore, in de rotſe, heden zoo geheel en volkomen niet, als zy eertijts was: naerdien de pelgrims uit de zelve ſtukken en brokken ſchrapen en breken.

Ten zuide, beneden de kapel der Hemelvaert, en tuſſchen de ſteenrotſe of kapel van *Pelagia*, en de ſpelonke, daer d'Apoſtelen d'artijkelen des Kriſten geloofs inſtelden, heeft men een andere gedenkwaerdige en aeloude plaetſe, of ſpelonke, de welke in de rotſe zelve, met groten arbeit, kunſt en onkoſten, onder de aerde uitgehouwen is, en by d'inwoonders van *Jeruſalem* gemeenelijk de *graven der Profeten* genoemt wort. Graven der profeten.

D'ingang is zeer laegh en ongemakkelijk, onder een gewelf, door het welk men in een ronde kelder, in de rotſe gehouwen, treet, en van daer door eene andere kleine poorte in deze graven, die zeer diep onder d'aerde uitgeholt zijn: gelijk die van de Rechters en koningen *Iſraëls*. Dies het geen van die gezeit is, ook van deze kan verſtaen worden: uitgezeidt dat de grote en kleine kamers van d'andere in 't vierkant gehouwen zijn: daer deze twee brede en hoge galderyen zijn, d'eene in d'andere zeer net doorgaens uitgehouwen. Ook zijn de holen, vakken of niſſen, om daer in de lijken te leggen, geheel om leegh, neffens d'aerde, en gelijk lange en ſmalle ovens: behalve eene kamer, de welke een weinigh groter, als d'andere is: daer men by drie of vier treden in opklimt. Deze kamers van de graven der profeten zijn ook zoo kunſtigh niet, en in zeer zachten ſteen gehouwen, en hebben eenige pylaeren, die het gewelf en de galderyen onderſteunen.

Het ganſche werk is onder d'aerde, en donker, zonder eenigh dagh-licht: waer over een ieder, die in de zelve wil gaen, een waſch-keers in de hant moet nemen.

Men hout voor vaſt, dat deze onderaertſche werken en kamers eertijts door de Joden, tot graven voor de profeten, gemaekt zijn: waer op de woorden des Zalighmakers, by *Mattheus*,

theus, cap. 23:29. zouden kunnen gepast worden. *Wee u, ghy schriftgeleerden en Phariseen, ghy geveinsden: want ghy bouwt de graven der profeten op, en verçiert de graftekenen der rechtveerdigen.*

Behalve *Moses* en *David* worden in de Schrift zestien onder het getal der profeten gerekent, en hunne voorspellingen onder de kanonijke boeken gestelt: te weten, vier grote: als *Esaias*, *Jeremias*, *Ezechiel* en *Daniel*: en twalef kleine: als *Ozeas*, *Joël*, *Amos*, *Abdias*, *Ionas*, *Micheas*, *Nahum*, *Habakuk*, *Sophonias*, *Aggeus*, *Zacharias* en *Malachias*.

Welke nu van deze profeten in deze graven begraven zijn, kan uit de Schrift niet geweten worden: naerdien de zelve des nergens gedenkt: maer wel dat *Moses* in het lant van *Moab*, tegen over *Phogor*, begraven wiert. Deuter. 34: 5, 6: en *David* in de stad *Sions*.

Des niettemin wort door een oude overlevering gelooft, dat eenige profeten in deze graven begraven zijn, zonder evenwel te zeggen, wie die waren.

In de gemelde grote kamer, de welke met drie trappen opgaet, stellen eenigen de graven van *Aggeus* en *Zacharias*, die by de Mahometanen bezocht en geëert worden.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, verstrekten deze graven den kluizenaers kluizen.

De Turken verwoesten en schenden alle deze plaetsen geweldigh, met haer t'ondergraven, op hope van eenige schatten daer in te vinden: want zy vermoeden en beelden zich wel vast in, dat de Kristenen eertijts, wanneer zy deze gewesten bezaten, in alle onderaertsche plaetsen grote schatten doen begraven hebben.

Plaetse des Palmtaks van Maria. Ontrent twee hondert treden noortwaerts, beneden den heuvel, of kapel der Hemelvaert, en een weinigh ter zijde van den groten wegh af, staet een klein gebouw, bestaende alleenlijk uit vier muuren en een hof; dat men zeidt door de Kristenen ter plaetse gebouwt te zijn, alwaer *Maria*, zoo d'overlevering hout, onder het bezoeken van deze plaetsen, na haer zoons verrijzenis, door den engel (eenigen zeggen *Gabriël*) begroet, en haer scheiden in 't kort uit deze werelt verkundight was geworden. Tot een zege-teken zou d'engel haer ook een palmtak aengeboden hebben, dien zy met grote vreughde ontfangen, en in haer huis, op den bergh *Sion*, gebraght had.

Viri Galil[ei]. Ontrent twee hondert treden verder, aen de zelve noortzijde, staet op een der drie spitsen, of toppen des Olijf-berghs, een ander groot en gansch nieu gebouw; hoewel noch onvoltoit: het welk doorgaens in 't Latijn *Viri Galilei*, dat is, *Galileësche mannen*, genoemt wort: niet uit oorzake d'Apostelen op deze plaetse vergadert waeren, wanneer zy den engel deze woorden hoorden zeggen: *Ghy Galileësche mannen, wat staet ghy na den hemel op te zien?* Act. 1: 11. dewijl deze plaetse te verre van den heuvel der Opvaert gelegen is, naerdien d'Apostelen den Zaligmaker op de zelve plaetse der Opvaert zagen opvaeren; maer zy wiert alzoo genoemt, naer het waerschijnelijkste en gemein gevoelen, uit oorzake d'inwoonders van *Galilea* (die te *Jerusalem*, 't zy uit godvruchtigen aendaght, of koophandels halve quamen) zich gewoonelijken in een groot huis vertrokken, dat op de zelve plaetse gebouwt was, en hen tot een *Chan*, of gemeine herbergh, diende.

Deze plaetse heeft een zeer lustigh uitzight, en kan van daer, door zijne hooghte, by helder weêr, gemakkelijk en duidelijk de Dode zee en de bergen van Arabien gezien worden.

Volgens schrijven van *Quaresmius* is dit gebouw, dat op eene vlakte staet, als een lage toren: waer by een Turksche *Metszid* staet, met kleine huisen of hutten van Moren.

Op den Olijf-bergh verkeerde en quam de Zalighmaker dikwils met zijne jongeren en Apostelen. Matth. 21: 1. en 24: 3. Marc. 11: 1. en 13: 3. en 14: 26. Joh. 8: 1. Luk. 19: 29. Ook vernachte hy by wijle op den Olijfbergh, Luk. 21: 37. en vertrok zich, na gewoonte, op den zelven, cap. 22: vers 39. en klom, gelijk reeds te vore gezeidt is, van den zelven ten hemel. Act. 1: 12.

Waer over dit verkeeren en vertrekken des Zalighmakers op den Olijfbergh,

bergh, tot groot bewijs van zijne opvaert ten hemel, op den zelven Olijfbergh, kan ſtrekken: want gelijk hy dien bergh by zijn leven tot zijn gewonelijk vertrek en verblijf-plaetſe gekoren had, alzoo heeft hy den zelven miſſchien, na zijne doot met de waerdigheit van zijne opvaert ten hemel willen verheerlijken.

De Joden geloven ook, dat de Zalighmaker op dezen bergh zeer veel verkeeren zal: het welk ook met de waerheit en reden over-een komt: want naerdien zy geloven, dat zijne voornaemſte zetel in het toekomend te *Jeruſalem* zal zijn, zoo zijn zy genootzaekt zoodanigh iet van dezen bergh te geloven.

Zeker *Rabbi Janna* ſchrijft daer van aldus: *Drie jaren en een halve heeft de Goddelijke Majeſteit op den Olijf-bergh geſtaen, en voorſpelt, zeggende: Zoeket den Heere, terwijl hy te vinden is. Roepet hem aen, terwijl hy na-by is.*

Zoo de Talmudiſten gevoelen, zullen alle de doden onder dezen bergh opgewekt worden. *Wanneer de doden* (het zijn de woorden der Talmudiſten) *weder zullen levendigh worden, zal de Olijf-bergh moeten open gebroken worden: en alle de doden Iſraëls zullen van daer uit komen. Ook de rechtveerdigen zelfs, die in de* (*Babyloniſche gevangkenis*) *geſtorven zijn, zullen onder d'aerde gewentelt worden, en van onder den Olijf-bergh uitkomen.*

Men vint'er, en zelfs geletterde luiden, die drijven, dat de duivel een na-bootſer der hemelvaert des Zalighmakers zal zijn, en op den Olijf-bergh, door hulpe der boze geeſten, ten hemel opgeheven; maer door den Zalighmaker, met den geeſt zijns monts, gedoot worden.

Over de opgang of bergh der Olijven ging *David* barvoets, en met het hooft bewonden, in het vluchten voor zijn zoon *Abſalon*. 2 Sam. 15: 30.

Gedenkwaerdigh zijn ook de tekenvlammen, die op den kruin van dezen bergh, onder de Joden, plaghten gezwenkt te worden, ten teken van de reeds vaſt-geſtelde nieuwe mane. In de *Talmud* wort de gewoonte en wijze aldus beſchreven: *Eertijts hieven zy de vlammen op: maer wanneer de Kutheërs* (Samaritanen) *dat geſchonden hadden, wiert beſloten boden uit te zenden. Zy namen lange ſtokjes van cederen-hout, rieten, en vet hout, en ſnuit van vlaſch, en bonden het alles met garen t'zamen. Dan klom iemant op den bergh, en ſtak het in den brant, en zwenkte de vlamme gins en weder, onder en boven, tot dat hy het eenen ander op den tweeden bergh zagh doen, en aldus op den derden bergh. Deze vlam wiert allereerſt van den Olijf-bergh opgeheven.* Mogelijk wiert hy hierom de *bergh der drie Lichten* genoemt.

Beth-phage.

Hieronymus, en, na zijnen voorgang, meeſt alle de beſchrijvers en reizers des Heiligen Lants, ſtellen op den Olijf-bergh een hoeve of vlek *Beth-phage*; inzonderheit op ſteun des ſchrijven van *Mattheus*, cap. 21: 1. die *Beth-phage* aen of by den Olijf-bergh plaetſt. Desgelijx trachten zy het zelfſte uit het ſchrijven van *Lukas* te beveſtigen, die *Beth-phage* en *Bethanien* neffens malkanderen ſtelt, cap. 19: 29. Dies *Beth-phage* by hen, zonder eenigh tegen-ſpreken, voor een vlek op den Olijf-bergh gehouden wort.

Adrichom ſtelt *Beth-phage* aen d'ooſter voet des Olijf-berghs: *Roger* aen de zijde des Olijf-berghs, eene kleine Franſche mijle van *Ieruſalem*: waer van niet, volgens zijn ſchrijven, als d'aſſche en gruis gezien worden. Ja, zoo *Quareſmius*, als ooghtuigh, ſchrijft, wort heden niet met allen van *Beth-phage* meer gezien, zelfs de grontveſten der gebouwen niet. De plaetſe alleenlijk, daer eertijts dit vlek lagh, wort door de Kriſtenen van dien oort in de gedachtenis bewaert, en in eerbiedigheit gehouden.

Bonfrerius, op bewijs van de bediedenis des naems, wil *Beth-phage* in den eerſten opgang des Olijf-berghs, of in den eerſten ingang des dals geſtelt hebben: want *Hieronymus* en andere leggen het woort *Beth-phage huis des mont-dals* uit, dat is, eene plaetſe of oort, waer door ingang tot een dal is.

De Rabbinen daer en tegen houden *Beth-phage* voor eene plaetſe, of wijk, die binnen de ſtad *Ieruſalem* gelegen was.

In

In *Beth-phage*, volgens ſchrijven van den Babyloniſchen *Talmud*, zat een *Sanhedrin*. In de *Gloſſa*, of uitlegging over dezen *Talmud*, wort *Beth-phage* doorgaens gezeidt te zijn, *een wijk binnen de muuren der ſtad: welk Beth-phage in alles gerekent wiert, als Ieruſalem zelf. Beth-phage is de buitenſte muur of plaetſe in Ieruſalem. Die buiten de muuren van Beth-phage is, die is buiten Ieruſalem. De muur van Beth-phage is de muur van Ieruſalem.*

Op meer andere plaetſen, in den *Talmud*, leeſt men den ſtant en gelegentheit van *Beth-phage* binnen de ſtad *Ieruſalem*. Doch dit ſtellen van *Beth-phage*, binnen de muuren van *Ieruſalem*, ſchijnt tegen het ſchrijven van *Mattheus* en *Lukas* te ſtrijden, die *Beth-phage* aen den Olijf-bergh, en na-by *Bethanien* ſtellen. Dan dit verſchil kan, door de rechte bediedenis des woorts *Beth-phage*, vereffent en beſleght worden: te weten, *Beth-phage* betekent eigentlijk een plaetſe of oort van onrijpe of groene vijgen: want d'Olijf-bergh was zoo wel met vijgen, als met olijf en andere bomen bewaſſen. En na de verſcheidentheit dier boomen, die op verſcheide ſtreken des berghs groeiden, hadden ook die ſtreken verſcheide namen bekomen, gelijk reeds te voore gezeit is. Derhalve was dit onderſte gedeelte des berghs, dat dicht tot aen de ſtad ſtrekte, na de groene vijgen, *Beth-phage* genoemt: met welken naem *Beth-phage* ook het na-by-gelegen gedeelte van *Ieruſalem*, om de nabyheit dier plaetſe, genoemt wiert.

Dies heeft men met recht te twijfelen, of al een hoeve of vlek, *Beth-phage* genoemt, op den Olijf-bergh geweeſt is; maer veel meer wiert een grote ſtreke of oort des Olijf-berghs aldus genoemt: en is, om de nabyheit, aen deze ſtreke of oort, de uiterſte wijk van *Ieruſalem*, binnen de muuren, met dien zelven naem beſchonken.

Hieronymus noemt *Beth-phage* een *vlek der Prieſteren.*

Bethanien.

BY Mark. 11: 1. en Luk. 19: 29. wort *Beth-phage* en *Bethanien* t'zamen geſtelt, tot groot bewijs van hunne gelegentheit na-by elkanderen: gelijk ook *Bethanien* op den Olijf-bergh gelegen was, als uit Luk. 24: 50. en Act. 12. te beſpeuren is: want de Hemelvaert, die op den Olijf-bergh geſchiede, als uit Actor. 12. te beſluiten is, wort by Luk. 24: 50. gezeidt in *Bethanien* geſchiedt te zijn: dies was *Bethanien* op den Olijf-bergh gelegen.

Bethanien was een oort of ſtreke des Olijf-berghs, alwaer palmbomen groeiden, en na die bomen alzoo genoemt. *Bethanien* nam ontrent op een vierendeel mijls, of een Zabbath-reize van *Ieruſalem*, zijn aenvang, ter plaetſe, daer *Beth-phage* eindighde: want het gedeelte des Olijf-berghs, *Beth-phage* genoemt, ſtrekte ontrent tot een Zabbath-reize van *Ieruſalem*, tot dat het aen dat gedeelte quam, dat *Bethanien* genoemt wiert.

Bethanien ſchijnt een en het zelfſte te zijn, dat de Talmudiſten *Bethene* noemen. Waer van in de *Talmud* het volgend gelezen wort. *Zy eeten dorre vijgen, tot dat de groene vijgen op Bethene ontbreken. Rabbi Iuda* ſchrijft: *De groene vijgen van Bethene worden niet gedaght, 't en zy tot de tiende, gelijk d'overlevering is. De vijgen van Bethene, en de dalen van Tubni worden tot de tiende gehouden. Bethene* ſchijnt van het Hebreeuſch woort *Ahene* geſmeet te zijn, het welk *onrijpe dalen van palmbomen* betekent: gelijk het woort *Phage onrijpe vijgen*. Anders wort *Bethanie huis der bekommering*, of *armoede*, uitgeleit.

Behalve de ſtreke en oort des Olijf-berghs, *Bethanien* genoemt, was ook een vlek *Bethanien*, dat alzoo na die ſtreke genoemt wiert: gelijk *Lichtfoot* en andere, na zijnen voorgang, niet onwaerſchijnelijk gevoelen. Joh. 11: 17. Vlek Bethanien.

Dit *Bethanien* was vijftien ſtadien van *Ieruſalem* gelegen. Joh. 11: 17. en een vlek, waer in *Lazarus*, en zijne zuſters, *Maria* en *Martha*, woonden: welken *Lazarus* de Zalighmaker van den dode had opgewekt: waer over dit vlek noch heden by d'Arabieren *Lazar* genoemt wort.

Het hedendaeghs *Bethanien* of *Lazar* is een verwoeſt dorp: waer van het vierde gedeelte der huizen niet over eind ſtaet. Het wort bewoont door een klein

klein getal van arme Moren, die in de puinhopen zich onthouden, en met den lantbouw erneren.

Het boven-verhaelde kan tot merkelijke opening van de historie en reize des Zalighmakers dienen, wanneer hy door dit vlek na *Ierusalem* reed, onder het geroep van *Osanna*, en het spreien der klederen en palmtakken langs de wegen. Te weten: hy had in *Bethanien*, het vlek van *Lazarus*, overnacht. Joh. 12. en wort gezeidt van daer des uchtens gereist, en tot aen *Beth-phage* en *Bethanien* gekomen te zijn. Marc. 11: 1. dat is, tot die plaetse, alwaer die twee streken des Olijf-berghs aen malkanderen quamen, en met die namen genoemt waeren.

Wanneer hy nu ten hemel zou opklimmen, zoo wort hy gezeidt zijne jongeren tot aen *Bethanien* uitgeleidt te hebben. Luc. 24: 50: maer niet boven een Zabbath-reize, als uit Act 1: vers 12. te bespeuren is: daer het vlek, in 't welk *Lazarus* woonde, by-na tweemael zoo verre af lagh: te weten, vijftien stadien. Joh. 11: 18.

Derhalve is de Zalighmaker uit *Ierusalem* door *Beth-phage*, binnen de muuren, en door *Beth-phage*, buiten de muuren, gereist, en quam, na eene Zabbath-reize, of daer ontrent afgeleit te hebben, aen die streke des Olijfberghs, alwaer de naem van *Bethphage* ophield, en die van *Bethanien* begon: en klom aldaer ten hemel, ter plaetse, daer hy op den ezel steegh, om in *Ierusalem* te rijden. Mark. 11: 1.

Huis van Simon de Melaetschen.

Aen de westzijde, neffens of voor den ingang van het vlek *Bethanien*, en na-by den wegh, ziet men de puinhopen van zekere aeloude kerke, de welke by alle de Kristenen van dien oort, door een oude overlevering, het huis van *Simon de Melaetsche* genoemt wort: naerdien men wil, dat het huis van dezen *Simon* op de zelve plaetse, ten tijde des Zalighmakers, zou gestaen hebben. Deze overlevering steunt op het schrijven van *Mattheus*, cap. 26: 6. alwaer men leest, dat *Jesus* te *Bethanien* was, ten huize des melaetschen *Simons*, een Phariseen, als wanneer een vrouw, *Maria*, zuster van *Lazarus* en *Marthe*, uit een alabaster flessche zeer kostelijke zalve op zijn hooft goot. Vergelijkt Mark. 14: 3. Luk. 7: 37. Joh. 12: 3

Ter gedachtenis van dien daet en voorval, wiert namaels door de Kristenen op de zelve plaetse een kerke gebouwt: waer van de puinhopen noch getoont worden. In het gansch vlek wort niet anders gezien, als deze plaetse.

Kasteel van Lazarus.

Twee of drie hondert treden lager, of een boogh-scheut weeghs van daer, na de zijde van *Bethanien*, of na 't westetoe, worden andere zeer grote puinhopen en grontvesten gezien, die gemeenelijk daer te lande, onder de Kristenen, het kasteel van *Lazarus* genoemt worden. Zy doen blijken, dat het eertijts een groot, schoon en fraei gebouw was; hoewel niet geloofelijk is, dat zy d'overblijfselen van het huis van *Lazarus* zijn, die ongetwijfelt arm en behoeftigh was. Daer en boven schijnen zy die outheit noch reex van jaren te hebben: en zijn dienvolgens van een ander jonger groot gebouw, dat namaels gebouwt is. Deze puinhopen bestaen uit vierkante steenen van plomp bouwerk, in vorm van een boogh. Rontom lopen grachten, met steene muuren opgehaelt, hoewel die alle heden by-na toegevult leggen.

Graf van Lazarus.

Een weinigh, of ontrent zestigh treden ter zijde, na 't noorde, wort ook een oud gebouw getoont, het welk men voor het graf van *Lazarus* hout. Het is een kelder of spelonke onder d'aerde, in de rotse uitgehouwen, waer in men by een trap van vijf of zes en twintigh treden afklimt.

Naer het schrijven van *Johannes*, cap. 11. vers 38. was het graf van *Lazarus* eene spelonke, daer een steen opgeleit was. Voor deze spelonke, of graf van *Lazarus*, deed keizerin *Helena* eene kerke bouwen, de welke niet alleenlijk by de Kristenen van dien oort; maer ook by de Mahometanen, in grote eerbiedigheit gehouden wort, en noch ten dele in wezen is; doch dient heden den Mahometanen tot een *Moske*: dies geen Kristen een voet daer in derft zetten.

Door deze kerke trad men eertijts in het graf van *Lazarus*. Maer aengezien de Kristenen in deze kerke, na zy tot een *Moske* gemaekt was, niet meer moghten komen, zoo verworf de *Gardiaen* van den bergh *Sion*, *Angelus van Messana*, in 't begin dezer eeuwe, van den *Bassa* van *Ierusalem* voor een stuk gelt, aen d'andere zijde des grafs, van

 boven

boven en onder in de rotſe zelve trappen uit te houwen, om daer by in het graf neêr te klimmen. Deze onderaertſche trap beſtaet uit vijf of zes en twintigh treden, en wort met een deure toegeſloten: waer van de Roomsgezinde minrebroeders eertijts de ſleutel bewaerden: (want die bezorgden en ſloegen dit graf ga: als hun eigen;) maer heden wort die by eenen Turk bewaert.

Tegen over den mont, of gat van den trap, is een kapel, die gezeit wort ter zelver plaetſe geſticht te zijn, alwaer de Zalighmaker tot de zuſters van den overleden *Lazarus* zeide: *Waer hebt ghy hem geleght?* Johan. 11: vers 34.

Onder aen de voet van den trap is een klein hol van twee vademen in 't vierkant.

Aen d'ooſtzijde is een zeer herde ſteen van een hant-breet dik, zes of zeven lang, en vier breet, die in den muur of want der rotſe gemetſt is. Deze ſteen verſtrekt den minrebroeders een altaer, dien alleen de vryheit van de miſſe aldaer te doen vergunt is: mits iet aen den Turk gevende, die de ſleutel bewaert.

Onder dezen ſteen, na 't noorde, is een ander gat, als een kuil, de welke d'ingang des grafs is, van waer men twee treden neêr gaet.

Daer na komt men door een ander gat, van twee voeten hoogh, en zeer eng. Van daer komt men in een overwelfde kelder van zeven of acht voeten in 't vierkant, en van acht of negen voeten hoogh. Deze kelder wort eigentlijk voor de plaetſe of grafſtede gehouden, waer in *Lazarus* vier dagen had doot gelegen, wanneer hy door de Zalighmaker opgewekt wiert.

De minrebroeders hebben ook in deze plaetſe een altaer opgerecht, om miſſe te doen.

Dies is het graf van *Lazarus* eigentlijk een dobbele ſpelonke: d'eene boven d'andere: en vertonen beide een vierkante çel of kamer: welker onderſte een weinigh ſmalder, dan de bovenſte is. Uit de bovenſte klimt men, na d'onderſte ſpelonke, by zes trappen neêr.

Tot meerder opening dezes grafs zal ik het volgend uit *Quareſmius* hier by voegen. Voor het graf van *Lazarus* is een voorhuis of portael in een kapel verandert. Voor de kapel is een kerke, door keizerin *Helena* geſticht. Voor de kerke leggen puinhopen, die miſſchien van eene groter kerke, of van zeker klooſter zijn, dat koning *Meliſende*, ten tijde van *Fulko*, derde koning van *Jeruſalem*, deed bouwen.

In de kapel is de mont des grafs, en tegen over dien mont is een grote rode of rootachtige ſteen, die eertijts op den mont des grafs geleit was.

Desgelijx ſchrijft *Brokard*, dat by zijnen tijt, ontrent des jaers twalef hondert en vijftig, het graf van *Lazarus* met een marmer-ſteen overdekt was. Maer heden is het graf open, en de ſteen in die plaetſe tot een altaer opgerecht.

De Mahometaenſche pelgrims bezoeken ook dit graf: naerdien zy meê aen *Lazarus* opwekking van den dode geloof geven. Roger.

Acht hondert treden ooſtwaerts van het graf van *Lazarus* wort het huis, of liever de plaetſe van het huis van *Maria Magdalena* getoont. Deze plaetſe is op eene vlakte; hoewel tamelijk hoogh verheven. Men ziet'er gene grontveſten meer van eenigh huis: alleenlijk wort de gedachtenis daer van by d'inwoonders van dien oort, door de plaetſe, bewaert. Huis van Maria Magdalena.

Men zeidt, onder deze plaetſe holen of woonſteden zijn. Uit de puinhopen der gebouwen, en uit de waterbakken, die op den wegh van *Bethanien* tot aen deze plaetſe gevonden worden, zou men by giſſing mogen beſluiten, dat *Bethanien* zich tot zoo verre heeft uitgeſtrekt.

Twee hondert en tzeventigh ſchreden noortwaerts van dit huis wort het huis van *Martha*, of alleenlijk de plaetſe van haer huis, getoont, die veel hoger als die van *Maria Magdalena* is: waer van ook gene kentekenen meer gezien worden. Des onaengezien behout die noch den naem van het huis van *Martha*. Huis van Martha.

Dicht by *Bethanien*, en neffens het huis van *Martha*, is een water-bak in de herde rotſe gehouwen, de welke na haer genoemt is, 't zy de zelve haer toebehoorde, of door haer, by haer huis, uitgehouwen wiert. Zy wort gezeit

zeit ter plaetse te zijn, alwaer *Martha* den Zalighmaker allereerst ontmoete, wanneer hy gekomen was, om *Lazarus* van den dode op te wekken.

De Talmudisten stellen ook een wasch-bad of vyver by *Bethene*, of *Bethanien*. Dan of die een en de zelve met de bovengemelde is, kan niet zekerlijk gezeit worden.

Steen van Bethanien. Na-by de waterbak van *Martha* wort een zekere lankwerpige steen, van vier voeten in 't vierkant, getoont, die anderhalve voet boven d'overige rotse uitsteekt, en zeer hert, en graeuw of zwartachtigh van verruwe is. Hy wort gemeenelijk de *steen van Bethanien*, en by anderen de *steen der t'zamensprake* genoemt, en by de Kristenen van dien oort in grote eerbiedigheit gehouden; dewijl de Zalighmaker, gaende na *Bethanien*, om *Lazarus* op te wekken, op den zelven, zoo d'overlevering hout, zou gezeten hebben, in het wachten na *Maria Magdalena*, die van hem, door *Martha*, geroepen was. Ja zy wort gezeit recht ter zelver plaetse te leggen, daer *Martha* tot de Zalighmaker zeide: ***Heere, indien ghy hier geweest was, mijn broeder zou niet gestorven zijn.*** Joh. 11:21.

In zulk een waerdigheit wort deze steen gehouden, dat de geen, die een stukje van den zelven bekomen kan, het voor een heiligh overblijffel, en waerdiger als het kostelijkste gesteente hout: hoewel niemant, zonder verlof van den *Gardiaen*, of overste des berghs *Sions*, iet daer af magh breken. Zoo *Bonifacius* schrijft, zou deze steen, als door eene zonderlinge bestiering Gods, niet met allen verminderen, schoon ieder beêvaert-reizer gewoonelijken een stukje daer van afbreekt.

Ontrent dezen steen worden eenige grontvesten gezien, die voor overblijffelen van eene kapel gehouden worden, de welke, ter gedaghtenis van dien voorval, eertijts ter zelver plaetse door de Kristenen aldaer zou gestight zijn.

By-na ten halve wege, tusschen *Jerusalem* en *Bethanien*, en ontrent een vierendeel mijls van beide, op de rechte zijde des weghs, of aen de zijde des Olijf-berghs, tusschen den heuvel van d'Opvaert en des Aenstoots, een weinigh van den wegh af, na 't zuide, wort de plaetse getoont, waer op de vijge-boom stont, dien de Zalighmaker, in het wederkeeren uit *Jerusalem* na *Bethanien*, wanneer hy niet, als bladeren, en gene vruchten, op den zelven vond, toezeide, gene vruchten meer in eeuwigheit te zullen dragen: of dat niemant meer in der eeuwigheit vruchten van hem zou eeten. Waer op de vijge-boom aenstonts verdorde. Matth. 21:19. en zagen zijne jongeren des morgens vroegh, in het voor-by-gaen, den vijgen-boom van den wortel af verdort. Mark. 11: vers 12:20. Vijge-boom door des Zalighmakers vloek dor geworden.

Zoo *Roger* schrijft, ziet men ter boven-gemelde plaetse noch eenen groenen vijge-boom, dien men voor den zelven hout, op den welken de Zalighmaker zijnen vloek zou geslaekt hebben. Hy is groen, gelijk d'andere rontom hem; maer verschilt hier in, dat hy gene vruchten draeght, gelijk d'anderen. Het verhael zelf maekt het werk tot een versierzel.

Quaresmius houdt het voor een wonder, het geen noch heden by d'inwoonders van dien oort aengemerkt wort: namelijk, dat op dien akker acht of tien vyge-bomen staen; hoewel zy zich alle onaenzienelijk, en by-na dor en onvruchtbaer vertonen: daer nochtans andere rontom groen zijn, en een fraei gezicht door hunne vruchten en bladen geven: als tot getuigenis van het aeloud wonder.

Terpentijn-dal.

ONtrent drie vierendeel mijls, of een Fransche mijle, westwaerts van de stad *Jerusalem*, en twee mijlen, of zeven vierendeel mijls van de kerke van *Jeremias*, is het dal des Terpentijn-booms gelegen, het welke alzoo na de meenighte der terpentijnbomen, die in het zelve eertijts groeiden, genoemt wiert: gelijk men noch heden vele dier bomen op de rontom gelegen bergen, ten ooste en zuide, ziet.

Dit dal is smal, beslaet ontrent vijf hondert treden in den omtrek, heeft

een vetten gront, en is met meenighte van *Sint Jans* broot, en eenige olijfbomen beplant, en op zommige plaetſen met groen-gewaſſen bezait. Het neemt zijn begin eene grote halve mijle boven den wegh, die van *Ieruſalem* na *Emaus* loopt, en daelt tot aen de bergen van *Iudea*.

Een beke vloeit midden door dit dal, de welke, zoo het in een dagh of twee niet regent, aenſtonts uitdroogt. Zy is met eene ſteene brugh overſlagen. Men heeft'er ook een bron met kout water.

Het Terpentijn-dal wort voor het geen gehouden, dat by 1 Sam. 17: 2. op Hebreeuſch *Emek Elah*, dat is, *dal des Eiken*, genoemt wort: hoewel *Elah* anders ook veeltijts een *Terpentijnboom* overgezet wort: in welk dal *David* den reuze *Goliath*, met eenen ſteen, door een ſlingerwerp, ter doot trof.

Men hout ook de voornoemde beke de zelve te zijn, waer uit *David* vijf gladde ſteenen koos, en in zijne herders-taſch leide. vers 4.

De plaetſe des neêrlaeghs is namaels door de Kriſtenen met een fraeie kerke, tot een merkteken, verçiert. Dicht daer by wiert een klooſter van vierkante geſlepe ſteenen ruigh en plomp opgebouwt: waer van noch vele puinhopen gezien worden.

De gelegentheit dezes tegenwoordigen Terpentijn-dals komt wonder wel met het aeloud *Elah Emek*, of Eiken-dal, over-een: want gelijk het eerſte noch heden tuſſchen bergen leit; alzoo ook het laetſt: gelijk de Schrift uitdrukkelijk getuigt, dat *Saul* en de mannen *Iſraëls* zich verzamelden, en in het Eiken-dal legerden, en de ſlachorden tegen de Filiſtijnen ſtelden. De Filiſtijnen nu ſtonden aen eenen bergh, aen gene zijde, en d'Iſraëliten aen eenen bergh, aen deze zijde: en het dal was tuſſchen beiden. Op de zijde, daer de Filiſtijnen gelegert waren, was de ſtad *Socho*, in *Juda* en *Azeka*, op de grenspalen van *Dammim*. vers 1. 1 Sam. cap. 17.

In het opgaen des Olijf-berghs, aen de noortzijde des dals, wort een Turkſche *Moſke* gezien, *Kalonia* geheten, de welke met eenige gewelven verçiert is. Dicht daer by ſtaen eenige kleine huisjes, † *Kalonien* genoemt. Doubd.

† Kootwijk.

Behalve deze bouwvallige huizen en puinhopen van een kerke en klooſter, ziet men gene andere huizen, of kentekenen van huizen, in het dal zelf.

De

De ftad *Modin.*

AEn de weftzijde des Terpentijndals, en anderhalve mijle van daer, na de zijde van *Rama* en *Jaffa*, wort op een ronden top van eenen heuvel, die boven alle d'andere omleggende bergen uitfteekt, een fteenhoop gezien, die voor overgeblevene puinhopen der aeloude ftad *Modin* gehouden worden, de geboorte- en begraef-plaetfe der ftrijtbare Machabeen: als *Mathathias*, *Judas*, &c. vader, gebroeders en zoonen. 1 Mach. cap. 2. 9. 13. 16. 4 Mach. 5. 10. 13.

Het is een fmalle bergh, en moeielijk te beklimmen, en een der hooghfte en vruchtbaerfte bergen van alle de bergen van *Judea.*

Alhoewel, nopende de gelegentheit der aeloude ftad *Modin*, (alzoo gemeenelijk genoemt, en anders in de boeken der Machabeen, na de Griekfche fpelling, *Modeïn*, en by *Jofephus Modieim*, of *Modiim*) bezwaerelijk iets zekers fchijnt te kunnen geftelt worden, zoo blijkt evenwel voor eerft zekerlijk uit de Schrift, dat zy op eenen bergh gelegen was, 1 Mach. cap. 2: vers 1. Ten tweeden, dat deze ftad niet verre van de zee af lagh: als te befluiten is uit 1 Machab. 13: 27. want het graf-gedenkteken, dat *Simon* op het graf van zijnen vader en broederen doen maken had, kon van eenen iegelijk, uit de Middellantfche zee, in het voor-by varen, gezien worden: dienvolgens was de ftad na-by zee gelegen.

Iofephus noemt *Modin* een vlek van *Iudea*: desgelijx noemt *Hieronymus Modin* een vlek, en plaetft het neffens *Lydda* en *Diofpolis*. Daer en tegen wort *Modin* doorgaens in de boeken der Machabeen eene ftad geheten.

Eenigen ftellen *Modin* op den bergh *Baala*, neffens *Sechrona*: welken ftant *Bonfrerius* voor goet keurt: naerdien op deze plaetfe alles paft, het geen van *Modin*, zoo in de Schrift, als by andere fchrijvers, gezeit wort: want aldus zal het in *Iudea*, en op eenen bergh, na-by *Diofpolis*, en neffens de zee zijn: al het welk van *Modin* gezeit wort. *Ferrarius* plaetft het tusfchen *Emaus* en *Rhama*, tien duizent fchreden van het laetfte, na de zijde van *Ierufalem* toe.

In de ftad *Modin* was het graf van *Mathathias* en zijne zoonen: op het welk *Simon*, een der broederen, een prachtigh gebouw van geflepe fteenen deed bouwen, en van achteren en van voore çierlijk opmaken. Hy ftelde zeven pyramiden daer op, d'eene recht over d'andere, voor zijnen vader, moeder en vier broeders.

Aen deze pyramiden waeren eenige gevaerten gemaekt, met pylaren rontom: op welke pylaren allerlei flagh van wapenen en fchepen, tot een eeuwigen naem, gehouwen waeren, om van eenen iegelijk in het voor-by varen, op zee, gezien te worden.

Dit graf was noch op dezen dagh te *Modin* (gelijk de fchrijver van de boeken der Machabeen, tot een befluit, daer by voeght, 1 Mach. 13: 27, &c.) te zien: te weten, tot op dien dagh, als deez fchrijver noch leefde.

Zoo *Hieronymus* getuight, wierden noch by zijnen tijt de graven der Machabeen getoont.

De Turken hebben op de plaetfe van *Mathathias* grafftede eene fraeie *Moske* doen bouwen.

Op den zelven bergh, eene Franfche mijle van *Modin*, leit een ander vlek, *Sataf* by d'Arabieren genoemt, dat eertijts, naer uitwijzing van haere puinhopen, een fraeie ftad fchijnt geweeft te zijn.

Kerke van *S. Jeremias.*

TWee Franfche mijlen van *Modin*, of van den boven-gemelden heuvel, een Franfche mijle van *Serit*, of vijf duizent fchreden, en drie Franfche mijlen van het huis des vromen ftraetfchenders, na de zijde van *Ierufalem* toe, wort, in het hangen van eenen bergh, op een olijf-boom-rijke plaetfe, eene kerke getoont, de kerke van *S. Ieremias* genoemt: naerdien zy

gezeidt wort, door de stichtster, keizerin *Helena*, dien toegewijdt te zijn, en op de plaetse te staen, daer eertijts d'aeloude stad *Anathoth* lagh.

De kerke is van vierkante geslepe steenen gebouwt, en zeer oud; hoewel noch by-na geheel volkomen in wezen. Zy is verlaten en woest, en zonder eenige çieraet, en wort heden door de Mahometanen tot een beestenstal gebruikt.

Neffens de kerke ziet men grote puinhopen van een vervallen of verwoest klooster, dat eertijts door de minrebroeders bewoont wiert. Maer d'Arabieren besprongen het voor ontrent hondert en vijftigh jaren, en matsten alle de monniken ter neêr, plonderden het klooster, en staken het in brant.

Na-by is een kleine bron met treffelijk water; hoewel de Moren dien, uit onachtzaemheit, niet gae slaen: dies hy den reizers weinigh dienstigh, en by-na tot geen nut is.

Dit vlek is rijk van volk en beesten, na de kleinheit. Ieder Kristen, die door dit vlek wil trekken, moet twee *Medins* aen tol betalen.

Het zelve vlek, of deze plaetse, wort by eenigen voor de plaetse en oort gehouden, daer eertijts d'aeloude stad *Anathoth* lagh.

By Jos. 21. en 1 Chron. 6. wort *Anathoth* onder de priester-steden des stams *Benjamins* gerekent: en ook by *Jeremias* in den lande *Benjamins* gestelt, cap. 1: vers 1.

Hieronymus stelt *Anathoth* drie vierendeel mijls westwaerts van *Ierusalem*: en *Josephus*, vijf en twintigh stadien: waer uit men zou mogen besluiten, dat dit hedendaeghs vlek, *Anathoth* genoemt, de plaetse van d'aeloude stad *Anathoth* niet zy; naerdien dit vlek by-na twee mijlen en een halve westwaerts van *Ierusalem* leit.

By Esai. 10: 30. wort *Anathoth ellendigh* genoemt. De mannen van *Anathoth*, ten getale van hondert en acht en twintigh, quamen uit de Babylonische gevangkenis weêr te rugh, Ezr. 2: 23. Nehem. 7: 27.

De stad *Anathoth* was de geboorteplaetse van den profeet *Ieremias*, Jer. 15: waerom hy ook na deze stad, cap. 29: 27. de *Anothiter* genoemt wort.

Naer het schijnt was *Anathoth* ook de geboorte- of woon-plaetse van den priester *Abjathar*, werwaerts koning

David

David hem, wanneer hy hem afzette, geboot op zijnen akker te gaen. *Abjezer*, een van *Davids* ſtrijtbare helden, wort na deze ſtad *Anathoth*, als zijne geboorte-plaetſe, ook de *Anethothiter* genoemt. 2 Sam. 23 : 27.

By *Anathoth* lagh een velt, dat *Hana-*
r. 32: *meël, Sallums* zoon, en *Ieremias* neve,
s 9. toebehoorde, en *Ieremias* door den Heere belaſt wiert van *Hanameël* te koopen.

Hieronymus gedenkt eenen toren *Anathoth*, die by zijnen tijt de *toren van Ieremias*, en te voore de *toren van Hanameël* genoemt wiert.

ith. Vijf duizent ſchreden van de kerke van *Ieremias* ſtaet op de rechte-hant, te reizen van *Rama* na *Ieruſalem*, of tuſſchen *Ieruſalem* en *Rama*, op een gelijken afſtant van twintigh duizent ſchreden, in het midden van een dal, en op den kant van den wegh, een zeker aeloud, bouwvalligh en vierkant gebouw, of een overgebleven gedeelte van een verwoeſt gebouw, het welk derwijze met ruighte, groente en kreupel-boſch bewoſſen is, dat men het lichtelijk voor-by gaet, zonder het te zien. In den muur, die aen den wegh ſtaet, ziet men een witten ſteen, als marmer, de welke ront is: of, volgens *Doubdan*, anderhalve voet in 't vierkant heeft: waer op Arabiſche letteren gegraveert ſtaen; hoewel by-na alle uitgeſleten.

Naer men zeidt, was dit eertijts een kleine toren of veſtingh, waer op waght of bezetting lagh, tot beveiling der wegen, tegen het roven en ſtropen der Arabieren. Het voornoemde opſchrift des ſteens zou de tax des *Kafars* of tol hebben aengewezen, die de reizers aldaer betalen moſten. Dit gebouw wort by d'Arabieren *Serith* genoemt.

Heden 's daeghs zijn deze plaetſen zeer bekommerlijk en gevaerelijk, door het ontmoeten der B*edowijns*, en rovende Arabieren, die zich dikwils aldaer onthouden.

Voor-by dit *Serith*, na de zijde van de kerke van *Ieremias*, leit een dal van ontrent vijf hondert ſchreden lang, dat met olijf, *Sint Ians*-broot-bomen, en andere, bewaſſen is.

Bethſura, of *Bethſora*, en *Bethſur*.

Bethſura, of Bethſora, was by ouds een zeer ſterk kaſteel, ontrent vijf ſtadien zuidwaerts van de ſtad *Ieruſalem*, op eene rotſe of ſteen-klip gelegen, tot beſcherming dier ſtad. De naem B*ethſura* zelf geeft haere gelegentheit op eene rotſe te kennen: want B*ethſura* is gezeit *huis der ſteenrotſe.* Waer uit lichtelijk te beſluiten is, dat B*ethſura* een zeer ſterk en by-na onoverwinnelijk kaſteel was. Het welk ook *Ioſephus* bekrachtight. *lib.* 12. *Antiq. c.* 14. Ja hy noemt B*ethſura* de ſterkſte plaetſe van ganſch *Iudea. Lib.* 13. *c.* 9. *Antiq.* Ook wort Bethſura, 2 Mach. 11 : 5. op een engen oort of plaetſe geſtelt, tot de welke een bezwarelijken toegang was. Dies was het door zijn voordeligen oort zeer ſterk.

Adrichom ſtelt B*ethſura* eene uure gaens van *Ieruſalem*, tuſſchen *Ieruſalem* en Bethlehem, by het dal *Raphaim*, in de kaken of engten der bergen, aen den wegh, die van *Ieruſalem* na *Gaza* loopt.

De gelegentheit van B*ethſura*, aen de zuitzijde van *Ieruſalem*, blijkt uit 1 Mach. 4. alwaer gezeit wort, dat *Iudas de* Machabeër, met zijn volk, den bergh *Sion* met muuren en torens verſterkten, om B*ethſura* te bewaren, op dat het volk eene ſterkte tegen het gezicht van *Idumea* zou hebben.

Koning *Antiochus Eupator*, komende met zijn heir in *Iudea*, door *Idumea*, deed eerſt B*ethſura* aen, en beſtont het te veroveren, eer hy *Ieruſalem* aentaſte.

Derhalve was *Bethſura* aen de zijde der ſtad *Ieruſalem*, na *Idumea* toe, gelegen. *Idumea* nu was ten zuide van *Ieruſalem* en ganſch *Iudea* gelegen.

Naer het ſchijnt was B*ethſur* een Beth-
andere en verſcheide ſtad van B*ethſu-* ſur.
ra, de welke by Joſ. 15 : 58. in den ſtam van *Iuda* geſtelt, en ook 2 Chron. 11 : 7. onder de ſteden van *Iuda* gerekent wort.

Ten tijde van *Hieronymus* was B*ethſur* een vlek, en toen B*ethſoron* genoemt, en vijf mijlen van *Ieruſalem* gelegen, op den wegh van *Ieruſalem* na *Hebron*: neffens het welk eenen bron ontſprong, in den welken de kamer-

merling der koning *Kandace* door *Philippus* gedoopt wiert.

Uit dit schrijven van *Hieronymus* blijkt, dat het aeloud Bethsur het boven-gemeld Bethsora, dat in de boeken der Machabeen gedaght wort, niet kan zijn: naerdien Bethsora slechts ontrent vijf stadien, daer Bethsur vijf mijlen, volgens *Hieronymus*, van *Ierusalem* lagh.

Emaus, namaels *Nikopolis*, en heden *Kubeiby*.

Emaus, Luk. 24: 13. heden *Kubeiby*, wort anders by *Iosephus* en *Ptolemeus Ammaus*, en in de boeken der Machabeen, *Emmaum*, en by wijle ook *Ammaous* en *Ammaom* genoemt.

Iosephus gebruikt ook den naem van *Ammaus*, voor het geen, dat by de Rabbinen † *Chammath* van *Tiberias* genoemt wort. Doch of dit *Emaus* die zelve bediedenis heeft, des is men niet zekerlijk bewust. Wel waren'er in *Emaus* treffelijke wateren; maer men kan die uit de spelling des woorts, by de Talmudisten, niet wel stellen warm te zijn.

† Dat is, warme baden.

In de Talmud wort *Emaus*, van wege de lustige wateren, en fraeie woonsteden, geroemt. Van gelijken noemt *Plinius Emaus* bronrijk. Ook leest men by *Sozomenus*, dat voor *Emmaus* een heilzame bron is, met wiens water, in het afwasschen, niet alleenlijk menschen; maer ook beesten van vele ziekten genezen worden.

Lukas, cap. 24: 23, 28. noemt *Emaus* een vlek: en geen wonder; maer te recht: naerdien het onlangs te voore door *Varus*, veltheer der Romeinen, verwoest was. By *Sozomenus* daer en tegen wort *Emaus* eene stad genoemt.

Lukas, desgelijx *Iosephus*, stelt *Emaus* zestigh stadien westwaerts van *Ierusalem*, eene streke van twee mijlen: *Adrichom* anderhalve uur, en *Ziglerus* drie uuren gaens: *Roger* en *Thevenot* twee Fransche mijlen en een halve.

Emaus heeft verscheide oorloghsrampen en verwoestingen uitgestaen.

Het wiert door *Lysias*, veltheer van *Antiochus Epiphanes*, koning van *Syrie*, ingenomen. 1 Mach. 3.

Een wijle daer na deed Bacchides, overste des heirs van *Demetrius Soter*, koning van *Syrie*, wanneer hy *Lysias* te zwak zagh, om *Iudas* in de stad *Emaus* te konnen wederstaen, de zelve van nieuws versterken, en met krijgsbezetting voorzien, op toelegh van op de Joden te roven en stropen.

Ten tijde van *Archelaus*, viervorst van *Iudea*, en in den aenvang des Joodschen oorloghs, deed *Varus*, lantvooght van *Syrie*, de stad *Emaus*, daer d'inwoonders uitgevlucht waeren, byna geheel in kolen leggen. Dit geschiede in weerwrake van des hooftmans *Arius* doot, beneffens veertigh zijner braefste krijgsknechten, die door d'inwoonders van *Emaus* onvoorziens besprongen, en met pijlen ter neêr gevelt wierden, wanneer zy lijftocht en wapenen na het Roomsch krijgsheir voerden. Hier door wiert *Emaus* tot een klein vlek of gehucht gebraght: dies *Lukas* het te recht een vlek heeft mogen noemen.

Josephus Antiq. lib. 17. c. 12.

Twee en zeventigh jaren daer na deed keizer *Vespasiaen* deze plaetse, om haeren voordeeligen oort, versterken, en met muuren omringen, en daer in, tot bescherming, het vijfde legioen of regement leggen.

Wanneer keizer *Vespasiaen* gansch *Judea* verovert, en zijne voorzorger, *Liberius Maximus*, by brieve, het lant te verkopen bevolen had, liet hy onder zijnen velt-overste *Lucilius Bassa*, in *Iudea* slechts acht hondert mannen blijven, dien hy *Emaus* tot eene woonplaetse aenwees en gaf.

Kassius, velt-overste der Romeinen, braght, ten tijde van keizer *Vespasiaen*, *Emaus*, beneffens *Gophna*, *Lydda*, en *Thamna*, onder slavernye: welker twee, *Gophna* en *Emaus*, *Iosephus* de machtighste dezer vier noemt: waer uit blijkt, dat *Emaus* te dier tijde eene der groote steden was. Gelijk het ook een der elf plaets-vooghdyen, en de zeste in orde was. Des jaers hondert en dertigh, of een en dertigh, wiert *Emaus* door eene aertbeving verdelght.

Namaels wiert *Emaus*, ten tijde van keizer *Varius Heliogabalus*, die ontrent des jaers twee hondert en vier en twintigh begon te heerschen, herbouwt: aen wien de kerkelijke histori-schrijver, *Iulius d'Afrikaner*, afgezonden wiert, om by hem verlof van het her-op-bouwen

wen te verzoeken. Toen wiert ook *Emaus* van name verandert, en met een Griekschen naem *Nikopolis*, dat is, *zeege-stadt*, geheten: ter oorzake van de gedenkwaerdige zege, de welke de Romeinen aldaer op de Joden bevochten hadden.

Emaus wort noch heden, na den laetsten naem, dien hem de Romeinen gaven, *Nikopolis*, en gebroken *Nikopol*; maer by de Turken en Arabieren *Gotz*, en anders *Kubeiby* geheten.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, had *Emaus* eenen bisschop, die onder de hooftstad van *Cesarea* stond.

In welken stam *Emaus* gelegen was, is bezwarelijk te oordeelen. Eenigen stellen het in den stam *Dan: Adrichom* en *Roger* in dien van *Iuda:* en *Lichtfoot* in *Benjamin.*

Ten tijde van *Vespasiaen* was *Emaus* een der elf lantvooghdyen van *Iudea*, en de zeste in rang.

Het aeloud *Emaus* is gansch verwoest, zonder kentekenen by-na van overgebleve puinhopen. Men ziet'er heden naulix een eenigh huis over-eind staen. Daer zijn niet, als slechte huizen of hutten in de puinhopen der stad: waer in d'arme Moren, die zich met de vee-hoederye, op de na-by-gelegen velden, erneren, hun verblijf nemen: zonder zich eenige Kristenen in *Emaus* bevinden. Deze Moren zijn zwart of donker-bruin van verruwe, afgrijzelijk van gelaet, by-na gansch naekt, en gewapent met zeker geweer, als vorken. Men ziet'er noch eenige kentekenen van een oud kasteel: en eene kapel, de welke half ter aerde neêrgestort leit.

Zoo de Talmudisten verhalen, waeren zekere deurluchtige geslaghten, als *Beth-Pegarim*, en *Beth-Zippera*, van *Emaus* geboortigh: en d'inwoonders van *Emaus* edelmoedige Israëliten: welker priesters hunne dochters ten wijve namen.

Van *Emaus* was zeker *Aristeus*, die Sekritaris of schrijver des raets was, geboortigh.

Emaus was de geboorte-plaetse van *Kleophas*, een der twee jongeren, die den Heilant, in het gaen na *Emaus*, ontmoeten, en hem met zich ten huize, in het vlek *Emaus*, namen, en in het breken des broots erkenden. Luk. 24: vers 13, 18.

Op het huis van *Kleophas* wiert namaels door de Kristenen eene kerke gebouwt: waer van heden niet, als een brok van dikke en zware ter neêr gestorte muuren, overgebleven is: in de welke men noch een poorte of deure van gehouwen steen, van zes of zeven voet hoogh, en ruim anderhalve breet, ziet.

Voor *Emaus* is, by eenen driesprong, (op den welken de Zalighmaker, na zijne opstending, wanneer hy by *Kleophas* en den anderen jonger gekomen was, zich geliet verder te gaen) een zekere heilzame bron, waer in niet alleenlijk kranke menschen, met zich in den zelven te wasschen; maer ook beesten, van verscheide ziekten genezen worden. Want *Kristus*, naer men zeid, had, t'effens met zijne jongeren, op een zekeren tijt, zich van den wegh af, na dezen bron, begeven, en in den zelven de voeten gewassen: waer van sedert het water die heilzame kracht zou bekomen hebben. Hier over wort hy by de Kristenen in grote eerbiedigheit gehouden. Sozom.

De lantstreke rontom is zeer goet en vruchtbaer, en verschaft allerleie levens-behoeften. Van *Bethoron* tot aen *Emaus* is geberghte. Talmud.

De wegh tusschen *Emaus* en *Ierusalem* is zeer lustigh. Ten halven wege ziet men eenen oort; alwaer de Zalighmaker, in pelgrims gewaet, aen zijne leerlingen, die van *Ierusalem* na *Emaus* gongen, verscheen. Luc. 24.

Ter zelver plaetse is namaels een fraei klooster gebouwt: doch leit heden half verwoest en onbewoont.

Naer het schrijven van *Doubdan* is, op de kant van den wegh, aen de linke zijde, wanneer men van *Ierusalem* na *Emaus* reist, een kleine fonteyn, de welke met keistenen opgehaelt is, en overvloet van water heeft: dat geduurigh dwers over den wegh, door een stenen goot, in eene water-bak loopt, die recht daer tegen over, aen d'andere zijde is.

Ter zelver plaetse deilt zich de wegh in tweên: d'eene, op de linke zijde, loopt na *Emaus*: en d'andere, op de rechte, na *Iaffa*.

Wegh van Jerusalem na Emaus.

Op den wegh van *Ierusalem* na *Emaus* vind men de volgende plaetsen.

Wanneer men uit *Ierusalem*, door de

de poorte van *Iaffa*, over den bergh *Gibon*, na 't weste gaet, zoo komt men, na ontrent vijf hondert schreden reizens, aen eenen heuvel: van den welken men de stad *Ierusalem*, als men van de westzijde derwaerts komt getogen, allereerst in 't gezicht krijght.

Latende den wegh, die na *Iaffa* loopt, op de linke-hant leggen, zoo stijght men, ter rechter-hant, langs een steil, moeielijk en steenigh voetpat, in een onder-gelegen dal, dat donker, zeer fraei en lustigh is, en met olijf-bomen bewassen, en met een bron van geduurigh lopend water bevochtight wort.

Vlek Lyphtha. Op de rechte-hant leit een dorp, *Lyphtha* genoemt, dat by Moren bewoont wort.

Een weinigh verder, na 't weste, komt men aen de beke, de welke in het Terpentijn-dal vloeit, en by grote droogthe kan overwaet worden.

Twee duizent schreden van daer komt men aen de plaetse, daer *Kristus* zijne twee jongeren, gaende na *Emaus*, verscheen.

Zuidwaerts van daer komt men by een bron, die aen den voet van eenen bergh is: op wiens top, aen de linke zijde, een vlek *Lusa* leit. (Lusa.) Deez bergh is met wijngaerden en olijf-bomen over-al beplant, en doet zich, door zijnen stant en boomrijkheit, bovenmate vermakelijk en lustigh in 't oogh op. Waer over eenigen dien bergh voor den schoonsten, lustighsten, en wel-bebouwsten bergh van gansch *Palestijn* hebben uitgekreten.

Achter dezen bergh, na 't weste, leit een andere bergh, of een hoge heuvel of klift, die eenen moeielijken opgang heeft.

Op den top leit een slecht en onvermaert dorp, dat by Moren bewoont wort. Duizent schreden van daer leit het vlek *Emaus*.

Een kleine mijle van *Emaus*, na 't ooste, en niet verre van het vlek *Bedom*, leit een velt van eene kleine mijle in de middellijn, of twee mijlen lang en breet. Het is zeer vruchtbaer en wel-bebouwt, en met graen-gewassen bedekt, en rontom met lustige heuvelen of bergen omringt, die de Moren bebouwen, en in hutten, langs de zijden, wonen.

Dit velt wort doorgaens aen dien oort het *plein* of *vlakte van Iosua* genoemt: uit oorzake men het voor de plaetse hout, op de welke *Iosua*, door kracht van zijne gebeden, den loop der zon en mane een gehelen dagh deed stil staen, wanneer hy tegen d'Amorrhiten, voor de Gabaoniten, zou vechten. Jos. 10: 12. (Plein van Josua.)

De Joodsche schrijvers, en onder andere *Kimchi*, breiden dezen stilstant der zonne en mane tot zes en dertigh uuren uit.

Dit velt, of deze plaetse, wort anders ook het dal *Ajalon* genoemt: eensdeels, om de nabyheit der stad *Ajalon*; en ten andere, uit oorzake van de heuvelen, die het omringen, en tot een dal maken.

Tusschen *Emaus* en *Silo*, duizent treden van den bron der Apostelen, leit een dorp, rijk van vee, en inzonderheit van hoenderen, dat d'Arabieren *Bedom* noemen. (Dorp Bedom.)

Ontrent een vierendeel mijls van daer, op de rechte-hant, worden op eenen heuvel puinhopen gezien, die *Doubdan* voor de puinhopen des huis van *Obed-Edom* hout; alwaer d'arke, door bevel van *David*, drie maenden ruste. 2 Sam. 6: 11, 12. 1 Chron. 13: vers 13, 14.

Doch schoon d'overeenkoming en gelijkenis der namen, van *Bedom* en *Edom*, schijnt tot eenigh bewijs te strekken, zoo kan evenwel met gene zekerheit daer van iet vast-gestelt worden.

Zuidwaerts van dit velt en ontrent een Fransche mijle van *Ierusalem*, leit de bergh *Silo*, heden by d'Arabieren *Chemonel* genoemt. Ziet p. 190.

Keerende van den bergh *Silo*, na 't zuide, komt men op eene vlakte, of in een vlak dal, dat met graen-gewassen bezait wort, en met wijnstokken beplant, en met tuinen en lusthoven bezet is, daer in de Turken van *Ierusalem* zich des Zomers onthouden.

In dit velt, een weinigh neêrwaerts te gaen, was, naer men zeid, het krijghsheir van *Sennacherib*, koning van Assyrie, gelegert, dat ten getale van hondert en vijf en tachentigh duizent mannen opgetogen was, om *Ierusalem* te beleggen; maer wiert door den engel op eenen nacht verslagen.

gen. 2 Reg. 18: 19. 2 Chr. 32. Esa. 36: vers 37.

Huis van Simon de Rechtveirdige.

Gaende van daer, na den wegh, die van *Ierusalem* na *Bethlehem* loopt, zoo komt men aen zeker oud gebouw, dat by d'inwoonders van dien oort het *huis van Simon de Rechtveirdige* genoemt wort, die den Zalighmaker, wanneer hy den Heere in den tempel voorgestelt wiert, in zijne armen nam. Luk. 2: vers 28.

Dit huis, naer het schrijven van *Doubdan*, staet ontrent duizent treden van het huis van *Kaifas*, een halve mijle van *Jerusalem*, ontrent duizent treden van den groten wegh, en in het midden van een groot dal, het dal *Rafaims* genoemt. Het staet op een kleinen heuvel; doch is heden, door outheit, by-na ter neêr gestort en gesloopt. Men ziet in de puinhopen noch eenige kamers, zalen, gewelven en pylaren, die voor d'overblijfselen des gebouws gehouden worden, dat de Kristenen eertijts op het huis, of op de plaetse des huis van dezen *Simon de Rechtveirdige* doen bouwen hadden.

Terpentijn-boom der maeght Maria.

Een halve Fransche mijle van het huis van *Simon de Rechtveirdige*, stont voor ontrent vijftien of zestien jaren een groene terpentijn-boom, die de *terpentijn-boom der maeght Maria* genoemt, en by d'inwoonders van dien oort, en inzonderheit by de Roomsgezinden, in grote eerwaerdigheit en hoge achting gehouden wiert: uit oorzake *Maria*, zoo d'overlevering hout, onder den zelven boom, die zich tot haer genijght had, zou gerust hebben, wanneer zy uit *Bethlehem* na *Ierusalem* gegaen was, om haeren zoon, volgens de Joodsche wet, den Heere in den tempel voor te stellen.

Deez terpentijn-boom, verhaelt *Doubdan*, wiert voor ontrent twintigh jaren, tot grote droefheit en leetwezen van alle Oostersche Kristenen, door eenen Arabier, op wiens lant deze boom stont, verbrant: dewijl de pelgrims, in het afbreken en afsnijden der takken, zijn graen-gewassen bedorven en vertraden. Den zelven Arabier, zoo de Roomsgezinden voor-geven, zou kort daer na hier door grote rampen en ongevallen overgekomen zijn.

Die eertijts een stukje van dezen boom kon bekomen, achte het veel kostelijker als gout, en bewaerde het, als een heiligh overblijfsel, en deed'er kruizen en roze-kransen van maken. Doch eindelijk deed de *Gardiaen* des berghs *Sions* het schenden en breken dezes booms, op pene van kerk-ban, verbieden: want anders, och arm! zou men al voor vele jaren stuk noch steel meer daer van gezien hebben.

Naer het verhael van *Quaresmius*, hielden ook de Moren dezen boom, als voor iet heilighs: naerdien zy een mirakel aen den zelven gezien hadden geschiet te zijn: want zeker Arabische veehoeder had des nachts een groot vuur uit dezen boom hemelwaerts zien opklimmen, zonder de boom beschadight of geschonden wiert. Sedert hadden de Mahometanen dezen boom boven-mate hoogh geëert, en in zonderlinge waerdigheit gehouden.

Waterbak der drie Koningen.

Hondert treden van dezen terpentijn-boom, op het midden van den zelven wegh, is een tamelijk diepe en waterrijke bak, en by-na geheel toegedekt: naerdien zy niet als eene ronde opening heeft, als die van eene put; hoewel niet zoo groot, daer door het water, dat stinkend en vuil is, opgehaelt wort. Rontom de bak zijn drie kleine kommen, om het vee te drenken. Deze bak wort by d'inwoonders en beêvaertreizers van dien oort gemeenelijk de *waterbak der drie Koningen*, en de *waterbak der Sterre* genoemt: uit oorzake men hout, dat de sterre, de welke de Magen of Wijzen van 't ooste na *Bethlehem* geleide, en haer verberghde, geduurende hun verblijf in *Ierusalem*, op deze plaetse haer aen hen vertoonde, en hen, door haer licht en glans, tot aen de kribbe, in de spelonke van *Bethlehem* geleide.

De Kristenen hebben namaels, ter gedachtenis van dezen voorval, op deze plaetse eene kleine kerke doen bouwen: waer van niet meer, als eenige kleine steenen, gezien worden.

By de Roomsgezinden worden de genen, die den Zalighmaker kort na zijne geboorte quamen bezoeken, en met giften van gout, wierook en myrrhe vereeren, voor koningen gehouden en uitgekreten, gelijk zy hen ook met dien tijtel doorgaens in hunne

schriften verheerlijken; hoewel t'onrecht, en zonder eenige schijn van waerheit. Om dit hun verdichtsel meer glimpen schijns te geven, trekken zy het tiende vers uit Psalm 72. aen, het gene luidt: *De koningen van Tharsis en d'eilanden zullen geschenken aenbrengen: de koningen van Scheba en Saba zullen vereeringen toevoeren.*

Dan dat hier door de koningen van *Tharsis* en *Saba* niet de Magen, die den Zalighmaker aenbaden, verstaen worden, blijkt hieruit, dewijl *Tharsis* ten weste van *Judea* lagh, en by eenigen voor *Cilicie*, en by andere voor *Spanje* gehouden wort. *Saba* daer en tegen lagh ten zuide van *Judea*: als blijkt uit Matth. 12:42. Luc. 11:41. Maer de Magen waeren uit het ooste gekomen, volgens uitdrukkelijk schrijven van *Mattheus*.

Daer en boven besluiten de Roomsgezinden beuzelzinnigh uit het getal der drie giften, als wierook, myrrhe en gout, die de Magen den Zalighmaker braghten, dat zy geen meerder, noch weiniger, als drie waeren.

Zy voegen'er by, hoewel bovenmate beuzelzinnigh, dat de namen dezer drie koningen, *Gaspar*, *Melchior* en *Balthasar* waeren. Ook stroit men onder hen uit, dat die drie koningen te *Keulen*, aen den *Rhijn*, begraven zijn: alwaer ook eenige lijken, quansuis, als de lijken van die Magen, of koningen, den onnozelen, om aen te bidden, ten tone voorgestelt worden.

Doch zoo deze mannen, die den Zalighmaker quamen bezoeken, koningen waeren geweest, *Mattheus* zou hen dien naem niet geweigert; maer wel gegeven hebben. Ook zou *Herodes* hen zoo slecht niet; maer veel waerdiger gehandelt hebben. Voegh hier by, dat in Persie, (waer uit deze Magen herkomstigh waeren) te dier tijde slechts een eenige koning heersche: te weten, de koning der Parthen, die in maght en mogentheit tegen het Romeinsche rijk op moght.

Maer eigentlijk waeren deze Magen, die, naer luit van *Mattheus* schrijven, uit het ooste gekomen waeren, een byzonder volk van *Persie*, of liever van *Medien*, een gewest in *Persie*: want de Magen, zoo *Herodoot* in zijn *Klio*, of eerste boek verhaelt, was een der zes volken van *Medien*: als daer waeren *Busenen*, *Paretaceniers*, *Struchaten*, *Arizantiers*, *Budiers*, en *Magen*.

Herodoot schijnt eenigh onderscheit tusschen de Persianen en Magen te maken: want hy noemt op eene andere plaetse de Magen, als een byzonder volk van de Persianen: en voeght'er by, dat men niet zekerlijk weet, of de Persianen niet eer hun lijken begraven, voor zy door het gevogelt of honden voortgesleept worden: maer dat de Magen zulx doen, des is hen zekerlijk bewust. *De Magen*, zeidt hy, *begraven hun lijken niet voor al eer zy door het gevogelt, of door eenen hont, voortgesleept worden.*

Uit het boven-verhaelde, en inzonderheit uit het schrijven van *Herodoot*, blijkt klaerelijk, dat het woort *Magen*, of *Magoi*, na de Grieksche spelling, een eigen naem van een byzonder volk is: dies eenigen dat woort, gelijk het in 't Grieksch, by Matth. 2: vers 2. staet, willen behouden, en niet *Wijzen* overgezet hebben.

Naer het schrijven van *Cicero*, *Strabo*, en *Suidas*, en meest alle d'andere schrijvers, na hen, waeren de Magen onder de Persianen als Filosofen of Godsgeleerden, en in alle wetenschappen, inzonderheit in den loop des hemels ervaren: in welken zin zoodanige man by de *Cypriers Elymas*, of *toveraer*, genoemt wiert: welk woort *Lukas* op Grieksch *Magus* vertaelt, cap. 13:8. en gemeenelijk *toveraer* overgezet wort: gelijk het woort *Magus*, in die betekenis, in de Schrift op verscheide plaetsen schijnt genomen te worden.

Dies niet tegenstaende bedienden de Magen onder de Persianen ook andere burgerlijke ampten, als blijkt uit het schrijven van *Herodoot*; want d'een der twee gebroeders, die tegen *Kambyses* aen het muiten sloegen, was door hem, wanneer hy na *Egypten* ten oorlogh was getogen, tot voorzorger zijner huiszaken of huisgezin gestelt.

Ontrent drie hondert schreden van daer, na 't ooste, staet, op den kant van den groten wegh, een klooster, het *klooster van S. Elias* genoemt, het welk den *Kaloyers*, of Grieksche geestelijken van d'orde van *S. Basilius*, toebehoort, die gewonelijken, ten getale van Klooster van S. Elias.

Bergh des VE

IGH. DAEGHSEN . *VASTEN*

van acht, zich daer in onthouden. Het ſtaet in 't midden van een perk of beſtek, dat met brave en weêrbare muuren omringt is. By het klooſter is eene kerke.

In den muur, boven den zelven wegh, is een waterbak, met zeer treffelijk water, dat den reizers, tot verfriſſching, wonder wel te ſta komt.

Recht tegen over, of voor de poorte des klooſters, en op het midden van den wegh, leit een grote rotsſteen gelijks d'aerde; waer in, zoo men voorgeeft, de geſtalte en vorm van den profeet *Elias*, meer als vier duimen diep, en vijf voeten lang, in gedrukt en in gegraveert is, na de geſtalte van een menſchen lichaem, leggende in de lengte uitgeſtrekt. Men bemerkt'er zeer duidelijk en beſcheidelijk de plaetſe des hoofts: en die van de ſchouderen en andere delen, met vouwen en ploien van klederen.

Men hout, dat deze ſteenrotſe eertijts *Elias* tot een bed zou gedient hebben, in het gaen en keren uit *Samarien*, na *Judeen* en *Berſabee*, wanneer hy voor de vervolging van koning *Iezabel* vluchte, 1 Reg. 19: 3. de welke, zoo dra hy die, in het neêrleggen, had aengeraekt, zoo week als waſch geworden was, en ſedert altijt deze vorm of aftrek, en geſtalte zijns lichaems behouden had.

Elk menſch, die deze plaetſe voorby gaet, blijft'er ſtaen, om deze geſtalte te kuſſen, en gebeden te ſtorten. Ter gedachtenis van dien wonder-daet wiert namaels een klooſter en kerke tegen over deze plaetſe gebouwt, en, na dezen profeet, *het klooſter en kerke van S. Elias* genoemt.

Kerke en plaetſe van den profeet Habakuk.

Twee hondert en zeſtigh treden weſtwaerts van het klooſter, of de geſtalte van *Elias*, of vier of vijf hondert treden van de waterbak der Koningen, ſtaet, op een kleinen heuvel, een overblijfſel of puinhoop van een gebouw, of kerke, de welke by 's lants inwoonders de *kerke* en *plaetſe* van *Habakuk* genoemt wort: dewijl op deze plaetſe het huis of de woonſtede van den profeet *Habakuk* ſtont: of liever, dewijl *Habakuk* uit deze plaetſe, zoo d'overlevering geloof verdient, door den engel, by 't hair des hoofts, te *Babylon*, na *Daniel*, in den kuil der leeuwen gevoert wiert, wanneer hy zijnen mayers op 't velt ſpijze braght. Dan. 14.

Andere houden *Akkaron*, eene ſtad der Filiſtijnen, voor de plaetſe, van waer *Habakuk* door den engel na *Babylon* zou vervoert zijn. *Adrichom* ſtelt die plaetſe in de voor-ſtad van *Jeruſalem*, aen de zuitzijde. *Willem de Tyrier* ſtelt de woonplaetſe van *Habakuk* in de ſtad *Thekua*, de welke twee mijlen en een vierendeel mijls van *Ieruſalem*, en een halve mijle van *Bethlehem* gelegen was. In de Schrift, of in het aenhangſel van *Daniel*, cap. 1: vers 4. wort d'eigentlijke plaetſe niet uitgedrukt, noch gedaght, van waer *Habakuk* na *Daniel*, door den engel gevoert wiert: alleenlijk wort'er, cap. 14: 32. in 't algemein gezeit, dat *Habakuk*, de profeet, in *Judea* was, wanneer hy zijne mayers ſpijze op 't velt braght, en door den engel na *Daniel* gevoert wiert, zonder d'eene of andere eigentlijke plaetſe van *Iudea* te noemen.

Of deez *Habakuk* een van de twaleſ kleine profeten was, en d'achtſte in orde, gelijk *Doritheus*, *Epiphanius*, en *Hieronymus* gevoelen, of een ander van een zelven name en waerdigheit, gelijk *Ribera*, *Torniellus* en andere willen, is een geſchil van over lang onder de godsgeleerden betwiſt, en noch heden onbeſleght.

De Kriſtenen hebben in oude tijden, uit aendaght tegen dezen profeet, op deze plaetſe, daer op de grontveſten van zijn huis ſtonden, of liever, van waer hy vervoert wiert, eene kerke en klooſter doen bouwen.

Bergh des Veertighdaeghſen Vaſtens.

Zes Franſche, of drie en een halve Duitſche mijlen van *Jeruſalem*, en een Franſche mijle van *Jericho*, leit, op de vlakte van *Iericho*, een bergh, gemeenelijk by de Kriſtenen van dien oort, op Italiaenſch, *Quarantena*, of *Quadrantana*, dat is, *veertigh*, genoemt: uit oorzake de Zalighmaker, na hy in den Jordaen gedoopt en te lande geſtapt was, zich op den zelven bergh zou begeven, en veertigh dagen en veertigh nachten, zonder eeten en drinken, met vaſten, in eene ſpelonke van dien onthouden hebben, en op zijnen hooghſten top, zoo d'overlevering hout, door den duivel verzocht geworden zijn, om de ſteenen in

broot te veranderen: als *Mattheus*, c.4. *Markus*, cap. 1. en *Lukas*, cap. 4. verhalen: waerom hy ook den naem van *Duivels-bergh* voert.

Hy is boven-mate hoogh, recht, steil en scherp, en bestaet geheel en al uit klippen, die zijnen opgang van eene uure gaens ongemeen moeielijk en gevarelijk maken. Men kan van zijnen hooghsten top de grote en vlakke velden ter weder-zijde des Jordaens wijd en breet beoogen, en de Dode zee, en bergen van Arabien zeer bescheidelijk zien leggen. Mannen, die van boven beneden aen de voet gezien worden, vertonen zich als kinderen, en peerden, als schapen.

Hy is d'eenzaemste en onvruchtbaerste bergh, die met d'oogen t'aenschouwen is: want daer groeit heester, lover, noch gras op. Van zijne voet, tot aen het vierde gedeelte van zijne hooghte, is d'opgang zoo recht, dat men naulix aldaer over-eind blijven staen kan: behalve dat men noch over keisteenen moet opklimmen, die onder de voeten wegh-rollen: hoewel niet zonder gevaer.

Wanneer men aldaer gekomen is, zoo vind men een klein en zeer eng voetpad, dat na 't zuide toe loopt, en geduurigh een weinigh krom en ter zijde opschiet, tot aen een trap van ontrent dertig ongeschonde stene treden, ieder van vier voet breet. Aen het einde, of opperste van dien, moet men de rotse op klaveren of kruipen, de welke recht en gelijk is, als een muur, van zes of zeven voeten hoogh, en zich wel vast houden, en de handen aen zekere scherpe uitsteeksełen slaen, en de voeten in de scheuren en openingen der rotse zetten, de welke zoo glat als geslepen marmer is.

Gekomen aldaer, zoo klimt men langs een klein en zeer eng gevaerlijk voetpat van ontrent vijftigh treden, tegen de rotse aengemaekt, opwaerts. Aen wiens eind men weêr by een steenrotse opklavert en kruipt, de welke scherp en steil is, als d'andere, zoo recht als een muur, en ook zes of zeven voet hoogh. Het is'er veel gevaerelijker: uit oorzake de plaetse aen dien oort tusschen de rotse en steilte niet breder is, als daer een man op zijne voeten recht over-eind kan staen.

Na noch een weinigh opklimmens van daer, zoo komt men aen een groot en ruim hol, dat uit de natuur, tot de diepte van twalef of vijftien treden, in de rotse gehouwen is. Op des zelfs eind treet men in een ander kleinder en donkerder hol.

Gaende dit hol voor-by, zoo klimt men noch hoger; hoewel met het grootste gevaer van de werelt: naerdien het voetpat, dat men opklimt, geen twee voet breet, en in dier wijze in de zijde des berghs uitgehouwen is, dat men bezwarelijk het lijf recht over-eind kan houden; maer moet een weinigh krom en tegen de rotse aen leunende gaen, de welke neêrwaerts, tot aen de voet, steil en recht als een muur neêrschiet.

Noch eens zoo hoogh, en op het eind van dit klein voetpat, treet men in eenen gang of galderye van acht of tien treden lang; maer zeer eng, die in een ander hol uitkomt; dat ook uit de natuur in de rotse gehouwen is: doch het is veel kleinder, als het eerste, en heeft niet boven zes of zeven treden in de middellijn.

In dit hol, zoo d'overlevering hout, zou de Zalighmaker zich veertigh dagen en veertigh nachten, zonder eeten of drinken, met gebeden, onthouden hebben. Keizerin *Helena* heeft namaels, ter gedachtenis van dien wonderdaet, eene kapel of kerke daer van doen maken, met een altaer: waer op de Roomsgezinden by wijle de misse doen. Boven is een venster, om licht daer door te scheppen. Het grootste gedeelte der muuren van deze kerke wort noch heden gezien.

Men ziet'er eenige geschilderde afbeeldingen van engelen en heiligen: hoewel die op zommige plaetsen uitgegaen en doorgehaelt zijn: maer het geen'er van overgebleven is vertoont zich noch zoo levendigh van kleure, als of het eerst gemaekt was: alhoewel het zeer out is.

In het midden van de vloer is een kleine steen van de zelve rotse: waer in een kring van twalef of dertien duimen in de middellijn met de beitel gehouwen is: de welke eenigen voor merktekenen van des Zalighmakers hooft

hooft gehouden hebben, die hy, in het neêrvallen met zijn hooft op de rotse, wanneer hy den vader bad, in de zelve, als in week wasch, had gedrukt.

Een weinigh ter zijde is een waterbak, om het regen-water t'ontfangen en bewaren: en daer by eene poort of ingang, om daer door in een andere spelonke of hol af of op te klimmen, of misschien om daer door langs zekeren kleinen verloren wegh op den top des berghs te klimmen, die noch veel hoger is: op den welken, volgens overlevering, de duivel den Zalighmaker voerde, om hem alle koningrijken der werelt en haere heerlijkheit te tonen. Want na den duivel de Zalighmaker in de woestijne geleit, en te *Jerusalem* op de tinne des tempels gevoert had, zoo voerde hy hem ten derde-male op een zeer hogen bergh: Matth. 4. Maer heden kan men op dezen top niet komen, dan langs een anderen wegh om te gaen.

Daer na klimt men, by eenen kleinen trap van zeven of acht steene treden, in een andere veel kleinder spelonke, als de voorige, de welke noch geheel met verscheiden afbeeldingen van de bootschap van *Maria*, Engelen en Apostelen, na de Griekse wijze, beschildert is: hoewel die een weinigh zijn uitgegaen. Daer neffens zijn zeer oude Griekse letteren: want eertijts hebben de Grieken deze plaetse bezeten. Men hout, dat d'Engelen op deze plaetse den Zalighmaker eenige spijze braghten: naer luit van *Mattheus* schrijven: *Ziet d'Engelen traden tot hem, en dienden hem.* Matth. 4: 11. Zoo *Roger* en andere schrijven, zou noch de ganse aftrek, vorm of gestalte van des Zalighmakers lichaem in de zelve rotse gezien worden, die hy, tot een gedachtenis, in het leggen op de zelve, daer in, als in week wasch, gedrukt had. Maer heden wort'er niet het minste kenteken van gezien.

Na den voorgang van den Zalighmaker hebben zich eertijts een groot getal van kluizenaers in verscheide kleine spelonken vertrokken, die in den zelven bergh, als ovens, uitgeholt zijn, om daer in met grote boetvaerdigheit en strengheit te leven.

Men ziet'er, het geen met recht verwonderens waerdigh is, wegh, noch voetpat, noch opgang, om in deze spelonken te komen. Doch misschien klommen zy daer op en af, en van d'eene in d'andere spelonke, door middel van ladders van tou gemaekt, of over bruggen van takken in de lucht gevlochten, de welke aen de kapel uitquamen. In deze kapel vergaderen deze kluizenaers allen Zondaghs, om de misse te horen, en andere kerkelijke diensten by te wonen.

Zoo eenigen schrijven, zouden deze spelonken hen ook tot grafsteden na hunne doot gedient hebben: waer in, naer men zeidt, noch eenige geheel dorre lijken gezien worden: hoewel *Doubdan*, in het bezichtigen, niet te zien heeft kunnen krijgen.

Boven op den top zijn eenige overblijfselen van een oud klooster.

Deze bergh schijnt de geen te zijn, die by *Josephus* ontrent *Jericho* gestelt wort, en van *Scythopolis* ten noorde, tot aen de Dode zee, ten zuide strekt, en de vlakke velden des Jordaens aen deze zijde omringt: want die is ook, volgens zijn schrijven, steenachtigh, en door zijne onvruchtbaerheit onbewoonbaer. Ziet p. 160.

Een vierendeel uur gaens van de voet van dezen bergh ontspringt de bron van *Elise*.

De Dode of Zoute zee.

De Dode zee wort alzoo gemenelijk by de histori-schrijvers, en anders, op Grieksch, by *Iosephus*, *Asphaltitis*, en ook de *Sodomitische zee* genoemt: maer in de Schrift doorgaens de *zee des Zouts*, of *Zoute-zee*, Gen. 14: 3. Num. 34: vs 3, 12. Deut. 3: 17. Jos. 3: 16. en 12: 3. en 15: 2, 5. en 18: 19. en anders de *zee der woestijne*, of *wildernis*, en de *zee der vlakke velden*: ter oorzake van haere gelegentheit neffens de zelve, Deut. 3: 17. en 4: 49. en 5: 6. Jos. 3: vers 16. en 12: 3. 2 Reg. 14: 15. en ook de *Oost-zee*, Joël 2: 20. Ezech. 47: vers 18. Zach. 14: 18. van wegen haere gelegentheit ten ooste des Heiligen Lants; Lib. 6.

Lants: gelijk de Middellantsche zee de *Wester zee* in de Schrift genoemt wort, van wege haere gelegentheit aen de westzijde des Heiligen Lants. De reden dezer benamingen, van Dode en Zoute zee en zee *Asphaltitis*, zullen in 't vervolgh blijken.

By d'Arabieren wort de zelve zee heden op Arabisch *Bahar Lout* genoemt, dat is, *zee van Loth*: uit oorzake *Loth*, volgens hun verhael, van schipbreuke op zijne baren te lijden, bevrijt bleef: daer de godloze en weerspannige inwoonders van *Sodoma* op de zelve vergingen.

Eigentlijk is dit water gene zee; maer een meir of poel: gelijk het ook met dien naem by de histori-schrijvers, *Strabo*, *Tacitus*, *Iosephus*, *Plinius*, *Solinus* en andere, geheten wort: want het is niet anders als een lang en breet dal of laeghte, of lage streke lants, daer in de wateren uit den Jordaen, en onderaertsche wellen, vloeien.

Dan in de Schrift wort dit water een *zee* genoemt, volgens eene gewonelijke wijze van spreken onder de Hebreen gebruikelijk, die alle grote vergaderingen van water een zee noemen: als de zee van *Tiberias*, het koper wasch-vat in den tempel *Salomons*, en diergelijke.

Iosephus brengt de lengte dezer zee, tot aen *Zoara*, eene stad in Arabien, op vijf hondert en tachentig stadien, eene streke van twee en tzeventigh duizent schreden, of achtien Duitsche mijlen, en de brete op hondert en vijftigh stadien, of achtien duizent schreden: ieder schrede gerekent op vijf voeten: eene streke van by-na vijf Duitsche mijlen. *Plinius* daer en tegen brengt de lengte op hondert duizent, en grootste brete op vijf en twintigh, en de kleinste brete op zes duizent schreden.

Het verschil dezer mate in de lengte kan misschien hier uit ontstaen zijn, dewijl *Iosephus* binnen zijne mate de tonge der zee (waer van by Jos. 15: 2. gesproken wort) niet begrijpt, en de brete bepaelt, na de zelve in 't algemein over-al uitgestrekt leit.

Onder de hedendaeghse schrijvers brengt *Roger* de lengte, van 't noorde na 't zuide, op achtien of twintigh, en brete op drie Fransche mijlen. *Thevenot* begroot de lengte op hondert Italiaensche, of vijf en twintigh Duitsche, en brete op vijf en twintigh Italiaensche mijlen. *Doubdan* bevond haer, op zekere plaetse, ontrent *Iericho*, in de brete slechts tot twee Fransche mijlen uitgestrekt.

Zy leit, volgens schrijven van *Iosephus*, drie hondert stadien (ontrent acht en dertigh of veertigh duizent schreden) zuid-oostwaerts van *Jerusalem*, en wort doorgaens in de Schrift tot ooster grenspael des Heiligen Lants gestelt, en hier om by Joël 2: vers 20. Ezech. 47: 18. en Zach. 14: vers 8. d'*Oost-zee* genoemt, ten aenzien van de Middellantsche zee, de welke doorgaens in de Schrift de *West-zee* genoemt wort. Zy is van de Middellantsche zee twee en twintigh, en van het Roo meir hondert Fransche mijlen afgelegen.

Deze zee, of dit meir, volgens schrijven van *Iosephus*, is zout en onvruchtbaer, en wonder veranderlijk van kleure: want drie-mael des daeghs verandert zy haere huit of bovenvlakte van kleure, en geeft, wanneer zy door de zonne-stralen beschenen wort, een weêrschijn van haer.

De zwaerste dingen, die in haer water gesmeten worden, drijven licht daer op. Niemant zou ook lichtelijk, schoon hy al willens wouw, diep onder kunnen gedompelt worden. Want keizer *Vespasiaen*, die derwaerts getrokken was, om deze zee te zien, beval eenigen, die niet zwemmen konden, met de handen op de rugh gebonden, daer in te smijten: maer zy quamen alle, als door kracht van eenen geest opwaerts gedreven, weêr boven drijven.

Dan dit laetste schrijven van *Josephus* hout *Roger* voor valsch, en schrijft dat hem het tegendeel bewust is.

De zee, naer het schrijven van den zelven *Iosephus*, werpt op vele plaetsen zwarte klompen of kluiten van Joden-lijm op, die op de baren, van gestalte en grote als stieren zonder koppen, drijven.

Wanneer de genen, die op dit meir bedreven zijn, by deze opgeworpe klompen komen, zoo vatten zy de zelve aen, en trekken die in de schepen: maer uit oorzake deze Joden-

lijm

lijm tai is, zoo kunnen zy de zelve van de schepen, die daer meê beladen zijn, niet afbreken; maer blijft'er aen vast zitten, tot dat de zelve door het vrouwen maen-stont-bloet, of pis, los gemaekt en ontdaen wort. Wijders, deze Joden-lijm is niet alleenlijk dienstigh, om de reten en naden der schepen dicht te maken; maer wort ook onder vele geneesmiddelen, tot het genezen der lichamen, gebruikt. Dus verre *Josephus*.

Merkwaerdigh is ook het geen *Tacitus* in de volgende woorden, van dit meir, by-na op een zelven zin, schrijft: *Dit meir is van een onmetelijke omtrek, als een zee, en vuil van smaek, en den bywoonders, door zijnen zwaren reuk, vergiftigh.* † *Het wort door de wint niet voortgedreven, noch gedooght gene visschen of vogelen, die het water gewoon zijn. Zoo wel die zwemmen, als niet zwemmen kunnen, worden allengs opgeheven. Op zekeren tijt van 't jaer werpt het meir Joden-lijm op. D'ervarentheit heeft het gebruik geleert, om de zelve te verzamelen. Het is een vocht, uit zijn eigen natuur zwart, en drijft, wanneer het te zamen geronnen is, in edik. Zy vatten het met de handen en trekken het boven op het schip. Van daer vloeit zy, zonder handen daer aen te slaen, inwaerts of neerwaerts, en blijft geladen, tot dat menze afsnijt: doch men kan haer met geen yzer of koper afsnijden. Deze Joden-lijm schuuwt het vrouwen maen-stonden-bloet en klederen, de welke daer meê bemorst zijn. Aldus verhalen d'oude schrijvers. Maer de genen,* vervolght *Tacitus, die dezer plaetsen kundigh zijn, verhaelen, dat de klompen van Iodenlijm door de baren opgesmeten, en met de handen aen strant gehaelt worden. Zoo dra nu de dampen der aerde, door kracht der zonne, zijn opgedrooght; dan worden zy, met bijlen en wiggen, als balken of stenen, van malkanderen gehouwen.*

† Waerom het de Dode zee heet.

Deze zee is van alle zijden met hoge bergen omringt, uitgezeit ten noorde, na de zijde des Jordaens toe: alwaer de Jordaen, en eenige scheuten en beken, haer water in de zelve ontlozen en verliezen. En alhoewel deze zee van een klein bestek is, zoo wort zy evenwel noit, hoe groot een meenighte waters daer instort, des te groter, noch waterrijker. Waer over velen voor geloofelijk houden, dat het water door onderaertsche aderen, of gangen, wegh vloeit, en in de Middellantsche of in de Rode zee stort. Het water, ter oorzake van de schaduwe der omleggende bergen, de welke daer op-valt, vertoont haer zwart, uitgezeit een strael des waters van den Jordaen, dat klaer is, als het light van den dagh, en midden daer door vloeit, en zich eene mijle verre strekt, zonder zich met het water der zee te vermengen, of dat te roeren.

Ziet p. 151.

Deze zee, naer het schrijven van *Sanut*, is altijt met een dikke rook, en zwarte dampen, als een helsche schou of rookgat bedekt. Van gelijken schrijft *Roger*, dat zy gewonelijken zeer dikke en stinkende dampen uitwerpt: ook zijn d'uitwaessemingen, de welke de zon uittrekt, zwavelachtigh, en door haer vergiftigheit onverdraeghelijk. Desgelijx zeggen eenigen, dat haer water zwart, lijmigh, tai, dik, vet, vuil, slijkerigh, en stinkend is.

Boven-mate tai en lijmigh, zoo *Roger* schrijft, is dit water: want zoo iemant zich daer in bade, met hemde en kousen aen, de zelve zouden der wijze aen de huit kleven en lijmen, dat zy by-na onmogelijk daer af zouden te trekken zijn.

Doch zoo men anderen daer en tegen, als ooghtuigen, geloven magh, is het water klaer, helder en zuiver; maer zeer bitter en zout. Dan misschien vertoont het water zich zwart, door de schaduwe der hoge bergen, die deze zee omringen. Ook getuight *Doubdan* gene dikke dampen of nevevelen gezien te hebben, gelijk gezeit worden daer uit te trekken: want de lucht zagh hy daer zoo helder en klaer, als op andere plaetsen.

Men zou ook kunnen zeggen, dat het water, ontrent den mont des Jordaens, klaer en vloeiend is, door de vermenging van zijn water: maer des niet te min, meer inwaerts, en in 't midden, zwart, dik, en lijmigh is.

Wanneer het water dezer zee, door kracht der winden, opgejaeght wort, zoo werpt de zee meenigte van Joden-pek, of Joden-lijm, op: de welke op Latijn *Bitumen*, en op Grieksch *Asphaltos* genoemt wort: waer om dit water ook de zee *Asphaltitis* geheten is. Deze stoffe of vocht is geheellijk pek gelijk: behalve dar zy een weinigh rosach-

tigh van kleure is. Zy wort by d'Arabieren op Arabisch *Hmar* genoemt, de welke zy aen den oever verzamelen, om te verkopen: naerdien zy groot gebruik in d'artzenye heeft, en tot het balzemen der lijken dienstigh is, en in alle voorvallen, in plaetse van pek, gebruikt kan worden. 's Lants inwoonders maken van deze pek, tot stof gestoten, en met een weinigh olie aengezet, een lijm, daer zy de takken van de bomen en wijnstokken in de Lente meê bestrijken, om zeker klein gewurmte, dat aen de voet, of wortel der wijnstokken groeit, 't opklimmen en af-eeten der knoppen te beletten.

Deze zee geeft ook een grote meenigte van zout, zoo wit, als sneeu, dat d'Arabieren in de holten der rotsen van den oever verzamelen, en na *Ierusalem*, *Bethlehem*, *Hebron*, en andere plaetsen te koop brengen: want daer te lande wort by-na geen ander, als dit zout, gebruikt: waer over deze zee, van wegen dit zout, en haer zout water, met recht de Zout-zee magh genoemt worden. Men verneemt in deze zee gene visschen, of eenige andere beesjes, noch vind eenige schelpen aen den oever der zee. In zee vertoont zich een klein eilant, zonder men weet of'er iet op staet.

Strabo schijnt een grove misslagh en doling te begaen, door het verwerren van deze zee met het meir *Sirbonis*, dat by den bergh *Kasius*, op de grensen van *Syrie* en *Egypten*, gelegen is: want hy schrijft alle eigenschappen, die de Dode zee heeft, het meir van *Sirbonis* toe.

De plaetsen, aen deze zee gelegen, zijn woest en ontoegangkelijk. Alle de bergen schijnen onvruchtbaer, en alle de rotsen zijn dor, en door de hitte der zonne, of door het aeloud hemelsch wraek-vuur gezengt.

Het grootste gedeelte der rotsstenen, en keien des strants, zijn zwartachtigh, en branden, als smits kolen.

Een halve Fransche mijle van den oever der zee, inzonderheit ten weste, groeit niet een eenigh gewas: behalve eenige bomen hier en daer: aen de welken appelen groeien, die van buiten geelachtigh, en van binnen in 't begin wit, en van vleesch als quintappelen zijn: maer in den Herfst worden zy donker bruin of moschgraeuw, en geven zeker stof of stuifsel van zich, als rook, met een onaengename en vuilachtige reuke. Deze appelen worden gemenelijken *appelen van Sodoma en Gomorrha* genoemt. Niet ongelijk beschrijft *Solinus* de zelve appelen in de volgende woorden: *By de steden Sodom en Gomorrha groeit een appel, die, schoon hy rijp schijnt te zijn, evenwel niet kan gegeten worden: want het overtreksel van de buitenste huit besluit alleenlijk van binnen een asch-achtigh roet, dat, door het t'zamen drukken van effen aen te raken, rook uitgeeft, en in een vlugh stof uitberst.*

Na-by deze zee is het Sodomitisch lant, of lant van *Sodoma*: het welk eertijts, zoo door vruchten, als rijkdommen van steden, gelukkigh was: maer nu is alles verbrant: het welk, naer men verhaelt, ter zake van de godloosheit der inwoonders, door den blixem verbrant is. Men kan'er noch d'overblijffelen des goddelijken vuurs, en de gedaenten der vijf steden zien, en d'assche, de welke in de vruchten herwasschen: die in verruwe wel eetbare vruchten gelijk zijn; maer vervliegen in de handen der afplukkers tot rook en stof. Joseph. Bell. lib. 5. cap. 5.

Iosephus voeght'er eindelijk by, dat de fabel van het Sodomitisch lant geloof door zijne gedaente krijght: als of hy wilde zeggen, de zwartheit en verzengtheit van den gront des aertrijks heeft zoodanige fabel en verziering van het Sodomitisch lant veroorzaekt. Dan tot grondiger beright van het ontstaen dezer dingen en zee, dient de zake een weinigh hoger opgehaelt, en breder verklaert te worden.

Aen de zuid-oost-zijde des Heiligen Lants was, ten tijde *Abrahams* en *Loths*, een groot dal, het welk een gedeelte en uitterste eind van het velt *Aulon* was, en door het water des Jordaens bevochtight wiert. In dit dal waeren veel lijm-putten, en vijf steden, als *Sodoma*, *Gomorrha*, *Adama*, *Seboim* en *Segor*: waer over die oort, na deze vijf steden, by *Hieronymus* en andere, op Grieksch, *Pentapolis*, dat is, *Vijf-stad*, genoemt wort. Ziet p. 160. Penta-polis.

Deze lantstreke en oort was te dier tijde boven-mate lustigh en vruchtbaer, en wiert door *Loth* tot eene woon-

woon-plaetſe verkoren, en week, wanneer hy zich van *Abraham*, zijnen oom, ſcheide, derwaerts met zijn vee en huisgezin. *Moſes* ſtelt dezen oort zeer duidelijk in de volgende woorden ten toone, Geneſ. 13. *En Loth hief zijne oogen op, en hy zagh de gantſche vlakte des Iordaens, dat hy die bevochtighde: eer de Heere Sodoma en Gomorrha bedorven had: want zy was als den hof des Heeren, als Egypten-lant, als ghy komt tot Zoar. Zoo koos Loth voor hem de gantſche vlakte des Iordaens, en Loth trok tegen 't ooſte: en zy werden geſcheiden, de een van den anderen. Abraham dan woonde in den lande Kanaan, en Loth woonde in de ſteden der vlakte, en ſloegh tenten tot aen Sodom toe.*

Ioſephus ſchrijft by-na in een zelven zin aldus: *Abraham was vergenoeght met het gedeelte van de berghachtige lantſtreke, de welke hem overgelaten was, en koos zijne woon-plaetſe in de ſtad Hebron. Maer Loth vielen de vlakke landouwen te beurt, en de vlakte neffens den Iordaen, niet verre van de ſtad Sodoma, de welke toen fraei en groot was; maer nu door de goddelijke wrake en gramſchap verdelght is: zulx geen kenteken meer daer van overgebleven is.*

De inwoonders dezer vijf ſteden, zoo de zelve *Ioſephus* getuight, bezaten grote rijkdommen, hadden talrijk jongmanſchap, en ſtonden onder vijf koningen: want ieder ſtad wiert door een byzonderen koning beſtiert, die door de koningen van Aſſyrien gevangkelijk weghgevoert, doch door *Abraham* hen weêr ontweldight wierden.

Wanneer eindelijk d'inwoonders dezer ſteden, door hunne rijkdommen, dertel en opgeblazen waren geworden, en zich tot alle vleeſchelijke welluſten en vuiligheden hadden overgegeven, zoo wiert God hier door beledight en vertoornt, en beſloot de ſchuldige ſtraffe van hun hovaerdye en baldaet hen op te leggen: gelijk hy ook hun lant der wijze verwoeſte, dat het namaels gewaſſen noch vruchten voortbraght. Want na dat *Loth* met zijne twee dochteren, en huisvrouw, door d'engelen uit de ſtad gebraght was, met verbodt van niet achter zich om te zien, zoo deed de Heere zwevel en vuur over *Sodom* en *Gomorrha* uit den hemel regenen, en keerde de ſteden om, en de gantſche vlakte, en alle d'inwoonders dezer ſteden, en ook het gewas des lants. Maer zijn huisvrouw, ter oorzake van het overtreden des gebodts, in het achter om te zien, veranderde in een zout-pylaer. Geneſ. 19.

Van gelijken ſchrijft *Ioſephus*, dat God een ſchicht in de ſtad wierp, en die met d'inwoonders verbrande, en het lant ook door een gelijken brant verwoeſte. Dies vergingen met d'inwoonders de ſteden zelfs: en de geheele lantſtreke wiert met een vuil meir bedekt en overſtelpt.

Moſes getuight het zelfſte. *En Abraham maekte hem des zelven morgens vroegh op, na die plaetſe, daer hy voor het aengezichte des Heeren geſtaen had. En hy zagh na Sodom en Gomorrha toe, en na het gantſche lant van die vlakte: en hy zagh, en ziet daer ging een rook van den lande op, gelijk de rook eens ovens.* vers 27, 28, 29.

Tacitus beſchrijft deze aen-zee-gelege lantſtreke aldus: *Niet verre van deze zee zijn velden, die eertijts, naer men zeidt, vruchtbaer, en met groote ſteden bewoont waren; maer door het inwerpen des blixems verbrant zijn. De kentekenen zijn'er noch van overgebleven, en d'aerde, de welke haer gezengt vertoont, heeft haere vruchtbare kracht verloren: want alles, zoo wel 't geen van zelf voortkomt, als dat met de hant gezait is, 't zy het tot een kruit of bloem opſchiet, of tot zijne gewonelijke gedaente opgroeit, wordt zwart en ydel, en verdwijnt, als tot aſch.* Hy voeght'er by: *Gelijk ik wel toe-ſta, dat de Ioodſche ſteden door het hemelſch vuur verbrant zijn; alzoo vertrou ik ook, dat d'aerde door den damp der zee vergiftight, en d'overzwevende lucht bedorven wort, en daer door de jonge gewaſſen en vrughten verrotten: zijnde zoo wel de gront, als lucht, zwart.*

Zoo eenige beveſtigen, hoewel zonder bewijs van eenige waerſchijnelijkheit, zouden'er noch drie ſteden zijn, de welke ieder op eenen heuvel van deze bergen leggen. En ontrent tot de hooghte van drie of vier ellen zou noch een zeker ſlagh van bloet gezien worden, dat als rootachtigh waſch, met vocht gemengt, verbeeldt. Ludov. Rom.

Zoo *Strabo* getuight waeren eertijts

 aldaer

aldaer dertien bewoonde ſteden, welker hooftſtad *Sodoma*, of, gelijk hy eigentlijk ſpreekt, die van de Sodomiten was, en zeſtigh ſtadien in den omtrek beſloegh. Naer het ſchrijven van den zelven *Strabo* zou dit meir door een aertbeving en uitberſting van vuur, en van warme, en Joden-lijmige en zwevelachtige wateren ontſtaen, en de ſteenen in brant geraekt zijn: en zommige dezer ſteden verzonken; en andere, door d'inwoonders, die vluchten konden, verlaten zijn.

Ten halven wege, tuſſchen *Ieruſalem* en den Jordaen, na de zijde van deze zee toe, by eene plaetſe *S. Moyſes* genoemt; worden ſteenen gevonden, die ſteenen des lants der Sodomiten by de beêvaertreizers genoemt worden, en zeer ſtinken. Van de zelve maken zy vuur, even als van hout.

Strabo ſchijnt ook diergelijke ſteenen te gedenken, daer hy van deze lantſtreke, ontrent deze zee, ſchrijft. *Vele tekenen geven de vuurige lantſtreke te kennen: want men ziet rontom Moazada (de welke eene ſtad ontrent deze zee gelegen is) rouwe verbrande ſtenen.*

Zoo *Ioſephus* ſchrijft, wiert noch by zijnen tijt het zout beelt, in welk *Loths* vrouw, tot ſtraffe van haer omzien, verandert was, gezien. Desgelijx verhaelt *Brokard*, (die ontrent op 't jaer twalef hondert en tachentigh in het Heilige Lant was) dat by zijnen tijt, tuſſchen den bergh *Engaddi* en de Dode zee, het zout-beelt van *Loths* vrouwe noch ſtont. Hy zou, om het zelve te bezightigen, derwaerts getogen zijn: maer was door het gevaer en moeielijkheit des weghs daer in belet geworden.

Ja men vind'er heden noch eenigen, die zeggen, dat ter zelver plaetſe noch een grote en dikke ſteen van zout gezien wort, in den welken *Loths* vrouw verandert was. Anderen daer en tegen, en zelfs ooghtuigen, houden het voor een ydel uitſtroiſel, en louter verçierſel.

Men twijfelt onder de Godsgeleerden en uitleggers der plaetſe, Gen. 19: vers 20. of *Loths* vrouw, wanneer zy tot zout verandert wiert, haere beeltenis en geſtalte behielt; dan of zy in een pylaer, naer luidt van meeſt alle overzettingen, of in een wanſtallige of ongevormde klomp verandert was geworden: gelijk ook het woort *Netſib* eenen *hoop* of *opper* betekent: het welk een wanſtallige of ongevormde klomp of pylaer uitgeleit wort.

Bonfrerius daer en tegen wil het woort *Netſib* veel liever voor een beelt of gevormde klomp uitgeleit hebben.

Eenige willen hier ook het woort *zout* in gene eige betekenis; maer verbloemder-wijze genomen hebben: te weten, voor een eeuwigh-duurend beeltenis en gedenkteken: in welken zin de Schrift een onkreukbaer of vaſt verbont een *verbont des zouts* noemt:

Vier der gemelde ſteden wierden door het hemelſch vuur verdelgt: maer de vijfde, *Segor*, op verzoek en bede van *Loth*, door den Heere verſchoont: derwaerts *Loth* zich met zijne kinderen met der woon begaf. Geneſ. 19.

Segor was niet verre van *Sodoma* gelegen, als blijkt uit *Moſes* ſchrijven: want *Loth* trad in den dageraet uit *Sodoma*, en quam met zijn huisgezin in *Segor*, als de zon boven d'aerde opging. Geneſ. 19: 15, 23. Stad Segor.

De Talmudiſten ſtellen *Segor* van *Sodoma* vier Italiaenſche mijlen.

Segor wiert te voore *Bala*, of, na 't Hebreeuſch, *Belach*, of *Bele* genoemt, als blijkt uit Geneſ. 14: 8. het welk op Hebreeuſch, volgens *Hieronymus*, *opſlokking* of *verſlinding* bediet: welke *Bala*, of *Segor*, volgens een oude overlevering der Hebreen, zoo de zelve *Hieronymus* getuight, *Saliſa* of *Saliſſa* wiert genoemt, te weten, van het woort *drie*: want *Schaloſa* betekent by de Hebreen *drie*: het welk alzoo genoemt wiert, uit oorzake deze ſtad drie-mael in de hooghte door eene aertbeving opſprong: want deze twee woorden verſchillen ſlechts in uitgang: waer by de Syriers de א *alef* voegen, en de צ in *z* veranderen: want *Segor* wort op Syriſch *Zoar*, of *Zooara*, en anders ook by *Hieronymus*, en doorgaens by de zeventigh overzetters *Zogora* genoemt. *Zoar* bediet eigentlijk *klein*. Geneſ. 19: 20.

Bonfrerius wil de ſtad *Baalſaliſa*, de welke 2 Reg. 5: 42. gedaght wort, voor een en de zelve met *Saliſa*, anders *Segor*, gehouden hebben: want uit

uit oorzake zy in een dal gelegen was, als uit Genes. 19. te bespeuren is, zoo wiert zy *Baalsalisa* genoemt, dat zoo veel als *dal Salisa* gezeit is.

Des niet te min wil *Hieronymus* en *Eusebius* deze stad *Baalsalisa*, of anders by hen *Bethsalisa* genoemt, op de grensen van *Diospolis*, in de *Thamnitische* lantstreke, gestelt hebben.

Noch ten tijde van *Hieronymus* wiert *Segor* getoont, en lagh in het zelve namaels Romeinsche krijgs-bezetting. *Segor* wiert toen doorgaens *Palmer* of *Paunier* genoemt.

Esaias, cap. 15. en *Jeremias*, cap. 48. gedenken, in het profeteeren tegen *Moab*, *Segor*: niet uit oorzake het in het lant van *Moabitis* was; (want het lagh op deze zijde des Jordaens of Dode zee) maer uit oorzake het naby *Moabitis* lagh, en het geschrei der Moabiten, die gevangkelijk mosten weghgevoert worden, tot zoo verre kon gehoort worden.

Volken Essenen. In het lantschap van *Judea*, aen het Dode meir, dicht by de stad *Engaddi*, en *Massada*, hadden zekere volken, Essenen genoemt, hun woonplaetsen, die de derde, of, zoo andere willen, de zevende zekte der Joden dreven.

D'Essenen bezaten het binnenste van *Judea* na 't weste: en bewoonden, zoo *Josephus* schrijft, geen eene stad; maer vele hier en daer. † Zy waeren talrijk van volk, en hadden wonderlijke inzettingen. Het was een volk op zich zelf alleen, en in de gehele werelt boven andere wonderlijk, zonder eenige vrouw, schuuw van kinder-telen en byslapen, zonder gelt, maer zeer genegen tot dadelen. Dagelix wiert uit een groot getal van zamengelopen volken een schare herboren, die, uit een weêrzin in 't leven, fortuin tot hunne zeden dreef. Aldus was het een volk, dat door duizenden van eeuwen eeuwighlijk blijft: by wien niemant wert geboren: zoo zeer beroude hen het leven van andere.

† Plin. lib. 16. cap. 17.

Solinus, een na-aper van *Plinius*, beschrijft hen aldus: d'Essenen leven by een gedenkwaerdige tucht en leere, en zijn van de wet aller volken afgeweken. Daer zijn gene vrouwen. Zy onthouden zich geheel en al van byslapen: weten van geen gelt, en leven by dadelen. Niemant wort daer geboren: dies niet tegenstaende ontbreekt'er geen meenighte van menschen. De plaetse zelf is aen d'eerbaerheit toegeëigent. En schoon vele van over-al daer na toe wijken, zoo wort nochtans niemant ingelaten, 't zy die voor kuisch en onnozel berucht is: want die ook aen de minste misdaet deelachtigh is, alhoewel hy het inkomen met groot gelt zou willen kopen, wort goddelijker wijze afgekeert. Aldus blijft dit volk een onmetelijke reex van eeuwen eeuwigh: en men weet'er van gene kraemvrouwen. Dus verre *Solinus*.

Zy schuwen vlijtelijken de wellust: zijn inzonderheit genegen tot onthoudinge en spaerzaemheit. Zy beminnen zich onder malkandere boven maten, en deilen den behoeftigen mildelijken levens-behoeften uit, inzonderheit den genen, die eerst deze hunne zekte omhelsen: die hierom zeer vryelijken, en by-na wapenloos de reize tot hen aenvaerden. Zy zijn verachters van rijkdommen, doen evenwel den meesten dagh naerstigen arbeit. Joseph.

Zy voeden met grote naerstigheit jonge en vernuftige kinderen, zonen van andere, op: (want zy zelfs treden niet in den echten-staet) en gewennen hen tot d'orde van leven, die zy zelfs navolgen. Zy zijn spaerzaem in spijze en kleding: gruwen ook geheel en al van olye: maer omhelzen nochtans boven-mate reinigheit van lichaem en klederen. Ziet breder *Iosephus lib.* 18. *Antiq. c.* 2. en 2. *de Bell. Philo c.* 7.

Hazerim, anders *Idumea*.

De Talmudisten stellen, onder den tweeden tempel, tot zuider grenspalen des Heiligen Lants, *Kadesch Barnea* en *Askalon*: welke plaetsen lijnrecht tegen elkandere over lagen: de laetste, ten weste, aen de Middellantsche zee, en d'eerste, na het ooste, landewaerts in.

Dit gewest, dat buiten deze grenspalen, na Egypten toe, besloten lagh, was ongehavent en woest. Waer van de Talmudisten schrijven, dat die lant-

 streke,

ſtreke, de welke in *Gerariku* is, tot aen den vliet van Egypten, van eene quade woonplaetſe is. Desgelijx ſchrijft *Strabo*, dat de lantſtreke, de welke na *Gaza* volght, onvruchtbaer en zandigh is.

Ziet pag. 20. Het zelve geweſt wiert eertijts door d'Aviten bewoont: te weten, van *Gaza* af, tot aen *Sichor*, de vliet van Egypten: naer luidt van *Moſes* woorden. Deut. 11:23. *D'Aviten, die in Hazerim*, tot *Gaza* toe, woonden.

Hazar is een woort, dat dikwils in deze zuider lantſtreke voor-komt, als *Hazar-Addar*, *Hazar-Gaddah*, *Hazar-Suſach*, &c. en ſchijnt een vlak velt te bedieden, de welke tuſſchen bergen gelegen is. Hier over wort de woonplaetſe der Aviten *Hazerim* genoemt, die met de Filiſtijnen getelt worden; hoewel byzonderlijk. Joſ. 13:7.

Eenigen houden *Hazerim* voor geen eigen naem van eene ſtad of lantſtreke; maer voor een gemeinen naem: naerdien dit woort op Hebreeuſch *hoeven* betekent: waer over de Chaldeeuſche text, in plaetſe van *Hazerim*, *Petſiach* heeft: want *Petſiach* betekent eene *hoeve*. In d'Arabiſche overzetting leeſt men *Rephah*.

Dit uitgeſloten gedeelte heeft namaels den naem van *Idumea* aengenomen. Waer over *Plinius* ſchrijft: *Van Peluſium af begint aenſtonts, na het ontſtaen des meirs Sirbonis, Idumea en Paleſtijn.* En niet alleenlijk dit gedeelte; maer ook een groot ander gedeelte van *Daroma*, of zuider *Judea*, heeft dien naem van *Idumea* bekomen. Hier over wort by *Diodoor* de *Sikuler* gezeidt, dat de Sodomitiſche of Dode zee neffens het midden van *Idumea* is. Desgelijx vint men by *Joſephus*, en in de boeken der Machabeen, zeer vele plaetſen onder den naem van *Idumea* gedaght, de welke by-na in het midden van *Iudea* gelegen zijn: want 1 Mach. 5:15. leeſt men, hoe de Machabeen, onder den overſte *Gorgias*, den vluchtenden vyant tot aen *Gadara*, en de vlakke velden van *Idumea*, *Azotus*, en *Jamnia* vervolghden. Desgelijx ſchrijft *Joſephus*, *lib.* 12. *Antiq.* 12. dat *Iudas* en zijne broederen den oorlogh tegen d'Idumeërs vervolghden, en hen van alle kanten beknelden: en de ſtad *Chebron* en *Mariſſa* veroverden, en in *Azotus* quamen. En doorgaens op meer andere plaetſen. In zijn eerſte boek tegen *Appio* zeidt hy, dat *Idumea aen Iudea paelt, en neffens Gaza leit.* Van gelijken ſchrijft *Strabo*, dat d'Idumeërs d'uitterſte weſter einden van Judea, na-by den bergh *Kaſius*, en den poel *Sirbonis*, bezitten.

Naer het ſchrijven van *Strabo* waren d'Idumeërs Nabatheërs; (dat een volk van *Petreeſch* of ſteenigh Arabien is) maer wierden door oproer van daer gedreven, en hadden zich by de Joden vervoeght, en hunne zeden aengenomen.

Het lant der Aviten, 't zy hoe men dat noemen wil, eindighde aen *Gaza*, en ſtrekte in de lengte van den vliet van Egypten, tot vier en tzeſtigh duizent ſchreden. Doch aldaer eindighde het nieu *Idumea* niet; maer ſtrekte verder tot in *Iudea*, en begreep onder dien naem, met zijn beſtek, de ganſche brete des lants van de Middellantſche zee af tot aen de Sodomitiſche zee.

Het beſloegh eerſtelijk den gantſchen ſtam van *Simeon*, wiens grootſte gedeelte wel binnen het lant der Aviten beſloten was: maer ook geen klein gedeelte ſtrekte verder in *Iudea*.

Nieu *Idumea* beſloegh ook de gehele zuider lantſtreke van *Iudea*, de welke, volgens ſchrijven van *Hieronymus*, eigentlijk *Daroma*, dat is *zuider*, genoemt wort: welk *Daroma* in een opper of neder *Daroma* beſtont. Dies, wanneer de Schrift het zuide van *Iudea* van *Idumea* ſcheit, Num. 34. en Joſ. 15. dat pael-ſnoer hier door nu gebroken is, en het ganſch zuide van *Iudea* ook *Idumea* genoemt wort.

Hoe verre dit nieu *Idumea* tot in *Iudea* ſprong, kan niet vaſt bepaelt worden: naerdien het zich binnen gene palen behield: 't en zy daer de maght of bedrogh van dien landaert zich zelven niet verder kon uitſtrekken. *Ioſephus* ſchijnt nieu *Idumea* byna tot aen *Hebron* uit te ſtrekken.

Uit het beſchrijven van *Markus* is ook de gelegentheit van *Idumea* aen dien oort te beſpeuren, daer hy zeid: *Dat een meenighte van Galilea, Iudea, Ieruſalem, Idumea en Over-Iordaen, hem* (Chriſtus) *navolghde.* cap. 3:8.

By

By de later schrijvers worden de grenspalen van dit Idumea verscheidentlijk gestelt. Volgens *Bonfrerius* begint Idumea van den bergh *Kasius*, en poel *Sirbonis*, en strekt oostwaerts tot aen Judea. *Ferrarius* stelt Idumea tusschen Petreesch Arabien en Egypten, en zijn begin aen de westzijde des Jordaens. *Kluverius* plaetst Idumea tusschen Petreesch Arabien, Judea, en de Middellantsche zee: van gelijken *Baurtrand*, tusschen Judea, Arabie en Egypten. In 't kort, Idumea was onder de vijf lantschappen van Palestijn het zuiderlijkste, en een groot gedeelte van byzonder Palestijn, of lant der Filistijnen.

Dit nieu of klein Idumea, dat een groot gedeelte van Judea is, wort, van wegen de nabyheit aen het oud of ooster en groot Idumea, alzoo eigentlijk genoemt: of liever, van wegen de Idumeërs, die van daer derwaerts verhuist waeren, en het ingenomen, en de Joodsche wetten en zeden namaels aengenomen hadden. Zoodanigh een was koning *Herodes d' Askaloniter*.

Dit Idumea is eigentlijk het neder, of klein of nieu Idumea genoemt, tot onderscheidt van een ander opper en groot Idumea, dat hoger na 't ooste lagh; hoewel niet verre van daer, en in het oud Verbont onder den naem van *Edom* gedaght wort.

Men heeft niet te twijfelen, wanneer de Joden, geduurende hunne zeventigh-jarige slavernye, buiten hun eigen lant, in Babylon om her zworven, of d'Edomiters, hunne oude en gezwore vyanden, hebben hunne erflanden, zoo veel hen mogelijk was, ingenomen, en daer in een vasten voet gezet.

D'Idumeërs, noch Egyptenaers, 't zy mannen of vrouwen, moghten in het eerste en tweede geslaght met d'Israëliten geen maeghschap maken; maer wel in het derde geslaght: volgens de woorden van *Moses*, Deut. 23: vers 8. *De kinderen, die hen* (den Edomiters) *in het derde geslaghte zullen geboren worden, elk van dien zal in de vergadering des Heeren komen.*

De voornaemste steden van klein Idumea waeren, te beginnen van het zuide, *Marissa, Rhinocorura, Raphia, Anthedon, Askalon, Asotos* en *Gaza*.

Hirkanus, de hoge-priester, en vader van *Alexander* de hoge-priester, viel, na de doot van *Antiochus*, koning van Syrien, in Syrien. Hy veroverde de steden van Idumea, als Adora en Marissa, en braght alle d'Idumeërs t'onder; doch vergunde hen in hun lant te blijven, by aldien zy zich wilden laten besnijden, en de Joodsche zeden aennemen. D'Idumeërs, uit begeerte en liefde van hun vaderlant, gedooghden de besnijdenis te doen, en een andere maniere van leven, op een zelve wijze, als de Joden, t'onderhouden. En sedert diet tijt zijn zy allereerst begonnen onder de Joden gerekent, en Joden genoemt te worden. Namaels wiert *Antipater*, een der voornaemste van Idumea, door *Alexander*, koning van Judea, en door zijne gemalin *Alexandra*, overste of lantvooght van gansch Idumea gemaekt. *Ioseph. Antiq. lib.* 14. *cap.* 2.

Naer het schrijven van *Eusebius*, was deze *Antipater*, en zijne voorouders priesters van den tempel van *Apollo*, die aen de muuren der stad *Askalon* stont. *Eusebius* voeght'er by, dat hy arm was, en uit armoede zijnen zoon *Antipater*, die door d'Idumeesche rovers gevangen was, uit den tempel van Askalon niet kon lossen. Daer nochtans *Iosephus* uitdrukkelijk schrijft, dat hy de vrientschap der Arabieren, Gazeërs en Askaloniters, onderhield, en hen met vele en grote geschenken vereerde.

Na hem volghde zijn zoon, die ook *Antipater*; maer te voore *Antipas* geheten, en een Idumeër van geboorte en afkomst was. Hy was geltrijk, strijtbaer, kloekzinnigh; maer muitziek. *Ioseph.* 14. *Antiq. cap.* 2. *Ægip. Excid.* 1. c. 14. *Phot. Bib.* Hy spaerde geen gelt, om ieders gunste te koopen. Hier over, en om de deurluchtigheit van zijne voor-ouderen, verkreegh hy de heerschappye over zijn volk, *Ioseph. Bel. lib.* 1. c. 5.

Na in Judea, tusschen de gebroeders, *Hirkanus* en *Aristobulus*, tweespalt ontstaen was, (waer door het Joodsche volk in slavernye verviel) zoo hield *Antipater* den laetsten verdaght, en viel *Hirkanus* toe: ook maekte hy, door snoo beleit, *Aretas*, koning van Arabie, tegen *Aristobulus*

op,

op, en kreegh dien op zijde: door wien *Ariſtobulus* overwonnen, en Jeruſalem belegert wiert.

Wanneer Jeruſalem door *Pompejus* verovert, en *Ariſtobulus* gevangkelijk na Romen gevoert was, verviel eindelijk de heerſchappye op *Hirkanus*. Als nu *Antipater* de zijde der Romeinen volghde, en hunnen veltoverſten nu den eenen met lijftoght, en dan den anderen met gelt en krijghsknechten byſtont, zoo raekte hy ſedert hier door zodanigh in 't kort in de gunſte der Romeinen, dat *Scaurus* en *Gabinius* hem niet alleenlijk de grootſte gezantſchappen toevertrouwden; maer ook dikwils na zijnen raet luiſterden. Gelijk hy wonder wel de herten der Groten met geſchenken en gaſt-vry-heden wiſt te winnen.

Maer als *Antipater* reeds tot den hooghſten top van voorſpoet opgeklommen, en daer en boven tot voorzorger van Judea geſtelt was, zoo wiert hy door zekeren Jood *Malichus*, die hem en zijnen zoonen hunne opkomſte en grootsheit benijde, ten huize van *Hirkanus*, over tafel, vergeven.

Hy had eene vrouw getrouwt, met name *Cypris*, een dochter van den Arabiſchen koning *Aretas*: by de welke hy vijf kinderen gewan, vier zoonen, als *Phaſælus*, koning *Herodes*, *de Grote* gebynaemt, *Joſephus* en *Pherora*, en eene dochter *Salome* genoemt. Namaels hebben de zoonen, *Phaſælus* en *Herodes*, zich over de doot van hunnen vader *Antipatris*, aen dezen *Malichus* gewroken. Daer na ſtelde koning *Herodes de Grote* zekeren *Koſtobarus*, zijne bloetverwant, tot prins of vorſt over Idumea, of Gaza, en huuwde zijne zuſter aen den zelven uit. *Koſtobarus*, tot dezen trap van voorſpoet verheven, begon nieuwe dingen te brouwen. Ja hy verviel tot die opgeblazentheit, dat hy niet alleenlijk *Herodes* bevelen weigerde te doen; maer zond ook aen koningin *Kleopatra*, met verzoek, dat zy voor hem, by haeren gemael *Anthonius*, het prinsdom van *Idumea*, dat *Herodes* afgenomen was, wilde verwerven. Ter zake van dit bedrogh en ſnoot beleit, zou *Herodes* hem doen doden hebben, 't en zy zijne gemaelin en moeder dat belet hadden. Maer wanneer hy hier over zijne gemaelin beledight had, trok die zonder toeven na *Herodes*, en zond *Koſtobarus* eenen ſcheitbrief, en betighte hem daer en boven zwaerlijk: als dat hy de kinderen van *Baba*, die voor vyanden en muitelingen verklaert waeren, heimelijk in zijn huis ophield. Hier over wiert *Herodes* geweldigh verſtoort, en deed *Koſtobarus* en de kinderen van *Baba* aenſtonts doden. *Ioſeph. Antiq. lib.* 15. *c.* 11. *Euſeb. Chron.* Dies doolt hier *Scaliger*: naerdien hy logent, dat *Herodes* dezen *Koſtobarus* deed doden.

Te dier tijde was *Idumea* een der elfplaets-vooghdyen van Judea, en de achtſte in rang.

D'Idumeërs, eer zy onder de heerſchappye van *Hirkanus* gedwongen wierden de Joodſche zeden aen te nemen, aenbaden en dienden zeer godvruchtelijk een afgod *Koza*: wiens prieſterſchap by de voornaemſten des volks bekleet wiert: gelijk onder andere de voorouders van *Koſtobarus* dat bekleet hadden. Dies waeren zy by-na Heidenen. Wel hadden zy de Joodſche zeden en wetten aengenomen; maer waeren gene vrienden van de Joden, noch van hunnen godsdienſt.

Het lant van Idumea was by ouds zeer volkrijk: want ontrent ten tijde van keizer *Veſpaſiaen* hadden zich twintigh duizent Idumeërs te Jeruſalem, by de muitelingen, tot byſtant, tegen de Romeinen, gevoeght.

Rhinocorura, en anders *Rhinocolura*.

RHinocorura, en anders by *Ioſephus* en *Ptolemeus Rhinocolura*, en by *Stephanus Rhinocurata*, is een ſtedeken, volgens ſchrijven van *Hieronymus*, op Anton. de grensſcheiding van Egypten en Paleſtijn, en acht duizent ſchreden zuidwaerts van *Gaza*, vier en twintigh noortwaerts van *Oſtracine*, en tnegentigh duizent van *Peluſium* gelegen. Desgelijx ſchrijft *Epiphanius*, dat de lantſtreke der *Rhinocorureers* tuſſchen Egypten en Paleſtijn, en tegen over de Rode zee, gelegen is. Beide deze ſchrijvers ſchijnen hier in *Diodoor de Sikuler* gevolght te hebben: naerdien deez ſchrijft, dat *Rhinocorula* op de grenſen

grenſen van Egypten en Syrie leit, niet verre van het naby gelegen ſtrant, en by na van alles, dat tot 's menſchen onderhout behoort, berooft is.

Zommige brengen de ſtad *Rhinocorura* onder Syrie: andere, als *Hieronymus*, onder Egypten: hoewel zy eigentlijk op de grenzen van Egypten en Idumea, neffens eenen vliet, de beke van Egypten in de Schrift genoemt, gelegen was, en onder het Heilige Lant behoorde. *Strabo* ſtelt *Rhinocorura* na de ſtad *Gaza* en *Raphia*, in Fenicie by Egypten.

Rhinocorura was alzoo, volgens ſchrijven van den zelven *Strabo*, na die genen genoemt, die de neuzen ſchandelijk verminkt, en aldaer ter woon overgebraght waren: namelijk *Rhinocorura* is een Griekſch koppel-woort, en betekent eigentlijk *neus verminking*: want als zeker koning der Ethiopiers in
ab. l. 6. Egypten was gevallen, deed hy den quaetdoenders, in plaetſe van hen te dooden, de neuſen afſnijden, en beval hen na die plaetſe met der woon te trekken: zulx zy van wegen de geſchondenheit des aengezights niet wederom derfden komen.

.c. 60. *Diodoor* verhaelt het zelfſte, en noemt den koning *Aktiſanus*, en leit d'oorzake van die ſtraffe op de roveryen des volks, de welke deez koning
. de Ira 10. traghte te bedwingen. *Seneka* wil dat deez koning een Pers was. *De koning der Perſen*, zeidt hy, *heeft de neuzen van al het volk van Syrie afgeſneden: waer om de plaetſe Rhinocorura genoemt is. Oordeelt ghy, dat hy verſchoont heeft, om dat hy de gantſche hoofden niet afhieuw? Hy was met een nieuwen ſlagh van ſtraffe vermaekt.*

Rhinocorura wort by de tzeventigh Griekſche overzetters tot zuider grenspael des Heiligen Lants geſtelt: want voor het geen by Jeſaias 27, 12. in 't
r p. 8. Hebreeuſch tot aen *Nahal Miſraim*, (of *Neel* op Syriſch en Egyptiſch) dat is gezeit, *vliet van Egypten*, gelezen wort, hebben de tzeventigh overzetters in 't Griekſch, *tot aen Rhinocorura*, vertaelt: waer door zy, zoo *Hieronymus* getuight, niet zoo zeer de woorden der Schrift, als den zin der woorden uitdrukken: te weten, voor den grenspael zelven, ſtellen zy, om desſelven bekentheit, het geen, dat na by den grenspael is: want d'uitterſte grenspael des Heiligen Lants, na 't Zuide, is de vliet of rivier *Sihor*, op den wegh na Egypten. Jeſ. 13, 3. Jerem. 11, 18.

Wijders, het qualijk en averrechts verſtaen dezer vertaling der tzeventigh overzetters heeft elders *Epiphanius* oorzake tot dwaling, en den Rhinocorureers aenleiding van een beuzelzinge overlevering gegeven.

Want hy oordeelt, dat *Nahal* of *Neel Rhinocorura* zelf zy. *Rhinocorura* (ſchrijft hy) *is vertaelt Neel. En aldus noemen d'ingezetenen het eigentlijk. In 't Hebreeuſch bediet het Lot.* Met welke woorden hy ſchijnt te kennen te geven, dat *Rhinocorura* by de Grieken een en het zelfſte is, het geen *Nahal* of *Neel* by d'Egyptenaers en Syriers.

Daer en boven gelooft hy, bewogen door overlevering der inwoonders, dat *Rhinocorura* dezelve plaetſe zy geweeſt, alwaer Noach, by loting, aen zijne drie zonen den geheelen aertbodem uitdeilde.

Doch zoo wel het een als het ander is ongerijmt, en zonder eenigh bewijs geſproken. Want by aldien *Rhinocorura Neel* zy, en *Neel* volkomen een en het zelfſte met *Nahal* is, zoo zal derhalve *Nahal Mitſraim*, dat by den profeet Eſaias gedaght wort, volkomen een en het zelfſte zijn, dat *Rhinocorura* Hieron. in vita
van Egypten is. Het welk onmogelijk Hilar.
niet kan zijn: want alhoewel de ſtad *Rhinocorura* na by Egypten lagh, zoo behoorde zy nochtans onder Kanaan of het Heilige Lant, of altoos onder Fenicie, by Egypten, als *Strabo* duidelijk ſchrijft.

Daer en boven bediet *Nahal* geen *Lot* eigentlijk genomen: maer een *bezitting* of *erfdeel*, zonder eenigh aenſchouw van lot.

Raphia.

IN *Idumea* lagh by ouds eene stad, *Raphia* by *Strabo*, *Polybius* en *Plinius*, en anders *Raphace* genoemt. *Strabo* stelt *Raphia* tusschen *Gaza* en *Rhinocorura*; desgelijx *Plinius* inwaerts na *Rhinocorura*: doch Iosephus, tusschen *Gaza* en *Rhinocorura*, op de zeekuste. *Ant. lib.* 13. *c.* 21.23. en noemt haer d'eerste stad van Syrie, dewelke men in het reizen uit Egypten na Syrie ontmoet. *Bell. lib.* 5. *cap.* 14. *Polybius* schijnt *Raphia* in *Celesyrie* te plaetsen.

De stad *Raphia*, wanneer zy onder de koningen van Syrie stont, wiert door *Alexander de Janneër*, koning der Joden, besprongen, en verovert, en aldus onder het gebiet der Joden gebraght. *Joseph. Antiq.* 13. *cap.* 21.2: Wanneer zy door den oorlogh verwoest was, wiert zy door bevel van *Gabinius*, veltheer der Romeinen, herbouwt. *Joseph. Ant. lib.* 14. *c.* x.

Ontrent de stad *Raphia* droegh zich des jaers vier duizent vier hondert zeven en tnegentigh, na de schepping der werelt, en twee hondert en zeventien jaren, voor des Zalighmakers geboorte, tusschen *Ptolomeus Philopator*, de vierde koning van Egypten, en tusschen *Antiochus de Grote*, koning van Syrie, een gevecht met by na gelijken neerlaegh ter weder zijde toe. Na het gevecht kreegh koning *Ptolomeus Raphia* en andere steden, door vrywillige overlevering der burgers, weer in bezit: want te voren had *Antiochus* hem die afgenomen. Strab. l. 16. Polyb.

Anthedon of Agrippias.

IN *Idumea* aen den oever der Middellantsche Zee, tusschen *Gaza* en *Raphia*, lagh by ouds eene stad *Anthedon*, en namaels *Agrippias* genoemt, dewelke *Plinius* na *Gaza* inwaerts stelt.

Joseph. Ant. 13. l. 9. *Anthedon* wiert door *Alexander Janneër*, koning der Joden, met gewelt der wapenen, beneffens *Raphia* verovert: waer door het onder het gebiet der Joden geraekte.

Niet lang daer na wiert de stad *Anthedon*, dewelke beneffens vele andere steden door den oorlogh verwoest was, door *Gabinius*, lantvooght van *Syrie*, van wegen de Romeinen, herbouwt of hermaekt.

Koning Herodes heeft namaels den naem *Anthedon* in dien van *Agrippias*, ter eere van zijnen vrient *Agrippa*, doen veranderen. Hy deed ook door eene overgroote welgenegentheit den naem van zijnen vrient op de poorte schrijven, dewelke hy zelf in den tempel stichte.

Volaterranus wil, dat d'aeloude stad *Gath Anthedon* zy: *Niger* hout *Anthedon* voor de stad *Larissa*, dewelke heden *Laris* wort geheten, en de Syriers *Sizara* noemen. *Niger* voeght'er by, dat *Larissa* heden eene kasteel is, *Daron* genoemt. Ziet pag. 226. Leonard. Sidon. Stephan.

Larissa, en anders te recht in 't Arabisch *Alaris* of *Arisk*, leit op de grensen van *Palestijn* en *Egypten*, of in de zandige woestijne tusschen *Syrie* en *Egypten*, op den oever der Middellantsche Zee. Gol. in Alferk.

By *Anthedon* stelt *Plinius* eene bergh *Angaris*, en anders *Engaris*.

Kasteel Doron.

Will. Tyr. l. 20. c. 25. HEt kasteel *Doron* was gelegen in *Idumea*, over de beke van Egypten, omtrent een zeste deel van eene mijle van den oever der Middellantsche Zee, en eene mijle Zuidwaerts van de stad *Gaza*, op eene kleine verheve plaetse, als eene heuvel. *Amalrik* of *Almerik*, de vierde Kristen koning van Jerusalem, deed dit kasteel, om de palen zijns rijks wijder uit te zetten, en de tollen der wegen des te veiliger t'ontfangen, uit d'afbraken van eenige oude

ge-

gebouwen, (waer van noch eenige kentekenen overgebleven zijn) ontrent des jaers elf hondert drie en zestigh stichten.

Tyr.l.20. 21. Volgens verhael der oude inwoonwoonders van dien oort aen *Tyrius*, ontrent des jaers elf hondert en tnegentigh, stont voorheene aldaer een klooster der Grieken: waer van de plaetse noch ten tijde van *Tyrius* den ouden naem behield, en *Doron* wiert genoemt: het welk zoo veel zeggen wil, als huis, of verblijf-plaetse, of wooninge der Grieken.

Dit kasteel was klein, en binnen 's muurs naulix een kleine steenwerp groot: vierkant en gesterkt op ieder hoek met eenen toren: welker een in dikte en vastigheit uitmunte: maer het had gene grachten, bolwerken, noch voormuuren.

Eenige lantluiden van d'omleggende plaetsen, die koophandel met hun vee en lantgewassen dreven, vergaderden aldaer t'zamen, en bouwden neffens het kasteel een vlek; dat allengs tot eene voorstad aengroeide: want de plaetse lagh wel ter neering: en kon de gemeene man daer beter aen de kost geraken, als in de steden.

Doron door Saladijn begeest belegert. Des jaers elf hondert acht en zestigh, in wintermaant, wiert dit kasteel door *Saladin*, koning van *Syrie*, met een heir van veertigh duizent ruiters belegert: waer over de dier tijde, van wegen koning *Almerik*, zeker *Anzelle de Paz* gebood. *Almerik*, des verwittight, trok met een heir van twee hondert en vijftigh ruiters en twee duizent voetknechten, verzelt met het kruis des Zalighmakers, (gelijk dat in alle gevechten tegen den vyant gewonelijken mee gevoert wiert) *Rudolph*, bisschop van Bethlehem, en den rijxkancellier, *Bernard*, bisschop van *Lydda*, en eenige weinige prinsen, den achtsten van winter-maent uit de stad *Askalon* na *Gaza*, en toogh des anderen daeghs voor zonnen opgang, gesterkt met de tempelier-broeders uit *Gaza*, recht op het kasteel *Doron* aen, daer hy, in het gezicht des vyants, behouden inquam. Waer door *Saladin*, na een belegh van twee dagen, en het verbranden der poorten, opbrak, en na de stad *Gaza* trok, en die, behalve het kasteel, veroverde, en alle d'inwoonders doode.

Adrichom noemt dit kasteel *Daron*, en schijnt dien naem te duiden op het geen by Ezechiel 20, 46. *Darom*, of, na 't Syrisch of Chaldeeusch, *Daroma* wort genoemt: hoewel *Hieronymus* eigentlijk, door het woort *Darom* of *Daroma*, het Zuider gedeelte van *Judea* verstaet: gelijk hy ook, na den voorgang van *Symmachus*, by Ezechiel het woort *Darom Zuyde* vertaelt heeft.

Bergh *Kasius* of *Kassius*.

De berg *Kasius* of anders by *Ptolomeus* en *Dio Kassius*, met het verdubbelen der letter S, *Kassius* genoemt, leit tot een scheitpael, volgens schrijven ...l.2.&3. van *Herodoot*, tusschen *Syrie* en *Egypten*, of op de grensscheiding van *Syrie* en *Egypten*, naby het uitterste westereind van *Judea*, dat d'Idumeërs bezaten, en duizent stadien westwaerts van ...ab. de stad *Jamnia*, en drie hondert stadien (of acht grote duitsche mijlen, of veertigh duizent schreden) Noort ...tonin. of Oostwaerts van de stad *Pelusium*, ...rodot. neffens het Meir of den poel *Sirbonis*: hoewel *Plinius* den poel *Sirbonis* acht en twintigh duizent schreden van den bergh *Kasius* stelt.

...rrar. De bergh *Kasius* strekt tusschen de Middellantsche en rode Zee, tot honderd en vijf en twintigh duizent schreden. Het is een uitstekende zandige duin, en waterloose bergh. Strab. l. 16.

De bergh *Kasius* wort by de Syriers *Kasi* genoemt, dat *afpalend* gezeit is, uit oorzake hy *Syrie* van *Egypten* afpaeld.

Wijders, op dien bergh, of in de nabygelege stad *Pelusium*, stond by ouds een tempel van den Kassischen *Jupijn*: dien men te recht en beter *Pael-god* zou mogen noemen. Deez, zoo *Achilles Tatius* getuight, wiert met een uitgestrekte hant afgemaelt, houdende in dezelve een granaet-appel, om zekere zinrijke en geheime bediedenis. Te weten daer door wiert bediet, dat die God Joseph. Antiq. lib.5. c.6.

Bachart. 331. de lantpalen byzonder van *Palestijn* beschermde, wiens inwoonders tot een teken of zinstael een granaet-appel hadden.

Strab. Plin. Op den bergh *Kasius* leit het lijk van den groten *Pompejus*: want na by dezen bergh wiert hy door list der Egyptenaers gedoot. Desgelijx schrijft *Plinius*, dat de grafstede van *Pompejus* op den bergh *Kasius* was. *Dio Kassius* getuight het zelfste in de volgende woorden: *Pompejus quam by den bergh Kassius te sneuvelen, op den zelven dagh, op den welken hy eertijts over Mithridates en over de zeerovers gezegen-praelt had. En alhoewel hy alle de Kassier burgers uit kraght van zeker Orakel verdaght hield, zoo wiert hem nochtans door geenen Kassier burger lage geleit; maer hy wiert by den bergh van dien zelven name ter neer gematst en begraven.*

Aen de voet van den bergh *Kasius* lagh by ouds ook een stad *Kasium*, en by *Antoninus Kassium* geheten.

Lantschap van *Kasiotis* of *Amalekitis.*

NA den bergh of stad *Kasius* of *Kassius* wiert ook d'omleggende lantstreke *Kasiôtis* of *Kassiôtis* genoemt, welk *Kasiotis* een ander van

Ziet Syr. pag. 134. het *Kasiotis* in *Syrie* is. *Lichtfoot* hout voor niet ongerijmt de Hebreeusche woorden *Jad Tzal Ches Jah*, by Moses Exod. 17, 16. aldus te vertalen: *De hant des Heeren is tegen Kasiotis*: in plaetse meest alle d'overzettingen luiden: *De hant op* (of tegen) *den Throon des Heeren is, &c.* Te weten, hy wil uit *Ches Jah, Kasiotis* gespelt, en dat voor het lant der Amalekiten gehouden hebben: naerdien *d'oorlogh*, gelijk men in het vervolgh desselven veirs leest, *den Heere met Amalek was*. Want gelijk dit gewest of lantschap *Kasiotis* ten Zuide van Kanaan, Judea, of Heilige lant lagh; alzoo woonden ook d'Amalekiten in 't lant (van Kanaan) ten Zuide, Num. 13, 29: hoewel niet in het lant van Kanaan zelf; maer op de

Bonfr. in Pentat. Zuider grenspalen, tegen het lant van Kanaan gelegen; en neffens de Kanaaniten: want d'Amalekiten worden in de Schrift doorgaens neffens de Kanaaniten gestelt. Num. 14, 43, 45.

lib. 2. Ant. c. 1. Zoo veel men uit *Josephus* kan bespeuren, was het lant der Amalekiten, dat hy *Amalekitis* noemt, als een gedeelte van *Idumea*, gelijk *Gobolitis* een ander gedeelte: want onder den naem van *Idumea* was by ouds een wijdstrekkend gewest begrepen: wiens deelen na d'eerste geleiders der Kolonieren of volk-plantelingen genoemt waren, gelijk zy ook die namen namaels behouden hebben. Dit blijkt onder andere uit 2 Chron. 25, 14. alwaer d'Edomiten gezeit worden door koning *Amazia* geslagen te zijn: want onder den naem van Edomiten worden d'Edomiten, Amalekiten en Geboliten verstaen, als duidelijk uit het schrijven van *Josephus* blijkt, die elk volk by name afzonderlijk noemt.

Of het lantschap van Amalekitis, strekte, naer het schijnt uit het schrijven van *Josephus* te kunnen bespeurt worden, van *Pelusium*, eene stad op de grensen van Egypten gelegen, tot aen het rô Meir: want na *Josephus* verhaelt heeft, hoe Saul met sijn heir in het lant der Amalekiten gevallen was, en alle d'inwoonders verdelght, en den koning *Agab* gevangen genomen had, zoo voeght hy aenstonts daer op: dat Saul, hebbende alles overwonnen, van *Pelusium*, eene stad op de grens-palen van Egypten gelegen, tot aen de rode Zee, die gehele lantstreke verwoeste: latende alleen de volken der Sicimiten, die in het midden des lants *Madian* woonden, onaengeraekt. Dit schrijven van *Josephus* kan eenighzins door de Schrift bevestight worden. *Want d'Amalekiten, Girziten en Gesariten waren van ouds inwoonders des lants, daer men gaet na Sur en tot aen Egyptenlant.* 1 Sam. 27, 8. lib. Ant. 7. c. 8.

En alhoewel bywijle d'Amalekiten onder d'Edomiten verstaen worden: zoo woonden zy evenwel buiten *Idumea*, eigentlijk alzoo genoemt, en bezaten neffens d'Edomiten het gedeelte des berghs *Seirs*, by *Kadasbrne*, waer door d'ingang tot het Heilige Lant was. Want het geen 2 Chron. 25, 14. van de kinderen van *Seir* gezeit wort, Bonfr.

het

het zelfſte wort by *Joſephus* Antiq. lib. 9. cap. 10. den Amalekiten toegepaſt: te weten, de Schrift zeidt, dat koning *Amazia* de goden der kinderen van *Seir* had mee gebraght: die *Joſephus* zeidt, dat *Amazia* van d'Amalekiten heeft mee gebraght. *Joſephus* maekt ook d'Amalekiten gebuur-volken der Filiſtijnen. Ant. lib. 7. c. 14. Op eene andere plaetſe ſchrijft *Joſephus*: dat de genen, die het lantſchap van *Gobolitis* en de ſtad *Petra* bewoonen, Amalekiten worden genoemt, en de ſtrijtbaerſte onder de volken, en ook de voornaemſte waren, die zich tegen d'Iſraëliten, op hunnen toght uit Egypten na het Heilige Lant, by *Kadesbarne* in de woeſtijne ſtelden. Ant. lib. 3. c. 2.

Tot aen het lant der Amalekiten ſtrekte ook het erfdeel des ſtams Efraims, als te beſpeuren is uit Jud. 5, 14.

Ja d'Amalekiten bewoonden noch ten tijde van *Abdon*, richter Iſraels, het ooſter gedeelte van den bergh Efraims, als zommige willen beſluiten uit Jud. 12, 15. alwaer men leeſt, *Abdon wiert begraven te Pirhathon, in den lande Efraims, op den bergh des Amalekiters.* Hoewel anderen die woorden in een anderen zin duiden, en houden het woort *Amalek* voor den naem van eenen bergh, en willen gelezen hebben: *op den bergh Amalek. Dion Karthuſianus* hout *Amalek* voor den eigen naem van eenen man.

Jud. 12. Of men zou met *Bonfrerius* kunnen zeggen, dat deez bergh, de bergh *Amalek* na d'Amalekiten genoemt zy, die eertijts ten tijde der Kanaaniten den zelven bezaten: want te willen zeggen, dat ten tijde van den richter *Abdon* d'Amalekiten noch het ooſter gedeelte van den bergh *Efraim* bewoonden, en daer na door Saul van daer verdreven en verdelght zijn, hout *Bonfrerius* geheel en al voor onbewijsſelijk en ongerijmt: gelijk het ook tot noch toe ongehoort is, te willen zeggen, dat d'Amalekiten in het midden der Iſraëliten of tuſſchen d'Efraimiten gewoont hebben, die uit *Eſau* herkomſtigh waren, en doorgaens in de Schrift gezeidt worden op de bergen, die d'uiterſte grenspalen des lants Kanaans ten Zuide beſloten, en aen d'Edomiten paelden, te woonen.

d'Amalekiten hebben hunnen oorſprong en naem van *Amalek* bekomen, die een zoon van *Eliſas* of *Aliſaz*, *Eſaus* zoon, was. Geneſ. 36, 12, 16. 1 Chron. 1, 36. dien *Eliſas* by een bywijf *Timna* gewan: dies *Amalek* een onechteling was. Weshalve wierden de nakomelingen van *Amalek* na hem Amalekiten genoemt. Aldus wort de dootſlager van Saul, die uit dit volk geſproten was, een Amalekiter genoemt. 2 Sam. 1, 8, 13. *der Amalekiten:*

Zy wierden ook *Agageërs* of *Agagiters* genoemt: want *Aman*, die een vyant der Joden was, wort gezeidt een Agagiter te zijn, dat is, een Amalekiter, Eſth. 3, 1. 8, 3, 5. 9, 24.

De naem *Amalek* wort by wijle voor den koning zelven genomen. Ex. 17, 13.

De Amalekiten wierden by ouds door koningen beſtiert, die met een algemeinen naem *Agag* genoemt waren, als te beſpeuren is uit Num. 24, 7: alwaer de koning, *die boven Agag zal verheven worden*, dat is, boven den koning der Amalekiten: (welker rijk eertijts zeer bloeiend was,) gezeit wort de bloeienſte koning in waerdigheit, gezagh en maght te zijn. Aldus wiert ook de koning der Amalekiten genoemt, dien Saul in den oorlogh levendigh gevangen kreegh, en Samuel dode. 1 Sam. 15, 8. 20, 32, 33. *wierden door koningen beſtiert.*

D'Amalekiten waren zeer felle vyanden van Gods volk: ten welken inzichte zy *vyanden Gods* genoemt worden. Exod. 17, 16. Zy ſtelden zich tegen d'Iſraëliten op hun toght uit Egypten, na het lant Kanaan, in *Raphidem*. Exod. 17, 1. Deuter. 25, 17, 18. Waer over God beval hunne gedachteniſſe te verwoeſtigen, en geheellijk te verdelgen. Exod. 17, 14. Deuter. 25, 19. *Hun oorloogen.*

Wel wierden zy toen door Joſua overwonnen, en door de ſcherpte des zweerts geſlagen: Exod. 17, 13, maer namaels verſloegen zy, met byſtant der Kanaaniten, weer d'Iſraëliten, die vermetelijk hen beſprongen, tot *Horma* toe. Num. 14, 43. 44, 45.

D'Amalekiten verſloegen onder beleit van *Eglon*, koning der Moabiten, d'Iſraëliten, en namen de Palmſtad in bezit, Jud 3, 13.

Zy plaeghden, met de Madianiten en Ooſterlingen, d'Iſraëliten, ten tijde van *Gedeon*: door wien zy overwonnen wierden. Jud. 6. 3, 33. 7, 12. &c.

Worden door Saul overwonnen.

Saul versloegh d'Amalekiten, 1 Sam. 14, 48, van *Havila* tot aen *Sur*, dat voor aen Egypten is. 1 Sam. 15. 7, 8. Doch verschoonde koning *Agag*, en al het beste goet. Het welk den Heere grotelix mishaeghde: waer over Samuel Saul, wanneer hy by Samuel met de buit en koning *Agag* quam, voorzeide, dat de Heere hem verworpen had, en hy geen koning meer over Israel zou zijn: want Samuel had, door bevel des Heeren, Saul belast, *Amalek* of *Agag* te verslaen, en al wat hem toebehoorde te verbannen, en van den man tot de vrouw, van de kinders tot de zogelingen, van d'ossen tot de schapen, en van de kemels tot d'ezelen toe te doden: uit oorzake d'Amalekiten zich tegen d'Israeliten gestelt hadden, wanneer die uit Egypten quamen. 1 Sam. 15. want d'Amalekiten waren zondaers. ỳ. 18. Voorts hieuw Samuel *Agag*, den koning der Amalekiten, in stukken. ỳ. 33.

Saul, zoo *Josephus* schrijft, overwon alles van *Pelusium* af, welk op de grenzen van Egypten gelegen is, tot aen de rode Zee, en verwoeste de gantsche lantstreke.

Verove-ren Ziklag.

Koning David, wanneer hy in *Ziklag* of *Sikleg* woonde, toogh op met zeshondert mannen, en overviel d'Amalekiten, als ook de Gesuriten en Girziten. Namaels vielen d'Amalekiten, by Davids afwezen, in *Ziklag*, en verwoesten en verbranden de stad, en voerden de vrouwen, als ook Davids bywijven, *Ahinoam* en *Abigail* gevangkelijk wegh. Maer David vervolghde hen met vier hondert mannen: (want twee hondert mannen bleven aen de beeke *Besor*, by *Josephus Baselum* genoemt, uit vermoeitheit staen) en achterhaelde hen, en versloegh, en ontweldighde hen allen den genomen buit. 1 Sam. 30 Joseph. Antiq. lib. 7. c. 15.

Na David koning geworden was, braght hy den Amalekiten, en andere heidenen, vyanden des rijks Israels, groote neerlagen toe. 2 Sam. 18, 8. 1 Chron. 18, 11.

Joseph. Ant. l. 9. c. 10.

Amasia, koning van Juda, overwan d'Amalekiten, Edomiten en Gabiliten. In de Schrift 2 Chr. 25, worden alleen d'Edomiten gedaght, die koning *Amazia* overwon: dies onder d'Edomiten ook d'Amalekiten te verstaen zijn. Na welke bevochte zege *Amazia* vermetel en opgeblazen wiert, begon God, d'oorzake der zege, te verachten, en, in plaetse van dien, de Goden t'eeren, die van d'Amalekiten gebraght waren, of de Goden der kinderen van *Seir*. 2 Chr. 25, 14.

D'Amalekiten, met d'andere heidensche gebuurvolken, rechten ten tijde van koning *Josafat* (of *Ozias* of *Ezechias*, zoo andere willen,) tegen Gods volk een eetgespan op, en raetslaeghden t'zamen tot hun verderf. Ps. 82, 4.

Uit de kinderen Simeons trokken vijf hondert mannen, na het geberghte van *Seir*, onder d'oversten *Pelatja*, *Nearja*, *Rephaja* en *Uzziël*, en sloegen eindelijk d'overigen der ontkomenen onder d'Amalekiten, en bleven aldaer sedert woonen. 1 Chr. 4, 42, 43. zulx d'Amalekiten geheellijk verdelght en uitgeroeit wierden.

Balaam of *Bileam* had d'uitroeing der Amalekiten voorzeidt, Num. 24, 20. en Godt zelf gedreight oorlogen tegen Amalek van geslaghte tot geslaghte. Exod. 17, 16.

Berseba.

Joseph. Ant. l. 8. c. 7.

B*Erseba*, of, na't Hebreeusch, *Beersaba* of *Berschiba*, en anders *Berschebam* of *Beerschebah*, was eene stad, onder den eersten tempel, op d'uitterste Zuider grenspalen van Judea, of op d'uitterste grensen des stams van Juda, 2 Sam. 23, 7. en neffens *Idumea* gelegen: gelijk *Dan* d'andere Noorder grenspael was. Waer uit die gemeine wijze van spreken in de Schrift ontstaen is: *Van Dan tot Berseba*: wanneer het gantsche lant van *Judea* in zijn volle brete bediet wort. Ziet pag. 8.

De stad *Berseba* wiert eerst den stam van Juda toegevoeght, Jos. 15, 28; maer daer na dien van *Simeon* gegeven, 19, 2.

In *Berseba* hebben Abraham en Isaak een lange wijle gewoont. Genes. 22, 19. en 26, 23. 28, 10. en aldaer dikwils offerhande aen den Heere gedaen, Gen. 21, 33. en 26, 25. Het zelfste wort

van

van Jakob verhaelt, Genes. 46, 1.

In *Berseba* richten de zoonen Samuels, Joël en Abia, het volk Israels: dies te dier tijde het eene vermaerde stad schijnt geweest te zijn.

Zy was met d'afgoderye der Israeliten, of liever der Joden, besmet, als te bespeuren is uit Amos 5, 5. en 8, 14. 2 Reg. 23, 8.

Van *Berseba* was *Zibia*, moeder van koning *Joa*, geboortigh. 2 Reg. 12. 1.

Na *Berseba* vluchte de profeet Elias uit Jesreël voor koning Achab en Izabel, en van daer eene daghreize na de woestijne. 1 Reg. 19, 3.

Berseba of *Berschebah* bediet, zoo de taelkundigen uitleggen, *put des eets*, of *put der zevenen*, of *put des overvloets* of *volheit*: want *Ber* is op Hebreeusch, gelijk *Bir* op Arabisch, *eene put* gezeidt: en *Schebah* betekent een *eedt* of *zeven*, indien d'eerste letter een stip op de rechter; maer *volheit* of *overvloet*, indienze een stip op de linker hoorn heeft.

Berseba, of *put des eets*, was eerst de naem van eene put of plaetse, dewelke alzoo, door Abraham, van wegen den eedt, genoemt wiert: dien hy en *Abimelek*, koning van *Gerar*, neffens dezelve, tot bevestiging des opgerechten verbonts, gezworen hadden. Genes. 21, 33.

Of *Berseba*, dat is, *put der zevenen*, wiert alzoo van wegen de zeven Lammeren genoemt, de welke *Abimelek* tot getuigen des verbonts, en tot loon van de put en omgelege akker ontfing.

Na verloop van ontrent hondert jaren, is de naem dier plaetse, (die door Abraham aen de zelve gegeven was) om diergelijken voorval van zaken, door Isaak hernieuwt geworden. Gen. 26, 33.

Hieronymus daer en tegen vertaelt het woort *Seba* of *Scheba* op deze laeste plaetse van Moses *overvloet* of *volheit*: Te weten, Isaak heeft de put, door hem gegraven, *overvloet* genoemt, van wegen den overvloet des waters, dat zijne knechten in de gegrave put gevonden hadden.

Na deze put of plaetse wiert namaels de stad, dewelke aldaer gebouwt was, *Berseba* genoemt,

Men ziet'er noch heden eene put, dewelke by d'Arabieren op Arabisch *El-bir Abouna Kalib*, dat is, *put van onzen vader Abraham*, wort gemoemt: want d'Arabieren noemen Abraham *Kalib*. Anders wort *Berseba* ook op Arabisch *Bethgebrim*, dat is, *huis van Gabriel*, genoemt.

Ten tijde van *Hieronymus*, was, volgens zijn schrijven, *Berseba* noch een groot vlek, vijf duitsche mijlen zuidwaerts van *Hebron* gelegen: in het welk ook eene bezetting van Romeinsche krijgsknechten geleit was. Hier. in quæst. Genes in loc. Heb.

Willem de Tyrier stelt (hoewel zonder eenigh bewijs) de plaetse, daer eertijts d'oude stad *Berseba* lagh, zes Fransche mijlen van de stad *Askalon*, naby de voet van zekere bergen, aen het begin van vlakke velden, die eens streeks tusschen deze bergen en de stad *Askalon* strekken. l. 14. c. 22.

Wanneer de Kristenen het Heilige Lant bezaten, wiert, na genomen raetslot der gantsche gemeinte des koningrijks, op dezen oort, om d'uitvallen en stroperyen der stedelingen van *Askalon* (welke toen onder de Mahometanen of *Sultan* van Egypten stont) op de landen der Kristenen te beletten, een onoverwinnelijke vesting met muuren, bolwerken en torens gebouwt, de welke het kasteel van *Gybelin* of *Gallijn* en *Gabelina* genoemt was.

De voltoide vesting wiert den Hospitael-broeders van het hospitael van Jerusalem in bewaring gegeven: door welk middel de landen der Kristenen in rust en vrede bleven.

Marisa of *Marissa*.

MArisa en anders *Marissa* was eertijts een rijke, machtige en middellantsche stad van *Idumea*, na by *Dora* gelegen: dewelke door *Judas* en zijne gebroeders, de Machabeen, verovert en verwoest: maer daer na weer door *Hirkanus* ingenomen wiert. *Pompejus* verloste *Marisa* en andere steden van de heerschappye der Joden: dewelke namaels door bevel van *Gabinius*, lantvooght van *Syrie*, herbouwt, en den ouden inwoonders ter bewoon gegeven

ven wiert. Hoewel de Parthen niet lang daerna haer verwoesten.

Eertijts stont ook de stad *Marissa* onder *Aretas*, koning der Arabieren: maer *Alexander*, koning der Joden, zoon van *Hirkanus*, ontnam haer, beneffens vele andere steden, den Arabieren. Joseph. Ant. l. 12. c. 12. c. 13. Ant. 17. c. 21. en Ant. 14. cap. 25. Bel. 1. c. 5.

Ressa, en anders *Thressa*, was een kasteel van *Idumea*, het welk door koning Herodes verovert wiert. Ant. 14. c. 27. Ressa.

Meir of Poel *Sirbonis*.

DE poel of meir, by *Plinius Sirbonis*, wort by *Stephanus Sirbon*, by *Herodoot* en *Diodoor Serbônis*, en by den zelven *Diodoor* ook *Barathron*, en by *Polybius Barathra* of *Bathra* genoemt. *Barathron* is eigentlijk een *afgront* gezeit.

Deze poel of meir leit op de grensscheiding van Palestijn en Egypten: neffens den welken de bergh *Kasius*, volgens schrijven van *Herodoot*, tot aen zee strekt: en na den zelven poel *Serbonis* is Egypten. Desgelijx schrijft *Plinius*, dat van het ontstaen des meirs *Sirbonis Idumea* en *Palestijn* begint. Hy schijnt ook het Meir *Sirbonis* veel nader aen *Palestijn*, en verder van de stad *Pelusium*, in Egypten, te stellen: daer en tegen den bergh *Kasius* verder van *Palestijn*, en nader aen *Pelusium*: hoewel *Sirbonis* in de lantkaerten tusschen den bergh *Kasius* en *Pelusium* geplaetst wort.

Diodoor stelt dezen poel tusschen *Celesyrie* en Egypten. Hy is, volgens schrijven van den zelven, geheel smal; maer wonderlijk diep, en strekt tot twee hondert stadien in de lengte. Eenigen begrooten de breete op vijftigh stadien.

Tusschen den zelven poel en oever der zee is een enge streke lants.

In het meir *Serbonis* zou *Typhon*, broeder van *Osyris*, koning van Egypten, zich verborgen hebben. Herod. lib. 3.

Strabo verwert den poel *Sirbonis* met de doode zee, en schrijft alle eigenschappen dezen poel toe, die de doode zee heeft. *Strabo* schijnt hier in ook eenige schrijvers tot voorgangers gehad te hebben, als uit het schrijven van *Plinius* te bespeuren is, die verhaelt: hoe eenigen geschreven hebben, dat de poel *Sirbonis* hondert en vijf schreden in den omtrek heeft. Ziet pag. 562.

Deze poel wort heden gemenelijk by d'inwoonders van dien oort *Baranguerlis* genoemt, en drooght allengs uit.

Barathron wort by *Stephanus* ook eene plaetse na by den bergh *Kasius* genoemt.

Naer het schrijven van *Plutarchus*, in het leven van *M. Antonius*, wiert deze plaetse by d'Egyptenaers *Typhons uitwaesseming* genoemt. *Penetus* vertaelt die *Golfo de Tenese*.

Zoo *Marius Niger* schrijft, wort *Sirbonis* by de zeeluiden *Stagnone*, en *Barathra*, by d'inwoonders, *Beyrena* genoemt.

Woestijne en zandige plaetsen tusschen *Syrie* en *Egypten*.

TUsschen Syrie en Egypten, of eigentlijk tusschen Idumea en Egypten, leit een woestijne of zandige, onvruchtbare en waterloze lantstreke, dewelke, inzonderheit in 't midden, door gene menschen bewoont wort, noch met dorpen of huizen bebouwt is, en by na lover noch gras voortbrengt: maer bestaet meerendeels uit heuvelen en duinen, hoewel die niet altijt gestadigh en gewonelijk in den zelven stant blijven; maer verwaien geduurighlijk. Men heeft'er ook gene vaste voetspoor des weghs: want naerdien het zant zeer fijn, gul en week is: zoo vallen de voetstappen, 't zy van menschen of beesten, aenstonts weer toe: waer om deze woestijne by de later Schrijvers *de Zant-zee* genoemt is: te weten, dewijl het zant, als de zee, door kraght Hieron. in Epitaph. Zant-zee.

kracht der winden herwaerts en derwaerts gints en weder verstuift, en schielijk tot zeer hoge bergen opgeheven wort. En uit oorzake aldaer geen voetpadt noch gebaende wegh is, dien men in het reizen door deze woestijne op 't spoor, als leitsman, kan navolgen, zoo dienen zich de reizers (als of men in de wilde en woeste zee zou zeilen) van een kompas, waer na zy zich in het reizen stieren en richten.

Des onaengezien loopen de reizers noch groot gevaer: want zoo by geval de genen, die daer door reizen, de Noorde en Zuide windt tegen malkandren aen kregen, zy zouden door het zandt overstelpt worden, en alle te sneuvelen komen: want alhoewel zy voor de wint afgaen, zoo worden zy nochtans by wijle, door de dikke dwarrel-winden en storm-zanden, zoodanigh overvallen en omçingelt, dat d'een den ander uit het gezicht verliest, en op een afstant van tien schreden niet kan zien.

Om voor het stuiven des zants, en voor de hitte der zonne bevrijt te zijn, reizen voorname luiden door deze woestijne, en allerwege in dien oort, op kemels, in houte kassen of korven, die by na gelijk de karren van Italien gemaekt, en zeer çierlijk vergult, en fraei geschildert zijn. Twee menschen kunnen bequamelijk in zulken kasse, dewelke op een kemel rust, zitten; hoewel met de benen kruisselings over malkanderen geslagen, na de Turksche wijze: dewijl men de voeten niet uitsteken kan: uit oorzake deze kassen wel breet, doch kort zijn. Gemeene luiden rijden gewoonelijk op peerden en ezels.

Deze woestijne is het wester gedeelte van de woestijne, door de welke kinderen Israëls veertigh jaren omher zworven.

D'aeloude Grieksche Schrijver *Herodoot*, die ten tijde van *Darius*, *Hystaspes*, *Xerxes* en *Artaxerxes* heeft geleeft, gedenkt ook deze drooge en woeste plaetsen tusschen *Syrie* en *Egypten*, en noemt die het waterloos, of de waterloze plaetsen van *Syrie*.

De lantstreke, volgens zijn schrijven, tusschen de stad *Jenysus* en den bergh *Kasius* en poel *Serbonis*, groot omtrent drie daghreizens, is zeer waterloos.

D'Egyptenaers verzagen by ouds deze waterloze plaetsen, tot gerijf der reizers, van water, door het volgende middel. Uit gantsch Griekenlant, en daer en boven uit Fenicie, wierden tweemael des jaers vaten vol wijns na Egypten gevoert. Daer na deed ieder overste der stad de ledige vaten na *Memphis* verveeren: die dan, met water gevult, na de waterlooze plaetsen van *Syrie* gebraght wierden. Herod. lib. 3.

Wanneer *Kambyses*, koning van *Persie*, met zijn krijgsheir na *Egypten* ten oorlogh opgetogen was, vond hy te dier tijde op deze waterloze plaetsen geen water in voorraet: dies hy, door raet van zekeren Egyptischen overloper *Phanes*, een verbont met den Arabischen koning oprechte, die alle zijne kemels met kemels-lere zakken vol water lade en na de waterloze plaetsen vervoerde: alwaer hy het heir van *Kambyses* verwaghte.

Zoo *Herodoot* anders had horen verhalen, had de koning der Arabieren het water uit den groten vliet *Korys*, die uit Arabie in de Rode zee stort, tot aen deze waterloze plaetsen, een streke van ontrent twaelf dagh-reizens, door een kanael of pijp, van ossen- en andere huiden t'zamen genait, doen leiden.

Josephus gedenkt ook deze dorre en waterloze lantstreke, tusschen *Syrie* en *Egypten*: waer over koning *Herodes* het krijghsheir van keizer *August*, dat uit *Syrie*, of uit de stad *Ptolemais*, door deze waterloze plaetsen, na *Pelusium*, een stad van *Egypten*, trok, en van daer weer te rugh keerde, op wegh van water en andere lijfsbehoeften verzagh: voor welken weldaet, en voor het vergasten zijns krijgsheirs te *Ptolemais*, de keizer *Herodes* met vele lantschappen en steden begiftighde. l. 1. c. 15. Bell.

Dezelve *Josephus* zeidt op eene andere plaetse, (daer hy de reize van *Titus*, *Vespasianus* zoon, uit Egypten na *Judea* beschrijft) dat *Titus* uit de grens-palen van *Pelusium* door deze woestijne trok, en by den tempel van den *Kassischen Jupijn* zijn leger neersloegh. Des anderen daeghs legerde hy zich by de waterloze stad *Ostracine*: van daer quam hy te *Rhinocorura*: daer na te *Raphia*, d'eerste stad van *Syrie*: toen te *Gaza*, en vervolgens l. 5. c. 14.

t'*Askalon*, *Jamnia* en *Joppe*, en van daer te *Cæsarea*.

Alfigiâr. Deze zandige lantstreke, tusschen *Syrie* en *Egypten*, wort heden by d'Arabieren op Arabisch *Alfigiâr* genoemt.

In deze zandige lantstreke is onder andere eene vertoef- of pleister-plaetse, *Refah* genoemt, de hedendaeghse uitterste zuider grenspael van *Syrie*: gelijk *Malathia* de Noorder is.

Hoedanigh *Bellon*, *Sandijs*, *Della Valle*, en inzonderheit onlangs *Thevenot*, deze lantstreke in het reizen van *Kairo* na *Gaza* bevonden hebben, en wat plaetsen op wegh aengedaen worden, zullen wy uit hun Schriften vervolgens in't kort verhalen.

Hhanque. Drie uuren reizens van de stad *Kayro* leit een vlek *Hhanque* of *Hangia* en *Chianica*, en anders *Chanira* genoemt: alwaer de Karavanen van Jerusalem gewonelijken hare eerste pleister- of vertoef-plaetse nemen.

Een dagh-reizen van *Hhanque* en vier mijlen van den oever der Middellantsche Zee leit een stedeken *Bilbis*, en anders gemeenelijk *Bilbeis* of *Bulbeys*, en by de Koptisten *Pselbes* genoemt. Zeker Arabische Schrijver *Makrizius* stelt het Lant *Gosen* of

Lant van Gosen. *Gessen* van Egypten, Genes. 47, 27. ontrent *Bilbeis*: hoewel d'oort ontrent *Bilbeis* zandigh is, en niet als door d'overvloeying des Nijls of door vyvers kan bevochtight worden: en zou dienvolgens tot de vee-hoederye van Jakob onbequaem zijn geweest. Dies andere waerschijnlijker het lant *Gosen* ontrent de stad *Damiata* en *Tanis* stellen: naerdien ter zelver plaetse een zeer weirijke oort is: en hierom bequaem tot Iakobs veehoederye. Iakob quam uit het lant Kanaan, en begaf zich, met zijn gezin, door bevel van koning *Pharao*, in het lant Gosen ter woon. Genes. 45, 10. 46, 28, 29, 34. 47, 2, 4, 6. 50, 8. Exod. 8, 22. 9, 26. Het lant *Gosen* of *Gessen* was een en het zelve met het lant *Rameses* of *Ramesses*: want overal, daer in de Latijnsche overzetting het lant *Gosen* staet, heeft de vertaling der zeventigh overzetters het Landt *Ramesses*. Dit blijkt daer en boven uit Genes. 47, 6, 7. vergeleken tegen ℣. 11. De geheele omleggende lantstreke of lant *Ramesses* wiert alzoo na d'ingelege stad *Ramesse* genoemt, dewelke door d'Israëliten in Egypten gebouwt wiert. Exod. 1, 11. hoewel zy slechts kan schijnen herbouwt te zijn: naerdien zy daer reeds te vore was. Gen. 47, 11. *Junius* en *Tremellius* houden de stad *Ramesses*, door d'Israëliten gebouwt. Exod. 1, 11. voor eene verscheide stad van de voorige, en voor de stad *Pelusium*. Namaels wiert *Ramesses*, zoo *Hieronymus* getuight, het vlek *Arsenoites* genoemt.

Bellon stelt ontrent een daghreizens van *Kairo* een vlek *Kauq*: alwaer overvloet van lijftoght, als rijs, erweten, bonen, eyeren, appelen, peren, druiven, dadelen en vygen, te bekomen is. Kauq.

Een grote halve daghreizens van *Kauq* leit op eene verheven plaetse, niet verre van den Nijl, een vlek *Kataro* of *Katara* of *Katarro* genoemt, dat in groote met *Kauq* over een komt, en met dadel-bosschen omringt is. Men heeft'er zeer lustige hoven, van wegen het gerijf des waters: waer door het een zeer treffelijk dorp is. Daer na stelt *Bellon* het stedeken *Bilbeis*. Bellon. Vlek Kataro.

Een halve dagh-reize van *Bilbeis* leit een vlek *Koren* of *Alkoren*, en anders *Korrein* genoemt. Het lant tusschen beide is vlak, en met vele dorpen en vlekken bebouwt.

Wanneer men van *Bilbeis* Noortoostwaerts op-reist, ziet men op de rechte zijde, niet als eene onvruchtbare vlakte: maer op de linke zijde, na de Middellantsche Zee toe, een vruchtbare en bebouwde lantstreke, de welke door den Nijl of liever door eene scheute of gracht des Nijls overwatert wort, en rijk van dorpen, dadel- en Sykomoorbomen bosschen is. Men vint'er grote troepen van Gazellen of ree-bokken, die over deze vlakte omher zwerven.

Een halve dagh-reize van *Korrein* leit een treffelijk vlek *Salahia* of *Salhia*, en anders *Salai* geheten. Salahia.

De huizen bestaen'er slechts uit takken van palm- of dadel-bomen, die tot aen den stam toe overgeboogen zijn.

D'inwoonders houden in zekere vierkante perken, met riet afgeschut, hunne hoenderen, gansen en eenten. Men vint'er kemels, geiten, hoenderen, eyeren, gerst, broot, vijgen en andere lijfsbehoeften te koop. Bell.

Een halve dagh-reize van *Salahia* leit eene brugh, over de welke het water Thev.

ter van de Middellantſche Zee deurloopt: het welk op het velt blijft leggen, wanneer de zee haer beweeght en oploopt. Eenigen houden dit water voor den poel of meir *Sirbonis*.

Van *Salahia* beginnen de woeſtijnen, door de welke men, om uit Egypten na Syrien te reizen, of herwaerts, recht door moet trekken: want van *Bilbeis* af tot aen *Salahia*, reiſtmen ſlechts langs dezelve hene.

Na *Salahia* teiſt men ontrent vijf uuren door eene onbebouwde en onvruchtbare zandige vlakte, wildernis of woeſtijne: alwaer men niet ziet als Tamariſcen-bomen en zeker ſlagh van Rhamnus of diſtelboom met rode bezien. Het zant dezer woeſtijne is zoo fijn, gul, bewegend en weghwijkend, dat de kemels en andere vracht-beeſten naulix daer door kunnen komen, en t'elkens door het uitwijken des zants vallen. Waer over de voerluiden de heupen der peerden en ezels met lappen en doeken bewinden, om het vel, door het ſtoten tegen malkanderen, niet af te wrijven

Elbir Devedar. Een halve dagh-reize van de gemelde brugh leit een plaetſe *Elbir Devedar* genoemt, van wegen een put met zout en ſlijkigh water: want *Bir* bediet op Arabiſch eene put. Aldaer verzien de Karavanen en reizers haer van goet water. Drie uuren reizens van daer is op den wegh eene put, als de voorige: en vijf uuren van daer leit een vlek niet verre van de Middellandſche Zee, *Katié* of *Kathia* geheten, en heeft een burgh of kaſteel, alwaer tol betaelt wort. Daer is een put met verſch water: hoewel dat, door zijne overgrote zoetheit, walghachtigh om te drinken is: maer een halve mijle van *Katié* is een put met goet water. Te *Katié* is overvloet van verſche vis van een halven arm lang, en zoo dik en breet als karper, en ook zoo goet van ſmaek.

Vlek Katié.

Katié wort voor eene der voornaemſte plaetſen gehouden, de welke tuſſchen *Gaza* en *Kairo* gevonden wort.

Tot aen en voorby *Katié* duurt noch al de bovengemelde zandige woeſtijne.

Een ſtuk-weeghs van *Katie* is eene beke.

Zeven uuren reizens van *Katie* is eene ondiepe en ſmalle gracht; maer zeer lang, en gantſch met zeker zeer wit zout vervult: het welk nergens als van het regen-water gemaekt wort: naerdien het zant aen dien oort zulken kracht heeft: ongetwijfelt uit oorzake van deſſelfs grote zout of ziltigheit. *Sandijs* ſtelt ter zelver plaetſe eene put, *de put der ſlaven* genoemt.

Na een halve dagh-reize, komt men aen eene woeſtijne, zonder eenige woon-plaetſe, *Birlap* genoemt, alwaer drie zout-putten zijn. Twee uuren reizens van daer is een put met zoet water, dewelke voor eenige jaren door den *Sanjak* van Egypten, tot gerijf der reizers, gemaekt wiert. Birlap.

Zes uuren reizens van daer komt men aen eene plaetſe *Bir Akat* geheten, die ook in de woeſtijne is, de welke aldaer niet een eenige woonplaetſe meer heeft; noch water, om de beeſten te drenken. Deze wegen leggen noch al vol gul en bewegend zant. Bir Akat.

Zeven uuren reizens van daer is een put, *Sibil el Ber Akat* geheten, dewelke voor eenige jaren door zekeren *Aga*, die daer door na Konſtantinopolen trok, gemaekt wiert. *Sibil* is eene plaetſe, alwaer elk water om Gods wille kan bekomen. Deze put is met een koepel bedekt; dewelke op vier muuren van vierkante gehouwe ſtenen ruſt. Men treet onder deze koepel door twee poorten, tegen elkandre over ſtaende, na men eerſt vier of vijf trappen opgeklommen is.

De gantſche put is met gehouwen ſteen overdekt, behalve twee ronde gaten, ieder van de grote van een emmer: door de welke het water met een tou van een halve vadem lang, aen d'emmer gebonden, uitgeput wort.

Vijf mijlen reizens van daer, leit op de grensſcheiding van Egypten en Paleſtijn, eene plaetſe *Riche*, en anders *Arisk* en *Laris*, en by ouds by de Grieken en Latijnen *Lariſſa* genoemt, de welke toen eene vorname ſtad was. Tot aen deze plaetſe, reiſtmen noch al geduurigh door gul en bewegend zand. Riche of Arisk.

Riche is een vlek, een weinigh van de Middellantſche zee gelegen, en heeft een fraei kaſteel van kleine rotsſtenen gebouwt: gelijk ook alle de huizen uit

uit die ſtoffe beſtaen. Men ziet'er vele fraeie oude marmere kolommen: waer van de koffi-huizen en putten geſtight zijn. Ook zijn'er de kerkhoven vol van diergelijke kolommen.

Tyr. l. 12. cap. 31. In deze ſtad *Lariſſa* of *Laris* overleed *Baldewijn*, de tweede kriſten koning van Jeruſalem, en eerſte van dien name, des jaers elf hondert en achtien.

Een uure reizens van *Riche* leit een *Sibil* met zout water. Zeven of acht uuren reizens van daer komtmen aen Zaka. eene plaetſe, *Zaka* genoemt, dewelke in de woeſtijne zonder eenige woonninge is. Alleenlijk zijn'er drie putten met zeer ondeugend water.

Na *Zaka* volght een fraeie en luſtige wegh. Een weinigh verder vindmen drie fraeie marmere kolommen: welker twee opgerecht ſtaen: de derde leit ter aerde neer gevelt.

Niet verre van daer is een groote put met zeer goet water. Aldaer komt men aen een zeer luſtigh en fraei velt, dat met graengewaſſen bezaeit is.

Acht uuren reizens van *Zaka* en zes mijlen zuidwaerts van *Gaza*, leit een vlek *Kauniones*, anders *Haniones* en *Chaniones* genoemt, alwaer men ook groote menighte van fraeie kolommen vind. Dicht by *Kauniones*, na de zijde van *Zaka*, is een *Sibil* met bitter water.

Kauniones. Aldaer begintmen menighte van bomen en andere gewaſſen te zien, en luſtige beemden: als ook menighte van vet vee. Zelf d'inwoonders, zoo groten als kleinen, zijn boven mate vet.

Daer is een zeer fraei kaſteel, in het welk eene grote plaetſe is. De Turken hebben in het kaſteel hun verblijf, en de Moren en Felas in de huizen daer buiten,

Dit kaſteel ſtaet onder het gebiet van eenen *Aga Muteferaka*, die daer in, met een klein getal van krijgsknechten, zijn verblijf heeft.

Theven. Aen het vlek *Kauniones* eindight het hedendaeghs Egypten; waer onder *Kauniones* behoort.

Een uure van *Kauniones* is een *Sibil* met bitter water, en twee uuren van *Kauniones* een ander: alwaer men de ſtad *Gaza* in 't gezicht krijght. Drie uuren en een halve van *Kauniones* is een brugh, onder de welken het water van zeer wijdſtrekkende beemden deurvloeit. Men heeft'er ook zeer vele vruchtbare bomen van allerlei ſlagh: als ook meenighte van treffelijk vee. Op het eind van deze brugh is een put met goet water. Een uure van daer zijn twee *Sibils*; d'eene een weinigh van d'andere gelegen. Vijf uuren en een halve reizens van *Kauniones* leit de ſtad *Gaza*.

Twee daghreizens van het vlek *Salatia* ſtelt *Bellon* tuſſchen Egypten en Syrie, niet verre van de Middellandſche Zee, een vlek *Belba* of vierkant kaſteel, dat zeer onſterke muuren, en huizen naulix grooter als ſchapenſtallen heeft. De lantſtreke is zeer onvruchtbaer en zandigh; hoewel rijk van dadel-bomen boſſchen en tamelijk van lijfsbehoeften verzien. *Bellon* hout deze lantſtreke voor het geweſt of lant, in Latijn *Palmirena*, en op Hebreeuſch *Tadmora* genoemt. Ziet Syr. pag. 185.

D'inwoonders dezer lantſtreke zijn ſchrael, mager, bruinverwigh, en door de zonne verbrant. Zy zitten niet, als de Turken, met de beenen kruislings onder 't lijf geſlagen, als de ſnijders hier te lande; maer, als d'Arabieren, hurkende op hunne hielen, zonder moede te worden, ſchoon zy den gantſchen dagh aldus zitten, zonder op te ſtaen.

Een halve mijle van *Belba* is op eene vlakte een ſalpeterachtigh water, gelijk ook d'omleggende plaetſe ſalpeterachtigh is.

Na eenige mijlen reizens ziet men de bergen *Sinai* op de rechte hant leggen: en reiſt op de linke zijde neffens de Middellantſche Zee.

Daer na volght een lange vlakte van zes uuren reizens, die geheel en al met een zoute ſtoffe bedekt is, dewelke *Bellon* voor het *Nitrum* der Ouden hout, en als zalpeter is: doch is evenwel geen zalpeter: want zalpeter wort uit verlege en vette aerde gekookt: daer deze ſtoffe uit de natuur voortkomt. Daer en boven laet dit natuurlijk *Nitrum* vele aſſche na, wanneer het gebrant wort, gelijk d'ouden die tot een van deſſelfs kentekenen gemaekt hebben: daer zalpeter in het branden gene aſſche nalaet. Dus verre *Bellon*.

De gehele wegh van Jeruſalem tot Kairo te lande wort op vier hondert en tnegentigh Italiaenſche mijlen (vier

Italiaenſche gerekent op eene gemeene Duitſche mijle) begroot, en aldus uitgerekent.

Van Jeruſalem tot *Rama* zijn dertigh Italiaenſche mijlen: van *Rama* tot *Azotus* veertigh: van *Azotus* tot *Gaza* van gelijken veertigh: van *Gaza* tot *Kathia* tweehondert en tien, en van *Kathia* tot de ſtad *Kairo* hondert en tzeventigh: t'zamen vierhondert en tnegentigh Italiaenſche, of hondert en drie en twintigh Duitſche mijlen, min een vierendeel.

Alphonſus Toſtatus begroot de lant-reize of wegh van *Gaza* tot aen de ſtad *Kairo* op t'zeventigh Duitſche mijlen, en deilt dien in twee delen: welker een gedeelte tot Judea of Heilige Lant behoort, en eene ſtreke van ontrent twintigh mijlen bebouwt lant bevangt, en aen het kaſteel *Doron* eindight: alwaer hy het einde des Heiligen Lants ſtelt. Het ander deel ſtrekt van *Doron* tot aen de ſtad *Kairo*, en begrijpt eene ſtreke van vijftigh mijlen: dewelke meerendeels woeſtijne is, die tot Egypten behoort.

Te weten het kaſteel *Doron*, volgens ſchrijven van den zelven *Alphonſus*, leit van *Gaza* vijftien Italiaenſche mijlen: dertigh mijlen van *Doron* leit eene plaetſe, *de Kaep* of *hooft van Baroald* genoemt: van daer tot aen den bodem van zekeren poel, *Deriſa* geheten, is een ſtreke van dertigh mijlen, en van daer tot aen een andere kaep van den zelven poel zijn desgelijx dertigh mijlen: van daer tot aen eene plaetſe *Raſacharon* genoemt, zijn veertigh mijlen, en van daer tot aen *Faramia*, en anders *Pharma*, dertigh mijlen: alwaer hy het begin van Egypten ſtelt: van *Faramia* tot aen *Kairo* zijn hondert mijlen: in alles eene ſtreke van twee hondert vijf en tzeventigh Italiaenſche, of tzeventigh duitſche mijlen. *Bellon* begroot den afſtant tuſſchen *Jeruſalem* en *Kairo* op negen daghreizen.

EINDE.

BLADWYZER

der lantſchappen, ſteden, bergen, vlieten, &c.

A.

AAbaoth, eene ſtad. 55
Aain Gedide, een bron. 95
Aain Elzaitoum, een vlek. 135
Aain Charin of bron van Marye. 305
Aain Togar, een bron. 125
Abelmea, een hoeve. 201
Abel of Abela of Abelkeramim, een ſtad. 61
Abelmehula, een ſtad. 197
Abes, eene ſtad. 115
Abila, een vlek. 48
Abſaloms graf. 524
Accaron of Akkaron, anders Acharon, een ſtad. 227
Achilles of Odolla een bergh. 288
Achſaph, of Axab, Axaph, een ſtad. 133
Aciſap, of Axaph, een ſtad. 133
Adadremmon, een ſtad. 132
Adam d'eerſte menſch, of op den bekkeneel-begraven is. 334
Adams kapel. 382
Adara, eene hoeve. 201
Adaſa, een vlek. 203
Addus, of Addida, een ſtad. 201
Aditha, een hoeve. 201
Adom of Edom, een ſtad. 63
Adia, een vlek. 222
Adullam of Odollam, een ſtad en ſpelonke. 288
Ahie of Achalgai, een ſtad. 62
Ajalon, een ſtad. 312
Ajalon of Elim, een ſtad. 112
Akra, bergh van Jeruſalem. 330
Akrabata, een ſtad. 196
Akeldama, of Bloet-akker. 533
Alab, of Achlab en Ahalab. 133
Alamelech, of Allammelech, een ſtad. 137
Aloeth, Alooth, of Alaoth, een ſtad. 57
Alimis, een ſtad. 59
Aljordan, een lantſchap. 161
Alkala, een vlek. 308
Amaad of Amad, een ſtad. 133
Amalekitis, een lantſchap. 572
Amathiten, een aeloud volk des lants Kanaan. 24
Amathus, een kaſteel. 470
Amma, een ſtad. 133
Ammonitis of Ammanitis, een koningrijk of lantſchap 52
Amon of Hamon, een ſtad. 133
Amorrhiten, volken des lants Kanaan. 20
Amthar, een ſtad. 119
Anaarath, een ſtad. 115
Ananeel, tooren van Jeruſalem. 344
Anathon, een ſtad. 119
Anem, of Engannim. 115
Aniel, een ſtad. 134
Angaris, een bergh. 570
Anthedon, een ſtad. 226
Anthedon of Agrippias, een ſtad. 570
Antipatris, heden Arſur, eene ſtad. 238
Anua, een ſtad. 119
Ar, of Areopolis, een ſtad. 50
Araba, een hoeve. 105
Aramathea, of Rama, een ſtad. 189
Arba, vader der reuzen volken. 22
Arbel, een vlek. 119
Arbela of Arbelis, een lantſchap en ſtad. 119
Archi-Atharod of Atharoth-Addar, een ſtad. 202
Argob, een lantſchap en ſtad. 63
Arim, een hoeve. 201
Arimanus of Arimna, eene ſtad. 60
Arkiten, een aeloud volk des lants Kanaan. 24
Aroer, een ſtad. 50
Arnonim of Aronnijn, een ſtad. 51
Aroſeth, een ſtad. 118
Arvaditen, volken van Kanaan. 19
Arſur, of Antipatris, een ſtad. 238
Aſaſonthamar, anders Engaddi, een ſtad. 295
Aſer, eene ſtad. 201
Askalon, een ſtad. 222
Aſochis, anders Aſochitos, een ſtad. 105
Aſor, of Jaſor, een vlek. 236
Aſor, of Haſor, eene ſtad. 116
Aſphaltitis, of dode-zee. 559
Aſtaroth, ſtad des koningrijks van Baſan. 47, 48
Aſtaroth Karnaim, een ſtad. 48
Aſſedim, een ſtad. 112
Aſto, een hoeve. 225
Atharoth-Addar of Archi-Atharod, een ſtad. 202
Atabyrion of Thabor, eenen bergh. 141
Atarotn, een ſtad. 63
Ataroth Sophan. 63
Aulon, een dal. 160
Avioth-Jair, of lant van Baſan. 47
Azanoth-Thabor, een vlek. 105
Azotus of Asdod, een ſtad. 224

B.

BAalam of Bileaam, anders Gethremmon. 197
Baalhaſor, of Baalchatſor. 204
Baalſaliſa, of Bethſaliſa, een ſtad. 201
Baca, een vlek. 134
Bahar Tabariah, of zee van Tiberias. 157
Bait Gebrail, een plaetſe. 246
Bakar, een lantſchap. 76
Bakkades, een lantſtreke. 132
Bakovens toren. 343
Barathron, eene plaetſe by den poel Serbonis. 576
Baris, Bari, een toren, anders Antonia. 361
Baſan, een koningrijk of lantſchap. 46
Bathanea, Batania, of Betaldis, een lantſchap. 72
Bathne of Bethen, een ſtad. 134
Beth-Zacharia. 301
Bekijn, een vlek. 187
Bekkeneel-bergh. 332
Belba, een vlek. 580
Beleb, eene ſtad. 113
Belina, of Bellena, een ſtad. 121
Belma, anders Helma. 113
Bera, een ſtad. 312
Bergen van Judea. 300
Bergh Seir. 79
Berothi of Berotha, een ſtad. 112
Berſeba, een ſtad. 574
Berſabe, een ſtad. 112
Beſloten hof. 299
Bethagon, eene plaetſe. 112
Bethanarea, anders Julias, een ſtad. 58
Bethanien, een vlek. 544
Bethanath, een ſtad. 112
Betharan, of Betharam, een ſtad. 61
Bethariph of Betharim, een hoeve. 201
Betharo of Betharros, een ſtad. 245
Beth-Dagon, eene ſtad. 137
Bethelea. 222
Bethemek. 134
Bethen, of Bathne, een ſtad. 134
Beeſthera, een ſtad. 48
Bethezobra of Bethezob, een ſtad. 63
Bethheked of Betheked, een ſtad. 206
Beth-Jaaz, een voorhof in Jeruſalem. 423
Bethiala of Bou ticelle, een vlek. 284
Bethlehem, een vlek. 112, 254

Beth-

Bethnemra, een ſtad. 61
Bethoannaba, of Bethoanabel, een ſtad. 201
Bethonim, een ſtad. 61
Bethphage, een vlek. 543
Bethſafaſa, een vlek. 308
Bethſaida, een ſtad. 109
Bethſames, of Betſchemeſch, een ſtad. 112
Bethſchan of Scythopolis, een ſtad. 134
Bethſura of Bethſora, of Bethſur, een ſtad. 551
Bethſur, of Bethſora, eene ſtad. 281
Bethulie, een ſtad. 119
Betoanea of Betnania, eene plaetſe. 245
Bezech, of Beſek, een hoeve. 201
Bezek, een ſtad. 284
Bezetha, een bergh. 361
Bezetha, een heuvel van Jeruſalem. 329
Bithlehan of Bethlehem, een vlek. 254
Bir Akat, een vlek. 579
Boſra een ſtad 47
Bozra, of Botſra, een ſtad. 56
Bron van Filip. 290
Bron van Marye. 511
Bron der Apoſtelen. 95
Bron van St. Peter. 95
Bron van Jeſus en Marye. 96
Buria, eene ſtad. 133
Butis, of Berenice, een ſtad. 79

C.

Calirrhoë, een vliet. 70
——— een ſtad. ibid.
Calvarien, een bergh. 332
Campo di Fabo. 173
Capher-Kan, een ſtad. 100
Cariathaim, een ſtad. 112
Cartha, een ſtad. 112
Catheth, een ſtad. 112
Cænaculum ſanctum, of H. Eetzale. 527
Cænopolis, of nieuwe ſtad van Jeruſalem. 329
Cedes, eene ſtad. 114
Cenereth, of zee Tiberias. 157
Ceſarea, een ſtad. 240
Chabelon, of Chabul, een lantſchap. 126
Chabul of Kabul, een ſtad. 137
Chamoan, een hoeve. 287
Charabe, een ſtad. 112
Characmoba, een ſtad. 50
Charoſeth, een ſtad. 118
Chatzar-Enan, een ſtad. 112
Cherith, of Chrith, eene beke. 156
Cheſelethabor, een ſtad. 124
Chiccar Jorden, een lantſchap. 160
Chinereth, zee van Tiberias. 157
Chorabe, een vlek. 120
Chrith of Cherith, eene beke. 156
Cimana, een vlek. 118
Cinoſar, of zee van Tiberias. 157
Corea, of Coreas, een ſtad. 201

D.

Dabereth, een ſtad. 115
Dabouri, een vlek. 125
Dagon of Dook, een kaſteel. 175
Dal Joſafats. 505
Dal des zoons Hinnons. 507
Dalmanutha, eene plaetſe. 72
Damasker akker. 251
Damna, een ſtad. 114
Dan, of Leeſem, een ſtad. 120
Datheman, een ſtad. 59
Davids graf. 421
Davids toren. 413
Daroma, of Zuider Judea. 571
Debbaſeth, een ſtad. 114
Decapolis, een lantſchap. 127. 156
Deir of Saffa, een vlek. 105
Dgeſer Jacoub, of Jakobs brugh. 155
Dibon of Debon, een ſtad. 55
Dimona, een ſtad. 55
Dioceſarea, anders Sephoris. 103
Dioceſarea, of Gath, een ſtad. 226
Diospolis, of Lydda, een ſtad. 185
Dium of Dion, eene ſtad. 79
Dobbele ſpelonke. 250
Doron, een kaſteel. 570
Dothain, Dothan, Dotha, een ſtad. 120
Dode zee. 559

E.

EBetz, een ſtad. 115
Echela, een hoeve. 309
Edema, een ſtad. 112
Eglon, een ſtad. 288
Edrai, Edrehi of Edrei, ſtad des koningrijks van Baſan. 47
Eduma, een vlek. 196
Eetzale des Zalighmakers. 527
Eglaim of Gallim, een ſtad. 57
Elaaſcheq, een toren. 110
Elba of Helba, een ſtad. 136
Elbeſehara, of Galilea, een lantſchap. 175
Elbir, of Michmas, een vlek. 204
Elbir Devedar, eene plaetſe. 579
Elceſe of Helcheſeir, een ſtad. 112
Eleale of Elealeh, een ſtad. 63
Eleutheropolis, een ſtad. 309
Elim of Ajalon, een ſtad. 112
Elon More, een dal. 161
Elſchertaa, een vliet de Jordaen. 149
Emath, anders Epiphania, eene ſtad. 137
Emaus, of Nikopolis. 552
Emek Schave, een dal. 161
Emek Melech, of konings Dal. 161
Emek Elagh of terpentijn dal. 547
Emek Raphaim of reuzen dal. 308
Emins of Emiten, reuzen, volken des lants Kanaan. 22
Enadda, Enhadda. 115
Enadda, een hoeve. 310
Enan of Enon, of Henan, een ſtad. 112
Endor, bron. 123
Endor, een ſtad. 123
Engaddi, anders Aſaſonthamar, een ſtad. 295
Engannim of Anem. 115
Enhaſor, Enaſor of Henaſor, een ſtad. 128
Enon of Ennon, een ſtad. 183
Enakims, reuzen, volken des lants Kanaan. 22
Ephraim, Ephrem, Ephron, een ſtad. 200
Ephron, anders Hephron, eene ſtad. 71
Ephron, een bergh. 200
Epiphania, anders Emath, een ſtad. 137
Ephra, of Ophra, een ſtad. 201
Ephrea, een hoeve. 200
Eriha of Jericho, een ſtad. 171
Eremnon of Remnon, een ſtad. 310
Erweten velt. 283
Esdrelon of Mageddo, een velt. 173
Eſebon, Heſebon of Hesbon, een ſtad. 57
Esthaul, of Estaol, een hoeve. 225
Esthemo, of Ethim, eene ſtad. 311
Eunegiar, een vlek. 126

F.

FAnuël of Panuël, anders Penuël, een ſtad. 62
Fereſiten, een volk des lants Kanaan. 23
Filiſtea of Filiſtiim, een lantſchap. 211
Filiſtijnen, volken des lants van Filiſtea. 212
Filips-bron. 290
Filips Ceſarea. 121
Froboleth, een ſtad. 114

G.

GAbaatha, een hoeve. 311
Gabaa Hachila, een heuvel. 310
Gaba, een ftad. 114
Gabala, een ftad. 136
Gabaragana, een ftad. 136
Gabatha, een vlek. 105. 118
Gabara, een ftad. 114
Gabathon, een ftad. 312
Gadaris, Gadara of Gazara, een ftad. 228
Gadara, een ftad. 136
Gadara of Gerafa, eene ftad. 73. 74
Gador, Gedor of Gedera, een ftad. 246
Gagala, een ftad. 113
Galaad, Gileaad, Galaaditis, een lantfchap. 56
Galaad, een bergh. 77
Galgal, Galgala, of Galgalis, een ftad. 168
Galilea, een lantfchap. 81, 82, 83
Gallim of Eglaim, een ftad. 57
Gargafi, een ftad. 75
Garifima, een ftad. 105
Garizim of Gerifim, een bergh. 207
Gath of Geth, een ftad. 226
Gaulonitis of Gaulon, een lantfchap. 58
Gaza, een ftad. 218
Gazara of Gadara, een ftad. 228
Gazith, of raethuis van Jerufalem. 364
Gebel Tour, of Tabor, een bergh. 141
Gennefar of Gennefareth, een lantfchap. 106
Gerafa of Jerafa, een ftad. 74
Gerar, Geraris, een ftad. 227
Gergefiten, volken des lants Kanaan. 19
Geron of Jeron, een vlek. 120
Gerfon of Gerfafi, een ftad. 48
Geffuri of Gefura, een lantfchap. 79
Geth-Hepher of Gath-Hepher, eene plaetfe. 101
Geth of Gath, een ftad. 311
Getremmon of Gathrimmon, een ftad. 311
Gethremmon, of Baalam en Bileam, een ftad. 197
Gethfemane, een hoeve of hof. 510
Gihon, een bergh. 516
Gilgal, ziet Galgal.
Ginas of Nais, een ftad. 206
Ginnabris, een vlek. 140
Golan, een lantfchap. 58
Golan, een ftad. 58
Golgotha, een bergh. 332
Graf van David. 421
—— van Abfalon. 524. 421
—— Rachael 332
—— Zacharias. 523
Graven der Rechteren Ifraels. 529
—— der Koningen Ifraels en Juda. 330
Gufna of Gofna, een ftad. 202

H.

HAdadrimmon, een ftad. 132
Hali of Chali, een ftad. 134
Hamon of Amon, een ftad. 113
Hananeel, een toren van Jerufalem. 343
Harofeth, een ftad. 118
Hafor of Afor, een ftad.
Hatin, een vlek. 140
Hauran, of Auran, en Auranitis, een lantfchap en ftad. 73
Hazerim, anders Idumea, een lantfchap. 565
Hebal, een bergh. 207
Hebron of Kariatharba, een ftad. 246
Henafor, of Enafor, een ftad. 120
Heilige Lant, waer en waerom alzoo genoemt. 4
Heilige Lant verdeiling onder den tweeden tempel. 4
—— Grenspalen. 8
—— Gelegentheit. 11
Heilige Lant kan in veelderleie betekeniffen genomen worden. 7
Heilige graf. 376. tot 397
Helba of Elba, een ftad. 136
Helchefeir of Elcefe, een ftad. 112
Helena, Kapel. 384
van St. Longinus. 386
Helef, een ftad. 113
Helma of Belma. 113
Helon of Elon, een ftad. 113
Hephron of Ephron, eene ftad. 71
Hermon en Hermonijum, een bergh. 146
Hermon een bergh over den Jordaen. 67
Hefebon of Hesbon, anders Efebon, een ftad. 57
Hethalon, een plaetfe. 136
Heviten, volken des lants Kanaan. 19
Hhanfedoud, een vlek. 222
Hippicos, een toren van Jerufalem. 342
Hippos of Hippene, een ftad. 64
Hippos, bergen. 77
Hitthiten, oude volken des lants Kanaan. 18
Hof van Helena in Jerufalem. 365
Horem of Orem, een ftad. 120
Horma, anders Rama. 136
Horonaim of Oronaim, een ftad. 52
Hofa of Ofa, een ftad. 136
Huis van den Apoftel S. Thomas. 419
Huis van Veronika. 417
Huis van S. Anna. 375
Huis van Marye in Jerufalem. 503
Huis van den rijken man. 416
Huis van Kaifas. 369

I.

IAbes-Galaad of Iabifus en Iabiffa, een lantfchap. 65
Jabnia of Iamnia, een ftad. 236
Jakobs akker. 184
Jakobs bron. 183
Jakobus kapel. 524
Jakobs toren. 283
Jamnia, een vlek. 120
Jamnia of Iabnia, een ftad. 136
Janua, een hoeve. 118
Janoë of Ianoch, eene plaetfe. 196
Japha, een ftad. 114
Jaramoth, een ftad. 115
Jafa, een ftad. 246
Jafon of Iafor, een vlek. 236
Jafor of Afor, een vlek. 236
Idumea, anders Hazerim, een lantfchap. 56
Jeblaan of Jibleam, een ftad. 175
Jebna, een vlek. 222
Jebufiten, volk des lants Kanaan. 18
Jechonam of Iekonam, een ftad. 117
Jekmaan of Iokmean. 201
Jericho, een ftad. 171
vlakke velden van Iericho. 162
Jerimoth of Iarmoth, een ftad. 311
Jermus, een ftad. 311
Jerufalem, 321. gelegentheit, 337. poorten, 340. muuren, ibid. torens. 341
Jefhanah, een ftad. 105
Jethan, Ietha of Iota, een ftad. 310
Iezraël of Iezreël, een ftad. 123
Iokmeaan of Iekmaan. 201
Ioppe of Iapho, een ftad. 229
Ior, een vlek. 122
Iordaen, een vliet. 149
Iofafats Dal. 505
Iofafats graf. 527
Iotapa, of Ionitera, een ftad. 113
Iozefs put. 126
Ifrimon, een ftad. 311
Itabyrium of Thabor, een bergh. 141
Iturea, een lantfchap. 75. 80
Iudea, een lantfchap. 42. 210
Iudea, geberghte van Iuda. 300
Iulias, een ftad. 58. 66

K.

Kabul, Chabul of Chabelon, een lantschap. 126
Kabul of Chabul, een stad. 137
Kademoth of Kedimoth, een stad. 66
Kades of Cedes Neptalim. 117
Cadumim, een vliet. 123
Kaisariyah, of Cesarea, een stad. 240
Kalil, of Hebron, een stad. 248
Kamon, een stad. 58
Kana in Galilea, een vlek of stad. 100. 102
Kanaan, aeloud Kanaan, een lant. 13
Kanaaniten, een volk des lants Kanaan. 23
Kapel der verschijning. 387
—— der kruishechting. 391
—— van de verdeiling der klederen. 384
—— van Helena. 384
Kapernaum in Palestijn, een gehucht. 245
Kapernaum, heden Telhhoum, een stad. 107
Kapharsorek, een stedeken. 288
Kaphartebi, een vlek. 187
Kapher Bisch, een stad. 300
Kapher Dabra, een stad. 300
Kapher Schelevem, een stad. 300
Kariatharba, anders Hebron, een stad. 246
Karmelon, een dal. 112
Kasbon, een stad. 59
Kasluchims, volken. 213
Kasius of Kassius, een bergh. 571
Kasiotis, een lantschap. 572
Kasphor, een stad. 58
Kaspin of Kasbin. 237
Kasteel van Lazarus. 545
Kasteel of huis van den goeden quaetdoender. 197
Kasteel der Assyriers buiten Jerusalem. 424
Kapthorims, volken. 213
Kaum, een plaetse. 246
Kauniones, een vlek. 580
Kedra of Kedro, anders Gador, een stad. 245
Kedron of Kidron, een dal. 506
—— een beke. 509
Kerke van de geboorte des Heilants. 255
—— van St Johannes. 415
—— des heiligen grafs. 376
—— des grafs van Marye. 517
—— van Marye der flaeute of kramp. 420
—— van de voorstelling van Marye. 418
—— van den Apostel Jacobus. 418
Kerker van Jeremias. 534
—— van St. Peter. 414
Kernab, een boom. 306
Kimham of Chamaon. 287
Kiniten, volken des lants Kanaan. 20
Kiniziten, volken des lants Kanaan. 20
Kiriatharba, ziet Kariatharba.
Kison of Cison, beke. 123
Kison, een vliet. 175
Klooster van den H. Zalighmaker. 367
Krethi, booghschieter. 216
Kristus tafel, een bergh. 147
Kruiswegh. 420
Kukeiby of Emaus. 552

L.

Labanath of Libnath. 136
Ladron, of huis van den goeden quaetdoender. 197
Lant van Over-Jordaen, of Perea. 43 45
Larissa, een vlek. 579
Lassaron of Sarona, een stad. 189
Laura of klooster van S. Sabas. 284
Lazarus, kasteel en huis. 545
Leben of Eslavai, een vlek. 183
Lebna, Lobna of Libna. 311
Lebona, anders Lebna, een stad. 183
Legio, een stad. 118
Lesem, of Dan, eene stad. 120
Libias of Livias, een stad. 61
Libnath of Labanath, een stad. 136
Livias of Libias. 61
Lod, een plaetse. 188
Luit, Luhith, of Luchith, een stad. 55
Luza, een stad. 183
Lydda, heden Lidde en Luddo, een stad. 185

M.

Maachati of Maacha. 80
Macherus, een kasteel. 68
Maceda, een stad. 395
Machmata of Michmethath, een stad. 201
Machpela, eene spelonke.
Magdalum, een kasteel. 110
Magedan of Magedon, een plaetse. 72
Mageth, een stad. 59
Mageddo of Esdrelon, een velt. 173
Mambre, een dal. 249
Manaim, een stad. 59
Manath, een stad. 206
Marala een stad. 114
Marisa of Marissa, een stad. 573
Marye, een plaetse of huis te Jerusalem. 419
Massada, een kasteel. 291
Majoma, Majuma, en anders Majonia, een haven of zee-steiger van Gaza. 221
Maspha of Mizpa. 59
Mastocis, een bergh, anders Thabor. 141
Mattana of Matthenem, eene stad. 55
Medaba of Madaba, een stad. 56
Megara of Eben Men, een spelonke. 111
Mejarkon, een stad. 312
Mello, een stad. 2.5
Menois, een stad. 221
Mephaat of Mephet een stad. 55
Meron of Samachonitis, een meir. 159
Meroth, een grenspael van Galilea. 136
Metheg Amma, een stad. 246
Michma of Elbir, een vlek. 204
Michieth, eene plaetse. 101
Migdal Eder, of toren Eder. 279
Migdal Thannurim, een toren te Jerusalem. 343
Migdal Mea, een toren. 344
Misal of Messal, een plaetse. 136
Moab of Moabitis, een lantschap. 48
Moab, een stad. 50
Moabiten, inwoonders des lants Moab. 49
Mabocharax, een stad. 50
Mechanum, een hoeve. 311
Modin, een stad. 549
Molath, een stad. 197
Morasathi, een vlek. 511
Mospha, een stad. 55
Moye el Temsa, een poel. 245

N.

Naalol, Naalon of Naloth. 114
Naaroth, een stad. 115
Nabo een stad. 55
Nachalcana, een beke. 157
Nahal of Neel Misraim, een riviere van Egypten. 569
Naharatha, of Naarath. 206
Nahar Elchiria, een vliet, de Jordaen. 149
Naim, een vlek. 115
Nais of Ginais, een stad. 206
Najoth of Namoth, eene plaetse. 195
Napolous, of Neapolis, een stad. 180
Narama, een vlek. 72
Narbata, een stad. 245
Nazara, een vlek. 118
Nazareth, een vlek. 86

Neapolis, anders Sichem, een ſtad. 180
Neceb, of Nekeb, een ſtad. 116
Necerim, een ſtad. 51
Nehiel of Neiel, een ſtad. 134
Neſſa, een vlek. 72
Nemrim, een ſtad. 51
Neptalim, een ſtad. 116
Nephtoa, een bron. 305
Neſib, een ſtad. 311
Neronia, of Neronias, een ſtad. 121
Nigraguarda, een kaſteel. 122
Nikopolis of Emaus. 552
Nobe of Nobbe, eene ſtad. 62
Nophe, een ſtad. 51
Noran of Naaram, een ſtad. 206

O.

OG, koning van Baſan. 47
Olijf-bergh. 535
Ono, eene plaetſe. 187
Ophel, eene plaetſe. 342
Ophra of Ephra, een ſtad. 201
Orbo, een ſtad. 136
Orde der ridderſchap des Heiligen grafs. 500
Orem of Horem, een ſtad. 120
Oronaim, een ſtad. 51
Ornithon, een ſtad. 136
Oſdra, een ſtad. 47
Ozen-Sara, of Uzen-Seëra, een ſtad. 206

P.

PAleſtijn of Paleſtina, een lantſchap. 211
Paleis der Machabeen. 364
Paleis van Anna. 369
Paleis van Herodes. 366
Palm- of Dadel-ſtad, anders Jericho. 162
Paneas of Dan, een ſtad. 121
Pella, eene ſtad. 79
Penuël of Fanuël, een ſtad. 62
Perea, of lant van Over-Jordaen. 43, 45, 46
Perichos tou Jordanou, een lantſchap. 160
Phaſelus, een toren te Jeruſalem. 342
Pharathon of Phirhathon, een ſtad. 206
Phaſelu of Phaſelum, een ſtad. 206
Pijnelijke of kruiswegh. 420
Pilatus boge. 375
Piſa, een kaſteel. 413
Porto Bello, een haven. 221
Put van Nehemias. 522
Put der maeght Marye. 278

R.

RAchaëls graf. 280
Rama, Ramatha Sophim, of Ramla, een ſtad. 189
Rama, anders Horma, een ſtad. 136
Ramla of Remle, een ſtad. 192
Ramoth of Ramoth-Galaad, een ſtad. 60
Raphia een ſtad. 570
Rebbo, een hoeve. 311
Rebla en Reblatha, een ſtad. 139
Refaim of Rafaim, reuzen en aeloude volken des lants Kanaan. 21
Rekkath, een ſtad. 113
Remmon, eene plaetſe. 51
Remmon, een ſtad. 118
Remmon of Eremmen, een ſtad. 310
Reuzen-dal of Emek Raphaim. 308
Rhamnon, een ſtad. 58
Rhinocorura of Rhinocolura, eene ſtad. 568
Riche of Arisk, een vlek. 579
Rietdal of Rietbeke. 157
Rogelim, een ſtad. 63
Rooba, een ſtad. 114
Ruma een vlek. 118

S.

SAab, een vlek. 118
Saarim, een ſtad. 312
Sabama of Sabam en Saba, een ſtad. 52
Saananim, een ſtad. 113
Sabarim, een vlek. 140
Sabul of Chabul, een kaſteel. 113
Saffouri of Sephoris, een ſtad. 104
Saffor of Deir, een vlek. 105
Salahia, een vlek. 578
Salebim, een ſtad. 312
Salem, oude ſtad van Ieruſalem. 329
Salumnias, een ſtad. 114
Samachonitis, een meir. 159
Samaria of Samaritis, een lantſchap. 175
een ſtad. 176
Saor, een ſtad. 66
Sapha of Sophim, anders Scopos, een plaetſe. 504
Sara of Sarda, een ſtad. 226
Sarathaſar, een ſtad. 66
Sarid, een ſtad. 329
Sarona of Laſſaron, een ſtad. 189
Saron, eene lantſtreke. 189
Saron, een ſtad. 66
Safet, een ſtad. 130, 131
Schapen-vyver. 344
Schezor, een ſtad. 136
Schimp- of Hoon-kapel. 396
Scopos of Sapha en Sophim, een plaetſe. 504
Schouw-toneel in Jeruſalem. 367
Scythopolis, of Bethſchan, een ſtad. 134
Sebaſtia, anders Samaria, een ſtad. 176
Sechrona, Sichrona, of Sachrona, een ſtad. 312
Seeſima, of Sehelima, een ſtad. 114
Sedadi, een ſtad. 113
Seon of Sion, een ſtad. 114
Seleucie, eene ſtad. 71
Seir, Seira of Sehir, een bergh. 78
Semeron, een ſtad. 114
Sephama, of Siphmot, een ſtad. 117
Sepher-Kana, een vlek. 100
Sephela, een lantſtreke. 309
Sephoris, anders Dioceſarea, een ſtad. 103
Sephrona, of Zephrona, een ſtad. 113
Sibil, een water plaetſe. 222
Sicelegh, of Ziklagh. 222
Sichem, anders Neapolis, eene ſtad. 180
Sidoniers, ee naeloud volk des lants Kanaans en inwoonders der ſtad Sidon. 24
Sihor of Sior, eene plaetſe. 136
Silo. 190
Siloë, een dal. 506
Simonias, een vlek. 118
Siniten, volk des lants Kanaan. 19
Sinnabris, een vlek. 140
Sion, een bergh. 329
Sogone, een ſtad. 58
Sorek, een dal en beke. 288
Soſembre of Soſambre, een vlek. 111
S. Joris kerke. 280
Spelonke van Adam en Eva. 252
Spelonke van Marye. 276
Spelonke van Jeremias. 534
Stratos toren. 361
Sunem, eene ſtad. 115
Suſandrum, een kaſteel der Machabeen. 199
Syrbonis, een poel. 576
Synagogen in Ieruſalem. 363

T.

TAbaryjah of Tiberias, een ſtad. 97
Tabatha, een vlek. 222
Taboga, een vlek. 111
Tacaſin, een ſtad. 114
Tafel of ſteen van Meſſias. 95
Tanach of Tenach, een ſtad. 203
Tappuah, een lantſchap. 205
Tarichea, een ſtad. 106
Tempel Salomons te Ieruſalem. 433 tot 486
Terpentijn-dal. 547
Telhhoum, by ouds Kapernaum. 107
Thamnatſelo, een ſtad. 187
Thabor, een ſtad. 204
Thamnathſera of Thimnathſerah, een ſtad. 104

Thebes of Thebez, een ftad. 199
Thella, anders Thalla, een vlek. 113
Thella, een vlek. 311
Thereza of Thiriza, een ftad. 196
Theska, een ftad. 60
Tiberias, een ftad. 97
Tichon of Thicon, een ftad of vlek. 113
Topheth, een dal. 507
Toren van Debora. 146
Toubin of Tob, een ftad. 61
Tour, een vlek. 146
Trochones bergen. 77
Trechonitis, een lantfchap. 75 76
Treur-fpelonke des Zalighmakers. 520
Tyropœn Pharaath, een dal te Ierufalem. 424
Tzencheera of Ozenchara, een ftad. 206

U.

Ukuka of Hukuka, een plaetfe. 113
Ulma, een hoeve. 105
Volders akker. 535
Vlakke velden van Iericho. 162
Verzegelde bron. 297

W.

Woeftijne van Iudea of van Iohannes de Dooper. 302

X.

Xaracoma, een ftad. 50

Y.

Yaroun, een vlek. 132

Z.

Zabbato, een vlek. 126
Zabul ziet Sabul.
Zabulon, een ftad. 111
Zacharias zijn graf. 523
Zaka, een vlek. 580
Zalf-fteen in de kerke des Heiligen grafs. 382
Zamzummins, reuzen, volken des lants Kanaan. 21
Zamareen, een aeloud volk des lants Kanaan. 24
Zantzeee. 576
Zanoah of Zanoa, een ftad. 311
Zebedeus, zijn huis. 415
Zee van Galilea. 151
Zerthan, een ftad. 64
Zeredatha of Zaradath, een ftad. 64
Ziklagh of Sicelegh, een ftad. 222
Zis of Sis, een woeftijne. 295
Zout zee. 559

E I N D E.

Aenwijzinge voor den Boekbinder,

om de kaerten en afbeeldingen te plaetfen.

Generale kaerte van't Heylige Lant. Pag. 1
Tribus Ruben, & Gad & Partes Orientales Tribuum Benjamin, Ephraim & dimidiæ Manaffes, intra Jordanem. 30
Dimidia tribus Manaffe ultra Jordanem: tribus Neptalim, & partes Orientales Tribuum Zabulon & Ifachar. 31
Pars maxima tribus Juda verfa Orientem. 32
Tribus Simeon & pars Meridionalis tribus Dan & Orientalis tribus Juda. 34
Tribuum Ephraim, Benjamin, & dimidiæ Manaffes intra Jordanem partes Orientales: & Septentrionales Dan & Juda. 35
Tribus Afer & partes Occidentales Tribuum Zabulon & Ifachar. 39
De bergh Thabor. 141
Rama, *volgens d'afteeckening gedaen in't jaer* 1668. 192
Jaffa *vulgo* Joppe, *volgens d'afteekening gedaen in't jaer* 1668. 234
De opftal van het gantfche gebouw des kloofters van Bethlehem. 273
Jerufalem *in't plat.* 327
Oud Jerufalem *in't lang.* 327
De ftad Jerufalem, *zoo zy hedendaeghfch bevonden wort.* 344
Plaet van het dekfel van't graf, daer het kruis in geftaen heeft. 394
Paleis of hof van Pilatus. 371
Gebouwen op de kruis-wegh. 417
Het tweede deel van de kruis-wegh of Pilatus booge.. 375
De opftal of hooghte der kerke des H. grafs van d'Ooftzijde. 376
De opftal of hooghte van d'andere zyde. 476
Voorwerken van de kerke des Heiligen grafs. 379
Bergh des veertigh daeghfen vaften. 557
Altaren en andere ciraedjen van Salomons tempel, of tempel Salomons. 481
Platte gront des tempels Salomons, geftight door Herodes, volgens Jofephus. 439
Kerke des grafs van Maria. 517
Hedendaeghfe tempel Salomons. 493
De Olijfbergh. 535
Kapel op den Olijfbergh. 539

Druck-

Drukfouten, misslagen en byvoeghselen.

P. *bediet de Pag.* K. *de Kolom,* *en* R. *de Regel.*

P. 2.	k.1.	r.52.	*lees* geschiet, volgens de gemeene Latijnsche vertaling.
P. 3.	k.2.	r.15.	2 Thess. 2, 14.
P. 6.	k.1.	r.27.	*op de kant.* Psalm. 132, 13.
		r.54.	*op de kant.* Ps. 6. 10, 24. Ierem. 3, 19. Zach. 7, 14.
	k.2.	r. 6.	*op de kant.* Ier. 14,21. 17,12.
p. 14.	k.1.	r. 1.	Heidenen.
p. 17.	k.2.	r.47.	Tien volken.
p. 22.	k.2.	r.36.	bestaen?
p. 24.	k.2.	r. 9.	Epiphania.
p. 32.	k.2.	r.31.	Endor *over te slaen.*
p. 45.	k.2.	r.29.	*Lichtfoot.*
p. 54.	k.1.	r.41.	zy over.
p. 57.	k.2.	r.21.	wort.
p. 64.	k.1.	r.43.	*Chusitha* of *Susitha.*
p. 87.	k.1.	r. 3.	*Nazra* of *Nazara.*
p. 88.	k.1.	r.24.	Kabinetten of kleine kamers.
p. 94.	k.1.	r.38.	top.
p.105.	k.2.	r.35.	schijnt.
p.105.	k.2.	r. 20.	ter neer.
p.110.	k.1.	r.13.	wort eene stad.
p.126.	k.1.	r.23	*Teston* of kopstuk.
p.137.	k.1.	r.13.	koning, en was eene stad. Ios. 19, 26.
p.147.	k.1.	r.23.	Heeren, en
p.151.	k.1.	r.15.	*Rone* of *Rosne.*
p.160.	k.2.	r.15.	geberghte.
p.177.	k.1.	r.37.	tuinen, als paradijsen
p.217.	k.2.	r.13.	of *Achis.*
p.221.	k.2.	r.52.	gansche.
		r.57.	wiert.
p.223.	k.1.	r.23.	koningin.
p.239.	k.2.	r. 7.	mannen. Desgelijx gaf koning *Godefroy* twee mannen.
p.242.	k.2.	r.46.	Act. 21, 10, 11.
p.247.	k.1.	r.43.	na de Latijnsche.
p.259.	k.2.	r.17.	jaers zes hondert tnegentigh.
p.163.	k.2.	r. 1.	span of voet, en zoo voorts.
p.272.	k.1.	r.49.	raunetr.
p.276.	k.2.	r.34.	de vergane.
p.284.	k.1.	r.38.	verovert.
p.299.	k.1.	r.12.	Met.
p.300.	k.1.	r.37.	als een koning.
p.323.	k.1.	r.56.	gebroken Jerusalem genaemt.
p.329.	k.1.	r.17.	wort alzoo.
p.331.	k.1.	r. 9.	berghachtige rontom gelege lantstreke, waer op.
p.334.	k.2.	r. 7.	*Torniellus.*
p.338.	k.2.	r.32.	*op de kant lees* Ziet pag. 482.
p.339.	k.1.	r.19.	weten, dat de stad.
p.341.	k.1.	r.29.	deez muur op.
p.342.	k.2.	r.47.	breete, uitgevult.
p.343.	k.2.	r. 5.	stant was, sterk.
p.347.	k.2.	r. 8.	by de zelve.
p.362.	k.1.	r.23.	Toom. Want gelijk de tempel als een kasteel der stad was: alzoo, was de tooren Antonia den tempel tot een kasteel.
p.362.	k.2.	r.45.	het priesterlijk gewaet des
p.371.	k.2.	r.57.	*Homo,* dat is, ziet den mensch.
p.380.	k.2.	r.37.	spijkers.
p.391.	k.2.	r.35.	Mosaik werk.
p.398.	k.1.	r.16.	ronden.
p.424.	k.1.	r.24.	boven gedeelte.
p.437.	k.1.	r.24.	300 vierkant.
p.438.	k.1.	r.38.	Alleen.
p.444.	k.1.	r.37.	En het bestaen bezwarelijk.
p.447.	k.1.	r.37.	Talmudisten.
p.450.	k.2.	r.52.	te weten.
p.451.	k.2.	r.31.	Iosephus.
p.459.	k.2.	r. 6.	geborduurt.
p.465.	k.2.	r.32.	verdeilt.
p 470.	k.2.	r.54.	uitging.
p.474.	k.2.	r.17.	Misschien zy naby.
p.477.	k.2.	r.41.	ingebraght.
p.481.	k.1.	r.34.	priesteren of Israëls.
p.482.	k.2.	r. 3.	Altaers na ieder zijde.
p.485.	k.1.	r.53.	opgang.
p.487.	k.2.	r.28.	lage.
p.488.	k.1.	r.13.	stantplaetsen.
p.488.	k.2.	r.12.	als die.
p.493.	k.1.	r.46.	*Almosgiad.*
p.497.	k.1.	r.26.	1160000.
p.499.	k.1.	r.44.	Troep.
	k.2.	r. 9.	Hervorming.
p.500.	k.1.	r.18.	orde aldus.
p.503.	k.1.	r.26.	plaetse.
p.505.	k.2.	r. 7.	gelooft.
p.528.	k.1.	r.51.	koning.
p.537.	k.2.	r.47.	gelegen was. Maer op eene andere plaetse (lib. 6. c. 5. de de bello) schrijft Iosephus duidelijk, dat het tiende legioen op den olijf-bergh lagh.
p.546.	k.2.	r. 7.	koningin.
p.548.	k.1.	r. 4.	graengewassen.
p.555.	k.1.	r. 7.	Simeon.
		27.	Simeon.
p.559.	k.2.	r.30.	die niet.